Adele de Boigne

Memorii

Vol. 1 2
Vol. 2 328
Vol. 3 623

fondata în 1895
bpt
serie nouă

adèle de boigne

memorii

★

Adele de Boigne

Memorii

Povestirile unei mătuși

★

TRADUCERE, SELECȚIE Și NOTE DE TEODORA POPA-MAZILU

Retipărite nu demult la Paris, presa franceză anunța apariția *Memoriilor* doamnei de Boigne într-o formulă pe cât de publicitară, pe atât de ademenitoare: „Patru regimuri, trei revoluții, ultimii regi ai Franței, Chateaubriand, Țarul.

Și, într-adevăr, sute de pagini, printre care rar se poate întâmpla ca gândul să-ți fugă sau plictisul să te cuprindă. Finețea observației este permanent dublată de reflexie, iar ineditul prezent la orice pas. Scriiturii moderne, vii, i se impune însă lectura adecvată. Parcurs alert, punctat de întrebări și de asociații spontane, pe care cugetul descoperă aceleași permanențe omenești. Perspicacității asociindu-i-se apoi inteligența, face ca remarca să dezgolească personajele dintr-o singură trăsătură de condei. Și ce ar putea să-i scape unui spirit când necruțarea-i stă în orice gând?

Nevoind deloc numai să consemne, credem noi, pe datul oferit istoric, memorialista își încearcă ascuțișul cugetului ori de câte ori i se oferă perspectiva generalizării. Iar dacă întâmplător cineva asociază fulgurațiile straniei contese de Boigne cu premonițiile marchizului de Coustine, profețiile privindu-ne vremea, capătă limpezimi carteziene.

Funestele destine regale, autarhia țaristă și intempestivitatea cazacă privite străveziu, se transfigurează în formule istorice de după care răzbat declinuri și cicluri spengleriene.

Omenescul, indiferent de haina istorică pe care ar îmbrăca-o fenomenul ales spre manifestare, se revelează în mereu aceleași zvâcniri, tendințe și aspirații.

Și cui, citind finele observații ale distinsei doamne de Boigne i-ar putea scăpa gândul că-n istorie numai recuzita se schimbă?

Chateaubriand i-a intuit primul calitățile, la care se și referă alegoric, în timp ce Proust îi împrumută manierele. N-o copiază însă căci reflexia îi scapă din pricina retrospectivei. Distorsiunea

doamnei de Boigne e perspectivă, iar gândul permanent ancorat într-un viitor pe care prezentul și trecutul îl legitimează perfect. Deci nu „memorii", ci pretexte istorice pentru cel mai subtil joc al perspicacității. Așa ni se par observațiile ciudatei contese de Boigne și așa le și propunem interesatului cititor de polisemii.

E drept însă că nu oricine citind orizontal textul, se poate delecta cu perspicacitatea-! sclipitoare. Satisfacția ar presupune și perpendicularitatea unui gând căutător de semne sub învelișuri limpezi și curajul unor asociații în care frica de concluzii n-ar avea ce căuta.

Așa că nu Balzac, ci Stendhal (portretelor fizice substituindu-li-se cele psihice), după cum și-n istorie Ranke mai înaintea oricui s-ar ocupa doar de fapte, se impun ca modele asociative celui ce vrea neapărat exemple.

Născută dintr-o familie nobilă, cu „situație", consolidată încă din anul una mie, distanțarea-i față de contemporaneitatea pe care n-o „iartă" și patosul aristocratic cu care alteori ia parte la evenimente, fac din ea una dintre cele mai interesante figuri ale epocii.

Proust o ia drept model pentru bizara doamnă de Villeparisis, Chateaubriand pretext al unor șfiehiuiri; doamna de Stael îi caută prietenia; nu o neglijează în relațiile ei nici doamna Recamier, iar Tocqueville se pare că era mai interesat de observațiile ei decât de ale oricărui contemporan.

Jansenistă mai degrabă decât iezuită, nu s-a sfiit ori de câte ori a fost cazul să sacrifice aparența spectaculară a fenomenului principiului său antrenant, adevărul vrut, celui simțit, și proza, intenției premergătoare.

Mondenității nu i-a făcut concesii decât în limitele bunei creșteri și-n ciuda mariajului nereușit (cu un general mai în vârstă cu treizeci de ani decât ea), compromisului social nu i-a acordat nici

măcar circumstanțele „sacrei convenții nupțiale”. Deziluzionare?! Prea puțin sau poate doar consecințele unei lucidități dureroase la care nu s-ar mai putea adăuga, nici măcar intenționat, deliciile unei refulări subliniate.

Prostia e sancționată de ea prompt, oricui ar aparține, uscăciunea și sterilitatea fiind și ele crud dezvăluite, iar vanitatea subliniată de două ori, în orice împrejurare. Nimeni și nimic nu e cruțat, Analiza-i fină clivează orice escamotare și deseori răsturnări de perspectivă scot la iveală cele mai ascunse ticluiri. Abordarea „cazurilor” se face numai „de jos în sus”, iar pozei deseori atât de piezișă nu-i scapă niciun detaliu.

Absolutismul, ce-i drept, o stingherește, dar monarhia n-o supără decât atunci când nu este constituțională. Puterii îi preferă însă diplomația; devoțiunea superficială îi repugnă și artificiozitatea nu o suportă. Este, de fapt, de înțeles; crescută aristocratic și supradotată intelectual, cum ar fi putut tolera artificiul fără acoperire și ignominia?

Lui Ludovic al XVI-lea nu-i iartă nici „jocurile” maritale, după cum nu trece cu vederea nici superficialitatea unor curteni; și totuși, majestuozitatea, ca principiu, îi impune, raportând însă la ea întregul deboș pentru a întări fresca. Pe Ludovic al XVIII-lea îl vede în tot dezechilibrul inteligenței încurcate în inutil, în jocul unei politici neesențiale, iar pe Carol al X-lea, inteligent, bigot, desfrânat și stupid, neputând renunța la senzualitate, într-o lume care-i repungă totuși. Și precum monarhul, așa și Curtea aristocrată și impotentă. Ducii, conții și pairii își concurează suveranul în cele mai vane aspirații, în timp ce primejdiile le amenință surparea privilegiilor. Burbonii sunt cei mai ilustrativi în acest sens și cu ei doamna de Boigne este și cea mai neînduplecată în sancționarea lașității. La cei din ramura Savoiardă o supără degenerescența unei

vieți tensionate haotic de abjecție și desfrâu. Și după cum nici reginei Angliei nu-i iartă senzualismul excesiv, deși rafinat, nici țarului nu-i trece cu vederea duritatea esenței de cazac. Până și suveranului pontif îi reproșează ramolismentul și turpitudinea, nepermise totuși la vârsta lui. Respect îi impune doar politica externă a lui Vergennes și tratatul de la Versailles care-i restaurează Franței întreg prestigiul compromis. Pe Calonnc, Lomenie și Brienne îi tratează drept incapabili, în timp ce toată admirația i-o acordă lui Necker, prolificul ministru de finanțe, convulsiv antrenat să realizeze imposibilul pe care doar Talleyrand îl izbutește. Și ca și La Rochefoucauld, nu-și stăpânește incisivitatea decât în fața lui Richelieu și Decazes, care imprimă istoriei Franței un mers mai liberal, împreună cu baronul Louis.

Carbonarii o entuziasmează, dar numai ca factor reactiv în fața unui rău nevindecabil totuși. Iar lui Carol al X-lea, cu toate succesele expediției lui în Alger (în care vede însă și raptul unei monarhii hrăpărețe), nu-i iartă mai ales ordonanțele din 25 iulie 1830 în urma cărora se dizolvă Camera, se modifică radical Carta și se suprimă întreaga libertate a presei. Măsură îndrituită din punct de vedere totalitar, provocând însă revoluția din 1830, și ulterior sfârșitul monarhiei.

Furioasă de eșecurile unor capete încoronate incapabile să înțeleagă istoria, le atacă întreaga recuzită cu o deosebit de fină ironie. Și toți, începând cu majestățile lor și sfârșind cu ultimele elemente ale unei ierarhii de păpuși își primesc judecățile aspre și considerațiile meritate, în care exactitatea observației se asociază cu rigoarea spiritualului detașat de compromisul cotidian.

Ușurința cu care aceștia conduc popoarele o revoltă însă cel mai mult iar duritatea reprimantă de-a dreptul îi repugnă.

De. O inteligență tot atât de efervescentă ca a doamnei de Stael,

își face din politică tărâm de studiu, iar din observație prim instrument de lucru. N-o împiedică în exersarea suplului intelect decât limitele bunei cuviințe și ale creșterii sale alese.

Motiv de altfel nou, pentru care și portretistica ei vizează mai puțin aspectele fizice ale personajelor cât personalitatea lor, finețea observației și puterea-i de pătrundere aducând, mai degrabă, prin perspicacitate și dezinvoltură, cu cele ale unui La Rochefoucauld sau Retz decât ale unui Saint-Simon sau Rollin. Nici nu l-ar fi putut astfel surprinde pe Chateaubriand în posturi mai puțin grandioase decât cele vrute de el sau pe doamna Recamier în intimitatea relațiilor sale cu ducele de Orleans, marea ei slăbiciune monarhică, pe care atâtea ambiții și interese o împinseseră spre tronul Franței. Să trăiești în culisele atâtor monarhii, să-ți dai seama de „subsolurile" atâtor aranjamente, să treci prin trei revoluții cu restaurațiile lor și să apuci un *„fin du siecle*" cu toate evenimentele sale semnificative, ni se pare însă nu numai destin ci și șansă istorică. Cum altfel ar fi putut observa ea ce a observat la personajele sale, dacă acestea, aidoma celor din teatrul shakespearian, desprinse de grija cotidianului și totuși atât de preocupate de el, n-ar fi avut toată libertatea și posibilitățile de a-și proiecta istoric aspirațiile, intențiile, ambițiile și vrerile sau exersa intelectul întru diatribă și reflexie?

Și totuși, cu inteligența-i vie, n-a vrut decât să pătrundă, să-și explice ca să expună și, poate (de ce nu, când viața alături de un soț mult mai în vârstă decât ea o privase de atâtea alte delicii?), compensativ, să-și ofere satisfacția unor gânduri sau intuiții fără opreliști. În afară de aceasta, pascaliana-i remarcă (întâlnită de altfel și la La Rochefoucauld) privind imixtiunile inimii în treburile minții, motivațiile și explicația compromisului, îndrituirca pesimismului rațional, recomandarea raționalismului liberal și a

unei suplețe amestec *„d'esprit de finesse et de geometrie'*operând și-n discurs și-n politică fac din ea nu numai îndrăznețul martor al vremii sale, ci și judecătorul ei.

Mai puțin extremistă decât ar fi intenționat să fie, sau cum am mai spus, exprimându-ne în limbajul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, jansenistă mai degrabă decât iezuită este, în orice i az, o conștiință vie și nepătată a acelor vremi (atât de complexe, de altfel), animată mai ales de dorința relevării adevărului, indiferent care ar fi fost acesta, a recunoașterii celor mai ascunse vreri și imbolduri spre acțiune, păstrând totuși măsura în proiecte și acel *„juste milieu"* francez în judecățile-i de valoare.

Așa se explică faptul că-n salonul ei din Faubourg Saint Germain (ce modă și ce „spațiu" al dezbaterilor spirituale!) aristocrația feminină n-o uluiește, ca pe Balzac de pildă, cea masculină n-o entuziasmează, iar manierele și trucurile unor abilități versatile nu-i stârnesc prea mult admirația, știind să zgârie întotdeauna pojghița prea marii politeți, ca să descopere sub ea adevârâtele intenții ale orgolioaselor eu-ri. *„II est trop poli pour etre honnete"* era doar o formulă franceză stabilită în acele secole. Și cum s-ar fi putut ca tocmai spiritul ei să nu dea dovadă de o astfel de prevedere?

Cititorului nostru i se pun însă în față spre lectură numai o parte din imensitatea observațiilor și amintirilor neastâmpăratei contese. E o selecție totuși judicios făcută, întrucât, prin alegere, nu s-a urmărit atât relevarea picanteriei, a aventurii, a laturii umoristice sau a acelui *„cote d'esprit"* francez, cât prezentarea înaltei aristocrații din acea vreme, pe care, de fapt, o animau aceleași și aceleași mari probleme omenești. Iar „mătușa" care-și amintește (formula autoarei memoriilor pentru motivația titlului) e doar un *„trouvail"* justificativ pentru opera recomandată ca mijloc terapeutic împotriva degringoladei morții și a pierderii tradițiilor.

Demersul creativ este și el interesant. La început o nevoie de a trăi într-un trecut în care o proiecta prezentul lipsit de nădejde, apoi dorința de a-și potoli regretele unor amintiri care nu se lăsau nici ele uitate, mai ales într-o vreme atât de torsionată de suferință; motivație generală sau explicație a imboldului determinativ în elaborare. Ca desen, însă, lucrurile sunt mult mai simple.

Mai întâi, o desfășurare a amintirii amintirilor moștenite dintr-o mare familie aristocratică despre viața de la Curtea din Versailles și care, deși descrise cu dezinvoltura femeii care ar lucra la gherghef, (formula contesei), prezintă totuși un deosebit interes pentru inițierea în tainele culiselor monarhale și în desscrierea etichetei de la Curte, de pildă, nu interesează atât faptul în sine, cât gustul artistic care-l determină cu toate normele estetice după care se și desfășoară.

Obiceiurile de la Curtea regală nu sunt însă interesante pentru complicația sau' strălucirea lor, cât pentru simbolica pa care o reprezintă în demersul instituirii unor permanențe cărora atât regele cât și marea aristocrație trebuie să le facă față. Dar oare rigorile ținutei nu le trădează pe cele ale spiritului?

Monarhul, de pildă, trebuia să strălucească nu numai în ținută, ci și în replici: „Se vede, îi spunea el unui jucător de table cu care juca zilnic și care juca cu multă patimă, se vede că joci pe banii dumitale, în timp ce eu joc pe ai altora". Iar regina să-l secondeze, vădind, dacă nu aceleași calități spirituale, cel puțin aceeași modă în augustele-i desfășurări. Adică, reținerea-n manifestările de orice gen, măsura-n lucruri, cochetăria și deseori numai aceasta, mai ales în relațiile afectiv-amoroase. Pentru ea era astfel firească și chiar binevenită curtea pe care i-o făcea contele suedez Fersen, dugă cum, însă, tot dictat de modă, îi era și refuzul patimei acestuia în momentul când tensiunea sa afectivă depășise o anumită măsură

(așa se explică și îndepărtarea lui de la Curte și plecarea în America). De unde și rețeta: devotament fără margini în afecțiune, sinceritate) respect, dar și o deosebită discreție în manifestare.

Față de aceste precepte de conduită, de o rigoare uneori de-a dreptul stingheritoare, toată admirația, mai puțin însă interesul, decât doar estetice, deoarece era firesc ca manifestările aristocratice să fie îndeaproape observate tocmai în cadrul impus de ele. Așa se explică lumina deloc favorabilă în care este prezentată doamna de Polignac, doamnă de onoare, dar a cărei prestanță e știrbită de un comportament în care se vădește lipsa de caracter – concept atât de riguros forjat și el în anteriorul secol al clasicismului – și de spirit.

Nici contelui de Artois, apoi, cu tot rangul său, nu i se poate trece cu vederea lipsa de stil în comportamentul pe care-l etala cu prea multă dezinvoltură, precum și ticăloșia, privită însă tot ca semn al unei și mai grave lipse de gust. În aceeași măsură, însă, nici soției sale, contesa de Artois, nu i se iartă prostia, morocăneala și dizgrațiozitatea.

Xenofilia lui Ludovic al XVI-lea, o altă trăsătură a caracterului respectivului monarh, privită însă ca semn de mare larghețe a spiritului, e tot atât de amendată când farsa i se substituie obiectului fără putință de depistare. Cazul prinților Chio, doi țărani, de fapt, din Berry, care-l păcăliseră pe rege dându-se drept moștenitori ai imperiului din Orient, fără însă ca ținuta, manierele și comportamentul lor, rămase de altfel proverbiale în istorie, să le trădeze vreodată adevărata origine.

Orice morav, gest sau fapt mai răsunător este analizat în lumina canoanelor bunei cuviințe și taxat ca valoare după gradul semnificației sale. Ce importanță capătă astfel ținerea sfeșnicului în momentul ceremonialului culcării regelui, când lumina acestuia trebuia să-i faciliteze rostirea rugăciunii, cerere de coborâre a grației

divine pentru întregul regat! Și aceasta într-un ansamblu aproape ritualic de gesturi în care până și ridicolul ulterior, prevăzut însă, era circumscris de indignare.

Revoluția din 1789, ca și celelalte la care a asistat, e considerată ca un revers al neglijențelor monarhice, al unui orbitor orgoliu aristocratic față de abuzurile eomise-n cotidian, ceea ce trădează o mai mare apropiere a gândirii contesei de Boigne de Bossuet, decât de iluminiștii secolului al XVIII-lea, iar Emigrația un fapt istoric salvator doar din punct de vedere fizic pentru aristocrația franceză, câtuși de puțin și pentru prestigiul ei, pe care nici Restaurația nu reușește să-l mai restabilească în vechile tipare.

Cu ocazia emigrării e prezentată însă și nobilimea italiană și engleză, monarhia napolitană, londoneză, precum și toate moravurile legate de viața curteană străină. Moment critic, de altfel, pe fundalul căruia se profilează caractere, se năruie prestigii, se verifică autenticități și se restabilesc principii uitate. Prilej însă atât de, manifestare a ridicolului cât și a grandorii, modestiei sau sincerității. Dar nu mai puțin și ocazie de verificare a dictonului că după cum talentul nu poate acoperi turpitudinea, nici eticheta o falsă noblețe. De remarcat însă pentru aristocrația engleză din acea perioadă un fapt deosebit de interesant: amestecul său de suprarafinament francez, de imaginație, finețe și gust, cu o deosebită nepăsare față de grosolănia vulgară (cavalerul Legard).

Raportate apoi la aceleași criterii de judecată, interesante sunt și observațiile referitoare la mutațiile pe care oamenii le pot suferi pe parcursul duratei, atunci când la orizontul dezastrului nu se-ntrevede nicio speranță. Cazul acelui servitor al familiei de Osrnond, Bermont, oscilând între grandoare și josnicie tocmai în funcție de momentele în care îi apare și dispare bunul simț.

În aceleași circumstanțe, autoarea memoriilor se judecă însă și pe

sine, acuzându-se dar și motivându-și în același timp gestul mariajului făcut la înghesuială. Necugetarea e pusă pe seama tinereții, iar consecințele suportate cu deplina conștiință a intenției sacrificiului făcut. Franchețe deci, apoi stoicism și resemnare, în lumina celei mai necruțătoare lucidități. Niciodată însă ea n-a ascuns nici parvenitismul soțului său, voința-i de putere și postura ei de păpușă-automat (cu toată subțirimea educației și a intelectului său) în mâinile lui. Dar nici n-a cârtit împotriva ei, socotind-o ca pe un preț al salvării propriilor părinți. De fapt, datorită acestui mariaj și datorită situației de emigrantă, vede și întreg spațiul vest-european, Italia, Elveția, Țările-de-Jos și Anglia, spectru etnic a cărui unitate de structură e asigurată de unitatea, de participarea la o cultură cu dominante creștine. Zgârcenia saxonă o motivează însă ca revers al risipei atât de condamnată dealtminteri din punct de vedere moral; prevederea germană o socotește ca semn al grijei (caracteristică fundamentală a autenticității), iar disponibilitatea italiană ca pe o mare virtute a spiritului latin, generos și puternic.

Restaurația și sfârșitul Imperiului reprezintă perioada în care dispersării îi urmează reafirmarea spiritului pe baza evidențelor obținute și a învățămintelor trase. Din păcate însă o experiență vastă, dar se pare că nu și suficientă pentru ca erorile să nu se mai repete. Nevoia de compensare prevalând evidența măsurii, va duce din nou la excese pe care insul, privat odinioară de necesar, nemaiputându-se stăpâni, le va converti iar în imperative, astfel ajungându-se din nou la reacții și conflicte istorice. Numai că răgazul postrevoluționar e și prilej de noi aprofundări și mijloc de contractare al unor noi relații culturale. Din contactul cu Chateaubrind reține patosul grandorii romantice, iar din prietenia cu doamna de Stael, fiica lui Necker, subtilitatea reflexiei distilate prin două etnii, mijloc deosebit de eficace în crearea unei înțelegeri

ameliorate a spiritului francez față de cel german. Doamna Recamier o fascinează cu abilitatea-i procedurală – manifestată la toate nivelurile și-n toate împrejurările – cu gustu-i deosebit de rafinat, cu diplomația ei și, în orice moment, cu ținuta. De la actorul Talma reține naturalețea expresiei verbale, lipsa de emfază, iar de la Benjamin Constant arta de a-și transpune în scris observațiile. Îi repudiază însă atât gelozia lui cât și a doamnei de Stael, explicându-și-o, totuși, la amândoi, prin izbucnirile pasionale anulatoare a principiilor clasice de păstrare a echilibrului. Pe seama fricii de singurătate își pune – atât ei cât și lui Chateaubriand și lui Byron, pe care-i cunoscuse foarte bine – întreaga creație. Motiv declanșator al procesului poate, cauză unică însă, în niciun caz. Dar se pare că uneori și cele mai subtile spirite simplifică.

Nici lui Napoleon nu i-a iertat parvenitismul, ca și soțului ei dealtminteri, cu toate că le-a recunoscut tot timpul virtuțiile volitive, ierarhic acestea ocupând însă locurile de jos pe scara valorilor. „*Noblesse oblige*" se pare că nu era numai o formulă, ci și o condiție *sine qna non* a unei anumite stări.

Talleyrand, cu toată iscusința-i diplomatică în materie de relații, n-a putut-o nici el amăgi și, deși îl plasează alături de Richelieu îl preferă pe acesta din urmă. Doar clerul Franței îi inspiră admirație prin comportamentul din timpul Emigrației, în Imperiu însă concesivitatea înalților prelați în fața voliției napoleoniene o dezamăgește. Probabil că nu-i plăcuseră nici anumite capitole din Machiavelli, deși la cei din familia ei aprecia mult abilitatea politică, indiferent de haina pe care aceștia

0 purtau. Dovadă de altfel și repudierea portretului pe care bizarul florentin o făcea tipului de emigrant. Și niciun tip de erou ulterior acestei perioade n-a reușit să-i schimbe părerile, nici chiar persuasiunea lecturilor lui Chateaubriand, căruia de altfel nu se

sfiește să-i sublinieze, ori de câte ori are ocazia, bizareria
1 neonsecvențelor.

. Restaurația o bucură în limitele unor apartenențe de care nu poate scăpa, păstrând însă suficient față de ea răceala distanței reflexive. Prilejul e nimerit însă pentru observarea spiritului slav, „descins" pentru prima oară în masă, cu acest prilej, la Paris. Și tipul de cazac, acesta părându-i-se, pentru respectiva categorie etnică a fi cel mai reprezentativ, e descoperit chiar și sub mantaua Țarului. Nutrește apoi o compasiune aristocratică față de primitivism, dar și o admirație tandră față de spontaneitatea-! afectivă. Cu toate acestea orgoliul național o face să reacționeze în fața imixtiunii armatei străine. Numai că deși grandoarea napoleoniană nu o lasă rece, nu poate fi indiferentă nici față de soarta familiei sale sub Imperiu. Așa că din motive limpede de înțeles preferă totuși Restaurația, pe care n-o acceptă însă, decât cu extrem de multe rezerve; triumful orgoliului continuând s-o dezguste cel mai mult la oricine și-n orice împrejurare. Iar dacă prostiei, care o revoltă cu atât mai mult cu cât e mai „pretențioasă", îi mai face câte o concesie tranzitorie, îngânfării nu-i iartă nicio manifestare.

Gustul, rafinamentul, educația jansenistă și bunul simț clasic nu ar fi permis de altfel niciodată inteligenței sale (în care era tot atât *„esprit de finesse"* cât și *„de geometrie")* niciun joc cri valorile în care să escamoteze buna credință și adevărul. Exemplu didactic?! În niciun caz. Contesa de Boigne rămâne doar o mărturie clasică de conștiință lucidă pe care n-au putut-o adumbri nici ispitele, nici interesele, și pe care n-a tentat-o decât adevărul.

Nu se poate însă încheia prefața unei cărți atât de interesante pentru orice om preocupat de fresca artistică a unei epoci, de cancanurile sale istorice și de secretele complicatelor sale „mecanisme", fără a sublinia și aportul celor ce s-au străduit ca

această operă să apară și în limba română: în primul rând e vorba de aportul Editurii *Minerva,* apoi de cel al traducătoarei – Teodora Popa-Mazilu – specializată, aș zice, în alegerea *Memoriilor* unor distinse și fine observatoare ale epocilor lor, și dintre care să sperăm că cele ale uluitoarei *„Madame la comtesse de Boigne*", nu vor fi ultimele. În acest sens, s-ar părea că nu în zadar o femeie se „apleacă" asupra jurnalelor și notațiilor altor femei, chiar dacă acestea nu-i sunt contemporane

(mă refer la *Povestea vieții mele* de George Sand, la *Memorii* de Francoise de Motteville și, evident, la cartea de față).

Probabil că afinitățile și aspirațiile celor preocupate în special de observația cotidiană să nu difere de la epocă la epocă. Așa se explică de altfel și plăcuta lectură a textului nu numai în versiunea franceză ci și în transpunerea sa românească, aceasta neîmpiedicând câtuși de puțin reflecțiile pe marginile sale și nici știrbind eleganța pretențioaselor expresii franțuzești.

Numai așa se explică faptul că, pe cât de mult impune noblețea unui gând, tot pe atât de mult pretinde și exprimarea lui.

MARCEL PETRIȘOR

1750 Bunicul scriitoarei, care era marinar, face o călătorie la San-Domingo unde, îndrăgostindu-se pătimaș de domnișoara de La Garenne, se însoară cu ea. Averea soției sale fiind într-o stare jalnică, pentru a o despovăra de toate popririle și ipotecile, s-a văzut nevoit să rămână în acel loc. Cu anii, și-a trimis – unul câte unul – pe toți cei șase băieți ai săi (în afară de ultimul care s-a înecat), la Paris, la fratele său.

Primul băiat trimis în Europa a fost viitorul marchiz de Osmond, tatăl scriitoarei, care s-a însurat cu o domnișoară Dillon, fata unui gentilom irlandez din familia Dillon de Roscomon. La câteva săptămâni după nuntă, tânăra căsătorită a fost numită doamnă de onoare a prințesei Adelaide, prima dintre cele cinci fete ale lui Ludovic al XV-lea.

1781 Nu după mult timp, tânărul menaj se instalează la Versailles unde, li se naște primul copil: EleonoreAdele de Osmond, viitoarea doamnă de Boigne și autoarea *Memoriilor* de față, carte ce s-a bucurat de un imens succes de îndată ce manuscrisul a fost descoperit, la începutul acestui secol, la Biblioteca Națională din Paris.

1789 Izbucnește revoluția franceză în care pier, pe eșafod, Ludovic al XVI-lea, soția sa Maria-Antoaneta, precum și o seamă de curteni și nobili, monarhiști înflăcărați pe care poporul îi condamnă fără drept de apel, pentru toate abuzurile și samavolniciile săvârșite.

În timpul revoluției, Adele – în vârstă doar de opt ani – pleacă împreună cu părinții ei, la Londra.

1798 Foarte tânăra Adele de Osmond, văzând situația mai mult decât precară a părinților ei, acceptă cererea în căsătorie a generalului de Boigne, mai vârstnic decât ea cu treizeci de ani, proaspăt reîntors din Indii și putred de bogat. Tânăra Adele, care la

douăzeci și cinci de ani, în portretul pictat de Isabey, era de o frumusețe izbitoare, la șaptesprezece era însăși întruchiparea purității, gingășiei și perfecțiunii: ovalul desăvârșit al chipului, trăsăturile de o mare finețe, părul lung și buclat, ochii mari, întunecați și languroși contrastând cu luminozitatea pletelor aurii, gura perfect desenată, precum și trupul armonios, toate aceste calități aveau să facă din viitoarea scriitoare, o femeie extrem de atrăgătoare. Dacă mai adăugăm la toate aceste daruri, o minte deosebit de ascuțită, un spirit de pătrundere și o putere de observație rar întâlnite la o fată atât de tânără, precum și o voce remarcabilă, de adevărată cântăreață, ne dăm lesne seama cam ce impresie a putut ea face generalului de Boigne care, așa cum ni-l zugrăvește doamna Lenormant, era: „îmbătrânit înainte de vreme, distrus de climatul din Indii, cu o sănătate șubredă, bucurându-se de o reputație controversată, cu obiceiuri cazone, dar putred de bogat și care arunca cu banii în stânga și dreapta".

Căsătoria făcută din interes n-avea să fie fericită. După numai zece luni, generalul o duce pe tânăra lui soție, îndărăt, soacrei sale. Dar rudele, care voiau să se înfrupte din averea milionarului, i-o aduc îndărăt. Generalul o ia cu sine în Scoția; mai târziu, se retrage în Savoia, țara sa de baștină, după ce-și instalează din nou soția la Londra, alături de părinții ei. După o vreme, o aduce în Franța unde se instalează amândoi regește, în splendidul castel Beauregard, de lângă Paris.

Dar cum Adelei de Boigne îi era peste putință să se apropie cât de cât de un bărbat autoritar, ursuz și cu maniere mai mult decât grosolane, generalul vinde frumoasa reședință de la Beauregard, cumpără castelul Châtenay, pe care-l dăruiește soției sale, iar el se stabilește în Savoia.

1804 Instalată la Paris, Adele de Boigne participă la serbările

prilejuite de încoronarea lui Napoleon, căci nu are curajul să înfrunte regimul, dar refuză să facă parte dintre doamnele de onoare ale Josephinei Beauharnais.

Măreția lui Napoleon nu numai că n-o copleșește, ci dimpotrivă, văzându-l de aproape, în Galeria Dianei din palatul Tuileries, îl găsește cât se poate de dizgrațios: „împăratul mi s-a părut cumplit, spune ea, căci seamănă leit cu un rege de caro."

1814 Refuzând să părăsească Parisul, doamna de Boigne asistă, cu inima strânsă, la intrarea aliaților în capitala Franței. Abia acum își dă seama cât de mult își iubește patria, fiindcă se simte cuprinsă brusc de o emoție pe cât de neașteptată, pe atât de puternică. Pașii patrulelor străine care se auzeau în noapte „a fost primul zgomot ciudat care m-a făcut să-mi dau seama că am o inimă franceză!" spune ea. Interesată de comportarea persoanelor din jur, își observă și-și analizează semenii, cu un spirit de pătrundere care vestea încă de pe atunci scriitoarea incisivă de mai târziu.

1815–1819 După Imperiu, marchizul de Osmond, fiind numit ambasador la Torino, apoi la Londra, contesa de Boigne face toate onorurile casei, în locul mamei sale care e bolnavă.

Aceasta este perioada în care Adele de Boigne are prilejul să cunoască foarte multă lume, să observe moravuri și obiceiuri, să analizeze caractere, să vadă de aproape adevăratele chipuri ale unor oameni despre care până atunci avusese o cu totul altă părere. Villele, Decazes, ducele de Blacas, regaliști înfocați, îi devin din ce în ce mai antipatici. În schimb, își îndreaptă toată simpatia către ducele de Richelieu care luptă din răsputeri, nu să-și apere scaunul de prim-ministru, ci să scape țara de jugul umilitor al invadatorilor.

1817 Moare doamna de Stael, fiica marelui Necker, prietenă intimă cu doamna de Boigne. Suspectă Directoratului, din pricina legăturilor sale cu scriitorul Benjamin Constant, doamna de Stael

fusese exilată la Coppet, în Elveția, unde s-a și prăpădit.

1820 Doamna de Boigne inaugurează, împreună cu soțul ei, un spital pe care acesta îl clădise aproape de Paris. Soții mai corespondează din când în când, se mai văd, dar din ce în ce mai rar. În același an, obosit și bătrân, marchizul de Osmond cere să fie pensionat. Adele de Boigne se instalează la Paris, în strada Bourbon, unde va locui până la căderea Restaurației.

Tot în 1820 este asasinat de către Louvel, ducele Charles de Berry, cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea (născut la Versailles în 1778) și însurat cu Marie-Caroline de Bourbon, fiica lui Francisc I, regele celor două Sicilii.

1824 Moare Ludovic al XVIII-lea, nepotul lui Ludovic al XV-lea soțul Louisei de Savoia.

1829 Apare cartea *Cronica domniei lui Car ol al I X-lea* de Prosper Merimee, prieten intim cu Adele de Boigne cu care a întreținut o foarte strânsă corespondență timp de paisprezece ani (din 1852 și până în martie 1866). Merimee îi scrie prietenei sale de pretutindeni: din Franța, din Spania, din Anglia; lucru curios, Adele de Boigne nu face nicio referire la această vastă corespondență în *Memoriile* sale, corespondență tipărită sub titlul: *Lettres de Merimee a la comtesse de Boigne* (apărută în 1933, la Librairie Pion, din Paris).

1830 Izbucnește revoluția din iulie care se termină cu abdicarea lui Carol al X-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea și cu Ludovic al XVIII-lea. Ajuns rege al Franței în 1814, Carol al X-lea – în ciuda succeselor expediției din Alger – se compromite total în ochii poporului, emițând faimoasele Ordonanțe din 25 iulie 1830, prin care dizolva Camera, schimba Carta și suspenda libertatea presei.

În același an moare și generalul Benoit de Boigne, (născut în 8

martie 1751), la Chambery, lăsându-și soția destul de bogată. Înainte însă de a se prăpădi, clădește – între 1822 și 1830 – un ospiciu de nebuni și un azil de bătrâni numit Saint-Benoit, donații care se pare că l-au costat peste trei milioane de franci.

Moare Benjamin Constant, scriitor și om politic, iubitul doamnei de Stael, pe care Adele de Boigne nu s-a sfiit să-l înfățișeze în adevărata sa lumină.

După 1830 Adele de Boigne devine prietena intimă a cancelarului Etienne Pasquier, prietenie care avea să dureze până în 1862 când bătrânul cancelar se stinge în vârstă de nouăzeci și cinci de ani. „Cancelarul, scrie Henry Bordeaux în cartea sa *Portrete de femei și copii* (apărută la Paris, la Librairie Pion, în 1913), aparținea acelei rase de oameni a cărei fire este rezonabilă și eminamente aptă pentru viața socială… Punea preț înainte de orice, pe calm, logică și clarviziune. Capabil să înțeleagă multe lucruri (…), afară de unele cutezanțe, care, atât în artă cât și în istorie, te deconcertează, era îngăduitor, urând însă dezordinea și anarhia."

Prietenia dintre acești doi bătrâni, cu timpul devine aproape mișcătoare: își scriu zilnic, se întâlnesc în fiece seară, se îngrijesc unul de sănătatea celuilalt, discută, își poftesc prietenii să-i vadă și-și așteaptă, demni, sfârșitul.

1831 Chateaubriand, pe care Adele de Boigne îl șfichiuie adesea cu biciul usturător al ironiei sale, demascându-i dorința aprigă de parvenire, cabotinismul, slăbiciunea pentru sexul slab și mai ales egoismul feroce, se stabilește la Geneva, de unde face adesea vizite – însoțit de doamna JRecamier – la Coppet, fosta reședință a doamnei de Stael.

1832 Ducesa de Berry, nora fostului rege Carol al X-lea, încercă să răscoale Vandeea, pentru a-l izgoni de pe tron pe Ludovie-Filip, ca să-l așeze în locul acestuia pe fiul ei încă nevârstnic, sub

numele de Henric al V-lea. Tentativa nu reușește; ducesa este exilată.

1835 Are loc atentatul lui Fieschi asupra lui Ludovic-Filip, atentat care însă dă greș.

1837 Vă veți întreba cum a început Adele de Boigne să scrie? în urma unei nenorociri care i s-a întâmplat în familie (și-a pierdut nepotul, pe băiatul fratelui ei, pe care-l iubea ca pe propriul său copil), ca să-și uite într-un fel durerea, s-a apucat să așternă pe hârtie câteva din întâmplările la care asistase sau pe care le trăise. Cum după moartea lui Ludovic al XVIII-lea evenimentele încep să se precipite, urmează revoluțiile din 1830 și din 1848 care „vor fi privite, scrie Henry Bordeaux în cartea amintită mai înainte, (pag. 137), ca paginile cele mai noi și cele mai captivante din lungile *Memorii* ale contesei. Ea acumulează aici detalii, fapte mărunte, lucruri văzute, redându-ne reflexul acelor evenimente atât pe străzi cât și în saloane. Ochii săi nu se mulțumesc doar să placă: ea vede clar, dar mai mult de aproape decât de departe. De aproape, nu omite niciun amănunt al nici unui caracter".

Înzestrată cu asemenea haruri, Adele de Boigne va excela în portrete și mai ales în caricaturi, motiv pentru care a și fost supranumită „Goya secolului al XIX-lea", un Goya cu jupoane, e adevărat, și mai mult acuarelistă decât pictoriță în uleiuri groase, dar totuși un Goya. Această aristocrată prin naștere, care detestă puterea absolută, care e socotită de către cei din clasa sa socială „o stângistă periculoasă", nu pregetă să-i zugrăvească așa cum erau nici pe slabul și șovăielnicul Ludovic al XVI-lea, nici pe greoiul și prostănacul de frate-său, burduhănosul Ludovic al XVIII-lea, nici pe bigotul Caro! al X-lea, care ținea într-o mână crucea iar în cealaltă sânul vreunei curtezane, nici pe Ludovic-Filip cu toate păcatele sale. Căci în decursul lungi sale existențe, Adele de Boigne a trecut prin

trei mari revoluții – 1789, 1830 și 1848 – și a trăit sub domnia a cinci regi, dacă e să-l punem la socoteală și pe Ludovic-Bonaparte (Napoleon al III-lea).

1838 Moare Charles-Maurice, prinț de Talleyrand, unul dintre cei mai perfizi și mai duplicitari politicieni ai veacului trecut, care, după ce l-a trădat pe Napoleon (al cărui ministru de externe fusese), devine ministrul de externe al lui Ludovic al XYIII-lea, pentru ca în timpul Monarhiei din iulie, să-l vedem ambasador la Londra (1830–1835).

1843 Prosper Merimee, unul dintre cei mai buni prieteni ai doamnei de Boigne, este ales membru al Academiei Inscripțiilor, iar în 14 martie 1844, membru al Academiei Franceze.

1848 Izbucnește revoluția care se termină prin abdicarea lui Ludovic-Filip (24 februarie 1848) și prin proclamarea celei de a doua Republici.

În același an moare Chateaubriand, care ocupă un loc de seamă În *Memoriile* Adelei de Boigne.

1849 Moare doamna Recamier (Jeanne-Francoise-Julie-Adelarde), iubita lui Chateaubriand.

1852 Ales în 1848, președinte al Republicii, prințul CharlesLouis-Napolăon Bonaparte (fiul Hortensei de Beauharnais și al lui Louis Bonaparte), se proclamă – în urma loviturii de Stat din 2 decembrie – împărat al Franței, sub numele de Napoleon al III-lea, punând astfel bazele celui de al doilea Imperiu.

1852 După moartea cancelarului Pasquier, Adele de Boigne nu-și mai părăsește domeniul pe care-l are la Buisson-Rond, la un sfert de ceas de Chambery, domeniu ce putea fi recunoscut de departe după splendida alee de platani la capătul căreia se afla castelul. Clădirea pătrată, cu un singur cat, cu o arhitectură destul de greoaie, era impozantă, dar distantă și glacială.

În ceea ce-o privește pe stăpâna acestui castel, o poză strecurată în paginile manuscrisului *Memoriilor* ne-o arată – în 1864 – îmbrăcată într-o crinolină de culoare închisă; o femeie, care, deși bătrână (are acum optzeci și trei de ani), mai păstrează unele urme din marea frumusețe de odinioară: ovalul perfect al feței, trăsăturile delicate, iar ochii, deși adânciți în orbite, sunt limpezi și luminoși.

1866 Îi apare romanul *O pasiune în lumea mare,* ale cărui pagini mai apucă să le corecteze înainte de a se prăpădi. Romanul, deși abundă în sentimentalisme dulcege și plicticoase, e totuși interesant prin tabloul convingător al societății (acțiunea se petrece la Paris între 1813 și 1829) pe care-l zugrăvește cu multă vervă și veridicitate, cât și prin analiza aprofundată a celor câtorva personaje.

În același an Adele de Boigne moare, în vârstă de 85 de ani.

1867 Prin bunăvoința doamnei Lenormant, prietenă bună și mare admiratoare a contesei de Boigne, apare postum și cel de al doilea roman al memorialistei, intitulat *Mareșala de Aubemer,* a cărui acțiune destul de dezlânată, se petrece în secolul al XVII-lea.

În *Revue des Deux Mondes,* din 1 octombrie, apare articolul *Contesa de Boigne,* semnat de Guizot.

1870 Apare lucrarea *Cancelarul Pasquier, amintiri ale ultimului său secretar* de L. Favre (Ed. Didier).

1873 Apare lucrarea *Generalul de Boigne* de Victor de Saint-Genis (Ed. Poitiers).

1911 Este, în sfârșit, descoperit manuscrisul *Memoriilor* contesei de Boigne. Tipărit, el se bucură de un succes rar întâlnit, fiindcă lucrarea dezvăluie o memorialistă de prima mână ce avea să entuziasmeze nu numai întregul Paris, ci și întreaga Franță, în frunte cu Marcel Proust care o ia pe scriitoare drept model pentru

faimoasa doamnă de Villeparisis, din romanul său *În căutarea timpului pierdut*.

Străină de orice mistică și devoțiune, urând aristocrația din care făcea parte, urând partidul preoților care, sub Restaurație, ajunsese să se întindă ca o „eczemă", Adele de Boigne se apropie, prin această grandioasă lucrare a sa, prin coloritul și incisivitatea ei, de scrierile lui Saint-Simon, dar mai ales, prin perspicacitatea, verva uneori amuzantă și alura dezinvoltă, de faimoasele *Memorii* ale Cardinalului de Retz.

ANDREI MAZILU

VERSAILLES – EMIGRAȚIA – IMPERIUL RESTAURAȚIA DIN 1814

Nu m-am gândit ce titlu să dau acestor pagini disparate, când legătorul – cărora le-am încredințat – m-a întrebat ce anume urma să scrie pe copertă. N-am știut ce să-i spun. Memorii *mi s-a părut prea solemn;* Amintiri… *Doamna de Cayla a compromis oarecum acest titlu și câteva recente publicații l-au mânjit și mai rău.*

Preocupată de această idee, noaptea l-am visat pe nepotul meu pe care cineva îl întreba ce era cu cele două volume prinse în agrafe. „Sunt povestirile mătușii mele". „Bun, deci să fie «Povestirile mătușii mele» ", am strigat eu, trezindu-mă. Iată cum a ajuns această carte să fie numită: Povestirile unei mătuși.

CITITORULUI, DACĂ VA EXISTA VREUNUL

La începutul anului 1835, m-a lovit o nenorocire groaznică: un copil de paisprezece ani, pe care-l creșteam de mai bine de doisprezece ani, pe care-l iubeam ca o mamă, a pierit, victimă a unui tragic accident. Dacă am fi luat o cât de 7nică precauție, l-am fi putut salva; dar deși îl iubeam toți, cu o dragoste pătimașă, nimeni nu s-a gândit la așa ceva. Eu, cel puțin, știu că nu-mi voi mai reveni niciodată după o asemenea lovitură. După această catastrofă, cele mai triste ceasuri din tristele mele zile erau cele în care fusesem obișnuită să mă ocup de inteligența precoce a acestui copil care – nădăjduiam – avea s-a ajute pe a mea când va începe să mă lase.

La câteva luni după moartea băiatului, stând de vorbă cu un prieten – care, plin de suflet și de bunătate, încerca să-mi tămăduiască rănile inimii – și povestindu-i un amănunt despre eticheta de odinioară de la Curtea din Versailles, mi-a spus:

— Ar trebui să scrii aceste lucruri; tradițiile se pierd și te asigur că vor fi citite cu mare interes și curiozitate.

Nevoia de a trăi în trecut, când prezentul nu-ți mai oferă nicio speranță, m-a făcut să-i urmez sfatul. Am încercat – pentru a-mi mai potoli regretele – să fac acest lucru în ceasurile pe care odinioară le petreceam într-un mod atât de plăcut. Uneori a trebuit să lupt împotriva durerii, fără însă s-o pot înfrânge; alteori, descopeream în scris, chiar o oarecare distracție. Caietele de față sunt rezultatul acestor eforturi, ele n-au avut alt scop decât să-mi schimbe gândurile pe care nu le mai puteam îndura.

Singurul meu plan – dacă am avut într-adevăr vreunul – a fost să aștern pe hârtie ceea ce i-am auzit pe părinții mei povestind despre tinerețea lor și despre Curtea de la Versailles. Trândăvia, inutilitatea vețiimele după acea nenorocire, m-au determinat să-mi continui depănarea amintirilor; am început să vorbesc despre mine, poate chiar prea mult, în

tot cazul mai mult decât aș fi dorit; dar am vrut ca viața mea să fie un fel de fir călăuzitor pentru cititor, acesta dându-și astfel seama de unde știam toate lucrurile pe care le istoriseam.

Am mâzgălit o mulțime de hârtie, într-un mod aproape ilizibil, până când într-o zi, o persoană de gust, în care am mare încredere, mi-a smuls cu forța, din mână, câteva foi și le-a citit. Ea m-a obligat să comand să se facă o copie după tot ce scrisesem și s-o revăd cu atenție. De făcut o copie, nu era greu; cât despre „revăzut", era inutil. Eu nu mă pricep să scriu și la vârsta mea n-aveam să mai învăț o astfel de meserie; dacă țineam să-mi redactez frazele, pierdeam singurul merit pe cure-l mai puteau avea aceste pagini: cel de a fi fost scrise fără nicio pretenție, așa cum îmi veniseră în minte. Dacă ar fi trebuit să am în vedere și alte lucruri decât amintirile mele, aș fi renunțat imediat; ri-am urmărit decât să-mi umplu timpul, nu să fac literatură.

Dacă totuși nepoții mei își vor arunca vreodată privirile peste aceste scrieri, nu trebuie să se aștepte să găsească „o carte", ci doar o flecăreală de femeie bătrână; scriu, așa cum aș coase de pildă, la gherghef, o tapiserie. M-am slujit când de pană, ca să las acul să se mai odihnească, și când de ac, ca să-mi las pana să se odihnească, așa că manuscrisul meu va ajunge la moștenitorii mei, cum va ajunge de pildă, cine știe ce fotoliu vechi.

Neconsultând niciun document, probabil că multe date vor fi greșite; nu pot spune nimic altceva decât ce-am scris. Nu cred că ar putea exista o imparțialitate absolută, dar socot că putem avea pretenția că există totuși o sinceritate deplină: și asta se întâmplă numai atunci când spui cinstit ceea ce crezi.

Răscolind trecutul, mi-am dat seama că poți spune lucruri bune despre cei mai răi oameni și lucruri rele, despre cei mai buni; am încercat să nu fiu părtinitoare, deși trebuie să recunosc că treaba a fost destul de dificilă. Dacă n-am reușit pe deplin, pot să vă asigur că cel puțin am avut intenția de a face acest lucru.

Timpurile devenind mai calme, poate că unii oameni vor fi totuși destul de perspicaci să observe că, în vremurile în care am trăit eu, a trebuit, prin forța împrejurărilor, să țin cu unul din partide, când, din instinct, din fire și din raționament, mi-a fost întotdeauna silă și groază de astfel de lucru, fiindcă am văzut la ce greșeli și la ce situații ridicole ne-a expus.

Nădăjduiesc că nepoții mei vor fi scutiți de o asemenea situație; le-o doresc din toată inima atât lor, cât și țării mele care are nevoie de puțină liniște.

În ce mă privește, probabil că va trece multă vreme până ce careva – plictisit de vreo dimineață ploioasă sau de vreo lungă și mohorâtă seară de toamnă – va deschide această carte, destinată bibliotecii din Pontchartrain1.

Chălenay, iunie 1837

Adele de Boigne

---

[1] *Nota din 1860 :* „Moartea, cruda moarte care se apropie, mi-a schimbat toate previziunile. Acest manuscris va fi depus în biblioteca din castelul Osmond, departamentul l'Orne, locul unde părinții mei au văzut lumina zilei și unde doresc să fiu îngropată.[11]

NEPOTULUI MEU RAINULPHE DE OSMOND

„I pray you when you shall these deeds reiate

Speak of me as I am: nothing extenuate Nor set down aught în malice."[2]

Othello, Shakespeare

Evenimente atât de mari au umplut viața generațiilor care te-au precedat și au absorbit-o într-o asemenea măsură, încât tradițiile de familie s-ar fi pierdut în acel vast ocean, dacă o femeie bătrână ca mine nu și-ar fi scormonit amintirile din tinerețe și nu le-ar fi așternut pe hârtie.

Acum, de dragul tău, iubitul meu nepot, încerc să le leg între ele.

[2] „Te rog, cinci vei da seamă / Dc-acestc întâmplări nenorocite, / Arată-mă cum sînt : nici pătimire, / Nici ură-n scrisul tău" (traci. Ion Vinea).

PRIMA PARTE

VERSAILLES

Capitolul I

Originea familiei mele.
— Bunicul: aventura lui din tinerețe. – însurătoarea bunicului.
— Trimiterea fiilor săi în Europa.
— Frații bunicului.
— Eticheta de la Curte.
— Tinerețea tatei.
— Familia mamei. – însurătoarea tatei.
— Mama capătă un loc la Curte.
— Părinții mei se stabilesc la Versailles.
— Nașterea mea.
— Vechile obiceiuri de la Curte.
— Regele Ludovic al XVI-lea.
— Regina.
— Doamna de Polignac.
— Monsieur, conte de Provence.
— Monseniorul, conte de Artois.
— Madame, contesă de Provence.
— Madame, contesă de Artois.
— Doamna Elisabeth.
— Prinții de Chio.

Gianoni, în cartea sa *Istoria Neapolelui*, te va îndemna să ai foarte mari pretenții în legătură cu familia ta; Moreri te va lămuri în legătură cu drepturile tale de a te socoti urmașul acelor fericiți

aventurieri normanzi, cuceritorii cetății la Pouille, drepturi tot atât de întemeiate cum sunt majoritatea celor mai vechi familii. Catedrala din Salisbury, adăpostește rămășițele unuia dintre arhiepiscopii săi, un Osmond de care ne leagă, de asemenea, unele amintiri, iar contele de Sommerset are ca blazon o pasăre în zbor, care e și blazonul tău și pe care l-a moștenit de la seniorul de Osmond, compatriot cu

Wilhelm Cuceritorul. Acest blazon a fost dăruit de ducele Normandiei, guvernatorului său, tot un Osmond, care-l scăpase din mâinile răzbunătoare ale lui Louis d'Outremer.

Ramura engleză s-a stins de multă vreme, dar numele de Osmond e cunoscut în această țară și-l întâlnim tot timpul atât la poeți cât și în romane. Ramura normandă a sărăcit prin partajele egale; fiii cei mari ai ultimelor trei generații, care au precedat generația tatălui meu, n-au avut decât fete și încă într-un număr atât de mare, încât s-au văzut nevoite să se mărite cu oameni destul de scăpătați. Astfel, una dintre surorile bunicii, stareță la Remiremont, se vzice că i-ar fi răspuns domnului de Sainte-Croix, soțul surorii sale, când acesta a întrebat-o dacă nu regretase niciodată că nu se măritase:

— Nu, cumnate, căci domnișoarele de Osmond au obiceiul de a contracta căsătorii mult prea proaste!

Iată cam tot ce-ți pot spune despre familia noastră. Dacă, în epoca în care ai fi pășit în lume, te-ar fi interesat, într-o oarecare măsiiră, aceste ramuri nobilare, ai fi regăsit mult mai ușor urmele acelor timpuri îndepărtate precum și unele amănunte intime a ceea ce s-a petrecut în decurs de o sută de ani. De altfel, eu nu mă prea pricep să istorisesc astfel de lucruri. N-am dat niciodată o prea mare importanță neamului din care te tragi; ca fată, sigur că nu mi-a fost contestată originea; dar ca femeie, n-am mai avut niciun drept la ea

și poate că această situație foarte clară m-a împiedicat să mă ocup tot atât de mult de ea, cât m-am ocupat de altele. Nu vreau să-ți istorisesc decât amănuntele care-mi vin în minte, legate de ceea ce am aflat sau am văzut personal, fără pretenția unei continuități, ci doar ca pe niște povestiri care te vor interesa datorită legăturilor pe care le-am avut cu persoanele pe care le voi aduce în discuție: va fi ca un fel de sporovăială, căreia însă sinceritatea îi va conferi un preț deosebit.

Bunicul a fost marinar. Deși foarte tânăr, comanda – în timpul războiului din 1746 – o corvetă, așa că i s-a încredințat sarcina de a escorta un convoi de vase de la Rochefort la Brest. O furtună înfricoșătoare a împrăștiat vasele și l-a mânat pe al său tocmai în Martinica, unde a poposit foarte descumpănit. Bunicul a găsit întreaga colonie într-o serbare care nu se mai isprăvea, unde ospățurile și jocul de artificii se țineau lanț. De îndată ce debarcă, bunicul fu întrebat dacă adusese niște scrisori pentru alteța sa.

— Ce alteță?

— Ducele de Modena.

— N-am auzit vorbindu-se de niciun duce de Modena.

Dar chiar atunci veni cineva să-l caute, din partea ducelui; fu condus în apartamentul pe care guvernatorul îl cedase unui bărbat deosebit de frumos, împobobit cu ordine și cordoane și având o înfățișare impunătoare.

— Cum se face, cavalere de Osmond, că n-ai nicio scrisoare pentru mine? Deci nu vasul dumitale e cel care trebuia să-mi fie trimis!

Bunicul îi explică pe îndelete, cum plecase din Rochefort îndreptându-se spre Brest, și cum întâmplarea îl aduse în Martinica.

Prințul îl copleși cu atenții apoi îi porunci să plece de îndată cu scrisorile sale. Dar corveta nu mai era în stare să străbată din nou

mările. Din fericire, în port se afla o mică goeletă. Prințul îi încredință bunicului comanda acelui vas, îi îngădui să-și abandoneze corveta și, arătându-i o scrisoare prin care îl ruga pe domnul de Maurepas să-l numească pe bunicul, căpitanul vasului, îi explică pe îndelete că era, prin alianță, văr primar cu regele. Îi cedase acestuia Modena, ceea ce constituia de fapt un secret, iar regele îi oferise în schimb suveranitatea insulei Martinica; bineînțeles că nu voise să consimtă la acest schimb decât după ce-și văzuse noua reședință: era foarte mulțumit de ea și-l expedia pe bunicul cu ratifi-carea tratatului așteptat la Versailles cu o atât de mare nerăbdare, încât aducătorul unei vești atât de bune putea nădăjdui orice fel de favoruri. Adăugă, în *postscriptum-ul* scrisorii sale că cerea, în plus, pe lângă numirea de comandant de vas a cavalerului de Osmond, și crucea Saint-Louis. Bunicul îi vorbi de un vas al cărui comandant urma să fie schimbat.

— Acest vas ți-ar plăcea?

— Desigur!

— Ei bine, te fac comandantul lui. Am să-i scriu lui Maurepas acest lucru!

Ducele de Modena era înconjurat de o adevărată Curte și de o casă princiară pe care le adusese cu sine: un mare șambelan, un mare scutier, valeți de cameră etc. Toată colonia, începând cu guvernatorul și până la cel din urmă negru, erau la ordinele sale; bunicul, care atunci când sosise, fusese foarte neîncrezător, până la urmă se lăsă convins că un om care împărțea astfel grade și decorații nu putea fi decât un adevărat suveran. Plecă deci, întinzând la maximum pânzele vasului; cu riscul de a se îneca, străbătu cât putu de repede, oceanul, se aruncă într-o barcă de îndată ce zări țărmul Franței, apoi încălecă pe un căluț de poștă și – fără să fi apucat să-și tragă sufletul măcar o clipă – sosi la Versailles,

la domnul de Maurepas. Cum ministrul tocmai ieșise, el nu voi să părăsească palatul, fără să fi stat de vorbă cu dânsul; atunci, un valet îl pofti într-un cabinet, ca să-l aștepte pe stăpânul său. Un alt valet – bătrân – văzându-l atât de agitat și de arătos, îi dădu 'ceva de mâncare; bunicul înfulecă totul, apoi, doborât de oboseală, se așeză într-un fotoliu și adormi buștean.

Ministrul se întoarse, dar slugile uitaseră de cavalerul de Osmond. Seara, dezbrăcându-și stăpânul, valetul îi vorbi acestuia despre un tânăr ofițer de marină care era foarte grăbit să-l vadă. Domnul de Maurepas nu aștepta nicio veste de la nimeni. Valetul întrebă de el, începu a-l căuta și până la urmă îl găsi dormind în fotoliu. Tânărul se trezi tresărind, se apropie de ministru și-i întinse un pachet mare.

— Monsenioare, iată tratatul semnat!

— Ce tratat?

— Cel din Martinica.

— Din Martinica?

— Da, prințul de Modena m-a trimis cu el, încoace!

— Prințul de Modena? Ah, încep să înțeleg; du-te și te culcă, odihnește-te ca lumea, noaptea asta, și vom sta de vorbă mâine dimineață.

Ministrul râse cu hohote, crezând că tânărul ofițer nu se trezise de-a binelea și că-și continua cu glas tare, visul; dar, pe măsură ce citea acele scrisori stranii, avu el, la rându-i impresia că visează; toate autoritățile de pe insulă credeau același lucru iar „prințul" însuși îi scrisese cum nu se poate mai serios, sub numele lui de împrumut. Scrisoarea pe care i-o arătase bunicului, se afla și ea în pachet.

A doua zi dimineață, domnul de Maurepas îl primi din nou, cu multă bunăvoință, pe bunicul, care află că ducele lui de Modena era

un aventurier ce vroise probabil să scape cât mai repede de el. În rest, nu părea chiar atât de nemaipomenit ca un băiat atât de tânăr să-și fi însușit o părere ce se înstăpânise atât de solid în întreaga colonie; așa că-l iertă pentru vina de a-și fi părăsit corveta. Vasul pe care i-l făgăduise „altețа sa", fusese între timp încredințat altcuiva, dar, ținând seama de recomandarea „vărului său primar", cu atât mai mult cu cât bunicul era un foarte destoinic ofițer de marină, regele îi încredință comanda unei fregate, pe care conducând-o, domnul de Maurepas nădăjduia că va merita în curând și crucea Saint-Louis. Bunicul, rușinat și dezmeticit din visele sale de mărire, se reîntoarse la Brest, foarte mulțumit totuși că scăpase atât de ușor după ce-și abandonase corveta. Cât despre ducele de Modena, se legase atât de tare de onorurile pe care le uzurpase, încât nu se îndură să părăsească insula; fu arestat în Martinica, recunoscut ca escroc și trimis la galere.

Câțiva ani mai târziu, bunicul – aflându-se la SanDomingo – se însură cu o domnișoară de La Garenne, rudă de departe cu el (mamele lor fuseseră domnișoare de Pardieu) și care era socotită enorm de bogată. Avea într-adevăr niște acareturi nemaipomenite, dar atât de grevate de datorii și într-o stare atât de jalnică, încât bunicul se văzu obligat să-și părăsească slujba și să se stabilească în colonie, încercând să facă puțină ordine în toată harababura aceea. Diverse împrejurări nefericite îl obligară să rămână acolo, așa că nu mai putu părăsi acel loc. De-a lungul anilor, își trimise rând pe rând, cei șase băieți, în Europa. Ultimul pe care-l trimise, avu ghinion; copilul, așezat pe un cablu răsucit pe punte, fu aruncat în mare o dată cu acel cablu și se înecă. Ceilalți cinci ajunseseră cu bine, la destinație. Primul a fost tatăl meu, marchizul de Osmond apoi a urmat episcopul de Nancy, apoi vicontele de Osmond, apoi abatele de Osmond, masacrat la San-Domingo în timpul revoluției, apoi, în

sfârșit, cavalerul de Osmond care a pierit ca locotenent de vas în războiul din America.

Toți acești copii au fost primiți în mod patern de către un frate al bunicului, pe atunci conte de Lyon și, la puțină vreme după asta, episcop de Comminges. Băiatul cel mai mare din generația bunicului contele de Osmond, nu avu – conform obiceiului familiei – decât fete de la soția sa, o domnișoară de Terre și tot conform obiceiului, aceste fete se măritară foarte prost. Ele isprăviră de împărțit tot vechiul patrimoniu al familiei Osmond, între alteie Menil-Fi'Oger și Medavy, care-i aparțineau de prin anul o mie și ceva.

Contele de Osmond era șambelan al ducelui de Orleans, bunicul regelui Ludovic-Filip, și un foarte intim al palatului regal, mai ales al reginei-mame care-l trata cu o afecțiune de-a dreptul filială. Memorialiștii vremii îl citează pentru firea lui cam ușuratică, ceea ce nu l-a împiedicat totuși să fie foarte plăcut, foarte serviabil și să se afle tot timpul într-o foarte bună companie. Voi avea ocazia să mai vorbesc despre acest strămoș. V-am spus că era șambelan al bunicului regelui. N-ar fi putut să fie al fiului regelui și iată de ce: e vorba de niște amănunte care par ridicole generației noastre, dar a căror tradiție se pierde undeva, în vechime, și care, chiar prin acest lucru, se bucură de interes și curiozitate. Regele Ludovic al XV-lea, îi păstrase monseniorului duce de Orleans, desemnat sub numele de „dolofanul duce de Orleans", nepotul regelui, rangul de primul prinț de sânge la care nu mai avea dreptul; cum în ramura vârstnică nu mai existau decât fiii Delfinului care erau socotiți „fii ai Franței", i se acordă această cinste ducelui de Orleans. Or, Casa onorifică a primului prinț de sânge era numită și plătită de rege, iar curtenii erau bucuroși să facă parte din ea. La ceilalți prinți de sânge, primul gentilom și primul scutier erau singurii numiți și plătiți de rege: un

om de la Curte nu putea accepta decât astfel de locuri pe lângă ei. La moartea grasului duce de Orleans, fiul său ceru vehement să fie socotit, în continuare, primul prinț de sânge. Nașterea copiilor contelui de Artois fu un motiv de refuz și Curtea fiind prea puțin dispusă să facă ceea ce dorea domnul duce de Orleans, el nu izbuti să-și însușească acest titlu. Așa că se văzu silit să-și caute alți convivi dintr-o altă clasă socială decât cea a tatălui său și această circumstanță îl hotărî, sub pretextul unei reforme, să nu-și mai numească slujbașii Casei sale și s-o rupă cu orice fel de reprezentare; sigur că acest lucru a contribuit și el la proasta dispoziție care l-a aruncat mai apoi în niște nenorociri în care și-a găsit moartea, pe care de altfel a meritat-o din plin.

Dar să revin la familia noastră. Bunicul mai avea și o soră care ședea la celălalt frate al ei, episcopul de Comminges, la Altan, în Pirinei. Ea s-a măritat cu un oarecare domn de Cardaillac, om foarte stimat în ținutul lui, proprietarul unui foarte frumos castel ce purta un nume tot atât de vechi ca și munții din jur. S-a stins destul de repede și nu din vina mătușii mele, care a născut, sărmana șapte copii, în trei ani: prima oară, doi, o doua oară, alți doi, iar a treia oară, trei. Episcopul de Comminges se afla la Paris în timpul acestei ultime nașteri și, în clipa în care a aflat vestea, o femeie ce se afla lângă el, a zis:

— Monseniore, scriți repede să vi-l păstreze pe cel mai frumos!

Aceeași doamnă de Cardaillac căzu într-o prăpastie, târâtă de o șaretă încărcată cu bolovani de râu; ajunse în fundul ei, în această ciudată companie și toată lumea credea că fusese făcută bucăți; dar ea nu-și rupsese decât un picior, după care mai avu încă o droaie de copii. Tata și unchii mei fură crescuți cu cea mai mare grijă, sub ochii episcopului de Comminges; apoi fură dați la cel mai bun colegiu din Paris, unde se aflau sub supravegherea personală a unui

preceptor, om cu mult spirit, dar care – drept orice învățătură – nu le administra decât lovituri de picioare în pântece. Așa că, la paisprezece ani, când tata își îmbrăcă uniforma, avu, în sfârșit, curajul, să-l anunțe pe episcop că de șase ani, era profund nefericit și că nu învățase absolut nimic. De această revelație profitară frații săi; cât despre el, îl urcară pe uri' căluț de poștă și-l trimiseră la regimentul din Metz. Din fericire, n-a căpătat gustul cafenelelor și în timpul primilor, ani petrecuți în garnizoană și-a făcut singur acea educație pe care episcopul o credea cu pioșenie tot pe atât de excelentă pe cât era de costisitoare.

Când împlini nouăsprezece ani, tatăl său îi trimise din San-Domingo, un cadou de două mii de scuzi, în afară de venitul lui lunar, ca să se distreze în timpul primului semestru pe care urma să-l petreacă așa cum voia el, bineînțeles, la Paris. Cu acești bani, tânărul plecă la Nantes unde își cumpără un bilet la primul vapor ce străbătea oceanul, și se îndreptă spre San-Domingo ca să-și petreacă acel concediu alături de tatăl său pe care dorea să-l și cunoască, fiindcă părăsise casa părintească de la vârsta de trei ani. Această grabă de a-și revedea familia, îl făcu să câștige pe deplin inima părintelui său, căci tatăl și fiul s-au adorat unul pe altul, toată viața lor. Cât despre bunica, ea era o creolă neaoșă pentru care copiii n-au însemnat niciodată altceva decât o datorie. Anii se scurseră, tata își continuă cariera militară, petrecându-și iernile la Paris, la unchiul său și în societatea foarte intimă a palatului regal unde era tratat – datorită contelui de Osmond – ca unul de-ai casei. Fu numit locotenent-colonel în regimentul de Orleans, de îndată ce vârsta îi îngădui să profite de bunăvoința prințului, și doamna de Montesson, măritată cu ducele de Orleans, îl copleși cu bunătatea ei. Consacra întotdeauna o mare parte din timpul său liber episcopului de Comminges; în 1776 îl însoți la băile de la Bareges. Acolo o

întâlniră pe domnișoara Dillon, de care episcopul se îndrăgosti aproape tot atât de tare ca și nepotul său. Le pofti pe fată și pe mama ei să vină la Altan, castelul situat în Pirinei, reședința episcopilor de Comminges, unde ținea morțiș să oficieze cât mai repede căsătoria nepotului său, dorind ca frumoasa domnișoară Dillon să-i facă onorurile casei, stabilindu-se, chiar în aceeași iarnă, la Paris. Dar tata nu voi să se însoare fără consimțământul a lor săi și ceremonia fu amânată pentru la primăvară.

Acum a venit rândul să vorbesc despre familia mamei.

Domnul Robert Dillon, din familia Dillon de Roscomon, era un gentilom irlandez, posesorul unei averi frumoase; pentru a o spori, cum catolicii nu aveau voie să se ocupe de afaceri, un frate de-al său, fu însărcinat să vâre banii în negoț. Domnul Robert Dillon se însură cu o moștenitoare bogată, de la care nu avu decât o singură, fiică, pe lady Swinburne. Rămas văduv, se însură a doua oară cu miss Dicconson, cea mai mică dintre cele trei surori, toate frumoase ca niște îngeri, pe care tatăl lor, preceptorul prințului de Galles – fiul lui Iacob al II-lea

— Le crescuse la Saint-Germain. Imediat după căsătorie, părinții lor se reîntoarseră în Anglia și se stabiliseră în Lancashire, într-o foarte frumoasă regiune.

Domnul Dillon și încântătoarea sa soție se instalară în Worcestershire, loc unde s-a născut mama și primii șase copii. Dar iată că fratele, pe care Robert Dillon îl rugase să aibă grijă de afacerile din Irlanda, muri pe neașteptate și abia atunci văzu cât de prost îi girase afacerile. Domnul Dillon se văzu astfel obligat să se ocupe el însuși de ele. Și cum cele mai importante afaceri le avea cu Bordeaux-ul, se hotărî să se mute în acel oraș împreună cu întreaga sa familie; propunerea o incintă pe soția sa care, crescută în Franța, o prefera Angliei. Domnul Dillon închirie deci o casă frumoasă la

Bordeaux, cumpără un teren prin împrejurimi și începu să ducă o viață de om înstărit, până în ziua în care – ridicându-se de la masă – își duse mâna la cap, strigând: „Ah, biata mea nevastă și bieții mei copii!" după care își dădu sufletul. Ultimele lui cuvinte erau pe deplin justificate, căci o lăsa pe doamna Dillon, în vârstă de treizeci și doi de ani, însărcinată pentru a treisprezecea oară, singură într-o țară străină, fără o rudă, fără niciun om apropiat, fiindcă gelozia fără margini a soțului ei n-ar fi tolerat așa ceva. Această izolare trezi – cum era și firesc – interesul protectorilor. Afacerile sale – despre care doamna n-avea nici cea mai vagă idee – fură limpezite și până la urmă se constată că domnul Dillon trăia doar din capitaluri care se apropiau de sfârșit și că soția lui rămăsese cu treisprezece copii și doar cu o bucată de pământ, la trei leghe de Paris, care nu-i putea aduce mai mult de patru mii de livre rentă.

Doamna Dillon era încă frumoasă ca un înger, binecrescută și deosebit de isteață; copiii ei erau de o frumusețe la fel de tulburătoare ca și a ei. Sigur că acest cuib al dragostei interesă diverse persoane, care începură a se ocupa de familia îndoliată. Toată lumea vru să le vină în ajutor și le veni atât de bine, încât bunica mea, fără să-și fi părăsit vreodată turlele din Terrefort, își ținu rangul și descoperi secretul de a crește treisprezece copii și de a le găsi slujbe ce făgăduiau să devină extrem de rentabile, când iată că Revoluția puse brusc capăt acestor cariere. În epoca despre care vă vorbesc, bunicii nu-i rămăsese de măritat decât o fată. E adevărat că era deosebit de frumoasă și de binecrescută, dar n-avea un sfanț.

Nunta tatălui meu fiind fixată în primăvară, episcopul plecă la Paris. O dată ajuns în acest oraș, nemaiaflându-se sub farmecul acelei fete, nu-i fu deloc greu să-și convingă nepotul că acea căsătorie nu era avantajoasă, că tata trebuia să profite de numele și de poziția lui ca să se însoare cu o fată cu zestre. Tânărul n-avea

niciun fel de avere în Europa; cea din colonii era destul de precară, căci partajele, acolo, fiind egale, n-ar fi avut niciodată un venit suficient ca să se însoare cu o femeie care n-avea un ban; episcopul – chiar dacă i-ar fi primit la el – nu le putea acorda decât un ajutor temporar; domnișoara Dillon putea fi o fată foarte de treabă, dar din păcate, n-avea niciun fel de rude suspuse, în Franța. Contele de Osmond mai ales – care era foarte mândru de nepotul său, trăgând nădejde să facă o carieră frumoasă – protestă vehement împotriva a ceea ce numea el „a i se pune lațul de gât".

Tocmai atunci veni și răspunsul din San-Domingo. Tata – care habar n-avea ce se petrecuse în lipsa lui – sosi în garnizoană ca să primească ultimele porunci ale unchiului său, înainte de a se înapoia la Bordeaux. Abia atunci află că episcopul își schimbase părerea și că nu mai voia să audă vorbindu-se despre căsătoria, proiectată; de altfel și încetase să mai scrie la Terrefort. Urmă o scenă destul de violentă între tata și episcop care-i spuse de la obraz, că tânărul menaj să nu se aștepte să găsească azil în casa lui. Tata îi informă imediat pe ai săi despre această schimbare survenită la unchiul său și-i scrise și domnișoarei Dillon despre situația în care se afla. Ea se angajă să rupă orice relație cu el, își retrase făgăduiala de a se mărita cu tânărul ofițer și-l obligă și pe el să-și retragă cuvântul c-o va lua de nevastă; după ce făcu toate aceste lucruri nu mai dori altceva decât să moară de jale, ca o adevărată eroină de roman. Tata se simți jignit de o astfel de hotărâre împotriva căreia el n-ar fi cutezat niciodată să se ridice, deși avantajele pe care i le-ar fi putut oferi fetei fuseseră mult diminuate de dispoziția proastă în care se afla unchiul său. Dar, aflând din întâmplare, de situația disperată în care se afla domnișoara Dillon despre care se spunea că ar fi pe moarte – își dădu seama de noblețea sentimentelor care o determinaseră să se poarte astfel. Între timp, primi și răspunsul

tatălui său care îi dădea binecuvântarea și-l sfătuia să se însoare cu fata pe care o iubea, făgăduind să-l ajute cu tot ce avea nevoie, deși acest lucru îl obliga, firește, la mari sacrificii. Totodată, îl anunța că-i trimisese câteva butoaie cu zahăr care valorau douăzeci de mii de franci, bani cu care să facă față primelor cheltuieli ale instalării.

Înarmat cu această scrisoare, tata plecă imediat călare, trecu peste orice consemn, ajunse la domnișoara Dillon și, după opt zile, tânăra îi era soție. De îndată ce se însănătoși pe deplin, o luă cu el la Paris, dar episcopul refuză să-i vadă. Contele de Osmod, care avusese mari obiecții în legătura cu această căsătorie pripită, se strădui pe cât putu să diminueze inconvenientele. O prezentă pe mama, la palatul regal, așa cum ar fi procedat cu propria sa noră, iar aceasta se impuse repede la Curte. Doamna de Montesson o plăcu în mod deosebit și ar fi vrut s-o facă doamna de onoare a ducesei de Chartres, dar contele de Osmond refuză în mod categoric, această cinste. Nu-i convenea ca soția nepotului său să fie doamna de onoare a unei prințese care nu făcea parte din familia regală; de altfel, observase că doamna de Montesson voia s-o acapareze, lucru cu care el nu fu de acord.

Arhiepiscopul de Narbonne (Dillon), fusese puțin cam șocat de obiecțiile familiei de Osmond privind căsătoria unei fete care-i purta numele și pe care o socotea rudă foarte apropiată. Așa că se comportă ca un protector foarte activ al tinerei perechi, îi pofti la el, la țară, la reședința sa din Picardia, numită Hautefontaine, unde ducea o viață mai mult laică, decât episcopală. Mama avu, în acel loc, succese dintre cele mai mari. Era nemaipomenit de frumoasă, avea un aer de măreție, poate puțin cam disprețuitor, și știa la perfecție să se lase adorată; dar toate acele adorații erau raportate cu strictețe tatei, pe care l-a iubit cu o dragoste pătimașă, până la moarte. Sosirea acestei femei atât de frumoase precum și tot

romanul legat de măritișul ei, constitui un mic eveniment la Curte într-o vreme în care nu existau alte evenimente mai importante; fu prezentată tuturor de către doamna de Fleury care, ca domnișoară de Montmorency, era rudă cu tata. Așa că fu extrem de admirată.

La câteva luni după asta, arhiepiscopul de Narbonne și contele de Osmond, uzând de influența lor, mama fu numită doamna de onoare a doamnei Adelaâde, fiica lui Ludovic al XV-lea. Doamna ducesă de Chartres nu-și manifestă în niciun fel – față de ducele de Osmond – invidia față de acest aranjament. Dar doamna de Montesson s-a simțit cumplit de ofensată de acest lucru, și a rămas aproape certată cu părinții mei, dar mai ales cu contele de Osmond, a cărui prietenie cu ducesa de Chartres a devenit și mai strânsă. Era un sentiment mai mult patern despre care nimeni n-a cutezat să bârfească, deși ducele de Chartres îl numea, în glumă, pe conte, „soțul soției sale". Ducele a murit la începutul Revoluției, cruțând-o astfel pe soția sa de a afla multe din isprăvile și din greșelile sale. Îmi aduc aminte de el, ca de un bărbat înalt și slab, cu un aer foarte nobil și purtând niște veste foarte scumpe, dar veșnic pline de tutun. Îl iubeam mult, deși el îl prefera pe fratele meu; îmi mai aduc aminte că-mi umplea întotdeauna ochii cu tutun, ori de câte ori se apleca asupra mea să mă sărute; așa că luasem obiceiul să-i închid, când alergam înaintea lui, fapt care-l amuza foarte mult.

Tatei îi era grozav de silă să stea la Curte. Ca toți oamenii care nu erau obișnuiți cu acest lucru, se simțea străin acolo și totodată dezavantajat. Era pe atunci, un bărbat cu un fizic extrem de plăcut, deosebit de manierat, un foarte bun militar, iubindu-și mult profesia și fiind la rându-i iubit de toți cei din regimentul său. Mamei îi plăceau prinții și avea în ea instinctul Curții; slujba ei o silea să petreacă o săptămână din trei, la Versailles. Această despărțire era foarte grea pentru amândoi, și modestia situației lor

materiale făcea ca acest dublu menaj să fie foarte costisitor pentru punga lor. Așa că mama îl convinse pe tata să se stabilească la Versailles; hotărârea era bună, având în vedere situația lor, dar puțin obișnuită când nu aveai o slujbă însemnată. Tata mi-a spus adesea că nimic nu-l costase mai mult în viață și că acesta fusese cel mai mare sacrificiu pe care-l făcuse de dragul mamei. E sigur că gusturile, obiceiurile, mintea lui ascuțită, firea sa independentă nu se prea împăcau cu slujba de curtean. Dar, sub Ludovic al XV-lea – în afară de unele forme de etichetă – era ușor să trăiești la Curte, mai ales că regele, care era el însuși un om de treabă, știa să aprecieze niște calități asemănătoare cu ale sale.

Foarte curând, după instalarea părinților mei la Versailles, am venit și eu pe lume. Mama mai născuse un copil, dar mort, așa că eu am fost primită cu o bucurie de nedescris, iertându-mi-se până și faptul că eram fată și nu băiat. N-am fost înfășată după cum era moda pe atunci în Franța, ci îmbrăcată după moda englezească și alăptată de mama, sub ochii întregii Curți de la Versailles. Așa că am devenit în scurtă vreme păpușa prinților și a Curții, cu atât mai mult cu cât eram foarte cuminte și cu cât un copil – pe vremea aceea – era tot atât de rar într-un salon pe cât sunt de răsfățați și de despotici, astăzi.

Tata începu a se obișnui la Versailles și până la urmă, i i plăcu viața pe care o ducea acolo.

Sâmbătă seara și duminică în ținută de gală, trebuia să fie nelipsit de la Curte, unde lumea se călca pe picioare. Toți miniștrii, toți cei cu funcții însemnate, adică primul căpitan al gărzii de serviciu, marele scutier, guvernanta copiilor Franței și supraintendenta casei reginei, dădeau sâmbăta un prânz, iar duminica, o masă de seamă, la care erau rugați să ia parte și cei sosiți de la Paris. Persoanele care aveau case în jurul Versailles-ului, aproape că-și smulgeau

musafirii, unii altora. La Curte se întindea de obicei, o masă de onoare, servită pe cheltuiala regelui, la care însă niciun om cu pretenții nu voia să ia parte; dacă, prin cine știe ce întâmplare, nu erai poftit în vreuna din casele despre care am vorbit, preferai să mănânci un pui la frigare, la vreun han oarecare, decât să te așezi la acea masă privită ca „secundară", deși la origine, ea fusese instituită de seniorii de la Curte și până. Spre mijlocul domniei lui Ludovic al XV-lea, toată lumea lua parte la ea, fără nicio dificultate. Dar pe atunci slujbele nu țineau casa, așa că puteai mânca la masa comună. Acum, ea era ocupată de titularii slujbelor, fapt care constituia un fel de „subalternitate" ce te situa într-o poziție de care era cu neputință să mai scapi atâta vreme cât te aflai la Curte; „subalternii" erau toți cei care primeau ordine de la persoane care nu aveau titlul de „mare". Astfel, un gentilom obișnuit care primea ordine de la primul gentilom al camerei regelui, era un subaltern, în vreme ce primul scutier, care primea ordine de la marele scutier, era un curtean; dar scutierii care primeau ordine de la el, făceau parte dintr-o clasă inferioară, despărțită de ceilalți printr-o linie de demarcație cu neputință de trecut. De pildă, domnul de Grailly, fiind doar scutier, găsea întotdeauna închise ușile celor de la Curte.

Acești locuitori de mâna a doua ai castelului de la Versailles, aveau o societate a lor, a cărei patroană era doamna de Angivillers, soția intendentului clădirilor. Societatea lor era foarte plăcută, foarte spirituală. Se distrau teribil, dar niciun curtean nu s-ar fi putut duce acolo, cu regularitate. Tata regreta adesea acest lucru, fiindcă în acel loc întâlneai artiști, savanți, oameni de litere, în sfârșit, diverse persoane care nu erau curteni și pe care afacerile sau simpla lor plăcere îi atrăgea la V ersailles.

Prințul de Poix, îndrăgostit de una dintre cameristele reginei (aceste cameriste erau de fapt niște doamne deosebit de frumoase,

din cea mai înaltă burghezie), începu a frecventa din ce în ce mai des această societate, sub pretextul că funcția lui de administrator al Versailles-ului îl silea să aibă dese legături cu intendentul de Angivillers. Lucrul fu socotit de prost-gust, dar totuși câțiva tineri se strecurară și ei o dată cu el în această societate; ei dădură amănunte deosebit de satisfăcătoare despre grația femeilor și despre amabilitatea bărbaților. Poate că până la urmă, cele două cercuri s-ar fi apropiat, dar femeile de la Curte manifestară o opoziție îndârjită.

Când părinții mei se stabiliseră la Versailles, ofițerii din gardă, făceau parte din cea de a doua categorie. Erau numiți „domnii albaștri". Purtau, de puțină vreme, uniforma și chiar cred că nici măcar căpitanii gărzilor n-o avuseseră înainte de Revoluție. Umblau îmbrăcați în haine obișnuite și nu se deosebeau de ceilalți decât pr într-un mare baston negru, cu mâner de fildeș. Regina Maria-Antoneta îi pofti pe ofițerii din gardă la balurile ei și prin asta le schimbă situația; totuși, ei nu luau niciodată masa împreună cu familia regală. Îmi amintesc perfect de bine că la palatul Bellevue, ofițerul de gardă care era de serviciu, nu lua niciodată masa împreună cu prințesele. Treaba asta era atât de riguroasă, încât domnul de Beon, soțul uneia dintre doamnele de onoare ale prințesei Adelaide, mânca la o altă masă când era de serviciu, iar a doua zi, venea să se așeze alături de soția sa, la masa prințeselor. Era totuși o inovație și această lipsă de etichetă însemna, de fapt, o mare concesie pe care o făcuseră prințesele. Dar ceea ce este și mai neobișnuit, e faptul că episcopii se aflau în aceeași situație și nu luau masa nici cu regele și nici cu prinții din familia regală. Nu mi s-au explicat niciodată motivele acestei excluderi.

Printre aceste etichete, exista una cu care tata nu s-a putut niciodată împăca și despre care l-am auzit adesea vorbind: felul cum era invitat la ceea ce se numea „supeul în cabinete". La aceste

supeuri luau parte familia regală și vreo treizeci de persoane invitate în mod special. Mesele aveau loc în apartamentul regal, în niște odăi atât de mici încât trebuiau să se folosească până și de masa de biliard, silindu-l astfel pe rege să termine cât mai repede partida, pentru ca servitorii să poată pune masa.

Femeile erau anunțate cu o zi înainte; purtau cu toatele rochii vechi, demodate, cu pliuri și cu taliile căzute: se așezau în mica sală de comedie pe rândul de bănci care le era rezervat. După spectacol, îi urmau pe rege și pe regină, în cabinete. Soarta bărbaților era mai puțin plăcută. Vizavi de banca destinată femeilor, existau alte două bănci. Curtenii – care așteptau până ce erau poftiți să ia loc – se așezau pe ele. În timpul spectacolului, regele – care se afla singur în loja sa – își îndrepta din când în când lornionul, către cele două rânduri de bănci și toți îl vedeau, scriind cu un creion unele nume. Seniorii care ocupau acele bănci (asta se numea „prezentarea pentru cabinete") seadunau apoi într-o sală vecină cu cabinetele. Imediat după asta, un ușier, cu o lumânare în mână și cu hârtiuța scrisă de rege în cealaltă, întredeschidea ușa și rostea un nume; fericitul ales, făcea o reverență celorlalți și intra în „sfânta-sfintelor". Apoi ușa se deschidea din nou, ușierul rostea un alt nume și tot așa mereu până ce se isprăvea lista. După ce termina, ușierul trântea ușa cu putere, căci așa prevedea eticheta. La acest zgomot, cei rămași își dădeau seama că-și făcuseră nădejdii deșarte, așa că plecau oarecum rușinați, deși știau dinainte că erau poftiți întotdeauna mai mulți musafiri decât numărul de locuri. Mama mi-a spus că i-au trebuit ani de zile ca să-l determine pe tata să vină și să se așeze pe acele bănci și că deși până la urmă a acceptat să se ducă din când în când, fiind destul de des strigat, totuși acest lucru i-a fost întotdeauna extrem de neplăcut. Căci l-a văzut pe cutare, venind zece ani în șir, de la Paris, doar ca să audă ușa trântindu-se cu zgomot peste cea

mai aprigă dorință a sa, fără ca ea să se fi deschis vreodată și pentru el. Poate că atâta perseverență îl deranja pe rege sau poate că se obișnuise să vadă mereu acele chipuri, așa cum se obișnuiesc prinții să adreseze veșnic aceeași întrebare, acelorași persoane.

Balurile reginei erau și ele un lucru bine stabilit; persoanele ce-i fuseseră prezentate erau întotdeauna anunțate din vreme când aveau loc aceste baluri; venea cine voia, dar voiau foarte mulți pentru că erau foarte plăcute. De obicei, aveau loc în căsuțele de lemn ridicate pe terasa de la Versailles și care rămâneau acolo cât ținea carnavalul. Dar și balurile, cu toată grația reginei, erau tot un prilej de nepopularitate pentru Curte.

Creșterea averilor în clasa intermediară, anulaseră toate formele și toate obiceiurile înaltei aristocrații și, în pofida absurdei ordonanțe care te obliga să dovedești că ești nobil ca să poți fi ofițer, toți care aveau parale și educația corespunzătoare intrau în armată. Aristocrația și finanțele erau deci foarte strâns legate, atât în garnizoane, cât și în toate cercurile subțiri din Paris. Balurile de la Versailles constituiau totuși o linie de demarcație și încă una foarte precisă și categorică. Domnul de Lusson, un bărbat tânăr și încântător, imens de bogat, ofițer destoinic, trăind în mod obișnuit în cea mai aleasă societate, făcu imprudența de a se duce la unul din aceste baluri; fu alungat cu atâta duritate, încât tânărul – deznădăjduit de ridicolul cu care se acoperise, într-o vreme în care ridicolul era răul cel mai rău dintre toate relele – când ajunse la Paris, se omorî. Faptul păru normal celor de la Curte, dar odios înaltei burghezii.

Finanțele n-au furnizat numai victime balurilor date de regină. Domnul de Chabannes, care se trăgea dintr-o familie ilustră, frumos, tânăr, bogat, făcându-și debutul la Curte, avu ghinionul de a aluneca, dansând și neghiobia de a striga, căzând: *„Jesus-Maria!”*

Nu s-a mai putut ridica niciodată după acea cădere. Porecla de „JesusMaria" i-a rămas, spre disperarea lui, pentru vecie. A luat parte la războiul din America, a săvârșit fapte de vitejie, s-a acoperit de glorie, dar s-a întors în Franța tot „Jesus-Maria", cum plecase. Așa că ducele de Guines a avut dreptate să le spună fetelor sale, în ziua în care le-a prezentat la Curte;

— Amintiți-vă că în țara asta viciile n-au nicio urmare, dar că ridicolul ucide!

Domnul de Lafayette nu pieri totuși sub povara poreclei de „Gilles cel Mare" pe care domnul de Choiseul i-o dăduse după ce se întorsese din America. Ea inspiră, dimpotrivă, atâta entuziasm încât cei din jur își asumară sarcina să-i asigure succesul în fața doamnei de Simiane, căreia el îi adusese unele omagii înainte de a pleca. Respectiva doamnă era socotită drept cea mai frumoasă femeie din Franța și nu avusese niciodată nicio aventură. Toată lumea se străduia s-o arunce în brațele domnului de Lafayette, așa încât, la câteva zile după reîntoarcerea acestuia, aflându-se împreună într-o lojă, la Versailles, începu a se cânta o arie din nu știu ce operă, arie intitulată *„Nu poți fi crudă cu dragostea învăluită-n lauri"*, consacrată lor, care le arăta limpede simpatia și aprobarea publicului.

Am auzit-o pe mama povestind, că surorii sale, președinta de Lavie făcând o călătorie la Paris, i se procurase o banchetă ca să asiste, ca o simplă spectatoare, la balul reginei; regina se apropiase și-o întrebase pe mama cine era acea frumoasă persoană.

— E sora mea, doamnă.

— A vizitat sala de bal? o întrebase regina.

— Nu, doamnă, e doar o simplă spectatoare, a răspuns mama, pentru că încă nu v-a fost prezentată!

— Trebuie să i-o arăți, așa că eu și cu regele ne vom retrage în altă odaie.

Într-adevăr, regina îl luă pe rege de braț și-l duse în altă cameră, în vreme ce mătușa mea vizită sala.

Regina nu voise să fie decât extrem de îndatoritoare, dar președintele de Lavie luă lucrurile cu totul altfel. Era un om de modă veche, foarte mândru de noblețea sa, un personaj burduhănos din Bordeaux unde, ca președinte al Parlamentului se bucura de o stimă deosebită; fu indignat când auzi că regele și regina trebuiseră să iasă din salon, pentru ca soția sa să poată intra. Se înapoie deci la Bordeaux, clocotind de mânie și, deși fu numit deputat, continuă să se arate foarte rebel, cu toate că umilirea nobilimii de către Curte îi surâdea grozav. Vanitățile rănite fac întotdeauna mult mai mulți dușmani decât ai crede.

Eticheta adoptată la serbările extraordinare și în călătorii, ni se pare incredibilă astăzi. Trebuia să te înscrii din vreme, adică și bărbații și femeile se duceau la primul gentilom al camerei regelui și-și scriau numele, cu propria lor mână, pe o listă, din care erau aleși invitații, eliminându-i pe cei care nu urmau să fie poftiți, acest refuz fiind, evident, extrem de neplăcut. Doamna Delfină a vrut să reintroducă această etichetă în timpul

Restaurației, pentru spectacolele și așa destul de rare, de la Curte. Dar s-a izbit de refuzul categoric al tuturor și nimeni n-a mai vrut să fie constrâns să se ducă să se înscrie pe listă ca să obțină un refuz. Tuturora li s-a părut că e mult mai puțin dezagreabil să nu se mai înscrie decât să fie respinși.

În ceea ce privește călătoriile, eticheta varia după reședințele respective. La Rambouillet, unde regele nu se ducea decât numai pentru câteva zile și însoțit doar de bărbați, erai primit ca un simplu particular bogat, perfect servit și scutit de orice cheltuială. La Trianon, unde regina nu făcea decât vizite scurte, însoțită de puține persoane, lucrurile se petreceau la fel. La Marly, erai bine găzduit,

aveai și mobila și hrana necesară. Invitații erau repartizați la diverse mese, date de prinți și de prințese, în pavilioanele lor, pe cheltuiala regelui. Pe urmă, se înapoiau în salonul cel mare unde se aduna toată Curtea.

La Fontainebleau, invitații nu căpătau decât o odaie goală, unde nu se afla nimic în afară de cei patru pereți. Trebuia să-și procure ei singuri mobilă, lenjerie și de-ale gurii. Adevărul e că – așa cum toți miniștrii și toți cei cu funcții mari își aveau casele lor și cum toți prinții aveau masa întinsă pentru cei care-i însoțeau – găseai întotdeauna pe cineva care să te poftească atât la masa de prânz, cât și la cea de seară. Dar nimeni nu se arăta preocupat de locul unde urma să stai. Când castelul era plin – și o foarte mare parte din el se afla într-o stare atât de jalnică încât era de nelocuit – invitații sau mai curând „admișii", căci și aici trebuia să te înscrii, erau distribuiți prin oraș; în acest caz, numele lor era scris, cu creta, pe poartă, ca să se știe unde stăteau. Nu știu dacă aceste locuințe erau plătite, dar avantajele pe care aceste călătorii le aduceau celor de la Fontainebleau erau destul de mari, din moment ce locuitorii nu se plângeau de această servitute. Toată lumea știa că nicăieri Curtea Franței nu se arăta mai darnică decât la Fontainebleau.

Pe scena micului teatru al castelului se reprezentau cele mai îngrijite premiere și se știa aproape sigur că cele mai încâlcite intrigi ministeriale se descâlceau la Fontainebleau, continuându-se astfel, cel puțin aparent, tradiția istorică a acestei frumoase reședințe. Ultima călătorie a avut loc în 1787. În ciuda inospitalității aparente, aceste călătorii costau foarte scump Coroana; regele, întotdeauna gata să-și sacrifice propriile sale gusturi, deși această reședință îi plăcea mult, renunță să mai vină, pentru că îl costa prea mult.

Acestui rege de treabă îi era foarte greu să-și învingă. Timiditatea, care se manifesta uneori sub forma unor libertăți cam

nelalocul lor, rezultatul obișnuințelor din copilăria sa, fapt care-l dezavantaja grozav față de cei care nu vedeau în el decât această scoarță grosolană. Având cea mai bună intenție de a fi îndatoritor față de câte cineva, înainta către el până când omul, tot dându-se îndărăt, ajungea să se izbească de perete; dacă nu-i venea. În minte să spună nimic – și faptul se întâmpla destul de des – regele izbucnea în hohote puternice de râs, se întorcea pe călcâie și pleca. Cel care îndura această scenă în public, suferea cumplit și, dacă nu era un obișnuit al Curții, pleca furios, convins că regele voise să-i joace un renghi și să-l înjosească. În intimitate, regele seplângea amar de felul în care fusese crescut. Spunea că singurul om pe care-l ura, era ducele de La Vauguyon și cita – în sprijinul acestui sentiment, lingușelile josnice adresate lui și fraților lui, de către acest curtean netrebnic. Monsieur nutrea totuși mai puțină silă față de memoria ducelui de la Vauguyon. Domnul conte de Artois era de aceeași părere cu regele. Era, prin firea lui veselă, prin grațiile, poate chiar și prin superficialitatea sa, răsfățatul familiei, și făcea boacănă după boacănă. Regele îl mustruluia, îl ierta și-i plătea întotdeauna datoriile. Singurul lucru pe care nu-l putea înlătura era lipsa de respect care începea a se face simțită atât asupra lui cât și a reginei.

Regele nu juca niciodată decât table și numai pe câțiva scuzi; într-o zi, îi spuse unui jucător înrăit:

— Cred că joci cu atâta patimă, fiindcă probabil jocul te amuză; de altfel, joci pe banii dumitale, pe când eu joc pe banii altora!

În vreme ce el vorbea astfel, domnul conte de Artois și regina jucau pe niște sume atât de mari, încât erau obligați să admită în societatea lor pe oamenii cei mai viciați din Europa care să joace cu ei. Din pricina acestui obicei nenorocit – o adevărată patimă și pentru unul și pentru celălalt – li s-au tras toate necazurile care i-au scurtat reginei viața.

Cine ar fi cutezat s-o acuze pe regina Franței că s-ar fi vândut pentru un colier, dacă ar fi apucat s-o vadă în jurul unei mese încărcată cti monezi de aur și de argint străduindu-se cu orice preț să le câștige de la supușii săi? Sunt convinsă că în adâncul inimii, sale nu punea niciun preț pe mormanul acela de bani. Dar când joci, ții cu tot dinadinsul să câștigi. Acum vă veți întreba: dacă reginei nu-i plăcea jocul, atunci de ce juca? Ah, fiindcă avea o altă pasiune: cea a modei. Se înzorzona ca să fie la modă, făcea datorii ca să fie la modă, juca cu patimă ca să fie la modă, era spirituală ca să fie la modă, era cochetă ca să fie la modă. A fi cea mai frumoasă femeie la modă, i se părea titlul cel mai demn de râvnit. Acest lucru, nedemn de o regină, a fost pricina tuturor păcatelor sale, care au fost totuși exagerate.

Reginei îi plăcea să fie înconjurată de cei mai tineri și mai arătoși bărbați de la Curte. Le accepta omagiile aduse femeii, cu mult mai multă plăcere decât cele aduse reginei. De unde puteai trage concluzia că un tânăr ușuratic era tratat cu mult mai multă bunăvoință și simpatie decât un bărbat serios și folositor țării. Invidia și gelozia stăteau tot timpul la pândă ca să calomnieze aceste fapte. Cea mai de condamnat era desigur, îngăduința pe care regina o manifesta față de această hoardă de tineri imprudenți de a-i vorbi regelui, fără respectul cuvenit și de a-i lua în râs glumele grosolane. Prea marea ei dorință de a plăcea, o făcea să săvârșească și greșeli de altă natură care îi aduceau o sumedenie de dușmani. Se bucura demult credit, era încântată să știe că-l are, și-i plăcea să uzeze de el; nu se amesteca însă niciodată serios în afaceri, și acest credit nu era folosit decât ca un mijloc de succes în societate. Îi plăcea să dispună de slujbe și avea prostul obicei de a promite aceeași slujbă mai multor persoane. Nu exista regiment al cărui colonel să nu fi fost numit, la cererea reginei, dar cum făgăduia un

post vacant la zece persoane, vă dați seama că-și făcea nouă dușmani și de obicei, cel numit se dovedea a fi un ingrat. Cât despre poveștile scornite de pamfletari în legătură cu amorurile sale, eu socot că au fost simple calomnii. Părinții mei – carevedeau și știau tot ce se petrecea în Palat – mi-au spus că toate acele bârfeli n-au avut nicio bază. Regina n-a iubit decât un singur bărbat și anume pe contele de Fersen, un suedez frumos ca un înger și foarte distins, care venise la Curtea Franței. Regina a fost cochetă cu el, așa cum era cu toți străinii, fiindcă „așa cerea moda". El însă s-a îndrăgostit sincer și pătimaș de ea; regina s-a ținut o vreme, tare, apoi l-a obligat să se îndepărteze de ea. Tânărul a plecat în America, a rămas acolo doi ani, în timpul cărora a fost atât de bolnav încât s-a înapoiat la Versailles îmbătrânit cu zece ani, și cu marea lui frumusețe aproape pierdută. Se pare că această schimbare a impresionat-o mult pe regină; oricare vor fi fost motivele, prietenii ei intimi nu s-au mai îndoit că l-ar mai fi respins pe conte. Tânărul nutrea față de ea, un devotament fără margini, o afecțiune pe cât de sinceră pe atât de respectuoasă și de discretă; nu trăia decât pentru ea și se comporta în așa fel încât s-o compromită cât mai puțin posibil. Așa că această legătură, deși cunoscută, n-a iscat niciun scandal. Dacă prietenii reginei ar fi fost și ei tot atât de discreți și tot atât de dezinteresați ca domnul de Fersen, viața acestei nefericite regine ar fi fost poate mai puțin calomniată. Se pare că doamna de Polignac a fost geniul ei rău. Nu că ar fi fost o femeie rea, dimpotrivă, era indolentă și prea puțin spirituală. Dar se afla sub influența cumnatei sale, contesa Diana, ambițioasă, lacomă, cu moravuri îndoielnice, care voia să acapareze toate favorurile pentru ea și pentru familia ei; tiranizată de iubitul ei, contele de Vaudreuil, om pe cât de ușuratic pe atât de imoral, voia ca prin intermediul reginei, să vâre mâinile până la coate în banii Statului. Contesa îi

făcea deci scene cumnatei sale când cererile sale sufereau unele întârzieri. Atunci regina își găsea favorita plângând și încerca imediat să-i sece izvorul acelor lacrimi. În ceea ce privea propria sa avere, doamna de Polignac se mulțumea – fără să ceară nimic – să primească, cu nonșalanță, favorurile pregătite de intrigile contesei Diana, încât regina îi mai și lăuda dezinteresul. Ea credea tot ce-i spunea și o iubea în mod sincer. Încrederea în ea a fost fără margiri timp de câțiva ani.

Numirea domnului de Calonne i-a impus reginei unele restricții; era unul dintre intimii doamnei de Polignac și regina nu voi ca un membru din Consiliul regelui să fie cooptat în Consiliul ei. N-a spus cu glas tare ce gândea, dar coteria, preferind să aibă un controlor general la dispoziția sa, interveni pe lângă contele de Artois. Datorită lui, domnul de Calonne fu numit, în ciuda silei pe care o simțea regina față de el. Și cum își manifesta fățiș nemulțumirea, relațiile dintre ea și doamna de Polignac se răciră, cu toate încercările pe care le făcu domnul de Calonne de a le reîncălzi. Într-o zi, în timp ce ea îi adresa o rugăminte, de Calonne îi răspune:

— Dacă ceea ce dorește regina e posibil, lucrul e ca și făcut; dacă nu e posibil, înseamnă că se va face!

În ciuda unor cuvinte atât de „guvernamentale", regina nu l-a iertat niciodată.

Dacă își avea inconvenientele ei, această dorință de a plăcea, avea și avantaje: căci o făcea uneori pe regină să fie deosebit de agreabilă; de îndată ce-și uita rolul ei de „femeie la modă", de care era preocupată tot timpul, era plină de naturalețe și de demnitate. Cred că n-ar fi fost prea greu s-o determini să fie cât mai "naturală, dacă bineînțeles cineva ar fi avut curajul să-i vorbească despre acest lucru. Dar cei din jurul ei nu făceau decât să confirme versurile unui poet englez:

„AII voho approach them, their own ends pursue." 1

În sinul familiei sale, regina era foarte iubită, căci era foarte îndatoritoare, preocupată tot timpul să aplaneze micile scandaluri care izbucneau întruna. Din păcate, era o confidentă mult prea indulgentă a contelui de Artois, care-i mărturisea toate prostiile săvârșite, înduplecându-l pe rege să-l ierte, rege pe care poate l-ar fi iubit dacă „moda" i-ar fi îngăduit acest lucru.

Monsieur3, curtean ambițios și viclean, n-o iubea pe regină. Prevedea că, în ziua în care ea va deveni mai puțin superficială, se va lăsa stăpânită de acea autoritate la care aspira el, așa că se temea să nu se compromită dacă-și va manifesta prea vădit această dorință. Nu se vira în afacerile politice, tocmai ca să se bucure de reputația unui om fără pată, și pentru a se putea amesteca atunci când socotea el că era util.

Contele de Artois4 dimpotrivă, trudea cu râvnă la totala sa compromitere, care avea să-l ducă de râpă nu numai pe el, ci și familia, ba chiar și țara. N-avea decât înclinările și cusururile tinerilor din vremea sa, dar el le etala pe cea mai înaltă treaptă, ca să le vadă oricine. Iar rangul – această banală calitate a oamenilor de lume – nu i le putea acoperi îndestul.

La atacul Gibraltarului ', unde a avut fantezia să asiste, a dat dovadă de o atitudine atât de deplorabilă, încât generalul care comanda oastea, s-a văzut nevoit să trimită vorbă bateriilor engleze să nu mai tragă fiindcă prințul începuse a vizita lucrările de apărare. S-a spus că acest lucru s-a făcut fără știrea sa, dar astfel de treburi se află întotdeauna când vrei să se afle. Știu că s-au făcut reproșuri

---

[3] E vorba d6 Louis-Stanislas-Xavier conte de Provence, născut la Versailles în 1755.

[4] Născut la Versailles în 1757.

domnului de Maillebois, care ar fi răspuns:

— Socot că acest lucru e mai important decât strâmbătura prințului!

Ridicolul simulacru al duelului său cu ducele de Bourbon a constituit o nouă dovadă a unei comportări pe care conduita sa n-a făcut decât s-o confirme din plin.

Madame, soția lui Monsieur56, avea mult spirit și o anumită grație, în ciuda urâțeniei sale care era de pomină. În primii ani, se împăcase foarte bine cu Monsieur. Dar, după ce el s-a îndrăgostit de doamna de Balbi, aproape că nici nu mai dădea pe la Madame care se consolase să rămână doar în compania cameristelor sale și – îndrăznesc s-o spun – a băuturii, dar într-o asemenea măsură, încât toată lumea observase acest lucru.

Sora ei, contesa de Artois, era și mai urâtă decât ea, de o prostie proverbială, morocănoasă și dizgrațioasă, care se răzbuna pe ușuraticul și necredinciosul ei bărbat, înșelându-l fără jenă, cu ofițerii din garda palatului. O sarcină care păru tuturor cam suspectă și care se soldă cu o fată ce muri de mică, îl determină pe contele de Artois să nu se mai apropie de nevastă-sa, fiindcă nu mai voia să-și sporească familia care era acum alcătuită din doi băieți. În ciuda acestei precauții, o nouă sarcină a contesei de Artois o, sili pe aceasta să-i mărturisească reginei, păcatul, pentru ca ea să solicite indulgența regelui și a cumnatului ei. Regina, foarte tulburată de această mărturisire, îl chemă pe contele de Artois, se închise cu el în

---

[5] Care a avut loc în 1782, în timpul războiului din America.

[6] Marie-Josephine-Louise de Savoia, fiica regelui Victor-Amedeu al III-lea și sora a trei dintre ultimii regi din ramura vârstnică : Carol-Emanuel al IV-lea, Victor-Emanuel I și Carol-Felix. O altă soră, Maria-Tereza, era contesă de Artois (n. ed. fr.).

odaie și o luă pe departe înainte de a ajunge la subiect. Cumnatu-său stătea în picioare, în fața ei, cu pălăria în mână. Când auzi despre ce e vorba, izbi cu pălăria în podea, își puse mâinile în șolduri și râzând cu hohote, strigă:

— Ah! Bietul om, bietul om, îi plâng de milă, căci e destul de pedepsit!

— Ei, spuse regina, dacă iei lucrurile așa, îmi pare rău din pricina bătăilor de inimă pe care le-am avut până ce ai venit încoace! Du-te la rege și spune-i că o ierți pe contesa de Artois!

— Ha! Ha! Să ai bătăi de inimă pentru așa ceva! Ah, bietul om, bietul om!

Regele fu mai sever, și presupusul vinovat fu imediat expediat în colonii. Dar, așa cum îi spunea doamna Adelaâde, mamei, istorisindu-i această întâmplare, regele ar fi trebuit să trimită toată compania în colonii; contesa de Artois plecă de îndată la băi, după câte îmi amintesc, iar după asta nu s-a mai vorbit despre niciun copil.

Doamna Elisabeth n-a jucat niciun rol la curte înainte de revoluție. După Revoluție aproape că a meritat titlul de martiră. Casa ei era alcătuită cum nu se poate mai neconvenabil. Contesa Diana de Polignac, care era scandalul personificat, îi era doamnă de onoare și i-o mai vârâse pe gât și pe doamna de Canillac, cea care prilejuise duelul dintre contele de Artois și ducele de Bourbon. Prietenia ei cu contele de Artois era cunoscută, dar toată lumea știa că era complet dezinteresată, îl iubea doar pentru el, deși n-avea nicio avere și trăia într-o strâmtoare vecină cu sărăcia; cu toate acestea au accepta nici cel mai mic cadou de la el. Exista o anumită distincție în toată această comportare, dar asta nu însemna că puteai s-o pui lângă o tânără prințesă, deși nu era deloc o persoană imorală.

Înclinarea pe care o avea Curtea Franței către străini, a fost exploatată într-un mod destul de ciudat de doi greci iluștri, izgoniți din patria lor de vexațiunile musulmane. Prințul de Chio și fiul său, prințul Justiniani, descendenți în linie directă, din împărații Orientului, veniră să ceară ospitalitate lui Ludovic al XV-lea, la începutul domniei sale. El le-o acordă, cu măreție și noblețe, așa cum se cuvenea unui rege al Franței. Așteptând răspuns la reclamațiile pe care le făcuse la serai, ca să i se restituie bunurile, prințul de Chio fu rugat să accepte o pensie consistentă, iar prințul Justiniani intră în slujba Franței, fiind numit comandantul unui regiment de elită.

Cei doi prinți greci trăiau astfel de câțiva ani, din mărinimia regală; erau bine primiți în cele mai selecte cercuri din Paris și Versailles. Accentul lor precum și o notă de ceva străin în manierele lor, le asigurară cel mai deplin succes. Într-o zi, când luau masa poate pentru a suta oară, la contele de Maurepas, acesta îl văzu pe contele de Chio, așezat lângă el, pălind și tremurând.

— Nu vă stimați bine, prințe?

— N-am nimic, o să-mi treacă…

Dar indispoziția lui spori în așa măsură, încât trebui să se ridice de la masă și să-l cheme pe fiul său ca să-l însoțească. Domnul de Maurepas petrecuse zece ani de exil pe domeniul său din Châteauneuf, în Berry. Când plecase de acolo, lăsase casa în paza unui paznic și a unuia dintre valeții săi; acesta din urmă venit din întâmplare la Versailles, servise la masă și se afla a doua zi în odaia stăpânului său când acesta îi porunci să se ducă și să afle cum se mai simțea prințul de Chio. Domnul de Maurepas îl văzu pe valetul său înăbușindu-și râsul, și uitându-se la ceilalți valeți.

— Ce te face să râzi, Dubois?

— Domnul conte știe bine cine e… prințul de Chio.

— Și ce te face să te amuzi astfel?

— Ah, domnul conte își bate joc de mine… doar îl cunoaște bine!

— Cred și eu, din moment ce-l văd în fiece zi.

— Ei cum, și domnul conte nu l-a recunoscut? E cu neputință!

— Ei, haide, mă neliniștești cu enigmele tale! Spune ce ai de spus!

— Păi, domnule conte, prințul de Chio e Gros-Guillot al nostru!

— Cine e Gros-Guillot ăsta?

— Nu pot crede că domnul conte nu-și mai aduce aminte de Gros-Guillot… venea destul de des să lucreze la castel… Gros-Guillot care locuia în căsuța aia albă de lângă pod… Iar fiu-său… Nu cred că domnul conte l-a uitat pe micul Pierre, care era atât de drăguț și de isteț, cel pe care doamna contesă îl punea să-i țină frâul măgarului… Ah, văd, în sfârșit, că domnul conte își aduce aminte! Eu i-am recunoscut imediat, iar Gros-Guillot m-a recunoscut și el.

Domnul de Maurepas îl rugă pe valet să-și țină gura; dar, o dată cercetările pornite se descoperi imediat că moștenitorii imperiului din Orient erau, de fapt, doi țărani din Berry care-i păcăliseră pe regele Franței, guvernul și Curtea, vreme de câțiva ani. Cum le-o fi trecut această idee prin minte, de unde veneau și încotro s-or fi îndreptat? Asta n-am mai aflat și nu cunosc decât acest episod din viața celor doi aventurieri atât de isteți.

Capitolul II

Viața la Versailles.
— Ședereа la țară.
— Hautefontaine.
— Frascati.
— Eselimont.
— Prințesa de Rohan-Guemene.
— Curtea fiicelor lui Ludovic al XV-lea.
— Doamna Adelaide.
— Doamna
Louise.
— Doamna Victoire.
— Bellevue.
— Viața prințeselor la Versailles.
— Supeu la Madame.
— Culcatul regelui.
— Ducesa de Narbonne.
— O istorioară despre Masca-de-Fier.
— O istorioară despre domnul de Maurepas.
— Vicontele de Segur.
— Marchizul de Crequi.
— Contele de Maugiron.
— Ducesa de Civrac.

De sâmbătă și până duminică, persoanele care-și părăseau cercul lor obișnuit, ca să vină să-și îndeplinească îndatoririle, la Versailles, unde mai stăteau și ca vai de lume, duceau o viață cumplit de politicoasă. Ea nu era însă deloc lipsită de interes pentru cei care locuiau tot timpul acolo; cu alte cuvinte, exista o viață de castel unde lucrul cel mai important era bârfa. Cei mai mulți dintre

curteni, în loc să fie preocupați de soarta țării, se dădeau de ceasul morții ca să afle de ce-a fost îndepărtat domnul de Malesherbes sau de ce a fost adus domnul de Calonne. Dar mințile luminate, cum era și mintea tatălui meu, se interesau de cu totul alte lucruri decât despre un scandal privind muzica sau despre ruptura dintre Jean-Jacques Rousseau și mareșala de Luxemburg, fapte care constituiau pe atunci marile evenimente ale societății. Nimeni nu se gândea la politica generală. Iar dacă, din întâmplare, o făcea, atunci însemna că era preocupat de un interes personal sau al grupului din care făcea parte. Guvernele străine ne erau tot atât de necunoscute, cum ar fi de pildă, astăzi, cel al Chinei. Toți îl găseau pe tata cam pedant pentru faptul că era preocupat de unele probleme politice ale Europei și citea singura gazetă care mai consemna astfel de evenimente. Doamna Adélaïde chiar îl întrebă într-o zi:

— Domnule de Osmond, e adevărat că primești *La Gazette de Leyde?*

— Da, doamnă.

— Și o citești?

— Da, doamnă.

— E de necrezut!

În ciuda acestui „de necrezut", doamna Adăla'ide sfârși prin a ține foarte mult la tata. În ultimii ani care au' precedat Revoluția, el era tot timpul la ea, fără să fie în slujba acesteia. Contele Louis, de Narbonne, cavalerul ei de onoare, prieten intim cu tata, era încântat că voia să-i țină locul, fără titlu oficial și fără remunerație, loc pentru care el era prea comod ca să se deranjeze. Mama era și ea un fel' cțb favorită. V-am mai spus că mă alăptase; în loc să-i dea un concediu în timpul alăptării, doamna Adelaâde îi îngădui să mă aducă la Bellevue. Trebui să i se dea un apartament separat pentru tot acel tapaj pe care-l face de obicei un copil foarte mic. Tata se dusese la

regimentul lui. Doamna Adelaâde dorea ca, pe timpul verii, mama să stea la Bellevue; Dar fie că se plictisea, fie că instinctul ei, de femeie obișnuită cu Curtea o făcea să fie circumspectă, nu primi, așa că stabilirea ei acolo nu avu loc decât mai târziu.

În timpul primilor ani de ședere a părinților mei la Versailles, ei își fragmentau vara între reședințele ducelui de Orleans – Sainte-Assâse și Raincy – între Hautefontaine, care aparținea arhiepiscopului de Narbonne, Frascati, aparținând episcopului de Metz și Esclimont, reședința mareșalului de Laval.

De. Fapt, n-am dreptate când spun că Hautefontaine aparținea arhiepiscopului de Narbonne, fiindcă palatul era al nepoatei sale, doamna de Rothe, fata surorii sale, lady Forester, văduvă după generalul de Rothe; fusese o femeie foarte frumoasă, avea o fire despotică și făcea, cu cinste, onorurile casei tuturor invitaților unchiului său, alături de care trăia de multă vreme într-o intimitate pe care nici măcar nu se mai deranja s-o ascundă. Arhiepiscopul avea opt sute de mii de livre; la doi ani o dată, se ducea la Narbonne unde petrecea cincisprezece zile și unde prezida Statele, la Montpellier, vreme de șase săptămâni. În tot acest timp, ducea o viață pe picior mare, evident bisericească, dând dovadă de 6 mare capacitate administrativă în prezidarea Statelor. Dar, în ziua în care isprăvea, își vira hârtiile în portofel și nu se mai gândea la ele decât la viitoarea adunare a Statelor, după cum nu se mai gândea nici la problemele diocezei sale.

Hautefontaine era reședința lui obișnuită. Doamna de Rothe era stăpâna, dar arhiepiscopul ținea casa. Își însurase nepotul, pe Arthur Dillon, fiul lordului Dillon, cu domnișoara de Rothe, singura fiică a nepoatei sale. Era o tânără foarte frumoasă, foarte la modă, doamnă de onoare a reginei și avea o legătură pe care i-o știa toată lumea, cu prințul de Guemene, care-și petrecea viața la

Hautefontaine. Instalase, într-un sat din împrejurimi, un echipaj de vânătoare pe care-l avea împreună cu domnul de Lauzun și cu arhiepiscopul care se folosea, în acest scop, de numele nepotului său Arthur.

La Hautefontaine era aproape întotdeauna lume; se mergea la vânătoare de trei ori pe săptămână. Doamna Dillon era o bună muziciană; prințul de Guemene îi aducea acolo pe cei mai renumiți virtuozi ai secolului. Aveau loc concerte excelente, se juca o comedie bună, aveau loc curse de cai, în sfârșit, cei de acolo se distrau de minune.

Tonul era atât de liber, încât mama mi-a povestit că se simțea uneori atât de încurcată, încât pur și simplu îi dădeau lacrimile. În primii ani ai căsătoriei sale, fusese adesea ținta sarcasmelor și glumelor încât de multe ori se simțise destul de nefericită; dar patronajul arhiepiscopului se dovedi a fi deosebit de prețios pentru tânăra pereche, pe care nimeni nu mai cuteză s-o ia peste picior. Un foarte bătrân vicar, care se afla și el în acel mediu atât de vesel, văzând-o într-o zi foarte tristă, îi spuse:

— Doamnă marchiză, nu fi necăjită, ești deosebit de frumoasă și stârnești invidii. Până la urmă te vor ierta totuși. Dar, dacă vrei să trăiești liniștită, ascunde-ți dragostea pentru soțul dumitale. Dragostea conjugală este singurul lucru pe care nu-l tolerează nimeni aici!

Fiecare era liber să se manifeste cum voia; dar cu o anumită bună-cuviință de care nimeni nu se lăsa înșelat. Existau astfel niște protocoale bine stabilite și trebuia să fii o doamnă de un rang mult prea mare sau să ai o situație cu totul specială ca să cutezi să nu le iei în considerație. Doamna Dillon nu făcea parte din niciuna dintre aceste categorii, iar pe deasupra, continua să-și mai păstreze și bunele maniere. Îmi aduc aminte că-mi spunea adesea:

— Când am ajuns la Hautefontaine, eram sigură că stăpâna casei era iubita ducelui de Guemene, dar după șase luni am început să mă îndoiesc.

În general, în această societate, gesturile erau cu atât mai caste, cu cât vorbele erau mai îndrăznețe. Un bărbat care ar fi pus mâna pe spatele unui fotoliu ocupat de o femeie, ar fi părut de o grosolănie fără pereche. Trebuia să fii foarte intim cu cineva ca să-i poți oferi brațul, la plimbare, și asta nu se întâmpla nici măcar la țară. Niciodată nu-i ofereai unei femei nici mâna, nici brațul ca s-o conduci la masă. Niciodată un bărbat n-ar fi cutezat să se așeze pe aceeași sofa pe care stătea o femeie, în schimb putea debita în fața ei orice trăsnăi, unele de-a dreptul rușinoase.

La Hautefontaine – din respect pentru firea stăpînei castelului – trebuia să te duci la slujbă în fiece duminică dimineața. Nimeni nu-și lua însă cu sine cartea de rugăciuni, ci cărți de citit, unele adesea scandaloase; am dat toate aceste amănunte în legătură cu Hautefontaine, pentru că le cunosc la perfecție. Nu pretind că toți arhiepiscopii din Franța duceau o viață asemănătoare, ci doar că se putea trăi și așa, fără să te cobori câtuși de puțin în ochii oamenilor. Toți clericii care aveau în ei ceva măreț, plin de strălucire, care erau la modă, la Curte, care erau mai elevați și mai distinși, se duceau cu regularitate la Hautefontaine unde erau primiți cu onoruri. Episcopul de Montpellier (nu-i știu decât numele de familie) era singurul care – prin înalta lui virtute – îi mai impunea puțin arhiepiscopului; iar când acest episcop urmărea vânătoarea din caleașcă, arhiepiscopul avea grijă să le spună celorlalți vânători:

— Domnilor, vă rog să vă abțineți și să nu înjurați azi.

Dar de îndată ce-l cuprindea ardoarea vânătorii, el era primul care uita recomandarea și înjura cum îi venea la gură.

În general, prelații noștri nu erau singurii din Europa care știau

să fie și bădărani, dar și extrem de politicoși. Iată ce mi-a povestit acum câteva zile, în legătură cu acest lucru, contele Theodore de Lameth:

Ca să se bucure de beneficii ecleziastice consistente, cavalerii de Malta trebuiau să suporte tonsura. Episcopii Franței acceptau cu greu această ceremonie, pentru că acești cavaleri răpeau clerului o parte considerabilă din bunurile sale. Theodore de Lameth, fiind cavaler de Malta și căpitan de cavalerie, în vârstă de douăzeci de ani, avea șansa și dorința de a obține astfel de beneficii. Ceru deci să fie tuns, dar întâmpină mari dificultăți. Aflându-se în garnizoană la Strasbourg, discută treaba asta în Germania și obținu – contra unei sume modeste – ca episcopul de Paderborn să-i accepte cererea pe care compatrioții săi i-o refuzaseră. În ajunul zilei fixate pentru tonsură, el debarcă la Paderborn. Vinul de Champagne, vorbele mai decoltate, însuflețiră nespus demult masa. A doua zi, căpitanul de cavalerie se prezentă la biserică, în uniforma sa, învăluit într-o mantie așezată în așa fel încât să lase să i se vadă epoletul, contra-epoletul și mânerul spadei; poalele acelei mantii ample le ținea pe braț. Pletele pe care le purtase până atunci împletite într-o coadă, acum îi atârnau pe umeri. Îl găsi pe episcop în fața altarului, înconjurat de o mulțime de clerici. Ceremonia avu loc cu multă pompă și grandoare. Episcopul ținea într-o mână un foarfece mare, iar în cealaltă pletele neofitului. Tânărul tremură, căci se-vedea tuns de așa manieră,încât nu mai cuteza să se reîntoarcă la garnizoană. Dar pe măsură ce slujba se prelungea, episcopul lăsa să-i alunece printre degete ple-: tale tânărului, în așa fel încât până la urmă nu reteză decât vârfurile a două sau trei șuvițe. În momentul în care ceremonia se isprăvi, proaspătul cavaler se așeză în genunchi pentru a primi binecuvântarea episcopală și fu foarte mirat ca în loc de această binecuvântare să audă spunându-i-se încet, pe un ton cât

mai solemn:

— Du-te de-ți scoate uniforma, apoi vino repede la mine; vom bea împreună o ceașcă cu ciocolată, apoi vom merge să vânăm o capră sălbatică.

Frumoasă concluzie și demnă de intrare în materie; Istorisirea acestei ceremonii ciudate, redată cu mult umor de un om de optzeci și doi de ani, mi s-a părut că evocă într-un mod deosebit de amuzant moravurile din tinerețea sa.

Prințesa de Guemene, guvernanta copiilor Franței, nu putea să nu doarmă la Versailles fără o hârtie scrisă în întregime de mâna regelui. Ea nu cerea niciodată această favoare decât numai atunci când se ducea la Hautefontaine.

Această viață atât de strălucitoare și de puțin episcopală, '-fu întreruptă de moartea doamnei Dillon și de afacerile, tot mai încurcate, ale arhiepiscopului. Acesta se trezi înglodat în datorii, în ciuda veniturilor sale uriașe, așa că Hautefontaine fu abandonat cu puțină vreme înainte de Revoluție. Mama, oricum, nu se mai ducea atât de des acolo, după ce mă avu pe mine, pentru că acolo nu erau acceptați copiii; așa cerea spiritul burghez al familiei.

Frascati, reședința episcopului de Metz, era situată chiar la porțile acestui mare oraș. Episcopul, care era frate cu mareșalul de Laval, se îndrăgostise de nepoata sa, marchiza de Laval, pe care o plictisea de moarte copleșind-o cu atențiile și cadourile sale; așa că marchiza nu consimțea să-i facă hatârul de a se duce să stea în acea splendidă reședință, decât dacă mama voia s-o însoțească; iar ea era foarte dispusă să facă acest lucru,mai ales în perioada în care garnizoana tatei se afla în Lorena.

Episcopul era extrem,. De bogat și avea întotdeauna masa pusă pentru toată garnizoana din Metz și pentru toți ofițerii superiori care treceau pe acolo, în drum spre regimentele lor. Această casă

ecleziastico-militară era mult mai severă și mai. Ordonată decât cea din Hautefontaine. Totuși, pentru a păstra amprenta timpului, toată lumea știa că starețа mănăstirii din Metz și episcopul nutriseră sentimente foarte vii, unul față de celălalt, de-a lungul anilor, și că această legătură, foarte veche, acum nu mai era bazată decât pe respect.

Prietenia dintre mamă și marchiza de Laval, o obliga adesea să se ducă și la Esclimont, la socrul ei, mareșalul. Acolo totul era foarte calm, căci toți duceau o adevărată viață de familie. Bătrânul mareșal își petrecea timpul făcând muzică – evident detestabilă – pentru care avea o adevărată patimă. Soția sa, bună și indulgentă, deși exagerat de cucernică, se ocupa cu tapiseria. Marchiza de Laval7, abia ieșită din mănăstirea de fete Sfânta Maria, nimerise în această casă liniștită. Așa că se apropie foarte mult de mama simțind față de ea un devotament fără margini, ca de altfel și față de tata cu care era rudă, fericită să regăsească la ei principii pe care ea le aprecia, adică mai puțină plictiseală și rigoare a moravurilor decât la Esclimont.

La Versailles, casa cea mai frecventată de părinții mei, era casa prințesei de Guemene, care-i copleșea cu bunăvoința ei de altfel, tata era un fel de rudă cu ea. Prințeasa era o persoană ciudată; avea mult spirit, dar îl folosea ca să se cufunde în sminteala ei de „iluminată".

Era tot timpul înconjurată de o haită de câini, față de care avea un adevărat cult, pretinzând că, prin intermediul lor, era în legătură cu spiritele superioare. În toiul unei discuții, unde dădea dovadă demult spirit și judecată, se oprea brusc și cădea într-un fel de extaz. Uneori, le istorisea prietenilor săi apropiați ceea ce, chipurile, aflase,

---

[7] *Marie-Louise-Mauricette de Montmorency-Luxembourg, marchiză de Laval*, fusese nașa Adelei de Osmond, devenită mai 'târziu contesă de Boigne.

simțindu-se foarte ofensată dacă vreunul cuteza să râdă. Într-o zi, mama nimeri peste ea în baie, unde plângea cu hohote.

— Nu vă simțiți bine, doamnă prințesă?

— Nu, fata mea, sunt groaznic de mâhnită și de obosită căci m-am bătut toată noaptea… uite, pentru copilul ăsta nefericit (și-l arătă pe Delfin), dar n-am putut învinge și mi l-au luat; sunt sigură că nu se mai poate face nimic pentru el… și că va împărtăși soarta celorlalți.

Mama, obișnuită cu aberațiile prințesei, nu dădu atenție vorbelor sale. Dar mai târziu, amintindu-și de ele, mi le-a spus și mie.

Regina venea destul de des la doamna de Guemene, dar totuși mai puțin decât la doamna de Polignac. Doamna de Guemene era o doamnă de un rang mult prea mare pentru a se mulțumi cu rolul unei favorite. Datoria ei era să doarmă în odaia Delfinului. În acest scop, își aranjase un apartament în care patul fusese așezat în fața unei oglinzi unde se vedea odaia micului prinț. Când ceea ce se numea „schimbatul", adică înfășatul în prezența medicilor, avusese loc dimineața, se trăgeau niște perdele groase peste oglindă și doamna de Guemene putea dormi liniștită. Cum treaba asta o făcea foarte târziu, doamna de Guemene avea timp suficient să citească ori să scrie. Avea o cantitate uriașă de pietre scumpe pe care nu le purta niciodată, dar pe care îi plăcea să le împrumute cu ostentație. Nu exista ceremonie la Curte la care să nu apară giuvaierurile doamnei de Guemene.

Vara, mânca adesea în căsuța ei de pe *avenue* de Paris, unde erau aduși și copiii regelui. Într-o zi, în timp ce pleca astfel, escortată de gărzi, un oarecare se miră în gura mare că se făcea atâta deranj pentru un țânc în scutece. Dar doamna de Guemene îi răspunse:

— Nimic nu e prea mult când o persoană ca mine e guvernanta lui.

Madame, fiica regelui, desemnată sub titlul de „La petite Madame", avea o figură atât de tristă, încât intimii regelui îi spuneau „Serioasa Mousseline".

Contesa de Guemene a suportat, cu un curaj demn de admirat, răsturnările sorții și anume falimentul cu totul neașteptat al soțului ei, prințul de Guemene. Părinții mei s-au dus s-o vadă într-un vechi castel pe care tatăl ei, prințul de Soubise, i-l închiriase. Trăia într-o mediocritate vecină cu sărăcia, dar li se păru – dacă e cu putință așa ceva – mult mai demnă și mai impunătoare decât în pompa de la Versailles. A fost foarte mișcată de această vizită, mai ales că nu se mai înghesuia nimeni s-o viziteze.

Regina, grăbită să-i dea slujba ei doamnei de Polignac, se arătă mult mai severă decât în alte împrejurări. Așa că demisia doamnei de Guemene a fost acceptată cu bucurie, fiind chiar zorită de regină, cu destulă brutalitate, să se retragă cât mai repede. Mama – care-i purta o dragoste filială – a fost cumplit de supărată și n-a pus niciodată piciorul în casa doamnei de Polignac.

Curtea mică a doamnelor cărora li se zicea *„Mesdames"* era o Curte aparte, numită „Vechea Curte", unde rânduielile se păstrau cu strictețe. Prințesele petreceau toată vara la Bellevue unde nepoții și nepoatele lor se succedau fără întrerupere ca să ia masa cu ele, de cele mai multe ori pe neanunțate, căci curierul venea doar cu câteva minute înaintea lor. Când era vorba de curierul lui Monsieur sau de cel al lui Ludovic al XVIII-lea mesele erau mai îngrijite și mai copioase. Pentru ceilalți, nu se comanda nimic special, nici chiar pentru rege, care avea o poftă zdravănă de mâncare, dar care nu era totuși chiar atât de gurmand ca fratele său. La Belleyue, familia regală mânca laolaltă cu toți cei ce se aflau acolo, adică cu persoanele din slujba prințeselor, cu familiile lor și cu alți comeseni; în general, între douăzeci: și treizeci de persoane. Madame

Adélaïde, cea mai destoinică și mai spirituală dintre fiicele lui Ludovic al XVAea, era comodă și destul de superficială, așa că nu era; greu să trăiești alături de ea, deși era de o trufie fără margini. Dacă sosea vreun străin și-i spunea „alteță regală", se încrunta, îl chema pe cel care-l introdusese pe ambasador, ba uneori chiar și pe ministrul afacerilor externe și-i bombănea îndelung despre neglijența de necrezut de care dăduseră dovadă. Ea voia să fie *Madame* și: nu admitea ca o fiică de rege să fie luată drept o alteță regală oarecare.

Îi era groază de vin, de care nu se atingea niciodată, iar persoanele care stăteau lângă ea, la masă, trebuiau să se întoarcă cu spatele ca să soarbă o înghițitură din pahar. Nepoții săi aveau întotdeauna grijă de acest lucru. Dacă uitau, nu zicea nimic, dar nu mai puteai ședea alături de ea, la masă, căci una din doamnele sale de onoare venea să te poftească să te așezi mai încolo. Menajându-i unele susceptibilități, și mai ales pe cea de a nu scuipa pe jos – fapt care o făcea să devină aproape brutală – te simțeai foarte bine în compania ei.

Doamna Adélaïde era cea mai mare8 dintre cele cinci prințese, fiicele lui Ludovic al XV-lea. Nu Voise să se mărite, preferind să rămână „fiica Franței", conducând Curtea, până la moartea tatălui ei. Fusese prietena și sfătuitoarea Delfinului, fratele ei, și memoria sa proverbială îi fusese acestuia totdeauna de mare ajutor. Una dintre surorile sale, doamna Infantă, domnea în mod destul de trist, în Parma; o alta, doamna Louise, era carmelită. Dintre toate cele cinci prințese, ea era cea mai mondenă. Îi plăceau grozav distracțiile, era foarte gurmandă, foarte preocupată de toaletele sale,

---

[8] Autoarea se înșală. Adélaïde de France (1732-1800), născută la Versailles era de fapt a treia fiică a lui Ludovic al XV-lea.

simțea nevoia să inventeze mereu câte ceva în materie de modă, avea o imaginație deosebit de fecundă și o foarte marq. Predispoziție către cochetărie. Astfel, când regele intrase în odaia doamnei Adelaxde ca s-o anunțe că doamna Louise fugise în toiul nopții, primele ei vorbe au fost: „Cu cine?"

Cele trei surori rămase la Paris nu-i iertară niciodată Louisei faptul că se ascunsese de ele și chiar dacă se mai, duceau uneori s-o vadă, o făceau fără plăcere și fără nicio prietenie. Moartea acesteia nu le mâhni deloc. Nu același lucru s-a întâmplat cu doamna Sophie. Doamnele Adélaïde și Victoire, o regretară profund și prietenia dintre cele două surori ar fi devenit și mai tandră dacă cele două doamne de onoare, de Narbonne și de Civrac nu s-ar fi străduit din răsputeri să le despartă, fără însă să izbutească.

Doamna Victoire avea prea puțin spirit, în schimb era de: o mare bunătate. Ea e – cea care a rostit – cu lacrimi în ochi – în timpul unei discuții în care se vorbea despre suferințele nefericitului norod care n-avea pâiiie:.. Dar, pentru Dumnezeu, nu s-ar putea resemna să măriincecozonac?"

Iia Bellevue, unde trăiau toți laolaltă, se adunau pentru măsă, la ora două, iar la cinci fiecare se retrăgea în odaia lui unde rămânea până la opt când se reîntorceau cu toții în salon; după cină, seara se prelungea după cum se amuzau mai mult ori mai puțin; uneori, dupămasă se juca loto. V-ar veni greu să credeți că la acest joc, foarte rar socotelile erau exacte și că într-o astfel de reuniune simandicoasă, multe persoane se pretau la tot felul de escrocherii. Existau între alții, un episcop, cel mai strângător dintre toți, o mareșală bătrână, în sfârșit, destulă lume pentru ca mama să se hotărască să joace mereu pe aceleași numere, în așa fel încât toată lumea să știe dinainte pe ce anume juca. După loto, prințesele și doamnele lor de onoare treceau în salon, unde fiecare era liber să

facă ce voia.

La Versailles, era cu totul altă viață. Mesdames ascultau slujba, fiecare la ea acasă: doamna Adelaide în capelă, iar doamna Victoire, în oratoriul ei. Apoi își petreceau dimineața împreună, fie la una, fie la cealaltă, luând masa de prânz numai ele două. La ora șase, jocurile de noroc aveau loc la doamna Adelaide; atunci toată lumea le făcea curte. Adesea asistau, la aceste jocuri, mai toți prinții și prințesele. La ora nouă, toată familia regală se aduna pentru cină la Madame, soția lui Monsieur. Nu luau parte la această masă decât numai cei din familie și njmeni nu lipsea, decât foarte rar; pentru asta, îți trebuia niște motive foarte serioase, altfel regele se supăra. Nici măcar domnul conte de Artois, pe care masa asta îl plictisea cumplit, nu cuteza să lipsească. În timpul mesei, se comentau bârfele de la Curte, se discutau diverse interese familiale, te simțeai foarte destins și adesea foarte vesel, căci o dată scăpați de atmosfera care-i apăsa, prinții erau oameni ca toți oamenii. După masă, fiecare se ducea într-ale sale. Regele se ducea la culcare. Ceea ce se numea „culcare", avea loc în fiece seară, la ora nouă și jumătate. Bărbații de la Curte se adunau în fosta odaie a lui Ludovic al XIV-lea (care nu era cea în care dormea Ludovic al XVI-lea). Cred că oricine se prezenta, putea intra în acea odaie. Regele venea dintr-o altă odaie, urmat de slujitorii săi. Avea părul strâns și nu mai purta nici ordine, nici medalii. Fără să dea atenție cuiva, intra sub arcada patului; preotul de serviciu primea din mâinile unui valet de cameră, cartea de rugăciuni și un sfeșnic mare, cu două lumânări. Acesta îl urma pe rege dincolo de arcadă, îi întindea cartea și-i ținea sfeșnicul în timpul rugăciunii care era foarte scurtă. Apoi regele se întorcea în partea cealaltă a odăii, plină de curteni; preotul întindea sfeșnicul primului valet de cameră. Acesta îl înmâna persoanei desemnate de rege și care-l ținea tot timpul cât dura culcatul. Ținutul sfeșnicului

era o mare cinste; în toate saloanele Curții, prima întrebare pusă persoanelor care veneau de la culcatul regelui, era: „Cine a ținut sfeșnicul?" și alegerea – așa cum se întâmplă pretutindeni și în toate timpurile – era foarte rar aprobată.

Regelui i se scoteau, rând pe rând, haina, vesta, apoi cămașa; rămânând gol până la mijloc, începea să se scarpine și să se frece, ca și cum ar fi fost singur și nu în prezența întregii Curți, ba adesea chiar în prezența unor străini de marcă. Primul valet de cameră întindea cămașa de noapte persoanei celei mai îndreptățite s-o primească, adică vreunuia dintre prinții de sânge dacă se aflau de față; acesta era un drept și nu o favoare. Când era o persoană foarte intimă, regele făcea adesea diverse mici șotii: se făcea că n-o primește, se pitea în vreun colț, se lăsa fugărit prin odaie, însoțind aceste glume de niște hohote zdravene de râs care indispuneau persoanele ce țineau într-adevăr la el. Cămașa o dată îmbrăcată, își punea halatul de casă; în aceeași clipă, trei valeți îi scoteau centura și pantalonii îi cădeau peste pantofi; cum într-o atât de ridicolă postură, nu putea păși ca lumea, îl apuca iar cheful de șotii și începea a-și târî picioarele, împiedicându-se în pantaloni și făcând din nou înconjurul odăii. Culcatul regelui nu se înscria într-un anume timp: uneori putea dura câteva minute, alteori, aproape un ceas. Asta depindea de persoanele care se aflau în față. Când nu existau *„releveuri"*, adică persoane menite să însuflețească discuția și care se pricepeau cum să-i vorbească regelui, culcatul nu dura mai mult de zece minute. Dintre acești *„releveuri"*, cel mai abil era contele de Coigny; el avea întotdeauna grijă să descopere ce carte anume citea regele și se pricepea să conducă în așa fel discuția încât să scoată în evidență exact ceea ce trebuia. Așa că-sfeșnicul i se înmâna foarte des, iar prezența lui îi ofusca pe toți cei care doreau ca „culcatul" să fie foarte scurt.

Când regele era prea sătul, se târa către fotblii.il pe care i-l așezau în mijlocul odăii, și se trântea greoi, în el, ridicându-și picioarele; imediat doi paji se așezau în genunchi și-l descălțau lăsând să-i cadă pe podea pantofii, cu un zgomot care ținea de etichetă. În momentul în care ușierul auzea acest zgomot, deschidea ușa, rostind: „Domnilor puteți pleca!" Fiecare își lua tălpășița și ceremonia se isprăvea. Doar persoana care urma să țină sfeșnicul putea să mai rămână, dacă avea de adresat vreo rugăminte regelui. Așa se explică și atenția deosebită cu care era privită această bizară favoare. După ce toată tevatura asta se termina, fiecare își vedea de ale sale: unii plecau la Paris, alții se îndreptau către saloanele unde rămăseseră femeile, episcopii, oamenii care încă nu fuseseră prezentați regelui și unde partidele de joc fuseseră întrerupte.

Regina, ieșind de la Madame, se ducea la doamna de Polignac, iar sâmbăta, la doamna de Lamballe; Monsieur, se ducea la doamna de Balbi; Madame, în odaia ei, cu cameristele sșle; contele de Artois, în mulțimea de la Versailles sau la târfele din Paris; contesa de Artois în odaia ei, cu vreunul din ofițerii de gardă; și, în sfârșit, cele două Mesdames, fiecare la doamnele lor de onoare.

Doamna de Civrac avea grijă de salonul doamnei Victoire ca să fie plini cu curteni de mâna întâi. Doamna de Narbonne nu făcea nimic altceva decât să se întrețină cu invitații, căci firea ei arogantă nu-i îngăduia niciun fel de prietenii. Unii pamfletari de pe vremea aceea au scris că domnul conte de Narbonne ar fi fost fiul doamnei Adelaide; lucrul era fals și absurd, dar adevărul e că prințesa făcuse pentru el niște sacrificii enorme. Această doamnă de Narbonne, atât de dominatoare, îndura toate capriciile contelui Louis. Când acesta făcea câte o boacănă sau pierdea bani serioși la jocurile de noroc, doamna de Narbonne tuna și fulgera, în special împotriva doamnei Adelaide, nimeni nemaiizbutind să-i intre în voie. După câteva zile,

biata prințesă se vedea obligată să-și răscumpere cu bani grei, liniștea. Iată deci cum își procura domnul de Narbonne sumele uriașe, fără cea mai mică bătaie de cap, sume pe care le cheltuia cu atâta ușurință[9]. Doamna Adelaide simțea greutatea jugului și, din când în când, ofta amar. Într-o seară, mama o conduse în apartamentul ei, dar acolo nimeriră peste doamna de Narbonne mai îmbufnată ca niciodată; domna Adelaide jură că a doua zi nu se va mai întoarce în apartamentul ei; tot legănându-se cu această idee, alcătui un adevărat roman imaginându-și ce avea să spună doamna de Narbonne despre felul cum procedase, despre firea ei etc.

— Nu spui nimic, doamnă de Osmond? Într-adevăr, ai dreptate! Sunt slabă, ce vrei, sunt o burbonă, simt nevoia să fiu călăuzită, dar nu sunt trădătoare!

— N-o bănuiesc pe doamna nici măcar de indiscreție, dar știu că mâine veți fi mult mai indulgentă ca de obicei cu doamna de Narbonne ca să vă răzbunați pentru această vagă infidelitate de azi.

— Vai! Din păcate, văd că ai dreptate!

Într-adevăr, a doua zi, o explicație provocată de prințesă se solda cu o nouă cerere de bani; cum vedea banii, doamna de Narbonne

---

[9] E vorba de contele *Louis de Narbonne-Lara,* născut la Co- lorno, în ducatul de Parma, în 1755 ; fiul ducelui de Narbonne- Lara, gentilomul camerei ducelui de Parma, Filip de Bourbon (fiul lui Filip al V-lea de Anjou) și al ducesei de Narbonne-Lara doamnă de onoare a ducesei de Parma — doamna Elisabeta de Franța, fiica lui Ludovic al XV-lea. La moartea acestei prințese, doamna de Narbonne s-a înapoiat în Franța și a devenit doamna de onoare a prințesei Adelaide, altă fiică a lui Ludovic al XV-lea. Regalist constituțional, contele Louis de Narbonne a fost ministru de război, în 1791, a emigrat în 10 august a aceluiași an, iar în 18 brumar s-a înapoiat în Franța și, raliindu-se lui Bona- parte, a ocupat diverse posturi înalte pînă în 1813, cînd a murit <n. ed. fr.).

era fermecătoare toată seara. Prințesa, încercând să-și ascundă slăbiciunea, îi spuse mamei – în timp ce se retrăgea – că doamna de Narbonne își ceruse scuze pentru că tunase și fulgerase, în ajun; nu mai adaugă cum anume o calmase, dar toată lumea cunoștea secretul acestei comedii. Contele Louis era primul care râdea de toată tărășenia și asta simplifica lucrurile: fiindcă, în acea epocă, orice viclenie, orice viciu, orice lașitate dacă erau acceptate fățiș și mărturisite într-o formă spirituală, se bucurau de indulgența tuturora.

Prințesa trebuia condusă de la doamna de Narbonne la ea acasă, la castel, de către doamna sa de onoare care era de serviciu în ziua aceea. De multe ori se dispensa de ea, mai ales când se făcea frig pentru că doamna de onoare mergea pe jos, în timp ce prințesele circulau, în mod obișnuit, pe coridoare și în anticamere, în lectică. Acele scaune capitonate, purtate de valeți, erau foarte elegante, aurite și cu emblemele respective pe ambele părți. Cele ale duceselor erau acoperite de catifea. Roșie, iar valeții purtau livrelele casei din care făceau parte; celelalte doamne aveau valeți de meserie, dar care purtau livreaua regelui, numiți în termenii Curții, „purtătorii albaștri".

Timp de aproape un an, doamna Adelaide luase obiceiul ca de îndată ce venea de la doamna de Narbonne să-i primească la ea pe mama și pe tata. Simțea nevoia de discuții mai serioase. Dar doamna de onoare fu avertizată, prințesa fu mustruluită și-i mărturisi cinstit mamei că nu mai cuteza s-o cheme la ea.

Într-una din acele discuții, apucase să-i mărturisească tatei eșecul suferit după ce-și manifestase curiozitatea în legătură cu Masca-de-Fier. Îl rugase pe fratele ei, Delfinul, să-i ceară regelui toate amănuntele în legătură cu această taină, și să i le spună și ei. Delfinul îl întrebase pe Ludovic al XV-lea, dar acesta îi răspunsese:

— Fiule, am să-ți spun dacă ții cu tot dinadinsul, dar jură-te așa cum m-am jurat și eu, că nu vei divulga nimănui această taină!

Delfinul îi mărturisi că nu dorea să afle acest secret decât ca să i-l poată împărtăși surorii sale Adelaide, așa că-i spuse că renunța. Regele îi răspunse că proceda cu atât mai bine cu cât acel secret – pe care nu-l putea dezvălui fiindcă fusese pus să jure – nu prezentase niciodată vreo importanță deosebită și că după atâta vreme nu mai suscita niciun interes. Adăugă apoi că de altfel nu existau decât doi oameni în viață care-l cunoșteau: el și domnul Machault. Apoi prințesa îi istorisi tatei cum ajunsese domnul de Maurepas, ministru.

La moartea lui Ludovic al XV-lea, fetele sale, care-l îngrijiseră tot timpul cât fusese bolnav de vărsat, trebuiau conform inexorabilei etichete, să fie despărțite de noul rege. Acesta, căruia tatăl său îi recomandase întotdeauna să țină seamă de sfatul mătușii sale Adelaide, îi scrise ca s-o întrebe cui să încredințeze grija acelui regat care-i căzuse în brațe. Doamna Adelaide îi răspunse că tatăl său n-ar fi ezitat să-l cheme pe domnul de Machault.

Un nou bilet al regelui: Ce trebuia să hotărască în legătură cu funeraliile? Care este eticheta? Cui să se adreseze? Răspunsul doamnei Adelaide: Nimeni nu era mai potrivit în ceea ce privea eticheta și tradițiile ca domnul de Maurepas care trebuia să se ocupe de toate acele amănunte. Curierul pentru domnul de Machault încă nu plecase. Domeniul domnului de Machault se afla la trei leghe dincolo de Pontchartrain, iar drumul până acolo era groaznic de prost. Curierul fu rugat ca, în trecere, să lase și o scrisoare domnului de Maurepas.

Bătrânul curtean plictisit de surghiunul lui, sosi imediat. Regele îl aștepta cu nerăbdare; îl pofti în cabinet și în timp ce discutau, fură înștiințați că se adunase Consiliul. Obiceiul cerea ca fiecare ministru

să fie anunțat de ușier. Dacă această formalitate, nu era îndeplinită) nu puteai lua parte la Consiliu.' Ușierul, văzându-l pe domnul de Maurepas atât de intim cu noul rege și știind că fusese chemat, îl privi ezitând; regele, deși tulburat, nu spuse nimic; domnul de Maurepas salută ca și cum ar fi fost și el invitat la Consiliu. Regele intră în sală fără a cuteza să-și ia rămas bun de la el. Domnul de Maurepas îl urmă, luă parte la Consiliu, și cârmui Franța timp de zece ani. Când după câteva ceasuri, sosi domnul de Mauchault, locul fusese ocupat. Regele îi spuse câteva banalități, îi adresă câteva complimente și-l lăsă să plece. Doamna Adelaide se necăji, plânse, dar și ea și nepotul ei erau Bourboni – cum zicea ea – și n-aveau destulă energie, nici pentru a rezista în fața voinței altora, nici pentru a se asocia pe deplin cu aceștia.

Dacă Thoiry ar fi plecat la vreme din Pontchartrain, poate că n-ar mai fi existat Revoluție în Franța. Domnul de Machault, care era un om înțelept, s-ar fi priceput să scoată la iveală părțile bune ale lui Ludovic al XVI-lea, nu ca Maurepas, curtean spiritual, dar ușuratic, și imoral, în mâinile căruia își încredințase soarta. Asta nu înseamnă că Maurepas n-ar fi fost omul care să nu convină cel mai bine gusturilor și nevoilor de moment.

Am spus că în acea epocă, dacă aveai spirit, treceai peste orice. Spiritul juca pe atunci rolul pe care-l joacă astăzi talentul. Am să vă istorisesc câteva din anecdotele pe care le-am auzit povestite de mama, care deși împinse până la ipocrizie, astfel de fapte nu păreau altceva – chiar după o bucată bună de vreme – decât o spirituală maliție!

Vicontele de Segur, omul cel mai la modă în acea vreme, făcea unele versuri frumoase, «când se afla în societate, așa că era privit ca un bărbat cu mari calități. Domnul de Thiard, impacientat, și poate gelos pe succesele sale, făcu la rândul său o piesă în versuri în

care îl sfătuia pe contele de Segur să-și trimită lucrările la cofetar, dovedind – spunea el – că avea exact atâta spirit cât încăpea într-o bomboană. Domnul de Segur se prefăcu a râde de această recomandare, dar hotărî să se răzbune. Cunoștea, în Normandia, pe o oarecare doamnă Z… o femeie deosebit de frumoasă, care locuia în castelul ei, trăia cât se poate de decent alături de soțul ei, bucurându-se de o destul de mare considerație, în ciuda amiciției sale cu domnul de Thiard, despre care se spunea că ar fi fost mult prea intimă și care dura de vreo câțiva anișori, căci se părea că domnul de Thiard o iubea cu patimă. Vicontele de Segur, al cărui tată era ministru de război, ceru ca regimentul din care făcea parte, să fie mutat în orășelul vecin cu castelul doamnei Z…; își juca la perfecție rolul, se prefăcu îndrăgostit nebunește de ea și, după ce-i făcu o curte asiduă, care dură mai multe luni, izbuti s-o determine să-i cedeze. Biata doamnă de Z… se trezi însărcinată; bărbatul ei lipsea din ținut, domnul de Thiard, aș ijderea. Atunci îl anunță pe viconte de necazul pățit. În ajun, încă îi mai făcea declarații înfocate; acum el o privi de sus, îi spuse că-și atinsese scopul și că puțin îi păsa de ea. Că nu voise decât să se răzbune pe domnul de Thiard și să-i arate că era în stare să facă și alte lucruri decât stihuri dulcege. Îi sărută mâna, se întoarse pe călcâie și doamna de Z… nu mai auzi niciodată de el. Într-adevăr, vicontele plecă imediat la Paris, istorisindu-și isprava oricui voia să-l asculte.

Doamna de Z… făcută de rușine în ochii soțului, dezonorată în ochii celor din provincie, certată cu domnul de Thiard, muri la naștere. Domnul de Z… fu nevoit să recunoască acea copilă nefericită, pe care-o vom întâlni mai târziu în societate (sub numele de doamna Leon de Z…) și a cărei înclinare către intrigă o făcea demnă de tatăl ei. Niciodată vicontele de Segur, n-a băgat de seamă, că o asemenea aventură – cu care se lăuda în gura mare – ar fi șocat

pe cineva.

Și acum iată alta, de alt gen:

Domnul de Crequi dorea cu ardoare o slujbă la Curte așa că în acest scop făcea la rându-i curte doamnei și domnului de Maurepas. Una dintre slugărniciile sale era să facă în fiece seară o partidă de cărți, cu bătrâna și extrem de plicticoasa doamnă de Maurepas, care-l susținea cu însuflețire; bineînțetes că domnul de Maurepas fu sensibil la rugămințile soției sale. Chiar în ziua în care obținu slujba, domnul de Crequi veni la doamna de Maurepas. Doamna de Flamarens, nepoata doamnei de Maurepans, care făcea onorurile casei, îi oferi domnului de Crequi, ca de obicei, cărțile de joc. Acesta se înclină în fața ei și-i spuse pe un ton de gheață:

— Vă rog să mă scuzați, dar eu nu joc niciodată!

Și într-adevăr, nu mai jucă cu doamna de Maurepas.

Această josnicie, manifestată astfel, nu jigni pe nimeni și nimeni nu râse cu mai multă poftă decât bătrânul ministru.

Domnul de Maugiron era colonelul unui superb regiment, dar îi era groază sau mai curând silă de tot ce era cazon, iar pe de altă parte, nici nu era prea curajos. Într-o zi, când grenadierii Franței – unde slujise la început – atacară în niște împrejurări deosebit de periculoase, domnul de Maugiron se vârî între ei și luptă cu atâta dârzenie incit fu remarcat de toată lumea. A doua zi, la masă, ofițerii din regimentul său îl felicitară.

— Domnilor, ați văzut că atunci când vreau, le spuse el, pot să mă comport ca oricare dintre dumneavoastră. Dar lucrul acesta mi se pare atât de neplăcut și mai ales atât de prostesc, încât vă făgăduiesc că nu se va mai întâmpla niciodată. M-ați văzut în toiul focului; să vă aduceți bine aminte de acest lucru, fiindcă e pentru ultima oară!

Și într-adevăr, se ținu de cuvânt. Când regimentul lui trecea la

atac, el se dădea deoparte, le ura succes ofițerilor săi și le striga cât putea de tare:

— Uitați-vă la imbecilii ăia care țin să fie uciși!

Cu toate astea, domnul de Maugiron nu era un ofițer slab; regimentul său era ținut în perfectă ordine, se descurca de minune, în toate împrejurările și acest co-

Ionel bizar era – culmea – foarte iubit și foarte prețuit. El e cel căruia nevastă-sa – o femeie foarte spirituală i-a scris acea faimoasă scrisoare: *„îți scrin fiindcă nu știu ce să jac și închei fiindcă nu știu ce să-ți spun.*

Sassenage de Maugiron, foarte supărată că sunt supărată".

La o astfel de scrisoare, nu se putea să nu răspunzi la fel de spiritual.

Mareșalul de Noailles, se comportase foarte urât în război și reputația lui, în ceea ce privea curajul, devenise cam suspectă. Într-o zi ploioasă, regele îl întrebă pe ducele de Ayen dacă mareșalul va veni la vânătoare.

— Oh, nu cred, sire, tata se teme de apă ca de foc!

Aceste vorbe avură mare succes.

Am ținut să relatez câteva fapte ca să vă dați seama că în acele vremuri – despre care ni se spune că erau mult mai morale ca ale noastre, în acele vremuri în care se zice că societatea era un tribunal în care toată lumea își punea în lumină meritele – tupeul și mai ales nerușinarea erau suficiente pentru a evita sentințele pe care probabil că societatea le-ar fi dat împotriva unor nedreptăți afișate însă cu mult mai mult cinism.

Am mai spus că doamna de Civrac era doamna de onoare a doamnei Victoria. Viața ei e un adevărat roman pe care nu mă pot abține să nu vi-l povestesc.

Domnișoara Monbadon, fata unui notar din Bordeaux, împlinise

vârsta de douăzeci și cinci de ani. Era înaltă, frumoasă, spirituală și mai ales ambițioasă. Fu cerută în căsătorie de un nobil de țară, din vecinătate, care se numea domnul de Blagnac. Omul era sărac, necioplit, incapabil să-i aprecieze calitățile, dar râvnindu-i cu ardoare averea modestă pe care urma s-o moștenească de la tatăl ei. Persoana care se ocupa de această căsătorie, scoase în evidență spița aleasă a domnului de Blagnac, care se trăgea din familia de Durfort. Domnișoara de

Montbadon porunci să se aducă actele viitorului soț și, după ce le cercetă cu atenție, se mărită cu domnul de Blagnac. Vârând încă câteva hârtii în portofelul în care vârâse pergamentele genealogice ale soțului ei, se urcă în diligentă, împreună cu acesta, și sosi la Paris. Prima vizită, i-o făcu lui Cherin; îi întinse hârtiile și-l rugă să le examineze cu mare atenție. După câteva zile se înapoi e să le ia și fu asigurată că soțul ei se trăgea din ramura Durfort-Lorge. Ea ceru să i se elibereze un certificat și începu a-și spune Blagnac de Civrac. Scrise bătrânului mareșal de Lorge, cerându-i o întrevedere, și spunându-i – cu modestie – că era doar în trecere prin Paris. Credea că soțul ei avea onoarea de a fi neam cu el. Oricât de puțin s-ar fi înrudit, ar fi fost totuși o atât de mare cinste, o atât de mare fericire, încât nu voia să se reîntoarcă în obscura ei provincie, înainte de a ști acest lucru. Dacă îndrăznea să pretindă a cere să fie primită de doamna mareșal, recunoștința ei sigur că ar fi fost fără margini. Mareșala se lăsă înduioșată de aceste vorbe mieroase, fără ca totuși să recunoască înrudirea asupra căreia nu mai insistă. Doamna de Civrac fu deci poftită să-i facă o vizită unde se purtă cu multă politețe. Obținu îngăduința de a reveni ca să-și ia rămas bun, și reveni. Plecarea fu întârziată, așa că doamna mai veni o dată.

— Până la urmă nu mai plecă deloc. Foarte curând, mareșala o îndrăgi; așezată pe un mic taburet, la picioarele sale, ea lucra la

aceeași tapiserie și încet, încet, deveni o obișnuită a casei. Soțul ei încă nu-și făcuse apariția. Într-o zi, ea auzi vorbindu-se, cu destul dispreț, în casa mareșalului, despre situația celor din corpul de gardă; își ridică brusc capul, cu o înfățișare mirată. Când rămase singură cu familia Lorge, spuse:

— Domnule mareșal, mi-e teamă ca din pricina ignoranței noastre provinciale să nu părem vinovați în ochii domniei voastre, fiindcă una din rudele domniei voastre face parte din corpul de gardă… Deci slujba asta e nepotrivită, nu-i așa?

Domnul de Lorge îi răspunse prietenos, dar își declină politicos orice urmă de înrudire.

— Dumnezeule, spuse ea, nu pricep nimic din toate astea, dar am să vă aduc actele soțului meu.

Într-adevăr, aduse acele acte care erau în perfectă regulă, precum și certificatul eliberat de Cheii n.. Generalul nu mai avu ce spune și de altfel nici nu ținea neapărat să spună ceva.

Soțul fu scos din corpul de gardă, plasat într-un. Regiment și trimis în garnizoană. Soția căpătă un mic. Apartament la mezaninul palatului de Lorge. Mareșalul n-avea băieți. Mareșalul de Duras avea unul singur, care promitea încă de pe atunci să fie o pramatie. Doamna de Blagnac însărcinată, începu a fi corcolită: taburetul se preschimbă în fotoliu. În curând nu i se mai spuse decât doamna de Civrac, cel de al doilea titlu al ramurii de Lorge. În sfârșit, după numai câteva luni, se înscăunase atât de bine în casa mareșalului, încât putea dispune de orice, păstrând întotdeauna măsura și un profund respect atât față de domnul cât și față de doamna de Lorge. Familia Duras împărtășea și ea simpatia pe care o inspira.

Când se alcătui Curtea doamnei Victoire, i se dădu o slujbă oarecare; dar în curând, deveni favorita ei și fu numită doamnă de onoare; cu acest prilej, fu făcută ducesă de Civrac. Păstrase

întotdeauna cele mai bune relații cu soțul ei pe care-l copleșea cu tot felul de dovezi de considerație, dar care era prea bădăran pentru a putea trage foloase de pe urma lor. Până la urmă, reuși să-l numească ambasador la Viena, unde avu bunul simț să moară la scurtă vreme după numire. Asta a fost singura dovadă de inteligență pe care a dat-o în toată viața sa. A lăsat-o pe nevastă-sa cu trei copii: un băiat – care a devenit mai târziu duce de Lorge și a moștenit averea familiei Durfort, și două fete: viitoarele doamne de Donissan și de Chastellux.

Doamna de Civrac era pe cât de spirituală pe atât de abilă; căci de îndată ce se văzu bogată, vru, la rându-i să devină și ea protectoarea cuiva. Și astfel deveni protectoarea orașului Bordeaux, Toți cei sosiți din Bordeaux, găseau sprijin la ea, iar ea izbuti astfel să schimbe situația propriei sale familii. Monbadonii deveniră astfel, încet, încet, „domnii" de Monbadon. Nepotul ei căpătă o slujbă, ajunse colonel și sfârși prin a deveni aproape curtean. După aceste succese, în apogeul măreției sale, doamna de Civrac se duse la băi, în Pirinei.

Totul îi reușise acestei doamne, numai că ea era extrem de lacomă. Deși foarte bolnavă, izbuti să aranjeze căsătoria fiului ei, ducele de Lorge, cu domnișoara de Polignac a cărei mamă era pe atunci atotputernică, punând doar o singură condiție: slujba de căpitan al gărzilor pentru băiatul ei care era încă foarte tânăr. Când lucrurile erau ca și aranjate, doamna de Gramont, la fel de intrigantă ca și ea, dădu totul peste cap. Aceasta se bucura în ochii reginei de meritul de a fi fost exilată de Ludovic al XV-lea, din pricina unui răspuns insolent dat doamnei Du Barry10. Pretențiile sale erau susținute și de familia Choiseul; regina îl preferă pe fiul doamnei de

---

[10] *Jeanne Becu, contesă Du Barry* (1743—1793), iubita lui Ludovic al XV-lea. ghilotinată sub Teroare.

Gramont, așa că balanța înclină în favoarea acestuia. Doamna de Civrac află pe neașteptate, că tânărul de Gramont11, sublocotenent în nu știu ce regiment, sosise la Versailles, că fusese făcut duce de Guiche, căpitan al gărzilor și că fusese anunțată căsătoria acestuia cu domnișoara de Polignac. Doamna de Civrac, se înfurie atât de tare încât sângele i se urcă la cap și, în patruzeci și opt de ore muri de o boală care în niciun caz nu trebuia să aibă un deznodământ atât de rapid. Doamna Victoire, foarte necăjită de această pierdere, făgădui mamei – pe patul de moarte – s-o numească pe fiica sa, doamna de Chastellux, doamnă de onoare în locul ei. Cealaltă fiică, doamna de Donissan, fusese numită mai demult, prima cameristă a doamnei Victoire.

Această doamnă de Donissan, care mai trăiește și azi și care are optzeci și doi de ani, este mama doamnei Lescure. Amândouă s-au bucurat de o tristă celebritate în timpul răscoalelor din Vandeea. La care au luat parte activă, deși erau femei. Doamna de Lescure, devenită mai apoi doamna de la Rochejaquelein, istorisește de altfel, în *Memoriile* sale, acele triste evenimente, vorbind pe larg despre acea nefericită campanie.

---

[11] *Louis-Antoine, duce de Gramont* (1755—1836), general și pair al Franței, în timpul Restaurației. Nepotul ducesei de Gramont, sora ducelui de Choiseul, ghilotinată în 1794.

Capitolul III

Copilăria mea.
— Păpușa.
— Bunătatea regelui. – începutul Revoluției.
— Convocarea Statelor Generale.
— Plecarea contelui de Artois. – 6 octombrie 1789.
— Călătoria în Anglia.
— Doamna Fitzherbert.
— Cataramele prințului de Galles.
— Șederea la țară.
— Prințesele Angliei.

Pot spune că am fost, literalmente, crescută pe genunchii familiei regale. Și regele și regina mă răsfățau grozav. Într-o vreme în care, așa cum am mai spus, copiii erau dați la doică, apoi la înțărcat, apoi la mănăstire unde – îmbrăcați ca niște mici doamne sau ca niște mici domni – nu apăreau decât ca să fie dojeniți, certați sau pedepsiți; eu – cu rochița mea subțire de batist și cu o clădăraie de bucle aurii ce-mi împodobeau obrăjorul frumos, eram răsfățata tuturor. Tata se amuzase să-mi dezvolte inteligența și constatase că aș fi un fel de copil-minune. Căci la trei ani știam să citesc la perfecție și debitam, atât spre plăcerea mea, cât și a altora, părți întregi din tragediile lui Racine. Tatei îi plăcea să mă ia cu el la spectacolele de la Versailles. Dar după prima piesă mă ducea la culcare, ca să nu mă obosească, și-mi aduc aminte că regele mă chema uneori în loja lui ca să-i povestesc piesa pe care urma s-o vadă. La asta, adăugam și propriile mele reflecții care aveau, de obicei, mare succes. În toiul remarcelor mele literare, îmi amintesc că într-o zi, i-am spus că doream să-i cer o favoare și, încurajată de blândețea lui, i-am mărturisit că râvneam la doi din cei mai mici țurțuri de cristal ai candelabrului ca să-mi fac

din ei cercei, avincl în vedere că a doua zi urma să mi se facă găuri în urechi.

Îmi amintesc de bucuria pe care am resimțit-o într-o situație de aceeași natură. Doamna Adelaâde – care mă răsfăța grozav – mă puse într-o zi să-i spun o poveste scornită de mine. I-am istorisit cum o zână i-a dăruit unei prințese un palat de diamant, înșirându-i toate minunățiile ce se aflau în el și, în sfârșit, culmea fericirii, eroina găsise într-un secreter dintr-un rubin de un roșu închis, o comoară de șase sute de franci. Doamnei Adelaâde îi veni o idee ascultându-mi povestea și, după ce se strădui s-o convingă pe mama, puse în micul meu secreter, care sigur că nu era din rubin, o sută de monezi de câte șase franci și o hârtie pe care scria: *„Șase sute de franci pentru Adele"*, atât cât primise și prințesa din poveste. Nu-mi mai aduc aminte dacă știam să număr până la o sută, dar îmi aduc perfect de bine aminte de tulburarea pe care am simțit-o când am văzut acea comoară.

Până la urmă, părinții mei petrecură întreaga vară la Bellevue; odaia mea se afla la parter și dădea spre curte. Doamna Adelaâde făcea zilnic plimbări lungi pentru a-și inspecta lucrătorii. Când trecea prin fața ferestrei mele, mă striga; îmi puneam repede pălăria, încălecam fereastra și plecam cu ea, fără dădacă. Prințesa era întotdeauna urmată de un mare număr de valeți și de o trăsurică la care era înhămat un cal, pe care-l ducea de frâu, un rândaș, trăsurică în care ea nu se urca aproape niciodată, dar în care eu mă urcam aproape întotdeauna, deși îmi plăcea mult să mă țin de fusta ei și să-i fac, ceea ce numeam eu, „conversație1213. Aveam ca rival

---

[12] Ceasornicarul regelui. Acest splendid ceas de aur a aparținut mai tîrziu, marchizului de Osmond care l-a moștenit de la mătușa sa, ducesa Adele de Boigne.

și totodată ca prieten, un câine alb, sârmos, extrem de inteligent, care era și el luat întotdeauna la plimbare. Când nimeream peste vreo porțiune noroioasă, doi servitori, care aveați grijă de el, îl virau într-un sac și-l cărau astfel până dădeam iar de drum curat. În ce mă privește, eram foarte mândră că știam pe unde trebuia să merg ca să nu mă murdăresc de noroi ca el.

Reîntorși la castel, îi disputam lui Vizir cușca de catifea roșie pe care mi-o lăsa cu mult mai multă plăcere' decât fagurii de miere pe care-i zdrobea pe parchet. Adeseii, prințesa Adelaâde se așeza în patru labe și alerga împreună cu noi, prin odaie, pentru a ne împăca și pe mine și pe Vizir ori pentru a obține premiul dat celui care alergă mai repede. Parcă o văd și acum, înaltă și uscată, cu rochia ei violetă (asta era uniforma de la Bellevue), plisată, cu boneta cu funde și cu cei doi dinți mari din față, singurii care-i mai rămăseseră. Pe vremuri, fusese o frumusețe, acum însă era urâtă. Tot doamna Adelaâde a poruncit să mi se facă, pe cheltuiala ei, o păpușă nemaipomenită, cu tot tvusoul pus într-un coșuleț, cu bijuterii, între care și un ceas de Lepine \ pe care-l mai am și acum, și un pat de ducesă în care am dormit până ia vârsta de șapte ani. Asta, ca să vă dați seama cât de măre era păpușa. Inaugurarea acelei jucării magnifice a fost o adevărată sărbătoare pentru familia regală, care venise să mănânce la Bellevue. Ridicându-se de la masă, mă trimiseră să aduc păpușa. Cele două canaturi ale ușii fură date în lături și păpușa își făcu apariția, culcată pe patul ei și însoțită de toate accesoriile. Regele mă ținea de mână.

— Pentru cine sunt toate astea, Adele?

— Sire, cred că pentru mine.

Toată lumea începu să se joace cu noua mea proprietate. Scoaseră păpușa din pat și mă vârâră pe mine; regina și doamna Elisabeth se amuzau teribil, făcând patul și întorcând, cu dibăcie, saltelele.

Bietele prințese habar n-aveau că foarte curând (asta se petrecea în 1788), vor fi obligate să-și facă singure patul! Cine le-ar fi spus acest lucru ar fi fost socotit nebun!

Succesele mele nu erau mai mici nici față de generația tânără. Domnul Delfin, mort la Meudon, mă iubea grozav, mă chema întruna să mă joc cu el, iar domnul duce de Berry era adesea pedepsit pentru că la bal nu voia să danseze decât cu mine. Doamna și domnul duce de Angouleme nu prea mă băgau în seamă. Dar iată că Revoluția puse capăt succeselor mele la Curte. Nu știu dacă ele au acționat asupra mea în sensul unui leac homeopatic, dar e sigur că, fără acest debut al vieții mele, n-aș fi căpătat niciodată nici ascuțimea de minte, nici spiritul de pătrundere care m-au făcut să observ și să analizez atâtea lucruri. Evenimentele începură a deveni din ce în ce mai serioase pentru ca cei de la Curte să mai aibă vreme să se mai amuze de drăgălășeniile unui copil. Sosise anul 1789.

Tata nu luă deloc ușor gravitatea faptelor. Ceremonia adunării Statelor Generale fu solemnă și însoțită de o asemenea măreție, încât atrase la Versailles străini din toate colțurile Europei. Mama, în mare ținută de Curte, împodobită cu bijuterii, îl anunță pe tata să se gătească. Văzând că nu apare, intră în odaia lui și-l găsi în halat de casă.

— Grăbește-te, dragă! Și așa am întârziat!

— N-am întârziat, fiindcă eu nu merg. Nu vreau să-l văd pe nenorocitul ăla, abdicând!

În aceeași seară doamna Adelaide vorbi despre cele văzute în sală. Apoi se adresă tatei în legătură cu cîteva chestiuni de amănunt. El îi răspunse că habar n-avea.

— Dar unde erai așezat?

— Nicăieri, fiindcă nu m-am dus, doamnă!

— De ce? Nu te-ai simțit bine?

— Ba da, doamnă.

— Cum, când unii au venit tocmai de la mama naibii ca să asiste la această ceremonie, dumneata nu te-ai deranjat nici măcar să treci strada?

— Nu-mi plac înmormântările, doamnă!

— Iar mie nu-mi place ca la vârsta dumitale să te crezi mai grozav ca toți ceilalți!

După care, prințesa îi întoarse spatele și ieși.

Nu trebuie să tragem de aici concluzia că tata nu voia să facă nicio concesie. Dimpotrivă, era convins că vremurile le cereau în mod imperios; numai că el voia să fie făcute după un plan bine gândit dinainte; le voia largi și din toată inima, nu smulse cu forța. Văzuse, cu spaimă, adunându-se Statele Generale pentru că, cunoscând într-o oarecare măsură dorințele fiecăruia, știa că nimeni nu-și fixase un punct până unde să meargă, fie din exigență, fie din îngăduință. În plus, îl cunoștea foarte bine pe Necker1 pe care-l știa dispus să-l așeze pe rege pe muchea unei prăpăstii, fără a intenționa să-i dea brânci în ea, dar umflându-se în pene că era singurul care-l putea opri la vreme să nu cadă, dovedind în felul acesta cât era de necesar.

Mânia doamnei Adelaâde se potoli repede în fața evenimentelor care începură să se dezlănțuie.

Într-o zi, mă jucam cu copiii de Guiche; dar iată că veniră să mă ia acasă mult mai repede ca de obicei. În

' *Jacques Necker* (1732–1804), financiar și om politic de origine germană, care a devenit directorul general al finanțelor Franței, în 1777. Înființând niște adunări provinciale menite să stabilească impozitele, și-a atras ura Parlamentului și a trebuit să demisioneze. Rechemat în 1788 și nemaiputând restabili situația iinanciară, convocă Statele Generale. Alungarea sa (în 11 iulie 1789)

declanșează tulburările din 14 iulie 1789. A fost tatăl celebrei doamne de Stael.

Locul valetului care avea grijă de mine, m-am trezit cu valetul tatei, care era și omul său de încredere. Aveam o dădacă englezoaică ce vorbea foarte prost franțuzește; valetul îi întinse un bilețel scris de mama. În vreme ce ea îl citea, am reintrat în odaia micilor mei tovarăși de joacă, unde între timp totul fusese dat peste cap: copiii plângeău, iar cei mari împachetau. Mă înveliră într-o blană, valetul tatei mă luă în brațe și, în loc să mă ducă la părinții mei, mă instală împreună cu dădaca, la un bătrân profesor de engleză care locuia într-o. Cămăruță, la etajul patru, într-un cartier îndepărtat. În noaptea următoare mă luară și mă duseră la țară, vinde am petrecut câteva zile fără nicio veste de la ai mei. Eram destul de măricică pentru a suferi mult din pricina acestui exil. Era în perioada tulburărilor care avuseseră loc în iunie, la Paris și a plecării contelui de Artois împreună cu copiii săi și ai familiei Polignac. După ce m-am întors, am aflat că cel mai mare dintre copiii familiei de Guiche, plecase, iar sora sa fusese ascunsă la părinții dădacei sale. Motivul tuturor acestor emoții pentru noi, copiii, era zvonul care se răspândise că poporul – când de fapt nu era vorba decât de o mână de pungași – se pregătea să-i răpească pe copiii nobililor pentru a-i lua prizionieri. Eram îngrozitor de speriată de această perspectivă, când iată că avură loc evenimentele din 6 octombrie. Părinții mei locuiau aproape de castel, dar în oraș; apartamentele care li se dăduseră la Versailles erau mult prea incomode chiar și pentru persoanele obișnuite să locuiască acolo. Nu știu cine l-a înștiințat pe tata, în timp ce se afla la masă, despre zvonurile – de astă dată mult prea întemeiate – care începuseră să circule; se ridică de la masă și se duse imediat la castel; mama urma să vină și ea, la ora la care începea jocul de cărți la Mesdames. Dar

nici nu apucă bine tata să plece, că străzile ce duceau spre Versailles fură inundate de o mulțime înfuriată, care striga cât o ținea gura și care, din când în când, mai trăgea și cu pușca. Vorbele pe care le rosteau erau cu mult mai înfricoșătoare decât chipurile lor încruntate. Orice legătură cu castelul fu astfel întreruptă. Intunecându-se, mama se retrase într-o odaie neluminată, și, lipită de oblonul ferestrei, încercă să afle, din frânturile de discuții pe care le auzea, ce anume se petrecea. Stăteam pe genunchii ei și până la urmă am adormit. M-a așezat încetișor pe sofa, ca să nu mă trezească și s-a hotărât să se ducă ea însăși ca să capete informații, ținându-l de braț pe valetul despre care v-am mai vorbit. Se duse rând pe rând la diversele porți ale castelului, dar nu putu pătrunde înăuntru. În sfârșit, nimeri peste un om din garda națională, care o recunoscu și care-i spuse:

— Duceți-vă acasă, doamnă marchiză, nu e bine să fiți văzută pe străzi la ora asta! N-am voie să vă las să intrați înăuntru, consemnul e strict. De altfel, tot nu veți câștiga nimic, fiindcă riscați să fiți arestată la orice poartă. Personal n-aveți de ce vă teme, dar să știți că până dimineață, nu vă mai rămâne nici măcar un singur soldat din gardă de pază!

Aceste vorbe erau rostite la ora nouă seara, înainte de a începe masacrul, iar cel care le rostise era un om blând și potolit și nu unul dintre răzvrătiți. Mama nu-l recunoscu atunci pe acel om; a aflat însă mai târziu, că era un negustor de ciorapi. Se reîntoarse consternată acasă, după cum vă puteți închipui, totuși mai puțin speriată decât la plecare, când lumea de pe stradă striga în gura mare că avea să-i gâtuie pe toți cei de la castel. Pe la miezul nopții, sosi și tata. M-am trezit, bucuroasă de a-l revedea, numai că această bucurie a fost de scurtă durată. Tata venise să ia niște bani și să-și ia rămas bun de la noi. Porunci vizitiului să pună șaua pe cai și să-i

mâne pe drumuri ocolite, până la SaintCyr, unde-l aștepta fratele său, abatele de Osmond care urma să plece cu el. Amândoi își schimbaseră costumele de curte cu veșminte simple de călătorie. Tata își încărcase pistoalele. În vremea asta, mama cosea tot aurul pe care-l găsise în casă în cele două centuri ale celor doi bărbați. După o jumătate de ceas, totul fu gata și cei doi plecară. Am vrut să mă agăț de gâtul tatei. Dar mama m-a smuls cu o bruschețe cu care nu eram obișnuită. După ce ușa s-a închis, am văzut-o pe mama căzând în genunchi, într-o izbucnire de durere care m-a uluit. Abia atunci am priceput că ea voise să-l cruțe pe tata de suferința inutilă de a fi martorul mâhnirii noastre. Această lecție a avut un asemenea efect asupra mea, încât niciodată, în viață, nu m-am mai lăsat pradă unor demonstrații de durere care ar fi putut spori mâhnirea sau neliniștea celorlalți.

Mai târziu, l-am auzit pe tata povestind că, ajuns pe terasa de la Orangerie, unde urma să aibă loc întâlnirea, se plimbase vreme îndelungată de unul singur; în sfârșit, își făcu apariția un om învăluit într-o mantie. La început se evitară, apoi se recunoscură; era contele de Saint-Priest, pe atunci ministru, om cu mult bun-simț și curajos. Continuară să se plimbe vreme îndelungată, amândoi, dar ceasurile treceau și nu mai venea nimeni. Neliniștiți și mirați, nu știau ce motive să-l fi împiedicat pe rege să plece în acea noapte, așa cum plănuise, și să se îndrepte spre Rambouillet. Nu cutezau nici să se înfățișeze la Palat, în costumele lor de călătorie; nu numai că ar fi fost contrar etichetei, dar – într-o astfel de împrejurare – s-ar fi dat de gol. Domnul de SaintPriest, care locuia la castel, se hotărî să se întoarcă acasă și să-și schimbe hainele, după care urma să se reîntâlnească cu tata, în alt loc, mult mai departe. Tata l-a așteptat vreme îndelungată până când, în sfârșit, acesta și-a făcut apariția.

— Dragul meu Osmond, du-te să-ți liniștești nevasta. Regele nu

mai pleacă. Și strângându-i mâna, adăugă: Dragul meu, va pleca cu Necker! Și regele și monarhia s-au dus pe copcă!

Plecarea regelui la Rambouillet fusese hotărâtă în taină, dar ordinele pentru pregătirea trăsurilor fuseseră transmise conform formelor cerute de etichetă, așa că zvonul se răspândise cât ai bate din palme. Rândașii ezitau să înhame caii, vizitiii să-i mine. Norodul se adunase în fața grajdurilor și nu lăsa trăsurile să iasă afară. Domnul Necker, avertizat, venise să-l convingă pe rege că dificultățile materiale ale transportului, erau o piedică mult mai mare decât discursurile sale și că toată lumea se hotărâse să rămână. A se duce la Rambouillet pe o mârțoagă, el care făcea câte douăzeci de leghe pe cel mai elegant cal de rasă, i s-ar fi părut un lucru la care nici n-ar fi cutezat să se gândească. Ca și la Varennes, șansele de salvare fuseseră pierdute din cauza unor principii caraghioase care pentru familia regală a Franței deveniseră o a doua natură. Tata, obligat să se reîntoarcă acasă pentru a-și schimba hainele, nu se mai duse la castel în acea noapte, așa că nu fu de față la grozăviile petrecute acolo.

De îndată ce regele consimți să fie dus la Paris, porțile castelului se deschiseră și mama veni s-o vadă pe doamna Adélaïde. O găsi împreună cu sora sa Victoire, în odaia de la parter, cu obloanele trase și cu o singură lumânare aprinsă. După primele vorbe, mama le întrebă de ce întristau și mai mult o zi și așa destul de tristă.

— Pentru că, draga mea, n-ai văzut ce s-a petrecut dimineață, răspunse doamna Adélaïde, cu calm și blândețe.

Într-adevăr, dimineață se trăsese în toate ferestrele; niciun geam nu mai era întreg. Mama rămase lângă ele, până în clipa plecării. Voi să le însoțească, dar refuzară amândouă cu încăpățânare și nu acceptară această dovadă de devotament decât din partea doamnelor lor de onoare – ducesa de Narbonne și doamna de

Chastellux. Conduseră astfel până la Sevre, trista procesiune care-l ducea pe rege la Paris; de acolo, cele două prințese se îndreptară spre Bellevue. Părinții mei sosiră și ei acolo a doua zi.

Totuși, frământările nu se potoleau. La Versailles, agitația fu foarte mare, iar amenințările împotriva mamei, cumplite. Se spunea că doamna Adelaide îl ducea de nas pe rege, cum voia ea, și că mama o ducea la rându-i de nas pe doamna Adelaide; că de fapt, mama era capul tuturor răutăților. Invectivele deveniră atât de nerușinate, încât după trei zile, dându-ne seama de primejdia care ne păștea, am plecat în Anglia. Păstrez prea puține amintiri despre această călătorie. Nu-mi aduc aminte decât de impresia extrem de puternică pe care mi-a făcut-o priveliștea Oceanului. Așa copil cum eram, am simțit pentru el un adevărat cult pe care nu l-am trădat niciodată. Talazurile sale cenușii-verzui au avut întotdeauna în ochii mei, un farmec pe care nici frumoasele ape albastre ale Mediteranei nu m-au putut determina să-l uit.

Am debarcat la Brighton. Întâmplarea a făcut să ne întâlnim cu doamna Fitzherbert, care se plimba pe faleză. Cu câțiva ani mai înainte, fugind de stăruitoarele atenții ale prințului de Galles, venise la Paris. Mama, care era verișoară cu ea, o vizitase foarte des. Mai târziu, un preot catolic, binecuvântând legătura ei cu prințul, ea începuse a trăi cu el într-o intimitate căreia amândoi se străduiau să-i dea un aspect conjugal. Locuiau – ca niște simpli particulari – într-o căsuță din Brighton. Părinții mei au fost deci primiți cu multă bucurie și găzduiți câteva zile. Îmi aduc aminte că, într-o dimineață, am fost la doamna Fitzherbert, care ne arată cabinetul de toaletă al prințului; exista acolo o masă lungă, toată acoperită cu catarame de pantofi. Când le-am văzut, am tras un chiot; râzând, doamna Fitzherbert deschise un dulap mare care era tot atât de plin de catarame, ca și masa. Avea câte una pentru fiecare zi a anului. Așa

cerea moda din vremea aceea, iar prințul de Galles era cel mai elegant dintre cei mai eleganți. Acea colecție de catarame ațâță imaginația mea de copil și multă vreme, prințul de Galles, n-a reprezentat nimic altceva în ochii mei decât pe proprietarul tuturor acelor catarame.

Părinții mei fură bine primiți în Anglia. Francezii nu prea călcau pe acolo, în acea vreme. Mama era o femeie frumoasă, elegantă, așa că familia ei o copleși cu atenții. Am petrecut Crăciunul la contele de Winchilses, în frumoasa lui reședință din Burleigh. Mi se pare că în acel castel se trăia pe picior mare, dar eu eram mult prea obișnuită cu reședințele impunătoare, ca să mă mai mire ceva. Mama lordului Winchilses, lady Charlotte Finch, era guvernanta prințeselor Angliei. Le-am văzut adesea, pe toate trei, la ea acasă. Erau mult mai mari decât mine și nu mi-au plăcut câtuși de puțin. Prințesa Amelie îmi spunea *„little thing”*, ceea ce mă deranja foarte tare. Deși vorbeam foarte bine engleza, încă nu știam că *„little thing”*, era de fapt o mângâiere.

Capitolul IV

Reîntoarcerea în Franța.
— Poziția tatei, în 1790.
— O aventură în timpul unei călătorii în Corsica.
— Șederea la Tuileries.
— Întâlnirea cu regina.
— Plecarea celor două Mesdames.
— Fuga la Varennes.
— Ludovic al XVI-lea nu e de acord cu emigrarea.
— Acceptarea Constituției.
— Tata își dă demisia.
— Comportarea regelui față de el.
— Plecarea din Franța și sosirea la Roma.
— Abatele de Osmond măcelărit la San-Domingo.
— Vicontele de Osmond intră în oștirea prinților.

În luna ianuarie 1790, tata s-a reîntors în Franța. După trei luni, am venit și noi. Am uitat să vă spun că plecase din armată, în 1788, pentru a îmbrățișa cariera diplomatică. Probabil că fusese colonel în regimentul Barrois, de infanterie, în garnizona din Corsica*14*, fiindcă se ducea acolo în fiece an.

Una din aceste călătorii prilejui o întâmplare puțin importantă

---

[14] Numit colonel în regimentul de infanterie Barrois, la 1 ianuarie 1784, cavaler de Saint-Louis, în 23 aprilie 1786, marchizul de Osmond a fost rugat să se ocupe de afacerile refugiaților olandezi în Franța (29 martie 1788). La cererea ministrului de externe, care l-a asigurat din partea regelui că, dacă va rămîne în armată, va fi avansat la gradul de aghiotant, marchizul și-a dat demisia din armată, în aprilie 1788. Mai tîrziu, în iunie 1789, a fost numit ministru în Olanda (n.a.). ,

atunci, dar care a devenit interesantă mai târziu. Tata se afla la Toulon, la domnul Malouet, intendent de marină și prietenul său, așteptând ca vântul să-și schimbe direcția și să-i îngăduie să se îmbarce, când fu anunțat un gentilom corsican care dorea să-l vadă. Omul fu poftit să intre. După câteva politețuri reciproce, gentilomul îi mărturisi că dorea să se înapoieze cât mai repede cu putință, la Ajaccio, având în vedere că singura felucă aflată în port fusese închiriată de tatăl meu. Îl rugă deci să îngăduie patronului să-l ia și pe el.

— Lucrul e destul de dificil, domnule, căci feluca e a mea, dar voi fi cât se poate de bucuros să vă ofer un loc.

— Dar, domnule marchiz, eu nu sunt singur, ci cu fiul meu și cu bucătăreasa.

— Ei bine, domnule, vom găsi un loc și pentru ei.

Corsicanul se pierdu în mulțumiri. După câteva zile vântul își schimbă direcția, dar în tot acest răstimp, corsicanul veni să-l vadă pe tata. În sfârșit, se îmbarcară. Când se servi masa, la care tata își pofti oaspeții – câțiva ofițeri din regimentul său precum și pe corsican – rugă un ofițer, pe domnul de Belloc, să-l poftească și pe tînărul îmbrăcat în uniforma Școlii Militare, care ședea deoparte și citea. Acesta refuză. Domnul de Belloc, iritat, veni și-i spuse tatei:

— Simt dorința să-l arunc peste bord pe ipocritul ăla mic, care are o mutră atât de antipatică! îmi dai voie, colonele?

— Nu, zise tata râzând, nu-ți dau voie și nu sunt de aceeași părere cu dumneata! Băiatul are caracter și sunt convins că va face carieră!

Acel „mic ipocrit" era viitorul împărat Napoleon. Iar Belloc, cred că mi-a istorisit această întâmplare de cel puțin zece ori.

— Ah, dacă domnul colonel mi-ar fi îngăduit atunci să-i fac vânt peste bord, adăuga el oftând, n-ar fi întors azi toată lumea cu susul

în jos!

A. Doua zi după sosirea la Ajaccio, domnul Buonapartetatăl, însoțit de toată familia sa, veni să-i facă tatei o vizită să-i mulțumească. Din acea zi, au început relațiile sale amicale cu Pozzo di Borgo. Tata îi întoarse vizita doamnei Buonaparte. Locuia la Ajaccio, într-o căsuță dintre cele mai frumoase din oraș, pe poarta căreia era scris cu cochilii de melc: *„Trăiască Marbeuf"*. Domnul de Marbeuf fusese protectorul familiei Buonaparte. Gurile rele spuneau că doamna Buonaparte îi fusese chiar mai mult decât recunoscătoare. Când a vizitat-o tatăl meu, încă mai era o femeie foarte frumoasă; a găsit-o în bucătărie, fără ciorapi, cu un simplu jupon, pus peste cămașă, ocupată să facă dulcețuri. În ciuda frumuseții sale, i se păru demnă de ocupația ei.

După ce i s-a încredințat o treabă în legătură cu olandezii refugiați în 1788, tata a fost numit ministru la Haga și mai deținea încă această slujbă când am fost nevoiți să plecăm în Anglia. O ceartă între prințul de Orania și ambasadorul Franței a determinat Curtea de la Versailles să nu mai trimită decât un ministru în Olanda, deși olandezii voiau ambasador. Această tracasare îl împiedică pe tata să-și ia postul în primire. Se înarmă deci cu atât mai multă răbdare, cu cât spera ca până la urmă să obțină totuși rangul de ambasador.

Locuitorii din Versailles, necăjiți într-un fel de lipsa Curții, începuseră a-i duce dorul. Efervescența se mai potolise și acum regretau tristele zile din octombrie. După ce mama s-a reîntors, a fost primită cum nu se poate mai bine tocmai de către cei care o atacaseră cel mai violent, când plecase; cu toate acestea, n-am rămas prea mult la Versailles. Am început prin a ne petrece vara la Bellevue; în iarna următoare, am locuit într-un apartament din Pavilionul Marsan, la Tuileries. Îmi aduc foarte clar aminte, de o

scenă petrecută în vara aceea. N-o mai văzusem pe regină, de foarte multă vreme. Dar iată că venise și ea la Bellevue, escortată de garda națională. Socot că încă de pe atunci regina era prizonieră, fiindcă cei care-o păzeau, n-o scăpau o clipă din ochi. Fapt e că am găsit-o pe terasă, înconjurată de cei din garda națională. Regina n-a mai revenit la Bellevue și a fost ultima oară când am mai văzut-o de aproape; mai târziu, n-am zărit-o decât de departe, la Tuileries. Îmi amintesc că era îmbrăcată într-o rochie de pânză de in, albă, brodată cu crengi de liliac; pe cap avea un văl și o pălărie mare de pai ale cărei panglici late ce fluturau erau legate într-un nod mare în partea unde se înnoda și vălul. Biata femeie, habar n-avea ce soartă groaznică o aștepta! Fiul ei, cel de al doilea Delfin 4, care o însoțise la Bellevue, se juca în nisip, împreună cu fratele meu. Gărzile naționale se amestecau în jocurile lor, dar cei doi copii erau mult prea mici ca să fie deranjați de acest amestec. Eu rămăsesem lângă regină, care mă ținea de mână. Mi s-a spus mai târziu că regina se simțise obligată să le explice gărzilor că primul Delfin – care murise – mă iubise foarte mult, că ea nu mă mai văzuse de la moartea copilului și că așa se explica faptul că nutrea atâta simpatie față de mine.

Departe de a se potoli, Revoluția deveni din ce în ce mai amenințătoare. Regele, care plănuia să părăsească15

Parisul, dorea să le îndepărteze mai întâi pe mătușile sale. Ele cerură Adunării Generale îngăduința – pe care de altfel o și obținură – de a pleca la Roma. Dar înainte de a pleca, mai rămaseră o vreme la Bellevue.

Tata fusese numit, între timp, ministru la Petersburg, în locul

---

[15] E vorba de Ludovic al XVII-lea, născut în 1785 și mort la Temple, în 1795.

domnului de Segur (1790). În raportul său, fostul ministru arăta că această alegere fusese făcută la cererea expresă a împărătesei Ecaterina. Tata fu de acord cu numirea, dar ținu mai înainte de a-și lua în primire noua slujbă, să-și vadă soția și copiii plecați din Franța.

În ajunul plecării prințeselor, tata auzi întâmplător că nu vor fi lăsate să plece. Oratori demagogi predicau o adevărată cruciadă împotriva castelului Bellevue, de unde urmau să le smulgă pe cele două bătrâne și să le aducă la Paris; alții susțineau că nu puteau lua prea mulți prizionieri, că n-aveau ce face cu ei etc., etc. Mulțimea, instigată, și începuse a se îndrepta spre Bellevue. Tata se întoarse repede la Tuileries, îi porunci valetului său despre care v-am vorbit și care se numea Bermont, să-și pună cizmele, și-l trimise la prințesa de Tarent, care locuia în foburgul Saint-Germain și cu care era foarte bun prieten, rugând-o să-i dea lui Bermont un cal și să-l trimită – prin câmpia de la Meudan – la Bellevue, ca să le spună prințeselor să plece imediat. Ordinul prevedea că urmau să fie ridicate la ceasurile patru dimineața; or, atunci abia era zece noaptea. Slugile prințeselor începură să murmure, căci multe dintre ele ar fi dorit să nu mai plece nicăieri. Bermont se îndreptă spre grajduri: nicio trăsură nu era gata. Se întoarse la doamna Adelaâde, îi spuse că nu mai avea nicio clipă de pierdut, că el însuși auzise cu urechile sale urletele coloanei care înainta de cealaltă parte a Senei. În sfârșit, prințesele consimțiră să se urce în trăsura domnului de Thiange, care se afla, din întâmplare, în curte. Atunci se deciseră și slugile să fugă și trăsurile plecară una după alta. Nici nu ieșise bine ultima, pe poarta de la Meudon, că poarta dinspre Sevres fu luată cu asalt de mulțimea dezlănțuită, care se năpusti în castel și-l prădă. Prințesele însă apucaseră să scape. Mai târziu, unii l-au acuzat pe contele Louis de Narbonne că le ajutase să fugă; fiind cavalerul de onoare al

doamnei Adélaïde, ar fi trebuit s-o însoțească, dar el preferase să rămână la Paris. Prințesele fură arestate pe drum. Dar, eliberate în urma unui decret al Adunării Naționale, își continuară călătoria. Ne-o începurăm și noi pe a noastră, care decurse fără incidente, și le ajunserăm din urmă pe prințese, la Torino. Stabilită la Roma, mama petrecu câteva luni de mare neliniște din pricina pericolului la care era expus tata. În sfârșit, în primăvara anului 1793, veni și el la Roma, după fuga neizbutită a regelui, la Varennes. Iată ce l-am auzit istorisind în legătură cu acest lucru:

Regele își făcuse planul să se îndepărteze de Paris, și să se retragă într-un oraș întărit a cărui garnizoană să-i fie fidelă. Domnul de Bouille, comandant în Est, primi sarcina să pregătească un oraș, apoi să dea ordinul de plecare. Tata era la curent cu acest plan. Sub pretextul că se ducea să-și ia în primire slujba din Rusia, trebuia să părăsească Parisul, să se oprească la frontieră, să-l întâlnească pe rege acolo unde s-ar fi aflat atunci, să primească ultimele porunci de la el pentru a redacta o scrisoare sau un manifest pe care urma să-l ducă imediat Curților din Nord, explicându-le totodată situația regelui care – scăpat din mâinile răzvrătiților – făcea apel la toți cei care-i erau fideli, în Franța. Regele cerea mai ales Curților străine să nu recunoască altă autoritate decât a sa și să nu trateze cu prinții emigrați. Căci între Tuileries și contele de Artois și începuseră cele mai crâncene neînțelegeri.

Tata îl zori pe domnul de Montmorin să-l trimită mai repede, dar lenea proverbială a acestui ministru, cunoscută de altfel de toți, îi întârzie plecarea. Tata nu cuteza să plece fără instrucțiunile sale, de teamă să nu iște bănuieli. Ziua fixată pentru fuga regelui, se apropia.

În sfârșit, i se făgădui că scrisorile de acreditare vor fi gata a doua zi.

Tata tocmai se plimba pe Champs-Elysees, când văzu trecând trăsura reginei, reîntorcându-se de la Saint-Cloud. Regina se aplecă peste portieră și-i făcu un mic semn cu mâna. Atunci nu-l înțelese, dar îl pricepu a doua zi, când valetul său îl informă că familia regală plecase. Planul fusese devansat cu patruzeci și opt de ore pentru că printre femeile de serviciu aflate în slujba Delfinului fusese introdusă una nouă care nu le inspira încredere. Tata n-o mai văzuse pe regină după ce ea luase această hotărâre, așa că nu mai avu cum s-o avertizeze; pe de altă parte, nici nu putea pleca fără instrucțiunile ministrului. Își dădu imediat seama că misiunea sa eșuase, așa că nu se mai gândi decât cum să facă să-l întâlnească pe rege despre care auzise că s-ar afla la Montai edy. Acest plan, nu-l împiedică să alerge, cu diverse alte treburi, toată dimineața. Ajuns la Montmedy, găsi întreg orașul stupefiat. Demagogii erau speriați; regaliștii nu cutezau să-și manifeste sentimentele. Toți tăceau mâlc și nimeni nu reacționa în niciun fel. Dar iată că sosi un curier aducând vestea că regele fusese arestat; dintr-odată, orașul fu năucit de strigătele și de vociferările antimonarhiștilor. Iacobinii își recăpătară cutezanța, iar monarhiștii se ascunseră.

De la fereastra Pavilionului Marsan, tata zări escorta care aducea înapoi la castel – trecând prin grădină – întreaga familie regală. Le-a trebuit un ceas și jumătate ca să intre de pe podul turnant, în castel. În fiece clipă, poporul oprea trăsura pentru a-i copleși cu ocări, pe cei dinăuntru, manifestându-și intenția de a izgoni gărzile și de a-i înșfăca pe prizonieri. În sfârșit, cortegiul intră în castel, fără să fi curs nici măcar o picătură de sânge; căci dacă s-ar fi vărsat un singur strop, mai mult ca sigur că cei din trăsură ar fi fost măcelăriți până la unul. De îndată ce putu ajunge până la rege, tata se și înființă la castel. Regina îi povesti ce se întâmplase, fără să acuze pe nimeni, nedând vina decât pe soartă. Amănuntele aflate astfel chiar

din gura reginei, prin intermediul tatălui meu, cât și de la cei care mi le-au povestit mai pe urmă, m-au determinat să le aștern pe hârtie, exact așa cum s-au petrecut.

Trăsura reginei fusese comandată de doamna Sullivan (care urmase după doamna Crawford) trăsură pe care domnul de Fersen o folosise pentru una dintre prietenele sale, baroana de Crafft. Tot pe numele aceleiași baroane, regina și suita sa obținuseră un pașaport în perfectă regulă și un permis pentru caii de poștă. Trăsura fusese vârâtă cu multe zile înainte în remiza doamnei Sullivan. Ea își asumă sarcina de a vârî înăuntru toate cele necesare familiei regale. Ar fi fost de dorit ca cei care locuiau la Tuileries să se împrăștie, dar ei nu voiau să se despartă. Deși pericolul era foarte mare, ei țineau să scape, sau să moară împreună. Monsieur și Madame, care consimțiră totuși să plece separat, ajunseră fără piedici, la destinație. Adevărul e că n-au făcut altceva decât să treacă granița prin locul cel mai apropiat. Regele, neputând părăsi Franța, nu avea la dispoziție decât un singur drum. Deși slujitorii săi luaseră toate precauțiile, ultima dădu greș. Berlina baroanei de Crafft urma să fie ocupată de rege, de regină, de doamna Elisabeth, de copii și de baronul de Viomesnil. Pe capră, se aflau" două gărzi, îmbrăcate în livrele. Cum doamna de Tourzel nu fu informată despre plecare decât în ultima clipă, încercă să facă uz de drepturile sale de a nu-l părăsi nicio clipă pe Delfin. Argumentul era argument, așa că doamna de Tourzel luă locul domnului de' Viomesnil, în trăsură. Din acea clipă, familia regală nu mai avu cu sine nicio persoană care să fie în stare să ia pe loc o hotărâre dacă se ivea ceva neprevăzut. Nu mai rămăseseră decât cei doi soldați din corpul de gardă care, oricât ar fi fost ei de devotați, nu-și puteau totuși asuma o astfel de răspundere. Această situație fu cunoscută mult prea târziu, pentru a se mai putea remedia ceva. Ziua și ora

plecării o dată sosite, regele și regina se retraseră ca de obicei și se culcară. Dar se sculară imediat, se îmbrăcară cu hainele ce le fuseseră pregătite din timp și plecară singuri din Tuileries. Regele o ținea de braț pe soția sa; trecând prin fața porții păzite, o cataramă i se agață în ceva și el fu gata să cadă. Santinela îl ajută să nu se prăvale și se interesă dacă nu cumva se rănise. Regina se crezu pierdută. Dar izbutiră totuși să treacă.

Traversând Piața Carrousel, se întâlniră cu trăsura domnului de Lafayette; făcliile purtate de oamenii acestuia, luminară din plin perechea regală. Domnul de Lafayette scoase capul pe fereastră; cei doi fură siguri că vor fi recunoscuți, dar trăsura își continuă drumul. În sfârșit, ajunseră în colțul Pieții Carousel. Domnul de Fersen îi urma de departe; grăbi pasul și deschise portiera unei trăsuri de piață unde se aflau doamna de Tourzel și copiii. Delfinul fusese îmbrăcat într-o rochie de fată. Asta a fost singura deghizare la care au recurs. O așteptară câteva minute pe doamna Elisabeth. Ieșirea ei din Palat întâmpinase dificultăți. O garderobieră devotată, o ținea de braț. Marchizul de Briges făcea pe vizitiul trăsurii. Contele de Fersen se urcă la spate. Trecură cu bine de barieră. Dar berlina nu se vedea nicăieri, așa cum se înțeleseseră. Așteptară mai bine de un ceas. În sfârșit, își dădură seama că încurcaseră locul întâlnirii, fiindcă cel propus la început fusese schimbat și uitaseră să-l prevină pe domnul de Briges. Cum nu puteau trece de barieră, se văzură nevoiți să facă un lung ocol pentru a ajunge acolo unde se găsea berlina, li aștepta într-adevăr, dar pierduseră o mulțime de timp. Fugarii se vârâră repede, în ea. În acea clipă, domnul de Fersen întinse unuia din cei doi soldați de gardă pistoalele sale pe care îi era gravat numele și care au fost mai apoi descoperite la Varennes.

Nicio întâmplare neprevăzută nu-i făcu să zăbovească; plătiți bine, dar fără exagerare, vizitiii merseseră repede. Văzându-l pe

Charles de Damas la postul său, călătorii se mângâiară cu ideea că plecarea lor întârziată nu va avea nicio urmare neplăcută; aproape că începuseră a se crede în siguranță. Se făcuse foarte cald, iar Delfinul suferea din pricina zăpușelii. Atunci ridicară jaluzelele – care fuseseră coborâte – și, ajungând la stația de poștă din Sainte-Menehould, uitară să tragă storurile din partea unde stăteau regele și regina, față în față. Chipurile lor și mai ales cel al regelui, erau foarte cunoscute. Regele zări un om sprijinit de roata trăsurii, iar acel om îl privea cu o atenție ciudată. Se aplecă, prefăcându-se că se joacă cu unul dintre copii și-i spuse reginei să tragă imediat storul, dar să nu pară grăbită. Ea făcu întocmai, dar când regele ridică din nou capul, îl zări din nou pe omul cu pricina, sprijinit acum de cealaltă roată a trăsurii și privindu-l cu atenție. Ținea un scud în mână și compara chipul de pe ban cu cel din trăsură; dar nu scoase totuși niciun cuvânt.

Regele șopti:

— Ne-a recunoscut! Oare ne va trăda! Mă rog, cum o vrea Cerul!

În vremea asta, vizitiii isprăviră de înhămat caii. Omul continua să se sprijine de roata trăsurii, fără să rostească o vorbă. După ce părăsiră stația de poștă din Sainte-Menehould, fugarii crezură că scăpaseră de primejdie; regele chiar zise că ar trebui să-l răsplătească pe omul acela care îi recunoscuse și care totuși își ținuse gura, că nu se va lăsa până ce nu-l va găsi, fără să bănuiască măcar că-i era sortit să-l revadă.

Ce s-o fi petrecut oare în mintea lui Druet – căci așa se numea omul care-i recunoscuse pe cei din trăsură – în acele clipe, e greu de presupus: să fi avut o clipă de milă, de șovăială, sau, mai curând, Sainte-Menehould nefiind decât un cătun, să se fi temut că nu va putea asmuți destulă lume pentru a opri trăsura? Ceea ce știu e că, foarte curând după asta, se urcă pe un cal și o apucă pe drumul spre

Clermont, unde era șeful stației de poștă și unde socotea să le-o ia înainte celor din trăsură. Ajunsese la doi pași de Clermont, dar nu zări nici urmă de trăsură. La un moment dat se întâlni cu diligența care pleca din Clermont.

— Trăsura cu care te-ai întâlnit, e departe? strigă el.

— N-am văzut nicio trăsură.

— Cum se poate? Și descrise în amănunt trăsura.

— N-a luat-o pe drumul ăsta, dar am văzut de sus, de pe capră, o berlină pe drumul către Varennes; poate c-o fi aia!

Druet nu se mai îndoi o clipă. Într-adevăr, la întretăierea drumului spre Clermont cu cel spre Varennes, zări berlina. Călătorii își manifestară o oarecare nemulțumire pentru faptul că, pe o porțiune atât de lungă de drum, nu exista un popas unde să schimbe caii de poștă. Plecaseră totuși mai departe și încă cu atâta repeziciune, încât Druet cu greu îi putu ajunge. Vă dați seama cât de alarmați au fost călătorii recunoscându-l pe omul ce se sprijinise de roata trăsurii, acum călare pe un cal înspumat. Făcu reproșuri severe surugiilor pentru că merseseră atât de repede pe un drum atât de lung, le porunci să încetinească amenințându-i că-i va reclama șefului stației de poștă din Sainte-Menehould, apoi le-o luă înainte. Cei din trăsură nu cutezară să-i mai grăbească pe surugii; de altfel trăgeau nădejde să evite primejdia. Un loc de popas, pregătit cu grijă de domnul de Bouille, fusese plasat chiar înainte de intrarea în Varennes. Pentru asta, trebuiau să treacă peste podul situat la ieșirea din orășel; ziua era pe sfârșite. Popasul de poștă, care trebuia să se afle la poalele dealului din Varennes, nu era însă de găsit. Nădăjduiră că-l vor afla în deal. Dar nu fu nici acolo. Surugiii bătură în geam.

— Ce facem?

— Mergeți înainte, li se răspunse.

În sfârșit, ajunseră și la popasul de poștă. Între timp, se făcuse întuneric beznă. În grajd – li se spuse – n-aveau nici măcar un cal de schimb. Șeful de poștă nu le îngădui să meargă mai departe, cu caii obosiți. În timp ce parlamentau, regina văzu trecând câțiva dragoni purtând în spinare niște șei de cal. Bănui că toți caii de poștă și detașamentul de soldați pregătiți de domnul de Bouille, erau pe aproape; dar caii de poștă se aflau într-o parte a orașului, iar caii dragonilor, în cealaltă parte, iar între ei, podul. Slujbașii de la popasul de poștă îi sili pe călători să coboare din trăsură, pretextând că se vor odihni cât timp surugiii vor hrăni și adăpa capii; de teamă să nu iste bănuieli, refuzând, coborâră și intrară într-o casă, fără să știe că fuseseră denunțați și recunoscuți. O șaretă răsturnată pe pod, împiedica orice legătură cu detașamentul de dragoni. Când sună clopotul și când sosi ducele de Choiseul – care se rătăcise pe niște drumuri mărginașe pe unde fusese obligat să ocolească din pricina măsurilor ce fuseseră luate la Varennes – îi spuse regelui că nu mai exista nicio altă posibilitate de a-l salva, decât să-l urce, împreună cu ai săi, pe niște cai de dârvală și s-o ia la goană, trecând prin vad. Dar că treaba asta nu se putea face fără violență și fără schimburi de focuri; regele refuză, spunând că nu va consimți niciodată să se verse, din pricina lui, nici măcar o picătură de sânge francez. Nici domnul de Choiseul, nici regina nu mai insistară, deși se vedea foarte clar că-acesta din urmă era de părerea celui dintâi. De altfel, îi spuse mai târziu tatei că din clipa în care nu găsiseră caii de schimb, înțeleseseră că erau pierduți și că nu mai exista nicio speranță.

Ghinionul făcuse ca domnul de Bouille să încredințeze importantul post din Varennes, fiului său, contele Louis de Bouille, care era de o superficialitate și de o delăsare fără pereche. Fără slăbiciunea paternă a domnului de Bouille – care încredințase această misiune unui tânăr de douăzeci de ani – probabil că

Revoluția ar fi luat cu totul altă întorsătură. Poate că până la urmă nus-ar fi soldat cu atâta vărsare de sânge, ci dimpotrivă, doar cu o serie de ameliorări substanțiale ale Constituției franceze.

Acel Druet, pe care regele, cu puțin timp înainte se gândise să-l răsplătească, se înfipse cu insolență, în fața familiei regale și-o înjură cum îi veni la gură. Nu-mi mai aduc aminte de alte amănunte, decât de faptul că regina pomenea mereu de Barnave \ în timp ce erau aduși înapoi la Paris, comparându-l într-una cu domnul de Latour-Maubourg16.

Am spus că regele nu era deloc de acord cu demersurile pe care contele de Artois le făcea în numele său. Această neînțelegere nu luă sfârșit nici după ce Monsieur se întâlni cu fratele său și prizonierii de la Tuileries începură a se dușmăni pe față cu șefii de la Coblentz. Regina întreținea, cu aprobarea regelui, o corespondență asiduă cu baronul de Breteuil, aflat pe atunci la Bruxelles și care avea ca scop să interzică guvernelor străine de a se vârî în intrigile prinților. Se ascundea de doamna Elisabeth, care le dădea dreptate fraților ei, așa încât în interiorul acelui trist castel, nu mai exista nici măcar încredere. Tata era intermediarul reginei în corespondența ei cu domnul de Breteuil; deseori ducea scrisori de-ale sale și domnului de Mercy; uneori, când se temea să nu atragă atenția prin vizitele sale prea dese, scrisorile le lua Bermont. Tatei i se oferiseră șaizeci de mii de franci ca să predea acele scrisori. Una singură din acele scrisori ale reginei l-ar fi umplut de bani.

Situația familiei regale devenea din ce în ce mai greu de suportat. Până la urmă regele consimți în sfârșit să recunoască Constituția. Tata, deși slujitorul lui, a dezaprobat total comportarea lui Ludovic

---

16 *Marie-Victor-Nicolas de Fay* (1768—1850), viconte, apoi marchiz de Latour-Maubourg, ministru de război al Franței între 1819 și 1821.

al XVI-lea care ținea cu tot dinadinsul să pună tot felul de piedici Constituției pe care abia o acceptase.

— Sire, din moment ce-ați jurat că veți respecta întocmai această Constituție, îi spuse el într-o zi, trebuie să faceți întocmai cum ați jurat, în mod loial și cinstit, și să realizați ce depinde de dumneavoastră!

— Da, dar nu e bine întocmită!

— Mă rog, poate va cădea, dar asta nu trebuie să se întâmple din pricina dumneavoastră!

În noua situație creată, tata blamă deschis faptul că regina păstra o atât de strânsă corespondență cu cei din Bruxelles. Ea păru să-l asculte și să-i dea dreptate. Dar începu a se ascunde de el și-și găsi o altă persoană care să-i ducă scrisorile.

Acei nefericiți prinți, nu voiau să urmeze sfatul nimănui, prefăcându-se totuși că le primesc și le acceptă, în parte, pe unele dintre ele. Rezulta deci că purtarea lor era mai mult decât ciudată, că putea fi lesne confundată cu trădarea în ochii dușmanilor lor și cu lașitatea, în ochii prietenilor lor; căci nu trebuie să uităm că cei din Coblentz erau aproape tot atât de ostili față de Ludovic al XVI-lea ca și iacobinii. Misiunea pe care tata urma s-o îndeplinească la Petersburg, căzuse în urma arestării familiei regale, la Varennes. Îi ceru deci regelui îngăduința de a-și da demisia din postul de la Petersburg. Acceptând Constituția, regele nu voia să fie slujit decât de cei pe care el îi numea „patrioți", adică oameni despre care știa că-i erau devotați cu trup și suflet. Tata, deși aristocrat, îl cam deranja cu părerile sale democratice, și apoi era sigur că până la urmă avea să plece după mama, la Roma. Așa că regele îi acceptă bucuros demisia, făgăduindu-i că de îndată ce lucrurile se vor liniști, va trimite să-l cheme îndărăt, la Curte. Îi mulțumi pentru faptul că n-avea de gând să se ducă la Coblentz. Regina, mai ales,

insistă mult să plece în Italia.

— Dumneata ești de-al nostru, domnule de Osmond, iar noi vrem să te păstrăm!

Regele își dăduse seama de primejdia unei emigrări în Germania, dar intuise că tata nu era deloc ispitit să se îndrepte într-acolo. De altfel, probabil că ar fi fost foarte prost primit, căci toți cei aflați în slujba regelui erau priviți cu ochi foarte răi de frații săi, mai ales de contele de Artois, care în acea epocă, era un fel de șef al lor. Tata mai rămase o bucată de vreme la Paris. La ultima întrevedere pe care o avusese cu regele, acesta îi dăruise un brevet de pensie în valoare de douăsprezece mii de franci, plătiți din caseta sa persosală.

— Nu-s prea bogat, îi spusese el, iar dumneata nu ești lacom. Poate că ne vom revedea în vremuri mai bune când voi putea să te răsplătesc într-un mod mult mai demn. V

Starea sănătății mamei, care devenise alarmantă, îl hotărî în sfârșit, pe tata să se smulgă din acel Tuileries unde nu mai voia să rămână, dar pe care totuși nu se îndura să-l părăsească. În primăvara anului 1792, sosi la Roma.

La amărăciunea pricinuită de evenimentele politice, se adaugă și cea a morții fratelui său, abatele de Osmond, bărbat tânăr și de mare nădejde. Se reîntorsese la SanDomingo în 1790, cu gândul să preia proprietatea părinților săi și să pregătească un loc de retragere familiei noastre în cazul în care nu s-ar mai fi putut locui în Franța. La începutul insurecției din San-Domingo, jucă un rol dintre cele mai onorabile; dar într-o zi, căzu în mâinile câtorva negri care-i făcură felul.

Tata îl păstrase pe vicontele de Osmond în fruntea regimentului (de Neustrie) pe care-l comanda la Strasbourg, atâta vreme cât stătuse în Franța. Dar, după plecarea sa, vicontele – însoțit de toți

ofițerii din regimentul său – se aliară cu armata prinților.

PARTEA A DOUA

EMIGRAȚIA

Capitolul I

Șederea la Roma.
— Cearta prințeselor. – Societatea mamei.
— Abatele Maury.
— Cardinalul de York.
— Crucea Sfântului Petru.
— Doamna Lebrun.
— Șederea la Albano.
— Sosirea la Neapole.
— Regina Neapolelui și fiicele sale.
— Idei preconcepute în privința părăsirii Italiei.
— Lady Hamilton.
— Atitudinea sa.
— Bermont – Trecerea prin Saint-Gothard..
— Mademoiselle, la Constance.
— Sosirea în Anglia.

Voi trece foarte repede peste șederea în Italia. Nu mai păstrez din această ședere, decât o singură amintire: că am auzit vorbindu-se despre certurile de la Curtea prințeselor, care chiar și în epoca aceea mi se păreau caraghioase. Neînțelegerea dintre cele două doamne de onoare ajunsese până acolo, încât împărțise în două tabere numărul redus de francezi ce se aflau atunci la Roma. Unii țineau cu familia Narbonne, alții cu familia Chastellux, detestându-se în mod cordial.

Părinții mei se văzură puși astfel într-o situație foarte dificilă,

fiindcă mama era doamna de onoare a doamnei Adelaâde; familia Chastellux recunoscu acest lucru și nu se supără pe ai mei. Copiii Chastellux erau buni prieteni cu mine, la fel ca și Louise de Narbonne, nepoată ducesei de Narbonne. Totuși, pentru a nu isca gelozii, eram excluși cu toții din preajma prințeselor. Cât am stat la Roma, n-am văzut-o pe doamna Adelaide decât de trei ori; adevărul e că trecusem de vârsta la care te amuzi cu un copil așa cum te-ai amuza, de pildă, cu un câine. În ciuda certurilor domestice la care erau și martore și victime, niciodată cei din jur nu izbutiseră să le despartă pe cele două prințese. Au murit la câteva zile una după alta, după ce trăiseră toată viața alături, în cea mai tandră și mai perfectă înțelegere. Doamna Victoire avea o mare admirație pentru sora, care, la rându-i nutrea față de ea, o profundă afecțiune.

Deși cu o sănătate foarte șubredă, mama continua să stea— în virtutea inerției – lângă ele. În, fiece seară se adunau în odaia lor câteva persoane, printre care cei mai asidui erau prelații Caraffa, Albani, Consalvi și, în sfârșit, abatele Maury, pe atunci corifeul partidului regalist. Toate acele persoane erau spirituale și distinse, încet, încet, m-am obișnuit să trag cu urechea la discuțiile lor. Abatele Maury, expus tuturor urilor, tuturor intrigilor pentru a fi îndepărtat de Scaunul Papal pe care avea toate șansele să-l ocupe datorită puternicei afecțiuni ce-o nutrea față de el Papa Pius al VI-lea, trecuse printr-un aspru noviciat. Uneori, îi povestea mamei necazurile sale; ea îl consola și-l încuraja, totodată certându-l. Papa îl numise arhiepiscop de Niceea și-l trimise – în calitate de nunțiu papal – la încoronarea împăratului Leopold \ ceea ce avea să-i asigure pălăria de cardinal. Când se reîntoarse în Italia îmi confirmă acest lucru și, cu acest prilej, îmi dărui un splendid topaz pe care i-l făcuse cadou împăratul, împreună cu o mulțime de alte pietre prețioase. Știind că era renumit pentru avariția sa care ajunsese de-a

dreptul proverbială, nu-mi pot explica nici astăzi cum de se îndurase să se despartă de acea piatră prețioasă. Poate că pe vremea aceea să nu fi fost chiar atât de îngrozitor de zgârcit. Monseniorul Consalvi se bucura de stima întregii Europe; despre el, voi vorbi mai târziu. Cardinalul de York, ultimul vlăstar al nefericiților Stuarți, locuia la Roma. Mama era nepoata fostului său preceptor; auzind acst lucru, o tratã cu o bunăvoință fără margini. O pofti să vină la el, la Frascati, vara, iar iarna îi invita aproape tot timpul – atât pe ea cât și pe tata – să ia masa cu el. Trăia într-un palat foarte mare, cu foarte puțină mobilă și fără sobe; purta o glugă pe cap și două mantii îmblănite, îmbrăcate una peste alta; își ținea picioarele sprijinite pe o cutie mare de fier, plină cu cărbuni încinși, iar mâinile și le vâra într-un manșon de blană. Musafirii ar fi adoptat și ei, cu plăcere, aceeași vestimentație, căci pur și simplu, degerai în somptuosul său palat. Dintr-un exces de bunăvoință față de mama, poruncea totuși să se ardă câteva bucăți de lemne, în cel de al patrulea salon, pretinzând că, chiar și de la această distanță, căldura îl sufoca și nu putea să respire. Nu uitați totuși că stătea cu picioarele pe cutia aceea uriașă, de fier, plină cu cărbuni încinși și că asta, nu-l deranja deloc. Dar trebuia să moștenească și el ceva de la familia regală din care se trăgea, fie chiar și o simplă manie ca aceasta! Slugile îi spuneau „majestatea Voastră". Comesenii, mai diplomați, evitau orice apelativ. El nu vorbea decât italiana; engleza, foarte puțin și atât de prost încât cu greu puteai pricepe ce anume voia să spună, ceea ce îi displăcea grozav. Toată simpatia lui și-o revărsa asupra lui Consalvi, pe care-l trata ca pe un fiu. Nu putea sta o clipă fără „Ercole", (așa îi spunea el lui Consalvi), iar bietul Ercole era plictisit de moarte de această sâcâială continuă.

Cardinalul era, în acea epocă, foc și pară pe cumnata lui, contesa de Albany, care acceptase o pensie de la Curtea Londrei. Vorbea

despre acest lucru, cu mândria unui adevărat suveran, jignit în orgoliul său. Mai târziu, a recurs el însuși la mărinimia engleză. Vedeți deci cât e de greu de prevăzut ce anume se poate întâmpla în vremuri de restriște. Sigur că în acea epocă „domnul cardinal era de bună-credință când susținea că prefera să moară decât să se vadă pe lista pensionarilor Angliei și totuși iată că până la urmă a de rut să fie și el trecut acolo.

Îmi aduc, de asemenea, aminte de o întâmplare care a făcut vâlvă la Roma. Domnul Wilbraham Bootle, un englez tânăr, ce se distingea atât prin poziția sa socială „cât și prin figura, spiritul și imensa lui avere, se îndrăgostise de o oarecare domnișoară Taylor, care era într-adevăr, foarte frumoasă, dar care în afară de această frumusețe nu mai avea nimic ce aduce soțului ei. Totuși domnul de Wilbraham nu se lăsă până ce nu obținu consimțământul domnișoarei. La un mare banchet, dat de lordul Camelford, se vorbi despre o ascensiune făcută dimineața până la crucea așezată pe domul Sfântul Petru. Scara care urca până la cruce era exterioară. Domnul Wilbraham spuse că, din pricina vertijurilor, el nu va cuteza niciodată să ajungă până acolo și că, nimeni și nimic pe lume nu l-ai' putea determina să încerce așa ceva.

— Nimeni pe lume? zise domnișoara Taylor.

— Nimeni, domnișoară!

— Nici chiar dacă te-aș ruga eu?

— Dumneata nu poți avea inima să mă rogi un lucru despre care ți-am mărturisit că ini-e groază.

— Iartă-mă, dar iată că ți-l cer. Te rog, iar dacă trebuie, îți poruncesc!

Domnul Wilbraham Bootle încercă să ia lucrurile în glumă, dar miss Taylor insistă, în ciuda eforturilor pe care le făcu lordul Camelford de a o potoli. Până la urmă, toți cei de față hotărâră să se

întâlnească a treia zi în fața domului Sfântului Petru și să asiste la încercarea impusă tânărului. El o îndeplini cu cel mai deplin calm și sânge-rece. După ce coborî, triumfătoarea frumusețe înaintă spre el, cu mâinile întinse; el i le luă, le sărută și-i spuse:

— Domnișoară Taylor, am satisfăcut capriciul unei ființe încântătoare. Acum îngăduie-mi să-mi iau revanșa și să-ți dau un sfat: când ții cu tot dinadinsul să-ți păstrezi puterea, nu trebuie să abuzezi niciodată de ea. Îți doresc din toată inima să fii fericită. Acum, rămâi cu bine!

În piața Sfântul Petru îl aștepta o trăsură de poștă Se urcă în ea și părăsi Roma. Domnișoara Taylor avu destulă vreme să regrete prostia pe care o făcuse, căci după zece ani era tot nemăritată; nu mai știu ce s-a mai întâmplat cu ea, după aceea.

O vedeam adesea pe doamna Lebrun sau mai curând pe fiica sa care era una dintre camaradele mele de joc. Doamna Lebrun era o femeie de treabă, încă frumoasă, dar proastă ca noaptea; era talentată, dar era din caleafară de sclifosită, atât din pricină că era frumoasă cât și pentru că era artistă.

Cardinalul Corradini, unchiul lui Consalvi, avea la Albano o căsuță pe care o pusese la dispoziția mamei și unde am petrecut două veri la rând. Păstrez o destul de slabă amintire despre acel ținut minunat, dar în schimb n-am uitat măgarul grădinarului, care mă plimba adesea prin împrejurimi.

La începutul anului 1792 sosi la Roma sir John Legarcl împreună cu soția sa, miss Aston, vară primară cu mama. Această legătură familială deveni foarte strânsă. Banii cu care părinții mei veniseră din Franța erau pe sfârșite. Pensia fixată de rege nu-i fusese plătită tatei decât o singură dată. Cavalerul Legard îi rugă să-l însoțească la Neapole și pe urmă să se reîntoarcă împreună la conacul său din Yorkshire unde le oferi cea mai generoasă și mai amicală

ospitalitate. Părinții mei acceptară să petreacă împreună cu el câtva timp la Neapole, fără însă să se angajeze la mai mult. Legard nu insistă. Am rămas la, Neapole zece luni. Mama a fost foarte bine primită și foarte adulată de regină 17care o puse să-i istorisească tot ce se petrecuse la Curtea Franței, precum și începutul Revoluției atât de plin de învățăminte pentru ea ca regină. Am fost admisă alături de fiicele ei și astfel a început prietenia mea cu prințesa Amelie care a ajuns, mai apoi regina Franței. Vorbeam franțuzește și englezește, citeam împreună, am petrecut câteva zile cu ea, la Porției și la Caserta. Prințesa mă prefera tuturor celorlalte prietene ale sale; eram mai puțin apropiată de surorile sale, deși ne jucam deseori împreună.

După prințesa Amelie, cel mai mult o iubeam pe prințesa Antoinette, mai târziu principesă a Austriei. Cât despre prințesa Christine – care a devenit mai apoi regina Sardiniei – o excludeam din toate jocurile noastre la care, deși mult mai mare decât noi, ar fi vrut să ia parte.. Cele două prințese mai mari, împărăteasa și marea ducesă de Toscana, erau măritate în acea epocă.

Existau foarte mulți străini la Neapole și cred că se distrau de minune; în ce mă privește, luam prea puțin parte la aceste distracții. Uneori mă luau la Operă. Eram o bună cântăreață și începusem a avea o voce destul de frumoasă de care Cnmarosa2 era încântat. El nu dădea lecții, dar venea destul de des să mă pună să cânt; ba chiar

---

[17] E vorba de Marie-Caroline, fiica împăratului Austriei, Fran- cisc I și a împărătesei Maria-Tereza ; a fost soția lui Ferdinand al iV-lea, regele Neapolelui și a trăit între 1752 și 1814.

Domemico Cimarosa (1749—1801), muzicant italian născut la Aversa, compozitor de muzică instrumentală și mai ales de operă, dintre care amintim *Căsătoria secretă.*

îmi recomandase și un maestru căruia îi spunea ce anume trebuia să facă.

Momentul când trebuia să părăsim Neapolul, se apropia. Cavalerul Legard îi rugă din nou pe părinții mei să-l urmeze în Anglia. Comunicațiile cu San-Domingo – de unde încă mai nădăjduiam un ajutor – deveniseră mai lesnicioase. Tata păstrase în Olanda tot mobilierul ambasadei, din care putea trage unele foloase. Sir John Legard, îi oferi – cu toată delicatețea posibilă – o retragere onorabilă. În decursul celor zece luni pe care le petrecusem la Neapole, îi copleșise pe părinții mei cu cele mai calde dovezi de prietenie. Rămânând în Italia, trebuia să cădem din nou pe capul celor două prințese bătrâne: doamna Adelaide și doamna Victoire. Dar și ele începuseră a fi din ce în ce mai strâmtorate, iar cei din preajma lor sigur că n-ar fi văzut cu ochi buni o nouă familie care să le împovăreze. Toate aceste reflecții îi determinară pe părinții mei să primească invitația cavalerului Legard, după ce bineînțeles, tata obținu aprobarea doamnei Adelaide. Ea fu de acord cu plecarea noastră adăugând că dacă nu izbuteam să ne stabilim în Anglia, atâta vreme cât va mai avea o bucată de pâine, va fi extrem de bucuroasă s-o împartă cu noi. Regina Neapolelui se strădui s-o păstreze pe mama lângă ea; îi oferi chiar o mică pensie, dar pe atunci noi mai nădăjduiam încă să primim partea ce ni se cuvenea din SanDomingo.

De altfel, regina Neapolelui era cam capricioasă, iar noua sa favorită, lady Hamilton, începuse a se afirma tot mai mult. Această lady Hamilton s-a bucurat de o atât de tristă celebritate încât mă văd obligată să vorbesc puțin și despre ea.

Domnul Greville, intrând într-o zi în bucătărie văzu, în colțul unde se afla soba, o fată foarte tânără, încălțată doar cu un pantof, fiindcă la celălalt picior își cosea ciorapul grosolan pe care urma să-l

îmbrace. Când fata ridică ochii, domnul Greville rămase uluit, căci era de o frumusețe dumnezeiască. Interesându-se, află că era sora rândașului de la grajduri; Nu-i fu prea greu s-o determine să urce scara și s-o instaleze în salon. Trăi cu ea o vreme, învățând-o să scrie și să citească. Acest tânăr superficial și zăpăcit, neglijându-și afacerile, dădu faliment și se văzu obligat să părăsească Londra.

Unchiul său, William Hamilton, ministrul Angliei la Neapole, tocmai se afla în concediu la Londra. Tânărul îi mărturisi că cea mai mare mâhnire a sa se datora nu faptului că trebuia să părăsească Londra, ci pe o tânără persoană, extrem de frumoasă, care stătea la el și care avea să fie, pur și simplu, aruncată în stradă. Sir William îi făgădui că va avea el grijă de ea. Într-adevăr, se duse s-o caute chiar în clipa în care portăreii o alungau din casa nepotului său; doar ce-o văzu, și se îndrăgosti nebunește de ea. O luă cu sine în Italia; nu știu ce rol a jucat ea în viața lui, dar după câțiva ani sfârși prin a o lua de nevastă. Până atunci se părea că o tratase cu o afecțiune paternă care se potrivea cu vârsta lui și care-i îngăduia, până la un anumit punct, s-o prezinte în lumea, puțin cam dificilă, a Italiei. Această ființă, frumoasă ca un înger, și care nu izbutise niciodată să citească și să scrie ca lumea, avea totuși un instinct înnăscut al artelor. Așa că profită din plin de șederea sa în Italia și de dorințele pe care soțul ei i le îndeplinea cu promptitudine. Deveni o bună muziciană, unică în felul ei, care-i incinta pe spectatori și-i înflăcăra pe artiști. Acum vreau să vă vorbesc despre ceea ce lumea numea „atitudinile" lady-ei Hamilton.

Pentru a satisface dorința soțului ei, tânăra lady umbla de obicei îmbrăcată într-o tunică albă, strânsă cu un cordon în talie; pletele îi fluturau libere sau erau prinse cu un piepten, fără a avea însă forma coafurii obișnuite. Când consimțea să dea câte o reprezentație, se înarma cu două sau trei șaluri de cașmir, cu o umă, o casoletă, o liră

și o tobă. Cu acest bagaj ușor, îmbrăcată în costumul ei clasic, se așeza în mijlocul salonului. Își punea pe cap un șal, care-i cădea până la picioare. Apoi, se învăluia în cel de al doilea, apoi în al treilea. Pe urmă și le smulgea brusc pe toate, alteori le înlătura numai pe jumătate, încât șalurile deveneau un fel de fundal pe care apărea chipul eroinei pe care-o întruchipa. Dar întotdeauna ea era singura care izbutea să înfățișeze cel mai bine personajul pe care și-l alegea. Se inspira din statuile antice și deși nu le copia în mod servil, înflăcăra puternic imaginația poetică a italienilor. Au încercat și alții s-o imite, dar n-au reușit. Talentul acestei fete făcea parte dintre acele lucruri unde e suficient doar un pas ca să ajungi de la sublim la ridicol. De altfel, pentru a putea avea succesul ei trebuia să fii tot atât de dumnezeiesc de frumoasă cum era ea, din cap și până în picioare; or, astfel de ființe se întâlnesc foarte rar. În afară de această înclinare către arte, nimic nu era mai vulgar și mai comun ca lady Hamilton. Când își scotea tunica antică și-și punea o rochie obișnuită, își pierdea orice distincție. Discuția cu ea era lipsită de interes și mai ales de inteligență. Totuși bănuiesc că trebuie să fi avut un soi de gingășie de care făcea uz împreună cu incomparabila sa frumusețe, fiindcă a exercitat o adevărată fascinație asupra persoanelor pe care avea interesul să le seducă: mai întâi, pe bătrânul ei soț pe care l-a făcut de râs, apoi pe regina Neapolelui pe care a spoliat-o și a dezonorat-o, iar pe urmă, pe amiralul Nelson, a cărui glorie a fost mânjită cu noroi de această femeie, devenită monstruos de grasă și pierzându-și între timp, frumusețea. Deși i-au trecut printre degete adevărate averi date de Nelson, de regina Neapolelui' și de sir William Hamilton, a murit în cea mai neagră mizerie, în tristețe și umilință. Se pare că a fost o femeie rea și capricioasă, cu un suflet josnic, dar cu o înfățișare fără egal. Regina Neapolelui a stat mult în cumpănă până ce a consimțit s-o

primească. Sir William a apelat la mama sa ca s-o convingă pe regină să-i facă această favoare. Dar, la foarte scurtă vreme după prezentare, a și pus stăpânire pe sufletul reginei. Acum se știe cu precizie că toate acele crude răzbunări care au avut loc la Neapole în numele reginei și al amiralului Nelson au fost provocate, dacă nu cumva chiar poruncite de lady Hamilton. Mama a fost cu atât mai dezolată cu cât era foarte atașată de regina Caroline cu care a rămas într-o corespondență foarte asiduă și față de care a avut mai apoi mari obligații.

Am vorbit până acum, de mai multe ori, despre valetul tatei, Bermont. Când plecarea noastră în Anglia a fost în sfârșit, hotărâtă, tata a vrut să-l plaseze la Neapole, la generalul Acton. Ar fi fost minunat; dar el a refuzat în mod categoric. Se însurase de mulți ani cu o femei care fusese mai întâi dădaca mea, apoi a fratelui meu, atunci când pe mine mă încredințaseră unei englezoaice. Avea copii care rămăseseră în Franța. Îi spuse clar tatălui meu că nu voia să se despartă de noi.

— Dar dragul meu Bermont, eu nu-mi pot permite luxul să țin un valet!

— Se poate, domnule marchiz, dar vă trebuie un catârgiu. Pentru călătoria pe care urmează s-o faceți veți cumpăra catâri. O să aveți nevoie de un om care să-i îngrijească și să-i conducă, iar omul ăla o să fiu eu, stăpâne!

Mișcat până la lacrimi, tata nu avu încotro și acceptă. Bermont cumpără catârii cu tot atâta zel pe câtă pricepere. Îi mină cu multă îndemânare, iar un negru tânăr, venit de copil de pe domeniul tatei, din San-Domingo, conducea berlina ocupată de tata, mama, cei doi copii ai lor, nevasta lui Bermont și o tânără negresă care urma să aibă grijă de mine și pe care eu mă străduiam s-o învăț să vorbească englezește.

Resursele tatei încă nu fuseseră cu totul epuizate. Hotărâse că va călători cu cavalerul Legard, cheltuind în comun și, începând din acel moment, mintea acestuia din urmă se frământa fără încetare cum să ne facă drumul cât mai plăcut cu putință. De aici și ideea cu cumpăratul catârilor, animale capricioase și antipatice care ne-au cășunat mii de încurcături, au dus la cheltuieli exagerate și ne-au făcut călătoria insuportabilă, ba uneori chiar periculoasă. De pildă, cavalerul n-a vrut pentru nimic în lume să ne îngăduie să demontăm trăsurile, nici să luăm ghizi și cai din ținut pentru a traversa Saint-

Gothardul, așa că, la un moment dat, am fost siguri că ne vom lăsa oasele pe acolo. Cocoțată pe o catârcă napolitană, care nu mai văzuse în viața ei zăpadă, am traversat muntele, condusă de tata care, la fiecare pas, se înfunda în omăt până la genunchi, fiind teribil de speriat. Îmi amintesc că lacrimile îmi înghețaseră pe obraz, dar nu scoteam o vorbă ca să nu sporesc neliniștea pe care-o vedeam zugrăvită pe chipul tatei.

— Ține hățurile, copila mea!

— Nu mai pot, tată!

Într-adevăr, mănușile mele de piele, la început ude, apoi înghețate, sfârșiseră prin a-mi face sloi degetele, pe care trebuiră să mi le frece zdravăn, cu zăpadă. Apoi tata mi le înfășură în jacheta unui om care se afla împreună cu noi și așa ne continuarăm drumul. Sosiți la un schit, timpul se mai limpezi un pic. Bagajele noastre, trimise înainte, ajunseseră la Urseren, așa că nu puturăm să ne schimbăm hainele ude. Tata îl găsi pe cavaler, discutând cu un călugăr care-l sfătuia să seoprească.

— Dumneata ce spui, marchize?

— Păi, după ce-ai tras vinul în sticlă nu-ți mai rămâne altceva de făcut decât să-l bei!

— Așa e, reluă cuviosul călugăr, așa e, domnilor; și există două sticle gata pregătite, pe masă, iar dacă nu ajung, slavă Domnului, mai avem!

Acest răspuns mă făcu să râd cu hohote și să uit de suferințele îndurate. În copilărie, îți refaci imediat forțele, chiar și cu câteva hohote de râs. În ciuda celor două sticle pregătite, ne continuarăm drumul. De partea cealaltă a muntelui, nu mai exista nicio primejdie. Tata discuta cu mine, îmi explica ce erau avalanșele pe care le vedeam căzând, așa încât coborârea mi se păru tot atât de plăcută pe cât de cumplit mi se păruse urcușul.

Am petrecut câteva zile la Lausanne, apoi la Constance, unde se stabilise bătrânul episcop de Comminges.

Am zărit-o de departe pe Mademoiselle L Nu se vedea cu nimeni și era privită cu un soi de repulsie de toată acea adunătură de emigranți instalați la Constance. Dupăce am coborât Rinul, cu vaporul, am ajuns la Rotterdam. Tata s-a dus la Hgga ca să intre în posesia banilor pe care-i avea depuși acolo. Apoi ne-am îmbarcat, am ajuns cu bine la Harwich, iar de acolo am pornit direct spre Yorkshire.

Capitolul II

Șederea la Yorkshire.
— Sir John Legard. – însurătoarea sa.
— Lady Legard.
— Firea lui John Legard.
— Influența sa asupra celor tineri.
— Opiniile sale politice.
— Domnul Brandling.
— Șederea la Westmoreland.
— Educația mea.
— Plecarea părinților mei la Londra.
— Vreau să mă duc după ei. Plimbarea dinainte de plecare.
— Din nou Bermont.
— Ciudățenia comportării sale.

A venit vremea să le descriu mai în amănunt pe gazdele noastre. Firea cavalerului Legard s-ar potrivi cum nu se poate mai bine cu cea a unui erou de roman. Căci era un amestec din tot ceea ce există mai ciudat. Născut cu gusturile cele mai delicate, cu spiritul cel măi fin, cu imaginația cea mai înflăcărată, cu nevoia de discuții subțiri, își petrecuse toată tinerețea retras pe domeniul din Yorkshire alături de oamenii cei mai vulgari. Cu timpul, devenise un fel de tiran al familiei unde prima victimă era nevastă-sa. Doamna Aston, mama a două fete sărace și a unui fiu putred de bogat – după obiceiul țării – era o tânără văduvă deosebit de atrăgătoare în epoca în care sir John Legard, ofițer de gardă, îi făcea curte fetei sale mai mari. Aproape că nici nu se mai gândea la ea, când iată că află că cea de a doua fată a doamnei Aston se măritase cu domnul Hodges, și că cea mare continua, să se socoată angajată față de el. Avură o explicație în care el îi spuse clar că nu era bogat, că era silit să locuiască pe

pământurile sale și că nu voia să ceară un asemenea sacrificiu unei fete crescute în lumea bună din Londra. Biata mea verișoară nu vru să priceapă acest limbaj și acceptă o mână care nu i se oferea decât cu foarte mare regret. Sir John părăsi armata și se stabili la Yorkshire. Poate că această retragere ar fi fost mai puțin austeră dacă doamna Hodges n-ar fi început să se comporte mai mult decât ușuratic și să dea prilej lumii s-o bârfească. Ponoasele le trase biata doamnă Legard care fu obligată să suporte – din pricina zăpăcitei de soră-sa – asprimea din ce în ce mai mare, a soțului ei. Deși cea mai bună femeie din lume, nu era făcută să stea retrasă, fie și alături de un om distins, nu pentru că n-ar fi avut destule cunoștințe, dar nu mai vedea altfel viața decât sub aspectul ei material. Nu avea altă atribuție în casă decât să se ocupe de masă, iar această treabă îi răpea câteva ceasuri bune în fiece dimineață. O dată pe săptămână, fix de la cutare la cutare oră, nici mai mult, nici mai puțin, își scria corespondența. Dacă timpul afectat acestei ocupații trecea, lăsa pagina neterminată, își lua vârtelnița și trimitea scrisoarea peste opt zile. La o altă oră făcea o plimbare, înconjurând întotdeauna de un număr fix de ori, aceeași alee. Măsura și socotea cam câți metri de tiv trebuia să facă într-un anumit timp și se străduia să isprăvească lucrul în minutul pe care și-l fixase. Soțul ei o poreclise „milady Pendulă", și avea dreptate.

Ei bine, această femeie construită astfel, iubea grozav lumea, distracțiile și toaletele. De îndată ce avea cea mai mică ocazie de a-și satisface astfel de gusturi, și le satisfăcea. N-ar fi cutezat să ceară caii și trăsura pentru a se duce la plimbare și cu atât mai puțin pentru a face o vizită; dar când soțul ei îi spunea, cu o voce dintre cele mai solemne; „Milady, ar fi cazul să faci o vizită la cutare castel din împrejurimi", inima îi tresălta de bucurie. „Sigur, sir John, cu cea mai mare plăcere", și-și pregătea toaletele. Dacă, era vorba de o

masă, și-și putea pune cele trei ace de diamant, singurele sale bijuterii, era în culmea satisfacției. Își regăsea exuberanța de la douăzeci de ani pe care – de alți douăzeci de ani – soțul ei se căznea, cu o asprime neobișnuită, să i-o înăbușe întruna. Era întotdeauna nepoliticos, chiar grosolan cu ea. Soția lui, extrem de calmă, părea că nici nu bagă în seamă felul lui de a se purta. Sunt convinsă că dacă toate acele grosolănii ar fi jignit-o, dacă n-ar fi avut o fire atât de impasibilă, nu cred că ar fi continuat să se comporte astfel. Cavalerul Legard, neavând copii și deci neputând să-și exercite din plin nici sensibilitatea, nici chiar severitatea față de o femeie atât de placidă, se înconjura de copilele rudelor sale, printre care mă număram și eu, deși eram cea mai mică. Aveam, toate, o frică teribilă de el, deși îl adoram. O privire mai puțin severă era o răsplată pe care o apreciam ca pe un triumf. Când ne spunea „bună seara", dacă cumva adăuga și „Adele", iar o dată sau de două ori nu mai știu cu ce prilej mi-a spus chiar: „bună seara, scumpă mea *(my love)* ", simțeam o bucurie de nedescris. Știam precis că nu-i scăpa nimic, că nicio vorbă nu era întâmplătoare, că nu exista nicio tresărire a inimii noastre pe care el să n-o ghicească și să *nu țină seama de ea.

Și totuși, eu nu eram una dintre favoritele sale. Spunea că sunt orgolioasă. Mai târziu, și-a dat seama că eram mândră. Pusă în situația de a crede că autoritatea sa s-ar putea exercita asupră-mi în așa fel încât să-i jignească pe părinții mei, eram foarte rezervată și nu mă expuneam în niciun fel reproșurilor sale; asta însă nu înseamnă că nu eram sensibilă la laudele sale. Avea obiceiul ca în fiece zi, după masă, să prizeze puțin tabac. O dată, cineva îi ceru puțin tutun.

— Mi-am uitat tabachera, zise el.

Una dintre prietenele mele se oferi să se ducă s-o aducă.

— Mulțumesc, dar s-a dus Adele după ea.

M-am întors într-adevăr, aducând tabachera. Observasem mișcarea pe care o făcuse cu o clipă mai înainte, căutând-o.

— Ai dreptate, sir John, zise soția lui. Știai că s-a dus Adele?

— Da, știam.

Acel „știam", mi-a rămas adânc gravat în memorie ca unul dintre cuvintele cele mai măgulitoare care mi-au fost adresate vreodată. Ce sistem mai bun de educație ca acesta, cu condiția să nu abuzezi de el! Sir John era chinuit de gută și, în timpul iernii mai ales, stătea țintuit într-un fotoliu, răbdând durerea cu un curaj demn de admirat. Când nu avea mâinile anchilozate, manevra cu iscusință fotoliul, prin toată casa, dar era nevoit adesea să recurgă la ajutorul cuiva pentru a-i întoarce paginile cărții pe care o citea și, slavă Domnului, eram destule dispuse să-i facem acest serviciu. Uneori, pentru a ne dovedi recunoștința sa, citea cu glas tare. Îl prefera pe Shakespeare, pe care-l interpreta admirabil, însoțindu-și lecturile de niște comentarii foarte interesante. Lui îi datorez dragostea mea pentru literatura engleză, precum și puținele cunoștințe pe care le-am căpătat în acest domeniu. Cum venea vara, își recăpăta sănătatea; dibăcia și* agilitatea sa deveneau de necrezut. Fusese foarte frumos în tinerețe, acum însă devenise burduhănos și părea mult mai bătrân decât era în realitate; cel puțin așa mi se părea mie. Iubea cu patimă muzica. Eu aveam o voce foarte frumoasă, dar el nu-mi ceruse niciodată să cânt ca să nu mă facă să devin orgolioasă. Uneori, sub un pretext oarecare intra în odaia unde studiam, zicând:

— Go *on, chilă!* (Continuă, fetițo!)

Aveam foarte mare grijă să aleg bucățile care-i plăceau cel mai mult. Și când observam că uita să mai dea pagina cărții pe care o citea sau că rămânea cu pana în mână fără să mai scrie, simțeam o bucurie cu totul deosebită, fără nicio urmă din vanitatea pe care se

temea că mi-o inspiră. Era mai curând un Pitt1 decât un tory18. Reprezenta perfect *„the independent country gentleman"*19. Nu-i plăcea noblețea, îi disprețuia pe oamenii la modă, îi dedesta pe parveniți. Era pătimaș atașat de țara lui și avea toate prejudecățile și toate pretențiile unui englez autentic, în ceea ce privește supremația sa asupra tuturor celorlalte țări. Îl iubea pe rege, fiindcă era „regele Angliei", și Biserica, fiindcă rigidele sale principii morale se asociau cu cele politice. Am petrecut doi ani bând, în fiece zi, o jumătate de pahar de porto, la desert, după toast: *„Old England for ever, the king and constitution and our glorious revoluțion"r.* Probabil această frază data din momentul când familia Legard renunțase la principiile regelui Iacob. Strămoșii săi jucaseră un rol de seamă printre cavaleri. Eram cu atât mai convinsă de acest lucru cu cât sir John avea o mătușă foarte bătrână, rămasă nemăritată, care nu venea niciodată să ia masa la el, din pricina acelui toast. Locuia într-o vilișoară, prin apropiere, la Beverley, îi datora mult nepotului ei ca șef al familiei, dar avea doi colți împotriva lui, în afară de toast: unul, fiindcă renunțase să mai locuiască în conacul senioriral, devenit mult prea mare pentru averea sa, care era mult prea mică; celălalt, pentru că nu păstrase pronunția guturală a literei g, din numele său, despre care ea pretindea că ar fi de origine normandă, Lagarde. În ce-o privea, ea îl rostea totdeauna gutural. Mă iubea mult, și descoperirăm, într-o bună zi, că din pricina sângelui meu normand, Sir John îi pregătea un nou necaz; nemulțumit că mătușa sa părăsise castelul, pentru a locui într-o vilișoară, nepotul își părăsi provincia. În ciuda dragostei lor pătimașe față de patrie, englezii nu

---

[18] Membru al partidului conservator englez^ care avea ca scop apărarea prerogativelor regale și ale privilegiilor bisericii anglicane.

[19] Bătrâna Anglie veșnică, regele, constituția și revoluția noastră glorioasă.

țin prea mult la locul natal; se îndepărtează fără regret de locul unde părinții lor și ei înșiși au locuit vreme îndelungată, căutându-și o reședință care să corespundă gusturilor lor de moment, fie pentru agricultură, vânătoare pescuit, întreceri pe pământ sau pe apă, fie pentru orice altă fantezie care-i absoarbe atâta vreme cât ea durează. Am cunoscut un domn Brandling, care a părăsit un castel minunat unde văzuse lumina zilei și unde crescuse, ca să se stabilească la cincizeci de mile de acolo, într-o casă închiriată, în mijlocul unui ținut urât, numai pentru că rândașii puteau să-i plimbe caii în fiece dimineață, pe un teren cu iarbă, lung de zece mile, fără ca el să fi pus piciorul pe un metru din acel teren. Motivul i se păruse suficient ca să-și ia nevasta pe sus – pe care de altfel o iubea enorm – smulgând-o de lângă ai săi și de lângă prietenii pe care-i aveau de-o viață. La rândul ei, englezoaica nu s-a simțit deloc stingherită de această hotărâre care nu i s-a părut bizară și care n-a fost contestată de nimeni. Dacă nu mă înșel, toate aceste trăsături și moravuri te fac să cunoști o țară.

În timpul ședерii de câteva luni în Elveția, cavalerul Legard, căpătase – datorită lacului Geneva și plimbărilor pe apă – convingerea că existenței sale îi era absolut necesară un lac. Cumpără deci câteva pogoane de pământ pe malul lacului Winandermere, în Westmoreland și se hotărî să-și construiască acolo o casă. Până ce avea să-i fie gata locuința, închirie una în împrejurimi, unde își transportă penații și unde îl urmarăm și noi.

Trebuie să spun că, timp de doi ani, acest om, cu o fire atât de imperioasă, cu un caracter atât de dur, nu numai că n-a lăsat să-i scape un singur cuvânt care să-l jignească pe tata, ci dimpotrivă, a trăit alături de el, afișând cea mai caldă și mai amabilă politețe, îl iubea într-adevăr, mult, dar culmea e că a fost la fel de politicos și de manierat și cu mama, după care nu se prea omora cu firea,

fiindcă nici ea nu se prea sinchisea de susceptibilitățile sale. Marea lui generozitate îl făcea să-și înfrângă pornirile și dacă a fost mai rigid cu mine, a făcut-o numai din motive de educație. De fapt, reușise până la un anumit punct, fiindcă atunci când am părăsit ospitaliera sa casă, după ce împlinisem paisprezece ani, nu credeam că am ceva mai deosebit cu care să mă pot mândri în lume.

Tata, în timpul acelei retrageri se ocupase numai de educația mea. Lucram regulat, opt ore pe zi, și numai lucruri serioase. Studiam istoria, eram îndrăgostită de filosofie. Tata nu mă lăsa să citesc singură, dar îmi îngăduia să citesc sub supravegherea lui. Îi era teamă să nu-mi încolțească cine știe ce idei false în tânărul meu creier, dacă înțeleptele sale reflecții nu le-ar fi pus stavilă. Poate pentru compensație, tata adăuga studiilor mele, și câteva lucrări de economie politică, lucrări care m-au amuzat foarte mult. Îmi amintesc de hohotele de râs ale domnului de Calonne când, în anul următor, la Londra, m-a găsit citind o lucrare de Smith – *Wealth of Națions* – cu care eu, de fapt, mă recream; râsetele sale au constituit pentru mine primul avertisment că un astfel de gust nu era ceva obișnuit pentru o fată de cincisprezece ani.

Mama, amenințată de o boală la sân, trebui să se ducă la un consult la Londra, unde fu sfătuită să rămână acolo, cât mai aproape de medici. Familia ei puse mână de la mână ca să-i furnizeze mijloacele bănești necesare. Lady Harcourt, prietena ei, și lady Clifford, verișoara ei, își asumară sarcina de a rezolva această problemă. Regina Neapolelui – căreia mama îi scria cu regularitate – o rugă să nu se îndepărteze de medici și-i trimise trei sute de ludovici, anunțând-o că în fiece an, ambasadorul din Neapole îi va înmâna această sumă. Rudele sale îi trimiseră și ele cinci sute de lire sterline cu care se putea descurca la Londra.

Tata se reîntoarse la Westmoreland, la noi, cei doi copii ai săi care

rămăseserăm singuri. Nu mă pot abține, o dată ajunsă aici, să nu istorisesc o întâmplare care m-a impresionat foarte mult. Cavalerul Legard, dezolat de perspectiva de a rămâne singur cu soția sa, deveni și mai morocănos ca de obicei; eram, pur și simplu, indignată, fiindcă femeia era deosebit de bună cu mine, atât cât putea ea să fie. Într-o seară, ne aflam amândouă pe aceeași bancă, într-o trăsurică pe care o conducea el. De cealaltă parte a lacului, soarele apunea într-o asemenea splendoare de lumină, încât și eu, și cavalerul Legard ne-am simțit atât de profund impresionați, că ne-a pierit până și graiul. În sfârșit, el se adresă soției sale, privind-o cu ochii săi inteligenți și strigând entuziasmat:

— Ce minunat apus de soare!

— Nu m-aș mira ca mâine să plouă, spuse ea.

El se întoarse, fără să mai adauge un cuvânt, dar gata să explodeze, de parcă ar fi stat pe o bombă. Deși eram încă o copilă, mi-am dat seama cât de nepotrivite erau aceste două ființe; în acea clipă, mila mea a fost mult mai mare pentru tiran decât pentru victimă.

Iată-mă ajunsă și la un caz atât de ciudat pentru o inimă omenească, încât nu pot să nu-l povestesc. Acel Bermont – pe care l-am lăsat mai înainte catârgiu improvizat – primind la Roma de la niște prelați, prieteni de-ai tatălui meu, o medalie pe care scria: *„Fidelului Bermont”*, o dată sosit în Anglia, fu cuprins – după cum ne mărturisi – de „dorul de țară”. Îl anunță deci pe tata că nu-și mai găsea locul din pricina copiilor săi despre care nu mai știa nimic, că trebuia să plece neapărat în Franța, că moartea lui Robespierre îl ajuta să-și realizeze planul. Tata îi spuse:

— Du-te, dragul meu. Știi ce bani mai am, așa că iată, îți dau un sfert din ei. Dacă n-ai să ai altceva mai bun de făcut, după ce-ți vei vedea copiii și te vei liniști, te poți întoarce când vrei!

— Vă mulțumesc domnule marchiz, dar n-am nevoie de bani, am tot ce-mi trebuie!

După care, plecă. Bermont câștigase la loterie, cu câțiva ani înainte de Revoluție, o mie de scuzi pe care-i încredințase tatei. Mai târziu, ceruse înapoi banii la care avea grijă să adauge la fiecare trimestru leafa ce i se cuvenea. Registrul de socoteli, unde toate aceste operații fuseseră consemnate, rămăsese la el. Îl luase o dată cu puținele obiecte de valoare care-i mai rămăseseră tatei. Dar treaba asta n-a observat-o nimeni, vreme îndelungată. Înapoindu-se de la Londra, tata o lăsase pe mama acolo doar cu negresa ei. Într-o seară însă, mama o strigă zadarnic. Cei din jur se agitară, o căutară; în sfârșit, descoperiră că fugise împreună cu Bermont, reîntors special din Franța pentru a o lua cu el. Se îndrăgostise nebunește de ea și plănuiseră totul, în cel mai mic amănunt; și asta, sub ochii încrezători ai nevestei sale care nu s-a îndoit o clipă de fidelitatea lui.

La puțină vreme după această ispravă, în vreme ce ne aflam la Londra, doi oameni intrarăîn salonul unde lucram alături de mama; ea stătea întinsă pe canapea. Tata ne citea ceva. Cei doi oameni veniseră să-l aresteze, la cererea lui Bermont; îl urcară într-o trăsură și-l duseră la închisoare. Vă închipuiți dezolarea noastră. Trebuia să-și procure niște garanți. Mama, care nu-și părăsise șezlongul de trei îuni de zile. Se făcu luntre și punte să-i găsească. După câteva ceasuri, reuși. Totuși, tata petrecu noaptea la închisoare. Bermont reclama mii de scuzi, plus dobânzile și leafa lui și a soției sale de când plecaseră din Franța. Totul se ridica la o adevărată avere pentru un biet emigrant. Registrul de conturi, care ar fi fost cea mai bună dovadă în ceea ce privea punctualitatea cu care fuseseră plătiți cei doi servitori, se afla în posesia lui Bermont. Oamenii legii trecură peste sila pe care o simțea tata și-l determinară să nege în întregime

datoria. Pentru a dovedi această datorie, Bermont n-avea altă posibilitate decât să recurgă la dobânzile care însă îi fuseseră plătite în mod regulat. Era deci obligat să arate registrul de socoteli. Trebui să-l arate, renunțând la o parte însemnată din pretențiile sale și dându-și pe față reaua credință; numai că acum nu mai avea ce pierde nici față de el, nici față de ceilalți. Se purtă cu o insolență și cu o bădărănie fără pereche, acceptând să fie confruntat cu vechiul său stăpân pe care-l târâse în închisoare, fără ca măcar să fie cât de cât tulburat. Explice cine poate această bizară anomalie. Acest om, în timpul celor douăzeci și cinci de ani de devotament și fidelitate, în împrejurările cele mai compromițătoare, să fi jucat un rol pentru care trăgea nădejde la o răsplată considerabilă și pierzând această nădejde să-și fi dat arama pe față? Ori firea i s-a schimbat peste noapte și patima a pus stăpânire pe inima lui până atunci atât de cinstită? îmi este cu neputință să-mi dau seama. Biata lui nevastă fu disperată. Căci în afară de nedreptățile săvârșite, mai avea a se plânge și de infidelitatea lui.

Pentru a pune' capăt acestei aventuri, voi spune doar că a luat-o cu sine pe tânăra negreasă la Dole unde a făcut niște speculații financiare care au dat greș. A părăsit-o, lăsând-o cu doi copii mici în poală. Femeia a încercat să muncească pentru a-și hrăni copiii. Neizbutind, i-a luat într-o seară de mână și i-a dus la un leagăn. Trecură câteva zile în care n-o mai văzu nimeni, în sfârșit, se întoarse acasă, unde muri, pur și simplu, de foame. Nu s-a plâns niciodată nimănui și n-a cerut ajutor de la nimeni. Doar atât că ducându-și copiii la leagăn, le-a rugat pe surori să aibă milă și grijă de ei, iar când a plecat, a strigat:

— Ei nu sunt vinovați cu nimic!

Această biată fată, care era atât de frumoasă cât îi îngăduia pielea ei de abanos, avea un suflet cu totul deosebit și merita o soartă mai

bună.

Capitolul III

Șederea la Londra.
— Portretul meu la cincisprezece ani.
— Felul meu de a trăi.
— Domnul de Calonne.
— Asprimea unui legiuitor.
— Societatea emigranților.
— Preoții francezi.
— Misiunea domnului de Frotte.
— Baronul de Roii.
— Episcopul de Arras.
— Contele de Vaudreuil.
— Marchiza de Vaudreuil.
— Doamna de La Tour.
— Căpitanul d'Auvergne.
— Abatele de La Tour. – Doamna de Serant.
— Domnul duce de Bourbon.
— Societatea creolă.

Silită de a mă afla adesea pe scena despre care voi vorbi, cred că ar trebui să spun, mai întâi, cum arătam pe atunci.

Mai serios și mai solid instruită decât majoritatea persoanelor de vârsta mea, cu un gust destul de rafinat și cu multe și variate cunoștințe în literatura a trei limbi pe care le vorbeam cu aceeași ușurință pe toate, nu știam, în schimb, nimic despre ceea ce se numește „lume", unde niciodată nu mă simțeam la largul meu. Fără a fi frumoasă, aveam o figură plăcută. Ochii mici, dar vioi și foarte negri, însuflețeau un ten demn de remarcat chiar și în Anglia. Buze proaspete, dinți foarte frumoși și o clădăraie de păr de un blond-cenușiu; gâtul, umerii, pieptul, toate bine făcute; picioarele mici.

Dar toate astea mă liniștеau prea puțin, din moment ce brațele și mâinile îmi rămăseseră roșii, din pricina frigului pe care-l îndurasem când trecusem prin Saint-Gothard; și vă rog să mă credeți că mă simțeam îngrozitor de prost din cauza acestui lucru.

Nu știu când am descoperit că totuși eram frumoasă, dar, oricum, asta s-a întâmplat la o bună bucată de vreme după ce-am sosit la Londra. Exclamațiile oamenilor simpli, de pe stradă, au fost primele semne care mi-au atras atenția asupra acestui lucru: „Ești mult prea frumoasă, ca să nu te măriți!" îmi spusese o dată un căruțaș, aranjându-și cochet părul. Sau: „Ei bine, află că dacă ai să mai plângi, n-ai să fii niciodată ca doamna asta frumoasă!" o asigura o precupeață, care vindea mere, pe fiică-sa. „Domnul să-ți binecuvânteze chipul atât de frumos, căci e o plăcere să se uite omul la dumneata!" strigase o dată un hamal când trecuse pe lângă mine.

În rest, e cât se poate de adevărat că aceste omagii, așa cum se întâmplă de obicei, nu m-au izbit decât atunci când nu le-am mai auzit. Nu știu dacă toatefemeile simt la fel, dar pe măsura ce le auzeam începusem să țin seama de ele. Deci primele cuvinte de laudă au fost cele ale trecătorilor, apoi cele pe care le auzi străbătând anticamerele, apoi cele pe care le culegi din locurile publice. Cât despre omagiile din saloane, făcute cu oarecare eleganță, trăiești o bucată bună de vreme în virtutea lor.

Ca. Să revin la tinerețea mea, eram de o atât de mare timiditate, încât roșeam ori de câte ori mi se adresa cineva sau se uita la mine. Or, această treabă nu e prea plăcută. Ea constituie o adevărată suferință, iar eu o împingeam atât de departe, încât lacrimile mă sufocau adesea, fără niciun alt motiv decât un exces de încurcătură pe care nimic nu-l justifica. Cu o astfel de fire, mă resemnasem destul de ușor să nu mai părăsesc odaia mamei și mai ales căpătâiul patului ei unde acum zăcea mai tot timpul. Nu ieșeam decât foarte

rar, ca să mă plimb împreună cu tata. Singurele mele distracții erau să joc șah cu un medic bătrân sau să ascult ce discutau cei câțiva bărbați care mai veneau pe la tata. Printre aceștia, se număra și domnul de Calonne, căruia începuse să-i placă atât de mult casa noastră, încât stătea mai mult la noi decât la el. Ascultam cu lăcomie povestirile relatate cu interes și grație, când iată că am băgat de seamă că același eveniment era istorisit de el în mod cu totul diferit și că nu spunea aproape niciodată adevărul. Am început deci să-l disprețuiesc profund și abia dacă mai catadicseam să-l ascult. Deși cu o minte și cu niște calități cu totul deosebite, nu făcea decât boacăne și prostii. În vreme ce era pe cale să le săvârșească, nu voia să asculte de sfatul nimănui: dădea buzna, se năpustea cu capul înainte și până nu săvârșea prostia nu se lăsa. După asta, înainte de a simți pe pielea lui urmările, le prevedea, se învinovățea, se condamna și abandona hotărârea pe care-o luase, cu o docilitate care nu se putea compara decât cu încăpățânarea din ajun.

În epoca despre care vă vorbesc, era certat cu toată lumea (până și cu domnul conte de Artois, pentru care se ruinase), plin de datorii, trăind sub protecția ambasadei Spaniei unde ceruse să fie atașat pentru a evita arestarea, dar trăind atât de vesel și de plin de vervă ca și cum s-ar fi aflat în cea mai grozavă situație din lume. Iată, în legătură cu acest lucru, o mică întâmplare care ne ajută să ne facem o idee despre aviditatea oamenilor de legi din Anglia. Se afișase la Primărie lista persoanelor care – atașate pe lângă diverse legații – nu puteau fi arestate pentru datorii. Spania era pe atunci în ceartă mare cu Anglia. Ambasadorul spaniol plecase; lista rămăsese totuși afișată, dar putea fi smulsă în orice clipă, și aruncată. Domnul de Calonne se ducea zilnic la Primărie ca să se asigure că lista rămăsese la locul ei. Într-o zi, se întâlni cu un legiuitor, un om de treabă pe care-l văzuse în multe alte locuri.

— Ce faci, domnule, în cartierul ăsta îndepărtat?

Domnul de Calonne îi spuse despre ce era vorba.

— Nu te mai deranja să vii până aici, eu trec zilnic prin sala asta ca să mă duc la tribunal; îți făgădu iese să mă uit la listă și să te anunț de îndată ce va surveni vreo schimbare.

Domnul de Calonne se pierdu în mulțumiri și nu se mai gândi la nimic. Lunile trecură și, o bună bucată de vreme, nici măcar nu se mai gândi la listă. Între timp, avu de rezolvat o mică afacere pentru care apelă la binevoitorul său amic. Pe nota de plată pe care o primi, citi stupefiat: *„itern* pentru a fi cercetat dacă numele domnului de Calonne a rămas pe lista legației Spaniei, cincisprezece șilingi; *itern* etc., etc.“. Suma se ridica la două sute de lire sterline. Domnul de Calonne se înfurie, dar fu bun de plată sau, ca să fim cinstiți, adăugă și această sumă la celelalte datorii.

N-am dus niciodată viața de emigrație, dar am văzut-o destul de îndeaproape pentru a păstra despre ea niște amintiri pe care e foarte greu să le pui în ordine, atât sunt de disparate. Îți venea să lauzi până la înduioșare aceleași persoane a căror superficialitate, lipsă de judecată și urâțenie sufletească, te făceau să te revolți. Femei din cea mai înaltă societate, lucrau zece ore pe zi, ca să-și poată hrăni copiii. Seara, se împopoțonau, se strângeau laolaltă, cântau, dansau și se distrau până după miezul nopții. Asta era partea frumoasă a lucrurilor. Partea urâtă consta în faptul că se ponegreau, denigrându-se în ceea ce privea munca pe care o prestau, plângându-se că una dădea un randament mai bun ca cealaltă, comportându-se mult mai urât decât muncitoarele de profesie. Amestecul dintre vechile pretenții și lipsurile prezente, era dezgustător.

Am văzut-o pe ducesa de Fitz-James, într-o casă din împrejurimile Londrei, păstrându-și vechile maniere și invitând la

masă pe toți cei pe care-i cunoștea. Asta după ce se înțelesese cu toți invitații ca, după ce se ridicau de la masă, fiecare să pună câte trei șilingi într-o ceașcă așezată pe șemineu. După ce toată lumea pleca, ducesa nu numai că număra banii, dar dacă vreunul avea prostul obicei să pună în ceașcă doar o jumătate de guinee în loc de trei șilingi nu se lăsa până ce nu-l dibuia și până nu-i zicea vreo două, pe un asemenea ton, încât îți lua piuitul. Asta n-o împiedica, ba dimpotrivă, socot că o ajuta să trăiască într-un oarecare lux.

Am văzut-o pe doamna Leon și toată acea societate cheltuind cu nemiluita, dar când se duceau undeva, femeile coafate și împopoțonate, se cocoțau pe imperiala diligenței, spre indignarea fără margini a burgheziei engleze, care nu s-ar fi urcat acolo nici s-o omori. Aceleași doamne frecventau parterul Operei unde nu se aflau decât femei întreținute de care nu se deosebeau câtuși de puțin. Moravurile erau și mai libere decât înainte de Revoluție, iar acele forme, care dădeau o oarecare spoială de grație imoralității, acum nu mai existau. Contele Bouis de Bouille, intrând beat, într-un salon, se așeză lângă ducesa de Montmorency, apoi o trase lângă sine și pe ducesa de Châtillon, răspunzându-i persoanei care-l rugase să se poarte civilizat:

— Ei nu zău, ce tot spui? Nu sunt pe moșia mea? și le luă de talie pe cele două doamne.

Un asemenea ton nu era rezervat exclusiv numai domnului de Bouille. Aproape toată lumea trăia ca în familie, fără ca Biserica să mai fi fost chemată să binecuvânteze acele legături. Încurcăturile bănești, nevoia de a se asocia ca să trăiască, slujeau drept motiv unora sau drept pretext altora. Și apoi, din moment ce nimeni nu gândea nimic rău, totul era iertat. Nu exista nicio altă intoleranță, dar aceasta era deplină. Am văzut astfel de lucruri, nu însă într-un număr prea mare. Masa emigranților ducea o viață ireproșabilă; și

era firesc să fie așa: căci din epoca aceea, a șederii lor prelungite în Anglia, și-a schimbat și poporul englez părerea proastă pe care-o avea despre poporul francez. În ceea ce privea părerile politice, ele erau o culme a lipsei de judecată. Până și părerile emigranților care duceau o viață dintre cele mai austere, erau cum nu se poate mai absurde. Toate persoanele care închiriau un apartament mai mult de o lună, erau prost-văzute; era mult mai bine să-l închiriezi cu săptămâna, acest lucru însemnând că erai sigur că te puteai întoarce dintr-o clipă într-alta, înapoi, în țara ta.

Tata închinase, pe trei ani, o căsuță în foburgul Brompton. Cei din jur și începuseră să clevetească întrebându-se dacă mai avea ceva de pierdut…

N-ar fi drept, vorbind despre emigranți, să trec sub tăcere purtarea clerului. Ea a fost de așa natură încât și-a câștigat stima și veneraţia poporului englez, prea puțin dispus să-i favorizeze pe preoții papistași. Fiecare familie burgheză sfârșise prin a-și avea abatele ei, de predilecție francez, care-i învăța pe copii să vorbească franțuzește, asistați adesea și de părinții acestora. Reuniți în colegii, unii dintre acești preoți se ocupau de mici negustorii din care trăiau sau veneau în ajutorul celor infirmi sau bătrâni. În ciuda dorinței de a face prozeliți, au fost destul de înțelepți pentru ca nimeni să nu reclame așa ceva, și nu-mi aduc aminte să fi auzit de niciun fel de plângere împotriva vreunui preot în toată perioada de timp cât a durat exilul. Această comportare le-a atras aproape un fel de veneraţie care s-a soldat cu unele rezultate de-a dreptul mișcătoare. De pildă, cei care aveau sarcina de a aproviziona micile lor colonii, se duceau vinerea la Billingsgute, cu șilingul în mână, unde negustorii de pește le umpleau coșurile. Aveau delicatețea – remarcabilă pentru niște oameni atât de simpli – de a lua șilingul și de a le da preoților marfă în valoare de zece sau doisprezece șilingi.

Bieții preoți francezi se minunau ce cumpărături pot face cu un singur șiling. Această ciudată tranzacție comercială se reînnoia în fiece vineri și asta timp de ani de zile. Oamenii din Billingsgute aveau impresia că acești preoți le purtau noroc.

Nefericita expediție din Quiberon avusese loc cu mult timp în urmă, în niște împrejurări deplorabile, și fusese nefastă pentru toți cei care luaseră parte la ea. Șederea în insula d'Yeu a constituit cea mai mare rușine pentru înalta aristocrație. De altfel, domnul de Vauban ne-a lăsat o descriere foarte amănunțită a acestei întâmplări.

Domnul de Frotte, fratele generalului, a venit la Londra. Misiunea sa era să-l avertizeze pe contele de Artois că Vandeea era pierdută dacă niciunul dintre prinți nu se ducea acolo s-o ajute. Nu știu cine l-a adus pe domnul de Frotte la mama; știu însă că începuse a veni foarte des. Negocierile sale trenau, căci mai mult se amuza făcând glume decât treabă serioasă. În sfârșit, după ce anunță că trebuie să plece, ceru un răspuns categoric. L-am văzut sosind la mama, cu mutra unui om disperat. Indignarea lui depășise orice limită. Iată ce anume ne-a povestit:

Domnul conte de Artois îl primise, înconjurat de ceea ce numea el „Consiliul său", adică episcopul de Arras, contele de Vaudreuil, baronul de Roii, cavalerul de Puysegur, domnul de Theil și alți câțiva, căci erau opt sau zece (notați că însărcinarea domnului de Frotte, care pleca a doua zi, era secretă). Domnul de Frotte vorbi despre situația din Vandeea. Fiecare din cei de față ridicară tot felul de obiecțiuni; până la urmă, hotărâră că prezența contelui de Artois, acolo, sigur că era necesară. Dar imediat începură a înșira dificultățile unei asemenea călătorii. Cum va trăi monseniorul de Artois fără valeți, bucătari, medici etc., etc., (noroc că în epoca aceea nu era vorba și de duhovnici). Totul fu dezbătut în amănunt. Contele de Artois părea destul de nepăsător și se arătă chiar gata să

plece. Domnul de Frotte încheie, zicând:

— Pot deci să-l înștiințez pe fratele meu, generalul, că monseniorul de Artois va fi acolo în cutare zi?

— Îngăduie-mi o clipă, zise baronul de Roii, cu accentul lui nemțesc; eu sunt căpitanul gărzilor monseniorului și, prin urmare, răspund de persoana domniei sale. Domnul de Frotte mă poate asigura că nu-l paște nicio primejdie pe monseniorul de Artois?

— Suntem o sută de mii de oameni gata să ne dăm viața înainte de a cădea un singur fir de păr din capul monseniorului! Și cu asta, cred că ți-am spus tot!

— Acum vă întreb pe dumneavoastră, domnilor, credeți că ar exista, în acel loc, suficientă siguranță pentru ca monseniorul să se hazardeze și să plece într-acolo? Oare pot eu consimți la așa ceva? adaugă baronul.

Toți susținură că nu, că mai mult ca sigur era cu neputință ca domnul de Artois să plece în Vandeea. După. Asta, contele ridică ședința spunându-i domnului de Frotte că-i dorea drum bun și că-i părea nespus de rău că trebuia să renunțe la un lucru despre care își dădea și el, probabil, seama că era cu neputință de realizat.

Domnul de Frotte, la început uluit, apoi mâniat, izbi cu pumnul în masă și strigă, înjurând, că nu merita ca atâția oameni curajoși să-și rișteviața pentru el și familia regală. De la acea ședință, venise direct la noi; era încă atât de furios, încât nu se putu abține să nu ne povestească și nouă tot ce se petrecuse, în amănunt, cu atâta patimă, mânie și indignare, care mă impresionară de așa natură, încât am să-mi aduc întotdeauna aminte de această scenă. Probabil că în urma acelor lucruri pe care le comunicase fratelui său, acela avusese curajul să-i scrie lui Ludovic al XVIII-lea acea faimoasă scrisoare care începea astfel: *„Sire, lașitatea fratelui vostru a făcut să pierdem totul!”*

Ei bine, lucrurile n-au stat chiar așa. Sigur, contele de Artois nu făcea parte dintre acei oameni curajoși care se aruncă – cu capul înainte – unde e primejdia mai mare; dar dacă cei din jur l-ar fi îndemnat să se ducă, poate că până la urmă s-ar fi dus, deși n-ar fi făcut cine știe ce ispravă. Să nu fim chiar atât de aspri cu el. Să ne uităm puțin în jurul nostru și vom vedea ce influență exercită puterea și succesul asupra oamenilor. Ministrul, la câteva luni după ce se instalează, femeia frumoasă, artistul de mare talent, bărbatul la modă nu poartă cu toții jugul lingușelii? După atâtea laude nu încep să se creadă, în mod sincer, niște ființe aparte? Dacă numai câteva clipe ale unei adulări fugare au un atât de prompt rezultat, de ce să ne mai mirăm că niște prinți – cărora li se insuflă încă din leagăn ideea importanței lor, precum și faptul că sunt niște ființe privilegiate – săvârșesc tot felul de lașități ce derivă din sminteala de a se crede niște persoane deosebite, și că prima datorie a fiecăruia dintre noi este să avem grijă de ele? Sunt convinsă că într-adevăr contele de Artois i-a arătat domnului de Frotte imposibilitatea de a-și risca pielea și că acest argument i s-a părut de necontestat. Când le spunem prinților că am fi fericiți să ne dăm viața pentru ei, treaba asta pare un fel de formulă cum ar fi de pildă „sunt cel mai umil servitor al domniei voastre", cu care încheiem de obicei, o scrisoare; numai că ei o iau cât se poate de în serios și socot că e într-adevăr o cinste pentru noi să ne dăm viața pentru ei. Credeți că asta e numai vina lor? Nu, în primul rând e vina celor din jurul lor, care le-au insuflat asemenea idei, întotdeauna și sub toate regimurile.

Nici uneia dintre persoanele care-l înconjurau pe contele de Artois nu-i păsa de o expediție aventuroasă, al cărui insucces n-avea să le aducă decât oboseală și lipsuri crunte. În plus, baronul de Roii a fost – în această împrejurare – unealta doamnei de Polastron.

Dragostea ei sinceră, dar prost înțeleasă, față de contele de Artois, nu-i inspira, de fapt, temeri decât pentru siguranța contelui, fără să aibă în vedere și gloria lui. Episcopul de Arras, arogant și violent, extrem de ocupat cu intrigile pe care le țesea împotriva Curții lui Ludovic al XVIII-lea (căci cei doi frați se dușmăneau pe față, și agenții lor încercau tot timpul să le dejoace planurile), episcopul de Arras, zic, se temea de vreun tertip menit să-l smulgă pe conte din mâinile sale și să-l dea pe mâinile militarilor, cu atât mai mult cu cât în acea epocă prințul nu manifesta nici cea mai mică predilecție pentru preoți. Iar episcopul n-avea într-adevăr în el, nimic de oștean.

Domnul de Vaudreuil – iubitul despotic și atotputernic al ducesei de Polignac – devenise soțul supus al unei tinere verișoare ale sale, cu care se însurase în timpul emigrației și a cărei conduită – căci fata nu prea avea măsură – ar fi putut să-l facă de râsul tuturor dacă ar fi aflat că trăiește cu doamna de Polignac. L-am văzut destul de des pe contele de Vaudreuil, la Londra, fără să-i fi descoperit niciodată distincția de care contemporanii săi făceau atâta caz. Fusese unul dintre corifeii acelei școli a exagerării, care-și făcuse apariția înainte de Revoluție, pasionându-se pentru toate fleacurile și rămânând rece în fața lucrurilor mari. Datorită banilor pe care-i lua din visteria regală, devenise un fel de Mecena al unor Vergilii oarecare, care-l ridicau în slăvi, în cupletele lor. La doamna Lebrun, era gata să-și dea duhul, de admirație, în fața câte unui tablou, și-i proteja pe artiști. Se bătea pe burtă cu ei, păstrându-și aerele de măreție pentru salonul doamnei de Polignac și ingratitudinea pentru regină, pe care l-am auzit bârfind-o fără rușine. Aflat în emigrație și îmbătrânind, nu-i mai rămăsese decât ridicolul unor pretenții și lașitatea de a-i vedea pe iubiții soției sale întreținându-i casa și umplând-o pe nevastă-sa de cadouri, pe care ea pretexta tot timpul

că le câștigase la loterie. Din păcate, doamna Vaudreuil nu putuse deprinde, în propria-i familie, maniere delicate. Mama ei, o provensală bătrână, care nu era lipsită de o oarecare abilitate, nu-i dădea niciun exemplu în acest sens. Iată, de pildă, o întâmplare, dintr-o mie altele.

În timpul campaniei prinților, unul dintre prietenii ei plecând la oaste, i-a lăsat în păstrare o pungă cu două sute de ludovici.

— Dacă trăiesc, i-a spus, am să vin să ți-i cer. Dacă mor, te rog să-i dai fratelui meu!

Prietenul se întoarse teafăr și sănătos. Prima lui grijă fu să alerge la mama doamnei de Vaudreuil. Dar ea nu scoase o vorbă despre bani. Puțin cam timid, tânărul nu îndrăzni să ia el inițiativa. În sfârșit, după mai multe vizite, se hotărî să-și ceară banii.

— Vai, dragul meu, mă tem că n-a mai rămas mare lucru din ei, îi spuse ea cu accentul ei provensal.

Și fără să fie câtuși de puțin încurcată, îi întinse punga în care nu se mai aflau decât doisprezece ludovici. Vă închipuiți că o astfel de persoană nu-și putea crește fetele în principii prea severe. Toate au fost niște profitoare. Una dintre ele, doamna de La Tour, își urmase soțul la Jersey, unde oastea din care făcea parte se afla în garnizoană. În acea epocă, guvernatorul insulei era un oarecare d'Auvergne, căpitan în marina engleză, care avea pretenția că se trage din familia de Bouillon. Domnul d'Auvergne deveni foarte intim cu doamna de La Tour, care începu a face onorurile casei guvernatorului. Ofițerii, maliționși, îi spuneau, între ei, doamna de La Tour d'Âuvergne; femeia acceptă numele și de atunci atât ea, cât și soțul, cumnații și copiii ei, renunțară la vechiul nume Paulet și-l luară pe cel d'Auvergne. Mai târziu, sprijinindu-și această pretenție pe niște acte pe care căpitanul. D'Auvergne – ce murise fără a avea urmași – i le lăsase ei, doamna se stabili în Franța și susținu că se

trage din vechea familie de la Tour d'Auvergne; evident, nu câștigă nimic, dar alianța cu acea veche familie nici nu-i fu contestată de nimeni. În această treabă, a fost ajutată și susținută de fratele ei, abatele de La Tour, un intrigant fără pereche. În vremea despre care vă vorbesc era secretarul intim și devotatul fără margini al episcopului de Arras, și tuna și fulgera împotriva tuturor emigranților care se reîntorceau în Franța. Într-o bună dimineață, dispăru fără să avertizeze pe nimeni, iar după cincisprezece zile aflarăm că primul consul îl numise titularul episcopiei din Arras. Mânia patronului și predecesorului său nu mai cunoscu margini împotriva acelui „popă ticălos".

Aș putea scrie pagini întregi despre această familie de Vaudreuil, dar ar fi prea puțin amuzante, dacă nu chiar plictisitoare. Trebuie totuși s-o absolvim de toate aceste cusururi pe doamna de Serant-Walsh, fiica mai mare, persoană plină de calități, care a fost una dintre primele doamne de onoare ale împărătesei Josăphine. Era deosebit de instruită, foarte spirituală și împăratului îi plăcea să discute cu ea, în vremea în care mai avea încă obiceiul să mai stea de vorbă cu lumea. Ea și doamna de Remusat îi spuneau adesea unele adevăruri foarte utile atât pentru el, cât și pentru alții.

Creditorii contelui de Artois începură a deveni atât de îndrăzneți, încât acesta fu obligat să se refugieze între zidurile palatului Holyrood, la Edimburg, unde nimeni nu-l mai putea deranja. Locui acolo până ce apăru o hotărâre a Parlamentului englez în care se spunea că nimeni nu putea fi urmărit pentru datoriile contractate în străinătate. Așa că niciun prinț nu mai rămase la Londra, în afară de ducele de Bourbon care a pierit într-un mod atât de mizerabil, la Saint-Leu, sfârșit, de altfel, demn de viața pe care a dus-o. Tatăl său, băgând de seamă că fiului nu-i plăcea câtuși de puțin șuieratul gloanțelor, îl expulzase din oastea lui Conde unde – între două

generații de eroi – tânărul făcea de râs numele de Conde. Nu era totuși un om rău; era blând din fire, dar ușuratic. Poate că purtarea lui se datora, în principal, unei timidități organice, care-l făcea să nu suporte situația lui de prinț; nu se simțea bine decât printre oamenii de rând, pentru care n-avea niciun fel de stimă. Înclinarea lui, mult prea mare, către sexul slab, împreună cu sila pe care o simțea pentru saloane, îl făceau să ducă o viață prea puțin onorabilă. Când era silit de vreo împrejurare cu neputință de evitat, să se afle într-o companie simandicoasă, suferea în mod vizibil. Avea totuși un chip frumos, cu trăsături nobile, iar gesturile sale – deși vădeau clar încurcătura în care se afla – erau totuși pline de distincție. O legătură intimă, cu tânăra contesă de Vaudreuil, îl obligă o vreme să frecventeze înalta societate, fără să se simtă însă vreodată la largul său. Se ducea, totuși, parcă cu ceva mai multă plăcere decât în altă parte, în așa zisa societate creolă. Această societate era alcătuită din persoane ale căror locuințe nu fuseseră chiar atât de devastate încât să nu se mai poată sta în ele. Negustorii din Londra le făcură, la început, unele înlesniri, dar când văzură că n-aveau să mai fie plătiți, încetară. Această mică societate era de fapt cea mai năpăstuită dintre toți emigranții. O oarecare doamnă de Vigne era cea mai bogată dintre toți. Își dădea aere de mare proprietăreasă, îi spunea ducelui de Bourbon „vecine", pentru că locuia pe strada ei și era îndeajuns de vulgară ca să încerce să se pună bine cu el. Ea a fost cea care i-a răspuns unui englez când acesta a întrebat-o dacă era creolă:

— Da domnule, și încă dintre cele autentice.

Fiica acestei doamne, foarte frumoasă și foarte amabilă, era curtată de cei mai distinși dintre emigranți; dar iată că morile aflate pe domeniile devastate, încetară să mai macine și deci să mai producă, așa că până la urmă, fata fu mai mult decât fericită să se

mărite cu consulul Angliei la Hamburg. Domnișoara de La Touche, fiica doamnei Arthur Dillon și domnișoarade Kersaint, amândouă bogate, având pământuri întinse în Martinica, erau cele mai curtate. Prima se mărită cu ducele de Fitz-James, cea de a doua, cu ducele de Duras. Mai târziu, am devenit prietenă bună cu amândouă, așa că voi mai vorbi despre ele.

Capitolul IV

Concert de dimineață.

— Generalul de Boigne.

— Căsătoria mea.

— Firea domnului de Boigne.

— Prinții de Orleans.

— Contele de Beaujolais. – Domnul duce de Montpensier. – Ducele de Ox'leans.

— Neplăceri domestice.

— Călătorie în Germania.

— Ilamburg.

— Munchen.

— Reîntoarcerea la Londra.

— Povestea lady-ei Mary Kingston.

Nu voi istorisi romanul vieții mele, căci fiecare îl are pe al său, și dacă ai talent și respecți adevărul, poți realiza un lucru interesant; din păcate, eu n-am talent. Așa că nu voi spune despre mine decât ceea ce este absolut necesar, ca să puteți înțelege de la câte ferestre am asistat la spectacolele pe care voi încerca să le descriu și cum de am ajuns la acest lucru. Pentru asta, e nevoie să intru în unele amănunte privind măritișul meu.

Simțindu-se mult mai bine, mama ținu să mă distrez, la reîntâlnise la Londra pe Sappio, fostul maestru de muzică al reginei Franței. Veni deci la noi, mă puse să cânt, rămase încântat de talentul meu și-l cultivă cu mare zel. Soția sa, o persoană micuță și foarte gentilă, era și ea bună muziciană. Vocile noastre se potriveau atât de bine încât, atunci când cântam împreună, geamurile și oglinzile vibrau. N-am mai văzut așa ceva decât atunci când cântau doamnele Sontag și Malibran. Acest lucru se bucura de un bun

renume, mai ales printre artiști, pentru că era ceva rar. Sappio își aducea destul de des nevasta la mama. Încetul cu încetul, se obișnuiră să vină mai ales duminica dimineața, alcătuind până la urmă un fel de concert, improvizat de artiștii profesioniști și de cei amatori. Auditorii se înmulțiră, moda își vârî și ea coada și, după câteva săptămâni, mamei îi fu nespus de greu să scape de nepoftiții care veneau cu grămada la noi. Un oarecare domn Johnson, pe care-l vizitam uneori, îi ceru mamei îngăduința să aducă cu sine pe un nou-sosit din India; omul cunoștea prea puțină lume și era dornic de societate. Veni, apoi plecă fără ca noi să-i fi dat prea mare atenție. Trecură câteva săptărnâni. Străinul ne făcu o nouă vizită, se scuză că o entorsă îl împiedicase să vină mai curând și o rugă pe mama să poftească a doua zi să ia masa cu el; după ce încercă să se eschiveze în fel și chip, mama nu mai avu încotro și acceptă. De altfel, nu veneau decât familia O'Conneli și familia noastră. Gazda îi rugă apoi pe domnul O'Connell să vină la noi a doua zi dimineață și să mă ceară de nevastă, în numele lui. Mă apropiam de șaptesprezece ani. Nu mi se făcuse niciodată, până atunci, nici cel mai mic compliment. Nu cunoșteam altă dragoste, decât dragostea filială. Mama nu-și găsea liniștea văzând că resursele noastre, și așa destul de precare, erau pe terminate. Regina Neapolelui, alungată din statele sale, i-a spus că nu știa dacă va mai putea să-i dea, în continuare, pensia pe care i-o fixase. Lamentările mamei mă impresionară totuși mai puțin decât tăcerea tatei și insomniile care-și lăsaseră pecetea pe chipul lui. Eram deci sub aceste impresii, când domnul O'Connell sosi cu misiunea de a-mi propune mâna unui om care spunea că are o rentă de douăzeci de mii de ludovici pe an, care oferea trei mii de ludovici, drept venit soției sale și care insinua că, neavând pe nimeni pe lume, nu va avea nimic mai scump pe pământ decât pe tânăra sa soție și familia ei.

I-am cerut un răgaz până a doua zi, deși hotărârea mea fusese luată. I-am scris un bilețel doamnei ©'Connell ca s-o rog să mă invite să iau masa la ea – lucru care de altfel se întâmpla destul de des – și să-l anunțe și pe generalul de Boigne să vină. Bineînțeles că a fost prompt la întâlnire; am făcut greșeala – deși eu o socot un lucru cinstit – să-i spun că nu simțisem nimic pentru el și probabil că n-aveam să simt niciodată, dar că – dacă el voia să aibă grijă de părinții mei asigurându-le existența – îi voi fi atât de profund recunoscătoare, încât mă voi mărita cu dragă inimă, cu el. Dacă acel sentiment îi era de ajuns, îmi dădeam consimțământul; dacă pretindea mai mult, eram prea cinstită ca să-i pot făgădui ceva, atât în prezent, cât și în viitor. El mă asigură că nu-și făcea niciun fel de iluzii că ar putea inspira altfel de sentimente. Am cerut ca cinci sute de ludovici din renta mea să-mi fie asigurați printr-un contract, care avea să fie semnat de părinții mei, o dată cu contractul de căsătorie. Domnul O'Connell își asumă sarcina să redacteze aceste acte. Domnul de Boigne îmi spuse că atunci nu-mi va mai da rentă decât două mii cinci sute de ludovici. Am fost de acord, tăind scurt orice discuție și m-am reîntors acasă pe deplin satisfăcută.

Mama se simți puțin jenată că nu apelasem la ea într-un moment în care era vorba de soarta mea. I-am povestit ce anume făcusem. Și ea și tata, deși foarte mișcați, mă conjurară să reflectez bine. I-am asigurat că eram pe deplin mulțumită, și lucrul era adevărat în acel moment, căci eram animată de eroismul primei tinereți. Din punct de vedere al conștiinței, mă pusesem la adăpost, spunându-i acelui om că nu credeam că-l voi iubi vreodată. Mă simțeam în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle pe care eram pe cale să le contractez și de altfel totul era înlăturat de fericirea de a-mi scoate părinții din situația grea în care se găseau. Nu aveam în fața ochilor decât acest lucru și nu simțeam deloc că fac un sacrificiu. Mai mult ca sigur că

la douăzeci de ani n-aș fi avut acest curaj, dar la șaptesprezece nu-ți dai seama ce înseamnă să-ți pui în joc viața. După douăsprezece zile eram măritată. Generalul de Boigne avea patruzeci și șapte de ani, eu șaptesprezece. Venea din India, cu o reputație onorabilă și cu o avere imensă făcută în slujba prinților mahrați. Viața sa nu prea era cunoscută și m-a mințit ori de câte ori l-am întrebat despre numele, familia și viața lui*20.* Cred că în acea epocă, dorea să rămână așa

---

[20] Benoît Laborgne, s-a născut la 8 martie 1751, în Chambery. Tatăl său era negustor de blănuri. La început, a urmat Școala de Drept ; după studii temeinice la colegiul din orașul natal, s-a simțit atras către cariera armelor. A intrat deci într-un regiment irlandez aflat în slujba Franței apoi, în 1768, s-a mutat în regimentul Clark. Văzînd că avansarea e mult prea dificilă, trece — cu gradul de căpitan — într-un regiment grec aflat în slujba Caterinei, țarina Rusiei. în 1780 e luat prizonier și dus la Chio, apoi la Constantinopole unde rămîne prizonier șapte luni, pînă la încheierea păcii. Ajuns maior, își dă demisia din armată și pleacă. în India. După o perioadă destul de grea, în care — ca să trăiască — e nevoit să dea lecții de scrimă, Benoît Laborgne este trimis de către lordul Hastings, guvernatorul Indiei, cu o misiune la prinții indieni. în 1793 îl găsim la Delhi. După o serie de încercări pe lingă diverși prinți hinduși și după o serie de dificulți cu companiile din india, intră în slujba prințului Sindiah. îi organizează acestuia armata după sistemul european, se bucură de mari succese și față de alți prinți indieni, este numit general al infanteriei, apoi guvernator al provinciilor cucerite, primind o cotă parte din tot ce capturează, izbutind astfel să adune o avere uriașă. în 1794, prințul Sindiah moare. După doi ani, Laborgne, acum generalul de Boigne, se reîntoarce în Europa .și se însoară, în 1798, cu Adele de Osmond, căsătorie din care nu rezultă nici un copil.

Făcut conte, locotenent-general și înmînî ndu-i-se Marea Cruce de Saint-Maurice și Săint-Lazar, de către regele Sardiniei, generalul de Boigne devine binefăcătorul orașului natal. Ludovic al XVIII-lea, îl numește

cum arăta, adică onorabil. Adusese unele omagii unei foarte frumoase fiice a unui doctor. Ea le primise cu prea puțină bunăvoință sau cu o cochetărie care nu-i fusese înțeleasă. Ieșind într-o zi de la ea, își aminti brusc de tânăra – adică de mine – pe care o cunoscuse cu câteva săptămâni mai înainte. Voi să-i dovedească acelei frumuseți disprețuitoare că o fată mult mai tânără, mai frumoasă, mai binecrescută, și dintr-o familie nobilă putea să-i accepte mâna. El mi-o oferi, iar eu am acceptat-o, spre nefericirea amândurora. Dacă în acel moment, aș fi avut totuși o fărâmă de minte, dacă seducția averii nu mi-ar fi surâs o clipă, cred că n-aș fi avut curajul să-mi vâr capul în lațul pe care mi l-am pregătit cu mâna mea. Trebuie totuși să recunosc că, deși o copilă, niciun sentiment ușuratic n-a pus stăpânire pe inima mea, și că atunci când m-am văzut înconjurată de atâta lux, n-am simțit totuși nicio bucurie.

---

aghiotant, .îl face cavaler al ordinului Saint-Louis și-i înmînează Legiunea de onoare. Moare la 21 iunie 1830, fa Chambery, unde i se ridică o statuie.

Instituțiile caritabile ridicate de general sînt numeroase : după ce a construit un teatru, a făcut numeroase străzi, a înălțat cîteva institute științifice, a ridicat un colegiu al iezuiților, a mărit considerabil spitalul, a creat un azil pentru bătrîni, un ospiciu pentru nebuni, un loc de refugiu pentru cei care nu puteau munci, a instituit numeroase burse pentru tinerii merituoși dar săraci și dornici să învețe fie carte, fie o meserie.

„Domnul de Boigne, scrie doamna Lenormand, a dat întotdeauna dovadă de multă considerație și respect față de soția sa și, atîta vreme cît a trăit, doamna de Boigne a petrecut în fiecare an cîteva săptămîni împreună cu el, fie la Buissonrond, fie la Chambery ; ori de cîte ori ea îi făcea cinstea de a-1 vizita, el invita cît mai multă lume. însăși soția lui n-a rostit numele generalului decît cu respectul datorat unui astfel de binefăcător." (N. ed. fr.).

Domnul de Boigne nu era atât de bun, nici atât de rău cum te simțeai uneori înclinat să-l judeci după faptele sale. Provenind din burghezia cea mai de jos, fusese vreme îndelungată soldat. Nici azi nu știu cum a ajuns din legiunea irlandeză, aflată în slujba Franței, la elefantul de pe spinarea căruia comanda o oaste de trei mii de cipoi, alcătuită cu grijă de el, și menită să-l slujească pe Sindiah, șeful prinților mahrați, căruia această putere, organizată după tipicul european, îi asigura dominația în nordul Indiei.

Domnul de Boigne trebuie să se fi foldsit de multă abilitate și șiretenie ca să poată părăsi India ducând cu sine doar o părticică din bogățiile uriașe pe care le adunase acolo, părticică ce se ridica la mai bine de zece milioane de lire. Repeziciunea cu care trecuse de la gradul de soldat la cel de comandant, de la o sărăcie lucie la o avere imensă, nu-l făcuse niciodată să simtă frecușul societății ale cărei rotițe îl uimeau. Boala de care suferise, îl obligase să folosească opiumul în cantități mari, care-i paralizau deseori și fizicul și psihicul. Îndelungata sa ședere în India adăugase geloziei sale înnăscute – de altfel firească la un om de vârsta lui – acea gelozie crâncenă, specific orientală; pe lângă toate astea, mai avea și o fire, cred că cea mai grosolană pe care bunul Dumnezeu a dat-o vreodată, vreunui muritor. Simțea nevoia să se facă nesuferit în aceeași măsură în care oamenii normali se străduiesc din toate puterile să placă. Voia să-și impună puterea pe care i-o conferea imensa lui avere și nu-i dăduse niciodată prin cap să și-o manifeste altfel decât jignindu-i pe cei din jur. Își insulta valeții; își jignea musafirii, dar de cele mai multe ori, victima proastei sale dispoziții eram eu, soția lui. Și deși era un om cinstit, loial în afaceri, deși – cu toată grosolănia lui – părea un om de treabă, totuși această bădărănie la care se adăuga îngâmfarea parvenitului, cel mai nesuferit dintre toate cusurile sale, toate astea îl făcuseră atât de

antipatizat de toți, încât nicio ființă, din nicio clasă socială, nu se lipise de el, deși ajutase o mulțime de lume.

În epoca în care m-am măritat cu el, era destul de avar, dar dacă aș fi vrut, aș fi putut dispune cum mi-ar fi plăcut de averea lui. Cred că o femeie mai coaptă, mai abilă, care să știe să pună preț pe bucuriile pe care ți le oferă banii, și urmărind acel testament de care el tot vorbea întruna și pe care l-am văzut refăcându-l de vreo cinci-șase ori, s-ar fi putut alege cu o situație frumoasă. Dar ce puteam face eu, o fetiță de șaptesprezece ani, mult mai candidă și mai mândră decât fetele de seama mea? Treceam din uimire în uimire văzând cum bărbatul meu își dezvăluia, sub ochii mei, cele mai josnice și mai urâte patimi. Gelozia lui absurdă, exprimată în modul cel mai brutal, mă uluia, mă umplea de mânie și de dispreț. Având o situație strălucită, ofeream foarte des mese excepționale, și dădeam concerte minunate, la care bineînțeles că trebuia să cânt și eu. Domnul de Boigne era, din când în când, foarte încântat să arate lumii ce achiziție făcuse el: o foarte frumoasă păpușă, care se comporta ca un automat! Dar nu peste mult, gelozia lui orientală îl apuca din nou; furios că fusesem privită, admirată, ascultată, și aplaudată, mi-o trântea de la obraz, în niște termeni mai mult decât cazoni.

Pe atunci erau la modă concertele, la care asistau persoanele cele mai distinse atât din Anglia cât și din străinătate. Adesea veneau și prinții de Orleans; luau masa la noi, dar țepeni și plini de ei, fără să-și permită nici cea mai mică familiaritate.

Retrași toți trei într-o căsuță în Twickenham, din împrejurimile Londrei, trăiau cât se poate de modest, dar convenabil. Domnul de Monjoie, prietenul lor, alcătuia toată Curtea lor și îndeplinea funcțiile de gentilom de cameră, în rarele ocazii când era vorba de etichetă.

În ciuda silei de la început, în curând am observat că ducele de Montpensier era tot atât de amabil pe cât era de cultivat și de distins. Iubea cu pasiune artele și muzica. Domnul duce de Orleans îi tolera orice din dragoste pentru el. Nimic nu era mai mișcător decât legătura dintre acești doi prinți și dragostea pe care o nutreau amândoi față de fratele mai mic, domnul de Beaujolais. Acesta nu prea se sinchisea de afecțiunea lor. Era – ușuratic, inconsecvent, n-avea nicio ocupație, și când s-ar fi putut și el emancipa, la Londra, călca în toate strâchinile în care calcă de obicei toți tinerii pedanți. În ciuda chipului său încântător, a înfățișării sale distinse, căpătase niște apucături atât de urâte, încât nu te simțeai deloc bine în compania lui. Oricine-i zărea când ieșea de la Operă, îl ocolea, temându-se să nu fie beat criță. Excesele și băutura îl făcură să se îmbolnăvească de piept; domnul duce de Orleans l-a îngrijit ca o mamă, însă nu l-a mai putut salva. Dar am început să anticipez asupra evenimentelor. În epoca despre care vorbesc, domnul conte de Beaujolais era încă sub influența fraților săi și nu se știa despre el decât că promitea să arate bine.

Domnul duce de Montpensier era urât, dar atât de amabil și de grațios, manierele îi erau atât de distinse încât nici nu-i mai observai urâțenia. Ducele de Orleans avea un chip destul de frumos, dar n-avea nici urmă de distincție, nici în înfățișare, nici în comportare. Niciodată nu părea să se simtă la largul lui. Discuția cu el, deși extrem de interesantă, avea o anumită notă de pedanterie care nu i se potrivea unui om atât de tânăr. În sfârșit, n-aș putea spune că mă încânta tot atât de mult cât fratele său cu care mi-ar fi plăcut să discut ceasuri în șir dacă aș fi cutezat.

După zece luni de căsnicie furtunoasă, domnul de Boigne îmi propuse într-o bună dimineață să mă readucă la părinții mei. Am acceptat, cu nespusă bucurie. Dar nu asta era și socoteala celor din

familia mea, nici din societatea mea care voiau să profite din plin de pe urma milionarului, păsându-le prea puțin cine trăgea ponoasele. Așa că iată-mă dintr-odată și victima și martira celor mai odioase persecuții. Îi reproșasem mai ales, bărbatului meu, că mă avusese la șaptesprezece ani, că-mi spulberase toate iluziile cu care pășisem în lume, cu zece luni mai înainte. Numai că domnul de Boigne nu se îndură să-și lase din gheare prada, pe care acum începu a o regreta. Părinții mei, precum și persoanele cele mai distinse dintre emigranți, trecură de partea lui. Unul își asumă sarcina să mă spioneze, altul să-mi interogheze slugile. Cutare se lăuda că avea trecere la Roma și putea desface căsătoria. Altul, găsi că contractul de căsătorie era lovit de diverse nulități etc., etc. Se adunau acasă la soțul meu și mă tocau fără milă. Inventau tot soiul de murdării pe seama mea; i le povesteau – unii în versuri, alții în proză – și le vindeau pe bani grei. În sfârșit, toată lumea fu cumplit de pornită împotriva unei fete care abia împlinise șaptesprezece ani și pe care, în ajun, o copleșise cu lingușelile sale. Văzând atâta josnicie și răutate, până și domnul de Boigne s-a revoltat; și-a ferecat punga și și-a închis casa. Am văzut mai târziu, în mâinile sale, unele scrisori, adevărate pilde de elocință împotriva mea, dovezile josnicelor servicii pe care i le făcuseră acei așa-ziși prieteni ai săi. Avusese grijă să păstreze numele persoanelor, sumele pe care le ceruseră și pe care le plătise. Acele sume erau de natură să-l facă să se umfle în pene, să-i satisfacă pe deplin orgoliul, constituind totodată o sâcâială în plus, arătându-mi-le. Imposibilitatea de a-l determina pe domnul de Boigne de a aranja în așa fel lucrurile încât să am și eu parte de puțină liniște, nerespectarea făgăduielilor pe care le făcea cum că-și va schimba purtarea față de mine, mâhnirea pe care o simțeam fiindcă eram nedreptățită de cei din jur, induși în eroare de agenți plătiți de soțul meu, m-au determinat să nu mă mai întâlnesc

cu el decât după trei luni.

Nu voi intra în niciunul din amănuntele căsniciei mele. E de ajuns să știți că, disperat și crezând că mă adoră atunci când eram despărțiți, sătul de mine și urându-mă când eram împreună, m-a părăsit „pentru totdeauna de vreo cinci sau șase ori. Toate aceste despărțiri erau însoțite de scene care mi-au otrăvit tinerețea de care nu m-am bucurat câtuși de puțin și care a trecut atât de repede încât aproape că nici nu mi-am dat seama.

În 1800 am făcut o călătorie în Germania. Am petrecut o lună la Hamburg unde emigranții erau cârmuiți de sceptrul doamnei de Vaudemont. Câteva stângăcii nevinovate pe care le-am săvârșit, scandalurile pe care le-au iscat – atât de mari încât era cu neputință să le treci cu vederea – pur și simplu m-au revoltat. De la Hamburg, m-am dus la Altona, apoi la Miinchen, populat pe atunci de rămășițele armatei lui Conde, unde am găsit exagerarea împinsă până la extravaganță. Începând de atunci m-am obișnuit să nu fiu de părerea nimănui și să am întotdeauna propria mea părere. Îmi amintesc că am auzit susținându-se la Miinchen, inepția că emigranții nu trebuiau să consimtă să se înapoieze în Franța decât cu condiția să fi se restituie nu numai castelele, ci și mobilele în starea în care fuseseră când le-au părăsit. Cât privește restituirea bunurilor, dobândirea drepturilor și satisfacerea tuturor pretențiilor, faptul devenise ceva de la sine înțeles. Poate că acele dorințe o dată împlinite, i-ar fi dezamăgit, căci emigranții se obișnuiseră până într-atâta să tot repete că pierduseră rente de sute de mii de livre, încât ajunseseră să creadă până și ei acest lucru. Nu exista conac, oricât de amărât, pe care stăpânul său să nu-l regrete ca pe cine știe ce castel măreț. Am trecut prin Tirol, care mi s-a părut – după expresia prințului de Ligne – cel mai frumos coridor al Europei. Am făcut apoi un drum până la Verona pentru a le vedea

pe surorile domnului de Boigne, a căror existență, până la urmă, mi-a mărturisit-o, apoi ne-am reîntors la Londra, unde am avut bucuria să-mi regăsesc părinții, de care această călătorie mă îndepărtase. Dacă nu mi-aș fi făgăduit să nu intru în amănunte, aș fi avut de istorisit foarte multe lucruri legate de amărăciunile și de ofensele pricinuite de manierele grosolane ale bărbatului meu. Folosesc cu bunăștiință cuvântul „maniere", fiindcă aveam a mă plânge mai mult de forma decât de fondul felului său de a se comporta. După ce înduri zilnic astfel de dispoziții capricioase, care, dacă le-ai suporta doar din când în când, nu te-ar deranja, îți dai seama cât de mult îți poți amărî viața. Sâcâielile bărbatului meu mă deranjară atât încât să nu-mi mai rămână lacrimi cu care s-o plâng pe cea mai bună prietenă a mea. Dragă Mary, povestea ta n-are nevoie de talente speciale ca să poată fi istorisită: e de-ajuns să fie veridică, așa că mă voi strădui s-o redau întocmai.

Murindu-i fratele, lady Kingston devenise o foarte bogată moștenitoare. Acel frate lăsase un fiu; însurându-se însă prea târziu, copilul nu mai putuse fi legitimat. Mama, persoană interesantă, murise la nașterea celui de al doilea copil, care se prăpădise și el. Tatăl lady-ei Kingston nu voise să recunoască niciodată căsătoria fiului său și nici pe copilul pe care acesta îl lăsase în grija surorii sale, lady Kingston. Această asprime mersese atât de departe, încât atâta vreme cât trăise bătrânul, lady Kingston fusese nevoită să-și ascundă interesul pe care i-l purta micului orfan și pe care-l crescu cu o grijă deosebită. De îndată ce intră în posesia averii, ea se preocupă de soarta tânărului Fitz-Gerald, căruia chiar propriul său tată îi lăsase puținul pe care-l avea; lady Kingston îl ajută să intre în armată, îl sprijini, îi facilită căsătoria cu o tânără ce urma să capete o avere frumoasă apoi – lucru destul de rar în Anglia – instală această tânără pereche, într-o casă pe care conții de Kingston o aveau la

Londra și unde nu locuiau niciodată. Lordul Kingston, om sălbatic și posac, nu-și părăsea domeniul din Irlanda unde trăia ca un despot. Lady Kingston avea o mulțime de copii; grija educării lor o adusese câțiva ani la rând în capitală, unde familia Fitz-Gerald avea un cămin foarte plăcut. Soția era blinda, atentă, soțul – prietenul, fiul, fratele ei. Micile domnișoare Kingston crescuseră pe genunchii lor. Lady Mary, fata cea mai mare, era una dintre persoanele cele mai încântătoare pe care le-am întâlnit vreodată. Mama sa dorea s-o scoată în lume, dar ea refuza să iasă, preferind să-și continuie studiile alături de surorile ei. Singura ei plăcere era să se plimbe pe jos ori călare, iar uneori cu brișcă. Lady Kingston nu vedea niciun impediment ca domnul colonel Fitz-Gerald s-o însoțească. Acest obicei dura de câțiva ani, dar lady Kingston nu băgase de seamă că, între timp, fetița de odinioară devenise o fată încântătoare și că protectorul ei n-avea nici treizeci de ani. Dacă ai fi cercetat cu atenție toate portretele eroilor de roman pentru a extrage idealul de perfecțiune, cred că toți acei tineri ar fi fost cu mult sub ceea ce se putea spune despre tânărul colonel Fitz-Gerald. Chipul lui frumos, " ținuta distinsă, fizionomia atât de blândă și totodată atât de expresivă, toate acestea nu făceau altceva decât ă-ți întărească încrederea în însușirile sale sufletești, cu totul deosebite. Colonelul gărzilor era adorat atât de subalterni, cât și de camarazi.

Mary venea să petreacă dimineți întregi și uneori chiar și serile cu mine. Era însoțită întotdeauna de Fitz-Gerald; mama ei făcea vizite, surorile stăteau cu guvernantele. Colonelul avea delicatețea s-o aducă, apoi venea s-o ia îndărăt, uneori cu brișcă. De îndată ce rămâneam singure, ea avea întotdeauna câte ceva de povestit despre calitățile colonelului; de altfel, nu-mi vorbea decât despre el. Eu eram mult prea tânără și prea inocentă pentru a bănui ceva. Mi se părea cât se poate de firesc să-i laude lui Fitz-Gerald niște calități

care păreau, într-adevăr, admirabile. O iubeam mult pe Mary. Mă simțeam măgulită că prefera mica noastră casă din Brompton-Row, celei mai strălucite societăți din Londra. Colonelul, fără să fie muzician, avea o voce foarte frumoasă. Îl rugam să cânte împreună cu noi și râdeam de ne prăpădeam când scăpa câte un diez sau pocea câte un cuvânt italienesc; atunci se jura că ne va sili să cântăm în galică, pentru a-și lua revanșa. Lady Mary se arăta gata să-i satisfacă dorința și de multe ori cântau amândoi, cum nu se poate mai frumos, vechi melodii irlandeze. Vai! Ce n-aș fi dat ca acele seri atât de plăcute și care n-aveau alți martori decât pe mama și pe tata, să fi fost atât de nevinovate pentru cei doi sărmani tineri, cum erau și pentru mine! Sunt convinsă că prima care s-a îndrăgostit a fost Mary. Ea s-a simțit puternic atrasă de el, iar FitzGerald nu și-a dat seama de pericolul care-l pândea.

Îmbolnăvindu-se unul dintre fiii săi, lady Kingston fu chemată pe neașteptate în Irlanda. Nevoind s-o expună pe Mary – a cărei sănătate era și așa destul de delicată – oboselii unei călătorii lungi și rapide, doamna Kingston plecă singură, rugându-l pe colonel să i-o aducă el pe Mary. Abia în această călătorie fatală își dădură amândoi seama de patima care-i stăpânea. Zic „amândoi", fiindcă sunt convinsă că Fitz-Gerald n-a sedus-o pe Mary, iar aceasta nu se gândea să-l târască pe colonel în acel condamnabil abuz de încredere. Fitz-Gerald rămase în Irlanda atâta timp cât stătu și lady Kingston acolo și nu se reîntoarse la Londra decât o dată cu ea și cu fiica ei. În timpul acestei absențe, avu loc măritișul meu. Eu îi scriam, dar ea nu-mi mai răspundea. După ce s-a reîntors la Londra, n-a mai vrut să vadă pe nimeni; iar eu nu mă puteam duce la ea. Mă aflam în Europa când am primit vestea că se îmbolnăvise, iar profunda ei tristețe o hotărî pe mama sa s-o trimită – ca să mai schimbe aerul și să se mai distreze – la o prietenă a ei, lady

Harcourt. Dar iată că într-o bună dimineață, Mary nu mai apăru la dejun; o căutară, dar în zadar; pălăria și șalul, găsite pe malul râului, îi făcură pe toți să creadă că se înecase; dar un muncitor o văzuse, la ora cinci, urcându-se într-o trăsură de poștă. După douăsprezece ore, lady Harcourt – cu rigoarea zeului ei metodist – îi afișase numele și semnalmentele, pe toate zidurile și în toate gazetele. Mama îi reproșă această crudă publicitate.

— Dragă mea, îi răspunsese lady Harcourt, fiecăruia după faptă, și răsplată! Și-a făcut-o cu mâna ei, acum să suporte rigorile moralei!

Vai, biata Mary! Răutatea unora, severitatea și cruzimea altora, totul a contribuit la pierderea ei!

La început, au crezut că Fitz-Gerald plecase din Londra, cu vreo treabă, trimis de regimentul său; dar s-a aflat în curând că, de fapt, această treabă n-a fost decât un pretext. Lady Kingston, persistând în orbirea ei, îi trimise veste că fiica ei fugise, dar nu-l găsi. Zilele trecură. Lordul Kingston și fiii săi, toți mai mari decât Mary, sosiră din Irlanda și începură să-i caute pe cei doi. După multă tevatură, aflară, în sfârșit, că un domn și fiul său se pregăteau să se îmbarce și să plece în America. Le luară urma și-i găsiră chiar în clipa în care Mary. Se îmbrăca bărbătește, pentru a se deghiza cât mai bine.

Când lordul Kingston intră în odaia unde se aflau cei doi tineri, aceștia își ascunseră amândoi chipul în palme. Mary se lăsă luată de ai săi, fără ca nici ea, nici el să răspundă la înjurăturile și la ocările cu care fuseseră copleșiți, decât cu cuvintele: „Da, sântern vinovați!" Mary fu adusă mamei sale, dar nu i se îngădui s-o vadă. Tatăl și frații săi se preschimbară în cei mai nemiloși temniceri. Ea nu încercă să-și ascundă în niciun fel sarcina, care acum devenise vizibilă. Nu se apără în niciun fel, acceptă, supusă, toate nedreptățile, dar cu demnitate, calm și răceală.

Izbuti s-o vadă pe doamna Fitz-Gerald, plânseră împreună, iar la

urmă o rugă să vină în ajutorul soțului ei. Aceasta nici nu dorea mai mult; l-ar fi primit înapoi acasă, cu brațele deschise. Se duse deci la el, trimițându-i vorbă că avea un mesaj din partea lui Mary. Dar el, mulțumindu-i cu efuziune, îi răspunse că viața sa nemaiputând aduce fericire nimănui, o va consacra nefericitei victime pe care o târâse în prăpastie. Îi datora trista consolare de a afla că lacrimile de sânge pe care le vărsa nu vor seca niciodată. La câțiva ani după această catastrofă, doamna Fitz-Gerald mi-a arătat această corespondență, fiindcă nu s-a mulțumit doar cu un singur demers și biata femeie nu mai avea invective pentru crâncenii persecutori ai lui Fitz-Gerald și ai iubitei sale. Când se pregătise să fugă, tânărul își luase toate precauțiile pentru a-i asigura un trai fericit soției sale; apoi îi trimise generalului o scrisoare prin care își dădea demisia și se instală într-un sătuleț din împrejurimile Londrei. Înainte ca Mary să plece, îi trimisese un bilețel prin doamna Fitz-Gerald în care îi spunea unde-l putea găsi și o asigura că avea să aștepte toată viața, în acel sătuleț, poruncile pe care ea i le va da, dar că nu va încerca să ia în niciun fel legătura cu dânsa, de teamă ca nu cumva să-i îngreuneze situația. Mary fu dusă într-o casă părăsită pe care tatăl ei o avea în Connaught, pe țărmul Atlanticului, într-un loc aproape sălbatic, și dată în grija a două slugi devotate lordului Kingston. Fratele ei îl provocă pe Fitz-Gerald la duel: traseră de câte trei ori unul în celălalt, dar până la urmă, fratele lui Mary observă că Fitz-Gerald se ferea cu mare grijă/ ca nu cumva să-și rănească adversarul; fu silit să se bată; dar nu voia – spunea el – să mai adauge și alte necazuri la cele pe care i le cășunase doamnei Kingston și trasul lui în aer puse astfel capăt duelului în care tânărul nădăjduise că-și va afla moartea. Neavând putința să continuie acest gen de răzbunare în fața martorilor, familia Kingston se gândi la altceva.

Mary se apropia de momentul în care trebuia să aducă pe lume acea ființă nevinovată a cărei soartă o făcea să tremure de spaimă. Amenințările o lăsau rece în ceea ce privea viața ei, dar nu și viața copilului. Una din femeile care o păzeau, păru a se mai îmblânzi. Ba, la un moment dat, se oferi chiar să salveze acea mică ființă nevinovată, dacă ar găsi pe cineva care s-o poată scoate din castel. Se va pricepe ea să înșele vigilența stăpânului! Mary nu mai avea pe nimeni pe lume care s-o ajute, decât pe Fitz-Gerald. Femeia făgădui să-i ducă o scrisoare. Mary îi scrise deci iubitului ei să trimită un om de încredere în satul vecin, ca să ia copilul. Scrisoarea – cum era și de așteptat – ajunse în mâinile lordului Kingston, care o cercetă cu atenție, îl cunoștea prea bine pe Fitz-Gerald pentru a ști că, pentru o astfel de treabă, nu se va încrede în nimeni, decât în el însuși. Într-adevăr, a doua zi, tânărul sosi la locul indicat, singur, pe jos, și deghizat. Peste câteva ceasuri, lordul Kingston și cei doi fii ai săi, intrară în cămăruță unde Fitz-Gerald se odihnea pe o saltea de paie. Se zice că cei trei i-ar fi oferi un pistol ca să se împuște; ceea ce se știe sigur, e că a pierit în acea odaie. Scrisoarea lui Mary, pe care o găsiră asupra lui, precum și o miniatură a ei, fură aduse nefericitei fete, amândouă pline de sângele lui. Frații ei se lăudară cât fuseseră de șireți ca să-l poată prinde și ucide. Mary, distrusă, născu un copil mort, apoi înnebuni, o nebunie atât de furioasă, încât la un moment dat trebuiră s-o lege. Aceste accese de furie alternau cu perioade de totală apatie, dar de îndată ce vedea vreun membru al familiei sale o apucau brusc furiile. Lumea – care la început fusese scandalizată de ingratitudinea lui Fitz-Gerald – sfârși prin a fi mai mult decât indignată de comportarea familiei Kingston, încă înainte de această ultimă catastrofă. Cât despre doamna Fitz-Gerald, ea ceru pretutindeni dreptate și răzbunare, pregătindu-se chiar să dea în judecată familia criminală. Dar lordul Kingston era mult prea

puternic în Connaught ca să cuteze careva să depună mărturie împotriva lui, așa că această deplorabilă afacere fu înăbușită. Chiar dacă lordul Kingston și cei doi fii ai săi izbutiră să scape de eșafod, n-au scăpat în schimb de hula și de rușinea oamenilor; nu m-aș mira deloc ca această rușine îndurată să fi determinat pe unul dintre cei doi fii ai lordului, colonelul Kingston, să rămână vreme îndelungată în străinătate.

Vedeți deci și dumneavoastră că există romane mult mai puțin tragice decât acest trist episod din viața reală.

Capitolul V

Călătorie în Scoția.
— Alnwick.
— Burleigh.
— Marchiza d'Exeter.
— Plecarea domnului de Boigne.
— Domnul duce de Berry.
— Contesa de Polastron.
— Abatele Lații.
— Moartea ducesei de Guiche.
— Moartea doamnei de Polastron.
— Superioritatea contelui de Artois asupra prințului de Galles.
— Societatea lady-ei Harington.
— Lady Hester Stanhope.
— Doamna Grassini.
— Dragonetti.
— Tarantela.
— Viotti.

De îndată ce m-am reîntors la Londra, domnul de Boigne m-a dus în Scoția. Voia cu orice preț să mă îndepărteze de familia mea. Ne-am oprit în Westmoreland, la sir John Legard, care s-a arătat pe cât de afectuos, tot pe atât de amabil față de mine. M-am bucurat foarte mult că am avut prilejul să-l revăd. În Scoția, am fost primită ca unul de-ai casei de către ducele de Hamilton. Am petrecut o bună bucată de vreme în casa lui, am asistat împreună cu fiicele sale, la cursele de cai de la Edimburg, precum și la toate serbările pe care le-au dat. Nu știu care din ele a observat că semănăm cu un portret al reginei Maria-Stuart, aflat în palatul din Holyrood. Vorba a trecut din gură în gură, gazetele au difuzat-o și ele, și această asemănare,

adevărată sau falsă, m-a făcut să devin atât de cunoscută, încât la curse sau în diverse locuri eram tot timpul urmărită de o droaie de oameni care – dacă e să spun adevărul – nu mă deranjau deloc, ba dimpotrivă, chiar îmi făceau plăcere. Din remarcile pe care le auzeam și le răsauzeam, răzbătea o puternică afecțiune pentru *„our queen Mary"*.

Am vizitat castel după castel, primiți sărbătorește peste tot. Scoțienii sunt oameni ospitalieri. De altfel, fusesem „la modă", la Edimburg, și cine n-a trăit în societatea serioasă a insularilor britanici nu-și dă seama ce importanță au aceste două cuvinte: *„la modă"*. Domnul de Boigne fu mai puțin posac ca de obicei. Aristocrația – când avea avere și trăia pe picior mare – îi impunea, și văzând cât de frumos eram primită peste tot, începuse a se purta mai bine cu mine. Una peste alta, această călătorie a constituit unul dintre cele mai plăcute momente din tinerețea mea.

Reîntorcându-ne la Northumberland, ne-am oprit la Alnwick, acea reședință a ducilor de Northumberland, atât de frumoasă și cu un atât de bogat trecut istoric. Stăpânii ei au avut bunul gust de a o păstra așa cum era, ceea ce n-o făcea să fie chiar prea comodă, în ciuda luxului fiecăreia dintre odăi. Odinioară, ducii de Northumberland sunau dintr-un clopot mare ca să-și anunțe vecinii că se aflau la Alnwick și că *hall-vl* lor era deschis tuturor musafirilor care doreau să le onoreze masa.

Acest gen de invitație a fost, cu timpul înlocuit de alte obiceiuri. Totuși clopotul continua să sune o dată pe an, în ajunul sosirii ducilor la Alnwick, și respectul englezilor pentru vechile obiceiuri este atât de mare încât toți vecinii, pe o distanță de zece mile de jur împrejur, dădeau curs acestei invitații. În ciuda egalității pe care o propagă legea, Anglia este singura țară din lume care se mai supune și acum cutumelor feudale care, în general, văd că plac. Azi, după

treizeci de ani de când l-am auzit prima oară, n-aș ști să vă mai spun dacă acest clopot din Alnwick mai sună și acum.

După Alnwick, am poposit la măreața reședință a lordului Exeter, clădită de cancelarul Burleigh, sub domnia reginei Elisabeta. Lordul Exeter tocmai se recăsătorise, așa că tot castelul era în sărbătoare. Nimeni nu se mai gândea la prima doamnă Exeter a cărei viață fusese un adevărat roman. Ultimul lord Exeter îl avea moștenitor pe nepotul său Cecil, care, după o viață mult prea mondenă, ajunsese, la treizeci de ani, un blazat. Avea un chip frumos, era deștept, talentat, dar se plictisea de moarte. Unchiul său îl îndemna întruna să se însoare. Dar el cunoscuse prea bine lumea, trăise cu o droaie de femei și înșelase prea mulți bărbați, așa că nu mai voia să mai sporească în niciun fel numărul celor încornorați. Pe scurt, devenise „excentric". Așa li se spunea pe atunci, bărbaților la modă, plictisiți și blazați cărora mai târziu li s-a spus *„danclys*

În această proastă dispoziție, a plecat deci într-o bună bună dimineață, singur la Burleigh Hali, doar cu un câine, un creion și un bloc de desen, dorind să colinde pitoreasca țară a Galilor. Dar călătoria lui se împotmoli. Ajuns într-un sat, la treizeci de mile de Burleigh, fu reținut acolo de farmecele unei țărăncuțe, fata unui fermier din partea locului. Fata era frumoasă și isteață. Soția pastorului, care ținea foarte mult la ea, se ocupase îndeaproape de educația ei. Fata era podoaba întregului sat, care se mândrea grozav cu ea. Ce mai, toată lumea o lăuda cu gura până la urechi, pe frumoasa și isteața Sarah Hoggins. Domnul Cecil se îndrăgosti nebunește de această frumusețe rustică; vrând neapărat să-l îndrăgească, se dădu drept pictor, dar adăugă imediat că având unele mici economii, i-ar fi plăcut să se stabilească la țară și să devină fermier, dacă ea ar consimți să-l ia de bărbat. Cumpără deci o fermă prin împrejurimi și se însură cu fata, cu numele lui adevărat

de Cecil.

Trecură astfel zece ani. Doamna Cecil se ocupa de fermă. Sub pretextul că se duce să-și vândă schițele și să capete comenzi, domnul Cecil pleca destul de des de acasă. Când se înapoia, aducea întotdeauna o sumă de bani menită să îmbunătățească traiul doamnei Cecil și s-o ajute să-și păstreze întâietatea în sat, având însă grijă să nu sară niciodată peste cal, și să-i dea mai mult decât îi îngăduia situația ei de mică fermieră. Femeia născu trei copii și nu se îndoi o clipă de poziția socială a bărbatului ei. În sfârșit, lordul Exeter, omul cel mai mândru, care n-ar fi iertat niciodată nepotului său o asemenea căsătorie, muri. Domnul Cecil, acum marchiz de Exeter se înapoie în sat, unde petrecu câteva zile. Cum în acel moment, soția sa nu prea avea de lucru la fermă, îi propuse o mică plimbare, ca să se mai destindă." Ea consimți cu bucurie. Unde nu s-ar fi dus ea cu Cecil? El închirie un bidiviu zdravăn, îi puse o șa în spinare și o pernă legată bine pe care fermiera se așeză comod, la spatele soțului ei, mergând așa cum mergeau pe atunci toate persoanele de categoria lor. Cecil îi arătă soției sale o mulțime de locuințe frumoase, pe care femeia le admiră îndelung. În sfârșit, a treia zi, ajunseră la Burleigh unde intrară în parc.

— Intrarea e îngăduită oricui? întrebă femeia.

— Nouă, da. M-am gândit să te fac stăpâna acestui parc. Ce-ai zice de așa ceva?

— O, aș primi cu dragă inimă.

— Dar castelul ți-ar plăcea?

— Mă mai întrebi?.

Tot cliscutând astfel, străbătură tot parcul. La sfârșit, ea spuse:

— Bagă de seamă, Cecil! Gluma e glumă, dar uite că ne-am apropiat prea mult de casă și acuși or să iasă slugile să ne alunge cu măturoiul!

— O, n-ai nicio grijă, draga mea, n-o să ne alunge nimeni.

Se opriră la ușa castelului, unde îi aștepta o droaie de valeți așezați în rând.

— Iat-o, le spuse el, pe stăpâna voastră, lady Exeter! Să ascultați de ea, așa cum ascultați de mine!

— Da, milord!

Intrând în vestibul, Sarah – care credea că visează – își veni în fire când își văzu copiii elegant îmbrăcați, aruncându-se de gâtul ei. Copleșită, căzu în brațele soțului ei.

— Draga mea Sarah, iată în sfârșit, cea mai frumoasă zi din viața mea!

— Oh, iubitul meu, sunt într-adevăr fericită! strigă ea.

Ar trebui să mă opresc aici, dar conștiința mă obligă să duc povestea până la capăt. Domnul Cecil își găsise nevasta adorabilă, atâta vreme cât stătuse la țară, unde era într-adevăr cea mai frumoasă femeie din sat. Transportată pe o altă scepă, ea își pierdu încrederea în sine și în grațiile ei naive; nemaisimțindu-se la largul ei, deveni stângace și ridicolă. Încet, încet, își pierdu acea prospețime a frumuseții care motivase nebunia domnului Cecil de a o lua de nevastă. Doamnele din înalta societate, care regretau strălucita situație pe care le-o răpise, începură a o șfichiui. Cu ironiile lor. La început, lordul Exeter se simți ofensat „apoi mâniat, mâhnit, iar până la urmă, încurcat. Pentru a evita unele scene penibile, nu mai voi s-o ia cu el în lume, începând s-o neglijeze, încă îi mai plăcea s-o vadă în casa lui, unde se refugiase, dar unde nu se mai potrivea cu decorul. Biata femeie nu știa nici măcar să poruncească slugilor. Neavând ce face toată ziua, puțina lectură care odinioară constituise pentru ea o adevărată recreiere, acum nu mai izbutea să-i umple timpul. Cel mai neînsemnat bilet pe care trebuia să-l scrie, era un adevărat supliciu, de teamă să nu facă vreo

greșeală. Lordul Exeter angajă pentru fiicele sale o guvernantă frumoasă, dorind ca ele să fie educate cu totul altfel decât mama lor. Lucrul era firesc, dar din păcate și fetițele și mama sufereau cumplit.

Schimbarea modului de viață avu urmări mai întâi asupra copiilor; fetițele se ofiliră și se îmbolnăviră. Pe scurt, în mai puțin de trei ani, fermiera fericită de odinioară, ajunsă o mare doamnă, muri de mâhnire, cu inima zdrobită – după cum spun englezii – fără ca lordul Exeter să se fi purtat rău cu ea, ci doar prin forța împrejurărilor. Vedeți deci că nu te poți smulge din locul unde te-ai născut și dintre oamenii între care ai crescut, fiindcă, aidoma florii transplantată în alt pământ, te ofilești și pieri.

La puțin timp după ce m-am întors la Londra, domnul de Boigne îmi spuse că vânduse casa în care locuiam și mă obligă să stau într-un hotel foarte sclivisit. Apoi mă anunță că avea de gând să părăsească Anglia și să mă lase în grija părinților mei. În fond, lucrul îmi convenea, deși eram totuși destul de necăjită să mă văd pentru a treia oară discutată de toată lumea. A plecat într-o iarnă, în toiul unui concert la care invitase cinci sute de persoane; faptul bineînțeles că a fost comentat de toate gazetele și în toate saloanele. Nu mai eram atât de naivă, încât să cred în bunăvoința semenilor mei și-mi dădeam perfect de bine seama că situația mea era foarte dificilă. Deși m-a costat enorm, m-am oferit să-mi însoțesc bărbatul. El însă m-a refuzat categoric, dar cel puțin de data asta ne-am despărțit fără scandal și am continuat să ne scriem. M-a lăsat într-o situație materială destul de modestă, dar satisfăcătoare pentru a trăi în societatea pe care o frecventam. Avu totuși bunul simț de a-mi da un ordin scris, către bancherul său, indicându-mi suma pe care nu aveam voie s-o depășesc și pe care n-am depășit-o niciodată. Această situație a durat doi ani, doi ani despre care îmi aduc aminte că au fost cei mai liniștiți din viața mea. Duceam o existență foarte

modestă. Tata era în deplinătatea sănătății sale fizice și psihice și se ocupa tot timpul de fratele meu și de mine. Am început să ne reluăm lecturile și studiile și să ducem o viață foarte rațională. Fratele meu avea și el o voce foarte frumoasă, așa că adesea cântam împreună. Mai veneau și alți amatori, printre care trebuie neapărat să-l pomenesc pe ducele de Berry 1. Acesta se stabilise la Londra unde ducea o viață prea puțin demnă de rangul său și încă și mai puțin demnă de necazurile care-l asaltau din toate părțile. Societatea lui obișnuită era cea a femeilor creole față de care își permitea unele gesturi cam prea familiare. Lucrurile încă ar mai fi mers de bine, de rău, dacă s-ar fi petrecut în mediul francez, dar din păcate, se îndrăgosti de o englezoaică de moravuri ușoare, care-l târa la curse, în trăsura ei, și pe care o însoțea mai tot timpul la Operă, unde se așeza la parter, alături de ea. Uneori, când mulțimea îl înghesuia prea tare, lăsa orice rușine la o parte și se refugia în loja mea sau a altora. La ieșire, o auzeam însă pe demoazela sa care striga cât o ținea gura: „Berry! Berry!", cerând în felul acesta să le vină trăsura.

Ducele de Berry o lua adesea razna în discursurile sale, de altfel la fel ca și în faptele sale, lăsându-se mult prea des pradă mâniei, dovadă că nu era câtuși de puțin stăpân pe sine. Astea erau cusururile. Acum vă voi arăta și reversul medaliei. Ducele de Berry era inteligent, amabil, bun și vesel; era darnic, generos și totuși destul de

' *Charles, duce de Berry* (1778–1820), cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea, căsătorit cu Marie-Caroline de BourbonSicile, fiica lui Francisc I, regele Celor două Sicilii. Ducele de Berry a murit tânăr, asasinat de un oarecare Louvel.

Chibzuit. Cu un venit mediocru, pe care îl primea din partea guvernului englez și cu niște gusturi cam prea costisitoare, n-avea totuși nici măcar un sol datorie. Atâta vreme cât avea bani, punga îi

era deschisă cât mai larg cu putință, ajutând în dreapta și-n stingă; când nu mai avea un sfanț, se lipsea de tot până în clipa când punga îi era din nou plină. Cu toate ciudățeniile sale, era un om de treabă. Cred că ar fi fost un suveran foarte primejdios, deși era singurul din familia sa în stare de acte generoase. Cu toate că mi-e greu s-o spun, mă văd totuși obligată să mărturisesc că nu era prea curajos. Nu pot concepe acest lucru, fiindcă însușirea asta părea anume făcută pentru el, căci îi scăpau tot timpul expresii – dovada unor sentimente deosebite – care i-ar fi plăsut până și lui Henric al IV-lea. Dacă totuși a dat dovadă de slăbiciune – lucru ce nu poate fi pus la îndoială – apoi acesta este rezultatul educației deplorabile a prinților noștri. Fratele lui, mai puțin distins decât el, sub toate aspectele, a scăpat totuși de această tristă fatalitate. Legea privind datoriile făcute în străinătate expirând, și contele de Artois plictisindu-se atât la Edimburg cât și în împrejurimile sale, se întoarse și se stabili la Londra. Numai că în timpul ședерii sale în Scoția, în jurul lui se petrecuseră mari schimbări. Contele de Artois era, de mulți ani, foarte atașat de doamna de Polastron. Ea îl iubea cu patimă, dar nu pentru că era ce era. Căci datorită influenței exercitată de ea a jucat prințul acel rol atât de puțin onorabil în timpul Revoluției. Locuind, în mod public, la el, această legătură devenise un lucru atât de obișnuit, încât încetase demult să mai scandalizeze pe cineva.

De îndată ce sosise la Holyrood, contele de Artois, care nu era câtuși de puțin credincios, se văzu inoportunat de zelul cu care catolicii din Scoția se străduiau să-i ofere slujbe peste slujbe, pe la diverse biserici. La nu știu ce mare sărbătoare se văzu obligat – la insistențelor lor – să străbată douăzeci de mile pentru a petrece cinci sau șase ore în capela nu știu cărui mare senior din ținut. Plictisit de moarte de astfel de corvoadă, dori să aibă un duhovnic care să-l

reprezinte. Doamna de Polastron îi scrise doamnei de Laage să-i caute un preot care să știe să facă o slujbă, dar să fie de proveniență foarte modestă ca să nu aibă pretenția să fie poftit în salon, contele de Artois dorind ca duhovnicul să stea la masă cu valeții săi. Doamna de Laage se adresă domnului de Sabran, iar acesta îi răspunse:

— Treaba e ca și rezolvată, am găsit un preot modest, băiatul unui portar de-al meu. E tânăr și destul de chipeș; sunt sigur că nu va face niciun fel de mofturi, fiindcă nu e tipul de om de care să te jenezi.

Apoi i se explică tânărului abate Lații – așa se numea – despre ce anume era vorba. Cum el acceptă cu bucurie, îl făcură pachet și-l trimiseră la Edimburg unde începu a-și face meseria.

Ducesa de Guiche – după câteva aventuri – sfârși prin a se atașa foarte serios de domnul de Riviere, simplu scutier al regelui. Libertatea din timpul emigrației îl ajutase să se apropie de ea: de altfel îi era foarte devotat. Ducesa' părăsise Polonia, unde stătea cu tatăl ei, ducele de Polignac, venise la Londra, fusese trimisă în Franța de contele de Artois pentru a lua legătura cu Primul Consul, eșuă, trecu în Germania, de acolo înapoi la Londra și până la urmă ajunse la Holyrood, destul de bolnavă. Cum boala se înrăutăți, domnul de Riviere dădu fuga la ea. Până la sosirea acestuia însă, tânărul abate Lații nu-și pierduse vremea de pomană. Câștigase încrederea ducesei și acum o manevra cum voia el. Domnul de Riviere nu fu admis decât ca să vadă cu propriii săi ochi schimbarea survenită în sufletul bolnavei; fiindcă de Riviere o iubea, făcu tot ce-l rugă ea, renunță la tot ceea ce i-ar fi putut displace și fu primul care adoptă acel' regim de viață de o devoțiune ridicolă și meschină care a devenit mai apoi tipică la Curtea restrânsă a con.' telui de Artois. Doamna de Guiche a pățit la fel. Doamna de Polastron, de

față la moartea verișoarei sale, profund impresionantă de puterea de convingere a acelui preot, și-a încredințat inima și sufletul, abatelui Lații. Contele de Artois încă nu aflase nimic și totuși, tot regretând-o pe ducesa de Guiche, își bătea joc de sclifoselile tânărului popă și de „boscorodeala" – zicea el – a lui de Riviere, la moartea ducesei. Cam așa gândea prințul, când sosi la Londra. Starea doamnei de Polastron, bolnavă de piept, se înrăutăți; și așa cum se întâmplă de obicei, în această boală, doamna avu unele capricii destul de costisitoare. Nemaiajungându-i banii, domnul du Theil, intendentul contelui de Artois, inventă un sistem nou de a spori veniturile stăpânului său. Cum primea destul de des emisari din Franța, se gândi și recurse la un plan destul de ingenios: răspândi zvonul unei răscoale ce se pregătea în Vandeea și în Bretania, izbutind astfel să smulgă câteva mii de lire sterline de la guvernul englez. Dădu două sau trei sute de lire unui nenorocit, care fu mai apoi împușcat, undeva, pe coasta engleză, iar capriciile doamnei de Polastron înghițiră restul. Nu știu dacă prințul s-a pretat la toată această escrocherie; sunt însă sigură că a închis ochii și a tolerat-o, fiindcă această manevră repetându-se de trei ori într-o lună, era cu neputință ca el să nu știe nimic; domnul Windham, care a descoperit înșelăciunea, a și avut de altfel o discuție destul de aprinsă cu el. Bineînțeles că toate aceste amănunte le-am aflat de la domnul Windham. Așa că secretul, n-a mai fost secret. Emigranții francezi din Anglia începuseră a se obișnui cu ideea că trebuie să-și însușească banii acestei țări, prin orice mijloace.

Doamna de Polastron se stingea încet. Contele de Artois își petrecea toată ziua lângă ea. Casele de închiriat din Londra sunt prea mici ca să poți locui împreună cu cineva, dar cei doi stăteau pe aceeași stradă. În fiece zi, la prânz, căpitanul gărzilor sale îl însoțea pe conte până la ușa doamnei de Polastron. Venea apoi să-l ia la

cinci și jumătate, pentru masă, și-l aducea îndărăt la șapte, unde rămânea până la unsprezece noaptea. Acele lungi ceasuri din zi și din noapte, le petreceau în doi. Doamna de Polastron – care nu putea vorbi prea mult fiindcă obosea repede – îl ruga să-i citească ceva din cărțile sfinte. La început, această treabă o făcu prințul, dar cu timpul, fu lăsată în seama abatelui Lații. Acesta, după ce citea ce avea de citit, începea să comenteze textul. Contele era mult prea mâhnit ca să nu asculte, chiar cu oarecare respect, cuvintele ce păreau s-o liniștească mult pe bolnavă. Până la urmă, izbuti să-l convertească și pe el, și încă atât de deplin, încât doamna, înainte de a-și da duhul, îl apucă pe prinț de mână și punând palma acestuia în palma abatelui, îi spuse acestuia din urmă:

— Părinte, iată-l! Ți-l încredințez, te rog să ai grijă și să veghezi asupra lui! Apoi, adresându-se prințului, îi spuse: Dragul meu, urmează întocmai învățăturile abatelui ca să fii și tu tot atât de liniștit ca și mine în clipa în care vei veni să mă întâlnești!

În odaie se aflau o mulțime de persoane care fuseseră de față la această scenă, între alții, cavalerul de Puysegur care mi-a și povestit-o. Apoi doamna de Polastron își luă rămas-bun de la toată lumea, fără să sufle o vorbuliță despre scandalul pe care-l iscase felul ei de viață. Pe urmă adormi: nu mai rămaseră lângă ea decât prințul și abatele. Peste puțin se trezi, își luă doctoria, apoi muri. Abatele nu-și pierdu vremea cu fleacuri; îl târî după sine pe contele de Artois la biserica din KingStreet, îl ținut acolo câteva ceasuri, îl spovedi, iar a doua zi îl împărtăși. Începând din acel moment, începu a-l domina în așa măsură, încât numai cât se uita la el și-l și făcea să schimbe imediat vorba. Lații încetase să mai mănânce cu valeții încă de când plecase din Edimburg; acum nu numai că mânca la masa prințului, dar acesta își schimbase și atitudinea față de el. Din foarte liber cum fusese, devenise de o rigoare extremă. Domnul de Riviere, care se

abținuse, din scrupul, să devină și el astfel, i se alătură și începu s'ă-i țină hangul. Contele de Artois, el însuși stânjenit de schimbarea sa, se bucură nespus că izbutise să facă un prozelit și să intre amândoi pe aceeași poartă ce urma să-i scoată pe drumul pe care-și propuseseră să-l urmeze împreună, cu aceeași fervoare. Înainte ca boala doamnei de Polastron să-l absoarbă cu totul pe conte, acesta mai ieșea din când în când în lume. Cel mai des îl întâlneam la doamna Harington, unde îmi petreceam vremea. Stătea adesea de vorbă cu prințul de Galles și, deși situațiile lor erau atât de deosebite, contele de Artois își domina mai întotdeauna ruda engleză. Avea o atitudine atât de nobilă, era atât de politicos și de mare senior, încât bietul prinț de Galles părea a fi doar o caricatură a lui. Avea și englezul maniere frumoase, dar acestea erau doar simple „maniere", dobândite prin educație, pe când cele ale contelui erau înnăscute. La fel și chipul său care – deși poate mai puțin frumos decât cel al englezului – avea mult mai multă demnitate și grație. Ținuta, veșmintele, felul de a intra sau de a ieși din cameră, toate astea erau incomparabile. Îmi aduc aminte că o dată, când sosi contele de Artois și făcu o reverență în fața lady-ei Harington, ducele de Berry, care se afla lângă mine, spuse:

— Cât trebuie să fie de fericit că arată astfel! Cu o asemenea înfățișare, întotdeauna jumătate din treabă e ca și făcută!

Era o glumă, dar, în fond, avea dreptate. Adevărul e că în epoca aceea, contele de Artois arăta minunat, mult mai bine chiar decât arăta în tinerețe. Pe vremea aceea nu frecventa societatea franceză. Primea, din când în când, pe unii oameni și oferea câte o masă. În ziua de Anul Nou, de Sfântul Ludovic, de sfântul Carol, femeile îi scriau. El trimitea tuturora câte o carte de vizită și le vizita pe cele pe care le cunoștea. L-am văzut, astfel, de trei sau de patru ori, la mama acasă, dar de la distanță.

Noi n-o frecventam pe doamna de Polastron, iar așa ceva nu se putea ierta.

Am vorbit mai înainte de salonul lady-ei Harington. Era singurul unde lumea bună se aduna destul de des – sigur, nu fără a fi invitată – dar într-un mod mult mai apropiat și mai plăcut decât la celelalte. Lady Harington făcea câte treizeci de vizite într-o singură dimineață și lăsa la ușa persoanelor vizitate invitația de a pofti, seara, la ea. Drumurile o dată isprăvite, străbătea de mai multe ori Bond Street și-i culegea pe cei care se plimbau pe acolo. Această treabă se repeta de trei-patru ori pe săptămână și, cum societatea era mai întotdeauna aceeași, sfârși prin a alcătui un fel de coterie. Instinctul meu de sociabilitate franceză, mă îndemna să prefer alte cercuri pe care le întâlneam în alte case. Dar Lady Harington mă copleșea cu atențiile și apoi mă simțeam nemaipomenit de bine la ea.

În casa ei m-am împrietenit cu lady Hester Stanhope care, mai apoi, a jucat un rol atât de bizar în Orient. Lady Hester era fata surorii domnului Pitt, pe care ciudățeniile soțului ei, lordul Stanhope, o făcuseră să moară de mâhnire. Aceleași ciudățenii o aruncaseră pe fata ei mai mare în brațele spițerului din satul ce se învecina cu castelul Stanhope. Domnul Pitt, pentru a o scăpa pe lady Hester de o soartă asemănătoare, o luase la el. Făcea onorurile unei case sărăcăcioase pe care bruma de avere cu care plecase de acasă abia îi îngăduia s-o țină. În momentele când nu putea primi pe nimeni, domnul Pitt făcea pe doamna de companie a nepoatei sale, rămânând, cu o nesfârșită complezență, până la patru sau cinci dimineața la niște baluri unde se plictisea de moarte. L-am văzut, adesea, așezat într-un colț și așteptind cu o răbdare demnă de laudă ca lady Hester să se îndure și să pună capăt supliciului bietului om.

Nu voi spune ce anume a determinat-o pe lady Hester să se

expatrieze, pentru că nu știu. Am auzit totuși șoptindu-se că din pricina morții generalului Moose, ucis în bătălia de la Corogne; dar asta s-a petrecut după plecarea mea, iar eu nu vreau să istorisesc decât ceea ce am văzut cu ochii mei sau am socotit că știu dintr-o sursă absolut demnă de încredere. În epoca despre care vă vorbesc, lady Hester era o fată frumoasă, de vreo douăzeci de ani, înaltă, bine făcută, iubind, balurile, succesele de orice fel, nu prea cochetă, având o înfățișare destul de hotărâtă și niște idei destul de bizare, care nu treceau totuși dincolo de ceea ce s-ar putea numi originalitate. Pentru o Stanhope (unde toți erau nebuni), fata era însăși întruchiparea înțelepciunii.

Pe vremea aceea, cântam destul de des împreună cu doamna Grassini. Era prima cântăreață care fusese primită la Londra ca o persoană din lumea bună, căci, la talentul cu totul deosebit pe care-l avea, se mai adăuga și o frumusețe uluitoare. Isteață din fire, știa să se comporte admirabil peste tot unde era invitată. Ducele de Hamilton o introduse în societatea surorilor sale. Contele de Fonchal, ambasador în Portugalia, dădu în cinstea ei câteva serbări grandioase la care toată lumea voi să meargă. Nu numai că era invitată la concerte și la toate celelalte reuniuni, dar era poftită chiar și în unele cercuri închise. Actriță excelentă, metoda ei de a cânta era admirabilă. Ea e cea care a pus în valoare vocea de contraalto care aproape că a alungat din teatru sopranele, singurele apreciate până atunci. Primul mare talent care a posedat o asemenea voce, a adus o adevărată revoluție în muzică.

Muzicianul cel mai deosebit pe care l-am întâlnit vreodată, a fost Dragonetti. Era, pe atunci, în apogeul prodigiosului său talent cu care dominase, îngenunchease, îmblânzise – dacă mă pot exprima astfel – acel instrument uriaș și grosolan, numit contrabas, făcându-i să cânte dumnezeiește. Scotea din cele trei strune groase ale acelui

instrument pe care abia le atingea cu degetele, niște sunete uluitoare, ajungând la o execuție care aproape că ținea de domeniul miraculosului. Îmi amintesc că, la sfârșitul unui mare concert, dat la contele de Fonchal – după ce grosul invitaților plecase – am rămas un grup restrâns, ca să cinăm. A început să se vorbească despre dansurile naționale și despre tarantele. Fiica ambasadorului nostru la Neapole, le dansa foarte bine, după cum le dansasem și eu odinioară. Toată lumea ne îndemnă să dansăm. Viotti se oferi să ne cânte, dar nu cunoștea prea bine melodia. Dragonetti o cântă, iar noi două începurăm să jucăm. Viotti începu a cânta și el, iar Dragonetti îl acompania. Când simțirăm că nu mai puteam răsufla, ne așezarăm. Viotti își isprăvi sarcina lui de menestrel, improvizând o variațiune încântătoare. Dragonetti o repetă la contrabas. Violina începu o variațiune mult mai dificilă, dar celălalt o execută fără greșeală. Atunci Viotti strigă:

— Așa vasăzică! Ia să vedem dacă mai poți repeta și asta!

Și cântă cea mai dificilă variațiune cu putință, pe care Dragonetti o reproduse cu aceeași perfecțiune. Această întrecere amicală, continuă – spre bucuria noastră – până în clipa în care Viotti, aruncându-și vioara pe masă, strigă:

— Ce vreți, ori are pe dracul în el, ori în contrabas!

Era pur și simplu, uluit. Dragonetti n-a avut niciun predecesor, nici – până în prezent – pe careva în stare să-l imite.

Capitolul VI

Certuri între episcopi.
— Cei treisprezece.
— Moartea contesei de Rothe.
— Regretele arhiepiscopului de Narbonne.
— Răspunsul contelui de Damas.
— Pozzo di Borgo.
— Rivalitatea sa cu Bonaparte.
— Edouard Dillon.
— Calomnii despre Maria-Antoaneta.
— Duelul.
— Un cuvânt al contelui de Vaudreuil.
— Pichegru.
— Familia Polignac.
— Moartea ducelui de Enghien.
— Părăsesc Anglia.

În urma rezultatelor Concordatului, lumea emigranților francezi începu să se agite. Episcopii, care până atunci trăiseră în bună înțelegere, începură a se certa în legătură cu demisiile cerute de Papă. Episcopul de Comminges, unchiul meu, și episcopul Barral din Troyes, deveniră șefii celor care li se supuseră. Alții erau conduși de arhiepiscopul Dillon din Narbonne, și de episcopul Bethizy, din Uzes. Animozitatea și ura dintre ei ajunseseră în punctul culminant. Cei care nu voiau să-și dea demisia întruneau, la Londra, majoritatea. Erau treisprezece și-și ziceau, cu mândrie, „Cei treisprezece".

Doamna de Rothe, care-și păstrase intactă violența, cu toată vârsta ei înaintată, nu vorbea despre ei decât numai sub acest nume. Îi făcea scene tatei pentru că acesta ținea cu fratele său și i-o spunea

cu glas tare și fără ocolișuri. Emigranții care doreau să se reîntoarcă în Franța, erau cei mai violenți în ceea ce privește limbajul, urmărind astfel să-și ascundă planurile, și în vreme ce-și făceau bagajele, strigau cât îi țineau bojocii împotriva dezertorilor care o șterseseră în ajun și împotriva a tot ceea ce se petrecea în Franța. În această situație, orice gârid, orice demers, orice vorbă rezonabilă, prilejuiau adevărate furtuni. Episcopii demisionari, își făcuseră la început planul – după ce dăduseră ascultare Papei – să se țină tari pe poziție și să nu se întoarcă în Franța. Dar toți cei din jur le făcură viața atât de grea, încât nu mai putură rezista, și această poziție dădu o greutate deosebită unei scrisori prin care domnul de Portalis îi ruga să vină în ajutorul Bisericii. După prima furie prilejuită de plecarea unora dintre ei, patimile se potoliră și „Cei treisprezece", nemaifiind o majoritate, pentru că unii plecaseră, deveniră mai puțin violenți. Arhiepiscopul din Narbonne și doamna de Rothe își reluară vechile obiceiuri și avură din nou încredere în tata, care era foarte atașat de ei. Nu mă pot abține să nu vorbesc despre moartea doamnei de Rothe. Biata femeie se afla pe ultima treaptă a unei lungi și dureroase boli, care avea ca urmare o completă disoluție a sângelui. Își ascunsese tot timpul suferința, față de arhiepiscop ca să nu-l tulbure și-i făcea în mod constant, onorurile salonului ei, pentru ca el să nu simtă niciun fel de schimbare în jurul său, niciun fel de plictiseală. În ultima zi a vieții sale, îl rugă pe tata să vină să mănânce la ea. Comesenii ei obișnuiți, episcopii, trebuiau să se ducă să ia masa la Wanstead, la prințul de Conde iar ea nu mai avea putere să vorbească destul de tare ca să fie auzită de arhiepiscop care, cu vremea, surzise de-a binelea. Se serviră stridii, care ei îi plăceau foarte mult. Arhiepiscopul insistă să mănânce și ea: doamna de Rothe îi făcu pe plac și gustă una, apoi îi spuse cu glas abia auzit, tatălui meu pe care-l tutuia:

— Dragă de Osmond, te rog să nu-l lași să se întindă prea mult cu masa. Mă tem să nu i-o tulbur!

Pe urmă, începu să discute despre unele lucruri care-l interesau pe arhiepiscop. După desert, arhiepiscopul obișnuia să treacă în odaia sa. De îndată ce acesta intră în camera lui, ea spuse:

— Ah, dragă Osmond, de când așteptam acest moment. Închide ușa de la odaia lui, răsucește cheia și sună repede…

În câteva clipe, își făcu apariția un servitor:

— Trimite-l pe Guillaume la domnul arhiepiscop să-l țină de vorbă, să facă ce-o ști, dar să nu-l lase să vină aici!

Aceste cuvinte fuseseră rostite cu destulă vioiciune; apoi adresându-se tatei, îi spuse abia șoptit:21

— La vârsta mea, emoțiile nu mai fac doi bani, iar eu sunt pe ducă…

— Nu credeți că ar trebui să trimitem după medic?

— Dragul meu, medicul nu mă mai poate ajuta! Mai bine trimite repede după un preot, e mult mai convenabil pentru arhiepiscop!

La zece minute după ce-i poruncise tatei să încuie ușa în urma arhiepiscopului, bătrâna doamnă de Rothe încetase să mai respire. Arhiepiscopul rămase cu convingerea că murise în somn. De altfel, l-am și auzit zicând adesea:

— Cea mai mare consolare a mea, e să știu că n-a suferit și că nu și-a putut prevedea sfârșitul!

Iată un gen de devotament de care numai o inimă de femeie e în stare.

Arhiepiscopul o iubise pe doamna de Rothe; îi era necesară, căci

---

21 E vorba de *Louis-Joseph, prinț de Conde* (1736—1818), unul dintre primii prinți care au emigrat în 1789. în 1792, a organizat armata revoluționară zisă „armata lui Conde".

o dată cu ea, pierdea o obișnuință de peste cincizeci de ani, așa că o regreta sincer. În ziua în care o înmormântară, el veni la noi. În clipa sosirii era foarte tulburat; asta nu-l împiedică însă să mănânce zdravăn și cu poftă. După masă, găsi un volum de Voltaire, care zăcea pe o măsuță. Începu să vorbească despre relațiile și despre certurile dintre ei, despre împăcările, apoi despre operele lui, care iscaseră atâta zarvă când apăruseră. Ne recită un cânt întreg din *Fecioara*, poem care făcu cinste memoriei sale. Iată cum știu bărbații să regrete persoanele care le-au consacrat întreaga lor viață. Asta se numește – după împrejurări – fie tărie de caracter, fie resemnare.

Cam tot în acea epocă, mă aflam într-o zi, la doamna du Dresnay. Domnul de Damas (cunoscut sub numele de Damas cel galben), atașat pe lângă prințul de Conde, făcu o diatribă legată de ultima violență exercitată asupra emigranților ce se înapoiaseră în Franța. Doamna du Dresnay – care totuși nu s-a întors decât în 1814, dar care avea destul umor pentru a-i îngădui unele impertinențe – îi spuse destul de sec:

— Domnule de Damas, când cineva e îmbrăcat atât de elegant cum ești dumneata acum, când ai o cabrioletă care te așteaptă în fața ușii mele, când locuiești, ești hrănit și îngrijit așa cum ești dumneata la Wanstead, n-ai dreptul să strigi *„tolle”*, împotriva unor bieți oameni care s-au dus să caute oriunde bucata de pâine pe care n-o pot mânca aici!

— Dar, doamnă, e vina lor! Nu știți ce-a făcut regele pentru ei?

— Nu știu, nu știu!

— Doamnă, le-a îngăduit să muncească fără a fi se aduce prejudicii rangului lor.

Am uitat să vă spun că, înainte de a mă mărita, îl vedeam foarte

des pe Pozzo22, acasă, la părinții mei. După aceea, cumplita gelozie a domnului de Boigne care suspecta pe toată lumea, până și pe tata, ba chiar și pe clinele meu, mi-a interzis orice relații sociale, așa că nu mai vedeam lumea decât ca printr-o lanternă magică. De altfel, Pozzo stătuse vreme îndelungată la Viena, unde fusese însoțit de lordul Minto, patronul și prietenul său. Această prietenie luase naștere în epoca în care lordul Minto – pe atunci sir Gilbert Elliot – fusese vice-rege în Corsica și unde Pozzo îi era consilier și ministru. Avea, de asemenea, legături foarte strânse și cu unchiul meu Edouard Dillon. Acesta din urmă comanda un regiment irlandez, în slujba Angliei, care ocupase Corsica.

Când forțele britanice evacuară insula, Pozzo fu obligat să plece, partidul francez fiind în minoritate. De altfel, cred că prea puțin îi păsa lui Pozzo, în acea epocă, de partidul francez sau englez; el nu se interesa decât de partidul din care nu făcea parte Napoleon Bonaparte. Cei doi veri se îndepărtaseră unul de celălalt. După foarte strânsa legătură dintre ei, din tinerețe, urmase o ură crâncenă iscată de ambiție. Pe atunci, fiecare din ei nu urmărea decât să fie mare și tare în Corsica, lucru pe care nu-l puteau izbândi decât dacă unul din ei îl dobora pe celălalt. Cred că Pozzo n-a apelat la englezi decât numai pentru că Bonaparte s-a declarat revoluționar. Poate că după asta, Pozzo o fi devenit într-adevăr absolutist, dar în acea epocă era foarte liberal, ba aș zice mai curând republican. Poate că pe vremea aceea, Pozzo se putea socoti rivalul lui Bonaparte; dar această idee, o dată intrată în capul lui de corsican încăpățânat, nu l-a mai părăsit și a continuat să se socoată rivalul vărului său chiar

---

[22] *Charles-Andrâ Pozzo di Borgo* (1764—1842), diplomat de origine corsicană, care a intrat în slujba țarului Alexandru I, pe care l-a determinat să participe la înfrîngerea lui Napoleon Bonaparte.

când acesta a ajuns prim consul și mai apoi împărat. Era mult prea viclean pentru a-și manifesta pe față această ură, dar ea clocotea în creierul lui și nu-i dădea pace nici măcar o secundă. Gred că s-ar fi dus și până în fundul iadului dacă ar fi știut că găsește acolo dușmanii lui Bonaparte de care avea atâta nevoie. În acea epocă, stătea mai mult pe la noi, trecând în mod alternativ de la descurajare și de la cea mai profundă tristețe, la niște nădejdii exagerate și la accese de o veselie nebună, dar întotdeauna spiritual, interesant, amuzant, ba chiar și elocvent. Limbajul său, cam ciudat și plin de imagini, avea ceva pitoresc și neașteptat care-ți înflăcăra imaginația, iar accentul lui străin contribuia și el la originalitatea formei în care se exprima. Era un om extrem de plicticos. Comportarea lui nu căpătase încă acel aplomb pe care i l-au dat mai târziu, succesele obținute. Și apoi, erai mai puțin șocat să vezi un mic corsican care nu știe să se folosească de uzanțele obișnuite, decât să-l vezi dezvăluindu-și comportările grosolane în cadrul ambasadelor.

Edouard Dillon l-a pus în legătură cu domnul de Artois. Pozzo și-a dat imediat seama cam cu ce fel de om are de-a face și în vreme ce prințul credea că se asigurase de un agent, Pozzo nu vedea în el decât un instrument de care urma să se servească în interesul, ambiția sau, mai curând, ura sa. Numai că acest instrument i se păru prea puțin incisiv și ne mărturisi – cu multă amărăciune – de cât puțin folos îi era această relație.

Edouard Dillon – despre care v-am mai vorbit – era fratele mamei. Fusese multă vreme cunoscut sub numele de „Dillon cel Frumos”. Cronica acelor vremuri l-a desemnat ca pe unul din amanții pe care gurile rele i l-ar fi atribuit reginei. Iată de fapt pe ce anume s-a bazat această presupunere: Edouard Dillon era deosebit de frumos, foarte fudul și deci foarte „la modă”. Făcea parte din

cercul intim al doamnei de Polignac și probabil că adresa din când în când, reginei, câte unul din acele complimente pe care le primește îndeobște, orice femeie frumoasă. Într-o zi, repeta alături de ea, figurile unui cadril pe care urma să-l danseze la balul următor. Dar iată că păli brusc și leșină. Fu imediat întins pe o sofa, iar regina săvârși imprudența de a-i pune mâna pe piept ca să vadă dacă-i mai bate inima. Edouard își reveni. Se scuză pentru starea de slăbiciune pe care-o avusese și mărturisi că de teama de a nu întârzia la ora stabilită de regină, plecase din Paris fără să pună nimic în gură, că – din pricina îndelungatei suferințe în urma unei răni pe care o căpătase la cucerirea Grenadei – asemenea stări de slăbiciune îl apucau adesea, mai ales atunci când nu mânca. Regina porunci să i se dea o ceașcă cu supă, iar curtenii, geloși pe succesul tânărului, îi scoaseră vorbe că s-ar avea bine cu regina. Acest zvon fu și nu fu crezut la Curte, în schimb fu crezut de întreg orașul când, în ziua de Sfântul Hubert, toată lumea îl văzu pe tânărul Dillon, străbătând Parisul, în caleașca cu opt cai a reginei. Adevărul e că tânărul căzuse de pe cal, la vânătoare, și-și rupsese pentru a doua oară, brațul. Cum nu se afla la fața locului decât trăsura reginei, ea porunci vizitiului să-l ducă acasă pe unchiul meu, apoi să se întoarcă – așa cum făcea de obicei – cu trăsura regelui, căci a ei nu era decât de etichetă. Se prea poate ca multe din istoriile puse în seama reginei, să fi fost neadevărate, după cum se poate foarte bine și invers. Știu de asemenea, că unchiul avusese un duel care iscase destulă vâlvă. Luând masa la nu știu ce ministru, un provincial al cărui nume l-am uitat, j-a zis peste masă:

— Domnule Dillon pentru ce sunt vasele acelea mici?

Edouard, care discuta cu vecina sa, răspunse sec:

— Pentru ovăz.

— Am să vă trimit și niște paie de ovăz, spuse celălalt care habar

n-avea că vasele cu ovăz erau o mâncare la modă.

Edouard nu-și întrerupse discuția, dar după-masă, își dădu întâlnire cu provincialul, a doua zi destul de târziu, pentru că nu-i plăcea să se scoale cu noaptea în cap. Adversarul sosi la el la ora indicată. Dar Edouard încă nu isprăvise cu îmbrăcatul; își ceru scuze și continuă să se îmbrace cu o grijă deosebită. Tot dichisându-se, spuse:

— Domnule, dacă n-ați ales încă locul, aș prefera să mergem în pădurea Vincennes. Iau masa la SaintMaur și aș vrea să ajung la vreme…

— Cum, domnule, dumneavoastră credeți că…

— Sigur, domnule, după ce isprăvesc cu dumneavoastră, mă duc să iau masa la Saint-Maur; i-am promis încă de ieri acest lucru doamnei X.

Bănuiesc că atâta aplomb probabil l-a intimidat pe bietul om atât de tare, încât s-a ales cu o lovitură serioasă de sabie, iar unchiul meu s-a dus să ia masa la Saint-Maur, așa cum făgăduise; bineînțeles că a doua zi, toate amănuntele fură cunoscute de întreg Parisul.

În epoca despre care vă vorbesc – 1803 – Edouard nemaiavând de multă vreme pretenția că ar mai fi un bărbat tânăr, devenise un om de treabă, care se comporta foarte la locul lui. Un englez, întrebându-l ce se întâmplase cu „Dillon cel Frumos", el îi răspunsese:

— A fost ghilotinat!

Era foarte spiritual și cunoștea la perfecție toate dedesubturile vieții. Fusese foarte atașat de contele de Artois, ca gentilom al Camerei încă de pe vremea când acesta își alcătuise propria sa Curte și continuase să răniână foarte apropiat de el, deși nu fusese niciodată poftit la masa lui. Regimentul irlandez pe care-l comandase îl solicitase vreme de câțiva ani. Mai târziu, îl

încredințase fratelui său Frank Dillon, fostul său locotenent-coionel. Apoi se însură cu o creolă din Martinica, a cărei avere considerabilă îi îngădui să aibă o casă pe măsură, la Londra, unde atât contele de Artois cât și ceilalți prinți luau adesea masa. Într-una din zilele anului 1804, mă aflam și eu la una din aceste mese, împreună cu contele de Vaudreuil. Bonaparte tocmai se declarase împărat, înșelând astfel speranțele pe care emigranții și le făcuseră în legătură cu planurile sale burboniste. Nimeni nu discuta decât despre șansele pe care mai toți le pierdeau datorită acestei măriri. Unii socoteau că ar fi putut ajunge mareșali ai Franței, alții, cavaleri ai diverselor ordine, câte unii socoteau că ar fi putut ajunge chiar conetabili! În sfârșit, domnul de Vaudreuil ridicându-se, întorcându-se cu spatele spre șemineu și săltându-și poalele jiâetcei, ne spuse pe un ton doctoral:

— Știți ce-mi dovedește asta? Că în ciuda reclamei pe care ne străduiam s-o facem acestui Bonaparte, nu-i altceva decât o pramatie neîndemânatică!

Mă abțin de la comentarii. După pacea de la Amiens, domnul de Boigne se duse în Franța și începu a mă zori și pe mine să vin după el. În afară de faptul că nici nu mă gândeam să plec, socoteam că aveam motive destul de temeinice să mă aflu cât mai departe de o țară sortită unor noi catastrofe. Știam că se pregătea o nouă răsturnare a regimului și că în fruntea acestei intrigi se afla Pichegru. Nu el ne mărturisi aceste indiscreții; Pichegru era prudent și dibaci. Trăia singur, lipsind adesea din Paris, ca să reapară pe neașteptate pretextând că făcuse un drum complet lipsit de importanță și dând tot timpul impresia unuia care, neavând ce face, tăia frunze la câini. Într-o zi, plecă în periculoasa sa expediție; din nefericire pentru el, trebuia să fie urmat de domnii de Polignac. Aceștia însă, acționară în mod diferit. Făcură o sută de vizite ca să-și

ia rămas bun, își luară adio de la toată lumea, angajându-se să facă diverse comisioane cunoștințelor, la Paris, arătând lista persoanelor care-i aștepta și care probabil că nu se îndoiau că vor reveni. Procedară astfel în nădejdea că, după atâta publicitate, călătoria lor n-avea să pară ciudată; în plus, mărturisiră că plecau în taină. Ăsta era felul lor de a conspira.

În ajunul plecării, am luat masa împreună cu ei, la țară, la Edouard Dillon. Ca să ne întoarcem, trebuia să străbatem o mică landă sau comună. Domnii de Polignac erau călare; se opriră în comună, amuzându-se, timp de un ceas, să oprească toate trăsurile care aveau drum pe acolo. Bineînțeles că o opriră și pe a mea. Pretindeau banii sau viața, apoi se îndepărtau râzând cu hohote, susținând că de fapt se pregăteau pentru treaba pe care urmau s-o facă. A doua zi, această trăsnaie înveseli întreaga lor societate. Asemenea nerozii n-ar merita să fie pomenite dacă ele n-ar arăta firea acelui Jules de Polignac, funestă până și tronului. Deși foarte tânăr pe atunci, „onoarea" unei asemenea comportări îi aparținea în întregime. Fratele său Armând, tot pe atât de dobitoc pe cât de prost era Jules, s-a lăsat întotdeauna călăuzit de el. Așa că nu peste mult, am aflat de arestarea celor doi conspiratori, iar foarte curând după asta, de moartea ducelui de Enghien. Tatăl său a fost – trebuie să spun – distrus; mai ales că a aflat vestea într-un mod îngrozitor. Domnul duce de Bourbon încetase să mai locuiască la Vanstead, minunatul castel pe care prințul de Conde îl închiriase în împrejurimile Londrei; căci, deși se luptase cu curaj, în armata zisă „a lui Conde", alteța sa nu-și neglijase deloc afacerile pecuniare, în așa fel incit ajunsese cel mai bogat dintre toți prinții emigranți. Fiul său, neputându-se mulțumi cu viața ordonată de la Vanstead, stătea mai tot timpul la Londra, într-un mic apartament, cu un singur valet care-i era foarte atașat încă de pe vremea când era copil. Ora

dejunului său sosi, iar mai apoi trecu. Îl sună pe Gui o dată, de două ori. Neprimind răspuns, intră în mica bucătărie și-și găsi valetul, cu coatele sprijinite de masă, cu capul în mâini, cu ochii în lacrimi, și cu o gazetă în fața lui. Când își zări stăpânul, valetul făcu gazeta mototol, încercând s-o ascundă. Domnul duce de Bourbon, îi luă imediat jurnanalul din mână și astfel citi trista veste a asasinării fiului său*23*. După două ceasuri, când sosi prințul de Conde, își găsi fiul tot în bucătărie de unde Gui nu-l putuse smulge cu niciun preț și unde nu voia să lase pe nimeni să intre. Prințul de Conde îl luă cu sine la Vanstead. Îngrijit de doamna de Reuilly, fiica sa naturală, pe care doamna de Monaco, devenită prințesă de Conde, o creștea, izbuti să se mai liniștească. Această durere crâncenă, însoțită de accese de furie și de strigăte de răzbunare, mi s-a părut cel mai sincer și mai autentic moment din viața fadă a ducelui de Bourbon. Cât despre emigranți în general și despre prinți în particular, impresia pe care le-a făcut-o această moarte, a trecut ciudat de repede. Numai, din respect pentru prințul de Conde, contele de Artois s-a hotărât să poarte doliu, și asta doar cinci zile, socotind că și așa îi făcuse un mare hatâr. Prințul de Conde se pare că judecă și el la fel, căci veni în persoană la Londra pentru a-i mulțumi contelui de Artois. Vestea se împrăștie luni. Ducele de Berry se abținu să se ducă marți, la Operă, dar sâmbătă, la reprezentația următoare, își făcu din nou apariția.

Procesul lui Moreau! luând sfârșit și liniștea nemaifiind tulburată în Franța, m-am hotărât să dau curs invitaților repetate ale domnului de Boigne. Situația mea era cam aiurea și eu îmi dădeam

---

[23] E vorba de *Louis-Antoine* de *Conde, duce de Enghien* (1772— 1804), care a emigrat în 1789. Bonaparte a pus mîna pe el, pe teritoriul german, l-a închis la Vincennes, apoi a poruncit să fie împușcat.

foarte bine seama de acest lucru. De la distanță, sâcâielile lui plicticoase nu mi se mai părură chiar atât de nesuportat și nu prea aveam motive temeinice să refuz să mă supun poruncilor pe care domnul de Boigne avea tot dreptul să mi le dea. Tocmai cumpărase o splendidă locuință, Beauregard, la patru leghe de Paris, și mă ruga să vin cât mai repede. Părinții mei făgăduiră să vină și ei, iar acest lucru izbuti să mă convingă să plec.

2 *Jean-Victor Moreau* (1763–1813), general francez aflat în fruntea Armatei Rinului și Mosellei în 1796. Învingător la Hohenlinden, a devenit rivalul lui Bonaparte și a fost exilat pentru că a dus tratative cu regaliștii. Reîntors din America în Europa, a fost ucis în lupta de la Dresda.

PARTEA A TREIA

IMPERIUL

Capitolul I

Plecarea din Anglia.
— Sosirea la Rotterdam.
— Domnul de Semonville.
— Ședederea la Haga.
— Tabăra din Zeist.
— Vameșii francezi.
— Anvers.
— Domnul d'Argout.
— Domnul de Herbouville.
— Domnul Maluet.
— Sosirea la Beauregard.

M-am îmbarcat la Gravesend, în luna septembrie 1804, la bordul unui vas olandez care mergea la Rotterdam și care era încărcat cu untură de balenă. Pe drum, ne-a apucat o furtună violentă; marea se burzuluise rău de tot, iar vasul părea o biată coajă de nucă. Valurile, care treceau peste el, intraseră până în cabina mea, după ce spălaseră bine butoaiele cu grăsime, aducând cu ele un miros infect și îngreunând și mai mult traversarea și așa destul de dificilă. Drumul fu lung, căci patronul meu, probabil un ignorant, trecuse de gura fluviului Meuse, așa că nu ajunserăm la Brielle decât abia a patra zi. Războiul făcea comunicațiile dificile; trebuise, cu orice preț, să mă îmbarc pe o navă comercială. Pacheboturile care făceau curse regulate, nu mergeau decât la Husum, pe coasta Suediei. Traversarea era foarte grea, iar drumul pe uscat, și mai greu, ar fi

fost aproape cu neputință de străbătut de o femeie tânără și singură. Hârtiile căpitanului nostru purtau ștampila sosirii la Emden; era o mică fraudă, pe care toți o știau, dar pe care toți se prefăceau că n-o știu. L-am auzit pe șeful vameșilor, venind la bord ca să-i întrebe pe cei care inspectau nava, în timp ce el examina hârtiile:

— Vasul vine din Grand-Emden, nu-i așa?

— Da, domnule, din Grand-Emden.

— Bun!

Și-i întinse comandantului hârtiile, fără niciun alt comentariu; căci Grand-Emden, în argoul lor, însemna Londra. Am scăpat, fără prea multe sâcâieli, de vamă. Am trimis pe careva la bancherul căruia trebuia să mă adresez și unde trebuia să găsesc – împreună cu scrisorile domnului de Boigne – pașapoartele necesare pentru a-mi putea continua drumul; dar acesta nu primise nimic. Iată-mă deci singură cuc, într-o țară străină, fără un sprijin, fără un sfat. Am scris la Paris la doi dintre unchii mei, care trebuiau să se afle împreună cu domnul de Boigne. Mă gândeam cu groază ce voi face până ce avea să vină răspunsul. Situația mea la Rotterdam avea un aer de aventură, care-mi displăcea grozav. Dacă comunicațiile ar fi fost mai lesnicioase, m-aș fi reîntors la Londra. Bancherul mă sfătui să mă duc la Haga să-l văd pe domnul de Semonville care, atoputernic, îmi putea facilita călătoria. Îmi amintesc că acest om era întrutotul de acord cu temerile mele în legătură cu întreruperea oricăror legături cu Anglia, unde-mi lăsasem părinții.

— Nu vă tulburați totuși, doamnă; s-ar putea ca legătura dintre Anglia și Olanda să se întrerupă; dar treaba asta nu va dura decât câteva zile, după care legăturile își vor relua cursul așa cum revine apa la matcă și vă asigur că lucrul nu va dura mai mult de o săptămână.

În ciuda perspicacității sale de om de afaceri, nu prevăzuse că se

va găsi o mână destul de fermă care să mențină câțiva ani în stare de funcțiune această mașină hidraulică pe care el n-o vedea mergând mai mult de o săptămână. E' adevărat că până la urmă, a explodat. De îndată ce trăsura mea a fost gata, m-am reîntors la Haga. I-am scris domnului de Semonville ca să-i cer o întrevedere. El îl trimise imediat pe domnul de Canouville să-mi spună că va veni personal la mine. Comportarea domnului de Canouville mă cam sperie. Sub pretextul că-mi era văr și poate pentru că eram tînără, singură și frumoasă, adoptă față de mine, un ton cam ușuratic care nu-mi plăcu deloc. Mi-am însemnat în carnetul meu că toți tinerii din Franța erau mult prea familiari, ridiculi și impertinenți; de altfel, mă așteptam la asta; mă așteptam să nimeresc peste un domn de Semonville poruncitor, arogant, insolent și atunci toate prevederile mele de femeie foarte tânără, ar fi fost exacte. Dar iată că domnul de Semonville sosi; era profund îndurerat. Boala doamnei Macdonald o chemase pe doamna de Semonville la Paris, dar în ajun, primise vestea că biata femeie murise. Domnul de Semonville își manifestă regretul de a nu mă putea găzdui în casa lui îndoliată. Atotputernic în Olanda, puterea lui nu se întindea și dincolo de granițele acestei țări. Nu-mi putea da pașaport decât până la Anvers unde trebuia să-l aștept pe cel de la Paris. Mă rugă ca, deocamdată, să mai rămân la Haga, unde avea posibilitatea să mă ajute. Discuția se prelungi, începând să-mi vorbească despre Monsieur; mi-am zis în sinea mea, că probabil vorbea despre Ludovic al XVIII-lea, deci i-am răspuns că regele nu se afla în Anglia.

— Știu foarte bine, mi-a zis cu blândețe domnul de Semonville, dar eu nu vorbesc despre rege, ci despre fratele său, Monsieur.

M-am simțit foarte stânjenită, fiindcă în Anglia nimănui nu-i trecuse prin minte să-i spună contelui de Artois, Monsieur, așa că era pentru prima oară când auzeam pe cineva spunându-i astfel.

Domnul de Semonville îmi vorbi apoi despre sfârșitul tragic al ducelui de Enghien, cu o mâhnire ce contrasta în mod ciudat cu nepăsarea de care mă lovisem dincolo de Canalul Mânecii. Am început să am ezitări în privința unor păreri ale mele de care, cu un ceas mai înainte, fusesem atât de sigură. Am încercat să-mi vin în fire, zicându-mi că domnul de Semonville era probabil altfel alcătuit decât compatrioții săi. În ce mă privea, nici eu nu mai știam bine ce eram, poate englezoaică, dar în niciun caz franțuzoaică. Cunoscusem, la Londra, și întâlnisem în timpul traversării Canalului Mânecii, un oarecare domn de Navaro, un portughez ce se îndrepta spre Rusia. Foarte amabil, îi duse soției ministrului Portugaliei o scrisoare de recomandare pe care o aveam către soțul ei, și-i istorisi acesteia situația dificilă în care mă aflam. După un ceas, drăguța doamnă de Bezerra, veni la hanul unde trăsesem, mă luă la ea acasă, mă opri la masă, iar seara mă pofti la teatru, în loja diplomatică. A doua zi, mă plimbă prin tot orașul; din acea clipă, toată lumea bună din Haga, se înghesui să mă invite. Cred că vă dați seama în ce hal trebuie să se fi plictisit corpul diplomatic din Haga, ca să se bucure astfel de sosirea, în mijlocul lor, a unei femei tinere ce aducea în viața lor monotonă un pic de variație.

Contele de Stackelberg, meloman încrâncenat, descoperi că eram o bună muziciană, așa că mă rugă să cânt. Cum nu eram decât o pasăre în zbor, prin Haga, i-am satisfăcut, cu prisosință, dorința. Cred că n-am avut niciodată și nicăieri atâta succes. Am avut bunul simț să-mi dau seama că acest succes se datora mai mult cadrului în care mă aflam decât meritelor mele. Totodată, am înțeles că nu trebuia să lungesc prea mult șederea în acest oraș. Așa că m-am smuls din mijlocul acelor adorații ale reprezentanților întregii Europe, și am plecat să vizitez orașul Amsterdam și restul Olandei. Trei sau patru dintre tinerii atașați diplomatici își manifestară

dorința de a mă însoți. M-am opus categoric, și buna mea prietenă, Bezerra, le dădu de înțeles că lucrul acesta nu mă încânta câtuși de puțin. În timpul ședерii mele la Haga, am făcut cunoștință cu contele de Nesselrode, cunoștință care mai târziu s-a transformat într-o adevărată prietenie. M-am oprit la Harlem ca să cumpăr iasomie. Mi s-a propus să ascult orga din acest oraș. Neavând altceva de făcut, am acceptat. Am intrat în biserică unde eram singura vizitatoare. Organistul nu se vedea, în schimb muzica era pur și simplu, divină; artistul era extrem de talentat, iar orga – magnifică. Muzica avea un ecou în lăcașul destinat corului, ecou ce se propaga în cele mai îndepărtate colțuri ale bisericii. Nu eram obișnuită să ascult astfel de muzică ce m-a impresionat atât de puternic încât pur și simplu, am plâns. Nu știu dacă acest lucru s-a datorat stării sufletești în care mă aflam, dar știu că niciodată nu mă mai simțisem atât de impresionată și – în afară de ceasurile care au rămas întipărite în inima mea, datorită unor mâhniri profunde – nu cred să mai existe vreunul care să mă fi mișcat mai puternic decât cel petrecut în catedrala din Harlem.

La Amsterdam, am stat trei zile; m-am dus și eu ca toată lumea, la Brock, la Zaandam etc. Domnul Labouchere, a dat – în cinstea mea – o masă; am avut prilejul să cunosc o părticică din societatea olandeză. Mi s-au arătat o mulțime de curiozități, ceea ce nu m-a împiedicat totuși să mă simt încântată când am părăsii acest oraș. Căci deși e un mare centru comercial, e teribil de trist. M-am oprit apoi la Utrecht; am închiriat o trăsură ca să mă duc să văd colonia moravă și tabăra pe care generalul Marmont o comanda în câmpia din Zeist. Mi s-a părut că acei frați atât de fericiți din povestea doamnei de Genlis – despre care îmi aduceam aminte din copilărie – aveau o înfățișare palidă, tristă și plictisită. Am cumpărat câteva flecuștețe și negustorii au început să se certe între ei. Primul afirma

că obiectele sale erau net superioare obiectelor celuilalt, fapt pe care cel de al doilea negustor îl contesta cu tărie. Ani plecat foarte puțin edificată asupra calității acelor lucruri. În schimb, am fost pe deplin edificată în ceea ce privea aspectul taberei franceze. Nu demult, vizitasem o tabără asemănătoare, în Anglia, dar aceea era departe de a prezenta un spectacol atât de strălucitor și de însuflețit ca tabăra franceză; deși soldații francezi nu aveau o înfățișare tot atât de înfloritoare ca confrații lor englezi și nici nu erau tot atât de bine îmbrăcați. Am văzut apoi trecând caleașca generalului Marmont, în care se afla soția acestuia, foarte gătită, cu părul ondulat și fără văl pe cap. Vizitiii aveau vestele acoperite cu galoane de aur; caleașca era aurită, dar murdară și prost întreținută. Echipajul – cu doamna general cu tot – mi se păru din cale-afară de ridicol. M-am amuzat copios, mai ales că totul era așa cum prevăzusem. După o absență de zece zile, m-am reîntors la Haga, unde am găsit câteva scrisori de la unchiul meu. Domnul de Boigne – care nu calculase bine momentul sosirii mele – plecase în Savoia. În aceeași zi, am fost anunțată că pașaportul meu se afla la Anvers. Am petrecut o seară întreagă la doamna de Bezerra ca să-mi iau rămas-bun de la toți cei pe care-i cunoscusem la Haga; domnul de Semonville veni și el, ca de altfel toate mărimile olandeze, iar a doua zi, am plecat.

Îmi era teamă de severitatea vameșilor și eram cu atât mai înfricoșată să am de-a face cu funcționarii francezi cu cât relațiile mele cu cei de la Allien-Office – în momentul plecării din Anglia – mi se păruseră foarte dezagreabile. Or, dacă până și englezii fuseseră necinstiți, mă gândeam cu groază la ce mă puteam aștepta din partea funcționarilor francezi. E adevărat că domnul de Semonville îmi dăduse o scrisoare de recomandație dar, cu toate acestea, când am ajuns la primul post francez de control, inima îmi bătea să se spargă. Mă rugară, foarte politicos, să poftesc în birou.

Am intrat, urmată de cameristele mele. Trăsura era înregistrată ca venind de la Berlin. Dacă ar fi fost a unei englezoaice, ar fi trebuit să fie confiscată, dar așa, în calitate de nemțoaică, puteam trece plătind bineînțeles, o taxă extrem de pipărată. În vreme ce-o achitam, câțiva vameși tineri începură a admira cu glas tare, trăsura care era foarte frumoasă.

— E o trăsură din Berlin, zise șeful.

— Da, domnule, uitați-vă, scrie peste tot, zise unul din ei.

M-am înroșit mai rău decât creasta unui cocoș, când – urmărindu-le privirile – am văzut peste tot, imprimat cu litere mari: „*Patent London*". Vameșii surâseră, iar eu am plătit suma cerută pentru „trăsura nemțească", în timp ce șeful înregistra și-mi elibera certificatele, un altul se ocupa de pașaport, unde-mi scria semnalmentele, lucru ce mă făcea să nu mă prea simt la largul meu. Șeful ridicându-și ochii de pe hârtie și observând aceasta, îi spuse slujbașului, privindu-l pe deasupra ochelarilor:

— Scrie simplu: „frumoasă ca un înger!" Va fi mai scurt și mai puțin plicticos pentru doamna!

Un alt slujbaș, ridică pe jumătate unul din burdufurile trăsurii, fără însă a-l mai coborî; i-am strecurat doi ludovici, drept bacșiș. Intrând în odaie, după câteva minute, slujbajul îmi întinse banii spunându-mi cu cea mai mare politețe:

— Poftiți, doamnă, cei doi ludovici pe care i-ați scăpat adineauri, din neatenție!

Rușinată, mi-am luat banii înapoi. În sfârșit, totul părea să se fi isprăvit, spre marea mea satisfacție, când nu știu cine observă că biciul vizitiului meu era englezesc. Îmi arătară că pe măciulia de argint, cu care era împodobit, scria foarte clar „London"; sigur că-l cumpărasem din vreun loc unde negustorii englezi erau admiși – conchiseră vameșii – dar în Franța astfel de lucruri erau prohibite și

datoria nu le îngăduia să lase să treacă în țara lor niciun lucrușor de acest fel. O făcurăm toți pe serioșii, în această ultimă scenă, deși era de tot hazul. Îmi urară drum bun, după care am plecat foarte mirată de a fi întâlnit o atât de mare și de spirituală politețe, tocmai acolo unde nu mă așteptam decât la grosolănii împinse până la brutalitate. Am intrat în aceste amănunte tocmai pentru a arăta în ce măsură își păstraseră emigranții – care se credeau persoanele cele mai rezonabile – ideile absurde despre Franța căreia, în fond, îi erau cât se poate de ostili.

Ajunsă la Anvers, am găsit la han un bilet de la domnul d'Herbouville – pe atunci prefect – prin care mă anunța că pașaportul meu era la el. Cum eram rudă apropiată cu soția sa, dăduse ordin să fie anunțat de îndată ce voi sosi în Anvers. Nici n-apucasem să mă instalez bine în odaia mea de la han, că am și văzut intrând înăuntru, un găligan de cinci picioare și zece degete, care repeta cu un glas ascuțit, ce-ți zgâria urechile:

— Apollinaire, Apollinaire, eu sunt Apollinaire! făcând niște reverențe până la pământ.

Mi-au trebuit câteva minute bune până să recunosc în el pe tânărul d'Argout pe care l-am tot văzut câțiva ani în șir, la Londra, unde unchiul său (care era și al meu, fiindcă se însurase cu o soră a tatei) se ocupa de educația lui, cu o grijă cu totul deosebită. Ce folos însă că această educație s-a lipit de el ca nuca de perete! De altfel, mi-a și dat o dovadă concretă chiar a doua zi dimineață, când a ținut neapărat să mă însoțească la catedrala din Anvers. În ciuda rugăminților mele, a urcat până în vârful clopotniței, evident, cu spatele la trepte și cu fața spre mine, ținându-mă de mână, ceea ce era cât se poate de incomod atât pentru el, cât și pentru mine. Pe atunci avea o slujbă modestă la tribunal, din care trăiau și el și maică-sa. Mai târziu, a ajuns prefect, pair și în sfârșit, ministru. Azi

e un om așezat, priceput în meseria lui și foarte cinstit; dar spiritul lui e tot atât de aiurit ca și manierele.

După el, veni domnul de Herbouville. Mi s-a părut rece și distrat. Fusese recent compromis de câțiva emigranți cărora le făcuse unele servicii și care, drept recunoștință, sporovăiseră vrute și nevrute, pe seama lui. De atunci, era foarte rezervat. Mă pofti totuși, la masă.

Cea mai plăcută dintre vizitele mele a fost cea pe care i-am făcut-o domnului Malouet, un vechi prieten al tatei și prefect maritim, la Anvers. Fusese unul dintre constituționalii din 1789, nu trecuse prea multă vreme de când părăsise Londra și nu știa cu ce ochi voi privi cu un prefect al Republicii-» sau mai curând al Consulatului. Dar s-a liniștit imediat când a văzut cât eram de bucuroasă că, în sfârșit, după mai bine de o lună, zăream și eu un chip cunoscut. Mi-a făcut semn să tac, s-a dus să deschidă toate ușile și, după ce s-a asigurat că nu trăgea nimeni cu urechea în dosul lor, le-a închis cu grijă, a așezat un scaun în mijlocul odăii, pe care m-a poftit să iau loc, s-a așezat și el pe un alt scaun alături de mine, apoi m-a întrebat în șoaptă ce făcea tatăl meu, adăugând:

— Vezi, copila mea, nu trebuie să-l compromitem…

Îmi dădu sfaturi cum să mă port la Paris, ce anume trebuia și ce nu trebuia să fac, ce să spun și ce să nu spun, încât până la urmă aproape că reuși să mă sperie, după ce la început abia izbutisem să-mi înăbuș râsul, până într-atât mi se păruseră de ridicole preceptele sale. Dar după ce mi-a dat câteva exemple care m-au îngrozit, mi-a perit pe loc pofta de râs.

— Dar țara asta e de nelocuit! Bănuiesc totuși că măcar să scriu voi avea voie!

— Ssst! Ssst! Asta ar fi cea mai cumplită imprudență!

Se duse să mai examineze încă o dată ușile, dar până la urmă renunță. Își luă rămas bun de la mine, spunându-mi că era mai

prudent să nu ne mai revedem, că d'Herbouville îl poftise și pe el la masă, dar că nu voia să riște să se trezească cu cine știe ce întrebare imprudentă. Nu se temea de ce avea să spună el, ci mai curând de ce aveam să răspund eu; fapt e că vorbele lui mă tulburară nespus. Din păcate însă, nimeni nu scapă de ceea ce i-e scris. Peste câțiva ani, Malouet deveni consilier de Stat și, cu toate precauțiile și prudența lui, se văzu compromis din pricina prieteniei sale cu baronul Louis și fu exilat de împărat.

La domnul de Herbouville, în afară de familia sa, am mai găsit câțiva oaspeți. Proveneau din familii atât de bune, încât m-am și mirat, după discursul domnului Malouet, care izbutise – cu vorbele lui ciudate – să mă facă să nu mă simt în apele mele; nu mă temeam atâta pentru mine, cât mai mult pentru ceilalți cărora prezența mea putea să le dăuneze. Totuși, trebuie să spun că același domn Malouet și mai ales familia Herbouville găsiseră' modalitatea de a vorbi în niște termeni plini de regret, de durere și de reprobare despre moartea ducelui de Enghien, dat atât de repede uitării de către emigranți. Peste tot, în toate clasele sociale, ba chiar și printre membrii marcanți ai guvernului, moartea lui era un fel de rană încă sângerândă.

De la Paris, am ajuns în sfârșit, fără niciun incident, la castelul Beauregard. Domnul de Boigne încă nu se înapoiase din Savoia. Așa că deocamdată eram singura stăpână a acelei frumoase reședințe. Pășind în noua mea casă, în ziua de 2 noiembrie 1804, Ziua Morților, pe o ceață rece, care te pătrundea până la oase și care nu-ți îngăduia să vezi la trei pași în fața ta, m-am lăsat pradă tristeții și am plâns până n-am mai putut. Seara, m-am închis într-o odaie pe care mâinile mele, obișnuite cu zăvoarele englezești, nu știau cum s-o încuie și care pe deasupra n-avea nici sonerie. Cum soneriile fuseseră considerate, pe vremea Revoluției, drept niște lucruri ce

aparținuseră aristocrației, domnului de Boigne nu-i mai venise în minte să le remonteze. Aveam o senzație de părăsire și de izolare care mă îngheța până în străfundul sufletului și nu cred că m-aș fi simțit mai prost nici pe țărmurile pustii din Columbia.

A doua zi dimineață, am trimis după un lăcătuș. Omul mă asigură că va instala „provizoriu", o sonerie, până ce va putea fi montată „în mod legal, deci definitiv". La dracu! Ce țară mai e și asta unde broaștele ușilor vorbesc în vechiul limbaj al Atenei și unde caii, în loc de hamuri, sunt legați cu sfoară? Bietul meu creier de douăzeci și ceva de ani, lăsat pentru prima oară de capul lui era pur și simplu răvășit de diversitatea impresiilor pe care le acumulase; pe deasupra, mai păstrasem și o mulțime de amintiri, care de care mai vii, din timpul călătoriei pe care o efectuasem.

Capitolul II

Părerile mele.

— Ducesa de Châtillon.
— Ducesa de Laval.
— Ducele de Laval.
— Familia de Rohan.
— Prințesa Berthe de Rohan.
— Prințesa Charles de Rochefort.
— Prințesa Herminie de Rohan.
— O scenă penibilă.
— Primul meu bal la Paris.
— Amiralul de Bruix; moartea sa.
— Cuvintele împăratului.
— Prințesa Galițin.
— Ducesa de Sagan.
— Domnul de Coulaincourt.
— Scenă între prințesa de la Tremouille și domnul de Aubusson.
— Ducesa de Chevreuse.

N-am vrut să asist la serbările încoronării. Totuși, în ciuda prejudecăților mele, nu m-am putut feri de o oarecare înflăcărare față de primul consul. Admiram în persoana lui pe cuceritorul Franței, pe omul hotărât și puternic. Nimeni nu-mi vorbise despre importantul lui rol de legislator și de om-ce-potolise-patimile. Nu eram încă în stare să-l apreciez. Poate că m-aș fi arătat plină de entuziasm față de el dacă aș fi trăit în altă atmosferă.

La Londra, biata mea mamă plânsese adesea de amărăciune, auzindu-mă că pot gândi astfel. Ea pretindea că, până la urmă, aveam să-i vâr în cap fratelui meu ideea de a se angaja în armata lui Bonaparte. E sigur că, văzându-i pe prinții noștri de aproape și pe

primul consul, de departe, gândurile mele se îndreptau către el; moartea ducelui de Enghien, nu mă impresionase mai mult decât îi impresionase pe cei din jurul meu. Domnul de Boigne – fapt pe care zău dacă-l pot înțelege – nu era câtuși de puțin revoluționar. La sfârșitul lui decembrie, ne-am stabilit la Paris, unde am petrecut trei luni, cele mai plicticoase din viața mea. Societatea pariziană e atât de exclusivistă, încât niciunul dintre cei care debutează, n-au loc în ea; înainte de a izbuti să-ți faci un cerc al tău, ești complet izolat. De altfel, teama de scenele pe care mi le făcea domnul de Boigne, din orice fleac, mă obliga să fiu de o reticiență care nu-mi facilita în niciun fel relațiile amicale cu cei din jur. Mai nimeream, din când în când, câte o cucoană bătrână, care-și amintea că mă văzuse în perioada înțărcatului, la Versailles, sau alta, care-mi vorbea despre drăgălășeniile mele de copil, dar toate astea nu mă amuzau câtuși de puțin.

Am fost primită cu multă tandrețe, de către prințesa de Guemene (cea despre care am mai vorbit); mi-a fost utilă și serviabilă atât cât putea fi o persoană țintuită la pat și care vedea puțină lume. În schimb, ducesa de Châtillon, mi-era, pur și simplu, insuportabilă; mă ținea ceasuri în șir ca să mă dăscălească în legătură cu o sumedenie de lucruri sau să-mi dea o droaie de sfaturi care nu-mi erau de niciun folos. Locuia în magnificul ei palat de pe strada Bac, într-o odaie uriașă căreia îi spunea „cabinetul" ei, mobilată extrem de luxos, cu mobilă veche, de mare preț și unde tronau opt sau zece pendule, care indicau timpul la ore cu totul diferite. O superbă colivie aurită, atârnată de candelabru, era plină cu păsări care cântau cât era ziua de mare. Toate acele sunete și triluri, împreună cu vocea joasă și monotonă a ducesei, mă călcau pe nervi și făceau ca vizitele la ea să-mi fie, pur și simplu, insuportabile. Nu mă lăsa să plec de la ea până nu mă punea să-mi dau cuvin tul că voi veni cât

mai curând cu putință, dorință pe care mai mult ca sigur că nu i-aș fi îndeplinit-o dacă scrisorile pe care le primeam de la Londra nu erau pline de complimente pe care mă vedeam obligată să i le transmit. Această ducesă de Châtillon era fata ducesei de Lavalliere, rivala mareșalei de Luxembourg, amândouă deosebit de frumoase și de galante. Fata fusese și ea și frumoasă și galantă. Rama oglinzii din acel faimos cabinet, era toată plină de portretele foștilor ei iubiți. Neștiind ce să facă cu ele, își împodobise oglinda. Numărul era impresionant și alcătuia o foarte frumoasă decorație de jur împrejurul oglinzii. Fusese o femeie foarte spirituală, dar cu vârsta, devenise cucernică. O dată cu ea, s-a sfârșit și familia de Lavalliere, iar o dată cu cele două fiice ale sale – ducesele de la Tremouille și de Uzes – familia de Coligny-Châtillon; aceste două nume s-au stins definitiv. Marchiza – devenită ducesă de Laval – veche prietenă a mamei și nașa mea – mă trata cu o bunătate maternă. Era tot pe atât de simplă, pe cât de plină de emfază era doamna de Châtillon. Așa încât mă duceam cu plăcere în chilia mănăstirii SaintJoseph unde trăia într-o deplină cucernicie, pe cât de minunțioasă, pe atât de indulgentă. Dăruise săracilor tot ce avusese, iar veșmintele ei erau atât de sărăcăcioase, încât într-o zi, la biserică, un om o bătu pe umăr, rugând-o să accepte să-i plătească scaunul pe care stătea.

— Te înșeli, domnule, îi răspunse în șoaptă, ducesa; azi nu sunt eu, e cealaltă doamnă!

Ducele de Laval intrase la gânduri cu această soție a sa. După ce încercase să-i dea bani – care nu apucau niciodată să stea în punga ei – luă hotărârea să-i închirieze un apartament decent, să-i plătească modestele cheltuieli, ba chiar și toaletele în privința cărora nu izbuti în niciun fel s-o convingă să și le mai înfrumusețeze. Dacă i-ar fi cerut să-și pună o rochie potrivit situației sale, soția lui ar fi fost dezolată; ei îi plăcea să meargă pretutindeni pe jos, să bată

noroaiele, să viziteze bisericile și pe cei sărmani, fără să fie recunoscută. Deși nu fusese frumoasă, în tinerețe fusese femeia cea mai elegantă și mai adulată de la Curtea Franței. Unchiul ei, episcopul de Metz, îi achita toate notele de plată, iar ea cheltuia cam patruzeci de mii de franci numai pentru toalete. N-am mai văzut nicio altă femeie care să se schimbe mai mult ca doamna de Laval și poate că ar fi fost mult mai bine pentru ea să fi evitat cele două extreme. Dar chiar și așa, schimbată, era foarte prețuită de bărbatul ei și adorată de copiii săi. Acest bărbat avea și el o fire cu totul originală, lucru rar în orice țară, mai rar în. Franța, și rarism în clasa socială din care făcea parte. De când apăruse în societate, trăise pe picior foarte mare, de pe urma câștigurilor la jocurile de noroc, fără ca stima de care se bucura să aibă de suferit din pricina asta. Nu se dusese niciodată mai mult decât oricare alt bărbat de rangul său, în sălile de joc și nici nu alergase după fetele cu zestre; conta totuși pe o rentă de o sută de mii de scuzi pe care i-o aducea jocul de cărți, cum ar fi contat un altul pe o rentă pe care i-ar fi adus-o moșiile sale. Era cel mai bun și mai cinstit jucător care se văzuse vreodată; cuvântul lui, în vreo partidă îndoielnică de cărți, era literă de lege în întreaga Europă. Fusese un bun ofițer și lumea pretindea că avea o privire de militar care știa să vadă ’ clar, chiar și la jocul de cărți. Se remarcase în timpul campaniei prinților, unde avusese nenorocirea de a-l vedea pe cel de al doilea fiu al său – Achille – ucis sub ochii săi, singurul dintre copiii lui pe care-l iubise cu patimă. După desființarea armatei, dăduse dovadă, față de cei din regimentul său, de o generozitate paternă, care n-a mai fost imitată de nimeni și care deci merita să fie cu atât mai stimată. În viața de toate zilele, era de un egoism feroce. Întâlnind-o într-o zi, pe noră-sa, care mergea pe jos, deși începuse să plouă zdravăn, se prefăcu a n-o vedea, iar seara îi spuse:

— Caroline, cred că te-a udat cumplit azi-dimineață; te-aș fi poftit cu dragă inimă în trăsura mea, dar mi-a fost teamă să nu mă ude ploaia dacă deschideam ușa!

Aș putea citi mii de asemenea fapte; copiii îl iubeau totuși și lumea se purta frumos cu el. Făcea o droaie de vizite. De fapt, ăsta era unul dintre principiile sale de conduită. Pretindea că ar fi cel mai bun mijloc de a evita să fii vorbit de rău, fiindcă oamenii se pot trezi cu tine la ușă chiar în clipa în care te bârfesc mai avan.

Fiul său mai mare, Adrien, devenit mai târziu duce de Laval, era un om plăcut. Mai mult numele decât calitățile sale, l-au ajutat, în timpul Restaurației să pună mina pe niște slujbe unde n-a prea dat dovadă de cine știe ce capacitate, dar n-a fost nicio nulitate crasă, așa cum l-au ponegrit dușmanii săi. Dorința de a face pe tinerelul, dincolo de o anumită vârstă, l-a făcut adesea ridicol. A avut nenorocirea de a-și pierde unicul fiu, ultimul vlăstar din ramura de Montmorency-Laval. Fratele său Eugene, a fost cel mai dezagreabil personaj pe care l-am întâlnit vreodată și care a încercat să-și ascundă, sub o cucernicie ridicolă și intolerabilă, cel mai rușinos egoism.

O auzisem de multe ori pe contesa de Vaudreuil zicând: „Noi astea, femeile frumoase1'; lui Eugene de Montmorency cred că i se potrivea expresia: „Noi ăștia, sfinții", pe care de altfel l-am și auzit rostind-o. Vărul său Mathieu era de o cucernicie cu totul diferită; voi avea ocazia să vorbesc mai târziu și despre el.

Prințesa de Guemend avea patru copii: ducele de Montbazon, însurat cu domnișoara de Conflans, prințul Louis de Rohan – primul dintre numeroșii soți ai fiicei celei mari a ducelui de Courlande (până la urmă, s-a numit ducesa de Sagan și nu și-a mai schimbat numele tot atât de des ca soții), prințul Victor de Rohan și prințesa Charles de Rohan-Rochefort.

Eu am fost mai apropiată de prințesa Berthe, fiica ducelui de Montbazon; se reîntorsese în Franța pentru a veghea ultimile ceasuri ale marchizei de Conflans și care, deși măritată cu unchiul ei, Victor, se dădea – din motive de avere – drept fiica lui. Berthe era foarte amabilă, spirituală, bună, plăcută, deși nu era frumoasă. Îmi plăcea grozav demult și probabil că prietenia dintre noi ar fi devenit foarte strânsă, dacă n-ar fi plecat, împreună cu bărbatul ei, în Boemia, unde de altfel s-au și stabilit. Mătușa ei, prințesa Charles de Rohan-Rochefort, jurase să înfățișeze lumii un spectacol pe care aceasta nu-l văzuse încă până atunci: o prințesă de Rohan, femeie cinstită. Din păcate, legământul a fost îndeplinit de nepoata ei, căci biata prințesă Charles de Rohan a avut tot felul de încurcături, care de care mai deocheate. Dacă ar fi fost soția unui ticălos, mai treacă-meargă, poate că lumea i-ar fi trecut cu vederea unele zburdălnicii; dar prințul Charles era departe de a fi un om rău. Am întâlnit-o adesea la prințesa de Guemene, pe prințesa Charles și pe fetele ei. Cea mare era groaznic de urâtă și de comună, dar avea un suflet de aur. Suferea cumplit din pricina aventurilor maică-sii pe care se străduia să le ascundă. Îmi vine în gând o împrejurare de care ori de câte ori îmi aduc aminte, mi se face pielea ca de găină.

Într-o zi, dădusem o recepție; a doua zi dimineață, în timp ce mă îmbrăcam pregătindu-mă să ies în oraș, un servitor a venit să-mi spună că o femeie dorea să-mi vorbească.

— Bine, i-am răspuns, am s-o văd când plec!

După o jumătate de ceas, traversând anticamera, ca să ies afară și să mă urc în trăsură, am văzut-o pe prințesa Herminie de Rohan stând pe o banchetă, încălțată cu niște pantofi grosolani și plini de noroi și însoțită de un fel de femeie de serviciu. Am rămas uluită: am vîrât-o aproape cu de-a sila, în odaia mea și mi-am cerut mii de scuze. Din fericire, ea era și mai încurcată decât mine; palidă și

tremurând, mă strângea, stingherită, de mână. Cu chiu, cu vai, îmi spuse că mamă-sa jucase în ajun la mine acasă, că neavând bani, împrumutase cinci ludovici de la slujitorii mei, că dorința de a le înapoia imediat banii, o determinase să le mai ceară încă cinci. Pe scurt, să le plătesc eu datoria, preferind să-mi fie datoare mie decât valeților mei. Maică-sa – necutezând să vină să mă roage acest lucru – o trimisese pe biata Herminie care era într-o stare demnă de milă. Vă rog să mă credeți că nici eu nu mă simțeam mai bine. Am consolat-o cum m-am priceput și eu, spunându-i că eram sigură că acea sumă neînsemnată îmi va fi înapoiată foarte repede; apoi, schimbând vorba, am luat-o cu mine ca să facă o vizită bunicii sale; apoi am dus-o acasă, având impresia că se mai liniștise. Dar suferința și rușinea ei mi-au rămas nește rse în suflet, două din cele mai cumplite sentimente pe care le poate îndura o inimă curată. Urâțenia și înfățișarea ei fadă o obligaseră la cea mai groaznică umilință: să aștepte ca o slugă, în anticameră, până ce stăpâna casei va binevoi s-o primească.

Cea de a doua fată a doamnei Charles era destul de drăguță, iar cea de a treia – Gasparine, ajunsă mai târziu prințesă de Reuss – pe atunci încă o copilă, era de-a dreptul fermecătoare. Cele trei surori aveau și doi frați care au devenit oameni de treabă și s-au stabilit în Boemia, alături de unchiul lor. După moartea doamnei de Guemene, prințesa Charles a decăzut într-un asemenea hal încât până la urmă a trebuit să se retragă din societate.

Prima oară când m-am dus și eu la un bal, la Paris, a fost la cel dat în palatul Luynes; am crezut că am nimerit în grota lui Calipso. Toate femeile mi s-au părut adevărate nimfe. Eleganța rochiilor m-a izbit atât de tare, încât a trebuit să particip la multe alte baluri până să-mi dau seama că, de fapt, la Londra, văzusem un număr mult mai mare de femei frumoase și elegante. Mai târziu, am fost pur și

simplu uluită să le văd pe aceleași femei – care erau atât de bine puse la punct, în lume – umblând într-un hal fără hal, la ele acasă, nepieptănate, înfășurate în niște capoate murdare, mă rog, într-o ținută care te îngrețoșa. Slavă Domnului că, de câțiva ani, acest prost obicei a dispărut; franțuzoaicele au devenit și ele tot atât de îngrijite, sub acoperișul casei lor, ca și englezoaicele, iar în lume, îmbrăcate cu foarte mult gust.

Eram curioasă s-o cunosc pe doamna Recamier. Mi s-a spus că se afla în salonul cel mic unde se aflau cinci sau șase femei; când am intrat, am văzut o persoană care mi s-a părut a avea o figură remarcabilă; cum după câteva clipe ieși din salon, am ieșit și eu după ea. Cineva mă întrebă cum mi se păruse doamna Recamier.

— Încântătoare, am venit după ea s-o văd cum dansează.

— Cine? Persoana de colo? Păi aceea e domnișoara de La Vauguyon; doamna Recamier e cea care stă colo lângă fereastră, în rochia aceea gri…

Uitându-mă cu atenție la ea, am văzut că deși avea un chip deosebit de frumos, nu făcea parte dintre persoanele care se remarcă de la prima vedere. În schimb, pe măsură ce-o cunoșteai, ți se părea tot mai frumoasă; mai mult ca sigur că voi mai vorbi despre ea, căci prietenia noastră a început chiar din seara în care ne-am cunoscut și mai durează și astăzi.

Unchiul meu, episcopul de Comminges, ajuns episcop de Nancy, se afla atunci la Paris. Dorea din toată inima, să mă introducă în suita împărătesei – care se alcătuia în acel moment – străduindu-se să-mi explice cât de puțin aș mai depinde de domnul de Boigne dacă aș căpăta un loc la Curte. În afară de faptul că o astfel de slujbă îmi displăcea, urâsem întotdeauna slugărnicia, indiferent de ce natură ar fi fost. Nu mi-a plăcut niciodată să fiu în slujba vreunei prințese, în nicio epocă și sub niciun regim. Unchiul insistă

îndelung, dar fără niciun succes. După felul cum îmi vorbea – ca despre un lucru ce nu ținea decât de mine – cred că primise o sarcină anume să mă convingă, ceea ce mă deranja și mă îndârjea și mai tare. Fiindcă refuzul meu a fost foarte la locul lui, decent și cuviincios, n-a avut niciun fel de urmări supărătoare.

Cam tot în epoca aceea, l-am pierdut pe unul dintre verii noștri, amiralul de Bruix. Era un om ale cărui talente și spirit prețuiau mai mult decât moralitatea sa, care cam lăsa de dorit. Jucase un rol de seamă sub Directorat și fusese singurul care susținuse moralul marinei în timpul Revoluției. În schimb, se spunea despre el că furase ca-n codru cât fusese ministru, deși murise sărac lipit. Cu toate că a fost unul dintre oamenii cei mai activi în 18 Brumar, după șederea lui în Bolognia, împăratul n-a mai avut ochi să-l vadă. Împăratul ținuse să execute, împotriva sfatului amiralului – o manevră în care pieriseră o mulțime de soldați; sigur că amiralul protestase destul de vehement, dar ceea ce l-a pierdut a fost o vorbă pe care a aruncat-o într-o reuniune de mari demnitari care țineau cu tot dinadinsul să-i ridice o statuie noului împărat. Tocmai se discuta despre cum să fie îmbrăcat; amiralul, plictisit de lingușirile pe care le tot auzea de mai bine de două ceasuri, strigă:

— Faceți-l gol pușcă; o să vă fie mult mai ușor să-J pupați în fund!

Lumea era obișnuită cu butadele lui, dar asta fu raportată împăratului căruia îi displăcu profund. Abia aștepta să găsească un motiv ca să scape de el. Făcând unele cheltuieli ceva mai mari ca de obicei, fu chemat la Paris și mustruluit zdravăn; mânia și mâhnirea îi înrăutățiră boala de piept de care suferea și bietul om muri într-o sărăcie atât de cumplită – în ciuda luxului de care era înconjurat – încât nu avură nici măcar banii necesari cu care să-i cumpere un sicriu. Cum bogătașul Ouvrard îi datora o mare parte din averea sa,

aflând de situația în care se afla, trimise – cu o zi înainte de a se prăpădi – doamnei de Bruix, cinci sute de ludovici de aur. Suma nu reprezenta nici a suta parte din cea cu care-l ajutase amiralul, dar cum era pe moarte și dizgrațiat, fapta i-a făcut cinste lui Ouvrard.

Amiralul de Bruix era ateu, ca un filosof din secolul al XVIII-lea; soția sa, care se conducea după aceleași principii, nu îngădui nici unui preot să intre în casă. Amiralul se prăpădi la miezul nopții. Unchiul meu, episcopul de Nancy, fu rugat de văduvă să-l înștiințeze pe împărat. Acesta îi transmise vestea, a doua zi, la sculare. Împăratul îi ascultă cu un aer mâhnit, apoi întrebă:

— Cel puțin, domnule episcop, a murit ca un bun creștin? S-a spovedit, s-a împărtășit?

Unchiul meu se simți foarte încurcat. Îndrugă, cu chiu cu vai, un „nu", apoi tăcu. Împăratul îl privi cu severitate, apoi îi întoarse brusc spatele. Vorbele abilului comedian – care era Napoleon – nu căzură pe pământ sterp; niciunul dintre marii demnitari nu mai avură curajul să facă pe ateii și toți episcopii se străduiră să-i spovedească și să-i împărtășească pe cei din înalta societate, care erau sortiți pieirii. Cum împăratul nu voia să-l supere pe unchiul meu, prima oară când dădu ochii cu el, îl tratã cum nu se poate mai bine.

Printre străinii de vază ce se aflau la Paris când am sosit eu, cele mai de seamă persoane erau ducesa de Sagan și prințesa Galițin. Ultima, frumoasă, picantă, bizară, părea că abia descinsese din stepele natale, căci semăna cu un mânz sălbatic. Găsise, în nu știu ce vechi palat, un portret în email care-i luase mințile; îl respinsese pe cel cu care voiseră s-o mărite, fiindcă nu semăna cu portretul. Purta acea imagine atât de dragă sub gulerul rochiei, și străbătuse toată Europa în căutarea originalului. Mi s-a povestit că, după ce-a bătut atât amar de drum, a mărturisit că s-ar fi mulțumit să găsească un

bărbat care să semene fie și numai în parte cu cel din portret; din păcate, descoperind când ochii, când gura, când nasul silfului ei, s-a văzut constrânsă să-și divizeze pasiunea între numeroșii tineri care avuseseră norocul să semene cât de cât cu portretul. Când am cunoscut-o eu, era încă deosebit de frumoasă și continua să-l caute cu frenezie pe cel care să semene cu portretul.

Ducesa de Sagan purta pe atunci numele primului ei soț, Louis de Rohan; era o femeie frumoasă, avea un aer distins, excela în talentul nordicelor de a duce o viață dezordonată, dar plină de noblețe și decență. Toate fiicele ducesei de Courlande erau adevărate doamne.

La sfârșitul carnavalului, am fost invitată la un mare bal, la doamna Recamier, pe atunci în apogeul frumuseții și bogăției sale. Venise tot ceea ce avea mai select Imperiul: Murat, Eugene Beauharnais, mareșali etc., un mare număr de persoane din vechea aristocrație, emigranți reîntorși în țară, somități financiare și mulți străini. Âm fost martora unui fapt ciudat într-o lume atât de amestecată. Orchestra cânta un vals; numeroase perechi începuseră să danseze; printre ei se afla și domnul Caulaincourt cu domnișoare Charlot, frumoasa zilei, în aceeași clipă, toți ceilalți dansatori se retraseră și cei doi rămaseră singuri. Domnișoara Charlot se simți rău sau se prefăcu, ceea ce puse capăt acelui neinspirat vals. Domnul de Caulaincourt era palid ca un mort. Vă puteți da seama după acest fapt cât de proaspătă era încă în mințile tuturora moartea ducelui de Enghien și cât de grave și de multe erau calomniile ce se adunaseră împotriva lui Caulaincourt.

Mi s-a povestit (n-aș ști să mai spun de către cine), că atunci când împăratul și-a alcătuit Curtea, domnul de Caulaincourt, ieșind din cabinet, își anunță camarazii din salonul de serviciu, că fusese numit mare scutier. Toți se înghesuiră să-l felicite; singur Lauriston

tăcu.

— Tu nu-mi spui nimic, Lauriston?

— Nu.

— De ce? Nu socoti postul destul de bun?

— Nu pentru cât te-a costat.

— Ce vrei să spui cu asta?

— Știi foarte bine…

Cei de față intervenira și discuția nu mai avu niciun fel de urmări; dar Lauriston – până atunci un fel de favorit, fu îndepărtat de către împărat și nu reveni la Paris decât după multă vreme…

Am asistat, de asemenea, la o scenă ciudată, la doamna Dubourg, unde pe atunci se adunau adesea toți cei din vechiul regim. Contele de Aubusson tocmai fusese numit șambelan al împăratului. Această numire ne displăcu grozav și ne străduiam să i-o arătăm într-o formă mai mult sau mai puțin vehementă. Prințesa de la Tremouille – deși foarte bună prietenă cu el – îl trata cu multă asprime; el o întrebă ce anume făcuse ca să merite asemenea mustrări.

— Socot că știi foarte bine, domnule, despre ce e vorba!

— Nu, doamnă. Am făcut apel la toate amintirile mele, și te rog să mă crezi că am luat-o de la început de tot, de pe vremea când am fost obligat să te alung din cazarmă unde veneai să strici soldații din regimentul meu!

Prințesa rămase încremenită; apoi izbucni în strigăte și-n urlete de mânie. Oricât ar fi vrut cei de față să țină cu ea, nu putură, fiindcă pe vremea când era prințesă de Saint-Maurice, la începutul Revoluției, fusese într-adevăr alungată de prin cazărmi unde se ducea să-i instige pe soldați la răscoală.

Deși am fost destul de insolenți, n-am fost deloc curajoși și, după această scenă, care făcu vâlvă, despre care Fouche îi vorbi împăratului și din pricina căreia doamna de La Tremouille fu

chemată la poliție, ne-am arătat, în general, foarte politicoși cu noul șambelan Numai doamna de Chevreuse își mai permitea unele necuviințe; dar ea era atât de bizară, atât de inconsecventă în tot ce făcea, încât acest lucru era socotit drept un capriciu în plus.

Deși roșcată, era extrem de frumoasă, deosebit de elegantă, plină de spirit, răsfățată, dincolo de orice expresie, de soacra ei, ocupând în societate un loc cu totul aparte pe care-l exploata uneori chiar până la prostul gust. Ducele de Laval îi spunea „furnizoarea din foburgul Saint-Germain". Și pe bună dreptate; căci avea unele aere de parvenită și abuza de avantajele situației sale pentru a-și aranja omagiile și a le plăti cu impertinențe celor care nu voiau să i le aducă. Totuși, știa să fie foarte grațioasă când voia, și, cum la mine în casă se simțea bine, n-am îndurat niciodată, pe pielea mea, niciuna din ironiile sale, nici măcar la Grenoble, în anul în care a murit. Dar despre asta voi vorbi mai târziu.

Capitolul III

Mă obișnuiesc cu societatea din Paris.

— Sosirea părinților mei în Franța.

— Doamna și domnișoara Dillon. – îi dau penele mele împărătesei Josephine.

— Societatea din Saint-Germain.

— Doamna Recamier.

— Primele băi în mare.

La începutul Imperiului, opoziția din Paris alcătuia o societate deosebit de plăcută. De îndată ce mi-am făcut noviciatul și am avut și eu un cerc al meu m-am simțit minunat. Fiecare dintre noi începea să-și regăsească liniștea și o oarecare bunăstare. Societatea se împărțise în două: oamenii cârmuirii și cei care nu luau parte la nimic. Cei din urmă, printre care mă număram și eu, ne mulțumeam să bârfim și să-i luăm peste picior pe cei dintâi, bineînțeles după ce ne convingeam că ușile erau* bine închise. Unele asprimi, exercitate din când în când asupra celor mai nărăvași, ne țineau pe toți la respect. Oricum, în relațiile dintre cele două categorii de oameni, exista o anumită urbanitate. Mulți dintre noi încă nu se aranjaseră, iar cei care aveau o casă în oraș sau la țară, își găseau repede o societate plăcută. M-am numărat printre aceștia din urmă chiar din cea de a doua iarnă. Iar atmosfera aceasta a durat trei sau patru ani; după această perioadă, dezertările au devenit un lucru obișnuit, căci marea majoritate a nobilimii s-a atașat Imperiului și căsătoria arhiducesei, i-a luat cu sine și pe ultimii refractari care mai rămăseseră. Din clipa aceea, puteai număra pe degete femeile care nu se duceau la Curte. Numărul lor devenise atât de mic încât dacă prosperitatea împăratului ar mai fi durat, n-ar mai fi rămas niciuna care să nu se ducă.

Unchiul meu obținuse destul de ușor ca tata să fie șters de pe lista emigranților, cu atât mai mult cu cât nu avea de reclamat niciun fel de bunuri în Franța. Veni deci împreună cu mama și cu fratele meu Rainulphe, pe la jumătatea anului 1805 și traseră la mine, mai întâi la Paris, apoi la Beauregard. Doream din tot sufletul ca fratele meu, a cărui existență nu era asigurată și depindea de mine, să capete o slujbă. Mama se opunea. Tata rămase neutru, știind că părerea lui îl va influența pe fiul său și nu voia acest lucru. Așa că Rainulphe fu prezentat împăratului, care-l tratã cu multă bunăvoință și care fu primit deosebit de bine de către împărăteasa Josephine; ea dori să-l facă scutier sau cel puțin să-l pună – în această calitate – în slujba ginerelui ei, prințul Louis. Fratele meu ar fi preferat să intre în armată, dar trebuia să înceapă prin a fi soldat. Mama plânse, fratele meu șovăi, lucrurile se tergiversară, așa că până la urmă locul fu dat altcuiva. În iarna următoare, Rainulphe se îndrăgosti de o frumoasă doamnă ale cărei aventuri au făcut, mai târziu, din ea, un personaj aproape istoric. Doamna de Hautefort și anturajul ei erau cum nu se poate mai porniți împotriva Imperiului; fratele meu își însuși ideile lor, și de atunci intenția de a-și găsi o slujbă fu abandonată.

Nu mă pot abține să nu istorisesc o mică întâmplare din care se vede limpede că tot ceea ce s-a spus despre neseriozitatea și despre frivolitatea împărătesei erau adevărate. Doamna Arthur Dillon – fostă domnișoară de Rothe – cea de a doua soție a lui Dillon, cel care a murit după ce-a ajuns general de armată în perioada Convenției, era o creolă din Martinica, verișoara împărătesei, pe care o vedea destul de des și care o iubea mult pe fiica ei, Fanny Dillon. Noi eram foarte apropiați de această familie. Doamna Fitz-James, fiica doamnei Dillon dintr-o altă căsătorie, era cea mai bună prietenă a mea. Doamna Dillon, stabilindu-se la mine, la Beauregard, se duse să facă o vizită la Saint-Cloud; împărăteasa o amăgea cu nădejdea că

o va ajuta pe Fanny să facă o căsătorie strălucită. La înapoiere, doamna Dillon mă întrebă dacă n-aș vrea să fac sacrificiul de a renunța la una dintre cele trei pene de egretă, pe care le aveam. Domnul de Boigne le adusese din India și mi le dăruise. Marele croitor Leroi, care venise de dimineață la împărăteasă, îi adusese una, dar mică și urâtă. Cum doamna Dillon se apucase să spună că eu aveam câteva cu mult mai frumoase, majestatea sa dori cu orice preț să și le însușească. Ne aflam încă la masă când un călăreț purtând livreaua împăratului – sosi ca să întrebe dacă binevoiam să-i dau împărătesei pana atât de râvnită. Nu exista niciun mijloc de a o refuza; așa că i-am dat-o, și doamna Dillon l-a trimis pe călăreț cu ea, la verișoara sa. A doua zi, un nou bilet și alt mesager. Leroi găsise pana nemaipomenit de frumoasă, dar, din păcate, era montată după moda indiană. Ca să facă un panaș frumos, ar fi avut nevoie și de a doua. I-am dat-o și pe a doua. A treia zi, doamna Dillon se duse la SaintCloud. Când se întoarse, mă anunță – puțin cam stânjenită – că împărăteasa voia și cea de a treia pană de egretă. I-am dat-o și pe a treia, anunțând-o că nu mai aveam ce-i oferi. Urmă un al treilea bilet, plin de osanele și de mulțumiri. După câteva zile, doamna Dillon îmi spuse că împărăteasa poruncise să se monteze o parură din cele mai frumoase camee pe care voia să mi-o dăruiască în schimbul penelor. Am rugat-o să mă scutească de acest cadou, explicându-i că penele i le dăruiseră ei, doamnei Dillon, și nu împărătesei. După o nouă vizită la Saint-Cloud, doamna Dillon îmi spuse că încercase să-i explice împărătesei acest lucru, dar că verișoara ei păruse atât de jignită încât nu mai cutezase să insiste. Parura avea să-mi fie trimisă peste câteva zile. În duminica următoare, fratele meu îi făcu o vizită împărătesei, care-l ruga să-mi transmită mulțumirile sale, lăudă frumusețea și raritatea penelor și încheie spunându-i:

— N-am nimic tot atât de rar ce să-i ofer, dar o voi ruga să accepte câteva pietre cărora lucrătura lor veche le va conferi o valoare deosebită.

Fratele meu se înclină. Întorcându-se la Beauregard, îmi relată, pe îndelete, toată această discuție.

Ținurăm un adevărat consiliu de familie ca să hotărâm cum să primim această favoare. De refuzat nici nu putea fi vorba. Ba, la un moment dat, chiar am căzut cu toții de acord că alegerea unui astfel de cadou era de un foarte bun gust. Să-i scriu? Să-i cer o audiență ca să-i mulțumesc? Asta însemna să fiu prezentată la Curte. Toate astea îmi creară o stare de neliniște și de agitație de care aș fi putut să fiu scutită căci, începând din acea zi, n-am mai auzit vorbindu-se nici de pene, nici de pietre, nici de nimic. Persoanele care o cunoșteau bine pe împărătească mi-au spus că atunci când i-a fost adusă cutia cu diadema, i s-a părut atât de frumoasă încât n-a mai avut inima să renunțe la ea. O lună mai târziu, ar fi dăruit-o cu plăcere dar nu mai era cazul.

Fratele bunicului meu, bătrânul episcop de Comminges, se stabilise la Saint-Germain. Casa lui era locul de întâlnire al bătrânilor emigranți. Și totuși, influența napoleoniană începuse a se face simțită până și în această arcă sacră. Cele două canaturi ale ușii ce dădea în salonul acestui bătrân unchi al meu, nu se deschideau decât pentru două persoane; numai ele se bucurau de cinstea de a fi anunțate cu glas tare de și mai bătrânul său valet. Cele două persoane erau mareșala de Beauvau și doamna Campan. Aceasta din urmă își dădea niște aere că te prăpădeai de râs. Într-o seară ținu să mă copleșească cu bunăvoința sa. Eu m-am arătat foarte puțin sensibilă față de atențiile sale, iar după ce-a plecat, nu m-am mai putut stăpâni și am râs cu hohote când bunicul a început să mă mustre că mă purtasem astfel cu ea. Faptul că doamna Campan

izbutea să smulgă din când în când, câte o vorbă bună din partea împăratului, făcuse din această stăpână a unui pension oarecare, un personaj important, chiar și în ochii celor mai ostili guvernului, până într-atât era de mare prestigiul puterii în acea epocă.

La Saint-Germain, am făcut cunoștință cu doamna de Renouard, cunoscută mai bine sub numele de Buffon. Această femeie era dovada vie a faptului că nu există situație în care o fire nobilă să nu se comporte în mod demn. Iubita ducelui de Orleans în timpul grozăviilor Revoluției, trecuse prin ele alături de el, cu un devotament rar întâlnit. Rămânând fidelă memoriei ducelui, s-a ocupat – cu riscul vieții – de fiii acestuia, pe care i-a ajutat să fugă din temnița de la Marsilia, încredințându-le și pruncul pe care-l avusese cu tatăl lor; copilul fu crescut de frații săi vitregi, în străinătate, sub numele de cavalerul de Orleans; din păcate, a murit foarte tânăr. Un lucru mai puțin cunoscut, îl constituie faptul că domnul de Taleyrand dorea cu ardoare să se însoare cu doamna Buffon. Mătușa ei, vicontesa de Laval, se strădui cât putu s-o determine să facă acest pas, dar doamnei Buffon îi fu peste putință să-și învingă sila de a deveni nevasta unui episcop, preferind să îndure cea mai crâncenă sărăcie. Dar iată că un elvețian, domnul Renouard de Bussiere, om foarte plăcut, o ceru de nevastă, iar ea acceptă. Din păcate, căsnicia lor nu ținu mult, căci domnul Renouard muri, lăsându-i un băiat. Când am cunoscut-o eu, era văduvă, și trăia complet retrasă, ocupându-se de acest copil, pe care avu bucuria ca, înainte de a muri, să-l poată recomanda ducelui de Orleans. Acest prinț nutrea o profundă recunoștință față de doamna de Renouard, așa că ila protejat cu grijă, fiul.

Doamna Recamier veni să stea câteva zile, la mine, la Beauregard, unde primeam o mulțime de lume. Nu după mult timp, i-am întors vizita, la Clichy; trăia pe picior mare și în deplină

siguranță, când iată că, la câteva zile după ce-am plecat de acolo, soțul ei dădu faliment. Deși nu aveam cu ea decât relații de societate, destul de reci, nu era cazul să-i întorc spatele, așa că m-am dus s-o consolez. Am găsit-o atât de calmă, de demnă și de simplă, încât pur și simplu am rămas uimită. Din acel moment datează de fapt afecțiunea vie pe care i-o port și pe care toate evenimentele prin care am trecut împreună n-au făcut decât s-o întărească. I s-au pictat multe portrete doamnei Recamier dar, după mine, niciunul n-a izbutit să-i redea adevăratele trăsături ale caracterului său; lucrul e cu atât mai scuzabil, cu cât e destul de dificil de realizat. După părerea mea, doamna Recamier era tipul femeii adevărate, așa cum ieșise ea din mâna Creatorului, menită să aducă fericirea bărbatului. Avea toate farmecele, toate virtuțile, toate inconsecvențele, toate slăbiciunile. Dacă ar fi fost și mamă, nu numai soție, viața i-ar fi fost mult mai plină, lumea ar fi bârfit-o mai puțin și poate că ar fi fost mai fericită. Lipsindu-i însă această vocație, a încercat să-și caute compensații în societate. Doamna Recamier era cochetăria personificată pe care a împins-o până la genialitate, devenind astfel șefa uneia dintre cele mai detestabile școli. Toate femeile care au vrut s-o imite au ieșit bârfite și terfelite, în vreme ce ea ieșea întotdeauna pură din vâlvătaia în care se amuza să se năpustească. Asta nu înseamnă că n-avea inimă; nu, cochetăria ei era fiica bunăvoinței și nu a vanității. Dorea mai mult să fie iubită decât admirată. Iar acest sentiment îi era atât de firesc, încât dăruia întotdeauna o fărâmă de afecțiune și multă simpatie tuturor adoratorilor ei, în schimbul omagiilor pe care încerca să și le atragă; așa încât, cochetăria ei scăpa de egoismul care o însoțește de obicei și nu era câtuși de puțin aridă, dacă mă pot exprima astfel. De asemenea, a știut să-și păstreze atașamentul aproape al tuturor bărbaților care au fost îndrăgostiți de ea. Toată lumea i-a ridicat în

slăvi incomparabila frumusețe, dărnicia, politețea; mulți bărbați i-au lăudat istețimea. Dar puține persoane au știut să descopere – dincolo de comportarea ei obișnuită – firea sa independentă, judecata imparțială, trufia inimii, justețea spiritului. În primii ani ai tinereții, doamna Recamier își însușise de la societatea în care trăia o anumită fandoseală, care dăuna atât frumuseții, cât mai ales spiritului ei. A renunțat însă repede la ea când și-a dat seama că exista și o altă lume făcută pentru a o aprecia. Se împrieteni deci foarte strâns cu doamna de Stael, și se obișnui astfel – alături de ea – cu discuții serioase și spirituale, unde își asuma întotdeauna rolul care se potrivește cel mai bine unei femei, adică acel gen de curiozitate inteligentă, de altfel singurul care nu poate fi înlocuit cu nimic, o dată ce i-ai prins gustul și pe care nu-l găsești decât în Franța și numai la Paris. Doamna de Stael știa ea ce știa, când afirma acest lucru în perioada exilului.

Atracția doamnei Recamier pentru notabilități, a debutat prin legătura ei cu Chateaubriand, căruia și-a devotat viața vreme de cincisprezece ani. A meritat acest lucru, datorită comportării sale pline de delicatețe. Dar oare l-a meritat și pentru profunzimea sentimentului său? Aici nu mai cutez să mai spun nimic.

În 1806 m-am îmbolnăvit de o boală atât de bizară, încât nu pot să nu vorbesc despre ea. În fiece zi mă apuca o durere groaznică de cap ce aducea cu sine un frison urmat de un val puternic de fierbințeală și de o ușoară transpirație. Numai că în timpul febrei, pulsul – în loc să se accelereze – scădea vertiginos și nu-și relua ritmul normal decât după ce-mi trecea febra. Cum nu puteam să mănânc nimic, slăbeam văzând cu ochii, în Anglia, băile în mare îmi fuseseră întotdeauna de folos; mi-a venit ideea să încerc același remediu și în Franța. Doctorii n-au fost prea încântați, dar până la urmă s-au arătat a fi de acord. Ai mei m-au urcat într-o trăsură și,

după cinci zile de drum, am ajuns mai mult moartă decât vie, la Dieppe. După opt zile, mă plimbam pe țărmul mării, recăpătându-mi sănătatea cu aceeași repeziciune ca în primii ani ai tinereții. După douăzeci și cinci de ani, trăsura mea era prima care intra în Dieppe; vă închipuiți cât au fost de uimiți locuitorii acelui orășel. Ori de câte ori ieșeam la plimbare, lumea se aduna ciotcă să ne vadă trecând, iar echipajul meu era examinat cu o curiozitate de neînchipuit. Sărăcia locuitorilor era înfricoșătoare. „Englezul" – cum ziceau ei, și care era mai rău decât dracul – se lățea din ce în ce în fața portului lor gol. Abia dacă vreun vapor putea să se furișeze, din când în când, ca să se ducă la pescuit, riscând însă întotdeauna să fie capturat de străin sau confiscat la întoarcere, dacă lunetele vigililor îl zăriseră apropiindu-se. În ceea ce privește resursele pe care orașul Dieppe le-a descoperit mai târziu, în vilegiaturiștii care veneau să se scalde în mare, ele nu existau în acea epocă. Fratele meu mi-a aranjat o mică șaretă acoperită. Mi-a găsit, cu mare greutate și cu multă cheltuială – în ciuda sărăciei orașului – un om care să conducă bidiviul până la țărm și două femei care să intre în mare o dată cu mine. Aceste pregătiri ațâțară într-o asemenea măsură curiozitatea, încât primele băi le-am făcut în prezența unei adevărate mulțimi de gurăcască, îngrămădită pe țărm. Localnicii mi-au întrebat slugile dacă fusesem mușcată de un câine turbat. Peste tot, pe unde treceam, iscam o milă cumplită; se părea că nu mă duceam să fac baie, ci să mă înec. Un domn bătrân veni la tata să-i spună că-și asuma o mare răspundere îngăduindu-mi un act atât de temerar. Era de neconceput ca niște oameni ce locuiau pe țărmul mării să fie atât de îngroziți de apă. Pe vremea aceea, bieții locuitori din Dieppe, nu știau altceva decât să-și acopere ochii cu mâna, să se pună la adăpost de neplăcerile de care se temeau mai rău ca de dracul, fiindcă marea nu era pe atunci, pentru ei, decât un

prilej de suferință și necazuri. E curios să te gândești că, zece ani mai târziu, amatorii de băi în mare soseau cu sutele, că locuitorii din Dieppe construiseră un mare stabiliment special pentru acești oaspeți care se cufundau în mare, în toate chipurile, fără să mai iste nici cea mai mică mirare din partea nimănui.

Istorisindu-vă acest lucru, am vrut să arăt că folosirea băilor de mare – devenită cu timpul, un obicei – e de dată recentă în Franța și că orașul Dieppe a fost primul loc unde s-a răspândit acest obicei.

Capitolul IV

Generalul de Boigne se stabilește în Savoia.
— Cardinalul Maury.
— Doamna de Stael.
— Ședere la Aix.
— Benjamin Constant.
— Dineu la Chambery.
— Coppet.
— Domnul Rocca.

În timpul celor zece ani ai Imperiului viața mea a fost atât de monotonă și am luat atât de puțin parte la marile evenimente, încât n-am niciun fel de indicii pentru a determina unele lucruri. Așa că mă voi mulțumi să relatez, la nimereală și fără a ține seama de date, diversele amintiri din acea vreme care au legătură cu personajele mai importante sau care vor zugrăvi moravurile lumii în mijlocul căreia trăiam.

Domnul de Boigne se apucase să-și construiască o casă în Savoia24, unde cumpărase un teren. Începuse prin a petrece în acel loc, mai întâi câteva săptămâni în fiecare vară; pe urmă, rămase câteva luni. În sfârșit, sedus de respectul de care se bucura în acel loc, datorită averii sale, își fixă reședința acolo și deveni binefăcătorul ținutului. Cum Beauregard era o reședință mult prea mare ca să mi-o lase mie, o vându prințului Aldobrandini Borghese, iar eu a trebuit să-mi mut larii și penații într-un mic conac situat în satul Châtenay, aproape de Sceaux. Casa era într-un fel celebră, fiindcă în ea se născuse Voltaire. Această mutare avu loc în 1812.

Am mai vorbit despre legăturile mele de prietenie cu cardinalul

---

[24] E vorba de Buissonrond, aproape de f oia.

Maury. Își precedase înapoierea sa în Franța de o scrisoare foarte slugarnică, adresată împăratului; Napoleon porunci să fie publicată. De îndată ce cardinalul sosi la Paris, tata veni să-l vadă și-l pofti la masă, la mine, la Beauregard. El acceptă cu grabă și, în duminica următoare, văzurăm coborând dintr-o imensă berlină italiană șapte persoane: fratele cardinalului, nepoții, nepoatele, un abate, mă rog, tot neamul. Mai avu și tupeul să-mi spună, cu candoare, că voise să facă economie în ceea ce privea masa de la hanul unde trăsese, așa că-i adusese pe toți ai săi. Păstrasem o amintire plăcută despre modul în care mă răsfățase în copilărie; nu vă pot spune cât am fost de dezamăgită, văzându-l astfel. Figura, tonul, limbajul, toate erau pe aceeași măsură și ar fi șocat până și pe un caporal de infanterie. Istorisea niște lucruri, că te înroșeai până în vârful urechilor, îmi aduc aminte că, în timpul acelei mese, ne-a istorisit, printre altele, o întâmplare petr ită în dioceza sa din Montefiascone. Scena avea loc într-o mănăstire; călugărițele, duhovnicul lor, un mare vicar trimis să cerceteze plângerile acestora, toți se exprimau într-un limbaj care s-ar fi potrivit mai curând soldaților dintr-un corp de gardă și nu unui mare cardinal. Am fost grozav de mirată să-l văd atât de mult schimbat; la fel de mirați au fost și părinții mei. Era cu totul alt om când îl cunoscusem noi, la Roma, deși nici pe atunci nu prea strălucea în privința manierelor. Fratele său ne-a mărturisit că se schimbase astfel în urma unei boli foarte grave de care suferise.

Lăcomia și avariția sa deveniră repede ținta tuturor ironiilor celor din jur, așa încât cardinalul a dus la Paris o viață rușinoasă și ridiculizată fără milă. Această avariție sordidă era împinsă până la un asemenea punct, încât atunci când își părăsea odaia închiriată, pentru a se duce la arhiepiscopie, mai zgribulea încă trei ceasuri, clănțănind din dinți, așteptând ca cenușa din singura sobă aflată acolo, să se răcească și s-o ia cu sine, nevoind – zicea el – să-l lase pe

proprietar să profite de ea.

Într-o zi, în timp ce ieșea din odaie împreună cu tata, la jumătatea scării se opri, spunând:

— Să ne întoarcem! M-am luat cu vorba și am uitat să faC ceea ce fac de obicei când plec de acasă!

Intrară în odaie; tata îl văzu scoțând o oliță cu supă din sobă și vârând-o într-un dulap pe care-l încuie bine cu cheia.

— Vezi, dragul meu, ori de câte ori plec de acasă îmi încui în dulap oala cu supă. Ticăloșii ăștia ar fi în stare să-mi înfulece supa și să-mi pună în locul ei, apă chioară.

Am vorbit despre aceste două lucruri pentru că tata a fost martor la ele, dar – din nefericire – întreaga sa viață era plină numai de astfel de întâmplări. Toată lumea observase că atunci când nu era invitat la masă, înfuleca doar câteva prăjiturele pe care le șterpelea de pe mese, în casele în care era poftit. O dată însă așezat la masa altuia, mânca cu atâta lăcomie, încât pur și simplu te scârbea. E trist să te gândești că un om care a jucat un rol de seamă în viața publică și care avea o minte deosebit de ascuțită, a putut ajunge, datorită unor vicii dezgustătoare, într-o asemenea stare.

La început, venea destul de des pe la mine. Voia să-l convingă pe tata să intre în guvernul împăratului, așa că discutau deseori despre avantajele și dezavantajele regimului imperial. În ziua în care apăru în *Monitor* decretul privind închisorile Statului, tata îi spuse că astfel de legi ar fi trebuit discutate în mod public.

— Ei, asta-i! strigase cardinalul. Dacă le-ar fi publicat și comentat, n-ar mai fi apărut nici peste trei luni!

— Cam așa gândeam și eu, dar n-am cutezat s-o spun, zise tata.

Discuția avu loc față de o mulțime de oameni. Cardinalul se simți foarte stânjenit și neliniștit ca nu cumva să se fi compromis. Așa că începând din ziua aceea, veni din ce în ce mai rar pe la mine până ce

încetă cu totul vizitele.

— Sigur că da, aș fi chiar încântată să poiteaseă!

Mă duceam destul de des în Savoia. La prima mea vizită, m-am oprit la Lyon. Domnul d'Herbouville era prefectul orașului, deci un motiv în plus să stau câteva zile acolo. Locuiam la hotelul „Europa" unde ajungeam foarte târziu. A doua zi dimineață, valetul de la hotel îmi spuse că doamna de Stael era în hotel și întreba dacă puteam s-o primesc. /

După cinci minute, musafira intră în odaia nțea urmată de Talma 1, Benjamin Constant25, Mathieu de Montmorency! și Schlegel2627. Eram încă foarte tânără; toate acele celebrități și acel cortegiu ciudat, la început îmi impuseră grozav. Dar doamna de Stael mă ajută imediat să mă simt în largul meu. Trebuia să fac câteva drumuri ca să văd și eu Lyonul; ea mă asigură că era un oraș foarte urât, așezat între două râuri frumoase, că, aflând acest lucru, eram destul de isteață să-mi închipui cum arăta și încă atât de bine ca și cum l-aș fi bătut în sus și în jos, opt zile în șir. Rămase toată dimineața în odaia mea, unde primi diverse vizite, vrăjindu-mă cu discuția ei strălucitoare. Am uitat și de prefect, și de prefectură și am luat masa împreună cu ea. Seara, ne-am dus să-l vedem pe marele actor Talma în *Manlius*, unde juca mai mult pentru ea decât pentru public, răsplătit din belșug de admirația excesivă pe care nu se sfiia deloc

---

[25] *Constant de Rebecque (Benjamin)* (1767—1830), om politic și scriitor francez, influent în partidul liberal sub Restaurație, iubitul doamnei de Stael. A devenit celebru prin romanul său psihologic *Adolphe* (1816).

[26] Membru al uneia dintre cele mai vechi familii din Franța (sec. XII), din care au făcut parte nenumărați duci, conetabili ai țării, mareșali etc.

[27] *August Wilhelm von Schlegel* (1767—1845), scriitor german de prestigiu, prieten cu doamna de Stael a cărui influență se simte în cartea acesteia intitulată *Despre Germania.*

să i-o arate. Ieșind de la teatru, doamna de Stael se urcă în trăsură, pentru a se reîntoarce la Coppet. Fugise din exil, cu riscul de a îndura tot ce putea fi mai rău, numai ca să asiste la o reprezentație a acelui mare actor. Așa am făcut cunoștință cu acel meteor care mi-a sucit capul de prima oară când am văzut-o. La început, mi s-a părut urâtă și ridicolă. O mutră grosolană, fără urmă de prospețime, cu părul alandala, despre care ea spunea că ar fi „aranjat", adică – cu alte cuvinte – nepieptănat; fără fișiu, numai cu o tunică de muselină albă, foarte decoltată, cu brațele și cu umerii goi, fără văl, fără șal, fără eșarfă: toate astea făceau ca apariția ei să fie într-adevăr ciudată, într-o cameră de hotel, la ora prânzului. Ținea în mână o crenguță cu frunze verzi, pe care o tot răsucea între degete. Bănuiesc că avea menirea de a-i scoate în evidență frumusețea mâinii și de a-i completa, într-un fel, bizarul ei costum. După un ceas, eram ca vrăjită și, în timpul discuției însuflețite pe care o purta cu Talma, cercetându-i cu atenție chipul, m-a surprins până și pe mine faptul că mi s-a părut aproape frumoasă. Nu știu dacă mi-a ghicit impresiile, dar a fost tot timpul cu mine, bună, amabilă, fermecătoare. În anul următor, am întâlnit-o la Aix, în Savoia, unde mă dusesem la băi împreună cu doamna Recamier. Pretextând că vine s-o vadă pe această doamnă, călcase pentru a doua oară consemnul, fugind din exilul de la Coppet și sosind la Aix. Am fost martora oculară a unor scene deplorabile între două ființe cărora Cel-de-Sus le hărăzise mai mult spirit decât dăduse vreodată altor muritori – căci își făceau niște șicane cumplite una, alteia. Mă refer la legăturile ce existau de multă vreme între doamna de Stael și Benjamin Constant. Doamna de Stael îl iubea pentru inteligența și talentul lui, dar asta n-o împiedica să mai aibă și alte preferințe trecătoare. În astfel de situații, sigur că Benjamin Constant se supăra. Atunci ea se reîntorcea la el, mai îndrăgostită ca niciodată și,

după câteva scene cumplite, cei doi se împăcau. El trăsese multă vreme nădejdea că doamna de Stael îl va lua de bărbat. Dar, având în vedere vanitatea și interesul ei – care brâu tot atât de puternice ca și sentimentele sale – îl refuza cu încăpățânare. Dorea să-l aibă sclav, în urma carului ei și nu să se înhame ea la carul lui. De altfel, ținea mult prea mult la titluri și la situația ei socială, pentru a-și schimba numele de Stael-Holstein cu cel de Constant. Nicio altă persoană n-a fost atât de mult sclava celor mai ridicole idei aristocratice cum a fost foarte liberala doamnă de Stael.

Într-o călătorie pe care Benjamin a făcut-o în Germania, a cunoscut-o pe contesa de Magnoz, născută contesă de Hardenberg. Contesa s-a îndrăgostit de el și a vrut să-l ia de bărbat. Cred că dorința de a-i demonstra doamnei de Stael că o aristocrată era bucuroasă să-l ia de bărbat, l-a făcut' să accepte. Când doamna de Stael află de acest plan, îi făcu o asemenea scenă, încât bietul om nu cuteză să-i mărturisească pasul pe care-l și făcuse. Fiindcă se însurase totuși, în secret, iar soția sa venise cu el la Lyon. Acolo, proaspăta doamnă Constant sorbi o gură din nu știu ce drog care-i provocă niște vărsături cumplite, declarând că se va otrăvi de-adevăratelea dacă bărbatul ei nu va renunța la doamna de Stael, spunându-i verde, în față, că se însurase. Pe de altă parte, doamna de Stael îl amenința că dacă se va însura, se va înjunghia cu pumnalul.

Cam asta era situația când Benjamin Constant și doamna de Stael se întâlniră la Aix, având-o ca mediatoare pe doamna Recamier. Diminețile asistam la niște scene cumplite, pline de reproșuri, de imprecații și de crize de nervi. Asta era o fărâmă din secretul comediei. Mâncam împreună cum e obiceiul când te duci la băi. Încet, încet, în timpul mesei, părțile beligerante se calmau. Un cuvânt plin de strălucire, aducea după sine altul. Plăcerea pe care-o

simțeau cei doi să se înfrunte din punct de vedere spiritual, era mai presus de orice, și seara se încheia într-un mod fermecător, pentru a o lua de la capăt dimineața, cu nervii și cu invectivele.

Până la urmă, tratatul fu în sfârșit semnat: doamna de Stael avea să-i scrie doamnei Constant, recunoscând astfel căsătoria, care urma să devină publică la trei luni după plecarea ei în America, unde avea într-adevăr intenția să plece. Această concesie a inimii făcută vanității, nu m-a impresionat deloc. Benjamin, tot ascultându-i țipetele și reproșurile, se simți jignit. Până la urmă, doamna de Stael nu mai plecă și căsătoria fu, în sfârșit, recunoscută, dar destul de târziu. Cred că doamna de Stael dorea să-și păstreze unica distracție pe care i-o furnizau discuțiile cu inteligentul ei prieten, nutrind poate dorința de a-l lua cu ea în America. Sau poate că se gândise și la posibilitatea de a se mărita cu el, o dată ajunși dincolo de Ocean, cu atât mai mult cu cât însurătoarea lui cu alta, îi era, în acea epocă, de nesuportat. Adevărul e că între ei exista o legătură mult prea concretă: un copil care era leit taică-său. Îmi amintesc de una din zilele acelea. Ne-am dus cu toții sa luăm masa la domnul de Boigne, la Buissonrond, aproape de Chambery. Soțul meu poftise la masă tot ce era mai distins în oraș, deci și pe prefect. Eram, cu totul, treizeci de persoane. Doamna de Stael stătea alături, de stăpânul casei, prefectul vizavi, alături de mine. La un moment dat, ea îl întrebă, peste masă, ce devenise un oarecare bărbat care fusese subprefect. Acesta îi răspunse că ajunsese prefect și că era un om foarte respectat.

— Îmi pare bine, fiindcă era un băiat de treabă. În general, adăugă ea neglijent, m-am descurcat întotdeauna cu această tagmă de slujbași! I

L-am văzut pe prefect înroșindu-se, apoi pălind brusc. Am simțit cum îmi bate inima până la gât. Doamna de Stael nu păru să-și dea

seama de gafa comisă, și în fond, cred că nici nu urmărise așa ceva. Am consemnat această întâmplare, numai pentru a da prilejul cititorului să observe bizara anomalie a acestui spirit ieșit din comun, ce se dovedea a fi complet lipsit de tact. Îmi amintesc chiar că o dată, de față cu domnul de Boigne și cu o mulțime de lume, m-a întrebat dacă socoteam că; era posibil ca o femeie să fie cinstită, când nu avea nimic comun cu bărbatul ei, când nu nutrea nici măcar o fărâmă de simpatie față de el, insistând asupra acestui lucru, cu atâta lipsă de tact, încât m-a pus într-una din cele mai cumplite situații. Altădată, am văzut-o ținând-o de șa, pe doamna de Caumont, în fața a douăzeci de persoane, și continuând, de față cu toată lumea aceea, o discuție începută mai înainte, prin care susținea că o femeie – care nu era pură și castă, – nu putea fi o mamă bună. Biata doamnă de Caumont trecea prin chinurile iadului. Sigur că doamna de Stael ar fi fost dezolată dacă ar fi băgat de seamă; dar ea se lăsase prea mult târâtă de puterea argumentelor sale ca să mai poată vedea ceva. Sigur că vă veți întreba cum de uitase de propria-i comportare? Nu, nu uitase, dar ea se vedea pe sine ca pe o ființă aparte, căreia geniul îi îngăduia fapte de nescuzat muritorilor de rând. Această lipsă de înțelegere față de sentimentele altora, i-a creat o mulțime de dușmănii pe care nu le merita.

Dar să revin la masa de la Buissonrond; ajunsesem la cel de al doilea fel, totul decurgea așa cum decurge la toate mesele plicticoase, spre marele necaz al mesenilor provinciali, când Elzear de Sabran, văzând dezamăgirea acestora, o întrebă pe doamna de Stael, care se afla la celălalt capăt al mesei, dacă ea socotea că legice civile ale lui Romulus și-ar fi păstrat multă vreme puterea, la Roma, fără legile religioase ale lui Numa. Ea ridică încet capul, înțelese aluzia, răspunse la întrebare printr-o glumă și, pornind de la acest lucru, deveni atât de strălucitoare și de amabilă cum n-o mai

văzusem niciodată. Eram cu toții încântați, dar parcă nimeni nu părea mai încântat decât prefectul, domnul Finot, și el om de spirit. Nu peste mult, cineva îi aduse acestuia o scrisoare foarte urgentă. El o citi și o vârî în buzunar. După-masă, mă luă deoparte și mi-o arătă; era ordinul de a o aduce înapoi pe doamna de Stael, cu jandarmii, din post în post, chiar în clipa în care primea scrisoarea. L-am conjurat să nu facă acest lucru în casa mea. El mă asigură că nu avea intenția, adăugând cu oarecare amărăciune:

— Nu vreau să-și schimbe părerea despre „slujbașii din tagma mea".

Mi-am asumat sarcina să-i spun doamnei de Stael că era vremea să se reîntoarcă la Coppet, iar el se mulțumi să poruncească surugiilor să nu-i dea cai de schimb decât pentru Coppet, cu atât mai mult cu cât doamna de Stael ar fi dorit să dea o fugă și până la Milano.

Ne-am urcat – pentru a ne reîntoarce la Aix – în berlina doamnei de Stael, ea, doamna Recamier, Benjamin Constant, Adrien de Montmorency, Albertine de Stael și eu. Pe drum, ne-a prins o furtună groaznică. Noaptea era ca de smoală și surugiii încurcară drumul; până la Aix, în loc de un ceas și jumătate, am făcut cinci. Când am ajuns, toți erau neliniștiți; o parte dintre ai noștri, care se înapoiaseră cu caleașca mea, sosiseră de trei ceasuri. Din pricina orei târzii și a emoției, era cât pe-aci să nu fim recunoscuți. În caleașcă, nimeni nu și-a dat seama cum trece timpul. Discuția începuse – îmi aduc bine aminte – încă de pe aleea din Buissonrond, despre *Scrisorile* domnișoarei de l'Espinasse, care tocmai apăruseră, și doamna de Stael ne vrăjise pe toți; secondată de Benjamin Constant, ne ținuse pe toți sub vraja cuvintelor ei, încât nimănui nu-i dăduse prin minte să se uite pe geam, afară. A treia zi, plecă cu noaptea în cap, \la Coppet, într-o stare de dezolare și de prostrație,

ca și cum ar fi fost o biată femeie oarecare.

După asta, m-am dus destul de des la Coppet; îmi plăcea grozav demult acolo, cu atât mai mult cu cât eram teribil de răsfățată. Doamna de Stael știa că-mi plăcea să înfrunt pericolele exilului ei și se amuza determinându-mă să sporovăiesc despre societatea din Paris, unde era tot timpul prezentă cu inima.

Viața la Coppet era ciudată. Părea pe cât de trândavă, pe-atât de alandala. Nimeni nu știa unde trebuia să se ducă, ce să facă, cu cine să se întâlnească. Nu se fixa nimic dinainte, în niciun ceaș al zilei. Toate camerele erau vraiște. Dacă începea o discuție într-o odaie, indiferent a cui ar fi fost ea, apoi acea discuție putea ține câteva ceasuri sau câteva zile fără ca cel ce locuia acolo să cuteze s-o întrerupă. A discuta, părea lucrul cel mai important pentru toată lumea. Și cu toate astea, toate persoanele de la Coppet aveau ocupații serioase, iar marele număr de lucrări ieșite de sub pana lor dovedesc acest lucru. Doamna de Stael lucra mult, dar numai când nu avea nimic altceva mai bun de făcut; din păcate, se lăsa întotdeauna sedusă chiar și de cele mai mărunte distracții. Îi plăcea să joace diverse roluri de comedie, să meargă călare, să se plimbe pe jos, să poftească lume la ea, dar mai presus de orice, îi plăcea să stea de vorbă. N-avea un loc anume pentru scris. O mică trusă de marochin verde, pe care și-o așeza pe genunchi sau pe care o căra după sine din odaie în odaie, conținea și lucrările și corespondența ei. De multe ori scria înconjurată de mai multe persoane. Într-un cuvânt, singurul lucru de care se temea, era singurătatea. E uimitor cât de sensibile sunt la un astfel de lucru, tocmai geniile cele mai puternice și cât de mult se lasă ele dominate de singurătate. Doamna de Stael, lordul Byron, Chateaubriand sunt exemple izbitoare în acest sens și tocmai ca să scape de plictiseală și-au ratat viața, când dimpotrivă, ar fi vrut să întoarcă lumea pe dos.

Copiii doamnei de Stael creșteau și ei în mijlocul acestei vieți ciudate. Participau totuși destul de puțin la ea, din moment ce aveau vreme să învețe temeinic, fiindcă acești copii vorbeau, în mod curent, mai multe limbi, se pricepeau la muzică, știau să deseneze și aveau cunoștințe multiple și profunde despre literatura întregii Europe. În rest, nu făceau decât ceea ce le plăcea. Albertine, de pildă, se ocupa îndeaproape de literatura germană și engleză, foarte puțin de muzică și deloc de desen. În ceea ce privește cusutul, sunt gata să pus rămășag că n-ai fi găsit un ac în tot castelul Coppet. Auguste, mai puțin rafinat decât sora sa. Avea preocupări literare și era extrem de talentat la muzică. Albert – pe care doamna de Stael îl poreclise ea însăși „un Lovelace de țară" – desena minunat, dar era oaia neagră a familiei, prin prostia de care dădea adesea dovadă. De altfel a și murit într-un duel, în 1813, în Suedia. Doamna de Stael își judeca pruncii de la înălțimea spiritului ei, marea ei slăbiciune fiind Albertine. Fetița părea deosebit de naivă și de simplă, în ciuda expresiilor pretențioase pe care le folosise încă de când era foarte mică. Îmi aduc aminte că, o dată, mustrată de mama ei, lucru ce nu se prea întâmpla, ea izbucni în lacrimi.

— Ce ai, Albertine? De ce plângi?

— Vai, spuse ea, mă socoteam fericită și iată că am o prăpastie în suflet!

Avea unsprezece ani și vorbea în ceea ce numeam eu „genul Coppet". Asemenea exagerări erau atât de specifice limbii din ținutul respectiv, încât cine trăia acolo, vrând, nevrând și le însușea. Tot la Coppet a început, la un moment dat, să se facă abuz de cuvântul „talent". Toată lumea era ocupată, fiecare cu „talentul" lui, ba chiar și într-o oarecare măsură, și cu cele ale altora. Auzeai de pildă: „Acest lucru nu e pe măsura taleiitului dumitale"; „Acest lucru se potrivește cu talentul meu"; „Ar trebui să te consacri

talentului dumitale"; „Mi-am încercat și eu talentul etc., etc.", fraze care îți răsunau în urechi cam de douăzeci de ori într-un ceas.

Ultima oară când am văzut-o pe doamna de Stael în Elveția, situația ei devenise foarte încurcată. După ce a oferit orașului Geneva spectacolul unor scene deplorabile datorate unei pasiuni pentru un foarte frumos american, domnul O'Brien, ea se retrase din nou la Coppet, cumplit de îndurerată din pricina plecării junelui seducător.

Un tânăr sublocotenent, Rocca, nepotul medicului ei, Bauttigny, se reîntoarse grav rănit, din Spania. Medicul dori să-l ducă undeva, la țară, la aer curat. Doamna de Stael îi spuse medicului să-l aducă pe tânărul Rocca, la, ea, mai ales că fusese coleg de școală cu băieții ei, Băiatul avea o figură încântătoare; ea îl rugă să-i povestească despre Spania și despre grozăviile din acea țară. El îi istorisi tot ce văzuse, cu naivitatea unui suflet cinstit și curat. Ea îl admiră și-l lăudă; tânărul, amețit de laude, se îndrăgosti de ea; fiindcă într-adevăr, numai el era cel îndrăgostit. Doamna de Stael nu simți decât recunoștința pe care o simte orice femeie de patruzeci și cinci de ani, care se vede adorată de un tânăr de douăzeci și doi. Tânărul Rocca începu chiar a-i face scene publice de gelozie, ceea ce nu izbuti decât să-i sporească doamnei triumful. Cirul m-am dus la Geneva, domnul de Rocca era – în: ochii ei – la mare cinste, iarin ochii lumii, atât de ridicol, încât până și ea se simțea uneori stânjenită;. Doamnei de Stael îi plăcea mult, printre altele, să mă audă cântând. Într-o seară, după ce1 am cântat, stăteam în picioare, în dosul pianului, discutând cu câteva persoane, când iată că Rocca – ce se mai slujea încă de o cârjă – străbătu salonul și-mi spuse tare – pe deasupra pianului – pe tonul lui obișnuit, tărăgănat și vorbind pe nas *i*

— Doa-doamnă, doa-doamnă, nu mă așteptam la așa ceva… Doa-doamnă' de Boigne, glasul dum-dumneavoastră, îți mer… îți

merge la inimă!

Înainte însă de a apuca să se întoarcă și să plece șchiopătând, m-am și trezit cu doamna de Stael lângă mine; apucându-mă de braț, îmi spuse:

— Ah, din păcate nu prea știe să vorbească!

Aceste cuvinte m-au izbit aidoma unui strigăt de durere scos de o femeie de spirit care s-a încurcat ’ cu un prostănac. Cu atât mai mult, cu cât doamna de Stael începuse a se plânge că se simte prost, fiindcă din păcate, această legătură avusese urmări care – sunt ferm convinsă – au contribuit în mod sigur la moartea ei. A suferit îngrozitor în timpul acelei sarcini fatale, al cărui secret a fost totuși apărat cu strășnicie. Copiii ei au crezut – în mod sincer: – că suferea de hidropizie. Spionată cum era de o poliție atât de nemaipomenit de activă, e pur și simplu de necrezut, cum de nu i-a fost descoperită taina. A continuat să primească lume, ca de obicei, spunându-le însă tuturora că era bolnavă; de îndată ce-a născut, a părăsit locul în care suferise atâta și care-i devenise insuportabil, ștergând orice urmă a celor întâmplate. Având în vedere ura pe care o nutrea împăratul față de ea, sigur că de îndată ce-ar fi aflat ceva, fie chiar și o simplă bănuială, s-ar fi grăbit să încredințeze totul, jurnalelor. Din fericire, taina a fost bine păstrată și aparențele complet salvate, ceea ce dovedește încă o dată că, dacă ai minte, știi să ieși din orice încurcătură.

Sigur că s-ar fi putut mărita cu tânărul Rocca, dar asta ar fi fost ultima posibilitate la care ar fi recurs. Nu s-a hotărât decât pe patul de moarte și numai la rugămințile fiicei sale, ducesa de Broglie, să-i dezvăluie acesteia existența micului Rocca.

Domnul și doamna de Broglie, împreună cu August de Stael, făcură tot ce le stătură în putință ca acest mic frate al lor să fie recunoscut ca moștenitor legitim al mamei lor. Înclin să cred că

această ultimă aventufă a mamei sale a determinat-o pe doamna de Broglie să se convertească la metodism. Cât despre domnul Rocca, cmpă ce a însoțit-o pretutindeni pe doamna de Stael – care l-a tolerat numai datorită devotamentului său pătimaș, fiindcă se simțea destul de plictisită și de încurcată de prezența lui, era oarecum mișcată de' dragostea pe care o nutrea față de ea – s-a prăpădit și el, de durere, la șase luni după moartea ei, dovedind astfel slăbiciunea și patima pe care le avusese față de această femeie.

Lucrul e de altfel explicabil. Doamna de Stael fusese, probabil mai mult decât încântată că mai poate inspira un sentiment atât de puternic, la vârsta ei, și mai ales cu urâțenia ei, lucru care o mâhnise cel mai tare în decursul vieții sale. Din pricina asta, se obișnuise să nu spună niciodată despre o femei că e urâtă sau frumoasă. După ea, o femeie era sau nu „înzestr'ată cu avantaje exterioare". Adoptase această frază, și era primejdios să spui, în fața ei, că cutare persoană era urâtă, fiindcă riscai să-i creezi o impresie dezagreabilă.

M-am lăsat furată de amintiri și poate că am vorbit prea mult despre relațiile de prietenie cu doamna de Stael. Nu știu dacă am izbutit s-o fac cunoscută mai bine, dar mi-am adus eu însămi aminte de o mulțime de lucruri care-mi sunt nespus de dragi. De altfel e cu neputință ca cel care a întâlnit-o pe doamna de Stael, s-o uite. După părerea mea, era mult mai abilă la vorbă decât la scris. Vorbea, de pildă, despre toalete, cu tot atâta interes ca despre cine știe ce lucru important; așa cum s-a mai spus, făcuse din conversație o artă în care atinsese perfecțiunea. Totodată, era și o femeie foarte pricepută în afaceri, căci niciunul dintre ai ei nu îndurase niciodată, niciun fel de lipsuri. Dând impresia că nu se îngrijea câtuși de puțin de averea ei, pe care o bănuiai a fi într-o dezordine cumplită, dimpotrivă, se îngrijea și încă atât de atent, încât la moartea ei, s-a constatat că-și lăsase averea într-o ordine perfectă și că sporise considerabil.

Exilul a fost pentru ea cea mai cumplită pedeapsă și – sub Napoleon – exilul era întotdeauna însoțit de toate acele mici jigniri și neplăceri care izbutesc, până la urmă, să ți-l facă insuportabil; cu atât mai mult cu cât toți cei din jur se străduiau să te facă să-l simți din plin. Aceasta a fost zăbala care a exercitat cea mai puternică frână asupra acelei părți din societatea franceză desemnată de împărat sub numele de „foburgul Saint-Germain". Am cunoscut multe persoane exilate care aveau gusturi, obiceiuri, avere, situații diferite; toate însă exprimau aceeași cruntă desperare care slujea celorlalți drept un avertisment salutar. Așa că erai cum nu se poate mai prudent în acea epocă.

Capitolul V

Distracții la Coppet.

— Exilul lui Mathieu de Montmorency și al doamnei Recamier.

— Doamna de Chevreuse.

— Purtarea ei la Curtea imperială.

— Exilul și moartea ei.

— Bal cu prilejul căsătoriei marelui duce de Bade.

— Costumul împăratului.

— Discuție ciudată. – Eticheta de la Curtea imperială.

— Bal cu ocazia nașterii regelui Romei. – împărăteasa MariaLuiza. – împăratul vrea să fie grațios.

I-am reproșat întotdeauna doamnei de Stael de a-și *fi* târât prietenii în acel nenorocit exil pe care ea îl îndura cu atâta greutate. În timpul anului 1808, Coppetul fusese mai strălucitor ca niciodată; prințul August: al Prusiei stătuse acolo o bună bucată de vreme. Era teribil de îndrăgostit de doamna Recamier. Mulți străini/ și mai mulți francezi se grupaseră în jurul strălucitoarei: și spiritualei opoziții a doamnei de Stael. Această societate despărțindu-se, răspândise în întreaga Europă cuvintele și ideile prin care această femeie stigmatiza câivnuirea lui Napoleon. Prințul August le răspândise în Prusia unde toți erau foarte avizi să și le însușească. Toți cei care stătuseră în acea vară la Coppet, își dădură întâlnire pentru vara următoare. Împăratul, informat de ceea ce se petrecea acolo, simțise cum îl apucă din nou furia împotriva doamnei de Stael și hotărî ca asemenea reuniuni să nu mai aibă loc, își anunță intențiile, destul de tare, pentru ca prietenii doamnei de Stael să fie puși în gardă, între alții, doamna Recamier și Mathieu de Montmorency. Amândoi mi-au vorbit despre acest lucru; am convenit ca – în interesul doamnei de Stael – să lăsăm să treacă

această furtună, să ne abținem să mergem la Coppet și să facem uitată vara precedentă, prin liniștea celei care începea.

Mathieu și doamna Recamier scriseră împreună o scrisoare în acest sens, pe care o încredințară domnului de Châteauvieux, căci în acea vreme nimeni n-ar fi cutezat să trimită o astfel de scrisoare prin poștă. În mânia ei, doamna de Stael uită de orice prudență; încredință primului curier, un răspuns plin de mâhnire și de reproșuri, încheind cu această frază: *„Până acum n-am cunoscut decât rozele exilului; le era sortit tocmai persoanelor pe care le iubesc cel mai mult, să-mi arate și spinii sau mai curând să-mi înfingă un pumnal în inimă dovedindu-mi că eu nu sini decât un prilej de spaimă și de respingere”.*

Doamna Recamier și domnul Montmorency nu mai ezitară și plecară. Mathieu ajunse la Coppet cu douăsprezece, ore înainte de ordinul de exilare care-l obliga să plece în Valence*28.* Doamna Recamier încă nu ajunsese; August de Stael, ieși înaintea ei, o întâlni în Jura, și-i explică îndelung, că ordinul de exilare negăsind-o la Coppet, poate că va putea fi revocat. Ea porni îndărăt spre Paris, însoțită de o foarte tânără verișoară pe care o creștea de mai mulți

---

[28] Exilul doamnei Recamier și al lui Mathieu de Montmorency a început în august 1811. Există deci o eroare în datele indicate de doamna de Boigne. Și acum să încercăm să restabilim adevărul: în 1807 a fost vara în care a venit la Coppet prințul August al Prusiei. în 1808, doamna Recamier nu se duce la Coppet, avînd în vedere că vara din 1807 displăcuse profund lui Napoleon în 1809, doamna Recamier se întîlnește cu doamna de Stael la' Lyon, apoi o însoțește pînă la Coppet. în 1810, doamna Recamier își petrece vara la Aix-en-Savoie, după care se întîlnește cu doamna de Stael la castelul Chaumont-sur-Loire, aproape de Blois; apoi tot grupul se îndreaptă către Fosse, la domnul de Salaberry, unde cele două doamne își petrec restul verii (n. ed. fr.).

ani și al cărei tată avea o slujbă măruntă la Dijon. Sosind, îl găsi pe tatăl fetei în ușa hanului; el îi explică, în câteva cuvinte, că era plin de recunoștință pentru bunătatea ei, dar că nu mai putea să-și lase fata, „fără să se compromită", alături de o persoană exilată, așa că i-o luă. Doamna Recamier își continuă singură drumul spre Paris. Ajunse pe la miezul nopții. Domnul Recamier, când o văzu, începu să tremure, – Dumnezeule, ce faci aici? Trebuia să fii la Châlons, urcă repede în trăsură și pleacă.

— Nu mai pot, am petrecut două nopți pe drum, sunt frântă de oboseală!

— Atunci odihnește-te! Am să dau porunci ca trăsura să fie gata pentru ora cinci dimineață!

A doua zi, doamna Reamier plecă într-adevăr; se duse la doamna de Catalan care o consolă și-o răsfăța, însoțind-o la Châlons cu un devotament pe care l-am putea numi eroic; căci ați văzut ce spaimă inspira exilul, sufletelor de rând. Acum, la drept vorbind, acest exil atât de temut, se mărginea la alungarea din Paris a unor persoane cât și din jurul Parisului pe o rază de patruzeci de leghe. La început fusese desemnat un loc special, dar în curând acest exil se îmblânzi, în sensul că te puteai stabili oriunde voiai, atât în afara Parisului, cât și *An* împrejurimile sale. Dar prestigiul puterii imperiale /era atât de mare, încât dacă aveai ghinionul să-i displaci lui Napoleon, erai expus, pretutindeni, la tot felul de jigniri și ofense zilnice.

Soarta doamnei de Stael se agravă din nou. Nu numai că rămase exilată în continuare la Coppet, dar ca să te duci s-o vezi, aveai nevoie de un permis special al prefectului. Având de suportat aceste noi dificultăți, pretextând sănătatea ei șubredă, obținea uneori aprobarea de a sta o bucată de vreme la Geneva, unde am întâlnit-o și eu – după cum v-am spus – de câteva ori.

Doamna Recamier stătu o vreme la Châlons, apoi la Lyon, după

care plecă, în sfârșit, în Italia, unde se mai afla încă la căderea Imperiului.

Exilul mă obligă – cum e și firesc – să vorbesc despre unele dintre victimele sale: tânăra, frumoasa și extravaganta doamnă de Chevreuse. Am spus mai înainte că ocupa un loc cu totul aparte în ceea ce se numea pe atunci „vechiul regim". Împăratul nu admitea ca vreuna din notabilitățile „vechiului regim", să nu facă parte din Curtea lui și, cu toate că ducele de Luynes a fost senator și a adus mari omagii șefului Statului, atitudinea independentă a nurorii Sale, a fost imediat observată și sigur că a displăcut. Numită doamnă de onoare a împărătesei, ea a refuzat; împăratul a insistat, chemând-o la el, și combătându-i, jumătate în serios, jumătate în glumă, toate motivele pe care le-a invocat. Până la urmă, a ajuns s-o amenințe că familia ei va răspunde pentru capriciile sale. N-avea decât să consulte zidurile castelului din Dampierre care aveau să-i spună că nu aparțineau familiei de Luynes, decât prin confiscare; după care adăugă că ar fi prudent să nu uite acest lucru.

Doamna de Chevreuse se văzu silită să accepte. Nu se poate nega că în urma acestei constrângeri, împăratul nu s-a purtat totuși frumos cu ea. Punea chiar un soi de cochetărie în atitudinea sa față de ea, încercând s-o atragă de partea lui. Ea, în schimb, era veșnic bosumflată, atât față de el, cât mai ales față de împărăteasa Josephine și față de doamnele ei de onoare pe care le trata cu un imens dispreț. Nu că n-ar fi fost de un neam tot atât de mare ca și ea, ci pentru că le vedea cu câtă tragere de inimă își îndeplineau îndatoririle față de împărătească. Nu-și făcea slujba decât în ultima clipă, după ce epuizase toate pretextele. Nu apărea niciodată la Palat, când se putea dispensa de acest lucru; într-un cuvânt, era cât se poate de cutezătoare.

Atâta timp cât-a trăit ducele de Luynes, a izbutit să mențină un

soi de respect în jurul lui; dar, după moartea sa, doamna de Chevreuse – care-i manevra cum voia pe soacră-sa și pe bărbatul ei – făcu o mie de boacăne. Între altele, îmi aduc aminte că în ziua unei mari serate ce urma să aibă loc la palatul Luynes, ea îi fixă locul domnului de Talleyrand vizavi de bustul lui Ludovic al XVI-lea, plasat pe o consolă și înconjurat de candelabre și de o mulțime de vaze cu crini, alcătuind un fel de mic altar. Ne duse pe toți să ne arate acest lucru, cu bucuria unei fetițe de pension. Cum nișa mi s-a părut de prost gust mai ales periculoasă, i-am spus-o fără jenă.

— Ce vrei! mi-a răspuns ea, mă răzbun și eu cum pot pe „micul ticălos" (așa îi spunea ea marelui Napoleon).

În scurtă vreme, reuși să se facă detestată de toată Curtea. Numai împăratul mai continua s-o apere. Când bătrânii suverani ai Spaniei sosiră în Franța, după evenimentele de la Madrid, li se asigură un serviciu de onoare. Doamna de Chevreuse primi ordin să stea pe lângă regina Charlotte; ea refuză în scris, spunând că-i era de ajuns că era sclava împărătesei și că nu mai voia, să fie și temniciera reginei Spaniei. Doamna de La Rocnefoucauld, căruia îi fusese adresată această scrisoare, /i-o du-se împăratului, iar acesta semnă pe loc ordinul' de exilare.

Toată lumea credea că, după ce doamna de Chevreuse făcuse tot ce putuse pentru a și-l atrage, avea să suporte cu fruntea sus această măsură. Dar lucrurile se petrecură exact pe dos: după ce primul moment de exaltare trecu, ea se simți atât de copleșită, încât n-a existat demers, protest, rugăminte pe care să nu le fi încercat pentru a reintra în grațiile împăratului. Pe măsură ce nădejdile i se spulberau, sănătatea i se șubrezea și ea, încât până la urmă, biata doamnă de Chevreuse muri în cel de al treilea an de exil. Locuise, rând pe rând, la Luynes, Lyon și Grenoble, ducând pretutindeni cu ea acea fire capricioasă care a fost nenorocirea vieții sale.

Fără să fi fost prietene, eram totuși destul de apropiate. În timpul șederii sale la Grenoble, știind că mă aflam în Savoia, îmi scrise cât de mult regreta că dificultățile pe care le avea de întâmpinat o persoană exilată, o împiedecau să vină să mă vadă. I-am răspuns că voi veni eu la Grenoble. Într-adevăr, m-am îndreptat către acel oraș – fapt care mă obliga să fac patruzeci de leghe în plus – plecând din Chambery. Am anunțat-o pe doamna de Chevreuse, menționând ziua când voi sosi la Grenoble. Bătrâna ducesă de Luynes mă aștepta la hotelul unde urma să trag. Doamna de Chevreuse – îmi spuse ea – era atât de bolnavă, încât nu fusese în stare să vină să mă vadă, nici măcar să mă întâmpine, dar vizita mea avea, desigur, să-i facă o mare bucurie, a doua zi dimineață. După un ceas, aflându-mă la fereastră, am văzut-o într-o caleașcă pe doamna de Chevreuse, îmbrăcată în roșu și mi se pare că și în alb, plină de podoabe și de bijuterii, dar atât de slabă și de palidă incit părea fantoma celei care fusese odinioară. Întrebându-l pe unul dintre valeți, cine era doamna, acesta îmi răspunse:

— E doamna de Chevreuse care se duce la spectacol; Se duce zilnic la teatru.

Procedeul ei față de mine mi s-a părut foarte ciudat. M-am gândit totuși că era mult prea nefericită, ca să-i mai reproșez ceva. A doua zi, biata doamnă de Luynes veni să-mi spună că doamna de Chevreuse nu dormise toată noaptea, că în acel moment tocmai adormise, și că pe seară va veni în mod sigur să mă vadă. Mi-am exprimat regretul de a nu-mi mai putea prelungi șederea în acel oraș, mi-am chemat trăsura și am plecat. Adevărul e că doamna de Chevreuse nu voia să văd în ce hal se schimbase de când plecase de la Curte. În afară de exil, doamna de Chevreuse mai avea un necaz care-i otrăvea Viața. Avea un păr de un roșu nemaipomenit. Era convinsă că toată lumea credea că și-l vopsește și era atât de

preocupată de acest lucru incit, cu două ceasuri înainte de a muri – cum părul îi mai crescuse în timpul bolii – porunci să fie rasă în cap, iar părul său fie aruncat în foc, în fața ei. Copiii ei – având nefericirea de a avea niște plete de un roșu tot atât de aprins ca și al ei, mamei lor îi era silă să-i privească. Deși avea o mulțime de ciudățenii – datorate, în parte, sâmburelui de nebunie moștenit din familie, în parte, răsfățului exagerat al soacrei sale, doamna de Luynes

— Doamna de Chevreuse avea și multe calități: era inimoasă, mândră, destul de originală, fără însă a fi pretențioasă, spunea adesea lucrurilor pe nume, ceea ce o făcea picantă, iar atunci când voia, știa să fie deosebit de amabilă și de binevoitoare. A fost singura persoană „silită" să facă parte din Curtea imperială. Totuși, i-ar fi fost foarte ușor să fie ceva mai rezervată. Exilările

— Cu excepția a două sau trei – prilejuite de răzbunări personale – nu cădeau de obicei decât pe capul celor, cu gura prea mare sau de o ostilitate atât de fățișă, încât nimic nu-i mai putea ține frâu. Atunci urmau rugămințile și ploconirile. Doamna de Balbi a făcut însă excepție de la această regulă. Exilată din Paris, disprețuită pe față de împărat, ea n-a îngăduit nimănui să încerce nici cel mai mic demers, nici pentru a se explica, nici pentru a cere iertare. S-a dus foarte liniștită și s-a instalat la Montauban, a trăit în cea mai deplină înțelegere cu autoritățile, evitând astfel șicanele pe care acestea i le-ar fi putut face și a rămas în acel loc până la Restaurație, cu tot atâta calm pe câtă demnitate, suferind astfel mult mai puțin din pricina exilului, decât persoanele care nu știau cum să se mai agite ca să-i pună capăt. În acea perioadă, m-au întrebat și pe mine, mulți, cum de nu fusesem exilată.

— Pentru că, le-am răspuns, nici n-am alergat cu limba scoasă după așa ceva, dar nici nu m-am speriat de exil!

Într-adevăr, casa mea era una dintre cele în care se vorbea foarte liber. Primeam multă lume, cu tot felul de vederi politice, dar eram la fel de politicoasă cu toți. Părerile mele erau cunoscute, dar n-am comis prostia de a le trâmbița în gura mare. Și mai ales, nu puneam la cale niciun fel de intrigi cu niciun fel de conspiratori sau de agenți plătiți, meniți să tulbure liniștea și ordinea, agenți față de care tata avea un dispreț fără margini, pe care mi-l mărturisise adesea. Corpul diplomatic venea mereu în casa mea; contele Tolstoî și contele de Nesselrode stăteau mai tot timpul la mine „la fel ca și familia Semffts și contele de Met terni ch. După ce au fost înlocuiți de prinții de Schwarzenberg, de Kurakin etc. Acest nou corp diplomatic s-a îndepăr-. Tat vădit de opoziție și a rămas fidel Curții imperiale.

Manifestările slugarnice ale străinilor față de noilemărimi ale țării ne stârneau hohote de râs. Îmi aduc amintecă bătrânul conte de Romanzow, cancelar al Rusiei, se scuză într-o seară în care era invitat la mine, că în-, târziase fiindcă fusese reținut de „monseniorul? arfucan— celar". Pentru noi, cărora nu ne trecuse niciodată prin minte să-l numim pe acel om altfel decât Cambaceres, acel titlu ni se păru din cale-afară de straniu. Dar lucrurile începeau să devină încetul cu încetul obișnuite și, dacă Imperiul ar mai fi durat câțiva ani, probabil că am fi adoptat și noi acest titlu, așa cum le adoptasem și pe cele ale familiei imperiale.

Eu nU aveam relații directe cu Curtea, ci numai prin intermediul lui Fanny Dillon. Împăratul își asumase sarcina s-o mărite. Ea se ținea scai de el, ca nu cumva să-și uite această promisiune. Felul naiv în care i-o amintea, îl amuza grozav, deși numai la ea nu-i era mintea. Căsătoriile domnișoarelor de Beauharnais și Tasfeher cu marele duce de Bade și cu prințul domnitor de Aremberg, făcuseră să-i crească și ei pretențiile. S-ar fi resemnat totuși să se mărite și cu

prințul Alphonse Pignatelli, fiul cel mai mic al familiei de Egmont. Nu știu dacă acest mariaj s-ar fi realizat, fapt e că pretendentul a murit. După asta, împărăteasa Josephine a început a-î vorbi, rând pe rând, despre prințul Aldobrandini, care urma să devină rege al Portugaliei, apoi despre ducele de Medina-Sidonia; fata trecu printr-un moment de neliniște când se vorbi chiar și despre prințul de Neufehâtel. În sfârșit, în primăvara anului 1808, ea îmi mărturisi teama că va fi silită să se mărite cu prințul Bernard de Saxa-Coburg, care i se părea prea nemțotei.

Pe la jumătatea verii, doamna de Fitz-James se stinse în brațele mele, după o lungă zăcere, ca urmare a necazurilor pricinuite de soțul ei. Când văzu că nu mai poate fi salvată, el regretă amar și – cred – sincer, răul pe care i-l făcuse. Ultima ei rugăminte a fost să am grijă de mamă-sa, pe care am adus-o la Beauregard, împreună cu Fanny. În aceeași zi, împărăteasa sosea la Marsac. În ciuda doliului, a treia zi Fanny se duse la Saint-Cloud, de unde se întoarse disperată, împărăteasa îi spusese foarte clar, că împăratul i-l sor tise ca soț pe generalul Bertrand. Căderea era mare și ea' o simțea mai bine ca oricare. Plângea cu hohote, câ'nd iată că Napoleon intră la împărătească. Ea cuteză să-i reproșeze că o înșelase în nădejdile sale și, mâniindu-se din ce în ce, ajunse chiar să-i spună:

— TCum, sire, cu Bertrand? Cu Bertrand, maimuța Papei?

Aceste vorbe îi pecetluiră soarta. Împăratul i-o tăie, scurt:

— Destul, Fanny! și ieși din apartament.

Împărăteasa îi făgădui că se va strădui să-l facă să-și schimbe părerea. Și ei i se părea că Bertrand era mult prea puțin important pentru a se însura cu o rudă a împărătesei, la care aceasta ținea foarte mult. Îi făgădui un răspuns, la sfârșitul săptămânii. Biata Fanny petrecu acel interval, plângând întruna. La data fixată, se reîntoarse la Saint-Cloud, hotărâtă să-l refuze pe Bertrand, fie cern

fi. Se întoarse de acolo, acceptându-l pe Bertrand și împăcată cu soarta care-o aștepta. Împărăteasa îi mărturisea că avea planuri mari în legătură cu el, fluturându-i prin fața ochilor chiar și un ducat. Seara fu extrem de ocupată, tot căutând un nume care să-i sune cât mai frumos în ureche, dar pe care, din păcate, nu l-a mai obținut niciodată. Mi-am zis întotdeauna că probabil aceasta fusese răzbunarea împăratului, pentru acea nefericită poreclă de „maimuța Papei". Întrevederea avu loc la Beauregard. Cum doamna. Dillon nu vru să fie de față, mi-am asumat această sarcină. N-am văzut în viața mea o logodnică mai bosumflată și mai împopoțonată, care să se prezinte viitorului ei soț. Generalul nu fu respins; la o lună după moartea doamnei Fitz-James, doamna Dillon își conducea fiica la altar, cu o silă pe care, nu încerca nici măcar să și-o ascundă. Căsătoria civilăavu loc la mine, la Paris, iar. Nunta la Saint-Leu, la regina Olandei. Am fost și eu invitată, dar am invocat nu știu ce pretext și nu m-am dus. Și acum, să încercăm să-l judecăm just pe acest Bertrand. Era într-adevăr, un om foarte mărginit, dar foarte cinstit. A fost un bărbat și un ginere la fel de bun; ne-am înțeles întotdeauna cum nu se poate mai bine, cu el. S-a zis că era un militar foarte priceput. Împăratul era un foarte bun judecător și-l prețuia, dar eu cred că de fapt, cel mai mare merit al lui era devotamentul orb și fără margini. Plimbările lui Fanny Dillon la Saint-Cloud, se făceau, bineînțeles, cu caii, cu trăsura și cu oamenii mei. Într-o zi, când un furier al Palatului, îi indica unde să tragă, vizitiul meu îi spuse:

— După mine, n-ai decât să mă așezi unde vrei; puțin îmi pasă fiindcă nu venim niciodată aici cu plăcere.

Asta îmi aduce aminte de vorbele unei santinele, rostite câțiva ani mai târziu, într-un moment în care Curtea era plină de suverani veniți în vizită. Slujbașul de serviciu, adresându-se unui vizitiu care

se oprise în curtea de la Tuileries, îi strigă:

— Hei, cară-te de-acolo! Dacă stăpânul tău nu-i rege, nu poți staționa acolo!

Împăratului îi plăcu această întâmplare, fiindcă printre regii care erau tratați astfel, erau și unii adevărați.

L-am văzut adesea pe Napoleon, fie la spectacol, fie trecând cu trăsura, dar în apartamentele sale nu l-am văzut decât de două ori.

Orașul Paris dădu un bal cu prilejul căsătoriei prințesei de Bade. Împăratul ținu să dea și el unul la Tuileries, unde au fost invitate și o mulțime de persoane care încă nu avuseseră cinstea de a fi prezentate la Curte. Câteva femei tinere, printre care mă număram și eu, am primit invitații deși nu luasem parte la balul de la Primăria Parisului. Ținurăm un mic consiliu de familie și ajunserăm la concluzia că trebuia să mă duc. Se dansa în Galeria Dianei și în Sala Mareșalilor. Oaspeții erau poftiți, fie în galerie, fie în sală, după culoarea invitațiilor. Eu am fost îndreptată către Galeria Dianei. Curtea trecea, rând pe rând, dintr-o sală într-alta. Împărăteasa, prințesele, doamnele de onoare, șambelanii, toți foarte împodobiți, se țineau după împărat care se așeză pe un fel de estradă pregătită dinainte. După ce asistă la un soi de balet, împăratul coborî singur de pe estradă și începu a face înconjurul sălii, adresându-se exclusiv femeilor. Purta costumul imperial (la care a renunțat destul de repede), vestă, pantaloni de satin alb, pantofi albi cu rozete de aur, o haină de catifea roșie, gen Francisc I, brodată cu aur pe la toate cusăturile, iar pe deasupra, spada scânteind de diamante. Ordinele și medaliile, erau și ele doldora de diamante, iar pe cap purta o tocă cu pene, înconjurată cu o panglică lată, bătută în diamante. Costumul în sine era frumos, dar nu pentru el, care era scurt, gras și dizgrațios prin mișcările bruște pe care le făcea. Ca să vă spun adevărul, mi s-a părut groaznic; semăna leit cu regele de caro din

cărțile de joc. Eram așezată între două femei pe care nu le cunoșteam. Intrebând-o pe prima cum o cheamă, aceasta îi răspunse că era „fiica lui Foacier". „Aha!" zise el și trecu mai departe. Conform uzanței, mă întrebă și pe mine cum mă cheamă. I-am spus.

— Locuiți la Beauregard?

— Da, sire.

— E un loc frumos, soțul dumneavoastră i-a ajutat pe mulți dintre supușii mei, dându-le de lucru și aducând în felul acesta un serviciu important țării. Sunt recunoscător tuturor oamenilor care dau de lucru muncitorilor. A fost în serviciul Angliei?

N-am apucat decât să spun „da", că el a și reluat:

— De fapt, n-a fost, fiindcă e savoiard, nu-i așa?

— Da, sire.

— Dar dumneavoastră, dumneavoastră sunteți franțuzoaică nu-i așa? De altfel aveți unele drepturi la care nu se renunță chiar atât de ușor.

M-am înclinat.

— Ce vârstă aveți?

I-am spus.

— Și pe deasupra mai sunteți și sinceră! Deși păreți mult mai tânără.

M-am înclinat din nou. Făcu o jumătate de pas, apoi reîntorcându-se și revenind lângă mine, îmi șopti pe un ton confidențial:

— N-aveți copii, nu-i așa? Știu bine că nu e vina dumneavoastră, dar faceți în așa fel ca să aveți, credeți-mă! Vă dau un sfat bun!

Am rămas cam încurcată. M-a privit o secundă, surîzând grațios, apoi a trecut la vecina mea.

— Numele dumneavoastră?

— Fata lui Foacier.

— Încă o fată a lui Foacier? și-și continuă drumul.

Mi-e cu neputință să redau disprețul aristocratic cu care rostise acea frază: „încă o fată a lui Foacier?", rostită de buzele imperiale. După ce a făcut înconjurul sălii, împăratul s-a reîntors lângă împărăteasă și toată ceata aceea plină de aurării a plecat fără să se amestece cu plebea. La nouă seara, totul se isprăvise; invitații puteau să rămână și să dansese, dar Curtea se retrăsese. I-am urmat exemplul, izbită de asemenea capricii imperiale. Văzusem și alți monarhi, dar niciunul nu și-a tratat cu atâta nepolitețe invitații.

La mulți ani după această întâmplare, am asistat la un alt bal dat cu prilejul botezului micului rege al Romei. Cred că aceasta a fost ultima serbare imperială. Fusese dată la Tuileries, în sala de spectacole. Nu participa decât Curtea. Persoanele care nu fuseseră încă prezentate, aveau invitații în loje. Eram vreo douăsprezece femei din opoziție și ne-am văzut silite să recunoaștem că totul era magnific. Era pentru prima oară când vedeam o serbare la care bărbații erau îmbrăcați în haine civile și nu în uniforme. Uniformele fuseseră proscrise. Bătrânii noștri militari aveau un aer stânjenit, dar tinerii – și mai ales domnul de Flahaut —

rivalizau cu Archambault de Perigord. Femeile erau și ele minunat împodobite. Împăratul, urmat de alaiul său, străbătu sala îndreptându-se către estrada din fund. Mergea înainte și atât de repede, încât toată lumea, inclusiv împărăteasa, erau obligați să alerge pentru a ține pasul cu el. Asta nărui orice demnitate și grație, dar acel fâșâit de mătăsuri, acei pași alergători, îi confereau ceva din măreția unui cuceritor, care-i stătea bine. Părea într-adevăr stăpânul tuturor acelor minunății. Nu mai era stânjenit de costumul lui imperial; căci o simplă uniformă, fiipd singurul militar în marea aceea de civili, îl făcea și mai lesne de remarcat; veșmântul acela simplu spunea mult mai multe decât ar fi spus cele mai alese,

broderii din lume. Vru să fie cât mai amabil și mai politicos și mi se păru într-adevăr mult mai delicat decât la celălalt bal. Împărăteasa Maria-Luiza era o femeie drăguță, destul de tânără, dar cam prea roșie în obraz. În ciuda toaletelor și a bijuteriilor sale, avea o figură comună, lipsită de personalitate. Urmă un cadril dansat de prințesele și de doamnele de la Curte, din care multe îmi erau prietene. Am zărit-o și pe prințesa Borghese care mi s-a părut cea mai încântătoare femeie pe care am văzut-o vreodată, în viața mea; căci în afară de o frumusețe absolut desăvârșită, avea o înfățișare atât de candidă, un aer atât de virginal pe care-l putea râvni chiar: și cea mai tânără și mai pură fată. Dacă ar fi să dăm crezare bârfelor, se pare că nimeni n-ar fi avut dreptul mai puțin la un asemenea aer, decât ea.

Împăratului îi plăcea ca femeile pe care dorea să le atragă la Curtea sa, să aibă ocazia să vadă toată această pompă. Din când în când, arunca priviri furișe către loje. A rămas vreme îndelungată sub loja mea, evident, în mod intenționat. În concluzie, cu timpul intrase atât de mult „în lumea noastră", încât ajunsese să nu-i mai pese de ceea ce se petrecea în afară.

Ducesa da Courlande.

— Contesa Edmond de Perigdțd, – Domnul de Taileyrand.

— Cardinalul Consalvi.

— Serbările! date cu prilejul însurătorii împăratului. – Unchiul meu, episcopul de Nancy, numit arhiepiscop al Florenței.

— Trista urm&re a acestei numiri.

— Rezistența lui Alexis de Noailles. – 'brevetele de sublocotenent.

— Doamna de Cayla.

— Jules de Polignac.

Deși în anii care se scurseseră între aceste serbări, despre care am

vorbit, cele două societăți – ale vechiului și ale noului regim – fuseseră, cu dibăcie, separate, ele se întâlneau totuși acasă la ambasadori și la oaspeții străini. Îmi amintesc astfel, că am văzut o dată, toată Curtea imperială la un magnific bal dat de duceăa de Courlande. Aceasta se stabilise la Paris, cu prilejul. Căsătoriei fiicei sale mai mici, cu contele Edmond de Perigord. Nu știu dacă pasiunea ducesei de Courlande pentru prințul de Taileyrand a fost urmarea acestei căsătorii.

Doamna Edmond, devenită un personaj aproape istoric, sub numele de ducesa de Dino, fusese încă de copilă de o frumusețe neasemuită, deosebit de drăgălașă și de politicoasă; nici nu ieșise bine din copilărie fei începuse a da dovadă de o inteligență sclipitoare. Avea toate calitățile, în afară de cea de a fi naturală. Deși era lipsită de acest farmec – poate cel mai mare al tinereții – îmi plăcea foarte mult. Mama sa, ocupată cu propriile ei aventuri, o lăsase în grija unui bătrân profesor iezuit, care făcuse din ea o școlăriță disciplinată și foarte instruită. Cerul o făcuse frumoasă și spirituală, dar partea morală, educația practică și exemplele îi lipsiseră cu desăvârșire sau, mai curând, tot ceea ce inteligența ei precoce observase în juru-i, nu era de natură să-i insufle idei sănătoase în ceea ce privește îndatoririle pe care le are de îndeplinit o femele. Poate că ar fi scăpat de primele capcane pe care ți le întinde viața, dacă soțul ei s-ar fi dovedit un bărbat capabil, pe care ea să-l poată iubi și stima. Dar acest lucru n-a fost cu putință, întrucât distanța dintre ei era mult prea mare. Insist asupra acestor reflecții pentru că sunt convinsă că de oricâtă superioritate te-ai bucura în ochii lumii, felul cum te comporți este aproape întotdeauna rezultatul circumstanțelor înconjurătoare. Cutare femeie, care a dat prilejul să se vorbească atâta despre ea, ar fi fost – într-un alt mediu – o soție fidelă și o mamă desăvârșită. Cred cu

tărie, în educația și în exemplul familiei. Când îți petreci copilăria în niște principii de o perfectă sănătate morală, rostite simplu, și puse fără încetare în practică, se alcătuiește în jurul unei tinere un fel de rețea a cărei forță ea n-o simte, dar care – cu timpul – devine un fel de a doua natură. E nevoie de un mare grad de perversitate pentru a încerca să rupi această rețea. Să fim deci un pic mai indulgente cu cele care se lasă pradă ispitelor, fiindcă n-au primit de copile o educație care să le ferească de ele.

Am rostit mai înainte numele domnului de Talleyrand, dar nu cutez să vorbesc despre el. Nu voi încerca să ponegresc un personaj care acum aparține Istoriei; ea e cea mai în măsură să pună într-un taler al balanței cusururile și nedreptățile omului în sine, iar în celălalt, serviciile pe care le-a adus omul de Stat, și să le cântărească.

În toată această mâzgăleală, în care mă amuz făcând să-mi treacă prin fața ochilor – aidoma unor umbre chinezești – fără nicio ordine sau continuitate, diferite amintiri care mi-au rămas întipărite în memorie, mă opresc cu mult mai multă plăcere la împrejurările care mi s-au părut demne de a fi relatate și nu la cele care nu spun nimic. Personajele istorice nu intră în vederile mele, decât dacă au fost în relații de amiciție cu mine; sau dacă am primit de la ele informații exacte pe care le-am putut verifica. În acea epocă, mă găseam exact în situația publicului, și anume a publicului răuvoitor față de prințul de Benevent 1; poate că mai târziu, voi avea totuși prilejul să vorbesc despre Talleyrand. Să vedem cum vor evolua lucrurile.

Cardinalii, dispersați prin toată Franța, primiră permisiunea sau mai curând ordinul de a veni la Paris în perioada căsătoriei împăratului cu arhiducesa MariaLuiza2930. Consalvi se afla și el

---

[29] E vorba de *Charles-Maurice de Talleyrand-Perigord* (1754— 1838), prelat și diplomat francez. Bucurându-se de încrederea lui Napoleon, devine

printre ei; trase la noi și nu ne părăsi deloc în timpul scurtei sale șederi la Paris. Am rămas uluită de luciditatea și de claritatea minții sale, în timp ce ne explica o situație pe care religia și politica o făceau să fie atât de complexă. Dorea sincer puterea în interesul Bisericii, ca să fie pe placul împăratului și totuși canoanele bisericești se opuneau atât de categoric la acest lucru la care el nu putea ajunge. Dacă am înțeles eu bine atunci, nu era vorba numai de felul cum fusese desfăcută căsătoria cu Josephine, ci și de situația personală a împăratului. El era excomunicat *vitando,* ceea ce nu-l împiedica să se cunune religios și un preot să oficieze slujba căsătoriei. Atâta doar că ceilalți ecleziaști n-aveau voie să asiste. De asemenea, cardinalii erau gata să ia parte la bal sau la orice altă serbare, dar banca rezervată lor, în biserica unde urma să aibă loc ceremonia căsătoriei, rămase goală.

Cred că dacă acest lucru ar fi depins exclusiv de cardinalul Consalvi, el ar fi împăcat într-un fel lucruiile. Dar majoritatea colegilor săi erau mult mai puțin rezonabili decât el. Pe de altă parte, situația de excomunicat *vitando* era atât de clar reglementată de regulile bisericești, încât nu exista, practic, nicio posibilitate de a o eluda, de îndată ce-ar fi fost invocată. La fândul lui, împăratul se

---

ministru de externe, dar, complotând la răsturnarea împăratului, e dizgrațiat (1808). în 1814, constituie un guvern provizoriu, apoi îl cheamă în Franța, pe Ludovic al XVIII-lea Din nou ministru de externe, semnează tratatul de la Paris și intervine, cu abilitate, la Congresul de la Viena. în timpul Monarhiei din Iulie a fost cinci ani (1830—1835) ambasador la Londra.

[30] *Muria-Luiza de Habsburg-Lorena* (1791—1847), fiica lui Francisc al II-lea, împăratul Germaniei. S-a măritat în 1810 cu Napoleon și a dat naștere unui băiat căruia i s-a spus „regele Romei*. După moartea lui Napoleon, s-a măritat cu contele Neipperg, apoi cu contele de Bombelles.

mânie cumplit văzând banca somităților bisericești neocupată.. Urni fură întemnițați în fortărețe, alții – printre care și Consalvi – fură obligați să se reîntoarcă în orașele în care fuseseră exilați. Nu-mi mai aduc aminte dacă după acest moment sau înainte li se interzisese să poarte ciorapii și calota roșie, din care pricină își atrăseseră porecla de „cardinalii negri", care i-a deosebit de ceilalți tot timpul cât au durat acele certuri politico-dogmatice.

Scurta ședere a cardinalului Consalvi la Parisy a reînnodat și mai strâns legăturile de prietenie ce existau între noi și dacă amintirile mele din copilărie fuseseră date peste cap, revăzându-l pe cardinalul Maury, am fost în schimb, pur și simplu, încântată de colegul lui. Deși n-am fost niciodată adepta regimului imperial, am fost întotdeauna de acord cu raționamentele obiective și imparțiale. Așa că am fost profund impresionată să-l aud pe cardinalul Consalvi, pe el, omul persecutat, vorbind cu atâta blândețe, lamentându-se din pricina situației încurcate în care se găsea și căutând, cu atâta bună-credință, mijloacele ca s-o evite. Avu o serie de discuții cu ministrul cultelor; oferi mai multe soluții ale căror amănunte le-am uitat, despre care ne-a vorbit ceasuri în șir, dar despre care împăratul nici n-a vrut să audă. Publicul a rămas convins că absența cardinalilor a ținut numai de faptul că aceștia nu erau de acord cu divorțul împăratului, ceea ce evident, era o greșeală.

N-am asistat nici la serbarea căsătoriei, după cum nu asistasem nici la cea a încoronării. Mă mândream cu lipsa mea de curiozitate, dar de fapt am descoperit că nu mă dusesem din lene și din comoditate. Deranjul mi se părea a fi mult mai mare decât plăcerea de a par ticipa la asemenea sindrofii, iar relatarea lor în amănunt, de către cei care au luat parte, mi-a satisfăcut pe deplin curiozitatea; apoi am citit a doua zi, în jurnale, totul, stând liniștită în fotoliul

meu și felicitându-mă că scăpasem de o asemenea corvoadă. De la mine, de acasă, n-am văzut decât iluminația. A fost cea mai frumoasă pe care mi-a fost dat s-o văd vreodată. Împăratul – care avea întotdeauna idei năstrușnice – porunci să se înalțe, din pânză, marele arc din Piața l'Etoile – așa cum există el astăzi – iar acest monument improvizat avu un efect nemaipomenit. Cred că a fost primul exemplu – adoptat astăzi de toți arhitecții – de a vedea cum arată o construcție înainte de a-i stabili precis forma. Arcul din l'Etoile a obținut laudele pe care le merita.

Unchiul meu, episcopul din Nancy, a participat la conciliul episcopilor francezi, care a avut loc la Paris, cu scopul de a lămuri diferendele cu Papa, dar fără niciun rezultat. Unchiul meu se comportă așa cum trebuia să se comporte un episcop, luând totuși – cu delicatețe – partea împăratului, lucru care-l încântă grozav pe Napoleon. Numai că la puțină vreme după asta, îi dădu o mâhnitoare dovadă despre mulțumirea sa, numindu-l pe unchiul meu, arhiepiscop al Florenței. Omul făcuse o mulțime de lucruri bune la Nancy, unde se bucura de foarte mare considerație și unde se simțea extrem de bine. A abandona o asemenea reședință – unde se stabilise de multă vreme – ca să ia în stăpânire, împotriva clerului și a Papei, o dioceză italiană, era o adevărată calamitate, căci își atrăgea asupra capului diverse un clericale, care nu iartă pe nimeni și nimic. Sosi la Paris, disperat. Tata, care îl iubea mult, se necăji tot atât de tare ca și el. Discutară îndelung și, după ce cântăriră inconvenientele – de a nu-i face pe plac împăratului sau de a o rupe cu Biserica – ajunseră la concluzia că nu-și putea asuma singur o asemenea răspundere. Lui du Voisân, episcop în Nantes, și lui Barral, arhiepiscop în Tours, li se promiseseră și lor posturi de seamă în Italia, tot atât de nedorite de clerul italian, ca și cel de la Florența. Domnul du Voisin trecea drept unul dintre cei mai abili

teologi, așa că era prelatul cel mai respectat din toată biserica galicană. Cei trei prelați se reuniră de câteva ori. Unchiul stătea la noi; într-o bună dimineață ne spuse că du Voisin, după refuzul categoric al împăratului de a reveni asupra numirii colegului său la Florența, plecase la Nantes; că nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să se ducă la Saint-Cloud, împreună cu ministrul cultelor, ca să-i spună împăratului, cu gura lui, că nu acceptă acel post. Domnul de Barral nu luase încă nicio hotărâre. Episcopul dădu poruncă să i se pregătească trăsura de călătorie pentru a se reîntoarce a treia zi la Nancy. Discută îndelung, cu tata și cu mine, recapitulând toate motivele care-l determinaseră să ia acea hotărâre irevocabilă. Se înapoie târziu. La masă, venind vorba despre pălăriile de pai, episcopul îmi spuse cu un surâs forțat:

— Nădăjduiesc, nepoată, că ai să mă rogi să-ți cumpăr o mulțime de lucruri. Cred că cele mai frumoase sunt în Toscana.

Tata și cu mine am schimbat, surprinși, o privire. Episcopul plecă într-adevăr, a doua zi în zori, spre Nancy, dar ca să-și facă bagajele și să se ducă la Florența. Am evitat orice explicație. Când un om conștiincios și cu mult bun-simț acționează astfel, împotriva propriei sale voințe, într-adevăr, nu mai ai nimic de spus. N-am aflat niciodată mai multe amănunte despre acest lucru, împăratul l-o fi amenințat sau i-o fi făgăduit cine știe ce? Cred că nici una,nici alta n-ar Fi putut impresiona un om al cărui spirit era tot atât de distins pe cât de solidă îi era judecata.

Reîntorcându-se de la Florența, în 1814, hotărârea luată se dovedise atât de nefastă, încât nu mai avea niciun rost să mai revină asupra trecutului. De altfel, ea i-a și grăbit moartea unchiului meu, căci ura partidului emigranților și cea a preoților și-au dat mina pentru a-i amari tot restul vieții bietului bătrân. Și în ciuda stimei deosebite de care se bucura la Nancy, unde se reîntorsese,

necazurile îndurate la Florența l-au umplut de atâta fiere, încât n-a mai rezistat și a murit. Dacă ar fi rămas la Nancy, niciuna dintre jignirile care l-au amărât atâta n-ar fi avut loc, iar el ar fi găsit în Papă un protector și nu un dușman ofensat care dorea să se răzbune. Dar a te împotrivi voinței împăratului, oricât de plauzibil ar fi fost motivul, ar fi fost în vremea aceea nebunie curată.

Alexis de Noailles primise un brevet de sublocotenent ca să intre în armată; dar el declară, sus și tare, că nu voia să devină ofițer împăratul insistă, dar el rezistă. Îl arestară și-l vârâră la închisoare, dar el o ținu pe a lui și nu cedă. Împăratul ținea să-l trimită la Charenton. Ai lui obținură, cu mare greutate, să rămână la Vineennes. În sfârșit, neputându-i înfrânge îndărătnicia și temându-se, poate, ca această nebunie să nu devină contagioasă, împăratul îl scoase din temniță, poruncindu-i să părăsească Imperiul, unde n-avea nevoie de acel „conspirator de sacristie". Și mulțumit de această poreclă ironică, îi deschise larg porțile închisorii și i le zăvorî pe cele ale patriei. Tânărul de Noailles a fost singura persoană – după câte știu eu – care a rezistat în fața împăratului, după cum doamna de Chevreuse a fost singura care a fost silită să ocupe un loc la Curtea imperială.

Alexis de Noailles n-a fost însă singurul care a primit brevetul de sublocotenent; o dată cu al lui au mai fost trimise o duzină altor tineri ale căror familii, aflate în opoziție, erau cele mai îndârjite. Aceste brevete fuseseră expediate după un bal costumat dat de doamna de Cayla, un bal de un fast și de o măreție nemaipomenite, dat special ca să ajungă la urechile împăratului. Acesta voia ca persoanele care nu-l simpatizau, să vegeteze în liniște și pace; de îndată ce cutezau să se remarce în vreun fel, trebuiau – vrând, nevrând – să facă parte din guvernul lui, fiindcă Napoleon nu admitea niciun fel de distincție care să nu se datoreze lui.

De altfel, se văzu că apreciase foarte bine lucrurile fiindcă – cu excepția lui Alexis – toți acei sublocotenenți numiți peste noapte, deveniră, cu timpul, cei mai zeloși susținători ai coroanei imperiale. Nu știu dacă, în epoca aceea, doamna de Cayla era prietenă intimă cu ducele de Rovigo, așa cum s-a constatat mai apoi din nemaipomenita asemănare a fiului ei, cu el. După ce s-a dat în spectacol, în mod public, cu Ludovic al XVIII-lea, s-au țesut, pe seama ei, sute de istorii scandaloase. Eu, personal, nu le-am crezut; era totuși o persoană agreabilă, atât cât putea fi o femeie care avea un ten groaznic, dar care era foarte spirituală și deosebit de dornică să placă. O ducea foarte prost cu bărbatul ei – o ființă mai mult decât bizară – dar era plină de tandrețe și de grijă față de soacra ei care o adora,

Dacă mi-ar fi cerut cineva relații despre ea în acea epocă, aș fi înfățișat-o ca pe o femeie cu o comportare foarte la locul ei, poate făcând un pic pe mironisița și afișând o mare cucernicie. Îmi amintesc că o dată, când dansase cadrilul de lăsata-secului, ceru să fie înlocuită în sâmbăta următoare, când se dansa din nou, deși niciuna dintre celelalte șapte femei nu se sfii să-l danseze. Doamna de Cayla avea mare grijă de cucoanele bătrâne din societatea soacrei sale, de episcopi și de oamenii Bisericii. Noi credeam că o face din convingere; dar, mai târziu, a dovedit că o făcea doar din nevoia de intrigă și din dorința de a fi ridicată în slăvi. Postea cu ostentație, ceea ce era de mare mirare în timpul Imperiului. Puțini oameni afișau pe atunci astfel pe practici, când balurile aveau loc, fără nicio jenă, chiar și în primele două săptămâni ale postului Paștelui, dar încetau imediat după asta. Îmi amintesc că domnul conte de Palfy, având neinspirata idee de a da un bal în Vinerea mare, n-au venit decâjt două femei și acelea de la Curtea imperială. Asta îmi aduce aminte de convertirea lui Jules de Polignac. N-am crezut niciodată

în sinceritatea cucerniciei sale și iată de ce.

Exista la Lyon o moștenitoare bogată, a cărei mamă era sub totala influență a preoților ce se opuneau Concordatului. Aceștia au aranjat ca fata să se mărite cu Alexis de Noailles, pe atunci corifeul acestei popimi. Tânărul se duse deci la Lyon ca să discute amănuntele și, într-o săptămână, reuși să se facă atât de antipatizat și de mamă și de fată, încât nu mai fu vorba de nicio căsătorie.

Jules de Polignac, întemnițat la Vincennes, prin deosebita bunăvoință a împăratului – căci deși fusese condamnat doar la trei ani, termenul trecuse demult – tot nădăjduia să iasă din pușcărie. Adrien de Montmorency își îngrijea într-un mod cât se poate de amical prizonierii încredințați lui, la Vincennes.

Într-o seară, se vorbi la mine, despre ruperea căsătoriei lui Alexis de Noailles..

— Drace, zise Adrien, tocmai i-am istorisit treaba asta lui Jules. I-am spus că dacă s-ar dovedi un bun catolic, am putea aranja căsătoria asta, în favoarea lui!

Nici n-au trecut bine opt zile și am și aflat că Jules devenise deosebit de evlavios. Renunțase la distracțiile foarte puțin ortodoxe pe care le practicase până atunci și-și schimbase prietenii. În sfârșit, sentimentele și obiceiurile sale suferiră o asemenea transformare, încât duhovnicul său – pe care și-l alesese dintre preoții cei mai binevăzuți – putu spune coreligionarilor săi că domnul de Polignac era omul care le mergea la inimă. Imediat începură tratativele pentru căsătorie, tratative care erau acum destul de avansate pentru a fi aproape siguri de succesul lor, de îndată ce tânărul ar fi ieșit de la Vincennes; dar împăratul puse piciorul în prag și o mărită pe bogata moștenitoare cu domnul de Marbeuf.

Începând din acea epocă, pe Napoleon îl apucă fantezia să mărite – după bunul lui plac – toate fetele care aveau o zestre mai mare de

cincizeci de mii de franci. Această inchiziție privind diversele familii, a contribuit și ea la nepopularitatea sa. Admitea totuși și o oarecare rezistență. Domnul de Alligre era șambelan; împăratul îi ceru fata ca să i-o dea de nevastă domnului de Caulaincourt; omul se prefăcu a accepta propunerea, eu bucurie. Dar, peste câteva zile, veni să-i spună, cu un aer foarte mâhnit, că domnișoara de Alligre simțea o silă de neînvins față de persoana ducelui de Vincence. Împăratul nu mai insistă. Domnul de Alligre se crezu salvat, dar aflând la puțină vreme după asta că domnul de Faudoas, fratele ducesei de Rovigo, fusese propus drept ginere, zori în opt zile, măritișul fetei sale cu domnul de Po~ mereu, sub pretextul că-l preferase dintre toți pretendenții. Împăratul fu supărat o vreme pe domnul 'de Alligre, dar acesta, pretextând că nu avea nicio vină, o făcu pe nevinovatul.

Cât despre Jules, el păstră o aură de sfințenie pe care n-o putu exploata decât în timpul Restaurației, căci a rămas prizonier până în 1814.

Capitolul VII

Spiritul emigranților reîntorși. – împăratul și regele Romei.

— Idealiști.

— Domnul de Chateaubriand.

— Ducesa de Levis.

— Ducesa de Duras.

— Ducesa de Châtillon.

— Contele și contesa de Segur.

N-am să-mi pot aduce niciodată aminte, fără să-mi fie rușine, de bucuria vinovată cu care primeam veștile despre înfrângerea armatelor noastre. Am citit mai târziu, portretul pe care Machiavelli îl face despre *Fuori inciți* și, cu fruntea roșie de rușine, m-am văzut obligată să mărturisesc asemănarea. Emigranții din toate timpurile și din toate țările ar trebui să-și facă din lucrarea lui Machiavelli o carte de căpătâi; această oglindă i-ar determina să dea înapoi din fața propriei lor imagini. Sigur, sentimentele nobilimii nu erau la fel în toate țările, dar am ferma convingere că masele populare deveniseră total indiferente la succesele militare ale lui Napoleon. Când tunul vestea câștigarea vreunei mari bătălii, nu se mai bucura decât un număr foarte mic de oameni; populația rămânea nepăsătoare. Era și firesc, căci se săturase peste cap de o astfel de glorie, știind perfect de bine că noile succese aduceau după sine noi poveri pe umerii ei. O bătălie câștigată, însemna practic alt rând de recrutări și cucerirea Vienei, nu era decât preludiul unui marș nimicitor, fie spre Varșovia, fie spre Petersburg. De altfel, mai nimeni nu avea încredere în exactitatea buletinelor și apariția lor nu stârnea niciun fel de entuziasm. Împăratul era întotdeauna primit cu mult mai multă răceală la Paris, decât în oricare alte orașe ale țării.

Ca să respect totuși, cu strictețe, adevărul, trebuie să spun că, în ziua în care cea de a douăzeci și șasea lovitură de tun a vestit Franței că împărăteasa născuse un băiat, a răsunat în întreg Parisul un lung strigăt de bucurie care a vuit aidoma unui talaz dezlănțuit. Toată lumea ieșise la ferestre sau în pragul porților. În timpul celor douăzeci și cinci de lovituri de tun, se înstăpânise în întreg orașul o tăcere ciudată, după care urmă cea de a douăzeci și șasea lovitură și, o dată cu ea, explozia de bucurie a parizienilor. Acest prunc era un fel de încununare a victoriilor de până atunci ale împăratului, iar oamenilor le plac norocoșii. Ar fi de prisos să mai spun că cei care nu-l puteau suferi, n-au simțit, în acel moment, nici cea mai mică emoție. Fapt e că împăratul își iubea cu patimă odrasla, iar de îndată ce micul rege se făcu mai mărișor și putu distinge persoanele din jurul său, îl preferă tuturora pe tatăl său. Poate că, cu timpul, dragostea paternă l-ar fi făcut să devină mai avar cu sângele soldaților săi. Am auzit povestindu-se la domnul de Fontane că, într-o zi, în timp ce acest domn asista la dejunul împăratului, regele Romei alerga vesel, în jurul mesei. Tatăl său îl urmărea cu niște ochi în care se citea o dragoste fără margini. La un moment dat, copilul se împiedică de ceva, căzu și se lovi ușor ceea ce-i pricinui o spaimă cumplită tatălui. După ce se liniști, împăratul căzu într-un soi de sumbră reverie, apoi rosti cu glas tare, fără să se adreseze în mod special, cuiva:

— Am văzut, zise el, cum o ghiulea de tun a ucis douăzeci de oameni dintr-odată!

După care începu să discute cu domnul de Fontane treaba pe care o avea de discutat și de la care fusese distras de întâmplarea despre care v-am vorbit. Nemulțumirile și neplăcerile, care începuseră să-și scoată capul, poate că contribuiseră și ele la acele gânduri melancolice. Cred că n-aș mai isprăvi niciodată dacă m-aș ambiționa

să istorisesc tot ce se spunea pe seama împăratului dar, cum eu priveam lucrurile prin prizma opoziției, n-am dat niciodată crezare unor astfel de bârfe. Chiar dacă această prizmă arăta lucrurile în culori false, cel puțin avea avantajul că le mărea, căci am fost pur și simplu mirată să văd câți oameni ce păreau în ochii noștri tot atât de mari ca și faptele pe care Napoleon îi punea să le săvârșească, s-au dovedit a fi mărunți și mediocri când el a încetat să-i mai susțină. Unul dintre cele mai mari talente ale sale era să descopere – cu privirea lui de vultur – specialitatea fiecăruia, să-l folosească exact acolo unde trebuia și prin asta, să tragă maximum de profit. Singurele persoane față de care simțea o silă de neînvins, erau liberalii convinși, cei cărora el le spunea „idealiști". Când cineva era o dată etichetat astfel, porecla îi rămânea pe vecie. Împăratul l-ar fi trimis cu plăcere în închisoarea din Charenton, privindu-l ca pe un flagel social. Din păcate eram siliți să recunoaștem că geniul lui Bonaparte îl ajutase să vadă lucrurile just și că acele spirite care visau la fericirea națiunilor – sigur, oameni destul de respectabili – nu făceau altceva decât să ațâțe patimile mulțimii și să provoace dezordine și vrajbă. Printre acești „idealiști" împăratul îl număra și pe domnul de Chateaubriand. Eroare. Domnul de Chateaubriand n-a manifestat niciodată niciun fel de slăbiciune pentru genul uman; nu s-a preocupat niciodată decât de propria sa persoană, străduindu-se să-și ridice un piedestal de unde să poată domina secolul. Acest loc, sigur că era greu de ocupat când 'exista un Napoleon, dar el s-a străduit, fără încetare, să-l ocupe. *Memoriile* sale dezvăluie lumii în ce măsura s-a străduit, cu câtă perseverență și cu câtă nădejde că va reuși. A reușit într-o oarecare măsură, să-și creieze o atmosferă aparte, unde el era soarele. De îndată ce ieșea din această atmosferă, devenea pur și simplu insuportabil; atâta vreme însă cât rămânea cufundat în această atmosferă, era cel mai

plăcut, cel mai amabil om, și-și distribuia razele cu cea mai deplină grație. Nu-mi plăcea decât acest Chateaubriand, celălalt mi se părea odios.

Dacă s-ar fi mulțumit să fie doar scriitor – așa cum îl îndemna firea lui de artist – în afară de câteva necazuri prilejuite de critică, n-ar fi cunoscut și n-am fi cunoscut decât părțile sale bune și plăcute. Dar. Ambiția de a deveni om de Stat, l-a târât pe alte tărâmuri decât cele literare, unde pretențiile sale – destul de prost primite – au iscat în el o mulțime de patimi și i-au înecat stilul în valuri de fiere, făcându-i multe din scrieri aproape de necitit tocmai când timpul i-ar fi pus la îndemână niște cititori imparțiali. Domnul de Chateaubriand s-a lăsat tot timpul în voia dispozițiilor de moment. A sesizat punctul slab al publicului și a reușit să-l flateze atât de bine, cu talentul său de scriitor, încât a reușit să devină foarte popular. Pentru asta i-a fost absolut indiferent că a trebuit să-și schimbe radical părerile, să ridice în slăvi ceea ce ponegrise mai înainte și să ponegrească ceea ce lăudase. Și-a însușit două sau trei principii pe care le-a mânuit, cu dibăcie, după împrejurări,

În așa fel încât le-a făcut aproape de nerecunoscut, dar cu ajutorul cărora a izbutit să iasă din toate împrejurările, și, culmea pretinzând că a fost întotdeauna profund consecvent. Lucrul i-a fost cu atât mai ușor de realizat cu cât spiritul său, care friza deseori genialitatea, nu s-a simțit cîtuși de puțin stânjenit de niciuna dintre considerațiile morale care l-ar fi putut deranja. Nu credea în nimic pe lume, decât în talentul lui, dar acest talent se preschimbase în ochii săi într-un altar în fața căruia stătea veșnic prosternat. Dacă voi vorbi despre Restaurație și despre Revoluția din 1830, deci dacă voi continua cu *Memoriile* până atunci, voi mai avea deseori prilejul să mă împiedic de el. În timpul Imperiului mi s-a părut a fi un om

de geniu, persecutat pentru că refuza să ridice în slăvi despotismul și pentru că-și dăduse demisia din slujba de ministru în Valais, după moartea ducelui de Enghien. *Geniul creștinismului, Itinerar la Ierusalim,* poemul *Martirii,* publicate recent, justifică admirația noastră. Sigur că entuziasmul câtorva doamne mi s-a părut exagerat, deși m-am asociat și eu lor, până la un anumit punct. Îmi aduc aminte de seara când ne-a citit câteva pagini din *Abencerage*, la doamna de Segur. Citea cu vocea cea mai mișcătoare, cea mai emoționantă, cu acea încredere pe care o avea în tot ceea ce ieșea de sub pana lui. Trăia atât de intens sentimentele eroilor săi, încât lacrimile începuseră a-i cădea pe hârtiile din fața lui. Împărtășeam, fără să vrem, această vie emoție, căci ne ținea pe toți sub farmecul lecturii sale. După ce isprăvi de citit, gazda aduse ceaiul.

— Domnule de Chateaubriand, dumneavoastră nu doriți un ceai?

— Ba da, v-aș cere unul.

Într-o secundă, ecoul se răspândi în întreg salonul.

— Draga mea, vrea ceai! – li voi duce eu un ceai! Dați-i un ceai! A cerut ceai! etc. Și zece cucoane se puseră în mișcare ca să-și servească „idolul". Era pentru prima oară când asistam la un asemenea spectacol, și mi se păru atât de ridicol, încât m-am jurat să nu joc niciodată un asemenea rol. Așa încât deși am fost în relații destul de apropiate cu domnul de Chateaubriand, nu m-am înrolat niciodată în „regimentul doamnelor sale", cum le spunea în bătaie de joc doamna de Chateaubriand, și n-am ajuns niciodată la niciun fel de intimități, fiindcă el nu admitea decât adoratoarele sincere.

Când în 1812, am părăsit reședința de la Beauregard, ca să ne instalăm în conacul de la Châtenay, domnul și doamna de Chateaubriand tocmai se stabiliseră la Valleaux-Loups, la distanță. De zece minute de casa mea. Locuința – creată de el – era încântătoare, iar el o iubea enorm. Ne vizitam tot. Timpul. Adesea,

îl găseam scriind pe colțul unei mese din salon, cu o pană pe jumătate ruptă, care abia intra pe gura unei sticluțe cu cerneală. Când ne vedea trecând prin fața ferestrei, scotea un strigăt de bucurie, își vâra hârtiile scrise sub perna unei vechi berjere care-i servea și de mapă și de secreter și, dintr-un salt, ne ieșea înainte, cu bucuria unui școlar care chiulește din clasă. Atunci era nemaipomenit de drăguț și de amabil. N-aș putea spune același lucru despre doamna de Chateaubriand; era o femeie deșteaptă, dar vedea numai părțile rele ale lucrurilor. A făcut mult rău soțului ei, iritându-l întruna și făcându-l să capete o fire insuportabilă. El a avut tot timpul un dinte împotriva ei, fiindcă nu l-a lăsat niciodată să se bucure de nicio clipă de liniște. Am spus că femeia avea spirit și aceasta era un lucru de necontestat. Totuși orgoliul ei burghez se simțea jignit de reputația literară a domnului de Chateaubriand. În timpul Restaurației, doamna dori cu patimă, titluri și locuri la Curte pentru a compensa succesele soțului ei. Afirma – sus și tare – că nu citise un rând din ceea ce publicase bărbatu-său; dar cum îi împuia zilnic capul că o țară care se bucura de cinstea de a avea un om ca el, și pe care nu-l făcea guvernator, era o țară blestemată, soțul ei o iertă având în vedere devotamentul pe care-l nutrea față de el. Faptul că această familie risipea foarte mulți bani, fără să trăiască totuși pe picior mare, era o nouă dovadă a felului dezordonat și nesocotit în care își planifica bugetul. L-am auzit, de altfel, de multe ori, pe domnul de Chateaubriand spunând că nimic nu i se părea mai insipid decât să trăiască dintr-un venit limitat. Voia să aibă bani mulți, să-i risipească, să simtă lipsurile, să aibă datorii, să fie numit ambasador, să facă ce poftea cu banii destinați cheltuielilor de reprezentare, să părăsească slujba, să fie sărac lipit pământului și plin de datorii, să renunțe la avantajul de a avea douăzeci și cinci de cai în grajd, și să aibă plăcerea de a refuza o invitație la masă sub

pretextul că nu are cu ce să-și plătească o trăsură care să-l ducă acolo, în sfârșit, să treacă prin cele mai variate situații pentru a se „desplictisi" – cum spunea el – căci, de fapt, ăsta era scopul și marele secret al vieții sale.

În ciuda acestei vieți haotice la care domnul de Chateaubriand le asocia – fără să simtă nici cea mai mică remușcare – pe toate persoanele care-i erau devotate, era totuși un om care plăcea. După ce-ți întorcea pe dos toată viața, se străduia să ți-o facă, cât de cât, acceptabilă. Din când în când chiar se căznea să arate că face mari sacrificii față de persoanele ce-l iubeau; dar cum le făcea împotriva firii sale, nu-l țineau niciodată prea mult. Așa, de pildă, după ce a acceptat să plece la Roma împreună cu doamna de Beaumont, deși aceasta îl incomoda, atâta a sâcâit-o și a tracasat-o, încât biata femeie a murit aproape izolată de toată lumea. Pe urmă, după ce și-a schimbat felul de viață, s-a aruncat din nou, cu furie, în societate, a pus ochii pe doamna Z., iar când ea s-a îndrăgostit nebunește de el, a asistat la cumplita boală care a lovit-o, nebunia, fără nici cea mai mică urmă de regret. Mai târziu, a consimțit, cu mare greutate, să scrie un articol destul de rece, într-o gazetă, pentru a aduce unele elogii doamnei Duras care, timp de doisprezece ani, nu trăise decât pentru el31. Aș putea adăuga o sumedenie de nume la această listă, căci domnul de Chateaubriand a știut întotdeauna să se lase adorat fără să-și facă nici cele mai mici reproșuri pentru mâhnirile pe care le cășuna. Dintre toate prietenele sale cred că cea care a ocupat cel

---

31 „Domnul de Chateaubriand are multă noblețe sufletească, un imens amor-propriu, o foarte mare delicatețe ; e gata să facă orice sacrificiu pentru persoanele pe care le iubește. Din păcate, n-are nici umbră de sensibilitate adevărată. Mie, personal, mi-a pricinuit multă suferință", spune doamna Recamier (n. ed. fr.).

mai mare loc în inima sa, a fost doamna X. Devenită ducesă de Z. Povestea acestei biete femei e legată de moravurile care existau înainte de Revoluție. Ca fată tânără, a fost deosebit de veselă și de încântătoare; în 1790, datorită averii uriașe pe care urma s-o moștenească, s-a măritat cu domnul X., fiul mai mare al prințului Y. Fără să fie tot atât de distins sufletește ca și soția sa, era totuși deosebit de frumos și, în plus, un bărbat – cum se spunea pe atunci – la modă. Când a fost prezentată la Tui Ieri es, noua pereche a făcut senzație, în ciuda gravității evenimentelor din acea epocă. În curând, furtuna Revoluției i-a despărțit. Domnul X. A emigrat, soția sa, însărcinată, a rămas în mijlocul familiei sale împărtășind, în permanență, nenorocirile acesteia. I-a însoțit pe ai săi la închisoare, fiind îngerul păzitor al părinților ei și mai ales al mareșalei de Z., bunica soțului ei. A servit-o ca o fiică sau, mai curând, ca o slugă, până în ziua în care bătrâna a fost dusă la eșafod. Și-a văa. Ut apoi tatăl pierind sub ochii ei, și-a consolat cum a putut, mama, stârnind admirația și veneratia tuturor persoanelor care erau întemnițate împreună cu ea. De îndată ce porțile temnițelor s-au deschis, primul ei gând a fost să se ducă să-și întâlnească bărbatul, pe care-l iubea cu patimă. Să părăsești Franța, pe vremea aceea, nu era deloc un lucru ușor. Totuși, datorită curajului și inteligenței, izbuti să se îmbarce pe un vapor care pleca în Anglia. Cu copilul în brațe, bătu deci la ușa soțului ei. Numai că domnul de X. Era pe atunci îndrăgostit lulea, și deci înhămat la jugul doamnei Fitz-Herbert. Doamna avea pe puțin, patruzeci și cinci de ani, dar plăcerea de a fi rivalul prințului de Galles – care nu-și ascundea deloc nemulțumirea – i se părea ceva plin de farmec domnului de X. Așa că atunci când se trezi la ușă, cu grațioasa lui tovarășă de viață, simți o vie nemulțumire. Sub pretextul că trebuie să facă economie, o conduse într-o colibă amărâtă, undeva, în nordul Angliei. Femeia

nu se plânse atâta vreme cât el rămase alături de ea. Dar nu peste mult, afacerile îl chemară la Londra. Șederile sale în capitală deveniră din ce în ce mai dese, se prelungiră, până când omul rămase acolo. Domnul de X. Era prieten intim cu domnul de V., bărbat tânăr, mai puțin frumos, dar mult mai cinstit și mai plăcut decât domnul de X. Acesta din urmă, îi mărturisi prietenului său plictiseala pe care i-o pricinuiau scrisorile tandre, dar atât de triste, ale soției sale. Domnul de V. Îi reproșă c-o părăsise astfel, arătând că ar merita să i se întâmple și lui același lucru ca să vadă ce înseamnă să fii nenorocit.

— Nenorocire? Cea mai frumoasă zi din viața mea va fi când voi scăpa de ea!

Domnul de V. Se oferi să încerce să-l scape pe domnul de X. De dragostea soției sale. Această propunere fu acceptată cu o bucurie fără margini de către soțul ticălos. Cei doi prieteni se duseră deci împreună la colibă; după câteva zile, domnul de X. Plecă lăsându-l pe domnul de V. Singur, cu o femeie de douăzeci de ani, tristă și plictisită de lungile zile de iarnă. Tânăra era pe cât de amabilă și de frumoasă, pe atât de plină de talente și de spirit. Domnul de V., cum era de altfel și de așteptat, se îndrăgosti nebunește de soția lui X., așa că nu-i fu prea greu să joace rolul la care se angajase, îl avertiză deci, pe soț, de progresele pe care le făcuse și, după câteva luni, de deplinul său succes. Soțul îi scrise că dorea să le facă o vizită. Doamna de X. Trezită din dulcele vis în voia căruia se lăsase, la gândul că avea să-și revadă soțul pe care-l înșelase, fu cuprinsă de o mâhnire fără margini. Domnul de V. Încercă în zadar s-o liniștească; în sfârșit, se hotărî să-i istorisească pactul imoral pe care-l încheiase cu soțul ei, aducându-i drept dovadă corespondența pe care o purtase cu el. Doamna de X, mai avea încă, în acea epocă, sufletul nobil și pur. Se simți atât de revoltată de a fi fost trădată într-un

mod atât de odios, încât cumplita revelație, pur și simplu o năuci. Chiar a doua zi, își luă copilul și plecă la Yarmouth, anunțând că se reîntoreea să caute refugiu în brațele mamei sale. Soțul ei fu încântat să se vadă scăpat de ea. Dar domnul de V. Alergă după doamna de X., izbuti s-o prindă înainte de a se îmbarca, o liniști, o însoți o bucată de drum și izbuti să obțină iertarea. Dar iluzia iubirii se spulberase pentru ea. Domnul de V. Fusese pedepsit, pentru tranzacția lui rușinoasă, să îndure calvarul iubirii pierdute, care-i amărî toată viața. Doamna de X. Simțindu-și onoarea terfelită și inima distrusă de comportarea urâtă a celor doi bărbați pe care-i iubise, sosi la Paris în timpul saturnalelor din epoca Directoratului, la care luă parte activă. Ea însăși mărturisește acest lucru, în câteva rânduri: „Mă simt cât se poate de nefericită. De îndată ce mă îndrăgostesc de câte un bărbat, se ivește altul care-mi place și mai mult". Alegerile ei au fost, în acea epocă, destul de jalnice, atât în ceea ce privea calitatea persoanelor, cât și numărul. Ajunsese într-un asemenea hal de destrăbălare, încât dragostea ei pentru Chateaubriand a fost ca un fel de reabilitare. Această legătură ajunsese la apogeu, când iată că domnul de Chateaubriand plecă în pelerinaj către Țara Sfântă. Cei doi iubiți își dădură întâlnire, la întoarcere, la Fântâna Leilor din Alhambra. Doamna de X.

N-avea de gând să lipsească de la o revedere atât de romantică. Așa că în ziua indicată, se afla acolo. Numai că în timpul absenței domnului de Chateaubriand, ea încercase să-și potolească neliniștea, acceptând curtea asiduă a colonelului de L. În vreme ce-l aștepta pe pelerin să sosească de la Ierusalim, doamna află despre moartea colonelului. Așa incit atunci când domnul de Chateaubriand sosi, cu scuzele gata pregătite pentru că întârziase, și cu gura plină de laude pentru punctualitatea iubitei sale, o găsi pe femeia atât de dragă îmbrăcată în doliu și plângând cu disperare

moartea unui rival, fericit în absența lui. Întreaga călătorie în Spania îl obligă deci pe domnul de Chateaubriand să îmbine rolul de consolator cu cel de adorator. Începând din acea epocă, relațiile dintre ei se răciră, deși au mai durat o bună bucată de vreme.

Publicarea *Itinerariului,* dădu un nou lustru talentului domnului de Chateaubriand și spori dorința multor persoane de a-l vedea. Profită deci de acest lucru pentru a-i crea doamnei de X. O situație mai bună. Dădu deci de înțeles că numai prin ea se putea ajunge la el, încercând astfel să pună capăt singurătății acesteia. Doamna ținu seama de acest lucru, cu atât mai mult cu cât era în interesul ei. Atunci toată lumea începu să-i dea atenție pentru a-l atrage pe scriitor. Cum era o ființă încântătoare, de îndată ce intrai în relații cu ea, plăcea tuturor. O vreme, făcu parte din societatea doamnelor de Duras, de Beranger, de Levis etc. Dar, după o vreme, se plictisi de ele. Se retrase deci de bunăvoie, în intimitatea odăii sale, unde ocupațiile serioase se amestecau cu niște talente cu totul deosebite care-o ajutau să-și petreacă, în mod plăcut, timpul. Trăi astfel, până la Restaurație. După aceea, am văzut-o năpustindu-se din nou, în vârtejul distracțiilor. Îmbrăcată toată în roz, dansă ca o nimfă, la un mare bal. Soțul ei, care nu încetase s-o vadă, încercă să se împace cu ea. Atunci doamna X. Își luă titlul de ducesă de Z. I se propuse un apartament în palatul de Z. Tot atunci, începu a se vorbi că era însărcinată; toți cei din jur nădăjduiră că va dărui un frățior fiicei sale care se măritase de câțiva ani. Din păcate, prietenii începură a observa manierele cam bizare ale doamnei de X. Urmară cele „O sută de zile", ale lui Napoleon. Groaza puse stăpânire pe această doamnă, iar ciudățeniile sale sporiră. Cei din jur au încercat o vreme să ascundă acest lucru, dar până la urmă nu s-a mai putut și au trebuit s-o închidă. În clipa în care scriu aceste lucruri, doamna de X. E închisă de peste douăzeci de ani și nu și-a mai recăpătat

niciodată judecata. Asta a fost soarta uneia dintre persoanele pe care natura o înzestrase, din belșug, cu unele dintre cele mai frumoase și mai râvnite însușiri. Nu mă pot abține să nu adaug că ar fi meritat cu mult mai mult de la viață, decât atât cât i-a fost dat. Dacă n-ar fi făcut acea nefericită călătorie în Anglia, care a jignit-o atât de cumplit și a decepționat-o în asemenea hal încât a determinat-o să ducă viața pe care a dus-o în timpul Directoratului, poate că n-ar fi apucat pe un astfel de drum. Am auzit că bărbatul ei a regretat de multe ori felul cum se purtase cu ea și mai ales faptul că o sacrificase pe altarul acelor falși zei ai galanteriei care erau încă atotputernici în epoca în care intrase el în societate. N-a mai putut ascunde față de nimeni că de fapt el era singurul vinovat pentru toate nenorocirile soției sale.

Domnul de Chateaubriand avusese intenția de a o ridica în propriii săi ochi și mai ales în cei ai lumii. Dar el nu era în stare să se ocupe, cu perseverență, de soarta altcuiva, decât de a sa. După ce doamna de X. Fusese obligată să se retragă, imediat apăruse acea „companie a cucoanelor", din care făceau parte ducesele de Duras, de Levis și doamna de Beranger; astea erau cele mai importante, restul nu conta, așa că n-are niciun rost să le mai pomenesc. Cele trei doamne își aveau fiecare ora lor. De îndată ce domnul de Chateaubriand era primit de una dintre ele, aceasta zăvora bine ușa și numai el știa ce pătimea dacă îndrăznea să ofere uneia dintre ele câteva din minutele destinate celorlalte. Se făleau atât de tare cu succesele lor, încât portarul avea ordin să țină poarta încuiată, fiind avertizat că era ora la care trebuia să sosească domnul de Chateaubriand și vă pot asigura că uneori consemnul se prelungea numai pentru a da impresia că „zeul" stătuse mai mult la respectiva doamnă, decât la celelalte. Nu vă mai vorbesc de scenele care aveau loc între cele trei rivale, spre distracția nebună a celor din jur; în

fiecare seară însă, toate trei își recăpătau buna dispoziție și se duceau să-i facă o curte asiduă doamnei de Chateaubriand pe care o copleșeau cu grija și cu atențiile lor. Într-o zi, când aceasta era puțin răcită, îmi mărturisi că fusese nevoită să înghită cinci căni cu supă fierbinte, în aceeași dimineață, însoțite de cele mai încântătoare bilețele pe care le arăta tuturor, bătându-și joc de acele cucoane caraghioase, dar, în fond, destul de mulțumită în sinea ei, fiindcă acele omagii ale unor doamne atât de suspuse nu-i displăceau deloc. Se spune că doamna de Levis obținuse de la acel atât de râvnit „geniu", cele mai depline favoruri; doamna de Duras muri de gelozie, iar doamna de Beranger luă hotărârea să-și îndrepte privirile în altă parte.

Doamnele din cea de a doua categorie, nu aveau pretenții atât de mari. Persoanele admise în preajma doamnei de Levis, o găseau amabilă și frumoasă; în realitate, era urâtă și posacă, chiar privită de la o distanță pe care nu m-am simțit niciodată ispitită s-o micșorez. Doamna de Duras era fiica domnului de Kersaint, care fusese convențional. Mama ei și ea stătuseră, în timpul Revoluției, la reședința lor din Martinica. Sosind la Londra cu o fată de douăzeci și doi de ani, deloc frumoasă, doamna de Kersaint mulțumi cerului că putu s-o mărite cu ducele de Duras, sărac lipit, ceea ce-l obliga la o totală stare de dependență, impusă cu destulă asprime de prințul de Poix, unchiul fetei. Averea domnișoarei de Kersaint, fără a fi exagerată, îi convenea de minune domnului de Duras. Abia debarcată, se și mărită cu el și chiar îl adoră o vreme destul de lungă. Domnul de Duras era primul gentilom al camerei regelui; serviciul se făcea pe câte un an și, în timpul emigrației, titularii nu lipseau niciodată de la posturile lor. Domnul de Duras obținuse aceeași slujbă și la Curtea lui Ludovic al XVIII-lea. La puțină vreme după ce se însurase, îi veni rândul să-și ia în primire postul de la

Paris. Domnul de Duras plecă deci din Londra, împreună cu soția sa, îndreptându-se spre Mitou. Ajuns la Hamburg, primi o scrisoare oficială în care i se arăta că regele consimțea să-l reprimească pe domnul de Duras în funcția pe care-o avusese, deși se însurase, dar că fata unuia care făcuse parte din Convenție nu se putea aștepta să fie primită de doamna ducesă de Angouleme. Deci, cu alte cuvinte, doamna de Duras era în mod oficial, exclusă de la Mitou. Cu riscul de a deveni ridicol, domnul de Duras – care era un om de onoare – își duse soția înapoi, la Londra, și rămase alături de ea. Doamna de Duras se simți profund jignită. După o ședere de câțiva ani în Anglia familia de Duras se întoarse în Franța, unde aduse și două fetițe, singurele pe care le-au avut.

Doamna de Duras observă, în sfârșit, ascendentul pe care-l avea asupra soțului ei și-l făcu să-i simtă superioritatea cu o franchețe care duse la disensiuni. Pasiunea sa pentru domnul de Chateaubriand – pe cât de nevinovată, pe atât de extravagantă – s-a datorat, de fapt, plictiselilor casnice și dorinței sale de a se distra. Doamna de Duras nu se distrase deloc în tinerețe, deși era o femeie spirituală, cu o inimă fierbinte și cu o fire plină de distincție. Cu cât scena pe care se afla se înălțase, cu atât i se dezvăluiseră și calitățile pe care le avea. De altfel, eu i le descoperisem de multă vreme.

Doamna de Beranger se măritase – ca domnișoară de Lannois – cu ducele de Châtillon-Montmorency, om de vază care a pierit în chip jalnic. Se afla la Yarmouth, gata să se îmbarce pe un pachebot. Vântul și-a schimbat direcția, așa că a trebuit să aștepte. Căpitanul fregatei „La Blanche" aflând că la han se afla un duce de Montmorency, îi oferi un loc pe fregata sa, care ducea banii de salarii la Hamburg. „La Blanche" pieri, cu tot ce se afla pe ea, la intrarea pe Elba. Ducele de Châtiilon se înecă. Văduva se bucură o vreme de libertatea ei, dar până la urmă, se mărită cu cel mai puțin

amabil dintre adoratorii săi, Raymond de Beranger. Era serioasă și foarte distinsă, dar nu destul de deșteaptă pentru a se așeza printre muritorii de rând. Aproape că-mi era și frică de ea.

Printre numeroasele adoratoare ale domnului de Chateaubriand se afla – fără însă vreo pretenție la inima lui – și doamna Octave de Segur. Deși ar însemna să anticipez puțin asupra evenimentelor, povestea ei este atât de romantică incit țin neapărat s-o istorisesc.

Domnișoara d'Agnesseau se mărită din dragoste, cu vărul ei primar, Octave de Segur. În timpul Directoratului, perechea fu pe deplin fericită. Locuind la părinții lor, își procurau banii pentru cheltuielile personale, traducând romane englezești. Aveau acum trei băieți a căror educație începea să le ocupe mai tot timpul, când iată că Octave fu numit subprefect de către primul consul. Soția lui îl urmă la Soissons.

Contele de Segur, tatăl lor, se ralie guvernului devenit imperial; fu numit mare maestru de ceremonii, iar doamna Octave, doamnă de onoare a împărătesei Josephine. De atunci, fericirea celor doi tineri se spulberă; lungile absențe ale doamnei de Segur – din pricina slujbei pe care o avea – iscară în inima pătimașă a lui Octave o gelozie crâncenă. Etienne de Choiseul deveni – se pare că nu chiar pe nedrept – motivul neliniștii sale. Octave era, ca și Orosmane. „crunt jignit, dar mult prea mândru pentru a se plânge".

Doamna Octave o urmă pe împărătească la Plombieres; soțul ei obținu un scurt concediu pentru a petrece câteva zile alături de ea. El aștepta să se întunece; în curând se ivi și luna care scăldă totul în lumina ei lăptoasă. Doamna Octave ieși în grădină. Bărbatul ei o urmări și o văzu întâlnindu-se cu Etienne de Choiseul, cu care începu să se plimbe. Octave se retrase încetișor, părăsi Plombieres fără să fi vorbit cu nimeni și nu se mai reîntoarse la Soissons. Bineînțeles că l-au căutat peste tot, dar degeaba. După un an,

doamna Octave primi, prin poștă, un bilet, cu un timbru din Bolognia, în care scria: „Dragă Felicite, mă duc să înfrunt un lucru mai puțin primejdios decât această inimă care nu va bate niciodată decât pentru tine". Biletul era sigilat cu un sigiliu pe care i-l dăruise ea și care avea scrise pe el aceste cuvinte; *„Friendship, esteem and eternal love"*[32].

Philippe de Segur plecă imediat în Bolognia, dar nu dădu de urma fratelui său. Acesta se afla totuși pe unul din șlepurile pe unde trecuse Philippe, dar își jucase atât de bine rolul de soldat încât niciunul dintre camarazi nu bănui că se travestise. Plecă cu armata, în Germania. După câțiva ani, doamna de Segur primi un al doilea bilet, în care nu se mai aflau decât cuvintele de pe sigiliu, de astă dată scrise de mâna lui Octave. Acesta a fost singurul semn de viață din partea lui. După ce fusese disperată, doamna de Segur sfârși prin a accepta să fie consolată, ba chiar prin a împărtăși sentimentele vii pe care le inspira. Cei trei băieți ai săi o preocupau și ei în cel mai înalt grad, veghind asupra lor cu o dragoste pătimașă.

Octave, luat prizonier și dus într-un orășel din fundul Ungariei, nu află decât foarte târziu despre moartea lui Etienne de Choiseul, ucis în bătălia de la Wagram. Abia atunci resimți dorința să-și revadă patria. Dar demersurile sale pentru a-și recăpăta libertatea nu avură un succes chiar atât de prompt, așa încât nu izbuti să ajungă în Franța decât în 1814. Soția sa fu dezolată de această reîntoarcere ce-o obliga să pună capăt unei legături de mulți ani și la care ținea foarte mult. Fie că Octave fusese avertizat despre acest lucru, fie că se temea el însuși de o astfel de legătură, dori să rămână cu soția sa în relații de simplă prietenie, păstrându-și pentru fiii săi

[32] Prietenie, stimă și iubire veșnică.

toată căldura inimii sale. Pe soția sa o trata cu o politețe desăvârșită, dincolo de care nu trecu niciodată. Doamna Octave, intrigată de o asemenea purtare simți reaprinzându-se în ea o dragoste pătimașă pentru bărbatul ei. Doamna începu a-i face curte, folosind față de el toate armele cochetăriei feminine.

— Bagă de seamă, Felicite, îi spunea el uneori, nu te juca cu viața mea!

Până la urmă, bietul Octave fu sedus și se lăsă în voia sentimentului pătimaș care domnise totdeauna în inima lui. Urmară câteva luni de fericire deplină care-l despăgubiră pentru îndelungații ani de suferință. Doamna Octave își urmă soțul și fiul cel mare în garnizoana din care făceau parte amândoi. Din nefericire, tot acolo se mai afla și un tânăr ofițer, prieten cu fiul său, pe care acesta îl pofti de câteva ori acasă la el.

— Octave se supără, și pe bună dreptate, și i-o spuse nevesti-si verde, în față. Ceru să fie mutat în alt regiment și o rugă pe soția lui să părăsească garnizoana. Aceasta, pretextând că fiul ei rămăsese în vechiul regiment, vru să petreacă iarna acolo. Octave se opuse, după care urmă o scenă destul de furtunoasă între ei. Pentru prima și ultima oară, el îi trânti unele lucruri cam neplăcute imputându-i că făcuse tot ce putuse ca să se împace și să se apropie din nou de el. Supărat, se reîntoarse singur la Paris, închirie un apartament așa cum știa el că i-ar plăcea nevestei sale, îl mobilă și-l aranjă așa cum dorea ea, apoi începu s-o roage să vină acasă. Dar ea îl refuză categoric. Până la urmă îi trimise o scrisoare în care îi spunea clar și răspicat că dacă nu va fi la Paris înainte de ora șase, în cutare zi, avea să se căiască toată viața. Ea nu veni, iar el, la ora nouă se aruncă în Sena. L-au găsit după câteva zile, cu mâinile încleștate; știa să înoate perfect dar, hotărât să moară, voința fusese mai puternică decât instinctul de a se salva.

Doamna Octave fu doborâtă de durere și de remușcări; se retrase într-o mănăstire. Am văzut-o în chilia ei; pur și simplu, îți stârnea mila. La rugămințile fiilor ei care – cu toată dragostea lor excesivă față de tatăl lor – îi rămăseseră foarte devotați, până la urmă a părăsit mănăstirea și a revenit în lume, unde ducea însă o viață foarte retrasă.

Într-un secol în care există atât de puține iubiri dezinteresate, dragostea lui Octave merita să fie amintită. Acest bărbat avea un chip fermecător și era deosebit de plăcut când izbutea să-și învingă timiditatea și încurcătura stârnite de amintirea fugii lui de acasă. Soția lui, deși nu era o frumusețe, era o ființă deosebit de seducătoare, foarte caldă și apropiată, căci – în pofida tristelor evenimente prin care trecuse – izbutise să-și păstreze o mulțime de prietene devotate printre femeile cu o conduită exemplară.

Capitolul VIII

Ultimele momente ale Imperiului.
— Garda de onoare.
— Starea de spirit.
— Iluziile partidului.
— Dezorganizarea armatei.
— Aliații se apropie.
— Autoritățile părăsesc Parisul.
— Lupta Parisului.
— Capitularea – Retragerea trupelor franceze.

Nu voi vorbi despre dezastruoasa retragere din Moscova, după cum n-am vorbit nici despre glorioasele campanii care au precedat-o. N-am, despre toate aceste evenimente, decât informații generale. Eu nu scriu Istorie, scriu doar ceea ce știu sigur. Când voi cunoaște și treburile publice tot atât de exact ca și pe cele particulare, poate că voi scrie și despre ele cu tot atâta exactitate.

Căderea Imperiului se apropia și noi eram atât de proști incit să nu ne speriem. Într-adevăr, mina fermă și abilă a lui Napoleon aproape că izbutise să înăbușe patimele anarhice. Dar puteam prevedea calamitățile care aveau să însoțească prăbușirea acestui colos? Toți oamenii cu bun-simț ar fi trebuit să tremure; noi, cu acea nepăsare specifică aristocrației, ne bucuram. Poate că aveam totuși o scuză: jugul lui Bonaparte devenise insuportabil. Alianța sa cu casa de Austria îi sucise complet capul. Nu mai era sensibil decât la linguștri; nu suporta nicio contrazicere. Ajunsese la punctul în care nu mai suporta adevărul. Arbitrarul despotismului său se făcea simțit până și în familia lui. V-am vorbit despre mania lui de a se ocupa de măritișul fetelor cu zestre. Pe urmă, a început să se ocupe de băieții familiilor înstărite, pe care-i vârî în gărzile de onoare de la

Palat. Alegerea cădea asupra tinerilor între douăzeci și cinci și treizeci de ani care – o dată scăpați de recrutare – se socoteau liberi. Cei mai mulți dintre ei n-aveau nicio înclinare către cariera militară, pentru că nu făcuseră armată în tinerețe; acum, majoritatea dintre ei erau însurați și așezați. Era o adevărată calamitate care le dădea peste cap existența. Prefecții aveau ordin să-și îndrepte în special privirile către băieții familiilor despre care se presupunea că ar fi ostile regimului. Se lăsa să se întrevadă, destul de clar, că împăratul voia să aibă în mână un număr de ostateci prin care să-i potolească pe cei refractari. Era – cum să vă spun – un fel de practică nouă, dar pe care o folosiseră pe vremuri și vechii greci. Tactica aceasta a împăratului o amintea pe cea folosită de Alexandru cel Mare față de macedonieni, înainte de a pleca în Asia. Această legiune a fost alcătuită în mijlocul unui potop de lacrimi, de imprecații și a urii dezlănțuite a tuturor celor care nu puteau suferi guvernul imperial. A fost integrată în marea armată napoleoniană, în Saxa, în 1813, a participat la dezastruoasa bătălie de la Leipzig, a îndurat penibila retragere de la Hanau și a fost măcinată de boală, în spitalele din Maiența. Când n-a mai rămas aproape nimic din ea, a fost refăcută imediat, cu alți tineri care au îndoliat alte familii. Gărzile de onoare care au participat la campania din Franța, din 1814, au fost zdrobite la Reims. Cred că n-a existat corp, oaste, legiune militară care să fi suferit mai cumplit decât aceste gărzi. Și cu toate astea, această oaste chinuită i-a rămas multă vreme credincioasă lui Napoleon. Nu și-a pus decât târziu și cu greu cocarda albă și a sărit în sus de bucurie în timpul celor „O sută de zile". Cei care au alcătuit acea oaste au rămas, vreme îndelungată, fideli împăratului. Așa că, mai stabiliți, dacă puteți, criterii, și trageți concluzii! Nu e mai puțin adevărat că în ciuda ardorii războinice, atât de prompt dezvoltată în acei tineri, atât de recalcitranți la început, instituirea gărzilor de onoare a

contribuit, mai mult decât orice altă măsură, la ura care se ridica din toate părțile împotriva împăratului și care începea să se concretizeze prin cuvinte cutezătoare și jignitoare.

Îmi amintesc că domnul de Châteauvieux (autorul *Scrisorilor din Sciint-James)* lipsind din Paris aproape doi ani, sosi la începutul lui 1814. Prima vizită pe care o făcu, după ce puse piciorul pe pământul francez, a fost la mine. Auzind vorbindu-se cu atâta ostilitate împotriva cârmuirii, n-a știut cum să plece mai repede; noaptea s-a visat, bietul de el, numai în donjonul de la Vincennes, deși s-a jurat că nu va mai frecventa în viața lui o societate atât de imprudentă. A doua zi, făcu alte vizite și fu din ce în ce mai mirat să afle peste tot, până și în sânul burgheziei, ba chiar și în crâșmele cele mai amărâte, aceeași stare de spirit și același limbaj liber. Acest lucru pe noi nu ne mai frapa, pentru că această schimbare survenise treptat și general. O găseai atât la masa ministrului poliției, cât și în cele mai multe case.

Domnul de Châteauvieux era îngrozit de vorbele noastre; fusese totuși unul dintre prietenii doamnei de Stael, la Coppet, și deci obișnuit să audă cuvintele destul de tari ale opoziției.

Dezordinea era totală printre oamenii guvernului. Mă duceam uneori pe la doamna Bertrand; bărbatul ei era acum mare mareșal al Palatului. Într-o dimineață am văzut sosind un ofițer din armata împăratului, apoi un altul expediat de mareșalul Soult, după care sosi un trimis al mareșalului Suchet; toți vorbeau de lucrurile cele mai dezastruoase. Biata Fanny trecea prin chinurile iadului. În sfârșit, parcă pentru a pune capac tuturor acestor vești proaste, sosi și un slujbaș din Iliria, care se apucă să ne istorisească felul cum fusese el târât prin toată Italia și cât de greu izbutise să ajungă la granița Franței. Fanny nu se mai putu abține și strigă:

— Domnilor, greșiți cu toții! Chiar astă-noapte s-au primit știri

îmbucurătoare de peste tot. Împăratul e cât se poate de mulțumit de felul cum decurg lucrurile!

Cei de față se priviră cu mirare. În ce mă privește, era clar că aceste fraze erau destinate urechilor mele. Am surâs, apoi am plecat lăsând loc liber lamentărilor. Dacă ei își făceau iluzii, apoi nici ale noastre nu erau mai absurde. Ne închipuiam că puterile străine lucrau în interesul nostru; oricine ar fi încercat să ne lămurească în amănunt, cum stăteau lucrurile, ni se părea un trădător. Eram ferm convinși că regele Suediei, Bernadotte, era cel mai activ agent al Bourbonilor. Imaginația noastră îl plasase la Bruxelles, înconjurat de prinți francezi, și cu asta, basta, nu mai voiam să știm nimic!

Într-o seară, domnul de Saint-Chamans veni să ne spună că colonelul de Saint-Chamans, fratele său, sosind de la Bruxelles chiar atunci, ne putea asigura că nici Bernadotte, nici prinții noștri, nici măcar un soldat străin nu intraseră în Belgia și că suedezii se aflau undeva, la mama dracului, în spatele Rinului. Nu numai că nu-l crezurăm, nu numai că puserăm la îndoială spusele colonelului, ba ne mai și supărarăm pe domnul de Saint-Chamans, și încă atât de tare încât puțin a. Lipsit ca să nu-l privim ca pe un dușman. În orice caz, l-am tratat cu toată răceala cuvenită unui om suspect!

Iată candoarea și prostia facțiunilor! Și vă asigur că eram de bună-credință! Când îmi amintesc că am împărtășit și eu niște impresii atât de demne de luat în râs, devin puțin mai indulgentă cu iluziile și cu exigențele oamenilor din diversele partide. Ceea ce mă miră e faptul că deși silit să le observi la tine sau la alții, nu ți le corijezi câtuși de puțin, după cum nu înțeleg intoleranța celor care, aidoma nouă, au trecut printr-o serie de revoluții. Trebuie totuși să recunoaștem – ca o scuză a nebuniei noastre – că suntem de obicei constrânși să ghicim adevărul prin intermediul unor relații sociale care mai întotdeauna îl deghizează. Împăratul se obișnuise să

creadă că țara n-avea niciun drept să se intereseze despre treburile Imperiului, că ele. Erau exclusiv ale sale și că nu avea de dat socoteală nimănui. Așa, de pildă, bătălia de la Trafalgar n-a fost niciodată relatată Franței, în mod oficial; nicio gazetă n-a vorbit despre ea și noi n-am aflat amănuntele decât pe căi lăturalnice. Când escamotezi astfel de știri, dai prilej nemulțumiților de a inventa tot soiul de trăsnăi, ca de pildă existența armatei suedeze și bourboniene pe care noi le credeam în Belgia.

Evenimentele deveniseră presante. Dușmanii încă se temeau să se îndrepte spre Paris. De fapt, ar fi trebuit să ne temem, dar noi, inconștienți, abia îi așteptam. Dezorganizarea guvernului îți sărea în ochi. Recruții amărâți umpleau străzile; nimeni nu era pregătit să-i primească. Mureau de foame pe marginea drumurilor; noi îi vâram în case, ca să se odihnească și să mănânce câte ceva. Înainte de a începe această debandadă, erau luați în primire, îmbrăcați, hrăniți și, în douăzeci și patru de ore, trimiși la oaste. Cei de acum erau niște bieți copilandri, care erau trimiși la moarte fără ca măcar să știe să se apere. Am auzit vorbindu-se, la mareșalul Marmont, că la Montmirail, în toiul luptei, acesta văzuse un recrut, de fapt un băiețandru, stând liniștit cu arma la picior.

— Ce faci, băiete? De ce nu tragi?

— Aș trage eu, răspunsese băiatul, dacă aș ști să încarc arma.

Mareșalul avea lacrimi în ochi, repetând cuvintele bietului copil care stătea în bătaia gloanțelor fără a putea măcar să se apere. Pe măsură ce războiul avansa, era din ce în ce mai dificil de ascuns adevărul asupra inutilității eforturilor gigantice făcute de Napoleon și de minunata lui armată; rezultatul era inevitabil. Cer iertare generației care s-a ridicat după el și care a crescut în adorația acestui împărat dar, în acel moment, amici și inamici, toți se sufocau sub pumnul său de fier și simțeau nevoia să mai răsufle un pic. Cinstit

vorbind, era detestat de aproape toată lumea; fiecare vedea în el piedica din pricina căreia nu se putea odihni și odihna devenise, în acea epocă, nevoia cea mai presantă dintre toate. Aliații nu se înșelau; își dădeau perfect de bine seama că această oboseală le asigura succesul; singurul lucru de care se temeau era faptul ca nu cumva ea să nu fi ajuns la maximum și să nu le asigure și securitatea. Ca să mai ridice un pic moralul publicului, împăratul trimise un curier care avea sarcina să înmâneze poporului francez steagurile și săbiile generalilor ruși făcuți prizonieri în bătălia de la Montmirail – în toiul unei parăzi în Piața Carousel, la care asista și împărăteasa. Dar timpul acestor fantasmagorii trecuse demult și de altfel praful de pe straiele curierului nu era chiar atât de gros pentru a-i liniști pe parizieni.

Duminică 25 martie, după paradă, văzurăm plecând un măreț regiment de cuirasieri, sosit din armata aflată în Spania. Se duceau să întărească armata împăratului, mergând în pas cadențat, pe la ceasurile trei, pe bulevard.

Vă mărturisesc că am văzut puține trupe al căror aspect să mă uimească atât de tare. Chiar a doua zi, l-am văzut reapărând – evident, ceea ce mai rămăsese din el – la barierele Parisului, îndreptându-se către spitale, cărându-și soldații mai grav sau mai puțin grav răniți; lungile lor mantii albe erau pătate de noroi și de sânge. Era clar că lupta se ducea la doi pași de noi. Ducându-mă să mă plimb în Jardin des Plantes, am întâlnit o mulțime de astfel de soldați. Contrastul dintre felul cum arătaseră în ajun și cum arătau acum, făcea să ți se strângă inima. După două ceasuri, mama și cu mine am revenit pe bulevard. Acest răstimp atât de scurt fusese de ajuns pentru a-i schimba aspectul; era ticsit de populația din împrejurimile Parisului, care o pornise în bejenie. Mergeau toți, îngânduraţi și triști, alături de vacile și de oile lor, cărându-și în

spate sau în căruțe puținul avut care le mai rămăsese. Femeile plângeau, se lamentau, istoriseau ce pierduseră, ce li se furase, își mărturiseau spaima și, ca de obicei, îi blestemau pe toți cei care li se păreau a fi fericiți. Nu puteai merge decât la pas; înjurăturile nu cruțau nici trăsura noastră; n-aveam nevoie de asta ca să-mi dau seama că văzut de aproape, războiul era groaznic de urât. Am ajuns cu bine acasă, dar speriate și profund emoționate. Nu după mult, începu să se audă zgomotul îndepărtat al tunului. Știam că prin ministere și acasă la prinții din familia imperială, începuse împachetatul. De îndată ce se lăsă întunericul, curtea Palatului Tuileries se umplu de furgoane; se vorbea de plecarea împărătesei, deși nimeni nu voia să creadă acest lucru. Petrecurăm toată ziua de luni într-o mare neliniște, în toiul zvonurilor celor mai contradictorii; fiecare avea câte o știre „sigură", care o anula pe cea tot atât de „sigură", adusă de un altul, mai înainte. A doua zi, la ora cinci dimineața, toată lumea își dădu seama, după zgomotul împușcăturilor și după bubuitul tunurilor, că Parisul era atacat cu putere, din trei părți. Totodată, aflarăm despre plecarea împărătesei, a Curții și a guvernului imperial. Noi locuiam într-o casă de pe strada Neuve-des-Mathurins. De la ferestrele cele mai înalte, se vedea perfect Montmartre și, spre sfârșitul dimineții, am văzut obuzele, trecând pe deasupra noastră. Unele căzură chiar pe bulevard, punând pe goană cucoanele înzorzonate cu pene și cu volane plisate, care se plimbau printre răniții aduși de la bariere, printre soldații și munițiile din drum. Multe persoane părăsiră Parisul. Eu nu simțeam dorința să plec și, cum tata socotea drumurile, în mijlocul unei asemenea debandade, mult mai periculoase decât dacă am fi rămas în oraș, ne sfătui să stăm pe loc.

Eugene de Argout, vărul meu, care fiind rănit la Leipzig, nu mai putuse lua parte la campania din Franța, își asumă sarcina de a ne

asigura o oarecare siguranță. Începu cu proviziile, cumpără făină, orez, jambon, în sfârșit tot ceea ce socoti el necesar pentru a petrece câteva zile închiși în casă. În plus, aduse o șaretă plină cu furaje, pe care o vârî sub bolta porții, făcându-și planul de a o propti în poarta cea mare, pe unde ieșeau trăsurile în cazul în care orașul ar fi fost prădat. Apoi le spuse tuturor a lor noștri că cei care vor rămâne să caște gura pe stradă nu vor mai putea intra în casă, decât după ce se va restabili calmul.

Eugene luase parte la aproape toate bătăliile și, timp de zece ani, nu văzuse decât orașe asediate. El spunea că chiar și cel mai mic obstacol e suficient pentru a opri un soldat, întotdeauna grăbit, de teamă că șefii lui îi vor interzice jaful.

Venea – din moment în moment – să ne povestească ce mai aflase de prin împrejurimi. Când tunul înceta dintr-o parte, reîncepea dintr-alta. Bubuitul când se apropia, când se depărta, după pozițiile care fuseseră cucerite sau pe care abia începeau să le atace. Lucrul de care ne temeam cel mai tare, era sosirea împăratului, despre care deocamdată nimeni nu știa unde se afla.

Alexandre de la Touche, fiul doamnei Dillon, care locuia la Tuileries, la sora lui, doamna Bertrand, veni de dimineață să mă roage să părăsesc Parisul, să mă refugiez cu orice preț. Imediat după asta, am aflat că începuseră negocierile pentru capitulare. Alexandre de la Touche veni din nou și ne rugă, în genunchi, atât pe mama cât și pe mine, să-l lăsăm să ne înhame caii la trăsură și să ne ajute să plecăm. Am încercat să-i explicăm cum că nu era momentul să ieșim din Paris fiindcă pericolul părea să fie cu mult mai mare pe stradă decât în casă.

— Nu este, oh, nu este! Dacă v-aș putea spune tot ce știu! Dar mi-am dat cuvântul că-mi voi ține gura! Duceți-vă, plecați, plecați, vă rog, vă conjur!

Am rămas pe loc, iar el s-a dus plângând, să se întâlnească cu mama și cu sora lui, care-l așteptau într-o trăsură. Această insistență a tânărului de la Touche mi-a revenit în minte după câteva zile când am aflat că împăratul dăduse ordin să fie aruncate în aer depozitele cu praf de pușcă. N-am să uit niciodată noaptea care a urmat după acea zi agitată. Vremea era minunată, luna splendidă, orașul liniștit. Eu și cu mama ne-am așezat la fereastră. Deodată, un zgomot ușor ne atrase atenția: un cățelandru rodea un os, la doi pași de noi. Din când în când, tăcerea era întreruptă de pașii patrulelor aliaților care-și făceau rondul, pe colinele care ne înconjurau. Acest zgomot ciudat a fost primul care m-a făcut să simt că aveam o inimă și că acea inimă aparținea Franței. Mă simțeam îngrozitor de deprimată; dar cum eram încă sub impresia spaimei pricinuită de reîntoarcerea împăratului, această stare de deprimare n-a durat prea mult. Piețele, străzile erau pline de armate franceze. Se odihneau stând pe caldarâm, tăcute și întristate. Nimic nu părea mai frumos decât atitudinea acestor ostași care nu cereau nimic, nu întrebau nimic, nu acceptau nimic. Aveai impresia că acei bieți soldați se simțeau vinovați față de populația pe care nu putuse s-o apere.

Totuși, opt mii de oameni, sub comanda ducelui de Raguse, luptaseră timp, de zece ore în șir, cu patruzeci și cinci de mii de dușmani, ucigând treisprezece mii dintre ei. În zilele următoare, aliații nu-și putură crede ochilor când văzură ce număr mic de trupe apăraseră Parisul. Sunt convinsă că Istoria va face dreptate, punându-i la locul lor pe proștii plini de răutate care l-au acuzat pe mareșalul de Marmont că ar fi predat orașul în mâinile dușmanilor și că va reabilita acea afacere din Belleville, așezând-o la loc de cinste și confenindu-i tot fastul militar pe care-l merita.

Acum voi vorbi despre Restaurație. Aflându-mă – datorită situației mele – în preajma multor oameni influenți, am avut prilejul

să văd, în această perioadă, toate evenimentele, cu propriii mei ochi. Nu știu dacă voi fi în stare să le redau cu toată imparțialitatea, fiindcă aceasta e o calitate cu care toată lumea se laudă, dar pe care, în fond, nimeni n-o posedă. Ești întotdeauna, fără să vrei, mai mult sau mai puțin influențat, fie de poziția pe care o ocupi, fie de anturaj. Mă voi strădui, în tot cazul, să fiu cât mai obiectivă și să spun numai adevărul. La mai mult nu mă pot angaja.

PARTEA A PATRA

RESTAURAȚIA DIN 1814

Capitolul I

Părerile mele în 1814.
— Dispozițiile partidului regalist.
— Sosirea primului ofițer rus. – Mesajul contelui de Nesselrode.
— Se arborează cocarda albă.
— Aspectul bulevardului. – intrarea aliaților.
— Ospățul dat la mine acasă.
— Declarația aliaților.
— Consiliu la prințul de Talleyrand.
— Reuniune la domnul de Morfontaine.
— Atitudinea ofițerilor ruși.
— Bivuacul cazacilor din Chanips-Elysees.

Ar fi, cu siguranță, prea puțin interesant pentru altcineva să-mi cunoască părerile din 1814. Numai că pe mine mă amuză să-mi dau astfel seama de mine însămi, în diferite epoci din viața mea și să observ modificările care au survenit între timp.

Aproape că mă lecuisem de anglomania mea. Redevenisem franțuzoaică, dacă nu din punct de vedere politic, cel puțin din punct de vedere social. Așa după cum am mai spus, parolele santinelelor dușmane mă afectaseră mult mai mult decât bubuitul tunurilor lor. În inima mea își făcuse loc sentimentul patriotic. Prin poziția mea, prin tradiție, amintiri, anturaj, sigur că eram legitimistă și antibonapartistă; detestam tirania împăratului pe care-l vedeam cu câtă orbire și-o exercita.

Dar nu aveam niciun respect nici pentru prinții noștri pe care,

slavă Domnului, îi văzusem cu ochii mei cum se comportaseră. Mama zicea că Ludovic al XVIII-lea *, ar fi fost totuși altfel. Extrema animozitate dintre mica lui Curte și cea a fratelui său, contele de Artois3334, mă făcea uneori să cred că s-ar putea ca mama să aibă dreptate. Părăsisem Anglia cu mult înainte ca vicisitudinile exilului să-l schimbe în bine, așa că ascultam, cu curiozitate și cu oarecare neîncredere elogiile pe care i le aducea mama.

Reluând firul povestirii, miercuri 31 martie, încă de la șapte dimineața, domnul Glandevese era la noi. Venise să-l consulte pe tata dacă era cazul să-și pună cocarda albă. Un foarte mare număr de oameni – spunea el – erau dispuși s-o arbordeze. Tata îl rugă să potolească zelul celor dornici de așa ceva, măcar până la prânz, ca să nu dea greș în această tentativă. Îl lămuri că era mai prudent să aștepte momentul în care aliații vor intra în Paris, după toate probabilitățile, pe la arriiază. Domnul de Glandevese și fratele meu se duseră să împărtășească acest sfat și altora. La rândul său, tata, află că mareșalul Moncey, comandantul gărzii naționale din Paris, fugise peste noapte, după ce-l chemase la sine pe ducele de Montmorency, adjunctul său, căruia îi încredințase serviciul lui.

Între timp, se făcuse aproape zece.. Mama și cu mine stăteam la una dintre ferestrele de la mezanin, când văzurăm venind un ofițer

---

[33] *Ludovic al XVIII-lea* (1755—1824), născut la Versailles, rege al Franței între 1814 și 1815 și apoi între 1815—1824, nepotul lui Ludovic al XV-lea și soțul Luizei de Savoia. Conte de Provence, a emigrat în iunie 1791, locuind pe rând la Coblenz, Verona, Mitau, apoi în Anglia. Căderea Imperiului i-a îngăduit să se întoarcă la Paris, unde Talleyrand îi pregătise calea. Refugiat la Gând în timpul „Celor o sută de zile". Reîntors în 1815 la Paris, a încredințat conducerea guvernului lui Decazes. Războiul cu Spania, din 1823, a fost evenimentul important din timpul domniei sale.

[34] Viitorul Carol al X-lea.

rus, urmat de câțiva cazaci.

Ajuns în dreptul nostru, întrebă unde locuia doamna de Boigne; când își ridică ochii spre noi, l-am recunoscut pe prințul Nikita Wolkonski[35], una dintre vechile mele cunoștințe. Cum mă văzu, sări jos de pe cal și intră în casă; escorta sa rămase în curte, iar doi cazaci se plasară, în văzul lumii, la poarta cea mare, pe unde ieșeau trăsurile și care rămăsese deschisă. Cu toată curiozitatea pe care era firesc s-o inspire acei cazaci (de altfel primii văzuți în Paris), timp de un ceas, cât a durat vizita prințului Wolkonski, nu numai că nu s-a adunat nimeni în fața porții, dar cei care treceau pe acolo nici măcar nu întorseseră capul. Dacă ar fi fost mai evlavioși, sunt sigură că și-ar fi făcut cruce pentru ca Domnul să îndepărteze de ei primejdia, fiindcă apucaseră să întrezărească o priveliște ce li se părea mai mult decât compromițătoare.

Prințul Wolkonski, primit cu bucurie, îmi spuse că fusese trimis de către contele de Nesselrode[36], ca să ne asigure de toată siguranța și protecția. Prințul mi-a mai spus că pe toate străzile pe unde trecuse, nu văzuse decât. Oameni plini de tristețe și de neliniște și niciun fel de demonstrație de bucurie și de nădejde. Socot că a adus la cunoștință, în mod corect, acest lucru, țarului Alexandru, fiindcă acesta a intrat în Paris, destul de nehotărât și fără nicio tragere de inimă. Mama și cu mine ne-am mutat într-un apartament din casa doamnei Recamier; ea se afla atunci la Neapole, dar domnul

---

[35] Prințul Wolkonski, aghiotantul țarului Alexandru, primise sarcina să-l însoțească, la Paris, pe domnul Pasquier, prefect de poliție care, împreună cu domnul de Chabrol, prefect de Sena, și cu municipalitatea capitalei, se duceau la cartierul generai al țarului, la Bondy. Totodată, el avea îndatorirea de a pregăti locuința stăpânului său (n. ed. fr.).

[36] Acesta era, în acea epocă, ministrul de externe al Rusiei.

Recamier păstrase casa din strada Basse-du-Rempart. Am găsit un apartament la primul etaj, de unde se zărea partea cea mai îngustă a bulevardului. Instalându-se în acel loc, tata ne puse să-i făgăduim că nu ne vom manifesta în niciun fel opiniile și că nu vom primi niciun fel de vizite care să atragă atenția celor din jur. Socotea că era de datoria noastră să ne comportăm astfel, având în vedere sentimentele foarte moderate ale domnului Recamier, care se oferise să ne găzduiască. Nu peste mult, văzurăm trecând pe bulevard un grup de tineri purtând cocarda albă, agitându-și batistele și strigând: „Trăiască regele!" Dar cât erau de puțini! L-am recunoscut printre ei și pe fratele meu. Mama și cu mine schimbarăm o privire neliniștită. Nădăjduiam că grupulețul acela va mai crește, dar băgarăm repede de seamă că tinerii aceia nu cutezau să treacă dincolo de strada Napoleon (mai târziu, strada Păcii); se duceau până la Madeleine, apoi se întorceau; i-am văzut făcând acest drum, de cinci ori, fără ca numărul lor să crească nici măcar cu un singur om. Neliniștea noastră spori. Dacă această manifestare n-avea să aibă niciun efect, toți cei care se pregătiseră pentru ea vor fi pierduți; și, în fond, era just să se întâmple așa. Aceleași sentimente erau oglindite și în ochii celor care-i vedeau pe acei sărmani tineri cu cocardă albă. Ei nu le mai inspirau nici mânie, nici ură, dar nici cea mai mică urmă de entuziasm. Îi priveau cu un soi de milă, ca pe niște smintiți, ca pe niște victime ale regalității. Mulți trecători își manifestau mirarea, dar nimeni nu le spunea nimic, și-i trata cu o indiferență zdrobitoare.

În sfârșit, la ora două, armata aliată începu să defileze prin fața noastră. Pe măsură ce capul coloanei se apropia, câteva cocarde albe începură a fi scoase, cu oarecare jenă, de prin buzunare și puse la pălărie; dar și acestea erau foarte puține, deși străinii purtau toți, pe braț, câte o batistă albă, în semn de alianță. Un grup de tineri îi

înconjura pe suveranii bourbonieni, strigând cât îi ținea gura, încercând să-i atragă și pe alții, prin zelul și înflăcărarea lor. Câteva femei aclamară de la ferestre, agitându-și batistele albe. Până la jumătatea Pieții Vendome, suveranii străbătuseră un Paris mohorât, tăcut și aproape pustiu; începând din cea de a doua jumătate a Pieții, capitala li se păru ceva mai însuflețită, până la Champs-Elysees.

Cu toată ura și disprețul față de vechiul regim, mi s-a părut totuși stupidă și mâhnitoare purtarea lui Sosthene de La Rochefoucauld care, cu consimțământul țarului Alexandru, s-a dus să pună juvățul de gâtstatuiei lui Napoleon, pentru a o prăvăli de pe soclu. Am fost întrutotul de acord cu tinerii ce se plimbaseră dimineața pe bulevard, care au refuzat categoric să ia parte la această treabă urâtă și prostească, așa că Sosthene n-a fost ajutat în „măreața lui ispravă" decât de Moubreuil, de Semalle și de alți câțiva derbedei de aceeași teapă.

Am uitat să spun că domnul de Nesselrode mă avertizase prin prințul Nikita, că va veni la mine la masă. L-am poftit și pe prinț să vină. Am zărit pe bulevard câteva persoane care ar fi fost cât se poate de bucuroase să fie și eleinvitate. Am coborât în stradă și le-am chemat; nu-mi mai aduc aminte decât de domnul de Chateaubriand, de Alexandre de Boisgelin și de Charles de Noailles. După ce ne-am adunat cu tații, a sosit și prințul Wolkonski cu unul dintre camarazii săi, Mihail Orloff; prințul mi-a înmânat un bilețel din partea contelui de Nesselrode. Scuzându-se că nu putea veni, îmi trimitea o hârtie datorită căreia – spunea el – aveam să-l iert că nu putuse participa la masa de prânz, dar că va veni personal să-și ceară scuze, la masa de seară. Hârtia era declarația ce urma să fie afișată și prin care se anunța că aliații nu aveau intenția să trateze nici cu împăratul, nici cu vreunul din membrii familiei sale.

Declarația era rezultatul discuțiilor dintre Talleyrand și țarul Alexandru, care, de îndată ce sosise, începuse cu cuvintele:

— Ei bine, iată-ne în acest faimos Paris! Dumneata ne-ai adus aici, domnule de Talleyrand! Acum nu mai avem decât trei hotărâri de luat: sau să tratăm cu împăratul Napoleon, sau să instaurăm Regența sau să-i chemăm pe Bourboni.

— Vă înșelați, sire, răspunsese Talleyrand; nu e vorba de trei hotărâri; nu e vorba decât de una și anume de ultima pe care ați indicat-o. Oricât de puternic ați fi, nu sunteți chiar atât incit să puteți alege. Căci, dacă veți mai ezita, Franța – care înghite foarte greu, în momentul de față, înjosirea și umilința la care e supusă – se va ridica în masă împotriva invadatorilor și majestatea voastră imperială știe foarte bine că până și cele mai vajnice armate, pot fi făcute praf și pulbere de mânia unui popor.

— Mă rog. Răspunsese țarul, să vedem ce e de făcut ca să realizăm ceea ce propui dumneata. Eu personal, nu vreau să vă impun nimic, nu pot decât să cedez în fața dorinței pe care și-o exprimă poporul.

— Sigur, sire; nu trebuie să faceți altceva decât să-i dați posibilitatea să-și spună cuvântul.

Acest dialog mi-a fost reprodus chiar a doua zi, de către unul din cei care asistau la discuție.

Când veni la noi, contele de Nesselrode discută vreme îndelungată cu tata, despre diverse lucruri și mai ales despre diverse persoane. Între altele, îl întrebă dacă socotea că era bine să lase poliția tot pe mâna domnului Pasquier. Tata îi răspunse că nici nu putea încăpea pe niște mâini mai pricepute și mai cinstite, că dacă domnul Pasquier consimțea să rămână în această funcție, va privi cu multă bucurie această treabă, fiind cum nu se poate mai mândru că se ținuse seama de recomandarea lui.

Nu-mi mai aduc aminte dacă în acea seară sau a doua zi, a avut loc o reuniune regalistă la domnul de Mortefontaine; ea trimise o deputăție la țarul Alexandru pentru a-și exprima dorințele. Îmi amintesc doar că tata s-a întors zdrobit, dezgustat, dezoltat; toate nebuniile emigrației și cea mai prostească opoziție și-au dat arama pe față. Au vorbit despre vexațiuni și răzbunări împotriva compatrioților lor, și asta, îngenuncheați la picioarele unui suveran străin, în propria lor țară. Sosthene de La Rochefoucauld era unul dintre corifeii acestui talmeș-balmeș de absurdități.

Salonul meu nu se mai golea; toți tinerii, prieteni cu fratele meu, erau mai tot timpul prezenți în casa mea; de asemenea, nu știu cum să-i laud pe ofițerii ruși, care ne copleșeau cu atențiile și cu politețurile; n-aveau decât cuvinte de laudă și de admirație pentru brava noastră armată. Nu le-a scăpat niciodată vreo vorbă care ar fi putut jigni sau ofensa un francez, indiferent din ce partid ar fi făcut parte. Aceasta era dorința țarului lor pe care ei o respectau cu scrupulozitate și, aș îndrăzni să spun, chiar cu plăcere. Vorbeau întotdeauna cu multă deferență despre Franța. Poate că era cel mai bun sistem de a-și spori succesele. Ideea, în tot cazul, fusese strălucită și nu putea izvorî decât dintr-un suflet generos, așa cum era, în acea epocă, sufletul țarului Alexandru. Încă nu devenise acel temut stăpân absolut și încă nu fusese atins de acea boală ereditară care i-a compromis definitiv pe împărații Rusiei transformându-i într-un adevărat flagel mondial.

Primăvara lui 1814, a debutat cu niște zile minunate. Întregul Paris ieșise la plimbare. Nu existau în oraș, nici lupte, nici ocupație, nici răzmeriță, nici tulburări de niciun fel care să poată exercita vreo influență asupra toaletelor femeilor. Marțea, se plimbau, împodobite cu panașe, printre răniți, sfidând obuzele. Miercurea, veneau să vadă cum defilează armata aliată. Joia, își purtau rochiile

elegante prin bivuacurile cazacilor din Champs-Elysees. Sigur că era o privelişte cu totul deosebită să-i vezi pe acei locuitori de pe Don, exercitându-şi liniştiţi obiceiurile de acasă, în mijlocul Parisului. N-aveau corturi, şi niciun fel de alt adăpost. De fiecare copac, erau legaţi câte trei sau patru cai, iar călăreţii, aflaţi la doi paşi de ei, şedeau jos, pe pământ, discutând între ei, cu o voce foarte plăcută şi cu un accent melodios. Cei mai mulţi lucrau: îşi reparau lanţurile, tăind şi făcând altele noi, îşi dregeau încălţămintea, hamurile cailor sau adaptau, după nevoile lor, unele lucruri pe care le jefuiseră. Erau totuşi' cazaci din armata regulată şi, cum nu făceau decât serviciul de cercetaşi, erau mai puţin fericiţi decât confraţii lor, cazacii din armata neregulată. Uniformele lor erau frumoase: pantaloni largi, albaştri, o tunică de dalmatică groasă, tot albastră, căptuşită cu vatelină la piept şi strânsă tare, în jurul taliei, cu o centură de piele neagră şi lucioasă, cu catarame şi ornamente de aramă sclipitoare, de care atârnau armele. Acest costum semi-oriental şi bizara lor atitudine, pe cal, ' unde stăteau mai mult în picioare – căci şaua ridicată îi scutea să-şi mai îndoaie genunchii – îi făcuseră să devină obiectul curiozităţii tuturor gură-cască din Paris. Îi lăsau să se apropie de ei, dar mai mult pe femei şi pe copii, aceştia din urmă urcându-li-se pur şi simplu, în cap. Am văzut femei luându-le veşmintele în mână ca să le cerceteze cum erau cusute. Din când în când, cazacii scoteau câteun mormăit; atunci, curioşii se dădeau speriaţi înapoi. Ei izbucneau în râs şi-i făceau să râdă şi pe cei care se speriaseră. Pe bărbaţi nu-i prea lăsau să se apropie de ei; îi îndepărtau printr-un gest calm, cu mâna, şi rosteau un cuvânt care probabil că însemna „dă-te mai încolo", sau aşa ceva. Consemnul se pare că nu era chiar atât de riguros, căci dacă un bărbat era însoţit de o femeie sau de copii, îl lăsau totuşi să se apropie.

Sigur că aveau motivele lor să stea mai mult pe lângă bidivii, căci niciodată, sub niciun pretext, nu se mișcau de lângă ei. Dacă nu stăteau pe pământ, stăteau pe cai. Pentru a circula în interiorul bivuacului, de la un capăt la altul, mergeau călare. Îi vedeai adesea ținându-și lancea într-o mână și un ulcior sau o gamelă sau chiar o ulcică în cealaltă, ducându-se să-și facă treburile micului lor menaj. Am spus ulcică, pentru că am văzut un cazac ridicându-se liniștit, urcându-se pe cal, luându-și lancea, aplecându-se până la pământ pentru a apuca o ulcică, ducându-se la treizeci de pași de acolo ca s-o umple cu apă dintr-un hârdău care era păzit de o gardă, bându-și apa și reîntorcându-se la locul său cu ulcica goală, coborând de pe cal, reașezându-și lancea alături de celelalte și reluându-și munca.

Aceste obiceiuri nomade ni se păreau atât de ciudate, încât ele ne ațâțau curiozitatea pe care ne-o satisfăceam cu atât mai multă plăcere cu cât eram convinși că afacerile noastre mergeau destul de bine. Succesul partidului regalist ne făceau să nu mai simțim rușinea unui bivuac străin în Champs-Elysees. Datorez această mărturisire tatălui meu, care nu împărtășea deloc acea impresie a noastră și pe care nu l-am putut determina pentru nimic în lume să vină să vadă acel spectacol pe care el se încăpățâna să-l socoată mai mult trist decât curios.

Capitolul II

Biletul prințului de Talleyrand.

— Temerile aliaților.

— Spectacol la Operă: – Greșelile partidului regalist.

— Vizita generalului Pozzo di Borgo.

— Țarul Alexandru.

— Purtarea sa.

— Broșura domnului de Chatcaubriand. – Efectul ei.

— Povestirea domnului de Lescour.

În seara zilei de joi, domnul de Nesselrode mi-a spus:

— Vreți să vedeți documentele în urma cărora ne-am hazardat să ne îndreptăm către Paris?

— Sigur că da.

— Poftiți, priviți-le!

După care, a scos din buzunar o bucățică de hârtie ruptă și șifonată, pe care era scris cu cerneală simpatică: „Pipăiți drumul ca niște copii care merg pe picioroange. Puteți tot ceea ce vreți; și vreți tot ceea ce puteți. Cunoașteți acest scris! Aveți deplină încredere în cel ce vă aduce biletul!"

Nu mă înșelasem nicio secundă în presupunerile mele: biletul, scris de Talleyrand, după retragerea aliaților din Montereau, îi ajunse din urmă aproape de Troyes, și instrucțiunile date purtătorului acestei ciudate scrisori de acreditare avură o influență hotărâtoare în ceea ce privește intrarea aliaților în Paris. Totuși, ceea ce-i decise definitiv, a fost faptul că retragerea era foarte ușoară, că puteau părăsi oricând Franța prin Flandra și nu prin Champagne care era epuizată, dezolată și gata să se ridice împotriva lor. Căci străinii erau mai neliniștiți și mai mirați de șederea lor în Paris, decât eram noi. Nu erau chiar atât de orbiți de partidul regalist, nici

atât de dezamăgiți de prestigiul pe care-l inspira încă numele lui Napoleon. Minunile campaniilor din Franța nu le îngăduiau să creadă în distrugerea atât de completă și de reală a armatei, încât se așteptau, din clipă în clipă, s-o vadă ivindu-se pe caldarâmul Parisului. Totuși, aveam dreptate când spuneam că țara era atât de dezgustată, de obosită, de dornică de tihnă, atât de sătulă de glorie încât i se acrise de împărat și de campaniile lui și nu mai dorea nimic altceva decât siguranța zilei de mâine. Niciodată nu s-a întâmplat ca sentimentul patriotic să slăbească în asemenea hal în Franța. Poate că împăratul, prin uriașele sale cuceriri, îl slăbise, tinzând chiar să-l și stingă cu totul. Noi nu vedeam un compatriot într-un francez din Roma sau din Hamburg. Poate – și cred asta – că sistemul de a decepționa lumea, pe care-l adoptase, izbutise și el să dezguste poporul. Buletinele nu vorbeau niciodată decât despre triumfurile noastre, armata franceză era invariabil victorioasă, armata dușmană totdeauna făcută praf și totuși, din eșec în eșec, ea sosise de pe malurile râului Moscova pe malurile Senei. Nimeni nu credea în relatările oficiale. Îți sfărâmai creierul ca să dezlegi această enigmă, așa că masele încetau să mai privească cu interes evenimentele pe care erau obligate să le ghicească. Împăratul se străduise atâta să ne convingă că toate astea erau treburile sale și nu ale noastre, încât izbutise într-adevăr ca ele să nu mai intereseze pe nimeni. Orice-ai fi gândit sau ai fi spus – de-a lungul anilor – în 1814, toată lumea, fără gi excepta armata și funcționarii publici, erau atât de obosiți, încât nu doreau decât să se vadă scăpați de o activitate care încetase de a mai fi dirijată de o voință înțeleaptă și rațională. Ducele de Raguse mi-a povestit o dată cam care erau relațiile sale cu împăratul, într-o frază care – într-un anumit fel – putea fi aplicată întregii națiuni:

— Când împăratul spunea: „Totul pentru Franța!" îl slujeam cu

entuziasm: când spunea „Pentru Franța și pentru mine!”, îl slujeam cu zel; când spunea: „Pentru mine și Franța”, îl slujeam cu supunere; dar când spunea: „Doar pentru mine!”, simțeam nevoia să-i întorc spatele.

Ei bine, la fel raționa și Franța care își dăduse seama demult că împăratul se ocupa de interesele ei. Și cum popoarele – mai mult decât indivizii – sunt în general ingrate, Franța a uitat și ea imensele binefaceri pe care i le-a făcut Napoleon, și până la urmă l-a copleșit cu reproșuri. La rândul său, posteritatea va uita aberațiile și micimile acestui geniu sublim. Ea va poetiza șederea lui la Fontainebleau; va ezita să amintească – după rămasul bun atât de eroic pe care și i-a luat de la vulturii vechilor sale batalioane – discuțiile și insistențele depuse pentru a obține câteva mobile după ce a fost trimis în exil, și va avea dreptate. Când o figură ca cea a lui Bonaparte apare peste secole, nu mai trebuie amintit nimic din ceea ce i-ar putea umbri cât de cât strălucirea. Trebuie totuși să explicăm contemporanilor că – năucit de atâta lumină – nu mai găsise și nu mai simțise altceva decât suferință.

Vineri, devreme, domnul de Nesselrode ne spuse că suveranii vor merge la Operă. Iată-i deci pe oamenii noștri alergând după loji și făcându-ne rost cu forța, de una Florăresele au fost pur și simplu rechiziționate, ca să ne procure, de unde-or ști – crini; ne-am dus la spectacol coafate, împopoțonate și cu niște enorme buchete de flori. Bărbații purtau cocarda albă la pălărie. Până atunci, totul mersese bine. Dar simt cum mă năpădește roșeața, fiindcă mă văd obligată să istorisesc felul cum s-au comportat francezii noștri la acel spectacol.

Cu o clipă înainte de sosirea suveranilor în loja imperială, câțiva tineri au acoperit, cu o batistă, vulturul de pe draperia ce împodobea loja. După spectacol, aceiași tineri, doborâră și sparseră

cu ciocanul acel vultur, în aplauzele întregii săli. M-am simțit îngrozitor de prost, cu conștiința încărcată, fără să pot spune exact ce anume mă apăsa astfel. Acea demonstrație avea un subînțeles, semnifica, desigur, căderea lui Bonaparte și reîntoarcerea Bourbonilor; dar lucrurile nu-mi erau destul de clare. După două zile, un om, urcând pe scenă, a prins cu ace pe cortină o hârtie mare, albă, pe care erau desenate trei flori de crin, înlocuind astfel vulturul. Lumea s-a arătat plină de entuziasm, iar țarul Alexandru ridicându-se în picioare, în lojă, a aplaudat gestul.

Partidele noi erau convinse că ele reprezintă întreaga națiune. Ne-am convins cu câteva zile mai înainte că nu eram decât o fracțiune infimă și totuși ne îngăduiam să înfruntăm, veseli, sentimentele onorabile ale unei țări întregi și să le jignim crunt pe cele ale armatei. Acel vultur – pe care ea îl purtase, victorioasă, prin toate capitalele Europei – noi îl aduceam acum drept jertfă locuitorilor acelorași capitale care, poate că văzând de ce sentimente antinaționale suntem în stare, pierduseră și bruma de respect ce o mai aveau față de noi. Partidul doborât era sincer convins de sentimentele noastre și se pare că nu-l mira faptul că comportarea sa generase atâta ură. Regret că trebuie s-o mărturisesc, dar partidul regalist a dovedit foarte puțină dragoste de patrie, și foarte multă față de sine; cearta care a izbucnit între diversele clase, a făcut nobilimea ostilă față de pământul ale cărui privilegii îi erau încă necunoscute și chiar mă tem că se simțea mai apropiată față de un nobil străin decât de un burghez francez. Interesele comune, o dată șifonate, au Stabilit afinități între clase și au zdrobit naționalitățile.

Într-o vineri, zi de Operă, eram la masă, când ușa sufrageriei se deschise cu zgomot și un general rus se năpusti, valsând în jurul mesei și cântând: „Ah, prieteni, bunii mei prieteni, dragii mei prieteni. Primul nostru gând a fost că aveam de-a face cu un nebun;

dar iată că fratele meu strigă: – Dar e Pozzo!

Într-adevăr, el era. Comunicațiile fuseseră atât de dificile în timpul regimului imperial încât, cu toată strânsa prietenie care exista între noi, habar n-aveam că se afla în armata rusă. Nici el nu știuse unde să ne caute decât cu câteva minute mai înainte de a da astfel buzna în casa noastră. Ne însoți la Operă și de atunci n-a trecut zi în care să nu-i vedem, cel puțin o dată. Datorită lui am fost inițiată într-o mulțime de lucruri, numai fiindcă găsise în mine trei calități destul de rare la o femeie: discreție, interes și siguranță, și fiindcă îi plăcea să *„sfoggursi"*[37], cum spunea el, alături de mine. Mă pretam la toate aceste lucruri, cu atât mai multă plăcere cu cât m-a pasionat întotdeauna politica. Socot că atunci când nu ești îndeajuns de pregătit sufletește să te preocupi de viața viitoare, despre care se spune că ar fi veșnică, lucrul cel mai demn de interes pentru un spirit serios, este situația națiunilor de pe acest pământ. Prietenii mei mă informară că, ieșind pe la ceasurile patru de la teatru, unde aplaudaseră inaugurarea florilor de crin, țarul Alexandru trebuia să se urce în trăsură ca să se ducă la cartierul general al armatei. Generalul Pozzo rămăsese acreditat pe lângă guvernul provizoriu, căruia 'trebuia să-i transmită ordinele țarului. Precauțiile luate în această împrejurare, de către aliați, pentru a fi se asigura retragerea fără a mai trece prin Paris, dovedesc câtă spaimă le inspira încă acea toată armată napoleoniană cu care s-ar fi putut trezi în fața lor, precum și numele marelui Napoleon. Numai că, în Franța, el nu mai avea nicio putere.

În sfârșit, broșura domnului de Chateaubriand, *Bonaparte și Bourbonii*, tipărită cu o rapiditate care nu era chiar pe măsura nerăbdării noastre, apăru. Îmi amintesc că am citit-o, plină de o

[37] Să-și descarce sufletul (it.).

admirație de care, evident, că mi-a fost grozav de rușine mai târziu, când mi-a căzut din nou în mână. Autorul îi făcuse un asemenea proces de intenție lui Napoleon, prin tămâia pe care a ars-o pe altarul din insula Sfânta-Elena, încât se pare că nimeni nu l-a mai judecat atât de aspru și de sever, ca el. Deși la început îi dădusem dreptate, cu timpul – judecând la rece și cu mai multă înțelepciune – mi-am dat seama că de fapt, ceea ce făcuse el, fusese o adevărată crimă. Străinii, mai puțin orbi decât noi, și-au dat seama de toată nedreptatea acelei lucrări, iar țarul Alexandru s-a simțit pur și simplu ofensat. El n-a uitat cât de mult îl respectase pe omul atât de violent atacat chiar de unul dintre compatrioții săi. Domnul de Chateaubriand se și vedea într-o funcție mănoasă de Stat. Dar nimeni, în afară de el, nu se gândea la așa ceva. Atunci jucă și ultima carte și ceru o audiență particulară țarului Alexandru. Am primit însărcinarea să vorbesc cu contele de Nesselrode, și Chateaubriand a fost primit în audiență. Țarul nu-l cunoștea decât în calitate de scriitor; Chateaubriand îl aștepta într-un salon, împreună cu domnul Etienne, autorul unei piese pe care Alexandru o văzuse în ajun. Străbătând apartamentul, ca să iasă afară, țarul dădu cu ochii de cei doi. Vorbi mai întâi cu Etienne, despre piesa sa, apoi îi spuse un cuvânt lui Chateaubriand despre broșura lui pe care pretinse că încă nu avusese vreme s-o citească, recomandă înțelegere deplină între cei doi scriitori, le spuse că oamenii de litere aveau menirea, unii să-l lumineze, alții să-l. Distreze, și nu să se ocupe de politică, după care plecă fără să-i dea răgazul domnului de Chateaubriand să scoată o vorbă. Acesta îl privi prea puțin conciliator pe Etienne, după care ieși furios din salon. Contele de Nesselrode, care era totuși supărat, nu se putu abține să nu râdă când îmi istorisi amănuntele acelei întrevederi. Nici acum nu știu dacă acea asimilare cu Etienne fusese o mică răutate sau pur și

simplu o greșeală a țarului. De atunci, domnul de Chateaubriand avu precauția de a-l evita. Chiar a doua zi după intrarea aliaților, el se împopoțonă cu o uniformă pur și simplu fantezistă, peste care își pusese un cordon lat, de mătase roșie, de care atârna o imensă sabie turcească ce se târa pe parchet, producând un zgomot formidabil. Aducea mai curând a căpitan de pirați decât a scriitor pașnic și la locul lui. Acel costum îl făcu, într-un fel, ridicol, până și în ochii celor mai înflăcărate admiratoare ale sale.

Nu mai știu în care din zilele acelei săptămâni atât de pline de peripeții, unul dintre părinții mei mă asigură că-l cunoștea pe ofițerul care susținea că ar fi primit ordinul, în ziua bătăliei din Paris – ordin adus de domnul de Girardin – să arunce în aer depozitul de muniții de la Invalizi. Aceste vorbe se repetară în salonul meu și ajunseră la urechile domnului de Nesselrode; el mă întrebă dacă puteam afla numele acelui ofițer și dacă puteam obține unele amănunte despre toată acea tărășenie. Am chemat persoana care îmi istorisise povestea. Ea repetă că domnul de Lescour, ofițer de artilerie, comandantul depozitului de la Domul Invalizilor, fusese chemat marți seara, la grilajul Palatului, unde îl găsise pe domnul conte Alexandre de Girardin, călare, alb de praf din cap și până în picioare, care-i poruncise – din partea lui Napoleon – să arunce în aer depozitul cu praf de pușcă; cum domnul de Lescour nu-și putuse reprima un gest de groază, domnul de Girardin întrebase:

— Șovăi, domnule?

Lescour, temându-se atunci ca nu cumva un altul să fie însărcinat cu această înspăimântătoare treabă, își venise repede în fire și răspunsese:

— Nu, domnule general, n-am șovăit niciodată să îndeplinesc ordinele șefilor mei!

Că, după acest răspuns, domnul de Girardin plecase în galop.

Persoana care îmi povestise toate aceste lucruri se oferi să mi-l aducă, a doua zi dimineață, pe Lescour, la mine acasă. Domnul de Nesselrode mă rugă să consimt. Ducele de Maille, de față la această povestire, își aminti că-l văzuse pe domnul de Girardin pe podul Ludovic al XVI-lea, în ziua și la ora indicată, gonind călare și că se mirase foarte tare să-l vadă că o ia spre dreapta, adică spre Domul Invalizilor.

Domnul de Lescour veni la mine, a doua zi; primisem mai înainte un bilet de la contele de Nesselrode care mă ruga să i-l trimit lui. Omul se duse, fu prezentat țarului Alexandru, apoi primi o droaie de felicitări și de complimente, precum și ordinul Sfânta Ana pentru că nu aruncase depozitul în aer. Se înapoie la mine în culmea bucuriei și a recunoștinței. Mi se păru a fi un om foarte simplu și foarte cinstit.

După câteva zile, prințesa de Vaudemont, protectoarea sa, îl mustră zdravăn pentru că făcuse publică această afacere. Îl duse la masă la doamna de Vintimille. Doamnele de Girardin și de Greffulhe, nepoatele sale, care se aflau și ele acolo, plânseră cu hohote auzind povestea. Generalul Clarke, de care Lescour avea obiceiul să asculte, fiindcă fusese ministru de război, îi reproșă că se vânduse dușmanului. Îl înconjurară și-l înghesuiră cu întrebări, căci voiau să obțină cu orice preț, de la el, o dezmințire. El nu consimți, dar piuă la urmă, îl obligară să dea o declarație semnată unde, confirmând că ar fi primit un ordin verbal de la un ofițer superior, adăugase că între timp se întunecase, că nu era sigur că ar fi recunoscut persoana și că numind-o, putea foarte bine să se înșele. Plecând de acolo, veni glonț la mine să-mi povestească ce pățise.

— Domnule de Lescour, i-am spus, ești pierdut. Când spui lucruri de o asemenea gravitate, trebuie să fii sigur că în nicio împrejurare nu vei schimba nici cel mai mic amănunt, iar faptul că

acum ai retractat cele spuse mai înainte poate avea urmări foarte grave. Îmi dau seama că ceea ce ai făcut va isca bănuieli în ce privește sinceritatea dumitale, iar persoanele care ți-au smuls această mărturisire, profitând de slăbiciunea dumitale, vor fi primele care vor profita de ea pentru a te scoate vinovat.

Bietul om își dădu seama că aveam dreptate și fu disperat; ceea ce i-am prezis, n-a întârziat să se întâmple. S-a stabilit imediat că domnul de Lescour era un aventurier ticălos, care inventase toată acea poveste, ca să parvină; i se dădu pe loc o slujbă oarecare în la Cette, și-l expediară acolo.' Domnul de Girardin continuă să se bucure de favoarea prinților noștri, iar bietul Lescour continuă să fie persecutat cumplit de el. Nu l-am mai revăzut, așa că nu mai știu ce s-a mai întâmplat cu el.

În general, majoritatea celor vinovați, au respins acuzația că ar fi vrut să arunce pulberăria în aer, ca falsă și nefondată. Totuși, dacă mă gândesc la plecarea precipitată a doamnei Bertrand, care a avut loc la porunca soțului ei, la solicitările atât de insistente ale domnului de La Touche ca să ne determine să plecăm în aceeași zi cu ei, la vizita rapidă a domnului de Girardin la StatulMajor ca să afle de capitulare înainte de a se reîntoarce la Juvisy, unde îl aștepta Napoleon, și, în sfârșit, de întâlnirea de pe pod a domnului de Maille, care-l văzuse clar apucând-o spre Domul Invalizilor și încă foarte grăbit, dorind probabil a se reîntoarce cât mai repede la Fontainebleau, mărturisesc că sunt gata să dau crezare spuselor domnului de Lescour și să-l privesc ca pe o victimă a propriei sale slăbiciuni.

Mareșalul Marmont.

— Bătălia din Paris.

— Ședereа la Essonnes.

— Mareșalul Marmont începe discuțiile cu aliații.

— Sosirea mareșalilor la Essonnes.

— Conferință la țarul Alexandru.

— Mareșalul Marmont află că corpul său de armată părăsește localitatea Essonnes, în pofida ordinului său.

— Mâhnirea sa.

— Comportarea lui curajoasă la Versailles.

— Scrisoarea generalului Bourdesoulle.

— Răspunsul dat mareșalilor.

— Comportarea mareșalului Ney.

— Primejdiile care ne pândesc fără să știm.

— Oamenii trimiși să mă salveze. – Bonomia cazacilor – Formarea unei gărzi de onoare.

Acum trebuie să relatez, cu silă, ceea ce Istoria nu se va putea abține să nu numească „greșeala mareșalului Marmont" t. Sigur că o va spăla de toate calomniile de care a fost mânjită, dar sincerul atașament pe care-l am pentru el, mă obligă să mă necăjesc că o faptă ce putea fi atât de lesne apărată a fost pusă pe seama unui om pentru care numai gândul la o asemenea faptă ar fi constituit o fără-de-lege. Adevărul e că mareșalul n-are altă vină aecât aceea de a fi intrat în tratative cu prințul de Schwarzenberg38, fără știrea împăratului. Dar el era mult prea atașat de Napoleon; acesta îl copleșise cu prea multă bunăvoință, fusese răsplătit cu prea multe favoruri de către stăpânul lui, ca să nu-și joace rolul până la capăt sau, mai bine-zis, ca să nu-și facă datoria de a rămâne legat de soarta lui Napoleon. El însuși și-a dat seama de acest lucru, și faptul a exercitat o influență nefastă asupra tuturor acțiunilor sale,

---

[38] *Karl Filip von Schwarzenberg* (1771—1820), prinț austriac, general și diplomat; a comandat armatele aliate care s-au luptat la Dresda și Leipzig și au invadat Franța (1813).

făcându-l groaznic de nefericit, până în cea din urmă zi a vieții. Am avut posibilitatea să mă ocup îndeaproape de toată această afacere; mi s-a încredințat sarcina de a face o relatare exactă a ei, așa că am cercetat adevărul cu atât mai multă atenție cu cât nu voiam ca el să se bată cap în cap cu niciuna dintre faptele ce urmau a fi relatate. Toate acele documente au fost strânse și înmânate, în 1831, domnului Arago39, care zicea că dorea să le publice. Dar, așa cum se întâmplă cel mai adesea, lui Arago i-a lipsit curajul de a se ocupa de un amic proscris. Iată totuși ce am demonstrat eu, cu cea mai mare exactitate, în legătură cu acest eveniment.

Napoleon a venit să inspecteze oastea lui Marmont, care se afla în tabără la Essonnes; l-a lăudat, cu multă căldură, pentru felul cum se purtase în afacerea cu Parisul, unde ținuse dușmanul în șah încă patru ceasuri după ce primise ordinul de a capitula. Făgăduise întregului corp de armată o răsplată, precum și toate gradele cerute de mareșal. Pe urmă, începuse a discuta cu el amănuntele planurilor pe care urma să le pună în practică, ulterior. După ce-a isprăvit, i-a dat ordin să pornească, în toiul nopții, cu zece mii de ostași ca să cucerească postul de pe colina Belleville.

— Sire, dar n-am decât patru mii de oameni cu care pot pleca.

Împăratul trecu la altceva, apoi, după câteva minute, aduse iar vorba de cei zece mii de ostași. Mareșalul repetă că n-avea decât patru mii de oameni sub ordinele sale, ceea ce-l determină pe Napoleon să-i spună că, pe cutare drum, dispunea de cinci mii de oameni, pe altul, de trei mii, iar pe al treilea, mai avea încă două mii de artileriști, vorbind cu atâta seninătate de parcă ar fi scos din

---

39 *Frangois Arago* (1786—1853), astronom și fizician francez de mare faimă. Spirit liberal, foarte popular, a fost numit membru al guvernului provizoriu în 1848 și a condus o vreme ministerele de război și de externe.

mânecă zece mii de cărți de joc și nu zece mii de soldați. Și totuși faptul nu era o aberație: Napoleon adoptase această tactică în toate campaniile sale și ea îi reușise. După ce i-a dezvăluit planul său lui Marmont, acesta l-a întrebat pe unde și cum va trece râul Marna. Împăratul s-a bătut cu palma peste frunte, apoi a zis:

— Ai dreptate, e cu neputință! Trebuie să ne gândim la alt plan de a încercui Parisul! Pune-ți și dumneata mintea la contribuție! De îndată ce-ți va veni vreo idee, înștiințează-mă. Până atunci, așteaptă noi ordine.

Împăratul se reîntoarse la Fontainebleau. Mareșalul Marmont rămase cufundat în gândurile lui, de a „încercui Parisul", Parisul păzit de două sute de mii de ostași străini, care așteptau din zi în zi, alte două sute de mii; care să încercuiască acest oraș doar cu cel mult treizeci de mii de oameni de care putea dispune împăratul? Prevedea pieirea acestei sărmane armate și poate și distrugerea capitalei dacă – așa cum nădăjduia Napoleon – ar fi reușit să facă să izbucnească unele demonstrații ostile armatelor aliate. Nu era pentru prima oară când planurile împăratului i se păruseră irațională, unele chiar frizând nebunia, având în vedere mijloacele care-i mai rămăseseră.

În seara bătăliei de la Champaubert, șefii oștilor, care luaseră parte la acea bătălie, luau masa la împărat. Fiecare înfuleca ce putea, pe măsură ce bucatele mai ajungeau până la el. În afară de masa principală, mai existau alte cinci sau șase mese unde se aflau, printre alții, Marmont și generalul Drouot.

Împăratul se fâțâia de colo, colo, zugrăvind situația și încercând să le arate ofițerilor săi că ei se aflau mai aproape de malurile Elbei, decât aliații – de cele ale Senei. Băgă imediat de seamă puținul entuziasm de care se bucurară cuvintele sale, printre mareșali; fiecare privea în farfuria lui, fără să-și ridice ochii. Atunci,

apropiindu-se de generalul Drouot și bătându-l pe umeri, împăratul îi spuse:

— Ah, Drouot, mi-ar trebui zece oameni ca dumneata!

— Nu, sire, v-ar trebui o sută de mii!

— Acest nobil răspuns puse capăt oricărui plan de luptă.

Ducele de Raguse se afla sub povara amintirilor sale și a unor impresii destul de penibile, când iată că se apropie de el domnul de Montessuis. Fusese aghiotantul său și rămăseseră în relații foarte strânse, deși acesta din urmă devenise un regalist înfocat. Îi aducea ducelui documentele și proclamațiile publicate la Paris: destituirea împăratului de către Senat, ordinele guvernului provizoriu și în sfârșit, un teanc de scrisori de la multe din persoanele ce se raliaseră acestui guvern și care-l rugau pe general să le urmeze exemplul; generalul Dessolles, prietenul său intim, domnul Pasquier, a cărui onoare și cinste i le cunoștea, se numărau și ei printre cei ce trecuseră de partea guvernului. I se arăta importanța de a pune la dispoziția guvernului provizoriu o oaste care să poată ocupa un loc cât mai onorabil în Consiliul puterilor străine; i se mai strecură la ureche că aceeași forță armată ar putea fi de folos chiar propriei sale familii, pe care soarta se părea că avea de gând s-o apropie de tronul strămoșilor săi. Montessuis făcu să sune frumos numele de Monk, arătându-i mareșalului cât de măreț era rolul de salvator al patriei. Îi flutură prin fața ochilor o Franță ce-l binecuvânta, înălțându-i, în semn de recunoștință, monumente și instituții pe care i le datora atât lui cât și armatei sale. Pe de altă parte, generalul își aminti la rându-i de vorbele lipsite de temei ale împăratului, și avu slăbiciunea să se lase atras de partea guvernului provizoriu. Îi adună deci pe șefii corpurilor de armată, mult mai numeroși decât armata care mai rămăsese. Le vorbi despre propunerile ce i se făcuseră și despre situația în care se aflau. Toți, cu excepția

generalului Lussot, fură de părere să se supună guvernului provizoriu. Domnul de Montessuis primi sarcina de a lua legătura cu cartierul general al prințului de Schwarzenberg. Urmară unele propuneri din ambele părți, evident, nimic scris.

Asta era starea lucrurilor când mareșalii trimiși la Fontainebleau pentru a cere Regența, sosiră la Essonnes, Dețin restul amănuntelor de la mareșalul Macdonald care, după ce mi le-a istorisit, și-a dat osteneala să le dicteze, fiindcă eu tocmai căutam informații exacte pentru nota pe care voia s-o scrie domnul Arago. Adevărul e că mareșalii nu primiseră niciun ordin să se alăture mareșalului Marmont. Se îndreptaseră către el, dar o dată ajunși la doi pași de oastea sa, începură a aștepta hârtia de liberă trecere pe care o ceruseră la cartierul general al aliaților, pe atunci stabiliți în castelul Chilly. Ei îi arătară motivul călătoriei lor la Paris. Marmont le mărturisi care era situația lui față de prințul de Schwarzenberg: putea primi, în fiece clipă, răspuns favorabil la cererile pe care le făcuse. Dar le mai spuse colegilor săi că se dezicea de orice demers personal până ce nu va fi hotărâtă soarta țării. Conveniră ca el să se ducă să-și controleze toate posturile și să facă în așa fel încât să fie de negăsit până ce se vor întoarce ei, că abia atunci. Vor hotărî ce aveau de făcut și că vor acționa împreună.

Mareșalul Ney, observând că acest început de negociere cu unul dintre mareșali, dând speranța că-i va putea dezbina pe șefii diferitelor corpuri de armată, va îndepărta Regența pe care aceștia erau pe cale s-o ceară, ar fi vrut ca și mareșalul Marmont să fie alături, pentru a dovedi astfel că era de acord cu ei. Ceilalți fură de aceeași părere, iar ducele de Raguse fu de acord să fi se alăture. Înainte de a pleca, dădu nu o dată, ci de trei ori ordin armatei sale să nu cumva să se miște din Essonnes înainte de înapoierea sa, făgăduind că a doua zi dimineață va fi îndărăt. Numai că hârtia de

liberă trecere np sosea din Chilly; mareșalii, impacientați de această întârziere, se prezentară la avanposturi și cerură să fie conduși la cartierul general al avangărzii, la Petit-Bourg, unde nădăjduiau să fi se dea o escortă. Intrară în sfârșit, în castel; ducele de Raguse, rămase afară, în trăsură. Dar prințul de Schwarzenberg, care se afla la avanposturi, aflând de la subalternii săi că ducele rămăsese în trăsură, trimise să-l roage să coboare și să poftească înăuntru. Prințul discută câteva minute cu el. Îi spuse că propunerile sale fuseseră trimise la Paris și acceptate. Mareșalul îi răspunse că poziția lui se schimbase, că toți ceilalți camarazi ai săi aveau de făcut o comunicare la care se asocia și el și că tot ceea ce se petrecuse până atunci între ei trebuia să fie privit ca nul și neavenit. Prințul de Schwarzenberg îl asigură că înțelegea perfect scrupulele sale, după care intrară împreună în salon, spre mirarea celorlalți mareșali. Ducele de Raguse le povesti ce se petrecuse între el și prințul de Schwarzenberg și cât se simțea de ușurat după această explicație. Îi însoți pe mareșali și la țarul Alexandru și fu cel care vorbi cu cea mai mare însuflețire în favoarea regelui Romei și a Regenței. Nu avea cine știe ce mare merit, pentru că de fapt ei pleda în acel moment cauza lui și a mareșalilor.

După această conferință, țarul Alexandru ținu o alta, cu membrii guvernului provizoriu și cu oamenii care se compromiseseră cel mai mult în mișcarea regalistă. La început, discutară împotriva familiei Bonaparte, iar apoi împotriva Bourbonilor, convingându-se că discuția era cât se poate de obiectivă. După Consiliu, care se prelungi până în zori, îi pofti pe trimișii de la Fontainebleau, le spuse că trebuia să-și consulte aliații și-i chemă la ora nouă, după răspuns. S-a pretins că el știuse despre mișcarea de la Essonnes, dar lucrul pare imposibil. Ceea ce e sigur, e că n-a suflat nimănui o vorbă și că toate discursurile care i-au fost atribuite atât lui cât și

mareșaIilor, au fost false. Mareșalii se duseră la Ney 1 ca să aștepte ora fixată de țar. Tocmai se așezaseră la masă, când cineva veni să-l înștiințeze pe mareșalul Marmont că era chemat; ieși imediat și se reîntoarse palid ca un mort; mareșalul Macdonald îl întrebă ce i se întâmplase:

— Aghiotantul m-a înștiințat că generalii mei vor să-mi pună oastea în mișcare, deși mi-au făgăduit că mă vor aștepta. Așa că alerg într-acolo ca s-o opresc!

Rostind aceste vorbe își încinse sabia și-și puse pălăria. Aghiotantul să u era Fabvrier; el îmi istorisi că de-abia plecaseră mareșalii din Essonnes, că Napoleon îl și chemase la el pe Marmont; un mesaj, un al doilea, apoi un al treilea îl chemau de urgență la Fontainebleau; în ultimul, se specifica foarte clar că dacă mareșalul lipsea, să se prezinte la împărat generalul comandant. Neliniștiți de situația lor, generalii se convinseră că împăratul era la curent cu negocierile pe care ei le purtaseră cu dușmanii. Speriați de moarte, își căutară salvarea punând în mișcare oastea pe care Marmont le interzisese s-o miște din loc, îndreptându-se către Paris. Mareșalul se năpusti într-o caleașcă ce aștepta gata de plecare, în curtea mareșalului Ney, dar la barieră nu fu lăsat să treacă. Trebui să se reîntoarcă la Statul Major, iar de acolo fu îndrumat către guvernatorul orașului. Pe scurt, pierdu o mulțime de vreme până ce izbuti să-și procure un pașaport pe care i-l aduse un al doilea aghiotant, colonelul Denis. Acesta îl anunță că, în ciuda cuvântului dat de generalii săi, că-l vor aștepta, aceștia puseseră oastea în mișcare de îndată ce mareșalul plecase, că el, Denis, o însoțise până la Belle-fipine, că de acolo o apucase pe drumul spre Versailles unde era gata să ajungă; deci răul fusese făcut și era ireparabil.

Mareșalul Marmont rămase la Paris; află cât. De furioși fură soldații săi când li se spuse din ce cauză se găseau la Versailles.

Marmont se îndreptă imediat într-acolo, dar oastea, profund revoltată, o porni spre Fontainebleau. Alergă după ea, o opri, vorbi, o convins? și o readuse la Versailles, dând dovadă de una dintre cele mai energice, mai dificile și mai cutezătoare acțiuni pe care s-a încumetat vreodată cineva s-o încerce.

Iată adevărul adevărat, în legătură cu „greșeala lui Marmont". Vedeți că ea nu constă în nimic altceva decât că a încercat să negocieze, fără știrea lui Napoleon.

Pentru a fi și mai imparțială, voi mărturisi că mareșalul avea alte păcate; era într-adevăr tipul soldatului francez, bun, generos, brav, candid, vanitos, susceptibil de a se entuziasma de orice fleac, și totodată omul cel mai inconsecvent din lume. Acționa întotdeauna după impuls, fără să reflecteze asupra trecutului, fără să se gândească la viitor. Se afla așezat pe un teren unde toți cei care-l înconjurau aplaudau orice acțiune despre care presupuneau că i-ar aparține, și îi lăudau, fără limite, importanța. Peste tot era salutat cu numele de Monk; se afirma, printre altele, că hotărârea de a nu cădea la învoială în niciun fel cu Imperiul, fusese luată încă din prima zi, că proclamația din 30, constituia dovada că demersul mareșalilor nu putea să aibă succes. Pe de altă parte, se spunea că generalii lui Napoleon nu făcuseră decât să execute ceea ce le propusese el.

Convenția cu prințul de Schwarzenberg a fost redactată a doua zi, semnată, antedatată și trimisă la *Monitor.* Nemulțumit de acest lucru, mareșalul primi o deputație a orașului Paris, care-i mulțumea pentru serviciul pe care i-l adusese. El o primi și-i vorbi atât de frumos încât cuvântarea i se tipări în *Monitor.* În sfârșit, dădu – cu mare grijă – impresia că nu săvârșise niciun fel de trădare; n-ar mai fi rămas de dat niciun fel de dovadă în privința veridicității povestirii pe care am relatat-o, dacă hazardul n-ar fi făcut ca –

răscolind printre hârtiile sale, după revoluția din 1830 – aghiotantul său, domnul de Guise, același care redactase în 1814 convenția antedatată, împreună cu prințul de Schwarzenberg, să găsească în dosul unui sertar al secreterului, o veche scrisoare mototolită. Era cea prin care generalul Bourdesoulle, îi anunța plecarea trupelor din Essonnes, cerându-i scuze că acționase contrar ordinelor pe care i le dăduse și explicându-i că cele trei apeluri ale împăratului îl hotărîseră să pornească la drum, cu oastea după el.

Deși mareșalul Marmont suferise cumplit din pricina calomniilor răspândite pe seama sa, o dată ce valul trecuse, el nu se mai gândjse la scrisoarea aceea de a cărei existență uitase complet. Acest' lucru ar fi fost de ajuns ca să-l absolve de orice vină. Probabil că acest document va fi cândva publicat; eu personal, l-am citit de mai multe ori.

Mareșalii – însărcinați cu propunerile de la Fontainebleau – se prezentară la ora nouă, la țarul Alexandru, care refuză să trateze cu ei, cerând pur și simplu abdicarea lui Napoleon. Mareșalii – care rămăseseră la prima veste adusă de Fabvrier – protestară, invocând fidelitatea armatei. Țarul surâse și le spuse că oastea lui Marmont se îndrepta către Versailles. Mareșalii plecară fără să mai apuce să-l vadă pe Marmont și nu mai găsiră nicio urmă a armatei sale pe drumul spre Fontainebleau.

M-am întins cu această povestire, mai întâi pentru că faptele au fost denaturate de partidul regalist, pe urmă, pentru că am socotit că nimeni nu le știa mai bine decât mine.

Mareșalii, reîntorși la Fontainebleau, smulseră, cu forța, abdicarea lui Napoleon. Mareșalul Ney se grăbi să-i înștiințeze pe aliați și, după ce trimișii la Fontainebleau se reîntoarseră la Paris, mareșalul Macdonald mi-a povestit că toți câți erau de față, au fost foarte mirați să-l audă pe contele de Nesselrode mulțumindu-i lui

Ney, pentru „importanta veste” pe care i-o dăduse.

E vremea să revenim la ceea ce se petrecea în tabăra noastră, ca să zic așa. Luni n-am văzut pe nimeni care să știe ce se întâmplase, dar marți dimineață, toată lumea începu a se bucura de victoria repurtată. Pozzo îmi istorisi că ziua din ajun fusese foarte zbuciumată. Țarul Alexandru era înconjurat de oameni care începuseră a se speria de existența unei armate într-un oraș ca Parisul. Rapoartele din provinciile ocupate nu erau nici ele menite să liniștească spiritele. Populația, sătulă până peste cap de nenorocirile inerente războiului, stătea gata să se răscoale. Tot ce era austriac n-avea urechi decât ca să audă ce se spunea și limbă, ca să repete ce auzise. Prințul de Schwarzenberg începea a-și reproșa proclamația pe care Pozzo n-o semnase; era clar că el nu voia să-și asume răspunderea unei șederi prea lungi la Paris. Se vorbea că – în absența împăratului Austriei – urma să dispună de soarta fiicei acestuia și de sceptrul nepotului său. Regele Prusiei era – după cum știa toată lumea – plin de supunere față de țarul Alexandru; așa că toate aceste mari hotărâri nu depindeau decât de el. În această situație, n-aveam de ce ne mira că țarul era atât de agitat, și nici-nu-l puteam ține de rău că șovăie. Ezitările sale fură, la un moment dat, atât de mari, încât Pozzo crezu partida pierdută nu numai în ziua respectivă, ba chiar și o bună’ parte din noapte.

Ducele de Vicence – care până atunci solicitase în zadar, o audiență – obținu una și încă foarte lungă. Audiențele mareșalilor n-au fost nici ele mai scurte. Totuși, impresia pe care și-o făcu țarul Alexandru, fu combătută cu tărie de către persoanele ce alcătuiau guvernul provizoriu și consiliul său. I se arătă țarului că nu s-ar fi compromis decât dacă ar fi fost vorba de un angajament scris și semnat de el. Dacă însă revenea asupra cuvântului pe care și-l dăduse de a nu trata nici cu Napoleon, nici cu familia sa, soarta

tuturor oamenilor care se încrezuseră în el se transforma în exil sau în eșafod. Această problemă de generozitate personală, se pare că avu un mare ascendent asupra lui. Când a trimis după mareșali, la ora nouă, se hotărâse ce avea de făcut și ce răspuns urma să le dea. Pozzo, contele de Nesselrode și, poate, și Talleyrand bănuiau. Dar el nu vru să spună nimănui nimic, mai înainte de a da impresia că se consultase cu regele Prusiei și cu prințul de Schwarzenberg. Marți dimineață, orice ezitare dispăruse, și noi aflarăm de hotărârea țarului o dată cu primejdiile care ne pândiseră. Acele primejdii fuseseră reale căci, datorită felului cum ne compromisesem, nu mai aveam altă hotărâre de luat decât s-o pornim cu tot ce aveam, pe urmele armatei lui Alexandru, dacă aliații aveau de gând să încredințeze guvernul, bonapartiștilor. Regența n-ar mai fi fost, în fond, decât o tranziție pentru a se reveni cât mai repede la regimul imperial. Oamenii mei de la Châtenay veniră plângând la mine să-mi spună că nu știau ce se va întâmpla cu ei; primarul fugise, ajutorul lui se ascunsese pe domeniul meu. În primele zile, casa mea fusese ocupată de nu știu ce stat major care, găsind că pivnița era bine asortată, luaseră cu ei tot vinul pe care nu avuseseră vreme să-l bea și o lăsaseră complet goală, fapt care nu-i bucură câtuși de puțin pe cei care sosiră după ei. Căci se succedară prin acel loc detașamente din toate armele și de toate națiile semănând spaima printre bieții locuitori ai satului; aceștia aflaseră acum, pe propria lor piele, că cei mai de temut erau bavarezii și wurtemburghezii. În disperare de cauză, am apelat la prietenii mei ruși. Prințul Wolkonski îmi dădu doi cazaci să mă păzească și un subofițer, pe care i-am instalat la Châtenay. M-am dus eu însămi cu ei acolo, cu caleașca escortată de acei locuitori ai stepelor. Sunt nevoită să vă mărturisesc că lucrul mă amuza grozav, fiindcă, peste tot, pe unde treceam, lumea căsca gura la mine, ca la urs. Cazacii, călare pe caii

lor mici și iuți, își sprijineau lancea de pământ, și-o puneau pe umăr sau o țineau dreaptă, ca pe o vâslă de corabie. Mi-am găsit oamenii consternați; își puseseră, bieții de ei, cocarda albă, ca să poată lucra liniștiți în grădina ce se întindea de-a lungul străzii Choisy, către Versailles. Dar chiar în dimineața aceea, nenorocita de cocardă albă era cât pe-aci să le vină de hac, fiindcă tocmai atunci începuseră a se scurge pe-acolo trupele lui Marmont care se îndreptau către Versailles. Deși nu mă pricep câtuși de puțin la strategie, totuși nu mi-am putut explica cum de-au trecut aceste oști printre liniile trupelor aliate. Faptul mi s-a părut mai mult decât straniu, și nu mi-a fost explicat decât după ce m-am întors la Paris.

Cei doi cazaci ai mei erau înarmați cu o pancartă plină de peceți și semnături cu ajutorul căreia alungau toți demonii care – purtând zeci de uniforme diferite – se înghesuiau la poarta mea. Unul dintre ei o rupea puțin pe nemțește, ceilalți îl completau în limba rusă cu o asemenea locvacitate încât prusacii păreau tot atât de uimiți ca și mine. Pancarta însă, era lucrul cel mai convingător. Ori de câte ori veneam la Châtenay, am văzut-o funcționând cu cel mai deplin succes. Am mai aflat că, în afară de vin, foștii mei musafiri îmi luaseră toate cuverturile, un număr destul de mare de saltele pe care să-și culce răniții și toate saltelele de puf pe care le goliseră, făcindu-și din drilul trainic un fel de saci cu care-mi pescuiseră toți peștii din iaz. Acest mod de a pescui mi s-a părut din cale-afară de ciudat. Trebuie, de asemenea, să mai spun că au jefuit toate casele abandonate de paznici și că le-au incendiat pe cele care au cutezat să le opună o cât de mică rezistență. I-am cazat pe cazaci, la grădinar. Nevasta lui se temea de ei ca de clracu, mai ales că unii se apucaseră să le scoată tot felul de zvonuri. În prima seară, în timp ce ea le pregătea supa, pruncul femeii, care dormea liniștit în leagăn, se trezi și începu să urle. Cazacii vorbiră ceva între ei, apoi unul se

îndreptă către copil, îl luă în brațe și se așeză cu el pe genunchi, în fața focului, încălzindu-i piciorușele în mâinile lui mari, în vreme ce ceilalți doi se maimuțăreau și-i tot vorbeau pe limba lor. Copilul începu a râde, mamei îi veni sufletul la loc și, din clipa aceea, se stabiliră între ei cele mai bune relații. Când am venit din nou, peste o săptămână, la Chătenay, cazacii îmi spuseră:

— Madam Mărie, femeie bună, femeie de treabă!

Iar ea, când era năpădită de treburi, pur și simplu le arunca țâncul în brațe. Îi atrăgea grozav sera de flori. Se plimbau ceasuri întregi prin fața ei, uitându-se pe geam și, când grădinarul le dărui un buchet de flori, ei îi mulțumiră cu cea mai vie satisfacție, dar nu se atinseră de el. Datoria lor era să vegheze asupra întregului sat și de îndată ce se apropia vreun detașament, cuvântul: „cazaci", trecea din gură în gură. Stăteau zi și noapte de veghe, așa încât – după instalarea lor la Chătenay – nimeni n-a mai cutezat să fure nici măcar un vârf de ac.

Tata, trebuie s-o mărturisesc, nu era chiar atât de abătut să vadă cocarda tricoloră dată jos. Dar ideea de a-l vedea pe contele de Artois făcându-și intrarea în Paris, înconjurat numai de străini, îl revolta. Se gândi să alcătuiască un fel de gardă națională formată din tinerii noștri. Fratele meu a fost primul care s-a înscris în această gardă, condusă de Charles de Noailles, pe care tata îl socotise cel mai nimerit să fie căpitanul acelei gărzi. Charles de Noailles fu încântat și-și manifestă recunoștința față de tata, căruia îi mulțumi cu efuziune. Din păcate, chiar de a doua zi, începură nemulțumirile și gâlcevile. Se pare că nu eram încă destul de emancipați, că ambițiile în privința ocupării unor locuri începuseră a-și arăta colții și că intrigile curtenilor puneau și ele paie peste foc.

Semnalul a fost dat de Charles de Damas și de prietenii săi. Deși strâns legat de familia de Noailles, s-a ridicat, protestând în gura

mare, împotriva alegerii lui

Charles, vânând, cu un zel nemaipomenit, toate greșelile săvârșite de tatăl acestuia, prințul de Poix, la începutul Revoluției și instigându-i pe tineri să nu se lase conduși de Charles de Noailles. Toate astea făcură să scadă, într-o oarecare măsură, dorința tinerilor de a alcătui o gardă națională; totuși, până la urmă, de Noailles izbuti să adune o sută cincizeci de tineri pe care-i echipă, îi înarmă și în patru zile fură gata să-l întâmpine pe Monsieur.

Începând din acel moment, seniorii de la vechea Curte n-au mai fost ocupați decât de interesele averii și ale avansării, lor, străduindu-se ca pretențiile să le fie luate în considerație, înaintea altora; așa se face că ei au constituit una dintre cele mai mari piedici ale dinastiei căreia i se consacraseră. Să nu ne mângâiem însă cu gândul că astfel de sentimente au aparținut numai aristocrației; nu, ele au aparținut tuturor celor care au avut în mână puterea. Am văzut o a doua revoluție făcută de burghezie, așa că numai în cinci zile, toate sentimentele generoase și patriotice, de care fusese vorba mai înainte, au fost ucise de ambițiile și de interesele personale. Dacă am fi știut exact cât l-a costat pe împărat voința atotputernică de a înăbuși pretențiile militarilor, după 18 Brumar, probabil că n-am fi manifestat și noi același spirit de intrigă și de egoism.

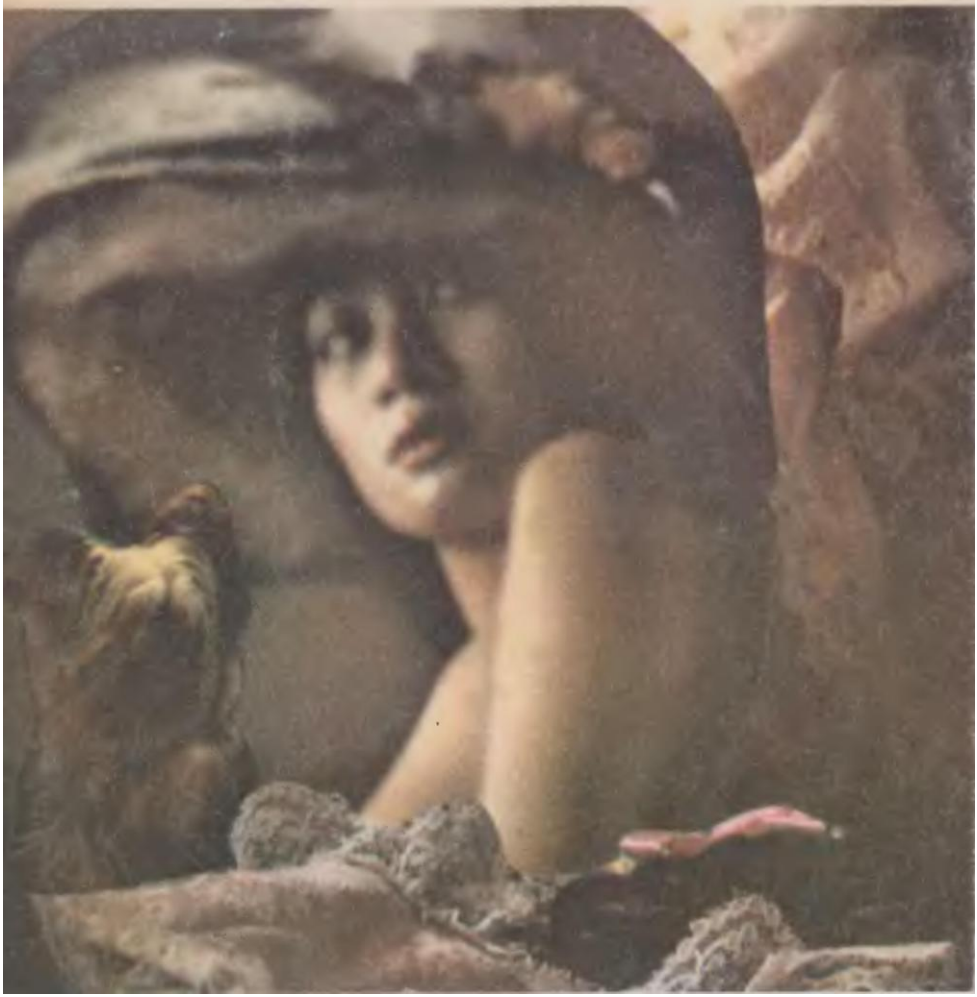
Sfârșitul volumului 1

fondată în 1895
bpt
serie nouă

adèle de boigne

memorii

★★

Adele de Boigne

Memorii
Povestirile unei mătuși

* *

TRADUCERE, SELECȚIE ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

RESTAURAȚIA DIN 1814 (CONTINUARE)

Capitolul IV

În cea de a zecea zi a intrării lor în Paris, străinii se adunară în Piața Ludovic al XV-lea, pentru a înălța un *Te-Deum.* Am asistat la acest spectacol, din loja ministrului marinei, unde fusem poftită de prințul Wolkonski. Nu m-a deranjat prea tare nici mișcarea trupelor, nici zumzăiala lumii adunată în Piață; în schimb (se pare că sunetele exercită mult mai multă influență asupra mea, decât priveliștea), în schimb, zic, când s-a înstăpânit cea mai deplină liniște și când cântecele preoților au început să răsune, binecuvântându-i pe toți acei străini, sosiți din toate colțurile lumii pentru a ne îngenunchea, coarda patriotică, atinsă cu câteva zile mai înainte, când auzisem sentinelele străine strigându-și parolele, a vibrat din nou, dar de data asta mult mai puternic și mai îndelung. Mi-a fost rușine că mă aflam acolo, luând parte la acea umilință națională și, începând din clipa aceea, am încetat de a mai face corp comun cu străinii. Aș fi putut să fiu totuși liniștită, având în vedere societatea care se afla în Galeria Palatului Marinei și care era plină de nevestele generalilor și ale șambelanilor Imperiului, cu pălăriile împodobite cu de zece ori mai multe flori de crin decât erau ale noastre.

În ziua aceea, Talleyrand îl zori pe tata să se ducă la Hartwell \ și să fie purtătorul de cuvânt al guvernului provizoriu. Tata refuză categoric, și lucrul mi se păru cât se poate de firesc, pentru că eram mult prea pătrunsă de ideea că el nu va voi să accepte să facă nimic. Îl auzisem de atâtea ori repetând că din moment ce timp de douăzeci și cinci de ani fusese îndepărtat din treburile publice,

acum nu mai avea niciun rost să se ocupe de ele, încât nu mă îndoiam nici măcar o clipă că nu se va vârî în nimic. La fel s-a întâmplat și în primele săptămâni când i-au propus să devină ministru; am surâs, fiindcă știam sigur că va respinge orice fel de ofertă. Tata refuzând deci să plece la Hartwell, l-au trimis pe Charles de Noailles. Nu știu de ce s-o fi crezut vinovat și s-o fi acuzat pe nedrept că n-a procedat cinstit; ceea ce știu, e că de atunci nu s-a mai simțit atât de apropiat de familia noastră. După ce s-a înapoiat din Anglia, și-a luat titlul de ducele de Mouchy. Mai târziu, când tata a acceptat totuși să intre în afacerile publice, am regretat că nu primise acea propunere a lui Talleyrand. Un om înțelept, moderat, rezonabil și bun cetățean, ar fi fost mult mai potrivit decât un curtean ca Charles de Noailles. În concluzie, tata nu era făcut din stofa din care sunt croiți favoriții; creditul de care se bucurase – dacă se bucurase, într-adevăr – fusese de scurtă durată și, în acel moment n-ar fi putut face nimic mai bun decât să inspire declarația de la Saint-Quen. Era mai mult decât necesară, când a apărut, pentru a repara răul făcut de Monsieur. Acest biet prinț a fost întotdeauna nenorocirea familiei și a țării sale.

1 Reședința lui Ludovic al XVIII-lea, în Anglia.

N-am să încerc să ascund puțina stimă de care se bucura Monsieur, mai ales că – după tot ceea ce am văzut și auzit despre el – mi-am putut face o părere cât se poate de justă despre firea lui. Totuși, entuziasmul e atât de contagios, încât în ziua când a intrat în Paris, m-am bucurat, ca o proastă, împreună cu ceilalți. Monsieur poseda atât înfățișarea cât și vocabularul menite să inspire înflăcărare. Grațios, elegant, darnic, politicos, dornic să placă, știa să alăture bonomiei, demnitatea. N-am văzut încă pe nimeni care să întrunească toate calitățile demne de dorit pentru un prinț, așa cum le întrunea Monsieur: atitudine, limbaj, comportare etc. Adăugați la

toate acestea o mare urbanitate a moravurilor, care-l făcea, pur și simplu, fermecător și iubit de cei din jur. Era susceptibil de familiaritate mai mult decât de afecțiune și avea o mulțime de prieteni buni de care nu-i păsa nici cât negru sub unghie. Singurul care poate că făcea excepție, era domnul de Riviere. Și chiar și acesta, atunci când își afișă fățiș devotamentul și se împăună cu el, prietenia dintre ei încetă de a mai fi atât de tandră, până în clipa în care numirea domnului de Riviere ca preceptor al ducelui de Bordeaux, o reînsufleți.

Monsieur dormise – în ajunul sosirii sale la Livry – într-o căsuță aparținând contelui de Damas. Aici, în acest loc, se duse să-l aștepte, călare, garda națională, proaspăt înființată. El își desfășură toate grațiile, hotărât s-o incinte, ba chiar – la un moment dat – le dărui cele câteva bucăți de panglici albe pe care le purta la butonieră. Aceasta este originea acelui Ordin al Crinului, pe care risipa cu care a fost împărțit, l-a făcut, pur și simplu, ridicol. Dar, în primele momente, și asezonat cu toate dulcegăriile lui Monsieur, i-a încântat pe tinerii noștri. La rândul lui Monsieur avea atâta bunătate întipărită, pe față, părea atât de mișcat de acel moment și atât de departe de orice amintire ostilă sau penibilă, încât înfățișarea sa era menită să nu inspire altceva decât încredere în frumoasele cuvinte pe care domnul Beugnot le-a tipărit în *Monitor*: „Nimic nu s-a schimbat, nu există decât un francez în plus".

După câteva zile, avură loc discuții foarte însuflețite pentru a se ști dacă armata urma să păstreze cocarda tricoloră sau s-o adopte, în mod oficial, pe cea albă. Ducele de Raguse, care ceru cu insistență cuvântul, propuse să se păstreze drapelul consacrat prin douăzeci de ani de victorii. Țarul Alexandru, protectorul tuturor ideilor generoase, fu de acord cu această propunere. Dar ea fu combătută de toți care, fie din interes, fie din patimă, voiau o contra-revoluție;

alegerea cocardei era semnalul recâștigării vechilor privilegii sau al păstrării celor cucerite de Revoluție. Domnul de Talleyrand, prea mare politician pentru a nu aprecia importanța acestei probleme, ar fi hotărât, dacă ar fi fost liber să aleagă – cu totul alte culori. Dar el îi cunoștea perfect pe prinții noștri și anturajul lor; știa cât de mult țineau ei la forme și era un mult prea abil curtean pentru a-i înfrunta; se strădui deci să le câștige bunăvoința și, făcând apel la vechile sale amintiri, redeveni omul cu „ochi de bou". Îl amuză pe ducele de Raguse cu câteva vorbe de duh și cu câteva speranțe deșarte. În vremea asta, îl determină pe bătrânul mareșal Jourdan să adopte cocarda albă, la Rouen, invocând faptul că toți soldații lui Marmont o purtau. O dată adoptată de un corp de armată, chestiunea era ca și tranșată.

Ducele de Raguse a fost printre puținii ofițeri care au ieșit înaintea lui Monsieur, cu cocardă tricoloră, fapt care nu i s-a iertat niciodată. Această demonstrație, care i-a îndepărtat de el și pe bonapartiști, l-a înstrăinat și de noua Curte. Câțiva ofițeri nu purtau niciun fel de cocardă, dar majoritatea adoptaseră cocarda albă. Dimineața devreme, aproape toată garda națională, care se aliniase de-a lungul tufișurilor, avea cocarde tricolore. Dar încet, încet, ele dispărură și, în momentul în care

Monsieur trecu, chiar dacă nu văzu prea multe cocarde albe, în schimb nu mai văzu niciuna tricoloră. Înainte de a isprăvi cu povestea asta a cocardelor, nu mă pot abține să nu spun că, de pe terasa doamnei Ferrey, de unde văzusem trecând cortegiul, l-am zărit și pe Alexandre de Girardin, îndreptându-se către barieră, cu o cocardă albă, mare cât o farfurioară de cafea. Domnul Ferrey tresări și ne spuse că – chiar în aceeași dimineață – îl întâlnise pe drumul spre Essonnes. Amândoi erau călare. Domnul de Girardin venea de la Fontainebleau. Începu, netam-nesam, o diatribă extrem de

violentă împotriva parizienilor și a trădării ofițerilor; furia sa împotriva aliaților, ura împotriva Bourbonilor erau strigate atât de tare și în termeni atât de jignitori încât, când ajunse aproape de posturile străine, domnul de Ferrey își opri calul, dându-i clar de înțeles că dorea să-și continuie drumul, singur, fapt pe care-l încercase până atunci de mai multe ori, dar fără niciun rezultat. Așa că domnul de Ferrey nu-și crezu ochilor văzându-l la ora trei după-amiază, împopoțonat cu ditamai cocarda albă.

Istoria nu ne va povesti decât mult prea târziu greșelile săvârșite de Monsieur în acele zile când – locotenent general al regatului – învenină toate urile, ațâță toate nemulțumirile și mai ales, manifestă o lipsă de patriotism care-i scandalizează până și pe străini.

Contele de Nesselrode mi-a vorbit despre acest lucru în ziua în care Monsieur s-a arătat atât de darnic, încât a vrut să cedeze străinilor toate orașele noastre întărite; atunci, țarul Alexandru s-a văzut nevoit să-i stăvilească generozitatea antifranceză. Pozzo ofta din greu și spunea din când în când:

— Dacă o s-o ținem tot așa, o să facem o treabă de mântuială, care nu va dura!

Nu peste mult, avu loc o reprezentație solemnă la Operă, la care asistară toți suveranii aliați. Veniră toți trei (căci împăratul Francisc venise înaintea lui Monsieur), și luară loc într-o lojă mare din fundul sălii. Monsieur ocupa loja regelui, unde armele Franței înloeuiseră vulturul doborât într-un mod atât de puțin elegant. După asta, Monsieur se duse, în timpul primei pauze, să facă o vizită celor trei suverani, în loja lor. În cea de a doua pauză, cei trei îi întoarseră vizita. În acea seară nu fu nimic demn de remarcat, decât admirabila comportare a publicului, tactul cu care sesiză toate aluziile de pe scenă asociinidu-le cu toate acțiunile din sală.

Cu cât afacerile politice luau amploare, cu atât regele era așteptat

cu mai multă nerăbdare. În fiece zi, anturajul locotenentului general îl îndemna să ia tot mai pregnant atitudinea unui șef de partid; și dacă țarul Alexandru n-ar fi fost acolo ca să-i mai reteze din elan, am fi văzut cu toții amenințarea de la Coblenz pusă în practică.

Vechii ofițeri din armata lui Conde, cei scălpați din Vandeea, ieșiseră la suprafață, convinși că ei erau cuceritorii și chiar dându-și aere de cuceritori. Obișnuiți să-și priveaască de douăzeci și cinci de ani cauza lor asociată cu cauza Bourbonilor, văzându-i pe aceștia, pe tron, erau convinși că triumfaseră. Pe de altă parte, slujitorii Imperiului, obișnuiți să domine, nu se puteau împăca deloc cu aceste pretenții nelalocul lor.

Un bărbat care-și câștigase epoleții asistând la o sută de bătălii victorioase, era revoltat să vadă ieșind, dintr-un debit de tutun sau dintr-o loterie, un alt bărbat cu epoleți asemănători, intrând la Tuileries, odinioară exclusiv al lui și al alor săi, și apostrofat cu: „Hei, amice!" de cei care locuiau acum acolo. Trebuia să fii foarte dibaci și foarte imparțial ca să menajezi acele ciocniri, dar Monsieur nu era nici dibaci, nici imparțial. În plus, era aproape imposibil să satisfaci niște exigențe atât de firești, dar atât de controversate.

Regele pleacă din Anglia.

— Vizita țarului Alexandru, la Compiegne.

— Nemulțumirea sa. – Domnul de Talleyrand este prost primit. – Costumul ciudat al doamnei ducese de Angouleme.

— Declarația de la Saint-Ouen.

— Succesul ei.

— Înapoierea regelui în Franța.

— Atitudinea vechii gărzi.

— Menținerea prinților.

— Din nou, Opera.

Capitolul V

În sfârșit, guta îi îngădui regelui să plece din Hartwell. Călătoria lui prin Anglia a fost o continuă sărbătoare; prințul regent l-a primit la Londra cu o măreție fără pereche. Pozzo a fost trimis de către țarul Alexandru, să-l salute. L-a găsit la bordul unui yacht englez, unde regele l-a primit ca pe un om față de care avea mari obligații. Pozzo l-a însoțit până la Compiegne, apoi, continuându-și drumul, a venit să-i spună țarului că-și îndeplinise misiunea. Acesta plecă imediat ca să-i facă o vizită lui Ludovic al XVIII-lea, cu intenția de a petrece douăzeci și patru de ore la Compiegne. A fost primit cu cea mai rece etichetă. Regele scormonise în vasta lui memorie și-și amintise cam cum erau primiți, pe vremuri, suveranii străini, de către capetele încoronate ale Franței. Țarul nefiind nici lăsat în voia sorții, dar nici primit cu cordialitate, în loc. Să rămână să discute, ca în familie, cum nădăjduise, ceru să se retragă în apartamentul ce-i fusese rezervat. După ce străbătu trei sau patru saloane, minunat mobilate, despre care i se spuse că fuseseră rezervate lui Monsieur, ducelui de Angouleme și ducelui de Berry, toți absenți, îl târâră prin mai tot. Castelul și, după ce străbătu o serie de coridoare și urcă nu știu câte scări dosnice, se opri, în sfârșit, în fața unei ușițe care dădea într-o odaie mai mult decât modestă: era camera guvernatorului castelului, la nu știu câtă distanță de marile apartamente. Ei bine, tocmai camera aceea i-o destinase Ludovic al XVIII-lea, țarului Rusiei. Pozzo, care-și urma stăpânul, trecea prin chinurile iadului, căci vedea cum, cu fiecare cotitură, nemulțumirea stăpânului său creștea. Totuși, țarul nu făcu nicio reflecție. Spuse doar foarte scurt:

— Mă voi reîntoarce chiar în seara asta la Paris; dă poruncă

vizitiilor, ca, de îndată ce mă voi scula de la masă, trăsura să fie gata!

Pozzo adusese vorba despre acea odaie sărăcăcioasă, atribuind greșeala neputinței regelui de a vedea cu ochii lui unde va fi găzduit înaltul oaspete. Țarul îi răspunse că ducesa de Angouleme – care o făcea pe *HouseKeeper* – putea foarte bine să se ocupe de treaba asta. Această mică răutate, de care Pozzo făcu mare haz, descreți fruntea țarului, care se reîntoarse în salon, mai puțin nemulțumit; masa nu izbuti să dreagă gafa cu apartamentul. Când regele fu anunțat că e servit, îi spuse țarului să ofere brațul nepoatei sale, iar el o luă înaintea tuturor, legănându-se ca o rață și mergând încet, din pricina gutei. În sufragerie nu se afla decât un singur fotoliu, așezat în capul mesei, în care regele se trânti satisfăcut, și se servi primul. Toate, onorurile nu-i fură aduse decât lui, cu afectare și slugărnicie, fără ca cineva să acorde vreo atenție deosebită oaspetelui, tratat de rege cu un fel de blândețe paternă. Țarul califică el însuși această atitudine, spunând că semăna întru totul cu cea pe care o abordase Ludovic al XIV-lea, când îl primise, la Versailles, pe Philippe al V-lea, alungat din Spania. Nici nu se isprăvi bine masa, că țarul se și urcă în trăsură. Era numai el cu Pozzo. Tăcu o bună bucată de vreme, apoi vorbi despre altceva, pe urmă încercă, în sfârșit, cu multă amărăciune, să-și explice acea primire stranie. Nu fusese vorba de niciun fel de afaceri de Stat, iar de pe buzele regelui sau ale doamnei de Angouleme nu ieși niciun cuvânt de mulțumire sau de încredere. Nu rostiseră nici măcar o frază cât de cât politicoasă. Începând din clipa aceea, țarul nu mai avu ochi să-i vadă. Mai apoi, făcu și primi unele vizite de etichetă ale miniștrilor, dar toate dovezile de prietenie, de prietenie caldă și intimă, fură rezervate familiei Bonaparte. Această purtare a țarului Alexandru a contribuit și ea, într-o oarecare măsură, să-l readucă pe

Napoleon în Franța, în anul următor. Mulți au crezut că Alexandru regreta că-i așezase pe tron pe Bourboni. De altfel, îi plăcea să tot repete că toate familiile regale din Europa își vărsaseră sângele pentru a-i ajuta pe Bourboni să se urce pe trei tronuri fără ca vreunul dintre ei să fi suferit nici cea mai mică zgârietură.

Această vizită la Compiegne – despre ale cărei amănunte nu mă îndoiesc nicio clipă – dovedește până la ce punct adevărul poate deveni câteodată de necrezut. Sigur că Ludovic al XVIII-lea avea mult spirit, mult bun-simț, niciun pic de patimă, niciun pic de timiditate, o mare plăcere de a se auzi vorbind și darul cuvintelor frumoase. Atunci, cum de nu și-o fi dat seama ce foloase putea trage dacă se purta frumos cu Alexandru? Mi-e imposibil să-mi explic acest lucru. Cât despre Madame, ea nu era chiar atât de isteață încât să-și dea seama că, în acea împrejurare, recepția pe care o dădea trebuia să fie pe cât de demnă, pe atât de afectuoasă. Anturajul regelui se ocupa și el de etichetă pentru prima oară. Așa că dădeau dovadă de un zel de neofiți și, în ciuda numelor lor feudale, arborau toată morga și insolența unor parveniți. Alexandru n-a fost singura persoană care s-a întors profund nemulțumit de la Compiegne. Domnul de Talleyrand, căruia regele îi datora tronul, a fost foarte rece primit de el și și mai rece primit de Madame; regele a refuzat, cu o asemnea afectare, să discute cu prințul des*- pre afacerile de Stat, încât după câteva ceasuri, Talleyrand s-a ridicat și a plecat, foarte încurfcat că, în calitatea sa de ministru și de șef de partid – nu avea ce le spune colegilor săi. Mareșalii Imperiului fură mai bine primiți. Regele catadicsi să le spună câteva cuvinte prin care le dovedea că știa în ce lupte se remarcaseră, apoi adăugă că el nu va separa interesele sale de cele ale Franței: monarhul se dovedea dibaci. Toate cuvintele bune le păstră pentru câteva cucoane bătrâne de la vechea Curte, care veniră și ele la Compieigne. În ciuda vârstei

lor, fură îngrozite de rochia pe care o purta Madame, o rochie după moda englezească. Lunga despărțire dintre insulele britanice și continent făcuse ca mofda din cele două țări să fie foarte deosebită. Cu multă greutate, izbutiră s-o convingă pe Madame să renunțe la acel costum străin, măcar în ziua intrării sale în Paris. Ea se încăpățână să-l păstreze și l-a îmbrăcat de multe ori după aceea, ori de câte ori nu avea de dat recepții. Era încă una dintre încăpățânările sale nemotivate. Adevărul e că biata prințesă dăduse dovadă de atâta demnitate în nenorocire, încât merita să i se treacă cu vederea unele greșeli, acum, când începuse a-i merge bine. Mama și cu mine am fost chemate la „sfatul feminin" privind toaletele ce urmau să-i fie expediate la Saint-Ouen.

Regele rămase acolo două zile. Toți oamenii de seamă se duseră după el. Tata s-a dus și el și a fost foarte bine primit de suveran. Madame, deși văzuse cu câtă bunăvoință îl tratase odinioară mama ei, regina, se prefăcu a nu-l recunoaște. Tata se întoarse mulțumit de vizită, dar supărat de norul de intriganți ce se agitau în jurul acestei Curți noi. Unii își formulau pretențiile invocând faptul că făcuseră tot ce putuseră, alții, dimpotrivă, că nu făcuseră nimic timp de douăzeci și cinci de ani. Habar n-am despre felul cum a fost elaborată ceea ce s-a numit „Declarația de la Saint-Ouen", atât de diferită de cea de ia Hartwell, a cărei autenticitate noi am negat-o întotdeauna, dar care, din păcate, era cât se poate de reală. Tot ceea ce știu, e că a fost redactată de domnul de

Vitrolles40 și că am fost mulțumit de felul cum suna. Vedeam în sfârșit, realizându-mi-se dorința: țara mea avea să se bucure de un guvern liberal, iar legitimitatea își punea asupră-i pecetea duratei și

---

40 *Eugene-François d'Arnauld, baron de Vitrolles* (1774—1854). ministru sub Ludovic al XVIII-lea.

siguranței. Am mai spus-o, mi se pare, că eram mai mult liberală decât burboniană. Numai că m-am bucurat degeaba. O mulțime de oameni începură a se agita imediat, ca să modifice această Declarație. N-aș cuteza să spun nici azi că toți aveau idei retrograde. Poate că totuși acele formulări li se păreau prea îndrăznețe în acea epocă. Poate pentru că încă nu primiseră o educație constituțională; poate că erau obișnuiți să simtă frâul cârmuirii administrative; slăbind acest frâu, poate că oamenii politici se temeau că acest bidiviu, încă nu prea bine dresat, să n-o ia razna. Experiența m-a învățat să apreciez situațiile de această natură. Dar, în epoca Declarației de la Saint-Ouen eram încă prea tânără pentru a înțelege aceste lucruri, așa că mă simțeam mulțumită și plină de încredere.

Ne-am dus la o familie, pe strada Saint-Denis, de unde puteam asista la intrarea regelui în Paris. Se strânsese o mulțime de lume. Majoritatea ferestrelor erau împodobite cu ghirlande, flori de crin, cuvinte de bun-șosit și drapele albe.

În ziua sosirii lui Monsieur, străinii avură bunul simț să-și consemneze trupele în cazărmi. Orașul era doar în paza gărzii naționale, care-și începea din acea clipă, onorabila carieră de prestare a serviciilor patriotice și pe care și-a îndeplinit-o mai apoi, cu atâta cinste. Această tânără gardă începuse încă pe atunci să se bucure de stima aliaților și de încrederea concetățenilor ei.

Cortegiul regal avea, ca escortă, vechea gardă imperială. Mulți povestiră stângăciile săvârșite de această gardă, atât înainte cât și în timpul trecerii cortegiului; ceea ce vă pot spune eu, e că garda asta avea o înfățișare impozantă, dar atât de rece incit te îngheța. Înainta cu pași mari, tăcută și morocănoasă, plină de amintirile trecutului. Felul cum arăta îți tăia orice elan și-ți oprea pe buze strigătul de „Trăiască regele!"; din cânid în când, se mai auzea câte un: „Trăiască vechea gardă!", dar ea irămanea la fel de rece, ba chiar

părea să-și bată joc de astfel de strigăte. Pe măsură ce trecea, tăcerea sporea; în curând, nu se mai auzi decât zgomotul monoton al pașilor, care parcă te călcau pe inimă. Consternarea e contagioasă, și tristețea acestor vechi ostași dădea acestei ceremonii impresia că ar fi fost vorba de funeraliile împăratului Bonaparte și nu de sosirea noului rege. Era deci vremea ca această defilare să ia sfârșit. Nu peste mult, apăru grupul prinților. Trecerea lor nu fusese pregătită cu pompa cuvenită; totuși, au fost primiți cu oarecare căldură, dar fără entuziasmul care însoțise sosirea lui Monsieur. Oare impresiile să se fi tocit? Lumea să fi fost sătulă de scurta administrare a locotenentului general sau mai curând aspectul gărzii să fi dus la acea răceală? Nu știu, dar, din păcate, ea era vădită. Monsieur mergea călare, înconjurat de mareșali, de ofițerii generali ai Imperiului, de cei ai casei regale și de cei activi. Regele se afla într-o caleașcă deschisă, cu Madame alături; în fața lui, se afla prințul de Conde împreună cu fiul său, ducele de Bourbon. Madame avea pe cap o tocă cu pene și era îmbrăcată într-o rochie din lame de argint care-i fusese expediată de la Saint-Ouen, dar găsise totuși modalitatea de a da rochiei sale pariziene un aspect străin. Regele, îmbrăcat într-o haină albastră, cu niște epoleți foarte mari, purta Cordonul albastru și placa Sfântului Spirit. Avea o figură plăcută, când voia să fie binevoitor. O arătă poporului pe Madame, cu un gest afectat și teatral. Ea nu lua în niciun chip parte la această demonstrație, stătea impasibilă și, într-un anumit fel, parcă făcea corp comun cu vechea gardă imperială. Avea ochii roșii, așa că lumea avu impresia că plângea. I se respectă acea tăcere plină de mâhnire, și, dacă răceala și indiferența ei n-ar fi durat decât în ziua aceea, nimeni nu s-ar fi gândit să-i reproșeze nimic. Prințul de Conde și fiul său nu luau nici ei parte la ceea ce se petrecea, și nu figurau decât ca două păpuși la acea ceremonie. Singur Monsieur se

simțea în largul lui. Avea o figură veselă, mulțumită; identificându-se cu norodul, saluta amical și familiar ca un om care se află la el acasă, în mijlocul alor săi. Cortegiul se încheia cu un alt batalion al gărzii imperiale, care reînnoi impresia produsă de camarazii lor, la început.

Trebuie să mărturisesc că, pentru mine, dimineața a fost penibilă din toate punctele de vedere și că cei care se lăfăiua în caleașcă n-au răspuns speranțelor puse în ei. Mi s-a pus că Madame ajungând la Notre-Dame, îngenunchease pe scaunul ei de rugăciune într-un fel atât de nobil, de grațios și de mișcător, manifestând atâta resemnare și recunoștință, încât câteva persoane fură deosebit de înduioșate. Mi s-a spus de asemenea că, ajungând la Tuileries, ea fusese la fel de rece, de stângace și de posacă pe cât fusese de nobilă și de distinsă la biserică. În acea epocă, Madame – ducesă de Angouleme – era singura persoană din familia regală a cărei amintire mai persista în Franța. Tânăra generație nu știa mai nimic în legătură cu prinții noștri. Îmi amintesc că unul dintre verișorii mei m-a întrebat, în acele zile, dacă ducele de Angouleme era fiul lui Ludovic al XVIII-lea și câți copii avea. Dar toată lumea știa că Ludovic al XVI-lea, regina, tânăra Elisabeta, pieriseră pe eșafod. Pentru toată lumea, Madame era „orfana" și asupra capului ei plutea mâhnirea pentru toate acele catastrofe. Sângele răspândit de ghilotina din 1789 o botezase pe fiica Franței. Erau atâtea lucruri de reparat față de ea! Numai că ea ar fi trebuit să primească aceste regrete cu mai multă bunăvoință. Dar, din păcate, Madame nu deiseoperise încă acest lucru! Ea le impunea cu trufie și nu accepta dovezile de simpatie decât cu o răceală de gheață. Madame, plină devirtuți, prințesă franceză până în străfundul inimii,a izbutit ca în foarte scurt timp, să fie considerată de cei din jur, rea, crudă și ostilă propriei sale țări. Francezii s-au crezut detestați de ea, așa că au sfârșit prin a o detesta

și ei, la rinidul Jor. Nu merita totuși acest lucru, dar el a fost efectul unei nefaste neînțelegeri și a unei mândrii nelalocul ei.

La câteva zile după înapoierea sa în Franța, regele se duse la Operă. Se juca *Edip.* Bl reîncepu pantomimele sale față de doamna de Angouleme, nu numai la sosire, ci făcând aluzii și la rolul Antigonei. Toate astea aveau ceva de comedie și, deși publicul privea cu mai mare interes spectacolul din lojă decât cel de pe scenă, demonstrațiile regelui nu avură totuși succes, fiindcă păreau mult prea afectate. Prințesa se preta la acest lucru cât mai puțin cu putință. În ziua aceea, ea era cevamai bine. Îmbrăcată și purta niște diamante superbe. Își făcu reverențele cu eleganță și cu foarte multă grație; părea să se simtă în largul ei la acea reprezentație, ca și cum ar fi trăit tot timpul în Franța. În sfârșit, fără a fi nici frumoasă, nici măcar drăguță, avea totuși un aer de măreție, părând o prințesă în adevăratul înțeles al cuvântului, pe care Franța nu s-ar fi simțit prost s-o prezinte la Curțile Europei. Monsieur se simțea tot atât de la largul lui ca și ea, dând impresia că e cât se poate de mulțumit și de fericit. În toate aceste prime momente de după reîntoarcerea în Franța, el a fost – în ochii publicului – cel mai popular dintre prinți. Dar persoanele inițiate în treburile publice, îl vedeau sub un alt aspect.

Prima recepție dată de rege și de Madame.

— Costumul și eticheta de la Curte în timpul Restaurației.
— Sosirea ducelui de Angouleme și a ducelui de Berry.
— Bal la sir Charles Stewart.
— Ducele de Wellington.
— Marele Duce Constantin.
— Dispoziția ducelui de Berry.
— Prevențiile împotriva lui Talleyrand.
— Gelozia contelui de Blacas.

— Tata refuză funcția de ambasador la Viena. – înțelepciunea cardinalului Consalvi.

Capitolul VI

Regele primi femeile, mai întâi pe cele prezentate mai demult, apoi, a doua zi, pe noi, celelalte. Mă tratã cu multă bunăvoință, spunându-mi Adele, vorbindu-mi despre Bellevue și complimentându-mă. Sosind la Madame De Serent, doamna ei de onoare, mă întrebă cum mă cheamă. Fiind surdă bine, voi să mă pună să repet numele, dar Madame îi spuse pe un ton sec:

— E Adele, doamnă!

M-am simțit foarte măgulită că m-a recunoscut; dar lucrurile s-au oprit aici. Mi-a adresat câteva întrebări banale, care n-o angajau la nimic, după obiceiul prinților și, cu asta, gata. Relațiile dintre noi n-au devenit niciodată mai apropiate. Mi se pare că tot în aceeași zi, mareșala Ney, venind s-o vadă pe Madame, aceasta i-a spus Aglae. Mareșala s-a supărat cumplit că Madame cutezase să-i spună pe nume. Ea văzu în asta o reminiscență de pe vremea când, mama sa fiind camerista reginei, ea fusese admisă pe lângă Madame. Eu sunt convinsă, dimpotrivă, că Madame – spunându-i pe nume – voise să-i arate că n-o uitase și că-i era foarte apropiată. Dar tonul, fără niciun pic de căldură, vorba tăioasă, gesturile bruște, privirea rece și indiferentă, totul făcea ca bucuria pe care ar fi trebuit s-o iște acest apelativ, să aibă un efect cu totul contrar. Câteva persoane mi-au spus că, în intimitate, Madame era o persoană foarte agreabilă. Eu n-am avut niciodată cinstea să fiu admisă în cercul ei intim.

Aceste prime recepții o dată isprăvite, Curtea începu a se ocupa de costume și de etichetă. Madame făcu din treaba asta un lucru foarte serios. Această preocupare „serioasă”, într-un asemenea moment – lungimea bărbilor, a mantilelor etc. – mi se păru de un

ridicol nemaipomenit.

Trebuia ales un veștmânt de Curte. Madame dorea să se revină la rochiile puse pe cercuri, ca odinioară, la Versailles. Dar reacția a fost atât de violentă, încât a trebuit să renunțe. Nu s-a lăsat însă până ce n-a adăugat costumului imperial toate zorzoanele de odinioară, ceea ce conferea veștmintelor un aspect din cele mai ciudate. Astfel, la tunsoarea lor greacă, a poruncit bărbaților să-și lase bărbi ridicole și a înlocuit acea elegantă *cherusque ce* completa un veștmânt copiat după Van Dyck, printr-o mantie greoaie și un fel de plastron plisat. La început, Madame ținea ca toate aceste lucruri să fie respectate cu strictețe. Modelul depus de ea la croitorii ei, trebuia executat cu cea mai mare fidelitate, fiindcă, dacă nu respectau cine știe ce flecușteț, își manifesta pe loc nemulțumirea.

— Mai târziu, doamna ducesă de Berry, n-a mai vrut să se supună acestei servituți, și exemplul ei a fost imediat urmat și de alte persoane. Bărbile – care între timp deveniseră cât niște măturoaie – acum se scurtară și se subțiară, asemuindu-se mai curând cu unvăl subțire care nu era deloc lipsit de eleganță; mantia ajunsese și ea la un grad de scurtime care nu mai împovăra ci tuși de puțin toaleta. Deci veștmântul o dată stabilit, mai rămânea de pus la punct eticheta, dar asta era de acum treaba regelui. Fu dusă la bun sfârșit, și această preocupare, mai ales cu ajutorul ducelui de Duras, care stabili în amănunt comportarea curtenilor și a străinilor, în sala tronului. Domnul de Duras, ținârud la titlul de duce mai mult chiar decât răposatul domn de Saint-Simon, dorea în mod special ca distincțiile ce țineau de acest titlu să fie stabilite în așa fel înjcât să fie oât mai vizibile, și inventă și mijlocul de a-și pune în practică planul. Monsieur și Madame îl dezaprobară vehement, și la Curtea lor nu s-a făcut niciodată niciun fel de deosebire între doamne.

Noua etichetă le incinta pe ducese și le deranja pe celelalte, mai ales pe cucoanele bătrâne de la vechea Curte. Într-adevăr, fuseseră luate toate precauțiile posibile pentru a se face o distincție cât mai pregnantă cu putință între doamnele care se bucurau de unele privilegii. Intrai prin Sala Mareșalilor – care pe atunci slujea de sală a gărzilor, dând spre scara cea mare —și străbăteai Salonul Albastru, foarte slab luminat. Noi, celelalte, rămâneam în Salonul Păcii, care nu era luminat deloc. Ducesele își continuau drumul, intrau în Sala Tronului, singura luminată ca ziua; unul dintre canaturile ușii care dădea în acea sală, rămânea deschis; un ușier interzicea intrarea celor care nu aveau drept. Merita să vezi mutrele doamnelor de la Vechea Curte ori de câte ori câte una din acele fericite străbătea Salonul Păcii și „trecea peste trupurile lor", cum ziceau ele. Erau în permanență furioase și debitau unele fraze care adesea te și amuzau. Bineînțeles că toate sarcasmele se spărgeau în capul bietelor ducese. Vă las să vă închipuiți singuri cam cum erau „dezmierdate", ducesele Imperiului. În momentul în care ușa se închidea, era anunțată intrarea regelui în Sala Tronului. Acesta făcea înconjurul sălii, adresându-se duceselor, „persoanelor titrate", cum li se spunea, adică persoanelor cu titluri înalte. Pe urmă, regele trecea în fața șemineului, înconjurat de slujitorii săi, fie stând jos, fie în picioare, după cum crizele sale de gută îl făceau să fie mai mult sau mai puțin neputincios. După asta, ușa se deschidea din nou și intram noi, ca la procesiune, întorcându-ne scurt, spre dreapta, ocolind tronul și ajungând în fața regelui unde ne opream ca să facem o reverență până la pământ. Când nu ne adresa niciun cuvânt – cea ce se întâmpla cu nouă din zece persoane – ne continuam defilarea și ieșeam pe ușa ce dădea în salonul ce preceda Galeria Dianei și care slujea drept cameră de Consiliu. Când regele catadicsea să ne vorbească, totul se reducea la două sau trei fraze,

adresate câtorva fericite. Apoi își isprăvea audiența printr-o scurtă înclinare din cap, la care noi răspundeam printr-o a doua reverență până la pământ, continuându-ne drumul, care era trasat cu precizie.

Traversând Galeria Dianei și coborând scara, ajungeam la Madame. Cum ea vorbea mult mai mult decât regele, și cu toată lumea, la ușa ei era veșnic îmbulzeală. Cu puțină istețime și mai ales dând zdravăn din coate, izbuteai până la urmă să intri în salon. Madame stătea în picioare, aproape de ușă, cu o doamnă de onoare lângă ea; restul doamnelor de onoare se aflau în fundul camerei. Ea singură, deși foarte împodobită, era fără mantie de Curte. După câteva minute, recunoștea pe toată lumea, fără ajutorul doamnei de onoare. Te opreai în fața ei, ea spunea fiecăreia ce-i trecea prin minte, dar pe un ton șters. Cu puțină amabilitate, toată lumea de la Curtea ei ar fi fost pe deplin mulțumită. Când micul semn din cap arăta că discuția – oricum, mult mai lungă decât la rege – luase sfârșit, îți făceai reverența și treceai la demnul de Angouleme*41*. Picai la el pe neașteptate, încurcat, dizgrațios și antipatic, începea să se fâțâie de colo-colo și nu stătea o clipă locului. Stângăcia cuvintelor sale se potrivea de minune cu persoana sa, căci îi ofensa fără să-și dea seama pe toți cei de ale căror familii se interesa, și totuși, dacă acest prinț ar fi succedat direct unchiului său, mai mult ca sigur că Restaurația ar fi continuat să dureze, liniștită. Voi mai avea ocazia să vorbesc despre el.

Ieșind de la domnul duce de Angouleme, ne trezeam în vestibulul Pavilionului Florei, adică în stradă, căci pe atunci, acest Pavilion n-avea nici uși, nici ferestre și era expus intemperiilor tuturor anotimpurilor. Nu ni se îngăduia să trecem prin

---

41 Louis de Bourbon, duce de Angouleme (1775—1844), fiul cel mare al lui Carol al X-lea, ajuns Delfin în 1824.

apartamente. Nu ne rămânea de ales decât ori să trecem pe la subsol, unde se aflau bucătăriile și galeriile deschise, ori să ne urcăm în trăsuri, ca să ajungem la Pavilionul Mansan. În primul caz, trebuia să facem drumul pe jos, fără șal sau blană; eticheta nu admitea așa ceva în castel. În al doilea caz, trebuia să ne căutăm slugile până în piață, fiindcă nu fi se îngăduia să tragă trăsurile prea aproape. Curtenii care primiseră sarcina să reglementeze toată această etichetă, nu se gândiseră nicio clipă la confortul persoanelor chemate la Palat.

Ajunse în Pavilionul Marsan, urcam la Monsieur care era întotdeauna grațios, politicos, cunoscând la perfecție arta de a-și ține o Curte, în primul rând pentru plăcerea și amuzamentul său. Apoi, coborai la parter, unde domnul duce de Berry fără grație, fără demnitate, dar cu multă bonomie, primea pe toată lumea. Și el și tatăl său aduseseră din Anglia obiceiul de a da mâna cu lumea. Domnul duce de Berry practica acest obicei mai ales față de vechile cunoștințe, și cred că Monsieur n-a renunțat definitiv la el decât după ce s-a urcat pe tron. Dar o dată primele zile trecute, ducele de Berry nu m-a mai onorat nici măcar pe mine cu acest gest ce devenise extrem de rar.

Toată această recepție era foarte prost organizată, căci plecai întotdeauna de acolo plictisit, obosit și nemulțumit. Cu toate că mă număram printre persoanele care erau întotdeauna bine primite, mă eschivam și nu mă duceam decât atunci când nu mai aveam încotro. Fiindcă acest dus era e adevărată corvoadă. Trebuia să-ți schimbi ora de masă, să-ți pui tot harnașamentul unei toalete incomode, să fii la Tuileries la ora șapte dimineață, să aștepți o oră încheiată ca să le vezi trecând pe ducese, apoi să te îmbulzești la ușa Madamei, să străbați pe coridoarele înghețate, în ciuda precauției pe care ne-o luam de a ne învălui capul și umerii în poalele rochiei, ceea ce ne

făcea să avem niște mutre de necrezut, și în sfârșit, o dată afară, să umbli ca o nebună să-ți cauți trăsura și slugile, prin toată piața. Și cum bărbații erau complet excluși de la astfel de recepții, le vedeai pe bietele femei împodobite și înzorzonate, alergând după trăsurile lor până în mijlocul pieței. Mai trebuie să adaug la toate aceste dezavantaje și pe cel de a sta cel puțin trei ceasuri în picioare. Cu acest preț ne cumpăram onoarea de a apărea zece secunde în fața regelui, un minut în fața Madamei și cam tot atât în fața prinților. Persoanele care aveau grija acestor ceremonii de la Curte ar fi trebuit să se gândească puțin și la picioarele și mai ales, la sănătatea noastră; dar Restaurația și slujitorii ei nu s-au preocupat niciodată de astfel de treburi. Au vrut să reînnoiască vechile tradiții, fără să aibă în vedere nici schimbarea Palatului și nici a uzanțelor.

Pe vremuri, când o femeie venea la Versailles, era întotdeauna urmată de doi lachei, adesea chiar de trei, și de un fotoliu în care se așeza și pe care aceștia îl duceau până în cea de a doua antecameră. Mamele noastre ne povesteau că la Versailles n-au existat niciodată persoane privilegiate din pricina titlurilor. Ducesele nu aveau alte prerogative decât dreptul de a se așeza la masa regelui, ceea ce li se întâmpla foarte rar, pentru că erau obligate să stea până la sfârșit, când le venea mult mai ușor să facă doar o simplă vizită. Pe vremea aceea, trăsurile duceselor intrau în curtea ce le era rezervată, fotoliile – purtate de doi sau trei lachei și acoperite cu catifea roșie – erau duse până în cea de a doua antecameră, apoi îl așteptau pe rege în sala de recepție, dar obișnuința făcea ca această așteptare să fi se pară mult mai puțin neplăcută decât nouă. Singurul lucru pe care l-am invidiat vreodată la doamnele aflate în Sala Tronului, era faptul că ele aveau posibilitatea să scape mult mai repede de plicticoasa corvoadă a recepțiilor. Aceste recepții aveau loc în fiece săptămână, la rege și o dată pe lună, la prinți.

Dar să revin la anul 1814. Sir Charles Stewart, fratele lordului Castlereagh și comisar englez pe lângă armata aliată, dădu un bal magnific lacare asistară și suveranii. Țarul Alexandru și regele Prusiei dansară mai mult *Poloneza,* dacă asta se poate numi a dansa. Ții o femeie de mână și te plimbi cu ea, în pas candențat, câteva minute. Apoi o schimbi cu alta. De obicei, femeile sunt cele care-și părăsesc partenerii; dar aici prinții aveau inițiativa ca să poată mulțumi cât mai multă lume. În timpul plimbării de colo, colo, prinții vorbeau tot timpul cu partenerele lor. Și cum țarul Alexandra era foarte înalt și cam fudul de urechi, când dansa cu câte o femeie micuță, se cocoșa, ceea ce dovedea cât era de curtenitor și de politicos.

În toiul acestui bal a apărut pentru prima oară la Paris, ducele de Wellington Parcă-l văd și acum intrând la braț cu două din nepoatele sale, lady Burgersh și miss Pole. Toți ochii se întoarseră către el și, la acel bal strălucit, toate mărimile se eclipsară pentru a proslăvi gloria militară a ducelui de Wellington care era fără egal și sporită de interesul pe care-l purta de multă vreme națiunii spaniole.

Tot la acel mare bal, după ce țarul Alexandru a plecat, Marele Duce Constantin 2 a cerut orchestrei să cânte un *iarthur Wellesley, duce de Wellington* (1769–1852), general britanic; comandant al armatei aliate în Țările-de-Jos, a câștigat bătălia de la Waterloo;a fost prim-ministru între 1828 și 1830.

— Fratele țarului Alexandru I; a renunțat la drepturile sale la tron în favoarea fratelui său mai mic, Nicolae. A murit în 1831.

Vals. Tocmai începuse să danseze, când sir Charles Stewart porunci orchestrei să tacă și să-i cânite un cântec englezesc pe care dorea să-l audă lady Burgersh, de care sir Charles era îndrăgostit nebunește. Șeful orchestrei ezită, îl privi pe Marele Duce și continuă

valsul.

— Cine a îndrăznit să ceară să se cânte acest vals? întrebă furios sir Charles.

— Eu! răspunse Marele Duce.

— Să știți, monseniore, că la mine în casă, eu comand. Cântă, domnule, cântecul englezesc! îi porunci el șefului orchestrei.

Foarte supărat, Marele Duce se retrase imediat, urmat de toată nobilimea și ofițerimea rusă. Întâmplarea a provocat un tăbălău atât de mare, înoât până la urmă au trebuit să se amestece autoritățile ca să pună capăt acestei prostii. Cred, de altfel, că ăsta a fost începutul șirului de impertinențe pe care le-a săvârșit sir Charles, sub numele de lordul Steward, și pe care le-a continuat sub cel de marchizul de Londonderry.

Cei doi prinți, nepoții regelui, sosiră rând pe rând la Paris, fără ca acest lucru să iste vâlvă. Ducele de Berry dorea pe atunci să ducă o viață cât mai sociabilă. Așa că făcu câteva vizite și veni și la mine. Ca să-l distrez, am dat câteva serate muzicale; el și-a manifestat, pe față, bucuria; totuși, din când în când, își dădea în petec și-și arăta din plin bădărănia care-i era caracteristică. Îmi aduc aminte că am încercat o dată să pun o vorbă bună pentru Arthur de la Bourdonnais, un ofițer tânăr și destonic, ce slujise sub Imperiu și care ar fi dorit mult să intre în slujba lui. Ducele mă ascultă cu interes și bunăvoință, apoi – ridicând glasul – întrebă:

— E cumva gentilom?

— Sigur, monseniore.

— În acest caz, nu-l vreau! Detest gentilomii!

Vă închipuiți ce impresie a făcut o asemenea afirmație într-un salon plin de gentilomi ai Franței, afirmație care, pe deasupra, nici măcar nu era adevărată. O trântise fără să se gândească, așa cum făcea de obicei. Îl cunoșteam mult prea bine, așa că am tăcut din

gură ca să nu-i mai dau prilejul să se lanseze în cine știe ce alte prostii.

Prințul de Concle își deschise și el casa, unde, bineînțeles, toată lumea bună a și dat năvală. Acest soldat bătrân aproape că-ți stârnea mila. Își pierduse memoria și făcea numai gafe, unele dintre ele chiar destul de nefaste care dădeau serios de bârfit răuvoitorilor. Unii au spus că făcea aceste gafe cu intenție, dar eu nu cred. Domnul duce de Bourbon ar fi trebuit. Să facă el onorurile casei, dar din păcate, adusese cu sine – venind din Anglia – toată timiditatea și stângăcia, în loc să le lase acolo. O prezentă tuturor pe doamna de Reuilly, ca pe fiica sa, rugind pe toate femeile pe care le cunoștea, „să fie bune cu ea". Cred că l-am auzit repetând fraza asta banală, de vreo douăzeci de ori, în acea seară. Cucoanele erau toate dispuse să „fie bune cu ea", fiindcă doamna de Reuilly era deosebit de amabilă și știa să se poarte, ca o femeie din lumea mare.

Foarte curând, am băgat cu toții de seamă că marile servicii aduse de domnul de Talleyrand îl ofuscau pe domnul de Blacas. Cum el singur îl manevra pe rege, nu voia să împartă această putere cu nimeni. Temerile familiei regale, într-o oarecare măsură justificate de purtarea prințului de Talleyrand, dar poate care – având în vedere evenimentele recente – ar fi putut trece cu buretele, nu făceau decât să dea apă la moară favoritului. Așa că toată lumea văzu în curând ceea ce domnul de Talleyrand observase încă de la vizita pe care o făcuse la Compiegne. Atunci, încercă să devină indispensabil în problemele de politică externăm în dorința lui de a se emancipa de sub tutela lui Tglleyrand, domnul de Blacas voi să-și atragă de partea lui oamenii mai puțin distinși ai țării. Mai moderat, mai puțin exclusivist decât alți emigranți reîntorși o dată cu regele, departe de a-i face tatălui meu vreun reproș că nu lua parte la treburile publice, îl socotea dimpotrivă, devotat, înțelept, cunoscând

și judecând sănătos situația din Franța, de zece ani de când se reîntorsese în țară. Ar fi vrut grozav demult să și-l apropie, dar tata, nevrând să se amestece în nimic, îi era sincer devotat domnului de Talleyrand, așa că primi cu răceală avansurile domnului de Blacas. Nu trecea zi în care acest domn să nu-și manifeste fățiș simpatia față de mine, anunțându-mă că tata va fi numit la cutare sau cutare ministler. Eu nu-mi făceam niciun fel de probleme, fiind convinsă că nicio funcție nu-l va determina pe tata să-și vândă libertatea. Nici nu vă puteți închipui cât am fost de mirată când, într-o zi, tata veni să ne spună că i se propusese să fie numit ambasador la Viena. Văzându-ne însă – pe mama și pe mine – din cale-afară de supărate, la auzul acestei vești, ne liniști, spunându-ne că nu va accepta decât ambasada de la Londra. Din moment ce mi-am dat seama că exista totuși o slujbă pe care tata n-o va refuza, am înțeles că va accepta orice, dacă nu cumva până la urmă nu va ajunge să solicite chiar el vreuna. I-am spus mamei că nu mai era cazul să ne amestecăm, ca să nu-l jignim; ea fu întrutotul de acord cu mine, cu atât mai mult cu cât dorea din tot sufletul, pentru el, o „ambasadă mire".

Cardinalul Consalvi încercă să-l determine pe tata să nu renunțe la această idee. Avea un mare respect pentrutalentele, probitatea, sagacitatea sa, și dorea din toată inima să-l vadă într-o funcție mare. Cum erau cam de aceeași vârstă, cardinalul nu admitea ca tata să se oprească la funcția de ambasador.

Ședința regală.

— Numirea pairilor.

— Tata acceptă ambasada din Torino.

— Motivele care-l determină s-o accepte.

— Doamna și domnișoara de Stael.

— Domnul de La Bedoyere.

— Boala lui Monsieur.

— Cavalerul de Puysegur.
— Menținerea doamnelor engleze.
— Contesa de Nesselrode.
— Prințesa Wolkonski.
— Fratele meu obține un grad.
— Contesa de Châtenay.

Capitolul VII

După ce s-a publicat Declarația de la Saint-Ouen, s-a pus problema formulării unei Carte. Dar fie că între timp s-a răzgândit, fie că a adoptat unele idei venite dinafară, regelui i s-a părut că toate concesiile pe care avea de gând să le facă, erau prea mari.

Domnul de Talleyraod, în discursul său către rege, spusese – în mod elegant – că „barierele erau ajutoare de nădejde"; Curtea, dimpotrivă, se temea ca ele să nu devină obstacole. Presupunând că ar fi fost înțelept să nu dai prea multă libertate unei țări care fusese ținută vreme îndelungată în cele mai strânse hățuri, era, în orice caz, o mare greșeală să numești – pentru a redacta Carta – trei oameni care-și manifestau fățiș sila față de un guvern reprezentativ: cancelarul Dambray 1, domnul Ferrand42 și abatele de Montesquiou43. S-au lăudat atunci și au mărturisit mai târziu că, în ochii lor, Carta nu era decât un mijloc de tranziție de a ajunge la vechiul regim sau mai curând la monarhia absolută. Căci instituțiile create cu vremea, uzanțele și obiceiurile care alcătuiseră niște obstacole de netrecut, fuseseră năruite de iureșul revoluționar. Oricare le-ar fi fost intențiile, Franța a luat opera lor în serios și a dovedit din plin acest lucru.

Deși n-aveam nici. O înclinare către ceremonii, am vrut să asist

---

[42] *Vicontele Dambray* (1760—1829), vechi avocat general în Parlamentul din Paris. Președintele Camerei Pairilor, după Restaurație.

[43] *Abatele de Montesquiou-Fezensac* (1756—1832), a fost deputatul clerului în Statele Generale din 1789. In timpul Restaurației, a ajuns ministru de interne, pair al Franței și membru al Academiei. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut duce. A părăsit Camera Pairilor înainte de 1830.

totuși la ședința regală în care să fie promulgată Carta. Liberalismul meu a fost șocat la culme când am văzut în ce hal fuseseră atenuate angajamentele luate la Saint-Ouen. Carta mi se păru o mistificare. Această impresie fu însă departe de a fi generală. Căci fiecare era ocupat să caute în Cartă articolul din care putea trage cât mai mult profit. Cu acest prilej, m-am edificat pe deplin în privința unora dintre compatrioții mei. Ceremonia a fost frumoasă, dar lipsită de acel ceva serios, de acea reculegere, cu care un popor atât de mare ar fi trebuit să primească acea faimoasă Cartă. Toată lumea era mai ales ocupată de noile costume, de noile figuri și de vechile uzanțe revenite la modă după o lungă desuetudine. Când regele își isprăvi discursul – bine alcătuit și citit cu o voce plină de emfază – prin cuvintele: „cancelarul meu vă va spune restul", pe buzele tuturor se ivi un surâs larg. După citirea Cartei, domnul Dambray citi lista pairilor. Începu cu vechii duci și pairi, apoi cu cei din noul regim. Ajungând la pairii senatori, citi între altele, numele domnului conte Cornet, dar pocindu-l și zicându-i Cornudet, pe un ton atât de jignitor și de impertinent, încât scandalizată, nu m-am putut abține să nu le spun vecinilor mei:

— Iată un fel ciudat de a-ți face prieteni! Acești oameni, cărora li se acordă o favoare considerabilă, sunt, din pricina tonului cu care li se rostește numele, scutiți de orice recunoștință!

N-au fost făcuți decât șase noi pairi, printre care se afla și domnul conte Charles de Damas, numit între timp, comandantul unei companii a caisei regale.

Carta o dată promulgată, suveranii străini plecară, înainte de sosirea regelui, Monsieur – în calitate de locotenent general al regatului – trimisese în provincii o serie die comisari cu puteri nelimitate. Ei trebuiau să controleze autoritățile, să cerceteze situația ținuturilor, să potolească spiritele și să găsească metodele cele mai

propice de a le calma. Aceste comisii ar fi putut să fie foarte utile. Tata fu desemnat să faică și el parte dintr-una. Din pricina unei greșeli de tipografie, pe lista afișată în *Monitor*, în loc să apară numele său, apăru numele fratelui său – vicontele de Osmond – și tata se strădui atâta ca să nu fie șters, încât colegii săi se duseră la Monsieur și depuseră toate diligențele pentru ca greșeala să fie îndreptată. Modest cum era din fire, tata s-a simțit foarte prost văzându-se totuși trecut pe acea listă. Domnul de Talleyrand încercă să-i explice că era bine ca numele lui să figureze pe acea listă unde nu se aflau decât oameni cărora avea, probabil, să fi se încredințeze slujbe cu puteri nelimitate. Domnul de Talleyrand a ținut întotdeauna mult la tata. Cunoștința lor data, de altfel, din tinerețe și deși apucaseră pe drumuri cu totul diferite și legăturile dintre ei fuseseră întrerupte timp de douăzeci și cinci de ani, totuși Talleyrand făcuse întotdeauna caz de capacitatea și de loialitatea tatălui meu.

Presimțirile mele în ceea ce privea schimbările survenite în dispoziția sa sufletească, se adeveriră în curând; căci, după ce refuzase să plece la Viena, tata acceptă ambasada din Torino. În ciuda spiritului său superior și a judecății sale sănătoase, nu putuse rezista ambiției de a ajunge ministru. Talleyrand îi spuse că de la Torino va pleca la Londra, arătându-i că domnul de la Châtre nu putea face față slujbei din Anglia; dar ceea ce a cântărit de fapt cel mai greu, a fost faptul că Talleyrand a adăugat că Torino – fiind privită ca o ambasadă a familiei regale – asigură ambasadorului de acolo dreptul la Cordonul Albastru*44*. Or, tata a dorit întotdeauna

---

[44] Cu alte cuvinte, cavaler al ordinului Saint-Esprit. ordin cavaleresc creat de Henric al III-lea, suprimat în 1791 și restabilit de Ludovic al XVIII-lea. Era prima și cea mai înaltă dintre decorațiile din vechea monarhie. După

această decorație, mai presus de orice. Ca să vedeți că dorințele din tinerețe lasă urme puternice chiar și în spiritele cele mai distinse! A fi cavaler al acestui ordin, i se părea lucrul cel mai frumos din lume. Sigur că dacă domnul de Talleyrand ar fi fost ministru, i-ar fi înmânat această decorație încă de la prima promoție.

Trebuie să mai povestesc încă o întâmplare care confirmă că impresiile din tinerețe rămân întotdeauna adânc întipărite în suflet. Tata fusese numit comisar francez pentru a reglementa limitele tratatului de pace. Această treabă nu era prea plăcută; colegii săi, prinții Rozamowski și contele Wittgenstein, foloseau niște formulări încântătoare; baronul von Humboldt și sir Charles Stewart își deghizau exigențele în fraze cât mai duleege. Tata ieși și el cu bine din această situație dificilă, încât regele îl chemă de câteva ori și-i arătă cât era de satisfăcut.

Când se puse problema ambasadei din Torino, lucrurile nu mai merseră tot atât de ușor. Mama era furioasă, eu dezamăgită, fratele meu contrariat. În sfârșit, tata se hotărî să ne facă pe voie și să refuze. Se duse la rege și-i spuse că, din moment ce refuzase ambasada din Viena, ar da dovadă de inconsecvență dacă ar accepta-o pe cea din Torino. Regele îi răspunse că era vorba de un lucru cu totul diferit, că înțelegea să nu accepte să se ducă la

Viena, dar că regele Sardiniei era cumnatul său; acest argument i se păru concludent tatei. Regele – care ținea să-l trimită cu orice preț la Torino – îi mai spuse că era dispus să-i acorde orice și-ar fi dorit, ca dovadă a mulțumirii și satisfacției sale; atunci tata îi ceru să facă parte din Cabinet, adică – cu alte cuvinte – îi ceru îngăduința de a fi primit în zilele de recepție într-o anumită sală și nu în alta. Asigurat de aceste două lucruri, după o discuție destul de lungă, tata se

---

1830 a fost suprimat.

întoarse, foarte încântat, să ne spună că nu putuse rezista totuși poruncii regelui. Mult mai târziu, după ce a acceptat ambasada din Torino, domnul de Talleyrand și-a ținut cuvântul și i-a încredințat ambasada din Londra și Cordonul Albastru. Cât despre mine, treceam din mirare în mirare, fără să izbutesc a face progrese în arta de a fi curtean.

Această numire a tatei ne aduse de la țară, unde ne odihneam după o iarnă și după o primăvară atât de agitate. Pe mama o întorsese boala și, cum nu putea să se miște, toate pregătirile plecării căzură în sarcina mea. Toate acele griji, la care se adăuga mâhnirea de a-mi părăsi prietenii și obiceiurile, mă absorbiră atât de mult, încât n-am mai avut când să mă ocup de treburile publice, așa că nu-mi mai aduc chiar atât de bine aminte de ele. Totuși, de câteva fapte mai deosebite, tot îmi aduc aminte.

Doamna de Stael sosi și ea la puțină vreme după rege. Fericirea de a se revedea la Paris îi era dublată de bucuria de a se lăuda cu frumusețea tinerei și fermecătoarei sale fiice. În ciuda părului de o culoare un pic cam îndrăzneață și a câtorva pete roșii în obraz, Albertine de Stael era una dintre cele mai încântătoare tinere pe care le-am întâlnit vreodată; figura ei avea ceva atât de angelic și de pur cum n-am mai văzut la nimeni. Mama sa era fericită și mândră de ea. Se gândea s-o mărite, mai ales că pretendenții și începură a roi în jurul ei.

Doamna de Stael avea obiceiul să spună, încă de când fata era o copilă, că va ști s-o convingă să se mărite din dragoste. Sunt sigură că a îndreptat-o totuși către un duce sau un pair bogat și de familie foarte mare. Având în vedere că ducele de Broglie întrunea toate cerințele, se pare că el a fost preferatul. Dar nu vreau să anticipez asupra evenimentelor, fiindcă această căsătorie a avut loc abia în anul următor.

Ura pe ere i-o purta lui Bonaparte, făcuse din doamna de Stael o regalistă înfocată. Cu câteva zile înainte de a pleca la Torino, ne-am dus să ne luăm rămas-bun de la ea. Un tânăr, sprijinit de un fotoliu, tuna și fulgera într-un mod atât de ostil împotriva regalității, se arăta a fi un bonapartist atât de înfocat, încât doamna de Stael, după ce a încercat în zadar să ia în glumă elocința lui plină de ură, s-a văzut obligată, în ciuda toleranței sale obișnuite, să-l roage să înceteze. Nefericitul, era La Bedoyere. După câteva săptămâni, convins de familia soției sale, a consimțit să fie numit colonel în slujba lui Ludovic al XVIII-lea; dar cu puțin înainte de sfârșitul anului, a plătit cu viața trădarea față de Napoleon.

Între timp, Monsieur s-a îmbolnăvit grav și starea sănătății sale i-a neliniștit pe toți regaliștii. În sfârșit, s-a făcut bine, dar vai! nici spre fericirea lui și nici a noastră! Convalescența și-a petrecut-o la Saint-Cloud. Noi ne-am dus să-l vedem la Châtenay; a fost grațios, ca de obicei, și cu chef de vorbă. Ne-a arătat cu o mare satisfacție, minunățiile de la Saint-Cloud. Spunea, râzând, că. Nu-l mai acuza pe Bonaparte că, lăsase mobilierul să se deterioreze. Îndelunga privațiune de acele minunății fără pereche, îl făcea probabil, acum, să le aprecieze și mai mult.

Tot la Saint-Cloud l-am întâlnit și pe cavalerul de Puysegur. Îl lăsasem la Londra, eu câțiva ani mai înainte, ca pe cel mai amabil, mai agreabil și Mai sociabil dintre oameni. Eram foarte buni prieteni. M-am bucurat grozav să-l revăd. Dar, din păcate, am regăsit un personaj rece, arțăgos, nepoliticos, tăcut, în sfârșit, un alt om, încât n-am mai înțeles nimic. M-am retras, stingherită de graba cu care-l întâmpinasem. Am aflat, după câteva zile că, în afară de anglomania lui, care-l făcea să-i fie silă de tot ce era francez, era dominat de sentimentul că îmbătrânise, își pierduse toți dinții și, până atunci, se străduise zadarnic să și-i înlocuiască. Un medic mai

dibaci izbuti să-i pună dinții și să-l facă un pic mai sociabil. Dar nu-și mai recapătă niciodată spiritul de odinioară; era veșnic posomorât și bombănea întruna. N-a venit pe la noi, dar l-am văzut de câteva ori la unchiul meu Edouard Dillon.

Într-o zi, după ce lordul Westmeath – care se ocupa de agricultură – făcuse o vizită la Saint-Germain, ne întrebă cu ce se hrăneau animalele din jurul Parisului. Fiindcă pășunea i se păruse foarte săracă. Ne-am străduit să-i explicăm cum că în alte locuri pășunea era mult mai bogată, dar cavalerul de Puysegur ne-o tăie scurt:

— Aveți dreptate, milord, la noi nu există pășuni, oribilele noastre vaci nu mănâncă decât scaieți de prin șanțuri; și de altfel nici n-ai putea să descoperi pășunile în Franța, pentru că iarba nu e verde.

— Cum adică nu e verde? Dar ce culoare are?

— E cafenie.

— Când e arsă de soare.

— Nu, întotdeauna.

Nu m-am putut abține să nu râd și am spus:

— Iată o informație ciudată dată de un francez unui străin.

Cavalerul replică cu acreală:

— Doamnă, eu nu sunt francez!

Cavalerul de Puysegur a fost omul pe care l-am văzut cel mai afectat și mai abătut pentru că-și pierduse frumusețea de odinioară. Au fost acuzate femeile de această nefericire. Dar, după câte știu eu, niciuna nu l-a adus în starea asta. Devenise absolut insuportabil, și tinerii – care auziseră lăudâmdu-i-se calitățile, spiritul și grația – căutau în zadar unele urme din aceste presupuse însușiri. Grosolănia sa devenise extremă; ar fi vrut să acapareze toate favorurile, să fie pe placul lui Monsieur care să-i suporte toanele în

amintirea trecutului.

(Notă. Mulți ani mai târziu, dincolo de epoca în care cred că voi încheia aceste *Memorii,* în aprilie 1832, în timpul celei mai crâncene epidemii de holeră, m-am dus într-o dimineață la ducesa de Laval; ducele de Luxembourg, fratele ei, și ducele de Duras se aflau și ei acolo. De fapt, venisem să aflu din gura baronului Pasquier – care fusese de față – cum murise domnul Cuvier*45,* victima flagelului ce decima capitala. Dăduse dovadă, în acea clipă supremă, de toată măreția distincției sale intelectuale și de o forță sufletească rar întâlnită, până în ultima sa clipă. Cel care-mi istorisea aceste lucruri era profund emoționat și izbutise să mă impresioneze și pe mine. M-am dus apoi la ducesă, profund emoționată și am început să-i povestesc și ei ce auzisem. Cei doi duci ascultau nepăsători. În sfârșit, domnul de Luxembourg, apâecându-se către domnul de Duras îl întrebă în șoaptă:

— Dar cine a fost Cuvier ăsta, frate?

— Cred că era unul dintre grădinarii regelui! răspuse celălalt.

Ilustrul Cuvier, unul dintre grădinarii regelui! „Vai, vai! mi-am zis în sinea mea, probabil că asemenea gânduri trec și prin mintea căpitanilor de gardă, a gentilomilor, a intimilor regelui Franței! Europa ne invidia că-l aveam pe marele Cuvier, și Curtea din Tuileries nici măcar nu știa că există!").

La puțină vreme după asta am văzut sosind la Paris un mare număr de englezoaice. Am mai spus cât de ciudate păreau rochiile lor; dar am fost și mai mirată să văd că și le păstrează. Cei zece ani

---

[45] *Georges Cuvier* (1769—1832), zoolog și paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate și al paleontologiei. Aplicînd principiile sale științifice s-au putut determina, după oase, speciile animalelor dispărute. A fost unul dintre marii savanți ai Franței secolului trecut.

care trecuseră, fără nici u; n fel de legături cu cei de pe continent, le determinaseră să se inspire din moda care se purta în colonii. Ele aduseră, în climatul nostru, manierele abandonate și obiceiurile de la tropice, între altele, acele mari divane pătrate, pe care mai curând te culcai decât stăteai și unde femeile și bărbații se întindeau pe ele, de-a valma. Doamnele de neam mare păstraseră o anumită urbanitate a moravurilor franceze. Or, cum ele nu mai avuseseră de multă vreme originalul sub ochi, creaseră un tip ciudat de femeie, care ne mira peste măsură. Nimic nu e mai departe de adevăr decât ideea adoptată de majoritatea scriitorilor englezi despre femeile franceze. Ele discută, în general, cu ușurință, dar în nicio țară ținuta nu e mai demnă și mai severă; chiar și îna'inte de Revoluție, când moravurile erau mai puțin rigide, formele exterioare erau parcă și mai riguroase. E un lucru obișnuit să vezi la noi femei care trec drept ușoare, păstrând în lume un ton de o decență uimitoare. Englezoaicele dimpotrivă, își dau în permanență poalele peste cap. Îmi amintesc că am văzut în salonul domnului de Talleyrand – unde toate femeile, după uzanța saloanelor ministeriale de atunci, ședeau în fotoliile înșirate de-a lungul pereților – o micuță doamnă Arbuthnot, tânără și frumoasă foc, care-și afișa, fără jenă, pretențiile la inima ducelui de Wellington, părăsind cercul doamnelor și vârându-se într-un grup de bărbați, sprijinindu-se de o consolă mică, apoi așezându-se foarte comod pe ea și lăsându-și picioarele să-i atârne, picioare pe care fustele foarte scurte nu i le acopereau nici măcar până la genunchi.

În curând, o întreagă colonie de doamne engleze se ambiționă să ne arate că comportarea tinerei doamne Arbuthnot nu-i era exclusiv rezervată.

O vedeam adesea, fără prea mare plăcere, pe doamna de Nesselrode. Era destul de isteață, dar îi plăcea grozav să-și țină

bărbatul sub papuc. Era geloasă pe oricine ar fi putut avea o cât de mică influență asupra lui, așa că vă închipuiți că mă onora cu o doză destul de mare de ură.

Prințesa Zenaida Wolkonski vădea un alt gen de gelozie, specific orientală: nu îngăduia soțului ei să se uite la nicio femeie. De îndată ce-a ajuns la Paris, l-a pus sub cheie. Cu câteva luni mai înainte, într-un acces de gelozie frenetică, și-a mușcat atât de tare buza, încât aproape că și-a rupt-o. Cicatricea era încă proaspătă și dăuna destul demult frumuseții sale, care era într-adevăr demnă de invidiat. Nu știu prin ce minune, eram singura femeie în care avea încredere, îngăduindu-i bietului Nikita să vină la noi. Mai târziu, întreaga Europă a vuit de certurile și de nebuniile acestei perechi extravagante.

Fratele meu începea a se simți destul de prost că n-avea nicio slujbă și regreta enorm că cedase la instigările celor din jur. Mama era cu atât mai mâhnită cu cât se simțea vinovată că nu-l lăsase să-și ia o slujbă. Așa că se hotărî să-i ceară o audiență ducesei de Angouleme. Prințesa fu bună și drăguță cu ea, și-i vorbi despre tatăl său, lucru destul de rar, apoi despre soțul său, ceea ce era un lucru și mai rar. Regreta că extrema lui timiditate îl făcea să fie stângaci și-l împiedica să i se aprecieze meritele care erau reale și care, cu timpul, socotea ea că vor ieși totuși la iveală.

În încheiere, îi făgădui să se ocupe de soarta fratelui meu Și. Într-adevăr, după câteva zile, acesta primi un brevet de șef de escadron. Era un abuz, și încă unul din acelea care au îndepărtat armata și au iritat țara. Dar acest abuz devenise atât de general printre oamenii alături de care trăiam, încât ar fi fost de-a dreptul caraghios să se arate fără epoleții pe care n-avea niciun drept să-i poarte.

Tata se simți atât de jignit de o asemenea idee, încât nici nu voi să audă de ea, darămite să se ducă să pună o vorbă bună pentru fiul

său! Mama, în schimb, nu-și făcu probleme. Așa că fratele meu fu încântat de gradul pe care-l obținuse, iar eu și mai încântată să-l văd pe el încântat.

Sila Madamei de a. Vorbi despre părinții săi, îmi aduce aminte de o întâmplare destulă de ciudată. Contesa de Châtenay, fusese – pe vremuri – adusă deseori de mama ei, contesa de Guiche, la Madame, când amândouă erau încă fetițe. Madame își aminti de acest lucru și o tră pe contesă cu multă bunăvoință, până într-o zi, când o întrebă:

— Spune-mi tatăl dumitale a murit de tânăr?

— Da, doamnă.

— Și cum a murit?

Doamna de Châtenay șovăi o clipă, apoi răspunse:

— Vai, doamnă, a pierit pe eșafod în timpul Teroarei.

Madame se dădu un pas îndărăt, ca și cum ar fi călcat pe ceva alunecos. După o clipă, o concedie pe doamna de Châtenay. Începând din acea zi, nu numai că nu-i mai arătă niciun fel de bunăvoință, dar o tră cum nu se poate mai prost, evitând să-i mai vorbească ori de câte ori era obligată s-o întâlnească. Nu încerc să-mi explic sentimentul care o făcea să se comporte astfel, fiindcă mi-e cu neputință. Mă mărginesc doar să fiu o cât mai fidelă naratoare.

Capitolul VIII

Imediat după Restaurație, ducesa-văduvă de Orleans părăsi Barcelona și se stabili la Paris. Îi primi pe părinții mei cu aceeași bunăvoință și familiaritate de odinioară. Ne duceam destul de des la ea; vârsta ei o punea la adăpost de orice scandal pe care cei din jurul ei ar fi putut să-l iște. Fiindcă era total subjugată de un anume Rozet, vechi conventional, căruia ea credea că-i datora viața și care o însoțise în Spania. El îi exploata recunoștința, în toate felurile și, sub numele de Follemont— pe care și-l luase între timp – devenise stăpânul, ca să nu zic bărbatul ei. Mai târziu, am văzut însă apărând și o doamnă de Follemont – o bătrânică simpatică. Și scundă care-i era nevastă de treizeci de ani.

Orice-ar fi fost, prințesa era complet sub tutela lui. N-avea alte dorințe decât ale sale și-l copleșea cu atenții exagerate până la ridicol. El era excesiv de mâncăcios și, la masă, ea făcea tot posibilul să-i parvină vreun cap de crap sau vreo coadă de știucă. Îi turna cu mâna ei cafeaua, și-o turna și pe a ei, apoi se preocupa să-l așeze în eolțișorul cel mai ferit de curent, care era „locul preferat al domnului de Follemont", cum spunea ea, obligând pe oricine s-ar fi așezat acolo să se scoale și să-i cedeze locul. În sfârșit, nu se sfia să uzeze de drepturile ei' de prințesă pentru a-și împinge atențiile până la rizibil. Istorisind, cui stătea s-o asculte, de zece ori pe zi, cum îi salvase domnul de Follemont viața, pe vremuri, se constată de către persoanele ce se aflaseră pe atunci în Franța, că lucrurile erau departe de adevăr, dar biata prințesă era convinsă de veridicitatea lor.

Toți cei care alcătuiau casa prințesei, erau obligați să se plece în fața supremației domnului de Follemont bârfindu-l însă fără milă, cu atât mai mult cu cât cheltuind bani cu ghiotura, ținea casa pe

picior mare, dar nu era în stare să dea o masă ca lumea. Nu cred c-o fura pe doamna de Orleans. Îi administra prost averea pentru că habar n-avea de un asemenea lucru. A murit sărac lipit. Văduva lui a fost nevoită să ceară o biată pensie domnului duce de Orleans, care i-a acordat-o, după moartea mamei sale.

Se înțelege de la sine că felul de viață al doamnei prințese de Orleans nu era menit să-i atragă oaspeți. El era penibil chiar și pentru persoanele care o iubeau din toată inima atât pe prințesă, cât și casa ei. Părinții mei se numărau printre aceștia din urmă. Tata continuă să se ducă o bună bucată de vreme, dar încet, încet, nu mai fură primiți decât amicii domnului de Follemont. Oricât demult am fi iubit-o noi pe prințesă, nu puteam totuși accepta să fim primiți împreună cu amicii unui întreținut oarecare.

Între timp, i-am fost prezentată domnei ducese de Bourbon*46*. N-aș ști să spun de ce, după această vizită, nu m-am mai dus niciodată la ea. Lucrul e cu atât mai puțin explicabil cu cât ducesa primea zilnic și avea o casă foarte plăcută.

Cam tot pe atunci, ducele de Orleans se repezi până la Paris ca să se împace cu mama sa. Prezența domnului de Follemont dusese la ruptura totală dintre mamă și copiii ei. Îl vizită și pe rege, dădu porunci să se aranjeze Palatul Regal, de nelocuit în acea epocă, reintră în posesia bunurilor sale, după care se reîntoarse în Sicilia, unde-și lăsase familia alcătuită din doamna ducesă de Orleans, soția sa, din Mademoiselle *47*și din alți trei copii: ducele de Chartres și prințesele Louise și Mărie. Doamna ducesă de Orieans era pe atunci însărcinată cu viitorul duce de Nemours.

---

[46] *Ădela'ide-Eugenie-Louise de Orleans* (1777—1848), cunoscută sub numele de „doamna Adelai'de" pe care și l-a luat după revoluția din 1830.

Cu zece ani mai înainte, lăsasem în Anglia trei prinți de Orieans: acum nu mai rămăsese decât unul. Născut înainte ca viața – mai mult decât liberă – dusă de tatăl lor să-i fi stricat sângele, băiatul cel mărie era cel mai robust. Domnul conte de Beaujolais, adăugând exceselor paterne, excesele propriei sale tinereții, muri primul. Cei doi frați ai săi îl îngrijiră cu multă dragoste și-l duseră în Malta, doar, doar l-o putea salva. Domnul duice de Orieans era sortit unei dureri și mai cumplite, căci fratele său cel mai drag, la care ținea mai mult decât la propria lui persoană, ducele de Montpensier, tot atât de bun, de amabil, de grațios pe cât era de distins, muri de o boală ciudată, care se pare că se datora unui cusur pe care-l avea sângele său. Domnul de Montjoie, cel mai fidel prieten al celor trei prinți, amicul nedespărțit în toate vicisitudinile vieții lor aventuroase, fu ucis în lupta de la Friediand. S-a constatat că ghiuleaua care l-a făcut praf, fusese trimisă de bateria comandată de fratele său, ofițer de artilerie în corpul de armată bavarez. Asemenea întâmplări erau la ordinea zilei, atât în familiile germane și elvețiene, cât și în cele franceze. Lumea se obișnuise să vadă frați slujind în diverse oștiri și la un moment dat trezindu-se față în față și trebuind să lupte unul cu celălalt.

Mademoiselle J părăsise Franța împreună cu doamna de Genlis și se refugiaseră într-o mănăstire.48

După catastrofa morții tatălui ei, mama sa aflându-se în

---

48 Născută la Crest de Saint-Aubin în 1746, Mademoiselle, era nepoata doamnei de Montesson, soția morganatică a ducelui de Orieans, tatăl lui Philippe-Joseph. Căsătoria secretă avusese loc în 1773. Prințul era văduv după Louise-Henriette de Bourbon- Conti, moartă' în 1759. Ducele de Chartres, fiul său, a încredințat doamnei de Genlis educația copiilor săi, prinți și prințese deopotrivă (n.ed.fr.).

închisoare, familia o ceru pe tânăra prințesă. Ea fu luată cu de-a sila doamnei de Genlis și încredințată surorii bunicii sale, prințesa de Conți. Aceasta, o femeie plină de spirit, o aprecia, o iubea, dar nu avu curajul s-o protejeze suficient pentru a evita persecuțiile pe carte le avu de îndurat în timpul Emigrației. Căci voiau să-i smulgă cu forța, sub forma unei scrisori adresate regelui, renegarea tatălui ei și dezavuarea fraților săi. Vă puteți da seama după această luptă, care a durat trei ani de zile – căci a început încă din primii ani de tinerețe ai Mademoisellei – ce fel de fire avea această fată, ce calități cu totul deosebite și câtă amărăciune trebuie să fi strâns în sufletul ei, în toată acea perioadă! Și-a urmat mătușa bătrână în Ungaria, și o vreme a și locuit acolo. Scăpată din închisorile Parisului, doamna ducesă de Orieans s-a stabilit la Barcelona. Dar n-a făcut niciun demers ca să-și ia fata la ea. După moartea prințesei de Conți, a fost totuși obligată s-o primească' în casa ei. Aici Mademoiselle suferi atâta din pricina domnului de Follemont, încât nu mai avu încotro și se plânse fraților ei. Aceștia se duseră imediat după ea, la Barcelona și i-o dădură ca doamnă de companie pe contesa Melanie de Montjoie care nu avea voie s-o lase singură nici măcar o clipă.

Tot în acea epocă, începură tratativele pentru căsătoria ducelui de Orieans cu prințesa Amelie a Neapolelui. La început, această prințesă fusese sortită ducelui de Berry. Căsătoria era cât pe ce să se încheie la Viena, în timpul ședерii acolo a reginei Neapolelului și a fiicei sale. Dar ducele de Berry – pe atunci îndrăgostit de una dintre domnișoarele de Montboissier – își îngădui câteva glume nelalocul lor pe seama fieieului tinerei prințese. Aceste glume ajunseră la urechile reginei, care-i scrise o scrisoare plină de demnitate și totodată plină de noblețe sufletească prin care-l anunța că-și retrăgea cuvântul și că-l dezlega de angajamentul pe care și-l luase de a se însura cu fata ei. Rlegina i-a trimis și mamei o copie după

scrisoare, pe care am citit-o de câteva ori.

Nu am niciun amănunt în legătură cu ceea ce s-a petrecut în Sicilia după însurătoarea ducelui de Orlăans. Știu doar că mama a asistat la această căsătorie și că domnul de Follemont a făcut tot ce-a putut ca s-o determine pe amanta lui să se certe cu toată familia, că a reușit și că după asta ea s-a întors cu iubitul ei la Barcelona.

Apoi au urmat o serie de certuri între englezii de la Curte. Sicilienii le ținură parte. Regina fu nemulțumită de ginerele ei. El trebui să părăsească Palatul și să se retragă la țară împreună cu familia sa. Dar imediat după asta, englezii bănuiră că regina ducea tratative cu Napoleon pentru a-i extermina de pe insulă și a reînnoi acele sângeroase vecernii siciliene. Nu știu câtă încredere trebuie acordată unei asemenea acuzații, dar ea a servit ca pretext pentru a o expulza pe regină din Sicilia. Regina și-a făcut planul să se ducă la Viena, prin Co restanțirapole, dar a murit pe drum, înainte de a ajunge acolo. Vestea a sosit chiar în clipa în care ducele de Orleans își instala familia în Palatul Regal.

Doamna ducesă de Orleans vrând să păstreze amintirea relațiilor noastre din copilărie, mă primi cu atâta bunăvoință încât reînnoi afecțiunea pe care i-o purtam și care, după aceea a crescut zi de zi, când am văzut că-și păstrase neîntinate toate virtuțile și toate grațiile.

Doamna ducesă de Orleans nu era frumoasă; ba aș putea spune că era mai curând urâtă, căci era înaltă, slabă, cu fața roșie, cu ochii mici și cu dinții încălecați. Avea însă un gât lung, un cap bine proporționat și un aer foarte distins. Îi stătea foarte bine cu diademă, era plină de grație și de demnitate; și apoi, din ochii ei mici, emana o privire atât de blândă și de nobilă, atât de deosebită, de nuanțată, de bună, de încurajatoare și de plină de recunoștință, încât orice sacrificiu aș fi făcut pentru ea, mi se părea plătit cu vârf și

îndesat. Sunt convinsă și acum că o mare parte din fascinația pe care o exercita până și asupra persoanelor celor mai ostile, se datora acestei priviri.

A fost bine primită de Curtea de la Tuileries, dar nu și ducele de Orleans. Mademoiselle, sora ducelui, a fost primită cu o răceală de gheață. Totuși, nimeni n-avea ce-i reproșa; doamna ducesă de Angouleme nu-și putea ascunde sila pe care o simțea atât pentru frate, cât și pentru soră.

Am auzit povestindu-i-se unchiului meu, Edouard Dillon, care se afla la Hartwell, cum decursese prima vizită pe care ducele de Orleans i-o făcuse Madamei. După discuții îndelungate, Madame a acceptat, în sfârșit, să-l primească. Ducele a venit într-o duminică dimineață, după ce-a ieșit de la slujbă. Madame a dat nas în nas cu el, în timp ce trecea prin vestibul. Când l-a văzut, s-a făcut albă ca ceara, picioarele i s-au muiat, cuvintele i-au murit pe buze. El s-a repezit spre ea s-o susțină, dai* ea l-a respins cu brutalitate. Se simțea atât de rău, încât a trebuit să se așeze pe un scaun. Cei din jur, se înghesuiră în jurul ei, apoi o conduseră în apartamentul său.

Ducele de Orleans, profund jignit, supărat, încurcat, rămase singur cu unchiul meu. Cum nu avea nimic de ascuns, îi vorbi plin de amărăciune de scena cu pricina și-și mărturisi dorința de a pleca cât mai repede. Edouard îi arătă inconvenientul unui asemenea scandal și se oferi să se ducă la rege și să-i spună ce era de spus. Regele, care se afla împreună cu nepoata sa, îi spuse prințului că probabil Madame se simțise într-adevăr rău, că acum era ceva mai bine, dar că nu va putea veni la masă. După câteva minute, îl primi pe ducele de Orleans în cabinetul său. Nu știu ce s-a petrecut între ei. Madame veni totuși la masă, fu destul de bine dispusă și chiar vorbi cu ducele de Orleans despre „palpitațiile", pe care, chipurile, le avea uneori. Prințul fu pe deplin satisfăcut, dar imediat după-

masă se urcă în trăsură și plecă. Astfel de scene lasă urme care nu se uită nici dintr-o parte, nici dintr-alta. Sila fățișă a Madamei pentru ducele de Orleans scăzu cu timpul, dar ea nu și-o mai putu învinge, nici ascunde pe cea pe care-o simțea față de Mademoiselle. În schimb, se stabili o prietenie sinceră și reciprocă între ea și ducesa de Orleans, căreia Madame îi spunea în mod obișnuit, „adevărata mea verișoară”49.

Cel mai amuzant era însă salonul domnului de Talleyrand. Deși nu se deschidea decât după miezul nopții, era întotdeauna ticsit de străini, ca și cum întreaga Europă și-ar fi dat întâlnire acolo. În ciuda etichetei, puteai întotdeauna petrece câteva momente amuzante sau măcar interesante de privit.

Doamna de Talleyrand, așezată în fundul celor două rânduri de fotolii, făcea, calmă, onorurile casei. Rămășițele unei frumuseți odinioară uluitoare confereau suficienței sale o oarecare demnitate.

Nu mă pot abține să nu istorisesc o întâmplare destul de decoltată, dar care o zugrăvește exact pe curtezana devenită, cu timpul, o atât de mare doamnă.

Unchiul meu, Edouard Dillon, avusese pe vremuri, mari succese la femei. Doamna de Talleyrand, pe atunci doamna Grant, pusese ochii pe el. Dar unchiul, ocupat cu alte persoane, nu-i dădea nici cea mai mică atenție. Ruptura unei legături la care ținea, îl determină să plece din Paris și să întreprindă o călătorie în Levant. Pe atunci, o asemenea călătorie era un adevărat eveniment, și chiar numai intenția de a pleca într-acolo stârnea curiozitate. Doamna Grant își spori avansurile. În sfârșit, în ajunul plecării sale, Edouard consimți să vină să mănânce la ea, după ce va ieși de la Operă.

---

[49] Erau într-adevăr verișoare primare prin mamele lor care erau fetele împărătesei Maria-Tereza a Austriei.

Intră, într-un apartament încântător, unde găsi o masă pusă pentru două persoane, cu toate dichisurile. Doamna Grant avea cel mai frumos păr din lume. Edouard i-l admiră. Ea îl asigură că nu văzuse încă nimic. Trecu alături, în cabinetul de toaletă, și se întoarse cu pletele desfăcute-, care o învăluiau din cap până în picioare întocmai ca *o* mantie de mătase. Numai că sub acea mantie, nu se mai afla nimic altceva decât Eva, Eva de pe vremea când nu se inventase nici măcar frunza de viță. Supeul se isprăvi în acest costum primitiv. Edouard plecă a doua zi în Egipt. Asta se petrecea în 1787. În 1814, același Edouard, revenind din emigrație, se afla în trăsură cu mine; ne duceam la prințesa de Talleyrand unde urma să-l prezint.

— Există un contrast atât de plăcut, îmi spuse el, între această vizită și cea pe care am făcut-o odinioară doamnei de Talleyrand încât nu pot rezista să nu-ți povestesc singura și ultima mea întâlnire cu ea!

Și-mi istorisi ceea ce v-am spus mai înainte. Eram amândoi amuzați și curioși să vedem cum va reacționa doamna în fața lui. Îl primi cât se poate de simplu. Dar, după câteva minute. Începu a-mi examina coafura, a-mi lăuda părul, a-i socoti lungimea, apoi întorcându-se brusc către unchiul meu, spuse:

— Domnule Dillon, nu-i așa că și dumitale îți plac pletele frumoase?

Noroc că privirile nu ni s-au întâlnit, căci ne-ar fi fost cu neputință să nu izbucnim în râs.

Din păcate, doamna de Talleyrand nu-și păstra naivitățile numai pentru ea, ci i le împărtășea și bărbatului ei. Nu uita niciodată să-i aducă aminte că cutare persoană (de pildă, un alt unchi al meu, Arthur Dillon) fusese unul dintre camarazii săi de seminar. Domnul de Talleyrand răspundea cu un calm imperturbabil la toate prostiile

ei, deși sunt convinsă că se mira adesea cum de se putuse însura cu o astfel de femeie.

Mă aflam la domnul de Talleyrand în ziua când acesta urma să plece la Viena, împreună cu nepoata sa, contesa Edmond de Perigord. Ca să nu afle soția lui, își dăduse întâlnire cu nepoată-sa într-o casă din împrejurimile Parisului. Un indiscret îi spuse doamnei de Talleyrand cu cine plecase bărbatul ei la Viena. Presimțirile n-o înșelară: din ziua aceea nu-l mai văzu pe domnul de Talleyrand, iar în curând fu izgonită și din casă.

Domnul de Blacas își redublă atențiile față de tatăl meu, după plecarea lui Talleyrand, deși acestuia nu-i convenea câtuși de puțin să se vâre în cabala care începuse a se țese sub ochii lui.

O vedeam adesea, de un număr considerabil de ani, pe prințesa de Carignan1, nepoata regelui de Saxa. Se măritase la începutul Revoluției, cu prințul de Carignan50, pe atunci îndepărtat de la Coroană, dar prinț de sânge recunoscut. Ea adoptase ideile revoluționare și-l târâse și pe bărbatul ei după ea, mai ales că acesta era cam sărac cu duhul. Rămăsese văduvă și ruinată, cu doi copii, și făcuse rând pe rând reclamații în anticamerele Directoratului, ale Consulatului și ale Imperiului.

Împăratului îi conveni s-o primească; ea își reluă titlul de prințeșă și împărți bunurile nevândute ale familiei de Carignan între fiul ei și fiul contelui de Villefrancheunchiul răposatului prinț de Carignan, fiu pe care acesta îl avusese dintr-o căsătorie contractată în Franța,

---

[50] *Eugene-Marie-Louis de Carignan (Villefranche)* (1753—1785) ; l'iul său, despre care e vorba aici, era Joseph, cavaler de Sa- voia (1783—1825) însurat cu domnișoara de La Vauguyon. Din această căstorie s-a născut un fiu, recunoscut ca prinț de Sa- voia-Carignan, în 1834, și o fiică măritată cu contele de Syracuse.

cu o domnișoară Magon, fiica unui armator din Saint-Malo.

Văduva de Carignan, saxonă, se recăsătorise la rându-i, în taină, cu domnul de Montleard, cu care avea mai mulți copii pe care-i ascundea, cu aceeași grijă ca și sarcinile sale. O ținea sus și tare că n-avea decât doi copii cu fostul prinț de Carignan. Cel mare, era, în 1812, o fată1 frumoasă de cincisprezece ani5152, foarte simplă, foarte naturală, foarte bună și cuminte. Băiatul, a cărei copilărie fusese neglijată până la părăsire, după ce bătuse mahalalele Parisului împreună cu toate pușlamalele, fusese internat, de câteva luni, într-un pension din Geneva, de unde regele Sardiniei îl ceruse ca să-l instaleze la Torino. Cu timpul deveni un personaj important. Regele neavând decât fete și fratele său neavând copii, prințul de Carignan se trezi moștenitorul prezumtiv al Coroanei.

Ducelui de Modena, fratele reginei Sardiniei53, însurat cu fata ei mai mare, i se păru cam ciudat să vadă schimbându-se așa, deodată, ordinea succesiunii. Austria îi sprijini pretențiile; opiniile revoluționare ale părinților și conduita doamnei de Carignan se dovediră a-i fi potrivnice tânărului Carignan; numai că tânărul se trăgea din casa de Savoia, și ăsta era cel mai puternic argument în ochii regelui. A-l recunoaște și a-l proclama moștenitorul tronului, era una dintre afacerile cele mai importante dintre toate misiunile încredințate tatei: Franța avea cel mai mare interes ca Austria să nu ajute Piemontul și nici statele pe care le guverna ea în Italia.

---

[51] Doamna de Boigne se înșeală : copilul cel mare nu este o fată, ci un băiat : *Charles-Albert* (1798—1849). Cu el începe de fapt, dinastia de Savoia-Carignan. Moare la Oporto, în Spania, în iulie 1849, după ce a abdicat în favoarea fiului său Vi-ctor- Emmanuel al II-lea, la 23 martie 1848.

[52] *Elisabeth-Fransoise,* măritată cu arhiducele Remier de Austria, în 1820.

[53] *Marie-Terese-Josephine de Austria,* soția lui Victor-Em- manuel I, rege între 1802 și 1821.

Prințesa de Carignan dorea să obțină permisiunea de a se duce la Torino, împreună cu fiica ei. Consimțiră s-o primească și chiar s-o adăpostească pe tânăra prințesă; dar toate porțile fură închise mamei. De îndată ce prințesa află de numirea tatei ca ambasador la Torino, ea nu mai plecă de la noi, având în fiece oră câte un nou motiv de adus la cunoștință pentru a-l determina pe noul ambasador să medieze în favoarea ei. Ambasadorul era cât se poate de dispus să se ocupe foarte serios de situația fiului, dar nicidecum și de a mamei, a cărei prezență la Torino ar fi constituit o continuă încurcătură pentru fiul ei și mai ales pentru Franța, care se declarase de partea lui.

Celălalt Carignan (Villefranche) se însurase cu domnișoara de La Vauguyon, și această familie începu a se agita și ea pentru a fi recunoscută de Curtea din Torino. Făceau caz de un act al răposatului rege care, pe patul de moarte, recunoscuse căsătoria nepotrivită a contelui de Villefranche.

Tata era mult prea ocupat ca să aibă vreme să asculte aceste minuțioase explicații. Așa că trebuia să mă sacrific în locul lui, presimțind astfel plictiseala și neplăcerile ce mă așteptau la Torino.

Am plecat la începutul lunii octombrie.

PARTEA A CINCEA

1815

Capitolul I

Am socotit întotdeauna că, pentru a-ți păstra demnitatea, ar trebui să te îndrepți către o afecțiune principală și perseverentă, fiindcă devotamentul este singurul lucru de seamă din viața unei femei. Nefiind, de fapt, nici soție, nici mamă, m-am dăruit în întregime dragostei filiale. Cu toată sila față de slujba tatălui meu, pe care acesta și-o reluase, nu-mi amintesc să fi ezitat nici măcar o secundă să nu plec cu el, acolo unde fusese trimis, în pofida situației mele independente. Această amintire – chiar după ce-au trecut douăzeci de ani – mi-e foarte dragă.

Plecând, ne-am oprit trei zile la Lyon. Îmi aduc aminte de un lucru care m-a impresionat, în timpul acelei scurte șederi acolo. Camerista mea, care era lyoneză, m-a rugat să-i dau câteva ceasuri libere ca să facă o vizită unui prieten bătrân al tatălui ei. A doua zi, în timp ce mă îmbrăcam, cineva o strigă. Chemase câțiva negustori de stofe, pentru mine, așa că întrebă dacă era vorba de ei. I se răspunse că nu, că era vorba de o țărancă fără un braț.

— O, strigă ea, nu cumva o fi Marion? E o poveste frumoasă în legătură cu brațul ei, doamnă. Mama ne-a obligat să i-l sărutăm cu respect!

Cum aceste fraze mi-au ațâțat curiozitatea, am rugat-o să-mi spună despre ce era vorba.

— Doamna știe, începu ea, că tata a fost librar și că vindea mai ales cărți bisericești, fapt care-l obliga să fie în relații cu ecleziaștii.

Dintre ei, cel care venea cel mai des pe la noi era domnul Roussel, preot în Veriat. Tata îl vistia și el, așa că erau foarte buni prieteni. În timpul Teroarei, amândoi au fost arestați și aruncați în închisoare. Marion, sluga domnului Roussel, care-și iubea mult stăpânul, își părăsi soțul și veni să se stabilească la Lyon ca să fie cât mai apoape de el. Mama o primi la noi, căci eram la fel de neliniștiți și de nefericiți ca și biata Marion, fiindcă pe lângă nenorocirea care ne copleșise, n-aveam nici ce mânca, pâinea lipsind cu desăvârșire. Totuși, Marion izbutea să facă rost mai în fiece zi de eâte un coșuleț cu provizii pe care i-l trimitea stăpînului ei. Într-o dimineață, după ce fu alungată cu brutalitate de către paznicii închisorii, tot insistând să intre, unul dintre ei, enervat de perseverența femeii, spuse că probabil ascundea ceva împotriva Republicii, în coșul acela, așa că se repezi să i-l smulgă din mână. Dar Marion, speriată la gândul că stăpânul ei va rămâne flămând, nu vru să-i dea coșul. Atunci unul din acei ostași, probabil cel mai crud dintre toți, strigă:

— Ei bine, lasă că vedem noi imediat ce ai în coș!

Și cu o lovitură de sabie îi tăie brațul cu care ținea coșul. Văzând isprava camaradului lor, toți ceilalți izbucniră în hohote de râs. Sărmana Marion, lăsându-și bucata de braț, pe caldarâm, își legă ciotul sângerând, cu șorțul și se întoarse acasă. Mama îi dădu primele ajutoare, apoi chemă imediat un medic s-o îngrijească. Femeia dădu dovadă de un curaj uluitor. Căci de îndată ce se simți mai bine făcu rost de un alt coșuleț și-l umplu cu noi provizii.

— Ce, faci, Marion?

— Păi ce să fac, pregătesc masa stăpânului.

— Cred că n-ai de gând să te duci din nou, acolo?

— Ei, că doar nu-i chiar atât de departe…

Dar nici nu ieși bine pe ușă și se întoarse îndărăt.

— Hei, Marion, degeaba, încă nu poți să te ții pe picioare, îi spuse

mama, întinzându-i un scaun.

— Ba da, doamnă, pot merge, slavă Domnului! Dar aș vrea să-mi mai lungiți bandajul ăsta ca să nu observe stăpânul că-mi lipsește mina!

Mișcată până la lacrimi, mama o bandajă pe Marion, cum putu mai bine, și-i prinse brațul într-o eșarfă. Când își văzu stăpânul, îi spuse că avea un panarițiu la mână. Bietul abate nu află decât târziu, după ce ieși din închisoare, că Marion își pierduse brațul, din pricina lui.

Cred că vă dați seama că am simțit imediat dorința s-o văd și eu pe acea vitează Marion. Am intrat în odaia unde se afla, încărcată cu ouă proaspete, cu brânză și cu smântână pe care le adusese „dragei sale fetițe", cum îi spunea ea cameristei mele.

Era o țărancă bătrână, înaltă, slabă, zbârcită, arsă de soare, dar încă dreaptă și puternică. Am întrebat-o despre cele aflate de la camerista mea, exprimându-mi admirația. Contrariată de această admirație, încercă întruna să se scuze că fusese nevoită să-l înșele pe domnul preot.

— Ei, adăugă ea, dacă ați ști cât e de milos bietul de el! Tot timpul își face inimă rea pentru alții! Până la urmă știți ce mi-a spus? Că mi-ar fi interzis să mai vin dacă ar fi aflat adevărul! Așa că am făcut foarte bine că l-am înșelat! încheie ea, izbucnind în râs.

Louise, camerista mea, spuse:

— Ei. Doamnă, dacă ați vedea cum îi ține Marion casa preotului și ce mâncare îi face… Ca de pildă, supa aia pe care am mâncat-o ieri…

Marion surâse flatată, dar ridicându-și bărbia spuse:

— Ei, drace, nu e chiar așa! Nu mai sunt atât de dibace ca pe vremuri, dar bietul meu stăpân e bun ca plinea lui Dumnezeu, căci nu zice niciodată nimic.

Am regretat că n-am apucat să-l văd și pe domnul Roussel. Acel om milos, care inspira un asemenea devotament, trebuia să fie interesant de cunoscut.

Am ajuns la Torino, în momentul în care societatea era complet dezorganizată. Regele nu venise de la Cagliari decât obsedat de un singur gând la care ținea cu încăpățânarea unui copil bătrân: voia să restabilească totul ca în *Novant-ott.* Acesta era felul său de a exprima, în *„patois"*-ul său piemontez, anul 1798, an în care fusese' expulzat din Statele sale, de către armatele franceze. De aici, rezultară niște consecințe de-a dreptul rizibile: de pildă, vechii săi paji își reluară serviciul alături de cei abia numiți, așa că unii aveau cincisprezece ani, alții, patruzeci. Totul era conform cu vechea epocă:. Ofițerii, care între timp căpătaseră grade superioare, nu mai puteau rămâne în armată, decât dacă acceptau să redevină cădeți. La fel se petreceau lucrurile în magistratură, în administrație etc. Era o încurcătură de nu mai știai pe ce lume te afli. Singura excepție de la legea *Novant-ott-vlui* – și aici regele se arătase foarte receptiv – era perceperea impozitelor care se triplaseră după ocupația francezilor, dar majestatea sa sardă se împăca foarte bine cu această schimbare. Regele își adusese toți curtenii care-l urmaseră la Cagliari, în timpul emigrației. Niciunul nu era în stare să-și îndeplinească slujba nici măcar o singură zi. Pe de altă parte Napoleon, culesese – după obiceiul său – toată crema Piemontului, toți oamenii cei mai capabili și mai distinși, pe care-i folosise la Curtea lui, așa că cei rămași erau incapabili să-și slujească regele. Încurcătura era mare. Până la urmă s-au dus să-l caute pe contele de Vale&e – care nu voise să se vâre în niciun fel de afaceri și care, având din ce trăi, se închisese în castelul său din Vale d'Aosta. Deși avea o mulțime de idei preconcepute, în comparație cu cei sosiți din Sardinia, era cel mai luminat și mai descuiat om. Ba, pe deasupra,

trebuia să-i mai și menajeze, și cred că nu de puține ori a fost obligat să roșească din pricina ignoranței lor. În dorința sa de a reveni la acel *Novant-ott,* regele voia să distrugă tot ceea ce creaseră francezii, între altele câteva colecții științifice deosebit de prețioase. Într-o zi, câțiva curteni îl rugară să cruțe colecția de ornitologie, pe care o vizitase în ajun și de care păruse încântat; regele se mânie cumplit și spuse că toate acele inovații erau opera lui Satan. Niciunul din acele cabinete nu existau în *Novant-ott,* și lucrurile mergeau mult mai bine. De altfel, nici nu simțea nevoia, să fie mai deștept decât înaintașii lui. Verva sa o dată epuizată, adăugă că nu va admite decât o singură excepție: să cruțe păsările, li plăceau, și porunci ca supușii săi să aibă mare grijă de ele. Partea sardă din Consiliu fu de acord cu regele. Domnul de Valese și domnul de Balbe tăcură lăsând ochii în jos. Distrugerea cabinetului de ornitologie și păstrarea celui de păsări fu votată în majoritate. Aceste tâmpenii, din care n-o amintesc decât pe asta, dar care se repetau zilnic, făcură guvernul de râs, iar când am sosit noi la Torino, era complet desconsiderat. Mai târziu, bonomia regelui i-a conferit un soi de popularitate, și nevoia l-a silit, la riadul ei, să mai tempereze dispozițiile absurde cu care fusese obișnuit la Cagliari. Trebui să apeleze la persoane al căror merit era cunoscut și apreciat de toată țara, chiar dacă nu petrecuseră un sfert de veac de inactivitate. Domnului de Valese îi fu destul de greu să se acomodeze cu niște oameni cu care nu se împăcase niciodată. Poate că se și temea că dacă ar fi trecut peste sila pe care i-o inspirau colegii săi, nu va mai descoperi – printre cei care-l slujiseră pe Napoleon – capacități care să-i fie superioare. Dar cum era un om de onoare și voia binele țării, îl imploră pe rege să încredințeze slujbele importante persoanelor în stare să le facă față și, în fiece zi, aducea câte o ameliorare extravaganțelor regale. Absența reginei \ rămasă în Sardinia îl făcea

pe rege mult mai accesibil sfaturilor înțelepte. Totuși, regina își trimisese un emisar la Curte, pe un oarecare conte de Roburent, mare scutier și favorit, care se bucura de destulă greutate, căci el era reprezentantul emigrației și al vechiului regim, cu exagerarea de rigoare a unui om mărginit și profund ignorant. Îmi aduc aminte că, într-o zi, aflându-mă la tatăl meu, veni vorba despre botezul mateloților care trec pentru prima oară Ecuatorul. Tata mărturisi că-l primise și el. Domnul de Roburent, spuse surâzând cu grație:

— Excelența voastră a trecut Ecuatorul? Asta înseamnă că ați fost ambasador la Constantinopole!

Pe atunci, în Piemont, Justiția, se folosea în egală măsură, de trei coduri: vechiul cod civil, codul militar și codul lui Napoleon. Celui care-i era favorabil părții protejate de cârmuire, i se mai adăuga și un *Biglietto regio; 54*dacă această precauție era insuficientă, un al doilea *Biglietto regio* casă judecata și, fără a-l mai trimite pe inculpat în fața altei Curți, decidea exact contrariul hotărârii care se dăduse. Dar trebuie să adaug că acest lucru nu îi se întâmpla decât oamenilor care erau la mare cinste. De altfel, a existat o întâmplare care a făcut mare zarvă în timpul ședерii noastre la Torino. Doi nobili piemontezi, din provincie, avură un proces ce se judecase la Casai. Cel care pierduse, sosi la Torino, se prezentă domnului de Roburent și-i arătă că judecata fusese nedreaptă, având în vedere că era văr cu el. Domnul de Roburent își dădu seama de toată puterea acestui argument și obținu imediat un *Biglietto regio,* în favoarea vărului său. Peste trei zile, sosi și cealaltă parte, aducând cu sine un

---

[54] E vorba de *Maria-Tereza-Josefina de Austria*, născută in 1773. fiica lui Ferdinand de Austria, fratele împăratului Iosif ai 11-lea, și a Beatricei d'Este, bogata moștenitoare a Modenei. Ma- ria-Tereza a fost bunica dinspre mamă, a contesei de Chambord

act ce dovedea că și el era văr cu domnul de Roburent și încă mult mai apropiat. Acesta, după ce examină actul cu toată atenția, fu de acord că săvârșise o nedreptate, coborî la rege și-i ceru un al doilea *Biglietto regio* care întărea prima hotărâre a Tribunalului. Toate astease petrecură pe față, fără niciun mister; când te aflai într-o situație oficială, ca a noastră, n-aveai altceva de făcut decât să râzi.

Intoleranța mergea atât de departe, încât ambasada Franței deveni un loc de reprobare. Nu-i puteau ierta regelui nostim că dăduse acea Cartă, iar tatălui meu că-l aproba și că proclama sus și tare, că această măsură, plină de înțelepciune, devenise indispensabilă poporului francez. Aceste doctrine erau cu totul contrare spiritului guvernului sard care – neputându-l împiedica pe ambasador să le răspândească – le dădea de înțeles piemontezilor că era mai bine să se facă cum că nu le aud. „Purii", erau prea puțin dispuși să calce pe la ambasadă. Cei care, slujind în Franța, aveau unele idei mai liberale, se temeau să nu se compromită, așa că nu prea primeam decât vizite de ceremonie. De altfel, n-aveam mare lucru de regretat.

Societatea din Torino, ca de altfel cea din toate orașele Italiei, oferea prea puține mediocrități cinstite din care este alcătuită majoritatea societății, în alte locuri. Câțiva savanți și oameni de o înaltă distincție, mai numeroși poate decât în alte părți, duceau o viață retrasă, dedicată studiului și lucrurilor serioase. Dacă puteai pătrunde în acel mediu sau dacă puteai convinge vreun astfel de om să vină la tine, era un adevărat succes, având în vedere dificultatea unei asemenea întreprinderi. În schimb, cei care ne călcau pragul ca să înfulece și să danseze, erau de o prostie și de o ignoranță nemaiîntâlnite. Se spunea că în sudul Italiei oamenii ar fi isteți. În privința inteligenței, Piemontul ținea de partea din nord, iar în privința educației, de partea din sud. Într-un cuvânt, țara era prost

împărțită. Climatul, mult mai rece decât iarna, în Franță, era mult mai furtunos și mai înăbușitor decât în restul Italiei, vara. Artele frumoase încă nu trecuseră Apeninii, ca să ajungă până la Torino. De altfel, cred că s-ar fi speriat de groaznicul jargon ce se vorbea acolo. Șnși-ar fi dat imediat seama că nu-s în patria lor. În tot timpul șederii mele la Torino, am auzit cu regularitate, în fiecare zi, discutându-se – în cabinetul unde tatăl meu primea oaspeții – despre o problemă pe care vreau să v.o prezint sub toate aspectele. Prințul Borghese \ guvernatorul Piemontului sub Napoleon, montase un candelabru în sala cea mare a teatrului. Era – trebuie s-o spun – *o* inovație. Prințul se oferi să-l dăruiască, să-l dea jos pe cheltuiala lui, să-l vândă și să ofere banii orașului; se oferi să accepte orice i-ar fi cerut regele etc. Când am părăsit orașul, după zece luni, încă nu se hotărâseră ce puteau face cu candelabrul; așteptau sosirea reginei ca să hotărască ea.

Distribuirea lojilor la teatru aduse, pentru o vreme, o oarecare preocupare la Curte. Eram atât de puțin pregătită pentru astfel de uzanțe, încât nu vă spun cu câtă mirare am aflat că, în ajunul Carnavalului, regele se dusese la teatru, împreună cu duhovnicul său, ca să hotărască cui să acorde lojile. Oamenii „cu greutate" erau, firește, cei mai bine tratați. Totuși, la părerea bună pe care-o aveau toți despre ei, trebuia adăugată și calitatea de mare senior pentru a avea zilnic o lojă și încă dintre primele. Nobilimea de mijloc era admisă în lojile din rânidul al doilea, iar mica nobilime, își dispută restul lojilor cu cei din Finanțe. Totuși, pentru a avea o treime sau un sfert dintr-o lojă, în rândul al treilea, îți trebuiau unele alianțe aristocratice. În vreme ce regele alcătuia lista, numai bunul Dumnezeu știe câte intrigi se țeseau și în câte scandaluri era vârât bietul duhovnic! Și asta, în fiece seară, timp de șase săptămâni! Așa se explica furia și ciuda unor persoane care trăiau, de douăzeci de

ani, pe picior de egalitate cu marea nobilime și care se vedeau dintr-odată aruncate într-o clasă exclusă de la distracțiile Curții. Mi s-a părut de asemenea ciudat faptul că o fată de neam nobil, măritată cu un om de rând (cei din Torino mai foloseau încă astfel de cuvinte care la ei nu căzuseră în desuetudine), fusese mult mai bine tratată decât nevasta nu știu cărui nobil care era o femeie de rând. Presupun că legea era făcută în interesul fetelor de neam care, în Piemont, n-aveau niciun fel de avere. Cred acest lucru, cu atât mai mult, cu cât am auzit spunându-se, de pildă, despre o fată de măritat, că aducea ca zestre, printre altele, și o jumătate de lojă la teatru!

Când lista – revăzută, comentată, corectată – fu în sfârșit încheiată, se expedie fiecărei persoane câte o frumoasă scrisoare oficială, semnată de rege și sigilată cu pecetea lui, în care i se aducea la cunoștință că cutare lojă, – în întregime sau numai în parte, îi fusese rezervată și că putea trimite după cheie. Numai că pentru a obține acea cheie, trebuia să plătească o sumă atât de pipărată cum nu plăteai la niciun teatru din Europa. În plus, erai obligat să-ți mobilezi loja, s-o îmbraci în plușuri și-n catifele, să-i pui draperii și scaune, căci după ce ți se înmâna cheia, te trezeai într-o chichineață goală, cu pereții afumați. Era și asta o afacere strașnică pentru tapițerul regelui! Aceste cheltuieli o dată făcute, trebuia să mai plătești, la ușă, o sumă mai modestă, e adevărat, ca să poți fi lăsat să pătrunzi în teatru. În ciuda, sau poate tocmai din cauza acestor formalități, deschiderea Operei a constituit unul dintre cele mai importante evenimente. Mulțimea începuse să se agite încă de dimineață, iar seara se strânsese atât de multă lume la ușă incit, cu toate prerogativele noastre de ambasadori, și eu și mama n-am crezut că vom mai apuca să ne vedem, întrege, înăuntru.

Sala era foarte frumoasă, candelabrul, care rămăsese

„provizoriu” acolo, lumina destul de bine sala, dar adepții vechiului regim, bombăniră că lumina lui, întuneca strălucirea Coroanei, adică loja regelui, care era un fel de mic salon, aflat în fundul sălii, mai sus decât restul lojilor și lat de vreo cinci picioare, doldora de mătăsuri și de catifele, sclipind de aurării și luminat de zeci de lumânări. Înainte de acel faimos candelabru, sala nu era luminată decât de loja regală. Loja ambasadorului Franței se afla vizavi de loja prințului de Carignan și era cea mai bună dintre toate. Au încercat ei să ne-o ia, dar cu tata nu le-a mers, fiindcă era omul care știa să se impună. Spectacolul era ca pretutindeni în Italia: doi cântăreți, buni, înconjurați de câțiva acoliți detestabili, cum nu mai văzusem încă în niciun ansamblu. Dar asta le era suficient acelor oameni care nu se duceau la Operă decât ca să stea de vorbă. Ascultau două sau trei arii, iar restul timpului stăteau la taclale, tot atât de puțin stingheriți ca și cum ar fi vorbit pe stradă. Cei de la parter, care stăteau în picioare, se fâțâiau de colo, colo, dacă nu erau prea înghesuiți. Baletul – detestabil – smulgea strigăte de admirație; decorurile erau parcă mai puțin proaste decât dansul. Femeile tinere așteptau cu mare nerăbdare să se termine uvertura, pentru că locuiau întotdeauna la soacrele lor și, cât timp trăiau acestea, nu puteau primi pe nimeni în vizită. La Operă, se schimba povestea; loja era domiciliul lor, acolo puteau primi pe cine voiau ele. Până și bărbații din mica nobilime puteau să viziteze doamnele din marea nobilime care nu le îngăduiau niciodată să pună piciorul în palatele lor. Și nu de puține ori auzeai spunându-se: „Cutare domn e unul dintre prietenii mei de lojă”. Și acel cutare domn se mulțumea cu această amiciție care uneori devenea destul de intimă, fără a-i pretinde vreodată respectivei doamne să-i treacă pragul casei. Moda tinerilor, care le însoțeau pe doamne, căzuse în desuetudine. Dacă mai rămăseseră vreunii, nu mai admiteau să facă acest lucru în mod

dezinteresat și, pe lângă faptul că astfel de legături erau afișate fără jenă, nu mai erau atât de nevinovate ca odinioară.

În Piemont era obiceiul să-ți căsătorești copiii fără să le dai un sfanț. Fetelor li se dădea o dotă atât de mică incit abia dacă le ajungea pentru micile lor cheltuieli personale, dar chiar și aceea era încredințată socrului; el plătea micile cheltuieli ale tânărului menaj, însă fără să le asigure vreun venit. L-am văzut pe tânărul conte Tancred de Barolle, unicul fiu al unui tată care avea o rentă de cinci sute de mii de livre, obligat să-l roage să-i dreagă o trăsură ca s-o poată duce pe soția lui la băi. Marchizul de Barolle calculă cu larghețe cam cât le trebuia tinerilor pentru acea călătorie și le dădu banii. Nora sa își manifestă dorința de a-și vedea apartamentul aranjat: imediat fură chemați arhitecții, tâmplarii, tapițerii necesari, mobila fu lustruită oglindă și odăile aranjate magnific. Dar dacă tânăra ar fi vrut să-și ia o masă de zece ludovici, care i-ar fi plăcut ei, n-ar fi putut, fiindcă n-ar fi avut cu ce. În privința toaletelor putea să-și comande orice dorea de la Paris; notele de plată erau achitate fără niciun comentariu. Într-un cuvânt, domnul de Barolle nu refuza nimic copiilor săi, decât independența. Cunosc aceste amănunte pentru că doamna de Barolle era franțuzoaică (fostă domnișoară de Colbert) și fusese puțin cam contrariată de acest procedeu, dar nu avusese ce face pentru că așa era tipicul. Atâta timp cât părinții trăiau, copiii continuau să rămână copii, în accepția cea mai largă a cuvântului, bucurându-se – în funcție de averea pe care-o aveau cei mari – de toate înlesnirile posibile. Marchizul de Barolle, despre care v-am vorbit, fusese senator și un curtean foarte asiduu al lui Napoleon. În timpul ședерii acestuia la Torino, marchizul protestase vehement că trebuia să plătească o sută douăzeci de mii de franci impozite.

— Chiar așa? îl întrebase împăratul. Plătești o sută douăzeci de

mii de franci?

— Da, sire, niciun sol mai puțin și sunt gata s-o dovedesc majestăți voastre, cu hârtiile pe masă!

— Nu-i nevoie, te cred, și te felicit!

Marchizul de Barole cât se poate de încântat de felicitarea lui Napoleon, plăti în continuare același impozit.

Farmecul pe care-l exercita opera asupra doamnelor piemonteze, era foarte mare, dar asta nu însemna că nu constituia și o obligație pentru ele. Când o femeie lipsea două zile de la Operă, regele trimitea imediat pe cineva să se intereseze de ce lipsise; apoi doamna căpăta o săpunea lă zdravănă și cu asta lucrurile intrau în normal.

Dacă stăteai să te gândești, nimic nu era mai despotic decât această cârmuire paternă, mai ales pentru nobilime. Într-adevăr, regele ierta de multe ori datoriile pe care nobilii le aveau la hangii (ceea ce, în paranteză fie spus, a dus de râpă multe familii); în schimb, el hotăra cum trebuia să-și toace fiecare veniturile. Unora le poruncea să-ți clădească un castel, altora să ridice o capelă, unuia să dea concerte, altuia să dea baluri etc. Tot el fixa fiecăruia reședința în satul sau în orașul în care voia el. Ca să te duci în străinătate, trebuia să ceri o aprobare specială regelui, care ți-o dădea foarte greu și numai pe o perioadă de timp, limitată. Dacă protestai, erai imediat închis pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă, în fortăreața de la Fenestrelle. Dacă stăteai mai mult decât îți era îngăduit, în străinătate, ți se sechestra imediat tot ce aveai, fără nicio formalitate. Marchizul del Borgo unul dintre cei mai bogați seniori piemontezi, suferind cumplit din pricina reumatismului, se stabilise la Pisa nemaiputând suporta clima din Torino. Când regele Carlo-Amedeo construi Piața San-Carlo, un *Biglietto regio* îl pofti pe marchiz să cumpere una dintre laturile Pieții și să ridice acolo o clădire. Imediat

după asta, printr-un alt *Biglietto regio,* majestatea sa îi porunci să înalțe în acel loc un palat măreț al cărui plan îl desenase el; apoi primi ordinul să-l decoreze, apoi să-l mobileze cu o măreție regească, odaie cu odaie. În sfârșit, printr-un ultim *Biglietto regio,* suveranul îi spunea că proprietarul unei atât de frumoase locuințe era obligat să stea în ea și că i se retrăgea dreptul de a mai rămâne în străinătate. Turbat de necaz, marchizul se întoarse la Torino, se stabili în odaia unui valet, undeva la capătul superbului său palat pe care se încăpățâna să nu-l vadă niciodată, dar care era străbătut, în fiece dimineață și seară, de capra care-i dădea lapte. Ea a fost singura ființă de sex feminin care a urcat vreodată scara de onoare atât cât a trăit bătrânul marchiz. Copiii săi rămăseseră în palatul din Pisa. Mai târziu, nora sa s-a stabilit în palatul din Piața San-Carlo, care era într-adevăr uluitor de frumos. Ea mi-a relatat toată povestea cu acele *Biglietto regio* primite de marchiz și cu plimbările caprei sale prin acel măreț palat. Tânăra era cu atât mai pornită împotriva suveranilor sarzi, cu cât ea însăși, participând – când era foarte tânără – la un bal la Curte, regina Clotilda 1 îi trimisese – prin doamna ei de onoare – un ac de siguranță ca să-și prindă vălul care-i lăsa umerii puțin mai dezgoliți.

Marchiza del Borgo, sora contelui de Saint-Marsan5556, era spirituală, picantă, ironică, amuzantă și destul de plăcută. Iar, din păcate, nu ne putea vizita, fiindcă se temea să nu fie învinuită că ar fi în relații cu trimișii Franței, în Italia. Purtarea doamnelor

---

[55] E vorba de *Clotilda de Franța,* sora lui Ludovic al XVI-lea.

[56] Saint-Marsan l'usese, sub Imperiu, consilier de Stat și ministru al Franței la Berlin. Fiul său mai mare, Charles de Ca- rail a făcut parte din suita lui Napoleon ca paj, apoi ca ofițer. După Restaurație, au plecat în Piemont. Tatăl a devenit ministru, iar fiul, colonel și aghiotant al regelui.

piemonteze era, în general, destul de la locul ei. Poate că străinii le cam nedreptățesc, fiindcă ele își afișează legăturile cu acea bravadă specific italiană care pe noi ne șochează atât de tare. Cât despre bărbații lor, ei nu se amestecă în treburile nevestelor și nu-și fac niciun fel de probleme. Această filosofie conjugală este comună tuturorclaselor sociale de dincolo de Alpi. Îmi amintesc. În legătură cu acest lucru, că l-am auzit pe pictorul Menageot57 istorisind o dată, că pe vremea când era directorul costumelor, la Opera din Paris, intrase într-o zi la bătrânul Vestris pe care-l găsise străduindu-se să potolească gelozia unui tânăr dansator, compatriot de-al său, a cărui nevastă – o figurantă vioaie și drăguță – îi dădea multă bătaie de cap. După ce epuiză toate frazele banale menite să-l calmeze pe furiosul Othelo, Vestris adăugase în franceza lui pe jumătate italienească:

— Și apoi, vezi tu, amico, în nostro situațione, coarnele sunt ca și dinții: când îți ies, te dor mai rău ca diavolo… Apoi, încet, încet, te înveți, e apoi finito prin a mânca cu ei…

Menageot pretindea că sfatul îi fusese urmat cu promptitudine.

---

[2] *Frangois-Guillaume Menageot* (1744—1816), pictor foarte apreciat în epoca respectivă. După ce a luat Marele Premiu, a fost numit directorul Academiei franceze, la Roma.

Capitolul II

Atâta cât a durat sezonul Operei, nu s-au făcut și nu s-au primit vizite. Noroc că uzanțele nu admiteau vizitele, decât seara. La Torino, palatele n-aveau porți, iar scările n-aveau lumină. Servitorul care te însoțea era înarmat cu un felinar, și te ducea astfel până la primul, al doilea sau al treilea etaj al unei case imense al cărei proprietar locuia într-o cămăruță, restul fiind închiriat, de obicei, marilor financiari. Trebuia să te prezinți în persoană, la ușa casei, să stai în trăsură și să aștepți până ce venea servitorul să-ți spună dacă stăpânul era sau nu dispus să te primească. Doamnele primeau, în general, foarte rar; rochia în care le găseai, deranjul din cameră, ca de altfel și persoana lor neîngrijită dovedeau foarte clar că nu erau pregătite să primească lume. Cu excepția doar a câtorva case, care erau veșnic deschise, ca de pildă, palatele familiilor del Borgo, Barolle, Bins, Mazin etc. Cum nu ne duceam chiar tot timpul la Operă, rămâneam deseori, ceara, la noi acasă, într-un cerc restrâns. Domnul și doamna de Balbe erau cei mai statornici oaspeți ai noștri; domnul de Balbe era unul dintre acei bărbați distinși despre care am pomenit mai înainte. Cunoștințele profunde pe care le avea în toate domeniile, nu-l împiedicau să fie un om amabil, vesel, spiritual și de treabă, în viața de toate zilele. De altfel Napoleon îl așezase în fruntea Universității. Încrederea pe care-o aveau toți în el, făcuse să fie numit șeful guvernului provizoriu, alcătuit după plecarea francezilor și până la venirea regelui. După instalarea suveranului, nimeni nu avusese curajul să-l alunge, așa că rămăsese directorul Instrucțiunii Publice, cu acces la Consiliu unde totuși nu era chemat decât pentru unele probleme speciale, cum fusese, de pildă, cea cu cabinetul de ornitologie. Nu împărtășea spaima puerilă a celorlalți

de a-și manifesta simpatia față de noi, așa că ne vedeam aproape zilnic. Soția sa, franțuzoaică, era o femeie foarte vioaie, foarte bună și foarte amuzantă. Era verișoara domnului de Maurepas, îi cunoscuse pe părinții mei, la Versailles, așa că se împrietenise foarte repede cu noi. Printre amicii noștri, se număra și familia Cavour; erau și așa mult prea compromiși în ochii regimului, pentru a încerca să-și mai salveze, cât de cât, reputația. Mama fusese doamna de onoare a prințesei Borghese, iar fiul, mareșalul Palatului și prietenul prințului. Sora soției sale se măritase cu un francez. Domnul Dauzere, directorul poliției generale în timpul administrației franceze, mulțumindu-și pe deplin șefii, izbutise să se facă atât de iubit în acea țară, încât toată lumea protestă când regele vru să-l expulzeze ca pe toți francezii ce slujiseră în Piemont. Așa că a rămas la Torino, cu toți ai săi; până la urmă, a căpătat o mare influență în guvern, iar după ce ani plecat de acolo, am auzit spunându-se că devenise unul dintre personajele importante ale țării. Ne vedeam de asemenea – deși nu eram chiar atât de intimi – cu contesa Mazin, o persoană spirituală și distinsă; fusese crescută de unchiul ei, abatele Caluzzo \ al cărui nume era cunoscut tuturor savanților din Europa. Împreună cu corpul diplomatic, cam asta era toată societatea noastră.

Prințul de Carignan era foarte bucuros ori de ei te ori preceptorul său îl aducea la noi. Abia scăpat dintr-un pension din Geneva, unde se bucura – aidoma tuturor elevilor de acolo – de deplină libertate, întors' acasă fusese supus regimului unui prinț piemontez, deși regele încă ezita dacă să-l proclame sau nu, moștenitorul Coroanei.

Tata, care primise sarcină să obțină această numire, se străduia, plin de zel, să fie confirmat prinț-moștenitor, așa că tânărul Carignan – care venea să-și verse amarul în fața tatălui meu – îl privea pe acesta ca pe protectorul și pe ocrotitorul său. Unul dintre

lucrurile care-l necăjeau cel mai tare, erau precauțiile exagerate, luate în legătură cu sănătatea sa. Așa, de pildă, nu se putea urca pe un cal decât numai în grădina Palatului, însoțit de doi scutieri, de medicul și de duhovnicul său. Acest duhovnic devenise umbra lui: asista la sculare și la culcarea sa, la toate mesele, îl obliga să-și spună rugăciunile și-l binecuvânta de dimineață până seara; în sfârșit, se străduiră tot timpul să alunge Diavolul din el, care mai mult ca sigur că se strecurase în sufletul său în timpul șederii în cele două orașe blestemate, Paris și Geneva. În locs să-i câștige încrederea, duhovnicul izbuti să facă exact invers, adică să-l convingă pe tânărul prinț că era spionul lui, care-i raporta regelui tot ce făcea și ce spunea. Tata îl îndemna să aibă răbdare și să fie prudent, compătimindu-l totodată pentru necazurile sale. Își dădea perfect de bine seama cât trebuia să sufere un băiat de cincisprezece ani, crescut până atunci într-o libertate poate puțin cam exagerată (deoarece mama sa nu se ocupase aproape deloc de el), din pricina unei asemenea schimbări de situație. Din fericire, prințul era foarte iubit de preceptorul său, domnul de Saluces; băiatul avea în credere în el și în domnul de Balbe, care era unul dintre tutorii săi. Când venea pe la noi și nu ne aflam de față decât tata, eu, domnul de Balbe și preceptorul său, era în culmea fericirii. Era destul de înalt pentru vârsta lui și avea un chip foarte plăcut. Locuia singur cuc, în uriașul palat Carignan care-i fusese pus la dispoziție. Încă nu intrase în stăpânirea bunurilor sale, așa că ducea o viață strâmtorată și plină de privațiuni. Uneori întâmpina greutăți ca să i se plătească până și cele mai neînsemnate cheltuieli pe care era obligat să le facă.

Nici regele nu trăia în lux. Palatul unde locuia fusese mobilat, dar mobila, aparținându-i prințului Borghese, fusese luată de stăpânul ei. Așa că regele, când sosise, nu mai găsise nimic. Multă vreme fusese obligat să se folosească de veselă, de lenjerie, de porțelanuri,

de cai și de trăsuri împrumutate de la seniorii piemontezi.

Negocierile pentru recunoașterea ca moștenitor al tronului a prințului de Carignan, luară sfârșit; dar influența Austriei și intrigile ducelui de Modena, ginerele regelui, izbutiră să nu le facă publice. Printr-o întâmplare, bineînțeles premeditată, într-o zi, la Curte, trăsura tatei se nimeri alături de cea a prințului de Carignan. Tata îi dădu întâietate prințului, deși ambasadorul Franței avea dreptul de a trece înaintea lui. Această concesie prin care de fapt tata îl declara fățiș pe tânărul Carignan, moștenitorul Coroanei, grăbi declarația regelui, așa că prințul îi fu extrem de îndatorat tatălui meu. Acest punct o dată câștigat. Franța având interesul să păstreze și tronul familiei de Savoia, tata primi sarcina de a face tot ce putea pentru a i se recunoaște legitimitatea și celuilalt Carignan, fiul contelui de Villefranche. Căută deci, cu multă grijă actul pe care duhovnicul răposatului rege i-l smulsese acestuia, în ultimul moment. Din nenorocire, îl găsi deși mai bine nu-l mai găsea. Pentru că, în acel act, regele recunoștea căsătoria contractată de vărul său, contele de Villefranche, dăr nu recunoștea și dreptul soției acestuia de a căpăta titlul și rangul de prințesă, iar copiilor rezultați din această căsătorie li se interzicea să aibă vreodată pretenția la tron, nașterea lor fiind și rămânind nelegitimă. După găsirea acelui document cerut cu atâta tărăboi de către cei din fammilia La Vauguyon, toți tăcură mile, o bună bucată de vreme. În timpul „Celor o sută de zileu, tata redeschise această discuție, și dacă domnul de Carignan s-ar fi înapoiat la Torino în loc să se ducă după Napoleon, în acea epocă mai mult ca sigur că ar fi avut câștig de cauză. Regele Sardinei se temea tot atât cât și noi să nu se stingă cumva familia de Savoia.

În ceea ce privește corpul diplomatic, era alcătuit din domnul Hill, reprezentantul Angliei, om foarte de treabă, dar morocănos și bolnăvicios, care nu prea avea obiceiul să facă vizite; din prințul

Koslovski, ambasadorul Rusiei, bărbat doldora de cunoștințe și deosebit de spiritual; dar atât de neserios și de ușuratic, înoât nu-l cultiva nimeni. Alte legații încă nu aveau reprezentanți; Austria era reprezentată de contele de Bubna, generalul armatei de ocupație lăsată în Piemont. Poziția sa era totodată și diplomatică și militară. Se însurase de curând cu o tânără, de origine evreiască ce nu fusese primită la Viena. Această situație îl determinase să rămână în străinătate. Doamna Bubna, deosebit de frumoasă și de isteață, era cea mai dulce ființă, care-și petrecea viața mai mult la noi. Nu se distra deloc la Torino, deși era îndrăgostită lulea de bărbatul ei care o răsfăța întocmai ca pe o copilă, ducând-o o dată pe săptămână să danseze, pe cheltuiala orașului Torino. Căci, în calitatea lui de militar și de diplomat, era scutit de orice fel de taxe. Fusese trimis de mai multe oii la Napoleon în împrejurările cele mai critice ale monarhiei austriece și ne istorisea amănuntele acelor negocieri într-un mod foarte picant. Îmi pare rău că nu mi le mai amintesc, ca să le fi putut reda în paginile acestei cărți. Vorbea despre împărat cu o foarte mare admirație, mărturisindu-ne că relațiile cu el erau cu atât mai facile, de la om la om, pe cât erau de dificile de la imperiu la imperiu. Adevărul e că Napoleon îl aprecia pe Bubna, îl lăuda și-i dăduse numeroase dovezi de stimă, îmi plăcea atât de mult să-l aud vorbind despre Bonaparte, încât mă prindea adesea ceasul unu noaptea, ascultându-l.

Prietenul meu Bubna avea faima de a-i cam plăcea să jefuiască. Felul în care exploata orașul Torino, în plină pace, nu era deloc prea departe de acest cuvânt; dorea, de asemenea, să mențină cât mai mult cu putință, ocupația militară. Tata, dimpotrivă, ajuta cât putea autoritățile sarde să se descotorosească de ea. În ciuda acestor puncte deosebite de vedere, relațiile dintre noi rămăseseră la fel de intime și de amicale. Până la urmă, trupele austriece fură, în sfârșit,

retrase, iar contele Bubna rămase doar ca simplu ministru, așteptând sosirea prințului de Stahren* berg care urma să-l înlocuiască.

Poate că sunt nedreaptă față de piemontezi declarând că orașul Torino era locul cel mai trist și mai plicticos din câte există pe lume. Am arătat diversele circumstanțe care-l făceau să fie dezagreabil în ochii tuturor, dar mai ales în ochii noștri, în epoca respectivă. Dacă adăugăm la toate acestea faptul că ne aflam aici după cei doi ani atft de plini, din 1813 și 1814, pe care-i petrecusem chiar pe scena teatrului unde evenimentele se dezlănțuiseră în toată amploarea lor, și că după asta nimerisem într-un oraș atât de trist și de monoton unde n-auzeam discutându-se decât despre acel faimos candelabru, îmi veți da dreptate să nutresc o oarecare silă față de Torino, care, de altfel, era o așezare foarte civilizată. Străzile sale erau drepte, dar arcadele care le împodobeau dădeau impresia că ar fi pustii, căci echipajele – prea puțin numeroase— nu puteau suplini lipsa pietonilor. Clădirile erau frumoase pe dinafară. Un venețian spunea că , la el acasă, în Veneția, persoanele purtau măști. Afirmația se potrivea întocmai clădirilor din Torino, fiindcă acele fațade elegante ascundeau, în general, niște cocioabe unde se aflau adevărate labirinturi de camere, distribuite tot atât de prost pe cât erau de sărăcăcios mobilate. Rămâneai pur și simplu uluit, să vezi mizeria adăpostită sub acea mantie a unor linii arhitecturale atât de frumoase. Sub pretextul că vor fi într-o zi reparate și că turnarea unor noi temelii le-ar vătăma soliditatea, erau păstrate toate cocioabele, astfel încât toți pereții, până și cei ai Palatului Regal, erau crăpați și găuriți. Fiecare din acele găuri era doldora de ciori care alcătuiau câte un nor negru pe fiecare stradă, făcând un zgomot asurzitor în întreg orașul.

Pentru cel care nu e obișnuit cu un asemenea spectacol, nimic nu

e mai trist decât fâlfâitul aripilor și cârâitul unor astfel de păsări.

O dată ajuns la tine acasă, apartamentul pe care izbuteai să ți-l procuri nu putea să compenseze plictiseala de afară. Oricât de puțini străini s-ar opri la Torino, tot e greu să-i găzduiești ca lumea. Palatele frumoase sunt ocupate de proprietarii lor, sau închiriate pe termen lung, și corpul diplomatic are destulă bătaie de cap să-și procure locuințe convenabile. Cât privește confortul, nici nu mai e cazul să aducem vorba despre așa ceva. Tata alesese casa marchizului Alfieri, pe atunci ambasador la Paris, fiindcă fusese asigurat că era împărțită și aranjată aidoma caselor din Franța. E adevărat că nu avea acea enormă *salla,* întâlnită în mai toate palatele piemonteze și că avea ferestre cu vitralii la mai toate camerele. Dar, de pildă, odaia unde locuiam eu, precedată de o lungă galerie ornamentată cu stuc, lipsită de posibilitatea de a face focul în ea, tapetată toată cu damasc de un roșu aprins, era pardosită nu cu dale – ca, hai să zicem, într-o bucătărie de mâna a doua – ci cu pietre, ca cele de pe stradă. La căpătâiul patului meu, o ușă comunica – printr-un balcon deschis – cu odaia cameristei mele. Mama nu stătea nici ea mai bine, iar tata stătea și mai prost, căci camera lui era cea mai mare și cea mai tristă.

Ministrul Angliei locuia într-un palat superb, cu o arhitectură remarcabilă și foarte admirată: palatul Morozzi; acesta avea acea faimoasă *salla* de care piemontezii făceau atâta caz. Ea ocupa tot mijlocul casei, de sus și până jos, în așa fel incit la primul etaj nu puteai trece decât prin niște galerii exterioare pe care arhitectul le lăsase descoperite ca să fie mai ușoare și să nu îngreuneze construcția. Bietul domn Hill se oferise să le închidă cu vitralii, pe banii lui, dar întreg orașul se revoltase împotriva acestei barbarii britanice. Pentru a evita să înfrunte acele treceri *„extra-muros*", ambasadorul sfârșise prin a se statornici în trei odăi mici de la

mezanin, singurele în care se putea face focul. Lucrul era, de altfel, cu atât mai necesar cu cât iarna e lungă și friguroasă la Torino. Am văzut, zile întregi, termometrul între zece și cincisprezece grade sub zero și locuitorii nu păreau nici surprinși, nici deranjați de această temperatură, în ciudă puținelor lor măsuri de precauție pe care și le luau.

Congresul de la Viena îi făcu cadou regelui Sardiniei statul Genova. În ciuda aportului pe care l-am avut în privința acestei creșteri importante a teritoriului său, regele continua să fie foarte supărat pe Franța că nu-i dădea și Savoia. Faptul cel mai ciudat era că Ludovic al XVIIIlea era și mai supărat decât el pentru că dorea din fot sufletul să i-o dea, fiindcă avea tot timpul senzația că tăinuia un lucru furat. Tata nu împărtășea însă delicatețea regelui nostru, și ținea foarte mult ca Franța să păstreze acea parte din Savoia pe care i-o încredințaseră tratatele din 1814. Când deputații din Genova veniră să-și aducă omagiul, regelui Sardinei, el le dădu un ospăț la contele de Valese, ministrul de externe. Bineînțeles că a fost invitat și corpul diplomatic. Acel banchet a fost, timp de cincisprezece zile, obiectul solicitudinii întregului oraș. Se știa de unde urmau să vină peștele, vânatul, bucătării. Alimentele au fost adunate cu multă cazną, recurgându-se la amabilitatea seniorilor de la Curte și mai ales a ambasadorilor. În sfârșit, sosi și ziua festinului; eram vreo douăzeci. Masa a fost strașnică, minunată și foarte bine servită. În ciuda etalării mâncărurilor, care mă făceau să mă tem de o anumită notă de ridicol, nu s-a întâmplat nimic supărător. Domnul de Valese a făcut onorurile casei, ca un mare senior. Plictiseala și monotonia care-i copleșeau pe toți locuitorii orașului Torino, îi făcu să profite din plin de acest eveniment atât de deosebit. De altfel, a fost singura ocazie în care i-am văzut pe membrii corpului diplomatic poftiți să ia masa într-o locuință piemonteză.

Străinii – după cum am mai spus – nu prea se opresc la Torino pentru că n-au ce vedea și pentru că hanurile sunt proaste.

L-am văzut, în trecere, pe Jules de Polignac58, îndreptându-se spre Roma, unde fusese trimis de Monsieur. Cred că trebuia să statueze drepturile iezuiților și mai ales să discute despre Congregația acestora care își întinsese rețeaua nevăzută asupra întregii Franțe, sub numele de „mica biserică". Congregația era prost văzută de Papa Pius al VII-lea, care nu voise să recunoască nici Concordatul, nici pe episcopii numiți în urma acelui tratat. Iezuiții trăgeau nădejde că Papa îi va recunoaște până la urmă măcar pe episcopii titulari, deosebindu-i de cei dinainte de Concordat; Jules de Polignac se ducea deci la Roma să negocieze acest lucru. Papa s-a arătat însă destul de neînțelegător pentru că, reîntorcându-se de la Roma, l-am văzut pe Polignac, foarte nemulțumit, deși obținuse să fie numit prinț roman, lucru ce nu prezenta de altfel nicio dificultate. Jules de Polignac își prelungi destul demult șederea la Torino. Între timp, iezuiții începură a deveni puternici. Drept răsplată că le luase apărarea, îl numiră pe Polignac cavaler de Saint-Maurice. N-am putut niciodată pricepe cum un om cu numele și cu poziția sa, a putut avea fantezia de a rivni la acel căpețel de panglică.

Ordinul *Annonciada* este unul dintre cele mai ilustre și mai căutate din Europa, care n-are altă decorație decât Marele Colier, ce-

---

58 *Jules de Polignac* (1780—1847), conte, apoi prinț, cel de al doilea fiu al ducelui Jules de Polignac și al ducesei Yolande de Polastron, guvernanta fiilor Franței și favorita reginei Maria- Antoaneta. Se cunoaște rolul jucat de prințul de Polignac în timpul domniei lui Carol al X-lea și în 1830. Condamnat la închisoare pe viață și la pierderea drepturilor civile, a fost întemnițat în fortul Ham pînă la amnistia din 1836.

ți conferă titlul de „excelență. Regele Sardiniei face „excelențe", așa cum alți regi fac duci sau prinți; atâta doar că acest titlu nu se moștenește, deși te face să te bucuri de toate distincțiile și privilegiile din acea țară. Și dacă așa stau lucrurile, mă întreb cum de domnul de Polignac, care era nespus de ambițios, s-a mulțumit doar cu acea măruntă distincție de cavaler al ordinului Saint-Maurice, care – ca să zic așa – umbla singură pe toate drumurile? Qricât de obișnuiți am fi fost cu ciudățeniile sale, încă mai avea resurse să ne uimească. Într-o zi, ne mărturisi că dorea grozav demult ca regele să-l numească ministru, nu pentru că – adăugase el – se socotea mai dibaci ca alții, ci pentru că nimic nu i se părea mai ușor decât să guvernezi Franța. Nu-i va pune regelui – zicea el – decât o condiție: îi va cere să-i încredințeze, pe timp de zece ani, ministerul afacerilor externe, ministerul de război, de interne, de finanțe și mai ales poliția. Aceste cinci ministere, o dată în mâna sa, el ar fi răspuns de tot și asta, fără să-și dea nici cea mai mică osteneală. Altădată, spunea că din moment ce Franța avea chef de Constituție, i-ar face el una foarte îngăduitoare, menită să satisfacă până și opiniile cele mai liberale, că ar ciți-o în plină Cameră și că apoi, urcând la tribună ar adăuga:

— M-ați auzit citind această Constituție; cred că vă convine; acum ar fi cazul să vă arătați demni de ea. Va trebui să fiți înțelepți timp de zece ani ca s-o putem promulga, căci fiece mișcare revoluționară, oricât de neînsemnată ar fi ea, va întârzia cu un an acest moment pe care și noi îl dorim din toată inima!

În așteptarea acelui *„Io el rey"*, striga cât îl ținea gura, lovind cu palma într-o sabie mare pe care o târa după sine, căci, în calitate de aghiotant al lui Monsieur – deși nu văzuse un obuz și nu comandase niciodată nici măcar unui singur soldat – purta mai tot timpul uniforma militară.

Aceste neghiobii nu merită deranjul de a mai fi povestite, în afară de deplorabila celebritate pe care și-a cucerit-o bietul Polignac. Aș putea înșira un adevărat pomelnic, dar socot că cele istorisite sunt de ajuns pentru a demonstra prostia și mărginirea acestui nobil țanțoș.

Capitolul III

Tata primise sarcina de a veghea asupra acțiunilor bonapartiste ce aveau loc în Italia, precum și asupra relațiilor bonapartiștilor cu insula Elba. Se folosea în acest scop de un medic englez, pe nume Marshall, pe care prințul regent al Angliei îl trimitea mereu în Italia pentru a culege informații despre conduita – mai mult decât ușuratică – a soției sale.

Acel Marshall, introdusese, în 1799, vaccinul în Italia; în timpul cruntelor răzbunări exercitate de Curtea din Palermo asupra vaselor amiralului Nelson, el se afla la Neapole. În acea epocă era tânăr și, indignat de spectacolul cumplit al atâtor grozăvii, profitase de caracterul lui englezesc și de accesul pe care-l avea în calitate de medic, pentru a aduce nenumărate servicii victimelor acelei acțiuni regaliste. De atunci, rămăsese în relații foarte strânse cu partidul revoluționar, ajungând să-i cunoască până și planurile, fără însă a lua parte la ele.

Într-o noapte din luna ianuarie 1815, sosi la tatăl meu, pe furiș, și-i înmână niște documente care dovedeau cât se poate de clar că, în Franța, se pregătea o revoluție și că Napoleon trăgea nădejde să părăsească, foarte curând, insula Elba, și să sprijine acea revoluție, cu prezența și cu oastea sa. Tata, convins de gravitatea acelor fapte, îl zori pe Marshall să comunice tot ce aflase, guvernului francez. Dar el refuză să ia legătura cu vreun ministru, căci cabinetele tuturor erau invadate de bonapartiști și se temea pentru siguranța sa.

Domnul de Jaucourt[59] ținea locul domnului de Talleyrand, dar

---

[59] *Marchizul de Jaucourt* s-a născut în 1757 și a murit în 1852. Colonel, membru al Adunării Legislative și al Tribunatului ; ministru și pair al

nu răspundea la nicio depeșă; corespondența se făcea prin intermediul birourilor și era pur oficială. Tata nu știa nici el cărui ministru să se adreseze Marshall, care nu voia să dea nimănui hârtiile pe care și le procurase, decât numai regelui. De altfel, se lăuda că era în relații foarte strânse cu prințul regent. Importanța revelațiilor sale îi justifica pe deplin cererea. Tata îi dădu o scrisoare către ducele de Duras, care-l introduse, în 22 ianuarie, în cabinetul lui Ludovic al XVIII-lea. Regele îi mulțumi tatei pentru zelul cu care-i procurase acele informații atât de prețioase; dar, din păcate, nu-și luă nicio măsură de precauție, nici măcar pe aceea de a trimite o corvetă în jurul insulei Elba. Delăsarea, în acea epocă, întrecea tot ceea ce și-ar putea imagina posteritatea. Tata n-a primit nicio scrisoare, în legătură cu acele informații, de la ministrul afacerilor externe; ba nu, a primit una în care-i cerea niște trufe din Piemont, pentru rege; scrisoarea avea patru pagini și intra în cele mai minuțioase amănunte în legătură cu felul cum urmau să fie expediate acele faimoase trufe, pentru a ajunge în perfectă stare la Curtea și pe masa regelui. Adevărul e că Talleyrand îl ținea suficient la curent, cu tot ceea ce se petrecea la Congres; dar faptul că stătea la Viena îl împiedica să-i dea vești despre Franța sau să afle ce se petrecea în această țară.

Spre sfârșitul lui februarie, Curtea italiană se duse la Genova pentru a o primi pe regină, care venea din Sardinia. Corpul diplomatic se îndreptă și el către acest oraș. Am lăsat în urmă valea din Torino și pe cea din Alexandria, aflate sub zăpada ce le acoperise încă din luna noiembrie și am ajuns pe culmea Bocchettei. Numai că de acolo drumul nu era ca vai de lume. Muntele Bocchetta nu are niciun platou, iar trăsura nu-și isprăvise încă

Franței, s-a raliat Monarhiei din Iulie, apoi celui de al doilea Imperiu.

ascensiunea, când bidiviii care o trăgeau și începuseră să coboare. În acel an, priveliștea era cu atât mai izbitoare, cu cât am trecut brusc din plină iarnă, într-o primăvară destul de înaintată. De o parte, muntele era acoperit de zăpadă, iar râurile erau înghețate; cascadele păreau stalactite de gheață; de cealaltă parte, pomii erau înfloriți, iar unii aveau chiar și frunze; iarba era verde, râurile susurau, păsările ciripeau, natura întreagă părea dispusă să te facă să uiți tristețea care-ți strânsese inima, cu un sfert de ceas mai înainte. Cred că n-am încercat niciodată un sentiment mai plăcut.

După câteva ceasuri de drum rapid, printr-un ținut încântător, am ajuns, în *26* februarie, la Genova. Străzile erau acoperite cd flori; nicăieri n-am mai văzut atâta risipă de flori, vremea era minunată; am uitat într-o clipă de oboseală acelei călătorii care, la început, fusese atât de penibilă.

Coborând din trăsură, am vrut să mă plimb pe străzile înmiresmate, atât de curate și de frumos pietruite și unde plimbarea era de o sută de ori mai plăcută decât cea din odaia mea din Torino. Străzile erau pline de o mulțime veselă, însuflețită, aferată, care făcea un contrast izbitor cu lumea murdară și plictisită pe care tocmai o părăsisem. Femeile, încălțate cu pantofi de mătase, pe cap cu acel elegant „mezzaro", mă încântară, iar copiii mi se părură, pur și simplu, fermecători. Toată lumea din Genova ieșise pe stradă. După cinci minute, ne-am trezit înconjurați de cel puțin patruzeci de cunoștințe. Am simțit brusc cum mi se ridica de pe umeri acea greutate ca de plumb care mă apăsase în timpul ședерii mele la Torino. Bucuria mi s-a mai potolit, după ce a trebuit să urc cele o sută cincizeci de trepte ca să pot ajunge la unul din frumoasele apartamente, reținut într-un mare palat, special pentru ambasadorul Franței.

În timpul ședерii mele la Genova, singurele lucruri care nu mi-au

plăcut, au fost înălțimea fără precedent a apartamentelor și cerșetorii. Nu voi mai repeta ceea ce toată lumea știe despre măreția și eleganța palatelor. Nu voi vorbi nici despre moravurile adestei cetăți pe care n-am avut prilejul să le observ căci, la puține zile după sosirea noastră, evenimentele politice ne-au obligat să ne retragem, așa că doar ce-am apucat să zăresc societatea genoveză.

Locuitorii acestui oraș nu-și dădeau nici cea mai mică silință să-și ascundă mâhnirea că fuseseră alipiți Piemontului și nici sila pe care le-o inspira regele. Puțini dintre ei s-au dus la Curte, iar cei care au făcut acest lucru, au fost foarte prost priviți de compatrioții lor.

Lordul William Bentinck*60*, sedus de ochii frumoși ai Luizei Durazzo (cum i se spunea la Genova), autorizase prin tăcerea sa, dacă nu prin vorbele sale, restabilirea vechiului guvern, în timpul ocupării orașului. Hotărârile prin care Congresul din Viena dispusese de soarta genovezilor, li se părură acestora mult prea greu de îndurat. Dacă trebuiau cu orice preț, să înceteze de a mai fi genovezi, atunci preferau să fie francezi decât piemontezi. Sentința de la Viena, îi transformase în bonapartiști înflăcărați, așa că pretutindeni nu vedeai decât șiruri nesfârșite de genovezi care se îndreptau spre insula Elba. Armata engleză, înainte de a pune orașul sub puterea sardă, despuiase toate instituțiile publice de tot ce aveau ele mai de preț și luase din port până și lanțurile cu care erau legate galerele. Această ocară ațâțase la maximum sentimentul național al genovezilor.

---

60 *Lordul William Charles Cavendish Bentinck* (1774—1839), plenipotențiar englez și comandant șef al trupelor britanice în Italia. Din 1827 pînă în 1833, a fost guvernatorul general al Indiei. Era cel de al doilea fiu al lui William Henry Bentinck, al treilea duce de Portland, unul dintre șefii partidului whig și prim-ministru între 1801 și 1807.

A doua zi după sosirea noastră în acest oraș, am fost convinși să asistăm la o reprezentație pe care un căpitan englez de vas o dădea în cinstea regelui. Era vorba să-i arate efectul ghiulelelor cu pulbere, trase de pe tunurile fixate pe navă, lucru cu totul nou în acea epocă. Ne-am dus pe jos, pe o vreme admirabilă până la un mic platou situat pe o stâncă, la câțiva stânjeni de oraș, de unde te puteai bucura de o priveliște măreață. O barcă veche, ancorată atât de departe încât abia o puteai zări cu ochiul liber, servea drept țintă. Briza, care adia din larg, reîmprospăta și răcorea aerul. Spectacolul era însuflețit pe coastă și foarte animat în portul ce se zărea în dreapta, plin de vase pavoazate. La un moment dat, tirul fu întrerupt din pricina a două mici bricuri care, împinse de vânt, puteau fi lovite. Evident, ele nu vrură să abordeze; manevrară în așa fel, încât să se îndrepte spre larg și după mai multe încercări, reușiră, așa că tirul reîncepu. După cum am aflat mai pe urmă cele două bricuri îl transportau pe Bdhaparte și averea sa pe țărmul orașului Cannes. Dacă din întâmplare, una din acele ghiulele nimerea bricurile, soarta omenirii s-ar fi schimbat. Căpitanul englez, oferi apoi, sub un cort, un dejun foarte îmbelșugat și astfel dimineața luă sfârșit într-un chip foarte plăcut.

Îmi amintesc că prințesa Krassalkowitz a venit, dupăamiază, la noi. O cunoșteam de foarte multă vreme; a doua zi, urma să plece la Livorno. Seara, am discutat despre cât de fade erau toate evenimentele și cât de plicticoase gazetele: merita să aștepți cincisprezece zile mizerabilul protocol al Congresului de la Viena? Pe jumătate glumind, am început a regreta anii dinainte, atât de agitați și de plini de evenimente. Acum, existența sigur că ne părea monotonă, lipsită de toate acele spectacole grandioase. Mama spuse:

— Vorbe de femei tinere și fără minte! Ei, doamnelor, nu ispitiți Providența! Când veți avea vârsta mea, veți afla că clipele liniștite

de care v-ați bucurat în copilărie, nu țin niciodată prea mult!

Așa că atunci când, după trei zile, prințesa Krassalkowitz se întoarse la Genova fiindcă nu putuse debarca la Livorno, de unde plecă imediat la Viena, îi spuse – rușinată – mamei:

— Ah, dragă doamnă ambasadoare, câtă dreptate ai avut! îți cer iertare pentru prostiile debitate și crede-mă că mi-e rușine de tot ce-am spus!

Ar fi trebuit să-i împărtășesc remușcările fiindcă și eu făptuisem aceeași greșeală.

Tocmai când asistam la un concert, cineva a venit după tata, spunându-i că-l aștepta un curier ce fusese trimis de consulul din Livorno și care-l anunța că Bonaparte plecase din Porto-Ferrajo. Tata înștiință, imediat, Curtea. Expedie o ștafetă la Viena, domnului de Talleyrand, o alta la Paris și trimise un secretar de legație ca să-i ducă această veste lui Massena, prevenind astfel toate autoritățile de pe coastă. Dar toată această precauție fu dejucată de rapiditatea cu care acționă Napoleon. La câteva ceasuri după plecarea sa din Genova, domnul de Château străbătea bivuacul din Cannes, abandpnat demult deși cenușa focurilor mai era caldă încă. Ne-am petrecut noaptea copiind scrisorile și depeșele ce urmau a fi încredințate diferiților curieri. Emoția fu și mai mare a doua zi dimineață. Căci toată lumea era convinsă că Napoleon debarcase, probabil, undeva, pe coasta Italiei și se unise cu trupele lui Murat. Austriecii nu erau în măsură să i se opună, iar generalul Bubna, foarte neliniștit, le reproșa piemontezilor graba cu care-și părăsiseră teritoriul, înainte de a-și fi creat o armată națională. La rândul ei, contesa de Valese pretindea că cheltuielile ocupației germane absorbind toate veniturile Statuluiwnu puteau face nimic atâta vreme cât trebuiau să-i ducă în spate pe străini. Lordul William Bentinck puse și el gaz peste foc. Fiecare se agita, se neliniștea, se

frământa; se acuzau unii pe alții, dar faptul că nu știau unde debarcase Napoleon, nu le îngăduia să ia nicio hotărâre, să dea niciun ordin. Generalul Bubna a fost primul care a aflat amănunte despre el; imediat, austriecii, englezii și piemontezii s-au liniștit, socotind că aveau destul timp la dispoziție pentru a-i da peste cap planurile. Bubna ceru să intre, cu trupele sale, în Piemont. Dar domnul, de Valese, refuzând cu încăpățânare acest lucru, Bubna se văzu obligat să-și cantoneze oștile la granița cu Lombardia; apoi, declară că dacă armata napoleoniană înainta, el va rămâne dincoace de Pad, lăsând Piemontul descoperit. Cabinetul sard găsi că planul lui era bun; ba chiar nu întârzie să admită strania idee de a rămâne neutri față de Napoleon și de Murat. Ambasadorul sard a fost singurul care n-a vrut să-l urmeze pe Ludovic al XVIII-lea la Gancl.

Domnul de Château reveni plin de făgăduieli din partea lui Massena. Văzuse când o arestaseră pe doamna Bertrand, sosită din insula Elba, și întâlnise pretutindeni tot atâta entuziasm față de ducele de Angouleme pe câtă indignare împotriva lui Napoleon. Faptul era adevărat în acel moment, dar numai în Provența. Din păcate pe aripile vântului, mai soseau și altfel de vești. Astfel, aflarăm, cu o repeziciune neașteptată și pe niște căi cu totul necunoscute, despre succesele și despre marșul rapid al lui Bonaparte. Într-o dimineață, un ofițer francez, purtând cocarda albă, se prezentă la tatăl meu și-i remise o scrisoare din partea generalului Marchand \ atât de insignifiantă incit nu motiva în niciun fel trimiterea ofițerului. Acesta era foarte agitat și ceru un răspuns imediat, căci generalul său îi fixase și ora întoarcerii. Tata îl rugă să se odihnească două, trei ceasuri. În vreme ce el încerca să dezlege această enigmă, cu atât mai ușor de ghicit cu cât se răspândise zvonul că generalul Marchand îl întâlnise pe Napoleon, generalul Bubna intră la el și-i spuse:

— Dragul meu ambasador, vin să-ți mulțumesc de grija pe care o ai față de scrisorile mele. Știu că ți s-au cerut cincizeci de ludovici pentru asta pe care-o văd aici. E de la generalul Bertrand care-mi scrie, din ordinul lui Napoleon, ca să-i trimit imediat printr-un curier, toate celelalte depeșe venite de la Viena pe numele său și al soției sale, Maria-Luiza. Eu, care nu m-am grăbit niciodată, așteptam liniștit, o ocazie: ce faci cu ofițerul care a venit?

Tata reflectă un moment, apoi se gândi că dacă l-ar aresta, ar fi un lucru mult prea grav. Trimise deci după el, la hanul unde trăsese, și-i porunci să plece imediat, prevenindu-l că dacă îi lăsa guvernului sard timpul de a afla cum trecuse frontiera, ar fi fost arestat ca spion și că el nu avea nicio putere să-l salveze. Ofițerul comise imprudența să spună că trebuia să se oprească la Torino unde mai avea de dus niște scrisori. Tata îl sfătui să le ardă și-i dădu un pașaport, indicându-i să se îndepărteze cât putea de Torino. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel domn care – după această explicație – a mai avut cutezanța să-i ceară tatei și cei cincizeci de lu-

! *Generalul conte de Marchand* (1765–1851), comandantul departamentului d'Isere; acuzat de a fi cedat orașul Grenoble lui Napoleon, a fost judecat în 1816 și achitat. Reintrat în armată după 1830, a ajuns – în timpul Monarhiei din Iulie, pair al Franței.

Dovici despre care generalul Marchand amintea în scrisoare, drept cheltuieli de deplasare. Bubna păstră secretul acelui curier, mai ales că nu era, în niciun caz, momentul să se apuce să vorbească despre așa ceva, tocmai atunci; căci în acea epocă, guvernul sard nu avea niciun fel de veleități pacifiste, și atrocitățile piemontezilor privind dispozițiile napoleoniene depășeau orice limită. Declarația din 13 martie i-a fost expediată tatei de către domnul de Talleyrand, de îndată ce-a fost semnată de toți suveranii reuniți la Viena. A tipărit-o în grabă și, la trei ore după ce sosise, fratele meu a pornit în

grabă să i-o ducă domnului de Angouleme, pe care l-a găsit la Nâmes. Rapiditatea cu care o primi aproape că-i anulă efectul și-l făcu pe prinț să se îndoiască de autenticitatea ei. Ducele de Angouleme îl opri pe fratele meu lângă el, îl numi aghiotant și, foarte curând după asta, îl trimise în Spania ca să ceară un ajutor pe care nu-l obținu. În plus, sosise și prea târziu. În planul pe care mi l-am făcut de a nota cele mai mărunte lucruri care – după mine —: zugrăvesc caracterele, nu mă pot abține să nu vorbesc despre unul care poate părea pueril. Fratele meu îi adusese deci domnului duce de Angouleme un document de o importanță extremă. Pe drum, împărtise pretutindeni copii după declarație fără să se mai informeze de culoarea politică a persoanelor cărora le înmâna acele hârtii, lucru ce nu era chiar lipsit de pericol. Ducele de Angouleme, care îl cunoștea, păru atât de mulțumit de zelul lui, încât îl opri la masă. Aranjându-se puțin, ca orice om care parcursese o sută de leghe călare, la masă, primele cuvinte ale ducelui au fost:

— Ce fel de uniformă porii?

— De ofițer de stat-major, monseniore.

— Al cui aghiotant ești?

— Al tatălui meu, monseniore.

— Tatăl dumitale nu e decât locotenent general. De ce porți eghileți? Numai cei care fac parte din Casa regală sau din Casa prinților, au dreptul să-i poarte. Li se mai îngăduie de asemenea să poarte eghileți și mareșalilor. Dumneata n-ai dreptul să-i porți.

— N-am știut, monseniore…

— Acum știi, așa că trebuie să ți-i scoți imediat. De fapt, ai fi meritat să fii arestat pentru acest lucru, datină rog, te iert. Și să nu te mai văd cu ei!

Vă închipuiți cât de bine s-a simțit un tânăr ca Rainulphe, într-o asemenea situație, primind o astfel de mustrare de față cu toată

lumea! în momentele în care se aprindea pentru cele mai mici fleacuri militare, ducele de Angouleme se credea mare general.

Regele Sardiniei ne anunță că va face un drum la Torino. Era însoțit de miniștrii săi și de generalul Bubna. Ministrul Angliei rămăsese la Genova, la fel ca și tata, care comunica mult mai ușor cu ducele de Angouleme și cu sudul Franței. În curând, văzurăm sosind toate notabilitățile pe care mișcările armatei napolitane le alungau din sudul Italiei. Papa sosi primul; fu adăpostit în palatul regelui. Nu-l mai văzusem de pe vremea când îl unsese pe Napoleon, împărat; ne-am dus, de mai multe ori, să-l vedem. Discuta cu plăcere și foarte familiar cu toată lumea. Am fost mai ales uimită de felul demn și calm cu care vorbea despre anii în care fusese proscris, fără a da impresia că-și face din asta un merit sau o glorie, ci discutând ca despre o împrejurare care, din nenorocire, fusese inevitabilă, necăjindu-se doar că fusese nevoit să-l persecute pe Napoleon. Vorbea cu mult bun-simț și – ca să mă exprim corect – cu multă seninătate. Mărturisesc că mi-a inspirat o sinceră admirație. Foarte curând, a fost urmat de Infanta Maria-Luiza, ducesă de Lacques, mai cunoscută sub numele de regina EtrurieiJ. Genova era ticsită de lume și, neputând găsi o locuință convenabilă, se instala în sala cea mare a unui han unde, cu ajutorul câtorva paravane, făcu dormitoare pentru întreaga familie. Părea făcută să locuiască în acea cocioabă. Căci zău dacă am văzut ceva mai vulgar decât înfățișarea acelei prințese care se trăgea totuși din familia de Bourbon. A trebuit să-i aducem omagiile noastre, dar am făcut-o cu silă și dezgust. Târa după sine o fată tot atât de dizgrațioasă ca și ea și un fiu atât de molâu, încât plângea ori de câte ori trebuia să se urce pe cal, îi venea rău când vedea o pușcă, iar într-o zi, trebuind să se urce pe un vas ca să treacă un râu, făcu o criză de nervi. Ducesa de Lacques ne asigură că toți prinții spanioli fuseseră

crescuți exact ca fiul ei. Tata încercă s-o determine să-și schimbe părerea în privința acestui fel de educație, dar nu izbuti decât s-o facă să-l ocolească.

Capitolul IV

Domnul Hill ne vizită într-o dimineață, cu o mutră și mai tristă ca de obicei: principesa de Galles se afla în rada portului! Sub pretextul că-i cedează apartamentul, i-o lăsă în grija doamnei William Bentinck*61,* se năpusti în trăsura care-l aștepta și porni în goană spre Torino. Lady William se strădui s-o primească pe principesă – care se instală în locuința domnului Hill – cât putu mai bine. A doua zi, am văzut cu toții pe străzile Genovei un spectacol pe care eu, cel puțin, nu-l voi uita niciodată. Într-un fel de faeton – în formă de scoică, aurită și sidefată, dublată cu catifea albastră și împodobită cu ciucuri de argint, trasă de doi ponei minați de un băiețaș îmbrăcat în Amor, ca la Operă, într-un costum de culoarea pielii, plin tot de paiete – se lăfăia o grăsană de vreo cincizeci de ani, scurtă, burduhoasă și fardată din gros. Avea o pălărie roz, cu șapte pene tot roz, ce-i fluturau în vânt, o bluză roz, foarte decoltată, o fustă scurtă, albă, până la genunchi, de sub care i se vedeau două picioare groase încălțate cu ghete roz. O eșarfă tot roz, pe care și-o aranja întruna, îi completa costumul. Trăsura era precedată de un bărbat frumos, călare pe un ponei; bărbatul era îmbrăcat aidoma lui Murat, cu care se străduia să semene la gesturi și atitudine, și era urmat de doi rândași în livrele englezești, călare tot pe niște ponei. Acest atelaj napolitan era un dar făcut de Murat principesei de Galles, care se plimba, fără jenă, pe străzile Genovei, în acel costum ridicol și în acel echipaj bizar. Bineînțeles că plimbarea avu loc câteva zile la rând. Principesa făcuse o mare pasiune pentru Murat, pe care ar fi

---

[61] *Lady Mary Acheson,* fata contelui de Gosford, măritată în 1803 cu lordul William Cavendish Bentinck.

vrut să-l însoțească și în tabără. Bietul Murat se văzu obligat să facă uz de toată autoritatea sa ca să scape de ea. Nu consimțise să renunțe decât după ce i se făgăduise că lordul Bentinck avea să-și unească trupele cu cele napolitane. Și cum făgăduiala fusese făcută doar de formă, acum venise la Genova cu rugăminți, cu implorări și chiar cu amenințări. Vă puteți da seama în ce situație se afla bietul lord Bentinck care, de altfel, a treia zi și plecă din oraș, ca să scape de ea. Principesa, deși era o bonapartistă înflăcărată, avea unele temeri ca nu cumva Napoleon să-l compromită, în vreun fel, pe „rege", cum îi spunea ea lui Murat. Își atrase deci de partea sa, toată opoziția din Genova și făcu atâta tărăboi, încât după câteva zile, guvernul sard o rugă să-și caute azil în altă parte. V

În timpul ultimului carnaval pe care-l petrecu la Neapole, dădu un bal, precedat de o listă de subscripție la care îi rugă să contribuie pe toți englezii aflați în sală. Banii, evident, erau destinați lui Murat. Scena se petrecea într-o sală publică. În momentul în care sosi Murat, un grup alcătuit din cele mai frumoase englezoaice, îmbrăcate aidoma zeițelor din Olimp, îi ieșiră în întâmpinare. Minerva și Themis îl luară fiecare de câte un braț și-l duseră pe un fel de estradă, ale cărei draperii se dădură în lături, înfățișând spectatorilor un grup de genii printre care figura și Faima, întruchipată de frumoasa lady Harley, care ținea în mână un mare tablou. Gloria reprezentată de principesa de Galles, îmbrăcată și mai caraghios decât celelalte zeități – înaintă încet, rupse o pană din aripa Faimei și scrise cu litere mari pe tabloul pe care-l ținea aceasta, numele diverselor bătălii la care luase parte Murat. Publicul aplauda, abținându-se cu greu să nu râdă. Murat avea destul bun-simț pentru a se simți foarte jenat, dar principesa luase toată acea mascaradă în serios, considerând-o drept o ovație adusă atât celui pe care-l iubea, cât și ei care fusese în stare să-l onoreze astfel. Am

auzit vorbindu-se despre acea serată, la lady Charlotte Campbell, ultima dintre doamnele care au abandonat-o pe principesă. Lady Charlotte plângea de ciudă, vorbind despre toate acele lucruri ridicole, dar povestirea ei nu izbutea să redea nici pe jumătate caraghioslâcul acelei scene. Trebuia s-o ai pe eroină sub ochi ca să poți aprecia întreg ridicolul situației. Pentru a-și mai molcomi durerea despărțirii de Murat, principesa poruncise unuia dintre slujitorii săi, care semăna puțin cu eroul visufilor sale, să se îmbrace la fel ca el. Acel portret însuflețit, pe nume Bergami*, a devenit mai târziu celebru și (știu asta de la căpitanul corăbiei care l-a adus la Livorno) i-a uzurpat, pe lângă regala sa iubită, toate drepturile acestuia, așa cum și-a însușit și costumul. Și, cu toate astea, trebuia să ne ducem și s-o salutăm pe acea principesă ridicolă, care pe deasupra, ne mai și detesta fiindcă-i eram ostili „regelui" ei. Bineînțeles că s-a străduit să fie cât se poate de impertinentă cu noi. Ne-am dus s-o vizităm, împreună cu lady Bentinck, în ziua și la ora fixată de ea. După ce ne-a lăsat să așteptăm vreme îndelungată, ne-a primit într-un chioșc acoperit cu verdeață unde-și lua masa, îmbrăcată într-un capot deschis în față, și slujită de Bergami. După câteva cuvinte adresate mamei, se prefăcu a nu ști decât engleza așa că nu mai vorbi decât cu lady William. Rămase cam derutată când văzu că luăm și noi parte la acea discuție de la care voise să ne excludă; apoi începu a vorbi numai de virtuțile, de talentele regale și militare ale lui Murat. Imediat după asta, îi acordă o audiență tatei, în care nu vorbi decât despre succesele infailibile ale aceluiași. Murat, despre apropiata sa joncțiune cu armata lui Napoleon și despre victoriile care-l așteptau. Tata începu să râdă.

— Vă bateți joc de mine, domnule ambasador?

— Câtuși de puțin, doamnă; văd că dumneavoastră vreți să iau de bune glumele pe care le faceți.

Astfel de discursuri ținute de principesa de Galles, unui ambasador al Franței, erau mult prea nostime ca să62

poată fi ascultate cu seriozitatea cuvenită. Principesa făcu pe ofensata și scurtă întrevederea. Cred că vă dați seama că n-am fost tentați s-o mai vizităm. Ea pretindea că tata contribuise și el la ordinul de plecare ce i se dăduse, ceea ce nu era câtuși de puțin adevărat. Dacă guvernul fusese îmboldit de cineva, apoi acela nu putea fi nimeni altul decât lordul William Bentinck, care era într-adevăr foarte stânjenit de prezența acelei cucoane năbădăioase, acolo.

În vremea asta, noi ne aflam într-o situație de-a dreptul imposibilă. Căci nimic nu e mai cumplit decât să te afli în străinătate, într-o situație oficială, în toiul unei asemenea catastrofe, și să dai tot timpul dovadă de un calm și de o seninătate pe care ești departe de a le simți. Și nimeni nu putea să ne ajute cu nimic. Unii erau siguri de victoria lui Bonaparte, alții, de căderea lui rapidă în fața aliaților și de umilirea armatei franceze. Se înt-împla destul de rar ca cei din jur să-și exprime aceste păreri alegându-și oarecum cuvintele, ca să nu ne jignească. Așa că de îndată ce ne-am dat seama că nu mai suntem în siguranță, ne-am închis și noi în casă și n-am mai ieșit, deloc.

Marchizul de Lur-Saluces, aghiotantul ducelui de Angouleme, sosi aducând câteva scrisori. Prințul îi poruncea tatei, să-i ceară regelui Sardiniei o oaste care să vină prin Antibes pentru a se întâlni cu oastea lui, în Provența. Tocmai obținuse o victorie destul de însemnată la podul de peste Drome, unde își etalase în fața celor

---

62 *Bartolomeo Bergami,* subofițer într-un regiment italian. Copleșit de favoruri de către regina Angliei, regele George al iV-lca a intentat soției sale — din pricina lui — proces de adulter.

două oști – a lui și cea inamică – niște merite personale în materie de tactică și strategie militară, care-i făcuseră să crească în ochii tuturor. Așa că simțea nevoia și dorința de a acționa cât mai viguros. Scos din nefasta lui docilitate și pasivitate, se dovedea a fi plin de energie. Deși molâu din fire, uneori putea fi capabil și de lucruri mari. Tata porunci să se pregătească o trăsură și plecă împreună cu domnul de Saluces, la Torino. Am aflat de la acesta din urmă, că fratele meu fusese trimisîn Spania. La câteva zile după asta, am citit în *Monitor* scrisorile domnului de Angouleme către doamna de Angouleme, care fuseseră interceptate, spunându-se clar că ele fuseseră aduse de către tânărul de Osmonid. Am fost aproape siguri că va fi arestat, iar această incertitudine a durat timp de șaptesprezece zile. Comunicațiile cu sudul fuseseră întrerupte; nu știam ce se mai întâmpla decât din gazetele din Paris care de bine, de rău, mai ajungeau până la noi. În felul acesta am aflat și despre înfrângerea ducelui de Angouleme, despre convenția încheiată cu el și, în sfârșit, despre plecarea sa. Numele fratelui meu nu apărea pe nicăieri. Până la urmă, am primit niște scrisori de la el, trimise din Madrid. Trebuia să părăsească acest oraș ca să ajungă lângă ducele de Angouleme pe care-i credea în Franța, dar pe care, după o căutare îndelungă, îl descoperi la Barcelona.

Ducele de Angouleme voise să-l trimită pe fratele meu la Madame, așa cum arătase și în scrisori, dar pe urmă își schimbase planul și-l trimisese la ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid. Atunci trecuseră cele șaptesprezece zile în care noi fusesem atât de neliniștiți, pentru că în timpul unui război civil nu poți ști niciodată ce i se poate întâmpla unui prizonier și nici în ce fel au de gând să se răzbune pe el, fie autoritățile, fie răsculații. Noroc că mânia celor două tabere trecuse și că nu mai rămăsese, din zilele furtunoase ale revoluției, decât niște meschine interese personale pe

care unii se străduiau să și le rezolve.

Murat înainta atât de repede în Italia, încât cei din Torino și începuseră împachetatul. Și eu și mama, am fi vrut să ne ducem după tata, dar el nu ne îngăduia să venim. Problema economiilor devenise tot atât de importantă ca și cea a siguranței, așa încât nu ne mai puteam permite o dublă călătorie într-un asemenea moment de incertitudine. Cererile domnului de Saluees au fost primite cu multă răceală de către guvernul sard. Ele n-au putut avea succes din pricină că chiar atunci sosiseră cele două vești catastrofale: înfrângerea ducelui de Angouleme și îmbarcarea lui. Începând din acea clipă, tata remarcă primirea destul de rece, a ministrului, și întrezări dorința de a-l îndepărta pe ambasadorul Franței. Cum regele sard respinsese orice ajutor austriac sau englez, era limpede că dorea să trateze separat, păstrându-și neutralitatea față de Napoleon. Bubna râdea de se prăpădea de această politică, numindu-l pe regele Victor „augustul aliat al împăratului". Tatei nu-i ardea deloc de râs, dar era și el convins de zădărnicia acelor tratative ale guvernului sard. Murat, fiind învins la Occhiobello de către ostile austriece, încetă să mai înainteze. Apoi se anunță, în mod oficial, că sosirea reginei Sardiniei fusese amânată. Așa că ne-am reîntors la Torino.

Înainte de a părăsi Genova, aș vrea să vă vorbesc despre doi inși pe care i-am văzut în trecere. Primul era abatele de Janson. Aflând de plecarea împăratului din insula Elba, în timp ce el se afla în Siria, unde se dusese ca pelerin la Ierusalim, profitase atât de bine de vântul ce bă tea pe mare încât ajunse la Genova într-un timp incredibil de scurt. Nu rămase în acest oraș decât două ceasuri pentru a se informa asupra evenimentelor; apei își suflecă poalele sutanei, încălecă un căluț de poștă și alergă să se alăture ducelui de Angouleme. Acest abate, în costum ecleziastic, li se păru din cale-

afară de ridicol, soldaților. Dar când în lupta de la podul Drome, îl văzură ducându-se, sub ploaia de gloanțe, pentru a-i ridica pe răniți, pe umeri, încercând să-i consoleze și să-i ajute după puterile sale, cu tot atâta sânge-rece ca un grenadier din vechea gardă, „popa" – cum îi spuneau soldații – îi entuziasm în cel mai înalt grad. Abatele de Janson a depus mai apoi același zel și în ceea ce privește intriga, ceea ce bineînțeles, e de regretat. Ajuns episcop de Nancy și unul dintre membrii cei mai activi ai Congregației, atât de nefastă Restaurației, a fost atât de detestat de toată lumea incit în timpul Revoluției din 1830 a trebuit să fie alungat din viața episcopală.

Cealaltă persoană despre care vreau să amintesc e Henri de Chastellux *. În vârstă de 24 sau de 25 de ani, stăpân al unei averi uriașe, era atașat la Roma. Aici a aflat de trădarea cumnatului său, colonelul de la Bedoyere. A fost cu atât mai consternat cu cât își iubea grozav demult sora, dându-și seama câtă nevoie avea să fie susținută și consolată într-o asemenea situație, într-o familie ca a sa. Obținu imediat un concediu de la ambasador și, după ce-și puse hârtiile în ordine, își făcu cuferele, își împachetă cărțile și se urcă în brișcă unui cărăuș cu care se tocmi ca să-l ducă în cel mult douăzeci și șapte de zile la Lyon. Ajungând la Torino, domnul de Chastellux fu informat că nu mai putea să-și continuie drumul. Veni la Genova să-l întrebe pe tata, ce-i mai rămânea de făcut. Se hotărî să plece și el după ducele de Angouleme; tata îl rugă să-i ducă și lui niște depeșe. Într-adevăr, după două ceasuri, un secretar i le și duse. Secretarul îl găsi culcat în pat, citindu-l pe Horațiu.

— Când plecați? l-a întrebat.

— Încă nu știu. Nu m-am înțeles, cu căruțașul care m-a adus și aștept să găsesc un altul.

— Nu treceți prin Corniche?

— Nu, vreau să închiriez o felueă.

Secretarul îi aduse tatei îndărăt scrisorile pe care acesta le expedie cu un curier. Henri de Chastellux se îmbarcă a doua zi dimineață; dar aranjând în așa fel lucrurile încât să doarmă în fiece noapte, undeva, pe țărm, ajunse la Nisa abia peste cincizeci de zile. Aici, îi ajunseră la ureche o mulțime de zvonuri neliniștitoare în legătură cu poziția ducelui de Angouleme; aşteptă, cu răbdare, confirmarea lor și, după zece sau douăsprezece zile, l-am văzut reapărând la Genova, fără să fi trecut dincolo de Nisa.

Această apatie ciudată la un tânăr plin de spirit, și pe care situația lui socială și relațiile de familie ar fi trebuit să-l stimuleze în cel mai înalt grad, comparată cu activitatea atât de fecundă a. Unui om în sutană, la care, evident, ar fi trebuit să renunțe, mi s-a părut a constitui un contrast atât de bizar cu modul de a se comporta al abatelui de Janson, încât nu le-am putut trece cu vederea nici pe una, nici pe cealaltă.

Tata începu o corespondență foarte activă cu ducele de Narbonne, ambasadorul nostru la Neapole, cu ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid și cu marchizul de Riviere \ aflat la Marsilia. Le trimitea veștile care soseau din Germania și din nordul Franței. Legația din Torino ducea mare lipsă de secretari și de atașați. Așa că plecând din Genova, tata mă rugă pe mine să port toată această corespondență. De fapt, n-aveam altceva de făcut decât să expediez știrile care ne parveneau, alegându-le pe cele oficiale și lăsând deoparte zvonurile de care eram pur și simplu asaltați. Multe din acele scrisori au fost interceptate, unele mi se pare că au fost chiar și tipărite în *Monitor.*[63]

---

[63] *Charles Iliffarcleau,* marchiz, apoi duce de Riviere (1763— 1828). Aghiotant al contelui de Artois, în timpul Emigrației. Condamnat la

I Auvoitorii s-au agățat de acest lucru, ca să decreteze că o făceam pe ambasadoarea. Această răutate m-a făcut să stau multă vreme departe de afacerile diplomatice ale tatălui meu, lucru pe care nu l-aș fi făcut dacă n-aș fi fost învinuită de acea prostească născocire. Căci, așa după cum v-am mai spus, politica mă pasiona. Îl ajutam cu plăcere pe tata și ca să-mi ocup timpul, căci altfel aș fi murit de plictiseală. Și fiindcă nu aveam niciodată obiceiul să vorbesc ce nu trebuia, tata mi-ar fi încredințat, fără nicio reținere, oricare dintre problemele care-l frământau.

---

moarte, dar grațiat, ca complice al lui Cadoudal (1803), a ajuns în 1814, ambasador la Constantinopole, iar în 1815, pair al Franței. în 1827 devine căpitanul gărzilor lui Caro! al X-lea, apoi guvernator al orașului Bordeaux.

Capitolul V

Am continuat să ducem și în Piemont aceeași viață retrasă pe care o dusesem la Genova. Tata nu voia să schimbe nimic din modul nostru de viață, deși împrejurările ne îngăduiau, dar prudența ne impunea să reducem toate cheltuielile de prisos. Singura noastră distracție era să facem zilnic câte o plimbare pe splendida colină de pe malul Padului, dincolo de Torino, și care se întindea până la Moncalieri. Plăcerea ne-ar fi fost dublă dacă drumurile n-ar fi fost atât de proaste; chiar și pe jos era foarte greu și obositor de ajuns până acolo. Potecile – care slujesc de albii torentelor în anotimpul ploios, – sunt în pantă și pline de pietre ce se rostogolesc întruna. Așa că la un astfel de drum, care la un moment dat, e atât de greu încât devine aproape un chin, nu se expunea niciuna dintre doamnele italiene. Dar când ajungi sus, ești despăgubit de toate necazurile pe care le-ai tras, datorită priveliștilor de o varietate uluitoare precum și a unei câmpii de o frumusețe fără pereche.

La puțină vreme după asta, am aflat – rând pe rând – amănunte, în legătură cu cele petrecute la Chamberlay și la Grenoble. Toate aceste vești, puse cap la cap, duceau la concluzia că cel mai vinovat de tot ceea ce se întâmplase, era domnul de La Bedoyere '. Eram înclinată cu atât mai mult să dau crezare acestui lucru, cu cât îl auzisem cu urechile mele, înainte de a pleca din Paris, ridicându-i în slăvi pe bonapartiști. Familia soției sale (fosta domnișoară de Chastellux) săvârșise greșeala de a-l vârî cu de-a sila în slujba regelui, iar el avusese slăbiciunea să accepte. N-aș putea preciza în ce epocă l-a trădat pe rege; ceea ce știu sigur, e că – în fruntea regimentului său unde ajunsese de câteva zile – se îndreptase zorit dinspre Chamberlay spre Grenoble; că, pe drum, oprindu-se să ia

masa la doamna de Bellegarde, se bucurase fățiș de victoriile împăratului. În momentul în care se urcase pe cal, îi strigase acesteia:

— Cu bine, doamnă, peste opt zile sau voi fi împușcat, sau voi fi mareșal al Imperiului!

Se pare că izbutise să convingă trupele să treacă de partea lui Napoleon și că abuzase de slăbiciunea generalului Marchand, dominat în întregime de el. Recunoștința împăratului pentru serviciul pe care i-l adusese, n-a fost chiar atât de nemaipomenită, cum nădăjduise el, în schimb previziunile sale se adeverir în ceea ce privea cealaltă alternativă.64

Era cu neputință să nu fii uluit de măreția, de hotărârea, de îndrăzneala și de abilitatea desfășurate de Napoleon în drumul lui de la Cannes și până la Paris. Nu-i de mirare că partizanii lui au devenit atât de înflăcărați și de zeloși, fiindcă socot că asta a fost fapta cea mai cutezătoare pe care a întreprins-o unul dintre cei mai mari oameni ai vremurilor noastre. Mai ales că sunt sigură că n-a fost vorba de un plan alcătuit dinainte. Împăratul s-a lăsat călăuzit de hazard sau mai curând de geniul său. Dovada constă în faptul că comandantul din Antibes, somat primul, a refuzat să admită vulturii imperiali. Zborul lor era totuși în funcție de comportarea oamenilor pe care-i întâlneau în cale și frumoasa expresie de a zbura „din clopotniță în clopotniță", deși justificată prin deplinul ei

---

64 *Charles Huchet, conte de la Bedoyere* (1786—1815), colonel în regimentul din Grenoble. La reîntoarcerea din insula Elba, i-a ieșit înainte lui Napoleon, cu regimentul său și i-a predat orașul. împăratul La numit general de divizie și l-a făcut aghiotantul său. Tradus în fața Consiliului de Război, în timpul celei de a doua Restaurații, a fost condamnat la moarte și împușcat.

succes, era totuși destul de hazardată. Împăratul se încrezuse încă o dată în steaua lui care-i rămăsese credincioasă.

Sosind la Paris, află despre declarația de la Viena din 13 martie; îndură totodată răceala și reticențele majorității persoanelor care îi fuseseră odinioară mai mult decât devotate. Cu instinctul său de a guverna înțelese imediat că toți acei oameni reprezentau mai mult țara decât pe militari. Poate că s-ar fi simțit tentat să-i guverneze cu sabia dacă acea sabie n-ar fi avut de înfruntat rezistența străinilor. Nu putea deci nimici ideile constituționale, atât de repede înrădăcinate în Franța, decât slăbind frâul ambițiilor populare care – sub numele de libertate sau naționalitate – ajung, cu timpul, la cea mai cumplită tiranie.

Să-i dăm totuși dreptate lui Napoleon: căci i-a fost întotdeauna groază de asemenea mijloace. El voia un guvern absolut, dar capabil să asigure ordinea publică, liniștea și onoarea țării. De îndată ce și-a dezvăluit planul, s-a simțit deznădăjduit de succesul lui și dezgustul pe care l-a încercat poate că a avut o oarecare influență în ceea ce privește descurajarea manifestată după catastrofa de la Waterloo.

Am motive să cred că la câteva zile după sosirea sa la Tuileries, încetă de a mai da dovadă de tot atâta energie de câtă dăduse, de când plecase din insula Elba. Poate că dacă ar fi văzut la vechii săi slujitori civili același entuziasm ca și la militari, și-ar fi dus cu cinste, la capăt, uriașa sarcină pe care și-o asumase; sau poate că-i era cu neputință s-o mai ducă.

M-am reîntors la Torino. Papa ne-o luase înainte. Prezența lui prilejui o ceremonie destul de curioasă la care am asistat și noi.

Piemontul poseda giulgiul sfânt. Creștinătatea acorda o asemenea importanță acestei relicve, încât însuși Papa avea grijă de el. Giulgiul era încuiat într-o cutie de aur, închisă la rândul ei într-

unade aramă, închisă la rândul ei… și tot așa mai departe, până la a șaptea cutie; cele șapte chei ale celor șapte cutii erau încredințate, fiecare, altei persoane Papa, o păstra pe cea de aur. Cufărașul era așezat într-o biserică frumoasă ca o bijuterie, numită Biserica Sfântului Giulgiu. Relicva nu era expusă privirilor credincioșilor decât în împrejurări cu totul deosebite și în cadrul unei ceremonii impunătoare. Atunci Papa trimitea un legat special care să deschidă racla și să-i aducă cheia. Prezența Sfântului Părinte la Torino și importanța evenimentelor care aveau loc, a iscat dorința de a da satisfacție soldaților, populației și regelui de a privi acea prețioasă relicvă. În ciuda nădejdilor pe care guvernul sard le avea, *în petto*, de a obține, din toate părțile recunoașterea neutralității sale, a pus totuși foarte repede, pe picioare, o oaste considerabilă și foarte aspectuoasă. Această oaste a fost adunată în Piața Castelului și, după ce Papa a binecuvântat steagurile, s-a trecut la scoaterea la iveală a relicvei. Regele și mica lui Curte, catolicii din corpul diplomatic, cavalerii din ordinul Annonciada, excelențele, episcopii și cardinalii au fost singurii admiși în odaia unde se pregătea ceremonia. Nu eram, cu toții, nici treizeci, eu, mama și doamna Bubna fiind singurele femei admise și, pe deasupra, și atât de bine așezate, încât nu ne putea scăpa nimic. Cufărul fu adus de către preotul care-l avea în grijă.: După ce fură deschise una după alta, cele șapte cutii, după ce fiecare din cele șapte personaje întindea cheia pe care-o deținea, după ce era descuiată o cutie, se redacta imediat un proces verbal prin care se constata și în care se consemna starea broaștelor. Se proceda ca la o ridicare de sigiliu și nu ca la o ceremonie religioasă; atâta doar că acel cardinal care deschidea sipetele, rostea câte o rugăciune ori de câte ori descuia câte o raclă. Când ajunseră la ultima casetă, care era destul de mare și care strălucea de-ți lua ochii fiindcă era de aur, începură orațiile și

îngenuncherile. Papa se apropie de masa unde doi cardinali depuseseră racla. Toată lumea îngenunchie, apoi urmară o serie de formalități de deschidere. Ar fi fost mai bine ca acea operație să fi avut loc într-un salon, și nu într-o biserică, fiindcă privită de aproape toată acea pantomimă era lipsită de demnitate. În sfârșit, după ce Papa își tot apropie și-și tot retrase mâinile ca și cum s-ar fi temut să nu se ardă, scoase din cutie o bucată mare de pânză, grosolană și murdară. O luă și – însoțit de rege și de cardinali – se îndreptă către balcon, unde o desfășură cât era de mare. Oștile îngenuncheară, la fel și mulțimea care umplea străzile din jur. Toate ferestrele erau doldora de lume. Mi s-a spus că pe pânza aceea soioasă, s-ar fi văzut foarte clar urmele însângerate ale chipului, ale picioarelor și mâinilor, ba chiar și ale rănii din coastă ale lui Hristos. Eu, care mă aflam la fereastra din balconul în care ieșise Papa, vă mărturisesc cinstit că n-am văzut nimic. Papa o expuse, din toate părțile, în fața mulțimii adunate, într-o tăcere profundă. După ce se retrase, mulțimea îngenuncheată se ridică în picioare, aclamând îndelung. Tunul, tobele, strigătele de „Trăiască!", anunțară că ceremonia se sfârșise. Cum numai Papa și legatul numit de el aveau voie să atingă „sfântui giulgiu", se chinuiră o vreme până ce izbutiră să împăturească la loc bucata aceea murdară de pânză, pentru că nimeni nu putea să-i ajute. Prima cutie o dată încuiată, Papa luă cheia, apoi cardinalii așezară prima cutie în cea de a doua, și tot așa mai departe, până la ultima. Între timp, Papa, regele și persoanele invitate, trecură într-o odaie unde fusese pregătită o masă sau mai curând niște gustări, fiindcă nu era vorba de o masă în adevăratul înțeles al cuvântului. Așteptară până ce fu încuiată și ultima broască a cutiei care fu pusă la locul ei, apoi toată lumea se retrase.

Nu-mi aduc aminte dacă Jules de Polignac asistase la acea

ceremonie, dar cam în vremea aceea primise depline puteri de la Monsieur care fusese numit de Ludovic al XVIII-lea locotenent general al regatului. Polignac pretindea că ar fi în măsură să ridice o oaste impunătoare, cu cocardă albă, pe teritoriul sard, dar guvernul italian nici n-a vrut să audă de așa ceva. Obținu – cu mare greutate – îngăduința de a se stabili la frontieră pentru a fi cât mai aproape de relațiile pe care le avea în sud. Se instală la un preot din Bauges. Coresponda aproape zilnic cu tata, povestindu-i toate idioțeniile cu putință.

Informațiile pe care le primi tata, din diverse locuri, îl făcu să tragă concluzia că războiul bătea la ușă. Îl înștiința deci pe Jules de Polignac să fie pregătit și să-și ia toate măsurile necesare. Acesta îi răspunse, în 15 iunie, că era convins că fusese avertizat cu cel puțin zece zile mai înainte de începerea ostilităților și că acea campanie nu putea porni înainte de patru sau cinci săptămâni. Îl ruga deci pe tata să fie liniștit, îi mulțumea pentru solicitudinea sa, îl felicită că fusese atât de bine informat, reproșându-i doar că știrile îi parveniseră mult prea devreme. Același curier mai aducea și o scrisoare din partea preotului la care stătea Jules (căci în Italia oriunde te întorceai dădeai numai de popi), în care acesta îi spunea tatei că Jules se reîntorsese în goană la presbiteriu ca să-și ia calul, că în clipa în care punea piciorul în scară, casa fusese invadată de o companie de soldați francezi, intrați în oraș pe nepusă-masă și că Jules de Polignac fusese făcut prizonier. Abatele era cu atât mai neliniștit cu cât de șaua calului atârna o traistă plină cu scrisori care-l compromiteau atât pe Jules cât și pe toți cei care lucrau cu el. Iată încă o dovadă mai mult decât grăitoare a superficialității lui Polignac, superficialitate însoțită în același timp de o încredere în sine, care întrecea orice limită. Cum la această înfumurare se adăuga și un curaj de om smintit, se năpustise ca orbul, în prăpastie.

Trebuie să mărturisesc însă, că o dată ajuns aici, a privit lucrurile în față, fără nicio slăbiciune și a îndurat consecințele greșelilor sale cu o putere sufletească rar întâlnită. Când am aflat că a fost luat prizonier, am rămas consternați. Felul lui blând de a se comporta, urbanitatea limbajului, îl făceau să fie foarte iubit și prețuit în viața particulară. Am uitat că-l acuzasem întotdeauna de o ambiție fără margini și nu mi-am mai adus aminte decât de omul pe care-l cunoșteam din copilărie așa încât am plâns cu lacrimi amare când am aflat ce i se întâmplase. Era cu neputință de prevăzut cum avea să-i trateze Napoleon pe prizonierii din categoria lui Jules și mai ales pe el, pe care Restaurația îl smulsese din captivitatea regimului Imperial. Tata începu să se agite pentru a căpăta vești despre el; multă vreme nu izbuti să afle nimic. Până la urmă, obținu o declarație de la toți miniștrii aflați la Torino, în care amenințau cu represalii din partea suveranilor lor dacă domnul de Polignac ar fi fost tratat altfel decât ca prizonier de război. Cabinetul sard a fost cel mai recalcitrant, dar până la urmă a acceptat să semneze și el declarația. Din păcate, toate aceste demersuri se dovediră a fi inutile. Mareșalului Suchet îi păsa prea puțin de acel ilustru captiv, așa că-l duse pe

Polignac în fortul Barraux; sfătuindu-l să stea liniștit, se prefăcu a-l fi uitat și-l trată destul de bine. Captivul ceru să fie dus la Paris; mareșalul se făcu că nu-l aude. Nu știu dacă ar mai fi putut prelungi această binevoitoare indiferență; ceea ce știu e că evenimentele se precipitară.

Guvernul piemontez împărtăși, într-o oarecare măsură, soarta lui Polignac, pentru că în clipa în care o companie franceză punea mâna pe Montmelian și-l lua prizonier pe Jules, o alta, străbătând muntele, captură, la Aiguebelle, un frumos regiment piemontez care-și făcea liniștit exercițiile, trăgând cu puștile în niște bile de

lemn. Ceea ce e și mai nostim în toată această afacere, e că același lucru se întâmplase, în același fel și în același loc, la începutul războiului precedent. Uimirea a întrecut orice măsură, la Torino. Imediat a fost numit ministru de război domnul de Saint-Marsan deși slujise și sub regimul francez. Apoi cerură cu insistență ajutorul austriecilor, deși până atunci îl refuzaseră. Dar generalul Bubna îi declară domnului de Valese că acum trebuia să-și poarte povara încăpățânării sale; îl avertizase de multă vreme că ostilitățile erau gata să izbucnească și că negocierile oculte și personale cu guvernul francez, pentru a stabili neutralitatea țării sale, nu vor fi încununate de succes. Acum, îl prevenea, în mod oficial, că dacă francezii puneau mâna pe Mont-Cenis înainte de a pune el, ceea ce părea foarte probabil, își va retrage trupele în Lombardia și va abandona Piemontul. După ce-l amenință astfel pe Vlase, Bubna depuse toate strădaniile să ocupe Mont-Cenisul. Ciudat om și Bubna ăsta! înalt, gras, burdihos, șchiop în urma unei răni, leneș fiindcă n-avea nimic de făcut, își petrecea trei sferturi din zi culcat pe un pat sau pe un maldăr de paie din grajdul lui, fumând tabac de cea mai proastă calitate. Când binevoia să intre într-un salon era – în afară de mirosul de pipă pe care-l emana – omul cel mai plăcut, un povestitor spiritual, fin, caustic, înțelegând și folosind toate subtilitățile limbajului. Când î'1 solicitau afacerile – fie civile, fie militare – nu-și acorda o clipă de odihnă; și același Bubna, care-și petrecuse aproape șase luni – cu unele mici excepții – în poziție orizontală, era în stare să stea șaptezeci și două de ore în șa, fără să pară câtuși de puțin obosit. Îmi mărturisi că exagerase puțin situația și că-și ascunsese planurile, ca să se răzbune pe domnul de Valese, pentru ezitările sale. Cum eram și eu pornită împotriva acelui domn care aproape că întorsese spatele ambasadorului Franței, m-am amuzat copios de renghiul pe care i-l jucase Bubna, lui Valese. Tata,

cu înțelepciunea care-l caracteriza, nu împărtășii veselia mea. Dimpotrivă, îl aproba pe Valese că izbutise să-și cruțe țara de câteva săptămâni de ocupație austriacă. Aproba din toată inima dorința unui stat mic de a încerca să rămână neutru, deși știa că acest lucru va fi o imposibilitate. Cert e că rezistența cabinetului rfegal față de intrarea trupelor austriece pe teritoriul piemontez, spălă – în fața locuitorilor – multe din nedreptățile ce i se reproșau guvernului. Populația ura cânmuirea și-i arăta fățiș că ajunsese să regrete ocupația franceză.

— Francezii, spuneau ei, ne apăsau din greu, dar mâncau ceea ce mâncăm și noi, adică ceea cese găsea, în vreme ce nemții ne apasă și mai rău, și cară la ei acasă tot ce-i mai bun aici!

Oamenii aveau perfectă dreptate, atât în ceea ce privea administrația, cât și comandanții și soldații. Până și potcoavele cailor le aduceau din Austria, numai ca să nu cumpere nimic din țările ocupate; în schimb, cărau la ei acasă tot ce puteau, până și balamalele și clanțele de la uși, din cazărmile pe care trupele le abandonau. Furgoanele care urmau oștile austriece erau demne de văzut, atât prin numărul lor impresionant, cât mai ales prin ceea ce cărau, fiindcă erau pline cu tot ce vrei și ce nu vrei, într-un talmeș-balmeș nemaiîntâlnit. Toate acele convoaie aţâțau la culme mânia poporului italian, victima acelui sistem de spoliere generală.

Vestea luptei de la granița cu Belgia și a bătăliei de la Ligny, dată în 16 *1*, ne-a parvenit cu o mare rapiditate, datorită telegrafului care o adusese la Chambery. Dar trebuia să așteptăm sosirea periodică a curierului pentru a afla ce se întâmplase la Waterloo. După asta, veștile bune începură a veni una după alta, tot atât de repede precum veneau cu trei luni în urmă, cele rele. Ar fi trebuit să ne bucurăm, dar nouă ne sângera inima. Regele Sardiniei, văzând armata piemonteză intrând în Franța, împreună cu armata

austriacă, se și credea un mare cuceritor. Mărinimia lui ținea de la Rhon și până la frontieră. Oftă de câteva ori pentru Lyon, dar se consolă cu gândul că era un „oraș necredincios". Am mai spus că era un om foarte accesibil. Primea pe toată lumea, era vorbăreț, mai ales în acel moment de exaltare. Nu exista popă sau țăran pe care să nu-l oprească și să nu-i vorbească despre planurile sale militare. Fiind duce de Aosta, luase parte, pe vremuri, la campania din valea Barcelonnette și păstrase în sinea lui o mare admirație față de agilitatea și de curajul supușilor săi; acum, voia să cucerească orașul Briancon, prin escaladare, în fruntea „*barbeților*"65 săi, cum le spunea el. Îi dezvălui acest plan generalului Frimont66, care devenise, între timp, comandantul-șef al armatei austriece. Bubna, prezent la această discuție, istorisea scena cu atâta umor încât te tăvăleai de râs, mai ales când vorbea despre uimirea calmă a alsacianului Frimont, care-l privea zadarnic în ochi, încercând să-și dea seama cam ce anume gândea Bubna despre enormitățile debitate de regele sard, căruia trebuia să-i mai și răspundă. Noroc că, între timp, regele se urcă pe scaunul de care se sprijinea, ca să ia cu asalt o cutie cu tutun, așezată pe un dulap. Se lovi, își scrânti mâna și astfel Briançonul fu salvat.

Fizicul acestui rege făcea ca fanfaroanele sale să pară și mai ridicole. În privința urâțeniei semăna foarte bine cu ducele de Angouleme. Doar că era și mai mic, și mai pipernicit; brațele îi erau mai lungi, picioarele mai subțiri, labele picioarelor mai plate, chipul mai schimonosit; în concluzie, semăna leit-poleit cu cel mai urât tip

---

65 Nume dat celor din Vaud, în Piemont.

66 *Jean-Marie Frimont* (1759—1831), general austriac. în .1815 a ocupat orașele Besangon, Lyon și Dijon unde și-a stabilit cartierul general pînă în 1818. A fost agentul Sfintei Alianțe, în Italia.

de maimuță, la care de altfel amândoi aspirau. Suferea cumplit din pricina mâinii care-i fusese pusă prost la loc de un fel de student în medicină, adus din Sardinia. Rossi, unul dintre cei mai destoinici chirurgi din Europa, fusese alungat din pragul castelului, pentru că trecuse sub cârmuirea franceză. Totuși, cum durerea persista, după zece sau douăsprezece zile, Rossi fu chemat, mâna pusă la loc cum trebuie, și regele se simți, în sfârșit ușurat.

Capitolul VI

Lăudăroșeniile regelui și alor săi, oricât de absurde ar fi fost, ne făceau niște mari deservicii. Câteva săptămâni mai târziu, tata izbuti să scape cu obraz curat dintr-una din imbecilitățile debitate de suveranul sard. Ducele de Modena 67venise să-l vadă pe socrul său, prilej pentru a se da o recepție la Curte. Tata se afla lângă un grup unde primul șambelan – de Modena – striga în gura mare că pentru a asigura liniștea și pacea în Europa, era absolut necesar, și de altfel destul de ușor, ca Franța să fie împărțită. Întorcându-se spre el, tata îi spuse pe un ton deosebit de politicos:

— Aș putea îndrăzni să vă rog, domnule duce, să-mi indicați documentele istorice care vă împuternicesc să dispuneți de Franța ca și cum ar fi vorba de ducatul de Modena?

Primul șambelan a rămas foarte descumpănit. Această butadă, care contrasta atât de puternic cu politețea obișnuită a tatei, avu mare cucces la Torino unde pretențiile ducelui de Modena erau detestate. Evenimentele din Belgia opriră marșul armatelor franceze, în Savoia, și lăsară timp austriecilor de a-și reuni, la Chambery, aproape toate forțele pentru a le putea rezista. Ocuparea orașului Grenoble, unde nu fură lăsate decât trupe piemonteze, îi făcu să se mândrească grozav pe acei cuceritori improvizați, și nu știu dacă ciuda și mânia mea nu se datora și gândului că tunurile noastre căzuseră în mâinile acelor nenorociți de „*barbeți*" ai regelui sard. Deși fortul Barraux continua să reziste, ai noștri avură grijă să-

---

[67] *Francisc al IV-lea d'Este* (1779—1846), era fiul lui Ferdinand de Austria (frate cu împărații Iosif al II-lea și Leopold), și al Mariei-Beatrice, singura fiică a lui Hercule al III-lea.

l lase pe Jules de Polignac să evadeze; acesta ajunse la cartierul general al lui Bubna și asistă la atacul de la Grenoble. Asemenea amintiri sunt penibile și nu le istorisesc cu plăcere; țin totuși să relatez două îrttâmplări care – după mine – îi onorează mult mai mult pe vechii noștri căpliații, decât unul din acele succese militare care le sunt atât de familiare, și care dovedesc patriotismul lor. Aliații au fost de acord ca peste tot unde vor găsi guvernarea lui Ludovic al XVIII-lea recunoscută înainte de sosirea lor, ei să nu exercite nicio spoliere. În schimb, toate locurile unde intrau prin capitulare, urmau să fie tratate ca ținuturi cucerite și, ca atare, prădate; și, slavă Domnului, în așa ceva, deveniseră experți. Avangarda, sub ordinele generalului Bubna, se apropia de Lyon. Domnul de Corcelles, comandantul gărzii naționale, se duse la general, și-l rugă să îngăduie orașului să-și pună cocarda austriacă sau cocarda sardă, mă rog, orice, numai cocarda albă, nu. Amicul meu Bubna – care, deși foarte amabil, era șiret ca o vulpe – nu-l repezi pe Corcelles, ci îi spuse că hotărârile decisive nu se luau pe loc; că nu primise niciun fel de instrucțiuni în acest sens, dar că le va cere. Sigur că nu era cu neputință ca familia de Savoia să-și mute capitala regatului la Lyon, în vreme ce Piemontul se putea uni cu Lombardia. Așa că lucrurile trebuiau gândite temeinic. Până atunci, nu trebuia bruscat nimic; îl sfătui deci pe Corcelles să păstreze cocarda tricoloră. Armata austriacă avea să intre în oraș a doua zi dimineață; până atunci aveau destulă vreme să se gândească la problema care-i preocupa. Domnul de Corcelles se reîntoarse la Lyon și dădu fuga să-i spună generalului Suchet68 ce discutase cu

---

68 *Louis-Gabriel Suchet*, *duce de Albufera* (1772—1829). General de brigadă, de divizie, iar după victoria din Spania, din 1811, mareșal al Franței și duce. în timpul Restaurației este făcut pair. Alungat după cele „O sută de

Bubna. Acesta, furios la culme, îl tratã ca pe ultimul dintre oameni, îi spuse cã era un ticãlos, un om de nimic, cã – în ce-l privea – prefera sã vadã întreaga Franțã în mâna nu știu cui decât sã piardã fie și un singur sat. Li spuse cã nu mai voia sã-l vadã în ochi, îi luã comanda gãrzii naționale, trimise dupã Jules de Polignac, dupã Chabrol1 și dupã Sainneville (unul prefect, celãlalt directorul poliției, înainte de cele „O sutã de zile") îi instalã el însuși în funcțiiile lor și nu plecã din oraș decât dupã ce arborã steagul alb. Bubna îl gãsi a doua zi fluturând, spre marea lui dezamãgire, fiindcã nu mai putea nici ocupa, nici prãda orașul, dar nu cutează sã mai zicã nimic. În vremea asta, cam tot la fel se proceda și la Toulon, dar în împrejurãri mai deosebite. Orașul era comandat de generalul Brune69. Garnizoana ținea cu Napoleon, iar orașul îi împãrtãșea sentimentele. Într-o dimineațã, dupã ce se deschiserã porțile, marchizul de Riviere, amiralul Ganteaume și un emigrant bãtrân – contele de Lardenoy, care era reprezentantul regelui la Toulon – însoțiți de un singur jandarm și purtând toți patru cocarda albã, forțarã consemnul, intrarã în galop în oraș și descãlecarã în fața ușii mareșalului Brune, înainte ca acesta – mirat de apariția lor neașteptatã – sã aibã timp sã-și vinã în fire. Dând deci buzna peste el, în cabinet, unde omul tocmai scria ceva, îi spuserã despre ce era vorba. Mareșalul, care-l cunoștea pe de Riviere, îi întinse mâna și-i zise:

— Îți mulțumesc, domnule marchiz, de aceastã dovadã de încredere pe care nu ți-o voi înșela!

---

zile", este reabilitat in 1819.

[69] *Guillaume-Marie-Anne Brune* (1763—1815) ; lucrãtor tipograf, jurnalist, prietenul și protejatul lui Danton. General în armata Italiei., Mareșal, în 1804, este asasinat la Avignon dupã cele „O sutã de zile".

Noii sosiți îi arătară declarația aliaților, el află că o oaste austro-sardă înainta dinspre Nisa și că o flotă engleză se îndrepta spre Toulon. În imposibilitatea de a apăra orașul într-un mod eficace, pentru că toată Franța era invadată, și regele se și afla acum la Paris, dacă mareșalul se încăpățâna să-și păstreze culorile, putea pierde orașul cu tot ce se afla în el și cu tot ce se afla pe mare, adică flota franceză. Aliații n-aveau să cruțe nimic, și se vor grăbi să ajungă în oraș, înainte ca acesta să fie recunoscut ca aparținând regelui.

Acei domni, făcând apel la patriotismul lui, veniseră să-i arate care era situația, jurându-se pe cuvântul lor de onoare că faptele relatate erau absolut exacte.

Mareșalul citi cu atenție hârtiile care-i confirmau cele spuse de cei trei vizitatori, apoi adăugă:

— Într-adevăr, domnilor, nu mai e niciun moment de pierdut. Răspund de garnizoană. Nu știu cum o voi scoate la capăt cu orașul. Prefer să pierim împreună decât să fiu complice la o îneăpățânare inutilă ce-ar face ca portul să fie prădat de englezi!

Îi adună imediat pe toți ofițerii, autoritățile orașului și pe susținătorii cei mai influenți ai partidului bonapartist. Le vorbi cu atâta convingere, încât după câteva ceasuri steagul alb flutura pretutindeni, iar bătrânul Lardenoy fu numit comandantul orașului. Marchizul de Riviere a apreciat enorm loialitatea mareșalului și a fost foarte impresionat de acest lucru. L-a rugat să rămână alături de ei în primele momente de efervescență ale înflăcăratului popor din sudul Franței. Mareșalul Brune ținea însă neapărat să se retragă. Poate că se temea să nu fie acuzat de trădare de către partidul său. Oricare ar fi fost motivul, plecă însoțit de un aghiotant al lui de Riviere; de îndată ce se crezu în afară de orice pericol își luă adio de la aghiotant și dispăru.

Se cunoaște cumplita catastrofă de la Avignon și se știe cum un

popor furios la culme a pedepsit o faptă pe care Istoria ar trebui s-o consemneze în paginile sale. Unii au vrut să dea vina pe drojdia societății, susținând că ea ar fi fost singura vinovată; dar, din păcate, printre actorii acelei tragedii se aflau și oameni pe care partidul regalist i-a protejat și de care justiția nu s-a putut atinge. Aceasta a fost una dintre cele mai urâte pete ale Restaurației.

Purtarea mareșalilor Suchet și Brune mi-a inspirat întotdeauna atâta respect incit nu mi-am putut ascunde gândul că ea n-a fost imitată niciodată de șefii regaliști.

În primele zile ale lui martie, regele Sardiniei a dat ordin să fie alungați toți francezii din statele sale. Rapidele succese ale împăratului i-au impus prea mult pentru a cuteza să pună în practică o asemenea lege; dar de îndată ce spaima lui s-a mai potolit, după înfringerea de la Waterloo, a dat acest ordin și a fost fără milă. Francezi, care locuiau de peste treizeci de ani în Italia, proprietari, femei măritate cu piemontezi, au fost alungați din casele lor de carabinierii regali, conduși la graniță ca niște răufăcători, fără ca măcar să fie în stare să-i învinuiască de ceva. Femeile și copiii veniră plângând în hohote, la ambasadă; la un moment dat, ne-am trezit pur și simplu asaltați. Dar, din păcate, un puteam decât să plângem împreună cu ei și să ne manifestăm indignarea. Tata, făcu în mod oficial, toate reclamațiile cu putință. Colegii săi, din corpul diplomatic, se arătară gata să-l sprijine, arătându-și mâhnirea și dezaprobarea față de acele măsuri crude, dar totul a fost zadarnic. În sfârșit, tata a primit o scrisoare de la Talleyrand prin care era anunțat că guvernul regelui Ludovic al XVIII-lea se constituise. Aflând acest lucru, tata se duse imediat la contele de Valese și-i declară că dacă acele persecuții nedrepte mai continuau împotriva supușilor majestății sale, va cere imediat să plece, că va preveni Curtea franceză de acest lucru și că era sigur că

fapta lui va fi aprobată. Acest demers mai apucă să salveze câțiva nefericiți care izbutiseră să obțină o scurtă amânare, dar majoritatea plecaseră sau fuseseră ruinați de acea manifestare intempestivă a unei răzbunări copilărești împotriva unor ființe nevinovate.

Această faptă puse vârf tuturor celor îndurate în acea țară, din pricina unei cârmuiri absolute și arbitrare. Maladia acelei țări mă copleși în așa măsură, încât aveam impresia că nu mai puteam respira în acel trist Torino. Simțeam o nevoie acută să plec de acolo, cel puțin pentru o vreme. M-am decis să petrec câteva săptămâni la Paris unde de altfel aveam și niște treburi personale. Tata a consimțit cu atât mai ușor la plecarea mea cu cât dorea să aibă unele informații cât mai exacte și nu ca cele pe care le citea în gazete. Scrisorile erau rare și întotdeauna încâlcite. Corespondența mea ar fi fost zilnică și amănunțită; de altfel, nici nu putea avea un observator mai fidel și care să-i fie mai de folos ca mine.

Am mai spus că fratele meu se întâlnise cu ducele de Angouleme, la Barcelona. Locuind acolo, îl însoți la BourgMadame. Ducele de Angouleme îl trimise să-i ducă regelui niște scrisori, de îndată ce acesta se statornici la Paris. Regele îl trimise, la rându-i, la nepotul său, așa că trebui să străbată de două ori armata Loarei, ceea ce n-o făcu chiar fără niciun pericol. Totuși, își îndeplini dubla sa misiune și obținu, drept recompensă, permisiunea de a veni să-și vadă părinții. L-am așteptat să vină și, ' după ce am petrecut câteva zile împreună, eu am plecat la Paris unde urma să sosească și el foarte curând. Am părăsit orașul Torino în 18 august, în ziua de Sfânta Elena, după ce i-am urat cele cuvenite mamei, care era pur și simplu dezolată că o părăseam. A doua zi, trebuia să-l însoțească pe tata la Genova, unde de data asta regina Sardiniei binevoi, în sfârșit, să sosească. Debarca din Sardinia cu o rochie și cu niște maniere care erau foarte departe de eleganta ducesă de Aosta despre care

Piemontul păstrase o cu totul altă amintire. Lumea începu a o detesta și nu știu dacă avea dreptate. N-am mai avut legături directe cu acea țară, și nu-ți poți face o idee justă decât atunci când stai acolo.

M-am oprit câteva zile la Chambery, unde am aflat împrejurările exacte ale trădării trupelor și mai ales ale trădării lui La Bedoyere. Spiritele erau foarte încinse în Sa voia. Vechea nobilime dorea cu ardoare să reintre sub sceptrul familiei de Savoia. Burghezia înstărită sau comercianții, ca și industriașii, voiau să rămână francezi. Țăranii erau gata să strige: „Trăiască regele sard!" de îndată ce preotul le-ar fi poruncit să facă acest lucru. Până atunci, protestele, temerile și sila fuseseră exprimate în șoaptă, toți mulțumindu-se să se deteste, în mod cordial, unii pe alții. Cu puțin înainte de cele „O sută de zile", Monsieur făcu o călătorie în sud; grația și politețea sa îi atrase multe succese. La Chambery, locui la domnul de Boigne pe care-l trată cu multă bunăvoință. A doua zi, înainte de a pleca, ducele de Maille îi dădu domnului de Boigne, din partea prințului, șase Cruci de onoare, să le distribuie celor din oraș. Domnul de Boigne îi alese evident, pe cei mai merituoși, și diplomele fură completate cu numele acelora, fără alte comentarii.

Se părea că în acea călătorie, Monsieur își plătea în acest fel, cheltuielile față de gazdele sale. S-a crezut că dărnicia cu care a împărțit acele Cruci de onoare, în 1814, avea un scop politic. Eu nu cred; adevărul e că acele decorații nu mai aveau niciun preț în ochii prinților noștri, așa că le dădeau în dreapta și-n stingă. Vă puteți da seama cât de mult trebuie să-i fi iritat acest lucru pe cei care-și vărsaseră sângele pentru a obține o astfel de decorație. Din pricină că nu cunoșteau nici țara, nici pe locuitorii ei, prinții din familia de Bourbon jigneau adesea populația, fără să le pese de prejudecățile naționale, ivite în timpul îndelungatei lor absențe. Nu-și dădeau

interesul nici să se informeze, nici să le respecte, convinși că le făcea un hatâr urcându-se pe tronul pe care-l socoteau proprietatea lor. Niciodată n-au putut pricepe că funcția pe care-o îndeplineau le impunea și niște sarcini, niște îndatoriri.

În 25 august, am ajuns la Lyon. Cu ajutorul garnizoanei austriece, s-a celebrat – destul de zgomotos – sărbătoarea Sfântului Ludovic. Orașul era iluminat ca ziua, din pricina focurilor de artificii. Toată lumea ieșise pe stradă, ca să caște gura. Te întrebai ce se întâmplase cu cealaltă mulțime, care odinioară, îl primise cu atâta entuziasm pe Bonaparte. Probabil că era vorba de aceeași masă de oameni pe care o mână de exaltați o mânuiește după cum vrea ea, deși probabil că lumea e întotdeauna de bună-credință. Iată-mă ajunsă la o mărturisire de-a dreptul penibilă. Aș putea să trec peste ea pentru că e vorba de mine și de un sentiment intim; dar am jurat să spun adevărul despre toată lumea, inclusiv despre mine. Ajungând la hotelul „Europa", am cerut gazetele; în clipa în care am citit în ele articolul privitor la condamnarea lui La Bedoyere am simțit o bucurie fără margini, „în sfârșit, mi-am zis, iată pe unul dintre acei trădători ticăloși, pedepsit!" Dar bucuria mi-a trecut imediat; mi-a fost și silă și rușine de mine. Din clipa aceea, datorită remușcărilor și silei față de mine, m-am jurat ca patimile iscate de spiritul de clasă și mai ales de spiritul de răzbunare să nu mai pună niciodată stăpânire pe mine. Aș putea, la rigoare, să încerc să caut o scuză în tot ceea ce aflasem la Chambery despre purtarea lui La Bedoyere, despre tristele rezultate la care dusese trădarea lui, într-o țară sfâșiată și cotropită de un milion de străini; dar nimic nu scuză, în inima unei femei, gândul răzbunării. Am petrecut două zile la Lyon unde se aflau mai multe persoane pe care le cunoșteam bine și care-mi dădură amănunte în legătură cu evenimentele din Paris. În privința rolului pe care-l jucase Fouche, părerile erau împărțite, dar

toată lumea era de acord că intrase în Consiliul lui

Ludovic al XVIII-lea, la cererea lui Monsieur, ațâțat de cei mai exaltați din partidul emigranților. Tot la Lyon am aflat unele fapte privind comportarea mareșalului Suchet, dintre care una care m-a frapat.

Când Monsieur a întreprins acea tristă expediție, în momentul reîntoarcerii împăratului din insula Elba, a fost obligat să părăsească orașul, pe drumul cel mare al Parisului, în vreme ce toată garnizoana și populația se năpustiseră pe drumul spre Grenoble, ca să-i iasă înainte lui Napoleon. Doi jandarmi, singurii din escortă, se prezentară să-l însoțească, mergând călare pe lângă trăsură. A doua zi, au fost denunțați împăratului. El îi chemă la sine și-i avansă. Nu se poate nega că Napoleon nu știa să guverneze.

Șederea mea la Lyon fusese forțată; trebuia să aștept ca drumul să fie liber, sau mai bine-zis, complet ocupat de garnizoanele străine. Mai păstrez și acum pașaportul cu ajutorul căruia am străbătut trista patrie, în acele zile de mare mâhnire. Pașaportul pare curios din pricina nenumăratelor vize și ștampile străine de care este acoperit.

Dacă acele formalități erau penibile, drumurile ofereau un spectacol consolator pentru o inimă franceză, în ciuda amărăciunii mele. Iar acest spectacol era oferit de atitudinea soldaților noștri care se întorceau la vatră. Grupați în pilcuri de câte zece, ’cincisprezece oameni, îmbrăcați în uniforme curate și îngrijite, cu bastonul alb în mână, se întorceau acasă, triști, dar nu distruși, păstrându-și demnitatea conferită de vechile lor victorii.

Lăsasem în urmă o Italie infestată de briganzi apăruți în urma campaniei lui Murat. Primul grup de soldați din armata Loarei, pe care l-am întâlnit, aducându-mi aminte de acei briganzi, mi-a inspirat o oarecare teamă; dar, de îndată ce le-am zărit chipurile, n-

am mai simțit decât emoție și simpatie. Îmi inspirară acel gen de milă pe care un poet l-a numit „milă plină de farmec" și pe care orice om ce nu și-a pierdut cu totul generozitatea, trebuie s-o simtă.

Socot că n-a existat un lucru mai frumos și mai demn de admirație în istoria țării noastre decât felul cum s-au comportat acei soldați, în acea epocă. Franța poate să se mândrească cu ei, căci e într-adevăr un lucru demn de mândrie ca, într-un moment în care mai bine de o sută cincizeci de mii de oameni sunt trimiși la vatră, sunt scoși din armată și lăsați pe drumuri, muritori de foame în propria lor țară, să nu se comită niciun exces, să nu se săvârșească nicio crimă. Drumurile erau la fel de sigure ca și mai înainte; castelele la fel de liniștite; orașele, târgurile și satele îi primiră cu brațele deschise pe toți acei foști oșteni, acum muncitori utili, lucrători inteligenți, cronicari interesanți. Cred că această nobilă conduită a foștilor ostași din armata Loarei, a fost și va fi unică de-a lungul secolelor. Eram inamica soldaților lui Napoleon. I-am socotit trădători timp de trei luni de zile, dar mi-a fost de ajuns o singură zi ca să mă mândresc cu glorioșii mei compatrioți.

Capitolul VII

Parcă pentru a mă face să simt și mai cumplit groaza sentimentului de neiertat pe care-l avusesem față de La Bedoyere, am găsit tot Parisul impresionat de ultimele lui clipe.

Când, în 1791, contele și contesa de Chastellux o urmaseră pe doamna Victoria, la Roma, doi din cei cinci copii ai lor (Henri și Georgine), crescuți de bunica lor, în pustietatea unui mic castel pe care-l avea în Normandia 1, rămăseseră în Franța. După ce bătrâna muri, Georgine plecă în Italia, după părinții ei cu care se întoarse foarte curând, la Paris. Fata nu și-a mai putut învinge niciodată extrema timiditate datorată singurătății în care crescuse până la optsprezece ani. În Normandia, îl cunoscuse pe Charles de La Bedoyere, căci pământurile lor, aflate în același canton, se învecinau. Mica lui vecină i-a inspirat tânărului, încă din copilărie, un sentiment pe care fata îl împărtășea și ea. Crescând, Georgine deveni deosebit de frumoasă, așa că tânărul de la Bedoyere se înamoră pătimaș, de ea. Henri de Chastellux, cu care fusese coleg la colegiu, încurajă acest sentiment. Familia

1 Doamna de Boigne amintește de castelul du Thil-en-F&ret din l'Eure. Contesa-văduvă de Chastellux, născută în 1725 era fiica lui George Jubert, marchiz de Thil. Henri (născut în 1786) și Victoire-Georgine (născută în 1790) rămaseră până în martie 1793 la castelul Roussillon, din Bourgogne. Acest domeniu, îiind confiscat o dată cu cel din Chastellux, ei au fost primiți de sora bunicii lor, marchiza de Tournelle-Chastellux. Într-o scrisoare din 21 martie 1795, contesa de Chastellux îi scrie din Roma, marchizei de Osmond: „N-am alte noutăți de la copii decât că în septembrie se aflau la Autun și că mătușa mea fusese închisă în temnița din Mâcon…" Contesa-

văduvă de Chastellux a fost și ea arestată, la Rouen, adusă la Paris, la Luxemburg, apoi eliberată (în septembrie sau octombrie 1794), după care s-a reîntors la Thil unde a murit în 31 mai 1798. Marchiza de la Tournelle murise și ea în 18 aprilie 1797.

Henri de Chastellux și sora sa Georgine s-au întâlnit cu părinții lor, în Italia, la sfârșitul anului 1803. Contele și contesa de Chastellux s-au reîntors în Franța și s-au stabilit la castelul du Thil, la începutul anului 1811. Căsătoria domnișoarei Georgine de Chastellux cu contele de La Bedoyere a avut loc în noiembrie 1813.

Contele de Chastellux a murit în 7 aprilie 1814, iar soția sa, în 14 noiembrie 1816 (n. Ed.fr.).

La Bedoyere, la nădejdea de a-și lega fiul de locul natal, văzu cu ochi buni această căsătorie; familia Chastellux fu și ea de acord, așa că – cu puțin timp înainte de Restaurație – cei doi tineri se căsătoriră.

Charles de La Bedoyere era dator vândut, îi plăceau jocul de cărți, femeile și mai ales războiul. Altfel, era băiat de treabă, vesel, spiritual, loial, cinstit, generos; însurându-se, făgădui să renunțe la toate slăbiciunile sale, fiind convins că va izbuti. Cu toate metehnele lui, Georgine îl adora. De câte ori bărbatul ei călca pe alături, nu numai că nu avea curajul să deschidă gura și să-i spună ce merita, dar îi era teamă să nu cumva să se dea de gol și să arate că aflase, încât puteai trăi luni întregi alături de ea, fără să știi nici ce simte, nici ce gândește. Cred, fără exagerare, că era persoana cea mai modestă și mai retrasă în ea însăși pe care am cunoscut-o vreodată.

După reîntoarcerea lui Bonaparte, Georgine a rămas foarte dezamăgită, văzând ce rol jucase bărbatul ei. Deși abia se ridicase din pat după naștere, s-a dus la părinții ei și, când La Bedoyere a sosit, făcând parte din suita împăratului, ea n-a vrut pentru nimic în lume, să-l vadă. Evenimentele precipitându-se, Georgine s-a

împăcat cu bărbatul ei de îndată ce l-a văzut deznădăjduit și prigonit; a încercat să-și vândă tot ce avea pentru a face rost de bani și a-l ajuta să fugă. După ce-ar fi izbutit să se salveze, urma să se ducă și ea după el. Bănuiesc că pentru a aduce la îndeplinire acest plan a venit el la Paris, unde a fost prins și arestat.

Auzind ce i se întâmplase bărbatului ei, într-o clipă această femeie, de o timiditate rar întâlnită, s-a preschimbat într-o tigroaică. Lăsând la o parte orice jenă, a început să facă vizite, să bată pe la diverse uși, să roage, să implore, chiar să deranjeze; a făcut apel la familia ei să intervină și s-o ajute; dar nimeni n-a vrut să-și pună obrazul pentru un om ca La Bedoyere. Deși lipsită de orice ajutor, n-a abandonat cauza celui pe care-l iubea; a bătut din nou pe la toate ușile, le-a forțat pe cele care nu voiau să se deschidă, a ajuns până la ducesa de Angouleme pe care însă n-a putut-o înduioșa, s-a dus pretutindeni și s-a zbătut cu curajul unei leoaice.

După ce-a văzut că nu mai are cui se adresa, a recurs la doamna de Krtidener. Această ultimă vizită, oferindu-i o rază de nădejde, biata femeie, purtându-și pruncul nou-născut, în brațe, a dat fuga la locul unde era închis bărbatul ei, pentru a-i da și lui vestea cea bună. A găsit piața din fața temniței, plină de lume; o trăsură, înconjurată de ostași, s-a oprit în fața clădirii, iar în ea s-a urcat un om. Deodată s-a auzit un țipăt înfricoșător: Georgine își recunoscuse bărbatul. Scena e foarte greu de descris. Femeia a scăpat copilul din brațe și năpustindu-se către trăsură, și-a pierdut cunoștința. Charles abia a avut timp s-o prindă în brațe, s-o sărute cu dragoste și s-o încredințeze unui slujitor fidel care, între timp, luase și copilul de jos; profitând de leșinul soției sale, închise repede portieratrăsurii și făcu semn soldaților să pornească. În ultimele clipe, a dat dovadă de același curaj de care dăduse adesea și pe câmpul de luptă. Doamna de La Bedoyere fu readusă acasă. Începând din acea clipă, a

redevenit timida de mai înainte. A refuzat, vreme îndelungată, să-și revadă familia, al cărui crud stoicism nu i l-a iertat niciodată.

Au trecut douăzeci de ani de când s-au petrecut aceste lucruri pe care le scriu acum, dar tristețea n-a părăsit-o pe Georgine nici măcar o singură clipă.

Am mai spus cu ce calmă încetineală avea obiceiul să călătorească fratele ei, Henri. Nu știu unde se afla când s-a întâmplat acea cumplită catastrofă. Dar absența lui, îngăduindu-i Georginei să creadă că el ar fi ajutat-o în acele clipe înfricoșătoare, dacă s-ar fi aflat la Paris, ea și-a revărsat asupră-i toată dragostea care nu-i fusese absorbită de fiul și de durerea ei. Abia la căsătoria fratelui ei cu domnișoara de Duras (prilej cu care Henri și-a luat numele de ducele de Rauzan) a consimțit Georgine să-și revadă familia. A dus tot timpul o viață dintre cele mai retrase și mai austere.

Par iată că mi-am amintit că am pomenit mai înainte numele doamnei de Krudener70; deși n-am cunoscut-o decât mult mai târziu, profit de ocazie ca să vorbesc despre ea acum. Am cunoscut-o prin intermediul doamnei Recamier. Era o femeie de vreo cincizeci de ani care, în tinerețe trebuie să fi fost extrem de frumoasă. Acum era slabă și palidă; chipul său purta urma unor pasiuni puternice. Ochii, deși adânciți în orbite, erau foarte frumoși, iar privirea, deosebit de expresivă. Avea acea voce sonoră, dulce,

---

[70] *Juliana de Wietenglioff,* născută la Riga în 1764, s-a măritat în 1783 cu baronul de Krudener, diplomat, pe care l-a urmat acolo unde fusese numit ambasador. După o viață destul de frământată și de aventuroasă (pe care a avut grijă să și-o istorisească într-un roman autobiografic), devenind văduvă, și-a însușit ideile lui Swedenborg. Cîțiva ani a exercitat o puternică influență asupra țarului Alexandru I și ar fi contribuit — zice-se — la pactul Sfintei Alianțe. Apoi a căzut în dizgrație și a plecat în Crimeea unde a și murit, în 1824 (n.ed.fr.).

flexibilă, timbrată, care constituie unul dintre cele mai mari farmece ale femeilor din nord. Părul cărunt, lins, pieptănat simplu, cu cărare la mijloc, strălucea de curățenie. Rochia neagră, fără nicio podoabă, nu excludea ideea unei oarecare cochetării. Locuia într-un foarte mare și frumos apartament, într-un palat din strada Saint-Honore. Oglinzile, decorațiunile interioare, ornamentele de toate felurile, mobilele, totul era acoperit cu pânză cenușie; până și pendulele erau îmbrăcate în huse cenușii nelăsând să se vadă decât cadranul. Grădina se întindea până în Champs-Elysees; prin această-grădină, țarul Alexandru, care locuia la Elysees-Bourbon, venea la doamna de Krudener, la orice oră din zi și din noapte.

Sosirea noastră întrerupsese un fel de lecție pe care o făcea cu patru sau cinci persoane deodată. După politețurile de rigoare, pe care ni le-a adresat cu multă ușurință și conform uzanțelor din lumea mare, ea și-a continuat lecția. Vorbea despre credință. Expresia ochilor și sunetul vocii sale se schimbaseră. M-a uluit bogăția imaginilor, ușurința cu care vorbea, eleganța improvizației sale. După un ceas și jumătate, încetă să mai vorbească, ochii i se închiseră și păru cuprinsă de un soi de sfârșeală. Adepții ei mă avertizară că ăsta era semnalul retragerii. Lecția fusese destul de interesantă. Totuși, eram sigură că n-aș mai fi avut răbdarea necesară să mai asist și la a doua. Cum mai avea și alte zile de primire, mi-am ales o alta, ca să-mi las cartea de vizită la ușa acelei cucoane. Dar spre marea mea surpriză, am fost poftită înăuntru. Era singură.

— Vă așteptam, mi-a spus ea; „vocea", îmi anunțase vizita dumneavoastră…

Se lăsă o tăcere pe care n-am îndrăznit s-o tulbur, neștiind ce ton să adopt. Apoi, ea îmi spuse că „vocea" o prevenise că va avea în „liga prefețelor", o urmașă pe care o va instrui și care era sortită să

fie mult mai apropiată de divinitate, decât ea. Că „vocea" o anunțase că cea predestinată, avea să fie o femeie din lumea mare, dar pură și cinstită. Că ea, doamna de Krudener, o va întâlni în momentul în care se aștepta mai puțin. Visele sale – pe care cică nu cuteza să le numească viziuni, căci vai! ea n-avea puterea de „a vedea" – i-o înfățișaseră pe acea femeie semănând leit-poleit, cu mine. M-am apărat cu strășnicie de „gloria" pe care voia să mi-o pună pe umeri. Încercă să mă convingă, crezând că găsise în mine măcar un discipol, dacă nu un urmaș, și mă imploră să vin s-o văd. În cursul acelei dimineți în care mă obligă să-i țin companie câteva ceasuri, mi-a povestit cum a ajuns la Paris.

În mai 1815, se îndrepta spre sudul Italiei unde o aștepta fiul ei. Între Bologna și Sienna, simți brusc o senzație de rău care o avertiză că se îndepărtase de drumul pe care-l avea de făcut. După ce se frământase o noapte întreagă, neștiind ce să facă, a doua zi se întoarse îndărăt. Senzația aceea ciudată de rău, o părăsi brusc și se simți din nou foarte bine. Își continuă drumul până la Modena dar, după câteva leghe făcute pe drumul spre Torino, se simți din nou rău. Îndreptându-se către Milan, răul încetă brusc.

Sosind în acest oraș, ea află că un văr, prietenul ei din copilărie, aghiotantul țarului Alexandru, se îmbolnăvise grav, în Germania, iată deci motivul pentru care se simțea rău. Trecu în Tirol, iar de acolo se îndreptă spre Heidelberg, unde se găseau suveranii armatelor aliate. Vărul ei, bolnav, se afla în alt oraș. Se informă de numele orașului și, a doua zi dimineață, plecă fără să se vadă cu nimeni. Dar abia părăsi orașul Heidelberg. Că iar simți acea senzație de rău, de astă dată mai puternică și mai sfâșietoare ca niciodată. Se opri, se întoarse din drum și porni îndărăt spre Heidelberg. Imediat se liniști; apoi își dădu seama că vărul ei mai mult ca sigur că se afla în acel oraș. Îmi povesti apoi cum ajunsese să-l cunoască și să se

împrietenească cu țarul Alexandru.

Sunt sigură că citind aceste rânduri, veți spune că e vorba de o nebună sau de o intrigantă. În ce mă privește, fiind o fire echilibrată și prea puțin dispusă să iau de bune „extazurile" unor astfel de ființe bizare, n-am dat doi bani pe gogoșile pe care mi le turnase; m-am dus din ce în ce mai rar la ea și analizând-o, cu atenție, mi-am dat seama că era cu mult mai puțin seducătoare decât părea la prima vedere.

M-am gândit de multe ori că Talleyrand, fiind certat cu țarul Alexandru și nemaitrăgând nădejde să-și recapete influența asupra lui, apelase probabil la doamna de

Krudener, exereitându-și această influență prin intermediul ei. Ceea ce e sigur, e că contesa de Krudener a adus servicii însemnate Franței, în timpul acelei triste epoci din 1815; căci, atunci când își petrecea orele rugându-se împreună cu țarul pentru ca norul ce urma să întunece steaua Franței să se îndepărteze, când îi cerea să folosească în acest scop, puterea lui de concentrare, când îl asigura că „vocea", îi va îndeplini dorința, puteai fi sigur că la conferința de a doua zi – dacă cine știe ce mare putere propunea vreun articol dezastruos pentru Franța – țarul, îmboldit de doamna de Krudener, venea în ajutorul nostru, ne sprijinea ca să se convingă că „Gerul" îi îndeplinise dorința, fără să-i treacă o clipă prin minte că era reprezentantul uneia dintre cele mai mari puteri terestre și că Cerul n-avea niciun amestec în treaba asta.

Încercând să intervină pentru La Bedoyere, dar nemaiputând face nimic, doamna de Krudener, îi scrise soției dezolate a acestuia că – după ce va petrece câteva ceasuri în purgatoriu, în urma rugăciunilor țarului, soțul ei va trece direct în rai; că avea satisfacția de a o putea asigura de acest lucru, convinsă că o asemenea veste îi va ușura mult durerea. Am aflat mai apoi de mânia împinsă până la

furie, a Georginei, după ce citise acea scrisoare.

Îmi amintesc, de asemenea, de o scenă destul de nostimă care a avut loc, într-una din zile, la această doamnă, scenă la care am fost și eu martoră. Ne adunasem într-o dimineață, la ea, șapte sau opt persoane. Doamna de Krudener ne vorbea, pe un ton plin de admirație, despre virtuțile excepționale ale țarului, lăudându-i mai ales curajul cu care renunțase la legăturile sale intime cu doamna Narâșkina, sacrificându-și, pe altarul datoriei, cele mai scumpe sentimente ale sale și o legătură ce dura de șaisprezece ani.

— Vai! strigă Elzear de Sabran (cu o mutră de neimitat), vai, uneori renunți mult mai ușor în astfel de ocazii la o legătură de șaisprezece ani, decât la una de șaisprezece zile!

Am izbucnit cu toții în râs, în cap cu doamna de Kriidener; dar imediat, făcând-o pe serioasa, se retrase în celălalt capăt al odăii, ca pentru a se reculege.

Indiferent care va fi fost motivul care a determinat-o pe doamna de Krudener să procedeze astfel, știu că a jucat un rol important în politica țării noastre; căci după ce a protejat Franța, în cursul negocierilor pentru pace, s-a dovedit a fi fost adevărata promotoare a Sfintei Alianțe. L-a însoțit pe țar în faimoasa tabără de la Vertus și declarația pe care suveranii au semnat-o în acel loc – numită de atunci pactul Sfintei Alianțe – a fost redactată de Bergasse – un alt „iluminat" – sub ochii și în fața ei. Rușii și toți cei din jurul țarului au fost foarte contrariați de situația ridicolă la care se expunea împăratul lor, atașându-se de doamna de Krudener. Contele de Nesselrode chiar mi-a reproșat, destul de vehement, că mă dusesem în vizită la acea intrigantă, cum îi spunea el.

Printre cei mai înflăcărați adepți ai săi, părea să se numere și Benjamin Constant. Spun „părea" pentru că mi-a fost întotdeauna cu neputință să descopăr adevăratele motive care l-au determinat pe

Constant să se apropie de ea. Doamna de Krudener îl obliga să postească, să se roage, și-l copleșea cu restricțiile în așa hal, încât sănătatea începu a i se șubrezi, arătând groaznic. La remarca pe care cuteză s-o facă, doamna de Krudener îi răspunse că nu-i strica să sufere fiindcă avea destule de ispășit, dar că vremea izbăvirii sale se apropia. Nu știu dacă Benjamin Constant ținea neapărat să se împace cu „vocea" aceea misterioasă, sau dacă nu cumva voia să se împace cu împăratul, fiindcă în acea epocă situația lui în Franța era atât de precară, încât îl bătea gândufl să se expatrieze.

Se pare că doamna Reeamier, în exilul ei, dăduse peste Fântâna Tinereții. Căci se reîntorsese din Italia, în 1814, aproape la fel de frumoasă și mult mai plăcută decât în prima sa tinerețe. Benjamin Constant era prieten cu ea de mulți ani, dar acum se îndrăgosti dintr-odată, nebunește, de dânsa. Am mai spus că nutrise întotdeauna o fărî-mă de simpatie și multă recunoștință față de toți bărbații care se îndrăgosteau de ea. Îl ascultă deci și pe Benjamin, îl plânse și fu la fel de mâhnită ca și el, că nu-i putea împărtăși sentimentele atât de elocvent exprimate.

În momentul reîntoarcerii lui Napoleon, Benjamin Constant se afla în apogeul acestei frenezii. Doamna Recamier se simți stânjenită de această dragoste, cu atât mai mult cu cât se temea de noi persecuții. Benjamin, mult prea entuziasmat pentru a mai ține seama de sentimentele femeii pe care o iubea, se apucă și scrise un pamflet plin de vervă și de talent împotriva împăratului, în care îl anunța că-l va urî veșnic. Pamfletul a fost tipărit în *Monitorul* din 19 martie. În cursul aceleiași nopți, Ludovic al XVIII-lea părăsi, pe furiș, Parisul.

Când bietul Benjamin'află această veste, groaza puse într-o clipă stăpânire pe inima lui, care se pare că nu era plasată tot atât de sus ca și spiritul. Speriat, dădu fuga la poștă: dar acolo nici cai, nici

trăsuri, nici diligențe; deci niciun mijloc cu care să poată pleca din Paris. Disperat, se duse să se ascundă într-un loc unde nădăjduia că nu va fi găsit. Vă puteți da seama de spaima lui când, a doua zi dimineață, veniră să-l caute din partea lui Fouche. Se lăsă condus, mai mult mort decât viu. Fouche îl primi foarte politicos și-i spuse că împăratul voia, să-l vadă imediat.

Faptul i se păru ciudat. Totuși se simți ceva mai liniștit. Sosi la Tuileries, unde toate ușile i se deschiseră.

Împăratul îl întâmpină cu o înfățișare dintre cele mai blajine, îl pofti să se așeze, apoi începu să discute cu el, asigurându-l că pusese întotdeauna foarte mult preț pe critică. În timpul lungilor nopți de veghe din insula Elba se gândise îndelung la situația sa și la nevoile epocii. Sigur că oamenii cer instituții liberale. Greșeala comisă în timpul guvernării sale constase în faptul că neglijase publiciștii, ca domnul Constant. Imperiul avea nevoie de o Constituție, iar el făcea apel la inteligența domnului Constant, rugându-l s-o redacteze. Benjamin, trecând într-o jumătate de ceas, de la spaima temniței, la bucuria de a fi chemat s-o facă pe înțeleptul Solon și de a-și vedea astfel împlinit visul său de o viață, aproape că se simți rău din pricina emoției. Spaima și vanitatea încă se mai băteau cap în cap, în inima lui; noroc că până la urmă, învinse vanitatea. Fu copleșit de admirație față de marele împărat care-i făcuse, în sfârșit, dreptate; astfel, autorul articolului din *Monitorul* din 19, era în 22 martie, consilier de Stat și predicatorul oficial al lui Bonaparte.

Se prezentă, puțin rușinat, la doamna Recamier; ea nu era femeia care să-i facă reproșuri. Ba poate că s-a simțit ușurată de a o fi scutit de răspunderea care ar fi apăsat asupra ei dacă Benjamin ar fi fost persecutat pentru niște opinii mai mult de moment, decât din convingere. Partidele însă fură mai puțin caritabile. Liberalii nu-i-

iertară lui Benjamin elogiile față de Bourboni și Legitimitate, imperialii nu-l cruțară pentru sarcasmele sale la adresa lui Bonaparte, regaliștii îl luară în tărbacă pentru pamfletele din 19 și 21 martie și pentru rolul pe care l-a jucat la sfârșitul celor „O sută de zile", când s-a dus să solicite suveranilor străini orice alt stăpân în afară de Ludovic al XVIII-lea.

Toate aceste fapte, l-au făcut să fie disprețuit de toată lumea; atunci s-a simțit dezolat. În această dispoziție sufletească, a căzut în mâinile doamnei de Krudener. S-a mai dus să caute consolare și lângă doamna Recamier, care l-a tratat cu blândețe și bunătate. Dar cum femeia bănuia neplăcerea cu care Benjamin își aducea aminte de articolul pe care-l scrisese, inspirat de pasiunea pe care o simțise pentru ea, acest lucru puse capăt marei sale pasiuni pentru doamna Recamier.

N-am mai cunoscut niciodată pe nimeni care să se priceapă – așa cum se pricepea această doamnă – să participe la toate necazurile prietenilor ei și să le scuze slăbiciunile omenești, fără să se necăjească, ori să se supere. Nu ținea niciodată de rău un bărbat vanitos pentru că fusese inconsecvent, nici pe unul fricos, pentru că săvârșise un act de lașitate, după cum nu putea ține de rău un gutos, fiindcă avusese o criză de gută, sau un șchiop, fiindcă nu putea păși drept. Infirmitățile morale îi inspirau tot atâta milă, dacă nu chiar mai multă, decât cele fizice. Ea le îngrijea, cu o mână atât de ușoară și de dibace, încât și-a atras întotdeauna calda recunoștință a tuturor acelor nefericiți.

Câteva săptămâni mai târziu, lui Benjamin Constant îi veni ideea să-i trimită lui Ludovic al XVIII-lea o scrisoare explicativă, privind comportarea sa; dar treaba era foarte dificilă. Minat de această idee, îi făcu o vizită doamnei Recamier și stătu îndelung de vorbă cu ea, despre acest lucru. A doua zi, cum femeia avea casa plină de

musafiri, îl întrebă în șoaptă:

— Ei, ce-ai făcut? Ai trimis scrisoarea?

— Da.

— Și ești mulțumit?

— Atât de mulțumit, încât aproape că m-am convins pe mine însumi de cele spuse în scrisoare!

Numai că regele n-a fost tot atât de ușor de convins ca și Benjamin Constant. Cred – deși nu sunt sigură – că acea scrisoare a apărut și în jurnale. Numai partidul regalist putea fi atât de mărginit încât să țină la distanță un om atât de talentat. După câteva luni, Benjamin Constant devenise uunl din șefii opoziției.

Exigențele străinilor, în 1815.

— Dispozițiile țarului Alexandru la începutul campaniei.

— Răspunsul frumos pe care-l dă generalul Pozzo, lui Bernadotte. Purtarea ducelui de Wellington și a generalului Pozzo.

— Mirarea țarului Alexandru.

— Șederea regelui și a prinților, în Belgia.

— Abnegația unui soldat.

— Politețea prințului de Talleyrand.

— Ducele de Wellington devalizează muzeul.

— Salonul ducesei de Duras.

— Moartea lui Hombert de la Tour du Pin.

— Camera zisă „de negăsit".

— Demisia domnului de Talleyrand.

— Tatăl meu este numit ambasador la Londra.

— Ducele de Richelieu.

— Revelația doctorului Marshall.

— Vizita la ducele de Richelieu.

— Primirea nepoliticoasă pe care ne-o face.

— Scuzele sale.

Capitolul VIII

Dar să revin la sosirea mea la Paris. Oricât de dispusă aș fi fost să mă bucur, laolaltă cu ceilalți, de reîntoarcerea regelui, această bucurie îmi era otrăvită de prezența trupelor străine în țară; căci atitudinea lor era mult mai ostilă decât fusese cu un an în urmă. Învingătorii lui Napoleon voiseră să se arate generoși; aliați cu Ludovic al XVIII-lea în 1815, își sporiseră exigențele aproape până la insultă.

Puterea și prosperitatea Franței îi surprinseseră și le știr nise invidia. Ei o crezuseră epuizată de lungile războaie pe care le avusese. Șicând colo, o văzură, cu mirare, ivindu-se – după atâtea necazuri și nenorociri – atât de frumoasă și încă atât de puternică incit, la Congresul de la Viena, domnul de Talleyrand își îngăduise să joace un rol principal. Și cabinetele și popoarele voiseră să profite, în egală măsură, atunci când li se ivise perspectiva unei noi cruciade împotriva noastră. Dar ura lor fusese oarbă căci, dacă, pe de o parte, țineau morțiș, să îngenunehe Franța, pe de alta, voiau să întărească Restaurația. Or, umilințele din acea epocă imprimară noului guvern un fel de deprimare din care nu și-a mai revenit și care a și constituit unul dintre motivele căderii sale. Națiunea n-a putut ierta niciodată familiei regale suferințele impuse de cei pe care ea i-a numit „aliați". Dacă i-ar fi numit „dușmani", ranchiuna poate că n-ar fi fost atât de puternică. Acel sentiment, perfect scuzabil, poate că era, într-o oarecare măsură, puțin nedrept. Sigur că nici lui Ludovic al XVIII-lea nu-i făcea plăcere să vadă tunurile prusacilor îndreptate către palatul Tuileries. Apariția mantalelor albe ale ofițerilor austrieci, închizând intrarea în Piața Carrousel, în timp ce soldații lor despuiau de ornamente Arcul de Triumf, sigur

că nu-i surâdea nici lui. După cum nu cred că-i făcea plăcere să-i vadă pe străini intrând până și în apartamentele sale și luându-i tablourile care-i împodobeau Palatul. Era însă silit să suporte aceste tâlhării, să strângă din dinți și să tacă. Pe de altă parte, numai datorită fermității sale s-a putut păstra intact podul lena pe care Bliicher voia să-l arunce în aer, ca și coloana din Piața Vendome pe care aliații voiau s-o doboare și să și-o împartă între ei. Această din urmă cerere a sa s-a bucurat și de sprijinul țarului Alexandru. Acest suveran generos, în ciuda antipatiei sale față de familia regală și a făgăduielii, făcută la începutul campaniei, cum că n-o va ajuta în niciun fel să se urce pe tron, s-a folosit totuși de influența pe care o avea acea coaliție, pentru a mai modera sacrificiile pe care toți acei străini voiau să ni le impună.

N-am izbutit niciodată să aflu care fusese planul său după bătătlia de la Waterloo. Poate că nu avusese niciunul și plutea în acel vag ale cărui inconveniente le arătase Pozzo, într-un mod atât de hazliu, prințului regal al Suediei71, în 1813. Deși mă văd obligată să mă întorc înapoi, trebuie totuși să amintesc despre acea împrejurare.

În timpul campaniei din Saxa, Pozzo și sir Charles Stewart fuseseră trimiși – în calitate de comisari, unul rus, celălalt englez – la oastea suedeză. Aliații se temeau întruna de trecerea lui Bernadotte de partea lui Napoleon. Până la urmă, acesta se hotărî să-și vadă de

---

71 *Jean-Bapliste-Jules Bernadotte* (1764—1844). Sergent în marină, în 1789, colonel în 1792, general de divizie în 1793, ambasador la Viena, apoi ministru de război în 1799, mareșal al Franței în 1804. Dizgrațiat de Napoleon, este desemnat drept prinț moștenitor al Suediei, în 1810, pentru ca în 1814 să devină regele Suediei. Prin căsătoria sa cu Desiree-Clary, era cumnat cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

treabă, așa că luă parte la bătălia de la Leipzig. Deruta armatei franceze fu completă. Imediat după asta, spiritul gascon a lui Bernadotte, luând-o razna, se gândi că n-ar strica să încerce a pune mâna pe tronul Franței. Așa că deschise discuția cu Pozzo, în legătură cu acest lucru. Neeutezând să i-o spună de-a dreptul, începu printr-o lungă teorie care duse la concluzia că tronul trebuia să aparțină celui mai demn, și că Franța să fie lăsată să-și aleagă singură regele.

— Vă mulțumesc, monseniore! strigase Pozzo.

— De ce, generale?

— Pentru că sunt sigur că mă vor alege pe mine!

— Pe dumneata?

— Sigur; fiindcă mă socot cel mai demn. Cum poate cineva dovedi contrariul? Ucigându-mă? Se vor prezenta alții…

— Eu zic să fim serioși, cu acel „cel mai demn", al dumneavoastră! Cel mai demn să ocupe un tron este – pentru pacea lumii – cel care are cele mai multe drepturi…

Bernadotte n-a cutezat să împingă discuția prea departe, dar nu l-a iertat niciodată pe Pozzo.

Sub o altă formă, acesta i-a dat aceeași lecție și țarului, în 1815. Aflând despre victoria de la Waterloo, țarul Alexandru îi porunci generalului Pozzo, care se afla alături de ducele de Wellington, să se opună marșului armatei și să încerce să câștige timp, neîngăduindu-le englezilor să intre în Franța înainte ca ostile austriece, ruse și prusiene să fi pus piciorul pe pământul acestei țări. Țarul voia ca Ludovic al XVIII-lea să aștepte în Belgia hotărârea ce avea să-i pecetluiască soarta. Primind acea depeșă, Pozzo se simți cumplit de încurcat. Cunoștea aversiunea țarului față de Bourboni. Această aversiune sporise de când Alexandru descoperise un proiect de alianță între Franța, Anglia și Austria, pus la cale în timpul

Congresului de la Viena, de către Talleyrand, total ostil Rusiei. Copia după acest proiect, uitată în cabinetul regelui, fusese trimisă de către domnul de Caulaincourt, țarului, în timpul celor o „O sută de zile". La început, Alexandru nu-i dăduse prea mare importanță, crezând că era o invenție a lui Napoleon pentru a-l rupe de aliați; dar o a doua copie după acest proiect fiind găsită în hârtiile luate domnului de Reinhard, țarul nu mai avu niciun dubiu, și această descoperire, adăugându-se tuturor celorlalte nemulțumiri din anii precedenți, îl făcură să nu mai încline către Ludovic al XVIII-lea. Manifestându-și pe față sila față de negociatorii trimiși de rege, de la Paris, era dificil de prevăzut ce avea să iasă din toată povestea asta.

Pozzo nu era rus sadea și dorea să rămână în Franța, pe care o găsea pe gustul lui, condusă de un suveran care-i era deosebit de obligat. Șovăi o vreme, apoi se duse la ducele de Wellington:

— Vin să-ți încredințez un lucru care-mi dă o oarecare bătaie de cap, îi spuse el; iată depeșa pe care am primit-o, iată și răspunsul pe care trebuie să-l dai!

Îi citi – ceea ce-i poruncise țarul să facă – ducelui de Wellington care persistă în a avansa imediat spre Paris și a-l lua și pe Ludovic al XVIII-lea cu el.

— Vrei, spuse el, să te menții pe poziție, în ciuda obiecțiunilor pe care sânt obligat să le ridic?

Ducele îi întinse mâna.

Contează pe mine! Conferința s-a desfășurat într-adevăr exact așa cum mi-ai raportat!

— Atunci, reluă Pozzo, nu mai e niciun moment de pierdut! Trebuie acționat în consecință.

E lesne de înțeles că nimeni nu află nimic. În jurul regelui se țesuseră o sumedenie de mici intrigi. Domnul de Talleyrand se

bosumflă; el avea un alt plan, dar al cărui scop principal era să se țină cât mai departe de țar. Încă nu știa că Alexandru pusese mâna pe hârtiile lui Reinhard, dar se temea tot timpul ca nu cumva să scape cuiva, ceva; Pozzo nu avea destulă încredere în el pentru a-i istorisi exact cum stăteau lucrurile. Ducele îl hotărî să i se alăture regelui care, la râneful său, consimți să renunțe la domnul de Blacas[72]. Sosiră la Paris cât putură de repede și regele fu bombardat în palatul Tuileries, conform expresiilor pitorești ale lui Pozzo, când ne istorisi această ispravă.

O dată treaba făcută, Pozzo se aruncă într-o caleașcă și merse nebunește ca să-i iasă înainte țarului. Acesta urma să facă un popas la Bondy; Pozzo goni mai-mai să-și frângă gâtu'1 și-l ajunse pe țar la câteva leghe de Bondy; îi spuse gâfâind, că Parisul fusese ocupat și că palatul Elysee era gata să-l primească. Țarul îl luă în trăsura sa. Pozzo îi descrise – cu multă însuflețire – bătălia de la Waterloo, dădu o importanță deosebită manevrelor lui Blucher, zugrăvi intrarea în Franța, cordialitatea primirii, imposibilitatea de a se mai opri când nu mai întâlnise în cale nicio piedică și, în sfârșit, hotărârea pe care o luase ducele, de a ocupa Parisul. Țarul îl asculta cu interes.

— Acum, spuse el, trebuie să luăm o hotărâre în legătură cu situația politică. Unde l-ai lăsat pe rege?

— La Tuileries, măria-ta, unde a fost primit cu brațele deschise!

---

[72] *Ducele de Blacas d'Aulps* (1771—1839), căpitan pc vremea Revoluției. Mai tîrziu a plecat în Provence unde a slujit în armată pînă la Restaurație. în 1814 devine ministru al Casei Regale și secretar de Stat. ki 1815 este numit ambasador la Nea- pole unde negociază căsătoria ducelui de Berry. L-a urmat pe Carol al X-lea în exil și a murit la Goritz. Cei doi fii ai săi au dat dovadă de același devotament față de ramura vîrstnică a familiei de Orleans.

— Cum, Ludovic al XVIII-lea e la Paris? Se pare că Domnul a voit astfel! Mă rog, ce s-a întâmplat, s-a întâmplat, n-are rost să mai vorbim despre asta! La urma urmei, poate e chiar mai bine!

Vă dați seama cât de ușurat s-a simțit ambasadorul în fața acelei resemnări. Cu toate că avea o încredere deplină în loialitatea ducelui de Wellington, Pozzo era foarte tulburat de felul cum privea țarul evenimentele; căci, tot atât de autocrat pe cât era de liberal, nu ezita să-și trimită slujitorii în fundul Siberiei, ori de câte ori aceștia nu-și făceau datoria.

Țarul își continuă drumul și veni să tragă, pentru noapte, la Elysee. Nu le păstră ranchiună decât lui Talleyrand și lui Metternich; austriacul izbutise să triumfe; francezul, în schimb, își dădu duhul la puțină vreme după asta.

În timpul celor „O sută de zile", unchiul meu, Edouard Dillon*73*, îl însoți pe rege în Belgia. El îmi istorisi toate necazurile prin care trecuseră la plecare, în timpul călătoriei, precum și al șederii lor în străinătate. Monsieur și fiul său – ducele de Berry – nu se prea bucuraseră, prin noroaiele din Artois, de cine știe ce considerație, cu toate că în discreția lor, emigranții nu mai conteneau să-i laude. Familia regală fusese tratată, la Betliune, cu o indiferență și cu o asprime, neașteptate; cu toate astea, mulți dintre membrii ei izbutiseră să treacă granița. Veniseră pe cheltuiala lor, la Gând, ca să-i alcătuiască o gardă regelui, care le acceptă serviciile cu aceeași nepăsare ca și la Tuileries.

---

[73] *Edouard Dillon* (1751 ?—1839), conte și general francez. Pajul lui Ludovic al XVI-lea, a ajuns mai tîrziu colonel în regimentul Dillon cu care a luptat în America. A emigrat în armata prinților, apoi a intrat în serviciul Angliei. Locotenent general în 1814, ambasador la Dresda și la Florența, ajunge primul șambelan al lui Carol al X-lea.

Domnul de Bartillat, ofițer de gardă, mi-a spus că fusese la Gând și că, la un moment dat, compania pe care o comanda devenise foarte mare; că deși fusese alcătuită pe cheltuiala oamenilor minați de zelul lor față de rege, nici el, nici ei nu auziseră niciodată niciun cuvânt de mulțumire din partea acestuia, ba mai mult decât atât, se îndoia chiar dacă-i și observase. Probabil că regii se tem să nu se compromită în ochii celor care țin cu ei, dacă le făgăduiesc să-i răsplătească și dacă emigrația se prelungește.

Oare să mai vorbesc despre acea oaste a lui Alost, comandată de ducele de Berry, condusă într-un mod atât de deplorabil în clipa în care a început bătălia de la Wateri-oo? Ducele de Wellington a explicat, fără menajamente și în mod public, greșeala prințului de Berry căruia i-a reproșat, fără jenă, distrugerea unui pod.

Ducele de Berry a încercat să se scuze, invooând rapoartele greșite care au făcut să se creadă că bătălia fusese pierdută.

— Un motiv în plus, monseniore, i-a răspuns ducele; când tu încerci să-ți salvezi pielea, nu trebuie să-i împiedici pe bravii ostași, care au luptat alături de tine, să se retragă în mod onorabil!

Acum aș vrea să vorbesc puțin despre abnegația fără margini a unui soldat. Edouard Dillon primise ca sarcină, din partea regelui, după bătălia de la Waterloo, să dea ajutor răniților francezi aflați în spitalele din Bruxelles. La un moment dat, ajunse în dreptul unui pat unde, unui subofițer din garda imperială, tocmai i se tăiase un braț. Drept răspuns la ofertele pe care i le făcu unchiul meu, acesta îi aruncă în față brațul însângerat pe care tocmai i-i amputaseră.

— Du-te și spune celui care te-a trimis, că mai am încă un braț pe care-l voi pune tot în slujba împăratului!

Prima mea grijă, sosind la Paris, a fost să-i fac o vizită domnului de Talleyrand. Fusesem rugată de tatăl meu să-i explic, în amănunt, situația penibilă în care se aflau francezii din Piemont. M-am achitat

destul de prost de această treabă; nu m-am simțit niciodată bine în prezența domnului de Talleyrand. M-a primit totuși extrem de politicos și, când i-am spus că, la sfârșitul lunii, aveam să vin după răspunsul său, fiindcă urma să plec la Torino, el m-a sfătuit să nu mă grăbesc să-mi fac bagajele; de unde am tras concluzia că era vorba ca tata să fie trimis în altă parte, dar n-am mai cutezat să-l întreb unde.

Am fost întotdeauna extrem de timidă față de oamenii cu funcții înalte și nu i-am putut suporta decât atunci când aveam certitudinea că nu trebuia să le cer nimic. Atâta vreme cât tata avea o slujbă, mă aflam într-o "stare de dependență pe care o suportam extrem de greu față de acești oameni, cu toată bunăvoința pe care mi-o arătau.

Eroul nostru, ducele de Wellington, deveni executorul spolierilor impuse de aliați. Sub pretextul că englezii nu cereau nimic, i se păru că săvârșește un act demn de laudă, să smulgă tablourile de pe pereții muzeelor noastre. Nu e vorba de o figură de stil: faptul s-a petrecut aievea. A fost văzut, cocoțat pe o scară și dând jos, cu mâinile lui, tablourile. În ziua în care aliații au luat caii de bronz de deasupra Arcului Carousel, el și-a petrecut dimineața, cocoțat pe monumentul aflat peste drum de ferestrele regelui, supraveghind atent acea treabă. Seara, a luat parte la o mică serbare dată de doamna de Duras, în cinstea regelui Prusiei. Nu ne-am mai putut ascunde indignarea; el ne luă peste picior și făcu o mulțime de glume nesărate, deși n-avea niciun drept să se poarte astfel. Indignarea noastră era legitimă și – în orice caz – mai îndreptățită decât conduita sa. Străinii ne fuseseră prezentați ca aliați; noi îi primisem ca aliați; dar ei se purtau ca niște barbari. Conduita ducelui îi îndemnă pe toți cei în subordine, să devină obraznici. Simt cum îmi clocotește și acum sângele în vine, numai când aud vorbindu-se de un oarecare animal, pe nume Mackenzie, intendent

sau, cum i se spunea în engleză, plătitor al trupelor. Se vorbea cu multă seriozitate și tristețe, de dificultatea prin care trecea Franța, de a achita imensele datorii impuse de străini.

— Fleacuri! spuse Mackenzie, râzând cu hohote, faci puțin scandal și să vezi ce repede se aranjează lucrurile. Vin de la Strasbourg; m-am nimerit acolo chiar în ziua în care generalul prusac adunase o sumă despre care toți ziceau că ar fi enormă. Ei bine, toată lumea mânca liniștită, fără să se sinchisească de nimic!

Dacă aș fi putut, l-aș fi ucis cu privirea.

Ducele de Duras, primul gentilom al Camerei, era angajat cu anul (dintre toate posturile de la Curte, acesta era singurul care nu ținea doar un trimestru); doamna de Duras locuia la Tuileries. Fiind foarte bună prietenă cu ea, de mulți ani, și neavând unde sta în acel moment, locuiam la ea. Situația ei o obliga ca – din când în când – să primească o mulțime de lume; zilnic însă, în salonul ei, nu întâlneai decât câțiva obișnuiți ai casei. Se discuta foarte liber și în mod cât se poate de rezonabil. Probabil că discuțiile noastre de atunci, astăzi ne-ar mira. Dacă le-am auzi, ni s-ar părea extravagante, deși erau destul de cuminți și de la locul lor, pentru acea vreme.

Doamna de Duras era foarte liberă în expresii. Ea admitca toate opiniile și nu le socotea deloc dăunătoare partidului regalist. Era mai ales adepta acelor idei generoase care nu-i compromiteau poziția de mare doamnă de care se bucura, cu atât mai mult cu cât o așteptase de atâta vreme.

Nu se putea totuși consola cu excluderea domnului de Chateaubriand, după reîntoarcerea din Gând. După ce lusese ministru de interne al regelui fugar, nu putea pricepe de ce acum – când regele își recăpătase tronul – Ludovic al XVIII-lea nu-i mai confirmase numirea. Expresiile sale, prin care-și exprima dezaprobarea, deși aveau un anumit lustru, erau totuși foarte

grăitoare. Fiica sa, prințesa de Talmont, nu împărtășea modestia mamei sale. Înflăcărarea îi era mare, dar fiind atât de tînără și de frumoasă, exaltarea ei era plină de grație. Se măritase la cincisprezece ani, în 1813, cu singurul moștenitor al familiei de La Tremouille. Adrien de Montmoreney spunea că asta era una dintre acele „nunți istorice" și că atunci când va fi însărcinată, faptul va constitui un eveniment național. N-a mai constituit, pentru că domnul de Talmont a murit în 1815 fără să lase urmași; în ziua înmormântării, ducele de Duras a strigat:

— E groaznic să fii văduvă la șaptesprezece ani, când ești condamnată să nu te mai poți mărita decât cu un prinț suveran!

Prințesa de Talmont n-a prea ținut seamă de această obligație, spre necazul tatălui, ba chiar și al mamei sale.

Dacă moartea ducelui de Talmont n-a îndurerat pe nimeni, în schimb, grupul nostru a fost profund afectat de nenorocirea întâmplată familiei de La Tour du Pin. Hornbert de La Tour du Pin-Gouvernet tocmai împlinise douăzeci și doi de ani. Era un băiat bun, destul de distins, deși chipul său frumos și răsfățul părinților îl făcuseră să fie cam îngâmfat. În acele vremuri tulburi, când – care mai de care – se înrola în armată, Hornbert fusese numit imediat ofițer, și mareșalul-duce de Bellune îl luase aghiotant. Nu se poate nega că acest favor nu fusese luat peste picior de către camarazii mai vechi care își cuceriseră fiecare grad, cu sabia în mână. Hombert avu o discuție, cam neplăcută, cu unul dintre aceștia; tânărul discută pe un ton cam de sus, celălalt fu cam bădăran. Totuși, după ce mai reflectă, Hombert începu a-i da dreptate. A doua zi dimineață, intră în odaia tatălui său și-i povesti exact ce se întâmplase; atâta doar că în loc să spună că el era eroul principal, zise că era vorba de Donatien de Sesmaisons, unul dintre camarazii săi. Adăugă apoi că colegul său. Îl rugase să-l întrebe pe tatăl lui

cum trebuia să procedeze într-o astfel de împrejurare. Domnul de La Tour du Pin, după ce-l ascultă cu atenție, îi răspunse:

— Pe legea mea, astea sunt lucruri în care n-ai nevoie de sfatul nimănui!

— Deci, dumneata tată, crezi că ar trebui să-l provoace la duel?

— Nu e musai, dar dacă Donatien ține neapărat n-ar fi rău, mai ales că totul s-ar putea termina cu o strângere de mână. Dar, din păcate, tânărul e nou în armată, pe când căpitanul a făcut războiul; știi și tu ce invidie există între ofițerii vechi și cei noi. Totuși, dacă aș fi în locul lui Donatien, eu m-aș bate!

Hombert părăsi odaia tatălui său ca să-i scrie căpitanului un bilet, prin care-l provoca la duel. Răspunsul nu se lăsă deloc așteptat. Cei doi ofițeri își dădură întâlnire la prânz, în pădurea Boulogne.

Înainte ca ai săi să se așeze la masă, Hombert îi anunță pe tatăl său că Donatien îl rugase să-i fie martor. Vizibil tulburat, Hombert o copleși pe mama sa cu îmbrățișările, rugând-o să-i umple, cu mâna ei, ceașca de ceai. Ea i-o umplu, râzând de pretențiile sale. Sora sa, CVale, avea obiceiul de a glumi pe seama lui, despre importanța pe care o dădea unei bucle de păr ce-i cădea pe irunte.

— Ei bine, Cecile, ca să-ți dovedesc că nu ăsta-i lucrul la care țin cel mai mult pe lume, așa cum pretinzi tu, uite, renunț la ea și ți-o dăruiesc!

Cecile se apropie de el cu o foarfecă în mână, prefăcându-se că vrea să-i taie bucla. Apoi îl sărută pe frunte.

— Du-te, scumpul meu Hombert, mi-ar veni tot atât de greu cât și ție, să-ți tai acea frumoasă buclă!

Hombert se ridică, o strânse la piept, apoi se îndepărtă pentru a-și ascunde tulburarea. Doamna de La Tour du Pin, crezând că fiul ei era tulburat din pricină că urma să fie martor la un duel, îl ajută să-și ascundă agitația. Hombert plecă; Cecile, găsind în coșulețul ei de

lucru bucla fratelui său, strigă:

— Ah, mamă, află că Hombert renunță la infatuare, dar uite cu ce sacrificiu! Adevărul e că sunt foarte supărată!

Mama și fiica schimbară câteva regrete între ele, dar fără să fie alarmate. Domnul de La Tour du Pin, neliniștit în privința lui Donatien, se duse să se plimbe pe Champs-Elysees. Dar nu după mult, îl întâlni chiar pe Donatien a cărui privire îngrozită se părea că-i prevestea o nenorocire. Vai! El fusese martorul și nu fiul său! Hombert primise un glonte drept în mijlocul frunții, chiar în locul acoperit mai înainte de acea frumoasă buclă, ce devenise acum o relicvă atât de prețioasă. Băiatul murise imediat. Domnul de La Tour du Pin își condamnase singur fiul, în dimineața acelei zile. Primul aghiotant al mareșalului, om cu greutate, vrusese să aplaneze acea afacere, pe teren. Dar Hombert nu acceptase. Și când te gândești că motivele discuției erau atât de neînsemnate, încât împăcarea era lucrul cel mai ușor de făcut, chiar împotriva voinței lui; dar, din nenorocire, tocmai atunci tânărul trânti o vorbă nelalocul ei, spunând că adversarul său i se păruse cam smintit, dovadă că ținea cu orice preț să renunțe la duel. Auzind că-l face smintit, adversarul strigă:

— Cum? M-ai făcut smintit?

Hombert ridică din umeri. După două minute, era mort. Domnul de La Tour du Pin nu și-a mai revenit niciodată după acea groaznică lovitură. Ba, după câte se șoptea, se pare chiar că se cam scrântise la cap. Nu vreau să mai descriu disperarea acelei familii deznădăjduite. I-am împărtășit durerea și, salonul doamnei de Duras, cu care această familie se afla în relații foarte strânse, a fost vreme îndelungată, cernit.

Alegerile din 1815 au fost de esență pur regalistă; nobilimea a votat, aproape în întregime, pentru monarhie. Era unica șansă e

care-o avea, după patruzeci de ani, să-și recapete oarecum superioritatea, în Franța. Dacă s-ar fi arătat calmă, rezonabilă, generoasă, luminată, ocupată de afacerile țării și apărând libertatea, într-un cuvânt, dacă ar fi jucat rolul pe care se cuvenea să-l joace aristocrația unui guvern reprezentativ, în acel moment în care devenise atotputernică, sigur că tronul ar fi găsit un sprijin real în influența pe care ea ar fi putut s-o exercite. Dar această Cameră, pe care la început regele a calificat-o „de negăsit", s-a arătat nebună, exagerată, ignorantă, pătimașă, reacționară, dominată de interese de castă. Am văzut-o cerând, sau mai bine-zis urlând răzbunare, și aplaudând scenele sângeroase din sud. Gentilomii au izbutit să fie detestați cu acest prilej, iar după zece ani, și-au desăvârșit opera de desconsiderare, după rușinoasa discuție privind despăgubirea emigranților.

Deputații, sosind la putere, încă nu ajunseseră la acea exagerare la care au ajuns mai târziu. Totuși Fouche, 's-a prăbușit în fața inamiciției lor, încă înainte de deschiderea sesiunii. Deputații și-au manifestat profunda lor silă și față de Talleyrand. Poate că Talleyrand ar fi încercat să-i înfrunte dacă ar fi fost susținut de Curte. Dar Mbnsieur îi îngăduia ducelui de Fitzjames să spună în gura mare:

— Ei bine, monseniore, urâtul ăla șchiop, va dansa de-acum încolo, cum o să-i cântăm noi!

Monsieur aproba printr-un surâs acel limbaj împotrivă unui om care, în decurs de douăsprezece luni, îi așezase pe Bourboni de două ori pe tron.

Pe de altă parte, lui Ludovic al XVIII-lea treburile Statului i se păreau cumplit de apăsătoare și resimțiea din ce în ce mai mult sacrificiul pe care-l făcuse, îndepărtându-l pe Blacas. Colac peste pupăză, țarul Alexandru, din protector zelos al lui Talleyrand – cum

fusese în 1814 – devenise dușmanul lui de moarte. Așa că până la urmă, domnul de Talleyrand, cedând în fața tuturor acestor piedici, și-a dat demisia ce i-a fost acceptată cu o grabă la care nu s-ar fi așteptat pentru nimic în lume.

În aceeași seară, m-am dus la el; s-a apropiat de mine și mi-a spus, că ultimul act pe care mai apucase să-l semneze, fusese numirea tatălui meu ca ambasador la Londra.

. Într-adevăr numirea – deși contrasemnată de Riche – li eu – fusese făcută de Talleyrand. O ceruse regelui încă din 1814, dar Monsieur îi făgăduise contelui de la Châtre, primul său gentilom, să-i păstreze acest post și, cum regele se plictisea de moarte când îl vedea, prefera să aibă un ambasador prost la Londra, decât un slujitor incomod la Tuileries, așa că până la urmă fu de acord să plece și să scape de el. În ciuda imenselor avantaje de care se bucura domnul de La Châtre, numit pair, duce, prim-gentilom al camerei regale, cu o pensie mai mult decât consistentă, în Camera pairilor, și cu o alta pe lista civilă, se supără cumplit că fusese rechemat de la Londra.

O dată cu numirea, tata primi, din partea ducelui de Richelieu și o scrisoare prin care era chemat la Paris. El nu voia totuși să părăsească orașul Torino înainte ca soarta compatrioților noștri să fi fost definitiv rezolvată.

Așa că această treabă l-a mai reținut câteva săptămâni, perioadă în care eu a trebuit să duc unele tratative extrem de neplăcute cu domnul de Richelieu. Încă din prima seară pe care am petrecut-o la doamna de Duras, am văzut intrând în salon un om înalt, cu o figură frumoasă; pletele sale cărunte contrastau cu un chip încă tânăr. Avea vederea slabă și clipea din ochi, cu o grimasă ce nu-l făcea chiar din cale-afară de agreabil. Purta cizme, era îmbrăcat destul de prost însă cu oarecare afectare; dar chiar și în acel costum

de duzină, își păstrase aerul de mare senior. Se aruncă pe o sofa, vorbi tare, cu un glas nemulțumit și strident. Un ușor accent, câteva locuțiuni și unele formulări străine, mă convinserăcă nu era francez. Și totuși atât limbajul, cât mai ales sentimentele pe care și le exprima, mă făcură să resping această idee. Am observat că era prieten cu toți prietenii mei. Mă pierdeam în tot felul de presupuneri în legătură cu acel necunoscut: era ducele de Richelieu care se înapoiase în Franța, după ce plecasem eu.

Impresia pe care mi-a făcut-o această primă întâlnire nu s-a schimbat niciodată. Comportarea sa mi s-a părut întotdeauna dezagreabilă și nepoliticoasă. Caracterul lui frumos și nobil, înclinarea sa înnăscută către afacerile de Stat, patriotismul lui înflăcărat, toate astea țineau mai mult de stimă decât de simatie.

Doctorul Marshall – despre care mi se pare că am * mai vorbit – sosi într-o dimineață, la mine acasă, ca să-mi aducă o scrisoare. Era destinată lui Fouche, pe atunci în Belgia, și conținea, zicea el, nu numai amănunte despre o intrigă ce se urzea împotriva guvernului regelui, ci și cifrul ce slujea acelei corespondențe. Nu voia să încredințeze un lucru atât de important decât tatălui meu, iar în absența lui, mie. Era urmărit, și dacă s-ar fi apropiat de Tuileries sau de vreun ministru, avea motive să se teamă. Cu toată lipsa de succes a descoperirii sale (pentru care sunt convinsă că era foarte bine plătit), voia totuși să-i facă acest serviciu regelui, cu atât mai mult cu cât cunoștea atașamentul pe care îl avea prințul regent, față de el. L-am îmboldit zadarnic să se adreseze ducelui de Duras; ca și prima oară, m-a refuzat categoric.

— Scrisoarea, mi-a spus el, e sigilată în așa fel, încât cere o dibăcie cu totul deosebită pentru a putea fi deschisă. Te rog, fă cu ea ce crezi de cuviință, voi veni s-o iau înapoi, mâine dimineață!

Și ieși, lăsându-mi-o pe masă. M-am simțit foarte încurcată cu

acea bombă pe care mi-o pusese în mână. Parcă o văd și acum în fața ochilor. Era destul de groasă și fără plic, așa că se vedea limpede că cuprindea mai multe pagini. Avea o pecete făcută din miez de pâine albă pe care erau trasate cu penița trei litere j, în felul următor:

Cunoșteam importanța pe care tata o dăduse odinioară documentelor procurate de Marshall. N-aveam cui solicita un sfat într-o asemenea situație care, înainte de orice, cerea să respect secretul. După o matură chibzuință, m-am hotărât: m-am dus la Tuileries și l-am rugat pe ducele de Duras să vină să vorbească cu mine; el coborî din Palat și se urcă în trăsura mea. I-am povestit ce se întâmplase și i-am dat scrisoarea să i-o înmâneze regelui.

Dar Ludovic al XVIII-lea era la plimbare și nu se întorcea înainte de câteva ceasuri. Lui Duras îi veni ideea să i-o ducă ducelui de Richelieu. Am fost de acord. Ducele de Richelieu ne primi mai mult decât rece și ne spuse că n-avea pe nimeni în biroul său care să aibă obiceiul și nici talentul de a deschide scrisori. M-am înfuriat. I-am răspuns că un astfel de talent se găsea cu atât mai puțin în odaia mea, că eu îmi făcusem datoria, și că socoteam că încredințasem documentul în mâinile unor oameni competenți. O dată sarcina îndeplinită, i-am spus celui care a venit a doua zi după scrisoare, că aceasta rămăsese la ministrul regelui. Domnul de Richelieu vru să mi-o dea înapoi, dar eu am refuzat s-o iau și ne-am despărțit destul de nemulțumiți, unul de celălalt. După două ceasuri, domnul de Herbouville (directorul poștei în acea vreme), îmi aduse acea scrisoare, cu mii de mulțumiri; fusese deschisă și toată lumea își dăduse seama de importanța ei. Domnul Decazes, ministrul poliției, veni de două ori, în seara aceea, să mă vadă. A doua zi dimineață, camerista mea, intrânid în odaie, îmi spuse că domnul de Herbouville aștepta să mă trezesc; voia să-mi spună că informațiile

primite în ajun îi stârnise dorința de a intra în legătură directă cu omul care leprocurase. Domnul Decazes mă rugă să depun toate diligentele, în acest sens. Marshall sosi la ora anunțată; i-am adus imediat la cunoștință mesajul lui Decazes. După ce făcu o serie de mofturi, sfârșiprin a accepta și indică un loc unde ar putea fi întâlnit „din întâmplare". Cred că, luându-și toate aceste precauții, voia să ceară un preț cât mai pipărat pentru informațiile sale. Nu l-am mai revăzut niciodată, dar știu că a fost multă vreme în slujba poliției noastre. Avea un chip superb, vorbea deosebit de frumos și avea un aer de *gentleman.* Îmi amintesc de o trăsătură de caracter care mă izbise: mă anunțase că pecetea va fi examinată cu multă atenție de persoana care urma să primească scrisoarea. După ce i-am înapoiat-o, mi-a atras atenția că codița unuia din cele trei jeuri, trasate pe pecetea din miez de pâine, fusese atinsă când deschiseseră scrisoarea.

— Va trebui, mi-a spus el, să recurg la mijloace maxime.

L-am întrebat care erau acele mijloace.

— Voi duce scrisoarea ziua în amiaza mare, o voi înmâna lângă o fereastră și nu voi slăbi persoana din ochi, vorbindu-i întruna, până ce va rupe sigiliul. Ea nu va cuteza să-l examineze prea atent în timp ce eu o voi ține astfel sub observație. Treaba asta mi-a reușit întotdeauna!

Mărturisirea unei astfel de experiențe, mi-a făcut pielea ca de găină, iar posomorala din ajun, a ducelui de Richelieu, mi s-a părut un fleac pe lângă cinismul acelui om. E adevărat totuși că intrigile ce se țeseau în juru-i, într-un fel îl scuzau; dar, pe de altă parte, se făcuse spion atât dintr-un exces de zel, cât și din interese personale.

Domnul de Richelieu nutrea pentru astfel de acțiuni ura și repulsia caracteristice oricărui om cinstit. Rupt de societate, el nu putea aprecia firea oamenilor. De altfel, mi-a făcut nedreptatea de a

mă așeza în categoria femeilor care umblă cu vicleșuguri. M-am simțit cumplit de jignită și m-am ținut cât mai departe de el. La rândul lui, a fost informat cine eram și s-a supărat de nedreptatea pe care mi-o făcuse dar era prea timid și nu avea curajul să se explice cu franchețe față de mine. Așa că relațiile dintre noi au suferit întotdeauna din pricina acestui început prost. Deși ne întâlneam zilnic, nu ne adresam niciun cuvânt. 7

Comportarea urâcioasă a ducelui de Richelieu i-a adus adesea o droaie de dușmani politici recrutați dintre persoanele care n-au1 obiceiul să treacă cu vederea un astfel de cusur și care se pare că erau mult mai puțin rezonabile ca mine.

Capitolul IX

Domnul de Talleyrand era lăudat că se retrăsese ca să nu semneze crudul tratat impus Franței. Fapt e că s-a prăpădit din pricina necazurilor despre care am mai vorbit, care s-au tot strâns până l-au dat gata. Domnul de Richelieu i-a luat locul, la masa tratativelor, și oricât de dure au fost condițiile pe care am fost obligați să le acceptăm, poate că ar fi fost și mai dure dacă ar fi fost vorba de un alt ministru. Imediat după numirea domnului de Richelieu, țarul s-a declarat sus și tare, „campion ai Franței". La plecare, a împărțit o serie de cadouri unora dintre diplomați, iar ducelui de Richelieu i-a trimis o veche hartă a Franței, de care se slujiseră la conferință și pe care erau trasate numeroasele pretenții teritoriale ridicate de aliați. De hartă, era prins un bilet scris de mâna lui în care țarul spunea că încrederea pe care i-o inspirase domnul de Richelieu fusese singurul lucru care evitase acele enorme sacrificii ce urmau a fi impuse patriei sale. Acel cadou, adăugase țarul, i se părea singurul demn de nobilul caracter al celui care – fără îndoială – îl va aprecia la justa lui valoare. Un asemenea dar a cinstit, în egală măsură, și pe suveranul care a avut o asemenea idee, și pe ministrul care i-a inspirat-o.

În ciuda acestui succes – despre care ducele de Richelieu n-a bătut toba, fiindcă nu era un astfel de om, și despre care nu s-a aflat decât mult mai târziu – inima ducelui sângera cumplit din pricina acelui tratat. Sunetul glasului său, când l-a citit în plină Cameră, gestul cu care a aruncat hârtia pe masa de la tribună, după ce și-a îndeplinit acea penibilă datorie, au rămas în istorie și au început a reconcilia toate spiritele care până atunci fuseseră dezbinate și care-l socotiseră pe duce un mare viclean, deși nimic nu era mai nedrept

ca această învinuire: ducele de Richelieu era francez, francez până în măduva oaselor, și nu un emigrant. Era – ca să mă exprim mai clar – un liberal și un patriot. În timpul primului său ministeriat, a întâmpinat inconvenientul de a nu prea cunoaște persoanele și, pentru un ministru cu greutate, acest lucru e tot atât de important ca și afacerile politice. Această necunoaștere l-a făcut să accepte fără nicio dificultate, un coleg propus de Monsieur. E vorba de domnul Vaublanc*74*, care n-a întârziat să dea dovadă de o prostie atât de plină de ridicol, încât i-ar fi făcut pe toți să se tăvălească de râs dacă n-ar mai fi fost cât de cât strunit și ajutat de prinții ce făceau parte din Cameră. Adevărul e că toate absurdităţile erau molipsitoare, în acele împrejurări. Domnul de Vaublanc încercă – chiar de la început – să urzească intrigi împotriva ducelui de Richelieu; dar ele fură dejucate de încrederea pe care străinii o aveau în acest om integru.

Cam în acea epocă, Monsieur i-a dăruit lui Vaublanc un bidiviu mare, alb ca neaua. Așa cum stătea în șa, în grădina ministerului de interne, parcă ar fi fost însăși statuia lui Ilenric al IV-lea; după el, nimeni nu era în stare să meargă călare mai bine decât domnia sa. Dacă pretențiile lui s-ar fi oprit aici, ar fi fost bine; dar pretindea același lucru în tot ce făcea, exagerând în așa hal lucrurile și manifestând – în prostia lui – o necuviință de necrezut.

Deși nu-mi prea face cinste – chiar în talmeș-balmeșul pe care-l scriu – nu-mi pot refuza plăcerea de a nu aminti de o glumă care a

---

74 *Vincent-Marie Vienot, conte de Vaublanc* (1756'—1845), deputat în Adunarea legislativă (unul dintre organismele din 13 vendemiar), membru în Consiliul celor Cinci-Sute, proscris în 18 l'ructidor. Reîntors în țară după 18 brumar, a fost prefect, baron și conte al Imperiului. în 1814, ajunge prefect al Marsiliei, iar în 1815, ministru de interne. Deputat al ultra-regaliștilor, după 1830 s-a retras din viața publică.

avut întotdeauna darul să mă facă să râd, ori de câte ori mi-am adus aminte de ea. În anul acela, boii – în loc să fie grași, erau mici și slabi; cineva a remarcat acest: lucru, în fața doamnei de Puisieux r

— Cred și eu, a zis ea, bietele animale au avut prea mult de suferit din pricina tâmpeniilor debitate de nepotul lor 1, Vaublanc!

Aceeași doamnă de Puisieux, văzându-l pe domnul de Bonnay de o paloare excesivă, gata să dea pe gât un pahar cu sirop roșu de migdale, îl opri, strigându-i:

— Ah, nefericitul! Se pregătește să-și bea sângele!

Dacă am fi trăit într-o epocă mai puțin fecundă în mari evenimente, cuvintele doamnei de Puisieux ar fi fă/cut tot atâta vâlvă cât și cele ale doamnei de Cornuel7576.

În sfârșit, tatăl meu isprăvi, de bine de rău, afacerea privitoare la francezii care locuiau în Piemont, așa că remise – completând tratatul de la Paris – restul Savoiei, regelui Sardiniei. Regele Ludovic al XVIII-lea putea fi tot atât de încântat, la Tuileries, cum ar fi fost dacă s-ar fi aflat la Torino. Ambasadorul său nu-i împărtășea câtuși de puțin încântarea și acest ultim act pe care-l mai semnă, în calitate de trimis al Franței, în Italia, îi cășună, atâta neplăcere încât refuză, chiar cu oarecare silă, Marele Cordon care-i fusese oferit cu prilejul acelei restituiri. Adevărul e că tata trăsese nădejde – pentru tot ceea ce făcuse – la ordinul Saint-Esprit, și dacă prejudecățile pe care le avusese în tinerețe, îl mai făceau să dorească și acum acel atât de râvnit ordin francez, pe de altă parte, nutrea un dispreț fățiș

---

[75] Joc de cuvinte : *veau* — oare se pronunță *vo,* înseamnă vițel ; deci, tradus ad literam, *vaublanc* ar însemna vițel alb.

[76] *Doamna Cornuel, născută Anne-Marie Bigot* (1605—1644), fiica unui intendent al ducelui de Guise ; a avut ambiția să aibă un salon cu care să-l concureze pe cel al doamnei de Ram- bouillet.

pentru orice fel de decorație străină.

Sosind la Paris, ducele de Richelieu îl copleși cu dovezile sale de încredere. Pregătirile pe care trebuia să le facă pentru a se duce la Londra, îl reținură vreme mai îndelungată în capitală, având mâhnirea de a fi chemat să ia parte la procesul mareșalului Ney. Nu vreau să intru în amănuntele acelei deplorabile afaceri, care ne-a ținut într-o cumplită stare de încordare. În timpul ultimelor zile ale procesului, pairii și toți cei de care depindea sentința, primiră o mulțime de scrisori de amenințare. Toți erau aproape siguri că pairii aveau să-l condamne pe mareșal. I s-a reproșat și regelui, destul de vehement, că nu-l iertase pe mareșal. Mă îndoiesc că ar fi putut; mă îndoiesc de asemenea că ar fi vrut. Când judeci, după ani, astfel de evenimente, nu mai ții seama de impresiile de moment. Tuturora le era frică și nimic nu e mai cumplit ca frica. Pe urmă, începuse a bântui un fel de molimă a răzbunării. Nu dau alt exemplu privitor la această molimă decât faptul că ducele de Richelieu a încredințat acest proces Curții pairilor. Fiindcă acel nobil și frumos mareșal nu putuse să se apere, nu cred că mai era cu putință să-i smulgă acelei Camere prada pe care o înșfăcase, fără să iasă tărăboi. Am văzut, mai târziu, un alt rege, interpunându-se personal între furia poporului și capetele pe care le cerea norodul dezlănțuit. Dar, mai întâi de toate, acel rege era – după mine – un om superior și apoi, oamenii cinstiți din partidul său apreciau și încurajau moderația. Regele risca o răzmeriță; viața lui putea fi curmată, dar nu și puterea sa. Existau și în 1815 – trebuie să recunoaștem acest lucru oameni cinstiți; dar străinii cereau neapărat să se dea o pildă care să pună stavilă trădării. Europa spunea: – N-aveți dreptul să fiți generoși, să faceți pe indulgenții cu prețul sângelui nostru!

Ducele de Wellington a dovedit acest lucru, refuzând capitularea Parisului. Iertarea mareșalului Ney stătea deci mai mult în mâinile

sale decât în cele ale lui Ludovic al XVIII-lea. Să mai adăugăm cum că pedeapsa cu moartea, din motive politice, se înfățișa pe atunci – în ochii tuturor – ca un drept firesc și să nu uităm că datorită blândeții guvernului de Restaurație, am văzut crescând și răspândindu-se în general, ideile unui liberalism înaintat. Nu pretind să scuz în niciun fel frenezia ce domnea în acea epocă. Am fost și atunci tot atât de indignată cât aș fi astăzi, dacă aș vedea niște oameni din înalta societate că fac uz de slujbele lor ca să păzească un întemnițat, ferecat în celula lui, culcându-se alături, de teamă ca cel închis să nu evadeze, iar alții, oferindu-se în mod voluntar, să-l ducă la locul supliciului;. Gărzile solicitau ca pe cine știe ce favoare îngăduința de a îmbrăca uniforma de jandarmi pentru a-l păzi cât mai bine și a nu-i lăsa nicio șansă unui vechi soldat, hârșit în atâtea lupte, fără ca cineva să manifeste față de el o cât de mică undă de simpatie. Toate aceste lucruri sunt pur și simplu odioase, dar – din nenorocire – sunt adevărate. Vreau doar să constat că, pentru a-l ierta pe mareșalul Ney, trebuia mai mult decât bunătate, trebuia un mare curaj. Or, regele Ludovic al XVIII-lea nu era un om crud din fire; era însă într-un mod mult prea exclusiv, prinț, pentru a pune în balanța intereselor sale, viața unui om drept contra-greutate.

Dar toate nedreptățile civilului se șterseseră cu timpul, rămânând în meihoria tuturora doar militarul întreprinzător la care se făcea adesea apel, și care trudise – cu o putere supraomenească – pentru binele patriei. Un proverb popular spune: „Numai morții nu se mai întorc niciodată”. Am observat totuși că în timpul revoluțiilor, se întâmplă adesea, ca morții să revină. Îmi aduc aminte că într-o zi, în timpul procesului mareșalului Ney, luam masa la domnul Vaublanc. Între timp, sosi și tatăl meu, care părăsise palatul Luxembourg, anunțându-ne că, la cererea avocaților mareșalului, se făcuse o pauză. Domnul de Vaublanc se ridică brusc în picioare, și

azvârlindu-și șervetul cât colo, strigă:

— Dacă domnii pairi își închipuie că voi consimți să fiu ministrul unui corp legiuitor care dă dovadă de atâta slăbiciune, ei bine, se înșală! Încă o lașitate ca asta și toți oamenii cinstiți își vor ascunde, cu jenă, obrazul!

Se aflau, la acea masă, peste treizeci de persoane dintre care mulți deputați care luară partea gazdei. Nu era totuși vorba decât de o scurtă pauză, absolut legală și obișnuită, care nu se refuză niciodată, în niciun proces. Vă puteți da lesne seama până unde ajunsese exaltarea regaliștilor. După ce ne-am urcat în trăsură, și eu și tata ne-am arătat indignarea. Dacă am fi cutezat să ne-o exprimăm, în casă, de față cu cei aflați acolo, cred că am fi fost, pur și simplu, linșați. Și așa eram socotiți printre cei care „nu gândeau just". După ordonanța din 5 septembrie, s-a constatat că eu gândeam „ca o scroafă". Nu râdeți, dragii mei nepoți, fiindcă asta a fost expresia textuală a tuturor marilor doamne, cu care m-au categorisit din toată inima.

Mă întâlneam mai peste tot cu ducesele de Raguse și mai ales la doamna de Duras, unde aproape că devenise unul de-ai casei. Aflasem despre el că – fără să-l fi iubit pe Napoleon – se simțea cumplit de vinovat că-l trădase. Străinii, care erau mult mai bine informați despre toate aceste lucruri, au fost primii care mi-au explicat cât de mult fusese calmoniată loialitatea mareșalului. Pe de altă parte, am remarcat – în ciuda insultelor cu care-l copleșea partidul bonapartist – cât de fidel rămăsese acest om, față de foștii săi camarazi. De câte ori erau înjurați, le lua întotdeauna apărarea, cu putere și cu însuflețire, îi lăuda fără nicio reticență și devenise protectorul activ și zelos al tuturor celor molestați. Aceste fapte începură a mă determina să-l privesc cu alți ochi, să-i apreciez spiritul distins și conversația animată și variată, calități pe care

nimeni nu i le putea contesta.

Dar iată că veni și ziua în care admirația mea pentru el avea să înflorească brusc, aidoma unui boboc sub lumina puternică a soarelui.

Domnul de La Valette[77], convins de nevinovăția sa și convins că n-avea ce pierde, se constitui prizonier. Ar fi fost achitat dacă n-ar fi apărut pe neașteptate un document și iată cum: bătrânul domn Ferrand, directorul poștei, fusese cuprins de o asemenea groază în ziua reîntoarcerii lui Napoleon, încât nu cuteză să mai plece, dar nici să rămână. Îl rugă deci pe domnul de La Valette, predecesorul său, sub împărat, să-i semneze un permis pentru niște cai de poștă. Acesta refuză vreme îndelungată; până la urmă, învins de lacrimile doamnei Ferrand și pentru a potoli spaima bătrânului, își puse numele în josul unui permis dat, în cabinetul său, înconjurat de domnul Ferrand și de întreaga sa familie, plină de recunoștință. /Aceasta a fost singura dovadă ce-a putut fi adusă cum că domnul de La Valette și-ar fi reluat funcția înainte de termenul pe care-l fixase legea. Presupun că înaintarea acelei dovezi cășunase destule remușcări familiei Ferrand; mărturisesc că acel devotament regalist mi s-a părut întotdeauna hidos. Domnul de Richelieu a fost, pur și simplu, indignat. Îi era o silă fără margini de persecuții și, cu cât se familiariza cu afacerile Statului, cu atât se îndepărta de opiniile partidului regalist. Neputând evita judecarea domnului de La

---

[77] *Antoine-Marie Chamans, conte de la Valette* (1769—1830), aghiotant al lui Bonaparte, ministru în Saxa, directorul poștelor, consilier de Stat. Trecînd de partea lui Napoleon în timpul celor „O sută de zile", a fost condamnat la moarte de rege, salvat de prietenii săi și mai ales de soția sa, fimile-Louise de Beauhar- hais, fiica marchizului de Beauharnais și nepoata împărătesei Josephine, a cărei doamnă de onoare era.

Valette, se ocupă să-i obțină grațierea, în caz că ar fi fost condamnat.

La rândul său, domnul Pasquier[78] – deși odinioară cancelar – se duse să depună, conștiincios, în favoarea sa. Domnul de Richelieu îi ceru regelui, grațierea. Acesta îi răspunse că nu cuteza să se expună furiei familiei sale, dar că – dacă doamna de Angouleme consimțea să spună o vorbă în acest sens – el se angaja să i-o dea imediat. Ducele de Richelieu se duse la Madame și – cu oarecare greutate – obținu consimțământul. Conveniră deci ca ea să-l roage pe rege, a doua zi, după dejun, să accepte acest lucru.

Când ducele de Richelieu sosi a doua zi, la rege, acesta cum îl văzu, îi și spuse:

— Ei bine, află că nepoata mea nu mi-a spus nimic; ai înțeles pe dos vorbele ei!

— Nu sire, Madame mi-a făgăduit că va vorbi cu dumneavoastră.

— Mai du-te o dată și încearcă să-i obții aprobarea; dacă vrea să vină, eu o aștept!

Or, în Palatul Tuileries se petrecuse un eveniment fără precedent; căci, în seara din ajun, nu se mai ținuse seama de obiceiuri. În fiece zi, după ce mânca la rege, Monsieur cobora la ora opt, la nora sa; la ora nouă se reîntorcea la el. Ducele de Angouleme se ducea la culcare, iar Madame se ducea la camerista ei, doamna de Choisy.

---

[78] *Etienne-Denis, baron de Pasquier* (1767—1862), magistrat în Parlament în 1797, s-a însurat în 1793 ou Sophie de Serre de Saint-Roman. închiși sub Teroare, au fost eliberați după moartea lui Robespierre. Magistrat, consilier de Stat, prefect de poliție, general de poduri și șosele, ministru de justiție și apoi de interne, este numit, în 1816, deputat al departamentelor Seine și Sarthe. Un an mai tîrziu, e numit din nou ministru de justiție, apoi de externe. Este ales pair al Franței, iar în 1830, ajunge președintele Camerei Pairilor. Cancelar al Franței în 1837, devine membru al Academiei Franceze în 1842 și duce, în 1844.

Aici se reuneau, în fiece seară, cei mai exaltați și mai violenți regaliști.

În seara cu pricina, Madame se găsea deci, cu toți adepții ei, la doamna de Choisy. La un moment dat, veni vorba despre grațierea lui La Valette. Ea le mărturisi că se amestecase în treaba asta și că și soțul și socrul ei erau de acord să-l ierte. Urmă o avalanșă de strigăte și de proteste. I se arătară primejdiile care pândeau Coroana și care erau atât de iminente după un asemenea act incit – lucru fără pretee'dent – Madame se urcă imediat în trăsura uneia dintre persoanele ce făceau parte din acel consiliu secret și se îndreptă spre Pavilionul Marsan unde-l găsi pe Monsieur, la fel de îndoctrinat de cei aflați în jurul lui și cât se poate e dispus să revină asupra consimțământului ce-i fusese smuls.

Se hotărî ca Madame să nu facă niciun demers, iar dacă ministrul și regele voiau să se dezonoreze, cel puțin restul familiei regale nu va ceda. Iată de ce tăcea Madame. Domnul de Richelieu obținu o audiență, dar o găsi de neînduplecat. Începmd din clipa aceea, nu se mai putură suferi unul pe celălalt. Domnul de Richelieu veni apoi la rege ca să-i spună ce făcuse.

— Am prevăzut acest lucru, spuse Ludovic; ei sunt implacabili, adăugă regele, oftând. Dacă i-aș sfida, n-aș mai avea un moment de liniște.

În vreme ce la rege se petreceau aceste lucruri, câțiva veniră să-l întrebe pe ducele de Raguse dacă avea de gând să facă ceva pentru domnul de La Valette.

— Tot ce veți vrea! le răspunsese acesta.

Se duse la rege, care făcu ceea ce ducele numea „chipul lui de lemn", adică îl lăsă să vorbească până nu mai putu, fără să dea nici cel mai mic semn de interes, apoi îl conced ie fără să scoată o vorbă. Ducele înțelese că domnul de La Valette era pierdut. Neștidnd

despre demersurile încercate pe lângă Madame, nu mai avea nădejde decât în ea. Alergă deci s-o avertizeze pe doamna de La Valette, care trebuia, cu orice preț, să recurgă la acest ultim mijloc, adică să ajungă la Madame. Ducele – care era de serviciu ca maior general al gărzii – o ascunse pe doamna de La Valette în apartamentul stupinei sale și-, în timp ce regele și toată familia regală se aflau la slujbă, el forță toate consemnele și-o ajută să intre în Sala Mareșalilor, pe unde Ludovic al XVIII-lea trebuia oricum să treacă. Când îl văzu, doamna de La Valette, se aruncă la picioarele sale, dar nu izbuti să smulgă de la el decât aceste cuvinte:

— Doamnă, vă plâng!

Deznădăjduită, doamna de La Valette se adresă doamnei ducese de Angouleme, apucând-o de rochie. Dar Madame își smulse rochia cu o bruschețe care i-a fost adesea reproșată după aceea și atribuită unei mânii pline de ură. După modesta mea părere, a fost profund nedreaptă. Apucase însă să-și dea cuvântul față de ai săi și acum nu mai putea da îndărăt. Probabil că gestul fusese făcut cu bruschețea care o caracteriza. Încerc să mă prefac a crede că acest gest fusese inspirat nu de mânie, ci de mila și de mâhnirea că nu putea face nimic. Nenorocirea acestei prințese consta în faptul că nu era destul de înțeleaptă pentru a pune stavilă firii ei nestăpânite și că neavând simțul măsurii, sărea întotdeauna peste cal.

Purtarea ducelui a fost tot pe atât blamată de curteni, pe cât a fost de lăudată de popor. De altfel, a și primit ordin să nu mai apară la Curte și s-a retras pe domeniul său. Ofițerul de gardă care-i îngăduise doamnei de La Valette să treacă, forțând consemnul, a fost întemnițat.

Aceste fapte, în prealabil cunoscute, au uluit lumea mai puțin decât cumplitul strigăt de furie, scos de partL dul regalist când s-a aflat că domnul de La Valette a evadat. Regele și miniștrii au fost

bănuiți că nu erau chiar străini de treaba asta. Camera deputaților a roșit, femeile au urlat. Păreau niște hiene cărora li se luase prada. Au mers până acolo încât, vrând să se răzbune pe doamna de La Valette, guvernul s-a văzut obligat s-o închidă o vreme în temniță, până ce-a trecut furtuna.

Domnul Decazes, foarte iubit până atunci de regaliști, începu a le inspira acestora o neîncredere care până la urmă s-a preschimbat în ură.

Deși guvernul n-a facilitat în niciun fel, fuga lui La Valette, bănuiesc că, în fond, a fost chiar încântat de acest fapt. Regele a simțit și el aceeași satisfacție. Dovadă că l-a rechemat destul de repede pe ducele de Raguse și l-a tratat cât se poate de bine. Partidul însă a fost mai puțin indulgent și a arătat față de el o răceală vădită „bineînțeles în afară de doamna de Duras, care făcea o notă cu totul aparte în acea lume extravagantă. Dacă se pasiona pentru ceva, n-o făcea niciodată decât pentru unele idei generoase, iar vina ducelui de Raguse, în ochii ei devenise un merit. În ciuda acestei dispoziții a stupinei casei, izolarea în care ducele se afla adesea, în salonul acestei doamne, îl făcuse să se apropie de mine, așa că discutam deseori împreună. Dar abia după greșeala de la Lyon și după cearta cu partidul ultra-regalist ducele s-a refugiat în micul grup care se alcătuise în jurul meu, devenind unul dintre stâlpii săi, până ce O' nouă furtună i-a bântuit aventuroasa existență. Voi avea probabil destul de des ocazia să vă vorbesc despre acest lucru, de-acum încolo.

Capitolul X

La începutul anului 1810, tatăl meu plecă la Londra; mama și cu mine ne-am dus după el abia în primăvară. Străinii se retrăseseră în diversele garnizoane oare le fuseseră indicate prin tratatul de la Paris. Doar ducele de Wellington, în calitatea lui de generalisim al tuturor armatelor de ocupație, locuia la Paris și ne făcea cinstea să ne decavăm pentru el. Dădea mereu serbări la care ținea neapărat să asiste. Ținea să vină lume multă și cum soarta noastră depindea în mare parte de buna sa dispoziție, trebuia să-i suportăm adesea cele mai bizare capricii.

Îmi amintesc că o dată a ținut morțiș s-o aleagă pe Grassini – pe atunci în grațiile sale – regina balului. A așezat-o pe o canapea, în sala de bal, n-a părăsit-o o secundă, a poruncit să fie servită prima, a aranjat toată lumea în așa fel încât să-i vadă dansând, i-a oferit brațul, a poftit-o prima, la cină, a așezat-o alături de el, în sfârșit, i-a adus toate omagiile care de obicei nu se aduc decât unor prințese. Din fericire, în salon nu se aflau decât câteva doamne engleze care au înghițit toate acele impertinențe, dar ele nu erau câtuși de puțin obligate să le suporte, cum eram noi obligate, așa că resentimentele lor nu se puteau compara nici pe departe cu ale noastre.

În general, carnavalul a fost foarte trist. Familia regală n-a plecat nicăieri. Ducele de Berry fusese eclipsat peste tot de către fratele său. Purtarea lor diferită în timpul celor „O sută de zile", justifica această situație, în vremea asta, ducele de Angouleme începuse a înclina către moderație, lucru ce nu plăcu câtuși de puțin partidului ultraregalist care nu l-a iertat niciodată pentru că se îndepărtase de o politică radicală. Caracterul ducelui de Angouleme e de altfel destul de greu de zugrăvit. Era alcătuit dintr-un amestec atât de

ciudat de egal și de inegal, de defecte și de calități, încât – în diverse epoci din viața sa – era înfățișat ca un prinț înțelept, pios, curajos, conciliant, luminat, iar în altele, ca un bigot imbecil și aproape stupid, spunând – fără jenă – tot ce gândea. Pe măsură'ce voi avea prilejul, îl voi arăta așa cum l-am văzut cu toții. Dar, ca să fim cinstiți, trebuie să începem prin a-l cunoaște, prin a admite că a fost în permanență dominat de ideea supunerii nelimitate pe care i-o datora regelui. Cu cât se afla mai aproape de Coroană, cu atât se credea mai obligat să dea, primul, exemplu de această supunere. Atâta timp cât a trăit Ludovic al XVIII-lea, această supunere oarbă a fost concurată cel puțin de formă, de supunerea pe care i-o acorda lui Monsieur. Dar când autoritatea tatălui și a regelui a început a se concentra asupra lui Carol al X-lea, supunerea lui n-a mai cunoscut margini, iar noi am fost martorii tristelor rezultate pe care le-a pricinuit această supunere exagerată.

În epoca despre care vă vorbesc, toată lumea era ocupată să-l însoare pe ducele de Berry; problema începuse a se pune încă din 1814. Țarul Alexandru ar fi vrut să-l vadă însurându-se cu sora sa 1; dar felul în care îl respinsese marea ducesă a Rusiei, indispus ase Curtea Franței. Ducele de Berry ar fi vrut s-o ia de nevastă, dar regele și Monsieur socotiră că familia țarului era de dată prea recentă pentru a avea cinstea să dea o mamă, fiilor Franței79. Doamna ducesă de Angouleme împărtăși întrutotul această părere. În plus, ea se temea de o cumnată care – datorită relațiilor sale politice – ar fi avut dreptul la o existență independentă și de părerile căreia ea ar fi trebuit să țină seama. Se temea de asemenea că o

---

79 Problema acestei căsătorii se pusese încă din 1813, Domnul de La Ferronnays fusese trimis de rege, care pe atunci locuia încă la Hartwell, reședința sa din Londra, cu această misiune la Petersburg (n.ed.fr.).

prințesă atât de puternică, ar fi adunat în jurul ei toate persoanele distinse și spirituale de la Curte, față de care Madame simțea o antipatie vădită, chiar dacă erau ultraregaliste. Așa că cea care s-a bucurat de toate sufragiile familiei regale, a fost prințesa de Neapole, născută Bourbon, aparținând unei Curți mici și care nu primise niciun fel de educație. Această prințesă i-a fost impusă de ai săi, ducelui de Berry, căruia prea puțin îi păsa cu cine urma să se însoare. Domnul de Blacas a primit sarcina să discute această problemă care l-a obligat să uzeze prea puțin de talentele sale diplomatice.

Tot în aceeași epocă, familiei regale i-a venit ideea să-l însoare și pe Monsieur. Lucrul era cât se poate de firesc, dar Madame l-a amânat cât a putut. Căci ar fi suferit cumplit să vadă o altă prințesă luându-i locul la Curte și dând-o pe ea la o parte. Monsieur, care-și iubea foarte mult mama, n-ar fi vrut, pentru nimic în lume să-i cășune această amărăciune.

Asta îmi aduce aminte de o vorbă de duh a lui Ludovic al XVIII-lea. Regele era bolnav de gută, infirm, într-un cuvânt, felul cum arăta îți inspira milă. Într-o zi, în timp ce-i vorbea foarte serios lui Monsieur despre îndatorirea de a se însura, acesta îi răspunsese râzând:

— Frate, dumneata care pledezi atât de bine pentru altul, de ce nu te însori?

— Pentru că aș avea urmași care te-ar lăsa pe tine fără tron! îi răspunsese sec, regele.

Monsieur nu mai avu ce zice. Atmosfera la Tuileries nu era nici plină de încredere, nici plăcută; și când te gândești că, pe vremea aceea, regele mai avea obiceiul să discute cu ai săi, despre treburile publice; ruptura nu se produsese încă definitiv.

Ambasadorul Angliei – sir Charles Stuart – se căsătorise cu lady

York, fiica lordului Hardwick. Prezentarea noii ambasadoare prilejui – pentru prima oară după Restaurație – ceea ce Curtea numea, în termenii ei, „un tratament". Douăsprezece dintre doamne, majoritatea purtând titluri pompoase, au fost rugate să fie la ora două, la doamna ducesă de Angouleme. Având în vedere că tata fusese numit ambasador în Anglia, m-am bucurat și eu de această favoare. După ce ne-am adunat cu toate în salonul ducesei de Angouleme, un ușier veni s-o anunțe pe doamna de Damas, care o înlocuise pe mama sa – doamna de Serent – că sosise ambasadoarea. În aceeași clipă, Madame – care, probabil, după cum avea obiceiul, pândise la fereastră – intră pe cealaltă ușă: era îmbrăcată ca și noi, în rochie de recepție, dar minunat împodobită. De-abia avu vreme să ne salute și se să se așeze pe canapea, că doamna de Damas și intră pe ușa principală, conducând-o pe ambasadoare însoțită de doamna ei de onoare, de maeștrii de ceremonii și de cel care-i introducea pe ambasadori și care rămăsese la ușă. Madame se ridică, făcu un pas sau doi înaintea ambasadoarei, apoi se reașeză în fotoliu, poftindu-și musafira să ia loc pe un scaun cu spătar, aflat în stânga ei. Doamnele care aveau titluri se așezară în spatele ei, pe niște scaune pliante, iar noi, celelalte, am rămas în picioare. Ceremonia primirii a durat destul demult; mai ales că Madame vorbea ea singură pentru toată lumea. Lady Elisabeth, tânără și timidă, era mult prea stingherită pentru a mai putea adăuga ceva la monosilabele ce țineau loc de răspuns, așa că am admirat felul în care Madame s-a plimbat prin Anglia și prin Franța, prin Irlanda și mai ales prin Italia de unde tocmai sosise lady Elisabeth, pentru a umple timpul ce se lungise peste măsură din pricina mersului încet și greoi al regelui. În sfârșit, își făcu apariția și ' Ludovic al XVIII-lea. Toată lumea se ridică în picioare. O clipă, se așternu o liniște deplină. Când ajunse în mijlocul

salonului, regele o întrerupse, pentru a spune, fără să clipească, pe tonul cel mai grav și cu o voce sonoră, aceeași neghiobie ce se debita în astfel de împrejurări încă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea.

— Madame, nu știam că sunteți într-o atât de bună companie!

La care Madame îi răspunse printr-o altă frază, care ținea probabil tot de etichetă și de care nu-mi mai aduc aminte. Pe urmă, regele adresă câteva cuvinte lady-ei Elisabeth. Nu fu mai vorbăreață decât fusese și cu Madame. Regele rămase în picioare, ca de altfel toți cei de față. După câteva minute, se retrase. Abia am apucat să ne așezăm că a trebuit să ne ridicăm din nou: intrase Monsieur.

— N-ar trebui să spun că nu vă știam într-o atât de bună companie? zise el surâzând.

Apoi, apropiindu-se de lady Elisabeth, îi luă mâna și-i făcu un compliment politicos. Refuză să accepte scaunul pe care i-l oferi Madame, dar le rugă pe doamne să se așeze și rămase cu noi mult mai mult decât regele. La plecarea sa, doamnele se ridicară, apoi se așezară ca să se ridice din nou la intrarea ducelui de Angouleme; e data asta, primele complimente o dată făcute, ducele își luă un scaun cu spătar și începu să discute. Se părea că timiditatea ambasadoarei îi dădea curaj. Nu-mi aduc aminte să-l fi văzut și pe ducele de Berry la această ceremonie. Nu știu dacă s-a dispensat de ea, cum făcea de obicei, sau dacă a lipsit accidental. Nu știu nici cum s-au petrecut lucrurile cu ducesa de Berry. Tot ce știu e că n-am mai avut prilejul să asist la astfel de recepții. Plecarea ducelui de Angouleme fu însoțită de ridicarea și de așezarea tuturor celor de față. Nu m-am putut abține să nu mă gândesc la îngenuncherile din Vinerea Mare. După câteva minute, doamna de onoare o avertiză pe ambasadoare că era la dispoziția sa. Madame spuse că se temea să n-o obosească reținând-o prea mult, după care ambasadoarea plecă escortată de suita ei. Se urcă într-una din trăsurile regelui, însoțită

de doamna de onoare care venise s-o poftească la palat. Trăsura ei, cu șase cai, foarte elegantă, venea după ea, goală. Madame discută câteva minute cu noi despre tânăra ce-i fusese prezentată și se retrase în apartamentul ei, spre marea mea satisfacție, căci stăteam de două ceasuri în picioare și eram sătulă până în gât de atâtea onoruri. Și totuși a trebuit să iau parte și la masă. Ambasadoarea s-a înapoiat la ora cinci. De data asta, era însoțită de soțul ei și de câteva doamne engleze de o mare distincție. Toate doamnele franceze care asistaseră la recepție, au fost invitate și la masă; au fost de asemenea invitați și bărbați din ambele țări. Primul *maâtre-d'hotel,* pe atunci ducele de Cars, și doamna de onoare a Madamei, făcură onorurile mesei care a fost foarte gustoasă și măreață, dar lipsită de eleganță, ca de altfel tot ceea ce se petrecea la Curtea din Tuileries. Imediat după asta, fiecare s-a simțit încântat să plece și să se ducă să se odihnească după atâta etichetă. Bărbații era în uniformă, femeile, deși foarte împodobite, nu purtau rochii de recepție. Regele, prințesele, prinții, n-au luat parte la masă. I-am zărit, în dosul unui paravan, doar pe Madame și pe soțul ei care, înainte de a urca să ia masa la rege, au vrut să arunce o privire asupra mesei și a musafirilor. Niciodată n-am putut concepe cum – când suveranii străini primesc în mod constant și familiar, la masa lor, pe ambasalorii Franței – corisimțeau să îndure – prin persoana reprezentanților lor – aroganța familiei de Bourbon. A nu-i invita pe ambasadori la tine acasă e un lucru destul de nepoliticos, dar a-i invita, cu tot dischisul și acel *în fiochi,* să mănânce cum s-ar zice, „la masa slugilor", mi s-a părut un lucru de o impertinență fără margini. Sigur că la acea masă luau parte oameni subțiri; dar era – cum să vă spun – o masă de categoria a doua, căci masa principală era masa regală. Banchetul nu era dat nici măcar în apartamentul primului *maâtre d'hotel,* unde ar fi putut avea oricum, aparența unei

reuniuni de societate. Odăile erau prea mici și omul locuia prea sus. Așa că musafirii erau poftiți în sala de așteptare din apartamentul Madamei, iar masa o luau în antecamera domnului de Angouleme. Aș putea concepe, la urma urmei, ca vechea etichetă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea să fie folosită fără întrerupere, dar nu mi-am putut niciodată închipui că vor cuteza s-o modifice în halul ăsta. Ludovic al XVIII-lea ținea enorm la etichetă și dacă starea sănătății și umilința pe care i-o pricinuiau infirmitățile sale, i-ar fi îngăduit, am fi asistat la sculări și la culcări ale regelui, mai ceva ca pe vremuri, urmate de toată ceremonia lor ridicolă. Monsieur, deși ținea mai puțin la etichetă – având în vedere că avea să fie moștenitorul tronului – continuase uzanțele stabilite de fratele său, limitând culcatul regelui la o scurtă primire a curtenilor conduși de șefii de serviciu care așteptau întotdeauna cuvântul de ordine. Nu se spunea niciodată: „Mă duc să mă culc", ci „Mă duc să mă supun ordinului". Li se părea că aceste cuvinte sunau mai demn și mai decent decât cele obișnuite la vechea Curte unde bietul Ludovic al XIV-lea trebuia să dea în fiece seară câte un spectacol. Tot „la ordin", persoanele de la Curte aveau prilejul de a-i vorbi regelui fără a fi obligate să-i solicite audiență. De asemenea, îngăduința de a pleca undeva „la ordin", era foarte gustată de curtenii de pe vremea Restaurației.

Favoritismul domnului Decazes devenea din ce în ce mai pregnant; domnul de Richelieu îl vâra cât putea, în sufletul regelui. Dacă era vorba să facă bine oamenilor, îi era indiferent prin ce mijloc îl făcea și el nu era omul care să se formalizeze dacă putea face un bine cuiva prin intermediul altei persoane. Era sincer încântat că domnul Decazes se străduia să fie pe placul regelui și plin de satisfacție văzându-l cum i se vâra pe sub piele. Adevărul e că domnul Decazes avea bunul simț de a nu se umfla în pene față de

colegii săi din Consiliu; dar față de ceilalți începuse a-și da niște aere de parvenit, devenind de multe ori de-a dreptul ridicol.

Regele – care avea întotdeauna nevoie de un idol – își împărțea admirația între Decazes și sora acestuia, doamna Princeteau, o femeiușcă simpatică, burgheză de treabă, pe care Decazes o adusese de la Liboume ca să-i țină casa și care fusese foarte la locul ei atâta vreme cât fumul tămâierilor nu i se urcase la cap. Se povesteau multe pe seama ei. Ceea ce știu sigur, e că-i era foarte devotată fratelui ei. În iarna în care fratele ei a intrat în grațiile regelui, casa lor a fost foarte frecventată. Fuga lui La Valette i-a făcut pe unii să-l trateze cu oarecare răceală. Totuși cei mai înflăcărați partizani ai vechiului regim, au continuat să-l frecventeze cu asiduitate. Nădăjduiau să se servească de Decazes pentru a-l menține pe rege „pe drumul cel bum". Vanitatea ministrului l-ar fi împins către falanga aristocratică, falangă care în acea epocă își luase numele de ultra, dacă exigențele sale n-ar fi devenit din zi în zi, mai mari. Cât despre rege, el inspira întotdeauna multă neîncredere.

Domnul Laine 1 îl înlocuise pe domnul de Vaublanc ale cărui sminteli întrecuseră orice măsură. De data asta, domnul de Richelieu, lăsă la o parte orice jenă, puse piciorul în prag și-l izgoni pe Vaublanc fără prea multe menajamente, fapt ce îngădui partidului din care făcea parte ministrul, să se plângă de manierele sale cam brutale. Cât despre furia lui Vaublanc, ea fu atât de absurdă, încât stârni ilaritate. În ziua în care numele celui ce-i luase locul, apăru în *Monitor,* am socotit de datoria mea să mă duc să-i fac o vizită lui Vaublanc. Nu mă așteptam să mă primească; și totuși m-a primit, cu toate că nu eram în relații de mare amiciție nici cu el, nici cu familia sa. Ușa era deschisă oricui dorea să vină. Vaublanc

1 *Joseph-Louis-Joachim, viconte Laine* (1767–1835), deputat în Corpul Legislativ sub Imperiu; îl primește – înainte de Restaurație –

pe ducele de Angouleme, la Bordeaux. Emigrează în timpul celor „O sută de zile"; mai târziu, este numit ministru de Interne, președinte al Camerei Pairilor și membru al Academiei.

Trona în mijlocul bagajelor sale, bătând câmpii și amestecând afacerile Statului, cu cele ale gospodăriei sale, într-un mod care te făcea să râzi cu hohote. Un oarecare spuse că se părea că ministerul avea să fie împărțit în trei.

— În trei, răspunse el serios, în trei nu-i de-ajuns; pe mine nu mă pot înlocui nici dacă l-ar împărți în cinci!

Apoi enumeră pe degete cele cinci părți ale ministerului de interne care ar fi obligat un alt om să se consacre lor toată viața, dar care pentru el erau floare la ureche. Pe urmă, începu să ne spună cum proceda el, ca să ne dovedească „deosebita sa capacitate de lucru". Cred că n-am asistat niciodată la o scenă de bufonerie mai crasă, cu atât mai mult, cu cât majoritatea celor de față erau oameni tot atât de străini ca și mine.

Nu voi încerca să povestesc extravaganțele partidului regalist, la Cameră; ele sunt mult prea importante pentru ca Istoria să-și fi îngăduit să le neglijeze. Socot că nu pot sublinia îndestul cât de mult rău au putut face regalității, cuvintele: „încă n-a venit vremea", aflate fără încetare, pe buzele celor mai abili din partidul regalist, în 1814 și 1815, precum și influența pe care aceste cuvinte au avut-o asupra „Celor o sută de zile". Poate că le foloseau ca să-i potolească pe cei mai violenți dintre ai lor, dar antagoniștii vedeau în asta una dintre acele amenințări vagi, cu atât mai alarmante cu cât sunt nelimitate, așa că șefii diverselor partide de opoziție nu scăpau prilejul de a le exploata cu zel. Alte diverse lucrări mărunte, care se iveau întruna, începură a sădi neîncredere în ceea ce privea buna-credință a Curții. Juleis de Polignac fu făcut pair, dar refuză titlul fiindcă nu putea – susținea el – fiind catolic, să depună jurământul

pe o Cartă ce recunoștea libertatea cultelor. Regele numi o comisie de pairi pentru a-l convinge. Printre cei din comisie se afla și domnul de Fontanes și-mi amintesc că, într-o zi când l-am întrebat dacă acea comisie a lor dăduse rezultate, el îmi răspunsese:

— Încă nu știu ce va ieși din toată povestea asta; dar știu că trebuie-să ții cu dinții de conștiință ca să nu cedezi în fața unor sentimente atât de nobile, atât de luminate și de convingătoare pe care mă văd obligat să le constat!

Eu, care cunoșteam bine logica lui Jules, mi-am dat seama că domnul de Fontanes socotea acest limbaj de salon, foarte regalist. Până la urmă, Jules sfârși prin a ceda și depuse jurământul; dar, în timpul acelor negocieri care au durat destul demult, Madame și Monsieur l-au răsfățat cât au putut, deși Jules refuzase să depună jurământul. În vremea asta, Congregația: – care-l incitase să refuze – se temu că prea sărise peste cal. Ea voia să se facă cunoscută, dar fără să se compromită prea tare. Așa că Jules primi ordin să bată în retragere. Monsieur îl numi, în mod public, adjutant genefal al gărzii naționale și-i încredința – în taină – postul de ministru al poliției în acel guvern ocult a cărui existență datează din acea epocă, deși n-a fost dezvăluită decât mult mai târziu și n-a fost complet organizată decât după desființarea Camerei de negăsit.

Șederea prelungită a familiei de Orleans în Anglia nu era chiar de bunăvoie. Existau împotriva ei unele prevefttțiuni foarte puternice ale celor de la Tuileries, iar Cabinetul începuse a le împărtăși și el. Aproape toți nemulțumiții invocau numele ducelui de Orleans și conduita – întotdeauna puțin cam meticuloasă a acestui prinț – părea să justifice într-o oarecare măsură neîncrederea manifestată față de el, dar pe care n-o merita câtuși de puțin. Domnul de La Châtre, curtean înnăscut, favoriza bănuielile, fiindcă știa că-i plăceau regelui.

Cam asta era situația când am părăsit Parisul pentru a mă îndrepta spre Londra. În calitatea mea de modest cronicar al faptelor diverse, îmi amintesc de ceea ce s-a petrecut sub ochii mei, în ziua în care m-am dus să-mi iau rămas bun de la doamna ducesă de Orleans-văduva.

Am găsit-o foarte preocupată și foarte agitată, așteptam du-l pe marchizul de Riviere. Acesta pleca a doua zi, ca ambasador la Constantinopole. Ca să fie sigură de vizita lui, prințesa îi scrisese de două ori în aceeași dimineață. Domnul de Riviere, chemat de rege, nu putea dispune, cum voia, de timpul lui. Soția sa se afla și ea la prihțesă, făgăduindu-i acesteia că bărbatul ei va veni de îndată ce va ieși de la Tuileries, dar degeaba, că tot nu-i putea potoli neliniștea. În sfârșit, la Riviere apăru. Bucuria pe care o iscă prezența sa fu egală cu nerăbdarea cu care fusese așteptat. Prințesa îi explică cum că voia să-l roage să-i facă un mare serviciu: domnul de Follemont avea obiceiul să bea mai multe cafele pe zi; era un om foarte dificil și nu găsea, decât foarte rar, cafea pe gustul lui. Pentru doamna ducesă de Orleans cea mai importantă misiune a ambasadorului nostru în Turcia, era să-i caute cea mai bună cafea moca din Orient. Marchizul de Riviere intră – cu răbdarea unui curtean cu experiență – în toate amănuntele, apoi adăugă:

— Doamna binevoiește să-mi spună câtă cafea vrea?

— Păi… eu știu… multă. Cafeaua ține?

— Da, doamnă, și cu cât stă, cu atât devine mai bună.

— Ei bine, atunci vreau multă… o provizie zdravănă.

— Aș vrea totuși ca doamna să-mi spună, măcar cu aproximație, cam câtă cafea vrea.

— Păi… aș vrea vreo… douăsprezece livre…

Am izbucnit cu toții în hohote de râs. Ea se corectă pe loc și zise o mie două sute de livre.

În ciuda emigrației n-avea nicio idee despre valoarea lucrurilor și a banilor. Femeile de vârsta ei, înainte de Revoluție, erau de o ignoranță, în privința vieții de toate zilele, care astăzi mi se pare fabuloasă. Pentru asta nu era nevoie să fii neapărat prințesă. Doamna de Preninville, nevasta unui fermier general, imens de bogat, informându-se ce se întâmplase cu un băiețaș drăguț, fiul uneia dintre slugile lor, pe care-l vedea uneori jucându-se prin apartamentul ei, află că fusese dat la școală.

— A, l-ați dat la școală? Și cât vă costă?

— Un scud pe lună, doamnă.

— Un scud! ML se pare foarte scump! Trag nădejde că cel puțin e hrănit cum trebuie!

Cu câteva zile mai înainte, auzisem pe careva susținând că doamna Victoire avusese ideea, în timpul unei gustări pe care o oferise, de a hrăni poporul cu coajă de pateu. În cea ce mă privește cred, mai întâi pentru că mama mi-a spus că doamna Adelaide glumea adesea pe seama surorii sale căreia îi era atât de silă de coaja de pateu, încât nici nu suporta să-l vadă cât era servit, și apoi pentru că am văzut și auzit atâtea în legătură cu ingenuitatea ei, încât lucrul mă miră mult mai puțin decât pe noua generație.

PARTEA A ȘASEA

ANGLIA ȘI FRANȚA

1816–1820

Capitolul I

După o absență de doisprezece ani, am revăzut – cu un viu interes – Anglia. Am regăsit în ea întreg farmecul amintirilor. M-am înapoiat în patria primei mele tinereți. Fiecare amănunt îmi era familiar și totuși destul de îndepărtat de preocupările mele zilnice așa că avea oarecum aspectul noutății. Mi se părea că regăsesc un vechi prieten revenit de departe, care-mi amintea de timpurile de odinioară, acele timpuri în care viața, deși mai puțin bogată în evenimente, părea mai ușoară și mai plăcută. Am fost uluită de prosperitatea țării, care nu cred că crescuse totuși prea mult; dar odinioară, obișnuința mă blazase; acum însă, absența mă făcuse foarte receptivă la tot ce vedeam.

Drumurile bine îngrijite, pe care caii de poștă, ținuți ca cei de la cele mai elegante atelaje ale noastre, te ajutau să mergi într-un mod atât de lesnicios, mulțimea de trăsuri publice și particulare, toate încântătoare, nenumăratele clădiri îngrijite ce împodobeau satele și care te făceau să-ți dai seama despre bunăstarea tuturor claselor sociale, începând cu coliba țăranului și sfârșind cu castelul seniorului, ferestrele celor din urmă prăvălioare care sclipeau de curățenie ori de câte ori se reflecta în ele câte o rază de soare,

populația ce se ducea și venea dintr-un sat într-altul, pe poteca din grădina noastră, copiii atât de drăgălași și de curați, care se zbenguiau plini de o veselie ce contrasta cu ținuta rezervată a restului familiei, toate acestea îmi erau familiare și totuși mă uimeau mai puternic decât dacă le-aș fi văzut pentru prima oară.

Drumul, pe care l-am făcut într-una din duminicile frumoasei luni mai, de la Dover la Londra „a fost o încântare în care se amesteca din când în când, un tainic sentiment de invidie când mă gândeam la țara mea față de care Cerul se arătase mai puțin milostiv. De ce nu atinsese și ea același grad de prosperitate ca vecinii noștri insulari?

Când caii de poștă își încetiniră ritmul rapid, însușindu-și acel mers fastidios caracteristic Londrei, când atmosfera îmbâcsită și plină de fum a acelui mare oraș a început. Să mă apese, când i-am văzut pe londonezii tăcuți, mergând pe largile lor trotuare, unul după altul, ca într-un cortegiu funebru, când ușile, ferestrele, prăvăliile închise păreau să anunțe tot atâta tristețe în interiorul caselor câtă era și pe străzi, am simțit cum încet, încet, bucuria mi se stinge, iar când am ajuns la ambasadă, entuziasmul meu în ceea ce privea Anglia, se redusese la zero.

Oricât de prodigioase ar fi prosperitatea comercială a Londrei și luxul pe care-l etalează aici toate clasele sociale, cred că aspectul ei l-ar impresiona mai puțin pe un străin, decât restul Angliei. Acea mare cetate, alcătuită din căsuțe ce seamănă leit una cu alta și din străzi largi și drepte, asemuindu-se perfect, te izbește prin monotonia și plictiseala ei. Niciun monument nu-ți distrage atenția. Când te-ai plimbat cinci minute, ți se pare că te-ai plimbat cinci zile prin acele cartiere diferite și totuși atât de asemănătoare. Tamisa, plină de atâta mișcare și care ar putea da un caracter cu totul particular capitalei lumii britanice, este ascunsă cu grijă, peste tot. Îți

trebuie multă voință și dibăcie ca să izbutești s-o zărești după o îndelungată căutare.

Poți vedea, peste tot, străzi care seamănă leit cu cele din Londra, dar cred că nicăieri pe lume, nu e mai frumos la țară ca în Anglia. Nu pricep cum de poate exista un asemenea contrast între oraș și sat, ca aici. Vezi un alt cer, respiri un alt aer. Copacii au alt aspect; plantele, au altă culoare. Până și populația e alta, deși locuitorul din Northumberland sau din Devonshire seamănă leit cu cel care se plimbă pe Piceadilly. Îmi vine a crede că norul portocaliu, dungat cu negru, cafeniu sau cenușiu, doldora. De ploaie, care se aseamănă cu un vast stingător așezat deasupra orașului, influențează asupra moralului populației și acționează asupra dispoziției sale. De asemenea, cred că nu există nicio limbă în care să lauzi, în versuri și în proză, farmecele vieții de la țară, cu o pasiune mai însuflețită și mai sinceră, ca limba engleză. După ce ai petrecut trei luni la Londra, îți dai seama de încântarea pe care o simți, ieșind din acest oraș.

Cu toată năuceala pe care ți-o pricinuiește capitala, când pui pentru prima oară piciorul în ea, atmosfera ei tristă e totuși sănătoasă; te obișnuiești destul de repede cu locul, ca să-ți mai pese de ea. Am auzit pe unii, atribuind aerul sănătos al Londrei, curenților pe care mareea îi aduce de patru ori pe zi, în Tamisa. Această uriașă deplasare de apă și de aer, formează un fel de ventilator natural care mișcă și curăță acea atmosferă ce pare veșnic cețoasă și care-ți lasă de altfel, pe haine, dovezi concrete asupra cărora ochiul nu se mai înșală. Căci rochia albă pe care ți-o pui dimineață, e atât de murdară spre seară, cum nu e nici după o săptămână de purtat la Paris. Așa că deosebita curățenie a locuitorilor, absolut necesară în asemenea împrejurări, se datorează, într-o mare măsură, nevoii de a combate orice influență nefasta a

atmosferei; căci casele, la fel ca și persoanele, sunt de o curățenie extremă.

Dacă îndelungata mea absență m-a făcut mai sensibilă ia farmecele drumului, am devenit cu atât mai mult, la meonvenienţele Londrei care până atunci nu mă deranjaseră câtuși de puțin. În primii ani ai tinereții nu-ți prea pasă de lucrurile din jur.

A treia zi după sosirea mea, prințul regent1 a dat un concert la r. Egina-mamă80. Pentru a fi admis la acest concert, trebuia să fii prezentat. Regina, auzind că mă aflam la Londra, își aminti că-i fusesem prezentată odinioară și mă invită. Părinții mei luau masa la Carlton House; așa că, seara, am ajuns singură la Palat, fiind convinsă că voi trece neobservată în acea mulțime de oameni. Întârziasem puțin și concertul începuse. Sala – o galerie – era împărțită prin niște coloane, în trei părți aproape egale. Cea din mijloc era ocupată exclusiv de Curte și de muzicienii așezați vizavi de regină, de prințese și de doamnele lor de onoare, de ambasadoare și de alte câteva femei de rang mare, care stăteau, toate, pe scaune. Restul societății stătea în picioare, în părțile laterale despărțite prin coloane. Alții circulau prin saloane, după obiceiul țării, căci un concert la un banchet li se părea din cale-afară de plicticos. Când am intrat, am dat nas în nas, cu lady Macclesfield, una dintre doamnele de la Palat. Mă aștepta pentru a mă duce la regină și, fără a-mi da măcar răgazul să-mi trag sufletul, m-a condus prin toată acea mulțime, în sunetele muzicii, prin toată acea tăcere și prin tot acel vid, până la majestatea sa. Până atunci, nici n-avusesem

---

80 Regina-mamă era *Sophie-Charlotte de Macklemburg-Stre- litz*, măritată în 1761 cu George al III-lea al Angliei, cu care a avut doisprezece copii. A trăit între 1744 și 1818.

vreme să-mi fie frică. Dar, în momentul în care am ajuns, regina s-a ridicat în picioare și cele patruzeci de persoane care o înconjurau au făcut la fel. Acel foșnet de rochii, la care nu mă așteptam, m-a intimidat. Noroc că regina a fost foarte binevoitoare și foarte drăguță cu mine; dar, în timp ce-mi vorbea, eu nu făceam altceva decât să mă gânde.se cum s-o șterg, neobservată. Lady Macclesfield mă părăsise reluându-și locul printre ai săi. Când regina făcu acel mic semn din cap prin care arăta că audiența se isprăvise, am simțit cum parchetul mi se scufundă sub picioare. Mă aflam în acel loc singură, părăsită, cu ochii întregii Anglii ațintiți asupra mea, și având de făcut o adevărată călătorie pentru a ajunge, din acel loc izolat, la grupurile din dosul coloanelor. Nu-mi dau seama nici acuma cum am ajuns. Fusesem prezentată la multe Curți șiîn fața multor potentați. Nu mai eram chiar atât de tânără încât să mai am motive să mă intimidez; eram obișnuită cu lumea și totuși, mi-a rămas despre acea seară și despre acea prezentare, o amintire de neșters. Nu din pricină că regina Charlotte ar fi avut un aspect impozant. Închipuiți-vă o căpățână de zahăr, înfășurată în brocart de aur și vă veți face o idee exactă despre silueta ei. Nu fusese niciodată înaltă, iar de vreo câțiva ani, se micșorase și mai mult și se deformase complet. Capul, așezat pe un gât mult prea scurt, prezenta un chip încruntat, galben, brăzdat de riduri, înconjurat de un păr cărunt, pudrat din gros. Purta – după după cum era cazul – fie o bonetă, fie un turban, fie o tocă, dar întotdeauna am văzut-o împodobită cu o mică coroană de pietre scumpe. Ba chiar am auzit pe unii spunând că nu și-o scotea niciodată. În ciuda acelei figuri heteroclite, nu era totuși lipsită de un soi de demnitate. Știa să-și țină bine Curtea în mână, purtându-se cu o extremă politețe, dar care avea nuanțe foarte variate. Severă cu conduita femeilor, era ea însăși dreaptă și imparțială. Și nu de puține ori, o privire rece sau o

vorbă mai puțin politicoasă a reginei salvase de pe marginea prăpastiei câte o tânără mai zvăpăiată. Cu femeile divorțate, era neîndurătoare. Niciodată vreuna dintre ele, indiferent dacă era sau nu iertată de public, oricât de bine s-ar fi purtat după aceea, nu mai putea trece pragul Palatului. Lady Holland81 era o dovadă vie în acestsens. Spiritul, influența ei politică, dominația pe care o exercita asupra bărbatului ei, o făcuseră să-și cucerească un loc de frunte în societate. Dar refuzând să se ducă la Holland House, săvârși un gest de neiertat. Lady Holland întreținea o adevărată Curte frecventată de tot ce era mai distins în Anglia și în străinătate. Dar, cu toate strădaniile sale, cu toate intervențiile – printre care se număra și prințul regent – niciodată, atâta vreme cât a trăit regina bătrână, ea n-a mai putut pune piciorul la Saint-James. N-aș îndrăzni să spun că regina era iubită, ci mai curând venerată. Prințul regent era primul care dădea exemplu în acest sens, căci era foarte grijuliu și foarte tandru cu ea, în particular. În public, o copleșea cu omagii. Am rămas uimită, în seara concertului, să văd un valet' aducând pe o tavă o ceașcă cu ceai, o zaharniță și un castronaș cu smântână și înmânându-i tava regentului care i-o duse el însuși mamei sale. Apoi rămase în picioare, în fața ei, până ce regina își potrivi, tacticoasă, ceaiul, fără să se jeneze, fără să se grăbească, fără să-și întrerupă conversația. Îi spunea doar din când în când, fiului ei, în engleză, indiferent de limba pe care o vorbea în clipa aceea: *„Thank you, George"*; repetă aceeași mulțumire când fiul ei luă tava cu ceașca goală și o întinse valetului. Această ceremonie – care, se pare, că era un lucru obișnuit – se repeta de două, trei ori în fiece seară,

---

81 *Elisabeth Vassall* (1770—1845). După ce s-a despărțit de primul ei soț, sir Godfrey Webster, s-a măritat a doua oară, în> 1797, cu cel de al treilea lord Holland.

dar numai când regina se afla în vizită la fiul ei. La ea acasă, o servea una dintre prințese, uneori unul dintre prinți, deci întotdeauna unul dintre copiii ei, dar niciodată regentul. Toți ceilalți membri ai familei regale, inclusiv regentul împărțeau răcoritoarele pregătite pentru restul societății, fără nicio deosebire. În general, cu cât eticheta era respectată mai cu strictețe pentru regină, cu atât era mai puțin severă față de ceilalți. Prinții și prințesele primeau și făceau vizite întocmai ca niște simpli particulari. Îmi amintesc, că, în aceeași seară în care am fost prezentată reginei, aflându-mă la doi pași de o femeiușcă foarte blondă, pe care cei doisprezece ani de absență mă făcuseră s-o uit, am auzit-o spunându-i lady-ei Charlotte Greville, cu care stăteam de vorbă:

— Lady Charlotte, prezintănmă doamnei ducese de Boigne.

Era ducesa de York*82*. Stătu de vorbă cu noi vreme îndelungată, despre tot și despre toate, discutând cu multă bunăvoință și fără niciun fel de ifose princiare.

A doua zi, mama mă duse să fac vizite tuturor prințeselor. Celor care nu ne-au putut primi, le-am lăsat cărți de vizită și cu asta se chema că ne făcusem diatoria. Prințesa Charlotte de Galles83, măritată cu prințul de

Coburg era încă scufundată în dulceața lunii de miere și nu părăsise reședința de la țară. Mama luase parte la căsătoria ei, oficiată într-unui din saloanele de la Carlton House. Când, mai

---

[82] *FrecLerica-Charlotta-Ulrika* (1767—1820), fiica lui Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, măritată în 1791 cu Frederick-Augustus, duce de York, cel de al doilea fiu al reginei Charlotte, născut în 1763, mort în 1827.

[83] *Charlotta-Augusta, prințesă de Galles* (1796—1817), moștenitoarea tronului Angliei, fiica unică a lui George al IV-lea și a Carolinei de Brunswick. Măritată în 1816 cu prințul Leopold de Saxa-Coburg, a murit la naștere, în anul următor.

târziu, i-am spus cât de mult regretam că nu participasem și eu, mi-a răspuns:

— Ai dreptate! E într-adevăr un spectacol rar să vezi pe moștenitoarea unui regat făcând o căsătorie din dragoste și oferindu-i mina celui căruia îi oferise și inima. O asemenea fericire se întâlnește foarte rar. Aș fi încântată să te duci și tu s-o vezi la Claretaont.

Biata prințesă! N-am făcut cunoștință eu ea decât într-o altă călătorie în Anglia. În acel moment, se vorbea foarte mult despre ea. Devenise foarte populară, își însușise gesturile repezite ale strămoașei sale, regina Elisabeta, adoptându-i până și înjurăturile. Era foarte categorică în opiniile sale politice, strângea – cu afecțiune – mina tuturor bărbaților tineri sau bătrâni, pe care-i socotea ca făcând parte din partidul ei, nescăpând nicio ocazie de a-și arăta opoziția față de guvernul tatălui ei și ostilitatea față de bunica și de mătușile ei. Manifesta o dragoste deosebtlă față de mama sa pe care o privea ca pe o sacrificată de către reaua voință a familiei sale. Prințesa Charlotte căuta cu lumânarea scandalul cu femeile ce alcătuiau societatea particulară a regentului. Nu știu cine ff vârâse în cap că tatăl ei își manifestase dorința de a-și anula căsătoria și de a nega astfel legitimitatea nașterii ei. Nu știu dacă acest lucru a avut într-adevăr o bază reală. În orice caz, drepturile sale îi erau înscrise pe chip, căci semăna ca două picături de apă, cu prințul. Fusese născută la nouă luni după o căsătorie a cărei intimitate nu durase prea multe zile. E sigur că prințul de Galles înghițise în acea epocă o mulțime de afronturi pe care conduita soției sale le justificase cu vârf și îndesat; dar nu știu dacă s-a gândit vreodată s-o renege pe prințesa Charlotte. Prințul o acuzase pe miss Mercer că-i sucise capul copilei, istorisindu-i toate acele bazaconii; așa că o alungase pe guvernantă din Palat. Miss Mercer coresponda însă pe ascuns cu

prințesa Charlotte. Ea îi inspirase sila împotriva prințului de Orania 1 cu care guvernul englez ar fi vrut s-o mărite și susținuse propunerea pe care o făcuse marea ducesă Caterina a Rusiei8485, îndemnând-o pe Charlotte să-l ia de bărbat pe prințul Leopold de Saxa-Coburg. Această intrigă fusese manevrată cu atâta abilitate de cele două femei – marea. Ducesă a Rusiei și guvernanta86 – încât până la urmă Charlotte declară, sus și tare, că nu voia să se mărite decffit cu prințul de Saxa-Coburg și că era hotărâtă să refuze orice altă partidă. Miss Mercer, fiica lordului Keâth, moștenitoare bogată, dar urâtă, pretindea la rândul ei să se mărite cu ducele de Devonshire87, aducându-i printre altele, ca zestre, și încrederea de care se bucura înochii viitoarei suverane. Întregul partid whig, aplaudând această căsătorie, se unise acum pentru a-l determina pe duce s-o ia de nevastă pe miss Mercer. Nu știu dacă ar fi avut șanse de reușită, dar știu că după ce prințesa Charlotte s-a măritat cu alesul inimii sale, cel de al doilea proiect s-a prăbușit, datorită bunului simț de care a dat dovadă prințul Leopold. Profitând 'de dragostea pe care i-o arăta soția sa, a îndepărtat-o de toată acea societate de care se simțea atât de legată, a apropiat-o de familia sa și a făcut-o să-și schimbe complet atitudinea politică și socială. Sigur că toată treaba asta nu s-a făcut într-o zi, dar prințul s-a ocupat

---

[84] *Wilhelm al II-lea* (1792—1849), rege al Olandei în 1840, care s-a însurat, cum am văzut mai înainte, cu marea ducesă a Rusiei.

[85] *Caterina Pavlovna* (1788—1819), cea de a patra fiică a lui Pavel I, țarul Rusiei, măritată în 1809, cu marele duce George de Oldenhurg. Rămasă văduvă în 1812, s-a remăritat ou Wilhelm I, regele Wurtemburgului.

[86] E vorba de miss Mercer-Elphinstone.

* *William-George-Cavendish, al șaselea duce de Devonshire* (1790—1858), fiul lui William, mort în 1811 și al Georgianei Spen- cer, moartă în 1806, al cărei salon a fost celebru.

îndeaproape de ea și, încă din prima săptămână, miss Mercer, ducându-se s-o vadă pe prințesă, la Claremont – după ce-i scrisese mai multe bilețele care rămaseseră fără răspuns – fusese primită atât de rece încât se văzuse nevoită să-și scurteze vizita, ducându-se singură în sat să-și caute trăsura pe care o trimisese acolo, convinsă fiind că va fi oprită la reședința celor doi soți. Plângerile domnișoarei Mercer nu avură alt rezultat decât că o puseră pe prințesa Charlotte în neplăcuta situație de a respecta porunca tatălui ei care-i interzisese s-o mai vadă pe miss Mercer. Aceasta, la rândul ei, se simți cumplit de jignită; partidul de opoziție încetă de a se mai preocupa de măritișul ei cu ducele de Devonshire și toată lumea începu a o lua peste picior că putuse avea o asemenea pretenție. Pentru a-și ascunde decepția, miss Mercer se prefăcu îndrăgostită de domnul de Flahaut88 pe care succesele sale pe lângă două din reginele de sânge imperial, din familia Bonaparte, îl înscriseseră printre cei mai mari galanți ai epocii. Flahaut era un tânăr atrăgător și deosebit de abil în arta de a se face plăcut. Văzând în miss Mercer o partidă demnă de luat în seamă, își puse la bătaie toate farmecele. Și iat-o pe miss Mercer îndrăgostită de-adevăratelea. Lordul Keith se arătă indignat, împotriva unei astfel de legături, numai că între timp, ea începuse a-l iubi cu pasiune pe flușturaticul ei curtezan. După câteva luni, se mărită cu el, împotriva voinței tatălui ei, care nu i-a iertat niciodată acest pas, privind-o de o mare parte din averea ce i se cuvenea.. Doamna de Flahaut n-a dezmințit în niciun

---

88 *August-Charles-Joseph, cente de Flahaut de La Billarderie* (1785—1870), sublocotenent la Marengo, colonel la Wagrarn, general și- aghiotant al lui Napoleon. In timpul Restaurației, s-a refugiat în Anglia. Sub Monarhia din Iulie, a fost ministru la Berlin, apoi ambasador la Londra. In 1853 devine senator și mare cancelar al Legiunii de onoare.

fel comportarea fostei domnișoare Mercer, păstrinidu-și nealterată înclinarea către intrigile politice și tracasările sociale.

Prințul regent ducea viața unui om de lume. Lua adesea masa la persoane particulare și asista seara, la unele reuniuni. Acele obiceiuri le crea o viață aparte ambasadorilor; aceștia erau în permanență invitați în aceleași locuri unde era poftit și prințul. La toate acele mese, prințul era așezat întotdeauna între două ambasadoare; la serate, se așeza întotdeauna pe o sofa, alături de lady Ilertford, iar în partea cealaltă, poftea întotdeauna o ambasadoare.

Lady Hertford – căreia i se spunea mai pe scurt, Marchiza – era pe atunci regina inimii sale. Fusese deosebit de frumoasă, dar acum avea cincizeci de ani bătuți pe muche și era mult prea gătită și prea împopoțonată. Stătea mult prea țeapănă, vorbea rar, avea un limbaj pedant și ales, un aer calm și rece. Îi impunea grozav demult prințului, având multă putere asupra lui, căci era una dintre cele mai nobile doamne, avea o avere imensă și socotea că-i făcea o mare favoare prințului, acceptând să fie zilnic plictisită de el. Prințesa Charlotte încercase să-și manifeste fățiș disprețul față de ea, dar Marchiza, i-o plătise cu aceeași monedă. Regina bătrână o copleșea cu atențiile, dovedindu-i în acest fel părerea deosebită pe care-o avea față de ea și lady Hertford își plimba „torysmul" prin saloane, cu trufia unei sultane.

Prințul se scula foarte târziu; toaleta sa dura ceasuri în șir. Stătea două ceasuri încheiate, în haină de casă; uneori admitea în preajma sa câțiva dintre intimii săi, ba chiar și miniștri și ambasadori dacă aceștia cereau neapărat să fie primiți. Asta era treaba care-i plăcea cel mai mult. Dacă i se cerea în scris, sau verbal o audiență, atunci îl primea pe solicitant, îmbrăcat, în salonul lui, dar acest lucru îl deranja foarte tare fiindcă îi dădea peste cap, tabieturile. Dacă te

prezentai la ușa lui fără să fi fost anunțat dinainte se întâmpla foarte rar să nu fii primit. Începea discuția, printr-o scuză privind dezordinea din cameră, întotdeauna bine dispusși gata să stea oricât la taclale. Nu isprăvea cu îmbrăcatul decât în ultimul moment când era anunțat că-l așteptau caii. Urca pe unul dintre ei, urmat de un singur rândaș și se ducea în parc unde putea fi abordat de oricine. Doar că nu zicea: „Hai să ne plimbăm împreună!" Când se oprea, era un gest de mare politețe, dar care excludea orice familiaritate, sau posibilitatea de a-l însoți. În primul an, se oprea ori de câte ori se întâlnea cu tatăl meu, dar când îl trata mult prea amical, când îl poftea să se plimbe împreună cu el, când îi făcea doar un semn cu mâna, în trecere, fără să se oprească. Din parc, o lua spre lady Hertford unde-și petrecea restul dimineții. Uneori se reîntorcea călare, dar de cele mai multe ori venea să-l ia trăsura. Lady Hertford – fără a fi din caleafară de spirituală – avea mult bun-simț, nu se vira în nicio intrigă, nu voia nimic nici pentru ea, nici pentru ai săi. De fapt, din toată societatea femeilor, de care prințul nu se putea lipsi, ea era singura care merita într-adevăr. Să se bucure de atenția acestuia. Miniștrii au avut ocazia să se convingă de acest lucru când regentul, devenit rege, a înlocuit-o dintr-un capriciu, pe lady Hertford, cu lady Conyngham, al cărei ridicol nu era singurul inconvenient.

Prințul regent avea trei feluri de a invita la masă: printr-un carton enorm, marele șambelan te anunța că erai poftit „s-o vezi pe regină". Atunci trebuia să vii în mare ținută. Al doilea fel consta în faptul că secretarul intim, sir Benjamin Bloomfield, te anunța printr-un bilețel, scris de mână, că prințul te poftea în cutare zi. Atunci veneai în frac sau în costum obișnuit. Astfel de invitații erau adresate și femeilor și bărbaților. Mesele nu treceau niciodată de douăzeci de persoane; de obicei, erau chemate douăsprezece până la

cincisprezece persoane.

Al treilea fel era rezervat intimilor. Prințul trimitea – în aceeași dimineață – un valet să-i spună verbal domnului cutare că dacă n-avea altceva mai. Bun de făcut, prințul îl ruga să vină să ia masa la Charlton Hou. Se, implorându-l să nu se formalizeze. Era de la sine înțeles că aveai, n-aveai ce face, trebuia să te duci; cred că prințului i s-ar fi părut foarte ciudat să nu dai curs unei astfel de invitații. Tata a început a primi și el, destul de des, astfel de invitații. Ele nu erau niciodată adresate femeilor. La aceste mese nu luau parte decât cinci sau șase persoane, căci lista invitaților era foarte limitată.

Capitolul II

Cred că deosebirea dintre ambasadori și miniștrii plenipotențiari nu e nicăieri mai vădită ca la Curtea Angliei. Ambasadorii erau totul, miniștrii nu valorau nici doi bani. Cred că niciunul dintre ei, poate doar ministrul Prusiei, n-a fost poftit vreodată la masă, la Carlton House. Ei, nu erau invitați la seratele reginei, unde erau totuși admiși uneori străini, din familii foarte distinse, care-i fuseseră prezentați; în saloane, nu se bucurau de niciun prerogativ, în timp ce ambasadorii țineau pasul cu toți ceilalți. Această mare deosebire nu era deloc pe placul unei bune părți a corpului diplomatic fără să vatăme totuși buna înțelegere din sinul ambasadei care n-a fost tulburată nici într-un fel cât am stat eu în Anglia. Contesa de Lieven 1 ocupa, în corpul diplomatic, primulloc; stabilită de multă vreme în Anglia, se bucura de stimă și avea o puternică influență politică pe care nu i-o putea disputa nimeni. Sosirea prințesei Paul Esterhazy89, îi pricinuise însă o vie neliniște. Austria era pe atunci aliata cea mai apropiată a Angliei. Lordul Castlereagh era puternic influențat de prințul de Metternich. Paul Esterhazy, foarte bine tratat de regent, era de multă vreme, excelent primit în înalta societate. Tânără lui soție, pe care-o aduse cu sine,

---

[89] *Paul-Antoine Esterhazy de Galantha* (1786—1866), ambasador al Austriei la Dresda, Roma și Londra, apoi ministru de externe. însurat în 1816 cu prințesa Maria-Tereza, născută la 16 iunie 1794, fiica lui Carol Alexander, prinț de Thurn-et-Taxis și a Terezei-Matilda-Amelia, prințesă de Mecklemburg-Strelitz. Regina Angliei, soția lui George ai III-lea și ducesa de Cumberland, fiica sa vitregă, erau și ele prințese de Mecklemburg-Strelitz, deci rude bune cu prințesa Maria-Tereza Esterhazy.

era strănepoata reginei Angliei, nepoata ducesei de Cumberland, verișoara și favorita prințesei Charlotte.

Contesa de Lieven se frământa în zadar, neputându-și ascunde ciuda, căci, în afară de avantajele enumerate „noua ambasadoare era mult mai tânără decât ea, foarte frumoasă și avea niște rotunjimi atât de ispititoare care jigneau de moarte slăbiciunea deznădăjduitei sale rivale. Totuși, doamna de Lieven observă imediat că prințesa n-avea de gând să profite de situația' ei strălucită. Regretândcumplit plecarea ei forțată din Viena, murea de plic. Tiseală la Londra și, după câteva luni, obținu îngăduința de a se reîntoarce în Austria. În acea epocă, tânăra prințesă era o copilă foarte bună și gentilă; o vedeam mereu, căci avea obiceiul să se refugieze la noi, la ambasadă, ca să scape de plictisul alor săi și de politețea perfidă și ostilă a contesei de Lieven. Față de noi, era deosebit de politicoasă și de drăgălașă; de altfel, noi nu-i contestam în niciun fel, pretențiile. Franța, zdrobită de ocupația militară și de sumele enorme care-i fuseseră impuse, avea nevoie ca toată lumea s-o ajute să mai scape puțin de acea povară, așa că nu-i mai ardea să-și disipute întâietatea cu nimeni.

Contesa de Lieven, devenită între timp, prințesă, avea un spirit de o mare distincție, manifestând o mult mai mare înclinare către diplomație decât către politică. La ea, totul se reducea la problema persoanelor. O lungă ședere în Anglia, nu izbutise să-i lărgească unele idei moștenite din țara ei de baștină și tocmai acest fel de a privi lucrurile i-a adus faima de mare intrigantă. În 1816, era foarte puțin simpatizată, dar foarte de temut, la Londra. Se spuneau multe lucruri urâte pe seama ei „iar regina bătrână se arăta adesea destul de supărată că era obligată s-o primească în mod politicos. De altfel, doamna de Lieven n-ar fi îngăduit nicio abatere de la acest protocol.

N-aș putea să vă spun prea multe lucruri despre domnul de

Lieven, un om de calitate, foarte manierat, vorbind puțin, dar la obiect, rece, dar politicos. Unii spuneau că ar fi inteligent, cei mai mulți însă îl socoteau un prostănac. Deși l-am văzut de multe ori, n-am izbutit să-mi fac o părere personală despre el. Era complet eclipsat de superioritatea de necontestat a soției sale care se prefăcea că-i datorează foarte mult, făcând-o pe supusa și pe atașata. N-o vedeai niciodată fără el. Pe jos, în trăsură, în oraș, ia țară, în lume, peste tot nu-i vedeai decât împreună. Și totuși nimeni nu credea în unirea desăvârșită a acestui menaj. Prințul Paul Esterhazy, mare senior și om de treabă, nu era lipsit de spirit de afaceri, nici de capacitate. Era mult mai isteț decât îl socoteau detractorii săi care râdeau de presupusa lui neghiobie. De altfel, e foarte dificil să te prezinți în lume, având atâtea avantaje și o poziție atât de strălucită, fără să stârnești gelozia celor din jur.

Singurul bărbat într-adevăr remarcabil din corpul diplomatic, era contele Palmella90. A jucat un rol destul de important în vicisitudinile regatului Portugaliei pentru ca Istoria să-și asume sarcina de a aprecia așa cum trebuie și cele bune-și cele rele, relatate pe seama lui. Mi s-a spus adesea că era deosebit de spiritual; mie nu mi s-a *t* părut a fi chiar așa. Era un jucător înrăit și ducea, la Londra, o viață dezordonată care-l îndepărtase de colegii săi pe care-i scutura ori de câte ori avea ocazia. M-am simțit puțin cam străină în Anglia, mai ales că vechea societate pe care o cunoscusem eu se

---

90 *Conte, apoi duce de Palmella,* născut în 1781. Oliței', diplomat și om politic, apoi consilier al ambasadei din Roma ; în 1812 e ambasador la Londra. După ce a luat parte, ca ministru plenipotențiar, la Congresul de la Viena, s-a reîntors în patrie unde a jucat un rol important în luptele care au sfîșiat Portugalia în prima jumătate a veacului trecut. Cînd general, cînd ministru, a ajuns regent, în 1830 și prim-ministru în 1834. Creatorul unei Constituții, a revenit de eiteva ori la putere. A murit în 1864.

primenise aproape în întregime. Moartea secerase și ea o bună parte dintre vechii mei prieteni. Un număr destul de mare călătoreau prin Europa, căci pacea redeschisese granițele tuturor țărilor de pe continent satisfăcând înclinarea înnăscută a insularilor britanici de a călători; unele dintre vechile mele prietene se stabiliseră la țară. Cele mai tinere erau ocupate cu educația odraslelor lor; cele mai vârstnice, se străduiau să vâneze un bărbat pentru fetele lor. Zău dacă cunosc o treabă mai penibilă, căci ai nevoie de multă isteține ca într-o astfel de situație să-ți poți păstra cât de rit, demnitatea. De altfel, în general se admitea ca în asemenea situații, mamele să mai abdice de la demnitatea lor, fără ca cineva să aibă dreptul de a le ține de rău. Viața englezoaicelor nu e deloc trandafirie, la maturitate; căci acea faimoasă independență a familiei al cărei rezultat poetul l-a zugrăvit atât de bine:

„That independence Briton's prize so high,

Keeps man from man, and breăks the social iye" l, apăsat în specail pe umerii femeilor. Copilăria, foarte atent supravegheată, este de obicei, fericită; durează până pe la șaptesprezece sau optsprezece ani. La această vârstă, părăsești așa-numita *nursey2* și ești prezentată la Curte; numele fetei este gravat pe cartea de vizită a mamei; fata e dusă peste tot și trece brusc de la singurătatea dinainte, la o viață foarte zgomotoasă. Acesta este de obicei, momentul în care i se alege un bărbat. Fetele au și ele rolul lor pe care trebuie să și-l joace cât mai bine în toată afacerea asta; trebuie să le facă unele avansuri băieților și în special să aibă grijă „să se îndrăgostească" de bărbații cu o cât mai strălucită poziție socială. Dacă tânărul mai are în afară de o mare avere, și un titlu, atunci toate inimile fetelor de optsprezece ani sunt la dispoziția sa. Abilitatea doamnei de companie constă în a lăsa – pe de o parte – destulă libertate tinerelor, pentru că băiatul să poată fi cucerit și adus în situația de a

vrea să se însoare, iar pe de alta, de a ține bine fata în frâu ca nu cumva să fie compromisă în cazul în care tentativa măritișului ar da greș. Dar și aici există leac. Căci dacă un bărbat face o curte asiduă unei tinere, timp de câteva luni, și apoi se retrage fără să-i ceară mâna, toată lumea îl va ține de rău, iar dacă vrea să repete figura, cu o altă fată, toate ușile i se vor închide în nas. S-au găsit și unii tineri care au făcut niște propuneri de căsătorie, imposibil de acceptat, dar aceste ca-91

zări au fost rare. În general, „asiduitățile", ca să mă slujesc și eu de vocabularul convenit, duc la o declarație de dragoste făcută domnișoarei, apoi la cererea în căsătorie a acesteia, pe care tânărul o adresează părinților fetei.

Pentru a ajunge la acele „asiduități", sunt necesare adesea adevărate campanii; așa de pildă, când o fată a împlinit optsprezece ani și mama sa – din cine știe ce pricină – n-o poate duce peste tot, o încredințează unei rude sau chiar unei prietene care s-o ducă la oraș, în stațiuni, în locuri publice, într-un cuvânt, oriunde tânăra și-ar putea „găsi norocul". Rudele care ar refuza, să facă um asemenea serviciu ar fi blamate în gura mare și ținute de rău că nu și-au făcut datoria. E un lucru știut că o fată tânără crede că orice zboară se mănâncă, așa că trebuie călăuzită. Cu grijă și cu atenție, către partidele cele mai avantajoase. Am auzit o mătușă care-și adusese încântătoarea-i nepoată dintr-o stațiune termală, foarte frecventată, spunându-i mamei sale, în fața ei:

— We *have heid no Ut as yet this season, but several gloriqus nibbles*J, și propunându-i s-o ducă și în anul următor, dacă până atunci nu izbutea s-o mărite.

Cum, în general, mai nimeni nu se mărită din dragoste, și cum de

---

[91] Cameră a copiilor (engl.).

obicei există puține cazuri de acest gen, în primii ani de căsnicie femeile trăiesc mai mult în casă. Dacă bărbatul lor manifestă vreo înclinare către ceva – și slavă Domnului, mai toți englezii au câte o preferință – soțiile li se asociază. Sunt mari și tari în gospodărie și adesea, folosind doar câteva fraze banale de supunere, își domină toate neamurile. Când încep să apară copiii, ele îi îngrijesc cu o dragoste deosebită; casa se însuflețește. Dragostea. O dată trecută, soțul își mai păstrează o vreme obiceiurile casnice, apoi survine plictiseala. Ca s-o alunge, face o călătorie. Când se întoarce, își spune că e cazul să-și reia vechile obiceiuri, să reînnoade unele ț. Încă nu. Ne-am descurcat în acest anotimp, căci câtiva'bărbați superbi ezită (engl.).

Relații pe care le neglijase, pretez tind că trebuie, să cunoască lume cât mai multă ca să-și mărite cât mai avantajos fetele pe care le are și care cresc. Acesta este momentul când englezoaicele sau încep a fi cochete, sau dimpotrivă, se dau la fund. Așa se face că vezi unele mame de familie bună, bătând către patruzeci de ani, îndrăgostindu-se de tineri de douăzeci și cinci și fugind cu ei, părăsindu-și casa și abandonându-și droaia de copii. Dacă au scăpat de acest pericol – căci. Majoritatea dintre ele suntserioase și la locul lor – atunci își însoțesc fetele devenind: un fel de „plimbărețe de nevoie", ceea ce mi se pare destul de neplăcut și de penibil. Pentru domnișoare, ' situația e suportabilă, căci își au distracțiile lor. Plimbările le amuză grozav; ba chiar le prind foarte repede și foarte firesc, gustul. Dar, pentru bietele mame situația e cu totul alta. Le vezi tot timpul preocupate, interesându-se. De toate partidele avantajoase, de înfățișarea tinerilor, de: obiceiurile, de gusturile lor, frăimântându-se cum să le facă cunoștință cu fetele lor. Chipul le. Înflorește când fratele cel mare al celui vizat, vine să le invite fata la dans. Dacă, în schimb, domnișoarele stau la taclale cu fratele cel

mic, mamele se frământă pe scaune, trecând prin chinurile iadului. Sigur că cele mai istețe își asdund cu dibăcie, neliniștea, deși ea le chinuie pe toate la fel. Și când te gândești că treaba asta nu se întâmplă numai în clasele de jos ale societății, ci în toate…

În 181 (1 nicio englezoaică, tânără și nemăritată, nu valsa.

Ducele de Devonshire tocmai sosise dintr-o călătorie pe care o făcuse în Germania; într-o seară, în timpul unui mare bal, el spuse că o femeie nu-și putea pune mai bine farmecele în evidență decât valsând. Nu știu dacă a fost o simplă malițiozitate din partea sa, dar a repetat de câteva ori această frază. Ea a făcut înconjurul Londrei și, la balul următor, toate domnișoarele au valsat. Ducele le-a admirat, a spus că era o înaintare să le privești și că dansul lor însuflețise tot balul; apoi, a adăugat neglijent, că – în ce-l privea – el nu se va însura niciodată cu o femeie care valsa. A făcut această mărturisire întâi la ducesa de Richemond, apoi la Carlton House. Biata ducesă – cea mai nedescurcăreață dintre mame – când a auzit așa ceva, a căzut în cealaltă extremă. A repetat imediat vorbele ducelui, vecinelor sale care le transmiseră mai departe. Pe fețele mamelor ce aveau fete de măritat, se citi o consternare aclâncă; în schimb, persoanele dezinteresate și răuvoitoare izbucniră în hohote de râs. În tot acest timp, tinerele laidys, valsau cum nu se poate mai sigure de ele; mamele, turbau. În sfârșit, nefericitul vals se isprăvi. Înainte de terminarea seratei, ducesa de Richemond afirmă că fetele sale nutreau o asemenea silă față de vals, încât ea renunțase să le mai îndemne să danseze. Câteva tinere, mai mândre, contin. Uacă să valseze. Dar majoritatea fetelor se retrăsese; cele mai șirete hotărâră că nu vor valsa decât la Carlton House ca să-i facă plăcere reginei bătrâne care avea o mare slăbiciune pentru acest dans din țara sa de baștină. Căci, în ciuda excesivei sale exigențe, regina simțea o nespusă plăcere să retrăiască această amintire din tinerețea

sa.

Dificila sarcină de a fi mamă se prelungește mai mult sau mai puțin, după numărul fetelor pe care le ai și după ușurința cu care le poți găsi soți. O dată măritate, tinerele devin atât de străine, mamelor, încât ajung să se invite reciproc, la masă, în scris, cu câte opt zile înainte. În nicio țară preceptul din Evanghelie, care spune: „Și-ți vei părăsi tatăl și mama pentru a-ți urma soțul", nu este mai respectat ca în Anglia.

Pe de altă parte, de îndată ce fiul cel mare a împlinit douăzeci și unu de ani, prima lui grijă e să se mute deoparte. Obiceiul e atât de înrădăcinat, încât tatăl se grăbește să-i facilteze fiului această dorință, punându-i la dispoziție mijloacele necesare. Câfe despre ceilalți băieți, obligați să-și facă o carieră ca să aibă din ce trăi, ei au fost îndepărtați demult din casa părintească.

Acum s-o urmărim puțin pe mamă. Iat-o reintrată în casa ei, complet solitară căci, după ce băieții i-au plecat, iar fetele i s-au măritat, bărbatul ei a căpătat obiceiul de a-și petrece viața la club. Ce va face această femeie? Va suporta izolarea tocmai într-un moment în care are nevoie mai mult ca oricând să fie înconjurată deai săi? Da, o va suporta, pentru că n-are cui cere să stea cu ea. Așa că va spori numărul acelor femei bătrâne care deranjează Londra cu adunările lor, împodobindu-se ziua, îmbătrâmind noaptea, până când vreo infirmitate o va obliga să se închidă în odaia ei unde nu va fi admisă nicio persoană și unde va muri singură. Așa că să nu fi se mai reproșeze englezoaicelor că aleargă după plăceri la o vârstă destul de matură, sub pretextul că acest lucru ar fi sub demnitatea lor. Obiceiurile țării lor nu le oferă alte alternative decât o droaie de copii, și mai apoi singurătatea, destrăbălarea sau abandonul. Dacă rămân văduve, soarta lor e și mai tristă, căci singurătății și tristeții vine să i se adauge și strâmtoarea. Nevasta fiului cel mare, vine

imediat împreună cu bărbatul ei și amândoi, dând ordine în dreapta și în stânga, pun stăpânire pe castel. Mama își face bagajele și după câteva zile se retrage într-o căsuță modestă, pregătită de obicei dinainte, de către răposatul lord. Foarte rar se întâmplă ca venitul ei să depășească a zecea parte din cel cu care fusese obișnuită mai înainte, privind neputincioasă cum fiul ei, pune mâna pe averea ei personală, adusă ca zestre, cu ani în urmă, bărbatului ei. Căci asta e legea țării: orieâte precauții ai lua în contractul de căsătorie, zestrea femeii aparține nu numai soțului, ci are dreptul de moștenire asupra ei și primul născut; chiar dacă văduva trăiește, toate pretențiile acesteia se rezolvă în general, printr-o pensie viajeră. Demoazelele noastre din Fi-anța n-au de ce le invidia pe tinerele englezoaice pentru așa-zisele lor căsătorii din dragoste. Această independență din tinerețe are ca rezultat faptul că sunt lăsate la discreția tiraniei unui bărbat dacă acesta vrea să și-o exercite și că sunt lăsate singure la o vârstă înaintată, dacă mai apucă să ajungă la acea vârstă.

Dacă-mi este îngăduit să mă slujesc de astfel de expresii, aș spune că englezii au mai curând un cuib decât o familie și niște pui care-și iau cu toții zborul, și nu niște copii.

Capitolul III

Am examinat obiceiurile cu un ochi mult mai curios acum, în cea de a doua călătorie în Anglia, decât în tinerețe și am ajuns la concluzia că dacă Anglia avea avantajul unei vieți materiale mai opulente, sociabilitatea era mult mai accentuată în Franța. Nimeni nu aprecia mai mult decât mine, caracterul nobil, spiritul public ce distingea această națiune. Cu acel admirabil bun-simț Care constituie forța acestei țări, englezul – în ciuda independenței sale personale – recunoaște ierarhia claselor sociale. Dacă străbați un sat, auzi adesea câte un țăran, în pragul colibei, spunându-i fetiței sale: *„Curtsey to your betters, Betsy!"* expresie ce nu se poate traduce exact în franceză. Dar același bărbat nu admite ordinul nici unui superior dacă socoate că drepturile i-au fost încălcate. Recurge la lege chiar și împotriva primului senior al comitatului dacă se socoate călcat în picioare, sau împotriva vecinului cu care s-a dondănit la crâșmă. Tocmai pe această încredere, că legea îl protejează în orice împrejurare, se bazează sentimentul de independență din care se naște respectul de sine însuși, pecetea oamenilor liberi. Pe de altă parte, această independență, inamica sociabilității, și care duce la o fire puțin mai sălbatică, este atenuată de dorința clasei inferioare de a nu face nimic care să nu fie *„genteel"92,* iar la clasele elevate, de a nu face nimic care să nu fie *„gentlemanlil*ce"93. Acesta este punctul care-i unește pe englezi între ei. Cât despre fantezia de a fi *„jashionable"*94, acesta este cusurul unui grup restrâns de oameni,

---

92 Politicos (engl.).

J Manierat (engl.).

94 La modă (engl.).

împins adesea până la ridicol.

Observând de aproape cele două țări, bagi de seamă că niște oameni la fel de delicați în sentimentele lor, pot totuși să se jignească reciproc prin felul cum își exprimă aceste sentimente, ba aș îndrăzni chiar să spun, prin felul cum le concep. Această idee mi-a venit, amintindu-mi de o masă la care am fost invitată de una dintre vechile mele prietene, lady Dunmore, într-un. Cerc restrâns. Se discuta despre noutatea zilei: condamnarea lordului Elective de către Curtea ecleziastică „Doctors Commons". Iată și de ce:

Lady George Beresford fusese, cu un an în urmă, una dintre cele mai încântătoare, mai distinse și mai fericite femei din Londra. În urma unei nașteri, laptele i se urcase la cap și înnebunise. Soțul ei era disperat. Fiind nevoit să caute niște hârtii de afaceri, se văzu silit să forțeze o casetă aparținând soției sale; ea conținea o mulțime de scrisori care nu mai lăsau nicio îndoială asupra genului de relații pe care le avusese cu lordul Bective. Bărbatul se înfurie. Deși nevastă-sa era nebună și deci închisă într-un ospiciu, el o dădu în judecată. Fură audiați câțiva martori care o împroșcară cu noroi. Lordul Bective a fost condamnat să plătească douăsprezece mii de ludovici, drept despăgubire, soțului încornorat. Or, la masa la care fusesem invitată, se discuta tocmai despre această sumă ce trebuise a fi plătită. Unii susțineau că era mult prea mare față de calitățile lady-ei Beresforcl, alții, dimpotrivă, susțineau că merita ca lordul Bective să plătească atâția bani pentru ea. Căci era atât de albă, atât de binefăcută, de talentată și de grațioasă!

— Ei, nu era chiar așa, și apoi nu mai era nici foarte tânără!

— Da, dar i-a dăruit bărbatului ei niște copii minunați!

— Mă rog, dar începuse s-o ducă prost cu sănătatea» iar tenul își pierduse strălucirea.

— Era foarte deșteaptă și instruită!

— În ultimele luni devenise tristă și destul de posacă!

Discuția continuă astfel, cu un avantaj aproape egal, pânăcând stăpâna casei îi puse capăt, zicând:

— Sunt de acord că douăsprezece mii de ludovici e o sumă foarte mare, dar bietul George o iubea atât de mult…

Puterea acestui argument păru irezistibilă și concilie toate opiniile. Îi ascultam uluit. Mă deranja cumplit să aud niște femei din cea mai aleasă societate enumerând și discutând despre calitățile "uneia dintre semenele lor ca și cum ar fi discutat despre însușirile unei iepe, iar mai apoi, apreciind în bani mâhnirea pe care pierderea ei i-o pricinuise soțului care, mie cel puțin, mi se părea pur și simplu odios, fiindcă o dăduse în judecată pe mama copiilor săi, lovită și așa de soartă, îndurând cea mai cumplită pedeapsă la care poate fi condamnată o ființă omenească.

Trebuia să trag, din asta, concluzia că înalta societate din Anglia era total lipsită de sensibilitate! Lucrul ar fi fost tot atât de nedrept ca și cel prin care aș fi decretat că franțuzoaicele sunt lipsite de modestie pentru că folosesc unele locuțiuni, proscrise de cealaltă parte a canalului. Adevărul e că uzanțele diferite prezintă situațiile sub alte fațete, așa că nu trebuie să ne grăbim să-i judecăm pe străini fără a le fi studiat în amănunt, obiceiurile. Ce societate nu prezintă anomalii șocante pentru observatorul care nu e încă obișnuit cu ea? Teoretic, admiram respectul englezilor pentru ierarhia socială, dar pe urmă, sociabilitatea mea specific franțuzească se burzuluia când îl vedea acționând în saloane. Doamnele din înalta societate, nu-și deschid ușile caselor decât o dată sau de două ori pe an, tuturor celor care printr-o relație oarecare, dar mai ales prin cele legate de alegeri, au cinstea de a se scrie despre ele, de îndată ce sosesc la Londra. Ca să poți face această vizită, trebuie să primești un carton mare pe care se află imprimate cuvintele: „Ducesa cutare primește

at home, în cutare zi". Numele persoanelor cărora li se adresează este scris de mână, la urmă. Numai Cel-de-Sus știe cât se zbat unii, cât aleargă și la ce manevre recurg pentru a putea pune mâna pe o ase menea invitație. Ziua de primire sosită, stăpâna casei așteaptă, în picioare, la ușa salonului, făoând câte o reverență în fața fiecărei persoane care intră; dar un fel de reverență prin care parcă le-ar spune:

— Deși vă aflați în casa mea, cred că vă dați seama că nu vă cunosc și nici nu țin să vă cunosc!

Faptul e cu atât mai evident, cu cât există deosebiri vizibile în primirea oaspeților. Ei bine, și cu toate astea, în această țară unde oamenii par să aibă atâta bun-simț, nimeni nu se simte ofensat: fiecare are ceea de dorește: intimii – o primire călduroasă, ceilalți – bucuria de a fi fost poftiți. Invitația rămâne o lună întreagă înfiptă în rama oglinzii, unde e văzută de toți cei care vin în vizită la persoana respectivă. Ea are posibilitatea să povestească celor din mediul ei, cum sunt mobilate saloanele ducesei cutare, ce rochie purta marchiza X. Și alte remarce de aceeași natură. Scopul de a fi fost invitat la ducesa respectivă fusese atins, și poate că persoana în cauză ar fi fost mai puțin mândră că fusese admisă la ducesa Z., dacă acea ducesă ar fi fost mai politicoasă. La noi, în Franța, nimeni n-ar fi suportat un asemenea tratament. M-am gândit uneori că superioritatea societății franceze asupra tuturor celorlalte se datorează – între altele – faptului că la noi, persoana care primește, care face cheltuieli pentru a da o masă sau o serată, se simte profund îndatorată față de persoanele care o onorează cu vizita lor, în timp ce, mai peste tot, e exact invers. Dacă stai să te gândești la treaba asta, îți dai seama că, chiar și această singură deosebire este menită să înlesnească relațiile și să le confere o notă de urbanitate.

Marile banchete englezești nu sunt aproape niciodată pe măsura

caselor, așa încât de cele mai multe ori, din saloanele prea pline, lumea se revarsă pe scară, iar alteori până în stradă unde încurcă trăsurile, adăugând la plictiseala acelor reuniuni, și înghesuiala. Libertatea engleză (deși eu nu recunosc înalta justiție a acestei țări) nu admite nicio ordine în mersul trăsurilor. Biciuind caii și năpustindu-i unii asupra altora, ajungi sau mai curând nu ajungi acolo unde vrei să mergi. Nu există serată în urma căreia să nu rămână două, trei trăsuri făcute zob, pe stradă. Acest fapt te miră cu atât mai mult cu cât la Londra, străzile sunt foarte frumoase și foarte curate.

Banchetele mi-au sporit „sentimentul de recunoștință față de bunii și de folositorii noștri jandarmi"; căci dragostea mea de libertate a pălit întotdeauna în fața lor. Îmi amintesc că într-o seară i-am strigat până am răgușit, aproape două ceasuri, fiindcă în timp ce ne îndreptam spre lady Hertford, ne-am rătăcit, riscând în fiece clipă să fim azvârliți în canal. Noi am plecat din Portman square; ea locuia în Manchester square; dacă drumul ar fi fost liber, într-un minut am fi fost acolo. Pentru ca prințul regent să fie scutit de toată acea avalanșă de trăsuri, sosea în salonul marchizei, străbătând o grădiniță și încălecând o fereastră. Sigur că era mult mai simplu, dar când acea fereastră se deschidea cu zgomot pentru a-i îngădui să intre, pe toate chipurile trecea câte un surâs.

În afară de oboseala acestor așa-zise petreceri, ceea ce le face să devină un adevărat chin este ora la care încep. Lipsind atâția ani din Anglia mă dezobișnuisem. Fiind obligată să mă duc la un bal, a doua zi după banchetul doamnei Hertford, am auzit bătând miezul nopții fără ca mama să se gândească să plece. Am început s-o zoresc.

— Știu că vrei să pleci, și eu abia aștept, dar vom face impresie proastă!

De data asta nu mai puteam s-o ștergem englezește, slugile încă nici nu apucaseră să lumineze toate saloanele, iar noi eram printre primele care venisem. După puțin, intră și stăpâna casei, trăgându-și mănușile. Fiica ei nu-și isprăvi toaleta decât după o jumătate de ceas, iar lumea nu începu a sosi decât spre ora unu noaptea. Obosisem să tot aud că majoritatea femeilor dorm mai toată ziua, ca să fie proaspete și odihnite noaptea, când ieșeau în lume. Nu-mi vine a crede că era adevărat, dar dacă era așa, atunci sunt convinsă că neavând ce face, dormeau din plictiseală. Și din moment ce tot vorbesc despre baluri, simt nevoia să vă povestesc despre unul foarte frumos, dar și foarte bizar datorită celor care-l dăduseră.

Marchizul de Anglesey 1, după ce fusese însurat douăzeci și unu de ani cu o fată din familia de Villiers și avusese o mulțime de copii, divorțase în Scoția, unde legea admite infidelitatea soțului drept cauză de divorț. Apoi se însurase cu lady Emilie Weâlesley care – divorțând, la cererea ei, în Anglia – își lăsase și ea bărbatul cu o droaie de copii95. Marchiza de Anglesey se recăsătorise cu ducele de Argyll. Neavând nicio vină, nu făcea parte din categoria femeilor divorțate și ca atare era admisă atât la regină, cât și în societate. Cum rămăsese în reiații foarte bune cu fostul ei soț, câteva din fiicele sale – între optsprezece și douăzeci și doi de ani – locuiau la tatăl lor, dar ieșeau în lume împreună cu mama lor.

În bătălia de la Waterloo, lordul de Anglesey pierduse un picior. Starea sa alarmantă – căci se zbătuse multă vreme între viață și moarte – stârnise un viu interes printre toți cei care-l cunoșteau și care-și manifestară dovezile de simpatie și compătimirea. De îndată ce se făcu bine, dorind să-și manifeste recunoștința față de

---

95 *Emilie-Charlotte,* fiica contelui Cadogan avea din prima căsătorie, cu Henry Weîlesley, mai tîrziu lordul Cowley, trei băieți și trei fete.

solicitudinea prietenilor săi, pregăti o serbare grandioasă, în cinstea acestora. Construi deci o sală mare de bal în continuarea splendidului său apartament din Uxbridge House și pregăti tot ceea ce era necesar, împreună cu noua lui soție, totul pe picior mare și de o opulență fără egal. Invitațiile, făcute într-o formă încă nefolosită până atunci, nu erau nominalizate. Lordul de Anglesey, adresând mulțumirile sale domnului și doamnei cutare pentru solicitudinea lor, nădăjduia că-i va vedea trecând pe la Uxbridge House, în cutare seară. Cu câteva minute înainte de sosirea musafirilor, lady de Anglesey, fiind divorțată și deci neavând voie să apară în societate, după ce supraveghease cu grijă totul, plecă, la țară. Lordul de Anglesey, mult prea tandru și mult prea galant pentru a-și lăsa soția singură, o însoți. Așa că și stăpânul și stăpână casei unde se dădea acea grandioasă serbare, dispăruseră. Fetele din prima căsătorie a lordului făcură onorurile casei, ajutate – din curtoazie – de domnișoarele Weâlesley, fetele din prima căsătorie a doamnei de Anglesey, care rămăseseră lângă mama lor. Trebuie să mărturisesc că nu se putea concepe o idee mai ciudată decât cea de a pofti atâta lume la tine acasă, iar tu, gazdă, să te eclipsezi. Acel bal s-a mai ilustrat și printr-o altă ciudățenie.

Lady Caroline Lamb96 publicase cu câteva zile mai înainte romanul *Glenarvon.* Romanul cuprindea povestea aventurilor sale cu faimosul lord Byron, aventuri împinse cât mai departe cu putință. În plus, vârâse în carte, toate personajele marcante din înalta societate și mai ales pe membrii propriei sale familii printre care și pe bărbatul ei, lordul William Lamb (devenit mai apoi lordul

---

96 Lady *Caroline Lamb* (1785—1828), literată engleză, măritată în 1805 cu William Lamb, viconte de Melbourne, prim-minis- tru al reginei Victoria. în afară de romanul *Glenarvon,* a mai publicat *Ghaham Hamilton* și *Ada Reis.*

Melbourne). Adevărul e că-l zugrăvise foarte frumos, atribuindu-i un caracter deosebit și o purtare nobilă; fusese însă mult mai puțin binevoitoare cu alții, și cum nu se știa precis despre cine putea fi vorba, toată lumea discuta despre persoanele de care presupunea că fuseseră zugrăvite în carte.

La acel bai din Uxbridge House, am văzut-o pe lady Caroline Lamb ținându-l, cu dragoste, pe soțul ei de braț, și oferindu-le curioșilor „cheia" – cum zicea ea, adică spunânclu-le fără nicio jenă cine erau personajele pe care le descrisese. Avusese grijă să facă o mulțime de copii după carte unde nulmele schimbate și numele adevărate erau trecute alături, imul lângă altul, fiind vorba de oameni ce se aflau de față sau de rudele și de prietenii lor. Această scenă completă bizareria acelei serbări ciudate.

De altfel, am renunțat destul de repede să mai trăiesc la Londra; în afară de faptul că mă plictiseam cumplit, mai eram și suferindă. Rămăsesem de la Genova cu o durere reumatică la cap, care nu m-a părăsit decât după patru ani, după ce-am făcut o cură la apele din Aix și care mă împiedica să iau parte la distracțiile zgomotoase.

N-am simțit de asemenea niciun regret că n-am putut lua parte la serbările date în Franța în cinstea însurătorii ducelui de Berry. Din relatările care mi s-au făcut, reieșea că fuseseră destul de mărețe, adică atât cât îngăuia tristețea generală a unei țări aflate sub cizmă străină. Ba chiar se pare că fuseseră mult mai însuflețite decât te așteptai să fie într-o asemenea penibilă circumstanță. Majoritatea celor invitați la acea ceremonie, aparțineau unei clase care privea Curtea ca pe ceva necesar vieții. Când o împrejurare oarecare – fie politică, fie o dizgrațiere – îi smulgea din acea atmosferă, viața le era searbădă. Un mare număr de persoane fuseseră lipsite de plăcerea de a asista la acest eveniment, din pricina Revoluției; aceste persoane manifestau o veselie de copilandri și un zel de neofiți,

simulând o bucurie pe care erau departe de a o simți.

Nu știu în ce măsură poporul a luat parte la aceste serbări și dacă s-a bucurat cât de cât. Lipsisem din țară și informațiile pe care le primisem se băteau cap în cap. Din toate relatările nu mi-au rămas în minte decât cuvintele prințului de Poix1. În ziua întrevederii de la Fontainebleau9798, adresându-se unui grup de curteni care, ca și el, ieșeau din apartamentele lor, prințul le-a zis:

— Știți, domnilor, că noua noastră prințesă are ochiul drept mai mic decât celălalt?

— N-am remarcat câtuși de puțin acest lucru! i-a replicat ducele de Maille. Dar, după ce reflectă o clipă, adăugă: Poate că doamna, ducesă de Berry are ochiul stâng puțin mai mare decât cel drept.

Acest răspuns mi s-a părut mult prea diplomatic pentru a nu-l menționa în paginile acestei cărți.

După o vreme, m-am înapoiat la Londra. Dar n-am mai ieșit din ambasadă – unde până la urmă, am izbutit să ne atragem câțiva prieteni – decât pentru a ne duce la colegii noștri din corpul diplomatic, la miniștri sau la Curte de unde nu puteam în niciun caz, lipsi.

---

[97] *Philippe-Louis-Marc-Antoine de Noailles, prinț de Poix* (1752—1819), fiul mareșalului de Mouchy și a Annei-Louise de Arpojon, ghilotinată în timpul Teroarei. Aghiotant, apoi comandantul gărzii naționale de la Versailles, emigrează în 10 august 1789. Locotenent general, căpitan al gărzilor și pair al Franței, în timpul Restaurației.

[98] Regele, Monsieur, ducesa de Angouleme, ducele de An- gouleme, ducele de Berry și întreaga Curte i-au ieșit înainte pînă la Fontainebleau, prințesei care debarcase la Marsilia.

Capitolul IV

Vizitele la Twickenham nu le trec în rândul obligațiilor, pentru că ele constituiau pentru mine o adevărată plăcere. Acesta era locul unde se retrăsese ducele de Orleans cu ai săi și unde ducea o viață simplă, consacrată exclusiv familiei. Înainte de sosirea tatălui meu, domnul de La Châtre, fostul ambasador al Franței, în Anglia, în neghiobia sa de curtean slugarnic, pusese pe urmele ducelui de Orleans o droaie de spioni plătiți, care otrăveau și cele mai nevinovate fapte ale ducelui, răstălmăcindu-le sensul. Tata puse imediat capăt acestor tracasări ignobile, și exilații din Twickenham îi rămaseră cu atât mai recunoscători cu cât el descrise exact comportarea lor dreaptă și cinstită, deschizâhdu-le astfel porțile Franței, unde abia așteptau să se reîntoarcă.

Într-o zi, unul dintre agenții retribuiți de poliția franceză, veni să-i spună tatălui meu că în sfârșit, ducele de Orleans se demascase; că la Twickenham se tipăreau proclamații răzvrătitoare împotriva guvernului și că baloturile cu acele proclamații erau gata să fie expediate în Franța. Spionul îl asigură pe tata că-i poate aduce oricând o asemenea proclamație.

— Ei bine, îi răspunse tata, adu-mi – nu zic o proclamație, ci o publicație mult mai puțin gravă, ieșită din tiparnița de la Twickenham și-ți dau pe loc o sută de guinee!

Spionul, cum era și de așteptat, n-a mai venit.

În duminica următoare, ducându-ne, seara, să-i facem o vizită ducesei de Orleans, am găsit toată familia strânsă în jurul mesei, scriind o pagină de impresii. Ca să-i distreze pe copii, ducele cumpărase o mică tiparniță portativă, de fapt o jucărie, cu care se amuzau duminica. Până atunci, tipăriseră câteva exemplare dintr-o

fabulă cu vreo douăzeci de versuri, scrisă de ducele de Montpensier în copilăria sa. Aceasta era deci tiparnița clandestină, menită să răvășească lumea!

Toate acele persecuții prostești nu făceau decât să-l înfurie pe ducele de Orleans, cu atât mai mult cu cât Ludovic al XVIII-lea îl scârbise cu comportarea lui lașă, atât în țară cât și în străinătate. Așa de pildă, la vestea debarcării lui Napoleon la Cannes, ducele de Orleans îl însoțise pe Monsieur la Lyon. Reîntors la Paris împreună cu acest prinț, ducele plecase mai apoi singur, la Lille, unde pregătise – împreună cu mareșalul Mortier – apărarea orașului. Când regele ajunse în acest oraș, ducele îl rugă să stabilească în acel loc, reședința sa și a guvernului. După câteva ezitări, regele consimți, dându-și cuvântul că, orice s-ar întâmpla, nu va părăsi pământul francez. Acestea au fost ultimele vorbe pe care Ludovic al XVIII-lea i le-a mai spus ducelui de Orleans, înainte ca acesta să se retragă în apartamentul pe care-l ocupa. După trei ceasuri, careva veni să-l scoale spunându-i că regele fugise în Belgia. Deci, în timp ce el îi făgăduia ducelui că nu va părăsi pământul Franței, slugile îi și pregăteau trăsura cu care urma să dea bir cu fugiții! Furios că regele își bătuse astfel joc de el, îi trimise o scrisoare plină de reproșuri amare; apoi; mai trimise una mareșalului Mortier prin care îl dezlega de orice făgăduială. Nevrând să-l urmeze pe rege, se îmbarcă și se reîntoarse în Anglia, lângă ai săi. Închirie o casă la Twickenham, sat unde mai locuise și în prima sa emigrație.

De îndată ce familia de Orleans se convinse că succesorul lui La Châtre nu avea de gând să calce pe urmele acestuia și că nu avea a se teme de niciun fel de șicane din partea tatălui meu, între el și duce se stabili cea mai deplină și mai loială încredere, ducele ajungând să nu mai întreprindă nimic până ce nu se sfătuia cu tata. Împinse respectul față de Ludovic al XVIII-lea atât de departe, încât

nu mai primea pe nimeni la Twickenham până ce nu-și dădea consimțământul ambasadorul Franței, și toate demersurile pe care le făcu, de a se reîntoarce în țară, le discută în prealabil, eu tata, până în cele mai mici amănunte. Spionajul căzu de la sine. Domnul Decazes își rechemă agenții pe care fostul ambasador La Châtre îi convinsese că-i erau absolut necesari. Și dacă tot am pornit pe panta adevărului, apoi atunci să mergem până la capăt și să arătăm că domnul La Châtre nu voise să renunțe la cei câțiva spioni care de fapt nu făceau nimic, de teamă să nu i se retragă fondurile secrete ce-i fuseseră alocate în acest scop. Mademoiselle a fost ultima de a cărei încredere s-a bucurat tata, dar când s-a hotărât să-i acorde această încredere, ea i-a fost dăruită pe deplin și pentru totdeauna. În timpul acelor zile lungi, petrecute la țară, am avut prilejul să-i apreciez spiritul distins și francheța caracterului. Devotamentul meu față de augusta cumnată a ducelui de Orleans sporea pe zi ce trecea.

Discuțiile cu ducele de Orleans cred că n-au fost niciodată mai sclipitoare, ca în acea epocă. Trecuse de vârsta la care o erudiție profundă, poate părea unora ușor pedantă. Imparțialitatea firii sale, îl făcea să înțeleagă și să accepte orice situație, vorbind despre acest lucru cu multă moderație. Bucuria lăuntrică îi potolea iritarea pe care i-o producea uneori situația sa politică; dacă stau să mă gândesc bine, cred că nu l-am văzut niciodată atât de mulțumit ca în micul salon din Twickenham, după mesele destul de sărăcăcioase pe care le luam adesea împreună. La rândul lor, prinții care locuiau la Twickenham, n-aveau unde se duce la Londra, în rarele lor vizite în acest oraș, decât la ambasadă. Ducele de Chartres, deși încă foarte tânăr[99], era un elev silitor dar care nu anunța încă prin nimic nici

[99] E vorba de *Ferdinand-Philippe-Louis-Charles-Henri* (1810— 1842), născut la

spiritul viu, nici chipul fermecător de mai târziu. Era delicat și puțin cam ars de soare, ca orice copil născut în sud. Surorile sale scăpaseră de această influență a soarelui din Palermo. Cea mai mare, căpătase încă din leagăn epitetul de „buna Louise", pe care și l-a justificat pe deplin mai târziu, mergând pe urmele admirabilei sale mame; era proaspătă, albă și roză ca o floare și avea o claie de păr lung și bălai, ca aurul. Cea de a doua, brună și mai neastâmpărată, era cel mai delicios copil pe care l-am văzut vreodată. Mărie nu era atât de frumoasă ca Louise, dar poznele și replicile ei erau atât de pline de haz și de spirituale, încât o preferai fără să vrei, surorii sale.

Ducesa de Orleans tocmai născuse, la Twickenham, încă o fetiță căreia toată lumea îi zicea „fata domnului de Osmond", pentru că tata, în calitate de ambasador, îi întocmise actul de naștere. Acest ultim prunc, completa familia. La Twickenham, toată lumea se străduia să le dea acestor copii o educație bună, încă din leagăn. Zău dacă am mai văzut undeva copii mai binecrescuți și mai puțin răsfățați ca cei ai ducelui de Orleans.

Restul celor care locuiau la Twickenham erau: contesa de Verac *1*, născută Ventimiglia, doamnă de onoare a ducesei de Orleans încă de la Palermo, persoană minunată, devotată ducesei și a cărei moarte a însemnat o grea pierdere pentru Palatul Regal; doamna de Montjoie, la fel de distinsă atât prin calitățile inimii cât și ale spiritului și care era atât de atașată de Mademoiselle, încă din primii ani ai tinereții, încât n-avea altă familie în afară de ea și nici alte interese. Raoul de Montmorency100

Palermo, oare în 1830 și-a luat titlul de duce de Orleans.

100 *Anne-Louis-Victor-Raoul, baron, apoi duce de Montmorency,* în 1846. Născut în 1790, a fost aghiotantul mareșalului Davout, șambelanul lui Napoleon în 1813, aghiotantul ducelui de Or- leans în 1815 și 1820. Unchiul său,

și Camille de Sainte-Aldegonde, aghiotanti ai ducelui de Orleans, își împărțeau timpul între Franța și Twickenham. Domnul Athalin locuia și el tot la Twiekenham. Înainte de 1814, fusese ofițer de ordonanță al lui Napoleon. Ducele de Orleans, și-l făcuse aghiotant, cu consimțământul regelui; dar în 1815, Athalin se reîntoarse lângă împărat scriindu-i ducelui o scrisoare foarte respectuoasă.

Cele „O sută de zile" o dată terminate, ducele de Orleans îi scrisese să vină îndărăt la el. Domnul Athalin profită de această indulgență care fu oât se poate de prost privită de Curtea din Tuileries, deși omul s-a arătat mai târziu, de un devotament fără margini față de nobilul său protector. Guvernanta prințeselor și preceptorul ducelui de Chartres – domnul du Parc, om de mare merit – completau personalul ce trăia alături de această familie fericită, unde se ducea viața cea mai liniștită și mai rațională.

Aș vrea să vorbesc în termeni la fel de onorabili și despre bietul duce de Bourbon1. Dar, dacă toate virtuțile familiale păreau a-și fi ales domiciliul la Twickenham, toate cususurile păreau a sălășlui împreună cu el, pe o străduță urâtă din Londra, unde închinase un apartament mizerabil. Nu-l slujea decât un singur servitor și n-avea nici măcăr o trăsdră. Tata primise poruncă să-l determine să renunțe la acest gen de viață, dar nu reușise. După trista 'sa apariție în Vandeea, se îmbarcase pe un vas și – în timpul celor „O sută de zile" – se stabilise la Londra. Prințul de Conde îl chemase lângă el, punându-i la dispoziție oricâți bani ar fi vrut. Dar ducele de Bourbon se încăpățâna să ducă aceeași existență mizeră. Mânca de obicei câteva cotlete într-o dugheană – *„Chop house*" –, căci nici într-un caz dărăpănătura aceea nu putea fi numită restaurant, se ducea,

---

Thibaut de Montmorency, murind intr-un accident de trăsură, în 1818, ducele s-a însurat în 1821, cu văduva acestuia, născută de Harchie.

pe rând, la câte unul dintre teatre, aștepta – plimbându-se pe sub porticuri – să vină ceasul când prețul biletului scădea la jumătate, intra în sală și ieșea la sfârșitul spectacolului, împreună cu una sau două femei de moravuri ușoare pe care le schimba zilnic și care-l târau după ele în vreo tavernă, asociind astfel deșănțării, zgârcenia. Uneori îl mai însoțea și lordul William Gordon în astfel de escapade, dar de cele mai multe ori se ducea singur. Se încăpățâna să rămână în Anglia numai pentru a se bucura de această viață „onorabilă" și nicio rugăminte nu-l putu determina să plece, nici măcar pentru a fi de față la ultimele clipe de viață ale tatălui său. Prințesa – sora lui – refuza și ea se înapoieze în Franța, dar din cu totul alte motive: și anume din pricina urii sale față de Concordat. Aveam o venerație deosebită pentru acea tânără Louise de Conde101, care deplângea, la picioarele altarului, greșelile săvârșite de patria sa. Dar numai atât În rest, aș fi putut scrie un adevărat roman despre ea, cu condiția să mă fac că nu observ că eroina era o ființă comună, vulgară, ignorantă, banală în gândurile, sentimentele, faptele, vorbele și persoana sa. Erai tentat să-i plângi de milă bunului Dumnezeu, care era tot timpul sâcâit de tânăra de Conde; căci îi solicita ajutorul în cele mai caraghioase și puerile situații. Am auzit-o rugându-. Se cu ardoare, Domnului, ca să găsească un ghem de lină, căzut sub un scaun; eu alte cuvinte, era caricatura unei călugărițe de comedie. Tata a fost obligat să se poarte aproape violent cu ea pentru a o determina să se înapoieze în Franța.

---

[101] *Domnișoara de Conde, Louise-Adelaide de Bourbon* (1757— 1824), stareță la Remiremont în 1786. în 1802, o găsim călugăriță în Polonia ; după moartea ducelui de Enghien, se reîntoarce în Franța unde, în 1815, întemeiază mănăstirea benedictinelor din Temple.

Capitolul V

V-am mai spus, că nu cunoșteam în amănunt treburile tatălui meu. N-am știut decât ceea ce știa toată lumea și cea ce putea fi povestit. În fiecare săptămână, tata primea doi curieri de la Paris întotdeauna aducându-i și o lungă scrisoare personală din partea ducelui de Richelieu. Tata îi răspundea la rându-i direct, așa că birourile și legația nu erau la curent cu fondul negocierilor al căror scop totuși era clar pentru toată lumea. Căci se străduia și» obțină o oarecare ușurare în ceea ce privea opresiune» bietei noastre țări. Inima ministrului și a ambasadorului băteau la unison, căci își consacraseră întreaga lor viață acestui lucru.

Lordul Castlereagh era un om de afaceri, plin de spirit, de capacitate, de talent, dar fără alte haruri. CÂunoștea perfect oamenii și lucrurile din țara sa, căci se ocupase de afaceri de la douăzeci de ani. Dar habar n-avea de interesele și de raporturile dintre puterile europene. Când, în 1813, o misiune încredințată lui Pozzo 1, îl aduse la cartierul general al suveranilor aliați, el știa doar că blocusul amenința Anglia, că trebuia să combată ideea de a se pune în practică un asemenea plan sau cel puțin de a-l întârzia cât mai mult cu putință și că Austria trebuia să fie aliata firească a Angliei. Nici nu-i trebuia mai mult abilului prinț de Metternich ca să pună mina pe el. Lordul Castlereagh a fost una dintre primele mediocrități atotputernice asupra căruia Metternich și-a exercitat pe deplin dominația.

Întotdeauna și în toate epocile afacerile interne s-au făcut numai de către englezi și numai la Londra; când era însă vorba de afacerile externe, Downing Street se afla sub supravegherea Cancelariei din Viena, dar cred că această situație n-a durat decât atâta cât a trăit

lordul Castlereagh. Când l-am cunoscut eu, încă nu dădea semne de fatala maladie ereditară care l-a împins la sinucidere. Era, dimpotrivă, deosebit de calm și de plăcut, discutând cu competență, despre interesele englezilor, dar fără patimă și întotdeauna în mod perfect *gentliemanlike.* Vorbea destul de prost franțuzește. Una dintre frazele lui obișnuite, era: „Dragă domnule ambasador, să încheiem discuția în mod amiabil"; dar, dacă cuvântul era departe de a fi corect, sentimentul care i-l inspirase era sincer. Castlereagh avea o deosebită considerație față de caraeterul loial al ducelui de Richelieu și încrederea pe care i-o inspira i-a facilitat multe din negocierile din acea epocă de tristă memorie. Când o cunoscusem prima oară pe lady Castlereagh, mi se păruse destul de frumoasă; acum devenise o femeie solidă și foarte grasă; își pierduse toată distincția, dar mai păstrase câteva urme din frumusețea de odinioară. Nu era prea deșteaptă, în schimb era foarte binevoitoare și de o mare politețe, dar lipsită de uzanțele societății înalte. La Congresul de la Viena, îi venise ideea să-și împodobească coafura cu toate decorațiile și ordinele de aur și de diamante ale soțului ei, punându-și pe frunte, în chip de panglică, Ordinul jartierei. Ridicolul acestei exhibiții o făcuse să renunțe la asemenea podoabe, dar dughenile – care se înmulțiseră ca ciupercile – îi furnizau suficiente zorzoane care mai de care mai țipătoare, menite să-i satisfacă prostul gust, care era totuși dominat de unele preferințe campestre: flori, păsări, câini și animale de toate felurile. Nu se simțea nicăieri mai fericită decât la *„Cray*" unde lordul Castlereagh avea o adevărată casă de preot de țară. Coborai din trăsură în fața unei mici bariere apoi, printre două straturi de flori obișnuite, ajungeai în fața unei case cu trei odăi: una slujea de salon și de cabinet, alta de sufragerie, iar cea mai mică, de cabinet de toaletă. La primul etaj, se aflau trei dormitoare: unul aparținea celor doi

Castlereagh, celelalte două erau oferite oaspeților, printre care s-au numărat și câțiva ambasadori. Tata a rămas de multe ori la *„Cray farm”*, și chiar pentru mai multe zile. Lady Castlereagh avusese bunul simț ca, la țară, să renunțe la cameriste. O vedeai adesea, într-o rochie de muselină, cu o pălărie mare de pai, pe cap, cu un șorț dinainte și cu o foarfecă în mână, tăind flori. În spatele acestei case, care avea o intrare atât de modestă, dar care era așezată într-un ținut minunat unde se bucura de o vedere nemaipomenit de frumoasă, se afla un loc îngrădit, foarte mare, plin de plante dintre cele mai rare, o curte pentru animale și una pentru cotețe care, împreună cu serele, îi ocupa stăpânei casei, aproape tot timpul liber. Doamna nu se îndepărta niciodată de bărbatul ei. Când lordul lucra, ea stătea pe fotoliu, la doi pași de el. Îl urma pretutindeni, fie la oraș, fie la țară. Îl însoțise în toate călătoriile. Dar niciodată nu-l deranja și nu-l contrazicea, indiferent ce-ar fi făcut, sau ar fi spus. Își petrecea nopțile alături de el, îndurând frigul, foamea, oboseala, paturile incomode, fără să se plângă, și fără să dea impresia că suferă din aceste pricini. În sfârșit, proceda în așa fel, încât să-și incomodeze câ't mai puțin cu putință, bărbatul, cu persoana ei, ca să nu pară că vrea să se impună. Zic „să nu pară”, pentru că unii dintre prietenii lor aveau impresia că de fapt în casa familiei Castlereagh găina era cea care cânta și nu cocoșul. Și totuși, bărbatul ei, nu ridicase niciodată, nici cea mai mică obiecțiune împotriva acestei companii. Să fi descoperit oare această soție devotată vreunul din semnele cumplitei boli pe care acea moarte înfricoșătoare o dezvăluise lumii? Voia să fie tot timpul lângă el pentru a-l supraveghea și a atenua efectele bolii? Mai târziu, m-am gândit de multe ori la acest lucru. Ar fi fost într-adevăr, o explicație onorabilă a acestei prezențe perseverente care părea uneori cam ridicolă și de care ne și băteam joc din când în când orice-ar fi fost,

niciodată lady Castlereagh nu-și părăsea soțul nici măcar pentru un ceas și cu toate astea nimeni n-o putea acuza că ar fi încercat să exercite vreo influență politică asupra lui.

Am fost de altfel, martora unei întâmplări în care această doamnă a dat dovadă demult caracter. Printre alți câini, avea și un buldog, care s-a năpustit într-o zi asupra unui mic *epagneul*, pe care l-ar fi sfâșiat dacă lordul Castlereagh n-ar fi intervenit. Dar, din nefericire, buldogul – furios – l-a mușcat rău pe stăpân, de picior și mai ales de mî, nă. A trebuit să intervină mai multe persoane ca să-l poată scoate pe lord din gura câinelui care spumega de furie. Imediat și-a făcut apariția și lady Castlereagh. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să mângâie câinele, ca să-l calmeze. Lumea zicea că ar fi turbat. Dar lady Castlereagh se prefăcu a nu auzi nimic. Buldogul nu mai părăsi odaia lordului, care suferea cumplit din pricina mușcăturilor. Până și cei mai indiferenți se indignară văzând că lady Castlereagh continua să mai mângâie un animal atât de primejdios. Dar ei nu-i păsă și continuă să țină câinele în odaia soțului ei, străduindu-se să apropie animalul domesticit de stăpânul pe care-l speriase groaznic. Abia după patru luni, după ce lordul Castlereagh se vindecă și de spaimă și de răni, ea se debarasă de câinele pe care până atunci îl cocoloșise și-l mângâiase.

Lady Castlereagh nu era o persoană nemaipomenită, dar în schimb, avea foarte mult bun-simț. La Londra, oferea întotdeauna câte un supeu, sâmbătă seara, după spectacolul de la Operă. Își alesese acea zi pentru că nu-i plăcea să aștepte, pentru că a doua zi era duminică și pentru că cortina căzând fix la miezul nopții, lumea venea imediat la ea, lucru ce nu s-ar fi întâmplat într-o altă zi a săptămânii. Acele supeuri ale lady-ei Castlereagh, la care nu venea tot atât de multă lume ca la banchete erau destul de plăcute. Corpul diplomatic era admis de la sine, la fel ca și membrii guvernului.

Ceilalți, erau invitați prin viu grai.

Printre lucrurile care se schimbaseră sau pe care poate că le uitasem eu în timpul absenței din Anglia, erau și rochiile pe care le purtau doamnele, când se aflau la țară. Aveam să simt această lipsă de memorie, pe propria mea piele. În tinerețe, fusesem foarte bună prietenă cu lady Liverpool. Într-o zi, mă pofti la masă, la câteva mile de

Londra, unde lordul Liverpool102 avea o casă destul de modestă, deși mult mai arătoasă decât acea *„Cray farm"*, a colegului său Castlereagh.

Mă rugă să vin devreme ca să-mi arate grădina și ca să petrec o zi întreagă, la țară. M-am dus împreună cu tatăl meu. Dar cum fusese reținut de niște treburi urgente, n-am ajuns decât la cinci și jumătate. Lady Liverpool ne certă că întârziasem, apoi ne arătă grădina, serele, straturile cu legume, ograda, curtea de păsări, cocina porcilor, toate destul de prost îngrijite. În sfârșit, sosi de la Londra și lordul Liverpool. L-am lăsat de vorbă cu tata, iar noi ne-am îndreptat către casă. Eram îmbrăcată – îmi aduc aminte ca acum – într-o redingotă de postav din Tours, albă și împodobită cu un rujuleț de jur-împrejur. Pe cap, purtam o pălărie de pai de orez, cu flori și mă credeam grozav de elegantă și de frumoasă. Intrând în casă, lady Liverpool îmi apuse:

— Vino în odaia mea să-ți scoți redingota și pălăria. Ți-ai adus

---

102 *Robert Banks Jenkinson*, mai întîi baron Hawkesburg, apoi conte de Liverpool (1770—1828). Director al Monetăriei ; după pacea de la Amiens a ajuns ministru de externe. A fost însurat de două ori : prima oară, în 1795, cu lady Theodosia Hervey, fata contelui Bristol, despre care vorbește în cartea de față Adele de Boigne. în 1822, s-a recăsătorit cu miss Chester, fiica lui Charles Chester și nepoata lordului Bagot.

camerista sau vrei să ți-o pun la dispoziție pe a mea?

L-am răspuns, destul de încurcată, că nu mă gândisem că trebuia să-mi schimb rochia.

— Ei, nu face nimic, răspunse ea. Uite, ia o carte și uită-te prin ea, până ce mă schimb eu!

Abia am apucat să rămân singură că am și auzit sosind o trăsură, apoi am văzut-o imediat pe lady Mulgrave, într-o rochie de satin, pieptănată frumos și împodobită cu pene și cu bijuterii; apoi apăru miss Jenkinson, nepoata stăpânei casei, îmbrăcată și ea într-o rochie de mătase, cu pantofi albi și eu o cunună de flori, în păr; pe urmă, se ivi însăși stăpâna casei, îmbrăcată nu mai știu cu ce, dar împodobită cu un văl, ca Ifigenia, prins cu o dialemă de aur, bătută în pietre scumpe. Simțeam cum se cufundă pământul cu mine, de rușine. La un moment dat, am crezut că era vorba de vreun mare dineu diplomatic și că vom vedea sosind, rând pe rând, toate elegantele Londrei. Dar când colo, n-am fost la masă decât opt persoane, dintre care cinci, de-ale casei. Nu mai erau așteptați alți musafiri. Dar eu uitasem că era obiceiul să te îmbraci pentru masa de seară, la fel cum te-ai fi îmbrăcat dacă te-ai fi dus la o serată, la Londra. M-am învățat minte și nu m-am mai dus nici într-o zi, la țară. Înainte de șapte și jumătate seara, îmbrăcată în rochie de oraș.

Și fiindcă tot sunt la capitolul toaletelor, aș vrea să vă vorbesc despre cea cu care am fost la Curte. S-ar putea ca peste douăzeci de ani moda să revină și să mi se pară la fel de ciudată ca și prima oară, când am purtat-o. Să încep cu capul. Coafura mi-era împodobită cu nelipsitul panaș pe care-l obținusem cu mare greutate, de la un negustor de pene scumpe, unul Carberry, pe atunci la modă, care-mi făcu un panaș din șapte pene mari, minimum ce putea fi admis. Panașele modeste aveau între douăsprezece și cincisprezece pene, iar cele bogate până la douăzeci și cinici. Deasupra panașului

(aceasta era denumirea tehnică a podoabei de pene) purtam o ghirlandă de trandafiri albi, iar sub ea, un șirag de perle. Câteva agrafe, un pieptăn cu diamante și câțiva zulufi blonzi, îmi completau coafura. Acest amestesc de pene, de flori, de bijuterii și de zulufi blonzi, șocau grozav, în acea epocă gustul nostru, al francezilor, care rămăsesem la vechile costume grecești. Dar asta încă nu era nimic. Partea de sus a rochiei, era cam ca la cele de toate zilele. După ce corsajul mi-a fost deci bine ajustat pe trup, mi-au trecut peste cap, un coș enorm, făcut din trei cercuri care se prindea de talie cu ace de siguranță. Coșul era făcut din pinză scrobită și pus pe niște balene care-i dădeau o formă foarte amplă, în față și în spate, și foarte strâmtă, în părți. Al meu avea, peste o fustă de satin, o a doua fustă de țiul împodobită cu un mare volan din dantelă de argint. O a treia fustă, puțin mai scurtă, din țiul cu lame de argint, împodobită cu o ghirlandă de flori, era prinsă din loc în loc, ca o draperie, așa încât ghirlanda de flori tăia piezișș, tot coșul. Buzunarele erau garnisite cu dantelă de argint și împodobite cu câte un buchet mare de flori. Ghirlanda, buchetele, fustele umflate, toate mă făceau să cred că ies dintr-un coș mare cu flori. În rest, eram împodobită cu toate bijuteriile pe care le aveam. Poala rochiei de satin alb, garnisită cu argint, era festonată și nu atingea partea de jos a fustei de dedesubt căci așa era eticheta. Numai regina avea rochie cu trenă; prințesele aveau dreptul să poarte rochiile pâmă la pământ. Când am văzut fustele imense și apretate ale acelor toalete, nu știam dacă să râd cu hohote de enormitatea lor, sau să fiu necăjită că mă împopoțonasem într-un mod atât de ridicol. Trebuie să mărturisesc că abia când recepția s-a terminat m-am simțit la largul meu șică acea rochie mi s-a părut cumplit de ridicolă. Fiind împreună cu mama, ne-am bucurat de privilegii diplomatice; pe scară, am urcat pe partea rezervată somităților. Căci ampla scară de

la Palat fusese împărțită în două, printr-o balustradă. Pe prima parte urcam noi, fără nicio înghesuială; pe cea de a doua, vedeam o sumedenie de lorzi și de ladys, înghiontindu-se, înăbușindu-se și călcându-se pe picioare, unii pe alții, cu o furie de care numai poporul englez e în stare. Mă gândeam cât de mult ar fi displăcut francezilor o asemenea „distincție". Sus, în capul scării, deosebirea dintre invitați era ceva mai discretă: persoanele de vază erau poftite într-o sală aparte. Ele erau primele admise, în salonul reginei. Acesteia i se pregătise un fotoliu special, așezat pe un fel de estradă; așa cum stătea pe acel fotoliu înalt, sprijinită între perne, aveai impresia că stă în picioare. Cu figura ei ciudată, regina părea o mică statuetă chinezească, deși își strunea Curtea, cu o mână de fier. Confoiimându-se etichetei, prințesele ședeau de o parte și de alta a reginei. În absența prințesei Charlotte, fata cea mare, locul ei era ocupat de ducesa de York. Prințul regent stătea în picioare, vizavi de regină, înconjurat de frații săi și de toți ai casei, înaintase ca sa vorbească cu doamnele, după ce acestea treceau prin fața reginei. Ambasadoarele aveau sau își arogau dreptul (căci contesa de Lieven fusese acuzată de o astfel de uzurpare) de a o lua înaintea prințeselor, după ce o salutaseră pe regină și de a participa și la restul recepției. Am fost încântată să profit de acest drept, ca să văd pe îndelete, defilând toată acea strălucită și bogată procesiune. Cum în acea epocă, regina nu primea decât o dată sau de două ori pe an, la aceste recepții venea o mulțime de lume, iar prezentările erau foarte numeroase. Cred că nicăieri frumusețea englezoaicelor nu era mai avantajată. Lumina puternică ce pătrundea prin cele două ferestre imense, în fața cărora se opreau, le punea în valoare tenul curat, îmbujorat de căldură și de emoție. Fetele, de optsprezece ani, adăugau strălucirii și prospețimii chipului, timiditatea debutului în societate care nu se confunda câtuși de puțin cu stângăcia; mamele

lor, în număr foarte mare, își păstrau și ele prospețimea tenului pe care climatul Angliei o întreține mai mult decât oricare altul. Chiar când erau urâte, făceau față situației cu o demnitate fără pereche. Căci erau și unele de o urâțenie într-adevăr catastrofală. Dar în mare, zău dacă am văzut o mulțime de oameni, atât de frumoasă, femei și bărbați, strânsă laolaltă. Acele rochii caraghioase, care nu le îngăduia celor frumoase să-și arate grațiile, le avantajau în schimb, pe cele urâte. După moartea bătrânei regine Charlotte, moda coșurilor acelora înfiorătoare, a căzut imediat, englezoaicele adoptând moda de la Curtea Franței, din timpul Restaurației.

Eu fusesem prezentată reginei, după ce mă măritasem, dar în alt Palat și cu altă formă de protocol. De altfel, în acea epocă, eram mult prea ocupată de propria mea persoană, așa că n-aveam când remarca alte femei despre care nu-mi mai aduc decât vag aminte. Știu atâta că dimineața pe care am petrecut-o în 1816, la Buckingham House, m-a amuzat copios.

Botezul micei prințese de Orleans, a prilejuit, la Twickenham, o adevărată serbare, evident atâta cât îngăduia un asemenea loc. Naș era împăratul Austriei, reprezentat de ambasadorul său, prințul Paul Esterhazy. Ducele de Orleans oferi o masă la care luară parte prințul regent, ducele și ducesa de York, ducii de Ken't1 și de Glocester103104. Regina bătrână, veni împreună cu prințesele, din Frogomore, ca să-i facă ducelui o vizită. Am fost foarte bucuroasă s-o revăd pe prințesa Charlotte; prințul Leopold sosi singur,

---

[103] *Eduard-Augustus, duce de Kent* (1767—1820), al patrulea fiu al lui George al III-lea și al reginei Charlotte. A fost tatăl reginei Victoria a Angliei.

[104] *Wilhelm-Frederic, duce de Glocester* (1776—1834), fiul unuia dintre frații regelui George al III-lea ; s-a însurat cu verișoara sa, prințesa Maria, fiica regelui — unchiul său — și a reginei Charlotte.

scuzându-și soția care pretextase că era foarte răcită. Adevărul e că simțea o silă imensă față de bunica și de mătușile ei. De altfel i-a și mărturisit acest lucru, mai târziu, ducesei de Orleans pe care o iubea foarte mult și pe care venea s-o vadă destul de des, la Twickenham, unde eu n-am avut însă norocul s-o întâlnesc niciodată.

Cred că vă dați seama că ziua botezului a fost o zi grea și obositoare. Toată acea adunătură de prinți într-o modestă căsuță burgheză, parcă ne stătea pe cap, tuturora. Toată lumea a oftat ușurată când ultima trăsură a dus cu sine ultima alteță regală și ultima excelență și când – după spusele ducesei de Orleans – am rămas, în sfârșit, între noi.

În afară de afacerile de Stat, tatăl meu mai fusese rugat să limpezească și o problemă particulară. Prințul de Talleyrand îl implorase să intervină pe lângă soția sa și s-o determine să fie rezonabilă. Aceasta se refugiase în Anglia în timpul celor „O sută de zile", iar după aceea, el îi interzisese să se reîntoarcă, sub diverse pretexte. Adevărul era că domnul de Talleyrand, îndrăgostit ca un puștan de optsprezece ani, de nepoata sa, contesa Edmond de Perigord \ ar fi fost stingherit de prezența soției sale. Vă dați seama că nu era să-i facă această mărturisire tatălui meu și că invoca tot felul de motive. Totuși această însărcinare îi era foarte neplăcută părintelui meu. Numai că până la urmă, ea se dovedi a fi mult mai facilă decât se aștepta. Doamna de Talleyrand, în ciuda prostiei sale, avea mult bun-simț și o cunoaștere a lumii care o făcuseră să-și dea seama că disensiunile dintre ea și bărbatul ei, n-ar face altceva decât să amuze copios publicul. Doamna Edmond, stând în casa ei, ar fi fost sub demnitatea sa s-o alunge, fapt care de altfel nici nu s-ar fi putut realiza fără unele scene violente. Luă deci hotărârea să se stabilească vara, la una din casele pe care domnul de Talleyrand le avea în Belgia, undeva, la țară, și să-și petreacă iernile la Bruxelles.

Nu s-a reîntors la Paris decât peste câțiva ani, când despărțirea, practic, se produsese, fără însă ca cineva să bage de seamă. S-a arătat a fi foarte înțelegătoare, foarte potolită și deloc lacomă în tranzacțiile care au urmat și în care și-a jucat, cu noblețe, rolul, până la capăt. La un moment dat, i-a spus mamei, aceste cuvinte demne de reținut:105

— Sunt vinovată că am cedat. În fața unui fals amorpropriu. Știam ce-i poate pielea doamnei de Edmond, încă de la Viena. Dar, din mândrie, n-am vrut să mă amestec. Această susceptibilitate m-a împiedicat mai apoi să mă reîntorc la Paris, după ce reîntoarcerea împăratului din insula Elba mă obligase să părăsesc Franța. Cum îmi cunosc foarte bine bărbatul, ' știu că m-ar fi primit acasă și încă destul de frumos. Ba pun rămășag, că ar fi fost chiar încântat. Știu perfect de bine acest lucru, dar mi-a fost silă de femeia aceea. Am cedat deci în fața acelui sentiment profund de silă și rău am făcut. Am greșit când am socotit că bărbatul meu era mult prea slab ca să fie în stare să mă alunge. N-am ținut seama de curajul pe care-l au de obicei, poltronii, în absența ta. Da, am făcut o greșeală! Acum nu-mi mai rămâne decât să trag ponoasele și să nu-mi agravez situația înrăindu-l împotriva mea. M-am supus la tot ce mi-a cerut și a văzut că sunt dispusă să evit orice situație care ar putea isca un scandal.

Doamna de Talleyrand și-a ținut, cu strășnicie, cuvântul. Blândețea de nesperat a acestei doamne, l-a făcut pe domnul de Talleyrand să treacă prin chinurile iadului, cu atât mai mult cu cât doamna de Edmond se îndrăgostise pătimaș de un austriac, contele de Clam și, în timp ce soția legitimă îi lăsa rivalei casa din strada

---

105 *Dorothee de Courlande, ducesă de Talleyrand-Perigord, prințesă de Sagan, ducesă de Dino* (1792—1862), fiica ducelui Pierre de Courlande, măritată cu Edmond de Perigord, nepotul prințului de Talleyrand.

Saint-Florentin, amanta fugea cu austriacul. Domnul de Talleyrand era înnebunit. Pe de altă parte, era sâcâit de deznădejdea ducesei de Courlande, mama contesei Edmond, care murea de gelozie fiindcă Talleyrand se îndrăgostise de fiică-sa. În același timp, prințesa Tyszkiewivz, îndrăgostită și ea, în aceeași măsură de domnul de Talleyrand, se străduia din răsputeri să-l consoleze, făcându-i o curte asiduă, până când uitarea sau poate vârsta i-o scoaseră complet din minte pe mlădioasa doamnă Edmond, rămînând alături de cea care-l consolase când fusese atât de nefericit.

În vremea asta, Jules de Polignac petrecu o mare parte din vara acelui an, în Anglia. Fusese reținut în acea țară pentru a-și perfecta contractul de căsătorie cu o scoțiană pe care o cunoscuse la Paris. Cu toate că purta frumosul nume de Campbell, era totuși un copil din flori, dar enorm de bogată și deosebit de frumoasă. Sora ei se măritase cu domnul Macdonald. Domnișoara Campbell fusese logodită cu un tânăr ofițer ucis în bătălia de la Waterloo. În iarna următoare, fata venise la Paris ca să se distreze și să-și mai uite durerea. Așa îl întâlnise pe Polignac care-i plăcuse și care-i ceruse mâna. Ea acceptase, dar acest lucru nu era de ajuns. Miss Campbell era protestantă. O asemenea căsătorie ar fi stânjenit viitorul lui Polignac; trebuia deci s-o convingă să devină catolică. Pentru a o determina să renunțe la protestantism și a-și însuși dogmele catolice, Polignac venise la Londra. Stătea la noi, la ambasadă, unde și mânca zilnic. Evenimentele nu-i modificaseră câtuși de puțin opiniile, atâta doar că vorbea mai puțin și mai măsurat decât cu un an în urmă. Căsătoria civilă avu loc în salonul tatei. Pe urmă, ne-am dus la capela catolică, apoi la biserica protestantă. În Anglia era absolut necesar să te căsătorești la biserică pentru că nu există alte registre de stare civilă decât cele ținute de parohi. Cred, de altfel, că miss Campbell nu și-a schimbat religia, făcându-l pe bietul Jules să

plătească scump sacrificiul pe care i l-a impus. Căci zău dacă am văzut pe pământul ăsta o fată mai posacă, mai bizară și mai nepoliticoasă. A murit de piept, la trei ani după ce s-a măritat, lăsând în urmă doi copii care se pare că moșteniseră sănătatea șubredă a mamei lor, ca de altfel și averea. Pe Jules nu-l interesase deloc averea soției sale, fapt care-i făcuse pe cei din familia Macdonald să-l laude grozav. A fost, cred, cel mai bun și mai grijuliu dintre soți, cu posaca lui nevastă. Omul închis în sine, e întotdeauna politicos și se comportă admirabil.

Capitolul VI

Ordonanța din 5 septembrie care casa „Camera de negăsit", din 1815, ne-a pricinuit mult mai multă bucurie decât surpriză. Exagerările sale furibunde erau incompatibile cu cârmuirea moderată a lui Ludovic al XVIII-lea. Partidul emigrant, care-și mai păstrase câțiva reprezentanți în Anglia, avu adevărate accese de turbare. Nu mă pot abține să nu povestesc o discuție care a avut loc între tata și vicontesa de Vaudreuil106 (sora ducelui de Caraman), doamnă de onoare a ducesei de Anigouleme. Vicontesa se afla, în acea epocă, într-o călătorie la Londra. Sosi, tremurând de mânie și de tulburare, la ambasadă. După ce primi confirmarea acelei vești de necrezut casarea Camerei – se adresă tatălui meu:

— Vă plâng într-adevăr, domnule de Osmond, pentru că vă aflați într-o situație groaznică!

— De ce, doamnă?

— Cum puteți anunța aici un asemenea eveniment? Să casezi o Cameră! Englezii nu vor crede niciodată că e cu putință un asemenea lucru!

Tata îi afirmă că nimic nu era mai obișnuit, în Anglia, ca un astfel de eveniment, și că englezii nu se vor mira câtuși de puțin.

---

106 *Victoire-Pauline de Riquer de Caraman* (1764—1834), măritată în 1781 cu Jean-Louis, viconte de Vaudreuil ce aparținea străvechii familii de Vaudreuil care a furnizat miniștri Canadei și Luisianei. în timpul Revoluției, întreaga familie Vaudreuil a emigrat. Ruinată de evenimentele din San-Domingo, unde își avea averea, suportă cu multă demnitate privațiunile impuse de exil. Contele de Vaudreuil, văr cu precedentul, a fost confidentul și prietenul contelui de Artois.

— Fiți, cel puțin, de acord cu mine că, dacă se casa Parlamentul, guvernul ar fi avut măcar bunul simț să facă alegeri și să convoace un altul!

Iată deci cam care era educația noastră de la Palat, în ceea ce privește guvernele reprezentative. Doamna de Vaudreuil trecea drept o femeie de spirit și exercita o oarecare influență asupra ducesei de Angouleme. Ea era una dintre favoritele abatelui Lații h107

Nu-mi mai aduc aminte – chiar dacă am știut – cum au decurs negocierile cu Cabinetele Sfintei Alianțe. Știu doar că erau pe punctul de a se înțelege că ocupația teritoriului nostru putea fi scurtată dacă plăteam mai repede daunele de război, numai că realizarea acestui lucru era extrem de dificilă. Ducele de Wellington nu era de acord să vadă scăzând armata de ocupație, deși recunoștea că întreținerea acestei armate zdrobea țara și făcea foarte dificilă rambursarea cheltuielilor de război, cerute de marile puteri, înainte de a consimți la evacuarea completă a Franței. După. Spusele ducelui de Wellington, armata de ocupație abia dacă era suficientă pentru ca marile puteri ce ocupau Franța să fie respectate. În zadar i se tot explica ducelui că armata impunea mai ales prin forța ei morală și că, o diminuare numerică, potolind spiritele și dovedind intenția de a elibera pământul Franței, ar asigura mult mai bine siguranța oștilor împotriva răuvoitorilor țării care nu vor putea în niciun caz pătrunde cu noi batalioane. Ducele nu voia să admită aceste argumente la care ministrul englez se arăta mai puțin

---

[107] *Jean-Baptiste-Marie-Anne-Antoine Lații* (1761—1859) ; preot apoi episcop *in partibus* de Amyclee, apoi episcop de Chartres și pair al Franței ; este făcut arhiepiscop de Reims de către Ca- i-ol al X-lea. în 1826 este numit cardinal.

recalcitrant. De altfel, veni special de la Londra pentru a avea o discuție cu ducele. El arătă că dacă scădea contingentul englez, însemna să dea prea multă importanță trupelor celorlalte națiuni și că-i va fi greu, în aceste condiții, să-și păstreze supremația și să împiedice abuzurile care, exasperându-i pe locuitori, făceau primejdia iminentă. Cabinetul rus era dispus să ne acorde orice înlesniri doream, dar cel din Viena și mai ales cel din Berlin se arătară foarte recalcitrante. Trebuia deci să se înțeleagă între ele, dar ciad discuțiile se purtau la o distanță de șase sute de leghe, sigur, că și concluziile se lăsau așteptate cam mult. Până la urmă, s-au înțeles, în sfârșit, hotărând ca țara să fie eliberată pe măsură ce-și va achita datoriile. Dar unde să găsești atîția bani? Asta era un punct tot atât de dificil de rezolvat, ca și primul. Era cu neputință să-i iei direct de la contribuabili fără să ruinezi țara și, de cincizeci de ani, Franța nu mai avea credit nicăieri. De unde să iei bani într-un asemenea moment de criză și de amărăciune? Asta era problema cea mai acută care preocupa ministeriatul lui Richelieu. Tata i se alăturase ducelui fiind tot atât de îngrijorat și de neliniștit ca și el.

Asta era deci situația politică în Franța când m-am hotărât să vin și să petrec câteva săptămâni la Paris. Fratele meu fusese reținut în capitala Franței, de slujba pe care o avea la ducele de Angouleme. Locuia în casa mea, așa că sosind la Paris, la sfârșitul lui noiembrie 1816, am stat împreună. Mă prevenise din vreme că opiniile ultraregaliștilor, între timp își dublaseră violența, mai ales după ordonanța din 5 setpembrie. Am avut dovada după câteva minute. Vicontesa de Osmond, mătușa mea, veni să mă vadă. Știam că făcuse parte din partidul ce emigrase din Paris, după cum soțul ei făcea parte din partidul emigrant al gentilomilor din provincie. Am evitat cu grijă să mă lansez în vreo discuție; dar, crezând că rămân pe teren neutru, m-am apucat să laud o lucrare a lui Guizot, pe care

o citisem pe drum și care se afla pe masa mea. Cartea – scrisă cu multă moderație – se preocupa de niște probleme pur teoretice. Vicontesa se aprinse imediat.

— Cum? Citești pamfletul nesuferitului de Guizot? Nu pot crede nepoată, că aprobi o asemenea oroare!

Fratele meu se miră auzind-o vorbind astfel. El nu citise cărticica, dar îl auzise pe ducele de Angouleme, lăudând-o.

— Ducele de Angouleme? Te cred! strigă mătușămea. S-ar putea chiar să nu-l fi găsit nici destul de iacobin, nici destul de insultător față de regaliști!

Și înfierbântându-se, sfârși prin a declara lucrarea lui Guizot, „atroce", iar pe autorul ei, bun de spânzurat. Cât despre cei ce citeau de bunăvoie un asemenea spanac, ei bine, erau și ei la fel de odioși. Mi-am dat seama că Rainulphe mă informase bine. Nebunia ultraregaliștilor sporise mult în absența mea. M-am străduit deci cât am putut, să evit discuțiile – de altfel inutile – cu niște oameni care, simțindu'-se insultați, recurgeau întotdeauna, la cel de al treilea argument, dar a fost imposibil. Singurul mijloc la care puteam recurge pentru a evita scandalurile, era să mă retrag și încă repede de tot. Dar, cu toată retragerea mea strategică, nu puteam evita întotdeauna atacurile. Atunci cel mai bine era să ripostezi. Nu pretind că nu mi-am schimbat și eu de câteva ori opiniile, dar am avut întotdeauna curajul răspunderii, argumentând logic de ce anume făcusem acest lucru. La câteva zile după ce am sosit la Paris, discutând cu o femeie deșteaptă și foarte de treabă, care ținea cu orice preț să mă sperie, vorbindu-mi despre tendința moderată și conciliantă a ministrului Richelieu, mi-a spus:

— Vezi și tu, draga mea, ce sacrificii ni se impun și cât ne exasperează acest lucru! Cele „O sută de zile" ne-au costat mai bine de o mie opt sute de milioane. Ei b'ine, ce-am dat noi pentru asta?

Capetele a doi oameni…

M-am dat un pas îndărăt.

— Draga mea, dă-ți seama ce spui! Cred că dac-ai judeca un pic, ți-ar fi ție însăți groază de cele afirmate!

Simțindu-se puțin stânjenită, voi să-mi explice că nu se referise nici la răzbunare, nici la vreo idee sângeroasă, ci că nu urmărea decât să inspire teamă celor facțioși și să-i liniștească pe oamenii de treabă în numele cărora se făceau întotdeauna răzmerițele.

În fond, crima ministrului Richelieu se reducea la faptul că-i lăsase în slujbele lor pe toți înalții funcționari ai Imperiului, slujbe pe care fostul partid emigrant voia să le acapareze. „Camera de negăsit" și ministrul ei, Vaublane, lucraseră din greu la această „epurare" (așa numeau ei darea afară a foștilor slujbași), cu un zel căruia moderația lui Richelieu, îi pusese capăt. Laine, succesorul lui Vaublane, se înverșunase cumplit împotriva ducelui scoțându-i vorbe cum că ar fi fost copilul din flori al unui negru și că el fusese cel care introdusese ghilotina, la Bordeaux. Așa încât prin saloane, nu i se mai spunea, cu indiferență, decât Bastardul, Mulatrul sau Călăul. Mai târziu, a devenit idolul partidului care-l cadorisise cu atâtea porecle, evident toate inventate și fără nicio bază reală. Trebuie să recunoaștem totuși că regaliștii nu erau atât de exagerați chiar fără niciun motiv și că aveau ei un dinte împotriva cârmuirii. Numai că, din păcate, acest dinte se datora stângăciei propriilor lor șefi. De pildă, în 1814, se apucaseră să alcătuiască așa-numitele „companii roșii", ale casei regale. Vă dați seama cât de absurd era să adauge oștilor cele mai active și mai bine instruite din lume, un corp de elitjă alcătuit din tineri de elită care nu făcuseră niciodată nimic, în afară de faptul că protestaseră din fundul castelelor lor, împotriva Imperiului. Pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că nobilii de țară erau pe drojdie în acea epocă de sărăcie generală, că

nu mai aveau cu ce să-și echipeze băieții, să le cumpere cai și arme și să-i trimită, pe cheltuiala lor, să-l păzească pe rege, la Paris. Majoritatea acelor tineri izbutiseră totuși să ajungă la Gând în timpul celor „O sută de zile". Mai târziu, fură licențiați, fără ca măcar să fi se mulțumească, deși toți acei băieți veniseră după rege, pe cheltuiala lor. Nu zic că regimul trebuia neapărat să fi păstrat acele „companii roșii", dar nici să le desființeze cu atâta nepăsare. Alt exemplu: căpitanii gărzilor începură a pretinde că companiile lor nu erau destul de arătoase și că nu aveau un aer suficient de milităros.

Așa că, într-o bună dimineață, își adunară oamenii, îi puseră să facă un pas înainte pe toți cei care nu atingeau o anumită înălțime și-i înștiințară că fuseseră scoși din cadrele armatei. Întâmplarea a făcut ca această reformă să lovească mai ales în cei care fuseseră la Gând. Li se dădură, e adevărat, câte un brevet pentru alte companii, dar birourile unde se prezentară îi primiră foarte prost, căci ofițerilor de acolo prea puțin le păsa de campania din Gând pe care o numeau în derâdere „călătorie sentimentală".

O împrejurare cu totul deosebită dădu loc la multă bârfeală. Colonelul Pothier, vrând să se însoare, ceru – conform uzanțelor – aprobarea ministrului de război. După câteva zile, i se răspunse că nu putea să se însoare pentru că era… mort! Din cale-afară de mirat de această revelație, tocmai dădea să iasă ca să se ducă să ceară informații, când dădu nas în nas cu contele Alexandre de Girardin oare intra și care-i prezentă, în modul cel mai politicos cu putință, o scrisoare de grațiere. Indignat, colonelul se înfurie cumplit. În timpul celor „O sută de zile", colonelul îl urmase pe rege la Gând. Domnul de Girardin, care comanda în departamentul de Nord, în numele împăratului, prezidase un consiliu de război care-i condamnase la moarte pe colonelul Pothier și pe alți doisprezece

ofițeri, pentru că dezertaseră, fugind în străinătate. Între timp, Girardin uitase de acest incident căci – în rapiditatea cu care se desfășurau evenimentele – erau uitate și lucruri cu mult mai importante. Girardin își datora existența, favorizată de soartă, talentului său incontestabil de a organiza partidele de vânătoare, așa că – netulburat de nicio circumstanță politică – se trezi, după cele „O sută de zile", alături de prinții Restaurației. Auzind de întâmplarea colonelului Pothier își aminti de ce făcuse și, pentru a înăbuși această afacere, dădu fuga la rege, îi smulse o grațiere și i-o aduse cât ai bate din palme. Numai că Pothier nu era omul care să ia lucrurile atât de ușor. El declară că nu avea nevoie de niciun fel de grațiere pentru că nu dezertase niciodată din armată. Era vorba de un act infamant a cărui pată nu voia să se extindă asupra capiilor săi. Domnul de Girardin o încurcă rău de tot; căci nu putu împiedica – oricât se strădui – ca ura și protestele partidului regalist să se dezlănțuie asupra-i. Dar talentul lui înnăscut de a organiza partidele de vânătoare ale regelui l-a salvat și de data asta în ciuda patimilor dezlănțuite ale dușmanilor săi. Mai târziu, a început să se laude că nu-l slujise pe împărat în timpul celor „O sută de zile", decât pentru a-l trăda, purtând o corespondență asiduă —

În acest scop – cu ducele de Berry – gen de scuză care mi s-a părut și mai odioasă decât vina de care era acuzat.

Partidul regalist avea deci și el niște motive destul de serioase să se plângă și le exploata cu virulența care-i era caracteristică. Acceptă deci, cu plăcere, numele de ultraregalist. Dar cum domnul Decazes devenise oaia lui neagră și cum nu tolera pe niciuna dintre persoanele care erau în relații amicale cu el, pe noi ne porecliseră qvasi-regaliști. Nu peste mult timp, am avut prilejul să-mi dau seama până unde mergea adversitatea pe care o nutreau ultraregaliștii împotriva favoritului regelui. Mi-am făcut reintrarea

în societatea pariziană, în cadrul unei mari serate dată de doamna de Duras. Mă plimbam prin salon, la braț cu vicontesa de Noailles, când iată că am zărit-o pe doamna Princeteau. M-am îndreptat către ea, am luat-o de mână și am început să discutăm. În vremea asta, doamna de Noailles, s-a desprins de lângă mine și s-a îndepărtat. S-a oprit la câțiva pași mai încolo, lângă ducesa de Maille. După ce-am terminat discuția cu doamna Princeteau, m-am apropiat de cele două doamne, cu care eram foarte bună prietenă.

— Te admiram cum stăteai de vorbă cu doamna Princeteau, spuse una dintre ele.

— Ei, e curajul unei proaspăt sosite! spuse cea de a doua. Dacă s-ar fi aflat aici de opt zile, n-ar mai fi cutezat să stea de vorbă cu ea!

— Cum adică? Credeți că aș fi avut neobrăzarea s-o văd și să nu schimb o vorbă cu ea? Mai ales când mâine sunt invitată la masă, la fratele ei?

— Lucrurile n-au nicio legătură, poți să te duci foarte bine la ministru, dar când îi întâlnești în societate nu vorbești nici cu domnul Decazes, nici cu sora lui.

— Noi voi da niciodată dovadă de o asemenea grosolănie!

— Vom vedea!

— Cred că n-o să aveți ce vedea!

— Mde… Doar dacă ai de gând să-ți asumi curajul unei leoaice!

Cele două prietene ale mele avuseseră dreptate; ca să nu dau dovadă de o josnică lașitate, a trebuit să înfrunt întreaga societate din care făceam parte. Am avut întotdeauna, în mine, un fel de independență, care se răzvrătea ori de câte ori era vorba să mi se impună anumite lucruri, de către cei din societatea din care făceam parte. Și fiindcă tot veni vorba de societate, am observat că în timpul absenței mele, devenise mult mai superficială. Nu se preocupa nici de politică, nici de vreun lucru serios, motiv pentru care fusese

numită sau poate că-și luase ea singură numele de „Castelul”. Câteva doamne, reținute la Paris în timpul verii, luaseră obiceiul de a-și petrece serile împreună, așa cum ar fi făcut dacă s-ar fi aflat în vreun castel, la țară, atrăgându-i și pe bărbați în societatea lor. Lucrul era cât se poate de firesc. Dar, venind iarna și lumea începând să sosească la Paris, ele nu vrură pentru nimic în lume să-și schimbe obiceiurile. Soseau împreună oriunde erau invitate, se strângeau ciorchine, în salon, înconjurate de câțiva dintre bărbații ce fuseseră admiși în societatea lor și nu schimbau o vorbă cu muritorii de rând. Mi se făcură avansuri serioase pentru a intra în acest „consiliu secret”, alcătuit din cele mai bune prietene ale mele. Nu numai că am refuzat, dar m-am arătat de-a dreptul ostilă față de o asemenea comportare. Argumentul meu principal pentru a o combate (și puteam face acest lucru fără să jignesc pe nimeni), era că această coaliție, lipsea societatea de persoanele cele mai frumoase și mai distinse, menite s-o împodobească și s-o facă să fie cât mai plăcută. Încetul cu încetul, bărbații cu oarecare distincție, părăsiră „Castelul”, care era urât de toți cei care nu putuseră face parte din el. Câteva doamne se mai încăpățânară o vreme să rămână, dar peste puțin, „Castelul” se nărui. De altfel, toate persoanele care făcuseră parte din acea coterie se săturaseră până peste cap, unele de altele. Doamna de Duras adoptase față de „Castel”, aceeași atitudine ca și mine. Nu acceptase să facă parte din acea societate, deși era foarte bună prietenă cu toate persoanele care o alcătuiau. Ducele de Duras, renunțând la slujbă, ea părăsise palatul Tuileries. Mă duceam destul de des la ea, dar nu zilnic. Locuia în strada Varrene și distanța destul de mare mă împiedica să mă duc ori de câte ori aș fi vrut. Pe de altă parte, nemulțumirile domnului de Chateaubriand începuseră a se agrava până la a deveni aproape ostile. Încurcăturile lui bănești creșteau zilnic, iar firea lui antipatică

era din ce în ce mai greu de suportat. La un moment dat, îi veni ideea de a se duce în Anglia și de a scoate acolo un ziar de opoziție, presa părându-i-se a nu fi suficient de liberă la Paris pentru a ataca guvernul regelui. Tata se temea cumplit de acest musafir incomod. Din fericire, sila manifestată față de o asemenea idee de către doamna de Chateaubriand, pe de o parte, și rugămințile Madamei, pe de altă parte, îl făcură să renunțe la acest proiect. Dorința de a face vâlvă în jurul lui, cât și nevoia de bani, îl determinară să-și vândă casa din Vail-du-Loup. Nemulțumirea lui nu mai cunoscu margini când văzu că nimeni nu se preocupă de un atât „de mare eveniment", deși se străduise să-și facă o cât mai zgomotoasă reclamă. Casa fusese pusă la loterie, cu câte o mie de franci biletul. Doamna de Duras, îmbătându-se cu apă rece, ca și el, era convinsă că toată lumea se va înghesui să subscrie și că familia de Bourbon își va spăla în sfârșit, rușinea ingratitudinii față de protectorul ei, copleșindu-l cu bani și cu atenții și că va ploua cu favoruri peste capul domnului de Chateaubriand. Dar în loc de asta, loteria anunțată cu atâta tam-tam, eșuă lamentabil, căci nimeni nu vru să cumpere niciun bilet. Ba mi se pare că au fost totuși vândute trei bilete. Până ia urmă, Mathieu de Montmorency 1 cumpără el Val-duLoup. Curtea, guvernul, publicul, străinătatea, nimeni nu se preocupă de acest lucru și domnul de Chateaubriand se văzu despuiat de căsuța lui fără să fi produs efectul pe care scontase. Acest lucru îl scoase, pur și simplu, din sărite. Mai târziu, trebui să insistăm mult pentru a-l hotărî să se asocieze cu ceilalți fondatori ai *Conservatorului*[108], deși nu avea nimic comun cu ei: nici

[108] Jurnal ultra-regalist, care a încetat să mai apară după ce a fost reînființată cenzura, în 1820. Principalii săi colaboratori au fost : Lamennais, cardinalul de La Luzerne, domnii de Bo- nald, de Castelbajac,

prejudecățile, nici sentimentele, nici regretele, nici speranțele, nici prostia, nici măcar onestitatea lor. N-a existat niciun moment din viața lui în care să fi renunțat la opiniile, la gusturile și la tendințele sale personale. Majoritatea temelor pe care le susțineau fondatorii *Conservatorului,* lui îi repugnau. Dacă i-ar fi stat în putere, dacă ar fi fost chemat să-i combată, mai curând i-ar fi combătut decât să-i ajute. În epoca aceea, era veșnic posac și ddrea cu înverșunare, să ajungă ministru. În concluzie, nu era nici agreat, nici la modă printre cei care se pretindeau regaliști.

Îmi amintesc de asemenea, că la un mare bal dat de ducele de Castries, prințul de Poix, care totuși îl onora pe Deeazes cu bunăvoința sa, îl bătu pe umeri, spunându-i cu glas tare:

— Bună seara, dragă trădătorule!

Domnul Decazes rămase atât de uluit, încât prințul de Poix, ca s-o dreagă, adăugă cu naivitatea lui obișnuită:

— Ce te miri, domnule, toată lumea îți spune astfel!

În fond, prințul de Poix spunea adevărul, dar și candoarea trebuie să aibă uneori o margine. Domnul Decazes a rămas foarte deconcertat și probabil și foarte iritat. Dacă e adevărat, așa cum bănuiesc eu, că ar fi trecut de partea reacțiunii, în 1817 și 1818, e sigur că a făcut-o numai din pricina partidului regalist, singurul care l-a împins să comită această faptă. De altfel, e cu neputință ca niște ofense aduse după atâta vreme să nu exaspereze pe cineva. Așa că, fără voia lui, – omul de Stat nu poate rezista la nesfârșit nevoii de a apăra, sau poate chiar de a-l răzbuna pe particular. Dacă ar fi vrut, domnul Decazes s-ar fi putut răzbuna crunt pe cei care-l jigneau căci, în acea epocă, regele nu-i refuza nimic. Noroc însă că

---

de Genaude, Berryer și Lamartine care, pe atunci, își făceau debutul în publicistică.

era un om bun și iertător din fire.

Capitolul VII

Împrumutul fiind, în sfârșit, contractat, opoziția se plânge de acest lucru.

Am mai spus că toate solicitudinile guvernului se reduceau la eliberarea teritoriului și că această eliberare era legată de problema banilor. Ouvrard, cel mai ascuțit la minte, deși nu și cel mai cinstit om de finanțe, se oferi să se ocupe el de această problemă, propunând mai multe variante. Capitaliștii francezi, consultați, declarară, în unanimitate că Ouvrard nu prezenta niciun fel de încredere. Între alții, domnul Laffite1 își bătu joc, în gura mare, de ideea unui împrumut și-i spuse textual lui Pozzoral cărui bancher era – că Franța nu va găsi nici măcar un scud să împrumute pe nicio piață din Europa. Acest spirit al Bursei din Paris dezamăgi guvernul mai mult ca simptom decât ca rezultat. Căci puterile aliate, și mai ales Prusia, nu acceptau garanția capitaliștilor francezi și voiau ca împrumutul să fie girat și de capitaliștii străini. Singur Ouvrard persista în a susține posibilitatea restabilirii creditului. Încreidințânidu-i-se deci misiunea de a se ocupa de această treabă, Ouvrard plecă la Londra. Luă legătură cu tatăl meu pe care-l convinse prin argumente foarte clare. După câteva săptămâni, Ouvrard îl înștiință că împrumutul era ca și făcut, în niște condiții foarte avantajoase ale căror amănunte urma să i le trimită domnului Corvetto109. Bancherii Baring și Labouehere110 nu cerură niciun fel

---

109 *Louis-Emmanuel, conte de Corvetto* (1756—1821), consilier de Stat, ministru al finanțelor și membru în Consiliul privat.

- 3 *Alexandre Baring* (1773—1848), bancher englez renumit, membru al Comunelor, ministru al comerțului, pair, apoi conte de Ashburton.

de garanție lui Echiquier, ci doar. Asigurarea că efectuând o asemenea operațiune financiară nu făceau nimic împotriva intențiilor guvernului și nici ceva care să dăuneze intereselor Angliei, motiv pentru care doreau să discute cu tatăl meu. Și discutară; domnul Baring veni însoțit de Ouvrard și se declară gata să tratez afacerea de îndată ce lordul Castlereagh l-ar fi autorizat. Tata se duse la lord și amândoi hotărâră ce trebuia făcut pentru a menaja celelalte puteri aliate și, în special, susceptibilitatea ducelui de Wellington. A doua zi, tata îi conduse pe domnii Barring și Labouchere la lordul Castlereagh și-i lăsă acolo.

La puțină vreme după asta, cei doi bancheri veniră să-i ceară tatei, pașapoartele. Nu numai că ministrul Castlereagh autorizase și aprobase toată acea afacere, dar îi mai și lăudase că „dădeau dovadă cum că erau doi buni englezi din moment ce se obligau să facă acea tranzacție ce aducea un serviciu nemaipomenit întregii Europe". Cei doi, fură încântați. Domnul Baring adăugă cum că lordul Castlereagh îi recomandase, surâzând, să se ducă și la ducele de Wellington, având în vedere că excelența sa era foarte priceput în materie de finanțe, talent pe care se punea chiar mai mare preț decâ't pe cel militar. Cei doi plecară chiar în aceeași seară, însoțiți de Ouvrard, care le-o luă înainte, depășindu-i. Deși afacerea era strict secretă, eram la curent cu tot ce se petrecea și, după cum vă puteți lesne închipui, foarte fericită, cu atât mai mult cu cât Pozzo mă anunțase că ducele de Wellington se afla într-o dispoziție excelentă și că se părea că nu mai exista niciun alt obstacol de trecut. Îmi ascundeam cum puteam mai bine această satisfacție, fiindcă în fiece zi auzeam discutându-se despre naivitatea absurdă a guvernului

---

Frangois Labouehere, era cumnatul lui Baring și șeful sucursalei Hope din Amsterdam.

care era atât de smintit încât să creadă că putea face un împrumut. Fiecare cunoștea câte un bancher sau un agent de schimb care le demonstra vanitatea unui asemenea proiect. La Bursă, se pare chiar că se râdea cu hohote.

Peste două ceasuri după ce ajunse la Paris, Ouvrard veni să mă vadă. Discutase cu miniștrii noștri; discutase cu ducele de Wellington; discutase cu Pozzo și era radios. Pozzo nu-și întârzie niici el vizita, încântat de discuția pe care o avusese cu ducele de Welington. Îmi aduc aminte că am luat masa în'tr-un cerc restrâns, la domnul Decazes. Vă las să vă imaginați singuri cât eram de bucuroși. Â doua zi dimineață, am primit un bilet de la Pozzo în care mă ruga să nu-i scriu tatei, la Londra, înainte de a mă fi văzut cu el. Ducele de Wellington trimisese să-l cheme. Nu după mult, veni să mă vadă, dar cu chipul complet schimbat. Domnii Baring și Labouchere sosiră, dar nu ajunseseră la nicio înțelegere. Ouvrard, fire entuziastă, confundase dorințele sale cu faptul împlinit. Ori se înșelase, ori voise să ne înșele pentru a da o lovitură la Bursă, lucru de care era foarte capabil. Oe mai turavura, în loc ca cei doi bancheri să fi consimțit la aranjamentele pe care Ouvrard le socotea ca și încheiate, nu numai că nu acceptară, dar nici măcar nu voiră să ia în discuție vreo propunere. Nu veniseră decât să audă ce anume li se cerea. Abia după ce avură o discuție cu domnul Corvetto și după ce dădură de înțeles ducelui de Wellington de pe ce poziții înțelegeau ei să trateze, văzură, în sfârșit, cât de deosebite erau aceste poziții de cele înfățișate de Ouvrard și cât de oneroase, încât era aproape cu neputință să le accepți. Bucuria' noastră din ajun se destrăma ca un fum preschimbându-se într-o adâncă mâhnire. La mine, această mâhnire a fost dubă: m-am necăjit și pentru Paris și pentru Londra. Era un mare eșec pentru tata care se părea că fusese înșelat. Cred că Ouvrard îi jucase pe toți, pe degete, reușind cu multă dibăcie, să

evite frazele clare în privința acestei negocieri; dar bănuiesc că s-a încurcat el însuși în plasa propriilor sale șiretlicuri fiindcă nădăjduise că cei doi bancheri englezi, după demersul făcut pe lângă guvernul țării lor și mai ales după călătoria la Paris, urmau să fie prea adânc vârâți în această afacere pentru a mai putea da îndărăt, așa că aveau să fie nevoiți să accepte' propunerile sale în legătură cu împrumutul. Cred de asemenea, că domnul Baring, cu care discutase în amănunt, la Londra, și care era mai ușor de dus de nas decât domnul Labouchere, se arătase mai dispus să accepte tranzacția ce i se oferise. E de asemenea de presupus, că în timpul călătoriei pe care cei doi bancheri o întreprinseseră împreună, în aceeași trăsură, domnul Labouchere să fi făcut uz, cu folos, de elocvența sa, convingându-și asociatul să profite de nevoia în care se afla Franța pentru a-i impune condiții cât mai grele. Ceea ce e sigur e că cele trei conferințe pe care tata le avusese cu acei domini, îi crease impresia că orice tranzacție era imposibliă. N-am să redau în amănunt modul în care au fost reînnodate negocierile. Ducele de Wellington se străduí și el oât putu să urnească din loc această afacere. Când îi intra în cap o idee și era convins că era bună, nu se lăsa până n-o ducea la capăt. Pozzo excela și el în această artă și a adus Franței unul dintre cele mai mari servicii în acele vremuri de tristă memorie în care soarta noastră depindea de capriciile unui copil bătrân și răzgâiat. Îmi amintesc de o împrejurare în care domnul de Barante l, vorbind de la tribună, în calitate de comisar al regelui, cu nu știu ce prilej, pomeni de armata de ocupație, categorisind-o cu epitetul de „cei o sută cincizeci de mii de jefuitori". Expresia era justă, dar ducele de Wellington se înfurie cumplit și nu putu fi potolit decât cu mare greutate.

La câteva zile după asta, am luat masa la mareșala Moreau, cu câțiva dintre miniștrii noștri. Toți erau dezolați, căci de dimineață,

apăruse o broșurică intitulată *Franța și coaliția,* prima lucrare a unui tânăr pe nume Salvandy111. Era scrisă cu un patriotism plin de entuziasm și de talent în care chema pe față, tot poporul francez, la luptă, împotriva „celor o sută cincizeci de mii de jefuitori". Or, noi tocmai atunci eram în plină negociere pentru împrumut și pentru reducerea armatei de ocupație. Pentru a reuși în aceste tratative, trebuia să menții buna dispoziție a ducelui de Wellington și toți ne temeam de efectul pe care această broșură putea să-l aibă asupra lui. Ducele de Richelieu era consternat; Decazes era profund neliniștit. Avea broșura în buzunar; îi arătă lui Pozzo câteva fraze care i se păruseră mai violente.

— Dacă ducele n-a auzit încă de această broșurică, spuse Pozzo, trag nădejde să scăpăm cu fața curată!

După ce se lăsă așteptat un ceas, după cum îi era obiceiul, ducele de Wellington sosi cu un surâs impasibil pe chipul său plăcut și cuvintele: „Ah, da! Ah, da!", era semnul că era bine dispus: Pozzo îmi șopti:

— Încă n-a aflat nimic!

Apoi, adresându-se ducelui de Richelieu, care se afla lângă mine, șopti:

— Fii liniștit și lasă totul în seama mea!

Pe urmă, se îndepărtă de miniștri, cu un soi de afectare, luă un aer posomorât, abia dacă scoase o vorbă în timpul mesei și avu grijă ca toată lumea să observe cât ora el de posac. Abia după ce-și bău cafeaua, îl trase pe duce după sine, pe o canapea, și-i vorbi furios, de

---

111 *Narcisse-Achille, conte de Salvandy* (1795—1856), magistrat, apoi consilier de Stat în timpul Restaurației. Deputat, membru al Academiei franceze, ministru al Instrucțiunii Publice, ambasador la Madrid și la Torino în timpul Monarhiei din Iulie.

acea broșură răuvoitoare și de necesitatea de a se reuni pentru a se plânge cât mai vehement, guvernului francez, fiindcă el nu era obișnuit să suporte asemenea insolențe etc., etc. Ducele, uluit de această ieșire, îi ceru amănunte despre broșură. El îi relată câteva fraze pe care avu grijă să le exagereze. Ducele se străduí să potolească mânia ambasadorului, îl rugă să nu întreprindă niciun demers până ce nu se va sfătui cu el, făgădui să citească broșura și-i dădu întâlnire a doua zi, dimineață. Pozzo veni1 să-și ia pălăria care se afla lângă mine, și-mi spuse:

Anunță-l pe Decazes că totul s-a aranjat! după care plecă fără să fi schimbat o vorbă cu miniștrii.

Ducele în schimb, se apropie de ei și se străduí cât putu ca prin atenția și politețea sa, să compenseze proasta dispoziție, a colegului său rus. A doua zi dimineață, Pozzo se duse la duce. Acesta citise broșura; sigur cănu era prea plăcută, dar în tot cazul era mult mai puțin ofensatoare decât îl anunțase generalul Pozzo. Frazele pomenite în ajun nu erau chiar atât de fulminante, epitetele insultătoare lipseau cu desăvârșire; și apoi, era opera unui copilandru oarecare, așa că n-avea nicio importanță; fapt e că lectura acelei lucrări nu-l mâniase pe duce cum îl mâniase, chipurile, pe Pozzo. Acesta se mai „calmase" puțin peste noapte. Se lăsă convins de elocința ducelui, și consimți să nu facă niciun fel de tapaj, cu atât mai mult cu cât aflase că guvernul francez era indignat și dezolat de această publicație intempestivă. Până la urmă convenim s-o considere ca nulă și neavenită. Cel mult, puteau face mențiunea că știau de existența ei, dar că nu țineau câtuși de puțin seama de ea. Ne-am amuzat grozav cu această poveste. Se înțelege că Pozzo nu abuza de asemenea fapte, că recurgea foarte rar la astfel de lucruri pentru ca ducele să nu observe niciodată puterea pe care Pozzo o avea asupra lui. Nu trebuie să credeți, din această

întâmplare că ducele ar fi fost o nulitate. Mai întâi, că avea în sine instinctul războiului, în cel mai înalt grad, deși nu era prea tare la partea teoretică, apoi pentru că judeca sănătos în toate afacerile importante. Deși nu dădea dovadă de prea mare moralitate în conduita sa, era deosebit de loial și de franc, spunea întotdeauna ce gândea și-și respecta punct cu punct, angajamentele luate în ajun. Se întâmpla însă uneori ca cine știe ce fantezie să-l facă să-și schimbe, brusc, părerile pe care le avusese în ajun. Pozzo se străduia, cu multă abilitate și cel mai adesea, cu deplin succes, să-i potolească hachițele. Ducele îl asculta cu atât mai multă plăcere cu cât știa că-l avea la mână de când cu povestea din 1815 despre care v-am mai vorbit.

Negocierile pentru împrumut fură reluate și până la urmă totul se sfârși cu bine; nu mai trebuiau decât semnate a doua zi. M-am dus, cu acest prilej, să-mi petrec seara la ducesa de Esears, la Tuileries (soțul ei era primul *maâtre cl'hâtel* al regelui). Când am intrat, am văzut un pilc de oameni, strânși în mijlocul salonului, căscând gura la unul care vorbea de te năucea. Era un oarecare Rubichon, un soi de nebun răutăcios care dăduse faliment, aproape fraudulos, de mai multe ori; asta nu-l împiedicase să devină un fel de oracol al ultraregaliștilor. Ca să fie auzit mai bine, se cocoțase pe un scaun, dominând mulțimea cu persoana lui lungă și slabă. Prevestea o mare nenorocire guvernului regal, trântea argument după argument pentru a dovedi harababura din Finanțe, imposibilitatea de a plăti impozitul și falimentul de neînlăturat, înainte de cincisprezece zile. Pentru a pune vârf scandalului acelei tirade ținută în însuși palatul regelui și la lumina lumânărilor plătite de suveran, domnul Rubichon îi avea, printre oaspeți, ca auditori, pe domnii Baring și Labouehere. Am remarcat, cu acest prilej, atitudinea diferită a celor doi oameni. Baring ridică din umeri și

după câteva minute, se îndepărtă. Domnul Labouehere dimpotrivă, ascultă cu mare atenție, clătină din cap, chipul i se întunecă, și se simți sau se prefăcu a fi neliniștit. Știu că a doua zi, când fu vorba să se semneze actele privind împrumutul, domnul Labouehere vru să invoce cele spuse în ajun de Rubichon, pentru a mai înăspri condițiile; dar franc și loial, Baring se opuse, combătând el însuși argumentele asociatului său. Nu e mai puțin adevărat că cei mai intimi slujitori ai regelui au făcut tot ce-au putut pentru a spori încurcăturile acelor negocieri. În ajun, declaraseră împrumutul imposibil; a doua zi, îl găsiră prea oneros; și, după ce-au prevestit sporirea iminentă a armatei de ocupație care

— După ei – aveau să pună mina pe toate orașele' noastre întărite, se plânseră amarnic că perfectarea împrumutului nu ducea decât la o reducere de treizecide mii de soldați. Iată care era limbajul așa-zișilor prieteni ai regelui. Opoziția – la rândul ei – tuna și fulgera, strigând că străinii nu trebuiau alungați cu aur, ci cu pluimbi. Sigur că aceste vorbe dădeau dovadă de un foarte frumos patriotism. Dar, vai! De jur împrejurul granițelor noastre stăteau pregătiți de luptă, un milion de soldați, gata să ne răspundă: „Vai de cei învinși!".

La Bursă, aceiași oameni care râseseră de se prăpădiseră când domnul Corvetto îi anunțase că dorea să facă un împrumut, declarându-i că era cu neputință, acum se plângeau că nimeni nu apelase la ei, susținând că ei n-ar fi pus niște condiții atât de draconice, așa incit până la urmă, acest succes nesperat, fu într-o oarecare măsură, atenuat de ura, partidului căruia nu-i mai rămăsese aproape nimic de făcut, în guvernul regelui. Am fost mai mult surprinsă decât descumpănită. Văzusem discutmdu-. Se timp de mai multe luni, această afacere; când zicem că s-a făcut, dăduse greș de câteva ori. Urmărisem și eu, cu sufletul la gură, temerile și

nădejdile tuturor inimilor bune, tuturor spiritelor patriotice. Trăisem și eu insomniile lor, neliniștea cu care așteptaseră o scrisoare de la Berlin, un asentiment de la Viena… Vedeam împrumutul acordat în condiții suportabile, de către capitaliștii străini, vedeam că inspirăm destulă încredere puterilor aliate pentru ca ele să consimtă la niște termene de plată cât mai largi cu putință. Iar ca dovadă imediată a bunăcredinței lor, iată-i retrăgându-și treizeci de mii de soldați de pe teritoriul Franței. Era de presupus că, începând din clipa aceea, evacuarea completă a trupelor avea să se succeadă într-un ritm rapid și timpul ne-a dovedit-o. Era unul dintre cele mai mari succese pe care o țară, aflată într-o situație atât de dificilă, putea să-l obțină.

Ducele de Richelieu era unul dintre acei oameni care, după ce făcuse un lucru fără pereche, putea foarte bine să se dea modest, de o parte și să socoată că fusese suficient de bine plătit pentru serviciile pe care le adusese. Vorbesc, despre el, în mod deosebit, pentru că încrederea inspirată de loialitatea sa contribuise mai mult decât orice altceva, la succesul negocierilorîmprumutului; colegii săi împărțiseră cu el veghile și strădaniile; așa că meritau și ei o parte din recunoștința pe care națiunile uită cui o datorează după ce încetează să mai sufere.

În ce mă privește, eu, care nu prea am obiceiul să filosofez, am fost indignată de atâta ingratitudine, iar Pozzo a roșit de rușinea noastră.

Capitolul VIII

M-am dus să-mi prezint omagiile, dar n-am văzut-o pe doamna ducesă de Berry pe care începutul unei sarcini o obliga să stea în casă. Am văzut-o pentru prima oară la un bal la ducele de Wellington și mi s-a părut că arată cu mult mai bine decât mă așteptam. Deși scundă, era foarte bine făcută; brațele, mâinele, gâtul, umerii îi erau de o albeață strălucitoare și aveau o formă foarte atrăgătoare. Tenul îi era frumos, iar capul îi era împodobit cu o pădure de păr de un admirabil blond-cenușiu. Trupul i se sprijinea pe cele mai mici picioare pe care le-am putut vedea vreodată. Când rădea sau când vorbea și chipul i se însuflețea, cusurul de la ochi aproape că nu i se mai observa. Dacă n-aș fi fost prevenită, creid că nici nu l-aș fi remarcat. Starea sa o împiedica să danseze. Dar se plimbă de câteva ori, prin sala de bal, la brațul soțului ei. N-avea nici grație, nici demnitate. Mergea urât și cu picioarele în afară. Era însă atât de nostimă, încât i se ierta orice, iar extrema ei tinerețe, făcea să-i fie scuzată stângăcia. Luată în totul, arăta destul de bine. Soțul ei părea, foarte preocupat de persoana ei, la fel ca și Monsieur (contele de Artois), ca și doamna ducesă de Angouleme. Cât despre domnul duce de Angouleme, se simțea atât de stânjenit. De îndată ce intra într-un salon, încât singura lui dorință era să iasă cât mai repede din el; nu stătea niciodată mai mult de un sfert de ceas, mulțumindu-se doar să facă act e prezență când acest lucru era absolut indispensabil.

Doamna ducesă de Berry sosise în Franța, complet ignorantă din toate punctele de vedere. Abia dacă știa să citească. I se puseră o serie de profesori de pe urma cărora ar fi putut profita, căci avea o inteligență înnăscută și o înclinare deosebită către tot ce era frumos.

Dar nimeni nu se ocupa serios de ea și dacă toți se străduiau s-o învețe să zdrăngănească la clavir sau să mâzgălească, în van, hârtia, nimeni nu se gândea să-i arate ce trebuie să știe și mai ales cum trebuie să se comporte o prințesă. Soțul ei se amuza de ea ca de un copil și-i plăcea s-o răsfețe. Regele nu se ocupa deloc demult prea tânăra ducesă. Monsieur se purta față de ea cu superficialitatea sa obișnuită. Singura care ar fi vrut s-o instruiască, era ducesa de Angouleme, dar începu a o face într-un fel prea acerb și dominator. Ducesa de Berry, mai întâi se temu de ea, apoi nu mai putu s-o sufere. Ducesa de Angouleme s-a purtat mai blând cu tânăra măritată câtă vreme ducele de Berry i-a mai ținut de bine, de rău, piept; căci deși îi mai dădea uneori dreptate cumnatei sale, totuși nici el n-o putea suferi. Ducând însă o viață foarte ușuratică, nu-și mai contrazise nici nevasta, nici cumnata, până la urmă, dându-le dreptate la amândouă. Această comportare o făcu pe mica prințesă atât de exigentă, încât deveni, pur și simplu, posacă. Atunci bărbatul ei începu a-i repeta că putea face tot ce dorea și ce-i plăcea, fără să se jeneze de nimeni și de nimic și fără să-i pese de ce-i spuneau cei din jur. Se pare că din toate lecțiile care i s-au dat, asta a fost singura de care a profitat, cu cea mai mare plăcere, și de care nu s-a îndepărtat cu o iotă. Era ciudat s-o vezi în mijlocul Curții sale, hlizindu-se cu unele din doamnele ei de onoare, fără să scoată o vorbă cu nimeni altcineva. Nu exista femeie mai bătrână de care să nu râdă deși – o repet – ducesa de Berry era o tânără cu mult bun-simț. O mână dibace ar fi făcut om din ea. Dar niciuna dintre persoanele care o înconjurau, nu erau capabile de așa ceva, cu excepția – poate – a ducesei de Reggio, doamna ei de onoare. Dar, din păcate, ea nu-i plăcea micii ducese fiindcă fusese numită de rege și acceptată de nevoie de ducele de Berry. Mareșala Oudinot, ducesă de Reggio reprezenta, de fapt, regimul imperial, la noua Curte, într-

un mod atât de demn încât nimeni nu cutezase să se plângă de locul pe care-l ocupa, deși funcțiile de la Curte stârneau invidia partidului regalist care le privea ca pe proprietatea sa exclusivă. Sigur că ducesei îi trebuise mult tact și spirit pentru a-și păstra slujba într-o societate cu totul nouă și foarte ostlă. Dar reușise fără niciun ajutor, fiindcă mareșalul Oudinot, oricât de brav soldat ar fi fost, nu știa altceva decât să joace cărți, să fumeze, să alerge după fetișcane și să facă datorii. Trebuia deci ca soția lui să se bucure de considerație și pentru el și reuși. Trebuie să mai adaug că mareșalul avea copii mari din prima sa căsătorie și că ducesa știuse să se facă adorată de acești copii112. Ar fi fost deci cum nu se poate mai bine dacă ar fi izbutit să și-o apropie și pe ducesa de Berry; dar nu izbuti. Ducesa de Reggio îi inspira tinerei căsătorite, respect; recurse deci la el pentru a drege, atât cât se putea, stângăciile prințesei, deși vedea clar că o deranjează. N-avea încredere în ea și – pe măsură ce începu a deveni din ce în ce mai nepăsătoare – se îndepărtă tot mai mult de ea.

Nu voisem să stau la Paris decât câteva săptămâni. Dar un eveniment petrecut în familia mea, mă obligă să rămân mai mult decât prevăzusem. Mi-am găsit fratele în mare tandrețe cu domnișoara Destillieres. O cunoșteam de când era mică. Era încântătoare, iar mama era nebună după ea. Se pare că încă de pe atunci spunea tuturor că nu voia să se mărite decât cu micul

---

112 *Nicolas-Charles Oudinot, duce de Reggio* (1767—1847), lo- cotenent-colonel al voluntarilor din Meuse, general de brigadă, de divizie, mareșal al Franței, apoi duce da Reggio. Comandantul gărzii naționale și pair al Franței, în timpul Restaurației, mare Cancelar și cavaler al Legiunii de onoare în 1839. S-a însurat în 15 septembrie 1789 cu Charlotte Derlin ; rămaș văduv, s-a însurat a doua oară, în 1812, cu Marie-Charlotte-Eugenie-Julien- ne de Coucy.

Osmond. Murindu-i părinții, rămăsese moștenitoarea unei averi imense și stăpână pe soarta sa. Fusese cerută în căsătorie de cele mai bune partide din Franța; fratele meu nici nu visa să concureze cu pretendenții ei; dar fata începu a-i face asemenea avansuri. Încât se îndrăgosti nebunește de ea și se vârî și el – deși cu oarecacre reticențe – în batalionul pretendenților. Așa că nu peste mult, fratele meu îl rugă pe tata s-o ceară formal, de la unchiul ei, care-i era tutore, dar de care nu depindea în niciun fel. Acest unchi se obișnuise însă cu ideea că fata nu se va mai mărita și că el va continua să dispună cum voia, de averea ei; căci situația aceasta i se părea mult prea dulce pentru a nu încerca s-o prelungească la infinit. Așa că, departe de a combate sila nepoatei sale de a accepta vreuna dintre partidele ce-i fuseseră propuse, el dimpotrivă, se strădui să i-o sporească, insinuând – prin intermediul câtorva persoane devotate – că sănătatea îi era prea șubredă și că cel mai cuminte lucru era să nu se mărite. Când tata îi ceru deci – prin intermediul unui prieten comun – mina nepoatei sale, domnul de Bongard, îl refuză politicos, dar categoric, după care se duse să-i spună acesteia despre cererea făcută și despre refuzul ei de a se mărita.

— Te înșeli, unchiule, i-a răspuns fata, eu nu vreau să mă mărit cu alții! Dar cu domnul de Osmond vreau să mă mărit!

Domnul de Bongard rămase năucit. Se duse latata, îi spuse despre ce era vorba, dar încercă să amâne cât mai mult cu putință această căsătorie. Fie că se mângâia cu ideea că putea interveni ceva care să ducă la ruperea căsătoriei, fie că avea nevoie de o perioadă mai lungă pentru a pune ordine în gestiunea acelei averi imense prin care se pare că începuse a cam da iama. Tinerii, în schimb, foarte grăbiți să se căsătorească, mă rugară, cu cerul și cu pământul, să mai rămân, fiindcă dacă plecam, domnul de Bongard era în stare

să-i mai amâne cine știe cât. Până la urmă, n-avu încotro și trebui să isprăvească, după ce-o lungise nu știu câte luni, căci nunta fixată la începutul lui februarie și amânată lună de lună, nu avu loc decât în decembrie.

Deși căsătoria domnișoarei de Destillieres fu – dintre toate noutățile – cea care mă interesă cel mai mult, nvam interesant îndeaproape și de evenimentele politice. Astfel am fost destul de necăjită aflând într-o dimineață, că Ludovic al XVIII-lea era grav bolnav; ba câtăva vreme toată lumea se temu chiar că va muri. În Camera deputaților începu a se discuta legea elecțiunii. Prinții erau în opoziție directă cu guvernul, căci pe atunci Cabinetul era alcătuit din oameni rezonabili. Ducele de Berry asmuțea lumea împotriva acelei legi și, într-o seară, la el acasă, unelti pe față pentru a îngroșa rândurile opoziției. Regele, informat, trimise să-l cheme, și-i spuse verde, în față, ce părere avea despre el. Ducele de Berry se plânse tatălui său și cumnatei sale. Toți trei își manifestară nemulțumirea, *se înfierbântară și seara, după cină, Monsieur luând cuvântul, îi vorbi regelui, în termeni destul de duri, despre nemulțumirile sale. Regele îi răspunse la fel. Madame și ducele de Berry se amestecară și ei în discuție; certa ajunse la o asemenea violență, încât Monsieur spuse că va părăsi Curtea, împreună cu copiii săi. Regele îi răspunse, furios, că, pentru prinții rebeli mai existau și fortărețe. Monsieur replică, la fel de furios, că Constituția nu admitea închisori de Stat (căci acea sărmană Constituție era întotdeauna invocată tocmai de cei care nu puteau s-o sufere), după care se părăsiră unii pe alții, în acești „termeni amicali".

Numai ducele de Angouleme tăcuse mâlc. Respectul datorat tatălui, trezise în el respectul datorat regelui în așa fel încât iar fi fost greu să spună care din ei avea dreptate. Mânia o dată trecută, toți fură necăjiți de violența vorbelor aruncate. Bietul rege, bătrân și

bolnav, plânse – seara – când le vorbi despre acest lucru, miniștrilor săi; clar această scenă i-a făcut mult rău, pentru că i-a îngreunat digestia. La asta, s-a mai adăugat și guta pe care o avea la stomac. În timpul nopții, se sufocă, iar după aceea, câteva zile la rând, se simți foarte rău. Boala a constituit un prilej pentru familia lui ea să-i dovedească o afecțiune în care el se prefăcu a crede pentru a-și găsi un pic liniștea, dar pe care nu puse niici un preț. Publicul știa și el perfect de bine că regele se opunea prinților; gluma care circula pe atunci consta în a numi bulele negre folosite la scrutin, „prunele lui Monsieur".

Mă strădui să nu vorbesc despre evenimentele despre care nu cunosc amănunte particulare. Așa că nu voi spune nimic despre reprezentația piesei *Germanicus,* o tragedie de Arnault*113,* pe atunci proscris în Franța care exaltă până la paroxism pasiunile partidelor imperialist și regalist, înțeleptele precauții luate de autorități pentru a împiedica o ciocnire între tinerii din vechea armată și gărzile regelui li se părură tuturora exagerate, așa că cele două partide strigară sus și tare, că fuseseră lezate și persecutate de autorități, căci oamenii când sân't stăpâniți de patimi, nu mai judecă limpede.

Tocmai în acel moment am primit de la Londra primul exemplar din *Manuscrisul din insula Sfânta Elena*114. L-am – citit cu mare

---

113 *Antoine-Vincent Arnault,* literat francez născut la Paris, în 1766. A debutat în 1791. In 1799 ajunge membru al Academiei, iar sub Imperiu, secretar general al Academiei. Exilat în timpul celei de a doua Restaurații, e radiat din Academie. Rechemat în 1819, e reprimit în Academie al cărei secretar devine.

114 *Manuscrisul din insula Sfânta Elena, o* cărticică tipărită la Londra. „Această pastișă a păcălit multă lume ; Napoleon a dezavuat-o. Astăzi se știe că generalul Lullin de Ghâteauvieux, aflîndu-se la țară în toamna anului 1816, s-a amuzat să scrie această lucrare și s-o trimită, fără nici o

interes. Îmi amintesc că i-am scris mamei că-l primisem într-un moment cât se poate de nepotrivit și că răspundea mult prea bine pasiunilor ce se dezlănțuiseră pe moment, ca să pot crede în autenticitatea lui. Cartea era de fapt, manifestul partidului bonapartist care luase ființă în acel moment la Paris, așa încât era aproape cu neputință să nu te gândești că, deși trimisă de dincolo de Atlantic, cartea sosise exact la momentul oportun. Ca să nu provoc niciun fel de răzmeriță, am pus cartea sub cheie și n-am suflat nimănui nicio vorbă.

A treia zi, doamna de Duras mă întrebă dacă în scrisorile pe care le primisem de la Londra nu era cumva vorba și despre împărat. Am răspuns, cu cutezanță, că nu. După zece zile am primit un bilețel de la ea prin care mă ruga să vin să-ffni petrec seara în casa lor. Am găsit vreo cincizeci de persoane, strânse în jurul mesei, iar pe masă, lumânări, pahare pline cu apă îndulcită, mă rog, toate. Cele necesare pentru lectură, căci tocmai se pregăteau să citească, ce credeți? *Manuscrisul din insula Sfânta Elena!* Aceeași reprezentanție avu loc a doua zi, la ducesa de Escars. În tot timpul acelor seri, am fost urmărită de o idee pe care nu mi-o puteam alunga din minte. Îl vedeam pe Bonaparte aflând că, la mareșalul Duroc, un grup de șambelani și de doamne de la Palat se adunaseră laolaltă pentru a auzipovestea patetică a izgonirii lui Ludovic ai XVIII-lea din Mitau, căruia soldații din gardă, îi udaseră mâinile cu lacrimile lor; apoi cum Madame le împărțise diamantele ei pentru a-i împiedica să nu moară de foame, cum bătrânul lor rege îi binecuvântase, cum abatele Mărie 1 părăsise de bunăvoie o lume unde nu triumfa decât nedreptatea etc., etc., și cum toată societatea 'imperială era

---

explicație, la Londra, librarului Murray, care s-a grăbit s-o tipărească[11] (J. M. QueRard, *Înșelătorii literare dezvăluite*, t. II, pag. 1229), (N.ed.fr.).

emoționată până la lacrimi de intrarea împăratului în mijlocul ei. Ce risipă și ce cheltuieli! Cât de populat era Vincennesul a doua zi! Slavă Domnului că, lectura la dbamnele pe care le-am pomenit, nu putea fi considerată deplasată, nepotrivită, primejdioasă pentru țară; dar nu putea nici într-un caz, asigura liniștea celor care asistau. Niciodată vreo publicație de pe vremea mea, n-a făcut atâta vâlvă. Nu-ți era îngăduit să-ți manifești dubiile asupra autenticității ei căci, cu cât erau mai fideli împăratului, cu atât mai vajnic susțineau că ar fi luicharea lui. Domnul de Fontanes115pretindea că recunoaște fiecare frază. Domnul de Mole susținea chiar că-i auzea sunetul vocii rostind acele cuvinte. Domnul de Talleyrand pretindea că-l și vedea scriindu-le. Marmont regăsea în carte expresii din tinerețea pe care o petrecuseră împreună etc. Toți erau tulburați de acea creație literară a marelui om. Până la urmă, m-am lăsat convinsă și eu, deși nu mai conteneam să mă mir de apariția acelei publicații, exact la momentul oportun. Pe de altă parte, atâția oameni mult mai competenți decât mine afirmau că recunosc autorul, încât ar fi fost o adevărată nepolitețe să mă mai îndoiesc. Am fost totuși convinsă de inoportunitatea acelor lecturi. Posedam două exemplare ale lucrării și, la un moment dat, mi-am zis că era nedrept să le țin încuiate. Le-am pus deci la dispoziția prietenilor mei, dar mai târziu m-am căit amarnic, căci în fiece dimineață primeam bilețele de la cel puțin douăzeci de persoane care mi le cereau. Ca să le poată obține, făcuseră o listă pe care se înscriseseră.

Nicio mistificare n-a avut un succes mai deplin și n-a fost mai

---

115 *Abatele Joseph-Franțois Mărie* (1738—1801), savant matematician, preceptorul copiilor contelui de Artois. I-a urmat pe prinți în emigrație. După ce Ludovic al XVIII-lea a plecat de la Mitau la Varșovia, abatele Mărie a fost găsit mort în patul său, cu un pumnal înfipt în piept.

utilă partidului. Semipublicitatea făcea să sporească prețul fructului oprit, prețul unei lucrări care devenise un fel de manifest; iar lecturile făcute în comun, sporind acel gen de entuziasm pe care-l exercită asupra cititorilor, le făceau și mai propice să atâte pa* timile. N-am asistat niciodată la o astfel de reprezentație, în societatea imperială. Dar, judecând după efectul pe care-l făcea în saloanele burboniene, puteți presupune că acele lecturi înmuiau profund inimile, răscoleau toate urile și toate regretele. *Manuscrisul din insula Sj înta Elena* s-a dovedit până la urmă a fi fost scris de domnul Bertrand de Novion, care nu se bucura de niciun fel de reputație literară, care nu l-a văzut niciodată pe împărat de aproape și n-a avut niciun fel de legătură cu el în timpul celor „O sută de zile".

(Nota autoarei din 1841) – După ce a profitat douăzeci și cinci de ani de succesul acestei publicații, și a primit până și un salariu, domnul Bertrand de Novion. A binevoit, în sfârșit, să recunoască meritul adevăratului ei autor, domnul de Ohâteauvieux*116.* Pe vremuri, l-am cunoscut și eu; dar manifestările, relațiile, opiniile domnului de Châteauvieux mă determinaseră să nu-i acord ulei un fel de importanță. A fost nevoie de aserțiunea sa, de dovada manuscrisului scris de mâna sa și de mărturisirea lui Bertrand de Novion ca să credem că într-adevăr, el fusese autorul acelei lucrări.

---

116 *Jacob-Frederic Lullin de Châteauvieux* (1772—1842), agronom și scriitor, membru corespondent al Academiei de Științe.

Capitolul IX

Înflăcărarea bonapartiștilor, departe de a se potoli, slujea drept stimulent exaltării celor din partidul ultraregaliștilor, care acuzau moliciunea regelui și moderația primului ministru. După ei, unele represiuni severe, procese, condamnări, execuții pe eșafod, dar mai ales unele destituiri ar fi așezat Restaurația pe baze mult mai solide. Domnul de Chateaubriand publicase de puțină vreme lucrarea intitulată *Monarhia constituțională* în care nu vorbea decât despre șapte oameni devotați, printre care și primarul Parisului, precum și despre libertatea presei împreună cu pedeapsa cu moartea prevăzută pentru delictele săvârșite de ea. Propunerile lui Chateaubriand li se părură mult prea liberale ultraregaliștilor, așa incit autorul lor se văzu nevoit să-și modifice doctrinele ca să poată rămâne, în continuare, unul dintre șefi lor. Dar iată că între timp, se ridicase un altul, mai puțin sclipitor, dar mult mai abil: domnul de Villele*117.* Originea modestă, înfățișarea vulgară, vocea lui pe nas îl țineau încă departe de saloane. Dar începuse să aibă o mare influență în Camera deputaților și să grupeze în jurul lui batalionul de opoziție al ultraregaliștilor. Totuși, cum Curtea nu era să stea și să aștepte rezultatul manevrelor constituționale, pregătea unul pe contul ei.

După căsătoria ducesei de Angouleme, doamna de Serent și cele două fiice ale sale – ducesele de Damas și de Narbonne – continuaseră să rămână pe lângă ea. Doamna de Narbonne avea o minte foarte ascuțită. Ludovic al XVIII-lea sesiză imediat deosebirea

---

117 *Jean-Baptiste-Seraphin-Joseph de Villele* (1773—1854), primar al orașului Toulouse, deputat, ministru, președinte al Consiliului.

dintre pretențioasa doamnă de Damas și distinsa doamnă de Narbonne. La Hartweil, luase obiceiul de a discuta destul de confidențial, cu aceasta din urmă, căci regelui îi plăcea societatea femeilor spirituale; se pare că prima care-i deschisese apetitul pentru o astfel de societate, fusese doamna de Balbi. Cele două surori erau – deși în mod diferit – prietene cu domnul de Blacas. Absența lui o mâhni pe prima și displăcu celei de a doua care se văzu lipsită de încrederea de care se bucurase în timpul ministeriatului său. Atâta vreme cât Blacas fusese atotputernic pe lângă rege, Monsieur și Madame nu putuseră să-l sufere. Alungarea lui de la Curte îi încâritase. Însă vorba proverbului: „Rău cu rău, dar mai rău fără rău". Acum se împăcau și mai prost cu miniștrii prezenți. Favoritismul burghezilor și al imperialilor, îl făcu pe Deeazes să-l regrete pe Blacas. Cel puțin, cu el se înțelesese din multe puncte de vedere și vorbiseră aceeași limbă. Doamna de Narbonne nu întâmpină deci prea mari dificultăți obligându-i pe prinți să recunoască ce mult pierduseră ei prin îndepărtarea lui Blacas. Nu mai rămânea decât să-l readucă și pe regela vechile sale preferințe, sarcină pe care și-o asumă ea. Ludovic al XVIII-lea, omul vremurilor din tinerețea sa, era – în materie de religie – filosoful secolului al XVIII-lea. Practicile la care se supunea cu rigurozitate nu ținea, în ce-l privea, decât de etichetă. Totuși, în ciuda scepticismului său, nu era lipsit de un soi de superstiție. Credea, cu naivitate, că dacă exista un Dumnezeu, și dacă se ocupa de cineva, apoi acel cineva trebuia să fie, fără niciun dubiu, șeful familiei de Bourbon. Doamna de Narbonne profită de accesul pe care-l avea la rege pentru a-i vorbi de o oarecare călugăriță, Marthe, și de un cultivator de prin împrejurimile Parisului, pe nume Martin care, amândoi, avuseseră chipurile, unele viziuni, stranii prin asemănarea lor, încât socotea că-și îndeplinește o datorie avertizându-l despre

asta, pe rege. După ea, toate conștiințele încărcate, ar fi trebuit să fie răscolite de prevestirea prăpastiei către care se îndreptau. Ducesa își repetă de câteva ori atacul, încât până la urmă, regele consimți s-o vadă pe sora Marthe. Bine instruită dinainte, de către cei din preajma regelui, ea îi aminti acestuia despre unele întâmplări mai puțin cunoscute, din trecutul său, apoi îi vorbi, cum erași firesc, despre prezent și despre viitor. Regele fu tulburat. Doamna de Narbonne îi trimise imediat vorbă lui Blacas – pe atunci ambasador la Roma – să vină de îndată la Paris, indiferent suib ce pretext; era autorizată să-i tăgăduiască sprijinul prinților, neîndoindu-se de succesul ei pe lângă rege. Așa că, într-o bună dimineață, un valet de cameră al regelui, foarte devotat domnului de Blacas, îi remiise majestății sale, un bilet din partea acestuia. Neputân'd să reziste dorinței inimii sa-le, venise la Paris numai pentru a-l vedea pe rege, a-l privi și a-i auzi vocea, a se prosterna la picioarele sale și a pleca îndărăt, făcându-și astfel o provizie de fericire pentru câtevă luni, scria el. Blacas se bazase prea mult pe slăbiciunea lui Ludovic al XVIII-lea și pe nevoia de a fi iubit doar pentru el însuși. Dar iată că regele răspunsese sec:

— Nu-i primesc pe ambasadori decât dacă sunt conduși de ministrul de externe!

Blacas se văzu deci nevoit să se ducă mai întâi la ducele de Richelieu. Foarte mirat de a vedea intrând în cabinetul lui un ambasador pe care-l știa la Roma, du cele nu se mai îndoi o clipă că nu regele îl chemase. Apoi îl întrebă dacă-l văzuse pe Ludovic al XVIII-lea.

— Nu, răspunsese Blacas, cred că-ți dai seama că nu mă puteam prezenta la rege fără dumneata!

Această deferentă neașteptată i se păru ciudată ducelui care, cu experința lui, își dădu imediat seama că întoarcerea lui Blacas, se

datora unei intrigi. Părerea îi fu confirmată când – ajungând la rege – văzu că Ludovic al XVIII-lea nu manifestă niciun fel de surpriză văzându-l pe domnul de Blacas, iar răceala pe care i-o arătă, i se păru de rău augur. Domnul de Blacas își dădu, în sfârșit, seama, că fusese rău sfătuit și că nu trebuia să fi plecat din Roma.

Regele lua întotdeauna masa împreună cu familia regală; dejunurile erau mult mai plăcute la Tuileries, când nu era de față Monsieur care prefera să-și ia singur, în odaia lui, ceașca cu ciocolată. Ducele de Angouleme mânca, de obicei, împreună cu amicii săi, ducii de Damas și de Guiche. Ducele de Berry poftea întotdeauna și câțiva prieteni intimi, iar uneori făcea chiar unele invitații mai simandicoase.

Regele avea în fiece dimineață, la masă, douăzeci de persoane. În afară de cei ai casei, slujitorii cu funcții înalte asistau ori de câte ori aveau chef, întotdeauna neinvitați. Ducesa de Angouleme însoțită de doamna de onoare care era de serviciu în ziua aceea, dejuna și ea la unchiul ei. Domnii de Richelieu și ele Blacas aveau dreptul de a se așeza la acea masă în calitatea lor unul de prim gentilom al Camerei regelui, iar celălalt, d, e prim maestru al garderobei regale; căci unul ca ministru, iar celălalt ca ambasador, n-ar fi fost admiși, și regele ar fi trecut în sufragerie, fără să-i poftească la masă

Audiența lor avu loc cu puțin timp înainte de ora dejunului; așa că-l însoțină pe rege oând, acesta intră în sufragerie unde erau adunați comesenii. Surpriza tuturor fu egală cu ciuda pe care le-o cășună prezența lui Blacas pe care-l știau la Roma. Încercară să citească pe chipul regelui, primirea rezervată ambasadorului, dar chipul lui Ludovic al XVIII-lea era impasibil. Prezența ducelui de Richelieu îi deranja pe cei care poate că ar fi vrut să-și manifeste nădejdile pe care le trăgeau. Toată lumea, conform uzanțelor, se așezase de acum la masă, când sosi și Madame, precedată de o

cățelușă dăruită odinioară de domnul de Blacas. Cățelușa sări în brațele fostului ei stăpân, copleșindu-l cu manifestările ei de bucurie.

— Biata Thisbe, zise regele, sunt bucuros că te-a recunoscut.

Ducele de Havrei se aplecă la urechea vecinului său și-i zise încet:

— Trebuie să facem și noi ca Thisbe fără să mai șovăirii!

Și domnul de Blacas fu copleșit de cele mai afectuoase demonstrații. Madame nu se arătă nici ea mai surprinsă decât regele, dar îl primi pe domnul de Blacas cu multă bunăvoință. Aș fi pus rămășag că era la curent cu toată intriga doamnei de Narbonne.

Ducele de Angouleme mânca mult mai târziu decât regele; prințesa, ieșind de la unchiul ei, venea întotdeauna să asiste la sfârșitul mesei ducelui, unde mânca, în tot cursul anului, un ciorchine sau doi de struguri.

În ziua aceea ea vorbi despre sosirea domnului de Blacas.

— Cu atât mai rău! răspunse, sec, ducele de Angouleme.118

Ea nu replică. Fratele meu, care, în calitatea lui de aghiotant, lua masa la prinț, fu uimit de neînțelegerea din familia regală, în legătură cu acest eveniment. Și mă mir de ce, pentru că de fapt, ăsta era un lucru obișnuit. Ducele de Angouleme avea un adevărat cult față de soția sa care nutrea pentru el cea mai tandră afecțiune; singurul lucru în care nu se înțelegeau, era politica. Sub acest aspect, Madame era mai întotdeauna de acord cu Monsieur, dar niciunul, nici celălalt nu aveau nicio influență asupra ducelui de

---

118 *Joseph-Anne-Auguste-Maximilien de Croy, duce de Havre* (1744—1839), aghiotant, cavaler al mai multor ordine, deputat în Statele Generale, pair al Franței, locotenent generai, căpitan al gărzilor regelui. Sora sa, Louise-Elisabcth de Croy de Havre, marchiză de Tourzei, a fost guvernanta copiilor Franței, după doamna de Polignac.

Angouleme. Când Madame începea una dintre diatribele sale ultraregaliste, ducele i-o tăia scurt:

— Scumpa mea prințesă (așa îi spunea el), să nu vorbim despre așa ceva. Nu ne putem nici înțelege, nici convinge reciproc!

Așa că toate intrigile partidului ultraregalist se opreau în fața înțelepciunii ducelui de Angouleme care refuza, în mod constant, de a se opune guvernului regelui. În schimb, toate acele intrigi găseau susținători activi atât în ceilalți prinți și în cei din jurul lor, cât și în cei din jurul regelui.

Vestea sosirii domnului de Blacas iscă mare zarvă, după cum de altfel vă puteți și închipui. Curtenii remarcaseră că, după dejun, domnul de Blacas, vorbindu-i în șoaptă regelui, acesta îi răspunsese tare, cu vocea lui severă:

— E dreptul dumitale, n-ai nevoie de niciun fel de aprobare!

Am aflat după aceea, că era vorba de instalarea sa în apartamentul primului maestru al garderobei, de la Tuileries. Acel apartament aranjat pentru domnul de Blacas când se bucurase de favoarea lui Ludovic al XVIIIlea, comunica direct cu apartamentul regelui. Toți își aduseră aminte că maiorul general al gărzilor locuise provizoriu acolo, în timp ce muncitorii lucrau la apartamentul său, dar că reparațiile fuseseră zorite foarte tare în ultima vreme; că, cu două zile înainte de sosirea ambasadorului maiorul general se instalase în sfârșit, la el acasă și eliberase apartamentul lui Blacas. Având totuși în vedere primirea rece pe care i-o făcuse regele lui Blacas, acesta se prefăcu preocupat de expoziția de tablouri aflată în Salonul de la Luvru, pentru a-și putea petrece toată dimineața acolo. La masa pe care o luă la ducele de Bscars, nu vorbi decât despre acea expoziție. Aruncase mai înainte câteva fraze prin care își manifesta dorința de a se înapoia cât mai repede la Roma. Curioasă să aflu ce se petrecea, m-am dus seara la

domnul Decazes. Curiozitatea mai adusese câteva persoane, maliția, alte câteva, așa că la un moment dat ne-am trezit că eram o mulțime. Toate spiritele păreau foarte agitate afară de cel al stăpânului casei, care se simțea foarte la largul său. N-aș putea spune același lucru despre domnul de Mole pe atunci ministru al marinei, care vădea o tulburare imposibil de ascuns. Parcă îl văd și acum, așezat pe o mică sofa, din colțul șemineului și punându-și în față un paravan sub pretext că-l deranjează lumina, dar de fapt pentru a evita privirile celor care se mirau de chipul lui descompus.

De obicei, domnul Decazes nu se ducea să-i facă vizita. Cotidiană regelui, în zilele de primire; de data asta însă, se scuză și părăsi salonul. La puțină vreme, careva (cred că domnul de Boisgelin) sosind, îmi povesti că domnul de Blacas, reluându-și vechile obiceiuri, îl urmase pe rege în odaia sa. Ministrul poliției nu se lăsă prea mult așteptat. Când se întoarse de la rege, era perfect calm. Lumea risipindu-se, m-am apropiat de e119l și l-am întrebat:

— Ce să-i spun mâine tatălui meu, căci pleacă un curier la Londra.

— Că sunt servitorul său devotat, precum sunt și al domniei voastre.

— Știți bine să nu din simplă curiozitate întreb acest lucru. Gazetele ultraregaliștilor vor bate toba, așa că vă rog să-mi răspundeți cât mai serios cu putință ce trebuie să-i transmit ambasadorului.

— Ei bine, spuneți-i că domnul de Blacas a sosit astăzi, vineri, de

---

[119] *Louis-Mathieu Mole* (1781-—1855), magistrat, prefect, consilier de Stat, director general de poduri și șosele, Mare Judecător sub Imperiu. Pair al Franței, sub Restaurație. Ministru de externe sub Monarhia din Iulie și membru al Academiei franceze.

la Roma la Paris, și vă va pleca joi de la Paris la Roma.

— Joi? De ce nu mâine?

— Pentru că vrea să transforme această călătorie într-un eveniment și pentru că ține cu orice preț să devină ridicol.

— Înțeleg forța acestor argumente, dar nu vă temeți de ușurința cu care se comunică între apartamentul său și cel al regelui?

— Nu mă tem de nimic! Și v-aș sfătui să faceți ca mine!

Și-și însoți cuvintele de un surâs puțin cam arogant. Mărturisesc că eram departe de a-i împărtăși siguranța, cunoscând slăbiciunea regelui și intrigile care-l înconjurau. Totuși domnul Decazes avea dreptate. Regele era în stare de a-și intriga miniștrii, dar își făcea întotdeauna scrupule de a fi infidel față de favoriții săi. Ori de câte ori aceștia îi erau răpiți, asta se întâmpla datorită vreunei forțe majore și niciodată cu complicitatea sa.

La dejunul de a doua zi, regele începu a vorbi de dorința pe care-o avea de a-i îndulci situația domnului de Blacas și de a-l rechema în Franța. La despărțire, spuse tare:

— Conte de Blacas, dacă vrei să-mi vorbești deseară, vino înainte de ora hotărâtă; căci după aceea vine ministrul poliției!

Or, familia regală îl părăsea pe rege la ora opt; „ora hotărâtă" era la opt și un sfert, așa că intimitatea nu se putea prelungi în niciun caz peste această oră.

Domnul de Blacas se înclină profund, dar simți lovitura; dacă întâmplător Thisbe, cățelușa, l-ar fi adulat, n-ar mai fi găsit imitatori. Totuși, partidul care-și zicea „al pavilionului Marsan", întotdeauna gata să se îmbete cu apă rece, afirma și poate că și credea, că era vorba de un dedesubt, că răceala regelui nu era decât aparentă, că cine știe ce favoare îi pregătea Ludovic domnului de Blacas. Am crezut și eu, într-o oarecare măsură, acest lucru, mai ales că în ajunul zilei când domnul de Blacas trebuia să plece, declară că

era bolnav. Nu -și părăsi camera patruzeci și opt de ore, apoi apăru, cu o voce atât de stinsă încât nici vorbă nu putea fi să plece astfel într-o călătorie atât de lungă. Mai stătu încă zece zile, sub diverse pretexte. Ultimul de care se folosi, fu dorința de a-l însoți pe rege în plimbarea din 3 mai, aniversarea intrării sale în Paris. Ludovic parcurse străzile, în caleașcă, escortat doar de garda națională, fapt ce plăcu populației. Domnul de Blacas nădăjduia că datorită funcției sale, va avea dreptul să ocupe loc în trăsura regelui; dar regele făcu o schimbare de etichetă, lipsindu-l pe Blacas de această satisfacție. Nu-mi mai amintesc care a fost manevra, dar Blacas n-a putut lua loc decât într-una din trăsurile din suita regelui. Înapoindu-se, regele se opri la ușa apartamentului său și ținând-o întredeschisă, cu propria sa mână, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci, spuse cu glas tare:

— Cu bine, dragă Blacas, drum bun, și nu te obosi mergând prea repede. Aștept, cu plăcere, să-mi trimiți vești de la Roma!

Și poc! trânti ușa în nasul contelui care se pregătea să-l urmeze.' Domnul de Blacas, foarte deconcertat de scurtimea acelui amical rămas bun, plecă chiar în aceeași seară. Rezultatul acestei călătorii fu feă se numi imediat un ministru 1 al casei regale. Fără a fi el titularul, Blacas păstra patronajul funcției și încasa beneficiile; funcția era îndeplinită de un om care-i era devotat, domnul de Pradel120121. După o bucată de vreme, Pradel fu făcut duce și

---

120 Această numire n-a avut loc decât sub cel de al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. Casa regelui fiind reorganizată prin ordonanța din 1820, marchizul de Lauriston a fost numit ministru al casei regale și membru al Consiliului de miniștri.

121 Contele de Pradel fusese directorul general al departamentului casei regelui. In 1820 a devenit primul șambelan și maestru al garderobei regale.

primul gentilom al camerei regelui122.

Lumea fiind ocupată cu Blacas, uitase Ide Martin pe care regele îl încredințase domnului Decazes, ministrul poliției. Acesta petrecu câteva săptămâni la Charenton fără ca medicii să cuteze a afirma că exaltarea sa se datora unei stări de nebunie constantă. Așa că îl trimiseră în satul său. Una dintre principalele sale viziuni privea viața lui Ludovic al XVIII-lea, cu care, din când în când, intriganții voiau să sperie familia regală. A mai fost vorba de acest Martin, pentru ultima oară, în timpul ședерii lui Carol al X-lea, la Rambouillet, în 1830.

Nu mai știu dacă ducesa de Narbonne s-a dus de bunăvoie după soțul ei, care fusese, între timp, numit ambasador la Neapole. Rolul pe care l-a jucat în toată povestea cu Blacas i-a displăcut regelui, dar și mai mult domnului Decazes. Și, cu toate că nu exista exil în acel regim constituțional, toată lumea a aflat că primise ordin să nu mai apară la Curte și că fusese sfătuită să se ducă după soțul ei.

---

122 Contele de Blacas a fost făcut duce și numit primul gentilom al camerei regale, în 1820. A primit de asemenea și Cordonul Albastru, una dintre cele mai înalte decorații, cu prilejul nașterii micului duce de Bordeaux.

Capitolul X

Domnul Decazes se afla mai bine înfipt în postul său, ca niciodată. Regele nu vedea decât prin ochii săi, nu auzea decât prin urechile sale, nu acționa decât la îndemnul său. Suveranii nu sunt la nimic mai sensibili decât la lingușeală. Ludovic al XVIII-lea era mult prea obișnuit cu lingușelile curtenilor de profesie pentru a mai fi ahtiat după așa ceva; și totuși avea nevoie de lingușeală pentru a i se face atmosferă și a se simți la largul său; numai că singură lingușeala nu era suficientă imaginației sale. Dorea cu ardoare, să fie iubit doar pentru sine. Acesta fusese sistemul adoptat de toți favoriții anteriori, cu excepția doamnei de Balbi, cred, care nu se mulțumea decât să-l răsfețe, să fie amabilă și să-l distreze, fără a se preface că moare după el.

Domnul Decazes inventă un nou sistem de a se vârî pe sub pielea suveranului său: se proclamă a fi opera lui nu numai din punct de vedere social, ci și politic. Se prefăcu a fi cel mai docil elev al său și mai ascultător decât orice alt ministru. Își petrecea ceasuri întregi lăsându-se îndoctrinat de el. Învăță, cu regalul său profesor, limbile vechi ca și cele moderne, dreptul, diplomația, istoria și mai ales literatura. Elevul era cu atât mai perspicace, cu cât era mai bine pregătit decât profesorul care, chipurile, îl învăța. Cu toate acestea nu înceta să se mire de tot ce-i dezvăluia profesorul său în materie de științe și litere și nu mai știa cum să-și manifeste recunoștința. La rândui lui, regele se atașa pe zi ce trecea de strălucitul său elev care, la isprăvirea anului de școală, îi semna și-i aproba toate hârtiile din portofoliul său ministerial. Sentimentele pe care regele le nutrea față de domnul Decazes, se exprimau prin felul cum i se adresa. În mod obișnuit, îi spunea „băiatul merr", iar în ultimii ani, „fiule". Domnul

Decazes poate că ar fi suportat această înălțare, fără să i se urce la cap, dacă n-ar fi fost ațâțat de impertinențele unor curteni. Nevoia de a le plăti cu aceeași monedă îl făcuse să devină trufaș și nepoliticos, cusururi care adăugate superficialității și felului său distrat de a fi, îl ajutaseră să-și facă mult mai mulți dușmani decât merita.

Tot în acea vreme, se semnală o conspirație la Lyon care neliniști grozav pe toată lumea. Agitația devenise vizibilă în oraș și în împrejurimi, iar dezordinea – iminentă. Imediat îl trimiseră la Lyion pe mareșalul de Marmont, cu puteri depline, să facă ordine. Regaliștii l-au acuzat că ar fi dat dovadă de prea multă condescendență față de bonapartiști. Nu cunosc amănunte. În orice caz, el puse. Pe goană acea nălucă a răzmeriței, fiindcă la trei zile după sosirea lui la Lyon totul reintrase în normal iar orașul era atât de liniștit de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, niciodată. Tulburările din Grenoble îi aduseseră, cu un an în urmă, atât de mari avantaje generalului Donnadieu ’, încât autoritățile din Lyon fură bănuite de a fi iscat răzmerița numai pentru a obține și ele asemenea recompense. Reputația generalului Camuel123 făcu credibilă această acuzație; căci se arătă a fi demnul emul al generalului Donnadieu. Prefectul poliției, om deloc stimat ’, i se alăturase pentru a-l speria pe domnul de Chabrol, prefectul departamentului, care nu mai acționa decât după bunul lor plac.

---

123 *Gabriel Donnadieu* (1777—1849), viconte și locotenent general ; conspirînd împotriva Primului Consul a fost închis. Reintrat în grații, a fost făcut de către Napoleon, baron și general de brigadă. Compromis din nou, a fost întemnițat pentru a doua oară. Ludovic al XVIII-lea l-a numit locotenent general, l-a luat cu sine la Gând și i-a încredințat comanda orașului Grenoble. După monarhia din Iulie s-a retras din viața publică.

Adevărul asupra răzmeriței din Lyon a rămas și azi u, n mister. Unii au negat totul; alții, dimpotrivă, au arătat-o în toată amploarea ei. Se pare că nici unii, nici alții, n-au avut pe deplin dreptate. Opiniile – întotdeauna foarte însuflețite în acest oraș – exaltate mai apoi de cele „O sută de zile", erau gata să explodeze. Ațâțările unor șefi de partide sau poate unele stângăcii ale administrației, puteau foarte bine duce la o catastrofă. În această împrejurare, mareșalul își impuse voința. Generalii Donnadieu, Camuel și mai ales Dupont care fuseseră etichetați de Restaurație ca oameni de mare încredere, erau – sub Imperiu – foarte puțin luați în seamă, iar în armată nu se bucuraseră de niciun respect.

' Negocierile pentru reîntoarecerea ducelui de Orleans, reușiseră. Prințul venise deocamdată singur ca să tatoneze terenul. Acest drum fusese prost pregătit de un discurs al unui deputat din opoziție, domnul Laffitte, discurs în care pomenise numele lui Wilhelm al III-lea de Orania, în așa fel încât își pusese în cap tot partidul regalist. Din păcate, ducele de Orleans își și anunțase sosirea și ar fi fost și mai mare' inconvenientul de a da îndărăt în fața protestelor decât de a le sfida. Așa că ducele sosi. Regele îl primi posac, ca de obicei, doamna Delfină – politicoasă – Monsieur și cei doi fii ai săi, în mod amical, iar ducesa de Berry – care-și aduse aminte de Palermo pe care nu-l mai revăzuse de când se măritase – 124cu bucurie și cu afecțiune (numindu-l „dragă unchiule" în fiece

---

[124] *Charrier de Saimieville,* locotenent general al poliției din orașul Lyon. „Era un om activ, inteligent, care timp de douăzeci de ani a adus mari și importante servicii în administrarea orașului, în niște epoci deosebit de dificile. Din păcate, era nemaipomenit de vanitos și-și dădea o importanță ce întrecea orice măsură." *(Memoriile* cancelarului Pasquier, t. IV, p. 173.) (N.ed.fr.).

clipă), ceea ce-l făcu pe duce să bombăne în sinea lui.

Ea plânse mult în urma acelei vizite, dar după aceea și-a schimbat felul de a se purta cu ducele de Orleans căruia i-a spus de atunci încolo „monseniore". În schimb, ducesei de Orleans a continuat să-i spună „mătușă". Purtarea exemplară a ducelui a făcut să se prăbușească toate zvonurile care nu găseau nicăieri mai mult ecou decât la mama sa. Anturajul său îi era ostil în mod fățiș fiului ei, iar ea era mult prea slabă ca să se opună, ori mult prea proastă ca să bage de seamă.

După ce m-am reîntors din Anglia, am început să-l vizitez destul de des și, pentru că am încercat să-l distrag de la mâhnirea pe care i-o pricinuia boala câinelui epagneul al domnului de Follemont, vorbindu-i despre nepoții săi pe care tocmai îi vizitasem de curând, la Twickenham, grupul ultraregalist m-a declarat „orleanistă" și a răspândit acest zvon care m-a neliniștit, nu pentru mine, ci pentru tatăl meu, fiindcă un ambasador trebuia să fie imparțial și să nu țină cu nimeni. Dar până la urmă, această învinuire căzu de la sine, ca atâtea altele. De altfel, n-avea nicio bază, fiindcă dacă ducele de Orleans ar fi vrut să pună la cale vreo intrigă în epoca în care se afla în Anglia, l-ar fi găsit pe tata foarte puțin dispus să-i arate, fie și cea mai mică indulgență. În timpul puținelor zile pe care ducele le petrecu la Paris, veni să mă vadă de două ori. Oricât de onorată m-am simțit pentru acele vizite, m-am temut ca ele să nu reînnoiască toate clevetelile de peste iarnă, dar nu s-a mai întâmplat nimic.

Răutatea celor din jur, aţâţată la maximum de norocul fratelui meu, care urma să se însoare cu o moștenitoare atât de frumoasă și mai ales atât de bogată, curtată de mulți dintre ei, și-a revărsat din nou veninul asupra noastră. Socotind probabil că situația tatălui meu avusese o mare influență asupra acestei căsătorii, începură îi lansa zvonul că de fapt, ea se datora unei adevărate orgii, unde

biata mama se îmbătase criță, împreună cu prințul regent, că acesta îngăduindu-și unele libertăți față de ea, mama i-ar fi răspuns printr-o palmă; că toate celelalte doamne se ridicaseră, indignate, de la masă, că prințul se plânsese regelui, că de atunci părinții mei nu mai cutezaseră să iasă din casă și că în curând urmau să fie înlocuiți de altcineva, la Londra.

Această „încântătoare istorioară", inventată și colportată în întreg Parisul, ajunse până la Londra. Câteva gazete engleze făcură aluzie la ea și intriga de la Paris, se reînnoi, de data asta, la Londra. Toți „bunii" mei prieteni, veniră rând pe rând, să mă întrebe dacă povestea era adevărată și în ce măsură, pe ce canava fusese brodată și așa mai departe; dar când le răspundeam, conform adevărului, că între mama și prinț nu existaseră niciodată decât sentimente de stimă, de respect și de politețe, care nu putuseră da loc la acea stranie poveste, vedeam pe fețele lor un mic surâs de neîncredere, care mă înfuria cumplit. Cred că n-am simțit niciodată o indignare mai crincenă decât cu acest prilej. Mama era un adevărat model nu numai de virtuți dar și de bună-creștere. A inventa o asemenea absurditate pe seama unei femei de șaizeci de ani pentru a te răzbuna pe norocul pe care-l avusese fiul ei, mi s-a părut un lucru de o lașitate despre care nici astăzi nu pot vorbi cu sânge-reee.

Prințul regent dădu dovadă de multă bunătate și înțelegere. Întâlnindu-l pe tata în parc, îl ținu lângă sine tot timpul cât dură plimbarea, se opri îndelung, în mijlocul unui grup de seniori englezi, și ei tot călare pe cai, și nu plecă decât după ce strânse în modul cel mai amical mina ambasadorului. Tata își explică destul de târziu aceste favoruri pe care prințul nu le mai făcuse nimănui, după ce auzi și el zvonurile răspândite la Paris și care începuseră a circula pe ascuns, la Londra. Dezgustul pe pe care l-am simțit față de parizienii mei, mi-a insuflat dorința să plec cât mai repede din

acel oraș în care bârfa stătea la loc de cinste. Căsătoria fratelui meu amânându-se pentru toamnă, m-am hotărât să plec la Londra și să nu mă reîntorc decât în ziua nunții sale.

În timp ce toată această istorie odioasă se urzea și se propaga, familia de Orleans seinstală, cu mic cu mare, la Palatul Regal. Ajunsese la Paris, seara târziu; m-am dus să-i văd a doua zi dimineață, dar ei erau la rege să-l salute. I-am așteptat, și nu mi-a fost deloc greu să-mi dau seama cât de penibilă fusese acea vizită.

Ducesa de Orleans era tristă, soțul ei, preocupat și serios; Mademoiselle, intrând în sufragerie, se simți rău. Îi fusese foarte rău în timpul traversării canalului și încă nu-și venise pe deplin în fire. Ne-am înghesuit în jurul ei; după ce se simți ceva mai bine, îmi spuse, strângându-mi mâna:

— Îți mulțumesc, draga mea, nu-i nimic, acum mi-e mai bine; dar mă simt încă slăbită.

Îngrijorarea de pe fețele celor din jur se risipi când văzură intrând un valet încărcat cu o tavă plină de gogoși fierbinți.

— Ah! Faimoasele gogoși de la Palatul Regal! strigară toți într-un glas. Și dragostea față de pământul natal, bucuria de a se revedea în patrie, șterseră impresia pe care le-o făcuse primirea de la Tuileries.

Am petrecut o parte din timpul cât am stat la Paris alături de acele prințese amabile, care mă primeau cu multă bucurie și bunătate și care-mi împărtășeau indignarea în legătură cu povestea debitată pe seama mamei. De fapt, ele cunoșteau mai bine ca oricare, din proprie experiență, fecunditatea invențiilor calomnioase.

Tot pe atunci, începu a se răspândi zvonul căsătoriei secrete dintre Mademoiselle și Raoul de Montmorency, căruia ea ar fi putut să-i fie foarte bine mamă, atât era de mare diferența de vârstă dintre ei. Când tânărul se însură cu doamna Thibaut de Montmorency,

intriganții trebuiră să renunțe la această poveste. Nu știu dacă nu l-au înlocuit pe Raoul cu domnul Athalin, așa cum am auzit vorbindu-se mai târziu. Cea de a doua versiune n-a fost nici ea mai adevărată decât prima. Adevărul e că amândouă au fost la fel de absurde și de calomnioase.

Capitolul XI

Oricâtă spaimă aș fi avut eu de mare, oboseala călătoriei mi-a fost din belșug răsplătită de bucuria pe care le-a pricinuit-o părinților mei, reîntoarcerea mea la Londra. Am simțit o mare mângâiere să-mi pot alina, alături de ei, toate micile necazuri și sâcâieli ale unei lumi atât de mercantile ca a noastră. Căci în Franța nu există persoană care să nu-și dea seama cât de plăcut e pentru un fiu, un frate sau un prieten să se însoare, cu o moștenitoare bogată, și câte invidii și gelozii iscă o astfel de căsătorie. Am observat, când acest lucru m-a privit și pe mine, că nicio altă împrejurare nu provoacă mai multă dușmănie în societate. Căci toată lumea aleargă culimba scoasă după avere. Pentru a pune mâna pe bani, orice mijloc e bun; iar cel care vede că a fost ales un altul în locul lui, regretă amarnic. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de planurile unuia dintre prietenii mei din copilărie, tânărul Pelham. Era fiul cel mai mic, împlinise șaisprezece ani și se reîntorcea în casa părintească penultima oară, înainte de a părăsi colegiul. A doua zi după sosirea sa, tatăl său, lordul Yarborough, un omuleț sfrijit, cel mai rece, mai serios și mai plin de el pe care l-am cunoscut vreodată, l-a poftit pe băiat în cabinetul său și i-a spus:

— Tom, a sosit momentul să-ți alegi o profesie; indiferent ce ți-ai alege, eu te voi susține din toată inima. Nu vreau să te influențez nici într-un fel. Daidacă vrei să te faci preot, te avertizez că am la dispoziție unele beneficii care te vor face să trăiești, chiar de la început, pe picior mare. Ți-o repet, îți las deplină libertate. Te previn însă că atunci când te vei hotărî, nu voi mai admite nicio schimbare. Așa că gânește-te bine. Nu-mi da răspunsul acum. Am să te întreb când te vei reîntoarce la Colegiu. Atunci să fii pregătit să-mi spui ce-

ai ales!

— Da, domnule!

La sfârșitul vacanței, în care Tom se distrase de minune, și în timpul căreia tatăl său nu-i adresase nici măcar un cuvânt, îl pofti în cabinetul său, spre spaima întregii familii și îl întrebă din nou:

— Ei bine, Tom, te-ai gândit în chip matur, la viitorul tău?

— Da domnule!

— Și te-ai hotărât?

— Da, domnule!

— Gândește-te că nu voi admite niciun capriciu și că va trebui să urmezi cu rigurozitate profesia pe care ți-ai ales-o!

— Știu, domnule.

— Bun! Atunci vorbește!

— Ei bine, domnule, aș vrea să mă însor cu o moștenitoare bogată!

Oricât de flegmatic ar fi fost lordul Yarborough, nu putu rezista unui astfel de răspuns dat pe un ton atât de imperturbabil. Așa că izbucni în râs. Până la urmă, prietenul meu Tom nu se însură cu o moștenitoare; intră ni marină jji se prăpădi de tânăr, de friguri galbene, în Antile. Era un băiat frumos și de treabă. Dar v-am istorisit o întâmplare din alt secol; să revenim la secolul al nouăsprezecelea.

În 18 iunie 1817, cu prilejul celei de a doua aniversări a bătăliei de la Waterloo, avu loc – cu mare pompă – inaugurarea podului căruia i se dădu numele de Waterloo. Prințul regent, împreună cu ducele de Wellington, urmat de toți ofițerii care luaseră parte la bătălie și de regimentele de gardă, trecură primii pe noul pod. Pentru personajele principale din localitate se ridicaseră chiar niște tribune speciale. Știind că se pregătea o tribună pentru corpul diplomatic, tata anunță că n-ar vrea să ia parte la ceremonia:la care se hotărâse

să nu asiste. Colegii săi din corpul diplomatic declarară că nu voiau să facă opinie separată în acea împrejurare și că ceremonia având un specific strict național, nu era neapărat necesar să fie invitați la ea și străini. Cabinetul englez fu de acord cu această propunere. Tatăl meu s-a simțit profund mișcat de deferența colegilor săi, cu atât mai mult cu cât cei de la Tuileries nu duceau lipsă de oameni care să-l fi învinuit că dăduse frâu liber sentimentelor sale franceze. Cel care a refuzat primul tribuna ce-i fusese pregătită, a fost prințul Paul de Esterhazy. Cum n-a întâmpinat nicio dificultate, a venit să-l anunțe pe tata de hotărârea corpului diplomatic și de consimțământul cabinetului englez.

Tot în 1817 trebuie să plasez și relațiile mele cu prințesa Charlotte de Galles. Sub pretext că locuința ei nu era încă aranjată, se dispensase de obligația de a veni la Londra și deși acela a fost un moment care a strâns laolaltă toată lumea bună, ea a rămas sub umbrarul răcoros de la Claremont, despre care spunea că era mult mai sănătos în starea în care se afla, căci era însărcinată în mai multe luni. Am fost poftită și eu împreună cu părinții mei, să luăm masa la ea. Curiozitatea pe care mi-o inspiră această tânără suverană a unei țări atât de mari îmi era aţâţată și de faptul că pierdusem întotdeauna ocazia de a o vedea. Am fost primiți la Claremont de către lady Glenlyon, doamna de companie, și de către un baron german, aghiotantul prințului, singurul comesean la castel. Un grup de musafiri ne precedaseră, altul urma să vină după noi. Prințul Leopold își făcu apariția o clipă, apoi se retrase. După ce am așteptat vreme îndelungată, am auzit în odaia de alături un pas greoi și care răsuna atât de puternic incit nu putea fi comparat decât cu cel al unui tambur major. Cineva de lângă mine zise: „Iat-o pe prințesă!"

Într-adevăr, am văzut-o intrând, la brațul soțului ei. Era plină de

podoabe și arăta bine. Dar evident, avea pretenția să semene cu marea ei înaintașă, Elisabeta, motiv pentru care și călcaatât de apăsat și de greoi, fă. Când în mod deliberat acel zgomot de tambur major. Tot ca și strămoașa ei, își purta capul sus, cu multă trufie. În timp ce ea intră în salon pe o utșă, pe o altă ușă, un *maâtrecl'hotel* anunță că masa era servită. Prințesa străbătu salonul, fără să spună o vorbă nimănui. Sosită în sufragerie, pofti alături de ea doi ambasadori; prințul se așeză vizavi, între două ambasadoare. După ce am încercat în zadar s-o văd aplecându-mă când în dreapta, când în stânga, după câte un platou, prințesa se hotărî și porunci să se ia vasul ce împodobea mijlocul mesei. Norii care i se adunaseră pe frunte, i se mai risipiseră puțin. Surâse grațios soțului ei, dar n-a mai fost tot atât de amabilă și cu ceilalți. Vecinii ei abia îi smulgeau vorba cu cleștele, așa că am avut destulă vreme s-o examinez în liniște în tot timpul aceleimese penibile. Nu vă pot vorbi despre talia ei, pentru că, fiind însărcinată, îmi era greu să-mi dau seama cum putea arăta. Se vedea doar că era înaltă și solid construită. Părul îi era de un blond aproape cânepiu, ochii de un albastru ca de porțelan, fără sprâncene, fără gene, tenul de o albeață uniformă, fără nicio altă pată de culoare. Sunt sigură că veți striga: „Ce figură fadă! Era deci o persoană cât se poate de insipidă!" Câtuși de puțin. Rar mi-a fost dat să întâlnesc o fizionomie mai însuflețită. Privirea îi era plină de expresie. Gura, roșie ca cireașa și împodobită cu niște dinți ca perlele, avea modulările cele mai plăcute și mai variate pe care le-am văzut vreodată și extrema sa tinerețe, compensând lipsa coloritului din obraji, îi dădea un aer de o prospețime remarcabilă.

Masa o dată isprăvită, ea le făcu femeilor un mic semn și trecu în salon, unde o urmarăm toate. Prințesa se așeză într-un colț cu una dintre prietenele sale din copilărie, proaspăt măritată și însărcinată și ©a, al cărei nume l-am uitat. Șușoteala lor dură până la venirea

prințului care rămăsese la masă, cu bărbații. El a apropiat câteva fotolii pentru ambasadoare, vrând să dea discuției un caracter general, dar n-a izbutit. În sfârșit, contesa de Lieven, plictisită de acea lipsă de atenție, s-a dus să se așeze, fără să fie poftită, pe aceeași sofa pe care ședea prințesa și începu, cu voce joasă, o discuție care, aparent, se părea că-i stârnise interesul, căci păru foarte absorbită. Toate eforturile pe care le făcu prințul pentru a-și determina soția să se poarte mai politicos și cu ceilalți invitați, fură zadarnice. Fiecare stătea ca pe ghimpi și abia aștepta să plece. În sfârșit, ni se anunțară trăsurile și plecarăm salutate la fel de rece la despărțire cum fuseserăm și la sosire. În ce mă privește, când mama m-a prezentat, prințesa n-a catadicsit să-mi facă nici măcar un semn din cap. Urcându-mă în trăsură, am spus:

— Am vrut s-o văd, am văzut-o! Numai că am văzut-o cam mult, căci sunt sătulă până în gât de mofturile ei!

Mama m-a asigurat că prințesa era, de obicei, politicoasă. I-am răspuns că felul cum se agitase prințul, nu prea confirma acest lucru. Px-obabil că după ce am plecat noi. I-o fi reproșat faptul că fusese atât de posacă, fiindcă la câteva zile după această vizită, tocmai când meditam cu regret la vizita de mulțumire pe care trebuia să i-o facem pentru că ne primise „atât de bine", iată că am primt o nouă invitație. De data asta, prințesa se pierdu în grații și politețuri față de toți musafirii; totuși preferința și-o manifestă față de noi. Ne opri până la miezul nopții, discutând familiar despre toate și despre toți, despre Franța și despre Anglia, despre primirea familiei de Orleans la Paris, despre legăturile lor cu Tuileries, despre legăturile sale cu Windsor, despre capriciile reginei bătrâne, despre acea etichetă care-i era insuportabilă, despre plictiseala care o aștepta când avea să fie obligată să se mute la reședință ei din Londra unde oricum trebuia să rămână câteva luni. Mama îi spuse

că ar fi mult mai liniștită și ar sta mult mai comod la hotelul unde locuise după ce se măritase.

— E adevărat, răspunse ea; dar când ești atât de deplin fericită ca mine, te temi de orice schimbare, fie ea și în bine!

Sărmana prințesă! Conta prea mult pe această fericire! Ne spuse, în aceeași seară, că era sigură că va avea un băiat, fiindcă avusese întotdeauna tot ce-și dorise. Apoi începu să vorbească despre Claremont și despre grădinile sale. Le cunoșteam demult. Domnul de Boigne fusese cât pe ce să cumpere acea proprietate. Prințesa Charlotte ne asigură că se schimbaseră foarte mult în decurs de doisprezece ani și ne rugă să poftim într-o dimineață să ni le arate pe îndelete. Hotărârăm să venim în prima zi când va fi frumos și cânjd tata îșsi va putea îngădui să se rupă de la treburile sale. Prințesa nu mai ieșea din casă, decât ca să facă unele plimbări prin parc, și între ora două și patru era întotdeauna încântată să ne vadă. Ne-am despărțit, după o strângere de mână atât de energică încât am crezut că-mi smulge brațul, însoțită de cele mai calde cuvinte de simpatie exprimate cu un glas care cu siguranță că ar fi fost dulce și plăcut dacă *Memoriile* din secolul al XVI-lea nu ne-ar fi informat că regina Elisabeta vorbea scurt și tăios. Nu neg că prințesa nu mi s-a părut mult mai amabilă, ba chiar și mai frumoasă decât penultima oară. Prințul Leopold răsuflă ușurat, părând să se bucure că soția îi făcuse pe plac.

În dimineața fixată ca să vizităm parcul din Claremont, ploua cu găleata, așa că trebui să mai amânăm vizita câteva zile. Dar când am ajuns, prințesa Charlotte era complet schimbată. Ne primi mai rece ca niciodată, se scuză că starea ei nu-i îngăduia să facă decât câțiva pași, apoi îl chemă pe aghiotantul neamț, rugându-l să ne arate parcul prin care i-ar fi făcut atâta plăcere să ne însoțească, manifestându-și totodată dorința de a scăpa cât mai repede de noi.

Când am ajuns în celălalt capăt al parcului, am văzut-o de departe, la brațul soțului ei și fofilându-se ca un ogar. După ce făcu un mare înconjur, se îndreptă către noi. Această nepolitețe, aproape grosolană, ne indispuse atât de tare încât eram hotărâți să-i plătim cu aceeași monedă și să fim și noi tot atât de reci și de indiferenți ca și ea. Dar vântul începuse a bate altfel. Leopold – ne spuse ea, o silise să iasă din casă, plimbarea îi făcuse bine și o adusese în situația de a se bucura de prezența „prietenilor săi". Fu nemaipomenit de drăguță și de politicoasă cu noi. Se atașă în mod cu totul deosebit de mine care mergeam mai ușor ca mama; mă luă de braț și mă târî după sine, călcânid cu niște pași mari și apăsați, făcându-mi o serie de confidențe despre cât era de fericită în căsnicie și despre profunda recunoștință pe care o datora prințului Leopold de a fi consimțit să se însoare cu moștenitoarea unui regat. Zugrăvi, cu multă veselie, antren și spirit, situația lui de „soț al reginei", dar adăugă înflăcărându-se:

— Leopold al meu nu va fi expus la această umilință, sau să nu-mi mai spuneți mie Charlotte! și izbi violent, cu piciorul, în pământ, (picior care era destul de gros, fie vorba între noi). Dacă se vor opune, mai curând voi renunța la tron, îmi voi căuta o colibă unde să trăiesc după legile firii, călăuzită de soțul meu. Nu vreau și nu pot să domnesc în Anglia decât cu condiția să domnim împreună. El va fi regele, regele recunoscut, regele care nu se va supune capriciilor mele. Căci, vezi, doamnă de Boigne, știu că am multe cususuri, de altfel ai văzut și dumneata… Odinioară am avut și mai multe… Surâzi… Ți se pare cu neputință, nu-i așa? Dar, spre fericirea mea, Leopold și-a asumat sarcina de a face din mine o fată de treabă *(a good. Girl),* înțeleaptă și rezonabilă, spuse ea cu un surâs încântător. Ei da, el va fi regele sau eu nu voi mai fi niciodată regină. Te rog să-ți aduci aminte de ce-ți spun acum și vei vedea

dacă Charlotte știe să-și țină cuvântul!

Își spunea cu plăcere, Charlotte, ori de câte ori vorbea despre ea și rostea acest nume cu un fel de emfază ca și cum ar fi atins celebritatea care-i era sortită. Vai! Sărmana prințesă! Visele sale de dragoste și de glorie au fost de scurtă durată! în acea discuție, care s-a încheiat sub colonada castelului unde ajunsesem înaintea celorlalți, a rostit fraza despre fericirea deplină de la Claremont, rugându-mă să vin cât mai des s-o văd. N-am mai văzut-o niciodată. Aici s-au încheiat relațiile mele cu spirituala și capricioasa moștenitoare a trei regate.

Apucasem să plec din Anglia, când, numai după câteva săptămâni, moartea a răpit într-un singur ceas două generații de suverani: pe tânăra mamă, care urma să devină regină, și pe fiul ei, pe care-l adusese pe lume. Amândoi au pierit, datorită capriciilor prințesei Charlotte. Prințul Leopold reușise s-o împace cu tatăl său, prințul regent, dar toată influența lui eșuase în fața animozității pe care soția sa o simțea față de bunica și de mătușile lui. De teamă ca nu cumva acestea să vină și să asiste la nașterea ei, își ascunse durerile cât mai mult timp cu putință. Totuși nașterea a fost atât de grea încât ar fi fost bine ca toate acele persoane să fi fost de față. Regina bătrână, înșelată de calculele intenționat greșite ale prințesei, se afla la Bath, regentul, la marchiza de Hertford, la o sută de mile de Londra. Prințesa nu-l avea lângă ea decât pe soțul ei, pe care mamoșul Crofft îl convinsese că n-avea de ce se teme după un travaliu ce ținea de peste șaizeci de ore. Medicii de la Facultate, strânși în odăile vecine, cerură să intre la prințesă. Dar ea refuză categoric să-i primească și lipsa de experiență a prințului, înșelat de Croft, îl împiedică să insiste. În sfârșit, prințesa Charlotte aduse pe lume un copil foarte bine alcătuit, dar, pur și simplu, mort de oboseală; mama era și ea la fel de epuizată. O așezară în pat. Croft îi

spuse prințului că soția lui va avea nevoie de odihnă. Apoi porunci ca toată lumea să iasă din odaie. La o oră după naștere, femeia care o păzea o auzi pe prințesă abia șoptind:

— Chemați-l pe soțul meu! și-și dădu duhul.

Prințul, culcat pe o sofa în odaia vecină, nu mai apucă să primească ultimul ei suspin. Dezolarea lui fu cumplită: pierduse totul. Nu știu dacă, pe viitor, firea prințesei Charlotte l-ar fi făcut fericit. Dar tânăra Charlotte era încă la început și deci sub influența unei pasiuni extrem de violente față de bărbatul ei, făcând o mare risipă de drăgălășenii cu un farmec pe care firea ei cam brutală le făcea cu atât mai prețioase. El o îmblânzise, dacă mi-e îngăduit să mă slujesc de această expresie. Și grija cu care izbutise să supună acea fire sălbatică, moleșită de dragoste, trebuia – atâta vreme cât era încununată de succes – să fi fost foarte aţâţătoare. Îl vedeai totuși luîndu-și întotdeauna unele precauții, pentru a n-o speria și a-i aduce aminte că tânărul tigru avea și gheare. Oare prințesa va fi invocat tot timpul acea lege a dreptului natural care o obligă pe femeie să se supună soțului ei? Vă rog să-mi îngăduiți să mă îndoiesc. Dar în clipa în care mi-a mărturisit acest lucru, ea era convinsă și poate că la fel de convins era și prințul. Probabil că după ce-a pierdut-o, n-a mai păstrat în memorie decât calitățile soției sale. E sigur că atunci când ținea să-i placă soțului ei, era pur și simplu seducătoare. Cu toate capriciile sale, nici nu vă puteți închipui de câtă popularitate se bucura în Anglia. Încă din copilărie, englezii se obișnuiseră să vadă în ea pe moștenitoarea tronului. Iar ea avea un instinct înnăscut, știind cu precizie ce anume place poporului ale cărui prejudecăți erau adânc săpate în inima ei. Străduindu-se să-i facă opoziție tatălui ei, luase obiceiul să fie extrem de econoamă în cheltuielile pe care le făcea. Când se ducea prin prăvăliile din Londra și când negustorii încercau s-o ispitească cu vreo noutate

mai costisitoare, ea le răspundea:

— Nu-mi arătați asemenea lucruri, sunt prea scumpe pentru mine!

O sută de gazete îi repetau cuvintele și o lăudau cu atât mai mult cu cât de fapt această laudă însemna o critică la adresa regentului.

Viața la Claremont era extrem de simplă, prințesa străduindu-se să dea ea însăși pildă de multă simplitate. Nimic nu era mai puțin pretențios ca mobilierul ei. Nu exista în întreaga locuință nicio altă oglindă decât cea din odaia sa, precum și o mică oglindă ovală de două picioare pe trei, pusă pieziș în salonul cel mare. Mobilele mai pretențioase erau doar de decor. Parcă văd și acum patul cel mare, cu patru coloane, al prințesei» Perdelele atârnau în dreapta, fără draperii, fără franjuri, fără ornamente. Erau de pânză, cu desene reprezentând niște crengi cu flori și dublate cu percal roz. Nimic șocant în acea odaie unde mobilele mai curând utile decât elegante, dovedeau obiceiurile conjugale ale țării. Această simplitate extremă în locuința unei femei tinere și fermecătoare, contrasta enorm cu opulența, cu luxul aproape exagerat de care era înconjurat regentul, la Carlton House și la Brighton. Moartea ei a îndurerat profund Anglia și, când m-am înapoiat la Londra, în luna decembrie, toată populația, până și surugiul, ba chiar până și măturătorii de stradă, purtau doliu care a ținut șase luni de zile. Doctorul Crofft devenind ținta disprețului public a sfârșit prin a-și pierde judecata, înnebunind.

Capitolul XII

Fratele meu mă chemă repede înapoi crezând că va putea grăbi nunta. Eu eram de cu totul altă părere dar, mă rog, ca să-i fac hatârul, am venit și bineînțeles că m-am căit imediat. Am ajuns la Paris către mijlocul lui septembrie, adică exact în perioada în care orașul e mai pustiu ca niciodată fiindcă este epoca în care persoanele care nu-l părăsesc toată vara, pleacă în masă, iar cele care stau la țară, se feresc ca de foc să pună piciorul în Paris. Șederea mea părea deci cu atât mai ciudată. De altfel, am băgat repede de seamă că venirea mea făcuse să bată și mai tare la ochi lungirea acelei nunți. Căci oricât de pustiu ar fi fost orașul, am mai găsit totuși destui „prieteni buni" care să-îmi tot repete:

— Bagă de seamă! Fata e capricioasă! A vrut să se mărite de mai multe ori, dar până la urmă s-a răzgândit. A fost gata să-l ia pe domnul de Montesquiou, cumpăraseră până și coșul de nuntă în care se pun darurile, dar. S-a răzgândit…

Dădeam tuturor același răspuns banal că dacă fata se răzgândea și nu mai voia să se mărite cu fratele meu, era mai bine s-o facă acum decât mai târziu. Dar toate acele vorbe „binevoitoare" ale unor oameni cărora îmi era cu neputință să le explic întârzierea nunții, tot repetându-se din cincisprezece în cincisprezece zile, mă deranjară atât pe mine cât și pe tânăra ce urma să-mi devină cumnată; așa că m-am hotărât să trăiesc ca o călugăriță. Chiar când lumea începu a sosi în capitală, pentru a petrece iarna, ușa mea continuă să rămână închisă, iar eu să nu mă duc nicăieri.

Familia mea preocupa de asemenea publicul și printr-un alt zvon de căsătorie care nu-mi era câtuși de puțin plăcut. Regele Prusiei se îndrăgostise nebunește de verișoara meu Georgine Dillon, fiica lui

Edouard Dillon, o tânără a e fire și cu o figură, amândouă încântătoare. Ținea morțiș s-o ia de nevastă. Doamna Dillon era în al nouălea cer. Unchiul meu se umfla și el în pene. Singură Georgine, deși mi sclipea de deșteptăciune, dar care era înzestrată cu mult bun-simț și cu tot tactul ce izvora din cea mai naivă, mai cinstită și mai generoasă inimă pe care am cunoscut-o vreodată, își dădu seama că situația ce i se oferea nu i se potrivea, așa că refuză cererea în căsătorie pe care regele Prusiei i-o făcu prin intermediul prințului Radziwill. Ea urma să devină ducesă de Brandenburg și să aibă o reședință splendidă atât pentru ea cât și pentru copiii ei. Numai că acea mână regală care i se întindea era mâna stângă, și nu dreaptă; căci copiii regelui făcuți cu ea, nu erau socotiți copii legitimi. Situația ei în mijlocul familiei regale, n-ar fi fost deloc plăcută iar ea era mult prea neștiutoare pentru a se pricepe să se descurce. Regele Prusiei obținu totuși de la ai săi îngăduința de a o invita, împreună cu părinții ei, la Berlin, pentru a petrece în acel oraș, opt zile. Fură poftiți de două ori la masă și prinții cei mici îi copleșiră cu atențiile și cu drăgălășeniile lor. Căsătoria părea iminentă. După opt zile se reîntoarseră la Dresda unde unchiul meu era ministrul Franței. Când totul fu pus la punct, regele Prusiei ceru ca viitoarea ducesă de Brandenburg să devină luterană. Georgine refuză. Regele insistă să urmeze ceremonialul măcar de formă. Dar ea nu fu de acord nici așa. Mama ei, mult prea evlavioasă nu cutează să insiste, iar tatăl ei nu se mai amestecă.

Discuțiile durară vreme îndelungată; între timp, pasiunea pe care regele o făcuse pentru Georgine, începu a scădea. I se demonstră inconvenientul de a se însura cu o străină, cu o franțuzoaică, deci cu o catolică. Și după ce răscoli toată Europa cu zarva pe care o iscă, acest proiect de căsătorie, căzu de la sine, fără scandal și fără nicio supărare. Fata nu regretă o secundă acea falsă mărire. Mama sa,

care o adora, se consolă văzând-o mulțumită. Unchiul meu ceru să părăsească Dresda ca să nu mai fie obligat să dea mereu ochii cu regele Prusiei. Faptul ar fi fost cât se poate de jenant, după toate cele întâmplate. Regele Prusiei avea obiceiul să vină în fiece an la Karisbad și o nouă întâlnire ar fi putut reaprinde în sufletul lui, pasiunea pentru tânăra Georgine. Unchiul meu ceru și obținu să fie schimbat de la Dresda la Florența. Noua reședință îi plăcu grozav; se potrivea cu vârsta și cu gusturile sale și era cum nu se poate mai propice pentru a desăvârși educația fiicei sale; căci tânăra pe care pusese ochii regele Prusiei n-avea nici măcar șaptesprezece ani.

La Curte, am găsit familia de Orleans foarte iritată de situația sa. Regele nu pierdea nicio ocazie de a fi nepoliticos cu ei. Făcea o diferență netă între felul cum îi trata pe ducesa de Orleans, pe soțul și pe cumnata acesteia; primei, i se adresa cu titlul de alteță regală pe care-l purta ducesa, iar celorlalți doi, pe care nu-i putea suferi, nu le spunea nici într-un fel. Atâta vreme cât durase emigrația, îl apărase pe ducele de Orleans de ura partidului regalist; după ce se reîntorsese în Franța, el însuși se pretase la toate exagerările, iar după cele petrecute la Lille, în 1815, îl urmărea pe duce cu o animozitate fățișă. Familia de Orleans fusese, rând pe rând, exclusă din tribuna regală în timpul slujbei care avea loc la castel, din loja de spectacol în zilele de reprezentații teatrale, în sfârșit din toate locurile princiare, în așa fel încât la o ceremonie publică de la Notre-Dame, Ludovic al XVIII-lea porunci să se ia pernele pe care îngenuncheau ducele de Orleans și Mademoiselle și să le așeze dincolo de covorul pe care n-aveau dreptul să le pună.

Trebuie să fii prinț ca să-ți poți da seama cât de mult jignesc toate asemenea meschinării. Ducele de Orleans îmi povesti el însuși ce i se întâmplase cu prilejul nașterii primului copil al ducelui de Berry care nu trăi decât câteva ceasuri. Se redactă actul de naștere care fu

adus apoi, de cancelar, în cabinetul regelui unde se afla toată familia regală și o parte dintre curteni. Cancelarul îi întinse regelui pana, pentru a semna, apoi lui Monsieur, soției acestuia, ducilor de Angouleme și de Berry. Când veni rândul ducelui de Orleans, regele strigă cât îl ținu gura, cu vocea lui dogită, ori de câte ori voia să fie nepoliticos:

— Ceremonial fără cancelar, vă rog!

Domnul de Breze, marele maestru al ceremoniilor, care era de față, se apropie și el de masă:

— Și fără domnul de Breze! strigă regele.

Imediat își făcu apariția un alt maestru de ceremonii.

— Nu, nu! să vină doar un simplu aghiotant al maestrului de ceremonii!

Ducele de Orleans rămăsese în fața mesei, cu pana în față, necutezând s-o ia, așteptând sfârșitul acelui episod neplăcut. Din păcate, nu em de față niciun aghiotant al maestrului de ceremonii. A trebuit ca cineva să se ducă să-l caute prin saloanele învecinate. Căutatul a durat cam mult. Toți ceilalți prinți erau ei înșiși foarte stânjeniți. În sfârșit, aghiotantul sosi și semnătura care fuse întreruptă cu atâta lipsă de bun-simț, fu așternută pe hârtie nu fără a-l fi supărat foarte tare pe ducele de Orleans. Surâzând, el îi spuse ducelui de Berry:

— Monseniore, nădăjduiesc că veți avea bunătatea de a nu mă mai expune și a doua oară la un lucru atât de neplăcut!

— Pe legea mea, vere, te înțeleg atât de bine încât și eu aș proceda exact ca dumneata!

După care schimbară amândoi o cordială strângere de mână. Ducele de Orleans își spuse că dacă asta era eticheta și că dacă regele ținea să fie executată cu rigoare, trebuia să fie precaut și să-și ia unele măsuri dinainte. Nu-l interesa ca pernele sale să stea

neapărat pe covor, ori ca pana să-i fie înmânată de maestrul de ceremonii sau de aghiotantul său, dar ceea ce-l durea cel mai rău era faptul că vedea clar că toate aceste lucruri erau făcute special ca să-l umilească în ochii publicului. Din pricina acestor tracasări și maliţiozităţi care se reînnoiau zilnic, familia de Orleans nu1 numai că se îndepărtă de familia regală, dar deveni chiar ostilă. Sunt însă convinsă că n-au conspirat împotriva ei; când se înapoiau însă acasă, jigniţi de acele procedee care – repet – îi fac de două ori mai sensibili pe prinţi, și când se vedeau copleșiți de compătimirile și de răbufnirile tuturor celor nemulţumiţi, sigur că nu-i respingeau cu aceeași vehemență cum ar fi făcut – să zicem – familia regală, ci dimpotrivă, îi primeau ca pe niște rude, ori ca pe niște prieteni. Pe de altă parte, cei din opoziţie se străduiau să-l atragă pe duce de partea lor și să-l numească șef, propunere ce n7a fost refuzată chiar atât de categoric cum se credea. Sigur că acest rol îi plăcea. Oare să fi văzut în el drumul către Coroană? S-ar putea, dar cred că mai curând, în perspectivă, adică pentru copiii săi și numai pentru a împăca legitimitatea cu nevoile secolului.

Existența efemeră a micei prințese de Berry prilejui o întâmplare neplăcută. Nu-mi mai aduc aminte dacă în aceste pagini alandala am pomenit pe undeva de numele domnului de La Ferronnays125; tot ce se poate, fiindcă am fost foarte bună prietenă cu el, ani îndelungaţi. El îl însoţise întotdeauna pe ducele de Berry căruia îi

---

125 *August-Pierre-Marie Ferron, conte de La Ferronnays (1777* — 1842) ; emigrat în Elveţia, a făcut parte din armata ducelui de Conde, apoi s-a dus în Anglia împreună cu ducele de Berry de care era foarte ataşat și pe care nu l-a părăsit nici o clipă pînă la incidentul relatat de doamna de Boigne. în timpul Restaurației, a fost făcut pair, pe urmă ministru în Danemarca și în Rusia, apoi ambasador la Roma. In 1830 s-a retras din viaţa publică.

era, în mod sincer și tandru, devotat, așa că nu-i era teamă să-i spună adevărul, uneori chiar cu mânie, dar întotdeauna cu o franchețe și cu o sinceritate pe care prințul, oricât ar fi fost el de ușuratic, era totuși în stare să le aprecieze. Relațiile dintre ei erau deci relații de mare prietenie. Domnul de La Ferronnays, după ce i-a reproșat ducelui de Berry prostiile pe care ar fi putut foarte bine să le evite, s-a străduit pe cât a putut să aline necazurile altora încercând să le ascundă de ochii publicului. Nădăjduise în zadar că după însurătoare, prințul de Berry, va adopta un gen de viață mai ordonat; departe de asta, el părea, dimpotrivă, să sporească scandalurile din pricina legăturilor pe care le avea cu diverse persoane de sex opus. Niciodată domnul de La Ferronnays nu s-a pretat la niciun fel de murdărie, nu l-a ajutat pe ducele de Berry să-și satisfacă toanele trecătoare; dar, de data asta, i-a trântit în obraz toată nemulțumirea sa, faptul că veghease zi și noapte la siguranța sa, așa incit relațiile dintre ei deveniră foarte încordate. Domnul de La Ferronnays era primul gentilom al camerei prințului și maestru absolut al casei acestuia, unde comanda mai energic decât prințul. Soția sa era camerista ducesei de Berry; locuiau într-un apartament magnific, la Elysee și păreau să se fi stabilit acolo pentru totdeauna. Când ducesa de Berry rămăsese însărcinată, domnul de La Ferronnays se ocupă de alegerea unei guvernante. Ducele de Berry interveni și obținu să fie numită doamna de Montsoreau, mama doamnei de La Ferronnays. Obiceiul era ca scutecele copiilor Franței, să fie date de rege; noua guvernantă fu deci trimisă cu toată pompa, să ia în primire aceste scutece. Mica prințesă netrăind decât câteva ceasuri, lista civilă ceru scutecele îndărăt. Doamna de Montsoreau făcu uz de drepturile sale de guvernantă care-i asigurau așa-numitul „profit al scutecelor". I se replică însă că nu avea drept la acest „profit" decât doar în cazul în care ar fi slujit o

vreme ca guvernantă. Până la urmă, doamna de Montsoreau îi scrise direct ducelui de Berry (cred chiar că regele îi și vorbise despre acest lucru). Ducele se înfurie cumplit, trimise s-o cheme pe doamna cu pricina și o tră cu atâta brutalitate, încât aceasta se urcă în odaia sa, plângând. Îl căută pe ginerele ei și comise imprudența de a se plânge în așa fel, încât îl făcu pe domnul de La Ferronnays să se mânie. Furios, coborî în odaia prințului. Cum îl văzu, ducele de Berry, îi ieși înainte, strigând:

— Nu vreau ca femeia asta să mai doarmă sub acoperișul meu!

— Uitați că femeia asta e soacra mea!

Nimeni nu auzi mai mult, căci ușa se închise imediat după ei. După trei minute, domnul de La Ferronnays ieși din apartamentul ducelui, intră într-al său, îi porunci soției sale să împacheteze lucrurile și părăsi imediat palatul Elysee unde nu mai puse piciorul niciodată. N-am putut afla ce s-a întâmplat în acel scurt *tete-ă-tete.* Dar ruptura a fost definitivă, iar membrii familiei regale au nutrit toată viața lor o profundă animozitate față de domnul de La Ferronnays, în frunte cu ducele de Berry.

N-am putut afla niciodată, nici de la altul, nici de la celălalt ce anume discutaseră. Dacă domnul de La Ferronnays pierduse o situație excelentă, ducele de Berry pierduse un prieten sincer și devotat, ceea ce era într-adevăr de neînlocuit. Domnul de La Ferronnays dădu dovadă de o conduită perfectă, modestă și demnă totodată. N-avea niciun fel de avere și era împovărat de o familie numeroasă. Domnul de Richelieu, totodeauna gata să dea o mână de ajutor unui om onorabil, se ocupă de el și obținu să fie numit ministru în Suedia. Când îl anunțară pe ducele de Berry, el se mulțumi să spună doar a fi t.

— Nu mă opun!

Ceilalți prinți fură foarte nemulțumiți de această numire mai ales

că nici așa nu-l puteau înghiți pe domnul de Richelieu, cu atât mai mult cu cât, la scurtă vreme după asta, domnul de La Ferronnays fu numit ambasador la Petersburg. Bucuria numirii sale într-o astfel de funcție compensa într-o oarecare măsură, mâhnirea de a-și părăsi țara. Îl vom reîntâlni, mai târziu, ministru al afacerilor externe, dar tot timpul privit de sus și cu antipatie de Curtea de la Tuileries.

O nouă sarcină a ducesei de Berry, îl obligă pe duce să i-o aducă drept guvernantă a copiilor săi pe doamna de Gontaut. Această alegere nu numai că surprinse, dar și scandaliză pe toți cei care fuseseră martorii tinereții cam prea zvăpăiate a doamnei de Gontaut; unii se grăbiră să adauge că avusese suficiente motive să fie atât de iubăreață. Educația Mademoisellei, făcută de ea, fusese perfectă și poate că ar fi fost la fel de bine pentru ducele de Bordeaux ca ea să-i fi fost singura educatoare. Doamna de Gontaut era de multă vreme prietenă intimă și cu Monsieur, și cu fiul său, și totuși n-a fost niciodată nici exaltată, nici lipsită de toleranță în părerile sale politice. Obiceiul de a trăi aproape exclusiv în societatea engleză, spiritul ei înțelept și luminat, o ținuse departe de prejudecățile emigrației. Marea favoare făcută de ducele de Berry se datora faptului că ea avea cu ducele unele relații, deloc nevinovate, care tulburau destul de serios tânărul menaj. Ducesa de Berry era cumplit de geloasă și deși bărbatul ei nu voia să renunțe pentru nimic în lume la obiceiurile sale, în fond era un om de treabă, care se străduia să-și facă nevasta fericită și să aibă liniște în casă. Deși o înlocuise pe soacra lui La Ferronnays cu doamna de Gontaut, se pricepea să păstreze de minune liniștea în casa lui. Prințul de Castelcicala potolise primele izbucniri de mânie ale ducesei de Berry. El ne povesti, cu gesticulația lui de italian expansiv și cu
0 mimică ce te făcea să mori de râs, răspunsurile pe care
1 le dăduse ducesei la izbucnirile sale de furie; o asigurase că toți

bărbații aveau amante, că nevestele lor știau acest lucru și erau perfect satisfăcute, că ea n-avea de ce să se revolte împotriva unei situații despre care el afirmase că era generală și de la care nu făcea excepție niciun bărbat, decât ducele de Angouleme.

Prințesa napolitană nu se simți prea încântată să aibă un astfel de soț. Se interesă în mod special dacă ducele de Orleans, avea și el amante, la care prințul de Castelcicala, care n-avea ce pierde, îi răspunse:

— Sigur, doamnă, drept cine-l luați?

— Și mătușa știe?

— Sigur că știe! Numai că doamna ducesă de Orleans e mult prea înțeleaptă ca să se formalizeze pentru un astfel de fleac.

În ciuda învățămintelor date de ambasadorul italian, mica prințesă era destul de des cuprinsă de accese de gelozie, și doamna de Gontaut o ajuta să se liniștească, alungându-i din minte revelațiile pe care unii indiscreți sau răutăcioși i le făceau adesea. Doamna de Gontaut continuă să joace acest rol atâta timp cât trăi ducele de Berry.

Contesa Juste de Noailles fu numită, la rându-i, cameristă. Ducele de Berry se duse el însuși la ea acasă ca s-o roage să primească acel post. Alegerea reuni toate sufragiile, căci se pare că nimeni nu era mai nimerit să îndeplinească o asemenea sluj-bă, cu demnitate și devotament.

Cunoașterea deplină a vieții de către doamna de Noaijies, îi ținea loc și de spirit și de politețe și a făcut-o să fie întotdeauna foarte populară, cu toate că a fost, rând pe rând, doamna de onoare a împărăteselor Josephine și Mărie-Louise, și doamna de onoare, aipoi camerista ducesei de Berry, pe care aceasta din urmă n-o putea suferi, dar pe care a tratat-o întotdeauna cu multă politețe.

Capitolul XIII

Căsătoria fratelui meu se amina din zi în zi. Eram la capătul răbdării din pricina acestor amânări de neînțeles când, într-o seară, o oarecare contesă de Schwitzinoff, rusoaică – cu care se împrietenise doamna de Duras – ne vorbi despre vizita pe care i-o făcuse domnișoarei Lenormand, ghicitoarea, și despre toate lucrurile nemaipomenite pe care i le prevestise. Sigur că aș fi fost și eu curioasă să aflu dacă fratele meu avea totuși să se însoare până la sfârșitul acelui an. Ducesa, dimpotrivă, avea toate motivele s-o împiedice pe fiica ei, prințesa de Talmont, să se mărite cu contele de La Rochajaequalein, căci numai gândul unei asemenea căsătorii făcea să i se urce sângele în cap. Mă rugă deci s-o însoțesc la faimoasa sibilă, după ce și-a dat cuvântul că nu-i va adresa decât o singură întrebare. Poate că până la urmă m-aș.fi dus dacă nu i-aș fi făgăduit tatălui meu că nu voi păși niciodată pragul vreunei ghicitoare, indiferent despre ce-ar fi vorba. Motivul care-l determinase să mă oblige să-i fac această promisiune e destul de curios ca sănu merite să-l relatez în această lucrare. Când tata a intrat în serviciu, a avut ca mentor un locotenent-colonel din regimentul său – cavalerul de Mastyns – prieten al familiei, care-l trata ca pe fiul său. Era un bărbat-cu un chip superb. Se bătuse ca un leu, în război, iar firea lui burjă și îngăduitoare, fără a da totuși dovadă de slăbiciune, făcuse să fie îndrăgit de întregul regiment. Într-un cantonament dintr-un orășel german, într-una din campaniile Războiului de șapte ani, o țigancă intră în sala de mese. Prezența ei îi mai distră pe ofițeri și mai rupse monotonia vieții pe care o duceau cu toții și mai ales cavalerul de Mastyns, care era cel mai tânăr dintre toți. Când o văzu pe țigancă, mai întâi simți o silă

nespusă față de ea, dar până la urmă sfârși și el, ca mai toți camarazii săi, prin a-i întinde palma. Țiganca o privi atent apoi spuse:

— Vei avansa repede în cariera militară; te vei însura cu o fată mult mai presus decât tragi nădejde. Vei avea un băiat pe care nu-l vei vedea și vei muri de glonț înainte de a împlini patruzeci de ani.

Cavalerul de Mastyns nu dădu nicio atenție prezicerilor țigăncii. În vremea asta, obținu în numai câteva luni, două grade, consecutiv, datorate strălucitei sale comportări pe eâmpul de luptă, fapt care-l făcu să se gândească la spusele țigăncii. Aceste spuse îi veniră pentru a doua oară în minte când se însură, peste câțiva ani, cu o tânără nespus de bogată și de neam mare. În sfârșit, soția lui ajunse în situația de a aduce pe lume, un copil. Bărbatul ei obținu un concediu și se înapoie acasă ca să fie lângă ea când avea să nască. În ajunul zilei în care urma să plece acasă, le spuse colegilor săi:

— Pe legea mea, țiganca a mai dat și greș în spusele ei, căci peste cinci zile voi împlini patruzeci de ani, iar mâine plec acasă și, în timp de pace nu prea zboară gloanțele așa, nitam-nisam!

Trăsura de poștă cu care urma să plece acasă se oprise în fața locuinței sale; dar iată că o șaretă o agăță din mers și-i rupse osia. Vizitiului îi trebuiră mai multe ceasuri până s-o repare. Cavalerul de Mastyns se plictisi stând degeaba în fața porții. Tocmai atunci trecură pe-acolo câțiva ofițeri din garnizoana sa care se duceau la vînătoare. Cavalerul, care era și el mare amator de vânătoare, se hotărî să meargă cu ei ca să-și mai omoare timpul câtă vreme vizitiul avea să repare trăsura. Plecă, deci împreună cu colegii săi. Cavalerul era singurul în costum cafeniu. Unul dintre vânători, uitând acest lucru sau neștiindu-l, văzându-și toți camarazii în costume albe, îl confundă cu vreo fiară și, văzându-l vârându-se într-un tufiș, trase în el. Cavalerul primi o cloraie de plumbi drept

în rinichi. Îl transportară imediat în oraș. Rana, deși foarte gravă, nu era mortală. I se luă sânge de mai multe ori; se restabili destul de repede pentru ca doctorii să-l socoată în afară de orice pericol, spunându-i chiar că peste câteva zile putea pleca acasă. Între timp, i se aduseră scrisorile sosite cât zăcuse pe patul de suferință. O deschise pe cea trimisă de mama sa care îl anunța că soția lui născuse, mai curând decât se așteptau, un băiat zdravăn și voinic.

— Ah, strigă el, blestemata aia de vrăjitoare a avut dreptate! Nu-mi voi mai vedea băiatul!

După ce rosti aceste vorbe, îl apucară convulsiile. Pe urmă făcu tetanos și după douăsprezece ore își dădu sufletul, în brațele tatălui meu. Medicii declarară că numai autosugestia îl ucisese, că rana era aproape vindecată și nu mai constituia un motiv de îngrijorare pentru nimeni. Această întâmplare, la care tata a asistat, fără să vrea, în tinerețea lui, l-a impresionat nemaipomenit, dându-și seama cât de mult te pot influența niște vorbe aruncate la întâmplare. Cavalerul de Mastyns era un om plin de inimă și de spirit. Cât timp fusese zdravăn ca un taur, râsese de prezicerile țigăncii. Dar, slăbit de boală, se prăpădi numai gândindu-se la acea prezicere fatală. Așa că tata ne-a pus să jurăm că nu vom da niciodată dovadă de atâta slăbiciune, încât să punem piciorul în casa unei ghicitoare.

Șederea mea silită la Paris mă obligă să asist la alegerile din 1817; acestea erau primele alegeri după ce fusese votată noua lege. Din păcate, n-au fost de natură să liniștească lumea. Nemulțumiții – cărora în acea epocă li se spuneau iacobini – se arătară foarte activi și avură destul succes pentru a da serios de furcă, guvernului. Acesta îi chemă în ajutor pe regalist! pentru a combate dificultățile prilejuite de propriile lor extravaganțe. Cum le era frică, ascultară în sfârșit, și ei, o dată, de glasul rațiunii și se comportară destul de bine în timpul acelor alegeri, pentru a nu da prilej la niciun fel de

încăierări.

Aveam uneori prilejul de a-l întâlni pe domnul de Villele; se exprima cu o grijă, care-i făcea multă cinste. Vorbea tot ca un șef, însă mult mai moderat decât te-ai fi așteptat de la un om care năzuia să conducă un partid. Opoziția nu obținu succesul deplin pe care scontase. În schimb, deveni foarte amenințătoare.

Benjamin Constant îi răspunse ducelui de Broglie*126* care, cu ardoarea sa obișnuită – deși opozant – îl elo gia pe rege și spunea că poate că ar fi dificil să găsești un caracter mai propice nevoilor de moment ale țării:

— Sunt de acord cu dumneavoastră; da, Ludovic al XVIII-lea este un monarh care convine Franței în momentul de față, dar nu e ceea ce ne trebuie nouă. Vedeți, domnilor, noi trebuie să ne dorim un rege care să domnească prin intermediul nostru, un rege care să ne convină, care să cadă imediat ce l-am abandona și care să-și dea perfect de bine seama de acest lucru!

Ducele de Broglie îi întoarse spatele, fiindcă el nu voia revoluție; din păcate, era încă prea tânăr. A fost și va fi întotdeauna mult prea cinstit pentru a putea deveni șeful unui partid.

Tot cam în acea epocă, domnul de Chateaubriand, în nu știu ce broșură, îi onoră pe cei de stânga, cu frumosul nume de „liberali". Acel partid reunea prea mulți oameni de spirit pentru ca să nu-i aprecieze noua titulatură. O mulțime de persoane onorabile care ar fi ezitat să se înscrie într-un partid desemnat sub numele de iacobin, se aruncară cu ochii închiși, în deplină cunoștință de cauză, printre

---

126 *Achille-Charles-Leonce-Vietor, duce de Broglie* (1785—1870), membru în Camera Pairilor, în 1814. După 1830, ministru, și deputat in Marea Adunare Națională. După 1848 se retrage din viața politică și este ales membru al Academiei. A fost însurat cu Âlbertine de Stael.

liberali, unde începură a conspira fără cel mai mic scrupul. Puterea cuvântului e atât de mare, mai ale. S în Franța, încât calificările exercită o influență serioasă.

Prezența mea nefiind suficientă la celebrarea căsătoriei fratelui meu, amânată mai bine de opt luni de zile, tinerii îl chemară și pe tata. După o serie de tracasări și de sâeâieli care durară încă cinci săptămâni, pretextele fiind în sfârșit, epuizate, tata asistă în ziua de 2 decembrie 1817, la căsătoria fiului său cu domnișoara Destillieres.

După opt zile, tata conducea noul menaj la Londra, unde mama ne aștepta pe toți cu nerăbdare.

Doliul după prințesa Charlotte era purtat de toate clasele sociale și contribuia și mai mult la tristețea Londrei în acea epocă a anului, când societatea e de obicei și așa foarte puțin însuflețită. Cumnata mea nu fu prea încântată și cred că a fost în culmea fericirii când, după o lună, s-a putut reîntoarce în patrie, reluându-și, împreună cu bărbatul ei, obiceiurile cu care se obișnuise și la care ținea atâta. Eu am mai rămas o vreme în Anglia, făgăduind să mă reîntorc în Franța să le fac cuvenita vizită, după nuntă, și să-i prezint la Curte și în lume, în timpul deselor mele absențe, părinții mei fuseseră de două ori la Brighton. Aflându-mă la Londra în acei an, am fost și eu invitată împreună cu ei. La prima vizită pe care o făcuseră, maestrul de ceremonii al prințului, venise la ambasadă să se informeze despre obiceiurile și gusturile musafirilor stăpânului său, pentru ca să se simtă bine și să nu le lipsească nimic. Cred că e cu neputință să existe un maestru de ceremonii mai grijuliu decât cel al regentului, care să facă risipă de atâta gentilețe. Se ocupa el însuși de cele mai mici amănunte. Era de ajuns să fi ldat masa de trei ori la Palat, că și cunoștea în amănunt gusturile fiecărui invitat, pe care se străduia să i le satisfacă. Era întotdeauna sensibil la complimentele oamenilor de prin acele locuri, mai ales la cele ale persoanelor care fac mare

zarvă despre indiferența lor. Cred că n-am întâlnit pe nimeni care să nu fi fost încântat de acel faimos maestru de ceremonii. Doliul încă recent după prințesa Charlotte nu îngăduia distracții zgomotoase la Brighton, dar regretele – deși ale regentului erau încă la fel de vii – începuseră a mai păli și pavilionul regal era mai mult îndoliat decât trist. Acel pavilion era o capodoperă de prost-gust. Achiziționaseră, la niște prețuri imense, toate minunățiile din cele patru colțuri ale lumii, care de care mai amestecate, pe care le înghesuiseră sub cele opt sau zece cupole ale acelui palat bizar și urât alcătuit din odăi obișnuite, care nu prezentau niciun stil arhitectonic. Interiorul nu era nici el mai bine împărțit decât exteriorul; dar critica se oprește aici. Căci confortul își dădea pretutindeni mina cu plăcutul și după ce criticai tot acel ciudat amalgam de curiozități, te amuzai de minune examinând cu atenție atât cheltuitoarea lor eleganță cât și îndelunga lor căutare. Persoanele ce locuiau în pavilion, erau invitate pe un anumit număr de zile, care rar depășeau o săptămână. Trebuia să sosești întotdeauna la o oră potrivită ca să ai timp să te îmbraci pentru masă. Găseai apartamentele aranjate cu o grijă care mergea până la minuție, respectând cu strictețe obiceiurile fiecărui musafir. Aproape întotdeauna gazda regală se afla prima în salon. Dacă din cine știe ce motive, întârzia și dacă femeile ajungeau înaintea sa în salon, prințul le cerea scuze. La masă, societatea era numeroasă. Ea se compunea atât din cei care locuiau în palat, cât și din persoanele care locuiau în orașul Brighton, găzduite regește pe timpul iernii. Din pricina doliului, nu puteau avea loc nici baluri, nici concerte. Totuși prințul avea o orchestră de muzicieni care cântau din corn precum și din alte instrumente, și care – așezată în vestibul – îți lua urechile pe sus atât în timpul mesei de prânz cât și a celei de seară. Faptul că era plasată destul de departe, mă rog, făcea să fie suportată, dar după părerea mea, nu era câtuși de puțin

agreabilă. Prințului în schimb, îi plăcea grozav, și de multe ori punea mâna pe câte un gong și bătea în el măsura.

După masă, urmau vizitele. Spre ora unsprezece, prințul trecea într-un salon unde avea loc un fel de gustare rece. Nu era urmat decât de persoanele apropiate, doamnele din casă și doi sau trei prieteni intimi. Era momentul în care prințul se simțea cel mai bine. Se așeza pe o sofa, între marchiza de Hertford și o altă doamnă față de care ținea să fie politicos, și începea să discute. Cunoștea pe dinafară toate aventurile galante de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, ca și pe cele de la Curtea Angliei, pe care le istorisea pe îndelete. Povestirile sale erau presărate, de obicei, cu mici madrigaluri, dar cel mai adesea cu lucruri cam deșucheate. Marchiza lua un aer demn, iar prințul ieșea din încurcătură cu vreo glumă care nu era întotdeauna de bun gust. În concluzie, acele serate, care se prelungeau până la două sau trei dimineața, ar fi părut agasante la culme dacă un particular s-ar fi apucat să cheltuiască bani pentru ele. Dar mireasma Coroanei ținea întreaga societate trează, fermecând-o cu atențiile prințului. Îmi amintesc totuși că una dintre seri a fost extrem de interesantă prin ceea ce s-a discutat în cadrul ei. Regentul tocmai ne relata ultima vizită făcută tatălui său, pe care nu-l văzuse de mai mulți ani. Regina și ducele de York – singurii care aveau grijă de el – erau și singurii care puteau să-l vadă. Mă slujesc la propriu de verbul „să-l vadă", căci nu-i vorbeau niciodată. Sunetul oricărui glas, cunoscut sau nu, îi crea o asemenea stare de agitație încât trebuiau mai apoi zile sau chiar săptămâni întregi pentru a-l calma. Bătrânul rege avusese uneori accese atât de violente, încât – din precauție – toate odăile sale erau capitonate. Era slujit cu o deosebită grijă, dar într-o liniște și o tăcere deplină. De altfel toți slujitorii fuseseră preveniți să păstreze o mare liniște, mai ales că regele era orb. O boală a reginei, împiedicând-o să-și

îndeplinească pioasa sa îndatorire, regentul o înlocui pe suverană. Ni s-a spus că fusese poftit să intre într-un salon mare unde – despărțit printr-un rând de fotolii – îl zărise pe venerabilul său tată, foarte curat îmbrăcat, cu capul complet chel, dar în schimb, cu o barbă lungă și albă care-i cădea până pe piept. Vorbea singur, căci în imaginația lui bolnavă ținea, în acel moment, un Consiliu adresându-i-se lui Pitt, în termeni foarte la locul lor. După ce se prefăcu o vreme că ascultă, ridică unele obiecții și, după câteva clipe de tăcere, își reluă discursul, insistând asupra propunerii sale. Pe urmă dădu cuvântul altcuiva, se prefăcu a-l asculta, după aceea urmă un al treilea consilier, căruia îi spuse pe nume, numai că eu am uitat despre cine era vorba. În sfârșit, anunță, în termeni oficiali, că Consiliul luase sfârșit, își chemă pajul și se duse să-și viziteze copiii, discutând cu ei îndelung, mai ales cu prințesa 'Amelie, preferata sa (a cărei moarte neașteptată contribuise mult la înrăutățirea bolii sale). Părăsind-o, îi spuse:

— Mă duc pentru că știi și tu că regina nu suportă să lipsesc prea mult.

Apoi, continuându-și această idee, reveni la regină. Toate acele plimbări imaginare le făcea sprijinindu-se de brațul unui paj, fără însă a pune piciorul afară din salon. După ce discută o vreme cu regina, se ridică și se îndreptă singur spre pian (deși pajul îl urma îndeaproape) unde începu a improviza și a interpreta fragmente disparate din muzica lui Händel, cântând în același timp și din gură, cu o voce pe cât de mișcătoare, pe atât de sonoră. Această slăbiciune pentru muzică (pe care o iubise întotdeauna cu pasiune) îi sporise de când se îmbolnăvise. De cruda sa boală. Prințul fu prevenit că bătrânul avea obiceiul să stea la pian până după ora trei așa că după ce-l mai ascultă o bucată de vreme cântând, prințul îl părăsi. Demn de remarcat, era faptul că acest venerabil bătrân

căruia nimeni nu-i spunea cât e ceasul, care nu se putea orienta nici măcar după lumina zilei, avea un instinct cu totul deosebit care-l îndemna să facă zilnic aceleași lucruri, la aceleași ore, iar îndatoririle regatului treceau întotdeauna înaintea celor de familie. Faptul că nu vedea, făcea posibilă deplina tăcere din jurul lui pe care medicii, după ce s-au străduit îndelung să-l vindece, au socotit-o indispensabilă.

Trebuie să fiu cinstită și să arăt că atunci când regentul ne istorisea aceste lucruri, într-o seară, târziu, avea ochii plini de lacrimi; eram patru sau cinci persoane de față; aceste lacrimi începură a-i curge de-a lungul obrazului atunci când ne vorbi de glasul plăcut al bătrânului care cânta acele frumoase moțe te de Händel și de stăpânirea ele sine de care dăduse dovadă pentru a nu se repezi și a-l strânge în brațe pe acel venerabil muzician.

Regele George al III-lea127, era, în Anglia, pe cât de iubit, pe atât de respectat. Starea lui jalnică apăsa întreaga țară aidoma unei calamități. Toată lumea vorbea despre el cu stimă și respect. Totuși acest respect n-a împiedicat șapte tentative de asasinat asupra lui.

Invitații din pavilionul regal puteau opta dacă să ia dejunul în odaia lor, sau la masa comună ale cărei onoruri erau făcute de lady Bloomfield și de sir Benjamin. Dacă nu erau prost dispuși, preferau cea de a doua alternativă, cu excepția câtorva vechi prietene ale prințului, care încercau să-și ascundă urmele de nereparat lăsate de scurgerea timpului și nu apăreau niciodată decât la lumina lumânărilor, sacrificiu de altfel destul de prost răsplătit. Așa făcea, de pildă, lady Hertford.

---

127 *George al IlI-lea* (1738—1820), rege al Angliei și Irlandei între 1760 și 1820. între 1815 și 1820 a fost elector apoi rege al Hanovrei. în timpul domniei sale, Anglia și-a pierdut coloniile din America.

Ieșind din apartamentul meu, am fost foarte mirată să găsesc masa pusă pe palierul scării. Dar ce palier și ce masă! Toate covoarele, toate fotoliile, toate porțelanurile, toată vesela, tot ce era mai elegant, mai luxos, tot ceea ce bunul gust poate oferi celor cu parale, era expus acolo. Prințul dădea cu atât mai multă importanță meselor, cerând ca ele să fie extrem de bine puse la punct, cu cât nu lua niciodată parte la ele. Ducea, la Brighton, aproape aceeași viață ca și la Londra: stătea în odaia lui până la ora trei, apoi se îmbrăca și pleca singur, călare pe cal. Dacă înainte de a-și începe plimbarea, întâlnea vreun nou invitat, în pavilion, îi plăcea să-i aparte el însuși castelul și mai ales bucătăriile încălzite cu aburi, ceva cu totul nou în epoca respectivă, lucru de care era foarte încântat.

Reîntors de la plimbare, prințul se oprea la ușa lady-ei Hertford, care locuia într-o căsuță separată, dar care comunica direct cu pavilionul regal. Rămânea la ea până în momentul în care aceasta începea să se îmbrace pentru masa de seară.

În timpul săptămânii pe care am petrecut-o la Brighton, în fiece zi se întâmpla exact același lucru. Așa era obiceiul. În anul următor m-am întâlnit acolo cu marele duce Nicolae, devenit mai apoi țar. Era mult prea tânăr pentru ca regentului să-i pese de el. Singura deosebire pe care am observat-o a fost că în loc. Să-și lase musafirii să-și petreacă dimineața fiecare cum vor, regentul alcătuia zilnic câte un program pentru tânărul prinț, program la care erau obligați să ia parte toți musafirii. S-au vizitat. Astfel unele locuri care nu ne-au spus mare lucru, pe o distanță de cincisprezece mile în jur. Îmi amintesc, că, într-una din aceste plimbări, marele duce a adresat o întrebare amiralului Edmund Nagle pe care regentul îl atașase pe lângă duce. Acesta își scoase pălăria ca să-i răspundă.

— Puneți-vă pălăria! zise ducele, atingând ușor, cu cravașa, pălăria amiralului. Cum amiralul n-o ținea prea bine, o scăpă jos iar

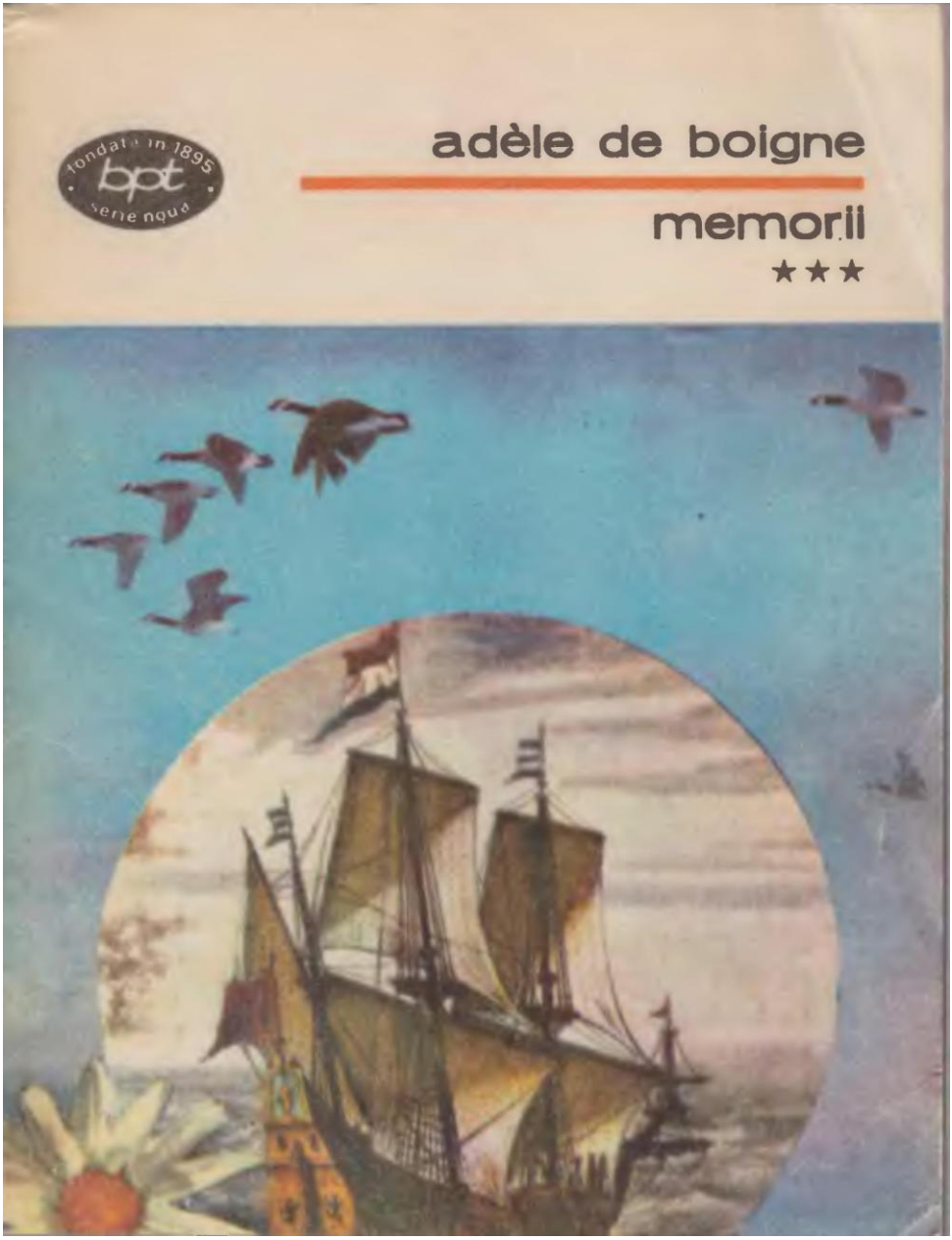
vântul, care bătea zdravăn pe faleza înaltă de la Brighton, o duse tocmai pe o mirişte vecină, despărţită de noi printr-un hăţiş şi printr-o barieră înaltă în faţa căreia ne-am oprit pentru a analiza situaţia.

Înainte ca amiralul, scurt, gros şi destul de în vârstă să fi apucat să coboare de pe cal, alteţa sa imperială dându-se jos de pe bidiviu, sărise, cu graţie şi cu uşurinţă, bariera înaltă, şi-i aduse lui sir Edmund pălăria, cerându-şi scuze. Această dovadă de bună creştere şi de amiciţie, îl făcu pe tânărul duce să se bucure de o mare popularitate în grupul celor de la Brighton care reunea în acea epocă aproape întreg corpul diplomatic. Eticheta o obliga pe mama să se aşeze tot timpul lângă marele duce. Fiind obişnuită cu Curtea, ea îi plăcu grozav tânărului duce. Când îi căutai, erau împreună.

Tânărul o numea „măicuţa" sa şi îi cerea sfatul în toate treburile, mult mai des decât apela la contesa de Lieven, de care îi era teamă. Mama era, la rândul ei, teribil de încântată şi ni-l lăuda tot timpul. Mie, care nu-i împărtăşeam sălbiciunea pentru prinţi, mi-a trebuit o bună bucată de vreme pentru a mă obişnui cu persoane de acest gen; până la urmă, l-am găsit chiar frumos, deşi părea cam dur şi-mi displăcea felul cum vorbea despre fratele său, ţarul Alexandru. Entuziasmul său, dus până la devoţiune, se exprima în adevărate tirade de melodramă, rostite pe un ton atât de exagerat, încât falsitatea îţi sărea în ochi.

Cred că n-am văzut în viaţa mea un tânăr mai afectat şi mai puţin natural decât marele duce Nicolae; dar e oare rezonabil să-i ceri unui prinţ şi unui frate de împărat să fie sincer? Eu cred că nu. Nu-i fac niciun reproş, ci doar încerc să explic de ce, cu tot chipul lui fermecător, cu modul ireproşabil de a se comporta, cu politeţea şi cu elogiile aduse mamei, n-a rămas prea adânc săpat în memoria sa.

Sfârşitul volumului II

fondată în 1895
bpt
serie nouă
adèle de boigne
memorii
★★★

Adele de Boigne

Memorii
Povestirile unei mătuși

* * *

TRADUCERE, SELECȚIE ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

PARTEA A ŞASEA

ANGLIA ŞI FRANŢA

1816–1820

(CONTINUARE)

Capitolul XIV

Dacă aș fi avut intenția de a istorisi toate micile evenimente din viața mea particulară sau mai curând dacă aș fi avut talentul de a le face cât de cât interesante, ar fi trebuit să plasez, în 1860, o luptă navală pe care vasul cu care mă înapoiam de la Hamburg a susținut-o la Texel și, în 1804, descrierea unei furtuni care m-a surprins când am pătruns pe Meuse. M-am mândrit grozav – în aceste două ocazii – cu curajul meu. Sunt totuși nevoită să vorbesc despre acest curaj într-un fel mai puțin poetic, căci sufeream cumplit de rău de mare. Poate că aș putea cere să fiu cât de cât lăudată măcar pentru sângele rece de care am dat dovadă într-o împrejurare foarte periculoasă, petrecută în timpul traversării canalului, de la Dover la Calais, în luna februarie 1818.

Din vina căpitanului, am eșuat pe o mică limbă de pământ, plasată între două stânci, la un sfert de milă de coastă. Fiecare talaz ne ridica, nu ne ridica, dar în în schimb fiecare cădere ne înfunda și mai adânc în nisip. Și încă era bine, căci dacă ne-am fi ciocnit de stâncile de care ne aflam alături, în câteva secunde ne-am fi dus la

fund. Vasul era plin de pasageri. În singura șalupă mică ce putea fi dată la apă, nu încăpeau decât șapte persoane, dintre care doi marinari care trebuiau s-o conducă; mi-am dat seama imediat că cele mai mari pericole ce ne păsteau, erau frica ce putea pune stăpânire pe noi și graba de a ne năpusti cu toții în bărcuța aceea. Calitatea mea de fată de ambasador făcea să mă bucur de un mare prestigiu la bord, mai ales că eram însoțită de un curier al guvernului englez fâță de care căpitanii pachebоturilor au o stimă cu totul deosebită. Așa că am profitat de acest lucru pentru a-i veni în ajutor căpitanului. El ținea cu orice preț să pun prima piciorul în barcă. Eu l-am rugat să dea întâietate unei mame cu cinci copii care urlau de spaimă, de nu se mai înțelegea om cu om. Un bărbat (și, foarte rușinată, trebuie să mărturisesc că era un francez), sub pretextul că-i ajută pe copii, se năpusti primul în barcă; în sfârșit, șalupa se îndepărtă. Nu neg că cele patruzeci de minute câte s-au scurs până când șalupa s-a întors, mi s-au părut groaznic de lungi. Totuși, felul cum procedasem mă făcuse să mă bucur de o oarecare autoritate asupra tovarășilor mei de drum, pe care i-am convins să fie calmi, să nu se înghesuie, să nu țipe, să nu bocească. Toată lumea s-a comportat admirabil. În cel de al doilea drum trebuiau să se îmbarce cele cinci femei și doi copii care mai rămăseseră la bord. Bărbații urmau să tragă la sorți pentru cursele următoare. Totul se execută punct cu punct. Căpitanul îmi explicase că nava va fi în cel mai mare pericol când mareea va începe să urce. Dacă atunci vântul avea să înceapă să sufle din larg, înainte ca nava să poată fi urnită din loc, avea toate șansele să fie zdrobită de stânci. Până atunci, mai aveam foarte puțină vreme la dispoziție. Între timp, începuse a se întuneca și a ninge cu fulgi mari. Când am părăsit nava, era atât de înclinată încât nici marinarii nu mai puteau străbate puntea decât cu ajutorul unei scări pe care o întinseră pe jos. Plecarea noastră avu

loc într-o mare ordine și într-o deplină tăcere. O femeie tânără refuză categoric să se despartă de bărbatul ei. Acesta ieșise la sorți printre ultimii, dar un ofițer care urma să plece cu cursa următoare, fu atât de mișcat de devotamentul femeii încât îi cedă soțului locul său. Aș putea scrie un volum întreg despre toate acele mișcătoare sau ridicole întâmplări, petrecute în timpul acelei călătorii ale mele, începând din clipa în care vasul s-a împotmolit și până în cea în care, după un drum de șapte ore în toiul nopții, bătuți de viscol și mergând pe niște poteci care erau numai hârtoape, șareta care ne ducea, claie peste grămadă, așezați pe un morman de paie, a intrat, cu chiu cu vai, în Calais. Scăpat de pasageri, căpitanul manevră cu mare atenție vasul și-l aduse cu bine la Calais, deși puțin cam avariat. A doua zi, veni să-mi ceară scuze și mai ales să-mi mulțumească pentru felul cum mă comportasem, care – spunea el – salvase toată lumea de pe vas. Abia atunci mi-arh dat seama că, în marile primejdii pot da dovadă demult sânge-rece, după cum în marile probleme politice pot fi mută ca un pește. Mai înainte, fusesem suferindă foarte multă vreme și poate că încă aș mai fi fost fără acest naufragiu.

A doua zi am prezentat-o pe cumnata mea la Palat, îmi amintesc în mod special de acea zi pentru că a fost singura tresărire patriotică pe care am surprins-o la Monsieur. Cred că vă dați seama că un naufragiu e un lucru care nu-i interesează pe prinți. M-am dus deci să-i salut pe rege, pe Madame, și chiar pe ducele de

Angouleme. Când am ajuns la Monsieur, după câteva întrebări preliminare, mi-a spus pe un ton mâhnit:

— Era un pachebot francez, nu-i așa?

— Nu, monseniore, era englez.

— Oh, slavă Domnului, cât mă simt de ușurat!

Se întoarse către suita care-l urma și le repetă doamnelor care-l

înconjurau: „Nu era un căpitan francez!", cu un aer plin de satisfacție în care se citea o plăcere fără margini. Dacă și-ar fi exprimat mai des asemenea păreri, sigur că ar fi devenit mult mai popular. Am ajuns la Paris cu câteva zile înaintea unchiului meu, Edouard Dillon, care trecea prin capitala țării, părăsind Dresda și îndreptându-se spre noua sa reședință din Florența. Era ca să zic așa, de-ai casei, fiindcă cred că am mai spus că era foarte bun prieten cu prințul și că această prietenie data încă din tinerețe. Într-o dimineață, părăsindu-l pe Monsieur, unchiul meu îmi relată o discuție pe care tocmai o avusese cu prințul și care era legată de propunerile făcute lui Monsieur, pe de o parte de opoziție, iar pe de alta, de partidul ministerial. După el, și unii și alții încercau să-l deruteze pentru că era regalist, avertizându-l de prăpastia către care se îndrepta monarhia. Edouard, încercă să combată aceste păreri ale lui Monsieur. Îl asigură că i-ar fi foarte ușor să se facă iubit, dacă voia să se arate mai puțin exclusiv ca șef al unui partid.

— Dar eu nu sunt șeful nici unui partid!

— Monseniore, cel puțin așa arată aparențele.

— E nedrept! Cum să le evit?

— Fiind mai puțin exclusiv.

— Niciodată nu mă voi împăca cu iacobinii, iată de ce mă detestă…

— Dar oamenii care vă slujesc nu sunt iacobini!

— Vezi tu, Ned, vechea plămadă revoluționară va ieși veșnic la iveală, fie și peste dopăzeci de ani! Când i-ai slujit pe alții, nu mai faci nimic pentru noi!

— Sunt mâhnit să-l aud pe monseniorul vorbind astfel! Asta confirmă ceea ce vorbește lumea!

— Și ce vorbește lumea?

— Ei bine, monseniore, lumea vorbește că aveți de gând să-i

numiți miniștri pe Mathieu de Montmorency sau pe Jules de Polignac.

Monsieur, care se plimba prin cabinetul său, se opri brusc și izbucni într-un hohot de râs.

— Ei, drace, dar știi că e amuzant? Sper că ceea ce mi-ai spus acum e o glumă!

— Ba e cât se poate de serios, monseniore!

— Dar îl cunoști mult prea bine pe Jules ca să mai fie nevoie să-ți spun eu cine e! Ei bine, Mathieu este exact de aceeași factură, poate mai puțin fanfaron, dar încolo nici mai rău, nici mai acătării decât el. Așa că dragul și vechiul meu prieten, liniștește-te! Dacă nu mai circulă și altă poveste pe seama mea, asta nu-i câtuși de puțin alarmantă. Mathieu! Jules! Dumnezeule, ce mai miniștri! Deci lumea crede că sunt extravagant! Dar ar însemna că sunt nebun de legat dacă i-aș alege! Nu-mi pot închipui că iei în serios asemenea baliverne! Și-au bătut joc de tine!

Edouard își manifestă, în mod fățiș, satisfacția pentru buna dispoziție în care îl găsea. Așa că veni imediat să-mi relateze ce-i spusese prințul. M-am gândit adesea la această discuție, asupra căreia nu aveam niciun dubiu, când – mai târziu – întâi Mathieu de Montmorency, iar pe urmă Jules de Polignac au fost numiți rând pe rând, miniștrii de externe. Oare să-și fi schimbat Monsieur părerea în legătură cu ei sau îl înșelase. În 1818, pe Edouard? E cu putință să se fi întâmplat și una și alta. Ceea ce e sigur e că de atunci, Jules de Polignac a devenit cel mai intim confident al său.

Opoziția față de rege câștigase toată Curtea și pentru a păstra o fărâmă de liniște în sânul familiei sale, majestatea sa nu cuteza nici măcar să-și manifeste resentimentele. Ceea ce displăcea mai ales nobilimii, era legea recrutărilor. Căci privise întotdeauna armata ca pe un patrimoniu al ei. Legea a fost trimisă în Camera deputaților;

se știa că nu va izbuti să treacă prin Camera pairilor decât cu un număr foarte mic de voturi. Regele, necutezând să se pronunțe cu hotărâre, luă cu sine, la plimbarea obișnuită, pe toți pairii care erau de serviciu pe lângă persoana sa, și care trebuiau să voteze împotriva guvernului.

Regele nu ieșea la plimbare nici duminica, nici miercurea, când ținea Consiliu. În celelalte cinci zile ale săptămânii, făcea cinci plimbări, întotdeauna în aceleași locuri, care se repetau cu regularitate în fiecare săptămână. Cea din dimineața în care pairii trebuiau să voteze, urma să fie cea mai scurtă; dar regele – lucru fără precedent – în acea zi schimbă traseul plimbării și, în plus, porunci tuturor să meargă foarte încet. În general, el mergea exagerat de repede și întotdeauna pe caldarâm. Putea să fi fost praf sau polei, el nu-și încetinea niciodată mersul. Uneori cei din escortă se alegeau cu accidente grave, dar acest lucru îl lăsa complet indiferent. Când un om cădea, ceilalți săreau să-l ridice, iar faptul nu-l impresiona câtuși de puțin. Dacă era vorba despre un ofițer, regele trimitea pe careva să se intereseze cum se mai simte; dacă se întâmpla să cadă un cal și să-și rupă picioarele, i se dădea păgubașului un altul. Trebuia un motiv politic serios pentru a schimba uzanțele stabilite; dar tertipul regelui nu reuși. Zeloșii săi slujitori avuseseră prevederea de a-și chema trăsurile care-i așteptau în curtea Palatului Tuileries. Coborând din trăsura regală, se aruncară în trăsurile lor și sosiră la vreme la Luxembourg pentru a-și da votul lor, evident negativ, așa cum le ceruseră miniștrii. Cu toate acestea, n-au fost prost tratați în marile apartamente ale regelui. Noi ceilalți, constituționalii ministeriali, eram indignați; dar ultraregaliștii, ba chiar și curtenii cei mai rezonabili, erau încântați de acest act de independență. Domnul Canning1 tocmai se afla pentru câteva zile la Paris. Îmi amintesc că în aceeași seară, în care

discuțiile privitoare la acest procedeu era încă destul de însuflețite, el intră la doamna de Duras care-l întrebă:

— Nu-i așa că în Anglia atașații regelui, votează după cum le dictează conștiința și nu sunt siliți să susțină ministerul?

— Nu pricep prea bine…

— De pildă, dacă marelui șambelan i se pare că o lege e proastă, e liber să voteze împotriva ei?

— Sigur că e liber, fiecare e liber să voteze cu cine vrea!

Doamna de Duras triumfa.

— Dar, adăugă domnul Canning, își va da demisia înainte de a lua această hotărâre; fiindcă oricum va fi obligat să și-o dea!

Doamna de Duras nu mai triumfă chiar atât de tare. Totuși, cum avea spirit, mai lăsă din preț, adăugând că educația noastră constituțională nu era de așa natură încât să numim acest lucru independență și readucând discuția asupra unei teme generale, părăsi terenul atât de periculos pe care se avântase. Partidul așa-zis regalist începuse a avea niște idei atât de aberante, încât când domnul de Marcellus – pe atunci deputat – fu numit de comisie pentru a examina legea ce urma să însoțească Concordatul și să garanteze libertatea bisericii anglicane, nu se gândi la nimic mai de soi decât să-i trimită Papei o copie după proiectul de lege și după toate documentele încredințate de comisie. Papa îi răspunse că ar trebui să se opună promulgării acelei legi, pe toate căile posibile, autorizându-l chiar textual să se folosească, fără nicio mustrare de conștiință, de șiretenie și de vicleșug. Domnul de Marcellus, mai mult bun decât rău, nu ținu seama de sfatul Papei, căci se duse să-i relateze tot ce-i spusese acesta, ducelui de Richelieu care se înfurie cumplit. Îl amenință că-l va traduce pe Marcellus în fața tribunalului pentru că dezvăluise un secret de Stat unei Curți străine, și-i mai spuse că dacă vechiul regim, pe care se prefăcea că-l

regretă, subzista încă, îl va face să putrezească într-o închisoare de Stat.

Domnul de Marcellus fu năucit de această scenă atât de violentă; înțelese că greșise; dar partidul iezuit, atotputernic, îi aduse mari elogii. Monsieur îl luă sub aripa lui ocrotitoare, și scandalul se aplană. Mi se pare doar că negocierile cu Roma îi fură retrase și lui și domnului de Blacas, bănuit de a fi fost la curent cu această intrigă; în locul său a fost preferat domnul de Portalis128. Acesta izbuti să semneze un concordat în care libertățile galicane erau atât de bine menajate cât îngăduiau împrejurările. Regele Ludovic al XVIII-lea nu ținea neapărat să-i apere împotriva fratelui său.

[128] *Joseph-Marie, conte de Portalis* (1178—1858). Sub Imperiu, a fost consilier de Stat, apoi prim-președintele Curții din An- gers; sub Restaurație a fost consilier, apoi președintele Curții de Casație, pair al Franței, ministru de Justiție. După 1830, ă fost vicepreședinte al Camerei Pairilor.

Capitolul XV

La câteva zile după sosirea mea la Paris, am trecut toți, printr-o mare emoție din pricina unei tentative de asasinat comisă asupra ducelui de Wellington. În toiul nopții, cineva trăsese un glonte asupra trăsurii sale în timp ce se întorcea acasă, la reședința sa din ChampsElysees. Acest eveniment putea să aibă cele mai supărătoare consecințe. Ducele de Wellington era personajul cel mai important al epocii. Toată lumea era convinsă de acest lucru, dar nimeni nu era mai convins ca el. Nemulțumirea lui ar fi fost o calamitate. Așa că guvernul făcu o adevărată problemă de Stat din acest atentat. Noroc că a doua zi, ducele păru a fi destul de bine dispus. S-au făcut cercetări, dar nu s-a descoperit nimic. Nimeni nu fusese rănit; glonțul n-a mai fost nici el găsit. Împușcătura fusese trasă în plină noapte, într-o trăsură care gonea nebunește. Toate astea păreau foarte suspecte. Opoziția răspândi zvonul că ducele, de comun acord cu partidul ultraregalist, poruncise să se tragă un glonte în el, pentru a se sluji de acest pretext ca să prelungească ocupația. Numai că ducele nu era omul în stare să se preteze la asemenea josnicii; râse și el când auzi ce se scornise dar, o repet, soarta noastră depindea în mare măsură de buna lui dispoziție, căci el singur putea lua inițiativa, și afirma, în fața celorlalți suverani, că prezența în Franța, a armatei de ocupație al cărei generalisim era, încetase de a mai fi necesară. Toată poliția se puse în mișcare fără să descopere nimic. Ultraregaliștii își frecau bucuroși mâinile și ne asigurau că străinii vor mai sta cel puțin cinci ani, în țară. În sfârșit, primirăm unele informații de la Bruxelles. Milordul Kinnaird, din partidul revoluționar, departe de a se gândi la un asasinat, denunță pe un oarecare Castagnan trimis de comitetul revoluționar ce-și

avea sediul la Bruxelles, unde se refugiaseră toți foștii iacobini, prezidați de regicizii izgoniți din țară. Când am avut dovada că Castagnan trăsese asupra ducelui, a fost deferit tribunalului, pedepsit foarte sever, iar ducele s-a arătat pe deplin satisfăcut. A început să se ocupe, cu mare conștiinciozitate, de proiectul eliberării Franței de către trupele aflate sub comanda sa, dar cu el puteai avea întotdeauna surprize, căci era un om foarte capricios. Micșorarea armatei de ocupație, obținută cu un an în urmă, oricum, ne dădea mari speranțe. Totuși, tratatele prevedeau cinci ani de ocupație, acea ocupație atât de umilitoare și de oneroasă, iar cel de al treilea an abia începuse. Guvernul se străduia cât putea să obțină eliberarea Franței. Era însă contracarat de partidul ultra care simțea, sau se prefăcea că simte, o mare spaimă la gândul că armata străină va părăsi Franța. Monsieur îi spusese ducelui de Wellington și din nefericire destul de tare pentru ca acele vorbe să fie auzite și repetate:

— Dacă plecați, plec și eu!

— Oh, nu, monseniore, replicase ducele; vă rog să vă gândiți mai bine!

După câteva săptămâni, o broșurică în care era vorba de prelungirea ocupației, în loc de scurtarea ei, fu distribuită aproape peste tot; era anonimă, dar plicul avea pe el un timbru intitulat: „Camera lui Monsieur". Broșura fu atribuită domnului de Bruges. Era precursorul faimoasei *Note secrete* Toate acele circumstanțe mărunte, au stat la baza lipsei de popularitate din pricina căreia Carol al X-lea a murit în trei zile, câțiva ani mai târziu. Acele intrigi se răsfrângeau până și asupra persoanelor care nu se amestecau în nimic. Domnea o neliniște generală ce nu părea justificată de situația în care ne aflam. Încă de la sosire, urechile mi-au fost împuiate de vestea „marei conspirații1'; când am întrebat cine făcea

parte din ea mi s-a răspuns: t

— Habar n-am! Dar persoana a adăugat imediat, cu un aer vinovat: Tot ce pot să-ți spun, e că stăm pe un vulcan și fii sigură că nu domnul Decazes va fi cel care ne va salva!

Silită să aud de nenumărate ori aceste cuvinte, am sfârșit la rându-mi, prin a fi speriată, când o faptă de-a dreptul puerilă m-a făcut să-mi vin în fire arătându-mi pe ce baze fragile stăteau aceste vești. Asistam la slujba de la miezul nopții în capela de la Tuileries; cineva ciocăni ușor la ușa tribunii regale. O dată: niciun răspuns. Madame aruncă o privire iritată în spatele ei. A doua ciocănitură: din nou niciun răspuns. A treia ciocănitură: regele porunci să se deschidă ușa. I se întinse un bilet, el îl citi, făcu semn maiorului general al gărzii regale și-i spuse câteva cuvinte, în șoaptă. Maiorul ieși, și slujba se sfârși în toiul agitației celor din Congregație. Mai mult ca sigur că „marea conspirație" izbucnise. Câțiva curteni de fofilară din capelă pentru a se duce să răspândească vestea, până și la Bursă.

Reîntors în apartamentul său, regele ne anunță că sala Odeon luase foc și că ministrul poliției cerea trupe ca să mențină ordinea. Imediat, cei evlavioși protestară că nu era cazul să tulburi un serviciu divin pentru un teatru care ardea, iar curtenii se indignară că majestatea sa fusese deranjată pentru un astfel de fleac.

— Ce părere ai de domnul Decazes? Acum cere porunci de la rege! Se vede că asta-i o metodă nouă!

Până seara, se răspândise vestea în întreg orașul că focul de la Odeon era începutul punerii în aplicare a „marei conspirații"; în schimb la Curte, unde erau ceva mai bine informați decât prostovanii din Paris, nu se discuta decât despre insolența acelor bătăi repetate în ușa capelei regale. Aveai impresia că nu era vorba de niște bătăi discrete în ușă, ci de niște izbituri cu toporul. La

Tuileries evenimentul căpătase asemenea proporții, încât devenise cu mult mai însemnat decât distrugerea uneia dintre cele mai frumoase clădiri ale Capitalei. Scena din capelă îmi readuse în minte un incident la care am fost martoră la Saint-Sulpice, într-o zi când predica abatele Frayssinous129. Predicile lui erau foarte apreciate și ministrul poliției, anunțându-și intenția de a lua și el parte la slujbă, îi fu rezervată banca de onoare. Un echipaj, cu o mulțime de valeți, în livrele scumpe, se opri în fața portalului. Din trăsură, coborî un bărbat în uniformă, după aliură, desigur un ministru. Elvețianul sosi imediat, cu halebarda în mână, deschizând drum monseniorului, urmat de paracliser. Preotul se adresă lui Alexandre de Boisgelin (mâncău de profesie), întrebându-l dacă făcea parte din suita excelenței sale.

— Care excelență?

— Ministrul poliției.

— Păi unde e?

— Uite-l colo, precedat de elvețian.

— Păi acela nu-i contele Decazes, e ducele de Rohan!

Imediat, paraclisierul o luă la goană după elvețian pentru a-l trimite îndărăt, la postul lui, lângă portal, iar ducele de Rohan, despuiat de onorurile uzurpate, fu lăsat singur în mijlocul bisericii și obligat – cu toată haina lui de pair al Franței – să ia loc pe un simplu scaun de pai, alături de noi, ca cel mai modest enoriaș. De data asta, lumea n-a râs de contele de Rohan, căruia i-ar fi dat oricum, întâietate, în fața domnului Decazes. Ridicolul situației era prea flagrant ca să mai stârnească râsul. Ducele de Rohan, pe

---

129 Denis, conte *de Frayssinous* (1765—1841), fondatorul faimoaselor cuvîntări de la Saint-Sulpice, episcop de Hermopolis, membru al Academiei și ministru al cultelor.

vremuri Auguste de Chabot130 – un tânăr care avea și spirit și cultură – fusese silit să primească postul de șambelan al lui Napoleon. Băiatul se purtase cu demnitate, bun-simț și simplitate la Curtea imperială. După Restaurație, își luă titlul de prințul de Leon, însă între timp, fumurile măririi i se urcaseră la cap. Își pierdu soția, pe fosta domnișoară de Serent, moștenitoare bogată, într-un groaznic accident și, cu puțină vreme înainte de a ajunge eu la Paris, prin moartea tatălui său, devenise duce de Rohan și pair. Aceste onoruri, care erau totuși de prevăzut, îl umplură de orgoliu. Deveni un adevărat emul al marchizului de Tuffieres. Pretențiile sale aristocratice mergeau până la extravaganță. Castelul său din Roche-Guyon fu decorat cu toate emblemele feudalității. Slujitorii săi îi spuneau „monseniore". Umbla tot timpul îmbrăcat în uniforma de pair și pusese să i se facă un guler și niște podoabe brodate la o haină de casă în care primea lumea în audiență, dimineața, amintind astfel de răposatul mareșal de Mouchy care poruncise să i se facă un cordon albastru, strălucitor, pe care-l purta în baie. Văzând un portret care semăna grozav de bine cu ducele de Rohan, doamna de Puisieux spuse:

— Oh, dar e Auguste! Și apoi, vedeți, adăugă ea, indicând un

---

130 *Louis-FranQois-Auguste, conte de Chabot, apoi prinț de Leon și duce de Rohan-Chabot* (1788—1833), șambelanul surorilor lui Napoleon, apoi chiar al împăratului ; a fost exilat pentru că l-a vizitat pe Papa Pius al VII, prizonier la Fontainebleau. Colonel de Stat-Major, a devenit — după moartea tatălui său, în 1816 — pair al Franței. S-a căsătorit în 1809 cu fata contelui de Serent, nepoata ducelui cu același nume, care a murit arsă, în 10 ianuarie 1814, în momentul în care se pregătea să se ducă la masă la ducesa-văduvă de Orleans. Distrus sufletește, ducele a intrat la mănăstirea Saint-Sulpice unde, cu timpul, a ajuns vicar general al Parisului, arhiepiscop de Auch, apoi de Bețanțon și în sfîrșit, cardinal.

ecuson cu armele sale pictat într-un colț al tabloului, iată și expresia fizionomiei sale.

Ducele de Rohan veni să-și etaleze importanța, în Anglia, în nădejdea că, cu titlurile lui, va pune mâna pe o moștenitoare bogată. Mâna cumnatei mele fusese cerută de el cu un an în urmă și, pentru a înnobila această alianță care i se părea cam nedemnă de el, se sluji de intervenția regelui. Dar augustul pețitor dând greș, ducele nu mai găsi în Franța o partidă tot atât de bogată care să aspire la onoarea de a împărți averea și numele cu el. Călătoria cu scop matrimonial, în Anglia, rămînând și ea fără succes, ducele de Rohan se decise să îmbrățișeze cariera ecleziastică. Se înconjură de o seamă de preoți și-și transformă saloanele de la Roche-Guyon, în seminar. Nu știu cum s-a putut aranja acest lucru, dar s-a aranjat. Gurile rele spuneau că celibatul îl făcuse pe ducele de Rohan să nu mai aibă niciun fel de jenă. Cunosc o întâmplare din care fiecare va trage concluziile pe care le va crede de cuviință.

În 1813, Auguste de Chabot, șambelan al împăratului, cu un chip minunat, plin de talente, desenând splendid, cântând dumnezeiește, destul de spiritual, obținu la Neapole, mari succese pe lângă regină, soția lui Murat131, și regentă în absența soțului ei. O profundă simpatie se stabili între cei doi: discuții între patru ochi, plimbări solitare, scrisori, portrete schimbate între ei. Tânărul îi sucise capul reginei, iar ea nu ascundea câtuși de puțin acest lucru. Lucrurile ajunseră atât de departe, căci Chabot făcea paradă de o devoțiune fără margini, încât primi cheia unei ușițe dosnice ce dădea în odaia reginei. Momentul întâlnirii a fost fixat pentru noaptea următoare. Auguste fu prompt la întâlnire. Dar a doua zi dimineață primi un pașaport, fiind rugat să părăsească orașul Neapole în cursul

131 Caroline Bonaparte, cea de a treia soră a lui Napoleon.

aceleiași zile. Un mesager mai intim veni să-i ceară eleganta cutiuță în care se afla cheia de la ușa reginei. Din ziua aceea, regina care păruse topită după el, nu i-a mai rostit nici măcar numele. Domnul de Chabot n-a înțeles niciodată motivul acelei dizgrații, căci el știa că fusese cum nu se poate mai respectuos și mai cuviincios.

Portretul său însă rămăsese și l-am văzut în mâna persoanei care mi-a relatat această întâmplare și căreia i l-a dăruit în clipa în care a îmbrățișat cariera ecleziastică. Această carieră se pare că nu l-a împiedicat deloc să-și păstreze toate obiceiurile sale de *dandy;* toaletele sale, îndelung căutate, erau fără număr. Ba, la un moment dat, avusese discuții interminabile cu un cizmar renumit din Roma pe care voia să-l convingă să dea pantofilor pe care și-i comandase, o linie ce i se părea a fi mult mai elegantă. În rest, trebuie să recunosc că efectua slujba cu o grație pe care n-am mai văzut-o încă la niciun alt preot, cu toate că o rostea cu multă convingere și seriozitate.

Aceste ambiții de *dandy* nu l-au împiedicat să devină, în scurtă vreme, arhiepiscop, apoi cardinal. Cred că, în fond, tocmai în acest lucru consta secretul vocației și ascensiunii sale. Și cariera civilă și cea militară, fuseseră cam încurcate. Își cunoștea posibilitățile, și tocmai de aceea se îndreptase către cariera bisericească.

Dar am cam luat-o înainte. Să mă întorc la primăvara anului 1818, când îl lăsasem pe domnul de Talleyrand, oarecum dizgrațiat. L-am regăsit la mare cinste atât în ochii lui Monsieur cât și ai tuturor celor din jur. Această favoare cu care fusese copleșit Talleyrand, se manifestă mai ales după un bal dat de ducele de Wellington la care asistaseră și prinții. Îmi aduc aminte că, cu un an în urmă se fofila prin spatele oaspeților invitați la banchete pentru a ajunge până la fotoliul ducesei de Courlande, care-i rezervase un loc alături unde nimeni nu venea să-l deranjeze. Singurul prinț care-i mai adresa

câteva cuvinte în trecere, era ducele de Angouleme. De data asta, lucrurile se schimbaseră.

Acum, trecea țanțoș prin mulțimea care se dădea, respectuoasă, la o parte din calea lui. Primit cu strângeri cordiale de mâini, fu dus direct la Monsieur. Ducele de Berry înșfăcase acea mână, acum atât de curtată, pentru a nu i-o mai ceda decât lui Monsieur. Lumea se înghesuia în jurul lui, uitându-se ca la o minune. N-am urmărit firul acelei intrigi al cărei rezultat îl vedeam acum desfășurându-se sub ochii mei. Mi-e greu să cred că Talleyrand ar fi încurajat dorințele lui Monsieur care, în acea epocă, dorea mai presus de orice, menținerea ocupației. Talleyrand era mult prea abil pentru ca, palpând pulsul țării, să nu-și dea seama că febra independenței creștea cu fiece zi ce trecea și avea să explodeze dacă nu se luau măsurile cuvenite; probabil însă că prefera să se alieze cu oricine pentru a-l izgoni pe ducele de Richelieu, iar acesta era în mod sigur un motiv suficient de alianță. Tot la acel bal am mai avut ocazia de a remarca prea puțina politețe a prinților noștri. Către mijlocul seratei, ducele de Wellington veni să-i propună soției lui Monsieur să facă împreună, un tur prin sala de bal. Eticheta prevedea să-l ia de braț, și orice mare doamnă din înalta societate ar fi fost flatată de acest lucru. Dar Madame, îl luă de braț pe ducele de Berry, ducesa de Berry, pe Monsieur (căci ducele de Angouleme se eclipsase ca de obicei), iar ducele de Wellington se văzu obligat să meargă, de unul singur, înaintea acelui mic grup regal. Ajunseră până la ultimul salon unde Auguste Comte făcea și el de unul singur înconjurul sălii de bal. Și fiindcă filosofului îi trebuia, în acel moment, un țap ispășitor, își aruncă privirea asupra domnului de Ruffo, fiul prințului Castelcicala, ambasador de Neapole, a cărui mutră tâmpă se preta de minune la rolul pe care urma să-l joace. Începu a-i scoate deci cărți de joc de prin buzunare, de la piept, din pantofi, din

ciorapi, din cravată; un adevărat potop de cărți de joc. Prinții râdeau cu hohote, strigând cât îi ținea gura: „E Ruffo, Ruffo!" Or, acel domn de Ruffo era unul dintre intimii lor și, totuși, când Comte își isprăvi numărul, ei își părăsiră amicul fără să-i adreseze un cuvânt, o vorbă bună, fără ca măcar să-l salute atât pe el cât și pe Comte a cărui reverență solicita totuși un salut, întorcându-le amândurora spatele, cu o grosolănie care, pur și simplu, m-a uluit.

Cu câteva săptămâni mai înainte, îl văzusem la Londra, în cabinetul tatălui meu, pe prințul regent, care cu toate că era un mare senior, asistase la o reprezentație la același domn Comte. Am mai spus cred, că n-am văzut în viața mea o regină mai politicoasă ca MariaAntoaneta. Din păcate, Madame nu moștenise această calitate, poate cu intenție, fiindcă știu că ținea la memoria mamei sale. Dar întreaga ei adorație era pentru taică-său; cu toate virtuțiile sale, nu era câtuși de puțin grațioasă. În timp ce ieșeam de la balul ducelui de Wellington m-am trezit alături de ducele și de ducesa de Damas-Crux, ultraregaliști încrâncenați, care ca și mine, își așteptau trăsura. Am dat mâna cu ei, apoi cu domnul Decazes, pe urmă cu Jules de Polignac, iar la urmă cu Pozzo, o strângere de mână și mai amicală decât cu ceilalți.

— Văd că cunoașteți oameni de toate culorile! îmi spuse domnul de Damas.

— Da, i-am răspuns, pe toți cei care slujesc efectiv guvernul!

Era atât de tâmpit, încât fu cât pe-aci să mă felicite. Dar ducesa îmi aruncă o privire furioasă și nu mă iertă niciodată.

Familia de Orleans. Ale cărei maniere afabile și atente constituiau un contrast izbitor cu cele ale ramurei mai vârstnice, n-a asistat la acel bal, după câte îmi amintesc, căci era nespus de îndurerată. Prințesa cea mică, născută în Anglia era pe moarte, și într-adevăr, după câteva zile s-a și prăpădit. Moartea lovea din ambele părți

familia de Bourbon. Bătrânul prinț de Conde își încheie tot atunci lunga sa carieră, chemându-și în zadar copiii lângă el pentru a-i închide ochii. Am arătat mai înainte cam ce fel de viață ducea, pe trotuarele Londrei, ducele de Bourbon, fiul bătrânului Conde. Prințesa Louise refuză și ea să îndulcească ultimile clipe ale tatălui ei, pretextând că nu putea să-și părăsească reședința din Temple, unde se închisese, deși toate autoritățile ecleziastice o autorizaseră să se ducă, iar cardinalul de Talleyrand132 și arhiepiscopul Parisului veniseră ei înșiși după ea. Femeia asta avea una din acele virtuți pe care nu le pot nici pricepe, nici admira.

Domnul prinț de Conde muri în brațele doamnei de Rouilly, fiica naturală a ducelui de Bourbon; ea îl îngriji cu o dragoste dintre cele mai tandre și cu o mâhnire într-adevăr filială. Ducele de Bourbon veni la câteva ceasuri după ce se prăpădise tatăl său; păru foarte nefericit că nu apucase să-l mai prindă în viață, cu atât mai mult cu cât bătrânul prinț, în ultimele ceasuri, își regăsise memoria pe care și-o pierduse de câțiva ani și regreta amar absența fiului său. Ducele de Bourbon își păstră numele, susținând că cel de Conde era prea greu de purtat. Își stabili reședințele în palatele Bourbon și Chantilly, unde nu întârzie să se dea din nou în spectacol, punându-se iarăși pe scandaluri.

Slujba pentru prințul de Conde, avu loc la Saint-Denis și fu măreață; Ludovic al XVIII-lea se prefăcu a-i aduce onorurile datorate rangului său, conform etichetei Curții, poate pentru a marca și mai mult grosolănia cu care se purta cu ducele de Orleans. Îmi amintesc că această înmormântare a fost una dintre marile

---

132 *Alexandre-Angelique de Talleyrand Perigord* (1736—1821), coadjutor, apoi administrator general al Cultelor, arhiepiscop al Parisului, apoi cardinal. Era unchiul prințului de Talleyrand.

afaceri ale Curții. În vremea asta, ministerul se preocupa de discurs, căci treaba era cam delicată fiind vorba de șeful emigranților. Era dificil să abordezi acest subiect în așa fel incit să-i împaci și pe unii și pe alții; căci, dacă unii erau la putere, ceilalți reprezentau țara.

Abatele Frayssinous, pus să țină oratia funebră, ieși, foarte abil, din încurcătură. Îmi amițitesc între altele, o frază care avu mare succes. Vorbind despre cele două tabere franceze opuse una alteia, el spuse:

— Gloria o găsești pretutindeni, fericirea nicăieri! Discursul nu displăcu nici unui partid; totul ieșise cu mult mai bine decât nădăjduiseră.

Capitolul XVI

Am neglijat să vorbesc, pe parcurs, despre moartea doamnei de Stael. Faptul s-a petrecut în timpul uneia dintre ședințele mele în Anglia, în urma unei boli lungi, deși se căznise să trăiască, totuși, cât mai mult cu putință, în acea lume pariziană pe care o aprecia atât de mult. Aproape că-ți făcea rău s-o vezi când sosea la serate. Venea epuizată de suferință dar, după o bucată de vreme, spiritul punea stăpânire pe trup și ea devenea mai sclipitoare ca niciodată. Ultima oară când am văzut-o, era într-o dimineață. A doua zi, eu am plecat. De câteva zile, nu mai putea părăsi sofaua. Petele livide care-i acopereau obrazul, brațele, mâinile arătau clar descompunerea sângelui. Aveam penibila impresie că-mi luam adio pe veci de la acea femeie aflată pe moarte, care nu făcea altceva decât să vorbească despre viitor. Era ocupată să caute o casă pentru fiica ei, ducesa de Broglie care era însărcinată și gata să nască, dorind s-o instaleze cât mai bine. Făcea tot felul de planuri pentru iarna următoare. Avea de gând să stea mai mult la ea acasă și să dea cât mai multe mese. Oare încerca să se păcălească pe sine? Nu știu, dar contrastul dintre acea femeie pe moarte și acele cuvinte atât de pline de viață, ora pur și simplu, sfâșietor; am plecat de acolo, zdrobită.

Exista o mare diferență de vârstă și mai ales de merite, între noi două, pentru ca să mă pot lăuda că eram prietenă cu doamna de Stael, dar ea fusese întotdeauna extrem de bună cu mine și eu mă simțeam nespus de măgulită de atenția pe care mi-o dădea. Felul cum impulsiona ea întreaga societate pariziană îmi plăcea grozav, pentru că era exact contrariul firii mele de o lene fără pereche. Fără ca măcar să se ridice de pe sofa, izbutea să însuflețească întreaga adunare. Iar acel spirit atât de alert, triumfând asupra unui trup

aproape inert, pur și simplu mă uluia. Fără să-mi fie prietenă intimă, moartea doamnei de Stael m-a mâhnit mult. Deznădejdea copiilor ei a fost mare, căci o iubeau extrem demult iar boala ei îndelungată, nu le-a slăbit nici sentimentele, nici regretele.

Auguste de Stael deveni editorul unei lucrări la care ea trudise îndelung și care a apărut în primăvara anului 1818. Lucrarea a produs un efect care n-a fost deloc lipsit de importanță.

Cei care luaseră parte la revoluția din 1793 și trăiseră în epoca Imperiului, nu erau zugrăviți în culori prea frumoase. Restaurația nu-i reabilitase și nimeni nu reclama cinstea de a fi răsturnat tronul lui Ludovic al XVI-lea. Puteai să cauți mult și bine, în Franța, un om care să vrea să recunoască acest lucru. Până și regicizii refuzau această cinste. Cartea doamnei de Stael a schimbat brusc dispozițiile, lumea cutezând acum să vorbească în mod cât mai onorabil despre revoluție și despre revoluționari. Ea a fost prima care și-a dat seama de principalele etape ale acelei revoluții, de nădejdile înșelate ale oamenilor cinstiți, de crimele gratuite care au pătat cu noroi acele zile și au acoperit cu sânge foloasele pe care unii le-au adus, în mod real, patriei. În sfârșit, ea a fost prima care a spălat de o rușine nemeritată, numele de revoluționar care – dintr-o injurie cum fusese socotit până atunci – devenj aproape un titlu de glorie. Opoziția nu-l respinse. Liberalii se recunoscură a fi urmașii revoluționarilor din 1789. Domnii de Lafayette, d'Argenson, de Thiard, de Chauvelin, de Girardin etc. alcătuiră inelele acestui lanț. Cei din familia Lameth, deși își ziceau „patrioți" încă din 1789, și-i respinseră pe emigranți și Restaurația, nu se raliară la opoziția antiregalistă. Rămaseră niște liberali destul de moderați, după ce-l slujiseră pe împărat cu mult mai puțin zel decât cei pe care i-am citat mai înainte.

Cred că această lucrare postumă a doamnei de Stael a fost un dar

făcut Franței, care a contribuit din plin la reabilitarea acelui spirit revoluționar în care tineretul s-a cufundat din nou, și ale cărui urmări le-am văzut cu toții, după aceea. De îndată ce cartea doamnei de Stael le-a insuflat curaj, imnurile cântate în 1789 n-au mai încetat. N-au existat decât puțin oameni cu judecată care să știe să culeagă numai sămânța bună din toată acea beție sângeroasă. Ba, la un moment dat, l-am văzut ridicat în slăvi până și pe Robespierre.

Al treilea volum era scris aproape în întregime de Benjamin Constant; diferența de stil, și mai ales de idei, era vădită. El era mai mult republican. Gusturile aristocratice ale doamnei de" Stael, care ies la iveală ici și colo, străpungând plebeismul, nu se mai găsesc în acest volum.

O febră groaznică, nemolipsitoare, din pricina căreia chiar am crezut că voi muri, m-a reținut mai multe săptămâni în odaia mea. N-am ieșit decât ca s-o îngrijesc pe cumnata mea, care a avortat fără să vrea, la patru luni și jumătate, neliniștindu-ne din pricina sănătății ei și făcându-ne să regretăm enorm băiețelul pe care-l pierduse. De îndată ce soția fratelui meu s-a simțit bine, m-am reîntors la Londra. Afacerea lichidărilor, fixată în sfârșit la șaisprezece milioane de franci reclamați de particulari îl făcuse pe tata să fie ocupat până peste cap, căci vedea mereu reapărând dificultățile pe care abia le rezolvase și nu-și putea da seama ce se întâmpla. Iată însă că o tristă descoperire lămuri și acest mister.

Loialitatea domnului de Richelieu trebui să se resemneze în fața sforăriilor inerente necesităților guvernului. „Cabinetul negru", îi aduse dovezile cele mai concrete despre felul cum Dudon, comisar al lichidărilor, vindea străinilor interesele Franței, pe sume frumușele, în bani lichizi. Scrisorile interceptate, scrise la Berlin și citite la poșta din Paris, stăteau mărturie. Ducele de Richelieu îl alungă, în chip rușinos, pe Dudon. Dar, neputând publica acele

revelații, care-i justificau demersul, își făcu din Dudon un dușman înverșunat și obraznic. Preschimbat imediat în regalist, Dudon se plânse că era victima purității opiniilor sale, devenind destul de incomod mai târziu. De îndată ce-a fost înlocuit de Mounier, treburile au început să meargă ca lumea. Integritatea acestuia a descurcat cu răbdare tot ceea ce celălalt încurcase cu intenție. Lichidările fură, în sfârșit, isprăvite, ceea ce constitui un succes pentru guvern. Cu această ocazie, ducele de Richelieu s-a împrietenit foarte strâns, cu Mounier.

Pe măsură ce afacerile bănești se aplanau, nădejdea eliberării noastre sporea, iar furia partidului ultra, creștea. Neghiobia sa devenise egală cu intoleranța. Îmi amintesc că înainte de a părăsi Parisul, i-am auzit pe cei din acest partid tunând și fulgerând împotriva guvernului care cerea de la capitaliștii francezi șaizeci și șase la sută dintr-un nou împrumut, în timp ce în anul precedent nu obținuse decât cincizeci și patru de la „Baring și Compania". Nu peste mult, văzurăm sosind la Londra mai mulți trimiși ai lui Monsieur: Crussol, FitzJames, la Ferronnays, Bruges etc. Tata era la curent cu misiunea lor. Miniștrii englezi erau indignați. Toți veneau să reprezinte, chipurile, Franța, sub aspectul cel mai josnic și mai periculos, cerând prelungirea ocupației străine. Ducele de Fitz-James, întrecu atât de tare măsura, încât lordul Castlereagh îi spuse:

— Dacă acest tablou pe care ni l-ai descris dumneata ar fi exact, ar trebui să ne rechemăm imediat trupele, să formăm un cordon în jurul Franței și să vă lăsăm să vă mâncați între voi! Din fericire, dragă domnule duce, avem informații mult mai puțin înfricoșătoare, și mai demne de încredere, care se bat cap' în cap cu ale dumitale!

Părerea acelor domni, vorbind despre tatăl meu, era că acesta trecuse de partea dușmanului. Ce fericire pentru monarhie dacă ar

fi fost înconjurată numai de astfel de dușmani! Ducele de Richelieu, după părerea lor, avea intenții bune, dar era corupt! Cât despre ceilalți miniștri, erau niște netrebnici și niște ticăloși: Decazes, Laine, Pasquier, Mole, Corvetto. Pe măsură ce eliberarea patriei se apropia, neliniștea partidului sporea. Cred că tot în acea epocă a apărut și *Conservatorul.* Această publicație săptămânală îl avea ca redactor principal pe domnul de Chateaubriand, dar toți corifeii partidului ultra își vărsau fierea în paginile acestui jurnal.

Ultimul care sosi în Anglia fu Jules de Polignac; el era purtătorul acelei faimoase „note secrete" *, mărturisită și recunoscută de Monsieur, dar în realitate redactată de domnul de Vitrolles133. Niciodată un prinț n-a săvârșit o faptă mai urâtă și mai condamnabilă! Și unde mai pui că era și moștenitorul Coroanei! Guvernele străine începură a-l privi cu dispreț, iar Ludovic al XVIII-lea fu atât de furios pe fratele său încât furia îi dădu curajul să-i ia comanda gărzilor naționale ale regatului. De multă vreme miniștrii solicitau regelui să încredințeze ministerului de interne organizarea gărzilor naționale și să le pună sub ordinele sale. Regele recunoștea necesitatea acestui lucru, dar dădea înapoi, speriat de protestele lui Monsieur, care fusese numit, încă din 1814, comandant general al gărzilor naționale din Franța. Își alcătuise un Stat-Major, după capul lui, niște inspectori generali se duceau să facă unele controale în fiece trimestru și se interesau de felul cum își îndeplineau datoria ofițerii care erau toți numiți de Monsieur și devotații lui. Majoritatea

---

133 *Eugene-Frangois*r *Auguste de Arnaud, baron de Vitrolles* <1774—1854), secretar în Consiliul regelui, după Restaurație. Arestat la Toulouse, în timpul celor „O sută de zile", a fost eliberat și a ajuns deputat în Basses-Alpes, apoi ministru și ambasador la Florența. S-a însurat cu o domnișoară de Folleville, fiica din flori a ducesei de Bouillon.

erau membrii ai Congregației. Corespondența lor cu Jules de Polignac, primul inspector general, era zilnică, iar poliția sa își exercita îndatoririle cu zel și pasiune. Era un fel de Stat în Stat, un guvern în guvern, o armată în armată. Ceea ce s-a numit pe drept cuvânt, „guvernul ocult", era pe atunci în apogeul său. Hotărârea care-l deposeda pe Monsieur de această slujbă, îi răpea și partidului său o parte din putere, lipsindu-l de o uriașă forță armată de care dispunea și care nu primea ordine decât de la Monsieur.

Jules de Polignac află vestea (care fusese ținută secretă) prin mama mea care-i dădu *Monitorul* să-l citească. În ciuda reținerii sale obișnuite, se dovedi a nu fi chiar atât de stăpân pe sine, căci rosti unele cuvinte, destul de grave – după mama – care îi spuse că-i va relata întocmai soțului ei vorbele pronunțate de el, pentru ca tata să-l înștiințeze, la rândul său, pe rege. Avertizat de imprudența sa, el încercă s-o dea pe glumă; dar neizbutind să-i schimbe mamei, părerea, recurse la rugăminți care ajunseră până la lacrimi și îngenuncheri și nu se lăsă până ce mama nu-i făgădui că nu va mai repeta nimănui cele spuse de el. N-am aflat niciodată ce-a spus. Știu doar că era amestecat și numele domnului de Villele, așa că bănuiesc că-l luase gura pe dinainte și pomenise despre conspirația, pusă la cale de ei, prin care urmăreau să-l așeze pe tron pe Carol al X-lea înainte ca Ludovic al XVIII-lea să-și fi dat duhul. Nu intru în amănunte în legătură cu acest lucru, deși majoritatea actorilor – atât conspiratori, cât și cei ce urmau a fi atacați de ei – ne erau prieteni intimi. Cum conspirația se pare că mergea până sus de tot, regele opri cercetările, dar fu îngrozitor de mâhnit și-i dădu de înțeles fratelui său că era la curent cu toate potlogăriile acestuia. Nu știu dacă era amestecat și ducele de Berry. Sper că nu. Cât despre ducele de Angouleme, Monsieur se ascundea de el mai strașnic decât de rege. Deși guvernul mușamalizâ toată afacerea, partidul ultra fu

cam descumpănit de această descoperire. Așa că o vreme, se strădui să pară mai moderat. Asta însă nu-l împiedică să trimită la Congresul de la Aix-la-Chapelle, agenți plătiți ca să dejoace, pe lângă străini, strădaniile ducelui de Richelieu. Dar ducele izbuti să-și impună punctul de vedere și avu gloria și bucuria de a se semna tratatul care elibera țara de garnizoanele străine. Sigur, deocamdată cu titlu oneros, dar Franța putea plăti datoriile pe care le acceptă; ceea ce nu mai putea însă accepta, era umilința de a nu fi stăpână la ea acasă134. Respectul și încrederea pe care le inspirau firea loială a ducelui de Richelieu, contribuiră mult la reușita acestor tratative care ne copleșiră de bucurie.

Îmi amintesc că în ziua în care s-a aflat la Londra, că tratatul a fost semnat, tot corpul diplomatic, și toți! miniștri englezi, au dat fuga la tata, să-l felicite și să ne împărtășească satisfacția. Omagiile la adresa ducelui de Richelieu, pluteau pe toate buzele. Fiecare avea câte ceva de spus despre abilitatea și onorabilitatea sa.

---

134 Congresul s-a reunit în 29 septembrie 1818 și în 9 octombrie a fost semnat tratatul care prevedea retragerea trupelor străine de pe teritoriul țării. Franța trebuia să plătească străinilor 265 milioane de franci.

Capitolul XVII

Era de presupus că după succesul de la Aix-la-Chapelle, primul ministru avea să se reîntoarcă la Paris, atoputernic. Dar lucrurile nu stătură așa. Cele două opoziții – de dreapta și de stânga – se coalizară pentru a minimaliza rezultatul obținut și partidul ministerial, sub influența domnului Decazes, se uni cu un partid semiliberal. Acest partid protestase multă vreme împotriva ministerului de poliție și-l convinse pe domnul Decazes să facă unele modificări la acest minister, după plecarea străinilor. Domnului Decazes îi plăcu această idee, cu condiția, bineînțeles, să rămână ministru și încă unul destul de influent. Vorbi cu ducele de Richelieu care fu de acord cu el. Domnul Laine, ministru de interne, continua să dea dovadă de același dezinteres, de aceeași ambiție și de plictisul său în privința afacerilor. Ducele de Richelieu, care avea – în acea epocă – deplină încredere în vorbele sale, se duse să-l roage, cu cea mai mare candoare, să-i cedeze portofoliul său lui Decazes care voia să fie ministru de interne. Laine se înfurie cumplit când auzi o asemenea propunere; ducele de Richelieu, cu stângăcia caracteristică oamenilor loiali, se duse să-i spună lui Decazes că Laine nu voia să consimtă. Recunoștea și el că n-avea niciun rost să existe un minister al poliției și unul de interne, era de acord cu toate inconvenientele pe care i le semnalase Decazes, dar trebuia să recurgă la un alt mijloc. După ce dădu aceste satisfacții lui Decazes și lui Laine, ducele de Richelieu plecă la Aix-la-Chapelle, în deplină siguranță că cei doi colegi ai săi nu aveau nimic împotriva lui. Dar, la întoarcere, se putu convinge cu ochii lui de ce era în stare vanitatea. Nu cunosc în amănunt intrigile folosite, dar știu că la sfârșitul anului, ducele trebui să-și dea demisia împreună cu domnii

Pasquier, Mole, Laine și Corvetto f. Generalul Dessolle135136, deveni șeful noului cabinet unde domnul Decazes era director în toată regula. N-am putut pricepe niciodată cum de n-a simțit domnul Decazes că frumoasa mantie de cristal pur, în care-l învăluise ducele de Richelieu, îi era absolut necesară ca să se bucure de încrederea celor din jur. El nu putea susține povara mai îndreptată împotriva sa decât sub acea nobilă și transparentă mantie. Ducele de Richelieu îi lăsase întreaga putere, deplina importanță, toate profiturile, dar și toate sâcâielile. Căci nu poți beneficia de favoruri dacă nu știi să amuzi un rege bolnăvicios, frământat de tot soiul de probleme.

Domnul Decazes se însurase 1 de câteva luni cu domnișoara de Sainte-Aulaire, fată de familie bună, bogată și având prin mama sa – doamna de Soyencourt – alianțe aproape regale137138. Acele relații

---

135 Doamna de Boigne face aici o greșeală. Domnul Corvetto, ministru de finanțe, fusese nevoit să se retragă în 7 decembrie 1818, în fața criticilor ridicate de Casimir Perier în legătură cu împrumuturile. Fusese înlocuit cu Roy, care urmase după ducele de Richelieu (n. ed. fr.).

136 *Jean-Joseph-Paul-Augustin Dessolle* (1767—1828), general de divizie, apoi comandant al gărzii naționale în guvernul provizoriu Trecînd de partea regelui, fu numit ministru de Stat, conte, pair, maior general al gărzilor naționale. După 1815, regele l-a făcut marchiz și membru în Consiliul privat. în 1818, s-a retras din viața publică.

137 Decazes era văduv dintr-o primă căsătorie contractată în 1805 cu domnișoara Muraire, cea de a doua fiică a contelui de Muraire, primul președinte al Curții de Casație. Dar după un an. adică în 1806, soția i s-a prăpădit.

138 *Louis de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire,* se însurase prima oară cu domnișoara de Seiglieres de Soyencourt, fiica marchizului de Soyencourt și a Wilhelminei-Henrieta, prințesă de Nasau-Saarbruck. Rămas văduv, s-

îl flatau pe domnul Decazes și-i plăceau regelui[139]. Ludovic al XVIII-lea privea cu ochi buni această căsătorie pentru că se amestecase personal și această circumstanță prilejuise o apropiere față de domnul de Sainte-Aulaire care făcea parte din opoziție. Nutresc față de Sainte-Aulaire o prietenie care durează de vreo treizeci de ani. Totuși, trebuie să mărturisesc că, în primele momente ale Restaurației, se purtase cam neîndemânatic. Îl renegase în mod succesiv pe Napoleon, al cărui șambelan fusese în 1814, și pe Ludovic al XVIII-lea, în 1815 (în cele două orașe – Bâr-le-Duc și Toulouse – unde era prefect în acea epocă), îritr-un fel jignitor și injurios care nu se potrivea nici tu spiritul, nici nu firea lui, care erau dintre cele mai blânde și mai plăcute. Dar există împrejurări atât de zdrobitoare încât puțini oameni pot fi la înălțime în astfel de situații, și mai ales oamenii de spirit. Dobitocii ies mai întotdeauna cu obraz curat, din ele, pentru că nu le înțeleg. În timpul „Celor o sută de zile", Sainte-Aulaire se vârâse în rândurile celor de stânga. Însurătoarea lui Decazes cu domnișoara de Saint-Aulaire, în loc să-l apropie pe ministru de partidul aristocratic de care ținea prin naștere, îl determină să intre în opoziție și-i dădu o anumită tentă revoluționară pe care cei din partidul ultra o colorară și mai puternic. N-aș putea spune că protestele lor, repetate la nesfârșit, n-au exercitat, fără să ne dăm seama, o oarecare influență chiar și asupra noastră, a celor de la Londra.

---

a însurat a doua oară, în 1809, cu Louise-Charlotte-Victorine de Grimoard de Beauvoir du Brison.

[139] Ducesa de Brunswick-Bevern, prințesă de Nassau-Saarbruck și sora mamei domnișoarei de Soyencourt, a obținut de la regele Danemarcei — Frederick al IV-lea — substituirea ducatului de Glusckberg, în favoarea nepoatei sale și a descendenților ei.

Vestea retragerii ducelui de Richelieu, la care nu se aștepta nimeni, a fost o grea lovitură pentru tatăl meu. Am mai spus că treburile cele mai grele ale ambasadei, le tratau direct între ei – fără a mai fi trecute prin diverse birouri. Auzind de plecarea ducelui, tata simți dorința de a-i urma exemplul, iar scrisoarea pe care o primi de la el, îl hotărî. Îi răspunse ducelui că-și socotea și el sarcina încheiată140. La fel ca și ducele de Richelieu, tata socotise că era de datoria lui să rămână în postul pe care-l ocupa, până la retragerea definitivă a străinilor; această operație efectuându-se, și clâncâu-și seama că începea o eră nouă, în cu totul alt spirit, tata profită de ocazie pentru a cere să se retragă, pretinzând că era destul de în vârstă și că "simțea nevoia să se odihnească. Și eu și mama am fost în culmea fericirii. Nu puteam suferi viața diplomatică, iar mama suporta din ce în ce mai greu, despărțirea de fiul ei. De altfel, am observat că munca pe care tata și-o îndeplinea cu atâta conștiinciozitate, începuse a-l obosi foarte tare. Deși își păstrase intacte toate facultățile, și eu și mama observasem că memoria începuse să-l lase. Când un om stă, de la treizeci la șaizeci de ani, în afara treburilor Statului, apoi începe a se ocupa de ele, ori le face foarte prost, ori – dacă le face bine – aceste treburi îl zdrobesc. Acesta din urmă era și cazul tatălui meu. Domnul Dessolle îl rugă să revină asupra hotărârii sale, dar tata nici nu vru să audă. Văzându-l că persistă în hotărârea lui, regele îl numi în locul său, pe marchizul de la Tour Maubourg ’. Cu francheța care-l caracteriza, tata se străduí să-i netezească drumul, în așa fel incit noul ambasador să intre cât mai repede în probleme și să fie cât mai bine văzut de societatea londoneză. Domnul de La Tour-Maubourg, care

---

140 Marchizul de Osmond și-a dat demisia în 2 ianuarie 1819. Richelieu se retrăsese în *29* decembrie 1818.

era și el un om la fel de loial ca și tata, aprecie din cale-afară acest comportament și-și manifestă o vie și sinceră recunoștință față de tatăl meu. Tata îi mai făcu un serviciu, căci – de îndată ce se reîntoarse la Paris – demonstră clar că ambasada noastră din Londra nu era îndeajuns de bine plătită, așa incit succesorul său avu plăcerea de a primi în plus șaizeci de mii de franci pe an. Dacă marchizul de La Tour Maubourg era mișcat de felul cum procedase tata, în schimb domnul Dessolle, era plin de ciudă că tata se reîntorsese la Paris, iar domnul Decazes era destul de bosumflat fiindcă fostul ambasador își îngăduise să-l nemulțumească pe Ludovic al XVIII-lea. Favoritul avea totuși într-un fel, dreptate. Retragerea unui om atât de apreciat cum era tata, și care mersese până atunci, pe același drum cu guvernul, putea fi interpretată ca o ruptură și, în ciuda moderației extreme a vorbelor rostite de părintele meu și de toți cei din familia sa, dușmanii domnului Decazes nu pregetară să-l ponegrească în toate felurile. Între tata și noul prim-ministru urmară câteva săptămâni de discuții. Deși tata își dăduse demisia imediat după ducele de Richelieu, ea nu i-a fost acceptată decât la sfârșitul lui ianuarie 1819. Eu am plecat imediat la Paris ca să pregătesc locuința.

L-am găsit pe rege întors pe dos, spunându-mi că până la acea oră crezuse că ambasadorii îl reprezentau pe el, dar că marchizului de Osmond îi plăcea să-l reprezinte nu pe regele său, ci pe ducele de Richelieu. Așa că, drept mulțumire pentru tot ce făcuse la Londra, tata nu numai că nu primi nici cea mai mică dovadă de satisfacție din partea nerecunoscătorului său stăpân, dar mai avu de întâmpinat și o mulțime de greutăți până ce izbuti să intre în posesia pensiei la care avea dreptul, pretextându-se că nu existau fonduri. De fapt, n-a fost singurul care a avut de suferit din pricina ingratitudinii suveranului: toți miniștrii ieșiți atunci la pensie și mai

ales ducele de Richelieu, au simțit din plin nerecunoștința Curții, a Camerelor, ba chiar și a publicului. Monsieur și Madame mă tratară totuși cu multă bunăvoință, așa cum făceau ori de câte ori veneam de la Londra. Ducele de Berry ținu să mă convingă că tata abandonase partida pentru că încăpuse pe mâinile iacobinilor. L-am contrazis, vorbindu-i despre vârsta sa înaintată, despre faptul că avea nevoie de odihnă, despre înțelegerea pe care o avusese cu regele că nu va sta în slujbă decât până la plecarea străinilor din țară, despre sănătatea precară a mamei. Dar ducele, glumind, o ținea întruna pe a lui.

Cât despre ceilalți, când văzură că niciunul dintre noi nu se vâră în opoziție și în Camera pairilor și că tata votează pentru guvern, renunțară la toate „grațiozitățile" lor și-și reluară atitudinea obișnuită, de răceală și indiferență.

Între timp, mama se îmbolnăvi grav la Dover, lucru ce ne neliniști cumplit. După ce se simți mai bine, putu trece canalul Mânecii, și iată-ne ajunși cu toții la Paris, spre bucuria întregii familii, care în sfârșit, se vedea și ea împreună.

După o vreme, tata începu a da semne vădite de plictiseală, așa cum li se întâmplă tuturor bărbaților care se rup brusc de munca lor. Dar firea lui minunată îl ajută să treacă destul de repede peste acest moment. Cred că nu există situație care să te facă să simți mai multe regrete, ca retragerea din slujba de ambasador și reintrarea în viața particulară sau mai bine-zis, în anonimat. Toate relațiile pe care le-ai avut se rup; pentru persoanele influente din țara ta ești aproape un străin; nu mai ești la curent cu o serie de lucruri care ar trebui să-i preocupe pe cei sus-puși, căci bârfeala e pentru ei mult mai importantă decât pentru noi, cei mici; te-ai obișnuit să fii mereu în societate, iar acum te vezi dintr-odată părăsit de toți. După părerea mea, nu există profesie mai neplăcută în care joci de fapt

rolul măgarului, încărcat de poveri, și în care onorurile pe care le primești sunt lipsite de orice stimă, de orice valoare, de orice considerație personală, pentru că prea cunoști în amănunt dedesubturile lucrurilor. Știu că în general, lumea privește această carieră ca pe una dintre cele mai plăcute, mai ales când ajungi la râvnitul post de ambasador. Din păcate, cunosc destul de bine această slujbă, așa că-mi pot îngădui s-o socot detestabilă. Când ești obligat să-ți pierzi nopțile, ca să rezolvi problemele ur gente ivite peste zi, când reușești să duci cu bine, la capăt, o problemă spinoasă, dificilă, adesea îngreunată de instrucțiuni care se bat cap în cap, toată onoarea revine prim-ministrului care, în frazele încâlcite ale unei scrisori ca vai de capul ei, abia dacă-ți îngăduie să-i ghicești intențiile; în cazul în care treaba nu reușește, tot ponosul cade în capul ambasadorului. Dacă afacerea răsuflă, prim-ministrul ridică din umeri și te proclamă imbecil, cu atât mai mult cu cât secretul – spune el – e prima lege a slujbei de ambasador, iar tu nu-i poți dovedi cu nimic că n-ai nicio vină. Eu personal, am văzut partea cea mai frumoasă a carierei diplomatice, pentru că tata, ocupându-se de cea mai mare ambasadă, s-a bucurat de deplina încredere atât a guvernului său cât și a celui englez, și totuși, repet, consider această meserie drept una dintre cele mai ingrate și mai puțin demne de râvnit.

Hotărârea noastră de a nu ne arăta ostili noului minister, dădu greș în urma deciziei domnului Decazes de a numi o nouă promoție de șaizeci de pairi (6 martie 1819). Oricât demult aș fi trăit eu în cețurile Londrei, totuși nu puteam privi cu sânge-rece o asemenea măsură. Tata mă rugă să-mi țin gura cu toate că-mi dădea dreptate, susținând că ministerul dăduse o lovitură mortală pairiei. Lista din 1815, deși foarte numeroasă, avea un caracter diferit. Era vorba atunci să se pună bazele unei instituții, și nu să-ți asiguri majoritatea

voturilor. Numirea din 1819 avu loc în urma unei propuneri a domnului de Barthelemy*141,* privind revizuirea legii alegerilor, lege pe care însuși Decazes o repuse din nou în funcțiune peste câteva luni, renunțând la cea nouă.

Spre sfârșitul anului, am avut o remaniere de guvern: Pasquier deveni ministrul afacerilor externe; Roy prelua finanțele, iar La Tour Maubourg, ministerul de război. Omul dădu dovadă, în această nouă slujbă, de aceeași cinste, aceeași probitate și mai ales, de aceeași incapacitate, ca și la Londra.

Desele mele călătorii în Anglia, mă împiedicară să mă duc în Savoia. Așa că în vara anului 1819, profitind de faptul că eram liberă, m-am dus să-i fac o vizită domnului de Boigne și să fac o cură la apele din Aix.

La începutul iernii, m-am stabilit împreună cu părinții mei într-o casă închiriată pe strada Bourbon. Aici am petrecut următorii zece ani care au pregătit căderea Restaurației pe care o dorisem din toată inima și în care îmi pusesem speranțe atât de mari, dar care se dovediseră a fi atât de deșarte.

---

141 *Francois, marchiz de Barthelemy* (1750—1830), însărcinatul Franței cu afaceri, în Anglia, ministru în Elveția, vice-președinte al Senatului, conte, pair **după** Restaurație și la urmă marchiz.

PARTEA A ȘAPTEA

1820–1830

Capitolul I

De acum încolo, voi avea mai puțin ocazia să vorbesc despre politică; retragerea tatei m-a făcut să nu mă mai preocup de acest lucru. Dorința de a-l ține la curent cu tot ce se petrecea, mă încurajase – vreme de câțiva ani – să urmăresc cu atenție, treburile publice. Dar, lipsită pe de o parte de acest sentiment, iar pe de alta, devenind indiferentă la evenimentele care aveau loc, am încetat să mă mai ocup de ele, cu zelul de mai înainte.

Îmi aranjasem viața într-un fel care-mi plăcea foarte mult. Primeam foarte rar, dar atunci când se întâmpla acest lucru, mama ținea salonul la dispoziția oaspeților, aproape în fiecare seară. Câțiva din obișnuiții casei veneau zilnic, și după ce ora de vizită trecea, urma cea de discuții care se prelungeau uneori foarte târziu. Din când în când, pofteam lumea la serate care deveniseră foarte la modă. Invitațiile le făceam verbal și le adresam persoanelor cu care mă întâlneam din întâmplare. Totuși aveam mare grijă să chem oameni care se împăcau unii cu alții, evitând totodată să poftesc prea multă lume și mai ales acea mulțime de plicticoși care dau năvală la primul semn, înghesuindu-se și înghiontindu-se ca nu cumva să scape vreo pleașcă. Chemam foarte puțină lume, mai ales iarna, fiindcă n-aveam niciun chef să-mi murdărească salonul. Incertitudinea de a fi sau nu invitat, dădea un oarecare preț acestor serate și contribuiau, mai mult decât orice altceva, să le facă foarte apreciate. Pofteam oameni de diverse opinii. Cei ultra dominau în

reuniunile particulare, pentru că aveam cu ei relații de familie și de societate. În alte zile, veneau oaspeți care aveau cu totul alte opinii politice. Eram regaliști care țineam cu regele și nu cu Monsieur, regaliști ai Restaurației și nu regaliști ai Emigrației, în sfârșit, regaliști care, dacă ar fi fost ascultați, cred că ar fi salvat țara. Trebuie să recunosc că domnul Decazes începuse a înclina către teoreticienii doctrinei care pledau în favoarea intereselor personale și nu ale țării. Mulți oameni ar fi vrut să se ralieze ducelui de Richelieu pentru a ține piept acestei tendințe care-i speria. Dar ducele, care nu voia pentru nimic în lume acest lucru, se îndepărtă, cât putu de repede, de Paris. Domnul Decazes, căindu-se într-un fel pentru felul cum se purtase cu ducele, se ocupă – cu multă stăruință – să i se dea o recompensă națională; dar germenii ingratitudinii, cultivați cu grijă de câteva luni, începură a da roade. Și când vrură să pună în discuție serviciile ducelui, nu mai găsiră elanul necesar în stare să reziste relei voințe a opoziției. În loc să fie votată cu aclamații, recompensa națională fu discutată, disputată și, cu chiu, cu vai, votată, cu o foarte mică majoritate. Domnul de Richelieu, cel mai dezinteresat dintre oameni, se simți cumplit de jignit de felul cum fusese primită această propunere. Dărui deci suma, votată de Cameră, unei Fundații din orașul Bordeaux. Obișnuit cu frugalitatea și simplitatea, veniturile sale personale îi ajungeau pentru a-și satisface nevoile. Venise la ministerul de externe, aducând cu sine o singură valiză; când îl părăsise, plecase cu aceeași valiză cu care venise. Dar în ciuda acestei modestii, se simțea mai francez ca oricare altul. Puțin îi păsa că serviciile sale fuseseră prost remunerate, dar se simțea cumplit de jignit că nu fuseseră apreciate cum trebuie. Era deci profund dezgustat de afacerile politice și nu mai voia să colaboreze nici ca șef al opoziției, nici ca șef al guvernului. Se simțea ca un ocnaș scăpat din lanțuri și nu voia

pentru nimic în lume să se simtă din nou cetluit. Dorința de a se bucura de libertatea pe care și-o recucerise, îl determină să întreprindă o călătorie în Sud. Nu se aștepta pentru nimic în lume ca tocmai acolo să se simtă din nou persecutat.

Soția lui Bernadotte1, petrecuse iarna anului 1815 în Suedia. Asprimea climatului făcând-o să se îmbolnăvească de o boală de piele care i se localiză pe față, această boală – la care se adăugă regretul de a fi părăsit Parisul – o făcură să nu mai poată locui o bună bucată de vreme la Stockholm. Se stabili deci la Paris, în palatul pe care-l avea pe strada Anjou unde ducea un fel de existență de femeie-amfibie. Slujitorii și ambasadorul soțului ei îi spuneau „majestatea voastră", restul lumii, „doamna Bernadotte". Ludovic al XVIII-lea o primea uneori dimineața, în cabinetul lui, pentru „câte un *rendez-vous* de afaceri". Doamna nu se ducea în vizită nici la prinți, nici la Curte. În restul timpului, își vizita vechile prietene care o tratau ca de la egal la egal, așa că trăia într-un cerc foarte restrâns. Am în-

1 *Eugenie-Bernardine-Desiree Clary* (1770–1860), fiica unui necnstor bogat din Marsilia. Sora sa, Marie-Julie (1771–1845), se măritase cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

Tâlnit-o adesea la doamna Recamier unde nu avea nimic dintr-o regină. Deși era anunțata „regina Suediei" ea nu cerea, dar nici nu se bucura de o primire regească. Spre sfârșitul ministeriatului domnului de Richelieu, avu de făcut unele demersuri în legătură cu părinții ei. Îi scrise deci ministrului și-i ceru o audiență. Domnul de Richelieu se duse el la ea (așa cum obișnuiau pe vremuri să procedeze miniștrii față de doamnele de rang mare, obicei pe care numai domnul de Richelieu îl mai păstrase). De altfel, se dovedi a fi extrem de politicos. Ceea ce ceruse doamna Bernadotte, se rezolvase, fapt pe care venise el însuși să i-l anunțe. Ea îl pofti la

masă, iar el acceptă. Bietul om habar n-avea că acceptând acea invitație, iscase în sufletul pătimaș al gazdei o frenezie care avea să-l urmărească până în mormânt. Doamna Bernadotte se îndrăgosti de el cu o asemenea patimă, încât bietul duce era urmărit pretutindeni. Lucrul începu să-l deranjeze, cu atât mai mult cu cât nu putea pricepe cum doamna Bernadotte sosea în mod invariabil, peste trei ceasuri, în orice loc s-ar fi dus el. Nu-i trebui prea mult ca să-și dea seama că, de fapt, persoana lui era cea care-o atrăgea. Omul își pierdu răbdarea. Începu a-și ascunde cu grijă călătoriile pe care le avea de făcut, își alese reședințele cele mai ponosite, hanurile cele mai proaste. Vreme pierdută zadarnic… După trei ceasuri, blestemata de berlină a reginei sosea după diligența lui. Treaba asta devenise un adevărat coșmar. În plus, își dădea seama că urmărirea asta va sfârși prin a-l face ridicol. Până la urmă, găsi mijlocul de a-i transmite regalei sale admiratoare, care se ținea scai de el, că dacă va mai continua să-l urmărească se va reîntoarce imediat la Paris. La rândul ei, regina întrebă un medic dacă băile unde urma ducele să plece, îi erau într-adevăr folositoare sănătății. La răspunsul afirmativ al acestuia, ea se hotărî să-i lase o vreme, în pace, și petrecu sezonul băilor, la Geneva. Dar de-abia își isprăvi cura, că se și repezi după duce, fapt care-l făcu pe acesta să se înapoieze la Paris, cu mult înainte de deschiderea seiunii.

Casa doamnei de Duras era cea mai plăcută din Paris. Situația soțului ei la Curte, o punea în legătură cu mai toate notabilitățile, începând cu suveranii străini, aflați în trecere prin Franța și sfârșind cu artiștii care doreau n-și prezinte operele în fața regelui. Doamna Duras nvea întotdeauna tactul necesar pentru a alege din acea mulțime ce se perinda prin casa ei, persoanele pe care voia să și le apropie; cu timpul, își făcuse un anturaj incintă tor în mijlocul căruia ea murea totuși de plictiseală și de tristețe. Căsătoria fiicei

sale mai mari cu domnul de La Rochejaquelein îi pricinuise o mâhnire cumplită. Refuzase în mod constant să-și dea consimlământul, și nu vru să participe la nuntă atunci când doamna de Talmonț, împlinind douăzeci de ani, se hotărî totuși să se mărite și fără aprobarea mamei sale. Ducele de Duras, deși foarte nemulțumit de această căsătorie, nu avu încotro și trebui să-și conducă fata la altar. Fata se mai măritase o dată: în ziua când împlinise cincisprezece ani, aclamată de întreaga familie, îl luase de bărbat pe prințul de Talmont; în ziua când împlinise douăzeci ele ani, deci tot într-o zi de aniversare a zilei sale de naștere, se măritase – împotriva voinței familiei sale – cu domnul de La Rochejaquelein. Marele merit al mirelui în ochii soției sale era numele său vandeean și nădejdea că va fi chemată într-o zi să joace un rol de seamă în tulburările din vestul țării. Felicie de Duras era încă o copilă când manuscrisul domnului de Barante (cunoscut sub numele de *Memoriile doamnei, de La Rochejaquelein)* circula prin saloane142. Această istorisire înflăcăra imaginația tinerei Duras. Pentru a fi cât mai bine pregătită pentru viitoarele acțiuni belicoase, la care visa, se apucă să învețe cu sârg să tragă cu pușca, cu pistolul, să meargă călare fără șa; făcu tot ceea ce face, la oaste, un sublocotenent de dragoni, spre marea dezolare a mamei sale care o văzu cum își pierde frumusețea încă înainte de a împlini douăzeci de ani, din pricina acelui draconic regim de viață. După 1830, doamna de La Rochejaquelein, avu bucuria de a străbate țara, în lung și-n lat, cu pistolul în mână, de a-i aținția pe oameni la revoltă, și de a aduce mai

---

142 *Marie-Louise-Victoire de Donissan* (1777—1815), nepoata ducesei de Civrac, văduvă după marchizul de Lescure alături de care a luptat în Vandeea și remăritată cu marchizul Louis de La Rochejaquelein, cel care a murit în 1815.

peste tot numai nenorocire și ruină. Nu mai știu dacă realitatea i s-a părut tot atât de frumoasă cum i se păruse la doisprezece ani, când citise *Memoriile* cumnatei sale. Fosta ei soacră, prințesa-văduvă de Talmont – căreia căsătoria lui Felicie îi plăcuse, pentru că o decepționase crunt pe doamna de Duras – adăposti noul menaj în casa ei. Mai mult decât atât, i-a lăsat toată averea fostei sale nurori, pe care o iubea cu patimă și care era tot timpul ridicată în slăvi, în acea casă. De altfel, am auzit cu urechile mele când unul dintre invitații doamnei de Talmont îi spunea lui Felicie:

— Prințesă, îngăduiți-mi libertatea de a vă spune că dumneavoastră aveți întotdeauna dreptate!

Doamna de Duras se străduia în vremea asta, deși oarecum stânjenită, să devină urmașa doamnei de Stael. Lira ea însăși speriată de această pretenție și ar fi vrut să fie recunoscută ca atare fără să pretindă sau să impună ea acest lucru. Așa, de pildă, necutezând să arboreze crenguța înverzită pe care doamna de Stael o ținea întotdeauna în mână după masa de prânz sau de seară și pe care o tot răsucea între degete, atât acasă la ea cât și în societate, doamna de Duras folosea fâșii de hârtie pe care un valet i le aducea *în fiocchi* pe o tavă, după cafea, pe care ea le răsucea toată seara rupându-le apoi una după alta. La un moment dat, s-a apucat chiar să scrie și romane care au fost tipărite, și cărora nu le pot nega un anumit talent, o oarecare grație și o deplină cunoaștere a moravurilor din saloanele pariziene. *Ourika* descrie unele sentimente intime ale doamnei de Duras. Ea a zugrăvit, sub pielea neagră a eroinei sale, frământările pe care i le-a cășunat o urâțenie pe care ea o exagera și care, în acea epocă a vieții sale, dispăruse. Ocupațiile sale literare n-au izbutit să-i potolească gelozia pe care o simțea văzându-l pe domnul de Chateaubriand din ce în ce mai îndrăgostit de doamna Recamier, dar aceste necazuri de natură

sentimentală, nu izbuteau totuși s-o distragă de la preocupările și ambițiile situației sale sociale. Doamna de Duras nu avea băieți. Cea de a doua căsătorie a fiicei sale mai mari o înfuriase mult prea tare pentru a se mai ocupa de soarta ei, așa că-și puse toate nădejdile în cea de a doua fiică a sa, Clara, căreia voia să-i creeze o situație menită să-i arate surorii sale mai mari ce și cât pierduse. I-l alese deci de bărbat pe Henri de Chastellux și obținu de la el făgăduiala că-și va schimba numele în Duras, promițându-i că dacă se va însura cu Clara, va moșteni ducatul și toată averea pe care familia de Duras le-ar fi dăruit fiului lor, dacă ar fi avut unul. Așa că nu peste mult, am asistat la căsătoria marchizului și a marchizei de Duras dar, când ne-am înapoiat seara, la doamna de Duras, după ce făcusem o vizită domnului Decazes, aceasta ne-a prezentat în locul tinerilor marchizi de Duras, pe ducele și pe ducesa de Rauzan. Acesta era unul dintre vechile titluri ale familiei de Duras, pe care regele ținuse să-l reactualizeze prin cei doi tineri căsătoriți *l.* Majestatea sa voise ca prin acest dar de nuntă să asigure tânărului de Chastellux, ereditatea titlului de duce și de pair al domnului de Duras. Sigur că n-au lipsit nici cei care să-l țină de rău pe proaspătul însurățel că renunțase la un nume care prețuia tot atât cât și cel de Duras; știu însă că tânărul a adăugat cele două ducate, precum și averea frumoasă, pe care o primise de la nevasta lui, averii familiei de Chastellux, căci copiii săi au purtat cu toții acest nume, în ciuda angajamentelor pe care și le-a luat când s-a însurat. Doamna de Duras a copleșit-o pe Clara cu toate atențiile, plăcerile și distracțiile menite să încânte o femeie tânără, urmărind, mai ales, s-o mâhnească pe cealaltă fiică a sa, doamna de la Rochejaquelein. Se răzbuna pe ea ca pe un iubit care o trădase, căci de fapt marea ei slăbiciune fusese Felicie, și chiar și acum, când se străduia atâta să-i facă sânge-rău, continua s-o iubească la fel demult. În plus, ea n-a

izbutit niciodată să le învrăjbească pe cele două surori, care au continuat să se iubească la fel demult ca și mai înainte, spre cinstea lor, deși fata cea mare era privită ca o străină în familia ei unde cealaltă părea că fusese așezată pe un altar spre a fi divinizată. Contemporanii doamnei de Rauzan au susținut că era tare mărginită. Eu nu sunt de această părere. Fata avea mult bun-simț, știa să se poarte, era foarte instruită și cunoștea mai multe limbi străine, având astfel acces la diverse cărți.143

Poate că nu era prea vioaie, dar fusese destul de săpunită pentru acest lucru în copilărie, încât probabil că i se acrise de a mai face pe spirituala, lucru care mie nu-mi displăcea deloc. Nu știu dacă nu mă las cumva orbită de afecțiunea pe care o aveam pentru ea, dar mi se părea cu o sută de picioare deasupra celor care o criticau.

143 Titlu conferit prin decizia din 15 august 1818. Căstoria a avut loc în 31 august 1819.

Capitolul II

Cu toate că în mod obișnuit, stăteam mai mult la mine acasă, frecventam totuși trei saloane, dintre care unul, al doamnei de Duras, al doilea, al prințesei de Poix ', și ultimul, al marchizei Montcalm144. La doamna de Poix eram primită cu o bunătate extremă, fapt care-mi făcea *o* deosebită plăcere. Această lume, cu totul diferită de cea cu care eram obișnuită, dar care manifesta cel mai viu interes pentru evenimentele zilei, reprezenta de fapt secolul care trecuse. O tânără care știa să discute, devenea imediat obiectul răsfățului general. Cel puțin, așa mi se întâmpla mie. Prințesa de Poix, era cea mai plăcută bătrână pe care o întâlnisem vreodată. Era spirituală, manierată, nu-și dădea ifose, avea o fire demnă și fermă care o îndreptățea întrutotul să fie atât patroana familiei ale cât și figura centrală a societății pariziene. Purtarea ei exemplară din tinerețe o făcea să fie ceva mai indulgentă acum, la bătrânețe și uza, cu destul discernământ pentru ca influența ei să fie și onorabilă și de folos. A murit copleșită de ani, de respect și de considerație, supraviețuind tuturor celor dragi, ba chiar fiului ei, ducele de Mouchy, a cărui pierdere a îndurerat-o cumplit și i-a grăbit sfârșitul. De mulți ani suporta cu o răbdare demnă de admirat, o stare de surzenie completă, uzând de toate mijloacele posibile pentru a mai îndulci această nenorocire și supunându-se inconvenienților cu o resemnare plină de curaj și de o voie bună menită să-i atenueze suferința. Doamna de Poix neemigrând, salonul ei suferise prea puțin influența Revoluției. O parte dintre persoanele ce se adunau

---

144 *Armande-Marie du Plessis Richelieu,* născută în 1777 și mări lată cu marchizul de Montcalm-Gozon.

acolo în fiece seară, făceau acest lucru de peste patruzeci de ani. Altele, după o absență mai lungă ori mai scurtă, veniseră și ele să se ralieze vechilor oaspeți, în frunte cu mareșala de Beauvau 1. Copiii și nepoții prințeselor, după ce mâncau și stăteau o vreme cu doamna de Poix, plecau – spre ora nouă – să se distreze în noua societate. Erau însă imediat înlocuiți de doamnele de Chalais145, de Montesquiou, de Damas, de Lally etc., care veneau în fiece seară. Alți obișnuiți ai casei erau mai puțin exacți la întâlnire, dar de venit veneau, așa că toată societatea aleasă din Paris trecea prin acest salon. Persoanele pe care le-am numit, alcătuiau un grup mai vechi căci, cu mult înainte de Revoluție, prințesele de Poix, de Chalais, de Henin și de Bouillon erau cunoscute la Curte sub numele de „prințesele unite". Tonul acestei societăți era întotdeauna cu un grad mai ridicat în ceea ce privește entuziasmul și sensibilitatea simulată față de unele fleacuri, lucru ce părea întotdeauna exagerat generației noastre, obișnuită cu simplitatea, dar care nu era lipsită nici de grație, nici de politețe. Un cuvânt mai fericit ales, scăpat în toiul discuției, era pur și simplu, aplaudat. Strigătele de: „Ah, ce încântător!", „Ce spirit are!" etc., îți erau adresate direct, cu multă bunăvoință. Doamna de Stael mai păstrase ceva din această tradiție; dar, fiind prea tânără, ea o punea de acord cu cerințele secolului, străduindu-se s-o atenueze la maximum. În salonul doamnei de Poix, o istorie oarecare, ceva mai înduioșătoare, storcea kilograme de lacrimi; era o rămășiță din obiceiurile din tinerețe ale acestor doamne când erau la modă inimile sensibile. Se povestea despre prințesa de Henin care nutrea o deosebită afecțiune față de doamna de Poix că într-o seară, când aceasta se simțea foarte rău, doamna de

---

145 *Etiennette de Montconseil,* măritată cu Alexandre de Alsacia, prinț de Henin, ghilotinat sub Teroare.

Henin s-a văzut totuși obligată s-o părăsească pentru a se duce la Versailles să-și îndeplinească slujba de doamnă de onoare. A doua zi dimineață, doamna de Poix a primit o scrisorică de la amica ei, în care îi mărturisea că nu putuse închide ochii toată noaptea. Că numărase ceasurile până dimineață și că, după miezul nopții, simțise ea însăși frisoane, gândindu-se la boala bunei sale prietene. Să fi fost cumva o presimțire? Nemaiputând rezista, trimisese imediat valetul cu scrisoarea. Doamna de Poix, mișcată de starea doamnei de Henin, îi răspunsese în grabă că petrecuse o noapte destul de liniștită, după care îl chemă pe valet ca să-i înmâneze biletul.

— Du-te repede să-i duci răspunsul meu doamnei de Henin… A petrecut într-adevăr o noapte atât de proastă?

— Nu știu, prințesă!

— Dimineață se simțea cumva rău?

— Păi, n-am intrat la ea în odaie când am plecat…

— Cum așa? Nu ți-a dat ea însăși scrisoarea?

— Nu, mi-o pregătise de aseară…

Doamna de Poix sigur că râse de „frisoanele" amicei sale, dar asta n-a schimbat cu nimic sentimentele dintre ele, care au durat până la moarte. Trebuie să adaug că doamna de Henin era cea mai afectată dintre toate, iar doamna de Poix, cea mai naturală, cea mai amabilă și mai rezonabilă din tot grupul. Doamna de Simone despre care am mai vorbit în legătură cu La Fayette, fusese una dintre cele mai frumoase femei de la Curtea lui Ludovic al XVI-lea și era și acum de o mare eleganță, extrem de plăcută, spirituală atât cât trebuia pentru a fi încă fermecătoare, grațioasă și binevoitoare. Doamna de Chalais, cea mai isteață dintre ele, nu mai simțea dorința să placă, ci mai mult să fie bună. Contesa de Charles

Damas*146*, mai tânără decât celelalte a fost socotită întotdeauna de semenele sale, drept femeia cea mai deșteaptă. Eu personal, n-am observat acest lucru. Tot timpul văitându-se sau smiorcăindu-se, părea – ca să zic așa – „o elegie jalnică, în lung veșmânt de doliu", iar sentimentele ei erau mult prea afectate pentru a izbuti să mă emoționeze vreodată. Cu câteva zile înainte de a naște, soțul ei a găsit-o plângând cu hohote;

— Ce ai, scumpa mea?

— Vai! Plâng bietul copilaș!

— Ei, Doamne, ce idee! Și mă rog de ce-l plângi?

— Pentru că-l voi perde! Ah! gândul ăsta mă ucide! Nu va trebui să mă despart de el?

— Să te desparți de el? Ai uitat că trebuie să-l alăptezi?

Acel copilJ, născut din acel pântec n-a moștenit asemenea sentimente exagerate. E una dintre persoanele cele mai distinse și mai naturale, cu care sunt prietenă din copilărie. S-a măritat prima oară cu domnul de Vogue care a murit căzând de pe cal.

Doamna de Damas s-a străduit cât a putut să întrețină durerea fiicei sale. Dar până la urmă, fata s-a consolat și s-a măritat cu Cesar de Chastellux, fratele mai mare al lui Henry, cel care devenise duce de Rauzari.

Dar să revin la salonul doamnei de Poix unde doamna de Chastellux venea foarte des. Tot aici domnea și abatele de Montesquiou. Încă una din acele persoane de spirit pe care n-am știut niciodată să le apreciez cum meritau. Adevărul e că a făcut o mulțime de prostii în calitate de persoană publică și a devenit insuportabil prin acreala sa, ca persoană particulară. Astfel, un

---

146 *Marie-Louise,* soția contelui de Damas d'Antigny, aghiotant și gentilom de onoare al lui Monsieur, duce și pair al Franței.

oarecare medic din Nancy – domnul Bremier – deputat în Camera de negăsit și care fusese adoptat de societatea celor din partidul ultra din pricina violenței opiniilor sale, îi spuse într-o zi abatelui de Montesquiou care-și arătase colții față de miniștrii ce-i urmaseră:

— Domnule abate, dumneavoastră nu trebuie să uitați niciodată că aveți datoria de a fi extrem de modest!

Această grosolănie îl expulză definitiv pe medic din societate, dar nimeni nu pierdu nimic, căci era pe cât de absurd pe atât de grosolan.

Domnul de Laly scrise memorii, discursuri, tragedii, satire, panegirice pentru morți, elogii pentru vii. Nu știu dacă toate acestea l-au făcut celebru mai târziu. Contemporanii săi l-au numit „cel mai gras dintre oamenii sensibili'147, deși ar fi putut să adauge, „și cel mai plat dintre oamenii umflați". Poate că asta ținea de vârstă, dar eu mărturisesc că nu l-am văzut niciodată decât plin de ridicoî și de afectare, făcând risipă de lacrimi pentru orice fleac, smiorcăindu-se ori de câte ori își aducea aminte de copilărie, plângând bătrânețea care-l aștepta, lăcrimând ori de câte ori avea un succes sau un eșec, plângând de bucurie, de tristețe, în sfârșit smiorcăindu-se veșnic. Îl vedeam destul de des la Palatul Regal, unde-și juca rolul, stând de vorbă cu toți copiii, până și cu cei în scutece, înduioșându-se de răspunsurile pe care i le dădeau unii și ridicându-i în slăvi cu un asemenea exces de lingușeală, încât pur și simplu te îngrețoșa. Nu voi mai vorbi despre ceilalți bărbați din societatea doamnei de Poix. Unii dintre ei se schimbaseră după Revoluție și nu mai aparțineau vremii lor. Domnii de Chalais și de Damas erau niște oameni de treabă, buni și loiali, dar care nu se remarcau prin nimic.

Salonul doamnei de Montcalm era alcătuit din oameni de vârsta

---

147 E vorba de *Adelaide de Damas*, născută în 1784 și moartă în 1838.

noastră și, până la moartea fratelui ei – ducele de Richelieu – avusese o tentă politică, foarte marcată.

Ducele de Richelieu fusese însurat la șaptesprezece ani cu o domnișoară de Rochechouart148 care avea doar doisprezece. După moda vremi, a fost trimis un timp, să călătorească.

Timp de trei ani, cât a lipsit, a primit numeroase scrisori de la foarte tânăra lui soție, scrisori pline de grație și de spirit. La rugămintea lui, ea i-a trimis un mic portret unde a găsit trăsăturile puțin mai mature, ale mutrișoarei copilărești care-i rămăsese în minte, când plecase. Contesa de Chinon (așa se numea tânăra doamnă de Richelieu) împlinind cincisprezece ani, bărbatul ei fu chemat acasă. Plin de speranțe, ducele opri trăsura în fața palatului de Richelieu. Ai săi îi ieșiseră înainte, pe scară. Bătrânul mareșal 1 – bunicul său – și ducele de Fronsac – tatăl său – țineau fiecare de câte un braț, un mic monstru, nu mai înalt de patru picioare, cu câte o cocoașă și în față și în spate, pe care i-l prezentară tînărului ca pe tovarășa sa de viață, tânăra contesă de Chinon. Ducele se dădu trei pași îndărăt, și căzu leșinat la picioarele scării. Îl luară și-l duseră în odaia lui. Seara le spuse alor săi că nu se simțea bine și că nu putea coborî în salon; apoi le lăsă o scrisoare foarte categorică părinților săi prin care-i anunța că nu va trăi în vecii vecilor alături de un asemenea monstru care-i inspira o silă fără margini; apoi, în aceeași noapte, se urcă în diligență și o porni, disperat, spre Germania, unde se înrolă în oastea lui Suvorovcare lupta împotriva turcilor.

Între timp, ducesa de Fronsac, cea de a doua soție a tatălui său, izbuti să-i dea de urmă, în timpul unei scurte șederi ale sale la Paris și să-i prezinte două mici surioare încântătoare, a căror amintire

---

148 Contele de Chinon se însurase în 1782, cu Rosalie-Sabine de Rochechouart, fata contelui cu același nume.

plină de grație îl urmări vreme îndelungată. După cincisprezece ani, după ce răzmerițele se mai potoliră, obținu – cu aprobarea țarului Pavel I, în slujba căruia intrase – îngăduința de a face o călătorie la Paris, sub Consulatul lui Bonaparte, urmărit de imaginea plină de drăgălășenie a celor două surori ale sale. Dar în loc de două tinere frumoase, găsi două cocoșate care semănau ca două picături de apă cu soția sa. De data asta, vindecat oarecum de spaima lui, n-o mai luă la goană. Își vându bunurile care-i aparțineau, plăti taxele de moștenire și împărți averea tatălui său cu cele două surori ale sale; apoi porni spre Rusia, oeupându-se de înălțarea orașului Odesa. Dificultatea de a comunica cu ai săi, în timpul Revoluției, îl obligă pe duce să nu mai știe nimic nici despre surorile nici despre soția sa. Fapt e că de atunci rămăsese cu o silă instinctivă față de cocoșați. La multă vreme după asta, fiind numit tutorele nepoatei sale – domnișoara de Hauteforte devenită mai apoi baroană de Damas – și găsind-o și pe această fată preschimbată într-o cocoșată, nu se putu abține să nu strige, strângând mâna unuia dintre prietenii săi:

— Ah! Pentru Dumnezeu! Asta e prea de tot! Ce naiba, m-am născut ca să fiu urmărit toată viața numai de cocoșate?

Dacă micul monstru de cincisprezece ani, prezentat ducelui de Richelieu îi inspirase acestuia o silă de neînvins, în schimb înfățișarea lui nobilă, chipul deosebit de frumos, îi confirmară soției sale exact ceea ce presupuse din scrisorile tandre pe care și le scriau pe vremuri, când erau foarte tineri. Căci cu toată înfățișarea ei respingătoare, doamna de Richelieu, avea un spirit foarte ascuțit și o inimă extrem de generoasă. După fuga disperată a soțului, depuse toate strădaniile ca să împace cele două familii; se oferi să-și ajute bărbatul să desfacă acea căsătorie nepotrivită, și acceptă ca pe o mare favoare, refuzul lui. Avertizată de sila extremă a soțului față de ea și pe care părinții ei – în dragostea lor – se străduiseră să i-o

ascundă, fata nu vru să se mai expună disprețului lumii și milei celor din jur. Așa că se retrase de îndată pe unul din frumoasele domenii ale familiei sale (Courteilles), la douăzeci de leghe de Paris, unde a locuit până la moarte. Deși încă tânără în momentul când a izbucnit Revoluția, datorită calităților sale, a știut să se impună și să mențină liniștea în împrejurimi. A fost îngerul bun al întregii familii de Richelieu, și, departe de a arăta că i-ar purta pică ducelui, ea s-a străduit dimpotrivă, să-l înconjoare cu sentimentele celei mai dezinteresate prietenii, închizând în inima sa tot ceea ce putea fi dictat de vreun sentiment mai tandru. Ducele de Richelieu, învins de un astfel de procedeu, atât de generos și de nobil și fiind el însuși destul de nobil pentru a se ruga să fie iertat că jignise atât de crunt o asemenea persoană, începu a se duce uneori, după Restaurație, s-o vadă la castelul din Courteilles, unde era primit cu o bucurie fără margini. Anii sfârșiseră prin a face această existență posibilă. Știu aproape sigur că atunci când moartea i-a răpit consoarta, ducele de Richelieu tocmai se pregătea să se stabilească la Courteilles. Cât despre soția sa, nimic n-a mai determinat-o să înfrunte societatea pariziană din care s-a retras înainte de intra.

Doamna de Montcalm, era cea mai mare dintre cele două surori ale ducelui de Richelieu. Starea destul de precară a sănătății sale, dar mai ales nădejdea că în felul acesta își va ascunde trupul diform, a determinat-o să nu mai părăsească șezlongul. Ni i se vedea decât chipul frumos; restul trupului era învăluit în atâtea șaluri și cuverturi încât diformitatea nici măcar nu i se bănuia. Am atribuit întotdeauna acest subterfugiu, preferinței vădite pe care o avea ducele față de ea și nu față de cealaltă soră a sa, doamna de Jumilhac *149*care-și plimba făptura dizgrațioasă, fără cea mai mică

[149] *Armande de Vignerot du Plessis Richelieu*. născută în 1778, măritată cu

jenă prin tot Parisul și pe la toate sindrofiile. Un spirit extrem de ascuțit, o imperturbabilă veselie, o bună dispoziție înnăscută pe care nu le-am mai întâlnit la nimeni în afară de ea, o făceau să fie căutată de cea mai elegantă și mai pretențioasă societate pariziană. Fără doamna de Jumilhac, nicio serbare n-avea farmec. Era o persoană foarte la modă în ciuda figurii și mai ales a făpturii sale.

Doamna de Montcalm avea un spirit mult mai cultivat, dar – după părerea mea – era mult mai puțin amabilă decât sora sa. Foarte exigentă, dorea – mai înainte de orice – să fie admirată de oamenii capabili care să-i aprecieze meritele. Cealaltă, nu se gândea decât să se amuze, indiferent cu cine. Poate că sunt subiectivă analizându-le pe cele două surori, mai ales că eram foarte bună prietenă cu cea mică. Așa că mi-ar fi cam greu să fiu foarte obiectivă. Deși se purtau cât mai nobil și mai delicat una față de cealaltă, se tachinau totuși și se sîcâiau zilnic, din orice fleac, ajungând uneori chiar să se deteste. Oricum, domnul de Richelieu dovedea o preferință marcată față de doamna de Montcalm. Își petrecea aproape toate serile alături de ea, fapt care-l ajuta să atragă în jurul șezlongului ei mai toate notabilitățile franceze și străine.

Antoine de Chapelle, marchiz de Jumilhac, mort în 1826 Cea mai mare dintre cele două surori, a luat titlurile unchiului ei, ducele de Richelieu, caro a murit fără să lase urmași.

Capitolul III

Carnavalul din 1820 a fost extrem de vesel și de strălucitor. Rănile țării începeau a se cicatriza. În ciuda puținei recunoștințe arătată față de administrație care se străduise și izbutise să emancipeze țara, până și persoanele care se temeau de acest rezultat și urziseră intrigi pentru a-l împiedica, simțeau o imensă ușurare să nu mai vadă uniformele străine plimbându-se pe străzile noastre ca la ele acasă.

Ducele de Berry dădu un mare bal la Elysee. Invitațiile au fost numeroase și distribuite cu multă dărnicie. Ducele de Berry socotea că Curtea era ținută prea din strâns. Curtenii profitaseră de înclinările sedentare și de retragerea unora dintre prinți pentru a-și impune pretențiile lor. Trebuia să faci parte fie din familia, fie din gașca lor ca să poți ajunge până la mărimile Curții. Ducele de Berry blama acea politică a ușilor închise și anunță că va trece orice prag. Dăduse până atunci câteva mese la care poftise pairi și deputați de marcă, prin activitatea lor politică, propunându-și să extindă cercul invitaților. El însuși a fi avut mult de câștigat datorită acestui lucru, căci dovedea destul spirit pentru a putea profita de pe urma discuțiilor și pentru a le încuraja. Ceea ce-l stimula să procedeze astfel era atitudinea de la Palatul Regal. Ducele de Orleans dovedi – mai mult decât toți ceilalți – că în sfârșit – după plecarea aliaților putea sta cu fruntea sus, căci își schimbă radical felul de viață; se simțea cu atât mai bine cu cât toată lumea observase că, în sfârșit, răsufla liber. În prima miercuri a fiecărei luni, primea lume, în calitate de prinț, dar nu în haine de Curte. Veșmântul oficial nu mai era purtat decât de femeile care erau prezentate pentru prima oară; ba până la urmă, nici măcar acestea nu mai erau obligate să-l poarte.

Murise vremea când, la Tuilei ies, femeile erau despărțite de bărbați, și când trebuia să dăm buzna, ca o turmă de oi, sau dimpotrivă, să intrăm în grupuri, împărțite de ușier, pentru a obține un ctivânt sau un simplu semn din cap ce ni se acordau cu aceeași plictiseală cu care le primeam și noi.

Acum, saloanele din Palatul Regal, feeric luminate, erau pline de femei încântătoare, minunat îmbrăcate, de bărbați împodobiți cu ordine și cu broderii de aur, care circulau liberi printre noi.

Recepțiile de la Palatul Regal erau extrem de plăcute și plecai de acolo încântat de bucuria pe care ți-o pro curaseră. Aceste serbări deveniseră foarte la modă. Nu cunosc motivul pentru care, mai târziu, s-a renunțat la ele, nemaiavând loc decât una singură în prima miercure a anului, când venea atât de multă lume, încât serbarea devenise pur și simplu, o corvoadă de nesuportat. În afară de cercurile despre care v-am vorbit, mai aveau loc, destul de des, niște concerte excelente și niște adevărate banchete nu prea plicticoase, pentru că cei care le organizau aveau grijă să amestece lumea de așa manieră incit să fie prezentate toate opiniile și să nu fie nimeni omis.

Mă duceam destul de des la galatul Regal. În zilele obișnuite, prințesele și doamnele" lor de onoare lucrau așezate în jurul unei mese rotunde, pusă la capătul galeriei. Copiii se jucau în celălalt capăt. Ducele de Orleans își împărțea timpul între cele două grupuri și biliard. De îndată ce copiii erau duși la culcare, el se apropia de masă, și discuta liber cu prințesele, adesea într-un mod foarte amuzant. Ducelui de Orleans îi plăcea să fie la curent cu tot ce era nou fie în arte, fie în științe. Savanții îi vorbeau despre descoperirile lor. Cele care le interesau și pe prințese erau aduse și experimentate în salon, în fața lor. Artiștii în trecere erau ascultați, căci aduceau întotdeauna o variație care devenise foarte plăcută pentru toată

lumea. Lista era destul de mare din moment ce veneau, mai în fiecare seară, cam treizeci de persoane, fie dintre cele cărora poarta le era oricând deschisă, fie dintre cele care doreau să-l salute pe duce și cărora li se fixa o anume zi. Ducele de Berry venea destul de des împreună cu soția sa și dădea impresia că se simțea foarte bine. Eu îl vedeam destul de rar. O dată cu cea de a doua Restaurație încetase să mai facă vizite, iar după ce s-a însurat, nu se mai ducea decât la marile baluri ca să-și însoțească soția. Totuși, ori de câte ori ne întâlneam, datorită amiciției noastre, care data de pe vremea când eram copii, se purta foarte familiar cu mine.

Îmi aduc aminte că, într-o seară, la Palatul Regal, aflându-mă alături de el, pe o banchetă din sala de biliard, îmi mărturisi că era întrutotul de acord cu felul deschis de a se comporta, al stăpânului casei, și era cât se poate de fericit că scăpase de atmosfera aceea închistată de pe vremuri. I-am arătat că i-ar fi foarte ușor să facă și el la fel, la Palatul Elysee.

— Nu-i chiar așa de ușor cum crezi. Tata ar fi de acord fiindcă ar avea doar de profitat căci, în ciuda scrupulelor sale religioase, îi place lumea. Dar nu cred că acest lucru i-ar conveni regelui; știu sigur că i-ar displăcea fratelui meu și mai ales, cumnatei mele. Ea nu înțelege ca lumea să se amuze altfel decât „cât mai trist cu putință”… înțelegi?

După care, începu să râdă. Acest „cât mai trist cu putință “ era o frază pe care Froissard o aplica distracțiilor din Anglia. După câte un dineu lung și plicticos, la Londra, ducele de Froissard spunea adesea:

— Ah, ne-am distrat minunat, cât mai trist cu putință, după obiceiul țării ăștia!

În afară de asprimea ducesei de Angouleme, mai exista un obstacol, despre care ducele nu voia să vorbească, dar care îți sărea

în ochi: deosebirea dintre ducesa de Berry și ducesa de Orleans. Adevărul e că ducele era gelos pe cei de la Palatul Regal. Am avut o nouă dovadă a acestei gelozii, în ziua acelui bal de la Elysee, la care mă reîntorc după această lungă digresiune. Boala ducelui de Kent îl făcuse să ezite dacă să-l dea sau nu, dar, cum ducele păru a se simți ceva mai bine, balul se ținu. Iată însă că din nenorocire, vestea morții ducelui sosi chiar în timpul balului. Eu am aflat-o de la ducele le Berry. Când am sosit, mi-am dat seama după fața lui ît era de necăjit. Balul era atât de frumos, de strălucitor și de însuflețit, încât nu-mi dădeam seama de ce era atât nemulțumit. Apropiindu-se de mine, îmi spuse:

— Ei bine, află că cei de la Palatul Regal nu vor să vină. S-au scuzat și cu asta, gata!

— Chiar așa, monseniore?

— Povestea mi se pare cam deplasată, mai ales că regele hotărâse că va anunța abia mâine moartea ducelui de Kent. Și iată că prin absența lor de la bal, o fac publică astăzi. Asta, ca să-mi dea o lecție!

Am încercat să-l liniștesc și i-am amintit – ceea ce era adevărat – că ducele de Orleans fusese foarte bun prieten cu ducele de Kent, că probabil era foarte afectat de moartea sa și că situația lui era cu totul diferită de cea a ducelui de Berry.

— Fleacuri, răspunse ducele cu nerăbdare, întotdeauna vărul meu ține să facă opinie separată!

Din păcate, ducele avea dreptate în ce spunea. Balul a fost minunat și splendid organizat. Ducele de Berry făcu onorurile casei, cu multă politețe și succesul acelei serbări de care se ocupase el însuși, izbuti, până la urmă, să-l binedispună. Le spuse celor din jur că era deosebit de încântat, că se distrase atât de bine și că va mai da și alte baluri. Vai, muritori orbi și neștiutori ce suntem! Acesta avea să fie, pentru el, ultimul. Ducesa de Angouleme făcu onorurile

acelui bal cu o grație și cu o grabă pe care aproape că nu i le cunoșteam. A fost politicoasă, elegantă, acoperită de diamante, cu o ținută nobilă și avea într-adevăr, de data asta, aerul unei prințese de neam mare. În schimb, cumnata ei, semăna leit cu o pensionară mohorâtă. Nu era amabilă cu nimeni și nu făcea decât să țopăie și să alerge fără încetare după ducele de Berry, care-i prezenta diverși dansatori. Nu voia să valseze și făcea pe bosumflata ori de câte ori orchestra ciuta câte un vals. Cred că n-a existat fetișcană mai răzgâiată, care să se comporte mai prostește decât s-a comportat ducesa de Berry în ziua aceea. Și totuși avea unele calități pe care nimeni nu i le bănuia. Îmi aduc aminte că ducele de Berry istorisea că, aflându-se, o dată, într-o trăsură ai cărui cai o luaseră razna, ea continua să vorbească fără ca vocea să-și schimbe timbrul.

— Caroline, tu nu vezi că bidiviii au luat-o razna?

— Ba da, văd; dar cum nu pot să-i opresc, e inutil să mă mai preocupe treaba asta!

Trăsura se răsturnă fără ca cineva să se lovească. Ducesa de Berry era una dintre ființele cele mai curajoase pe care le crease bunul Dumnezeu.

Eticheta nu ne îngăduia să părăsim balul, înaintea prinților. Eram zdrobită de oboseală când, după supeu, l-am întâlnit pe ducele de Berry. Mi se păru nespus de vesel și de încântat de succesul pe care-l avea balul său.

— De-abia te mai ții pe picioare. Îmi spuse el, du-te acasă!

Eu am protestat de formă.

— Du-te, du-te, fiindcă dacă nu pleci, te alung! Noapte bună, draga mea Adele!

Astea au fost ultimele cuvinte pe care l-am mai auzit rostindu-le. Strângerea de mână care le-a însoțit a fost de asemenea ultima pe care am mai primit-o de la el. Avea mari cusururi, dar avea și

calități, și în pieptul lui de prinț bătea totuși inima unui om generos.

În sâmbăta următoare, cea de dinaintea lăsatului de sec din 13 februarie 1820, avu loc un bal costumat la domnul Greffulhe, un bancher bogat care se însurase cu domnișoara du Luc de Vintimille și care fusese făcut pair îi Franței. Serbarea era splendidă; lua parte la ea tot ce avea Parisul mai select. Ducele și ducesa de Berry onoraseră gazda, cu prezența lor. Ducesa nu dansă. Cum era costumată în regină din Evul Mediu, cu un văl care-i flutura pe spate, și îmbrăcată într-o rochie largă de catifea cu broderii de aur, nu se observa deloc că era însărcinată.

În vremea asta, la teatrul de la Poarta Saint-Martin, se juca o parodie după opera *Danaidele,* unde actorul Poit ier, după ce împărțea cuțitele, poruncindu-le fiicelor sale să-și ucidă soții, le spunea: „Duceți-vă, mielușelele mele!" Aceste vorbe, rostite de Poitier într-un mod inimitabil făcuse ca piesa să devină celebră și tot Parisul voia s-o vadă.

Ducele de Fitz-James adoptase costumul lui Poitier și, cu buzunarele pline de cuțite, începu a le împărți tuturor femeilor tinere adăugând câteva fraze potrivite cu situația fiecăreia. Se adresă mai ales, ducesei de Berry, glumind cu ea și spunându-i în ce loc anume să-l lovească pe bărbatu-său; am văzut-o mai apoi pe ducesă îndreptându-se – în glumă, evident – cu cuțitul în mână către duce. Vai! Nici nu trecuseră douăzeci și patru de ore că un cuțit – de astă dată adevărat – fu înfipt în inima ducelui. Edouard de Fitz-James și-a reproșat adesea această glumă, sigur că nevinovată, dar a cărei amintire trebuie să fi fost groaznică pentru el.

Tot timpul cât ducele a rămas la bal, domnul de Greffulhe nu l-a părăsit o secundă. Părea preocupat și neliniștit. De îndată ce și-a urcat iluștrii musafiri în trăsură, iar aceasta a ieșit din curtea lui, i s-a părut că a scăpat de cea mai apăsătoare povară. Am aflat că

primise numeroase avertismente că criminalii vor profita de faptul că balul era mascat, pentru a încerca să-l asasineze pe ducele de Berry; dar, în afară de stăpânul casei, nimeni nu făcuse caz de acele amenințări anonime. Toată lumea era foarte veselă și foarte bine dispusă. A daua zi, grupul din care făceam și eu parte, s-a adunat la doamna de Briche. Tocmai ne pregăteam să punem la cale o farsă, când Alexandre de Boisgelin intră în salon. Se așeză lângă doamna de Mortefontaine, aproape de ușă și-i șopti ceva. Eu m-am ridicat să plec, dar ei m-au strigat îndărăt. Alexandre venea de la Operă. Aflase că ducele de Berry fusese asasinat. Văzuse și pe ucigaș și cuțitul însângerat. Încă nu știa cât de periculoasă era rana. Socotea că rănitul putea fi transportat, dăduse ordine în acest sens, la Elysee, și se ducea îndărăt să vadă ce se întreprinsese. Ne rugă să ne ținem gura, făgăduind să se reîntoarcă imediat ce ducele va fi transportat la el acasă. Doamna de Mortefontaine și cu mine am rămas pe scaune, alături una de alta, necutezând nici măcar să ne privim. Dar iată că noi știri își făcură loc în salonul unde încă o mare parte dintre invitați se mai distrau neavând habar de nimic. Pe măsură ce vestea se lățea, oamenii își scoteau costumele de bal, și dădeau fuga în stradă să afle amănunte. Cei care aveau îndatoriri de împlinit, își puneau uniformele. În curând, în salon n-au mai rămas decât o mână de femei și domnul Mun care, îmbrăcat în castelană, nu izbutea să-și scoată zorzoanele ele pe el. Așa că rămase toată noaptea în acel costum, în timp ce în jurul lui forfotea o liotă de aghiotanți, de valeți, de mesageri, de ordonanțe, care erau atât de tulburați încât nimeni nu observă cât era Mun de caraghios îmbrăcat. Nu după mult, am aflat că ducele de Berry, în loc să fie dus la Elysee, fusese dus la Operă. În sfârșit, pe la vreo patru dimineață, cineva a venit să ne spună că rana nu părea chiar atât de gravă, că ducele fusese pansat, că era calm și că urma să fie

transportat pe o saltea. Ne despărțirăm, cu spaima în suflete. Începând de la ora șapte, am plecat fiecare după informații pentru a afla sfârșitul acelei tragedii. Tot ce mi s-a relatat, a fost de o riguroasă exactitate. Mi-a povestit prea multă lume același lucru, ca să mai pot avea dubii. Ducele de Berry tocmai își urcase soția în trăsură. Valeții închideau portierele. Ducele voia să se ducă la Operă ca să vadă ultima parte a baletului ce se juca în seara aceea, așteptând un bilețel de la o dansatoare cu care era încurcat și pe care ținea neapărat s-o vadă. Era însoțit de doi aghiotanți, iar de o parte și de alta a ușii, se aflau două sentinele. Un bărbat străbătu grăbit mulțimea, se ciocni de unul dintre aghiotanți care-i spuse: „Fii mai atent, domnule!" în aceeași clipă, omul puse o mână pe umărul ducelui, iar cu cealaltă, îi înfipse în piept, până în prăsele, un cuțit cât toate zilele, după care o luă la fugă fără ca cineva din acel numeros anturaj să fi apucat să intervină. La început, crezând că-l izbise cineva cu pumnul în piept, ducele strigă:

— Omul acela m-a lovit!

Apoi, ducându-și mâna la piept, a spus:

— Ah! M-a înjunghiat! Sunt ca și mort!

Ducesa de Berry, văzând că lumea se înghesuie în jurul soțului ei, voi să se ducă să vadă ce se întâmplase. Doamna de Bethisy, de la care am aflat aceste amănunte, încercă s-o împiedice. Valeții ezitau dacă să coboare sau nu scara trăsurii; ducesa, nerăbdătoare, deschise portiera și sări afară, urmată de doamna de Bethisy. Îl găsiră pe duce așezat pe scaun, în pasaj. Încă nu-și pierduse cunoștința. Șopti:

— Ah, biata mea Caroline, ce spectacol pentru tine!

Ea se năpusti spre el.

— Fii atentă, fiindcă mă doare groaznic!

Cu chiu, cu vai, izbutiră să-l ducă în micul salon care comunica

cu loja. De îndată ce-l depuseră acolo, oamenii alergară după ajutor, așa că la un moment dat ducele rămase singur cu cele două femei. Cuțitul încă în piept, îl făcea să sufere cumplit. O rugă deci pe doamna de Bethisy să i-l smulgă, după ce încercase el însuși să și-l tragă afară. Doamna de Bethisy se resemnă și i-l scoase, dar sângele țâșni șuvoi, pătându-le rochiile atât ducesei, cât și doamnei sale de onoare. Începând din acel moment și până la sosirea chirurgilor, nu se mai auziră din partea bolnavului decât gemete continue și cuvinte întretăiate:

— Mă înăbuș… Ah! Mă înăbuș! Aer! Aer!

Cele două femei deschiseră ușa, și muzica baletului, care încă nu se terminase, aplauzele de la parter alcătuiau un contrast înfricoșător cu scena pe care o aveau în fața ochilor. Ducesa de Berry dădu dovadă de o tărie de caracter și de un sânge-rece care-i făcură cu atât mai mult cinste, cu cât deznădejdea ei erau fără margini. Se gândea la tot, pregătea totul cu mâinile ei, așa incit copilandra răsfățată de dimineață se preschimbase brusc într-o femeie matură. Știu că ducele de Angouleme a fost primul dintre prinți care a sosit, iar după el, Monsieur. Niciunul dintre ei nu știau dacă nu cumva acest asasinat nu era începutul unei conspirații și dacă nu erau și ei în pericol. Ducele de Molie, primul gentilom al camerei regelui, nemaigăsind loc în trăsură, se urcă la spate, reînnoind astfel gestul plin de curtenie al bătrînului mareșal de Beauveau care, în calitatea sa de căpitan al gărzilor, venise în spatele trăsurii, așezat pe un simplu scaun de lemn, de la Rambouillet la Versailles unde tânărul Ludovic al XVI-lea fusese găzduit, într-o zi în care îi lipseau caii de schimb. Am auzit povestindu-se de către martori oculari, că trecerea regelui pe coridoarele Operei, pe unde abia se târa ca să primească ultimul suspin al celui mai tânăr membru din familia sa, avea un caracter cu

mult mai impunător decât dacă scena s-ar fi petrecut în interiorul vreunuia din Palatele sale. Amănuntele acestei nenorociri făcură familia regală să crească în ochii francezilor, așa încât moartea ducelui de Berry i-a fost acestuia mai utilă decât viața lui.

Bineînțeles că mi-au fost istorisite, cu lux de amănunte, toate etapele dramei, mai ales de către prințesele de Orleans, care erau foarte tulburate când m-am dus la ele, a doua zi. Mademoiselle îmi istorisi că regele îi spusese ducelui de Orleans în clipa în care ducesa de Berry, se încleștase de trupul soțului ei și nu mai voia să-i dea drumul:

— Ducele de Orleans să aibă grijă de ea, căci e însărcinată!

Ducele de Beri'y o rugase și el să fie atentă să nu se lovească; numai că biata ducesă nu se mai gândea la starea, ci la nenorocirea ei. Nu-și abătea gândul de la durerea ei decât ca să-și manifeste ura față de domnul

Decazes, ministrul poliției, care consternat, nu observa nici măcar animozitatea pe care o stârnea și care se manifesta atât prin gesturile cât și prin vorbele celor din jur. Lucrurile au fost împinse până la absurd fiindcă Decazes, aflându-se în sala unde era păzit Louvel și întrebându-l în șoaptă – la cererea medicilor – dacă pumnalul fusese otrăvit, unii au împărtășit zvonul că bietul Decazes era înțeles cu asasinul! Ducele de Berry îl imploră pe rege să-l ierte pe ticălosul care-l înjunghease, bănuind că ar fi vorba de o răzbunare personală. Apoi i le recomandă soției sale pe cele două fetițe pe care le avea în Anglia, cu o oarecare doamnă Brown, și de care se ocupase întotdeauna cu foarte mare grijă. Trimiseră pe careva să le aducă. Bietele copile sosiră, vă închipuiți și domniile voastre, în ce stare. Ducesa de Berry le strânse la piept. Fidelă angajamentului luat în fața bărbatului ei, aflat pe patul de moarte, le-a crescut, le-a înzestrat, le-a ținut lângă ea și le-a arătat o afecțiune

sinceră care n-a fost niciodată dezmințită prin nimic. Mai târziu, le-am văzut apărând la Curte, mai întâi ca domnișoarele de Issoudun și de Vierzon, apoi pe prima, ca prințesă de Lucinge, iar pe a doua, contesă de Charette. Ducele de Berry încredință indulgenței și virtuții fratelui său, grija unui copil pe care-l dobândise de curând de la una din dansatoarele de la Operă, Virginie. Lacrimile ducelui de Angouleme confirmară că acceptase această sarcină. Nu știu ce-a devenit acel băiețel, dar sunt absolut convinsă că ducele de Angouleme a avut grijă de el.

Ducele de Berry găsi cuvinte mișcătoare și cât se poate de potrivite pentru toată lumea. Nu-și făcu nicio clipă iluzii în legătură cu starea sănătății sale, așa că se ocupă numai de cei din jur. Își îndeplini îndatoririle creștinești, cu resemnare, și-și încredință sufletul, Celuide-Sus, cu o blândețe uimitoare pentru o fire atât de impulsivă ca a sa. Moartea ducelui de Berry a pricinuit o consternare generală. Nenorocirea, întâmplată la ușa unei dansatoare, în momentul în care prințul cobora din cabrioletă ar fi avut un cu totul alt efect asupra publicului dacă, din fericire, nu l-ar fi văzut căzând în brațele soției sale, stropită de sângele lui, înconjurat numai de oameni de soi. Cu ei era bun, generos, darnic și, aș spune, chiar blând, după ce-i trecea mânia. Abia atunci s-a aflat că el a fost primul care a introdus, în Franța, Casele de Economii. Înființase una pentru slujitorii din palatul său și, ca să-i încurajeze, când unul dintre ei izbutea să economisească cinci franci, îi dubla suma, ocupându-se el însuși de toate aceste amănunte. Dacă unul dintre servitorii săi avea nevoie de banii economisiți, se informa pentru ce anume îi trebuiau și dacă nevoile erau într-adevăr reale și onorabile, îi mai dădea și el cât îi mai trebuia. Faptul că se ocupa îndeaproape de viața lor, făcuse să fie foarte îndrăgit de cei care-l slujeau, așa că a fost plâns cu lacrimi

izvorâte din inimă. Dacă ducele de Berry ar fi fost crescut de oameni cu cap, care să-l fi învățat să-și înfrângă pasiunile, să se înconjoare de altfel de prieteni, să renunțe la capriciile ridicole care nu se potriveau cu situația unui prinț de sânge, ducele poate că ar fi devenit ceea ce ar fi trebuit să devină: adică un prinț adevărat. Așa, moartea lui n-a constituit o pierdere nici pentru fiul lui, nici pentru familie, nici pentru țară.

Eu personal l-am regretat și, o dată cu mine, l-a regretat multă lume, căci în ciuda cusururilor sale, era destul de simpatizat. Evident, că toată nenorocirea s-a spart în capul domnului Decazes; unii au ajuns chiar până acolo incit l-au făcut complice la crimă, învinuindu-l că el fusese cel care-l instigase și înarmase pe Louvel. Exaltarea ajunse la un asemenea grad, încât bietul Decazes nu mai era sigur de viața lui. Până la urmă, regele nemaiavând încotro, îl schimbă din funcția de primministru. După ce Pas. Quier îl înlocuise pe generalul Dessole la Afacerile Externe, ducele de Richelieu îi mai dăduse câte o mână de ajutor lui Decazes. Ca să-i dovedească bunăvoința lui, acceptase sarcina de a se duce să-l salute, în numele său, pe regele George al IV-lea150. Moartea bătrânului său tată îl făcuse, peste noapte, suveranul unei țări pe care și așa o cârmuia de atâția ani, ca prinț regent. Ducele trebuia să plece chiar în ziua în care ducele de Berry își dădu duhul. Așa că acea călătorie fu amânată. Regele îi propuse să-i ia locul lui Decazes; el refuză. Monsieur trimise să-l cheme și-l imploră să accepte; ducele de Richelieu refuză din nou. În sfârșit, înghesuit din toate părțile, mărturisi că singura sa obiecție mai importantă consta în faptul că nu voia să fie ministrul unui rege bolnăvicios care părea că e gata în orice clipă să-și dea duhul, când moștenitorul Coroanei și

150 Numit regent de Parlament, în 8 ianuarie 1811, George al

întreaga sa familie erau împotriva lui.

— Dacă aș accepta, monseniore, într-un an domnia voastră veți fi în fruntea opoziției, împotriva guvernului meu!

Monsieur își dădu cuvântul de onoare că va susține măsurile ducelui de Richelieu, prin toate mijloacele sale. Ducele se ținu tare. În sfârșit, îl rugă în genunchi (și când zic „în genunchi151, nu fac o figură de stil, ci se așează realmente în genunchi, în fața ducelui), invocând durerea sa, rugându-l să vină în ajutorul familiei sale și să-i apere pe cei care scăpaseră de cuțitul asasinului. Ducele de Richelieu, emoționat, tulburat, încă mai șovăia. Atunci Monsieur adăugă:

— Ascultă, Richelieu! E vorba de o înțelegere de la gentilom la gentilom! Dacă am să fiu nemulțumit de ceva, îți făgăduiesc că. Mă voi explica deschis, doar cu dumneata, dar că voi susține în mod loial și cu tărie, toate hotărârile pe care le vei lua în timpul ministeriatului dumitale. Jur pe trupul însângerat al fiului meu! Îți dau cuvântul meu de onoare, pe legea mea de gentilom!

Ducele de Richelieu, profund mișcat, învins, se înclină respectuos asupra mâinii pe care i-o întinsese Monsieur, spunând doar atât:

— Primesc, Monseniore!

După trei luni, Monsieur se afla în fruntea opoziției și era capul tuturor intrigilor; dar poate că atunci încă mai era de bună-credință. Orice-ar fi fost, l-a condus pe ducele de Richelieu în triumf, la rege, care l-a primit cu mare grabă.

Cu cât Monsieur dorea să scape mai repede de domnul Decazes, cu atât regele îi tăia mereu aripile, asigurându-l că nemulțumirile se vor potoli și că va putea să și-l păstreze pe ministrul său drag.

Decazes își analiză însă singur și cu multă obiectivitate situația.

IV-lea s-a urcat pe tronul Angliei în 31 ianuarie 1820.

Încercase să-și reocupe locul propunând câteva legi și cerând aprobarea legii electorale, aceeași pe care o susținuse și odinioară cu atâta căldură. Când văzu însă că demersurile sale nu fuseseră suficiente pentru a convinge publicul, își dădu, în sfârșit, seama că ambițioșii din partid nu-i vor lăsa pe cei înfierbântați să se calmeze și că-i va fi imposibil să înfrunte reprobarea generală care-l copleșise pe moment.

Domnul de Chateaubriand se arătă destul de puțin generos, tipărind un articol în care scria că *„piciorul lui Decazes alunecase în sânge"*. Adevărul e că Chateaubriand era mult prea deștept ca să-l creadă vinovat, fie și o secundă, pe Decazes, de moartea ducelui de Berry; dar ținea cu orice preț să nu mai fie ministru, în nădejdea că poate-l vor numi pe el. Neputând ține piept furtunii, Decazes ceru voie regelui să se retragă. Regele nu acceptă decât cu multă mâhnire și, pentru a-și mai îndulci, cât de cât, regala sa amărăciune, îl numi pe Decazes pair, duce și ambasador la Londra. Până ce avea să-și ocupe noua slujbă, Decazes se retrase la reședința sa din sud. Cum toată lumea era pornită împotriva lui, nu avu curajul să călătorească sub numele său adevărat. Fiindcă echipajul său era mult prea numeros ca să nu atragă atenția, la popasurile de poștă se dădea; drept ducele de Laval-Montmorency care se reîntorcea de la Madrid.

Cred că bănuiți cât de furios a fost Laval, când a auzit de ideea care-i venise lui Decazes de a călători sub numele său.

Capitolul IV

Ducele de Richelieu deveni deci prim-ministru, dar fără portofoliu 1; domnul Pasquier rămase la Afacerile Străine; domnul Simeon la cele Interne; domnul Portal152, la Marină; domnul de Serre, la Justiție, iar domnul Roy, la Finanțe. Ministerul de război fu încredințat în mâinile prea puțin abile ale marchizului de La Tour Maubourg, dar care se descurcă totuși destul de bine; firea lui loială și piciorul său de lemn impuneau. Domnul de Caux preluă conducerea armatei.

La a doua remaniere, acest guvern fu întărit de domnii de Reyneval1, Mounier, Angles, Saint-Cricqt Bequey, Barante și Guizot*153154*. Ducele de Richelieu își apropie, cu multă grijă, oamenii cei mai talentați și mai inteligenți, dorind să profite de mintea lor, punându-le în valoare ideile și persoana. Cred că a fost unicul prim-ministru care nu și-a însușit niciodată ideile celorlalți dându-le drept ale sale și încercând să demonstreze că el e cel mai deștept dintre toți. A ținut cu tot dinadinsul să găsească și să pună omul potrivit la locul potrivit, fără să țină seama de favoritisme. Din toate guvernele de pe vremea mea, acesta mi s-a părut, în mod

---

[152] *Pierre-Barthelemy, baron de Portal* (1765—1845), mare armator, președinte al Camerei de Comerț din Bordeaux, consilier de Gironde, deputat, ministru al marinei, în 1819, și pair al Franței.

[153] *Franșois-Maximilien Gerard, conte de Rayneval* (1778— 1836), primul secretar al ambasadei Franței, în Rusia, apoi la Londra, subsecretar de Stat, ministru la Berlin, ambasador în Elveția. Este. numit provizoriu ministru de externe, în timpul bolii lui Ferronnays.

[154] Toți șase, subsecretari de Stat, unii la externe, alții la interne, alții la justiție.

incontestabil, cel mai puternic, cel mai abil și mai unit. De altfel a și pus – în mai puțin de doi ani – o bază destul de solidă pentru ca Restaurația să se poată ridica deasupra tuturor smintelilor aclunate în decurs de opt ani. Al nouălea, a umplut pahșrul care a dat pe dinafară, făcând să se prăbușească întreg edificiul de intrigi și de minciuni. Dacă acel guvern ar fi durat mai mult, cu siguranță că ar fi dus la o monarhie temperată care nu numai că ar fi impus celor două opoziții – de dreapta și de stânga – dar ar fi rezistat perfect atacurilor lor.

Regele a fost mult mai afectat de pierderea lui Decazes decât a fost de moartea propriului său nepot. Nu știa ce să-i mai facă fostului său ministru ca să-l împace, începând cu unele efuziuni aproape ridicole și sfârșind cu atenții dintre. Cele mai costisitoare. La un moment dat, Ludovic al XVIII-lea a poruncit ca o gravură care-l reprezenta pe Decazes și care a fost magnific încadrată, să fie așezată în odaia sa. Portretul lui Decazes – în miniatură – se afla pe biroul său.

În ajunul plecării lui Decazes, ducele de Castries1 primi, la ora nouă seara, un minunat portret al regelui. La ora zece, i se trimise o splendidă lucrare de Daniel despre India, împodobită cu cele mai frumoase gravuri. Și primul și cel de al doilea dar fură aduse de un valet al regelui. Prea puțin obișnuit cu astfel de atenții, ducele se pierdu în mulțumiri, așteptând clipa în care va putea să se ducă să-i mulțumească personal majestății sale și să-și arate recunoștința pentru darurile primite. La miezul nopții se trezi cu alt valet din partea regelui. Care-i aducea un medaliei', nespus de elegant, doldora de coroane ducale sculptate în relief, pe ambele fețe și conținând o mulțime de medalii de aur masiv, de dinainte de Revoluție. Ducele de Castries nu-și credea ochilor, căci nu pricepea ce-l apucase pe rege de-l copleșea cu atâta favoruri. După ce se tot

gândi el o bucată de vreme, fără să ajungă la niciun rezultat, adormi. Dar iată că pe la trei îl trezire din nou din somn. De data asta, valetul veni, cu gura plină de scuze, ca să-i ceară îndărăt toate darurile pe care i le adusese. Înșelat de titlul pe care domnul Decazes nu-l purta decât din ajun, slugile regelui îi aduseseră, din greșeală, ducelui de Castries, darurile pe care trebuiau să i le ducă domnului Decazes. Ducele de Castries nu se alese decât cu pierderea ludovicilor de aur pe care îi dăduse drept bacșiș celor care-i aduseseră darurile.

Curând după asta, începu procesul lui Louvel, asasinul ducelui de Berry, proces care dezlănțui toate patimile regaliste. Ducele de Fitz-James se distinse în mod special, în această vânătoare a asasinilor. Ducesa de Berry j

se vârî și ea în cele mai josnice și mai urâte intrigi. În vremea asta, careva așeză o petardă într-o sobă nefolosită, aflată sub o scară secretă ce ducea în apartamentul regelui. Deși petarda făcu o explozie asurzitoare, bătrânul rege nu se sperie aproape deloc. Alte petarde fură descoperite în împrejurimile Palatului Tuileries.

Unele fuseseră așezate chiar sub ferestrele odăii ducesei de Berry, care găsi în apartamentul ei un bilețel, menit s-o sperie, așezat pe masa de toaletă, plin de cele mai cumplite amenințări atât împotriva ducesei cât și a pruncului pe care-l purta în pântece. Poliția era disperată că nu putea prinde firul unui complot ce dovedea atâta cutezanță. Cum de putuseră complotiștii pătrunde până în odaia ducesei de Berry ca să-i pună biletul pe masa de toaletă? Interogate, slugile ducesei nu făcură decât să încurce și mai rău lucrurile. Până la urmă, se opriră asupra unei cameriste, favorita ducesei. Femeia se arată atât de speriată, încât poliția începu a o înghesui și mai tare cu întrebările. O puseră să scrie câteva rânduri, sub un pretext oarecare. Refuzul ei întări bănuielile poliției. Până la urmă, cu chiu

cu vai, acceptă și scrise câteva rânduri.

Pe urmă, dădură experților, scrisoarea la analiză. În aceeași seară regele convocă un consiliu extraordinar și ceru – destul de stânjenit și cu adâncă tristețe – să înceteze brusc orice fel de cercetări și de percheziții. Povesti apoi că, după ce fusese interogată, camerista îi mărturisise stăpânei. Sale că-i va fi peste putință să mai mintă dacă o vor pune să jure. De altfel, își dăduse seama că acei domni dibuiseră adevărul și că dacă o vor interoga a doua oară nu garanta că va mai putea ascunde ceva.

Ducesa de Berry trimise imediat după duhovnicul ei și-l rugă să-i spună lui Monsieur că și petardele și biletul scris de cameristă la porunca sa – erau invențiile ei. Că voise s-o ia înainte asasinilor, și mai ales să stimuleze zelul poliției care lăsa cam mult de dorit, din moment ce nu izbutise nici până atunci să-i pună pe goană pe agenții lui Decazes. Dacă bunele sale intenții nu erau de ajuns pentru a explica faptele săvârșite, atunci ea era gata să dea socoteală de ceea ce făcuse, nefiind nimeni altcineva vinovat, căci slugile sale fuseseră obligate să-i execute poruncile. Camerista sa – adăugase ea – nu scrisese acel bilețel de pe masă de toaletă, decât după ce se rugase îndelung de ea. Monsieur îi istorisi regelui toată tărășenia, iar acesta o istorisi, la rândul lui, Consiliului. După ce isprăvi ce avea de spus, regele adăugă, cu voce schimbată și privind în jos:

— Domnilor, vă cer să menajați cât puteți reputația nepoatei mele, deși nu merită câtuși de puțin acest lucru!

Într-adevăr, lucrurile se tergiversară, pentru ca cei de la poliție să nu descopere adevărul. Agenții mai chemară o dată slugile ducesei și pe cameristă, dar întrebările fură puse de așa manieră încât să-i liniștească pe bieții oameni și nu să-i sperie. Încet, încet, se puse capăt întregii afaceri, în așa fel încât, după câteva zile, opinia publică rămase cu o impresie dintre cele mai proaste despre

incapacitatea poliției care nu fusese în stare să descopere nimic, când existaseră atâtea probe materiale ce dovedeau limpede că biata ducesă de Berry era înconjurată de asasini și de trădători. Cred că – cu această afacere – ducesa de Berry și-a făcut de fapt debutul în profesia de intrigantă. Promitea de pe atunci, dar încă nu învățase să mânuiască periculoasa armă a cuvântului. După moartea ducelui de Berry, ducesa s-a mutat la Tuileries, în apartamentul pe care i-l păstrase bărbatul ei și unde avea obiceiul să-și cheme Curtea, în zilele de primire. Ducesa de Berry s-a căit amarnic, mai târziu, că nu și-a păstrat deplina independență stând separat, deși căința i-a fost zadarnică fiindcă regele n-a acceptat cu niciun preț ca ea să continuie a locui singură, la Elysee.

Când a început procesul lui Louvel, comisiei însărcinate cu anchetarea lui i-a trebuit curaj, nu glumă, și mai ales raportorului, contele de Bastard, ca să treacă peste înaltele personaje care au încercat să-i influențeze. Cancelarul Dambray, ministru care-ți inspira milă, președintele cel mai prost pe care-l avusese vreodată Camera Pairilor, se arătă a fi magistratul cel mai integru și mai imparțial. Susținu concluziile raportorului care-l înfățișase pe Louvel ca pe un fanatic posac ce nu discutase cu nimeni vreme de optsprezece luni și care se hrănise doar cu doctrinele răzvrătitoare pe care presa și iacobinii nu încetau să le propage. Cei din partidul ultra de la Curte, din Paris și din provincie fură departe de a se arăta satisfăcuți de acest rezultat al anchetei și fiecare era convins că asasinul avusese complici. Dezbaterile nu aduseră niciun fel de revelații. Condamnarea și execuția avură loc fără niciun impediment. Louvel fu dus în Piața Greve, la ora trei după-amiază, escortat' de o mulțime de norod care nu se manifestă în niciun fel, deși spiritele erau foarte încinse din pricina noii legi electorale; de altfel, cu două, trei zile mai înainte avuseseră loc câteva adunări,

destul de tumultuoase care nu putuseră fi reprimate decât cu forța armată.

Cu toată împotrivirea Curții Pairilor, ducesa de Berry ridică la Rosny, un cavou în care închise inima nefericitului ei soț, cavou' pe care puse să se scrie: ' *„Căzut sub loviturile răzvrătiților*faptul șocă întreaga țară, care la început o compătimise.

Pe de altă parte, domnul de Chateaubriand era profund jignit că nu fusese chemat să facă parte din noul minister. Ludovic al XVIII-lea era sătul de el până în gât, iar ducele de Richelieu nu ținea câtuși de puțin să-l aibă coleg. Dar, cum era vârât în toate intrigile, izbuti să-l determine pe rege să-i plătească datoriile pe care le avea în permanență, după care a fost trimis ministru în Prusia. Dar n-a vrut să rămână la Berlin. Atunci l-au numit ministru al Stockholm, dar n-a vrut să se ducă nici acolo.

Eu mă simțeam mult prea bine la apele de la Aix pentru a nutri dorința de a mă reîntoarce la Paris. De altfel, țineam să asist la inaugurarea unui foarte frumos stabiliment pe care soțul meu, domnul de Boigne îl fondase la Chambery. Era vorba de azilul „Saint-Benoât", clădit pentru a adăposti patruzeci de persoane din toate clasele sociale, persoane ce trecuseră de șaizeci de ani și nu aveau din ce trăi: preoți, militari bătrâni, vechi funcționari etc., văduve sau fete bătrâne, femei care-și pierduseră bărbații sau părinții și care rămăseseră fără o lescaie. Domnul de Boigne afectase acelui azil o sumă destul de mare, dorind să le asigure viitorilor lui pensionari o viață liniștită și plăcută. Am fost întrutotul de acord cu această nobilă idee și am făcut – plină de satisfacție – onorurile primei mese dată „refugiaților" (așa s-a convenit să fi se spună pensionarilor de la azilul „Saint-Benoât"), precum și autorităților din ținut care au fost poftite și ele la ospăț. Mi-am petrecut ziua aceea cât și pe cea următoare printre noii instalați a căror mulțumire

îți umplea inima de bucurie. Domnul de Boigne nu precupețise nimic pentru a face ședereа acelor bieți bătrâni în acel azil, cât mai confortabilă. ’ Din toate numeroasele binefaceri pe care le-a întreprins în Chambery, azilul mi s-a părut cel mai util, satisfăcându-mi cel mai mult dorința de a face bine. Mai târziu, soțul meu a construit o nouă aripă a spitalului, un ospiciu pentru nebuni, o clădire specială pentru bolile de piele și un hotel pentru călători. Apoi a ridicat o cazarmă, un teatru, a construit câteva străzi și bulevarde și a ridicat o mulțime de case; iar pentru a-și încununa opera, a renovat o veche mănăstire a capucinilor și un colegiu iezuit; asta s-a întâmplat în ultimii ani ai vieții sale, când a devenit evlavios, dar evlavios în genul lui, căci, cu îngăduința starețului iezuit, capucinii mâncau, în medie, cam două mii de livre de carne, pe care măcelarii din Chambery erau autorizați s-o vândă mănăstirii. Nu prea știu cum se împăca toată povestea asta cu posturile de peste an, dar probabil că generalul încheiase o înțelegere cu Cel-de-Sus. Acest fel de a posti m-a făcut întotdeauna să râd cu hohote, mai ales că domnul de Boigne nu se sfiia el însuși să glumească cu bunii săi prieteni, capucinii, pe seama’ acestui lucru.

În timpul ședерii la băi, în acel an, m-am văzut mai des cu domnul Laine, așa că mi-am putut da pe deplin seama că nu era făcut să fie om de Stat. El însuși mărturisea adesea că nu se pricepea în afacerile politice. Refuzase rugămintea domnului de Richelieu de a reintra în guvern. Totuși, datorită inconsecvenței și mai ales vanității, se simțea foarte jignit că ducele nu insistase.

Domnul Laine era un bărbat înalt, stângaci și urât. Discuția cu el era în general rece și prea puțin interesantă. Puteai petrece seri întregi în compania lui, fără să scoată decât câteva cuvinte sau fraze scurte, fără sens și fără miez; dar dacă cine știe ce împrejurare îi

înflăcăra imaginația, atunci devenea alt om: se însuflețea brusc, privirea îi strălucea, gesturile căpătau o anumită noblețe, vocea îi devenea sonoră și timbrată. Se petrecea cu el o adevărată metamorfoză, după care reeădea într-o stare de adevărată atonie. Domnul Laine avea magnificul talent de a se opune la orice. Nimeni nu se ridica cu atâta grandoare, cu atâta noblețe împotriva a ceea ce socotea, el că e rău. Se înfuria mai ales împotriva celor de rea-credință. În cele șase săptămâni cât l-am văzut zilnic, mi-a devenit simpatic și am început să nutresc o adevărată prietenie atât pentru persoana cât și pentru elocința sa, dar – din păcate – n-aveam niciun pic de încredere în felul său de a judeca lucrurile.

Echipajul reginei Carolina a Angliei trecu prin Aix. Ni s-a spus că în drum spre Geneva, poposise la un han de unde ne-au ajuns la ureche niște povești cam bizare. Curioasă să cunosc adevărul, în legătură cu unele amănunte, l-am aflat, fără să vreau, când – la puțină vreme după asta – am fost nevoită să trag la același han. O tânără, cu un aer foarte decent, trudea în bucătărie. I-am pus unele. Întrebări privitoare la regină. Mi-a răspuns, plecându-și ochii, că nu știa nimic.

— Atunci înseamnă că nu s-a oprit aici!

— Ba da, doamnă, dar eu nu eram atunci aici!

Între timp, se apropie de noi hangița care-mi povesti că regina stătuse opt zile la han, dar că, încă din prima seară își trimisese fiicele la una dintre mătușile lor.

— Mi-e rușine, doamnă, de tot ceea ce-am văzut cu ochii mei și vă spun drept că-mi era silă să trimit până și slugile s-o servească!

Se părea că până și curierul Bergami devenise o companie menită să satisfacă setea de plăceri a impudicei regine. Dar, pretextând o discuție cu ministrul Angliei, la Berna, care trebuia să-i reglementeze trecerea ei în Elveția, îl expediase pe curier în această

țară, iar în săptămâna pe care o petrecu la hanul din Rumilly, își făcu de cap cu toți valeții. Indignarea locuitorilor din acel târgușor sporise în așa măsură, încât în ziua plecării sale vizitiul ei luându-se la harță cu câteva slugi, ea le porunci să tacă, interzicându-le să se certe în fața unei regine; nici n-apucă să rostească bine vorba „regină", că mulțimea se și dezlănțui cu o furie fără margini. Au fost cât pe-aci s-o omoare, vrând s-o ucidă cu pietre, așa cum erau ucise femeile stricate, în vechime. Regina s-a aflat atunci la un pas de moarte. Iată deci cine era în realitate „onorabila" persoană în fața căreia nobilimea Angliei se prosterna și-i spunea regină.

După ce am petrecut câteva zile în încântătoarea Genevă, am străbătut munții Jura, acoperiți cu zăpadă și am ajuns la Paris în ajunul nașterii micului duce de Bordeaux. N-aș putea spune că nu m-am bucurat, cu atât mai mult cu cât acest prunc plăpând scăpase, sărmanul, de loviturile fizice și morale pe care le primise nefericita lui mamă în seara zilei de 13 februarie. Nu voi intra în amănunte nici în ceea ce privește nașterea prințului, nici procesul intentat reginei Angliei. Tot ce vă pot spune e că atât în privința eroismului matern al ducesei de Berry – care se pare că a născut destul de greu – cât și a depozițiilor scandaloase privind viața reginei Angliei, ziarele au fost – timp de câteva zile – de o atât de dezgustătoare indecență încât nimeni n-ar cuteza să relateze ce-au tipărit.

Cu prilejul botezului micului prinț, a fost făcută o nouă promoție de cavaleri ai diverselor Ordine. Tata n-a fost trecut pe listă; a fost exclus, deși toți ceilalți ambasadori – fie că se aflau în slujbă sau în retragere – au fost făcuți cavaleri. Regele nu-l ierta că se retrăsese din slujbă. Profund jignit, mi-am reproșat adesea că nu l-am consolat și nu l-am încurajat atât cât ar fi trebuit. Negăsincl decât prea puțină simpatie în jurul lui, s-a închis în sine și știu că a suferit cumplit. Dacă ar fi putut împărtăși cuiva nedreptatea ce i se făcuse,

poate că n-ar fi suferit atât. Dar niciodată nu mi-am închipuit că un om ca tata putea pune atâta preț pe o decorație care mie mi se părea pur și simplu, un fleac.

Capitolul V

Epidemia insurecțiilor militare începuse a se întinde. Izbucnise mai întâi, la Cadix; o tentativă avusese loc și la noi. Pe urmă se întinse în Piemont și în curând cuprinse și Neapole. Insurecția din Neapole se transformase într-o adevărată revoluție. Guvernul nostru se opuse intervenției armate a austriecilor. Spera ca, prin negocieri, să-i determine pe napolitani să renunțe la o parte din concesiunile pe care le obținuseră de la bătrânul lor rege și să se mulțumească cu posibilitatea unui guvern monarhic. Cu alte cuvinte, „ai noștri doreau să înlocuiască Constituția spaniolă din 1812 prin Carta franceză" din 1814. Cum puterilor absolutiste puțin le păsa de Neapole, avu loc un Congres la Troppau*155.* Eu nu sunt istoric și n-am pretenția să aștern pe hârtie tot ce s-a petrecut la acel Congres și nici să-i menționez pe cei care au luat parte la el. Nu vorbesc despre acel Congres decât ca să pot relata o istorioară cam neobișnuită. Țarul Alexandru

— Al cărui liberalism începuse a scădea – aflându-se la un mare banchet la împăratul Austriei, se exprimă în niște termeni foarte tari, despre greșelile făptuite de revoluționari. Îi asigură pe cei de față cum că guvernele militare erau singurele ferite de astfel de răzmeriță, adăugând că cea mai mică insurecție a trupelor ar fi fatală unui Stat. Metternich îl întrerupse, schimbând brusc, vorba. Țarul păru surprins și șocat. Toată lumea fu mirată și masa se isprăvi într-o tăcere stânjenitoare. O dată ridicat de la masă,

---

155 Congresul de la Troppau, unde s-au întâlnit reprezentanții marilor puteri și la care au venit să asiste împărații Austriei, Rusiei și Prusiei. Mai apoi, Congresul s-a mutat la Laybaeh.

Metternich se apropie de țar și-i ceru iertare pentru impertinența sa; mărturisi că-și dăduse seama, din vorbele țarului, că acesta nu știa ce se petrecea în Rusia și voise să-l împiedice să continuie. Apoi îi vorbi țarului despre insurecția garnizoanei din Petersburg. Țarul protestă, neputând crede un asemenea lucru. Metternich îl rugă să mai aștepte puțin înainte de a se pronunța, rugându-l să păstreze cel mai strict secret și asigurând-o pe majestatea sa imperială că va fi prima persoană care va avea dreptul de a răspândi această veste în termenii în care va crede domnia sa de cuviință.

În sfârșit, după trei zile, sosi curierul de la Petersburg care aducea într-adevăr confirmarea insurecției; aceasta ar fi putut să aibă urmări foarte grave, dar noroc că, mai cu vorbă bună, mai cu forța, militarii fuseseră convinși să se înapoieze în garnizoană. Pericolul fusese fo'arte mare, și Metternich nu voise să-i spună nimic țarului până ce nu se întorsese curierul pe care-l trimisese acolo. Țarul a fost foarte necăjit să afle pe căi străine despre acel eveniment petrecut în propria sa țară; și-a dat însă seama de felul în care era informat Metternich de către agenții săi și și-a manifestat recunoștința față de ministru care a fost atât de discret încât a ascuns acestsecret chiar și față de împăratul său. Începând din acel moment, țarul a căpătat, în Metternich, o încredere fără margini. Tocmai atunci, prințul Ypsilanti, a părăsit armata rusă și a trecut în Grecia, unde a început să lupte pentru independența acestei țări. Într-o astfel de împrejurare, guvernul din Petersburg l-ar fi sprijinit din toate puterile. Dar țarului, care începuse a-i fi o frică nebună de insurecții, și mai ales de insurecții militare, cedă foarte ușor rugăminților lui Metternich de a nu se vârî în nimic, fiindcă neamțul nu voia război iii Orient. Singurul lui țel era să mențină dominația austriacă în Italia. L-am și văzut pe bătrânul rege al Neapolelui1

sosind la Troppau156, însoțit de doi ogari uriași, singurele ființe de care era preocupat, neglijându-și până și fiul care rămăsese, de bunăvoie, captiv la Neapole. A fost văzut urmându-i pe suveranii aliați, la Laybach trecând în rândurile armatei austriece, predicând o cruciadă împotriva propriilor sale State și, cerând, cu lacrimi în ochi, răzbunare împotriva celor care juraseră să-l protejeze. Dorințele sale fiind îndeplinite și țara sa cucerită, ocupată și dusă de râpă de străini, căpătă curajul de a se reîntoarce acasă. Ceru să fie însoțit de comisarii puterilor aliate, pe de o parte pentru a-l susține împotriva propriei sale spaime, iar pe de alta, pentru a-i oferi suportul moral necesar să tempereze furia reacțiunii, care se pare că-i inspira o frică fără margini. Prințul moștenitor îi ieși înainte și-l întâmpină la Roma. Comisarii care asistară la acea întrevedere regală se pare că roșiră de rușine, în frunte cu Pozzo care ne istorisi întâmplarea. Cum italienii au obiceiul să spună lucrurilor pe nume, nici tatăl, nici fiul nu se cruțară. Mai târziu, când a izbucnit în Piemont o insurecție militară, regele Victor 157a preferat să renunțe la tron decât să-l imite pe regele Neapolelui care, după ce se umilise în fața supușilor săi, îi trădase în mod atât de josnic. Regele Victor era plămădit din alt aluat: avea prea mult curaj și era mult prea loial ca să accepte un asemenea rol. Cel pe care și l-a asumat prințul de Carignan în acel trist complot, atât de prost organizat, i-a atras animozitatea tuturor partidelor. Mărturisesc că simpatizându-l în

---

156 *Janviere-Joseph, duce de Calabria* (1777—1830), regele Celor două Sicilii, sub numele de Francisc I. însurat în 1797, cu arhiducesa Clementine, apoi, în 1802, cu Isabela, infanta Spaniei, a fost tatăl ducesei de Berry, născută în 1798, din prima sa căsătorie.

157 *Victor-Emmanuel I* a abdicat în favoarea fratelui său Carlo- Felice, ultimul rege din ramura vîrstnică.

mod deosebit, mă simt înclinată să-l scuz. De altfel era și foarte tânăr. Nutrind multă ură față de austrieci, sigur că avea dreptate să-i deteste, mai ales când știa că și regelerâmpărtășea un asemenea sentiment. L-au convins să intre într-o Ligă din care făceau parte toate popoarele din peninsulă. Neapole se și emancipase. Lombardia, Romagna, Toscana urmau să înalțe și ele drapelul independenței și să-i pună pe goană pe austrieci de pe teritoriul lor. Naționalitatea italiană o dată restabilită, urmau să împartă țara în două mari state capabile să se apere singure împotriva vecinilor. Familia de Savoia urma să conducă statul din nord. Iată complotul în care l-au vârât pe tânărul de Carignan asigurându-l că însuși regele îi va da o mână de ajutor, de îndată ce revolta va începe. Dar când văzu că doar Piemontul se răscoală, tânărul Carignan își dădu seama că fusese tras pe sfoară. Vrând să se retragă din complot și, fiind tânăr și lipsit de experiență, compromise alți câțiva participanți. Pedeapsa a fost foarte aspră; l-au izgonit din Torino și n-a găsit adăpost decât la socrul său, la Florența, în niște condiții din cele mai aspre și mai umilitoare.

Generalul austriac Bubna a poftit totodată, în mod confidențial, pe câțiva dintre cei mai compromiși seniori din Lombardia, să facă o scurtă călătorie la Viena. Abia după moartea lui Bubna comploturile au reînceput și guvernele mai puțin abile au recurs la măsuri drastice.

În vreme ce Europa era scuturată de revoluții, mina puternică ce le potolise și se sfrijise de ele pentru a-i duce faima în cele patru colțuri ale lumii, acea mână care deși dezarmată încă mai speria unele capete încoronate, cedase în fața morții necruțătoare: în 5 mai 1821 Napoleon Bonaparte își dădea ultima suflare, pe o insuliță din mijlocul Atlanticului. Soarta îi pregătise astfel cel mai poetic dintre morminte. Plasată între cele două lumi – Europa și America, Lumea

Veche și Lumea Nouă – dar aparținându-i numai lui Bonaparte, insula Sfânta Elena a devenit mausoleul colosal al unei glorii colosale. Dar epoca popularității sale postume încă nu începuse pentru Franța. Îi auzeam pe vânzătorii de ziare strâgând pe străzi cât îi ținea gura: „Moartea lui Napoleon Bonaparte", doi soli, „Discursul generalului Bertrand", doi soli etc., fără ca aceste vești să iste mai mult interes decât dacă ar fi fost vorbade pierderea unui câine. Îmi amintesc cât au fost de șocați unii dintre noi, de această groaznică indiferență și de câte ori nu ne-am spus: „Deșertăciunea deșertăciunilor, totul nu-i decât deșertăciune". Și totuși gloria e glorie, pentru că anii de admirație, de mai târziu, l-au răzbunat din plin pe Napoleon pentru acel moment de uitare. Nu pot da niciun fel de amănunte în legătură cu exilul, său. Știu doar atât că, lordul Castlereagh, intrând în cabinetul regelui George al IV-lea, al Angliei, i-a spus acestuia:

— Sire, aduc majestății voastre vestea că și-a pierdut dușmanul de moarte!

— Cum? a strigat regele în culmea fericirii, să fie oare cu putință? Nevastă-mea a murit?

Lordul Castlereagh trebui să potolească bucuria suveranului său explicându-i că nu era vorba de nevasta lui, ci de Napoleon. După câteva luni, s-au împlinit însă și speranțele regelui. Moartea reginei Carolina a fost o ușurare pentru toți și mai ales pentru curtenii care erau obligați s-o respecte. Regina a pierit, victimă a propriilor sale vicii.

Capitolul VI

Guvernul în fruntea căruia se afla domnul de Richelieu se ocupa, activ, de treburi. Franța își recăpătase rangul față de celelalte națiuni care începuseră să țină serios seamă de ea. Prosperitatea din interior creștea o dată cu liniștea. Guvei nul, ocupat cu treburile sale și alcătuit din oameni care nu se amestecau în intrigile curtenilor, nu știa sau nu dădea niciun fel de importanță urzelilor celor de la Curte. Ludovic al XVIII-lea simțea nevoia unui favorit. După îndepărtarea lui Decazes rămăsese atât de singur, încât se simțea pur și simplu izolat. Dacă unul dintre miniștri ar fi vrut să ia locul lui Decazes, regele l-ar fi primit cu brațele deschise, dar niciunul nu simțea dorința să-l înlocuiască.

Hazardul o aduse în cabinetul regelui, pe doamna de Cayla*158*. Mai păstra încă destule rămășițe din frumusețea de odinioară, era spirituală, inteligentă și poseda o asemenea cantitate de josnicie încât nimeni și nimic n-o puteau sperla. Pentru jalnicele atenții cu care-l copleșea pe rege, evident că primea un salariu, și încă unul destul de gras. Dacă ducele de Richelieu ar fi știut acest lucru, ar fi putut oricând s-o cumpere, căci aurul era singurul lucru în fața căruia doamna nu rezista. Nu știu dacă ea a fost cu ideea de a-și uni averea cu averea lui Villele, sau dacă Villele s-a gândit primul să se slujească de ea. Ceea ce știu sigur e că Sosthene de la Rochefoucauld – de vreme îndelungată curtezanul mai mult sau mai puțin fericit al doamnei de Cayla – a devenit intermediar în această afacere încă

---

158 *Zoe Talon, contesă de Cayla.* (1784—1850), fiica unui agent secret al lui Ludovic al XVIII-lea, înainte de Restaurație ; admisă la Curte, a devenit favorita bătrînului rege, de la care a primit o avere enormă.

secretă. O dată hotărâtă, i-au facilitat intrarea în ea și lui Monsieur; căderea lui Richelieu a fost deci hotărâtă în plin Consiliu, sub patronajul Congregației. Scandalul a izbucnit la deschiderea sesiunii. Doctrinarii – sub influența șefului lor – Royer-Collard – erau ferm convinși că vor vedea în cel mult trei luni, guvernul căzând și pe ei chemați să-l înlocuiască.

Domnul Royer-Collard era unul din acei oameni care nu se lasă până nu-și satisfac ambițiile. Nimic mai trist și mai periculos. Trăia pe picior mare, cu un pic de talent și cu multă emfază. Se pot cita două sau trei discursuri ale sale, pline de vorbe mari, dar găunoase, cum era moda pe vremea aceea.

Când s-a constatat că tot partidul ultra în frunte cu Monsieur se străduiau să răstoarne guvernul, ducele de Richelieu s-a dus la Monsieur și i-a cerut socoteală pentru cuvântul de gentilom pe care și-l dăduse, într-un mod atât de solemn, cu un an în urmă. Monsieur nu s-a simțit câtuși de puțin descumpănit.

— Oh, atunci aș fi fost în stare să-ți spun orice ca să accepți. Timpurile erau atât de grele incit trebuia neapărat să punem mâna pe câțiva oameni ca dumneata pentru a ieși din impas. Dar cred că înțelegi dragul meu duce, că toată povestea asta nu putea dura la nesfârșit!

Domnul de Richelieu îi întoarse, cu dispreț, spatele, își adună colegii, și după o lungă discuție, ajunseră la concluzia că chiar dacă era ușor de rezistat coaliției celor două opoziții, în schimb era cu neputință să guverneze înfruntând ostilitatea lui Monsieur. Nimic n-ar fi fost mai ușor decât să-l compromită, demascându-i intrigile; dar guvernul era alcătuit din oameni cu prea mult bunsimț pentru a cuteza să compromită un prinț, și anume pe însuși moștenitorul tronului. Așa că, miniștrii hotărâră să se retragă cu toții, iar ducele de Richelieu își asumă sarcina să-l anunțe pe rege. Ludovic al XVIII-

lea se arătă din cale-afară de tulburat:

— Dumnezeule, spuse el apucându-se cu mâinile de cap, ce-o să se întâmple cu mine? Ce vor să facă? Ce au de gând să-mi impună?

Ducele de Richelieu îl rugă să discute cu Monsieur. După câteva ceasuri, ducele primi un bilet de la rege prin care-l chema imediat la el. Îl găsi singur în cabinet, cu chipul radios:

— Dragul meu Richelieu, sfatul dumitale a fost excelent. L-am văzut pe fratele meu și sunt cum nu se poate mai mulțumit; frate-meu e foarte înțelept, a aranjat totul. Poți să pleci când vrei!

Iată care au fost cuvintele de recunoștință ale regelui pentru toate serviciile și pentru tot devotamentul ducelui de Richelieu. L-am văzut surâzând, când repeta aceste vorbe, dar acel surâs avea în el ceva trist care arăta cât de adânc rănită îi era inima bietului duce.

Graba regelui de a scăpa de miniștrii săi devenise atât de mare, încât i-a somat de trei ori, în aceeași seară, să-și dea demisia. S-a aflat după aceea, că-i făgăduise doamnei de Cayla că miniștrii vor demisiona înainte ca ea să apuce să se culce. Într-adevăr, la miezul nopții, înainte de a se vârî în pat, doamna primi vestea că totul se aranjase. Aici se isprăvește și domnia lui Ludovic al XVIIIlea; el n-a fost decât o unealtă în mâinile agenților lui Monsieur.

Am spus mai înainte că Sosthene de La Rochefoucauld trăia de mulți ani cu doamna de Cayla. Soția lui era cum-

jlit de mâhnită din pricina acestui lucru, iar socrul și soacra n-aveau ochi să-l vadă, profitând de orice ocazie pentru a izbucni împotriva lui. Dar, după ce doamna de Cayla a început să se bucure de favorurile regelui, atitudinea celor doi bătrâni s-a schimbat. Încet, încet, au început să se înțeleagă, până când domnul și doamna Mathieu de Montmorency s-au mutat la favorită acasă. Această împăcare s-a soldat cu numirea în postul de ministru de externe a lui Mathieu. Încă nu fusese ales primul ministru. Villele nu cuteza

să ceară acest post, dar nici nu voia să-l lase altuia. Domnul de Corbiere 1 urmă soarta prietenului și patronului său și se alese cu ministerul de interne. Domnul de Peyronnet2, care se făcuse remarcat prin furibunda lui elocință în timpul ultimului proces din Camera Pairilor, fu numit ministru de justiție, deși se bucura de o reputație execrabilă la Bordeaux. Mareșalul Victor, duce de Bellune; i, fu și el numit ministru. Era un imbecil bătrân, înconjurat de o familie de escroci, dar asta n-avea nicio importanță din moment ce era pe gustul lui Monsieur. Pentru ca acest guvern demn de milă să capete confirmarea lui Sosthene, ducele de Doudeauville 4, tatăl său, fu numit director al poștelor.

K Jacques-Pierre, conte de Corbiere (1767–1853), avocat, deputat de rille-et-Vilaine, pair și ministru al Franței, sub Restaurație.

2 Charles-Ignacet conte de Peyronnet (1778–1854), avocat din Bordeaux; în 1815 ajunge președintele Tribunalului din acest oraș. În 1821, devine ministru al justiției, pair, conte, apoi – sub cabinetul Polignac – ministru de interne. După revoluția din, iulie, e arestat și condamnat la închisoare pe viață.

: i *Claude-Victor-Perrin, mareșal Victor și duce de Bellune* (1764–1841), general de brigadă, ambasador în Danemarca, mareșal, pair al Franței și duce de Bellune,

4 *Ambroise-Polycarpe de La Rochefoucauld, duce de Doudeauville* (1765–1841), ofițer de cavalerie emigrat; sub Restaurație, pair al Franței, director general al poștelor, apoi ministru al Casei regale.

Demnitatea lui neîngăduindu-i să-și părăsească locuința. Și să se mute în palatul din strada Coq-Heron, și-a trimis slugile să care de acolo toate mobilele de preț, pendulele, ornamentele, masa de biliard, până și lenjeria și să le aducă la el acasă. Această numire a prilejuit ultimele cuvinte aristocratice din vremea noastră. Când s-a anunțat că ducele de Doudeauville va fi directorul poștelor, careva a

întrebat:

— Și cine va mai fi duce de Doudeauville?

Marchizul de Lauriston se despărți de vechii săi colegi și rămase ministrul casei regale.

Insist asupra acestei crize ministeriale pentru că – după părerea mea – ea a pus capăt Restaurației. Dacă Villele a ajuns la putere pe căi atât de ascunse, încât până și cei mai ticăloși l-au poreclit „Cârtița", ar fi totuși nedrept să-i neg un anumit grad de sagacitate. Intrat în marină, la începutul Revoluției, și-a petrecut tinerețea în insula Bourbon unde s-a și însurat. Reîntors în Franța, s-a stabilit la conacul tatălui său, lângă Toulouse, unde a trăit în timpul Imperiului sub influența tuturor micilor prejudecăți ale gentilomilor din provincie.

În 1814, fiind primar al orașului, a publicat o broșură în care vorbea despre puterea absolută, fără a se îngrădi voința regelui de către Cartă. Broșura a rămas la fel de obscură ca și autorul ei, și n-a fost scoasă la lumină decât atunci când Villele a devenit un personaj politic. Activitatea lui Villele nu era de natură să-l îndreptățească a juca un rol politic; intrigile îl absorbiseră tot timpul, de când intrase în Cameră, unde se bucurase repede de o mare influență. În 1816 a devenit șeful opoziției ultraregaliste, cu toate că habar n-avea de nicio problemă politică; dar încetul cu încetul le învață, și încă atât de bine, încât izbutea să descurce chiar și cele mai încâlcite lucruri când era lăsat de capul lui. Nir se pricepea la finanțe, și era lemn în materie de diplomație. Nu numai că nu avea nici cele mai elementare noțiuni despre1 i-aporturile dintre State, despre firea suveranilor care se aflau în fruntea lor, dar n-avea habar nici măcar de istorie, nu auzise de niciun fel de tratate sau de angajamente mutuale dintre unele țări. I-am auzit pe unii diplomați spunând că ai săi fuseseră obligați să-l școlarizeze, să-i pună profesori de istorie

ca unui elev, înainte de a putea discuta unele probleme de politică externă, și că, cu toate eforturile sale, în materie de diplomație nu dăduse niciodată dovadă de tot atâta perspicacitate ca în celelalte domenii. Numai că în ochii suveranilor, ăsta nu era niciun păcat. Toți regii vor ca miniștrii să facă politica pe care le-o impun ei, așa că ministrul de externe nu trebuie să fie un geniu în materie, ci dimpotrivă, nu trebuie să știe decât un singur lucru: să asculte și să execute ce-i poruncește suveranul său.

Vicontele Mathieu de Montmorency, era, adevărat, mai înzestrat în materie de diplomație, dar avea în schimb un suflet atât de meschin, era atât de ambițios, deși făcea pe cucernicul, încât nu era altceva decât sluga iezuiților. Villele, excela în arta de a conduce o Cameră. Izbutise – prin toate șiretlicurile electorale – să obțină majoritatea și și-o păstra cu ghearele și cu dinții. Trăgea cu urechea la tot ce se vorbea pe seama lui și prefera să înlocuiască un ministru, destoinic și capabil, cu o nulitate care să nu-i creieze probleme. Nu-l țin de rău pentru felul cum proceda, pentru că astfel procedează mai toți oamenii de teapa lui. Și, cum ținea morțiș să-și păstreze funcția, se văzu obligat să se lase legat de mâini și de picioare de către Congregație. Doi dintre colegii săi – domnii de Montmorency și de Clermont-Tonnerre – erau agenții direcți ai Congregației.

M-ați auzit mereu vorbind de Congregație și desigur că vă veți fi întrebând ce era această Congregație? V-aș putea răspunde simplu: geniul rău al Restaurației. Dar numai atâta nu v-ar satisface. Noi, care am văzut-o acționând, sigur că nu ne îndoim de existența ei și totuși, nici acum, în clipa în care vă vorbesc despre ea nu știu cine erau șefii acestei asociații care conducea destinele țării. Unii.au vorbit de un oarecare iezuit Ronsin. Sigur că toți cei din ’ Congregație erau recrutați dintre iezuiții cu roba scurtă, adică dintre curteni. Mai întâi era Monsieur, pe urmă Jules de Polignac, Mathieu

de Montmorency, marchizul de Tonnerre, ducele de Riviere, baronul de Damas; toți erau corifeii Congregației. Dacă nu-i pot divulga pe șefii acestei asociații, cel puțin pot vorbi despre planurile ei și anume despre restabilirea celor trei ordine în stat: mai întâi clerul, care urma să capete îndărăt toate proprietățile ce-i fuseseră luate și care nu trebuia să țină decât de Papă și să ocupe primul loc în Stat; pe urmă venea nobilimea, recunoscută ca clasă, și care urma să-și recapete vechile privilegii. În Camera Pairilor nu puteau fi aleși decât nobili. Camera deputaților avea doar dreptul să bată monedă și să participe la alegeri, în care majoritatea covârșitoare trebuia să revină primelor două clase. Iată cum înțelegeau congregaționiștii Constituția. Regele era, conform expresiei lor, „slujitorul fidel al tronului și al altarului", frază banală cu care ne-au împuiat urechile timp de zece ani. Congregația i-a impus deci lui Villele o serie de legi, ca de pildă: legea privind sacrilegiul, legea reînființării mănăstirilor, legea dreptului primului născut, îndemnizațiile ce urmau să fie date foștilor emigranți. Dându-și seama de consecințe, bietul Villele tot încerca să le amâne. În primii ani ai ministeriatului său, a invocat conspirațiile care se țineau lanț. Dar ele au fost demascate și pedepsite cu maximă asprime. Eșafodul, pentru crime politice, a fost înălțat în multe orașe ale Franței nu numai la Paris, fapt care a creat o animozitate de nedescris împotriva guvernului. Oamenii au început să iasă în pilcuri, la țară, strigând pe ulițe, cât îi ținea gura: „Trăiască Napoleon!" Camera deputaților a rămas impasibilă; în schimb, Camea Pairilor a fost indignată. Domnul de Villele se socotea fericit, crezând că aruncând acest os Congregației, îl va lăsa pe el în pace; dar și-a făcut iluzii. Congregația nu l-a slăbit o clipă, ba mai mult, s-a apucat să pregătească războiul cu Spania.

Capitolul VII

Franța suferi într-adevăr o grea pierdere; moartea ducelui de Richelieu lipsi țara de'un om abil, virtuos, onorat, în jurul căruia toți oamenii de talent și cu conștiință se strângeau de la sine, și care – mai înainte ca situația să fie disperată – mai mult ca sigur că ar fi fost din nou readus la putere. Numai că Cel-de-Sus hotărâse altfel lucrurile. În timpul ultimelor luni ale ministeriatului său și mai ales după retragerea sa, domnul de Richelieu venea des pe la mine. De cele mai multe ori, îl aducea cu sine și pe domnul Pasquier; din acea epocă datează prietenia mea strânsă cu acesta din urmă.

Amândoi regretau puterea pe care-oavuseseră, convinși că aduseseră servicii esențiale țării. Amândoi blamau – evident, cu oarecare măsură – căile periculoase pe care vedeau că se angajează noul guvern. Deși necăjit de a se.fi văzut înlăturat, domnul Pasquier nu nutrea în străfundul sufletului său, niciun fel de amărăciune.

Cu totul altfel stăteau însă lucrurile cu ducele de Richelieu, care se simțea rănit până în adâncul inimii. Se socotea nedreptățit și profund jignit de ingratitudinea familiei regale față de devotamentul pe care li-l arătase și – deși dezmeticit din amețeala acelui cult, amintirile îl făceau să fie și mai susceptibil la felul cum se purtaseră suveranii cu el. În calitate de prim gentilom al camerei regelui, era adeseori obligat să ia masa la castel unde era întotdeauna foarte rece primit. Ducesa de Angouleme tocmai își cumpărase o nouă proprietate – Villeneuve-FEtang. Era foarte mândră de noua ei achiziție unde trimitea adesea slugile să-i aducă frișcă proaspătă. Acestea puneau castronul lângă prințesă care trata pe unele persoane, ceea ce constituia, evident, o mare favoare. Într-o zi, ea oferi la masă, câte o lingură de frișcă vecinilor din dreapta și

din stingă ducelui de Richelieu, sărind peste acesta într-un mod atât de vădit, încât felul ei de a proceda era de-a dreptul jignitor. Mai mult decât atât, nu știu căruia îi veni, nu peste mult ideea, să-l învinuiască pe acest om – care era cinstea întruchipată – de ceea ce în termeni juridici se numește hoție. Învinuirea, profund nedreaptă, îl răscoli atât de tare pe duce încât, pentru a se calma, simți nevoia să plece să-și vadă soția, la el acasă, în Courteilles, unde stătu cât mai mult cu putință. Numai că pasiunea reginei Suediei nu se potolise; îl urmări, ca de obicei, și se stabili la un mic han, la doi pași de castel, de unde îl putea supraveghea nestingherită. Această pândă, în starea de nervi în care se afla ducele, i se păru acestuia atât de greu de suportat, încât se hotărî să se înapoieze la Paris. În ajun, trecuse călare printr-un vad destul de adânc, neglijând să-și schimbe hainele ude. Când s-a urcat în trăsură, ca să plece la Paris, arăta rău și avea febră. Doamna de Richelieu vru să cheme doctorul, dar el îi făgădui că de îndată ce va ajunge în capitală, îl va chema pe al său, dacă între timp va continua să nu se simtă bine. Pe drum, febra crescu. Un aghiotant polonez, care-l însoțea întotdeauna, se neliniști. La Dreux, regina Suediei care-l urmărea îndeaproape și care, la popasui i Ir de poștă unde se schimbau caii, făcea în așa fel încât să-l poată zări pe duce, se sperie de felul în care arăta. Îl chemă deci pe aghiotant și-i spuse:

— Domnule, trebuie să-ți asumi răspunderea și să-i iei imediat sânge!

Ea îi repetă acest lucru la Pont-Chartrain și la Versailles, vorbindu-i despre starea de mare slăbiciune în care se afla ducele ce neglijase să mai tragă storul trăsurii în partea în care se afla ea. Din nefericire, aghiotantul nu cuteză să facă acest lucru. Între Versailles și Paris, febra îi scăzu brusc, așa că ajungând la Paris, ducele de Richelieu nu se mai simți chiar atât de rău. Sora sa, doamna de

Montcalm, veni imediat să-l vadă și nu-l mai părăsi. Ducele intră în odaia sa, ceru de mâncare, dar mâncă extrem de puțin. Ai săi se hotărâră să-l cheme pe doctorul Bourdois. Din păcate, Bourdois era bolnav. Atunci îl chemară pe Lerminier, doctor bun, dar care nu cunoștea firea ducelui. Bourdois îl avertizase că avea de-a face cu un om extrem de nervos și de sensibil la cele mai mici neajunsuri.

— Uneori credeam că are cine știe ce boală gravă, îi spusese el, și peste două ore constatam că nu mai avea nimic!

Înarmat cu aceste funeste instrucțiuni, Lerminier sosi deci la ducele de Richelieu. Îl găsi culcat, pe jumătate ațipit și foarte iritat de a vedea mutra unui doctor nou. Acesta propuse diverse leacuri pe care dugele le respinse. Toată consultația se reduse la recomandarea câtorva căni cu ceai de flori de portocal pentru a-i potoli setea, rămînând să vadă cum va mai evolua boala până a doua zi. Lerminier se duse apoi la Bourdois ca să-i spună despre starea de iritare a ducelui, singurul simptom care-l neliniștea. Bourdois îl asigură că întotdeauna era așa când avea febră. La ora șase, abatele Nicole, înainte de a se duce la biserică, se abătu pe la ducele de Richelieu. Valetul îi spuse că stăpânul său se odihnea, după o noapte foarte agitată. Abatele se apropie să-l privească și fu atât de uimit de schimbarea ducelui, încât trimise imediat după câțiva doctori. Ducele nu se mai trezi din acel somn de moarte. Înainte de amiază, își dădu sufletul. Această moarte neașteptată – cu atât mai mult cu cât nimeni nu-l știa bolnav – impresionă pe toată lumea. Prietenii săi sinceri îl plânseră amarnic și toți oamenii cu bun-simț îl regretară nu atât atunci, cât mai târziu. Acesta a fost și momentul în care Talleyrand a spus, pentru prima oară, acele vorbe de care a făcut mai apoi atâta caz mai târziu:

— Într-adevăr, a fost cineva!

Ducele de Angouleme a fost singurul din familia regală care și-a

arătat mâhnirea spunându-i fratelui meu:

— Îl regret enorm! Nu ne iubea, dar iubea Franța. Viața lui a fost un izvor de apă vie, moartea lui e o pierdere imensă!

Regele, Monsieur și Madame s-au simțit mai curând ușurați că n-aveau să mai vadă un om, alături de care nu se simțeau niciodată la largul lor. Curtenii urmară exemplul stăpânilor și nu simulară o durere pe care n-o simțeau, căci ducele de Richelieu nici nu-i iubise, nici nu-i stimase.

Deznădejdea reginei Suediei a fost tot atât de mare pe cât îi fusese și pasiunea. Închirie o capelă la Assomption și, trupul ducelui fiind depus în această biserică înainte de a putea fi dus la Sorbona, stătu zi și noapte lângă el, înmărmurită de durere, ducându-și astfel până la capăt nebunia care pusese stăpânire pe ea.

Doamna Recamier încercase în zadar să-i insufle puțină demnitate, dar își bătuse gura degeaba. Când trăia, bietul duce ajunsese la exasperare. A încercat chiar, la un moment dat, să dea de înțeles celor de la Stockholm că reginei i-ar sta mult mai bine la ea acasă decât la Paris. Soțul ei o zorea mereu să se întoarcă; dar ea îi tot trimitea diverse certificate medicale și n-a consimțit să-și ocupe locul, pe tron, alături de soțul ei, decât după moartea ducelui. Cred că e singurul exemplu de dragoste feminină atât de perseverentă, care n-a primit nici cea mai mică încurajare, și care a fost privită cu atâta silă, dispreț și mânie, cum n-a mai fost privită o alta.

La scurtă vreme după ce s-a prăpădit domnul de Richelieu, lordul Castlereagh, devenit marchiz de Londonderry, își puse capăt vieții. De câteva zile se comporta cam ciudat. Într-o dimineață, se dădu jos, la ora obișnuită, din patul conjugal, intră în cabinetul său, își făcu toaleta pe jumătate, apoi se întoarse în odaia soției sale căutând niște pastile pe care le lua zilnic; le înghiți, se reîntoarse în cabinet și-și tăie cu briceagul, artera jugulară, dar cu atâta precizie

incit deși rana era foarte mică el căzu grămadă, murind aproape imediat. Soția lui, auzind căzătura, se năpusti spre el, dar orice ajutor se dovedi a fi de prisos. Unii au presupus că s-ar fi sinucis din vreo cauză politică; dar s-a constatat că nu existase niciuna. Lordul avea o fire rece și calmă, care nu se emoționa pentru orice fleac. Așa că moartea sa a fost atribuită unui acces de nebunie, boală ereditară în familia lui. Sigur că pentru cei care au fost la curent cu cele două nenorociri, moartea ducelui de Richelieu ar fi fost mai îndreptățită să survină în urma unor depresiuni morale, decât moartea lordului Londonderry.

Domnul de Chateaubriand a fost încântat să fie numit ambasador la Londra, unde l-a înlocuit pe Decazes. Imaginația lui, mult prea fecundă, îl făcea să-și vadă pompa diplomatică pe care avea s-o desfășoare într-un oraș în care dusese cândva o existență obscură de emigrant. Dar această strălucire la care râvnea, i-a fost mult diminuată de faptul că gloria sa personală nu aruncase încă niște raze chiar atât de lungi încât să depășească hotarele Franței. Și asta din pricină că meritul domnului de Chateaubriand se datora mai mult îndemânării de a potrivi, în mod aproape artistic, Cuvintele, ceea ce dădea stilului său un colorit plin de strălucire, la care străinii erau mult mai puțin sensibili decât conaționalii săi. Oricare ar fi fost motivul, domnul de Chateaubriand nu era apreciat dincolo de hotarele Franței, fapt care l-a împiedicat întotdeauna să stea prea mult în altă țară. Așa că foarte curând s-a simțit la fel de dezgustat de Londra ca și de Berlin și a cerut să fie trimis la Congresul de la Verona. După ce Chateaubriand plecă la Verona, Villele, numit ministru ad interim, la externe, începu o corespondență asiduă cu Chateaubriand. Cât despre Mathieu de Montmorency, de altfel prieten bun cu Chateaubriand, plecă la Viena unde era așteptat cu nerăbdare. Nici nu apucă bine să coboare din trăsură, că și porni

mai departe pe jos. Domnul de Metternich, cat e și sosise la ambasadă, se impacientă. I se spuse că probabil se încrucișase pe drum cu el. Văzând că nu mai vine, Metternich se duse acasă. Îl căutară șase ceasuri încheiate prin oraș. Când toți începură a se neliniști, sosi și fiul rătăcitor, încărcat de scrisori și de mici daruri de către călugărițele din Paris, către o comunitate din Viena, prima lui grijă fusese să ducă pachetele la adresa indicată, unde stătuse șase ceasuri încheiate. Să fi întâlnit acolo pe careva din adepții partidului preoților? Tot ce se poate, numai că eu nu știu și nu aștern pe hârtie decât lucruri de care sunt absolut sigură. Acel debut l-a făcut să scadă mult în ochii lumii diplomatice care se pregătea săplece la Congresul de la Verona, și nimic n-a fost mai demn de milă decât atitudinea noastră politică la acel Congres. Am trimis acolo o liotă de delegați; domnii de Blacas, de Caraman, de La Ferronnays s-au alăturat ministrului lor, pe lângă care erau acrediați, târând după ei o suită de secretari și de atașați. Existau mai mulți francezi la Verona decât reprezentanții tuturor celorlalte națiuni laolaltă, și totuși Franța n-a jucat primul rol, din moment ce între delegații ei n-a existat nici unitate și nici franchețe.

Monsieur și ministrul afacerilor externe voiau război cu Spania. Regele și președintele Consiliului făceau tot ce puteau ca să-l evite. Ambasadorii s-au împărțit și ei în două tabere. Villele, convins de făgăduielile lui Chateaubriand, care se legă să-l susțină, îl autoriză să plece la Verona. Sosi, hotărât să se pronunțe împotriva războiului cu Spania, iar depeșele sale îi confirmară lui Villele că avea în el un aliat de nădejde. Vicontele de Montmorency, reveni la Paris unde îl aștepta titlul de duce. Mi-e greu să înțeleg bucuria puerilă pe care această favoare o pricinui și lui și soției sale, numai că din păcate n-a fost de lungă durată, căci ducele Mathieu de Montmorency declară că el era pentru războiul cu Spania. Villele se supără, iar

proaspătul duce, deși cu mult regret. Își dădu demisia. Chateaubriand, o dată ajuns la Verona, luă locul prietenului său și se arătă cel mai înflăcărat partizan al războiului cu Spania. Drăgălășeniile de care făcuse risipă țarul Alexandru când Chateaubriand rămăsese singur la Verona, după plecarea colegilor lui, să-i fi schimbat oare părerile sau își ascunsese cu grijă adevăratele sale opinii? Puteai să-l bănuiești, în aceeași măsură, și de instabilitate și de disimulare. Dar faptele erau fapte. Mathieu fusese de acord să fie schimbat cu Chateaubriand câtă vreme știa că era de cu totul altă părere decât a sa; dar când văzu că-i luase locul, susținând aceleași păreri ca și ale lui, fu – pur și simplu – indignat și-și manifestă amărăciunea. Am asistat la o scenă destul de violenta în care nu și-a cruțat deloc prietenul. Doamna Recamier s-a văzut obligată să dea dovadă de toată dibăcia și blândețea ei pentru a evita scandalul unei rupturi publice, între cei doi bărbați care-i erau la fel de buni prieteni.

Viața lui Mathieu n-a. Fost ca cea a tuturor semenilor săi. Tatăl său, vicontele de Laval, fiul cel mic al mareșalului de Laval, se însurase cu domnișoara de

Boullongne, moștenitoarea unei averi imense. Era o fată extrem de frumoasă, spirituală, picantă, care fu îndrăgită chiar de la început de cumnata ei, ducesa de Luynes, sora bărbatului ei. Vicontesa de Laval dorea cu ardoare un loc la Curte. Doamna de Luynes se făcu luntre și punte să-i îndeplinească această dorință, cumnatei sale. Totul era ca și aranjat, când iată că familia regală se arătă împotriva acestei dorințe a fostei domnișoare de Boullongne, care fu respinsă cu brutalitate. Familia de Montmorency se simți cumplit de jignită din pricina acestui afront care de fapt fusese adus nu fostei domnișoare de Boullongne, ci doamnei de Laval. Ducesa de Luynes își manifestă și ea nemulțumirea. Mi se pare chiar că și-a dat

demisia și ma mai vrut să fie doamnă de onoare la Palat. Ducele și ducesa de Luynes nu aveau decât o singură fată, sortită să fie cea mai bogată moștenitoare a Franței. Slăbiciunea ducesei față de numele pe care-l purta, o făcu să-și mărite fata cu unul dintre nepoții săi, și prietenia pe care o nutrea față de vicontesa de Laval o determină să se oprească asupra unicului fiu al acesteia, în loc să aleagă unul din cei patru băieți ai fratelui ei mai mare. Căsătoria foarte tinerei Hortense de Luynes fu deci aranjată între cele două mame care erau cum nu se poate mai fericite. Dar iată că se ivi un obstacol la care nu se aștepta nimeni. Guy de Laval, fiul cel mai mare al ducelui – fratele mai mare al ducesei de Luynes – roșcovan, urât și astmatic, se însurase cu domnișoara de Argenson, o fată încântătoare, mai tânără cu douăzeci de ani ca el, care făcea un contrast izbitor cu soțul ei, pe care numai avantajele rangului și ale averii o determinaseră să-l ia de bărbat. Tânărul Mathieu fu izbit de nepotriveala dintre cei doi soți și se îndrăgosti nebunește de încântătoarea lui verișoară. Crescut în ostilitatea față de Curte, ca urmare a nemulțumirii părinților săi, dat în grija abatelui de Sieyes pentru a-i modela inima și spiritul, pică în mijlocul familiei d'Argenson care nu făcu decât să-i sporească zelul revoluționar și să-i dezvolte incredulitatea sădită în inimă de preceptorul său. Totuși, inima lui cinstită îl făcu să dea înapoi din fața ideii de a se însura cu Hortense de Luynes, atâta vreme cât o adora pe marchiza de Laval. Aceasta, mai experimentată, ceva mai mare ca el și poate și mai puțin îndrăgostită, își dădu imediat seama că ruptura unei asemenea căsătorii i-ar fi fost imputată ca o crimă, de către întreaga familie, așa că-l determină pe Mathieu să se însoare. Acesta o conduse la altar pe domnișoara ele Luynes, încă o copilă, care fu dusă apoi la mănăstire. Mathieu uită repede de ea, alături de marchiză. Iată însă că veni și vremea că Mathieu să-și ia nevasta în

stăpânire. Marchiza trebui să recurgă din nou la influența pe care-o exercita asupra lui, așa încât căsătoria dintre cei doi tineri, fu consumată. Între timp, Guy de Laval muri fără să aibă copii, lăsând o văduvă a cărei posesiune avea să constituie fericirea tânărului soț. Dar cum era un om cinstit și avea remușcări față de foarte tânăra sa soție, cu care de altfel se purta excelent deși n-o iubea, se vârî, ca un bezmetic, în toate răzmeriețele. Părinții săi nu-l opriră, iar iubita sa chiar îl îndemna să se vâre în tot ce era mai periculos. Prietenă intimă cu doamnele de Stael. De Broglie, de Beaumont, marchiza de Laval le împărtășea opiniile pe care, la rându-i, i le împărtășea lui Mathieu. Acesta își atrase repede asupra-i mânia Curții și a. Partidului antirevoluționar. După prima Federație, înflăcărarea, sau poate numai moda, le făcu pe foarte multe dintre cele mai elegante femei să împingă roabele, în Champ-de-Mars, pentru a ajuta „cu mâna lor", la pregătirea serbării naționale a Federației. Marchiza de Laval se duse și ea acolo, într-o frumoasă trăsură aurită, urmată de trei lachei purtând livreaua familiei de Montmorency, pentru a-și manifesta astfel dorința ei de egalitate și a demonstra cât de mult râvnea să facă și ea parte din productiva clasă muneitore. Dar un ropot de ploaie o udă până la piele și-i făcu praf pantofi orii subțiri de atlas. Răci, făcu o pneumonie, apoi o tuberculoză galopantă și după ce zăcu câteva săptămâni, muri în brațele lui Mathieu. Speriată de urmările pe care le-ar putea avea revoluția, și presimțindu-și sfârșitul, își imploră verișorul să nu se mai vâre în nimic și să-și vadă de treburile sale. Această pierdere, care-l aruncă pe Mathieu în cea mai cruntă deznădejde, îl făcu o vreme să nu se mai ocupe de nimic. Se pare că din acest moment a început legătura lui, atât de intimă, cu doamna de Stael, pe care niciun eveniment n-a putut-o nici rupe, nici răci. Lumea' a crezut că tandra consolatoare izbutise să-l facă s-o uite pe marchiză. Eu sunt convinsă de

contrariul și anume că această prietenie, născută din lacrimi, a păstrat intactă amintirea dispărutei. În vreme ce mâhnirea îl copleșise pe îndureratul Mathieu, revoluția mergea. Înainte. Nu mai știu dacă, la scurtă vreme după moartea doamnei de Laval sau puțin mai târziu, l-am întâlnit pe Mathieu în Elveția. O lăsase pe soția lui, în Franța, lângă mama sa, fiindcă era însărcinată. Nu după multă vreme, nevastă-sa îi născu o fată, care s-a măritat mai târziu cu Sosthene de La Rochefoucauld. Cu timpul, durerea lui Mathieu se mai ostoi, și doamna de Stael izbuti să-l atragă lângă ea, la Coppet. Dorința de a-și revedea patria și de a-și îndeplini îndatoririle de soț și de părinte, fură atât de puternice, încât se înapoie acasă. Dar cum doamna Mathieu suferise crâncen din pricina indiferenței lui, acum îi plăti și ea cu aceeași monedă, purtându-se cu el urât și rece. În timpul cât zăcuse în închisoare – pe vremea Teroarei – Hortense se împrietenise cu o bigotă, care se străduia s-o inițieze în practicile religioase și s-o rupă ele familie. Și aproape că reușise. Fetița ocupa un loc mult prea mic în viața ei, părinții n-o mai interesau, i n de soțul ei aproape că și uitase. Dându-și seama că de fapt el era singurul vinovat de schimbarea soției sale, Mathieu de Montmorency, dădu dovadă de o răbdare fără margini, încercând – cu duhul blândeții și cu multă înțelegere și gingășie – să-și apropie soția. Aceasta își dusese fetița la o mănăstire, pentru a o îndepărta de tatăl ei, iar acestuia îi mărturisi că, în timpul

Teroarei, făcuse un legământ cum că nu se va mai apro pia nici de el, nici de alt bărbat, dacă fetița ei, părinții și ea vor scăpa cu viață. Mathieu acceptă să trăiască alături de ea, ca frate și soră. Se dedică operelor de binefacere și duse o viață de adevărat ascet. L-am văzut trăind astfel, timp de douăzeci de ani, disprețuit de soția sa în asemenea măsură, încât dacă se întâmpla ca ea să nu mănânce

într-o zi acasă, nu numai că nu-i spunea, dar poruncea slugilor să nu pregătească nimic de mâncare, încât bietul duce se așeza degeaba la masă. El n-avea avere personală și, deși după moartea părinților săi ducesa devenise imens de bogată, nu-i dădea soțului ei nici măcar un sfanț. L-am văzut călătorind pe imperiala diligențelor, pentru că nu putea plăti un loc înăuntru. La toate aceste meschinării, soția lui adăuga și un potop de vorbe jignitoare, așa că bietul duce dădu dovadă de o răbdare îngerească suportând, în tăcere, o asemenea purtare. Era un bărbat încântător, cu o înfățișare nobilă, un om spiritual și extrem de plăcut. Doamna ducesă de Angouleme îl trata cu multă distincție. În 1814, murind domnul de Damas, cavalerul ei de onoare, Mathieu îi luă locul. Favoarea de care se bucura la Curte, o făcu pe Hortense să-i dea mai multă atenție soțului ei. Nu mai refuză să ia masa împreună cu el, ba uneori chiar îi împrumuta și trăsura.

Ducele Adrien de Laval, singurul dintre cei patru frați din ramura vârstnică ce izbutise să aibă un urmaș, îl pierdu, când băiatul împlini nouăsprezece ani, așa că familia de Montmorency-Laval se trezi fără niciun moștenitor. Vârsta ducesei de Laval nu-i mai îngăduia să aibă copii; atunci consiliul de familie făcu apel la MaIhieu și la soția lui. Am citit corespondența dintre cei doi soți, în legătură cu acest lucru și am fost silită să recunosc că scrisorile lui Mathieu erau atât de tandre, de gingașe, de curtenitoare și de caste, încât – deși convinsă că ele nu-mi vor inspira decât dezgust sau ironie – le-am citit, dimpotrivă, cu cel mai mare interes. Ele o convinseră pe doamna Mathieu. Soții expediară un curier la Roma pentru a fi dezlegați de jurământul pe care-l făcuseră, iar înapoierea sa fu așteptată cu o nerăbdare ce păru puțin cam exagerată. Sosind răspunsul, doamna Mathieu fu cuprinsă de o pasiune fără margini față de soțul ei. În afară de el, nu mai exista nimeni și nimic pentru

ea. Totul părea un adevărat roman de dragoste, și această eroină de patruzeci și cinci de ani, urâtă, prost croită și pe deasupra și vulgară, făcu de-a dreptul ridicolă acea lună de miere pe care Mathieu o suportă cu resemnarea lui obișnuită. S-a spus că setea de dragoste a doamnei Mathieu ar fi scurtat viața soțului ei. Orice s-ar fi întâmplat, ea a fost, vreme de câteva luni, pe deplin fericită atât de dragostea, de situația soțului ei, care fusese numit ministru de externe, cât și de titlul de ducesă. Mâhnirea de a părăsi palatul ministerului de externe și saloanele sale somptuoase, a fost compensată, în scurtă vreme, de numirea lui Mathieu în postul de preceptor al domnului duce de Bordeaux, ceea ce le îngăduia celor doi soți să se mute la Tuileries. În vremea asta, sănătatea lui Mathieu se șubrezea din ce în ce. Avea deseori dureri de inimă pe care, cu proverbiala lui răbdare, le îndura fără să crâcnească. La un moment dat, începu a se simți mai bine, când, în Vinerea Mare a anului 1826, nefiind îndeajuns de restabilit pentru a asista la slujbă, se duse totuși, împreună cu soția și cu fiica sa, la biserica Siiint-Thomas d'Aquin. Ingenunchie, sprijinindu-se de un scaun. Cum ruga lui se prelungea peste măsură, doamna de La Rochefoucauld îl rugă să nu stea prea multă vreme în genunchi. El nu răspunse. Doamna de La Rochefoucauld mai aștepta puțin, apoi repetă rugămintea de a se ridica de jos; văzându-l că tace, se apropie de el să-l ajute să se ridice, dar bietul duce murise. L-au dus în sacristie, dar orice ajutor s-a dovedit zadarnic. Boala de inimă care-l chinuise în ultima vreme, îi venise de hac. Cineva i-a făcut o gravură care semăna în mod izbitor cu portretul lui Crist, pictat de Murillo. Mi-l aduc aminte cum arăta în 1810, în capela din Saint-Bruno: părea pur și simplu, o viziune poetică, mai ales că, cufundat în rugăciune, pe chipul lui poposise o rază de soare care-1învăluia ca o aureolă. Am ținut foarte mult la Mathieu și am plâns mult după el.

Deznădejdea soției sale a fost fără margini. În acel suflet atât de uscat nu mai era loc decât pentru dragoste. De altfel, ducesa era o persoană cam ciudată. Nu era lipsită de spirit, se pricepea să istorisească un lucru, destul de nostim, și se pricepea grozav să-și chivernisească veniturile. Cum iubea la nebunie banii, presu puse că și Celui-de-Sus îi plăceau, și făgădui să dea bisericii cincizeci de mii de franci dacă soțul ei se făcea bine; cum acesta se prăpădi, ea nu mai dădu Domnului nicio pară chioară. Pretindea că s-ar fi născut cu o înclinare către risipă, cusur pe care se străduia din răsputeri să-l remedieze. A supraviețuit și fiicei sale, așa cum a supraviețuit și soțului ei, ocupată să conducă cele câteva institute religioase pe care le fondase.

Monsieur îl regretă enorm pe Mathieu; Madame, în schimb, fusese foarte supărată pe el. Ea nu-i putuse ierta faptul că preferase să fie ministru de externe în loc să rămână cavalerul ei de onoare. Iată încă o dovadă, în legătură cu cele spuse la moartea ducelui de Riehelieu, privind „recunoștința" prinților.

Capitolul VIII

Cred că am mai vorbit despre relațiile pe care le avusese doamna de Cayla, în timpul Imperiului, cu ducele de Rovigo, și care fuseseră date la iveală de asemănarea extraordinară a fiului ei cu ducele. După ce doamna de Cayla devenise favorita regelui Ludovic al XVIII-lea, ducele de Rovigo începu s-o asalteze cu cererile. Voia să fie reabilitat la Curte, să i se redea gradul pe care-l avusese în armată, și o slujbă cât mai mare cu putință, amenințând-o că, dacă nu va obține tot ce dorea, va publica o corespondență care nu numai că era mult prea tandră, ci și foarte interesantă pentru' ministrul poliției, corespondență ce dovedea că ea nu așteptase Restaurația, pentru a juca un rol din cale-afară de rușinos și pentru care fusese plătită. Doamna de Cayla stătu și se gândi cum să iasă din asemenea încurcătură. Nu dorea pentru nimic în lume să-l ajute pe Rovigo, a cărui prezență îi devenise insuportabilă, dar pe care nu voia să și-l facă dușman. Cum el o ținea întruna că comportarea sa în afacerea morții ducelui de Enghien, fusese mai mult decât exemplară, și că prin urmare era nevinovat, îi ceru fostei sale iubite să-l disculpe în ochii regelui, Ea îi răspunse – din partea regelui – că dacă domnul de Rovigo izbutea să convingă publicul de nevinovăția sa, el îl reabilita cu dragă inimă. Drept urmare, domnul de Rovigo se puse pe treabă și făcu o relatare așa-zisă justificativă, în care se învinuia în modul cel mai josnic, atât pe el, cât mai ales pe domnul de Talleyrand și, înclin să cred, că pe bună dreptate.

Doamna de Cayla exultă de fericire după ce citi acel memoriu. Totuși, se dovedi destul de abilă pentru a face unele observații critice. Îl obligă pe ducele de Rovigo să mai îndulcească unele fraze, să renunțe la unele mărturisiri, apoi îl încurajă să publice memoriul,

fără să insiste, ca nu cumva s-o acuze mai târziu că ea îl împinsese să facă acest lucru. Efectul a fost evident, cel prevăzut. Memoriul declanșă proteste vehemente împotriva ducelui de Rovigo.

Tot partidul lui Talleyrand îi sări în cap. Prințul se învălui în demnitatea sa și, făcând pe ofensatul, declară că el nu va mai apărea la Tuileries până ce numele său nu va fi spălat de toate calomniile. Nimeni nu-l susținu pe Rovigo. Regele îi interzise să mai apară la Curte. Monsieur și fiul său declarară că-l vor da afară pe ușă dacă va cuteza să pună piciorul în casa lor. Doamna de Cayla, deși se prefăcu a fi dezolată de rezultatul memoriului la care se străduiseră împreună, se crezu obligată să-l roage să nu mai vină, totuși, în văzul lumii, la ea. Îi făgădui să facă tot ce va putea pentru a-l ajuta, îl convinse să aștepte să treacă furtuna, și astfel scăpă de el. Fie că se temea să nu-și atragă prea multă ură asupra sa, fie că nu găsi mijlocul de a-i veni de hac și lui Talleyrand, își ținu gura și-l lăsă în pace. Regele li trimise vorbă acestuia din urmă, „că putea să vină la Tuileries fără teama vreunei întâlniri neplăcute". Prințul își făcu deci apariția duminică, la slujbă, în plin triumf. Funcția lui, de mare cancelar, îl plasa imediat după rege. Așa că stătu în picioare, în spatele fotolilui regal, cu mâna sprijinită de spătar, afară de momentele în care trebuia să îngenuncheze – cu destulă ușurință – în ciuda faptului că era șchiop. Ținuta lui în timpul slujbei era greu de imitat. Chipul îi era impasibil și nimeni nu l-ar fi putut acuza nici de ipocrizie, nici de neatenție.

Un om mai puțin abil ca Talleyrand, ar fi fost pur și simplu copleșit de învinuirile ducelui de Rovigo, cu atât mai mult cu cât unele dintre persoanele aflate încă în viață știau că totul era adevărat și că ducele nu exagerase cu nimic. Dar el își dădu seama imediat că lovitura venea din partea unui om care nu-l putea dărâma, așa că făcu pe persecutatul și pe jignitul, ținându-și nasul

atât de sus, încât cel care-și frânse gâtul nu fu el, ci complicele său, ducele de Rovigo. Au existat prea puține împrejurări în care Talleyrand să nu fi analizat cu precizie, atât situația sa cât și a adversarului său și să nu fi dat dovadă de o abilitate cu totul deosebită. Succesul – în afacerea Rovigo – a fost atât de deplin în ce-l privea, încât Talleyrand a ieșit curat ca un cristal în ochi contemporanilor săi; Istoriei însă, îi va reveni sarcina de a arăta exact tristul rol pe care l-a jucat în tragedia gropilor de la Vincennes.

Căsuța, aparținând contesei. Vincent Potocka, unde regele dăduse, în 1814, declarația zisă de la Saint-Ouen, fu vândută la moartea contesei. Nu peste mult, am văzut ridicându-se pe ruinele sale un elegant pavilion. Cei mai buni artiști au fost chemați să-l decoreze. Plantele cele mai rare îi împodobeau grădinile și serele. Peste tot, se desfășura un lux regal, așa încât cumpărătorul nu putea să rămână multă vreme necunoscut, în ciuda secretului cy-e ațâța curiozitatea tuturor. Invitațiile, adresate celor mai distinse persoane de la Curte, ne dezvăluiră faptul că pavilionul aparținea doamnei de Cayla care-și inaugura casa printr-o serbare la care eram poftiți cu toții. Câteva persoane, mai scrupuloase, refuzară să se ducă. Eu o cunoșteam pe doamna de Cayla de foarte multă vreme; cu toate că relațiile dintre noi se răciseră, eram curioasă să văd și pavilionul și serbarea. Și unul și celălalt, au meritat deranjul. Nu ni se exagerase cu nimic splendoarea casei. Era nemaipomenit de comodă și construită de cineva care nu se uitase la bani. Fiecare amănunt

. I pii: ; exact acolo unde trebuia. Începând cu chiuvetele din bucătărie, făcute din marmoră lustruită și până la scara ce ducea la pod și care avea balustradă din lemn de acaju, nimic nu fusese neglijat. Îți puteai da lesne seama că nici artiștii, nici lucrătorii, nu. Țînuseră seama de bani. Cei mai talentați pictori fuseseră chemați să decoreze pereții; dar acest lux nu sărea în ochi, ci dimpotrivă era de

o mare simplitate. În bibliotecă, trona un portret uriaș al lui Ludovic al XVIII-lea, care-l înfățișa, așezat pe scaun și semnând declarația din Saint-Ouen. Ceea ce părea curios era faptul că sub acel tablou fuseseră așezate alte două, mai mici, înfățișându-i pe nunțiul papal – monseniorul Macchi – și pe domnul Liotard; probabil că cei doi fuseseră așezați acolo pentru a preamări virtuțiile creștinești ale stăpânei casei. Acel Liotard fusese învățătorul rigid al tinerimii evlavioase de pe vremuri, și niciunul dintre discipolii săi n-ar fi cutezat să intre într-un teatru, în afară de cel pe care-l deschisese doamna de Cayla. Cei mai buni actori jucară acolo un vodevil frumos, apoi o mică piesă de circumstanță prin care ni se dădea de înțeles că doamna de Cayla nu era decât paznica devotată și credincioasă a acelui superb pavilion istoric pe care ea îl smulsese din uitare, îl ferise de profanare și-l redăduse, în chip de recunoștință, Franței, după cum ne mărturiseau cupletele rostite pe scenă. Aplauzele spectatorilor confirmară spusele actorilor, așa că doamna de Cayla fu ridicată în slăvi, tămâiată și proclamată drept eroină civică, de un auditoriu care nu credea o iotă din ceea ce auzea. M-am amuzat grozav la acea serbare – de altfel foarte frumoasă și foarte bine pusă la punct – mai ales datorită părții de ridicol și de bufonerie. Tot corpul diplomatic se grăbise să vină, înghesuindu-se laolaltă cu episcopii și cu starețele pe care doamna de Cayla îi poftise în mod special. Cu o jumătate de ceas înainte de sosirea invitaților, regele venise să vadă dacă totul era așa cum dorise el. Urmele roților trăsurii sale greoaie se vedeau clar pe aleea presărată cu nisip. Doamna de Cayla nădăjduise că va veni și Monsieur, mai ales că și ' lansase acest zvon încă de dimineață. Dar Monsieur șovăise. Domnul de Villele îl încuraja s-o cultive pe doamna de Cayla prin care putea obține tot ce voia de la rege. Dar influența soției sale îl făcu să procedeze exact pe dos. Madame nu

era femeia care să se înjosească adulând-o pe favorita regelui, pe care a tratat-o întotdeauna cu o răceală de gheață. Doamna de Choisi, camerista ei, pe care o măritase cu vicontele de Agoult și la care își petrecea mai toate serile, împrietenindu-se – în ciuda interzicerii stăpânei sale – cu doamna de Cayla, Madame își manifestă nemulțumirea și nu mai puse piciorul în casa ei, deși apartamentul pe care-l ocupa se învecina cu al ei. Doamna de Cayla îi răsplăti amiciția, rugându-l pe rege să-l numească pe vicontele de Agoult, guvernator în Saint-Cloud.

Cred că am mai spus că generalul de Lauriston rămăsese singurul din guvern ce făcuse parte din ministeriatul răposatului duce de Richelieu. Datora această onoare largheții cu care plătea – fără să crâcnească – sumele enorme pe care regele le risipea pentru favorita sa. Numai că regele dorea să-i dea postul de ministru al Casei regale domnului de Doudeauville. Pentru a-l face pe domnul de Lauriston să renunțe la acest post și totodată pentru a-i cumpăra tăcerea, îl făcură mare îngrijitor al copoilor regali de vânătoare și-l numiră mareșal al Franței. Făcuse și el războiul, ca toți slujitorii lui Napoleon, dar n-avea niciun fel de reputație ca militar, așa că această numire îi închise gura. Regele îl trimise apoi să comande armata de rezervă din Spania. Pentru a-și împodobi bastonul de mareșal cu câțiva lauri, asedie orașul Pampeluna, după predarea orașului Cadix și eliberarea regelui Spaniei. Câțiva oameni de treabă plătiră cu viața ridicarea lui Lauriston la rangul de mai… 11, dar asta n-o mai spuse nimeni. Când părăsise postul pe care-l avusese mai înainte, lăsase vraiște lista cheltuielilor civile. Ducele de Doudeauville isprăvi de delapidat toți banii pe care-i mai avea regele, fiindcă era un om mult prea lacom și prea galant, și fiindcă nu putea rezista nici uneia dintre rugămințile sau capriciile fie ale fiului său, fie ale doamnei de Cayla. Această slăbiciune îl obliga să

închidă ochii la abuzurile subalternilor săi. Cred că niciodată o casă de bani n-a fost jefuită mai fără rușine, cum a fost jefuită casa de bani a regelui în acea epocă.

Noroc că înțeleaptă administrare a domnului de La Bouillerie, subintendentul Casei regale, a reparat, într-un interval destul de scurt, răul făcut, astfel încât înainte de 1848, lista civilă nu mai era grevată de nicio datorie.

Capitolul IX

Opinia publică se arătă foarte șocată de destituirea ducelui de la Rochefoucauld-Liancourt1. Nu-mi amintesc

1 *François-Alexandre, duce de La Rochefoucauld-Liancourt* (1747–1827), deputat în Statele Generale, membru în Camera Pairilor, după Restaurație. În urma unei dispute cu prefectul poliției – de Lavau – dându-și demisia din funcția de membru al Consiliului închisorilor Senei, a fost destituit din toate funcțiile pe care le presta în mod gratuit. Ducele de Liancourt și-a consacrat întreaga viață operelor de bipefacere, dând dovadă de un zel și de o generozitate rar întâlnite.

În ce împrejurare el se opuse dorinței celor din minister. În tot cazul, era vorba de un fleac. *Monitorul* nu pierdu prilejul și enumeră treisprezece din slujbele ce-i fuseseră luate ducelui. Or, acele slujbe el le exercitase fie pe degeaba, fie din devotament. Le presta cu atâta zel în interesul celor săraci, încât poporul pur și simplu îl adora. Chiar presupunând că ar fi arătat ostilitate față de guvern, înlăturarea lui constituia o răzbunare prostească și puerilă. Această răzbunare, însă într-un mod mult mai crud, a fost practicată și împotriva a patru subofițeri din La Rochelle, care au pierit pe eșafod, pentru că puseseră la cale o conspirație ce nu avea nicio șansă de reușită, și ca atare nu merita să fie sacrificate patru capete dintre care cel mai vârstnic nici nu împlinise douăzeci și trei de ani.

Îmi aduc perfect de bine aminte că mica societate de oameni cu scaun la cap, din preajma mea, a fost foarte mâhnită de o asemenea procedură și că dorea din tot sufletul ca regele să-i ierte pe cei patru tineri, care de fapt erau încă niște copii. Dar cum regele nu avea nicio putere în fața prinților, sărmanii băieți fură decapitați.

Îmi amintesc de asemenea de invidia și de antipatia ce interveniseră, la un moment dat, între domnii de Villele și de Chateaubriand. Crezând în amiciția lui, Villele îl adusese la putere pe Chateaubriand, nădăjduind să găsească în el un sprijin serios împotriva războiului pe care Curtea, Sacristia și Sfânta Alianță doreau să-l declare Spaniei. Dar, o dată ajuns la putere, Chateaubriand nu mai vru să-l sprijine pe Villele. Acesta, văzându-se tras pe sfoară, făgădui, în sinea sa, să se răzbune. Domnul de Chateaubriand nu se bucura de favoare nici pe lângă rege, nici pe lângă prinți; era deci ușor de înlăturat. Villele pretinse că Chateaubriand votase împotriva legii privind reducerea rentelor. Chateaubriand a negat acest lucru; dar și-a exprimat părerea că legea i se Imuni cam periculoasă. Totuși nu exista nicio disensiune între el și colegii săi, când – într-o duminică – se prezentă la ușa lui Monsieur pentru a-i aduce omagii. Ușierul îi spuse că nu-l putea primi. Domnul de Chateaubriand nu se formaliză: era târziu, ușa era închisă, așa că își închipui că Monsieur se dusese la rege. Se grăbi deci să coboare și intră în cabinet; dar când trecu pragul, văzu o ușoară ezitare la gărzile de la ușă. Până la urmă, un ofițer înaintă către el și-i spuse pe un ton cât mai respectuos cu putință:

— Domnule viconte, am primit poruncă să nu vă îngădui să intrați!

Vorbele acestea îl mirară foarte mult; domnul de Vitrolles, prietenul lui, îl întrebă:

— Spune-mi, când ai plecat de acasă?

— Acum o oră…

— Ei bine, află că acasă te așteaptă o scrisoare.

Domnul de Chateaubriand dădu fuga la locuința sa și găsi într-adevăr un ordin foarte laconic, prin care i se aducea la cunoștință că regele nu mai avea nevoie de serviciile sale. Domnul de

Chateaubriand semnă de primire cu propria sa mână, apoi închirie șase trăsuri de piață, își aruncă în ele claie peste grămadă toate lucrurile și înainte ca pendula să fi bătut ora începerii lucrului, îi scrise lui Villele că ordinul regelui fusese îndeplinit și că palatul ministerului de externe împreună cu portofoliul, erau la dispoziția președintelui Consiliului de miniștri.

Felul în care părăsise ministerul, satisfăcând pe deplin imaginația domnului de Chateaubriand, îi mai îndulci, într-o oarecare măsură, jignirea pe care o îndurase la Tuileries. În primele zile își suportă căderea cu un calm și o demnitate care-i făcură cinste. Dar, încet-încet, încurcăturile și necazurile situației sale, îi redeschiseră rana, aducându-i în minte jignirea gratuită pe care fusese obligat s-o îndure, și-i aţâţară ura și dorința de răzbunare împotriva domnului de Villele în așa hal, încât' nu mai cunoscu nicio măsură. *Journal des Debats,* condus de bunii săi prieteni, frații Bertin*159,* îi puse la dispoziție coloanele sale; ziarul deveni în curând arena de luptă a scriitorului care se folosi de niște arme atât de ticăloase încât cu toate că ofensa părea aproape uitată, el continuă să-și atace, cu aceeași violență, inamicii. Domnul de Villele se văzu obligat să reintroducă cenzura. Dar căzu din lac în puț, căci ori de câte ori cenzorul ștergea câte un cuvânt, o frază sau chiar mai multe, locul rămânea gol și imaginația cititorului umplea cu lucruri și mai grave rândurile tăiate de oamenii lui Villele. Cum acele rânduri albe au

---

159 E vorba de *Louis-Franfois Bertin,* zis „cel vîrstnic" (1766— 1841), fondatorul propriu-zis, al ziarului, și de fratele său, Bertin de Vaux (1771—1842) ; a fost deputat, membru al Camerei Pairilor, sub monarhia din Iulie. Fondat în 1789, *Journal des Dâbats,* devine — după 18 brumar — proprietatea fraților Bertin. Confiscat de Napoleon, în 1811, a fost redat fraților Bertin, sub Restaurație. In acea epocă a fost cel mai important jurnal politic.

fost, la un moment dat, interzise printr-o ordonanță, tipograful le-a înlocuit prin rânduri întregi de puncte.

Îndemnizația emigranților putea fi o măsură justă, dar asta nu înseamnă că era și populară. Villele, ca să pună capac boacănelor sale, o alătură legii pentru reducerea rentelor, trăgând nădejde că va fi votată de toți deputații și pairii emigranți. Reuși cu deputații, dar dădu greș cu pairii.

Domnul Pasquier a fost unul dintre cei care s-au împotrivit cel mai strașnic. Și-a desfășurat în înalta Cameră toată elocința lui de tribun înnăscut, pe care și-o mai manifestase ca deputat și ca ministru și s-a impus colegilor săi atât prin judecata lui logică și clară, cât mai ales prin moderația constantă și talentul înnăscut de politician. Domnul de Villele întâlni un adversar tot atât de înverșunat ca și domnul de Chateaubriand, în arhiepiscopul Parisului, care le interzise clericilor să-i dea vreun vot. Sub pretext că apără interesele rentierilor aflați în diocezele sale, arhiepiscopul se arătă foarte ostil proiectului de reducere a rentelor, demonstrând injustiția și inechitatea acestui lucru, după care, alți oratori vorbiră despre vanitatea celui ce propusese o asemenea lege, care – chipurile – avea în vedere un scop economic. Arhiepiscopul se bucură – prin rezistența sa – de o mare popularitate. Încă nu avusese prilejul să-și dea la iveală caracterul țrufaș și ambițios.

Abatele de Quelen ', provenind dintr-o familie vandeeană – își începuse cariera în vicariatul imperial. Cardinalul Fesch, șeful său, îl plasase mai apoi, ca vicar pe lângă Madame, mama lui Napoleon. După Restaurație, domnul de Quelen nu făcu decât un salt de la picioarele cardinalului Fesch la cele ale cardinalului de Talleyrand, al cărui protejat deveni. I se încredință conducerea vicariatului și se dovedi a fi foarte priceput. Așa că atunci când bătrânul cardinal de Talleyrand, din ce în ce mai bolnav, îl ceru pe Quelen drept

coadjutor, ducele de Richelieu îi îndeplini pe loc rugămintea. Preocupat ca nu cumva să ocupe scaunul, ce avea să rămână în curând vacant, de un prelat care să-i reprezinte pe emigranți, temându-se mai ales de arhiepiscopul de Sens pe care-l sprijinea Madame, ducele de Richelieu voi să-și întărească partidul susținând, în acest post, un om ce făgăduia și moderație, dar și toleranță. Aceste considerații îl făcură pe domnul de Quelen160 – un ecleziast obscur și fără talente remarcabile – să ocupe locul de arhiepiscop al Parisului, deși abia împlinise patruzeci de ani. Ai fi putut crede că, în sfârșit, își satisfăcuse ambiția, dar dorința sa de mărire n-avea margini. Fără să-și dea seama, ducele de Richelieu săvârși o greșeală. Niciodată – de la cardinalul de Retz încoace – vechea monarhie nu consimțise să dea scaunul arhiepiscopal unui om atât de tânăr care-și îngăduia luxul să se mai și opună la unele legi. Se săvârșise deci o greșeală încredințând un post de o atât de mare răspundere, unui om atât de tânăr. Numai. Că domnul de Quelen nu era de aceeași părere, mai ales că o dată cu arhiepiscopia Parisului trăgea nădejde să pună mâna și pe vicariatul general, care însă, până la urmă, fu încredințat cardinalului de Croy, de unde și furia lui împotriva conversiunii rentelor. Orice-ar fi fost, spiritul mercantil și viclean al lui Villele se simți cumplit de jignit de a fi fost înfrânt pe propriul său teren.

Ludovic al XVIII-lea nu vru să se amestece în nimic, dar Monsieur făcu tot ce-i stătu în putință pentru a-l susține pe omul care-i pregătea coroana de rege. Din păcate, Camera Pairilor nu vru

---

160 *Hyacinthe-Louis, conte de Quelen* (1778—1839), vicar general în Saint-Briene, apoi secretar al cardinalului Fesch. Coadju- torul cardinalului de Talleyrand-Perigord, la arhiepiscopia Parisului, i-a urmat în funcție, în 1821. Pair al Franței și membru al Academiei.

să-l susțină. Villele fu cu atât mai jignit cu cât – după războiul cu Spania – numise o mulțime de pairi, așa încât era sigur că va obține majoritatea în această Cameră.

Între timp, sănătatea regelui devenea tot mai șubredă. Căzuse într-un fel de somnolență din care nu ieșea decât atunci când venea să-l vadă doamna de Cayla. Regele detesta palatul Saint-Cloud. Chirurgul în care avea cea mai mare încredere, părintele Elisee, pe care-l adusese din emigrație, plictisindu-se în afara Parisului, îl convinsese pe bătrânul monarh că palatul din Saint-Cloud era umed.

Nimic nu părea mai ciudat la acea Curte severă și cucernică, decât prezența acelui părinte Elisee. Fusese frate cu Charite și era un chirurg foarte abil. În timpul Revoluției, își azvârlise cât colo anteriul și se vârâse în toate luptele și răzmerițele. Îi făcea plăcere să vorbească despre diversele sale iubite cărora le spunea la toate „maica Elisee". Nu-mi pot explica în niciun fel cum și unde dibuia acest preot atâtea fetișcane, dintre cele mai nostime și mai frumoase, pe care mai apoi le încredința prietenilor sau șefilor săi. Se ocupa cu această treabă, săvârșind unele orgii chiar în Palatul Regal, chiar sub ochii nepoatei regelui, care nu zicea nimic și care-l trata cât se poate de bine, deși ducea o viață atât de scandaloasă, de care un călugăr bătrân ca el ar fi trebuit să se rușineze cumplit. Dar părintele Elisee, e bucura de privilegiul oamenilor pe care nu-i mai stimează nimeni și cărora le treci cu vederea orice, pentru că nu se mai rușinează de nimic.

Numai când s-a pus problema de a se face curățenie la Tuileries, regele a consimțit să stea o vreme la SaintCloud. Palatul Tuileries era locuit de mai bine de opt sute de persoane și era foarte prost întreținut. Avea bucătării la toate etajele; lipsa pivnițelor și a canalizării umplea Palatul de tot soiul de mirosuri, dintre care unele

de-a dreptul pestilențiale, cum se întâmpla de pildă, când trebuia să urci scara ce ducea la Pavilionul Florei sau când traversai coridoarele cele mai mici. Acele miasme groaznice care, până la urmă, pătrunseră și în apartamentul regelui, îl deciseră pe suveran să stea o vreme la Saint-Cloud, deși prefera palatul Tuileries. Monsieur și ducele de Angouleme se simțeau bine la Saint-Cloud; ducesa de Berry se simțea bine oriunde. Singură Madame prefera Palatul din Saint-Cloud și regreta enorm că Curtea nu stătea mai mult acolo.

Capitolul *X*

În ziua de Sfântul Ludovic a anului 1824, m-am dus să-l salut pe rege. Cum nu-l mai văzusem din luna mai, am fost izbită de schimbarea produsă. Era așezat în același fotoliu, îmbrăcat într-o uniformă încărcată de broderii și doldora de ordine și de medalii. Dar ghetreie de catifea neagră, care-i acopereau gleznele, își dublaseră circumferință, iar capul – care-i era destul de mare – i se micșorase atât de mult încât părea al unui copil. Stând cu bărbia sprijinită în piept, umerii i se ridicaseră în sus.

Când mă văzu, își înălță cu greu, fruntea: atunci i-am văzut chipul, complet schimbat, cu privirea atât de stinsă încât nu mi-am mai făcut nicio iluzie în privința stării sale. Îmi adresă câteva cuvinte, eu mi-am făcut reverența și am plecat, aproape sigură că-l vedeam pentru ultima oară pe acel rege bătrân a cărui înțelepciune fusese pusă la prea multe încercări și care ar fi putut ieși victorios din toate situațiile dacă firea lui slabă și boala nu l-ar fi lăsat la cheremul nebuniilor și capriciilor celor împotriva cărora încercase să lupte aproape treizeci de ani. Ludovic al XVIII-lea avea obiceiul să spună că un rege al Franței nu trebuia să se așeze în pat decât ca să moară. S-a arătat fidel acestui principiu. Căci între 25 august și 16 septembrie, ultima zi a vieții sale, deși grav bolnav, a apărut în public și și-a adunat de două ori Curtea. Poate că un motiv mai personal îi stimula astfel curajul. Știu de la doctorul Portal161,

---

161 *Baronul Antoine Portal* (1742—1832), doctor din Montpellier. In 1769, ajunge profesor la College de France, apoi membru al Institutului de Medicină. A fost medicul lui Ludovic al XVIII-lea. La inițiatva sa, a fost înființată, în 1829, Academia regală de medicină din Franța.

primul lui medic, că-l întrebase, cu un an în urmă, când va muri. Portal încercase să schimbe vorba, dar regele îi spusese:

— Portal, nu mă trata ca pe un idiot! Știu bine că nu mai am mult de trăit, știu că voi suferi poate mult mai mult decât acum. Ceea ce vreau eu să știu e dacă ultima criză a bolii va fi scurtă sau voi rămâne mai multe zile în agonie.

— Sire, după toate aparențele, boala majestății voastre va evolua lent și gradat; așa că mai poate dura și câțiva ani.

— Nu asta te-am întrebat! reluă regele. Auzi, „lent și gradat"! Deci nu pot trage nădejde că mă vor găsi mort în fotoliu!

— După toate aparențele, nu cred, sire.

— Deci nu va exista posibilitatea de a evita stiharul alb al popii! mormăi regele după o clipă de tăcere.

Apoi vorbi despre altceva.

Când ducesa de Angouleme încercă un demers mai direct pentru a-l împăca pe rege cu Biserica, primi un răspuns destul de repezit:

— Încă n-a venit vremea, nepoată! Fii liniștită!

Totuși, pe măsură ce pericolul devenea din ce în ce mai mare, neliniștea familiei sporea și ea. Doamna de Cayla, care nu obișnuia să se lase dominată de sentimente de falsă delicatețe, își făcu socoteala că era de preferat să mâhnească un muribund ca să se bucure de recunoștința celor care aveau să-i supraviețuiască. Așa că sosi pe neașteptate la rege, în ajunul morții sale, și procedă în așa fel încât după o lungă discuție, marele vicar fu anunțat că poate să ițitre în odaia bolnavului. Se pare că în acel lung *tete-ă-tete* n-au fost uitate nici unele lucruri pământești.

Mareșalul Mortier poseda – în strada Bourbon – un splendid palat pe care anunțase că avea de gând să-l

J *Edouard-Casimir Morlier, duce de Trevise* (1768–1835), general de divizie, mareșal, pair al Franței. Mare cancelar al Legiunii de

onoare, ministru de război, a pierit în atentatul pus la cale de Fieschi împotriva lui Ludovic-Filip.

Vândă. În aceeași dimineață, un om de afaceri venise să-i ofere opt sute de mii de franci. Mareșalul ezitase și ceruse un timp de gândire pentru a se sfătui cu soția și copiii săi. I se dădu o oră. Dacă răspunsul nu" sosea într-un ceas, omul de afaceri avea în vedere un alt palat. Mareșalul întrebase cine-l cumpără.

— Ce importanță are?

— Are, fiindcă trebuie să știu dacă e solvabil.

— Foarte solvabil, din moment ce veți primi banii azi, cu condiția ca numele cumpărătorului să rămână secret!

Mareșalul consimți și, imediat după vizita doamnei de Cayla, la rege, îi fură numărați acesteia opt sute de mii de franci. Un ordin semnat cu un „Louis" abia lizibil îi ajunsese ducelui de Doudeauville ca să plătească această sumă considerabilă. Regele mai răsufla încă, așa că avea dreptul să dispună cum voia de banii lui. Totuși, doamna de Cayla s-a simțit întotdeauna puțin cam stânjenită de această achiziție și mai ales de data cumpărării acelei case. N-a îndrăznit niciodată să locuiască în acel palat. De altfel, după câțiva ani, l-a vândut ducelui de MortemartJ. Regele, o dată ce-a luat hotărârea să moară creștinește, a dovedit o mare fermitate. A dat el însuși ordine ca ceremonia înmormântării să se desfășoare cu tot dichisul, așa cum se desfășurase și la ceilalți regi, fără să uite nici cel mai mic amănunt. Cu câteva ceasuri înainte de moartea sa, marele vicar greși rostind o altă rugăciune decât cea care trebuia spusă la căpătâiul muribunzilor. Ludovic al XVIII-lea, îl făcu atent și-i reaminti, cu o exactitate uimitoare, textul ce trebuia spus. Familia, adunată în fundul odăii, fu profund mișcată. Medicii, slugile, preoții, înconjurau patul. Primul gentilom ținea draperia de la pat. La semnalul dat de primul medic al regelui, gentilomul lăsă

draperia să cadă și-i salută pe prinți. Monsieur ieși plângând cu hohote. Madame se pregătea să-l urmeze. Până atunci, ea păși întotdeauna înaintea soțului ei, fiindcă era fiică de rege. Ajungând la ușă, se opri scurt și, printre lacrimile care-i scăldau obrazul, rosti cu greu:

— Treceți, domnule Delfin!

El trecu imediat, fără să facă vreo remarcă. Primul gentilom strigă: „Regele!" Gărzile repetară și ele: „Regele!" și Carol al X-lea1 intră în odaia sa. Câteva trăsuri așteptau afară, gata pregătite. Carol al X-lea ieși imediat din cameră și, împreună cu toată familia sa, se îndreptă spre Saint-Cloud, după obiceiul regilor Franței care nu rămâneau nici măcar un minut în Palatul unde predecesorul lor își dăduse sufletul.

Li s-a reproșat întotdeauna prinților din familia de Bourbon supunerea față de legile etichetei, dar veți vedea cât de exagerată era această supunere. Sigur că moartea unchiului ei o afectase foarte mult pe Delfină. Dar eticheta era etichetă. Regele nici nu-și dăduse bine duhul, că ea se și gândea la ceremonia înmormântării. La rândul lui, Delfinul și începuse să se gândească la drepturile pe care urma să le aibă de-acum încolo. Fratele meu – aflat în slujba Delfinului și care a fost de față la moartea regelui – mi-a relatat în amănunt toate aceste lucruri.

' *Carol al X-lea* (1757–1836), rege al Franței între 1824 și 1830, nepotul lui Ludovic al XV-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XVIII-lea. Când a emigrat în 1789, era conte de Artois. Devenind rege și punându-l pe Villele în fruntea guvernului, a devenit atât de nepopular, încât nici victoria de la Navariri, nici schimbarea primului ministru, cu Martignac, nu l-a mai făcut să se bucure de simpatia norodului său. În ciuda succesului expediției din Alger, Ordonanțele din 25 iulie 1830, care au dizolvat Camera

deputaților, au modificat Carta și au suprimat libertatea presei, au dus la revoluția din 1830 și la abdicarea lui Carol al X-lea.

Apartamentul răposatului rege a fost îmbrăcat în negru și transformat într-o capelă în care ardeau zeci de lumânări. Toată dimineața, preoții au rostit rugăciuni. Treaba asta a durat câteva zile. Publicul nu era admis decât dacă avea bilet de intrare. Lenea mea obișnuită și groaza de astfel de reprezentații, m-au împiedicat să mă duc, după cum nu m-am dus nici la Saint-Denis ca să asist la funeralii. Cortegiul părea ciudat pentru că niciun preot nu se afla în mulțimea care ducea mortul la groapă. Izbucnind o ceartă între marele vicar și arhiepiscopul Parisului, domnul de Quelen interzisese ecleziaștilor din diocezele sale să însoțească acel cortegiu*162*. Se pare că această interzicere nu se extindea și asupra preoților de la Saint-Denis, fiindcă o dată cortegiul ajuns la această biserică, slujba a fost demnă și creștinească. Lucrurile mi-au fost relatate de către o mulțime de martori oculari, și în special de către ducele de Raguse a cărui imaginație vie fusese de-a dreptul șocată de formele feudale ale înmormântării. Le istorisea cu mult lux de amănunte și cu acel talent care-i era caracteristic ori de câte ori relata ceva și care făcea ca discuția cu el să fie de-a dreptul încântătoare. Îmi amintesc între altele, de momentul în care mai marele crainicilor luând, rând pe rând, casca, scutul și spada regelui, le-a aruncat în criptă. În timp ce ele se rostogoleau pe trepte, crainicul strigase de trei ori: „Regele a murit! Regele a murit! Regele a murit!" După acel strigăt repetat de nouă ori, cu o voce lugubră în

---

162 O ordonanță din 25 ianuarie 1826 restrînsese privilegiile marilor vicariate Ea punea capăt conflictului, în ceea ce privea atribuțiile, dintre monseniorii de Quelen, arhiepiscopul Parisului și de Croy, marele vicar al aceluiași oraș, în momentul morții cardinalului de Perigord, adică în 1821.

tăcerea din sală, ușa cavoului se închisese cu zgomot. Pe urmă, toți crainicii se întoarseră spre public, strigând în cor: „Trăiască regele!"

Toți cei de față aclamară puternic. Mărturisesc că spada și casca lui Ludovic al'XVIII-lea puteau da naștere la interpretări ridicole. Dar când mareșalul vorbi despre zgomotul pe care-l făcuseră căzând în adâncul mormântului regal, iscă exact aceiași fiori pe care-i simțise el însuși în acel moment. Această ceremonie prilejui o dispută literară care mai durează și acum. Domnul de Salvandy, cunoscut prin câteva broșuri politice, inseră în *Journal des Debats o* călduroasă relatare a funeraliilor de la Saint-Denis. Multe persoane crezură că recunosc pana domnului de Chateaubriand. Îl lăudară atâta încât, la un moment dat, ajunseră să-i spună că niciodată nu scrisese ceva mai bun. El nu i-a iertat lui Salvandy această eroare a publicului, care-l răni în incomensurabila sa vanitate.

Regele Carol al X-lea spusese câteva cuvinte politicoase domnului de Breze, mare maestru al ceremoniilor, despre felul impecabil în care se desfășurase înmormântarea.

— O, sire, răspunse celălalt, cu modestie, au mai fost unele mici scăpări, dar data viitoare vă făgăduiesc că va fi mult mai bine!

— Îți mulțumesc, Breze, răspunsese regele surâzând, dar să știi că nu sunt deloc grăbit să-ți dau prilejul să-ți îndrepți scăpările!

Domnul de Breze era cât pe-aci să intre în pământ de rușine pentru gafa pe care o făcuse.

Luând titlul de Delfină, ducesa de Angouleme renunță la apelativul de Madame cum i se spusese până atunci. Doamna de Berry avu tupeul să și-l însușească. Îi ceru regelui aprobarea, dar acesta îi răspunsese foarte sec:

— Ce titlu? Eu trăiesc, iar dumneata ești văduvă, așa că nu se poate!

Într-adevăr, dacă ducele de Berry ar fi trăit, n-ar fi devenit

Monsieur decât în clipa în care fratele său ar fi devenit rege. Ducesa de Berry invocă motivul că ducesa de Angouleme, mama lui Francisc I, își spunea Madame și că ea, ducesa de Berry, fiind mama ducelui de Bordeaux, dorea să se pregătească astfel pentru o eventuală regență. Dar ducesa nu se bucura de niciun fel de considerație în familie pentru a obține un astfel de titlu cu care doamna Delfină nu se arătase a fi de acord.

Carol al X-lea nu moștenise firea posacă a lui Ludovic al XVIII-lea, așa că tratã cu multă bunăvoință familia de Orleans. Sincera prietenie care exista între doamna Delfină și ducesa de Orleans îndulcise mult atitudinea fiicei lui Ludovic al XVI-lea, față de această familie. Așa că regele le conferi tuturor prinților de Orleans titlul de „alteță regală", stins de două generații.

A doua zi după moartea lui Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea, primi la Saint-Cloud, toate corpurile legiutoare ale Statului. Le făcu o declarație de principiu asigurându-le de o mulțime de libertăți la care nimeni n-ar fi cutezat să spere, așa că bucuria fu generală. Cuvintele regelui, repetate seara și tipărite a doua zi în *Monitor*, produseră multă bucurie, mai întâi în Paris, apoi în toate provinciile, iscând un mare entuziasm față de noul suveran. În ziua în care intră în Paris se bucură de o asemenea popularitate încât, deși ploua cu găleata, străzile erau înțesate de lume ce-și manifesta entuziasmul și căldura prin aplauze și prin aclamații ce nu se mai sfârșeau. Regele, călare, ud leoarcă de ploaie, trecea printre supușii săi, cu chipul satisfăcut și surâzător, fapt care-i încântă pe burghezii din 1824. Poporul, întotdeauna lacom de noutăți și plin de speranțe, primi cu încredere această nouă domnie. Toată neîncrederea acumulată ani de zile față de contele de Artois se risipi de la sine, într-o clipă, prin câteva fraze rostite de Carol al X-lea, care jurase să respecte Carta. Nu ținea decât de el ca această fericită dispoziție să

dea roade; și dădu, căci Carol al X-lea era dornic de popularitate și voia cu orice preț să placă supușilor săi. Mi-ar fi plăcut să-mi fac iluzii închipuindu-mi că greutatea coroanei îl făcuse să-și schimbe ideile, dar îl cunoșteam mult prea bine pentru a îndrăzni să sper un astfel de lucru. Îmi aduc aminte că, în acele zile, am avut unele discuții cu Mathieu de Montmorency, cu domnul de Riviere și cu alte câteva persoane.

— Pretindeți, le-am spus, că Franța nu știe ce vrea și că nu există o opinie publică! Sunteți de acord că lvlonsieur nu se bucură nici de cea mai mică popularitate și că, dimpotrivă, Carol al X-lea este foarte popular. De aici, trageți concluzia că poporul e schimbător și capricios și că nu merită să dai doi bani pe părerile lui. Totuși, lucrurile nu stau chiar așa: lipsa de popularitate a lui Monsieur se datorează faptului că s-a arătat ostil față de noile legi ale țării, iar popularitatea lui Carol al X-lea se datorează faptului că a apărat aceste legi. N-ar fi mai logic să tragem concluzia că Franța are totuși o opinie, voința de a-și susține noile drepturi căpătate prin Constituție după treizeci de ani de suferințe?

— Ei, drăcie, mi s-a răspuns pe un ton înțepat, nimeni nu se atinge de Constituția aia a dumitale, nici n-are de gând să calce în picioare interesele poporului! Dar nu cred că e bine să-i sacrificăm și puținele drepturi care le-au mai rămas claselor superioare. Și apoi, la naiba, cred că trebuie să mai și guvernăm, nu?

Domnul de Villele profită de noul regim pentru a retrage cenzura care-l deranja. Nu câștigă cine știe ce mare lucru, căci atacurile – acum îngăduite – fură tot atât de vehemente la adresa lui ca și pe vremea când erau interzise. Vâna liberală se vlăgui repede. Regele și consilierii săi reveniră la vechile obiceiuri și animozitatea împotriva guvernului, nărui toate speranțele pe care și le făurise poporul în legătură cu noua domnie.

Capitolul XI

Am cutezat să cred că moderația din primele momente se datorase, în mare parte, influenței Delfinului. Domnul de Villele, dându-și seama de puterea pe care ar dobândi-o o opoziție al cărei șef ar fi Delfinul, vru s-o neutralizeze. Prefăcându-se că nutrește o mare admirație față de judecata sănătoasă a acestuia, el ceru să-și explice pe larg ideile, în Consiliu. Prințul simți capcana. Persoanele care se bucurau de încrederea sa îl implorară să refuze acest lucru; dar regele îi porunci s-o facă: fiul își ascultă tatăl, așa cum făcea de obicei, cu riscul de a pierde Coroana. Totuși a fost bucuros că nimeni nu l-a crezut solidar cu unele acte ale acelui Consiliu unde consimțise să ocupe totuși un loc. Nu blamă nimic din ceea ce hotărî Consiliul, nu-și dădu nicio părere, stătu deoparte și nu participă la nimic. Așa că, a doua zi, după măsura luată împotriva voinței sale, el afirmă sus și tare, trecând pe lângă masa Consiliului, și bătând cu pumnul în scaunul pe care-l ocupase:

— Iată un fotoliu care mi-a adus o sumă frumușică!

Altădată, la Saint-Cloud, adresându-se mulțimii de curteni care-l înconjurau, strigă:

— Domnilor, care dintre dumneavoastră poate spune pe loc, fără să numere, câte volume sunt în această parte a bibliotecii?

Mai multe persoane se hazardară și rostiră fiecare câte o cifră.

— Cel care s-a apropiat cel mai mult e Levis, răspunse Delfinul. Știu exact câte cărți sunt pentru că le-am numărat în timpul ultimului Consiliu. De obicei, asta fac cinci nu dorm!

Carol al X-lea nu-și îngăduia nici cea mai mică părere până ce n-o supunea hotărârii Delfinului. Ea îi parvenea de obicei pe două căi: fie prin abatele de Lații, devenit arhiepiscop de Reims, fie prin

marchizul de Riviere care i-a succedat ducelui Mathieu de Montmorency ca preceptor al micului duce de Bordeaux, intrând în această slujbă de îndată ce prințul împlini vârsta de șase ani.

Și iată că nitam-nisam, ne trezirăm cu o lege privind sacrilegiul, lege care a revoltat pe toată lumea. Felul cum a fost discutată și amendată această lege în Camera pairilor a contribuit la popularitatea acestei Camere care și-a făcut un titlu de glorie rezistând pretențiilor Congregației și partidului emigrant. Cu acest prilej, s-au ținut o mulțime de discursuri, printre care s-a remarcat cel al domnului Pasquier. El a atacat redactarea acelei legi, distrugând astfel nemotivata asprime a pedepsei, lucru ce a făcut ca legea să devină aproape nulă. Ăsta a fost unul dintre motivele pentru care Carol al X-lea nu l-a mai putut suferi. Chiar în ziua în care s-a discutat această lege, domnul Portal a ținut și el un raport privind legea ce proteja comerțul navigației de coastă. Cardinalul de Croy, mare vicar, după ce l-a ascultat cu atenție timp de trei sferturi de ceas, s-a aplecat la urechea vecinului său și i-a zis:

— În ce secol trăim! Vorbește de fraudă, de piraterie; dar uită-te la el cu câtă grijă evită să pronunțe cuvintele „religie" și „sacrilegiul lată ce înseamnă să încredințezi astfel de treburi, unui protestant. E revoltător!

Cu mare greutate, cei din jur abia au izbutit să-l facă pe eminența sa să priceapă că acum era vorba de cu totul altă lege decât de cea a sacrilegiului pe care venise s-o limpezească cu luminile sale apostolice. Cuvântul „fraudă", îl șocase căci îl luase drept un termen protestant.

Altfel, cardinalul de Croy era un om de treabă, și dacă toți preoții de la Palat ar fi semănat cu el, și tronul și altarul ar fi avut niște slujitori mai prostănaci – e adevărat – dar mai drepți și mai cinstiți.

După vânătoare, Delfinului nu-i plăcea nimic mai mult decât

milităria. Îi procurară, deci, un pilc de ostași, cu atât mai lesne, cu cât nu se ocupa decât de ținuta lor vestimentară. După ce făcea câteva manevre, își arăta nemulțumirea față de o mișcare greșită și începea să remarce cusururile uniformelor sau felul cum își țineau unii ostași arma. După asta, închipuindu-și că era un militar strălucit, se întorcea fericit, acasă. Doamna Delfină înțelesese foarte repede rolul pe care trebuia să-l joace. Așa că nu exista ofițer pe care să nu-l știe după chip și după nume; le cunoștea situația, speranțele, familia și pomenea întotdeauna numele Delfinului ori de câte ori obținea, pentru vreunul dintre ei, o favoare care de fapt i se cuvenea. Protecția ei, față de tinerii ofițeri din gardă, avea ceva matern. Le înlesnea unele mici distracții, îi ajuta să avanseze în grad și de nenumărate ori anulase hotărârile care le interziceau să ia și ei parte la carnaval. Așa că doamna Delfină, era pur și simplu adorată de tot acel tineret pentru care abdica de la severitatea sa obișnuită. Devenise – cum s-ar spune – patroana tinerei armate; în schimb, nu s-a putut identifica niciodată cu rămășițele glorioase ale Marei armate. Delfinul nu manifesta chiar atâta silă față de această Mare armată și, din acest punct de vedere, avea un oarecare avantaj asupra soției sale. Cât despre rege, emigrantul dădea tot timpul' pe dinafară din ființa lui. Ludovic al XVIII-lea nu uita niciodată să aducă aminte ofițerilor Imperiului de aniversările bătăliilor la care luaseră parte, dezvăluindu-și incredibila memorie în istorisirea marșurilor și manevrelor pe care ei înșiși le uitaseră printre atâtea fapte de arme la care participaseră, ajungând uneori la câte o amintire măgulitoare pentru cei cărora le era adresată.

Carol al X-lea dimpotrivă, nu vorbea niciodată despre războaiele Imperiului. Mareșalul Marmont, chemat să facă adesea câte o partidă de whist cu el, se amuza să-i amintească de unele fapte glorioase ale armatei franceze. Regele sărea ca ars și le prezenta cu

totul altfel, așa cum le citise el în buletinele din străinătate. Și când mareșalul Marmont sau altcineva, vrând să restabilească adevărul, îi arăta că se înșală, Carol al X-lea se posomora imediat. Partenerul se resemna, cu atât mai mult cu cât regele era și un jucător execrabil.

Urcând pe tron, el declară că reproșurile regelui fiind mult prea importante, nu era cazul să se facă risipă de ele, în Constituție. Dar Carol al X-lea nu făcea parte dintre oamenii care să se lase constrânși. Era foarte încăpățânat, pentru că pricepea greu lucrurile și pentru că era slab din fire. Își juca – cu regularitate – partida de cărți, la doamna Delfină. Cei de acolo nu prea aveau obiceiul să repete cuvintele nepoliticoase care-i scăpau regelui, în toiul jocului, pentru că știau că a doua zi le putea veni lor rândul, la jignirile regelui. Uneori aveau loc niște scene atât de comice, încât transpirau totuși în afară. Între altele, îmi aduc aminte că într-o seară, regele – după nu știu câte înjurături – îl făcu pe Verac un *„coquecigrue"*. Verac, roșu de mânie, se ridică, drept ca un băț și răspunse foarte trufaș:

— Nu sire, nu sunt un *„coquecigrue"*.

Regele, și mai furios, strigă:

— Ei bine, domnule, știi măcar ce-i aia un *„coquecigrue"*?

— Nu, sire, nu știu ce-i un *„coqueci. Grue"!*

— Ei bine, domnule, află că nici eu nu știu!

Doamna Delfină nu se putu abține să nu izbucnească într-un hohot de râs: regele i se alătură, împreună cu toți cei de față.

Domnul Delfin, care juca șah, se retrăgea devreme în odaia soției sale. Prințesa lucra uneori la câte o tapiserie. Ea invita întotdeauna două sau trei doamne de onoare, fie de la Curtea sa, fie de la Curtea soțului ei, care veneau împodobite ca la bal. Cumnata mea se bucura de favoarea de a fi invitată mai des ca celelalte. Doamnele care erau de serviciu în ziua aceea nu asistau decât dacă erau

poftite. Doamna Delfină nu era deloc amabilă cu doamnele ei de onoare, și nu dădea dovadă față de ele de niciun fel de familiaritate. Din când în când, venea la Delfină și ducesa de Berry. Juca, de obicei, cărți cu regele și era singura pe care acesta n-o bombănea ca pe ceilalți. Când primea ea, venea mult mai multă lume. Când lipsea Delfină, regele își făcea partidele de whist lă ducesa de Berry.

La Saint-Cloud, se reuneau cu toții în salonul regelui. Acest mod de viață a continuat, fără ca ceva sau cineva să-l schimbe, până în ziua de 31 iulie 1830. Ducesa de Berry nu împărtășea viața monotonă a celorlalți prinți. De foarte multă vreme aruncase rochiile și vălurile de doliu și se bucura din plin de toate bucuriile pe care i le oferea viața. Doliul fusese doar un pretext pentru a se înconjura de o Curte a ei. Avusese grijă să-și aleagă numai oameni tineri și veseli. Monumentul și capela pe care le înălțase la Rosny – unde fusese depusă inima soțului ei – o atrăseseră puternic în primele zile ale nenorocirii. Apoi drumurile într-acolo se transformară în simple plimbări. Pe urmă, se duse însoțită de câțiva prieteni, apoi de tot mai multă lume; în curând, începu chiar a râde și a se distra, iar până la urmă călătoriile la Rosny se transformară în adevărate serbări unde toată lumea se distra zdravăn. Mă rog, asta-i viața! Totuși, singurul lucru cu care nu m-am putut împăca a fost faptul că ducesa de Berry a căpătat gustul vânătorii și al trasului cu pușca, gust care-i fusese insuflat de doamna de La Rochejaquelein. Toate acele doamne trăgeau în iepuri și, pentru a recunoaște animalele ucise de ele, le tăiau vârful urechii, cu un mic pumnal pe care-l purtau la ele, și vârau bucățelele, în vestă. Ajungând la Palat, începeau să numere acele trofee însângerate. Lucrul mi s-a părut întotdeauna groaznic.

Doamna de La Rochejaquelein purta, la vânătoare, un costum bărbătesc. Încântată de acel costum, ducesa de Berry, s-a văzut

oprită, din zelul ei de a o imita, de răspunsul sec pe care i l-a dat doamna sa de onoare, Juste de Noailles, căreia îi porunci să-i facă și ei un costum la fel.

— Doamna ar face mai bine să se adreseze unor croitori; eu una, nu mă pricep la pantaloni bărbătești!

Nici doamna de Noailles, nici doamna de Reggio nu se numărau printre favoritele prințesei. Bârfa nu întârzie prea mult ca să-și arate colții în ceea ce privea comportarea ducesei de Berry; dar cum îl luase de paravan pe domnul de Mesnard, care era cu treizeci de ani mai bătrân decât ea, și ale cărui asiduități erau motivate de slujba de cavaler de onoare al ducesei, publicul – care-l socotea mai curând un fel de mentor al ducesei – nu crezu o iotă din vorbele ce se vânturau la Curte. Cât despre familia regală, ea era convinsă și răsconvinsă de comportarea ușuratică a ducesei, dovadă scandalurile frecvente și violente pe care i le făcea regele. Ea le atribuia cumnatei sale, așa că dușmănia dintre cele două femei sporea pe zi ce trecea. Discordia pusese stăpânâre și pe slujitori, căci doamna de Gontaut și domnul de Mesnard începură a-și disputa favoarea ducesei; ultimul, fiind mai isteț, stăpâna se răci față de guvernanta care, chipurile, o îndepărta pe mamă de copiii ei. Adevărul e că ducesa de Berry nu se ocupa mai deloc de copiii ei pe care nu-i vedea cu zilele. Nici măcar pojarul, destul de grav, pe care-l făcu micul duce de Bordeaux și care impacientă toată Curtea, n-o făcu să-și schimbe planul de a se duce la Rosny. Regele și doamna Delfină se arătară atât de supărați incit nu se sfiiră să-și manifeste nemulțumirea cu glas tare. Și totuși, ei ar fi fost primii care ar fi ținut-o de rău pe ducesă dacă aceasta ar fi făcut uz de drepturile sale de mamă, socotind că sfidează eticheta și că încalcă atribuțiile guvernantei.

În fiece zi, aceasta îi ducea pe copii la rege, dimineața, la sculare

majestății sale din somn și, ca să vă spun adevărul, ducesa de Berry nu era prea menajată în toiul acelor întrevederi zilnice.

Cu timpul, am auzit spunându-se, că numeroasele sale aventuri se pretau chiar la ceva mai mult decât o critică. Eu, personal, de câte ori am avut prilejul s-o întâlnesc, am văzut-o posacă și stând degeaba. Nenorocirea prin care trecuse n-o schimbase din acest punct de vedere. Îmi amintesc că la ultimul concert la care am asistat, după ce muzica s-a terminat, am intrat în salon; eram cu totul vreo patruzeci de femei. Ea ne-a lăsat să ne aranjăm în cerc, în jurul odăii, apoi a petrecut douăzeci de minute râzând și șușotind cu contele de Mesnard; pe urmă, luându-l de braț, a intrat în apartamentul ei fără să fi adresat un singur cuvânt nici uneia dintre persoanele de față. Am ieșit toate din salon, destul de prost dispuse de felul grosolan în care se purtase cu noi; în ce mă privește, eram convinsă că nu era vorba de capriciile unei fetișcane răzgâiate și prost-crescute. Căci, în pofida acestor toane, care displăceau enorm persoanelor de la Curtea ei, ducesa de Berry era totuși iubită de cei din preajma sa, cărora le plăcea felul ei firesc de a se purța, veselia și modul cum îi trata. La Rosny, era o stăpână bună și făcea binele cu multă chibzuială și dreptate. Se bucura de o oarecare popularitate printre burghezia din Paris. Cel mai mare merit al ei consta în faptul că se deosebea de restul familiei. Îi plăceau artele; se ducea la spectacole; organiza serbări. Se plimba pe străzi; avea tot soiul de fantezii pe care nu se sfiia să le pună în practică; intra în prăvălii. Se ocupa de toaletele sale, într-un cuvânt, aducea puțină mișcare la Curte, și asta era de ajuns pentru a-și atrage simpatia negustorilor. Burghezii știau că-i plăcea să iasă în public și să asiste la micile spectacole, fără nicio etichetă. Era oricum mult mai puțin dispusă decât doamna Delfină, să-și mențină rangul. Artistele – pe care le punea să dea spectacole și ale căror roluri le aprecia cu ardoarea

unei italience – contribuiau și ele la succesele sale și o făceau, într-un fel, populară.

Fidelă comodității mele, nu m-am dus la Reims unde urma să fie uns rege Carol al X-lea. Dacă aș fi știut că aceea era ultima ungere cu mir a unui rege al Franței, poate că totuși m-aș fi dus. Dar, istorisindu-mi-se în amănunt toată ceremonia, mi s-a spus că cei care încercaseră să ascundă mascarada clericală și feudală a ceremoniei sub un văl de cucernicie, iscaseră, pur și simplu, râsul. Bietul Carol al X-lea, gol pușcă sub un cămeșoi de mătase albă, dârdâind pe podeaua goală, aștepta să-l ungă cu mir și să-l îmbrace, după tipic, cu cele șapte veșminte. După ungerea cu 'sfântul mir, în loc să fie proslăvit și aclamat, a fost ironizat și ridiculizat, căci toată acea ceremonie, în loc să-l înalțe, dimpotrivă, îl micșorase în ochii lumii. Păsările, lăsate să zboare libere prin catedrală, semn că regele își putea lua de-acum și el zborul, păreau niște biete găini speriate de flacăra lumânărilor, de cântecele corului, de sunetele orgii și de larma mulțimii.

În schimb, după ce Carol al X-lea, splendid îmbrăcat, cu mantia regală pe umeri, rosti jurământul din înălțimea tronului, după ce ușile grele fură date în lături cu zgomot mare, după ce crainicii anunțară norodul că regele lor fusese uns, aclamațiile celor din afară se uniră cu ale celor dinăuntru. Există întotdeauna în vechile ceremonii, unele uzanțe pe care timpul le-a prescris și altele care răspund în mod constant impresiilor generale. Tactul constă în a le discerne, și spiritul, în a le alege. Este exact ceea ce a știut Napoleon să distingă. Încoronarea sa, foarte solemnă de altfel, n-a fost însoțită de niciuna din acele mascarade pe care le reclamă Biserica. Știu bine că prinții, supunându-se tuturor acelor caraghioslâcuri, își ziceau în sinea lor că nu se umileau decât în fața Domnului; dar preotul ieșea mult prea în evidență pentru a se putea face abstracție de el în

ceremoniile în care sensul mistic rămânea ascuns sub forme materiale.

Reîntorcându-se de la Reims, regele și-a făcut o intrare spectaculoasă în Paris. Cortegiul era superb. L-am văzut din întâmplare, în timp ce revenea de la Notre-Dame la Tuileries. Într-o trăsură cu șapte geamuri, era însoțit de fiul său, de ducii de Orleans și de Bourbon. Prințesele de Orleans se aflau în a doua trăsură, împreună cu doamna Delfină și cu ducesa de Berry. Pe urmă, veneau echipajele prinților. Echipajul ducelui de Orleans era tot pe atât de măreț, pe cât era de elegant.

În ciuda acestei pompe etalate pe o vreme minunată, am observat că regele fusese primit cu multă răceală. Mulțimea era departe de aclamațiile pornite din inimă, cu care-l primise cu câteva luni mai înainte, pe o ploaie cu găleata. Miniștrii, ambasadorii, întregul Paris dădură, rând pe rând, serbări la care familia regală a asistat și care – se zice – au fost foarte frumoase și foarte bine organizate. Eu n-am participat la niciuna. Mă stabilisem la țară și n-aveam niciun chef să mă deranjez pentru un simplu bal. Regele avu mare succes la Primărie. Căci știa de minune să unească demnitatea cu bonomia și să fie cât se poate de politicos și de plin de grație. Cu asemenea calități, un suveran nu poate să nu fie simpatizat la o serbare a burgheziei.

Capitolul XII

Curtea din Viena n-a consimțit niciodată să recunoască titlurile – germane sau italiene – pe care Napoleon le dăduse generalilor săi. La rândul ei, Curtea Franței nu voia să le dea poruncă să renunțe la ele. Această problemă a rămas nerezolvată de cele două guverne, fără ca cei în cauză să se poată amesteca.

Începând din 1814, ambasadorul Austriei, baronul de Vincent, ascunsese această situație ca să evite orice tracasare. Era necăsătorit, așa că nu dădea recepții; amabilitățile sale se mărgineau doar la dineuri. Îi invita prin viu grai, pe cutare mareșal sau duce, fără a-i mai adăuga și titlurile. Și când aștepta câte un astfel de personaj, avea grijă să stea cât mai aproape de ușă pentru ca valetul de cameră să nu mai aibă când să-l anunțe pe musafir. Lucrul se petrecea cu atâta naturalețe, încât această manevră i-a reușit ani în șir fără ca cineva să bage de seamă. Când a venit însă, în locul lui, contele Appony, lucrurile s-au schimbat. Acesta voia să aibă casă deschisă și să debuteze printr-o recepție răsunătoare. Așa că au fost trimise numeroase invitații mareșalului Soult, mareșalului Oudinot, mareșalului Marmont și multor altora. Nimeni nu s-a formalizat, și toți cei invitați s-au dus. Dar soțiile lor, aveau obiceiul să poarte titlurile pe care le căpătaseră bărbații lor. Toată lumea a băgat atunci de seamă că în timp ce valeții de cameră le anunțau pe ducesa de Dalmatie sau de Reggio, alți valeți le anunțau pe mareșala de Soult sau pe mareșala Oudinot. Lucrul a devenit și mai penibil, când ducesele de Massa și de Istria, au fost anunțate cu titlurile de doamne de Regnier și de Bessieres. Era necesară o explicație, mai ales că anunțurile valeților începuseră a fi urmate de strigăte generale de reprobare. Toți militarii dezertară, în masă, din

saloanele ambasadei. Persoanele ultraregaliste se arătară profund jignite de acea încurcătură, cu atât mai mult cu cât ar fi fost foarte ușor de evitat tot acel tărăboi. Dar contele Appony nu era câtuși de puțin dibaci, iar baronul Damas, pe atunci ministru al afacerilor externe, la fel de mărginit ca majoritatea, emigranților, nu pricepea de ce acea serată iscase atâta nemulțumire.

Carol al X-lea, care nu se socotea deloc jignit, ceru ca toți curtenii atașați lui să nu părăsească ambasada. Ludovic al XVIII-lea n-ar fi îndurat acest afront politic. De altfel, în timpul domniei sale, Curtea din Viena n-ar fi cutezat să facă un astfel de lucru. După ce nobilimea noastră a strigat până n-a mai putut că austriecii împărțiseră societatea în două și după ce s-au certat între ei, ca la ușa cortului, contesa Appony a continuat să dea baluri strălucite și dineuri elegante la care invita lumea cea mai aleasă din Paris. Totuși ambasadorul se făcuse de poveste prin stângăcia și prin lipsa sa de tact. Mulți oameni de vază n-au mai vrut să-i calce pragul, și numai pentru că știau că regelui nu-i face plăcere se abțineau să-și manifeste nemulțumirea.

De altfel, s-a spus și s-a răspuns că lista civilă era înglodată în datorii, la moartea lui Ludovic al XVIII-lea, și că toată lumea își pusese nădejdea în Carol al X-lea, să acopere deficitul; Villele, atât de zelos în privința legii de trei la sută, se părea că izbutise un aranjament cu Banca Rothschild; dar, până la urmă, s-a dovedit că vorbele acestea fuseseră scornite de opoziție.

Între timp, doamna Delfină, vrând să mai înveselească lumea de la Curte – o dată ce doliul după Ludovic al XVIII-lea luă sfârșit – îl convinse pe Carol al X-lea să dea câteva spectacole. Regele își anunță curtenii că va da câte unul în fiece săptămână. Dar și povestea asta, dură ca toate celelalte, adică de joi până mai apoi. Căci regele se plictisi, iar Delfinul se plictisi și mai tare decât el.

Ducesa de Berry, care nu înghițea astfel de distracții, nu le încurajă câtuși de puțin. Doamna Delfină tună și fulgeră, apoi se străduí să atragă cât mai multă lume în jurul ei. Dar văzându-se atât de puțin susținută, până la urmă renunță și ea, așa că în ultimii ani, n-au mai avut loc la ea decât două sau trei reuniuni, în afară de cele oficiale impuse de vizita unor suverani străini. Reuniunile aveau loc în apartamentele cele mari, începând cu cabinetul regelui și sfârșind cu Salonul Păcii. Toate persoanele invitate trebuiau să fie prezente înainte de sosirea familiei regale, fiindcă după asta se închideau ușile și nimeni nu mai putea nici intra, nici ieși. Nu se admiteau preferințe pentru unele camere. Cu toate astea, ducesele se adunau, de obicei, în Sala Tronului. Prinții făceau un tur prin saloane, conform etichetei, adresând câte un cuvânt fiecărui invitat. Pe urmă, regele se așeza la masa de joc, pusă în cabinetul de Consiliu, unde nu exista nicio altă mobilă decât o masă, fotoliul său și trei scaune necesare celor care urmau să joace cărți cu majestatea sa. De obicei, cele trei persoane erau: o doamnă de rang mare, un ambasador și un mareșal. Doamna Delfină se așeza la masa de joc din Sala Tronului, ducesa de Berry, la masa de joc din Salonul Păcii, ducesa de Orleans, în Salonul Albastru. Nimeni nu juca serios, nici măcar regele. N-aș ști să vă spun ce se întâmpla cu Delfinul. Cred că, după primul tur prin saloane, o ștergea englezește. Cam după un ceas regele dădea semnalul, sculându-se de pe scaun. Toată lumea se ridica. Regele trecea apoi prin saloane și, cum politețea nu era pe atunci la loc de cinste, nu se adresa decât câtorva aleși. Într-o astfel de împrejurare, l-am văzut totuși pe Carol al X-lea mergând de la deputat la deputat și încurajându-i cu vorba și cu gestul pentru a le obține voturile. Făcu la fel și cu pairii, dar cu mai puțină tragere de inimă și simpatie. La ora zece, toată acea adunare – numită „de apartament1' – îmbrăcată în costume de Curte, lua sfârșit. Costumul

de Curte era obligatoriu și la spectacole. Doamna Delfină ar fi vrut să reînvie obiceiul de a te înscrie ca să poți fi invitat, dar n-a avut câștig de cauză. În general, lojile din sala de spectacol erau ocupate de persoane 'de o mare evlavie, care refuzau cu strășnicie să se ducă să vadă spectacolele din oraș, deși era vorba de aceleași piese, jucate de aceiași actori. Domnișoarelor nu le era îngăduit să vadă *Polyeucte* în oraș, în schimb erau duse – cu conștiința împăcată – la câte un vodevil deocheat, în micile loje ale sălii regale. În timp ce priveau la cele petrecute pe scenă, servitorii tratau invitații cu răcoritoare deosebit de gustoase, în pahare înalte și în farfurioare adânci de faianță, așezate pe tăvi simple, de tablă. La Curtea regelui, nimic nu se servea îngrijit și cu dichis. Doamna Delfină n-avea casa ei. La ducesa de Berry sigur că aceste mărunțișuri erau întotdeauna extrem de elegante.

Tot în acea epocă avurăm o mare bucurie în familie. Sănătatea cumnatei mele, și așa foarte delicată, fusese șubrezită de trei avorturi spontane, făcându-ne să deznădăjduim că va mai avea copii. Dar iată că în 1 ianuarie 1827, după nouă ani de căsnicie, născu o fetiță. Acest eveniment atât de dorit și atât de îndelung așteptat, ne-a prilejuit o vie satisfacție, și trebuie să mărturisesc că foarte multă lume s-a bucurat împreună cu noi. Doamna Delfină dovedi mult interes față de cumnata mea: cerea vești din oră în oră despre starea sănătății sale, și unul dintre valeții ei aștepta nașterea copilului ca să-i ducă imediat vestea, stăpânei sale.

Îmi amintesc că am asistat, a treia zi, la marea recepție dată la Palatul Regal, cu prilejul Anului Nou și că am fost asaltată de complimente, în aparență sincere, din partea tuturor celor pe care-i cunoșteam, ba chiar și din partea celor pe care nu-i cunoșteam. Poate că voiau, cu această ocazie, să mai atenueze într-un fel izbucnirea de ciudă pe care și-o manifestaseră când auziseră că

fratele meu se însura cu o moștenitoare bogată. Niciunul dintre noi nu s-a gândit să-i reproșeze Jeannei că născuse o fetiță. Mai ales că după doi ani și jumătate (în 24 iunie 1829), dorința ne-a fost împlinită și draga mea cumnată l-a născut pe Rainulphe de Osmond – căruia i-au fost destinate aceste povestiri ale bătrânei sale mătuși. Dacă te luai după cum arăta la opt ani, puteai nădăjdui că avea să devină un bărbat cu totul deosebit.

Capitolul XIII

Țarul Alexandru murise la Taganrog de o febră endemică, pe țărmul mării de Azov pe care o înfruntase săvârșind o mare imprudență. Ultimii săi ani fuseseră otrăviți de o fire bănuitoare, împinsă până la monomanie, care-i stăvilea sentimentele generoase. Doamna Narîșkina, fusese între timp chemată la Petersburg la nunta fetei pe care-o avusese cu țarul și pe care acesta o iubea cu înflăcărare. Din păcate, această tânără se prăpădi cu câteva zile înainte de nuntă. Împăratul fu disperat, și această durere comună – a tatălui și a mamei – îi apropie din nou pe cei doi iubiți de odinioară.

Narîșkina mi-a istorisit, în amănunt, starea de spirit a țarului, mai înainte atât de încrezător. Acum nu numai că se temea și de umbra lui, dar dacă auzea pe cineva râzând pe stradă sau surprindea vreun curtean zâmbind, era convins că-și bătea joc de el și venea imediat s-o roage pe Narîșkina ca, în numele vechii lor iubiri, să-i spună ce anume avea el atât de caraghios incit isca pretutindeni râsul. Într-o seară, în timp ce această doamnă stătea de vorbă cu o tânără rudă poloneză, slujnica servi ceaiul; împăratul se grăbi să întindă el ceașca, atât tinerei musafire cât și Narâșkinei. Aceasta din urmă se aplecă spre verișoara ei și-i spuse:

— Când ai să te întorci acasă, la tatăl tău, ai să te poți lăuda, că ți-a turnat ceaiul însuși țarul.

— Oh, desigur, răspunse cealaltă.

Țarul care era surd, nu auzi ce discutaseră, dar le văzu surâzând. Chipul i se întunecă imediat și, de îndată ce rămase singur cu iubita lui, îi zise:

— Toată lumea mă ia peste picior! Până și tu, care pretinzi că mă

iubești și în care aveam atâta încredere, nu te poți abține să nu râzi de mine! Spune-mi ce-am putut face ca să vă stârnesc râsul?

Narîșkina se străduí multă vreme ca să liniștească acea minte care o luase razna.

Singura persoană, în care țarul avea deplină încredere, era Metternich, cu care întreținea o corespondență aproape zilnică. Austriacul se bucura, în ochii lui, de mai multă încredere, decât propriii săi miniștri. Credea orbește în sfaturile sale și, mai ales, în rapoartele poliției sale. Purta tot timpul asupra sa o mică agendă trimisă de prințul de Metternich, unde se aflau trecute – în ordine alfabetică – numele tuturor persoanelor politice suspecte, din întreaga Europă, cu motivul de suspiciune scris alături. Când se rostea un nume nou în fața împăratului, el scotea imediat carnețelul, îl răsfoia și dacă omul nu se afla trecut pe acea listă neagră, țarul asculta cu bunăvoință tot ce-i spunea acela. Dar dacă, din nenorocire, se afla pe listă, nimic nu-l mai putea ridica în ochii țarului. Narîșkina mi-a spus că-l văzuse pe Alexandru consultând destul de des paginile acelea sibiline.

Ultimii ani ai acestui biet om au fost otrăviți de spaime și de neliniști alimentate poate și de intrigile de la Curte, dar datorate în mod sigur unor boli ereditare. Orice-ar fi fost, moartea sa a stârnit senzație și mâhnire la Paris. Se comportase cu mărinimie în 1814 și fusese deosebit de util Franței, în 1815.

Dacă am fi putut crede în calitățile de-a dreptul excepționale, pe care i le-a atribuit ducele de Raguse țarului Nicolae, fratele lui Alexandru, după ce s-a înapoiat de la Moscova unde asistase la încoronare, poate că regretele după țarul Alexandru n-ar fi fost chiar atât de mari. Dar viitorul a dovedit că ducele exagerase, cum de altfel a făcut toată viața lui, fapt care l-a dus la ruină.

Întors în Franța, în 1815, și-a spus că războiul nu era o meserie

pentru un mareșal al Franței, că un soldat al Imperiului nu putea fi curtean la Tuileries și că totuși era" mult prea trist ca la vârsta lui să nu mai joace niciun rol în țara sa. Obișnuise să se comporte ca un mare senior. La un moment dat, se întrebă cum se creaseră marile seniorii din timpul Evului Mediu și ajunse la concluzia că ele se datoraseră preponderenței exercitate asupra unui mare număr de supuși. Epoca însă nu mai îngăduia un astfel de lucru, mai ales militarilor. Dar dacă un ostaș cu faimă punea pe picioare o anumită industrie și-și atrăgea un mare număr de clienți, din toată țara, nu numai că putea face o avere colosală, dar urma să devină singurul mare senior al timpurilor moderne pe care Curtea să-l stimeze ca atare. Plin de astfel de idei – pe jumătate vanitoase, pe jumătate generoase – bietul mareșal se apucă să transforme o bucată de teren arabil pe care-l avea în Châtillon-surSeine, într-un vast atelier în care adună laolaltă tot soiul de lucrători. Se pasionă, rând pe rând, pentru fiecare meserie, cheltui bani cu ghiotura până când fu aproape să izbutească și poate că într-adevăr ar fi reușit dacă nu i-ar fi venit o altă idee pe care o adoptă cu tot atâta zel ca și pe prima, renunțând brusc la tot ce făcuse până atunci. Se apucă deci de speculații la Bursă, dar, cum rămăsese fără un sfanț, ceru guvernului o slujbă și iată-l trimis la Moscova. Cu neprevederea sa caracteristică, trăi într-un asemenea lux, încât în loc ca această slujbă să-l scoată din impas, dimpotrivă, îi spori și mai vârtos datoriile. În anul următor, îl mai lovi și un foc care-i arse tot ce avea, așa că trebui să-și mărturisească – ceea ce alții știau de fapt, demult – că era complet ruinat.

În ce mă privește, am fost cu atât mai puțin mirată cu cât, în timpul ședерii sale în Rusia, am avut prilejul să trec pe la Châtillon. Am vizitat în amănunt, acea aiurită întreprindere și mai ales „stâna cu trei etaje" de care el era atât de mândru. În timpul iernii care

trecuse, ne vorbise despre „oile sale îmbrăcate", care urmau să devină o sursă de avere incalculabilă. Am vorbit cu administratorul care mi-a răspuns oftând:

— Vai, doamnă, am să vi le arăt! Asta e ultima trăsnaie a domnului mareșal! îmi scrie în fiece săptămână calculând profitul pe care ar trebui să-l aibă, dar îi repet zadarnic că e în pierdere.

Am găsit bietele animale, cusute în pielea altor oi, murdare și zdrențăroase, înăbușindu-se de căldură, și având cea mai caraghioasă înfățișare ce se poate imagina. Mareșalul calculase că blana de împrumut costa patru franci și ținea un an și jumătate. Lâna curată urma s-o vândă cu șase până la șapte franci în plus, iar animalele n-aveau niciun motiv să se îmbolnăvească. Socotelile administratorului se arătau a fi exact invers. Blana de împrumut costa șapte franci, nu dura decât un an, iar eârpitul o făcea să urce până la nouă franci. Lâna curată nu se vindea decât cu patruzeci de soli mai mult decât lâna oilor obișnuite, la care bolile erau mult mai puțin frecvente și mai puțin molipsitoare decât la oile lui care crăpau de căldură.

Văzând că rămăsese fără o lescaie, mareșalul se adresă regelui, rugându-l să-i dea niște bani ca să-și poată plăti datoriile, dar din nenorocire, bietul mareșal se prăpădi prin 1852, înainte de a-și fi putut onora creditorii.

Mi se pare că tot atunci a murit și actorul Talma, în apogeul talentului său. Interpretase o mulțime de roluri, în piese destul de slăbuțe, dar unde se dovedise a fi sublim. *Sylla, Leonidas* și în sfârșit *Carol al VI-lea.* Nu mi-am închipuit niciodată că arta actorului poate merge atât de departe. Părinții noștri ne asigurară însă că Le Kain fusese și mai bun decât Talma. Talma, în Franța, și mistress Siddons, în Anglia, mi s-au părut tot ce poate exista mai desăvârșit în teatru, fiindcă intrau complet în pielea personajului pe care-l interpretau.

În plus, și unul și celălalt, erau atât de frumoși și de grațioși, vocea lor era atât de armonioasă, încât fiecare din atitudinile lor alcătuiau un tablou tot pe atât de plăcut ochiului pe cât era glasul lor de plăcut, urechilor.

În 21 februarie 1827, generalul Pozzo și ducele de Raguse, pe atunci încă zdravăn și sănătos, sosiră acasă la mine, foarte devreme. Aveam câțiva invitați la masă. Nici nu apucă bine să iasă și ultimul, că ambasadorul, privindu-l pe mareșal, spuse:

— Ei bine? Ce facem? Îi spunem?

Acesta își ascunse obrazul în mâini și răspunse:

— Sunt pur și simplu îngrozit!

E lesne de înțeles că aceste cuvinte îmi ațâțară curiozitatea. Cei doi îmi povestiră că, în vreme ce ieșeau de la slujba ce se ținuse la Saint-Denis, mareșalul – care se afla doar cu doi, trei pași în urma lui Talleyrand – văzuse un om înaintând către ministru și cârpindu-i o palmă atât de zdravănă peste obraz, încât prințul căzu grămadă. Mareșalul chemase imediat garda și poruncise să fie arestat bătăușul care nu era altul decât ticălosul de Maubreuil, în timp ce el, mareșalul, se străcluia să-l ridice de jos pe Talleyrand care era pe jumătate leșinat. Ajută să fie dus într-o sală de așteptare unde se afla Pozzo, care bineînțeles că nu mai vorbi decât despre acest lucru.

Un moment se temuseră ca prințul să nu-și dea duhul în brațele lor, atât se simțea de rău. Pozzo descrise lucrurile în felul său pitoresc, arătând că bietul uncheaș abia mai putea răsufla, că era palid, rătăcit și că nu se putea împăca în niciun chip cu ideea că era obligat să-și încheie o carieră plină de strălucire, dar și de murdărie, stigmatizat de mâna unui maniac, în templul Celui-de-Sus, unde își abjurase credința și unde își trădase, de câteva ori, stăpânii. De îndată ce-și veni în fire, Talleyrand își și dădu seama de mana cerească pe care această întâmplare o dăruia partidului advers.

Înainte de a veni la mine, cei doi bărbați trecuseră pe la el. Îl găsiseră, contrar așteptărilor, cu ușile larg deschise. Înconjurat de lume, ședea într-un fotoliu, în cabinetul său, cu draperiile trase și cu capul bandajat. Povestea celor din jur că Maubreuil voise să-l asasineze, că-l pocnise în moalele capului, și că-i făcuse o rană ce trebuise să fie imediat pansată. Cu obișnuita lui imperturbabilitate, istorisea – cu aplomb – celor ce fuseseră martori la scenă:

— M-a doborât cum dobori un bou! și, strângându-și pumnul, îl așeză cu grijă, peste bandaj.

Despre obraz, nu suflă o vorbă, deși, din pricina palmei încasate, îi plesnise buza. Cei care fuseseră de față, înțeleseră că prințul prefera să fi fost „doborât ca un bou", decât pălmuit. Ei îi ținură hangul în acest nevinovat șiretlic, despre care toată lumea cunoștea perfect adevărul. Există totuși un fel de pudoare publică ce-i protejează – până la un anumit punct – pe oamenii care au jucat cândva un rol mare, așa că nimeni n-a avut curajul să spună cu glas tare, că prințul încasase o palmă de-i țiuiseră urechile, de la Maubreuil. De îndată ce se simți mai bine, se reîntoarse la Curte, cu fruntea legată cu o bucată de tafta englezească, repetând întruna:

— M-a doborât cum dobori un bou!

Dar de îndată ce putu – fără să pară că dă bir cu fugiții – părăsi Parisul și-și petrecu restul vieții la țară, la doamna Dino, temându-se până și acolo să nu dea într-o bună zi, nas în nas, cu Maubreuil. Acesta fusese condamnat la câteva luni de închisoare. Dar anunță că de îndată ce va fi liber va reînnoi delictul. N-am mai auzit vorbindu-se de el. Probabil că domnul de Talleyrand l-o fi îndepărtat din țară, cu bani grei.

Capitolul XIV

Fatalitatea, care părea să împingă familia de Bourbon să întreprindă numai lucruri menite s-o îndepărteze de popor, îi dictă proiectul legii privind drepturile primului născut. Mărturisesc că pe mine – având în vedere înclinațiile anglofile – ideea m-a încântat; dar, din păcate, nu m-am informat și ce părere a făcut ea asupra maselor, dacă țara era dispusă să și-o însușească. Și n-a fost, dovadă că acea faimoasă Cameră a pairilor, care se bucura de o mare popularitate, și care era în culmea puterii ei în acea epocă, a respins-o. Resentimentele pe care aceeași Cameră le-a arătat cu prilejul înmormântării ducelui de Liancourt, au sporit antipatia față de Casa regală.

Mai multe înmormântări – între altele cea a domnului Manuel – prilejuiseră o serie de manifestări ostile față de guvern163. În concluzie, s-au publicat noi ordonanțe privitoare la pompele funebre, între care una prin care se interzicea purtarea sicriului pe brațe. Ducelede Liancourt, protectorul a numeroase stabilimente gratuite, avea nenumărați simpatizanți în rândurile clasei muncitoare, oameni care țineau cu orice preț să aducă ultimul

---

163 Elevii de la Școala de Arte și Meserii, din Châl-ons, Școală fondată de ducele de La Rochefoucauld-Liancourt, au vrut — în chip de recunoștință — să ducă pe umeri sicriul binefăcătorului lor. Drumul de la casa răposatului și pînă la biserică a fost efectuat fără nici un incident. Dar la ieșirea din biserică, prefectul poliției — de Lavau — a intervenit, pentru că tinerii n-ar fi avut — chipurile — o autorizație eliberată de poliție, ca să poarte sicriul. Acest lucru a prilejuit o scenă regretabilă de adevărată răzmeriță, care a fost exploatată de opoziție, cu multă abilitate (n. ed. fr.).

omagiu, binefăcătorului lor, după ce va fi scos din biserică. Dar poliția se opuse cu strășnicie. Urmă o încăierare; spiritul de partid se învenină. În zarva aceea „piatra de mormânt căzu și – zice-se – că se sfărâmă. Scandalul și tot spectacolul a mâhnit și a jignit profund familia. Camera pairilor s-a simțit și ea ofensată și a cerut explicații. Acest incident a contribuit la întărirea alianței dintre popor și Camera pairilor. Acel geniu rău. Care prezida ramura vârstnică a Bouriponilor, inspiră – făcând apel la mânie și la grabă – o hotărâre care nu s-a făcut simțită pe moment, dar care a contribuit la prăbușirea vechiului tron, dărâmat doar în câteva ceasuri „trei ani mai târziu. În primăvara lui 1827, burghezii din Paris, păreau destul de porniți împotriva guvernului, ceea ce-l făcu să ezite a aduna garda națională pentru a fi trecută în revistă de rege. În sfârșit, după lungi deliberări, s-a hotărât s-o adune. Regele se îndreptă spre Champs-de-Mars. Fu, în general, mai bine primit decât se aștepta. Dar iată că una dintre gărzi, strigă: „Jos miniștrii!" Regele își opri calul și zise pe un ton calm și demn:

N-am venit aici ca să primesc sfaturi, ci omagii!

Cel care a strigat, să iată din rând!

Această atitudine se bucură de mare succes, ca toate cele în care cei puternici dau dovadă de voință și energie. Coborând de pe cal la Tuileries, Carol al X-lea fu foarte mulțumit de felul cum își petrecuse dimineața. Apoi îl chemă pe mareșalul Oudinot și-i porunci să redacteze un ordin de zi prin care – manifestându-și nemulțumirea pentru unele proteste izolate – își exprima totuși mulțumirea pentru atitudinea majorității gărzii pe care o trecuse în revistă. Regele repetă de două ori:

— Spune-le că sunt foarte mulțumit!

Delfinul își exprimă și el mulțumirea. Toate persoanele care făceau parte din Statul Major rămăseseră deci cu această impresie

pe care nu întârziară s-o răspândească prin oraș. În seara aceea, am avut prilejul să stau de vorbă cu foarte multă lume. Aceleași cuvinte, repetate la nesfârșit, aminteau că trecerea în revistă fusese splendidă, că regele fusese tot timpul ovaționat și aplaudat. Totuși caleașca în care se aflau prințesele fusese urmărită de pilcuri de oameni care le trataseră cum nu se poate mai prost, ba la un moment dat, chiar le și huiduise. Toate partidele au fost acuzate de a fi pregătit acea manifestare ostilă. Seara, ducesa de Berry istorisi și ea, mânioasă, același lucru. Când regele și Madame sosiră la ea, unde se adunase Curtea, ducesa i se plânse lui Carol al X-lea de ce pățise pe drum. Delfina, interpelată la rândul ei, răspunse cu bruschețea-i obișnuită, că lucrurile fuseseră destul de neplăcute, dar că ea se temea și de mai rău. Regele n-a făcut decât o singură partidă de whist și s-a reîntors la el unde-l aștepta Villele. Mareșalul Oudinot, trezit în toiul nopții, a fost pus să redacteze un ordin de zi prin care regele anunța desființarea gărzii naționale. Garda regală preluă și atribuțiile gărzii naționale, azvârlindu-i în stradă pe burghezii care se mai aflau prin cazărmi și împingând atât de departe grosolănia, încât aruncară în drum nu numai oamenii, ci și efectele și armele celor care lipseau. Această insultă semănă în inima parizienilor sămânța unei un cumplite al cărei rod se coapse pe deplin abia în 1830. Iată și ce anume provocase această disensiune. Una dintre legiuni, reîntorcându-se din Champs-De-Mars, se oprise în fața Palatului Finanțelor, strigase: „Jos cu Villele!" și spărsese câteva geamuri. Sigur că această purtare nedemnă de un corp de militari, îl sperie pe Villele, cu atât mai mult cu cât știa că regele fusese mulțumit de felul cum îl primise garda. Pe de altă parte, nu voia pentru nimic în lume să-și piardă postul. Așa că-l înrăi pe rege și învenină toate rapoartele pe care și le putu procura, în legătură cu vorbele aruncate de norod, prințeselor și cu strigătele izolate auzite

la Champ de Marș, apoi o rugă pe majestatea sa să nu ia nicio hotărâre înainte de a vorbi cu el. Dar Carol al X-lea avea urechile împuiate de plângerile ducesei de Berry și de nemulțumirile cumnatei sale. Așa că, în câteva minute, Villele fu obligat să ia cea mai funestă dintre măsuri. Ludovic al XVI-lea și-a pierdut tronul în ardoarea sa de a se debarasa de pașnica opoziție a vechilor Parlamente. Carol al X-lea și l-a pierdut pe al său, refuzând orice barieră legală, uitând fraza atât de potrivită și de înțeleaptă a lui Talleyrand:

— Nu te poți sprijini decât pe ceea ce rezistă!

Pe de altă parte, nu cred că Villele, luând măsuri atât de violente, n-a avut și el niște polițe de plătit. Orice-ar fi fost, începând din acea clipă, ministrul a devenit oaia neagră a parizienilor și, în curând, a întregii Franțe.

Ducele de Doudeauville, ministrul Casei regale, înțelese mai bine ca toți tendința către care năzuia țara și-și dădu demisia, chipurile, din pricina desființării gărzii naționale. Nu știu dacă înainte sau după acest eveniment ar trebui să plasez un demers al lui Sosthene de La Rohel'oucauld pe care țin să-l amintesc. Am mai vorbit, mi se pare, despre rolul pe care l-a avut între domnul de Villele și doamna de Cayla. E neîndoielnic că l-a ajutat pe Villele să pună mâna pe putere și că l-a susținut, datorită influenței favoritei regelui, atâta vreme cât a trăit Ludovic al XVIII-lea. După moartea acestuia, Villele se scuturase de o protecție care cam începuse să-l apese. Continuase totuși să rămână foarte bun prieten cu Sosthene. Acesta profită de amiciția lui cu Villele și, într-o bună dimineață, intră în cabinetul prietenului său. După câteva fraze amicale, Sosthene îi aminti de sentimentele patriotice pe care le afișa când umbla să pună mâna pe funcția de ministru, în interesul țării; și, plecând de la acest lucru, îl avertiză că opinia publică începuse a se declara, pe

față, împotriva felului său de a administra țara. Având relații în toate clasele sociale, își putuse da perfect de bine seama de acest lucru pe care venea acum să i-l dezvăluie și lui Villele. Sigur că-și dădea seama că nu stătea în puterea lui Villele să facă numai bine, dar nu trebuia să uite că Sosthene nu-l plasase în fruntea acelui minister decât ca să fie util țării; venea deci să-l implore – în numele amiciției, al onoarei și al recunoștinței – să nu-l mai compromită încăpățânându-se să se cramponeze de acel post. Vă puteți închipui cam cum a primit acest sfat Villele, care pe atunci era atotputernic. Avu o clipă de panică, gândindu-se dacă nu cumva Sosthene fusese trimis de Carol al X-lea, al cărui aghiotant era. Dar după ce mai puse unele întrebări, se liniști. Îl tratã pe Sosthene de așa manieră, încât se despărțiră certați, ceea ce lui Villele îi convenea de minune, după care dădu fuga la rege să-i istorisească scena. Acesta, care-și aminti de intrigile urzite de fratele lui Sosthene în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XVIII-lea, fu foarte bucuros să-i dea papucii și să-l facă să îndure „onorurile" dizgrației.

Doamna de Cayla – mai versată – nu se certă cu nimeni. A rămas ducesă, așa cum a dorit răposatul rege „pentru că domnul de Cayla refuzase, cu încăpățânare, titlul de duce. Carol al X-lea i-a aprobat să intre în sala tronului și i-a fixat chiar și o pensie foarte mare.

Cum tot pe atunci, regele și prietenii săi, cerură restituirea bunurilor bisericești și recunoașterea ordinelor monastice. Domnul de Villele era aproape sigur că astfel de dorințe nu puteau fi realizabile, dar ținea totuși să-și păstreze funcția de ministru. Ca de obicei, Villele conta pe abilitatea sa; numai că de data asta nu-i mai merse. Camera pairilor, ofuscată, și ministrul, căzură de acord – după o întreagă tevatură – cu consilierii regelui, că ar fi necesar un nou lot de pairi care să împrospăteze atmosfera. Prin această propunere, Villele spera să-și asigure un cât mai lung ministeriat.

Delfinul nu vru să se amestece în aceste intrigi. Supus regelui, nu manifesta niciun fel de ostilitate față de Villele, nici față de favorurile de care se bucura.

Ducesa de Berry n-ar fi vrut ca Villele să pună în practică, atât de grabnic, toate extravaganțele la care visau atât ea cât și micul ei grup ultraregalist. Dar ducesa era mult prea frivolă și prea ahtiată după distracții, pentru a se ocupa serios de acest lucru. Se mărginea la sarcasme care-l făceau pe noul rege să surâdă, când, cu câteva luni mai înainte, pentru astfel de vorbe ar fi fost serios admonestată de răposatul Ludovic al XVIII-lea.

Capitolul XV

Nu pot vorbi despre afacerea Greciei, din punct de vedere istoric, pentru că eu nu mă ridic până la nivelul unui istoric, dar nici nu pot trece sub tăcere efectele pe care le-a produs în saloanele pariziene. Toți opozanții Curții erau filoeleni; guvernul, deși fățiș îi proteja pe greci, în realitate era împotriva lor. Congregația i-ar fi preferat până și pe turci decât pe acei greci eretici, căci cel puțin necredincioșii predicau absolutismul. Victoria bătăliei de la Navarin[164] nu produse deci niciun fel de bucurie Curții din Tuileries, cu toate că nu cuteză s-o primească cu tot atâta răceală ca și cea de la Londra. Nu mă pot opri să nu semnalez cât de departe poate merge sentimentul patriotic în Anglia. Toată lumea socotea emanciparea coloniilor spaniole utilă intereselor comerciale britanice, în vreme ce emanciparea Greciei putea fi utilă rușilor. Jurnalele, adunările, membrii celor două Camere nu vorbeau decât despre cruzimile, vexațiunile, intoleranțele exercitate împotriva americanilor de origine spaniolă despre care toată lumea știa că fuseseră tratați în modul cel mai îngăduitor cu putință. În ciuda vanității naționale ce se înflăcăra atât de lesne în fața victoriilor maritime, primul-ministru – în discursul Coroanei – se crezu obligat să califice drept „inoportună" *(untoward)* victoria de la Navarin. În Franța, impresia a fost alta; cum această victorie „inoportună", a umplut de bucurie mai toată țara, domnul de Villele vru să profite de popularitatea de care se bucura acum guvernul, pentru a desființa Camera

[164] Bătălie navală câștigată de escadrele unite ale Franței, Angliei și Rusiei împotriva flotei turco-egiptene. Contra-amiralul de Rigny, nepotul baronului Louis, comanda forțele franceze.

Deputaților. Hotărârea fu anunțată și alegerile fixate cât mai repede cu putință, sperând astfel să evite manevrele persoanelor care-i erau ostile. Înaintea alegerilor, desființă și cenzura. Nu-mi mai aduc aminte în ce epocă a fost restabilită. De altfel era atât de nepopulară, încât persoanele onorabile cărora li se ceruse să exercite această meserie, erau hulite de toată lumea.

O asociație de oameni politici și de litere, în fruntea căreia se afla domnul de Chateaubriand, găsi mijlocul de a face să se publice și, mai ales, să circule unele broșuri suficient de voluminoase și distribuite cu destulă neregularitate, pentru a scăpa de cenzura impusă jurnalelor și scrierilor politice. În jurul nostru, începuse a ploua cu astfel de broșuri pe care lumea și le smulgea din mână. Salvandy se afla în fruntea acestui război dus cu pana de scris; Guizot ocupa și el un loc important în această afacere, dar mai ales în organizarea alegerilor electorale. Precauția, atât de evidentă, de a grăbi alegerile, produse o puternică animozitate. Când guvernul vrea să-și atragă masele, trebuie să facă acest lucru cât mai delicat cu putință, pentru ca lumea să nu-l bage de seamă; când însă capcana e atât de grosolană încât sare în ochii tuturor, poate crea o enormă dificultate. Și iată că chiar așa s-a și întâmplat; căci lumea, luată pe nepusă masă, a reacționat prompt și a format, în fiecare arondisment, câte o asociație care să apere drepturile electorale. Fraudele, efectuate la ultimele alegeri, de către domnul de Villele, nu mai putură fi puse în practică. Asociațiile, alcătuite din marii proprietari, din oameni de litere, avocați, oameni politici, desfășurară cea mai vastă și mai inteligentă activitate. Lucrând tot timpul cu legea în mână, deci în cea mai deplină legalitate, aceste asociații alcătuiră un comitet în strânsă legătură cu comitetul principal de la Paris, de unde Guizot dirija toată acea activitate. În vreme ce spiritele se înfierbântau în centrele electorale, partidul

preoților se îmbogățiți cu șaizeci și șase de noi pairi, aleși aproape exclusiv dintre cei mai zeloși membri ai Congregației. Toată lumea a văzut lista făcută de domnul de Riviere,

Ici i ii'. Plrală de domnul de Rouge, corectată de persoane de încredere și impusă lui Villele care ar fi vrut-o altfel alcătuită, dar care își spuse că, la urma urmei, noii pairi erau destul de numeroși pentru a fi în stare să combată spiritul majoritar din Camera Superioară. Or, tocmai acest lucru a revoltat țara. Căci moderația Camerei pairilor proteja poporul de invazia despotismului clerical; și, chiar în acel moment, el profita de clauza, abil introdusă în legea juriului, privind rectificarea listelor electorale pentru a scăpa de fraudele comise în 1824.

Această Cameră era deci foarte populară, și violența cu care se acționa asupra ei, exaspera opinia publică ce se obișnuise să caute protecția mai curând la ea decât la Villele, fapt care-l exaspera pe acesta. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de un dialog care mi-a fost relatat de către un martor ocular, aproape imediat după ce-a avut loc. Urcând scara ministerului marinei, președintele Consiliului de miniștri, se întâlni cu subprefectul din Saint-Denis, care o cobora.

— Ei bine, domnule subprefect, răspunzi de alegerea dumitale!

— Nu, monseniore.

— Cum, că doar i-ai spus domnului de Corbiere că ești sigur că vei fi ales!

— Da, monseniore, dar asta a fost înainte de numirea noilor pairi.

— Haide, amice, îți bați joc de mine? Cum crezi că câțiva pairi acolo îi vor influența pe vânzătorii dumitale de îngrășăminte animaliere? Ai să fii ales, ascultă-mă pe mine! Să știi însă că atunci când alegerile nu merg cum trebuie, e vina administrației; te rog să-ți aduci aminte de asta!

Subprefectul ridică din umeri și continuă să coboare liniștit, scările, ca un om foarte puțin convins de elocința ministrului.

Mulți dintre alegători se aliară prevențiunilor celor din Saint-Denis și, stimulați de zelul asociațiilor despre rare v-am vorbit, numiră atât de mulți deputați ostili lui Villele, încât alegerea acestuia începu a fi îndoielnică. Înclinat întotdeauna să arunce asupra altora vina pentru faptele în care dădea greș, Villele nu se putu abține să nu acuze Congregația și să nu-și verse furia pe ea. Încercă să se ralieze micului grup ultra-aristorrație care rămăsese în afara ligii iezuite, dar acesta îl respinse. Atunci se întoarse spre regaliștii constituționali care, de trei ani, dirijau Camera pairilor, dar aceștia erau prea porniți împotriva lui Villele din pricina măsurii pe care o luase (era vorba de cei șaizeci și șase de noi pairi), ce urmărea să lovească în Camera pairilor. Toate aceste demersuri ale primului ministru, oricât de secrete ar fi fost ele, nu erau totuși chiar până într-atât incit să nu ajungă la urechile Congregației, așa că pierderea lui Villele fu hotărâtă. Congregaționiștii, îl chemară imediat pe Polignac din Anglia, iar ducele de Riviere îl convinse pe rege să-i dea cât mai repede papucii lui Villele. Acei domni nu se mai îndoiau că, în sfârșit, venise și momentul triumfului lor. Totuși Villele, care se temea grozav de Jules de Polignac, se duse la rege și – după ce-l bârfi zdravăn pe rivalul său – îi arătă majestății sale cât era Polignac de inapt pentru o asemenea funcție, de incapabil și de prost, discreditându-l în așa hal în ochii lui Carol al X-lea, încât acesta ezită, iar până la urmă refuză categoric să-i mai încredințeze funcția de prim-ministru. Sub patronajul Delfinului, funci ia fu încredințată lui Martignac. Polignac se reîntoarse, furios, la Londra, fără însă a renunța la intrigile pe rare continuă să le urzească în continuare. Bietul duce de Riviere, om cinstit și foarte bolnav, fu atât de afectat de insuccesul eforturilor sale, încât boala i se agrava.

Muri peste câteva săptămâni, reproșându-și, cu amărăciune, faptul că contribuise la căderea lui Villele.

În toiul acestor tulburări ministeriale, clon Miguel cunoscut prin comportarea sa violentă, în familie – trecu prin Paris, părăsind Viena, pentru a se duce la Lisabona, unde urma să guverneze țara în numele logodnicei sale mica regină dona Maria. Împăcat cu don Pedro și recunoscut de puterile europene ca soț al micii regine a Portugaliei, a fost primit la Curtea noastră cu toate onorurile, ce-i fuseseră refuzate când trecuse prima oară prin Franța, unde n-a lăsat altă amintire decât cea a unei scene făcută ambasadorului regelui – tatăl său – marchizul de Marialva, ca să capete niște bani. Ea a fost însoțită de niște gesturi atât de amenințătoare, încât bietul marchiz s-a văzut nevoit să fugă și să cheme în ajutor poliția împotriva tâlharului care-l urmărea cu cuțitul în mână. Cum era bolnăvicios, nu și-a mai revenit după o astfel de spaimă. Deși un asemenea gen de om trebuia să fi fost foarte puțin atrăgător, am simțit curiozitatea să-l văd și eu. Cum se dădea, în cinstea sa, un spectacol la Tuileries, am profitat de ocazie și m-am dus și eu. În loc de un tiran, cu un chip sumbru, cum mă așteptam să găsesc, am văzut sosind, o dată cu familia regală, un tânăr cu o figură încântătoare, cu un aer nobil, distins, cu un surâs dulce, cu o privire calmă și strălucitoare, cu gesturi grațioase. Așezat între doamna Delfină și ducesa de Berry, discuta cu ele cu ușurință și inteligență. Într-un cuvânt, nu semăna nici într-un fel cu bestia feroce pe care mă pregătisem s-o văd.

În dimineața următoare avu loc o adunare la ducesa de Berry, la care am fost invitată și eu. Don Miguel se arătă același prinț grațios și om de lume. Vorbi aproape cu toate femeile. Curiozitatea ne făcu să ne strângem în jurul lui, dar tocmai atunci unul dintre aghiotanții săi, îi vorbi despre un portughez care voia să-i fie prezentat. Se

întoarse într-o clipă, pe călcâie, și îndepărtându-se puțin de noi, aruncă o privire care ne făcu să ne dăm speriate, îndărăt. Tigrul din el se trezise din nou. Nu-mi pot explica nici astăzi cum, în mai puțin de o secundă, frumoasele trăsături ale chipului său se urâțiră brusc, devenind de-a dreptul hidoase. Aghiotantul rămase încremenit în locul în care rostise acele vorbe care fuseseră atât de prost primite.

Astea au fost singurele mele legături cu acest prinț bizar. Privirea pe care i-am surprins-o însă atunci, m-a convins de cruzimea și de nebunia sa; pentru că numai un om nebun se putea comporta astfel.

Aceste observații asupra fizionomiei m-au făcut să mă gândesc, fără să vreau, la domnul de Chateaubriand pe care am avut prilejul să-l văd a doua zi după ce numele primului ministru a apărut în *Monitor.* Trudise din greu ca să-l înlăture pe Villele și credea – molcomindu-și ura – că, în sfârșit, va reveni la ministerul afacerilor externe, de unde fusese îndepărtat cu destulă brutalitate și unde dorea cu ardoare să revină, socotindu-se indispensabil. În discuțiile ce precedaseră numirea primului ministru, el se considerase tot timpul șef și nu discutase decât despre colegii ce urmau să fie numiți la diversele ministere. La interne, îl propusese pe Royer-Collard, susținând că domnul Collard – care era liberal atât cât putea fi un regalist – i se părea indispensabil. Apoi, începu a-i face curte domnului de La Ferronnays, ca să-l determine să accepte externele. Ferronnays consimți. Și-în vreme ce Chateaubriand și RoyerCollard se socoteau indispensabili și așteptau – învăluiți în suficiența lor – să fi se solicite concursul, citiră în *Monitor* despre numirea noului guvern, format din oameni pe care ei înșiși îi propuseseră ca făcând parte din partidul lor. Nu știu ce efect a avut această veste asupra lui Royer-Collard; știu însă că Chateaubriand a fost atât de furios, încât am crezut că se sufocă; a trebuit să i se pună lipitori pe gât și, cum acest lucru n-a fost de-ajuns, i s-au mai pus

altele și pe tâmple. A doua zi, i s-a vărsat fierea în sânge, fapt care l-a făcut să devină verde ca o șopârlă. Cum în starea de agitație în care se afla nu-și putea găsi liniștea, l-am întâlnit într-o casă unde venise să-și plimbe neastâmpărul. Stigmatele lăsate de lipitori, îi îngăduiau să atribuie schimbarea sa vizibilă, bolii. Cred că n-am văzut niciodată un spectacol mai trist decât cel al acestui om inteligent, instruit, de o mare capacitate intelectuală, ce părea întotdeauna atât de profund indiferent la tot ce-l înconjura, dar care acum era complet răvășit și distrus numai din cauza prea marii sale ambiții. Dacă l-ar fi putut ataca și pe noul ministru cu tot atâta înverșunare ca și pe cel vechi, probabil că s-ar fi simțit puțin mai ușurat. Din păcate, își dădea perfect de bine seama că toate armele sale erau distruse, și că alții, mai puternici, își bătuseră joc de el. Hyde de Neuville *, pe care el însuși îl propusese, și car-e, practic, îi datora postul de ministru, îl chemase la sine și, vorbindu-i de sus, îi oferise postul de ministru al marinei. În vremea asta, regele – oricât de nemulțumit ar fi fost de noul guvern – avea totuși o singură consolare: faptul că scăpase de domnul de Chateaubriand. Cu toate că nici La Ferronnays nu-i era agreabil, îl prefera totuși celui dintâi. Dintre toți miniștrii, cel al afa-165

.. Orilor externe era tot timpul în contact direct cu recele. În atribuțiile acestuia intrau – în afară de tracasările și neplăcerile funcției – și unele discuții intime și mai ales unele bârfe care-i plăceau grozav regelui. În acest post trebuia deci o persoană foarte bine aleasă care să asculte, să priceapă și apoi să intre, cu menajamente, în probleme, având grijă de micile susceptibilități, de

---

[165] *Jean-Guillaume, baron Hyde de Neuville* (1776—1857), ministru al Franței, în America, apoi în Portugalia, unde l-a susținut pe regele Ioan al Vl-lca în lupta împotriva fiului său don Miguel.

preferințele și de antipatiile regelui. Din acest punct de vedere, domnul de La Ferronnays era foarte bine ales; dar, din păcate, prinții nu-i putuseră ierta cearta cu ducele de Berry, de unde o plămadă de nemulțumiri, rare și începuse să dospească. Delfinul își dădu cel mai bine seama de situație, așa că din clipa în care La Ferronnays fu numit ministru, favoarea pe care o acordase până atunci domnului cu pricina, suferi o sensibilă scădere. Pe de altă parte, toată lumea simțea nevoia să scape de domnul de Chateaubriand. Cum nu-l voiau ca coleg și se temeau de el, ca dușman, regele socoti că nici Lin sacrificiu nu era prea mare ca să-l îndepărteze din Consiliu și mai ales de lângă sine. Începu, sub pretextul nu știu cărei despăgubiri, prin a-i da o mare sumă de bani ca să-și plătească datoidile de care, slavă Domnului, nu ducea lipsă niciodată. Apoi, după câteva rugăminți, îl determină să accepte temporar, postul de ambasador la Roma. Postul era ocupat de domnul de Laval, dar acest lucru nu constituia niciun impediment, căci Laval fu chemat imediat de la Roma, spre marea sa dezolare, și numit ambasador la Viena, de unde fu rechemat ducele de Caraman, căruia nu i se explică în niciun fel de ce fusese adus atât de grabnic la Paris. Crezând probabil că va fi făcut ministru, se aruncă într-o diligență și ajunse în capitala Franței cu o iuțeală de necrezut. Vă închipuiți cât de cumplită i-a fost dezamăgirea când i s-a spus că fusese chemat pentru că și așa stătuse mult prea mult în acel post și că era cazul să mai fie schimbat.

Chateaubriand se resemnă să se ducă să stea câteva luni la Roma, încredințându-și interesele în mâinile câtorva prieteni pe care-i credea sinceri.

Abia scăpat de acest candidat incomod, domnul de La Ferronnays avu de luptat cu un altul. Domnul de Polignac, reîntors de la Londra, începu a urzi tot soiul de intrigi pe lângă rege. Dar La

Ferronnays mi-a povestit cum a scăpat și de el. Și-a așezat hârtia de numire pe o masă ce se afla lângă ei și i-a spus:

— O vrei? Ia-o, dar în mod cinstit! Eu nu țin la ea și sunt gata să mă duc să-i spun regelui acest lucru! Dar dacă el vrea totuși să rămân ministru, nu pot și nici nu vreau să-ți suport prezența aici, și nici intrigile la care toată lumea știe că te pretezi!

Polignac bâlbâi câteva scuze amețite și răutăcioase.

— Ei bine, în acest caz, reluă La Ferronnays, dacă nu vrei să fii ministru, trebuie să pleci imediat la Londra!

Jules se văzu obligat să plece, căci nu avusese încă vreme să ducă tratative cu colegii lui La Ferronnays, iar regele mai era încă sub influența cuvintelor pe care i le vârâse în cap Villele, despre incapacitatea sa.

Având o falsă idee despre generozitate, La Ferronnays după acea explicație, se apucă să-l disculpe pe Polignac, fiind astfel într-un anume fel, vinovat de catastrofa al cărui principal instrument a fost, nu peste mult, chiar Jules.

Între timp, domnii de Villele și de Peyronnet, numiți pairi, se prezentară mândri, în Camera Superioară, în fruntea falangei de noi pairi numiți de ei. Dar își dădură în curând seama că niciunul dintre noii pairi nu le erau fideli, că dimpotrivă, se lăsaseră cu toții influențați de colegii lor mai vechi. Domnul de Villele își dădu repede seama că nu mai avea nicio șansă de succes în acel moment, așa că nu mai vru să se vâre în nicio intrigă. Rămase deoparte și, nu peste mult, părăsi Parisul. Nu pot pretinde că ar fi renunțat la orice ambiție, dar văzuse limpede că terenul nu era destul de solid pentru a-și instala bateriile, iar domnul de Vi-llele era un om care știa să aștepte.

Nu vreau să uit o ciudățenie în care sunt silită să cred, pentru că am văzut-o cu ochii mei.

În 1828 sau poate în 1827, mi-au adus o fetiță de vreo doi ani ai cărei ochi strălucitori, de un albastru deschis, nu prezentau nimic ciudat la prima vedere; dar, examinându-i cu mai multă atenție, vedeai că cristalinul era alcătuit din mici linioare care formau de fapt, niște litere albe, pe un fond albastru, așezat în cerc de jur împrejurul pupilei unde scria clar „împăratul Napoleon". Cuvântul „Napoleon" se putea citi foarte clar în amândoi ochii. Primele litere din „împăratul", erau începțoșate la unul din ochi, iar ultimele, la celălalt. Copila era deosebit de frumoasă, iar vederea îi era absolut normală. Mama ei, o țărancă lorenă, îmi istorisi, cu multă simplitate, cărui lucru îi atribuia ea acest bizar fenomen. Avea un frate care fusese luat în armată, un frate pe care ea îl iubea ca pe lumina ochilor. Plecând, tânărul îi dăruise surorii sale o monedă nouă-nouță de douăzeci de soli, rugând-o s-o păstreze ca pe-o relicvă. La puțină vreme după asta, află că regimentul fratelui său urma să treacă doar la trei leghe de satul lor; dădu fuga să-l mai vadă o dată. La înapoiere, zdrobită de oboseală și de sete, se opri la o crâșmă, aflată la jumătatea drumului, ca să bea o cană cu bere. Dar când să plătească, băgă de seamă că, dându-i fratelui ei tot ce avea, nu-i mai rămăsese decât prețioasa monedă de douăzeci de soli de care nu se despărțea niciodată. Se rugă de crâșmar s-o păsuiască până a doua zi, dar acesta nici nu vru. Să audă. Neavând încotro, își sacrifică modesta comoară, gemând și plângând cu hohote. A doua zi, soțul ei se duse să caute acea piesă de douăzeci de soli pe care i-o aduse nevestei sale. Când i-o dădu, bucuria ei fu atât de mare, încât copilul pe care-l purta în pântece, tresări, iar ea simți o slăbiciune și leșină. Fetița purta în ochi, amprenta fidelă a monedei de douăzeci de soli. Nu țin să scriu un tratat de psihologie pentru a analiza cum s-a putut petrece un asemenea lucru. Afirm doar că l-am văzut cu ochii mei, că l-au văzut și alții și că nu era vorba de nicio

înșelăciune. Medicul dintr-un târg învecinat avu ideea să arate lumii copilul, însoțit de mamă, pentru o taxă oarecare. Dar guvernul s-a opus la orice fel de publicitate. N-a îngăduit să se scrie nimic în jurnale și a scurtat imediat vizita femeii, a medicului și a fetiței, la Paris. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel copil. Dacă o asemenea întâmplare s-ar fi petrecut pe vremea împăratului Napoleon, sute de guri dintre cele mai renumite, n-ar mai fi ostenit, povestind-o.

Capitolul XVI

Ajung la unele împrejurări de o mare importanță prin urmările lor; nu pot să le explic, fiindcă nu le înțeleg, deși s-au petrecut sub ochii mei. Poate că cineva, într-o zi, va dezvălui motivele oculte ale faptelor pe care mă pregătesc să vi le istorisesc. Vă voi relata doar ceea ce am bănuit eu.

Ați văzut cât de înțelept se dovedise a fi Delfinul în timpul ministeriatului lui Villele. Ați văzut ce încredere acorda persoanelor care erau de partea noului guvern, mai ales domnului de Martignac care-l însoțise mai înainte în campania din Spania. Totuși, o dată cu noua administrație, alcătuită sub auspiciile sale, păru că se îndepărtează de vechii săi consilieri pe care nu-și mai manifestă dorința de a-i susține.

Domnul Pasquier și mai ales domnul Portal, chemați până atunci, în mod frecvent la discuțiile intime cu Delfinul, încetară brusc de a mai fi poftiți, iar notele care le erau cerute zilnic pentru a-și da părerea în unele situații, nu le mai fură cerute. Aș fi înțeles acest lucru, dacă Delfinul și-ar fi acordat încrederea noului său cabinet, dar nu făcu acest lucru.

Delfinul săvârși greșeala de a vrea să fie el însuși ministru cu portofoliu. În loc să-și păstreze încrederea în ministerul de război, unde făcea ce voia, dorea să fie el însuși ministru, să aibă personal de serviciu, birouri și o treabă cu care să se laude în Consiliu. Invidia funcțiilor punând stăpânire pe el, începu a semăna printre miniștri nemulțumiri și rivalități pe care avu grijă să le întrețină prin câțiva agenți plătiți de el. Pe de altă parte, toți ofițerii care nu obțineau destul de repede ceea ce cereau, în loc să ridice glasul împotriva ministrului, încredințându-se bunătății Delfinului,

trebuiau să se adreseze direct acestuia, așa că foarte repede își pierdu și bruma de popularitate pe care și-o câștigase în armată. Acest rezultat fusese de altfel prevăzut de către vechii consilieri ai Delfinului. Ei încercaseră să-l determine să renunțe la acest capriciu administrativ, așa că răceala lui față de ei probabil că se datora acestui lucru. Am mai spus de altfel, cu ce silă se uita la domnul de La Ferronnays când intra la Consiliu. Știu de la acesta din urmă că în toată perioada cât a fost ministru, Delfinul nu i-a adresat cuvântul, decât atunci când aveau loc unele controverse în Consiliu. Ultima, și cea mai însuflețită, a fost în legătură cu ducele de Wellington. Delfinul ținea neapărat să se adopte o măsură recomandată de duce, pe care La Ferronnays o dezaproba.

— Ducele de Wellington, spuse Delfinul, este atașat familiei noastre, ne iubește și nu ne vrea decât binele!

Domnul de La Ferronnays, mâniat, pe drept, de aceste cuvinte, îi răspunsese destul de înfierbântat, că ducele de Wellington era ministru englez, că nu vedea lucrurile decât prin prizma intereselor țării sale și că era de datoria Consiliului regelui Franței, alcătuit din francezi, să cântărească propunerile și să hotărască dacă erau în interesul Franței, fără să țină cont de amicițiile personale care, în mod sigur, nu influențau cu nimic guvernul Angliei. Făcu praf toate argumentele Delfinului, al cărui singur susținător era Polignac, și-l determină pe rege să fie de părerea sa, rezolvând problema așa cum trebuia, spre ciuda domnului Delfin. Această discuție avu loc la sfârșitul anului. Dar, între timp, și alte lucruri îl înrăiseră pe Delfin. Unul dintre ele fusese legat de înlocuirea ducelui de Riviere. Regele voia ca în slujba de preceptor să numească el pe cine credea de cuviință. Consiliul pretindea să fie consultat. Pretenția regelui era sprijinită de cei din partidul ultra, pretenția miniștrilor era susținută de întreaga țară. Delfinul luă partea tatălui său, care nu admitea să

nu-și poată exercita alegerea preceptorului nepotului său – independență la care avea dreptul, ca șef al familiei. Cum miniștrii insistară totuși, regele le făgădui să nu facă nicio alegere înainte de a-i informa și pe ei. Așa că începură a căuta o persoană care să corespundă acestui post. Se opriră asupra ducelui de Mortemart, dar, în vreme ce negociau cu el, regele își anunță miniștrii, la ora zece seara, că a doua zi avea să apară în *Monitor,* numirea baronului de Damas, în postul de preceptor. Așa înțelesese el să nu facă nicio alegere înainte de a-i anunța pe miniștri. Guvernul protestă, dar la acea oră nu se mai putea face nimic, așa că regele triumfă.

Domnul de Damas era omul Congregației. Fu deci clar pentru toți că la Palat exista o facțiune al cărei credit era mult mai mare decât cel al miniștrilor și care se bucura de deplina încredere a regelui. Delfinul detesta Congregația; făcu deci, o vreme, caz de alegerea lui Damas, arătându-se a fi împotrivă; dar cum era convins că alegerea preceptorului pentru micul duce de Bordeaux era totuși o treabă care-l privea numai pe rege, Delfinului îi fu ciudă pe el că dăduse frâu liber mâniei, se rușină și merse până acolo incit își ceru scuze, și regelui, și preceptorului pentru comportarea lui nesăbuită. Mai târziu, când văzu ce impresie proastă făcuse alegerea lui Damas, asupra poporului, dădu o serie de ordonanțe în care tuna și fulgera împotriva iezuiților și a seminariilor lor. Nu voi intra în amănuntele acestor evenimente. Știu doar că regele a ținut cincisprezece zile ordonanțele, înainte de a le semna. Șefii iezuiților i-au dat, până la urmă, încuviințarea să-și pună parafa pe ele, fiindcă și-au dat seama că dacă s-ar fi opus în acel moment, ar fi fost înfrânți; așa că au socotit că ar fi mult mai bine să-și dea consimțământul, siguri că vor găsi la rege ajutorul necesar să se redreseze, când împrejurările le-o vor îngădui. Așa că regele semnă ordonanțele, dar cu multă mâhnire. Cât despre Delfin, acesta a fost

ultimul lui act înțelept. Începând din acel moment s-a îndepărtat din ce în ce de ideile pe care le susținuse până atunci. Alegerea generalului Clausel ca deputat, l-a aruncat definitiv în rândurile celor din partidul ultra.

El nu i-a putut ierta acestui ofițer expulzarea ducesei de Angouleme din Bordeaux, în timpul celor „O sută de zile", și numirea lui ca deputat l-a iritat în așa măsură, încât a devenit o adevărată monomanie. După această epocă, nimeni n-a mai găsit în el nici măcar o scânteie din acel bun-simț în care Franța își pusese atâtea nădejdi, în decursul anilor. Această schimbare fu, în curând, cunoscută de toată lumea și educația ce i se dădea micului duce de Bordeaux asmuți ura împotriva ramurii vârstnice și-i pregăti căderea, pentru că rădăcinile îi fuseseră tăiate, una câte una, de multe luni de zile. —

Consiliul militar pe care Delfinul îl prezida, își reluă ședințele și, în fiece zi, mareșalul Marmont ne repeta aberațiile și pretențiile smintite ale Delfinului. Îmi aminteam de elogiile aduse în anii precedenți și-l acuzam, în sinea mea, pe bietul general, de nestatornicie; dar, din păcate, nu era singurul care făcea asemenea observații. Toate rapoartele ni-l înfățișau pe Delfin înrolat în rândurile celor mai înflăcărați reacționari. Insist asupra acestui fapt, despre care poate că Istoria va face prea puțin caz, pentru că, după mine, el a îndepărtat toate 5 speranțele, a exasperat toate spiritele și i-a împins la excese și pe cei care nu-l puteau suferi, și pe cei care țineau cu el.

Nu după mult timp, regele a făcut o călătorie în Alsacia, și anume în vara anului 1828. A fost primit foarte bine, fapt care l-a încântat. Toate discursurile care i-au fost adresate lăudau mai ales ordonanțele pe care le dăduse împotriva iezuiților. Domnul de Martignac îi atrăgea mereu atenția asupra acestui lucru, până când

regele a simțit că i se face silă de ministrul său, căci nu voia să se atribuie decât propriei sale persoane demonstrațiile locuitorilor țării care-l primiseră triumfal.

La Strasbourg veniră să-l salute câțiva mici suverani germani. Regele se crezu cel puțin Ludovic al XIV-lea.

La Paris, guvernul abia mai izbutea să se mențină, căci trebiiia să facă față opoziției de stingă, opoziției de dreapta, alcătuită din partidul ultra, congregaționiștilor, curtenilor, ba chiar și regelui. Poate că s-ar fi susținut totuși, în ciuda tuturor acestor piedici, dacă toți cei care doreau ordine și liniște s-ar fi străduit să-l ajute; dar fiecare voia să profite cât mai mult, să blameze, să atace. Partidul, constituțional era cel mai chițibușar. Era alcătuit din oameni mult prea ocupați, să-și dovedească, în primul rând, capacitatea individuală, și apoi să-i sprijine pe șefi. Așa că guvernul nefiind susținut de niciun partid, cred că se mira și el că rezistase atâta. Într-adevăr, nimeni nu-și dăduse încă seama că, de fapt, căderea lui, avea s-o aducă și pe cea a monarhiei. Era totuși clar pentru cei care vedeau cu ochi limpezi lucrurile, că guvernul Martignac, călca pe urmele guvernului Richelieu, singurul care fusese în stare să mențină Restau- rația, dar pe care regele nu putuse să-l sufere, deși Camerele se străduiseră să-l susțină, cu toată împotrivirea suveranului. Dacă toți deputații care doreau menținerea guvernului Martignac, l-ar fi susținut, poate că ar fi izbutit să retragă nava Statului din mijlocul valurilor amenințătoare în care o lăsase Villele să plutească, și ar fi adus-o cu bine la țărm. Numai că acum era prea târziu. Nu mai puteau face altceva decât să-și reproșeze că nu interveniseră la vreme și să constate că toți contribuiseră la catastrofa care se apropia.

În timp ce situația politică era jalnică, distracțiile, în capitală, continuau cu însuflețire, iar carnavalul din 1829 a fost de-a dreptul

sclipitor.

Prinții de Orleans crescuseră și Palatul Regal se în— veselise. După concerte și după dineuri, urmau spectacole, baluri și cadriluri. Ducesa de Berry profita de acea atmosferă veselă și dădea, la rândul ei, serbări foarte frumoase. Cele mai strălucitoare și mai plăcute, aveau loc în apartamentul doamnei de Gontaut, ceea ce o dispensa pe ducesă de invitații și de etichetă și-i îngăduia să poftească toată lumea la modă. Deseori se clădeau baluri mascate, unde măreția costumelor îți lua ochii, dar care, în ansamblu, nu oferea un spectacol chiar atât de frumos. Începuseră pe atunci a fi la modă toaletele din Evul Mediu. Ducesa de Berry se gândi să dea un bal care să reprezinte Curtea lui Francisc al II-lea. Toți curtenii tineri și eleganți fură poftiți, ca să umple sala. Restul invitaților, în costume obișnuite, serveau de spectatori. Ducele de Chartres, înfățișându-l pe Francisc al II-lea, atrăgea toate privirile. Toată lumea îi admira chipul frumos și făptura plină de grație. Maestrul de balet îi pregătise un tron pe care trebuia să se așeze, cu câteva trepte mai sus decât regina, reprezentată de ducesa de Berry. Ducele de Chartres refuză să ocupe acel loc și o plasă pe tron pe doamna de Pode. Nas care juca rolul Caterinei de Medicis. Această reprezentație avu un succes neașteptat la Tuileries. Doamna Delfină îl lăudă peste tot pe tânărul duce de Chartres „pentru respectul de care dăduse dovadă". Să fi presimțit cumva că tronul din Palatul Tuileries va fi cândva pus la dispoziția sa? Atunci, cu siguranță că n-ar mai fi avut „respectul" să-l refuze. Ni s-a povestit că Delfina o bârfise zdravăn pe ducesa de Berry care-și alesese rolul Mariei Stuart. Poate că nu era chiar un lucru cu judecată să reprezinți o regină decapitată, în Palatul Mariei Antoaneta, dar ducesa de Berry n-avea minte nici cât o găină. Regele nu interzise cadrilul, și ducesa, după obiceiul ei, nu ținu câtuși de puțin seama de dezaprobarea

cumnatei sale. Aceasta din urmă asistase mascată și împodobită cu toate pietrele scumpe, la bal, dar la cadril se retrăsese, fără niciun fel de scuze. Totuși, îi împrumută diamantele sale doamnei care o înfățișa pe Margareta a Scoției, pentru a facilita participarea la cadril câtorva englezoaice care ardeau de nerăbdare să ia parte.

În general, femeile erau, toate, foarte bine puse la punct. Bărbații, cu foarte puține excepții, aduceau mai toți cu niște măști de bidevard. Ducele de Chartres purta un costum magnific; până și micul duce de Richelieu arăta atât de bine cum nu l-am mai văzut niciodată, nici înainte, nici după bal. Cât despre regina serbării – doamna ducesă de Berry – era groaznică, își ciufulise părul, ca să fie mai în spiritul epocii, dar îi ședea cumplit. Se împopoțonase cu o vestă lungă de hermină, cu blana pe dinăuntru, care-o făcea să semene cu un câine plouat. Căldura pe care i-o ținea vesta, o făcuse să se înroșească toată, și la față, și pe mâini, și pe gât, încât arăta exact ca un rac fiert. Cred că niciodată nu s-a străduit mai mult ca să arate mai urât ca la acel bal.

Mica Mademoiselle 1, care asista și ea la acea serbare, se ducea de la o banchetă la alta, ca să-și laude vărul, pe frumosul duce de Chartres. Părea în culmea încântării și-și manifesta dragostea cu atâta candoare încât, deși n-avea încă zece ani, era nespus de dulce și de grațioasă. Această fetiță făgăduia încă de pe atunci să fie, nu atât frumoasă, cât atrăgătoare. N-am avut onoarea de a mă apropia prea mult de ea, dar o vedeam adesea la doamna de Gontaut, și mi se părea foarte politicoasă. O copleșea pe ducesa de Orleans cu mângâierile sale repetând întruna:

— O iubesc pe mătușa mea fiindcă e bună și fiindcă e mama verișorului meu, Chartres.

Nu scăpa niciodată ocazia să nu-l dea de exemplu pe acest văr, ducelui de Bordeaux, pe care-l privea cu toată superioritatea celor

zece ani ai ei. Deși încă foarte mică, se interesa de toate evenimentele și știa să fie extrem de politicoasă cu cei mari. Doamna de Gontaut, înțelegând că copilăria unei prințese nu trebuia să fie scutită de o serie de impresii – ca cea a Copilelor de rând – încurajă discuțiile celor mari, în fața fetiței, care încet, încet, începu a prinde gust pentru ele. Tre-

1 E vorba de *Louise-Marie-Tlierese,* fiica ducelui de Berry, născută în 21 septembrie 1819; s-a măritat în 1845, cu Carol ai III-lea, duce de Parma și a murit în 1864.

I ti 11. , de altfel, să-i umple, într-un fel, imaginația foarte activa și mai ales s-o ferească de o anumită înclinare către un orgoliu exagerat care nu se mai potrivea cu vremurile în care trăiam. Doamna de Gontaut mi-a povestit că, a doua zi după bal, micul duce de Bordeaux a fost despărțit de sora sa pentru a fi încredințat educației unor bărbați, deci smuls din mâinile dădacelor sale. Doamna de Gontaut îi conduse, conform uzanțelor, pe cei doi copii, la rege. Trecând prin sala gărzilor, acestea nu le dădură onorul. Mademoiselle se opri scurt, îi privi pe ostași cu mirare, dar și cu nemulțumire.

A doua zi, santinela, care între timp primise poruncile cuvenite, văzând-o pe mica Mademoiselle, porunci gărzilor să-i dea onorul. Ea se opri, le făcu o reverență, apoi le spuse:

— Vă mulțumesc, dar cred că vă înșelați! Să știți că sunt tot eu, cea de ieri!

Doamna de Gontaut, femeie inteligentă, își dădu seama că avea de-a face cu un copil extrem de isteț, dar și foarte orgolios.

Auzind aceste lucruri, baronul de Damas, ceru ca cei doi copii să fie despărțiți definitiv. Foarte tânăra Mademoiselle i se părea prea matură pentru vârsta ei și, în bigotismul lui înapoiat, socotea indecent ca un prințișor de opt ani, să-și îmbrățișeze din când în

când, sora care încă nu împlinise zece.

Educația micului prinț se reduse, până la urmă, doar la niște exerciții de gimnastică, exerciții cu care-l chinuiau pe bietul copil, ca și cum ar fi trebuit să debuteze la circul Franconi; sărmanul prinț era crescut ca un călugăr și se plictisea de moarte.

Capitolul XVII

Sănătatea domnului de La Ferronnays, foarte șubredă de câtăva vreme, a devenit atât de precară incit a fost obligat să părăsească ministerul afacerilor externe. Au apelat la mai multe persoane menite să-l înlocuiască, între alții și la domnul Pasquier. Dar el a refuzat, convins că regele Carol al X-lea avea un dinte împotriva sa, fapt care l-ar fi împiedicat să-i acorde deplina sa încredere. Povestea data demult. Când în 1814 Monsieur, precedându-l pe Ludovic al XVIII-lea, cârmuise câteva săptămâni Franța, în calitate de locotenent general, domnul Pasquier îi vorbise despre starea în care se afla țara, cu o franchețe pe care prințul emigrant nu știuse s-o aprecieze și pe care cei din jurul său o calificară drept ură împotriva Restaurației. Sigur că acuzația era neîntemeiată. Domnul Pasquier se obișnuise cu noua ordine a lucrurilor devenită necesară salvării patriei. Ar fi vrut doar ca cei de la conducerea țării să profite de ea. Obișnuit, pe de altă parte, să slujească sub Napoleon, el procedase la fel ca pe vremea lui.

Or, Napoleon nu numai că aprecia, dar chiar cerea să i se spună adevărul în față, insista să-ți dai părerea și să și critici ceea ce nu-ți plăcea. Admitea să discute cu tine oricum, până și în contradictoriu, dar să discute. E adevărat că acționa întotdeauna cum credea el de cuviință, dar niciodată nu se supăra dacă cineva nu era de aceeași părere cu el, fie în guvern, fie în Consiliu.

Monsieur nu înțelegea să lucreze cu subalternii în felul acesta, așa că dacă cineva cuteza să-i vorbească despre vreo dificultate, chiar în propriul său interes, îl socotea imediat dușman. Domnului Pasquier îi trebui multă vreme până să descopere această meteahnă a lui

Monsieur, așa că – cu zelul lui – își agravă serios situația. Dar

chiar când și-a dat seama de realitate, tot n-a vrut să bată în retragere și a continuat să-și îndeplinească, la fel de conștiincios, datoria. Devenit ministru sub Ludovic al XVIII-lea, a fost nevoit să se ciocnească destul de des cu cei din partidul ultra și, prin urmare, să-i displacă tot mai mult lui Monsieur. Aceste precedente nu-i mai îngăduiau să intre în guvernul lui Carol al X-lea, așa că le spuse miniștrilor, care doreau să-l aibă coleg, că, în guvern, nu le-ar fi de niciun folos, pe când în Camera Pairilor le-ar putea fi mult mai util. Nu împărtășea nemulțumirea pe care majoritatea oamenilor o exprimau față de guvernul Martignac. Susținea sus și tare, că numai un smintit i-ar putea cere lui Martignac să obțină ceva de la un rege care nu-i dădea nicio atenție.

Deci, după ce a căutat câtva timp un succesor pe care să-l așeze în scaunul lui La Ferronnays, regele s-a hotărât să lase lucrurile așa cum erau. Datoriile pe care ultimul titular le făcuse, slujiră drept pretext de a nu-i mai înlocui pe vechiul ministru. Domnul Portalis primi poruncă să-i țină locul cât va lipsi La Ferronnays. Doi oameni acționaseră în principal pentru a ajunge la acest rezultat: regele, care voia să răstoarne guvernul și domnul Hyde de Neuville care voia, cu orice preț, să-și țină cuvântul dat lui Châteaubriand, și să-l ajute să intre în guvern. Această dublă intrigă reuși să-i îndepărteze pe toți candidații, între alții pe ducele de Mortemart la care Martignac ținea foarte mult. Știu chiar de la el că Martignac l-a întrebat cum ar putea să reziste la insistențele atât de sâcâitoare ale regelui de a-și vârî amicul în guvern. Mortemart îi răspunsese că regele nu-și manifestase nici cea mai mică dorință de a-i propune să facă parte din guvern.

— Mă mir! Dar dacă nu te-a chemat încă, află că o să te cheme!

Într-adevăr, regele îl chemă pe Mortemart.

— Ei bine, îi zise majestatea sa, deci nu vrei să faci parte din

guvern…

Domnul de Mortemart vorbi despre niște motive cu totul personale. Regele le combătu doar cu jumătate de gură, ca și cum ar fi debitat o lecție, apoi adăugă:

— În fond, află că ai dreptate! E mai bine să nu intri în gașca ălora din guvern!

Iată care au fost „sâcâitoarele insistențe" ale regelui. Mortemart, fire loială, încercă să-l lămurească pe Martignac despre situația sa. Dar nu-l putu convinge că nu se bucura de deplina încredere a regelui.

Ducele de Mortemart – pe care evenimentele l-au obligat să joace un rol politic la care n-a râvnit – nu avea stofă de politician pentru a ști să descurce niște ițe destul de încurcate; altfel, era un om cinstit, onest, independent, francez până în măduva oaselor, nelipsit nici de spirit, nici de judecată. Dar Curtea lui Carol al X-lea era o adevărată pasăre Phonix; țara, care în fond nu-i ceruse decât să se acomodeze cu Restaurația, se atașase sincer de acest mare senior pe care nu-l repucliase. Flatat de popularitatea de care se bucura, Mortemart, se îndepărtă din ce în ce mai mult de extravagațele la care-l obligau poziția lui socială. Renunță până și la vânătoare, de care se ocupa de mai bine de zece ani și începu a se arăta din ce în ce mai rar, la Camer. A Pairilor. Numit ambasador în Rusia, îl însoți pe țarul Nicolae în prima campanie din Turcia. Se bucură de mai multă stimă din partea ostașilor, decât princiarasa gazdă, care – în loc să lupte – se simțea mai bine să troneze pe o esplanadă, de unde trecea în revistă trupele ce plecau la bătălie. Ba la un moment dat, chiar în timpul asediului de la Varna, exact când lupta era mai crâncenă, plecă la Odesa ca s-o vadă pe țarină, ceea e nu făcut deloc cinste „curajului" său.

Ar fi trebuit să pun în fruntea tuturor candidaților la ministerul

de externe, pe cel pe care regele ținea morțiș să-l pună: domnul de Polignac. Își făcu deci apariția la Paris imediat după boala domnului de La Ferronnays; dar regele socoti că nu era încă momentul oportun. Polignac pretextă o afacere familială și plecă fără să întreprindă vreun demers. În primăvară, lucrurile luară o altă întorsătură. Domnul de La Ferronnays fusese, practic, scos din funcție. Locul său era vacant, și s-a spus că el însuși l-ar fi desemnat ca succesor pe Jules de Polignac. Orice-ar fi fost, Carol al X-lea, socoti că sosise momentul oportun, și trimise după Polignac. Publicul îl acuză pe domnul Portalis că făcuse parte din această intrigă. Oameni bine informați, m-au asigurat că omul nu se vârâse în nimic și că fusese învinuit pe nedrept. De îndată ce sosi, domnul de Polignac încercă să alcătuiască un guvern; se adresă deci, în acest scop, unor oameni de diverse opinii, dar întâlni pretutindeni o asemenea rezistență, încât se văzu obligat să renunțe la proiectele sale. Conveni cu regele să mai amâne formarea guvernului până după sesiune, iar el se reîntoarse la Londra. Dacă însăși Coroana conspira împotriva legislaturii, apoi nici legislatura nu se arătă prea încrezătoare în Coroană. După șicanele prostești făcute domnului de Peyronnet, care cheltuisetreizeci de mii de franci pentru a renova și a înfrumuseța ministerul de externe și cancelaria, Camera se arătă la fel de răuvoitoare și în ceea ce privea ordinea prezentării legilor legate de administrația departamentală și comunală. Discutând bugetul, Camera ținu un discurs, pilișî simplu jignitor, la adresa armatei, și adoptă unele măsuri care lezau interesele militarilor. De aici și ura crâncenă a acestora împotriva Camerei deputaților. Oricine purta o sabie spunea – cu vădită plăcer. E – că venise, în sfârșit, vremea de a pune pe goană acel guvern în care tronau magistrații și a inversa zicala latină: *„Ce dant arma togae”.* Această stare de spirit a militarilor î era întreținută cu grijă de către partidul

ultra, care încuraja toate prostiile.

Cam în acea epocă, domnului de Chateaubriand îi veni în minte să adreseze Cancelarului un discurs plin de idei liberale și filosofice care scandalizase, într-un asemenea mod, Sfântul Colegiu, încât acesta îl obligă pe năbădăiosul pamfletar să-și facă bagajele și să părăsească Roma. Noul Papă (Pius al VIII-lea, urmașul lui Leon al XH-lea) scrise la Paris, plângându-se de domnul de Chateaubriand. Acesta, sub pretextul sănătății, sosi în Franța. Dorea cu ardoare să ocupe postul de ministru de externe, pe atunci vacant. Dar regele îl păstra pentru altcineva și, în afară de domnul Hyde de Neuville, nimeni nu se sinchisi de un coleg atât de ahtiat după titluri și după favoruri, cum era domnul de Chateaubriand. Văzând deci că n-are nicio șansă de reușită, plecă la apele din Pirinei.

Iezuiții, dibaci în a temporiza lucrurile, se repliaseră după Ordonanțele din Iunie, date împotriva lor și cu care, neavând încotro, trebuiseră să fie de acord. Se ascundeau în umbră, dar asta nu înseamnă că nu activau intens. Episcopul de Beauvais (Feutrier), prelat abil, cel care semnase faimoasele Ordonanțe, le inspirase iezuiților una din acele un cumplite care te claustrează și nu te iartă niciodată, ură din pricina căreia bietul om și-a pierdut și postul și viața. S-a tot spus întruna că ar fi fost otrăvit, dar eu cred că mai curând la figurat decât la propriu, căci a fost atât de tracasat și de șicanat cât a trăit, încât într-adevăr se poate spune că nenorociții de popi i-au otrăvit viața. Era un bărbat tânăr, care se bucura de o sănătate de fier în 1829 și iată-l murind de apatie, la începutul anului 830. Bine, cel puțin, că partidul congregaționist a avut bunul simț să nu susțină că asta era pedeapsa Domnului împotriva celui care se atinsese de „sfânta arcă a iezuiților". Dar irjjrli*, nu s-; t putut abține și s-a exprimat astfel. Bietul rege începuse a deveni din ce în ce mai bigot.

În ultimele zile ale sesiunii din 1829, domnul de Villefranche, pair congregaționist, ținu un discurs foarte violent, dar foarte bine adus din condei, al cărurautor era limpede că nu era el, discurs în care ataca puternic guvernul regelui, purtarea sa și mai ales acele Ordonanțe din Iunie. Domnul de Martignac îi răspunse cu talentul său obișnuit, și ținu la rându-i un discurs plin de elocință și de înțelepciune, în legătură cu acele Ordonanțe.

Seara, se duse la rege și fu foarte bine primit. Suveranul îl complimentă pentru succesul său din Camera Pairilor. A doua zi, venind să lucreze cu regele, acesta îl primi cum nu se poate mai prost. Ministrul nu pricepea cu ce-l ofensase. În sfârșit, treaba o dată terminată, regele îl întrebă exact în acești termeni:

— Cine dracu te-a pus să iei cuvântul ieri?

— Cum, sire, socotiți că puteam să las diatriba lui Villefranche fără răspuns?

— Fleacuri! Seziunea s-a sfârșit, și ce-a spus el nu mai conta!

— Tocmai pentru că seziunea s-a încheiat, guvernul regelui nu putea rămâne terfelit astfel!

Regele începu să se plimbe prin cameră.

— Puteai, cel puțin să sari peste afurisitele alea de Ordonanțe…

— Domnul de Villefranche a avut inițiativa, sire, așa că eu m-am văzut silit să apăr Ordonanțele care sunt opera majestății voastre și a Consiliului și să explic…

— Să explici… să explici… Ține minte ce-ți spun, Martignac: nu ți-o vor ierta niciodată!

— Cine, sire?

— Ei, mă rog, înțelegi… Cu bine, Martignac!

Și ministrul astfel concediat, fu obligat să seretragă, fără să priceapă că soarta îi fusese pecetluită.

Pe de altă parte, iată și ce mi-a istorisit La Ferronnays. Trebuie să

anticipez puțin asupra evenimentelor, dar n-am încotro.

Când – sub ministeriatul lui Polignac – domnul de La Ferronnays îl înlocuise pe Chateaubriand, la Roma, îi spusese regelui că nu putea accepta acea ambasadă dacă era obligat să reamintească de Ordonanțele din Iunie. Ele fuseseră întocmite sub ministeriatul său și discutate în Consiliul din care făcea parte; purtau semnătura sa și nu putea, sub niciun motiv, să anunțe că între timp, suveranul său își schimbase părerea. Regele se înfurie, îl întrebă ce motiv avea de a-l crede în stare de un asemenea lucru, afirmă că Ordonanțele din Iunie erau opera lui și a guvernului său, aminti că le păstrase trei săptămâni înainte de a le semna și păru foarte indignat că putea fi bănuit de o asemenea slăbiciune.

Iată deci ce mi-a istorisit domnul de La Ferronnays. Învățați-mă, cum să pun de acord ceea ce mi-a istorisit Martignac cu ceea ce mi-a povestit La Ferronnays? Eu una, ca să vă spun drept, nu-mi mai frământ deloc creierii. I-am citat cinstit, și pe unul și pe celălalt și cd asta, basta.

Îmi aduc aminte că, în cursul acelei veri, mă aflam la țară, împreună cu doamnele de Jumilhac; și de Nansouty și cu ducele de Raguse. Ne amuzam să trecem în revistă evenimentele din timpul Imperiului, istorisind unul altuia, aspectul sub care le vedeam noi. Ne înfierbântasem atât de tare discutând astfel de lucruri, încât ne-au prins zorile. Am zis:

— Morala care se desprinde din tot ce-am discutat noi e că revoluțiile s-au terminat. Când persoane din diverse partide, cum suntem noi, se adună astfel laolaltă pentru a râde împreună de propriile temeri, înseamnă că revoluțiile s-au terminat și că nu mai există diviziuni politice în societate!

Vai! Ce vorbe fără sens rosteam! Căci nu-mi trecea prin cap că discordiile stăteau gata să răbufnească din clipă în clipă, că

animozitățile nu mai puteau fi ținute în frâu și că aveau să rupă în curând legături trainice de prietenie, ba chiar și de familie.

Capitolul XVIII

Cum sesiunea se apropia de sfârșit, regele se făcu luntre și punte ca să se termine cât mai repede. RoyerCollard îi spusese într-o zi, lui Carol al X-lea, mai mult în ironie decât serios, că domnul de La Bourdonnaye 1 era singurul deputat devotat cu trup și suflet, Camerei. Carol al X-lea, reținu acest lucru. Ar fi vrut să-l ajute și pe Ravez166167, dar acesta, mai isteț, după ce pusese umărul la prăbușirea guvernului Martignac, refuză să intre în guvernul Polignac. Cred că nu voia să fie urât de popor; căci, în acea epocă, regele parcă ar fi căutat anume oamenii cei mai ostili țării, pe care să-i vâre în noul guvern. Cel care punea capac tuturor, era însă Bourmont168, pe care nu-l putea suferi nimeni, nici cei de la oraș, nici cei de la țară.

Trebuie să mărturisesc că, în ciuda inconștienței obișnuite a domnului de Polignac, a fost uluit când – sosind de la Londra – și-a găsit colegii de minister pe care i-i pregătise regele, așa că acum nu mai putea da înapoi, și de altfel nici n-ar fi vrut, pentru că prea își dorise să ajungă prim-ministru. Printr-un bilet primit în ziua de 7 august, domnul Pasquier mă. Înștiința că toate acele „formidabile"

---

166 *Franqois-Regis de La Bourdonnays* (1767—1839), ofițer în armata lui Conde, în timpul emigrației, apoi în Vandeea. Ministru în guvernul Polignac, a ajuns pair al Franței.

167 M. *Ravez* (1770—1849), avocat din Lyon ; după ce e subsecretar la justiție, ajunge președinte al Camerei, apoi primul președinte al Curții din Bordeaux.

J *Louis-Victor, conte de Bourmont* (1773—1846), ofițer francez care, după *ce* a luptat în Vandeea, s-a raliat lui Napoleon, care l-a făcut colonel. în 1814, ajunge general și trece de par-

nume urmau să apară în *Monitorul* de a doua zi.

M-am dus la Lormoy, să-i fac o vizită ducesei de Maille, căreia i-am împărtășit trista veste. Domnul de Maille 1 începu să râdă, fiindcă – zicea el – nimic nu era adevărat. Sosise chiar în dimineața aceea de la Saint Cloud; îl văzuse, în ajun, pe Martignac, în deplină siguranță, făcându-și planuri pentru sesiunea următoare (și lucrul era adevărat); regele se purtase cu el cum nu se poate mai bine. De altfel, domnul de Maille cunoștea bine figura preocupată, tristă, agitată a suveranului când era vorba să schimbe fie și o singură persoană din guvern; acum însă îl găsise cum nu se poate mai senin și mai bine dispus. Își făcuse partida obișnuită de whist în timpul căreia glumise tot timpul. A trebuit să-i dau dreptate, căci, dacă ar fi fost așa cum auzisem eu, regele ar fi fost într-adevăr nemulțumit și deprimat.

Reîntorcându-mă la Châtenay, l-am găsit pe ducele de Mouchy care venise să mă poftească la masă. Deși vriic. I (le l. I Paris, nu auzise nimic despre noul guvern. Numai că el nu primi vestea cu vesela expansiune a domnului de Maille. Deci îl credea și el pe Martignae în deplină siguranță. Apoi, plin de tristețe, adăugă:

— Și, la urma urmei, poate că ar fi mai bine. Regele ține morțiș să-l cocoațe pe Polignac în fruntea guvernului. Ăsta-i visul lui de zece ani… Așa că poți fi sigură că, mai devreme sau mai târziu, tot își va satisface capriciul. Când se va convinge că a făcut o greșeală, va recurge la altcineva; ți-o spun însă de pe acum că, un guvern cu persoanele despre care mi-ai vorbit, va cădea în fața primei Camere ce se va aduna…

I-am arătat că Jules era tot pe-atât de curajos pe cât de imprudent și că probabil se va lupta ca un leu.

— A, să nu crezi asta! îl cunosc destul de bine pe rege. Niciodată nu-l vei convinge să țină piept Camerelor sau Bursei. Nu uita că i-a

făcut educația Villele și că în ceea ce privește cele două instituții, această educație e mai mult decât completă.

Am vorbit despre impresiile a doi curteni intimi ai regelui, unul – primul gentilom al camerei sale, celălalt – căpitanul gărzilor sale, pentru a arăta că, chiar cei din jurul regelui, care nu erau vârâți în intrigile lui Polignac, nu priveau acest nou guvern decât cu o neliniște mai mult sau mai puțin îndreptățită.

Monitorul publică a doua zi numele care fuseseră anunțase, împreună cu cele ale domnilor de Courvoisier 1 și de Rigny169. Și unul și celălalt, își dezamăgiseră prietenii. Îl cunoșteam pe „învingătorul de la Navarin", și nu-mi puteam explica în niciun fel cum de se asociase cu ceilalți. Am avut în curând satisfacția de a afla că refuzase. A rezistat cu o fermitate – care l-a costat foarte mult – tuturor solicitărilor și avansurilor lui Carol al X-lea. Îți trebuia o mare tărie de caracter și mai ales curaj pentru un astfel de refuz, căci autoritatea Coroanei exercita încă multă influență asupra spiritelor; iar Carol al X-lea știa să găsească întotdeauna cuvintele cele mai convingătoare, când voia ceva, împletind, în mod abil, bonomia cu demnitatea care i se cerea unui rege. Rezistența pe care i-o opuse domnul de Rigny, avea deci un merit real. Îi trecuseră numele în *Monitor,* sperând că-l vor vârî în guvern fără voia lui. El persistă în a refuza un post unde era convins că nu va putea nici face bine, nici împiedica răul. Stima pe care am simțit-o față de o astfel de comportare, a stat la baza unei prietenii care, cu timpul, a devenit din ce în ce mai strânsă. Din nenorocire, moartea l-a smuls de timpuriu din mijlocul prietenilor săi, lipsind patria de un om care i-

---

[169] *Henri-Daniel, conte de Rigny* (1782—1835), comandantul escadrei din Levant, contra-amiral, comandantul escadrei franceze de la Navarin, deputat, ministru al marinei, apoi al afacerilor externe.

a adus mari servicii și despre care Istoria poate că va vorbi într-o zi.

Strigătele de bucurie scoase de liberali la refuzul lui Rigny, l-au determinat până la urmă pe Courvoisier să intre în guvern. De altfel, acesta se socotea obligat față de rege pentru unele înlesniri acordate tatălui său, așa că nu mai cuteză să refuze și el postul ce i se oferi. Acceptă deci, foarte trist, primejdioasa onoare ce i se făcuse, având totuși grijă să specifice că nu-și va pune semnătura pe niciun act anticonstituțional. I se spuse că acea faimoasă Cartă era catehismul întregului guvern. La puțină vreme după asta, el îi mărturisi unui prieten care-i prezise că lovitura de Stat era inevitabilă:

— Ai dreptate, oamenii aceia m-au înșelat! Abia acum văd intențiile lor, dar atâta timp cât mă voi afla alături de ei, nu vor izbuti să și le pună în practică. Când ai să mă vezi plecând, vei ști că mi-a fost cu

.11 nnț. I s, i pun stavilă imprudenței lor. Vai! Nu sunt ulei măcar în stare să vadă prăpastia, dar încă să se mai gândească la adâncimea ei!

Așa că atunci când domnul de Courvoisier și-a dat demisia, în luna mai 1830, persoana căreia îi anunțase intențiile sale, i-a zis la rândul său:

— Lovitura de Stat e deci iminentă, din moment ce dumneata te retragi?

Ex-ministrul se mărgini să-i strângă mâna, fără să răspundă.

Domnul de Chateaubriand sosi într-un suflet, din Pirinei, unde se dusese, după ce-și dăduse demisia din postul de ambasador la Roma. Solicitase favoarea de a i-o înmâna el însuși regelui, dar nu putuse obține nicio audiență. În schimb, aflase că regele îi oferise titlul de duce, o mare sumă de bani ca să-și plătească datoriile, un loc la Curte pentru soția sa, mă rog, tot ceea ce putea ispiti

înclinările aristocratice și tendința către risipă a acelui menaj. Dar el n-a acceptat niciuna din aceste propuneri. După numeroasele refuzuri ale lui Chateaubriand, La Ferronnays a fost numit ambasador la Roma. Știu că La Ferronnays era de aceeași părere cvi Mouchy, și anume că regele nu-și putea permite fantezia de a pune în fruntea guvernului un om la care ținea, dar a cărei incapacitate i-o recunoștea el singur. Fantezia asta l-a costat Coroana. Ducele de Laval, ambasadorul nostru la Viena, a fost numit ambasador la Londra, în locul lui Jules de Polignac.

Între timp, începu a se pune problema căsătoriei prințesei Louise de Orleans cu prințul moștenitor al Neapolelui*170.* Familia de Orleans ținea foarte mult la încheierea acestei căsătorii. Doamna Delfină și ducesa de Berry se preocupau îndeaproape de acest lucru de care se pare că nici regele nu era străin. Totuși, cei de la Palatul Regal, îl acuzară pe ducele de Blacas – pe atunci ambasador la Neapole – că nu pune prea mult zel pentru reușita acelei negocieri. Cum suveranii napo1 itani171 care o conduceau pe fiica lor Cristina, regina Spaniei, la soțul ei, regele Ferdinand al VH-lea 2, urmau să treacă prin sudul Franței, ducesa de Berry se duse să-și vadă tatăl, și familia de Orleans îi urmă exemplul. Regele și regina Neapolelui își mărturisiră dorința de a vedea realizându-se căsătoria atât de râvnită de noi „dar din păcate, prințul moștenitor nu era de acord. La urma urmei, poate că avea dreptate: o urâțenie ca el nu merita o

---

170 E vorba de *Ferdinand al ll-lea* (1810—1859), ajuns rege ′ al Neapolelui în 1830. în 1832, s-a însurat, prima oară, cu Maria- Cristina, prințesă de Savoia, și în 1837, cu Tereza, arhiducesă de Austria.

171 *Francisc I* (1777—1830), însurat a doua oară, cu Isabela, infanta Spaniei. Era tatăl ducesei de Berry și fratele ducesei de Orleans.

a *Ferdinand al Vll-lea* (1784—1833), rege în 1808 ; detronat de Napoleon, și-a redobîndit tronul în 1814.

nevastă atât de încântătoare cum era prințesa noastră. Sigur că refuzul acelui prinț a constituit o grea lovitură pentru ducesa de Orleans care ținea să-și mărite, cât mai repede, fetele. Tocmai fusese foarte grav bolnavă și teama de a nu le putea vedea rostuite, pusese stăpânire pe ea. Cine n-a văzut cu ochii lui, dezolarea din Palatul Regal, în timpul bolii ducesei, e greu să-și facă o părere: soț, cumnată, copii, prieteni, servitori toți păreau distruși; nici măcar nu mai cutezau să se privească. Ducele de Orleans, de obicei atât de stăpân pe sine, își pierduse, pur și simplu, capul. Nu-și putea ascunde durerea nici măcar la patul soției sale, unde venea din cinci în cinci minute. În sala de alături, nu făcea decât să adreseze tot timpul întrebări medicilor, izbutind mai mult să se tulbure decât să se lămurească. Ducesa de Orleans, văzându-l în ce hal era, încercase pe cât putuse, să-l calmeze și să-l liniștească. De altfel în timpul convalescenței, mi-a spus:

— M-am rugat Cerului să mă cruțe, numai de mila bărbatului meu, căruia nu știu cum să-i mulțumesc că mi-a dat prilejul să văd cât îi sunt de dragă!

Ar fi putut adăuga: „și de utilă", fiindcă era într-adevăr, îngerul păzitor al familiei.

În vreme ce prinții noștri străbăteau sudul împreună cu suveranii napolitani, a căror înfățișare și echipaje stârneau mirarea provincialilor, un alt călător, dădea de lucru la sute de guri sau, pentru a mă exprima mai exact, la sute de tiparnițe ale jurnalelor. Domnul de La Fayette venise să-și vadă nepoata, stabilită la Vizille, la socrul ei Augustin Perier *1.* Familia era cam necăjită că această vizită, cu caracter particular și absolut firească, se transformase într-un eveniment politic. Veteranul Revoluției a fost sărbătorit la Vizille, la Grenoble, pe urmă la Valence, la Lyon; pe tot parcursul drumului spre Paris, a dus-o numai în aplauze și în ovații.

Odinioară, moartea generalului Foy172, deputat în opoziție, dăduse ideea unei liste de subscripție pentru copiii săi, rămași fără un ban. Domnul Casimir Perier173 se înscrisese primul și nici nu se împlinise săptămâna că milionul proiectat și fusese strâns. Acel succes făcuse să se nască ideea unei alte liste de subscripție destinată despăgubirii persoanelor ce plătiseră impozitul stabilit în mod ilegal. Se prevedea o lovitură de Stat; nu se știa încă de ce natură va fi, dar oamenii voiau să fie pregătiți ca să poată rezista.

Congregaționiștii și cei din Partidul ultra intonau, pretutindeni, imnuri triumfale, deși nu se înțelegeau între ei cum vor conlucra. De altfel, congregaționiștii își și manifestară nemulțumirea împotriva domnului de La Bourdonnaye care nu era pe placul partidului preoților. Speriat de zvonurile care circulau, venirea la putere a lui Jules de Polignac îi servi drept pretext pentru a-și da demisia care-i fu aprobată imediat. În sfârșit, pentru a pune capac listei guvernamentale ce devenise odioasă întregii țări, stârnind – și pe bună dreptate – mânia tuturor, în locul lui La Bourdonnaye, a fost numită o pramatie care se potrivea de minune cu toți ceilalți din guvern: Peyronnet, instalat la ministerul de interne. Simt nevoia să mai dau un exemplu privind superficialitatea, orbirea regelui pe care persoanele ce vor trăi în alte timpuri aproape că nu-l vor crede, deși el este de o scrupuloasă exactitate.

Domnul de Bourmont, după ce a luptat în Vandeea, s-a împăcat cu Napoleon – după ce, zic unii, că și-ar fi vândut împăratului camarazii de luptă – și a intrat în armata imperială cu atâta grabă,

---

172 *Maximilien Foy* (1775—1825), general de brigadă și deputat.

173 *Casimir Perier* (1777—1832), ofițer în armata franceză din Italia și bancher renumit din Paris. Regent al Băncii Franței, deputat, președintele Camerei, ministru. A murit de holeră, în timpul epidemiei din 1832.

încât a pierdut stima tuturor. În 1814, a fost primul care s-a grăbit să salute drapelul. Alb. În 1815, l-a însoțit pe mareșalul Ney, la Dijon, a obținut de la împărat comanda unei brigăzi, apoi – în ajunul bătăliei de la Waterloo a dat bir cu fugiții, ducându-i inamicului, ștatele de plată ale armatei. În cursul faimosului proces al mareșalului Ney, Bourmont a depus împotriva lui, în fața Curții Pairilor, dar mareșalul l-a acuzat, la rându-i, de a fi ajutat la redactarea proclamației pe care tocmai o denunțase. Toate aceste circumstanțe, false sau adevărate, i-au adus generalului epitetul de trădător pe care nimeni nu i l-a contestat și pe care presa îl exploata aproape zilnic. Dar iată că într-una din zilele anului 1829, regele spuse în plin Consiliu:

Și fiindcă m-am adus aminte, domnilor, cred că e cazul să puneți capăt tuturor bârfelilor împotriva lui Bourmont. Nimeni nu știe mai bine ca mine cât sunt de nedrepte; vă autorizez să spuneți mai departe că tot ceea ce i se reproșează, a făcut la cererea și mai ales la porunca mea secretă!

Domnul de Bourmont tremura din cap până în picioare. Toți cei de față își lăsară privirile în jos, în fața acestei reabilitări ciudate. Cât despre rege, el era ferm convins că nicio acțiune nu putea fi dezonorantă din moment ce o poruncise el și că ordinele sale justificau orice demers. Sângele lui Ludovic al XIV-lea protesta încă destul de puternic în el ca să nu încerce nici măcar un sentiment ele dispreț față de oamenii care se arătau a fi dispuși la anumite injoncțiuni. Prima lor datorie era de a asculta.

Ieșind de la Consiliu, domnul de La Bourdonnaye istorisi ce se petrecuse acolo, unei persoane care-mi relată exact cele întâmplate. De altfel, în foarte scurtă vreme, aflară o mulțime de persoane. Domnul de Bourmont îl convinse probabil pe rege să renunțe la astfel de protecții, căci suveranul nu mai vorbi nimic despre acest

lucru. Totuși generalul simțea toate dificultățile poziției sale și dorea din tot sufletul, o ocazie care să-l înalțe în ochii opiniei publice. Se știa brav și se credea un bun militar. Un război, oricât de mic, i-ar fi convenit de minune, dar nu vedea unde anume ar putea avea loc. Îi veni în minte Algerul și aruncă, în treacăt, unele cuvinte. Întreg Consiliul îi sări în cap; el tăcu, dar nu renunță. La sfârșitul lui decembrie, mareșalul Marmont, pe care afacerile sale bănești falimentare îl obligau să stea la țară de câteva luni', veni să petreacă mai multe zile, la Paris. Bourmont îi istorisi, în trecere, veleitățile sale în legătură cu Algerul, precum și dificultățile pe care le întâmpinase, dându-i de înțeles că pusese ochii pe el pentru a comanda expediția. Imediat generalul se în flacără. Se și văzu Marmont-Africanul și-și făgădui, i învingă toate obstacolele. Se întoarse acasă, se înconjură de cărți, de hârți, de liste de state, de tot soiul de documente și, cu capul plin de această campanie, îl atacă direct pe rege. Nu s-a arătat împotrivă, deși n-a fost de acord cu toate planurile lui. Domnul de Polignac l-a respins cu blândețea lui obișnuită. Delfinul s-a opus cu vehemență, iar Marina a declarat expediția imposibilă, din pricina pregătirilor care aveau să dureze cel puțin un an. Oricare altul s-ar fi lăsat păgubaș. Dar mareșalul nu era omul care să renunțe, și se străduí să învingă luate piedicile. Pentru asta, îl luă ca ajutor pe amiralul Mackau. Lucrară împreună și redactară un memoriu în care arătau că imposibilitățile de pe mare puteau fi discutate, iar că cele de pe uscat, practic, nu existau. Afacerea păru să capete amploare. Mareșalul, cu candoarea care-l caracteriza, se duse să discute deschis cu ministrul de război, li spuse că, dacă avea de gând să comande el însuși expediția, renunța la orice pretenție, dar că dacă Bourmont nu mergea, cerea să-l înlocuiască el. Ministrul îi răspunse că ideea îi surâdea, dar că era indispensabil în fruntea ministerului pe care-l conducea; trecând

apoi în revistă pe toți cei care ar fi râvnit conducerea acelei campanii, găsi fiecăruia câte un cusur, încât alegerea mareșalului, ca șef al acelei expediții, se subînțelegea de la sine, dacă totuși izbuteau să-l convingă și pe Delfin despre necesitatea acelei expediții. Mareșalul făgădui să nu cruțe nimic. Bourmont dădu impresia că era de acord să se înhame la remorfca mareșalului, care ne istorisea zilnic succesele sale, mirându-se totuși de neîncrederea mea. Știam că Delfinul, plictisit de demersurile sale, spusese după ce-l văzuse ieșind:

— Du-te, agită-te! Chiar dacă treaba asta va reuși, ea nu va fi pentru tine!

Nu-i puteam repeta aceste cuvinte pe care nu le auzisem decât eu; dar încercam să-i arăt că s-ar putea să dea greș. În sfârșit, succesul său păru sigur, expediția fu aprobată, statul-major alcătuit. Nu mai lipsea decât apariția în *Monitor* a șefului expediției. Dar această apariție întârzia. Îmi amintesc că într-o sâmbătă seară, i-am spus:

— Bagă de seamă, domnule mareșal, nu te încrede prea mult în puterile dumitale, fiindcă s-ar putea ca Bourmont să-ți joace vreun renghi!

Mă învinui că jigneam un om calomniat, care în fond, era cât se poate de loial.

Am surâs, plină de neîncredere.

— Ei bine, ce-ai să spui dacă regele mă va numi mâine, după ce vom ieși de la slujbă?

— Aș spune că aș fi încântată că m-am înșelaot, deși sunt aproape sigură că nu mă înșel!

— Și dacă am să-ți aduc actul de numire în calitate de comandant al expediției, vei fi tot atât de neîncrezătoare ca și Toma necredinciosul?

Regele nu spuse nimic, nici duminică, nici luni, nici marți. Domnul de Bourmont îl consola zilnic pe Marrnont, dar Jules de Polignac, mai puțin ipocrit, începu a se îndepărta de mareșal. Acesta se hotărî să se ducă la Generalul de Bourmont și să-l roage să-i atragă atenția regelui că, cu cât numirea șefului expediției se va face mai repede, cu atât expediția va avea mai multe șanse de succes.

Generalul se arătă la început, de acord, apoi bâlbâi câteva cuvinte, iar până la urmă îi spuse mareșalului cât era el de dezolat, fiindcă Delfinul ținea cu orice preț ca el, Bourmont, să conducă expediția.

Abia acum văzu mareșalul cât de frumos fusese jucat pe degete. Domnul de Bourmont se servise de perseverența și de cunoștințele sale militare pentru a înălțura toate obstacolele aflate în calea lui, fără să-l sâcâie și a-i displacă Delfinului. Toate stea se datorau – bănuiesc – faptului că se știa că era o nulitate ca militar, că habar n-avea de marină, că-și dădea seama că n-ar fi fost în stare să lupte pe țărmul african, dar că în jelași timp, ar fi fost cumplit de gelos pe succesele altui general, mai ales că Delfinul era convins de talentele ale militare.

Pentru cei care-l cunoșteau bine pe mareșal, e lesne de înțeles furia acestuia. Văzuse năruindu-i-se, în modul cel mai jignitor, toate visurile sale de glorie după ce luptase din răsputeri să înlăture obstacolele, să aplaneze dificultățile, să potolească spiritele recalcitrante și să le facă să accepte această campanie. Bunul lui simț îl împiedicase întotdeauna să fie partizanul politicii lui Polignac dar, după această întâmplare, nu mai avu ochi să-l vadă și nu-și ascunse resentimentele.

Obligațiile lui personale față de rege nu-i îngăduiau să se retragă, dar nu mai apăru pe la Curte decât atunci ind îl obliga slujba, fiind însă cât mai rezervat față de miniștri.

Dar să revin la anul 1830.

Capitolul XIX

Prima zi a anului 1830 s-a remarcat prin discursul nunțiului papal, ținut regelui, în care părea să-i dea sfaturi privind o politică ultramontană, discurs care a fost foarte bine primit de majestatea sa, dovadă răspunsul pe care i l-a dat. Această împrejurare reînnoi zvonul care circulase mai înainte că acel nunțiu – Lambrusehini1 – asistat de cardinalul Lații, îi smulsese lui Car61 al X-lea – cu autorizația Papei – unele jurăminte sacre.

În întâi ianuarie, Curtea regală, în frunte cu președintele ei, domnul Seguier174, se prezentă la doamna Delfină. Domnul Seguier tocmai începuse a-i adresa felicitările de rigoare, când iată că ea îi tăie vorba, spunându-i cu cea mai mare trufie:

— Treci, domnule, peste asta!

Cele două întâmplări făcură senzație și dădură prilej la nenumărate comentarii. Să respingi, cu atâta duritate, magistratura țării și să primești, cu atâta bunăvoință, niște sfaturi antinaționale, erau două greșeli foarte grave. Dar cum peste ele s-au suprapus alte evenimente, lumea le-a uitat destul de repede.

Iarna era foarte aspră și poporul suferea cumplit și de frig, și de foame. Mila publică încercă să facă ceva pentru a-i mai ușura suferințele. S-a propus să se dea un bal la Operă, cu un ludovic biletul, apelând astfel la cei bogați pentru a-i ajuta pe cei săraci. Doamnele de la Curte și din oraș se ocupară de această operă de binefacere, care izbuti pe deplin și de pe urma căreia se adpnă o

---

[174] *Antoine-Jean baron de Seguier* (1768—1848), substitutul procurorului general în Parlamentul din Paris. Mai tîrziu, ajunge consilier de Stat și pair al Franței.

sumă considerabilă. Cei din palatul Tuileries contribuiră primii, dar nimeni nu apăru în loja ce le fusese rezervată. Loja celor de la Palatul Regal, dimpotrivă, era ocupată de toată familia de Orleans. Ducele de Orleans și fiul său coborâseră în sala de bal. Ducele de Chartres dansă o mulțime de contradansuri. Această condescendență avu un mare succes și scoase și mai mult în relief pustietatea lojei regale, singura care rămăsese goală, în toată sala. Comporți ndu'-se astfel, cei din familia de Orleans se bucurară de o popularitate pe care cei din familia regală și-o doreau din tot sufletul.

În general, nu sunt curioasă să văd ceremoniile unde o înghesuie prea multă lume, dar împrejurările făcuoră ca deschiderea sesiunii să fie atât de importantă, încât am ținut să asist neapărat la ședința regală. S-a ținut la Luvru, și amănuntele din acea dimineață mi-au rămas și acum vii, în memorie.

Ducesa de Duras, despre care v-am vorbit, adesea, e prăpădise, după ce toată viața se văitase că nu se iiuțeabine, fapt care-i atrăsese porecla de „bolnava închipuită" și-l determinase pe soțul ei să i se facă lehamite de ea. După moartea ei, domnul de Duras se însurase a doua oară cu un fel de elvețiano-anglo-portugheză, trăgându-se din nu știu ce familie, dar care – având o avere foarte mare – își cumpărase titlul de ducesă. Ea e cea care, la câteva săptămâni după ce s-a măritat, i-a strigat cu naivitate, soțului ei:

— Ah, dragul meu, nu-ți poți da seama ce înseamnă să fii mai deștept decât nevasta ta!

Sigur că prima lui soție nu-l obișnuise cu astfel de răsfățuri. Mă aflam deci așezată alături de această nouă nevastă a ducelui de Duras, în ziua în care Carol al X-lea vorbea în public pentru ultima oară. Nu mi-am putut reprima o mișcare de teamă, când regele a rostit unele cuvinte amenințătoare, pe care le-am uitat, dar care

anunțau că-și va susține guvernul, împotriva Camerelor. Doamna de Duras mă întrebă ce aveam.

— Vai, doamnă, n-ați înțeles că regele declară război țării? Dar nu pentru țară mă tem eu!

După cinci minute, în timp ce ne pregăteam să plecăm, ea îmi spuse:

— N-ați înțeles bine, doamnă! Ducele (așa îi spunea ea soțului ei), ducele mi-a zis de dimineață că a citit discursul regelui, că i s-a părut minunat și că va închide toate gurile celor care strigă împotriva guvernului.

— Cu atât mai bine, doamnă.

Nu amintesc acest dialog ca să redau întocmai cuvintele interlocutoarei mele, ci ca să arăt care era atmosfera din Palatul Tuileries. Domnul de Duras era, în acel moment, primul gentilom al camerei de serviciu, iar soția sa locuia cu el, în Palat. Regele Carol al X-lea se purta desăvârșit într-un salon și avea o ținută nobilă la Curte, dar în public, n-avea niciun fel de demnitate. Fratele său, Ludovic al XVIII-lea, în ciuda trupului său diform, reușea să pară mai demn ca el.

Carol al X-lea avea o voce care-ți zgâria urechile, prea puțin sonoră, nu pronunța clar cuvintele și citea prost discursurile. Grația lui obișnuită îl părăsea în astfel de ocazii. Când, în ziua aceea, rosti acea frază amenințătoare, vru să ridice capul într-un mod cât mai impunător, în vreme ce întorcea pagina. Dar această treabă făcu să-i alunece pălăria de pe cap, iar diamantele grele cu care era împodobită, o făcură să cadă cu zgomot, la picioarele ducelui de Orleans. Acesta se aplecă, o ridică de jos și o ținu în brațe până la sfârșitul discursului. Toată lumea comentă în fel și chip, acest fapt. Seara, la Palatul Regal, am vojrbit despre acest lucru. Ducesa de Orleans mă apucă de braț și-mi șopti:

— O, draga mea, taci, te rog… Nu-i așa că toată lumea a observat? Mai ales Delfina… Nici n-am mai cutezat să mă uit în ochii ei. Sunt sigură că e foarte supărată… Trag nădejde că nu va mai aduce vorba despre această întâmplare…

Mademoiselle adăugă:

— Numai de n-ar apuca gazetele să facă tot felul de comentarii nelalocul lor!

Am fost cu atât mai impresionați de acea întâmplare u cât peste câteva zile, în 6 ianuarie, adică de Bobotează, înd toți prinții s-au strâns laolaltă, conform obiceiului, pentru a gusta din prăjitura făcută în cinstea regelui, bobul ascuns în ea se nimeri să fie în bucata ducelui de Orleans, fapt care o făcu pe Delfină să se bosumfle.

Luă astfel naștere, un fel de superstiție, care se răspândi în întreaga țară; până și cei care nu doreau îndepărtarea de la tron a ramurei vârstnice, văzând încurcătura deplorabilă în care se vâra, cu atâta inconștiență, uu se putură abține să nu strige:

— Dar oamenii ăștia chiar nu văd că procedând astfel, netezesc drumul către tron celor din familia de Orleans?

Trebuie să spunem totuși că dacă vechile accese de trufie o mai apucau din când în când pe Delfină, sincera prietenie pe care o nutrea față de doamna de Orleans, o făcuse să-și schimbe simțitor, conduita.

În vremea asta, ducele de Bourbon continua să ducă aceeași viață tristă și dezordonată dintotdeauna. Îmbătrânin'd, căzuse sub dominația unei creaturi pe care o adusese din Anglia și o măritase cu un ofițer din suita lui care – se spune – crezuse că se însoară cu fata din flori a prințului și nu cu amanta lui. Astfel, doamna de

Feucheres175, deveni stăpână absolută la Chantilly și la Palais-Bourbon. O alungă pe contesa de Reuilly, fata ducelui de Bourbon, și-și exercită asupra tuturor celor din jur, domnia sa despotică. Imensa avere a prințului era la dispoziția sa. Domnii de Rohan-Guemene, verii lui primari, erau moștenitorii cei mai apropiați. Familia de Orleans venea după ei. Era însă de dorit ca bunurile ramurei de Conde să rămână în familia de Bourbon; pentru asta, ducele de Bourbon ar fi trebuit să adopte copilul din familia de Orleans al cărui naș era, dându-i și numele și averea sa. Palatul Regal se străduia din răsputeri să-l determine pe prinț să facă acest lucru, împreună cu toată familia regală, dar nu avea niciun alt mijloc pentru a reuși, decât influența doamnei de Feucheres, singura de care asculta bătrânul prinț. Doamna puse însă, ca primă condiție pentru bunele sale oficii, să fie primită la Curte. Lucrul părea imposibil, având în vedere severitatea Delfinei, în privința etichetei. Dar chiar de la primele cuvinte pe care ducesa de Orieans cuteză să le rostească, Delfina spuse:

— Sigur, verișoară! Sunt supărată pe ducele de Bourbon că ne obligă să recurgem la această persoană pentru a-l hotărî să facă un lucru just, convenabil atât pentru el, cât și pentru voi dar, dacă din nenorocire așa stau lucrurile, nu mai trebuie să ezităm, așa că voi vorbi cu regele.

Doamna Feucheres a fost prezentată la Curte; Delfina s-a purtat frumos cu ea, și testamentul a fost semnat. Se pare că Delfina dorea și ea ca palatul Chantilly să rămână în mâinile Bourbonilor, și ca

---

175 *Sophie Daw, baroană de feucheres* (1795-—1840) ; în 1822, soțul ei dîndu-și, în sfîrșit, seama că era amanta ducelui de Bourbon, se despărți de ea Scandalul luă asemenea proporții, încît baroana fu obligată să plece de ța Curte.

numele de Conde să se perpetueze în familie. Dar nu e mai puțin adevărat că – cu această ocazie – s-a arătat foarte bună și îngăduitoare cu prinții de Orleans.

Regele continuă să vorbească despre „voința sa imuabilă"; deputații se reîntoarseră în provinciile lor pentru a pregăti noi alegeri ce păreau inevitabile. Expediția din Alger, o dată aprobată de guvern, începură pregătirile, cu un zel atât de plin de entuziasm, încât soldații fură gata de plecare în șase săptămâni și nu într-un an, cât ceruseră păsuire, la început. Această campanie africană devenise speranța celor mai înflăcărați din partidul ultra.

Generalul Bertier de Sauvigny spuse, urcându-se în trăsură:

— Ne ducem să ne încăierăm cu Dey; dar adevăratul război, va fi abia la întoarcere!

E demn de admirat faptul că trăgea nădejde să aducă îndărăt o armată destul de devotată pentru a mai fi dispusă să susțină absolutismul.

S-a spus că dacă domnul de Bourmont ar fi fost în Franța, ar fi împiedicat Ordonanțele din Iulie. Eu cred dimpotrivă, că le-ar fi susținut și mai aprig decât ceilalți, îmi aduc aminte, în legătură cu el, de o întâmplare, care nu-mi îngăduie să mă îndoiesc nicio secundă despre caracterul lui.

Cum domnul de Glandeves, preceptor la Tuileries, care nu-l prea înghițea pe Polignac, era în relații familiare cu domnul de Bourmont, în ajunul plecării acestuia din urmă, aflându-se la el în vizită, îl întrebă:

— Nu ești neliniștit, din pricina situației în care lași țara și nu te temi de ce s-ar putea întâmpla în absența dumitale?

— Ba da, sunt neliniștit pentru că n-am destulă încredere în fermitatea guvernului nostru. Nu e destul de abil, nu e' unit și n-are voință; căci vezi, dragul meu Glandeves, ca să pui vasul pe valuri,

fără scurtături și fără pericole, nu trebuie să te folosești decât de un singur verb format din șapte litere: *a cuteza*. La asta se reduce toată politica în momentul de față.

— Departe de a fi partizanul doctrinei dumitale, mărturisesc că sunt foarte speriat de a te vedea punând-o în practică, îi spuse Glandeves.

Domnul de Bourmont nu-i răspunse decât printr-un surâs plin de încredere. Cred că a fost pentru ultima oară când l-a mai văzut Glandeves.

Comanda escadrei i se propusese amiralului Roussin, dar acesta o refuză. Nu se prea împăca cu Bourmont, și apoi era convins că pregătirile nu vor fi gata înainte de

, i începe anotimpul ploilor. Amiralul Duperre nu consimți să-și asume această răspundere, decât după o lungă ezitare. În ajunul plecării sale, Duperre ceru o audiență regelui. După ce trecu în revistă toate dificultățile debarcării, toate piedicile pe care le prezenta coasta și marea care o scălda, pentru a putea depune o parte din armată și muniții pe uscat – lucru ce s-a și petrecut nu peste multe zile, și care a compromis salvarea trupelor debarcate mai înainte, lipsindu-le de muniții – amiralul adăugă:

— Sire, mă supun poruncii majestății voastre și-mi asum această periculoasă sarcină. Îmi voi pune în joc toată grija, toată îndemânarea, chiar și viața dacă va fi nevoie; cu alte cuvinte, voi face tot ce va fi omenește posibil pentru a reuși. Dar declar aici, în fața regelui, de față cu toată lumea, că nu garantez de succes și că n-aș vrea să fiu considerat drept un fricos care socoate această acțiune, o faptă mult prea îndrăzneață.

— Du-te liniștit, amirale, și fă cum crezi că va fi mai bine, iar dacă succesul nu va fi pe măsura speranțelor dumitale, nu te voi ține de rău nicio secundă. N-ai grijă, nu te vom abandona; de îndată ce te

vei îmbarca, Polignac și cu mine, o să rostim zilnic câte o rugăciune pentru reușita dumitale!

Duperre, bătrân lup de mare, care prefera o gură de aer proaspăt venit din larg, oricăror rugăciuni, rămase foarte încurcat de ajutorul care i se oferea; se înclină jl în fața regelui, ieși din cabinet și se duse să istorisească discuția sa cu regele, persoanei de la care am aflat-o eu.

În vremea asta, bietul meu prieten Rigny se plictisea de moarte, în Mediterană. Îmi mărturisise mai apoi, că expediția din Alger îl făcuse să regrete amarnic probitatea de care dăduse dovadă, refuzând ministerul marij nei. Rigny era cel mai tânăr și mai cutezător amiral al nostru. Nu neg că era ambițios și că-i plăcea gloria care-l stimula să întreprindă fapte dintre cele mai îndrăznețe. L-am auzit adesea spunând că n-ar putea muri liniștit înainte de a vedea steagul nostru fluturând la Mahon și la Porto-Ferrajo. Din păcate, steagul nostru nu mai flutură pe niciunul din zidurile acestor orașe, din pricină că un medic nepriceput i-a venit de hac bietului amiral Rigny, vârându-l în mormânt înainte de a împlini cincizeci de ani.

Delfinul porni spre Toulon ca să asiste la plecarea flotei; stătu foarte puțin și displăcu tuturor. În plus, călătoria lui mai avea și alt scop: trebuia să-l atragă de partea sa pe domnul de Chantelauze 1; așa că Delfinul se îndreptă spre Grenoble pentru a-și îndeplini această sarcină. Nu știu ce anume i-o fi inspirat o atât de mare încredere în domnul de Chantelauze, om complet ignorat de public, dar Delfinul îi oferi ministerul justiției pe care, până la urmă, Chantelauze îl acceptă. Regele primi, în sfârșit, demisia pe care domnul de Courvoisier tot încerca să și-o dea și nu putea. După trei zile, apăru o ordonanță prin care guvernul era, în parte, schimbat. Domnul de Courvoisier, cel mai moderat din guvern, a fost înlocuit

de domnul de Chantelauze – pe care nu-l cunoștea nimeni – așa cum fusese înlocuit de curând domnul de La Bourdonnaye, de domnul de la Peyronnet. Cred că dacă regele ar fi căutat anume, în întreaga Franță, un om care să facă mai mult rău Coroanei decât Peyronnet, poate că n-ar fi găsit. Au mai vârât în guvern și pe un oarecare domn Capelle176177, cunoscut pentru intrigile sale.

Fusese ministrul „prințesei Eliza", cum i se mai spunea doamnei Bacciochi 178 pe vremea când domnea în Toscana.

Monsieur se folosea de el în alegeri, pentru partidul ultra și, cum era socotit un om abil, îl vârâse în guvern. Dar să te ferească Dumnezeu de abilitatea intrigantului.

Țara era foarte supărată, foarte iritată, ba chiar exasperată; deputați, votând împotriva guvernului Polignac, n-aveau decât să se prezinte în fața alegătorilor pentru a fi aleși. Sunt convinsă că atunci nici alegătorii, nici deputații nu se gândeau încă să răstoarne tronul, ci doar guvernul.

---

176 *Jean-Claude de Chantelauze* (1787—1859), prim-președinte al Parlamentului din Grenoble, apoi ministru; fiind semnatarul Ordonanțelor din Iulie, a fost condamnat la închisoare pe viață.

177 *Guillaume-Antoine, baron de Capelle* (1775—1843), prefect, consilier de Stat, secretar general la ministerul de interne. Mai tîrziu, ca ministru al lucrărilor publice, a fost unul dintre cei care au semnat Ordonanțele din Iulie. Condamnat în contumacie, a fost grațiat.

178 E vorba de *Eliza Bonaparte* (1777—1820), măritată în 1797 cu Felix Bacciochi, ofițer corsican. Prințesă de Piombino, mare ducesă de Toscana, după căderea lui Napoleon a trăit în Italia.

Capitolul XX

Însurătoarea regelui Spaniei cu prințesa Cristina, a Neapolelui, a fost urmată imediat de declarația desemnată sub numele de „rememorarea Pragmaticei1' care le îngăduia și fetelor să moștenească tronul. Această măsură a fost viu comentată la noi, în Franța, și mai ales la Palatul Regal. Ducesa de Orleans mi-a vorbit, cu multă amărăciune, despre ea. Se simțea jignită, și ca napolitană, și ca franțuzoaică. Îmi aduc aminte că mi-a spus, că această măsură, atât de ostilă celorlalte ramuri ale familiei de Bourbon, era privită ca o ofensă personală de către fratele ei, regele Neapolelui, și că ea îl determinase să plece din Madrid în douăzeci și patru de ore. Această împrejurare, m-a făcut să mă îndoiesc că regina Cristina. Ar fi avut vreun rol în hotărârea luată de soțul ei, regele Ferdinand al VH-lea. Măsura – după cum știe toată lumea – fusese pregătită încă de pe vremea lui Carol al IV-lea. Orice-ar fi fost, ducesa de Orleans mi-a povestit că – cu o seară mai înainte – se vorbise despre acest lucru, la Delfină. Regele, Delfinul, ducesa de Berry, toată familia de Orleans se pronunțaseră împotriva acestei hotărâri. Numai Delfina avusese curajul să spună:

— Da, lucrul displace atât guvernului, cât și familiei regale; în ce mă privește, cred totuși că regele Spaniei are dreptate și că ceea ce a făcut e un lucru foarte firesc!

Delfina ar fi fost bucuroasă ca și fetele să aibă dreptul la tron, chiar la cel al Franței. Totuși trebuie să adaug, că a respins cu dispreț și ca ridicolă propunerea pe care i-au făcut-o o mână de intriganți slugarnici de a cere Coroana Navarei. Parcă îmi aduc aminte, fără să am curajul să susțin cu tărie, că domnul de Chateaubriancl acceptase un moment, această idee, crezând că-i face

plăcere ducesei de Angouleme.

Sosirea Curții din Neapole, a dat semnalul începutului serbărilor. Ducesa de Berry părea meditată" să-și poată primi familia la ea acasă; cred că n-am văzut-o niciodată arătând mai bine ca în acele zile. Regele, tatăl ei, pe care boala îl făcea să pară îmbătrânit înainte de vreme, apărea cât mai puțin în public, preferind să stea mai mult în casa liniștită a surorii sale, ducesa de Orleans. În schimb, regina Neapolelui, rotundă ca un butoi, burduhănoasă, era oricând dispusă să se distreze în orice fel, ajutată bineînțeles de „drăguța" ei fată, ducesa de Berry, care o plimbă prin tot Parisul și o duse la toate spectacolele. Așa că cele două prințese ale noastre, devenite franțuzoaice prin căsătorie – doamna de Orleans și ducesa de Berry – se aranjară în așa fel încât una să se ocupe de fratele ei, cealaltă de mama ei.

La curte avură loc o serie de spectacole unde am văzut pentru prima oară familia de Orleans apărând în loja regală. Regele își manifestase în ajun regretul că acea lojă nu era îndeajuns de mare pentru ca, alături de invitați, să le poată pofti și pe rudele lor apropiate. Domnul de Glancleves, preceptor la Tuileries, auzind acele cuvinte, trudi toată noaptea și a doua zi îl anunță pe rege că în loja sa încăpea și familia de Orleans. Regele rămase o clipă descumpănit, apoi, neavând încotro, făcu pe bucurosul. Încântarea familiei de Orleans a fost nemaipomenită, iar recunoștința față de domnul de Glandeves atât de sinceră, încât, de atunci, au nutrit cea mai caldă afecțiune față de el.

Ducesa de Berry a dat în apartamentele sale și ale copiilor săi, din Palatul Tuileries, un bal măreț. Cred că n-am văzut niciodată un bal mai bine organizat ca acela. Locuința avea două etaje. Dar o scară – alta decât cea principală pe care urcai – fusese la fel de frumos decorată ca și prima. Palierele fuseseră transformate în saloane

confortabile, și cele câteva trepte, care le despărțeau unele de altele, fuseseră de asemenea manieră ascunse sub covoare și fiori, încât acea scară a fost tot timpul cea mai plină de lume, ca nicio altă odaie, căci aveai impresia că face parte din apartament. În ciuda eleganței, a numeroaselor persoane din lumea mare, ce fuseseră invitate la acel bal, în ciuda ordinei și a aerului satisfăcut al stăpânei casei, în sufletele tuturor celor adunați acolo plutea un fel de spaimă, care-i împiedica pe oaspeți să fie veseli. Balul a fost urmat de o călătorie la Rosny, despre care mi s-a vorbit în termenii cei mai elogioși. Dar eu, neluând parte la acea plimbare și deci nevăzând cu ochii mei cum au decurs lucrurile, nu voi scrie nimic despre ea. Aș vrea să pot trece sub tăcere și serbarea care s-a dat la Palatul Regal, după înapoierea de la Rosny, căci amintirea ei nu mi-e deloc plăcută. Regele Carol al X-lea, consimțind să-i însoțească la acest bal pe suveranii din Neapole, părea de la sine înțeles că serbarea era dată în cinstea lor; dar s-a întâmplat cu totul altfel.

Când am ajuns lâalatul Regal, străzile erau atât de înțesate de lume, încât trăsurile abia își puteau croi drum prin acea mulțime. Vizitiul meu fusese obligat să ocolească pe zece străzi alăturate, pentru a putea ajunge la Palat. O dată sosită la portița din strada Lycee, a trebuit ca jandarmii, gărzile elvețiene și alții să se alăture oamenilor mei și, cu chiu cu vai, să croiască un fel de potecă prin care să pot intra în Palat, smulgându-mă din mijlocul mulțimii care mă înconjura. Înăuntru, mulțimea era aproape tot atât de numeroasă ca și afară. Toți cei care ceruseră invitații, le obținuseră așa încât, aghiotanții regelui împreună cu cei ai prințului și cu ofițerii din corpul de gardă, abia izbuteau să păstreze un spațiu de câteva picioare în jurul persoanelor regale. Multă vreme ne-a fost imposibil să circulăm. M-am trezit, împinsă de mulțime, în acel spațiu rezervat, unde nu avusesem nici cea mai mică intenție să

pătrund, gata să cad peste prințul de Salerno *l.* Ducelui de Blacas, care era de serviciu, și cu care nu prea eram în raporturi bune, îi fu milă de mine și mă luă sub protecția lui, ajutându-mă să trec prin valurile acelei mulțimi. Am avut atunci prilejul să examinez îndeaproape fizionomia prinților. Regele părea bine dispus, napolitanii erau uluiți, Delfina, nemulțumită, doamna de Orleans, supărată, Mademoiselle, stânjenită, ducele de Orleans, satisfăcut. Această satisfacție îmi displăcu, deși n-aș ști să spun de ce; aveam însă un sen-

1 *Leopold,* prinf *de Salerno* (1790–1851), fratele regelui Neapolelui; se însurase cu Marie-Clementine, fiica lui Francisc I, împăratul Austriei.

Timent de teamă, de mâhnire și simțeam nevoia să plec cât mai repede. Am ajuns acasă la zece seara. Mama, văzându-mă venind atât de devreme, s-a speriat crezând că mi se întâmplase ceva. I-am spus că țineam prea mult la familia de Orleans ca să fiu mulțumită de serata lor și că, pentru prima oară în viața mea eram gata să cred că ducele de Orleans premeditase acest lucru. Felul de a umple saloanele dincolo de capacitatea lor de cuprindere, cu toți oamenii pe care regele nu-i putea suferi, iluminația tuturor grădinilor, grija de a le ține larg deschise mulțimii de afară, într-o vreme în care nepopularitatea regelui nu mai era un secret pentru nimeni, apariția frecventă a ducelui pe terasa Palatului, numai pentru a-i obliga pe oameni să strige cât mai des: „Trăiască ducele de Orleans!", toate acestea aveau în ele ceva rhai mult decât popular, ceva cam prea strident, care mă deranja cu atât mai mult cu cât acel bal nu era cadrul nimerit pentru o astfel de propagandă.

Nimănui nu i se păruse extraordinar că ducele de Orleans îi primise în casa sa pe regii Franței și ai Neapolelui și că se ocupase de regalii săi oaspeți. Dar el profitase de această serbare regală,

pentru a o transforma într-o serbare populară, care până la urmă, nu întârzie să dea roade. Acea noapte poate fi considerată ca prima răzmeriță a anului 1830, an atât de fertil în astfel de evenimente. Mulțimea admisă fără nicio supraveghere, în grădini și galerii, sfârși prin a se înfierbânta, ațâțată de nu știu ce instigatori la revoltă și deveni atât de turbulentă, încât trebui dată afară, cu forța armată.

Putem trage din asta concluzia, așa cum am mai spus când fusesem supărată, că ducele de Orleans, premeditase acest lucru? Și da, și nu. Sunt convinsă că nu-și făcuse un plan anume, în acest sens, dar că veghea cu grijă la popularitatea lui, vrând întotdeauna – după expresia răposatului duce de Berry – să facă „o figură aparte".

A doua zi după acest bal, o scrisoare din Chambery îmi aduse la cunoștință că domnul de Boigne se simțea din ce în ce mai rău și că medicii începuseră a fi neliniștiți. Îl cunoșteam mult prea bine pentru a cuteza să mă duc să-l văd fără îngăduința lui. I-am scris imediat, fără a-l alarma, rugându-l să-mi permită să-i fac o vizită. El îmi răspunse că fusese foarte bolnav, că era încă prea slăbit pentru a-mi putea scrie personal, dar că se simțea mult mai bine și că de îndată ce va putea suporta un drum cu trăsura se va duce la băile din Tarentoise; că mă ruga să-mi amân vizita după ce se va întoarce de acolo, adică spre sfârșitul lui iulie.

Liniștită de această scrisoare și de altele care urmară, nevrând să mai ies în lume, la începutul lui iunie m-am stabilit la țară. Acolo am aflat că domnul de Boigne, pe care-l credeam în convalescență, murise în 21 ale lunii, în urma unei noi crize a bolii de care suferea de mulți ani. Această ultimă criză, durând doar câteva ore, toți m-au asigurat că nu mai avuseseră când să mă anunțe. A trebuit să-i cred. Totuși am regretat nespus demult că nu insistasem să mă duc la Chambery, în luna mai, cu toată opunerea lui.

De câteva luni se petrecea un lucru deosebit de ciudat și care n-a

putut fi explicat niciodată: provinciile noastre din nord erau devorate de incendii. Focurile se înmulțiseră atât de mult încât era imposibil să presupui că era ceva accidental și, de altfel, în majoritatea cazurilor, se vădea clar reaua intenție. Groaza ajunsese la culme în acele locuri, și țăranii vedeau în orice străin, un incendiator. Flagelul se întindea din ce în ce, apropiindu-se de Paris. Câțiva ciobani nevinovați, câteva fete fură acuzați și convinși că ei ar fi dat foc pădurilor. Era clar că li se făgăduise probabil ceva, că fuseseră hipnotizați, dar de către cine? Lucrul nu s-a descoperit niciodată. Partidele și-au reproșat, în mod reciproc, că recurseseră la această manevră criminală pentru a ațâța spiritele. Eu, personal, nu pricep în ce scop. Ceea ce e sigur, e că faptele s-au petrecut aievea, și că n-au fost explicate niciodată.

Alegerile pentru o nouă Cameră s-au făcut într-o atmosferă din ce în ce mai ostilă guvernului. Cei 221 de deputați fuseseră realeși cu toții, în aclamațiile tuturor; deputații din alte colegii, care nu mai fuseseră votați, fuseseră înlocuiți de liberali. Neliniștea începuse a-și croi drum printre membrii guvernului, care așteptau cu teamă, noile numiri. Când afla din jurnale de o alegere ce i se părea favorabilă, regele felicita orașul unde avusese loc alegerea, însoțindu-și laudele de câte un cuvânt măgulitor.

Pe măsură ce alegerile erau cunoscute, zvonul loviturii de Stat devenea din ce în ce mai alarmant. Ducele de Orleans se explicase cu Carol al X-lea, într-o lungă discuție pe care o avuseseră la Rosny, și regele îl asigurase pe duce – evident, cu o falsă franchețe – că nimic nu-l va determina să renunțe la unele măsuri constituționale. Numai că în ciuda tuturor acelor asigurări, în ciuda tuturor încercărilor de a apăra un guvern detestat de toată lumea, în ciuda tuturor neplăcerilor ce se puteau ivi în orice clipă, ducele de Orleans era ferm convins – l-am auzit spunând lucrul acesta de mai multe

ori – că atâta vreme cât Coroana va respecta Carta, nu avea a se teme de ilici un pericol. Carta, numai Carta și nimi-c altceva decât Carta, asta și numi asta voia țara.

Prelungirea ședерii suveranilor napolitani – stabiliți la Palatul Elisee – începuse a-l deranja pe rege care voia să părăsească Parisul și să se ducă la Saint-Cloud. Delfina își asumă sarcina de a le cere să fixeze ziua ple cării, sub pretextul că trebuia să și-o fixeze și ea pe cea în care urma să plece la băi. Suveranii se simțiră foarte ofensați de acest mod de a-i da pe ușă afară și fixară o dată foarte apropiată la care urmau să plece.

Delfina avea totuși o scuză pentru această lipsă de ospitalitate. Călătoria ei la băi, fusese anunțată: nu mai putea da înapoi și apoi voia să fie neapărat îndărăt înainte de momentul în care reuniunea Camerelor putea constitui semnalul unor măsuri extreme împotriva cărora lupta cu perseverență. Pare ciudat, dar totuși așa e: schimbase rolul cu bărbatul ei. Cu cât el devenise mai violent și mai exagerat, cu atât devenise ea mai înțeleaptă și mai moderată.

N-am fost îndeajuns de inițiată în secretele acestei familii, pentru a afla ce anume dusese la o asemenea schimbare de conduită, dar știu sigur că în acea epocă doamna Delfină era împotriva tuturor măsurilor acerbe luate de soțul ei. Delfina n-avea nicio încredere în guvernul Polignac; Delfinul dimpotrivă, n-avea încredere decât în acest guvern. Delfina plecă la băi, după ce-l puse pe rege să jure că nu va lua nicio hotărâre importantă în lipsa ei. Ordonanțele din Iulie dovedesc cum și-a ținut cuvântul.

Afacerile mele personale, aducându-mă într-o bună dimineață la Paris, s-a nimerit să mă aflu pe stradă în momentul în care tunul le vestea parizienilor, cucerirea Algerului. Un lung strigăt de bucurie răsună în întreg orașul. M-a frapat impresia generală pe care am remarcat-o. Auzisem de atâtea ori acel tun glorios vestind câte ceva

care făcea o atât de puțină impresie asupra cetățenilor, chiar când era vorba de lucruri importante, în timpul Imperiului, încât am fost foarte mirată de participarea atât de plină de entuziasm a parizienilor, la acest succes. În fiecare prag de casă sau de prăvălie, oamenii dăduseră năvală, iar trecătorii, deși nu se cunoșteau, se opreau pentru a-și exprima satisfacția. O asemenea manifestare să se fi datorat desuetudinii în care căzuseră buletinele oficiale la noi, sau mai curând oboselii, după lungile războaie și revoluții ale Imperiului, sacrificiilor pe care le făcuseră aproape fiecare familie? Nu știu.

I) j" mi s-a părut că bucuria intrării trupelor noastre în Alger a fost mai plină de entuziasm decât atunci când ai noștri au intrat în Viena sau în Berlin.

Regele vrând să mulțumească Cerului pentru această izbândă, porunci să se cânte un *Te Deum* solemn, la NotreDame. Sosind cu toată pompa, Carol al X-lea a fost primit de către arhiepiscopul Parisului, care a ținut un discurs, reprodus în mod fidel a doua zi, în *Monitor;* din nefericire, în acel discurs, arhiepiscopul făgăduia regelui ajutorul Sfintei Fecioare pentru cruciada pe care o pregătea atât împotriva necredincioșilor dinlăuntrul țării, cât și împotriva celor din Africa. Acest apel al partidului ' preoților către cei din partidul ultra avu o lungă și neplăcută urmare, aducând toate spiritele la exasperare. Succesul din Alger, nădejdea de a exploata satisfacția pe care o simțise țara, poate și dorința de a profita de lipsa Delfinei1 care-și anunțase întoarcerea, determinară Consiliul să semneze acele nefaste Ordonanțe179 pe care îndrumătorii oculți ai regelui le cereau de multă vreme și pe care Carol al X-lea le dorea și el, cu toată perseverenta sa încăpățânare. Într-adevăr, puteai

[179] Ducesa se dusese la Vichy.

spune despre el că: „nici n-a învățat nimic, dar nici n-a uitat nimic”. Mi s-a povestit că la ultimul Consiliu, ținut duminică, acele hârtii funeste, despre care se discutase miercuri, dacă să mai fie ținute sau dacă să fi se dea drumul, se aflau pe masă. Dar când să le semneze, toate mâinile celor de față parcă paralizaseră. În sfârșit, regele își depuse iscălitura. Impacientat de ezitările miniștrilor săi, ieși din cabinet. Atunci Polignac, care a avut întotdeauna mai multă inimă decât minte, luă pana și se iscăli, sub numele regelui.

— Acum, domnilor, le spuse el miniștrilor, iscălitura regelui a fost legalizată. A dumneavoastră nu mai e necesară. Dacă vreți să semnați, semnați, dacă nu, nu! În ce mă privește eu îmi asum răspunderea actelor mele!

După aceste vorbe, toți miniștrii se înghesuiră să semneze.

Iezuiții se arătară mai fericiți ca niciodată. Consiliul regelui își manifestă satisfacția, iar domnul Rubichon îi arătă domnului Greffulhe însuși textul Ordonanțelor, fără a izbuti totuși să-l convingă. Lucrul i se părea atât de extravagant, încât îi era peste putință să creadă, cu atât mai mult cu cât nimic nu anunțase măsurile luate pentru a susține răzmeriția la care visa guvernul.

Domnul de Rothschild, mare bancher, încrezându-se în guvern, se dusese chiar în aceeași duminică să-l întrebe pe domnul de Peyronnet ce trebuia să creadă despre zvonurile care circulau în legătură cu Ordonanțele. Ministrul își exprimă mirarea că un om atât de înțelept putea da crezare unor astfel de zvonuri. Numai cei de rea-credință le puteau răspândi.

— În concluzie, adăugase el, vrei o dovadă materială că aceste zvonuri sunt false? Poftim, privește!

Și-i arătă biroul său plin de plicuri sigilate prin care urma să convoace deputații la ședința regală de deschidere a sesiunii. Majoritatea, într-adevăr, fuseseră expediate chiar în acea zi.

Părăsindu-l pe Rothschild, Peyronnet se duse la Saint-Cloud unde semnă Ordonanțele. Rothschild se duse să ia masa la doamna Thuret unde fusese invitat tot corpul diplomatic. Vizita pe care i-o făcuse ministrului de interne și plicurile sigilate, văzute pe biroul lui, constituiră noutățile discutate la acea masă, liniștind toate spiritele. La plecare, câțiva dintre musafiri trecură pe la mine și-mi povestiră ce aflaseră. *Monitorul* de a doua zi, cuprindea Ordonanțele. Rothschild n-a fost singurul care s-a păcălit. Domnul de Champagny, care ținea locul de secretar de Stat la ministerul de război în absența generalului Bourmont, ' se afla la țară. Așa că nu primi *Monitorul* decât marți seara și nu putu ajunge la Paris decât miercuri. Frecându-și mâinile de bucurie, Delfinul striga fericit:

— Secretul a fost atât de bine păstrat încât Champagny nu l-a aflat decât din *Monitor!*

Ducele de Raguse, sortit *în petto,* să susțină acele măsuri de nesusținut, nu află nici el, nimic. Domnul de Polignac se întrecuse pe sine în ceea ce privea neghiobia de care dăduse dovadă în această împrejurare. Mai toți șefii din garda regală erau plecați în concediu la fel ca și autoritățile militare din Paris; iar trei din regimentele de gardă fuseseră trimise în Normandia, cu ocazia tulburărilor iscate din pricina incendiilor despre care v-am vorbit. Fără să țină seama de nimic, Polignac se aruncase cu capul înainte, cum îi era obiceiul, fără teamă, dar și fără judecată. Fapt e că în sminteala lor, și trăind sub influența propriului lor partid, nici regele și nici primul său ministru nu văzuseră urmările și nu se înarmaseră ca pentru o luptă serioasă de care ar fi trebuit să se teamă. Aceasta ar fi explicația și, poate, scuza purtării lor ușuratice. Prin măsurile pe care le adoptaseră își închipuiau că răspund intereselor Franței și se consolau cu ideea de a fi susținuți, în acea „pioasă întreprindere", de o mare parte a țării, față de care un pumn

de răzvrătiți, ce se opuneau, n-ar fi cutezat să-și arate resentimentele.

Vai! S-a dovedit că nu era vorba de un pumn de răzvrătiți, ci de întreaga țară. Spun „întreaga țară", fiindcă la început, niciun glas, nici măcar al vreunuia dintre cei care l-au urmat pe Carol al X-lea la Cherbourg, a-a cutezat să se ridice împotriva demersurilor care l-au azvârlit în prăpastie și niciodată un suveran n-a fost copleșit de un asentiment mai deplin, cum a fost el copleșit de asentimentul poporului său 1.

Capitolul XXI

N-am jucat niciun rol în memorabilele zile din Iulie 1830. N-am fost frământată de nicio patimă. Așa că voi relata simplu, doar ceea ce am văzut cu ochii mei și am auzit cu urechile mele. Nădăjduiesc să am puterea de a fi cât mai imparțială. Uneori am regretat că n-am descris și evenimentele din martie 1814180181. Și atunci, ca și în 1830, am fost tot o simplă spectatoare, dar bine plasată, datorită relațiilor mele amicale cu cei mai mulți

(Uniri* actorii acelor mari drame. Dar, în 1814, fie că eram prea tânără, fie că faptul se datora atmosferei în care fusesem crescută, aveam mult mai mult entuziasm decât în 1830, și un cu totul altfel de a privi lucrurile. În 1830, dimpotrivă, m-am trezit la mijloc, între

---

[180] *Carol al X-lea* s-a născut la Versailles în 1757 și a murit în 1836. A domnit între 1824 și 1830. A fost nepotul lui Ludovic al XV-lea și fratele lui Ludovic al XVI-lea și al lui Ludovic al XVIII-lea In 1789, când a emigrat,' era conte de Artois. Devenit rege și aiegîndu-și-1 ca prim-ministru pe Villele, poporul nu l-a mai simpatizat. Nici victoria de la Navarin, nici guvernul Martignac (ales în 1828) nu l-au mai ajutat să-și recapete popularitatea. Camera, refuzînd să recunoască acel catastrofal guvern al lui Polignac, a fost dizolvată, dar noile alegeri au favorizat opoziția. în ciuda succesului expediției din Alger (4 iulie), Ordonanțele pe care le-a dat în 25 iulie 1830, privind dizolvarea Camerei, modificarea Cartei și suprimarea libertății presei, au provocat revoluția din 1830 și au dus la abdicarea acestui rege atât de disprețuit de poporul său.

[181] Socotim necesar să amintim că în momentul când scria aceste rânduri, în iulie 1832, doamna de Boigne, încă nu concepuse planul de a lăsa *Memoriile* de față. A început să le aștearnă pe hârtie abia peste trei ani, adică în 1835 (n. ed. fr.).

două partide, ținând – cu inima – la unul, cu judecata, la celălalt și nutrind aceeași afecțiune față de amândouă. Un lucru ce m-a izbit în mod deosebit în acele zile, l-a constituit faptul că în timpul primelor trei zile, atât în 1814 cât și în 1830, au dominat sentimentele înalte, loialitatea, dezinteresul, dragostea față de patrie. Începând din cea de a patra zi, patimile, ambiția, interesele personale au reușit să se impună și să distrugă în douăzeci și patru de ore tot ceea ce până atunci făcuse să bată cele mai alese inimi. Egoismul câtorva indivizi, a transformat generozitatea maselor în ură și furie. Aceasta e singura asemănare dintre cele două catastrofe. Nici actorii, nici scenele, nici rezultatele nu se aseamănă în căderea atât v de rapidă a celor două guverne sinucigașe.

Luni 26 iulie 1830, mă aflam cu familia mea, la Paris, unde ne aranjam o locuință, în strada d'Anjou. Tocmai discutam cu niște lucrători, când cineva veni să mă anunțe că mareșalul duce de Raguse mă aștepta, cu noaptea în cap, în cabinetul meu.

— Ei bine, îmi spuse, am făcut o treabă grozavă!

Am crezut că glumește, referindu-se la lucrătorii mei. I-am răspuns și eu tot printr-o glumă, schimbând câteva fraze; mi-am dat însă foarte repede seama, că era vorba de o greșeală, mai ales că oaspetele meu avea chipul schimbat. Apoi mi-a vorbit despre Ordonanțele acelea smintite. Mi-a istorisit cum a aflat vestea, la zece noaptea, de la unul din aghiotanții săi cu care se întâlnise în curtea Palatului Saint-Cloud, un ofițer care tocmai sosise de la Paris și care nu-și mai încăpea în piele de bucurie. Mirat, dar neîncrezător, mareșalul trimisese la

Statul Major să i se aducă un *Monitor;* dar nici ei încă nu-l primiseră. Atunci îi scrise ducelui de Duras ca să i-l ceară pe al său. Acesta i-a răspuns că nu sosise decât un singur exemplar la Saint-Cloud, că regele, după ce-l primise, îl trimisese – fără să-l deschidă –

ducesei de Berry. Mareșalul aflase mai apoi că prințesa adusese acel *Monitor* îndărăt, regelui, care tocmai se pregătea să se urce în trăsură, că doamna de Berry, aproape că îngenunchease în fața lui și că-i sărutase mâinile spunând:

— În sfârșit, abia acum domniți cu adevărat! Fiul meu vă datorează Coroana, iar mama să vă mulțumește pentru acest lucru!

Regele o îmbrățișase cu căldură, pusese gazeta în buzunar și plecase la Rambouillet, fără să sufle o vorbă celorlalți. La Saint-Cloud, nimeni nu știa ce se întâmplase decât din zvonurile care circulau prin Paris. Mareșalul de Raguse, foarte necăjit, se dusese în strada Surene, la vecinul său, domnul de Fagel, ministrul Olandei la Paris, și-i ceruse împrumut *Monitorul.* După ce-l isprăvise de citit, venise la mine.

Intru în aceste amănunte pentru că mi se pare curioasă nepăsarea față de omul care era sortit *în petto,* să susțină acea lovitură de Stat. După ce mi-a istorisit aceste lucruri, mareșalul a adăugat:

— Sunt pierduți! Oamenii ăștia nu cunosc nici țara, nici timpurile! Trăiesc în afara lumii și a secolului! Târăsc pretutindeni după ei această ignoranță, iar dacă încerci să le deschizi ochii, să-i lămurești, îți bați gura degeaba!

Am continuat să ne lamentăm, să ne temem, să ne speriem, să prevedem diverse nenorociri. Numai că prevederile noastre erau mult prea departe de realitate. Mareșalul își luă rămas bun, făgăduind să treacă pe la mine, sâmbăta viitoare. Dar nu l-am mai văzut.

Ieșind la plimbare, ca de obicei, am fost izbită de chipurile oamenilor pe care se putea citi un fel de curiozitate sumbră. Cei care se cunoșteau, se opreau să

. (**» de vorbă. Alții, se întrebau doar din priviri, trecând mai departe. Dacă vedeai un chip calm, îți spuneai: „Asta încă nu știe

nimic!" A doua zi, când toată lumea a aflat, n-am mai văzut fețe indiferente. Seara, m-am întâlnit cu câteva persoane din opoziție care – dezolate – se pierdeau în tot soiul de presupuneri. Ambasadorul Rusiei, foarte iritat, ne-a spus că se întâlnise cu contele Appony, care ieșise din cabinetul lui Polignac, foarte satisfăcut și care se ducea să expedieze, la Viena, vestea „cea mare". Pozzo nu-i împărtăși bucuria. Intră și el, la rându-i, în cabinetul lui Polignac, unde-l găsi pe primiri inistru foarte calm și încântat de el însuși, repetând că era mai constituțional decât însuși regele. După el, totul mergea de minune; nu pricepea ce anume ar putea da naștere la vreo nemulțumire, așa că încheie spunând:

— Fii liniștit, domnule ambasador, Franța e pregătită să accepte orice lucru cu care o va binecuvânta regele!

Seara, câțiva trecători aruncară cu pietre în trăsura goala a lui Polignac, îl răniră ușor pe vizitiu, dar noroc că acesta apucă să ajungă repede acasă și să ferece poarta. Cei care-l urmăreau, se risipiră. Polignac crezu că norii se împrăștiaseră. Duminică seara, după ca Ordonanțele fuseseră semnate și începuseră a fi tipărite în *Monitor,* Polignac – înconjurat de cei pe care socotea că se putea baza – începu să analizeze discursul ce trebuia ținut de rege, la deschiderea Camerelor. Timp de o oră și jumătate comentă fiecare cuvânt, acceptând sau respingând observațiile celor din jur, ca și cum acesta ar fi fost lucrul cel mai serios și mai important din lume. Nu pot pricepe cum, într-o asemenea conjunctură, omul asupra căruia apăsa o atât de mare răspundere putea să dea dovadă de atâta sânge rece, sau mai curând de atâta imbecilitate, jucând o astfel de comedie.

Marți 27, am aflat de la vreo treizeci de muncitori de diverse profesii, care lucrau la mine acasă și veneau din diverse cartiere, că în oraș începuse agitația. Am discutat cu ei, dar toți mi-au vorbit cu

atâta înțelepciune, invocând argumente bazate pe niște raționamente atât de logice și pline de bun-simț, încât am rămas uimită. De altfel, nu mă pot abține să nu consemnez aici o remarcă făcută în acea epocă. Îmi aranjasem o casă în 1820, așa că în 1830 apelasem la aceiași muncitori. Dar în decurs de zece ani apăruse o diferență frapantă atât în ceea ce privea vestimentația cât și gusturile, obiceiurile și mai ales limbajul acelor oameni ce păreau să nu mai aparțină aceleeași clase sociale. Mă uimeau inteligența și politețea lor, felul în care se preocupau de tot ce era nou în meseria lor. Dacă cei care ne cârmuiau ar fi avut măcar jumătate din prevederea, din inteligența, din prudența și din înțelepciunea acelor oameni simpli, Carol al X-lea poate că ar fi continuat să stea liniștit pe tronul lui din Tuileries. Căci mă văd obligată să recunosc că o astfel de populație e cu neputință de exploatat în folosul unei caste privilegiate.

Capitolul XXII

Tot ceea ce mi se povestise nu mă alarmase chiar atât. De tare încât să mă determine să nu ies din casă. Așa că la ora patru m-am urcat în trăsură cu gândul de a mă duce să fac unele cumpărături de la negustorii de pe strada Saint-Denis. Unul dintre servitorii mei pretinse că în partea aceea a orașului era mare agitație. Din moment ce tot ieșeam din casă, m-am decis să mă duc și până la Neuilly. De câteva săptămâni purtam doliu după soțul meu și, înainte de a pleca la țară, voiam să le mulțumesc prințeselor pentru bunătatea pe care mi-o arătaseră, după ce rămăsesem văduvă. Ducesa de Orleans se plimba prin parc. Cum n-aveam nimic interesant să-i spun, nu m-am dus după ea. M-am dus la Mademoiselle pe care am găsit-o în odaia ei, dezolată din pricina Ordonanțelor lui Carol al X-lea, foarte neliniștită din pricina efervescenței din oraș și foarte speriată ca nu cumva numele fratelui ei să fie compromis în vreun fel. La un moment dat, mi-a spus:

— Fără cele două ceremonii – slujba de la SaintEsprit și deschiderea Camerelor – la care am fost obligați să luăm parte, am fi plecat sâmbătă la Eu și n-am fi fost vârâți, în niciun fel, în încurcătura asta. Când mă gândesc la acest lucru, îmi vine să-mi smulg părul, de necaz!

Dacă intenționase să mă înșele, reușise perfect. Deși chiar și acum, când scriu aceste rânduri, sunt convinsă de buna ei credință, fiindcă era sigură că Ordonanțele aveau să ducă la o adevărată catastrofă. Refuzul populației de a plăti impozitele, neputința de a guverna împotriva opoziției generale manifestată prin toate mijloacele legale, i se păreau extrem de primejdioase pentru rege, care se aruncase orbește într-o asemenea prăpastie. Am discutat

împreună multă vreme. De la Mademoiselle, m-am dus la doamna de Montjoie. Am găsit-o foarte agitată, foarte neliniștită și disperată că nu apucase să plece mai demult la Eu. De altfel, mi s-a părut că toți cei din casă regretau acest lucru. Am discutat îndelung cu ea și ne-am întrebat la ce ne puteam aștepta după atâtea greșeli pe care le săvârșise guvernul. Mi-a repetat ceea ce-mi spusese până atunci poate de sute de ori: că ducele de Orleans era cel mai fidel slujitor al regelui, în Franța, dar că nu-l va mai urma în străinătate. A trebuit să admitem că era cu neputință ca numele ducelui să nu fie rostit în acele zile, chiar fără știrea lui. Căci de mai bine de un an de zile, tot auzeam spunându-se, când se vorbea despre rege și despre miniștrii săi: „Ăștia nu fac decât să-i pregătească culcușul ducelui de Orleans! " Discuția noastră se prelungi. Cum ducesa de Orleans încă nu venise, am rugat-o pe doamna de Montjoie să-i transmită omagiile mele, după care m-am întors la Paris. Nimic nu prevestea, în cartierul liniștit pe care-l străbăteam, tumultul ce avea să aibă loc în acea seară. Doar străzile mi s-au părut parcă mai goaole ca de obicei. Mi s-a spus că avusese loc o încăierare la poarta Saint-Martin și încă în câteva locuri. Eram atât de convinsă că nu era vorba de niciun fel de rezistență din partea populației, încât nici nu m-am mai gândit la asta. Dar iată că, după-amiază, niciunul dintre muncitorii care lucrau acasă la mine, n-a mai venit. Un camionagiu, un fierar și un lăcătuș care locuiau peste drum de casa mea, mi s-au plâns și ei că angajații lor lipseau de mai bine de trei ceasuri. Acest lucru mi-a dat de gândit. Nu peste mult, am început a primi, din sfert în sfert de ceas, vești despre niște evenimente atât de grave, încât nimeni nu putea prevedea cum se vor sfârși. Aceleași persoane care fuseseră în ajun, la mine, începuseră a sosi pe rând și toate aduceau vești din ce în ce mai alarmante. Am aflat astfel că ducele de Raguse se mutase la Tuileries. Către ora șase, trecând într-un

tilbury[182], printr-un pâlc de oameni, era cât pe-aci s-o pățească, fiindcă peste tot se ridicaseră baricade. Gărzile le împrăștiară; poporul păru a se înfierbânta și mai tare. Ba chiar se spunea că se trăseseră câteva salve, și dintr-o parte și dintr-alta. Domnul Pasquier se duse după știri la doamna Girardin, a cărei casă era întotdeauna plină de lume. Unul dintre secretarii ambasadorului Rusiei, văzuse în Piața Bursei, un om mort în jurul căruia se înghesuia o mulțime de lume.

Domnul l'asquier găsise familia Girardin singură. Soția era foarte abătută și foarte tristă. Soțul, foarte îndârjit și categoric, susținea că trebuia stăvilită o dată toată acea mulțime, că era cazul să fi se pună pumnul în gură celor nemulțumiți, speriindu-i și guvernând cu sabia. Îmi spuse că jandarmii atacaseră într-adevăr câteva persoane, că pe unele le uciseseră, iar pe altele le răniseră. O baricadă alcătuită dintr-un omnibus și din câteva șarete răsturnate, la intrarea pe strada l'Echelle, fusese distrusă de soldații din gardă. Cursese sânge și în Piața Palatului Regal. Așa că domnul Girardin spera ca populația, înspăimântată, să se potolească. Am mai aflat, cu acest prilej, că Pieții Ludovic al XIV-lea, Vendome și Carroussel, erau pline de artilerie, de tunuri și că fitilele nu așteptau decât să fie aprinse. Aceste fapte nu mă speriară prea tare. Auzisem adesea spunându-se că în timpul răzmeriților guvernele fac uz de toate forțele militare pentru ca populația, văzându-le, să se sperie și să se risipească. Ne-am despărțit pe la miezul nopții, după ce am primit raportul celor doi oameni pe care-i trimisesem, unul – în Piața Greve – iar pe celălalt – la Poarta Saint-Denis, și care ne-au spus că peste tot era liniște. Și cu toate că eram destul de îngrijorați, nimeni

---

[182] Cabrioletă ușoară și descoperită, de două locuri, purtînd numele celei care a realizat-o.

nu se aștepta la ceea ce s-a petrecut a doua zi. Miercuri, întorcându-nâă acasă, mi s-a spus că niciun muncitor nu venise la lucru. Socotind că situația nu era totuși chiar atât de gravă încât să mă facă să-mi schimb planurile și trebuind să plec la țară a doua zi, am vrut să dau o fugă până la bancherii mei, frații Malet, unde aveam unele treburi de rezolvat. M-am hotărât să mă duc imediat, gândindu-mă că dacă va izbucni vreo răzmeriță, n-aveam să mai pot pleca. Am poruncit deci să se înhame caii și, la ora zece, m-am urcat în trăsură, îndreptându-mă către strada Mont-Blanc. L-am rugat pe vizitiu să ocolească bulevardele și s-o ia pe străzi mai dosnice. Începând cu strada Mathurin, toate felinarele fuseseră scoase, zăcând sfărâmate, pe caldarâm. În pragul fiecărei porți vedeai câte un pilc de femei și de copii îngroziți. Însemnele regale, care împodobiseră prăvălia lui Despilly, negustor de hârtie, fuseseră smulse și azvârlite pe jos. Portarul fraților Malet făcu unele mofturi până binevoi a deschide poarta cea mare; în sfârșit, se hotărî, trăsura mea intră în curte, iar el ferecă la loc poarta, cu o grabă ce mă neliniști. Am urcat în biroul celor doi bancheri care au rămas cu gura căscată când m-au văzut. M-au rugat, cu cerul și pământul, să mă întorc imediat acasă și să nu mai ies pe nicăieri. În timp ce semnam unele hârtii importante, îmi povestiră cum, la șase dimineața, grupuri mari de oameni luaseră cu asalt prăvăliile armurierilor pe care le prădaseră fără ca cineva să cuteze a fi se opune. Peste tot, spărseseră felinarele și smulseseră insemnele regale de pe firmele prăvăliilor. Proprietarii nu numai că nu protestaseră, ba chiar le dăduseră o mână de ajutor. Se punea problema de a se reînființa gărzile naționale, pentru a apăra oamenii și casele. Domnii Malet se și duseseră la primărie în acest scop. Tocmai se pregăteau să se ducă din nou acolo, trăgând nădejde ca, înainte de amiază, o gardă națională improvizată să și înceapă a colinda cartierele. Nu ca să ajute armata, ci ca să-i apere pe oameni

de jafurile care avuseseră loc în cursul dimineții.

Nu peste mult, am primit un bilet de la domnul Pasquier, către ducele de Raguse; voia să știe dacă puteam comunica în vreun fel cu ducele, care se afla, cu toți oamenii lui, la Tuileries. Am înfășurat biletul lui într-un bilețel pe care am așternut câteva rânduri la repezeală; dar nu știam prin cine să i-l trimit. Medicul meu, care venise să mă vadă, își asumă el sarcina să i-l dea ducelui, în mână. Reuși, căci după puțină vreme, l-am văzut pe domnul de La Rue, aghiotantul ducelui, intrând în odaia mea. Mareșalul îl trimisese să-mi spună că bilețelul venise prea târziu; fuseseră încercate toate propunerile de împăcare, dar în zadar. Poruncile regelui erau categorice, așa că nu-i mai rămînea decât să le execute militărește. Domnul de la Rue adăugă, stânjenit, că tocmai pleca să ordone ostașilor să treacă la atac. Aveau poruncă să măture tot ce întâlneau în cale, așa că mai mult ca sigur că cel mult peste o jumătate de ceas, aveam să aud bubuind tunul.

— Domnul să ne păzească! am strigat.

Apoi i-am zugrăvit situația mareșalului de Raguse; i-am vorbit despre cât de nepopular era în întreaga țară unde încă mai circulau, pe seama lui, anecdotele din 1814, despre puțina afecțiune de care se bucura la Curte, despre neîncrederea pe care o inspira partidelor ultra și iezuit; în sfârșit, despre faptul că nimeni p-avea ochi să-l vadă.

— Dacă ducele, am adăugat, va trage o singură ghiulea, poate să se ducă să se împuște, căci viața lui nu va mai valora nici două parale!

Eram foarte pornită și am izbutit să-l conving pe La Rue. Acesta devenea din ce în ce mai îngrijorat, iar la urmă îmi spuse:

— Bun! Dar ce-i de făcut? Se va trage asupra noastră și va trebui să ne apărăm! Ar trebui ca cineva să le vâre mințile în cap

deștepților ălora! Iar cu mareșalul nu se mai poate vorbi. Ca să-mi încredințeze mesajul pe care vi l-am adus, a trebuit să mă vâre în ambrazura unei ferestre… Abia a găsit o clipă liberă ca să poată citi biletul dumneavoastră…

— De ce asta?

— Pentru că toți miniștrii de la Tuileries sunt pe capul lui și nu-l slăbesc o clipă. Polignac și ai săi îl păzesc ca pe nu știu ce, având în vedere că a fost numit șeful întregii operațiuni militare de înăbușire a răzmeriței; n-are voie să facă un gest, darămite să discute cu cineva.

— Încearcă totuși să-l faci să înțeleagă că se sacrifică degeaba. Vorbește-i mai ales despre pericolul în carese află țara căreia el îi este atât de devotat.

— Voi încerca să-i reproduc întocmai cuvintele dumneavoastră. Căci ale mele nu vor avea nicio influență. E obișnuit să ne comande și nu să ne asculte. Așa că nu pune preț pe sfaturile noastre. De altfel mesajul dumneavoastră nu e singurul pe care am sarcina să i-l transmit. M-am întâlnit cu Fabvrier la ușa domniei voastre. Sosit chiar în dimineața asta de la Lyon, a găsit treburile cu totul altfel de cum și le închipuise. „Până acum, mi-a spus el, populația nu și-a spus cuvântul. Dar de-acum într-un ceas, fiecare grup va avea în fruntea lui câte un șef inteligent, poate chiar un ofițer, iar acest lucru se va observa. Cu poporul nu-i de glumit, iar când intră în joc, face acest lucru cu violență și reușește mai întotdeauna pentru că lupta lui dreaptă nu se datorează nici unei conspirații!”

Știam că nimeni n-are mai multă influență asupra ducelui de Raguse ca domnul Arago 2. Așa că i-am scris rugându-l să se ducă de îndată la Statul Major și să uzeze de toată influența sa pentru a salva țara și pe prietenii săi de la ruina sigură de care erau amenințați. Am trimis un om călare care s-o ia pe străzi lăturalnice,

până la Observator. Dar servitorul nici n-a apucat bine să iasă din curte, că s-a și auzit prima bubuitură de tun! Nu pot reda pe hârtie efectul pe care l-a avut; asupra mea. Am scos un strigăt și, acoperindu-mi urechile cu palmele, am rămas așa câteva minute.

Toate strădaniile noastre fuseseră de prisos, zarurile fuseseră aruncate, țara, poporul, totul era pierdut, Nu ne mai rămânea altceva decât să așteptăm, tremurând, rezultatul acelei funeste întreprinderi! Mi-am petrecut mai tot timpul, la fereastră. În curând am văzut sosind o patrulă de soldați. Oprindu-se în stradă, au început să tragă cu pușca, deși totul era liniștit. Contele Karoly, care tocmai pleca de la mine, crezu că fusese și el atins de glontele ce se înfipsese în poartă. Noroc că pe strada de Anjou nu s-a întâmplat niciun accident. Dar pe strada Surene, un căruțaș, care-și întorcea liniștit căruța, a fost ucis. Această demonstrație absolut gratuită, îi îndârji grozav pe locuitorii din cartierul meu. Până atunci, stătuseră liniștiți, la uși ori la ferestre. Începând din acea clipă, casele fură părăsite, oamenii se adunară în grupuri, pe stradă, și toți cei care erau zdraveni se pregătiră de apărare. Acesta a fost semnalul ostilităților. Acea patrulă imprudentă o luase din loc și se reunise cu un grup mult mai mare de soldați, aflați în strada Faubourg-SaintHonore de unde auzirăm în curând o salvă de împușcături, destul de lungă. Puterea, prost instruită sau prost inspirată, trimisese pretutindeni trupe pentru a alunga gărzile naționale de la primărie. Ele se apăraseră, și acele atacuri simultane, în douăsprezece locuri din oraș, izbutiseră să scoată din sărite o populație liniștită căreia nu-i plăcea zgomotul împușcăturilor.

Acest episod o dată isprăvit, l-am văzut strecurându-se pe lângă pereți, pe medicul meu, Chavernac. Venea să-mi spună că dăduse scrisoarea mea unuia dintre aghiotanții mareșalului de Raguse.

Știam, pentru că primisem răspunsul. Medicul intră în casa lui[183], apoi veni să-mi povestească cum că o mare mulțime de oameni, având în frunte un bărbat îmbrăcat sau mai bine-zis dezbrăcat, ca și restul gloatei, venise să bată la ușa lui. Coborâse, ca a vorbească cu el. Șeful îl întrebă, foarte politicos, dacă-i putea împrumuta niște arme. El răspunsese că n-avea de niciun fel, fiindcă în casă nu locuiau decât el și câteva femei. Omul îi ceru mii de scuze că-l deranjase. Ca să facă și el pe politicosul, își mărturisi regretul că n-avea arme ca să le poată oferi acelor domni.

— Vai, domnule, dar suntem siguri că dacă ați fi avut, ne-ați fi dat.' Care francez nu e alături, măcar cu inima, de nobila noastră cauză?

Chavernac îi văzu apoi bătând la poarta de alături unde li se dădură două pistoale mari și câteva gloanțe. Omul ducea cu sine o duzină de puști și tot atâtea pistoale, adunate, probabil, în același fel. De altfel, aceste colecte avură loc aproape în toate cartierele Parisului. Și ceea ce e mai ciudat, e că după opt zile aptoape toate aceste arme – dintre care unele de mare preț – fură înapoiate proprietarilor lor.

Tot pe atunci, sau poate mai înainte, s-a distribuit o foaie din jurnalul *Le Temps* în care se istoriseau toate evenimentele, îmboldind poporul să reziste în fața trupelor, fiind sigur de victoria sa. În vremea asta, servitorul îmi aduse răspunsul lui Arago. Avea să se ducă la Statul Major deși știa că nu va avea niciun succes, ci doar ca să nu-și reproșeze nimic, nici ca francez, nici ca prieten.

[183] Stătea pe Grange-Bateliere, numărul 8 (n. ed. Ir.).

Capitolul XXIII

Bubuitul tunului părea să se mai fi rărit. Dar iată că pe neașteptate, începu din nou, mult mai des și din mai multe locuri deodată. Împușcăturile începuseră și ele, dar se îndepărtaseră de noi. Ușile caselor se umpluseră din nou de femei și de copii, ba chiar și de câțiva bărbați. Cei mai mulți dintre ei se reinstalaseră la primărie, de unde armata – după ce apucase s-o ocupe – fusese izgonită. La un moment dat, am văzut trecând un om purtând un coș acoperit, așa cum purtau negustorii de plăcinte. În coș erau cartușe pe care le împărțea celor din jur. Toată lumea lua, toată lumea le ascundea. Se părea că întregul Paris devenise o singură voință, un singur gând, o singură făptură care nu știa altceva decât să lupte. Fabvrier avusese dreptate. Spre amiază, munițiile erau la îndemâna oricui. Răzvrătiții puseseră stăpânire pe un magazin unde se vindea praf de pușcă, magazin care acum era păzit de doi veterani. În centrul orașului, femeile – așezate în fața porților – făceau cartușe, în văzul tuturor. Au primit cartușe și cei de pe strada noastră. Am auzit un bărbat, strigându-i pe fereastră, vecinului său:

— Am două cartușe! Când voi face rost de șase, voi pleca la luptă!

Nu după mult, l-am văzut în stradă, cu pușca la umăr; în câteva minute, vecinul său îl ajunse din urmă. După o discuție foarte scurtă, vecinul său intră din nou în casă, apoi ieși, înarmat cu o sabie și cu un pistol cu țeavă lungă. Amândoi porniră în aceeași direcție. Toți acei bărbați erau capi de familie, așezați și liniștiți. Acum însă parcă-i îmboldea cineva cu fierul roșu: toți luau parte activă la evenimente, iar câte unii, cu o energie, un curaj și un

devotament, pur și simplu, uluitoare.

La Poarta Saint-Martin, unul dintre locurile cele mai disputate, se dădea o adevărată bătălie.

Dar să revenim la ziua de miercuri. Străzile nu mai erau sigure, nu mai puteai comunica cu nimeni. Totuși, în ziua aceea, i-am văzut de două sau de trei ori, pe domnul Pasquier, pe ducele și pe ducesa de Rauzan care, ca și domnul de La Fayette, locuiau într-o casă vecină cu a mea184. Ne informam reciproc despre tot ce aflam. Spre seară, dangătul clopotelor din întregul Paris veni să se adauge zgomotului asurzitor al artileriei, și acest dangăt mi se păru parcă și mai înfricoșător, și mai lugubru decât cel al tunurilor. Era un clar de lună măreț, o căldură năucitoare și nici cea mai slabă adiere. Zgomotele obișnuite ale orașului, încetaseră. Le înlocuiseră sunetele sinistre și monotone ale clopotelor, salvele continue ale puștilor și frecventele bubuituri ale tunului. Din când în când, niște limbi roșii de flăcări se ridicau pe deasupra acoperișurilor, semnalând vreun incendiu, sporind spaima care pusese stăpânire pe noi. Am văzut – sub clarul de lună – un mare drapel negru arborat pe acoperișul bisericii Madeleine; nu știu când fusese înfipt acolo, dar corespondea perfect stării noastre sufletești. Mi-am petrecut toată seara rătăcind prin curte, pe scări, stând la ferestrele ce dădeau spre stradă, ascultând spusele vecinilor transmise de servitorii mei, spuse care – dacă te luai după ei – erau din ce în ce mai alarmante: jumătate din Paris fusese ars, ducele de Raguse era grav rănit, generalul Talon fusese ucis, nu mai rămăsese un singur lăncier în viață, Sena era roșie de sânge etc., etc.

---

184 Doamna de Boigne locuia atunci în strada d'Anjou numărul 4, într-o casă ce aparținea contelui de La Tour du Pin Cham- bly, plătind o chirie de 9584 franci (2396 franci pe trimestru) (n. ed. fr.).

Spre ora unsprezece incendiul pe care-l zărisem, se stinse. Apoi încetară și clopotele. O tăcere solemnă se înstăpâni pretutindeni. Era atât de solemnă încât am înoeput să vorbesc în șoaptă cu unul dintre servitorii mei care se oferi să se ducă după știri. Ultimul emisar, curajos și dezgheț at, veni să-mi spună – înainte de miezul nopții – că și soldații și poporul se odihneau, dar cu mâinile pe arme. Deși prea puțin liniștită de acest raport, m-am vârât în pat, nădăjduind să mă pot odihni șheu câteva ceasuri.

Joi 29 iulie, la ora șase dimineața, liniștea încă dăinuia; administratorul meu, care dăduse o raită prin oraș, la ora patru, nu mai văzuse trupe, ci numai baricade păzite de oameni înarmați. Grupurile erau conduse de elevii de la Școala Politehnică; ei erau singurii în uniformă și, fiind mai pricepuți, preluaseră conducerea operațiunilor. Administratorul meu îl văzuse pe unul din acești elevi sosind în Piața Bursei, în picioare, pe banca unei căruțe cu doi cai, agitându-și sabia și strigând cât îl ținea gura:

— Îndepărtați-vă! în căruță e praf de pușcă! Dați-vă la o parte, fiindcă e foarte primejdios!

Praful de pușcă din căruță fu împărțit bărbaților și femeilor care – așezați pe treptele palatului Bursei – făceau cartușe. Alte persoane, se duceau să le distribuie, în grabă, celor de la baricade cărora vecinii le duceau coșuri cu de-ale gurii. Răniții erau imediat adăpostiți și îngrijiți prin case, iar cei morți înflăcărau și mai năpraznic inimile celor care luptau. Trebuie să adaug, spre cinstea populației pariziene că – deși însuflețită de acel spirit de rezistență – nu nutrea niciun fel de animozitate împotriva soldaților. Ba dimpotrivă, îi îngrijea dacă erau răniți. Dar atâta vreme cât îi vedea cu arma în mână, trăgea în ei fără niciun regret.

Administratorul îmi confirmă că lupta era gata să înceapă. În timp ce se întoarcea acasă se întâlnise cu unul dintre rândașii mei pe

care încercase să-l determine să se înapoieze, dar omul ținea morțiș să se bată, așa cum făcuse și cu o zi înainte. Un altul se întorsese să-și panseze calul, apoi plecase din nou. Văzând că lucrurile se îngroașă, am început să mă gândesc serios să părăsesc Parisul. Prevăzând dificultățile pe care aveam să le întâmpin la trecerea barierelor, i-am scris câteva rânduri, pline de mâhnire, ducelui de Raguse, rugându-l să-mi elibereze un bilet de liberă trecere, după care am poruncit să mi se pregătească trăsura. Voiam să mă refugiez alături de familia mea, la Pontchartrain. I-am scris apoi domnului Pasquier pentru a-mi lua rămas bun de la el și a-l întreba dacă nu-i puteam face vreun comision. În timp ce mă pregăteam, careva veni să-mi spună că doamna de Rauzan, plecată cu vreo jumătate de oră mai înainte, fusese nevoită să se întoarcă. Trăsura ei întâlnise peste tot numai baricade, cu neputință de trecut sau de ocolit. Între timp, un soldat mi-a adus biletul de liberă trecere semnat de mareșalul de Raguse și contrasemnat de ducele de Choiseul. Mareșalul i-l înmânase personal servitorului meu, spunându-i.

— Louis iată biletul pe care-l cere doamna de Boigne. Dar spune-i să nu se grăbească fiindcă trag nădejde că într-un ceas totul se va isprăvi și că încă în cursul zilei de azi voi trece s-o văd!

Bietul mareșal! Cât de cumplit se înșela! L-am înștiințat pe domnul Pasquier de mesajul verbal pe care tni-l transmisese mareșalul. El mă rugă să nu cumva să încerc să ies din Paris. Dar când mă gândeam cât de neliniștiți trebuie să fi fost părinți mei din pricina mea, nu-mi mai găseam locul. Încă mai ezitam dacă să plec sau nu, când iată că împușcăturile reîncepură; era opt dimineața. În aceeași clipă, pe strada mea începu a se auzi zgomotul cazmalelor. Scoțând capul pe fereastră, am văzut câțiva oameni care smulgeau pietrele din caldarâm. Peste puțin, din trei, patru se făcură treizeci, apoi cincizeci. În mai puțin de un sfert de ceas, ridicară o baricadă

foarte înaltă, care fu dublată de o alta, în strada Anjou. Același lucru se petrecu în strada Surene și probabil în tot cartierul. Un alt grup de oameni doborâră copacii din aleea Marigny pentru a face estacade în Piața Bursei. Am văzut acele baricade ridicându-se sub ochii mei și pot afirma că, exceptând zelul și graba cu care se lucra, nimic nu vădea o efervescență nemaipomenită. Majoritatea celor care lucrau erau înșiși locuitorii străzilor respective; nu se auzeau nici strigăte, nici certuri. Totul se desfășura într-o ordine desăvârșită și o liniște deplină. Nu mai era cazul să mă gândesc la plecare, și aproape că m-am simțit ușurată. Nimic nu e mai greu în astfel de împrejurări decât să iei o hotărâre. După puțin, iată că sosiră Arago și fiul său. Mi-au spus că încercaseră în zadar să ajungă până la Tuileries, fiindcă ostilitățile reîncepuseră spre Luvru și foburgul Saint-Germain. De altfel nici nu-și făceau iluzii că l-ar putea determina pe mareșalul de Raguse să renunțe la luptă. În ajun, Arago-tatăl își epuizase toate argumentele fără a-l putea convinge pe mareșal, care o ținea întruna că el era militar și că trebuia să-și facă datoria.

— Dragul meu, l-am sacrificat o dată pe soldat, cetățeanului; de data asta, vreau să-l sacrific pe cetățean, soidatului. Poate că nu voi reuși. Dar prea am suferit mult prima oară încercând să explic motivele care m-au determinat să fac acest lucru, pentru a mai cuteza să mă pun din nou într-o astfel de situație. Vrei să se spună și despre mine ca despre Bourmont, că atunci când e vorba de trădare poți apela cu toată încrederea la el? Apoi, ducându-și, disperat, mina la frunte, adăugă: Crede-mă că sunt destul de nefericit să mă aflu pentru a doua oară într-o situație în care datoriile se luptă atât de crunt între ele!

Arago îmi confirmă raportul domnului de La Rue în ceea ce privea obsesia oamenilor de care era înconjurat ducele de Raguse,

cât și dificultatea de a discuta o clipă cu el, între patru ochi. Îmi vorbi apoi despre cuvintele și despre aerul neghiob cu care-i răspunsese Polignac:

— Ei bine, dacă oastea va pactiza cu poporul, vom trage și asupra ei!

Curioasă să aflu vești de la Saint-Cloud, l-am întrebat dacă nu mai auzise ceva.

— Ba da, cum să nu! Chiar în dimineața asta Delfinul mi-a trimis un bilețel, printr-un servitor.

— Adevărat? Și ce spune?

— Mă întreabă câte grade au fost ieri!

La un asemenea răspuns, mi-am lăsat, dezamăgită, brațele în jos. Ca să nu credeți că e vorba de vreo scorneală, trebuie să știți să familia regală se ocupa îndeaproape de climă, nu în interesul științei, ci al vânătorii. Așa că își făcuseră un obicei din a-și împărtăși zilnic veștile în legătură cu starea vremii. Barometrul aproape că devenise o obsesie, mai ales pentru Delfin. Or, în viața lor de prinți, nimic nu putea da peste cap obiceiurile ridicole care deveniseră pentru ei un fel de a doua natură. Profitând că aveam un bilet de liberă trecere, Arago îi scrise mareșalului de Raguse. O scrisoare în care-i arăta că întreg orașul se răsculase, că avuseseră loc mai multe reuniuni politice, că era vorba de alegerea unui guvern provizoriu care hotărâse să fie arborată cocarda tricoloră, că regele nu mai avea șansa să rămână decât dacă renunța la sistemul absolutist de guvernare, care avea să aducă după sine un război civil a cărui victimă avea să fie, în primul rând, el. Cât despre ducele de Raguse, acesta mai avea încă vreme să joace un frumos rol, de mediator, dar fără a mai pierde un minut. Retragerea miniștrilor lăsându-l singurul stăpân peste Paris, trebuia să proclame de îndată amnistia asupra a tot ceea ce se petrecuse până atunci, să-i pună

regelui unele condiții și să-l salveze fără voia lui, trecând cu întreaga armată de partea poporului. Am adăugat și eu câteva cuvinte la scrisoarea lui Arago și i-am trimis-o prin servitorul meu Louis, recomandându-i să aibă grijă de el și să nu se expună pericolelor.

Nici n-apucase bine Louis să plece, că împușcăturile și reîncepură. Cum se auzeau din ce în ce mai tare, am bănuit că se apropiau de cartierul nostru. Ne-am năpustit la ferestre și am văzut lumea fugind spre strada SaintHonore. Un pluton de soldați apăruse în fața baricadei, dar fu silit să se întoarcă. Acum împușcăturile se auzeau în Champs-Elysees. Apoi salvele se îndepărtară și mai mult. Totul nu durase nici zece minute. Nimeni dintre noi n-a priceput această manevră. Dar iată că Louis, din pricina căruia începusem, a fi foarte neliniștită, se întoarse, aducându-ne scrisoarea. Îndărăt. Ajunsese foarte repede la Statul Major, dar găsise toate ușile vraiște, toate camerele goale și niciun om cu care să poată schimba o vorbă. Apropiindu-se de o fereastă, văzuse grilajul curții închis și trupele trecând' în grabă pe sub Pavilionul Orologiului. Poporul luase cu asalt Carrouselul.

Coborând, se întâlnise cu domnul de Glandeves pe care-l cunoștea, și care se năpustise spre scara subterană ce comunica cu Palatul. Întrebându-l unde-l putea găsi pe domnul mareșal, Glandeves' îi răspunsese în grabă, aproape fără să se oprească:

— Mareșalul trebuie să fie în grădina Tuileries. Dar nu poți ajunge acolo, așa că te sfătuiesc să te întorci cât poți mai repede, acasă.

Profitând de acest sfat, Louis se întoarse acasă fără a-și mai îndeplini sarcina. Asta era tot ce știa.

Nu peste mult, am aflat că populația pusese stăpânire pe Luvru, pe Tuileries care fusese abandonat, că după ce stătuseră o vreme în

Piața Etoile, trupele porniseră, în marș, către Saint-Cloud.

Această veste o dată răspândită, ea avu asupra populației un efect nemaipomenit. Ai fi zis că era vorba de un vas care până atunci clocotise și care fusese dat deoparte de pe foc. Într-o clipă, totul se liniști. Doar la primărie mai rămăseseră câțiva răzvrătiți mai pătimași, dar restul orașului își recăpătă liniștea și calmul.

Capitolul XXIV

Singura autoritate recunoscută era cea a elevilor de la Școala Politehnică. Bravura de care dăduseră dovadă în luptele din ajun și în cele din dimineața aceea, le conferise o oarecare importanță, mai ales că erau singurii care purtau uniformă. Apărătorii baricadelor le spuneau „micii generali" și îi ascultau cu atât mai mult cu cât cunoștințele lor le erau deosebit de utile în ridicarea baricadelor. Le arătau nu numai cum să le înalțe, ci și cum să le apere. În plus, era demn de remarcat faptul că într-o astfel de împrejurare și într-o asemenea epocă, poporul acorda atâta considerație unor persoane ce păreau să aparțină totuși claselor mai înalte ale societății. Orice bărbat care purta o haină, și se vâra într-un grup, putea comanda fără nicio dificultate, mulțimii care se afla doar în cămașă sau vestă. Poate că cuvântul „vestă", nici nu-și are locul aici, fiindcă toți bărbații n-aveau decât un pantalon prost, de postav, și o cămașă cu mânecile suflecate. Adevărul e că era o căldură sufocantă. Adesea, acele veșminte ușoare, ba chiar și brațele goale purtau urmele luptelor. Chipurile, deși înnegrite de praf de pușcă, n-aveau nimic înspăimântător; dimpotrivă, citeai pe ele dorința de a se apăra, și certitudinea că trebuiau și aveau dreptul să se apere.

Arago plecă. Am primit câteva vizite, căci circulația se restabilise. Domnul de Salvandy sosise din Essones, cu o seară înainte. Pe tot drumul, lumea sărise înaintea lui pentru a afla vești. Populația de la țară împărtășea sentimentele și încrederea în victorie a celor din capitală. I se adresau lui, un trecător necunoscut fără a se îndoi o clipă că inima sa era alături de eforturile pe care le făceau parizienii pentru a dobândi câștig de cauză. Pretutindeni nu văzuse decât oameni care se pregăteau să se alăture celor din capitală. La

Essones, garda națională pusese mâna pe magazia cu praf de pușcă. Cu riscul unor mari pericole pe care le comporta o astfel de acțiune, încărcaseră praful de pușcă îritr-o barcă mare și porniseră pe râu, cu ea, acoperită de banderole tricolore, în uralele celor de pe maluri care strigau cât îi ținea gura: „Trăiască Constituția!"

Cum eram sigură că cei de la Curte nu se vor da bătuți, mă așteptam la un nou atac din partea armatei, probabil în noaptea următoare. Așa că, spre ora trei, m-am decis să ies din casă, la brațul lui Salvandy care era și el sigur de un atac în cursul nopții. Cum locuiam într-unul din locurile cele mai expuse, m-am dus personal la doamna de Jumilhac, în strada Neuve-des-Mathurins, ca să-l anunțe pe portar să-mi deschidă dacă peste noapte aveam să bat la ușa ei. La înapoiere, m-am plimbat pe bulevardul plin de copaci doborâți și de tot ceea ce-și mai putuse lumea procura de prin împrejurimi, pentru a construi baricade. Sigur că era foarte greu de trecut peste toate acele lucruri puse în drum. Dar oamenii care le păzeau, erau foarte îndatoritori și politicoși cu femeile, ajutându-le, veseli, să treacă, pentru a nu-și murdări rochiile. N-am auzit o vorbă grosolană. Cred că niciodată Parisul n-a dat dovadă de atâta politețe și urbanitate ca în acele zile. În sfârșit, am ajuns în strada Rivoli. Cu trei ceasuri în urmă, se bătuseră aici, cu furie. Grilajul grădinii Tuileries era închis și păzit de santinele. În stradă, am văzut o baricadă foarte înaltă, alcătuită din scaunele grădinii. În clipa în care treceam, destul de multe femei deranjaseră, în parte acea baricadă, căci fiecare înșfăcase câte un scaun și, împodobite cu pălării elegante cu pene sau flori, se așezaseră liniștite, sub umbrelele lor de soare, la umbra baricadei, ca și cum ar fi stat sub copacii din grădina Tuileries. Acest spectacol curios a continuat până duminică dimineața, când scaunele au fost puse la locul lor, în grădină.

M-am dus apoi la ambasadorul Rusiei, pe care nu-l mai văzusem

de vreo trei zile. L-am găsit foarte tulburat, căci văzuse cu ochii lui toată debandada trupelor pe care mi-o istorisi în amănunut. Era și el, nu atât de surprins, cât indignat, că nu primise nicio veste de la Polignac, într-o asemenea împrejurare. Pozzo credea și el în posibilitatea unui atac nocturn și era neliniștit de poziția locuinței sale.

M-am întors la mine acasă; mi-am trimis slugile să cumpere câteva bucăți mari de jambon, un sac de orez și unul cu făină. Mă așteptam ca alimentele să se fi scumpit, dar nici pomeneală de așa ceva. Apoi m-am repezit până la doamna de Rauzan. Cumnata ei, doamna de La Bedoyere, era disperată. Biata femeie se gândea desigur, la sângele pe care și-l vărsase degeaba, cu cincisprezece ani în urmă, soțul ei, ca să se ajungă la un asemenea rezultat. Fără să scoată o vorbă, își frământa – deznădăjduită – mâinile. Doamna de Rauzan era neliniștită din pricina tatălui ei, ducele de Duras, care se afla la Saint-Cloud. Nu mai știa nimic despre el, de luni, când aflase de acele faimoase Ordonanțe pe care regele le semnase, dovadă „că, în sfârșit, acum domnea". Aceasta era expresia adoptată de cei de la palatul Saint-Cloud.

Deși am mai vorbit despre baricade, simt nevoia să mai vorbesc. De la fereastra unde stăteam de obicei, vedeam și auzeam tot ce se petrecea în stradă. Baricada devenise un punct de întâlnire unde vecinii îi înconjurau mai tot timpul pe cei douăzeci și cinci sau treizeci de oameni care o păzeau. Aceștia nu se mișcau din loc decât în clipa în care erau înlocuiți de alții.

Mi-am luat angajamentul să aștern pe hârtie doar ceeea ce am văzut cu ochii mei și am auzit cu urechile mele. Așa că de aceea, intru, fără remușcări, în toate aceste amănunte. De altfel, ceea ce se petrecea pe scena acelui mic teatru, se petrecea pe mai toate străzile unde fuseseră ridicate baricade, așa că ne putem face, destul de

lesne, o idee, despre situația generală. Jur, cu mâna pe inimă, că în tot cursul acelei zile precum și în următoarele, n-am auzit alte strigăte decât: „Trăiască Constituția!" Și nimeni nu mi-a spus c-ar fi auzit strigându-se altceva. Oamenii nu voiau nimic decât să înlăture absolutismul. Cred că în joia aceea l-ar fi dus pe Carol al X-lea în triumf dacă ar fi anulat Ordonanțele și cir fi schimbat guvernul. Dar oare ar mai fi putut domni după o asemenea concesie? E o chestiune pe care n-o discut pentru că nu mă pricep. Singurul lucru de care sunt sigură e că restabilirea Cartei, adică a Constituției, ar fi satisfăcut, pe moment, pe toată lumea.

Dar să revin la istorisirea mea.

Nu peste mult, am auzit strigăte puternice ce păreau a fi de bucurie, dar care totuși te înfricoșau. Urcând pe terasă, am izbutit să descopăr un uriaș steag tricolor arborat în vârful bisericii Madeleine, încă neterminată, în în locul steagului negru ce fluturase în ajun. Apoi am văzut sosind o mulțime de soldați din gardă: unii cu câte o cămașă peste uniformă, alții în uniformă, dar fără arme. Toți se opriră la baricada din strada mea, fraternizând cu populația. Strângându-și mâinile fără cea mai mică urmă de dușmănie. Îmi aduc aminte că l-am auzit pe unul din paznicii baricadelor, întrebându-l pe un soldat:

— Crezi că vom fi atacați la noapte?

— Nu, nu cred că vom fi! răspunsese soldatul.

Nu socot să fi înâtinit vreodată o mai deplină fraternitate ca asta, și ce mi s-a părut mai ciudat a fost faptul că interlocutorii acelei ciudate discuții nu păreau nici măcar mirați.

Spre seară, – am auzit un glas cunoscut întrebând dacă eram acasă. M-am năpustit pe scară, ca să-i ies înainte domnului de Glandeves. Un slujitor de-al meu schimbase câteva vorbe cu el, de dimineață, în momentul în care Palatul Tuileries era înconjurat.

Văzându-l, am simțit o mare ușurare, căci fusesem foarte îngrijorată din pricina lui. Mi-a spus că-și găsise apartamentul neatins, și asta datorită prezenței de spirit a bucătarului său care-și pusese o cămașă și un pantalon și, cu o pușcă pe umăr, se așezase în fața porții, făcând pe santinela și strigând celor ce voiau să intre:

— Mai întâi parola! Am primit poruncă să nu-i las să intre decât pe cei care știu parola!

În vremea asta, Glandeves avusese vreme să-și scoată uniforma, să-și ia hârtiile și banii și să fugă. Doi furieri de la Palat, în pantaloni de postav și-n cămașă cu mânecile suflecate, cu puștile la umăr, îl conduseseră până în strada Saint-Honore, de unde mai apoi se dusese singur în strada Royale, unde stătea sora sa. Voia să se ascundă la ea, dar văzând că orașul era atât de de liniștit, se repezise până la mine.

Îmi vorbi, pe larg, despre toate nebuniile zăpăcitului de Polignac, despre încrederea sa prostească în reușita guvernului, precum și despre înclinarea sa către cruzime și arbitrar; despre nemulțumirea lui față de mareșalul de Raguse care refuzase să-i ia ostateci pe deputații ce veniseră la el, miercuri dimineața, spunând că o astfel de comportare – dacă nu era a unui trădător, dovedea în orice caz o slăbiciune de neconceput. Domnul de Glandeves îi spusese că înțelegea foarte bine scrupulele mareșalului. Polignac îi răspunsese:

— Nici nu e de mirare, când îi strângi mina lui Perier!

— Da, domnule, i-am strâns mâna, m-am simțit onorat de acest lucru și voi fi primul care i-o voi spune și regelui!

— Primul nu, replică Polignac îndepărtându-se și ducându-se să-i povestească altuia cum refuzase ducele de Raguse să-i aresteze pe deputații care veniseră în delegație la el.

Glandeves îmi vorbi despre disperarea bietului mareșal înconjurat și dominat de miniștri, care nu-i îngăduiau nici cea mai

mică inițiativă, și despre tracasarea pe care trebuia s-o îndure. Căci mai în fiece clipă venea câte un ofițer să-i spună:

— Domnule mareșal, trupa n-are pâine!

— Domnule mareșal, n-avem oală să facem supa!

— Domnule mareșal, ne lipsesc munițiile!

— Domnule mareșal, soldații mor de sete etc., etc.

Mareșalul porunci să se aducă niște vin din pivnițele regelui, pentru a-i mai remonta pe soldați dar regele refuză să-i dea. Atunci Glandeves aduse el două butoaie din vinul său pentru a-i întări cât de cât măcar pe ostașii care se aflau în curtea Palatului. Notați că acești bieți soldați nu-și puteau cumpăra nimic, căci nicio prăvălie nu era deschisă pentru ei, negustorii nevrând să le vândă nici măcar un capăt de ață.

După asta îmi vorbi despre Alexandre de Laborde care făcea parte din guvernul provizoriu ce se întrunise la primărie, întrebându-mă dacă eram în măsură să obțin un permis de liberă trecere, printre baricade, pentru a ajunge la Saint-Cloud.

I-am scris, în acest sens, un bilețel lui Laborde. Câteva persoane venite în vizită, spre seară, avură bucuria de a-l revedea pe Glandeves. Domnul Pasquier ne vorbi de reîntoarcerea lui Semonville și despre prezența lui d'Argaut la primărie, unde se dusese să anunțe sosirea apropiată a ducelui de Mortemart, numit președintele Consiliului de miniștri și însărcinat cu formarea noului guvern în care urmau să intre generalul Gerard și domnul Casimir Perier.

Vitrolles, revenit împreună cu de Semonville și d'Argaut, susținuse această propunere.

Glandeves ne mai povesti că în ajun, seara, regele își făcuse partida de whist, cu ferestrele larg deschise. Bubuitul tunurilor și împușcăturile se auzeau foarte clar. La fiecare explozie, regele

dădea câte un bobârnac în postavul cu care era acoperită masa. Ăsta a fost singurul semn de participare a majestății sale la evenimentele atât de grave ce se petreceau în capitala țării sale. Partida se desfășura ca de obicei, și niciun curtean nu cuteza să facă nici cea mai mică reflecție. Carol al X-lea evita să se adreseze celor care veniseră de la Paris. Iar cei din jur vegheau cu grijă ca nu cumva domnul de La Bourdonnaye și generalul Vincent, martori oculari ai * evenimentelor din capitală, să scoată vreo vorbă despre ce se petrece acolo.

Partida și seara o dată încheiate, generalul Vincent se întorsese la Tuileries; indignat de spectacolul la care asistase, sătul până în gât de slujba lui de scutier, simți nevoia să-i spună lui Glandeves ce văzuse la Palat, între timp, regele, căzut în misticism și încurajat de scrisorile lui Polignac, era convins că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Contele de Broglie, directorul școlii din Saint-Cyr, sosi miercuri după-amiaza la Saint-Cloud, foarte speriat de ceea ce auzise și de ceea ce văzuse, trecând prin Versailles. Regele îl ascultă cu răbdare și-și dădu osteneala să-l liniștească. Văzându-l că se retrage la fel de neliniștit, îl apucă de braț și-i spuse:

— Conte de Broglie, te știu un om cu frica lui Dumnezeu! Ai încredere în El! Află că Jules a văzut-o noaptea trecută pe Sfânta Fecioară care i-a prezis că totul se va isprăvi cu bine!

Oricât de credincios ar fi fost contele de Broglie era să cadă grămadă auzind acele cuvinte.

Am de asemenea certitudinea că în primele zile ale reîntoarcerii sale la Paris, ducele de Luxembourg, căpitanul gărzilor de serviciu în acea epocă, a spus că plecarea din Rambouillet1 nu fusese hotărâtă nici de mareșalul Maison185186, nici de Odilon Barot187 ci

---

185 În 3 august populația din Paris a organizat un marș spre Rambouillet,

de sfaturile prezicătorului Martin.

---

unde se afla Carol al X-lea, care-1 numise pe ducele de Orleans locotenent general la 1 august, și care apoi a abdicat în favoarea ducelui de Bordeaux, în 2 august. Locotenentul general a trimis trei comisari la Rambouillet pentru a-1 determina să părăsească Franța Dar regele, prost sfătuit, a#preferat să se retragă, pierzînd astfel singura șansă de a-1 așeza pe tron pe nepotul său (n. ed. fr.).

[186] *Nicolas-Joseph Maison* (1771—1840), general de brigadă, în timpul campaniei de la Austerlitz. Raliat lui Ludovic al XVIII-lea, l-a urmat la Gând în timpul celor „O sută de zile". Pair al Franței, marchiz și mareșal a jucat un rol nefast pe lângă Carol al X-lea.

[187] *Camille-Hyaeinthe-Odilon Barot* (1791—1873), monarhist constituțional, membru ăl comisiei municipale din iulie 1830, a organizat campania de banchete care a dus ia revoluția din 1848. Și-a petrecut toată viața în opoziție.

Capitolul XXV

Dar să revin la seara zilei de joi. Am așteptat zadarnic vești despre sosirea domnului de Mortemarte; la ora unsprezece încă nu sosise. Am încercat în van să ne explicăm această întârziere. Fiecare presupunea câte ceva. Părerea mea era că, sosind foarte multe trupe noi, probabil că se temuse de un nou atac asupra Parisului. Către miezul nopții am rămas singură, mai neliniștită și mai speriată ca niciodată. Le-am recomandat servitorilor* mei să fie pregătiți să fugă la primul semnal, apoi m-am culcat îmbrăcată. Îl auzisem adesea pe mareșalul de Raguse sptinând – deși habar n-aveam că nu mai comanda oștirea – că momentul cel mai propice pentru atac, era cu puțin înainte de a se crăpa de ziuă. Așa că așteptam răsăritul soarelui ca pe un semnal al salvării noastre. Niciodată o noapte atât de scurtă, nu mi s-a părut atât de lungă. Către ora trei dimineață, se auziră niște muschete. Am aflat, a doua zi, că două patrule ale armatei se întâlniseră la bariera Clichy și, nerecunoscându-se, începuseră a trage una în cealaltă. Eu, în schimb, am crezut că începuse atacul. Am sărit din pat, am sunat și mi-am adunat oamenii. Cred că acela a fost momentul în care frica – ce mă tortura de câteva zile – ajunsese la apogeu. Între timp, împușcăturile încetaseră, în oraș, domnea o liniște desăvârșită. Din când în când, această liniște era destrămată de câte o împușcătură răzleață; în sfârșit, apăru și soarele, strălucitor și radios. Am răsuflat ușurată și m-am vârât din nou în pat, dar somnul îmi pierise. Mă simțeam bine, dar, din păcate, mi indusesem ochii de mai bine de douăzeci și patru de ore.

Despre ziua de vineri, 30 iulie, atât de fertilă în marile evenimente petrecute la primărie, la Luxembourg, la palatul

Bourbon, la Saint-Cloud și la Neuilly, am prea puține de spus, lucru de altfel firesc, căci teatrul nu mai avea loc în stradă, sub privirile tuturor, iar actorii erau mult prea ocupați cu rolurile lor pentru a mai avea vreme de comentarii.

Vreau să spun doar că în acea zi, toți muncitorii care lucrau la mine, veniră la treabă, mai liniștiți ca niciodată. Mulți dintre ei luaseră parte activă la luptele ce avuseseră loc cu două zile mai înainte, așa că acum istoriseau, cu cea mai mare simplitate, ce se petrecuse, în jurul lor, în acele zile. Tot în aceeași zi am văzut xdeschizându-se și atelierele din împrejurimi.

În vremea asta, apărătorii baricadelor continuau să rămână la posturile lor; îi vedeai cu pușca pe umăr și cu câte o pâine subțioară. Câte unii, vrând probabil să aibă un aer mai milităros, își înfigeau pâinea în vârful baionetei; toți însă erau la fel de pașnici și de politicoși. Auzind bătăile unor tobe, am dat fuga la fereastra pe care abia o părăsisem. Într-o secundă toate ferestrele și ușile din vecini, fură pline de lume. Nu peste mult, am văzut o mică oaste, precedată de un toboșar și care escorta câțiva soldați ce duceau o targă; pe targa pe care se afla pusă o saltea, era culcat un bărbat, în aceeași poziție ca Tancred, la Operă. Făcea semne cu mâna ca pentru a potoli strigătele, pe care de altfel nimeni nu se deranja să le scoată. Trecând pe sub fereastra mea, acel personaj de operă își ridică încet capul, așa că am avut când recunoaște mutra urâtă a lui Benjamin Constant. Nu pot descrie impresia detestabilă pe care mi-a produs-o. Zilele de eroism și de măreție trecuseră, acum urmau intriga și falsitatea. Și ce-i mai prost în toată treaba asta, e că instinctul nu m-a înșelat.

În mai multe cartiere ale orașului, parizienii intraseră în unele case, ca să poată trage prin ferestre, unde fuseseră întâmpinați cu masa pusă. Nimeni nu strânsese nimic din ce-avea mai de preț prin

case, dar nicăieri – cu toată debandada care domnea – nu se semnalase nici cel mai mic furt. Totuși, apartamentele de la etajul al doilea din Palatul Tuileries fuseseră prădate, dar bănuiesc că de slugile celor ce locuiau acolo, care au fost suspectate chiar de stăpânii lor. O altă caracteristică a acelei epoci, asupra căreia nu vreau să insist prea mult, a fost îngăduința. Am ieșit din casă în dimineața zilei de vineri, la brațul lui Salvandy; nici eu, nici el nu purtam cocarde tricolore, deși foarte mulți, care erau regaliști înfocați, se împodobiseră cu panglici tricolore. Femeile aflate pe lângă baricade, aveau coșurile pline cu cocarde tricolore pe care le ofereau trecătorilor, așa cum ofereau, în zilele pașnice, buchețele de flori. Acum înlocuiseră și florile, și fraza. În loc să spună: „Ia împodobiți-o pe doamna cu flori!", spuneau: „Ia decorați-o pe doamna cu o cocardă!" Salvandy le refuza, râzând, fără ca ele să se supere.

Întorcându-mă acasă, am fost uimită dând nas în nas cu domnul de Glandeves, care plecase cu noaptea în cap la Saint-Cloud cu intenția de a rămâne acolo. Dar felul cum fusese primit îl jignise până în străfundul inimii. Poate că fusese pârât că dăduse mâna cu Casimir Perier. Fapt e că regele îl primise prost și, cu toate că era unul dintre favoriții săi, nu-i adresase un cuvânt. După ce așteptase zadarnic un moment oportun ca să-i vorbească, sfârși prin a-i cere o audiență. Regele se retrase în ambrazura unei ferestre. Glandeves voi să-i vorbească despre situația din Paris, dar regele îi răspunse cu glas tare, pentru ca baronul de Damas și alți doi, trei curteni – fideli Congregației – care se aflau în odaie, să-l audă. Atunci domnul de Glandeves îi spusese:

— Văd că regele meu nu vrea să mă asculte, așa că mă voi mărgini să-l întreb ce am de făcut!

— Să te întorci la Tuileries-ul dumitale!

— Regele uită că Palatul e ocupat și că acolo flutură drapelul tricolor.

— Totuși e cu neputință să rămâi aici!

— În acest caz, sire, voi pleca la Paris.

— Vei face foarte bine.

— Regele nu mai are niciun ordin să-mi dea?

— Nu, eu nu, poate fiul meu! Bună ziua, Glandeves!

Domnul de Glandeves se duse la Delfin:

— Monseniore, regele m-a trimis să vă întreb dacă aveți să-mi dați vreo poruncă pentru Paris unde plec chiar acum.

— Eu? Ce poruncă să-ți dau eu? Doar nu faci parte din oastea mea!

După care îi întoarse spatele. Iată cum a fost concediat, în 1830, unul dintre cei mai fideli slujitori ai monarhiei. Omul era, pur și simplu, scârbit.

În sfârșit, aproape de miezul nopții, domnul de Freville veni să ne anunțe că ducele de Orleans sosise la Palatul Regal. Se hotărâse formarea guvernului provizoriu. Ducele avea să fie prim-ministru, miniștrii fuseseră desemnați, iar generalul Sebastiani188 urma să fie ministru de externe. Mi-am dat seama că alegerea era cu totul nefastă. Cunoșteam aversiunea lui Pozzo față de el, ca și intensitatea acelor faimoase un corsicane. Era de ajuns acest nume pentru ca Pozzo să nu-l mai poată suferi nici pe ducele de Orleans, cu care până atunci se împăcase foarte bine. Influența lui asupra corpului

---

188 *Horace-FranQois-Bastien, conte de Sebastiani* (1772—1851), colonel în Italia, general de brigadă în Bologna, ambasador în Turcia în 1806, deputat între 1819 și 1830, ministrul marinei, apoi al afacerilor externe, după revoluția din 1830. In 1840, este numit ambasador la Neapole, apoi la Londra. Mareșal al Franței.

diplomatic – de care dispunea în mare parte

— Constituia un obstacol serios în calea guvernului provizoriu.

Toată lumea recunoscu acest lucru și se gândi să-l avertizeze pe ducele de Orleans. Alegerea de a-l preveni căzu asupra mea. Se făcuse miezul nopții, și numirile

— Mi s-a spus —' urmau să apară a doua zi dimineață. Aici începe micul meu rol politic pe care l-am jucat în timpul acelor evenimente importante. Nu fusese nici prevăzut, nici pregătit și n-a durat decât o zi. Partidul carlist a rămas uimit și neplăcut impresionat. Numai că mie prea puțin mi-a păsat, cu atât mai mult cu cât mă legănam adesea cu ideea că poate tocmai eu fusesem cea care dădusem o mână de ajutor la instalarea noii monarhii, cu care ambasadorul Rusiei se arătase întrutotul de acord. Poate că aș fi păstrat o tăcere deplină în legătură cu acest lucru, dacă Pozzo și-ar fi ținut gura. În zorii zilei de sâmbătă, după ce m-am gândit toată noaptea, i-am trimis o scrisoare contesei de Monjoie, camerista doamnei de Orleans. I-am amintit discuția noastră de marți și de vorbele lui Semonville; mi se părea din cale afară de ciudat să văd că ceea ce marți fusese o simplă sporovăială între două femei, intrase – începând de vineri – pe făgașul Istoriei. Pe urmă am întrebat-o dacă ducele de Orleans era la curent cu aversiunea profundă pe care o nutrea Pozzo față de Sebastiani; și în ce măsură numirea lui îl va îndepărta pe ambasador de noul guvern pe care-l vedea cu ochi atât de buni. Am adăugat că dacă aș ști că ar avea la dispoziție un ceas, aș înfrunta baricadele și m-aș repezi până la Palatul Regal ca să continuăm discuția de marți. Am trimis contesei scrisoarea. Mi s-a răspuns că toată lumea era la Neuilly, dar că biletul meu fusese înmânat destinatarei. Am crezut că domnul de Freville se înșelase spunându-ne, în seara din ajun, că ducele de Orleans sosise la Palatul Regal. Și totuși așa era; dar cum încă nu

hotărâse nimic, nu voia să se știe că venise la Paris.

Capitolul XXVI

Am primit o scrisoare de la mama, adusă de Moreau, administratorul din Pontchartrain. Își lăsase cabrioleta dincolo de barieră. Când mă văzu, se făcu luntre și punte să mă ia cu el, mai ales că mama mă rugase, cu lacrimi în ochi să mă întorc. Își și vedea unul dintre copii – adică pe mine – asediat și înfometat de celălalt – adică de fratele meu. Se ducea cu gândul la *Henriada,* căci avea o imaginație foarte fecundă. Dar nenorocirile închipuite de mama își pierdură brusc orice interes după ce Moreau mă anunță că familia regală părăsise Saint-Cloud. Regele se retrăsese, drumul spre Versailles era plin de soldați, toți cu un aer consternat și semănând cu niște dezertori. M-am dus să-i duc această veste domnului Pasquier. L-am găsit la el pe domnul de Broglie care știa că regele se retrăsese la Rambouillet; și unul și celălalt mă rugară să rămân la Paris, acesta fiind locul cel mai în siguranță. Domnul de Broglie își chemase de altfel înapoi nevasta și copiii. Eram ușor de convins, căci eram mult prea interesată de evenimentele ce se desfășurau sub ochii mei, ca să mai plec din capitală. M-am reîntors deci acasă ca să-i scriu mamei, să-i explic de ce nu plecam, invocând și drumul plin de obstacole pe unde urma să mă conducă Moreau.

În timp ce le scriam alor mei, primeam vizită după vizită. Toată lumea era disperată, mai ales că încă nu apăruse nimic în presă. Aceiași oameni care susținuseră că ducele de Orleans era exact omul care ne trebuia, începură a se alarma, dezamăgiți, văzând că orele trec și el nu întreprinde nimic. Arago sosi foarte tulburat.

Tocmai părăsise un grup de tineri care se pregăteau să proclame republica. Apoi veni ducesa de Rauzan, aducând aceeași știre. Moreau, care auzise pe stradă vorbindu-se despre același lucru, o

ținea una și bună că să plec cu el. N-am vrut să aud asemenea lucru și l-am expediat cu scrisoarea. Chiar în acel moment, am primit răspunsul doamnei de Monjoie: „Biletul dumitale – îmi scria ea – nu mi-a parvenit decât la ora zece seara. Dar l-am și dus ducelui de Orleans. Vino, draga mea, vino, te aștept cu cea mai mare nerăbdare.189' Am vrut să stau de vorbă cu cel care mi-l adusese, dar omul plecase. Cum să ajung însă acolo? Cu trăsura era cu neputință de mers. Arago și doamna de Rauzan mă grăbeau să mă duc, să arăt care era situația și să urgentez lucrurile. După câteva momente de ezitare, m-am hotărât să mă duc pe jos. Arago se oferi să mă conducă. I-am spus doamnei de Rauzan, care mă ajută să-mi înnod panglica pălăriei, până într-atât era de grăbită să mă expedieze cât mai repede:

— Te rog să fii martoră că nu mă duc la Neuilly ca orleanistă, ci ca o femeie care-și iubește patria și care vrea liniștea țării sale!

Ea îmi ură succes și-mi răspunse că de fapt misiunea mea era o operă de caritate. Ajunsă în Piața Beauvau, am auzit un crainic citind proclamația locotenentului general al regatului1: „Carta – spunea el – va fi de-acum încolo un lucru real!" în jurul lui, lumea se strânsese grămadă. L-am ascultat cu multă neliniște; vorbele Iul nu iscau nici bucurie, nici entuziasm, ci mai mult un fel de ușurare. Fiecare se reîntorcea calm la treburile sale, ca și cum ar fi primit un răspuns satisfăcător la o întrebare care-l frământase foarte tare și

---

189 Vineri, șaizeci de deputați reuniți la Palatul Bourbon, ho- tărîră să ofere locotenența generală a regatului, ducelui de Orleans, cu rugămintea de a instaura culorile naționale. Pairii — reuniți în număr de treizeci — nu vrură să ia nici o inițiativă. Ducele, care se întorsese de la Raincy, unde se retrăsese în noaptea de vineri, îi primi pe deputați abia sîmbătă dimineața, acceptă locotenența generală și lansă proclamația despre care vorbește doamna de Boigne (n. ed. fr.).

care acum, în sfârșit, îl liniștise. Această impresie mi s-a părut a fi generală; să nu uităm însă, că eu nu vorbesc decât despre ceea ce am văzut. Poate că în alte cartiere, lucrurile se vor fi desfășurat altfel.

Acum simt nevoia să fac un scurt popas pentru a vă istorisi un lucru la care am fost martoră, și despre care îmi voi aduce întotdeauna aminte, cu emoție. Mergeam foarte greu pe strada du Roule, unde eram obligați să urcăm și să coborâm peste baricade, de parcă ne-am (fi aflat la munte. Dar iată că am fost ajunși din urmă de un grup, în fruntea căruia mergea un elev de la Școala Politehnică, un băiat care era încă un copilandru. Agitându-și sabia, începu a striga:

— Loc pentru cei bravi!

Cât ai clipi din ochi, baricadele fură înlăturate pentru a înlesni trecerea unei patrule înarmate, în mijlocul căreia se afla un rănit pe o targă. Deși patrula ne depăși destul de repede, am grăbit pasul pentru a profita de drumul ce i se deschisese și care fu din nou baricadat, înainte de a ajunge la spitalul Beaujon, convoiul se opri; soldații ezitară o vreme, apoi schimbară câteva cuvinte între ei. Targa fu pusă jos, elevul care se afla pe o ridicătură de pământ, duse mâna la chipiu, apoi rosti cu vocea lui gravă și sonoră: „Pace celor bravi!"

Toți cei care se aflau pe stradă, dându-și seama despre ce era vorba, îngenuncheară. După o clipă de reculegere, targa fu ridicată și convoiul o porni îndărăt. După uniforma și boneta așezate pe pieptul mortului, oricine își putea da seama că era vorba de un grenadier din garda j regală. Ori de câte ori îmi amintesc de această scenă, simt cum îmi dau lacrimile.

În sfârșit, am ajuns la Neuilly. Doamna de Dolomieu mă aștepta în curte; mă duse la doamna de Monjoie ca să-mi trag puțin sufletul. Dar în aceeași clipă sosi Mademoiselle care mă pofti în cabinetul ei,

după ce schimbă câteva fraze politicoase cu Arago. Deși era foarte neliniștită, se străduia să fie calmă și hotărâtă. Am discutat, pe îndelete, despre tot ce se petrecuse la Paris și la Saint-Cloud. Ea știa de plecarea regelui la Rambouillet, deși locul oficial desemnat fusese Trianonul. Știa de asemenea și despre scenele pe care regele i le făcuse ducelui de Raguse. În timp ce noi vorbeam, doamna de Dolomieu veni după mine trimisă de ducesa de Orleeans.

— Du-te repede la cumnata mea, spuse Mademoiselle, și încearcă să-i insufli un pic de curaj, căci e într-o stare jalnică!

Am urmat-o pe doamna de Dolomieu până la prințesă, unde am intrat singură. Se afla în dormitor, în capot, cu părul pus pe moațe, așezată într-un fotoliu mare, cu spatele spre geam.

Prințesa Louise stătea în genunchi, în fața ei, cu capul sprijinit pe brațul fotoliului; amândouă plângeau. Ducesa de Orleans îmi întinse mâna, mă trase spre ea, se sprijini de mine și începu să plângă cu hohote. Prințesa cea tânără se ridică și ieși. Mama continua să mă țină strâns la pieptul ei, repetând printre lacrimi:

— Vai, ce catastrofă… Și când te gândești că am fi putut fi la Eu…

Cu chiu cu vai, am izbutit s-o liniștesc, i-am vorbit despre dorința întregului popor, și despre rolul atât de frumos pe care acesta i-l hărăzise soțului ei, ducele de Orleans. Ea răspunse:

— Ah, draga mea, simt că zilele noastre frumoase s-au sfârșit! Și când te gândești cât am fost de fericită…

Am zorit-o să se întoarcă la Paris:

Urcați-vă în trăsură, doamnă, împreună cu copiii, în trăsura de gală, urmată de slujitorii domniei voastre, în livrele. Când norodul vă va vedea, baricadele se vor nărui. Măgulit de încrederea pe care i-o arătați, poporul vă va primi cu ropote de aplauze; veți ajunge la Palatul Regal în aclamațiile mulțiimi! Haideți, nu mai ezitați!

— Dacă soțul meu îmi va îngădui, voi face așa cum mă sfătuiești.

Mi-ar plăcea grozav să mă duc la Palatul Regal ca să-mi întâlnesc cât mai curând cu putință, bărbatul, dar n-aș vrea ca acest lucru să-i cășune vreun neajuns.

— Înțeleg delicatețea doamnei ducese, dar nu cred că e momentul să mai acordăm atenție unor fleacuri. Familia de Orleans trebuie să-și sporească popularitatea, să arate că țara are nevoie de ea!

Cu bunătatea ei obișnuită, ducesa fu foarte preocupată de oboseala mea precum și de căldura înăbușitoare pe care o îndurasem venind până la Neuilly, pe jos. Porunci să mi se pregătească o trăsură care să mă ducă până la barieră. I-am repetat Mademoisellei ceea ce-i spusesem cumnatei sale despre înapoierea la Paris. În sfârșit s-au hotărât să plece. Sosirea familiei ducelui de Orleans la Paris, care ar fi fost purtată pe brațe de popor, ar fi furnizat un excelent argument ducelui de Orleans, împotriva unui pâlc de răzvrătiți care comentau peste tot că ducele nu cutezase să-și aducă familia cu sine.

Dar soarta hotărî altfel lucrurile. Prințesele ajunseră la Palatul Regal, spre miezul nopții, pe jos, strecurându-se printre baricade și fără a fi recunoscute de nimeni.

Am regretat enorm, în ziua aceea, că nu insistasem mai stăruitor să vină cu trăsura.

Cu toate că în discuția mea cu Mademoiselle n-am vorbit decât despre locotenentul general al regatului, iar cu ducesa n-am vorbit decât despre soțul ei numindu-l Philippe al VII-lea, am plecat ferm convinsă că Mademoiselle dorea cu ardoare să vadă Coroana Franței pe fruntea fratelui său, în vreme ce ducesa de Orleans se gândea la acest lucru, cu silă și groază.

Capitolul XXVII

Poate că a sosit timpul să vorbesc puțin și despre legăturile mele cu cele două prințese de Orleans și bineînțeles, și despre firea lor.

Tulburările din 1789 determinându-i pe părinții mei să se ducă tocmai la Neapole, eram adesea chemată de cele două fete ale reginei. Apropiată ca vârstă de Amelie, cu ea mă jucasem mai mult în copilărie. Dar asta se petrecuse prin 1794–1795. După douăzeci de ani, sosind în Franța, ducesa de Orleans nu uitase prietenia dintre mine și familia ei. Mai ales că la Londra, pe vremea cât tatăl meu fusese ambasador în Anglia, vizitasem foarte des această familie care trăia într-un fel de exil. Așa că, fără să mă număr printre curteni intimi ai Palatului Regal, știam adesea mult mai mult decât ei despre necazurile și amărăciunile familiei de Orleans. Mi-ar fi greu să-mi exprim devotamentul pe care-l aveam față de doamna ducesă. Adorată de soț, de copii și de toți cei care o înconjurau; tandra delicatețe a inimii sale, nu-i știrbea cu nimic nici sentimentele elevate, nici fermitatea caracterului. Știa – ca nimeni alta – să fie și mamă, și prințesă. Și deși trata pe toată lumea cu bunăvoință, totuși această bunăvoință avea unele nuanțe, încât fiecare își știa locul ce i se cuvenea.

În epoca despre care vă vorbesc, ducesa de Orleans – deși foarte prețuită de familia ei, unde domnea în cea mai deplină înțelegere – nu voia să audă de niciun fel de afaceri de Stat; o lăsa pe Mademoiselle să se ocupe de astfel de lucruri către care avea o înclinare vădită. Accepta cu plăcere tutela cumnatei sale ori de câte ori era vorba de întreprins ceva sau de luat o hotărâre. Poate că această atitudine ținea de acea delicatețe a inimii care – chiar fără știrea ei – îi dicta toate acțiunile.

Curtea – mai ales sub Ludovic al XVIII-lea, căci Carol al X-lea îi trata mai bine pe cei din familia de Orleans – Curtea, zic, făcea o mare deosebire între ducesa de Orleans, soțul ei și sora acestuia. I-ar fi creat cu plăcere, un loc aparte dacă ea ar fi vrut să-l accepte190. Or, cum toate neînțelegerile și manifestările jignitoare se datorau inamiciției ramurii domnitoare față de care familia de Orleans, ducesa se credea obligată să facă corp comun cu Mademoiselle și să-și însușească, fără comentarii, hotărârile sale. De aici și obișnuința de a se lăsa condusă de ea și de a nu încerca în niciun fel să înlăture influența pe care sora o avea asupra fratelui adorat la fel demult, de amândouă.

În privința Mademoisellei, relațiile mele cu ea datau cam' din 1816–1817. I-am lăudat întotdeauna și inima și spiritul, dar fără să simt pentru ea vreo atracție deosebită. Mademoiselle era persoana cea mai sinceră, incapabilă de disimulare, fapt care i-a atras o droaie de dușmani. Primele manifestări ale tinereții sale au fost primite cu rea-voință. De aici și amărăciunea sa. Tatăl ei1 era totul pentru ea. Crescută de doamna de Genlis191, care i-a insuflat idei mai mult decât revoluționare, ea își văzuse părintele înaintând către o carieră atât de funest încheiată, fără însă s-o sperie acest lucru. Pe atunci era și prea tânără pentru a-și da seama de situație; adevărul e că n-a

---

190 Fiica regelui Neapolelui, strănepoata lui Philippe al V-lca de Anjou, nepoata — după mamă — a reginei Maria-Antoaneta, ducesa de Orleans avea dreptul — conform etichetei atît de stricte, de la Curtea Franței . — la un rang diferit de cel care-i revenea soțului ei, ducele de Orleans și cumnatei sale, sora acestuia.

191 *Stephanie-Felicite du Crest, contesă de Genlis* (1746—1830), doamnă de onoare a ducesei de Chartres, soția lui Philippe-Egalite. Guvernanta copiilor acestui prinț, a emigrat în 1793, după ce soțul ei a fost ghilotinat. întoarsă în Franța în 1801, a scris o mulțime de cărți pentru copii.

vrut să recunoască niciodată că ceea ce făcuse tatăl ei fusese o crimă, o crimă în adevăratul înțeles al cuvântului. Tot timpul cât a stat la prințesa de Conți192 aceasta a încercat să obțină de la ea o hârtie prin care să-și renege tatăl. Dar dragostea filială fiind mai puternică decât orice, Mademoiselle a făcut din rezistență o virtute. Rezultatul? Și-a petrecut toată adolescența singură cuc, în odaia ei. Emigranții care alcătuiau societatea prințesei de Conți, refuzau s-o vadă pe Mademoiselle, iar aceasta – la rândul ei – nu voia să facă nimănui nicio concesie. Mătușa ei, femeie deșteaptă, îi arăta multă afecțiune, n-o brutaliza, n-o certa, dar n-avea curajul s-o susțină și s-o apere față de cei din societatea ei. Mai târziu, Mademoiselle nădăjdui să afle căldura sufletească după care tânjea, lângă mama sa, așa că sosi în Spania plină de nădejdi. Dar a fost prost primită, iar atitudinea masei sale193 i s-a părut atât de falsă, încât i-a fost cu neputință să mai stea la Barcelona. A trebuit să le scrie fraților săi că era nevoită să se întoarcă. Iată deci că Mademoiselle nu s-a putut bucura de niciunul din lucrurile de care se bucură de obicei, fetișcanele – lipsă de griji, entuziasm, fericire – în primii ani ai tinereții lor. După ce v-am destăinuit toate aceste amănunte, acum cred că veți înțelege perfect și calitățile, dar și cusururile Mademoisellei. Era cinstită, pentru că se obișnuise să nu-și ascundă impresiile, fără să-i pese dacă era cazul să și le mărturisească sau dacă persoanei căreia i le împărtășea îi făcea plăcere să le audă. Nu

---

192 *Fortunâe-Marie d'Este,* fiica lui Francisc al IlI-lea de Mo- dena și a Charlottei de Orleans, fiica regentului. Se măritase, în 1759, cu Louis-Frangois, ultimul prinț de Conți, fiul Louisei- Diane de Orleans, fiica cea mai mică a regentului.

193 e vorba de *Louise-Marie-Adelaide de Bourbon-Pentliievre* (1753—1821), măritată în 1769 cu ducele de Orleans, apoi cu Philippe-Egalite, pe atunci duce de Chartres.

era expansivă, pentru că în copilărie, fusese tot timpul repezită și pusă la punct de către toți cei din jurul ei. Nutrea o dragoste fără margini față de fratele său mai mare, primul care o făcuse să guste plăcerea confidențelor și a încrederii în sine, singurul în ochii căruia se bucura de deplina sa simpatie. Niciunul, nici celălalt, nu se simțiseră bine în sânul familiei regale și mai ales în preajma Delfinei. Care, la rândul ei, le arăta, pe față, o silă fără margini. A fost acuzată că nu era darnică: era și nu era adevărat. Până la moartea mamei sale, Mademoiselle nu avusese niciun fel de avere, trăind din ce-i dădea fratele ei. Sărăcia era, pe atunci o virtute. Mai apoi, bucurându-se de un venit considerabil, ea cheltuia banul cu socoteală, îi ajuta pe artiști și-și lucra pământul. Făcuse enorm de multe milostenii. Dar cum nu era obișnuită să bată toba, nu știa să cheltuiască banii cu fast, chiar când ar fi fost cazul să procedeze astfel. Și pe urmă, calcula mult prea exact pentru o prințesă. Pe de altă parte, la începutul noii regalități, când s-a fixat lista cheltuielilor civile și când baronul Louis a venit s-o întrebe dacă i-ar ajunge un milion pe an, ea a protestat vehement, socotind această ofertă drept jignire și strigând că averea ei personală îi ajungea și-i răsajungea pentru toate nevoile sale.

Mademoiselle nutrea față de nepoții ei o afecțiune aproape maternă, afară de micul duce de Penthievre care era idiot din naștere și care, la șapte ani. S-a prăpădit. Mademoiselle, care nu se putea preface, nu împărtăși durerea cumnatei sale, dimpotrivă, spuse cu glas tare că moartea acelui copil era o ușurare pentru toți. Asta a fost singura deosebire pe care am observat-o în dragostea manifestată de cele două cumnate față de copii. În privința afacerilor, cred că nimeni nu se pricepea mai bine ca Mademoiselle, fapt pentru care și-a făcut o mulțime de dușmani. Aceștia nu s-au sfiit să arunce cu noroi și în ducele de Orleans, despre care-și

închipuiau că o manevra, din umbră, pe sora sa. Ea auzi și, de teamă să nu-i cășuneze vreun rău iubitului ei frate, își mai domoli zelul spiritului său atât de întreprinzător.

Capitolul XXVIII

Duminică 1 august, doamna de Monjoie intră în odaia mea, la șapte dimineața, spunându-mi că Mademoiselle voia să stea de vorbă cu Pozzo. Dacă acesta consimțea să vină la Palatul Regal, putea intra pe o portiță aflată destul de departe de Palat. Dacă nu putea, atunci Mademoiselle era gata să vină ea la mine acasă. Pozzo – după ce se scuză de mii de ori – fu de acord cu cea de a doua propunere, și mă rugă să accept ca întâlnirea să aibă loc în casa mea, fiind mult mai bine așa. Am convenit să-i trimit un bilețel, de îndată ce prințesa va fi sosit la mine. Am rugat un servitor să-l cheme imediat pe domnul Pasquier căruia i-am spus despre ce era vorba, apoi l-am întrebat dacă – în cazul în care Mademoiselle dorea – nu i-ar conveni să discute cu ea. El îmi răspunse că nu avea nimic împotrivă, ba chiar era bucuros pentru ocazia ce i se oferea, întrucât dorea să-i expună și el unele idei care să ajungă, pe această cale. Direct la ducele de Orleans. -

Aceste preliminarii o dată stabilite, am plecat de acasă la ora convenită. Și pentru că tot am făcut-o pe istoricul ' străzilor, poate că n-ar fi rău să vorbesc puțin despre aspectul lor în acea epocă. În primul rând, erau foarte animate. Pretutindeni nu vedeai decât patrule înarmate, deși erau îmbrăcate doar cu un pantalon și o cămașă – ca și în zilele precedente, și aproape toate conduse de către un tânăr în uniformă. Ordonanțele călare duceau și aduceau tot felul de ordine. Și peste tot, femei și copii bine îmbrăcați, care se fâțâiau de colo-colo. Unii, cu cărțile de rugăciuni în mâini, se duceau la biserică, unde slujbele se oficiau exact ca în zilele obișnuite. Toți, erau însă aferați, grăbiți, curioși și, totuși, păreau calmi și siguri pe ei. În sfârșit, fără tranșeele din mijlocul străzilor și

fără costumația stranie a trupelor, te-ai fi putut crede într-o frumoasă dimineață de duminică în care populația se pregătea să asiste la vreo reprezentație extraordinară care, fără s-o tulbure, o făcea totuși să fie mai activă. Orașul avea aspectul unei zile de sărbătoare în care circulația trăsurilor era interzisă.

Doamna de Monjoie mă aștepta și, după o adevărată călătorie prin Palat – trecând chiar și pe unele acoperișuri în formă de terasă – am ajuns la Mademoiselle. Se afla în galeria cea mică; odaia ei, prin care am trecut ca să ajung în galerie, era încă plină de cioburile geamurilor și ale oglinzilor sparte în zilele precedente. Lambriurile erau pline de urme de gloanțe. Nici n-am apucat bine să intru și să-i transmit mesajul lui Pozzo că, hop și ducesa de Orleans, care se năpusti, tremurând, în galerie.

— Cumnată, a venit un valet din partea ducesei de Berry, al cărui nume nu-l mai știu… Ce să-i spun? Nu pot să nu-l primesc!

— Spune-i câteva lucruri drăguțe și atât! Doar n-ai să te așezi la taclale cu un servitor, și ferește-te ca de foc să scrii vreun bilet!

Ducesa ieși. Mademoiselle alergă după ea, până în odaia următoare, strigându-i:

— Să nu cumva să te apuci să scrii ceva!

— Nu, cumnată, îți făgăduiesc că n-am să scriu un cuvânt!

După care, ’ Mademoiselle se întoarse spre mine surîzând.

— Biata mea cumnată e atât de tulburată, spuse ea, încât nu mai e în stare nici măcar să-și supravegheze atitudinea! Or, tocmai acum nu trebuie să se angajeze cu nimic față de nimeni!

Apoi am început să discutăm despre problemele noastre. Mademoiselle recunoscu că era mult mai bine să vină ea la mine. Da, va veni însoțită doar de mine, dar trebuia să mai aștept. Fratele ei nu era acasă și ea nu putea pleca decât după ce se reîntorcea el. Între timp, ducesa de Orleans veni din nou.

— Cumnată, vine Sebastiani! Și e furios foc! Știi de ce!

— Fii liniștită, am să-l chem aici! Furios, nefurios, bine că a venit! Lasă că vorbesc eu cu el!

Apoi sună, dând ordin ca generalul Sebastiani să fie poftit la ea. Eu și cu ducesa de Orleans am ieșit pe o altă ușă. Nu mă simt în stare să descriu dezordinea din Palatul Regal, deși profitând de ședereа familiei la Neuilly, servitorii se apucaseră să facă ordine și să repare stricăciunile din unele camere. Parchetul fusese smuls, în unele locuri călcâi direct pe piatră; în altele erau instalați pictori, cu tot calabalâcul lor. Toate odăile erau goale, fără mobilă, peste tot te loveai de tapițeri

Vi discările lor, iar valeții cărau scaunele. În mijlocul acestei dezordini, circulau oameni de toate condițiile. Se mânca unde se nimerea. În acel moment putea intra în Palat oricine voia. Gărzile, îmbrăcate după cum v-am mai spus, păreau ciudate în acel loc și în acea postură. În Salonul așa-zis „al bătăliilor", pe vremuri era întotdeauna o masă plină cu gustări, căci acest Salon făcea legătura cu toate apartamentele din palat; balconul său – foarte mare – dădea spre curte. Fiecare strigăt, fiecare bătaie de tobă, fiecare zgomot – și slavă Domnului, erau destule – se auzeau foarte clar. După ce m-am ținut o vreme după ducesă, am renunțat, răpusă de oboseală și m-am așezat pe o canapea, într-un colț unde doamna Dolomieu, tot atât de obosită ca și mine, veni să-mi țină companie. Am rămas acolo până când aclamațiile din Piață ne-au vestit sosirea ducelui de Orleans. Auzindu-le, Mademoiselle veni după noi, împreună cu generalul Sebastiani. Era teribil de posac și, așezându-se alături de mine, îmi aruncă o privire din care mi-am dat seama că știa de negocierea ce mi se încredințase și care lui îi era cumplit de neplăcută.

Toată lumea ieși în balcon, pentru a-l vedea pe domnul duce

sosind. Și el, și calul erau literalmente purtați pe sus de valurile de lume. Biata lui soție era nemaipomenit de încântată, căci ceea ce vedea era cea mai plăcută compensație pentru toate cele îndurate mai înainte.

Izbutind, în sfârșit să scape din mâinile acelei mulțimi, ducele intră în Palat, unde dădu peste alt rând de lume, prin mijlocul căreia izbuti să-și croiască drum și să ajugă în odaia noastră. Se opri să-și tragă o clipă, sufletul, apoi îi luă în brațe și-i sărută pe copiii cei mici care fuseseră aduși între timp de la Neuilly, vorbi cu generalul Sebastiani, îmi adresă câteva cuvinte amabile apucându-mă de mână, după care intră în cabinetul său particular, urmat de soția și de sora sa. Aceasta din urmă nu rămase multă vreme în cabinet. Ieșind, mă luă de braț și-mi spuse:

— Vino, sunt gata! Putem pleca!

Ne-am reîntors în apartamentul ei. O vreme stătu în cumpănă, neștiind cu ce să se îmbrace. Avea o pălărie de pai, dar fără văl. Și vălul îi era absolut necesar pentru expediția noastră. Pe al meu nu puteam să i-l dau fiindcă era negru, de doliu; o sună pe camerista care o însoțise la Neuilly, dar femeia n-avea cheile de la dulapuri. Își aminti brusc de o pălărie rămasă la Paris și împodobită cu un văl mare, galben-deschis. Mademoiselle se temea să nu fie recunoscută. Am asigurat-o că străzile erau pline de femei tot atât de elegante ca și ea. În curând, fu mirată, ba chiar uimită de ceea ce vedea, cum fusesem și eu în zilele precedente. Ajunsă în strada Chartres, îmi spuse în engleză:

— Suntem urmărite!

Eram într-adevăr, dar de administratorul meu. Îl luasem cu mine, pentru că era singurul dintre oamenii mei pe a cărui discreție contam.

— Atunci, îmi spuse ea, hai să-l luăm amândouă de braț; lucrul

va părea mai firesc decât să vezi două femei singure, la ora asta!

Așa că Jules Goulay fu onorat cu brațul alteței sale.

În cazul în care mă întâlneam cu vreun cunoscut care ar fi vrut să-mi vorbească, eu trebuia să mă opresc, în timp ce ea avea să-și continue drumul. I-am vorbit despre un bilet pe care-l primisem de la Chateaubriand; ea îmi spuse că ar da nu știu cât nici să nu-l supere, dar nici să nu-l vadă în guvern. Dacă ambasada de la Roma îi convenea, se putea întoarce oricând acolo.

În ajun, Glandeves mă rugase să-i vorbesc despre el și despre atașamentul său față de fratele ei. M-am achitat de acest comision încă de dimineață. Mademoiselle și vorbise cu fratele ei, în scurta lor întrevedere din cabinet, căci mi s-a spus să-i transmit, în mod formal, lui

Cliiudev&s, să-și reocupe apartamentul de la Tuileries până ce i se va găsi o slujbă. I-am transmis cele spuse de duce, dar Glandeves refuză, în mod respectuos, să se mai înapoieze la Tuileries. Cum discutam în engleză, omul care se afla între noi nu ne deranja. Am întrebat-o pe Mademoiselle dacă-l simpatiza pe domnul Pasquier; dacă-mi spunea că da, atunci o avertizam că voia să ia și el parte la discuția ei cu ambasadorul. Îmi spuse că era încântată de domnul Pasquier.

Apropiindu-ne de strada Saint-Fiorentin, Mademoiselle se dădu cât putu, după noi, spunând:

— Nu vreau să mă vadă șchiopul cel bătrân! Are un ochi de vultur! Ar fi în stare să mă zărească tocmai de-acolo, de la fereastra aia! La urma urmei, puțin îmi pasă că mă vede trecând și că o să mă bârfească!

Am sosit cu bine în Champs-Elysees, unde m-am oprit o secundă să-i transmit portarului mesajul convenit. Mademoiselle o luase înainte. Am ajuns-o din urmă în pragul casei mele. Abia am apucat

să ne așezăm, că Pozzo a și sosit. L-am introdus în odaia unde se afla prințesa, iar eu mi-am văzut de treabă. I-am trimis un bilețel domnului Pasquier pentru a-l preveni că era așteptat. Nu peste mult, m-am trezit cu Lobinski, care-i aducea lui Pozzo ceva urgent la semnat. Am intrat, mi-am cerut scuze Mademoisllei, apoi i-am spus lui Pozzo că venise curierul cu ceva urgent și că nu putea aștepta. Pozzo a ieșit afară, a semnat două scrisori, apoi s-a întors în odaia unde se afla Mademoiselle. Am rămas singură cu Lobinski. Adusese cu sine o cutioară cu ustensile pentru scris. Am glumit pe seama acelei precauții.

El îmi întinse pana cu care semnase Pozzo.

— Păstreaz-o, mi-a zis. Ca pe o pană de onoare. Ai meritat-o din plin! Nici riu-ți dai seama de importanța serviciului pe care l-ai adus nu numai țării dumitale, ci întregii Europe care îți datorează menținerea păcii! Poți să fii mulțumită de dumneata, doamnă, căci ai de ce!

Am luat această alocuțiune solemnă drept o glumă și am primit pana.

— Să știi că vorbesc foarte serios, reluă el; nu-ți dai seama ce nenorocire ai stăvilit! Bucură-te ca o franțuzoaică, iar eu îți mulțumesc ca un rus!

Acele cuvinte ale lui Lobinski m-au făcut să mă gândesc că cele două scrisori, atât de binevoitoare pentru noi, înlocuiseră probabil altele, de o cu totul altă factură. Asta a fost și părerea domnului Pasquier căruia i-am relatat cuvânt cu cuvânt, cele discutate cu Lobinski. Poate că în ele era vorba de vreun proiect al corpului diplomatic de a se îndrepta spre Rambouillet și pe care Pozzo îl preîntâmpinase. N-am aflat niciodată mai mult despre acest lucru. Legăturile mele de prietenie cu Pozzo, nu-mi îngăduiau să-i pun întrebări lui Lobinski.

Dar iată că sosi și domnul Pasquier. Am așteptat sfârșitul discuției cu Pozzo, care a durat foarte mult. De îndată ce l-am văzut ieșind, l-am poftit pe domnul Pasquier în salon și m-am retras. După cum vedeți, în toată afacerea asta eu o făceam pe musca la arat.

În drumul pe care-l efectuasem de dimineață, am remarcat că trăsurile de piață începuseră să circule, deși cu multă greutate. Am trimis să-mi aducă una; și când domnul Pasquier o părăsi pe Mademoiselle, i-am propus să luăm trăsura ca să nu mai facem drumul pe jos. A fost de acord, așa că ne-am urcat în trăsură. Mi-a spus că fusese foarte mulțumită de domnul Pasquier.

— Se vede, adăugă ea, că e un om obișnuit să analizeze lucrurile pe toate fețele. Iar pentru a învinge obstacolele, trebuie să știi să le previi. De altfel, am observat că. Nu e deloc grăbit să se vâre în politică. E firesc, căci n' aflam în plină revoluție, și omul se teme… Dar cel de care am fost într-adevăr încântată, e Pozzo. E un om desăvârșit, dragă doamnă de Boigne, desăvârșit; mai să juri că-i francez de-al nostru. Mi-a vorbit despre depeșa pe care a semnat-o. Nici noi n-am fi făcut altfel! Ține neapărat să-l vadă pe fratele meu. Sper să pot aranja această întrevedere pentru noaptea următoare. În concluzie, ce era mai important s-a făcut: a determinat corpul diplomatic să rămână la Paris și a expediat depeșa aceea.

Discutarăm despre acest subiect și despre multe altele. Ea nu-mi vorbi despre altceva decât despre numeroasele și cumplitele piedici și dificultăți. Am oprit trăsura în strada Valois și am însoțit-o pe Mademoiselle până la scara în spirală. După ce am văzut ușa odăii ei închizându-se după sine, m-am întors, m-am urcat în trăsura care mă aștepta și m-am înapoiat acasă. După ce am încercat să mănânc ceva – căci căldura excesivă, oboseala, agitația îmi tăiaseră nu numai pofta de mâncare, ci și pe cea de somn – m-am urcat într-o

trăsură și m-am dus s-o văd pe doamna Recamier care mă aștepta cu nerăbdare ca să discute cu mine despre Chateaubriand.

Am aflat că era foarte pornit împotriva lui Carol al X-lea, care nu catadicsise să-i răspundă la scrisoarea pe care i-o trimisese, indignat împotriva pairilor care refuzaseră să deschidă el Camera și furios împotriva locotenentului general care nu voise să-i încredințeze puterea când evenimentele îl îmboldeau să participe la viața politică. În plus, mai era și bolnav, căci ambiția lui nemăsurată primise o lovitură crâncenă. Iar lovitura fusese atât de violentă încât o resimțise fizic. Doamna Rdcamier mă rugă din suflet să trec – împreună cu ea – pe la el, să-l văd și să-l liniștesc. Am consimțit s-o însoțesc. Urcându-ne amândouă în trăsura care mă adusese și care mă aștepta, am sosit în fața casei din strada d'Enfer.

Doamna Recamier era în acel loc – ca să zic așa – la ea acasă. Slugile ne lăsară să intrăm în cabinetul stăpânului lor, fără nicio dificultate. L-am găsit în halat de casă și în papuci, cu scufie de mătase pe cap, și scriind pe un colț al mesei. Acea masă lungă, cu totul disproporționată față de restul camerei în formă de galeitie, ocupa aproape tot locul și dădea odăii aspectul unui cabaret. Măsoiul acela era plin de cărți, de hârtii, de resturi de mâncare și de obiecte de toaletă cât se poate de modeste.

Domnul de Chateaubriand ne primi bine, deși se vedea clar că se simțea destul de stânjenit atât din pricina dezordinii din odaie, cât mai ales din pricina scufiei de mătase, de pe cap. Avea și de ce, pentru că scufia aceea în carouri roșii și verzi, care îi ascundea într-o oarecare măsură chipul întunecat, era din cale-afară de caraghioasă. Mi s-a părut a fi foarte scorțos. Doamna Recamier îl rugă să ne citească discursul pe care-l pregătea pentru Cameră. Discursul era extrem de violent, îmi amintesc, între altele, de un paragraf inserat mai apoi într-o broșură, în care-l înfățișa pe ducele de Orleans

îndreptându-se către tron și ținând, în fiecare mână, câte un cap. Apoi urma comentarea pe larg a acelei fraze. Am ascultat discursul, în cea mai deplină liniște. După ce-a isprăvit, l-am întrebat dacă acea cuvântaie – a cărei calitate literară eram nevoită s-o recunosc – era – după părerea lui – opera unui adevărat patriot.

— N-am pretenția că aș fi un bun patriot!

L-am întrebat dacă-și închipuia că în felul acesta îl va mai readuce pe rege, îndărăt, la Tuileries.

— Ferească Dumnezeu! Aș fi chiar necăjit dacă ar trebui să mai dau ochii cu el.

— Păi atunci n-ar fi mai bine și mai prudent să te raliezi celor care încearcă să pună stavilă anarhiei pe care dumneata o zugrăvești, cu atâta talent, în culori atât de întunecate?

Doamna Recamier profită de această frază, pentru a-i spune că dimineață fusesem la Palatul Regal. Apoi cuteză să adauge că cei de acolo puneau mare preț pe votul și pe ajutorul său, când, dimpotrivă, guvernul provizoriu nu știa cum să scape de el, trăgând nădejde că până la urmă va accepta totuși să se reîntoarcă la Roma.

Domnul de Chateaubriand se ridică de pe scaun spunând:

— Niciodată! după care, începu să se plimbe de la un capăt la celălalt al galeriei. Doamna Răcamier și cu mine am continuat să discutăm, liniștite, între noi, despre avantajele ședерii scriitorului la Roma, despre serviciile pe care le putea aduce Bisericii, despre rolul atât de util pe care autorul cărții *Geniul creștinismului*, putea să-l joace în acel loc etc., etc. El se prefăcea că nu ne dă atenție; dar încet, încet, chipul i se destinse, pasul i se rări. Apoi, oprindu-se brusc în fața unei planșe doldora de cărți, își încrucișă brațele și strigă:

— Ce-am să le răspund acestor treizeci de volume pe care le am în față? Nu… Nu… Ele mă obligă să-mi leg soarta de ticăloasele astea de cărți! Cine le cunoaște, cine le disprețuiește, cine le urăște

mai mult ca mine?

Apoi desfăcându-și brațele și sprijinindu-se cu amândouă mâinile de capătul acelei mese lungi, care ne despărțea, ne ținu o diatribă împotriva prinților și a Curții. Îi bălăcări pe toți cum îi veni la gură, într-un mod atât de violent încât aproape că m-am și speriat.

Ziua era pe sfârșite. Așa cum stătea în picioare, cu scufia aceea verde și roșie pe cap, cu lumina amurgului care-i cădea pe față, în odaia aproape întunecată, domnul de Chateaubriand avea în el ceva diabolic.

După acea explozie de mânie, se mai liniști puțin, se apropie de noi și ne spuse cât se poate de calm:

— Care francez n-a simțit entuziasmul acelor minunate zile care s-au dus? Cred că nimeni n-a putut rămâne rece în fața lor!

Apoi începu a-mi zugrăvi un tablou – în cele mai vii culori – al rezistenței naționale. Tot admirându-se pe sine în toiul acelei povestiri, la un moment dat, se simți copleșit de propriile sale cuvinte. Cum voiam să pun capăt logoreii sale, l-am întrebat dacă n-avea nimic de transmis celor de la Palatul Regal, unde urma să mă duc a doua zi. El îmi spuse că nu.

Când l-am părăsit, era complet liniștit și se apucase să lucreze din nou la faimosul său discurs pentru Cameră. În toată acea discuție atât de lungă și care durase până ce se întunecase de-a binelea, n-am auzit rostindu-se un singur cuvânt despre ducele de Bordeaux. Am auzit totuși vorbindu-se despre el, seara, după ce m-am întors la mine acasă. Până atunci, nici unui muritor de rând nu-i venise în minte ideea abdicării regelui și mai ales a Delfinului. Mie – vă mărturisesc cinstit – că această idee mi-a trecut prin cap, numai că mă cam îndoiam că s-ar putea realiza chiar atât de ușor. Și totuși, duminică, am avut certitudinea că avuseseră loc unele tentative în

acest sens. Începuseră din ajun, continuaseră și a doua zi, dar întâmpinaseră o mare rezistență din partea celor aflați la Rambouillet și Trianon.

Știu precis că locotenentul general, nevrând să-și asume răspunderea acelor abdicări, nu consimți să-l primească la Palatul Regal decât pe ducele de Bordeaux. Dar răspunsul celor de la Rambouillet fusese atât de dur, încât friza insulta.

Cum n-am cunoscut personal aceste tranzacții, nu voi intra în amănuntele unor lucruri pe care nu le-am văzut și despre care n-am auzit prea multe. Dacă aș vorbi doar despre cele care mi-au ajuns la ureche, ar trebui să scriu un volum cât toate zilele.

Aici se încheie activitatea mea de mediatoare. Am mai făcut de câteva ori pe intermediara între Tuileries și Palatul Regal; dar foarte rar și numai în unele situații speciale. De altfel, dacă aș continua, ar trebui să vorbesc despre acea zi de marți și despre marșul spre Rambouillet. Or, nu vreau să închei cartea cu o impresie neplăcută, care nu are legătură cu nobila săptămână ce trecuse.

Atunci Franța se ridicase ca un singur om și, devenind uriașă prin voința și unitatea sa, s-a scuturat de pigmeii care pretindeau c-o slujesc.

Mulțumită de acel rezultat, ar fi reintrat în calmul său normal și în mândra ei tihnă, dacă o mână de ambițioși și câteva sute de neisprăviți n-ar fi continuat să tulbure acel minunat popor ce ne oferise, cu puțin înainte, un spectacol demn de toată stima. Dar nădăjduiesc că posteritatea își va spune cuvântul. De altfel, sunt ferm convinsă că acele zile, numite acum în bătaie de joc „glorioase", își vor păstra cu cinste numele, în veacurile ce vor veni194.

---

194 Această ultimă parte a fost scrisă, de Adele de Boigne, în 1862, conform

’ Revoluția din 1830 s-a terminat cu urcarea pe tron, în ziua de 7 august, a lui Louis-Philippe (1773–1850), duce de Valois și de Chartres, fiul lui Philippe-Egalite, fratele Mademoisellei și soțul ducesei de Orleans. Cum politica sa externă și mai ales alianța cu Anglia n-au fost pe placul francezilor, LouisPhilippe a trebuit să abdice în 1848 în favoarea nepotului său, contele de Paris, iar el s-a retras la Londra unde a și murit.

---

propriilor sale mărturisiri, deci cu patru ani înainte de a muri.

PARTEA A OPTA

CĂDEREA MONARHIEI DIN IULIE

1848

Capitolul I

Pe măsură ce anii au trecut, am văzut căzând trei guverne, unul după altul; toate trei, din pricină că au călcat în picioare și au abuzat de principiul care le crease; Imperiul, din pricină că a perseverat în despotism și în războaie; Restaurația, din pricina unei recrudescențe prostești și inoportune a pretențiilor sale legitimiste; și Monarhia din Iulie, din pricina fricii de a 1

nu călca legea și a lipsei de respect față de burghezia pariziană. Dacă persoanele ce vor trăi de acum încolo vor fi sortite să vadă și căderea celui de al doilea Imperiu, sunt convinsă că va pieri numai din pricina ambiției de a guverna universul prin și pentru răzmerițe. Nu poți ațâța niciodată, nepedepsit, poporul.

Anglia – după ce ne-a împins să ne devorăm – va cădea la rându-i pradă crudului și perfidului său egoism.

La câteva zile după moartea doamnei Adelaide \ consiliul de familie, miniștrii și familia regală s-au reunit pentru a da citire testamentului. Imensa avere a doamnei Adelaide a revenit nepoților și nepoatelor sale. Totuși, cei mai avantajați au fost prințul de Joinville și ducele de Montpensier. Când s-a ajuns la clauza prin care se arăta că regele beneficia de uzufructul întregii averi, având dreptul de a o mânui după cum credea el de cuviință, moștenitorii

își manifestară fățiș dezaprobarea, arătându-se foarte supărați. Sigur că regele băgă de seamă acest lucru. Sub pretextul că e prea emoționat, puse capăt ședinței care nu mai fu reluată, cel puțin nu de față cu martori. Mânia surdă, care și așa domnea sub acoperișul palatului Tuileries, crescu. Ambițiile, care-i făceau pe mulți să se agite în jurul ducesei de Orleans, se dublară. Lor li se alătură și prințul de Joinville. Regele, în momentele sale de mânie, care începuseră a deveni din ce în ce mai dese, luase obiceiul de a spune:

— Dacă vor să-mi facă viața amară, las totul baltă și plec! Mă retrag la Eu, împreună cu regina; și am să-i văd eu atunci cum se vor descurca fără mine!

Intrigile devenind din ce în ce mai încrâncenate, prințul de Joinville se arătă atât de ostil, încât guvernul socoti că e datoria lui să-l trimită într-un fel de semiexil, în Algeria, după fratele lui, ducele d'Aumale. Nu degeaba încerc eu să arăt disensiunile din familia regală, fiindcă, dacă stau să mă gândesc bine, revoluția din 1848 a început, de fapt, în Palatul Regal.

Către mijlocul lui februarie i-am spus într-o zi, reginei, că am ceva de vorbit cu ea. I-am arătat inconvenientul de a mai prelungi izolarea la care îi obliga doliul, atât pe ea cât și pe rege.

— Doamna Adelaide, i-am spus, lasă într-adevăr în familia regală un mare gol. Ea era persoana prin care cele mai importante știri ajungeau la rege. Acum cui să ceri o audiență ca să spui ce ai de spus.?

N-am mai adăugat că, de câtăva vreme audiențele deveniseră de prisos, fiindcă regele se agăța de fiecare cuvânt și nu puteai discuta cu el problema pentru care solicitaseși audiența.

— Distincția și judecata deosebită a prințesei Clementine ar îndreptăți-o oarecum s-o înlocuiască pe mătușa ei. Dar majoritatea oamenilor o consideră încă o străină neputând să se identifice cu

interesele franceze. Doamna ducesă de Nemours e în afara problemelor politice. Ar mai fi o persoană care ar fi foarte potrivită dacă evident, ar fi și ea de acord…

— Helene! strigă regina, pe un ton pătimaș pe care nu-l mai auzisem de la moartea fiului ei. Fii liniștită, draga mea, nu voi fi niciodată de acord ca ducesa de Orleans să ia locul Adelaâdei! Nu, nu, locul ei îl voi lua eu. Îmi dau perfect de bine seama de importanța lucrurilor pe care mi le-ai spus și de necesitatea de a mă ocupa de ele. Voi discuta această problemă cu regele, și țin să te asigur că am o bună ținere de minte!

Pe urmă îmi vorbi despre diverse lucruri, îmi mulțumi pentru devotamentul meu, apoi ne despărțirăm cât mai afectuos cu putință. A fost pentru ultima oară când am mai văzut-o, la Tuileries. Am aflat, peste câteva zile, că regina anunțase pe toată lumea și mai ales pe obișnuiții doamnei Adelaide, că cine dorea s-o vadă, putea veni în fiece zi la ea, începând de la ora cinci. Cu asta, îmi atinsesem scopul.

Ovațiunile cu care fusese primit domnul de La Fayette ', în sud, și banchetele date în cinstea lui, în numeroase orașe, iscară o mare agitație în public. Opozițiile, de toate felurile, voiau să răstoarne care guvernul, care pe Ludovic-Filip, care monarhia, care, în sfârșit, întregul Stat. Oamenii cu scaun la cap erau din ce în ce mai alarmați. Eu nu scriu Istorie, așa că nu voi intra în amănuntele intrigilor și negocierilor duse până în ultima clipă între guvern și șefii stângii dinastice. Aceștia se credeau încă stăpâni pe situație când demult ei nu mai reprezentau nimic. Repet, eu nu scriu Istorie. În plus, pot să mă mândresc cu faptul că zugrăvind evenimentele la care am asistat, fie ca actor, fie ca simplu spectator, am dat câteva tente de culoare care vor face să fie mai bine apreciate și lucrurile și persoanele. De asemenea, țin să subliniez că n-am vorbit niciodată

decât despre ceea ce am auzit, am văzut personal sau am aflat dintr-o sursă sigură, demnă de cea mai deplină încredere. Neliniștea creștea. Discuțiile din cele două Camere deveneau, din zi în zi, mai acerbe. Articolele virulente din jurnale, manifestările studenților, ale muncitorilor se înmulțeau. Generalul Jacqueminot nu mai avea nicio putere asupra gărzii naționale al cărei comandant era. Regele știa bine acest lucru, și încercase să-l determine pe Duchâtel să-l convingă pe general să-și dea demisia. Dar Duchâtel, foarte nemulțumit de numirea lui Guizot în funcția de prim-ministru, nu căuta decât un pretext pentru a părăsi un minister care nu-i plăcea, li spuse regelui că-i va aduce demisia generalului Jacqueminot oridnd va dori, cu condiția să-i îngăduie s-o adauge și pe a sa, întrucât relațiile de familie nu-i îngăduiau să-i refuze această satisfacție socrului său. Regele, cunoscând nemulțumirea lui Duchâtel, dându-și seama că nu-l putea păstra pe Guizot fără el, și nevrând să dizolve guvernul, amină schimbarea lui Jacqueminot, deși toată lumea știa cât de prost se înțelegea și cu generalul Sebastiani ', comandantul armatei din Paris. Această circumstanță sporea și mai mult neliniștea oamenilor cu judecată.

Duminică, 20 februarie, în fața câtorva persoane invitate la mine acasă, colonelul de La Rue spuse că dezordinea era tot atât de mare printre militari, cât și în oraș. Nu mai știai de cine să asculți, căci ordinele se băteau cap în cap. Apoi adăugă:

— Numirea mareșalului Bugeaud în funcția de comandant al Parisului, ar calma toate spiritele!

Domnul de Salvandy, ministrul instrucțiunii publice, se sculă – cu acel aer plin de importanță pe care-l afișa întotdeauna – și rosti cu glas puternic:

— Domnule, când Parisul are fericirea de a avea un comandant al gărzii naționale ca generalul Jacqueminot și un comandant al

garnizoanei Parisului ca generalul Tiburce Sebastiani, orașul nu are nici de ce se teme, nici ce-și dori mai mpit!

După aceste cuvinte, ieși demn lăsându-ne pe toți cu gura căscată. Căci la aceeași oră, dar într-un cerc mult mai larg, la prințesa de Lieven domnul de Rambuteau 2, prefectul Parisului și domnul Delessert, prefectul poliției, întrebați în treacăt despre ce se mai întâmplase peste zi.

1 *Jean-Andrâ-Tiburce, viconte Sebastiani* (1786–1871), fratele mareșalului eu același nume. Sublocotenent în 1806, colonel în 1813, ajunge comandantul legiunii corsicane, în timpul Restaurației. Deputat, locotenent-general, iar în 1837, pair al Franței.

2 *Claude-Philibert Barihelol, conte de Rambuteau* (1781–1868), șambelan al lui Napoleon, prefect de Simplon și de Loire, deputat în timpul celor „O sută de zile", prefect de Sena și în sâârșit, în 1835, pair al Franței.

Cei doi descriseră evenimentele în niște culori destul de sumbre ațâțând curiozitatea celor de față. Guizot, așezat pe o sofa în celălalt capăt al salonului, discuta cu ambasadorul Angliei. Prințesa de Lieven îl strigă:

— Vino, domnule, îi zise ea, să auzi ce spun acești domni!

Guizot ascultă, apoi spuse:

— Cum prințesă, pentru un fleac ca ăsta m-ați întrerupt din discuția pe care o aveam cu lordul Normanby195? Ar fi cazul ca cei doi domni să se potolească și să vă lase astfel să dormiți liniștită!

Apoi le întoarse tuturor spatele aruncându-le celor trei, drept

---

195 *Constantin Henry Phipps, conte* ***de*** *Mulgrave, marchiz de Normanby* (1797—1863), guvernator în Jamaica, lordul sigiliului privat, lord-locotenent al Irlandei, ministru de război, apoi de interne. Intre 1846 și 1852, a fost ambasador la Paris.

rămas bun, unul dintre acele surâsuri superioare și pline de satisfacție pe care le arbora uneori și se duse să-și reia locul pe sofa.

Ziua de luni nu mi-a lăsat nicio amintire deosebită. Agitația crescuse. Grupurile se înmulțeau fără a deveni încă amenințătoare. Muncitorii își părăsiseră locurile de muncă; lucrurile se agravau văzând cu ochii.

Ședința Camerei Pairilor, marele banchet de luni de la prânz și recepția care a urmat seara, reținându-l pe domnul Pasquier, nu l-am putut vedea. Dar venind marți la mine la masă, am aflat că fuseseră aduse, în capitală, trupe din toată țara; că banchetul, fixat pentru a doua zi, se amânase. Că guvernul va arăta ce poate, interzicând grupurilor să se mai adune. În ciuda tuturor veștilor primite în cursul dimineții, cuvintele cancelarului mă mai îmbărbătară un pic, căci nu păreau atât de neliniștitoare ca celelalte. E adevărat însă că stătea în firea domnului Pasquier să fie mai calm tocmai când pericolul era mai mare. Plecă devreme de la mine pentru a se duce la Tuileries. Persoanele care sosiseră între timp la mine, mi se păruseră foarte alarmate. La ora unsprezece noaptea, am primit un bilet de la domnul de Salvandy, care cuprindea doar aceste cuvinte: „Vreau să vă calmez eu însumi, doamnă. Deși e târziu, eu sunt încă în Consiliu. Fiți liniștită, totul a fost prevăzut și prevenit; așa că nu aveți de ce fi îngrijorată."

Iată ce-mi scrise Salvandy, pe masa Consiliului, marți 22 februarie, la ora unsprezece noaptea. A doua zi, miercuri, am aflat de la slugile mele, încă din zori, că pe străzi nu se afla nici picior de soldat, că – spre marea mea mirare – bulevardele și piețele fuseseră lipsite de orice apărare militară și că mulțimea din Paris se îndrepta în valuri către Champs-Elysees, unde urma să aibă loc acel banchet ce fusese amânat. Mai târziu, am aflat că Horace Vernet1, chemat de rege de la Versailles, unde locuia, sosise cu noaptea în cap la

Tuileries. Vernet îl întrebă pe rege dacă știa ce era în oraș.

— Păi, răspunse regele, cred că e liniște.

Vernet își exprimă teama pe care i-o inspiraseră cele văzute în drumul pe care-l făcuse de la Versailles la Tuileries. Regele nu-i răspunse decât printr-un surâs, apoi îi spuse de ce-l chemase. Horace Vernet trebuia să se ducă la Blois ca să facă portretul lui Abd-el-Kader196 și regele dorea să plece cât mai repede cu putință; totodată îl ruga să transmită emirului regretul său de a nu-și fi putut realiza făgăduielile făcute prin intermediul ducelui d'Aumale, asigurându-l însă că ele vor fi îndeplinite cel mai târziu după sesiune. Regele insistă mult asupra importanței acelui mesaj pe care-l încredința prudentului și discretului Horace Vernet. Acesta voi din nou să-i atragă regelui atenția asupra situației din Paris, dar regele îi răspunse:

— Fii liniștit, dragă Horace; e un simplu foc de paie care se va stinge de la sine și nu ne va prieinui necazuri. Nădăjduiesc că nici măcar nu va fi nevoie să suflăm deasupra ca să-l înăbușim!

Dar chiar atunci se auziră strigătele de: „Jos Guizot! Jos miniștrii!" răcnite de mii de guri, la grilajul ce înconjura Palatul Tuileries, speriindu-i pe toți cei dinăuntru, cu atât mai mult cu cât printre manifestanți se puteau vedea și uniforme ale gărzilor naționale.

Imediat după asta, domnul Duchâtel, chemat din Camera deputaților, unde se afla în ședință, fu introdus la rege, pe care-l găsi foarte speriat.

— Regina, îi spuse suveranul, ar vrea să-ți vorbească, așa că du-te la ea!

Duchâtel se duse imediat. Regina, plângând în hohote, îl rugă să

---

196 *Horace Vernet* (1789—1863), pictor, fiul lui Charles Vernet ;

dea o ultimă dovadă de devotament față de rege, obținând demisia lui Guizot a cărei nepopularitate devenise o pacoste. Duchâtel își asumă sarcina de a dizolva guvernul Guizot, după care se reîntoarse la Palatul Bourbon. Sfătuit de Duchâtel, Guizot își anunță retragerea declarând că majestatea sa încredințase domnului Mole formarea noului guvern. Foarte mulți oameni crezură că, în sfârșit, criza trecuse. Dar nu asta era și părerea maselor. Domnul Mole nu era ceea ce-și doreau ei. Totuși, puteam nădăjdui într-un scurt răgaz.

În ziua aceea am luat masa la doamna de Châtenay, care locuia în Piața Ludovic al XV-lea, unde am văzut că fuseseră aduse câteva trupe. Mai aduseseră câteva și în fața ministerului de externe unde se îngrămădiseră unele grupuri de răzvrătiți, nu prea multe, dar foarte pornite, în ciuda îndepărtării lui Guizot. Domnul de Salvandy trebuia să ia masa cu noi, dar veni personal să se scuze că nu putea, fiind obligat să-și facă bagajele. Siguranța din ajun îl părăsise. Noi, în schimb, ne simțeam mai puțin speriate. Seara, veni în vizită cancelarul. Ieșise de la domnul Mole unde regele îl trimisese să se înțeleagă cu el în privința constituirii guvernului. Mole încă mai trăgea nădejde să poată alcătui un guvern; de altfel, aștepta niște răspunsuri. Nu mai trăgea nădejde la domnul Thiers, dar nădăjduia să pună mâna măcar pe domnul Remusat. Cancelarul îmi istorisi aceste lucruri, pe la zece seara, în timp ce mă conducea acasă. Pe drum, ni s-a părut că vedem pilcuri de oameni fugind către Piața Madeleine. Ajungând acasă, mi-am găsit slugile foarte speriate, adunate pe scară și întrebându-mă ce se întâmplase: auziseră împușcături și țipete de spaimă. Dar cum totul părea să se fi liniștit, n-a mai dat nimeni nicio importanță acelor împușcături. În vremea asta, ducele de Fezensac, care mai rămăsese la doamna de Châtenay, veni la mine și-mi spuse că un cal, scăpat dintr-un

bivuac, o luase la goană pe bulevard și se năpustise peste soldații aflați în bivuacul din Piața Ludovic al XV-lea, făcând un tapaj nemaipomenit. Instalată în șezlong, așteptam să mai primesc și alte vești. Eram totuși atât de abătută, încât cancelarul, luându-și rămas bun pentru a se reîntoarce la palatul Mole, îmi strigă din ușă:

— Noapte bună, Mater Dolorosa!

Înainte de a pleca, domnul de Fezensac mă ironiză și ei puțin. Am așteptat până la miezul nopții, dar n-a mai apărut nimeni. Cum în cartierul nostru domneau calmul și tăcerea, m-am dus să mă culc. A doua zi dimineață, cameristele care au intrat în odaia mea mi-au spus că lumea vorbea de o răzmeriță generală și de numeroase victime făcute de soldați. I-am scris câteva rânduri doamnei de Remusat, vecina cea mai apropiată de strada Anjou, întrebând-o ce știa. Ea îmi răspunse că mi-l trimitea pe fiul ei ca să mă pună la curent cu evenimentele petrecute peste noapte. Pierre de Remusat sosi aproape imediat. Tatăl său îl însoțise pe Thiers la Tuileries, către miezul nopții, căci acesta primise sarcina să formeze el guvernul, în locul lui Mole. Obținuse consimțământul regelui să-i ia în guvern pe Odilon Barot, Duvergier de Hauranne 1, Remusat, și mi se pare că și Dufaure197198. Totuși mareșalul Bugeaud rămăsese comandantul armatei, al gărzii naționale și ministru de război *în petto.* Începând din zori, toți acești miniștri, afară de mareșal, se urcară pe cai și plecaseră să viziteze baricadele care, între timp, și

---

197 *Prosper-Duvergier de Hauranne* (1798—1881), colaborator la jurnalul *Globe;* deputat în Adunările constituante și legislative, membru al Academiei franceze.

198 *Armând-Jules-Stanislas Dufaure* (1798—1881). Avocat la Bordeaux, deputat, consilier de Stat, ministrul lucrărilor publice, ministru de interne, apoi de justiție, senator inamovibil, președinte al Consiliului de miniștri.

fuseseră ridicate. Fiind ditamai miniștrii, se așteptau să le vadă prăvălindu-se, una câte una în fața lor. Dar în loc de aclamații, fură primiți cu vociferări și cu gesturi ostile. Armata, aflată sub ordinele generalului Bedeau199 nu reacționă în niciun fel. Generalul, în loc să-i pună la locul lor pe rebeli, se apucă să parlamenteze cu ei. Thiers era mult prea perspicace pentru a nu-și da seama că lucrurile ajunseseră foarte departe și că pierduse partida. În schimb Odilon Barat, primind câteva strângeri de mână și câteva strigăte de „Trăiască părintele poporului", socoti că în sfârșit, venise și vremea lui.

Reîntorcându-se la Tuileries, Thiers își dădu demisia. Odilon Barat acceptă, fără să șovăie, funcția de primministru și sarcina de a alcătui un nou guvern, cu condiția ca mareșalul Bugeaud să-și dea demisia și toate trupele să fie trimise în cazărmile lor. Remusat tocmai se reîntorsese acasă, unde istorisise toate aceste lucruri, care însă nu întârziară să fie urmate de vești din ce în ce mai alarmante. Astfel am aflat, rând pe rând, de invazia Palatului Tuileries, de plecarea regelui, de izgonirea ducesei de Orleans din Camera Deputaților. Cum n-am văzut nimic cu ochii mei și n-am auzit nimic cu urechile mele în acea zi atât de frământată, nu voi povesti decât ceea ce mă privește personal precum și unele amănunte mai puțin cunoscute, dar pe care le-am aflat din surse a căror autenticitate o pot garanta. Tânăra familie Pasquier locuia la Luxembourg, dar luând masa miercuri la tatăl și socrul lor, domnul de Fontenillat, în

---

199 *Marie-Alphonse Bedeau* (1804—1863), și-a făcut cariera în Algeria; reîntors în Franța în 1848, i s-a încredințat comanda unei coloane trimisă împotriva insurgenților. A ajuns ministru de război în timpul Guvernului Provizoriu. Comandant militar al Parisului și deputat; exilat în urma unei lovituri de Stat, a fost amnistiat în 1859.

strada Chaussee d'Antin, nu se mai putuseră reîntoarce acasă la ei. Marchizul Pasquier*1* încercă să plece cu noaptea în* cap, dar nu izbuti, căci toate podurile erau păzite. Așa că am rămas fără vești de la cancelar. Îmi închipuiam că-l voi vedea sosind dintr-un moment într-altul, și mă tot frământam să-i găsesc un loc unde să-l ascund, ca să fie mai în siguranță decât la mine; căci răzmerița se întinsese și în cartierul nostru, de obicei atât de liniștit. Prăvălia unui armurier, situată chiar în fața ferestrelor mele, fusese prădată. Nu peste mult, ne asurzi o hărmălaie nemaipomenită. O droaie de amărâți, pe jumătate despuiați, scăpați de la Saint-Lazar200 – ale cărei porți fuseseră forțate de norodul Parisului – luaseră prizonieri un pilc destul de mare de ostași, fără arme, majoritatea cu capul gol; un cârd de puști zdrențăroși le duceau căștile și carabinele. Asta se numea pe atunci „a pactiza cu poporul". Era unul dintre cele mai jalnice spectacole la care un om cu judecată era obligat să asiste.

În ciuda nesiguranței de pe străzi, am văzut destulă lume circulând încolo și încoace, dar toți aveau chipurile năucite și speriate, iar femeile avuseseră grijă să-și ascundă bijuteriile în poșete. Apoi am aflat că Palatul Tuileries, Palatul Regal, ministerele fuseseră luate cu asalt de mulțime, iar mobilele prețioase și hârtiile, aruncate pe ferestre. Aceeași soartă i se pregătea desigur și Palatului Luxembourg, iar palatele particulare n-aveau nici ele prea mult de așteptat. De îndată ce s-a făcut noapte, am trimis un servitor cu un bilețel, la cancelar. Nu după mult am și primit răspunsul: palatul

---

200 *Edme-Armand-Gaston, duce d'Audiffret-Pasquier* (1823— 1905), fiul contelui d'Audiffret, nepotul și fiul adoptiv al cancelarului Pasquier. Auditor în Consiliul de Stat, deputat de Orne, președintele Adunării Naționale, senator inamovibil, președintele Senatului și membru al Academiei franceze.

Luxembourg, deși amenințat, nu fusese încă atacat. Între timp, cancelarul, furișându-se prin câteva grădini, izbutise să treacă bariera și să ajungă la trăsura lui cu care plecase imediat la Châtenay, de unde-mi scrisese, ca să-mi spună că mă aștepta și pe mine. Am răsuflat oarecum ușurată. Dar după aceea am stat și m-am gândit că a te duce la Châtenay însemna să te arunci, de fapt, în gura lupului. Prezența noastră acolo ar fi fost remarcată mai repede decât oriunde în altă parte; așa că dacă bietul cancelar se ducea acolo ca să se ascundă, o nimerea cum nu se putea mai prost. Am aflat după aceea și cărui fapt se datorase acea plecare. Cancelarul. Se dusese marți dimineață la domnul Mole, de la care regele aștepta nerăbdător un răspuns. Dar domnul Mole îi trimise vorbă că, în situația în care se găsea, îi era cu neputință să formeze un guvern, așa că renunța definitiv la o astfel de iclee. Cancelarul, nemaiavând ce afla în legătură cu regele, nu se mai duse la Tuileries. Se îndreptă spre foburgul Saint-Germain, calm și liniștit, și intră în apar tamentul său, fără să bănuiască ce rezultate catastrofale avusese încăierarea ale cărei împușcături le auzise. N-a fost informat decât a doua zi când a aflat, una după alta, peripețiile acelei dimineți furtunoase; după asta, n-a mai cutezat să se îndepărteze de slujba unde era obligat să stea. Către ora unsprezece a primit vestea să se pregătească pentru o ședință cu regele. El și domnul Decazes – fostul favorit al lui Ludovic al XVIII-lea – au convocat cât mai mulți pairi cu putință. Dar n-au venit decât câțiva; apoi au așteptat-o pe ducesa de Orleans împreună cu fiul ei, până când, în sfârșit, au aflat ce s-a întâmplat în Camera deputaților. Cancelarul a reintrat în apartamentul său pentru a-și pune unele hârtii în ordine. Din când în când, mulțimea adunată în fața Palatului Regal, îi amenința și-i înjura pe cei dinăuntru. Dar încă nu-i venise ideea să ia cu asalt grilajul. De altfel, o parte dintre miniștrii guvernului provizoriu, se

instalaseră în Palatul Luxembourg, Palat care a scăpat nedevastat, datorită faptului că nu știu care și-a manifestat dorința de a prăda castelul Neuilly. Sub pretextul că plimbă caii, am trimis un om de încredere, după vești. Cancelarul petrecuse noaptea la Châtenay, dar 'veștile pe care le-a primit între timp, l-au obligat să părăsească acel loc. Omul meu de încredere l-a văzut urcându-se în trăsură și îndreptându-se către Pontchartrain, trecând prin Jouy, evitând Versailles-ul despre care se spunea că ar fi fost în plină revoltă. Locuința de la Pontchartrain era foarte izolată, așa că m-am simțit oaorecum ușurată știindu-l pe cancelar acolo. Ziua trecu plină de emoții. Veștile, deși se băteau cap în cap, erau groaznice. Cum numele celor care alcătuiau guvernul provizoriu, erau cunoscute de toată lumea, i-am scris domnului Arago – care era ministrul marinei – rugându-l să-mi procure un pașaport pentru cancelar. I-am trimis biletul prin același om de încredere pe care Arago îl cunoștea foarte bine. Domnul Arago îl lăsă să aștepte vreme îndelungată, în anticamera plină de lume. Ieșind din cabinet trecu – ca din întâmplare – pe lângă el. Și, fără să se oprească, fără să-l privească, îi șopti:

— Louis, spune-i doamnei că va avea ce mi-a cerut.

Într-adevăr, după câteva ore, am primit un fel de bilet de liberă trecere, semnat de membrii guvernului provizoriu și care putea, la rigoare, servi drept pașaport. M-am grăbit să-l expediez imediat la Pontchartrain. Dar mesagerul meu n-a mai găsit acolo pe nimeni. Marchizul de Pasquier ajuns în acel loc, noaptea, îl luase pe tatăl său și plecase. Am crezut că se îndreptaseră spre Orleans, prin Rambouillet. Mesagerul meu îmi aduse înapoi hârtiile și cele câteva fișicuri cu galbeni pe care le trimisesem, pentru cazul în care, plecând în grabă, n-ar fi avut niciun ban la el. Administratorul i-a spus omului meu de încredere că tânărul Gaston Pasquier părea

foarte neliniștit și grăbit. Cancelarul, foarte abătut, nu scotea o vorbă.

— Aceste vești nu mă consolară deloc, așa că am început să aștept altele. Ceea ce se petrecea în jurul meu, nu făcea decât să-mi sporească neliniștea. Duminică dimineață am primit vizita doamnei Girardin, foarte frumoasă, foarte vioaie, o adevărată Bellonă. Venea să-mi recomande să-mi deschid casa, să dau mese, serate, în sfârșit, să arăt poporului cât de multă încredere aveam în el. I-am răspuns că mă retrăsesem de multă vreme, din societate și că-mi era din ce în ce mai greu să suport răzmerițele, împușcăturile și toate nenorocirile pe care le vedeam în jurul meu. Ea n-a fost de acord cu mine. De altfel, se știa că urmărea să guverneze Franța, împreună cu domnul de Lamartine. Ne-am despărțit destul de nemulțumite una de cealaltă și, după câte îmi amintesc, n-am mai văzut-o niciodată.

A doua zi seara, în salonul unde mă aflam înconjurată de câteva persoane, o slugă veni să mă anunțe că cineva voia să discute cu mine între patru ochi. Preocupată tot timpul de soarta cancelarului, am crezut că era cineva din partea lui. M-am grăbit deci să trec într-o altă odaie luminată de o singură lumânare. Am zărit în colțul cel mai întunecos, un om rotofei, îmbrăcat într-o redingotă groasă, murdară de noroi, cu o umbrelă în mână. Am fost foarte mirată recunoscându-l pe domnul Arago.

— Șștt! făcu el pentru a-mi opri pe buze strigătul de mirare gata să-mi scape, am venit aici primejduindu-mi viața. Dacă cineva bănuiește ceva, sunt pierdut. Având însă în vedere importanța acestei întrevederi, trebuia să risc. Ai pe cineva de ascuns sau de salvat? Ți-am adus niște pașapoarte în perfectă regulă.

— Nu, i-am răspuns. Ai avut bunătatea să-mi dai unul pentru cancelar. Dar încă n-am izbutit să i-l înmânez. Nu știu unde l-aș putea găsi!

— Cancelarul nu e în primejdie! Dar dumneata n-ai pe nimeni pe care vrei să-l salvezi?

— Nu! Nici măcar nu știu cine a plecat!

— Te rog să nu mă jignești bănuindu-mă că te-aș putea trăda!

— N-aș fi în stare în viața mea de așa ceva, dar n-am pe nimeni căruia să-i încredințez un pașaport.

— Văd că ești foarte sigură…

— Da, sunt foarte sigură.

— Am în buzunar trei pașapoarte și trei sute de mii de franci. Nu vrei să ți le las împreună cu banii?

— Nu, nu-mi trebuie.

— Am autorizația guvernului provizoriu.

— Dar îți repet, n-am nevoie de ele.

— Ei bine, atunci mă retrag. Ascultă-mă, dragă doamnă de Boigne, și ia pașapoartele. Dacă ai ști ce se va întâmpla în caz că vor izbuti să ne răstoarne, cred că nu ți-ar mai rămâne un fir de păr care să nu ți se ridice în vârful capului. Eu, care-i văd și care-i aud, sunt groaznic de speriat, dar sunt totuși hotărât să fac față furtunii. Rămâi cu bine și roagă-te pentru noi!

Înainta spre ușă, apoi se întoarse și adăugă:

— Dacă în câteva ceasuri, din cine știe ce motive ai de gând să-ți schimbi părerea, trimite-mi un bilet în care să nu scrii decât atât: *„Accept"*. Atunci mă voi strădui să fac să-ți parvină ceea ce refuzi acum. Gândește-te însă că timpul zboară și că evenimentele țin pasul cu el.

Am fost foarte mirată de acest demers al lui Arago. Mi l-am explicat însă mai târziu când am aflat că regele Ludovic-Filip, petrecuse treizeci și șase de ore la Trouville; probabil, Arago presupusese că se refugiase la mine.

Am primit, în sfârșit, vestea sosirii cancelarului Pasquier, la

Toiirs. Gaston voia să-l adăpostească în Pirinei. Dar cancelarul își regăsi întreaga sa energie și nu voi să se îndepărteze prea mult ca să poată afla ce se petrecea la Paris.

Capitolul II

Am cules din toate părțile amănunte în legătură cu plecarea regelui. În toiul acelor spaime, numai regina își păstrase sângele rece și demnitatea. Regele, la rugă mintea ei, se urcase pe cal. Dar văzând coloanele populației conduse de către gărzile naționale, reintrase în casă strigând că totul era pierdut. Ducele de Montpensier se agățase de brațul lui, spunându-i:

— Abdicați, sire, abdicați! Nu aveți alt mijloc de a vă salva familia! Altfel vom fi cu toții masacrați!

Atunci regina înaintase, afirmând că acesta nu era un motiv să-l determine pe rege să abdice. Ducele de Montpensier își continuă rugămințile, apoi puse pe masă o foaie de hârtie și-l așeză aproape cu forța pe rege, pe scaun. După ce-și scoase mănușile, i le smulse și pe ale regelui, strigându-i:

— Scrieți, scrieți, sire, nu mai avem nicio clipă de pierdut!

Demisia o dată scrisă și semnată, ducele o luă în grabă și i-o întinse, peste capul regelui, lui Emile de Girardin care o duse unde trebuia.

Cabinetul regal era plin de lume; intrai în ei ca într-o piață publică. În timp ce regele scria, regina îi spuse calmă, ducesei de Orleans:

— Bucură-te, Helene, ne-ai venit în sfârșit, de hac…

— Vai, mamă, ce vorbe crude! strigă ducesa apucându-i mâinile.

Regina nu și le retrase, după cum nu-și retrase nici vorbele pe care le rostise. Mai târziu, a negat că ar fi rostit asemenea frază. Dar două persoane, demne de încredere, m-au asigurat că au auzit-o cu urechile lor. Ducesa de Orleans, pierdută, striga întruna:

— Și Joinville care nu e aici!

Regele intră în odaia lui pentru a-și scoate uniforma. Regina intră și ea în odaia ei pentru a-i da unele porunci lui Lapointe, valetul și slujitorul ei de încredere. Nu mai știu cum a decurs despărțirea familiei regale. Regele, regina, ducesa de Nemours și copiii ei, prințesa Clementine și ai săi, ducele de Montpensier ieșiră prin grădină și se înghesuiră cu toții în două trăsuri mici ce fuseseră aduse în Piața Ludovic al XV-lea. Doamna de Dolomieu îi însoțea. Porniră spre SaintCloud, unde nu rămaseră decât atât cât slujitorii înhămară caii la o berlină mare, fără niciun fel de blazoane sau de insemne pe ea, apoi porniră spre Mantes. Doamna de Dolomieu rămase la Saint-Cloud. Ducele de Montpensier era atât de grăbit să plece, încât nu le lăsă alor săi nicio clipă de răgaz.

Venind de la Saint-Cloud la Paris, doamna de Dolomieu mi-a istorisit în amănunt această plecare. Ducesa de Orleans se reîntoarse în apartamentele sale, lângă copiii ei. Nu știu nimic în legătură cu felul cum a izbutit să iasă din Palat și să plece. Știu numai că generalul Bedeau – căruia i se încredințase sarcina de a păzi podul Ludovic al XVI-lea – după ce o lăsă pe ducesă să treacă, avu grijă să nu se opună nici marșului norodului răsculat care, năvălind în sala deputaților, îi siliră pe aceștia să se retragă. Într-adevăr, cu câteva minute mai înainte, același general îngăduise câtorva răzvrătiți să sugrume gărzile municipale, fără să schițeze nici cel mai mic gest pentru a le salva. N-am înțeles niciodată de ce partidul orleanist a făcut un corifeu din acest general.

Plin de tristețe, mareșalul Bugeaud, părăsi Palatul Tuileries, în mare ținută, călare pe un cal superb, străbătând la pas mulțimea răsculată care se dădea liniștită, la o parte, din fața lui. Apoi mulțimea invadă Palatul, în afară de apartamentul ducesei de Orleans în care nimeni nu cutează să intre. În învălmășeala aceea, ducesa de Montpensier fu uitată. Domnul de Lasteyrie, care o

întâlni rătăcind prin Palat, îi dădu brațul și o conduse acasă la soția lui, în strada Ville-l'Eveque.

Conform obiceiului meu de a mă opri asupra unor amănunte de care sunt sigură, aș vrea să amintesc aici ceva ce mi-a povestit doamna de Dolomieu. Ieșind de la slujbă joi dimineață, ea i-a spus surorii sale, doamna de Montjoie:

— Mi se pare că lucrurile iau o întorsătură urâtă. Am, în secreterul meu, trei hârtii a câte o mie de franci. Am să le cos în căptușeala rochiei.

Doamna de Montjoie înălță din umeri. La masă, doamna de Dolomieu îi făcu un semn surorii sale, prin care îi dădea de înțeles că ascunsese banii în căptușeală. Aceasta îi spuse despre ce era vorba, vecinei sale, doamna de Nemours. Secretul făcu imediat înconjurul mesei. Când se ridicară de pe scaune, toți începură a comenta: „Vai, săraca Zoe…' Zău că e de compătimit… Cât poate fi de meschină…" etc., etc. Și totuși când am revăzut-o, mi-am dat seama cât fusese de prevăzătoare; cei trei mii de franci rămăseseră singura ei avere fiindcă apartamentul îi fusese prădat de tot ce avea în el.

Nu știu cu ce ocazie și în ce moment a izbucnit la castel panica ce a dus la fuga regelui.

Tot ce știu e că berlina care părăsise palatul SaintCloud, în loc s-o apuce pe drumul spre Normandia, se îndreptă spre Dreux. Regele și ai săi voiau să mai îngenuncheze o dată lângă mormântul unde-și dormeau somnul de veci cei dragi lor, și să îngăduie slugilor să-i ajungă din urmă cu bagajele. Dar rapoartele, care soseau unul după altul, și ordinele adresate subprefecților, nu le îngăduiră să mai întârzie la Dreux. Sosind la prefectura din Evreux înainte de a se lumina de ziuă, familia regală își dădu seama că trebuia să se despartă. Regele și regina străbătură orașul în trăsura prefectului,

renunțând să se mai ducă la Eu. Prefectul îi găzdui în casa unui burghez înstărit care știa să-și țină gura. Acesta îi duse, încet dar sigur, cu niște cai de povară, până pe coastă. Domnul de Perthuis, ofițer de ordonanță al regelui, îșI ajunsese din urmă stăpânul, la Dreux. Fiul său, ofițer de marină, se afla la le Havre. Conveniră ca un pachebot englez care urma să plece din le Havre să se oprească în plină mare și regele să-l ajungă din urmă cu o barcă adusă dintr-unul din porturile cele mai apropiate. Dar rafalele mult prea puternice ale vântului dădură peste cap acest proiect. Regele petrecu trei zile pe coastă, între Honfleur și Trouville, neputând găsi niciun pescar care să aibă curajul să plece pe mare. Regina se ascunsese la Honfleur, în casa domnului de Perthuis. Până la urmă, doi burghezi din Trouville, izbutiră – cu mult devotament și inteligență – să ducă perechea regală, cu un vapor cu aburi, din Honfleur la le Havre. Tânărul de Perthuis1, împreună cu câțiva marinari, îi așteptau pe chei. Vaporul englez era gata de plecare. Se îmbarcară imediat și persoanele care îi însoțiseră răsuflară ușurate văzând că se îndepărtează fără a fi fost recunoscute de nimeni. Nu cunosc amănunte despre odiseea celorlalți membri ai familiei regale, nici despre miniștri. Știu însă că au scăpat cu toții fiindcă n-au avut de a face cu funcționari din cale-afară de zeloși. Situația persoanelor rămase în Paris nu era deloc de invidiat. Dar curajul și elocința lui Lamartine201202, îndepărtase – pentru o zi – pericolul unei răzbunări sângeroase. A doua zi, Lamartine se răzgândi, și atât

---

201 *Edmond de Perthuis,* cel de al doilea fiu al colonelului dc ordonanță al regelui ; era aspirant și comanda cuterul de stat „Le *Rodeur*" din le Havre.

202 *Alphonse-Marie, Louis Prat dc. Lamartine* (1780—1869), membru a) Academiei franceze, deputat, membru în guvernul provizoriu și ministru de externe.

el cât și LedruRollin, \ Louis Blanc203 și Plocon; î apărură la Primărie cu niște pene mari, roșii, la pălărie. Domnii Arago, Garnier-Pages Mărie204 și Marrast205 îi determinară să și le scoată. Aceste disensiuni dintre ei nu erau de natură să ne facă să ne simțim în siguranță. Printre persoanele pe care le vedeam zilnic, ba uneori chiar de mai multe ori pe zi, domnul de Mole era cel mai curajos, iar domnul de Barrante, cel mai abătut. Continuam să fiu îngrijorată din pricina cancelarului, care dacă ar fi fost prins ar fi fost judecat și condamnat. Sigur că Justiția era imparțială, dar parcă puteai să știi ce resentimente nutreau unii față de cei vinovați sau nevinovați, sau puteai ghici cum aveau de gând să și le manifeste? Deși nu cutezam să ne scriem, totuși comunicam unii cu alții. Știam că domnul Pasquier, care se oprise la Tours, nu fusese până atunci molestat; dar rămăsese singur, într-un han, căci fiul său fusese obligat să se înapoieze lângă soția sa. Am izbutit să obțin, prin marchizul Brignole, ambasador în Sardinia, un pașaport în calitate de văduvă a unui general piemontez și să plec la Torino cu toate slugile mele*206*. Am cumpărat, cu bani grei, pașaportul unui bătrân spaniol

---

[203] *Alexandre-Auguste Ledru-Rollin* (1807—1874), avocat, deputat, membru în guvernul provizoriu, ministru de interne. Compromis în 1857 într-un complot, a fost condamnat la deportare. Amnistiat în 1870, a ajuns deputat.

a *Picrre-Thomas-Alexandre-Amable Mărie de Saint-Georges* zis *Mărie* (1795—1870), avocat, deputat, membru al guvernului provizoriu, apoi ministru al lucrărilor publice și al justiției.

[u] *Armând Marrast* (1801—-1852), profesor, preceptor particular, jurnalist, apoi directorul *Naționalului.* Membru în guvernul provizoriu din 1848, primar al Parisului, ministru de finanțe și în sfîrșit, președintele Adunării Constituante.

[206] E vorba de pașaportul eliberat contesei de Boigne, văduva unui supus

ale cărui semnalmente, puteau, la o adică, să semene cu cele ale cancelarului. Am închiriat o trăsură de călătorie, comodă, fără blazoane și insemne. Am încercat să pun oarecare ordine în afacerile mele. Toate aceste treburi mi-au răpit câteva zile.

Într-o dimineață, l-am văzut intrând în odaia mea pe Lapointe, valetul reginei. Voia cu orice preț s-o ajungă din urmă și venise să-mi încredințeze două sipete pline cu bijuterii pe care izbutise să le salveze din Palatul Tuileries, și pe care el n-avea curajul să le care cu sine. Nu l-am putut refuza, așa că le-am primit. Am avut norocul să le pot încredința ambasadoarei Austriei, contesa Appony; ea urma să plece peste câteva zile în Anglia, așa că și-a asumat sarcina să le ducă reginei. Lapointe îmi povesti că în scurta discuție pe care o avusese cu stăpâna sa, ea îi recomandase să ardă unele hârtii, să se închidă în odaia ei și să aștepte ordinele ducesei de Orleans, înainte de a veni după ea, la Eu. Dar cum Palatul fusese invadat de mulțime, el nu-i mai putuse urma instrucțiunile. Izbutise totuși să ardă hârtiile compromițătoare și să salveze cele două sipete cu bijuterii pe care mi le adusese.

Afacerile mele o dată puse la punct, am plecat în 14 martie la Tours. Nimic nu mă mai reținea în Franța. M-am dus să-l întâlnesc pe cancelar și să-i consacru restul vieții mele, iar dacă ar fi fost nevoie, să-l însoțesc și în exil. L-am găsit pe domnul Pasquier mai înfloritor ca niciodată, sănătos și la trup și la minte, privindu-și cu multă seriozitate situația în care se afla, dar fără a o exagera nici pe

---

sard, însoțită de doi servitori și de o cameristă, în- dreptîndu-se spre Statele sarde; pașaportul a fost eliberat prin intermediul lui Antoine Brignole Sale, marchiz de Groppoli, ambasador la Paris, în ziua de 6 martie 1848 și a fost vizat de ministerul afacerilor externe în 7 martie 1848, iar de prefectura poliției, în 8 martie 1848 (n. ed. fr.).

a lui, nici pe a altora. Nu se ascundea, dar nici nu se arăta prea des. Comisarul guvernului provizoriu, un oarecare Marchais, care fusese el însuși compromis în procesul Quenisset și judecat la Luxembourg, venise să-i facă o vizită la han, împreună cu autoritățile revoluționare ale târgului, și să-și ofere serviciile.

Adevărul e că la Tours populația era puțină și pașnică, așa că prefectul nu trebuia să depună nicio strădanie ca să mențină ordinea. Așadar, am hotărât să rămânem o vreme acolo. Mai târziu, am ezitat între Pau – care avea un climat foarte plăcut și se învecina cu Spania – și Jersey, care prezenta mai multă siguranță. Nu mă gândeam la Anglia deși aveam acolo o mulțime de rude și prieteni, fiindcă eram convinsă că domnul Pasquier n-ar putea trăi într-o țară unde nu se vorbea franceza. Deocamdată, zilele și săptămânile treceau fără ca liniștea să ne fie tulburată; am închiriat o casă mare, situată într-o grădină și mai mare, care dădea direct în câmp, casă unde ne-am stabilit amândoi, foarte comod. Am petrecut astfel opt luni în Tours, evitând tentativa din 15 mai1, și zilele și mai cumplite din iunie când locuitorii din Paris au fost nouăzeci și șase de ceasuri și actori și spectatori în cea mai sângeroasă luptă dată într-un oraș. Sigur că am trăit și noi spaima acelor zile, dar în niciun caz cu intensitatea celor din Paris. Am văzut, practicându-se pentru prima oară, sufragiul universal; toată lumea se aștepta la dificultăți materiale aproape insurmontabile; n-a existat niciuna. Locuitorii din parohiile Parisului și din satele învecinate s-au prezentat într-un anumit procent, în frunte cu primarul și cu preotul. Pe măsură ce se apropiau de prefectură, agenți tocmiți special în acest scop, le împărțeau o mulțime de buletine cu numele candidaților, pe care le virau apoi în urne. După votare, fiecare se întorcea acasă, fără să mai caște gura pe stradă sau să umple crâșmele, cât se poate de mulțumit de ceea ce făcuse. Deocamdată, cuvântul „Republică”,

speria lumea. Am observat acest lucru în timpul celor câteva zile petrecute la Paris. Alegerile și victoria repurtată în capitală, îngăduiau tuturora mult mai multă siguranță. Am petrecut iarna la Tours, înconjurați de grija și de atenția tuturor celor care ne cunoșteau. Cancelarul ofta întruna după Parisul lui unde abia aștepta să se întoarcă. A îndrăznit chiar să mă roage să-l las să petreacă o lună în capitală, după care și-a dat cuvântul că se va înapoia la Tours. Dar eu n-am fost de acord. La începutul lui noiembrie ne-am dus totuși la Paris; el s-a instalat în casa pe care o avea pe strada Regală. Porunci slujitorilor să-i aranjeze biblioteca scăpată de hoți. Eu m-am reîntors în casa mea din strada Anjou. Când m-am aflat în căminul meu confortabil, pe care nu mai trăgeam nădejde să-l revăd când îl părăsisem în ziua aceea de 14 martie, am simțit o satisfacție fără margini.

Din păcate însă, am primit unele vești dureroase din Anglia. Castelul de Claremont ajunsese de nelocuit după moartea prințesei Charlotte de Galles. Rezervoarele, căptușite cu plumb și prost întreținute, făcuseră.ca apa de băut să devină primejdioasă. Rezultatele nu s-au văzut imediat. Regina, doamna de Montjoie și doamna de Dolomieu, obișnuite să nu bea decât apă, au fost primele care au început a se simți rău. Le-a urmat prințul de Joinville. Li s-a recomandat să schimbe aerul. Bolnavele au fost imediat transportate la Richmond. Doamnele de Montjoie și de Dolomieu, care nu aveau odăi confortabile, preferară să se reîntoarcă la Claremont, unde muriră una după alta, la fel ca și domnul Vatout[207], precum și un mare număr de slugi. Toată lumea de la Claremont era mai mult sau mai puțin bolnavă. Până la urmă, descoperiră sursa răului.

[207] Jean Vatout (1792-1848) subprefect în timpul celor „O sută de zile" și sub Restaurație. Deputat în 1831, apoi membru al Academiei Franceze.

Prințesele tinere și copiii lor scăpaseră, datorită faptului că aveau obiceiul să bea mult lapte care devenise un fel de contra-otravă. Regele și ducele de Nemours bând mai mult bere decât apă, se părea că scăpaseră și ei. La Claremont, începură imediat lucrările de repurifieare a apei; dar familia regală a continuat să considere reședința de la Claremont, nesănătoasă și tristă. Starea reginei și a prințului de Joiitviile nu se mai agravă, dar rămase foarte precară. Cum și unul și celălalt fuseseră cruțați la vreme de otrava din apă, cu timpul se însănătoșiră. La acele calamități domestice, s-au mai adăugat și altele, care au făcut ca soarta familiei regale să fie demnă de plâns.

Căci domnul Thiers începu a-i da nădejdi deșarte ducesei de Orleans, sucindu-i capul cu tot felul de făgăduieli. Ducesa, care avea o mare ambiție nemăsurată, o fire pătimașă și autoritară, începu a se îmbăta cu apă rece. Sigură că va vedea, în sfârșit, coroana Franței pe capul fiului ei, voia să aibă certitudinea că va ajunge – devenind regenta fiului ei – prima doamnă a țării, și nu a patra, cum era pe atunci. Lucrul acesta o preocupa din cale-afară demult. Ea știa că această clauză nu exista în actul de abdicare al lui Ludovic-Filip așa că începu a negocia cu cei de la Claremont pentru a-i recunoaște acest titlu. Dar regele o refuză categoric, afirmând că nu avea dreptul să abroge o lege *K*

La rândul ei, ducesa, izbutind după o vreme, să plece în Anglia și să-și întâlnească familia, refuză cu încăpățânare, ba chiar cu mânie, să se împace cu contele de Chambord. În această conjunctură, regele spuse cu tristețe celor din jur, care doreau să reînnoade niște legături pe care el însuși dorea să le reînnoade:

— Doamna Hblene nu e, în fiece zi, o femeie comodă!

Boala nu-i mai îngădui să pună piciorul în prag; iar moartea lui lăsă curs liber tendințelor dominatoare ale celor ce-i

supraviețuiseră.

După câteva luni, Metternich spuse:208

— Noi n-avem, în Germnnia, decât trei prințese deștepte, care sunt într-adevăr deștepte; dar toate trei sunt nebune de legat.

Cele pe care le caracteriza astfel erau: ducesa de Orleans, regina Olandei1 și prințesa regală a Prusiei209.

Abia a închis ochii regelui, și regina a trebuit să plece urgent la Ostende pentru a primi ultimul suspin al fiicei sale iubite, regina Belgiei210.

---

208 Legea organică din 30 august 1842 fixa majoratul regelui la optsprezece ani și chema la regență moștenitorul cel mai apropiat care trebuia să urmeze la tron (n. ed. fr.).

209 Augusta, fiica lui Carol-Frederic, mare duce de Saxa-Wei- mar-Eisenach (1811—1890). Măritată cu Wilhelm, prinț al Prusiei, regent, rege, iar în 1871, împărat al Germaniei.

210 Regele Ludovic-Filip a murit la Claremont, în 26 august 1850, iar regina Belgiei, în 11 octombrie 1850.

EPILOG

Dorința de a-i revedea pe nepoți și pe regele Leopold, o adusese pe regina Marie-Amelie la Bruxelles, la începutul verii lui 1851. Am profitat de ședereа mea la Laeken și m-am dus și eu după ea. M-a primit cu o efuziune care m-a înduioșat. Primele momente o dată trecute, am început să vorbim la fel de cald și de apropiat ca și odinioară. Discuția a debutat printr-un „elogiu" adus „dragului ei Montpensier" privind felul cum se comportase față de rege, la plecarea din Tuileries și „iubitei sale nurori", pe care din „curajoasă" n-o mai scotea. Mi-am dat seama că nu se mai putuse abține; cum reproșurile erau întemeiate, n-avea niciun rost s-o contrazic, așa că mi-am ținut gura. M-am străduit să-i vorbesc despre situația din Franța, despre capetele înfierbântate ale unora, despre Republica ce se pregătea și despre zvonul ce începuse a circula că prințul de Joinville nu respinsese ideea de a fi numit președinte al Republicii. Regina însă dezmînți acest lucru:

— Asta ar însemna că Joinville ar fi cel mai perfid dintre nepoții mei, ceea ce nu-mi vine a crede!

Cu prilejul morții iubitei sale fiice Louise, regina mi-a povestit cât era de mișcată de compasiunea pe care i-o arătaseră rudele sale, și mai ales doamna Delfină. Am plecat din Lacken fără să-l fi zărit pe ginerele reginei, regele Leopold, cu care totuși fusesem pe vremuri în relații destul de apropiate. Reîntorcându-mă la Bruxelles, m-am dus să vizitez capela în care fuseseră depuse rămășițele reginei Louise. Întreaga Belgie era în doliu; toți o plângeau pe „buna și blânda noastră regină". Căci Louise fusese consolatoarea și binefăcătoarea tuturor. Niciodată o suverană n-a fost atât de simpatizată, ba aș putea spune chiar adorată de poporul ei, cum fusese ea. Disperarea regelui și dovezile de dragoste profundă ale

soției sale, în ultimele ei momente, l-au făcut și pe suveran ceva mai simpatizat de supușii săi, deși în acea epocă nu era câtuși de puțin iubit de belgieni.

M-am reîntors la Paris mâhnită și tristă.

La puțină vreme după asta, țara a încăput pe niște mâini puternice și sigure, care păreau capabile să-i asigure și liniștea, și siguranța, ba chiar și o oarecare prosr peritate.

Anul 1862 a fost, în ce mă privește, groaznic. El mi l-a răpit pe cel mai bun prieten al meu, cancelarul Pasquier1; iar peste trei luni, l-am pierdut și pe unicul meu frate, marchizul de Osmond.

Această dublă pierdere m-a lăsat fără niciun sprijin, atât pe plan spiritual, cât și moral. Sănătatea mea, deși șubredă, nu-mi îngăduise să mă gândesc că voi supraviețui celor care-mi fuseseră atât de dragi, și totuși vârsta mea înaintată211 mă făcuse să las în urmă câteva generații. Acum, viața nu mi se mai pare decât tristă și monotonă. Mă străduiesc să nu mă plâng altora și să mă resemnez fără murmur, în fața voinței Cerului. Dar, ca să vă spun adevărul, sunt sătulă de viață.

Ruperea unor legături atât de plăcute, a corespondenței ce mă făcea să manifest un oarecare interes față de evenimentele de peste zi, m-au făcut să mă cufund în amintirile vremurilor de odinioară. Și, ca să înfrâng inerția ce pusese stăpânire pe mine, mi-am reluat pana și am așternut pe hârtie această ultimă parte privind sfârșitul Monarhiei din Iulie. Acum o pun deoparte și pentru totdeauna.

Existența mi-a devenit ternă și nu mă mai interesează nimic din ce se petrece în jurul meu, ca să mai am ceva de povestit de-acum încolo.

---

211 Ducele Pasquier a murit în vârstă de nouăzeci și șase de ani, în 5 iulie 1862.